Sultanlar ve şehzadeler şehri olan Trabzon, fethedildiği andan itibaren Osmanlı'nın önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Nice şair ve yazarı ağırlamış, nicesinin de anavatanı olmuştur. Osmanlı idarecilerinin de Trabzon'u önemli bir merkez olarak görmeleri, Trabzon'da ilmî ve edebî bir muhitin oluşmasına zemin hazırlamış, eser telifi ile uğraşan nice Trabzonlunun yetişmesine vesile olmuştur. Trabzon'un eli kalem tutan bu ilim adamları, gerek görev yaptıkları yerlerde gerekse kendi memleketlerinde eser telifi ile de uğraşarak sonraki nesillere büyük bir miras bırakmışlardır. Bu mirasın sonraki nesillere aktarılması ve ilim adamlarının hizmetine sunulması, atalarımızdan bize intikal eden bu tarihî ve kültürel mirasa sahip çıkma adına son derece önemli olduğu gibi aynı zamanda büyük bir sorumluluktur. Bu sorumluluğu yerine getirmek üzere bir proje hazırlanmıştır. Bu proje kapsamında ecdadımızın yazdıkları eserler tespit edilmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunun el yazması olarak günümüze ulaşabildiği görülmüştür. Bu el yazmalarının önemli bir bölümü ülkemizdeki kütüphanelerde, az bir kısmı da ülke dışındaki kütüphanelerde, bazıları ise şahıs kitaplıklarında bulunmaktadır. Aralarında devlet adamlarına sunulmak için yazılanlar olduğu gibi ilim ehli ve halk için yazılanlar da vardır. Bu eserlerin hangi alanlarla ilgili oldukları, özellikleri, muhtevaları, kimler tarafından yazıldıkları gibi hususların bilinmesi önem arz etmektedir. Bu maksatla Osmanlı döneminde yetişen Trabzonlu müellifler ve onların çoğunluğu el yazması olan eserleri, on farklı üniversiteden kırk beş akademisyenin katkılarıyla bu proje kapsamında kitaplaştırılarak gün yüzüne çıkartılmış, bu son derece kıymetli tarihi ve kültürel miras araştırmacıların ve okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

ISBN: 978-625-6506-27-5

TRABZONLU MÜELLİFLER VE ESERLERİ
OSMANLI DÖNEMİ

TRABZONLU MÜELLİFLER VE ESERLERİ
(OSMANLI DÖNEMİ)

EDİTÖRLER
Doç. Dr. Süleyman GÜR
Öğr. Gör. Ahmet Cevdet KARACA

ORTAHİSAR BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

TRABZONLU MÜELLİFLER VE ESERLERİ

OSMANLI DÖNEMİ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.
© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları 48

ISBN: 978-625-6506-27-5
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı
Trabzonlu Müellifler ve Eserleri
Osmanlı Dönemi

Editörler
Doç. Dr. Süleyman GÜR
Öğr. Gör. Ahmet Cevdet KARACA

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Kapak
Halil YILMAZ

Kapaktaki görseller Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
(https://www.yek.gov.tr) sitesinden alınmıştır.

Baskı-Cilt
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 45103

1. Basım
Aralık 2023 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüp Sultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

TRABZONLU MÜELLİFLER VE ESERLERİ

OSMANLI DÖNEMİ

EDİTÖRLER
Doç. Dr. Süleyman GÜR
Öğr. Gör. Ahmet Cevdet KARACA

Kitaptaki yazıların sorumluluğu yazarlara aittir.

Trabzon, 2023

PROJE BİLGİLERİ

Projenin Adı:
Trabzonlu Müellifler Ve Eserleri: Osmanlı Dönemi
Proje Sahibi Kurum:
Trabzon Üniversitesi İslâmî İlimler Uygulama ve Araştırma Merkezi
Destekleyen Paydaş Kurum:
Trabzon Ortahisar Belediyesi
Proje Ekibi:
Yürütücü:
Doç. Dr. Süleyman GÜR (Trabzon Üniversitesi)
Araştırmacılar:
Prof. Dr. Emin ÂŞIKKUTLU (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN (İSAM)
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali GÜL (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Enes BÜYÜK (Samsun Üniversitesi)
Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. İslam DEMİRCİ (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammed İsa YÜKSEK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa TUNCER (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Mümine ÇAKIR (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman DEMİRCİ (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman Nuri KARADAYI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim DEMİRCİ (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Şenol SAYLAN (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkerim MALKOÇ (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KAVALCIOĞLU (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Başaran MANAV (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersan TÜRKMEN (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan SOYDAŞ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EROL (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AYYILDIZ (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil BAŞ (RTE Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Aydın KAİM (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Hanefi SULUOĞLU (RTE Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇİL (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman TAŞKIN (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zahir ASLAN (Trabzon Üniversitesi)
Dr. Abdulkerim SEYDAOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Gökçehan Aysel YILMAZ
Dr. Metin BİLAL (Atatürk Üniversitesi)
Öğr. Gör. Ahmet Cevdet KARACA (Trabzon Üniversitesi)
Öğr. Gör. Fatih Sultan DEMİR (Trabzon Üniversitesi)
Öğr. Gör. Nur Kübra DEMİRCİ (Trabzon Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Merve Esra ÖZGÜRBÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Süleyman Nuri YAĞCI (RTE Üniversitesi)
Arş. Gör. Abdülkadir DURAL (Trabzon Üniversitesi)
Arş. Gör. Furkan USTAKURT (Gümüşhane Üniversitesi)
Arş. Gör. Muhammet Ali TUZLU (Trabzon Üniversitesi)
Arş. Gör. Ramazan ASLAN (Trabzon Üniversitesi)
Doktora Öğrencisi Elmas ABDİKOĞLU (RTE Üniversitesi)
Doktora Öğrencisi Hüseyin ÖRS (İstanbul Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

PROJE BİLGİLERİ 4
ÖN SÖZ 15
ABDULLAH VEHBİ EFENDİ VE ESERLERİ 19
Osman TAŞKIN
ÂGÂH OSMAN PAŞA VE ESERLERİ 25
Mehtap AYDIN KAİM
AHMED B. ALİ VE ESERLERİ 31
İbrahim EROL
AHMED HAMDİ EFENDİ VE ESERLERİ 39
İslam DEMİRCİ
AHMED RIZÂ EFENDİ VE ESERLERİ 45
Süleyman Nuri YAĞCI
AHMED VEFÂ BEY VE ESERLERİ 49
Süleyman Nuri YAĞCI
ALAYBEYİZÂDE HASAN AHMED NÂCÎ EFENDİ VE ESERLERİ 55
Mehmet Şamil BAŞ
ALİ KÂMÎ AKYÜZ VE ESERLERİ 65
Süleyman GÜR
ALİ RIZA EFENDİ VE ESERLERİ 71
Ahmet Cevdet KARACA
ALİ EL-VEHBİ ET-TRABZONÎ/ ALİ B. MUSTAFA ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ 75
Ahmet Cevdet KARACA
AĞANOĞLU MEHMET İZZET EFENDİ VE ESERLERİ 83
Süleyman GÜR
ÂŞIK MEHMED B. HÂFIZ ÖMER B. BAYEZİD ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ 89
Muhammet Ali TUZLU
BABA SALİM (ÖĞÜTCEN) VE ESERLERİ 95
Muzaffer BAŞKAYA
BAKKALZÂDE İSMAİL HAKKI EFENDİ VE ESERLERİ 101
Süleyman Gür
ÇİZMECİZÂDE HOCA HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ VE ESERLERİ 109
Muhammed İsa YÜKSE
DERVİŞ KAPTANZÂDE ALİ NECATİ VE ESERLERİ 113
Eyüp ÖZTÜRK
DURSUN NURİ FEYZİ GÜVEN (ÇALEKLİ DURSUN EFENDİ) VE ESERLERİ 117
Fatih TOPALOĞLU
EMİN HİLMÎ EFENDİ VE ESERLERİ 125
Mehtap AYDIN KAİM
ERTUĞRUL KEMAL EYÜBOĞLU VE ESERLERİ 131
Süleyman GÜR

EYÜP SABRİ LERMİOĞLU VE ESERLERİ 135
Süleyman GÜR
FÂİZ ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ 137
Ramazan ASLAN
FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL VE ESERLERİ 149
Ramazan ASLAN
FÎGÂNÎ VE ESERLERİ 165
Mehtap AYDIN KAİM
GANİÖMEROĞLU İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE ESERLERİ 171
Süleyman GÜR
HALİL NİHAT BOZTEPE VE ESERLERİ 179
Merve Esra ÖZGÜRBÜZ
HAMÂMÎZÂDE MEHMED İHSAN EFENDİ VE ESERLERİ 187
Muhammet Ali TUZLU
HASAN FEHMİ BEY VE ESERLERİ 199
Süleyman GÜR
HASAN UMUR VE ESERLERİ 203
Mustafa TUNÇER
HAZÎNEDARZÂDE FITNAT HANIM VE ESERLERİ 211
Mümine ÇAKIR
HIFZIRRAHMAN RAŞİT ÖYMEN VE ESERLERİ 219
Muzaffer BAŞKAYA
HUDEKZÂDE NUMAN VEHBİ EFENDİ VE ESERLERİ 229
Mustafa TUNÇER
HÜSEYİN TRABZONÎ VE ESERLERİ 235
Abdulkerim MALKOÇ
İBRAHİM CÛDÎ BEY VE ESERLERİ 241
Ahmet Başaran MANAV
İBRÂHİM OFÎ VE ESERLERİ 251
Mustafa ÇİL
İBRAHİM RÂZÎ VE ESERLERİ 255
Süleyman GÜR
İBRAHİM TRABZÔNÎ VE ESERLERİ 259
Abdulkerim SEYDAOĞLU
ÎSÂ TRABZONÎ VE ESERLERİ 263
Mustafa ÇİL
İSKENDER B. AHMED FİLOZOF ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ 269
Ali GÜL
İSMAİL B. ALİ EL-PÂÇÂNÎ EL-OFÎ VE ESERLERİ 279
Süleyman GÜR
İSMAİL B. OSMAN VE ESERLERİ 285
Furkan USTAKURT
İSMÂİL SAFÂ VE ESERLERİ 289
Hakan SOYDAŞ

İÇİNDEKİLER

KADIOĞLU OFLU VE ESERLERİ 307
Osman TAŞKIN
KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE ESERLERİ 311
Temel ÖZTÜRK
KÖSEC AHMED DEDE VE ESERLERİ 321
Betül SAYLAN
MAHMUD B. AHMED EL-OFÎ VE ESERLERİ 331
Süleyman GÜR
MAHMUT CELÂLETTİN ÖKTEN VE ESERLERİ 343
Osman DEMİRCİ
MEHMED BAHÂEDDİN KUMANDAŞ VE ESERLERİ 349
Süleyman GÜR
MEHMED EFENDİ B. İBRAHİM EFENDİ VE ESERLERİ 351
Osman DEMİRCİ
MEHMED EMİN EL-OFÎ VE ESERLERİ 357
Eyüp ÖZTÜRK
MEHMED ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ 385
Selim DEMİRCİ
MEHMET NECATİ LUGAL VE ESERLERİ 393
Süleyman GÜR
MEHMET RÜŞTÜ ÂŞIKKUTLU VE ESERLERİ 397
Emin ÂŞIKKUTLU
MEHMED SADIK KEHRİBAR VE ESERLERİ 407
Süleyman GÜR
MEHMET ŞEVKET DORUKER VE ESERLERİ 411
Süleyman GÜR
MEHMED (MUHAMMED) TAHSİN TRABZONÎ VE ESERLERİ 413
Nur Kübra DEMİRCİ
MEHMED TEVFİK TRABZONÎ VE ESERLERİ 417
Mustafa ÇİL
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
HAYATI VE ESERLERİ 423
Şenol SAYLAN
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
KURÂN İLİMLERİ VE TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ 439
Enes BÜYÜK
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ 445
Selim DEMİRCİ
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
FIKIHLA İLGİLİ ESERLERİ 465
Şenol SAYLAN
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
KELÂMLA İLGİLİ ESERLERİ 479
Muhammet Hanefi SULUOĞLU

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
SİYERLE İLGİLİ ESERLERİ....489
İbrahim EROL
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
ARAP DİLİ VE BELAGATI İLE İLGİLİ ESERLERİ....501
Zahir ASLAN
MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN
TASAVVUFLA İLGİLİ ESERLERİ....509
İbrahim EROL
MUHAMMED MA'RÛF B. MUHAMMED ŞERÎF ET-TRABZONÎ ÂRİFÎ VE ESERLERİ....515
Osman Nuri KARADAYI
MUHAMMED MUNTAZAR TRABZONÎZÂDE NAKŞİBENDÎ VE ESERLERİ....521
Abdulkerim MALKOÇ
MUHAMMED SA'ÎD B. ALİ EL-OFÎ VE ESERLERİ....525
Ersan TÜRKMEN
MURAT URAZ VE ESERLERİ....529
Süleyman GÜR
MURTAZA TRABZONÎ VE ESERLERİ....533
Süleyman GÜR
MUSTAFA B. MUHAMMED EL-AMÂSÎ ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ....537
Zahir ASLAN
MUSTAFA CANSIZ VE ESERLERİ....541
Elmas ABDİKOĞLU
MUSTAFA REŞİT TARAKÇIOĞLU VE ESERLERİ....545
Muzaffer BAŞKAYA
NUMAN SABİT OSMANÇELEBİOĞLU VE ESERLERİ....551
Süleyman GÜR
OFLU BİLÂL EFENDİ VE ESERLERİ....559
Gökçehan Aysel YILMAZ
OSMAN AVNÎ EFENDİ VE ESERLERİ....567
Mehmet Şamil BAŞ
OSMAN B. HASAN B. MUHYİDDÎN VE ESERLERİ....573
Süleyman GÜR
ÖMER DURSUN POYRAZ VE ESERLERİ....579
Süleyman GÜR
PEYAMİ SAFA VE ESERLERİ....585
Osman DEMİRCİ
SADULLAH ENVERÎ VE ESERLERİ....601
Metin BİLAL
SALİH B. HASAN ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ....607
Ersan TÜRKMEN
SÜLEYMAN B. EL-HÂC ÖMER ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ....611
Hüseyin ÖRS

İÇİNDEKİLER

SÜLEYMAN SÛDÎ EFENDİ VE ESERLERİ 615
Abdülkadir DURAL
ŞAKİR AHMED PAŞA VE ESERLERİ 623
Mahmut AYYILDIZ
ŞÂKİR ŞEVKET VE ESERLERİ 635
Metin BİLAL
ŞÂTIRZÂDE MEŞREBZÂDE ÂRİF EFENDİ VE ESERLERİ 645
Abdullah KAVALCIOĞLU
ŞEYH MUHAMMED NAZMÎ EFENDİ VE ESERLERİ 655
Osman Nuri KARADAYI
ŞEYH OSMAN EFENDİ VE ESERLERİ 661
Süleyman GÜR
TAHSİN RAŞİT VE ESERLERİ 667
Süleyman GÜR
TIFLÎ AHMED ÇELEBİ VE ESERLERİ 671
Mehtap AYDIN KAİM
TONYALI AHMED EFENDİ VE ESERLERİ 679
Fatih Sultan DEMİR
YAHYÂ EFENDİ VE ESERLERİ 683
Betül SAYLAN
YUSUF ŞEVKİ EFENDİ VE ESERLERİ 687
Furkan USTAKURT
ZÜHDÎ MEHMED EFENDİ VE ESERLERİ 691
Mustafa İsmet UZUN
Genel Dizin 697
Eser Dizini 711

TAKDİM

İlim, tüm insanlığa her alanda rehberlik eden, yol gösteren çok değerli bir hazinedir. Zira insan, kendini ilimle bilir, ilimle bulur. Allah'ın mesajlarını ilimle anlar. Varlığın gaye ve hikmetini ilimle kavrar. Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir."

Güzel Trabzonumuzu tarif ederken kullandığımız, hepimizin diline pelesenk olmuş güzel bir söz vardır. O da, "Trabzon metrekaresine en fazla sanatçı düşen bir şehirdir." Bu manada çok ciddi, anlamlı ve değerli bir birikime sahibiz. Sanatkârlarımız, yazarlarımız ve ilim insanlarımızın varlığı ve çokluğu her alanda göğsümüzü kabartan bir nişanemizdir.

Trabzonumuz, kültürel ve tarihi hafızasına katkı sunan binlerce yazar, sanatkâr ve ilim insanını bünyesinde barındırmaktadır. Bu değerler şehrimizin tanıtımına, gençlerin geçmişle kucaklaşmasına ve geleceğe miras bırakılacak yaşayan kıymetli eserlere imza atmıştır. Bu eserlere yenilerinin eklenmesi için bizler de üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirmek için gayret göstermekteyiz.

Kadim medeniyet ve kültür kodlarımızdan beslenerek geleceğe daha kıymetli eserler ve ürünler veriyor, aynı zamanda geçmişimizi de daha iyi tanıyoruz. Bu bağlamda hazırlanan eserin hem şehrimizin hem de ülkemizin kültürel ve tarihi hafızasına katkı sunacağına can-ı gönülden inanıyorum.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye devrindeki Trabzonlu eser sahiplerini ve eserlerini konu edinen bu anlamlı çalışma geçmişten geleceğe çok önemli ışık tutacaktır.

Bu kıymetli kitapta Trabzon'un tarihi değerlerini ve eser müelliflerini anmanın mutluluğu içerisindeyiz. Kitabın bahtının açık, okuyucusunun bol olmasını diliyorum. Başta Trabzon Üniversitesi İslami İlimler Uygulama ve Araştırma Merkezi olmak üzere, yazılarıyla bu çalışmaya katkı sunan akademisyenlerimize, bu çalışmaya öncülük eden Sayın Süleyman Gür'e ve bu kıymetli eserin vücut bulmasında gayret gösteren tüm emektarlara teşekkür ediyorum. Tüm okuyucuları saygı, sevgi ve muhabbetlerimle selamlıyorum.

Ahmet Metin GENÇ
Ortahisar Belediye Başkanı

TAKDİM

Binlerce yıllık köklü geçmişi ile farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, geçiş güzergâhı olmuş ve birçok açıdan stratejik önem arz etmiş kadim bir yerleşim merkezi olan Trabzon, Fatih Sultan Mehmet Han tarafından fethedilmesiyle birlikte geçmişten gelen bu önemini artırarak sürdürmüştür. Bu durumun bariz örneklerinden biri, tarihin akışında Trabzon'un pek çok yerinde kurulmuş ilmî müesseselerdir. Bu müesseseler sayesinde Trabzon zamanla ülkemizin önemli ilim, kültür ve sanat merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte birçok ilim adamının rahle-i tedrisinde yetişen binlerce âlim, ülke içinde ve dışında dünyanın dört bir yanına dağılarak resmî veya gayri resmî çeşitli kurumlarda önemli görevler üstlenmiştir. Bunların bir kısmı bulundukları yerlerde önemli ilmî faaliyetler yürütürken bir kısmı önemli eserler de telif etmiştir. Bu müellif âlimlerin farklı alanlarda telif ettikleri eserler arasında matematik, geometri, astronomi, astroloji gibi fen bilimleri ile ilgili olanlar olduğu gibi sosyal bilimler alanında tarih, coğrafya, dil ve edebiyat ile alakalı eserler yanında hadis, tefsir, fıkıh, akaid, tasavvuf gibi dinî/İslâmî ilimlere ilişkin eserler de bulunmaktadır. Genellikle Arapça veya Osmanlıca yazılmış olan bu eserlerin bazıları günümüzde matbu olmakla birlikte, önemli bir bölümü yazma/ mahtût haldedir. Yazma eserlerin çoğu devlet kütüphanelerinde muhafaza edilirken bir kısmı şahsî kitaplıklardadır. Özellikle bu eserlerin nüshalarına ulaşılarak müelliflerinin tespit edilmesi, ilgili oldukları ilim dallarının belirlenerek muhtevalarının ortaya konması, günümüz araştırmacılarının önemli ve öncelikli görevleri arasındadır. Bu kapsamda ecdadımızdan bize intikal eden bu ilmî, tarihî ve kültürel mirasa sahip çıkmak için birtakım çalışmaların yapılmasının gereği ortadadır. İşte bu amaçla planlanan ve başlatılan bir projenin ürünü olarak ortaya çıkan bu çalışma, Osmanlı döneminde yetişen Trabzonlu müellifleri ve onların eserlerini tespit edip tanıtmayı ve ilim dünyasının istifadesine sunmayı konu edinmiştir. On farklı üniversiteden kırk beş akademisyenin katkılarıyla gerçekleştirilen projenin ürünü olarak hazırlanan bu eser, yukarıda özetlenen özelliği ile ilkler arasında yer alacak ve sonrasında yapılacak birçok çalışmaya zemin hazırlayacaktır.

Başta Trabzon'umuz ve ülkemiz olmak üzere tüm ilim dünyasına ciddi katkı sağlayacağı düşünülen bu projeyi yürüterek bu çalışmayı ortaya koyan Trabzon Üniversitesi İslâmî İlimler Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne Müdür Doç. Dr. Süleyman Gür Bey şahsında teşekkür ediyorum. Ayrıca Merkez çalışanlarına, yazıları ve değerli katkılarıyla bu çalışmada emeği geçen tüm akademisyenlere, çalışmayı destekleyen Ortahisar Belediye Başkanı Av. Ahmet Metin GENÇ'e ve şahsında çalışma ekibine en kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Emin ÂŞIKKUTLU
Trabzon Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Bismillahirrahmanirrahim

Alemlerin Rabbi Yüce Allah'a hamd, elçisi Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.s) salât ve selâm olsun.

Sultanlar ve şehzadeler şehri olan Trabzon, fethedildiği andan itibaren Osmanlı'nın önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Nice şair ve yazarı ağırlamış, nicesinin de anavatanı olmuştur. Osmanlı idarecilerinin de Trabzon'u önemli bir merkez olarak görmeleri, Trabzon'da ilmî ve edebî bir muhitin oluşmasına zemin hazırlamış, kalem ehli olan nice Trabzonlunun yetişmesine ve çok sayıda eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur**.** Ortaya çıkan bu eserler millet olabilme ve kalabilmede önemli bir yere sahip olan kültür varlıkları arasında gösterilmektedir. Sahip olunan bu kültür varlıklarının, nesilden nesle intikali ise bunların muhafazası ve ilim adamlarının hizmetine sunulması ile mümkündür.

Trabzon uleması, gerek görev yaptıkları yerlerde gerekse kendi memleketlerinde eser telifi ile de uğraşarak sonraki nesillere büyük bir miras bırakmışlardır. Nitekim yapılan araştırmalarda onların çeşitli alanlarda çok sayıda eser yazdıkları tespit edilmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğu el yazması olarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu el yazmalarının önemli bir bölümü ülkemizdeki kütüphanelerde, az bir kısmı da ülke dışındaki kütüphanelerde, bazıları ise şahıs kitaplıklarında bulunmaktadır. Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu eserlerin bir kısmı hacimli iken bir kısmı risale tarzı eserlerdir. Aralarında devlet adamlarına sunulmak için yazılanlar olduğu gibi ilim ehli ve halk için yazılanlar da vardır. Bu eserlerin hangi alanlarla ilgili oldukları, özellikleri, muhtevaları, kimler tarafından yazıldıkları gibi hususların bilinmesi önem arz etmektedir. Bu yüzden Trabzonlu müelliflerin ve onların çoğunluğu el yazması olan eserlerinin bir proje kapsamında kitaplaştırılarak gün yüzüne çıkarılması, bu son derece kıymetli tarihi ve kültürel mirasın araştırmacıların ve okuyucuların hizmetine sunulması hedeflenmiştir.

Gerçi son zamanlarda belli müellifleri ve eserleri merkeze alan kitap, tez, makale ve tebliğ düzeyinde birçok akademik çalışma yapılmıştır. Ayrıca yöre ile ilgili yapılan çalışmalarda bazı yazarlara ve onların eserlerine yer verilmiştir. Ancak Trabzonlu müelliflerin ve eserlerinin tamamını konu edinen, bu eserlerin kaynaklarını, yöntemlerini, muhtevalarını, tesirlerini, aynı alandaki diğer eserler arasındaki yerlerini gösteren müstakil ve kapsamlı bir çalışmanın yapılmasının gerekli ve faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bu maksatla, Trabzon'un fethedildiği 1461 yılından 1900 yılına gelinceye kadar Trabzon'da doğan ve ölen, Trabzon doğumlu olduğu halde Trabzon dışında yaşayan, aslen Trabzonlu olup başka bir şehirde dünyaya gelen yazarlara ve onların eserlerine bu çalışmada yer verilmesi planlanmıştır. 1900 yılından sonra doğan müellifler, eserlerini genelde günümüz Türkçesiyle kaleme aldıkları ve bu eserler büyük oranda basıldıkları, bir de sayı bakımında çok fazla oldukları için bu çalışmada onlara yer verilmemiştir. Öte yandan bu tarihten önce doğanlar arasında da eserleri günümüz alfabesiyle yazılmış ve matbu olan müellifler olmasına rağmen söz konusu tarihten önceki müellifleri ve onların eserlerini bir arada görme düşüncesinden dolayı onlara bu çalışmada yer verilmiştir. Müelliflerin seçiminde bundan başka bir kriter aranmamış olup gerek manzum gerek mensur herhangi bir eserine ulaşılan her yazar

bu araştırmaya dahil edilmiştir. Bu yazarların eserlerinin türüne, sayısına, büyüklüğüne, küçüklüğüne, matbu olup olmamasına bakılmaksızın her biri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, şair ya da yazar oldukları bilindiği halde en az bir eserine ulaşılamayanlara bu çalışmada yer verilmemiştir. Bu nedenle önceki çalışmalarda ismi zikredilen bazı müellifler bu çalışmada yer almamaktadır. Zira bu çalışma, bizzat eserleri merkeze alan bir çalışmadır. Trabzonlu müelliflerin isimlerinin tamamını görmek isteyenlerin "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri" isimli literatür çalışmasına bakmaları gerekmektedir. Öte yandan, bu çalışmada adına ulaşılamayan, eserleri henüz gün yüzüne çıkmamış veya gözden kaçan müelliflerin de bulunabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmada ele alınan müelliflerin ve onların eserlerinin bir kısmına önceki çalışmalarda değişik vesilelerle yer verildiği halde, aynı müelliflerin ilgili çalışmalarda adı hiç geçmeyip sadece bu çalışmada zikri geçecek eserleri de bulunacaktır. Ayrıca ilk kez bu çalışma ile Osmanlı döneminde yetişen Trabzonlu yazar ve şairlerin bütün eserlerini bir arada görme, bu eserlerin onlara ait olup olmadığının kesin tespitini yapma, yazma nüshaları hakkında bilgi sahibi olma, hangi ilim dalı ile ilgili olduklarını görme, muhtevalarından haberdar olma imkanı doğacaktır. Bildiğimiz kadarıyla bir şehir ya da bölgeye mensup olan Osmanlı denemi müellifleri ve onların eserleri ile ilgili olarak bu özelliklere sahip olan başka bir çalışma şu ana kadar yapılmamıştır. Müellif ve eserlerinin isimlerine yer veren çalışmalar olsa da saydığımız hususları kapsayan bir çalışma bulunmamaktadır. İşte bütün bunlar bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Trabzonlu müelliflerin ve eserlerinin isimlerinin tespiti bu çalışmanın en zor ve yorucu tarafı olacaktı. Ancak daha önce birçok kaynak ve arşiv taranarak kaleme alınan "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi" (Süleyman Gür. Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) 5 (2018): 155-239) başlıklı makale bu konuda elimizi rahatlatmış oldu. Zira bu makale yazılırken elimizdeki bu kitabın projesinin planlaması da yapılmıştı. Başka bir ifade ile bu makale, bu projenin alt yapısını oluşturmak için yazılmıştı. Ancak çalışmayı yapmak bu güne nasip oldu. Dolayısıyla bu projenin temelini söz konusu makale oluşturmaktadır. Hal böyle iken geçen süre zarfında yeni eserlerin ortaya çıkma ihtimaline binaen yeni bir saha çalışması yapma ihtiyacı hasıl oldu. Bu maksatla Türkiye ve Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinde bulunan kataloglar, arşivler, konu ile ilgili yapılmış olan akademik çalışmalar, tabakat ve biyografi kitapları yeniden gözden geçirildi. Sayıları az da olsa yeni bazı müelliflere ve eserlere ulaşıldı. Daha önceki katalog kayıtlarındaki hatalı bilgilerden dolayı Trabzonlu müellifler arasında gösterilen Nureddin et-Trabzonî gibi isimler çalışmadan çıkarıldı.

Müellif listesi hazırlandıktan sonra her bir akademisyene mümkün mertebe kendi alanı ile ilgili ya da alanına yakın isimler dağıtılmaya çalışıldı. Ancak burada şunu da üzülerek ifade etmek isteriz ki bazı araştırmacılar belirtilen süre içerisinde çalışmalarını tamamlamadıklarından dolayı bu çalışmalar tarafımızdan ya da başka akademisyenler tarafından yapıldı. Yazma eserler ve gerektiğinde nadir basma eserlerin dijital görüntüleri kütüphanelerden ve ilgili yerlerden temin edildikten sonra bu eserler tek tek incelendi ve bu şekilde haklarında ilk elden sağlıklı bilgilere ulaşıldı. Özellikle yazma eserlerde eserin katalog kayıtlarında ya da başka kaynaklarda ismi geçen kişiye ait olup olmadığının tespiti oldukça önemli bir husustur. Zira bu konuda çokça hata yapılabilmektedir. Ancak bu çalışmada ilk ve gerektiğinde son sayfa görüntüleri kitaba konulmak suretiyle bu eserlerin kimlere ait olduğu da netleştirilmeye çalışıldı. İlgili eserlerin temin edilmesi ve incelenmesi büyük bir çabayı gerektirdi. El yazması eserleri okumanın ne kadar zor bir iş olduğu da ehlince malumdur. Bu eserlerin mukaddime ve hatimelerinin incelenmesi

de büyük bir gayreti ve bu alana hakim olmayı gerektirmektedir. Bütün bu ve benzeri hususlar bir arada düşünüldüğünde bu çalışmanın ne kadar büyük bir emekle tamamlandığı daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmada, alfabetik sıraya göre müelliflerin kısa biyografilerine yer verildikten sonra ulaşılabilen eserler tek tek ele alınıp nüshaları hakkında bilgiler verildi (telif tarihi, telif yeri, müstensih adı ve benzeri). Eserler tanıtılırken ulaşılan nüsha üzerinden eserin muhtevasına dair özet bilgiler sunuldu ve varsa diğer nüshalarına da işaret edildi. Eserlerin hangi sahaya ait oldukları belirtildikten sonra muhtevaları, yöntemleri ve benzeri hususlar kısaca ortaya konuldu. Eserlerin ilk ve gerektiğinde son sayfaları, bazen içerisinden seçilen önemli sayfalar eserin tanıtıldığı yere konuldu.

Prensip olarak her müellifin müstakil bir kitap bölümü olarak çalışılması planlanmış olup genel olarak bu ilkeye riayet edildi. Ancak Muhammed et-Trabzonî el-Medenî bundan istisna edildi. Zira onun telif ettiği eserler çok fazla olup tamamına yakını yazmalar halinde günümüze ulaşabildi. Bundan dolayı hayatı bir bölümde, farklı disiplinlere ait eserleri ise ayrı bölümlerde ele alındı.

Biyografisi verilen müelliflerin tamamına yakınının Osmanlı medreselerinde yetişmiş iyi bir ilmi birikimi olan din veya devlet adamı oldukları, bununla birlikte önemli bir bölümünün dil ve edebiyatla da ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Bir kısmının yaşamlarını Trabzon'da sürdürdükleri, önemli bir kısmının ise ilk tahsillerinden sonra İstanbul'a gittikleri ve oraya yerleştikleri görülmektedir. Müelliflerin bir kısmı sadece mensur eserler vermişken, aralarından hem mensur hem de manzum tarzda eserler verenler de vardır. Bir kısmı da sadece manzum eserler yazmışlardır. Bu eserlerin hacimli olanları olmakla birlikte ekseriyeti risâleler halindedir. Aralarında müstakil telifler olduğu gibi şerh, haşiye türü çalışmalar da vardır. Tercüme eserler ilk dönemlerde sayı bakımından az olmakla birlikte XIX. asrın son çeyreğinden itibaren batı dillerinden çevirilerin başladığı ve giderek yaygınlaştığı açıkça görülmektedir. İlk dönemlerde tercüme edilen eserlerin dili Arapça ve Farsça iken sonraki dönemlerde genellikle Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça gibi dillerden çeviriler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu arada, matbaanın yaygınlaşması ile birlikte 1900'lü yıllardan itibaren Trabzon'da yoğun bir neşriyat faaliyetinin olduğu da belirtilmelidir.

Telif eserlerin ağırlıklı olarak sarf, nahiv, belâgat gibi âlet ilimleri, akâid, kelâm, fıkıh, hadis, tasavvuf gibi dinî ilimler ve mantık, felsefe gibi aklî ilimlerle ilgili olduğu, edebiyatla alakalı eserlerin büyük bir yekün tuttuğu, şiire ayrı bir önem verildiği, zaman zaman astronomi, matematik, tıp gibi pozitif bilimlerde de eserler yazıldığı görülmektedir. Özellikle XX. asrın başlarından itibaren tarih, coğrafya, vatandaşlık, sosyoloji, ahlak gibi mektep kitapları ile aktüel konulara ve fikri hareketlere dair eserlerin kaleme alındığı da müşahede edilmektedir. Bu müellifler arasında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî gibi dinî ilimlerin hemen her alanında eser telif edenler olduğu gibi Kösec Ahmed Dede gibi sadece tasavvuf alanında, Mahmud b. Ahmed el-Ofî gibi Astronomi ilminde, İbrahim Cûdî gibi ağırlıklı olarak eğitim alanında eserler verenler de vardır. Hamâmîzâde Mehmed İhsan gibi çeşitli alanlarda onlarca kıymetli eser telif ettiği halde bu teliflerin çoğu zayi olan ya da basılamayan yazarlar da vardır. Kanuni Sultan Süleyman ve süt kardeşi Yahya Efendi gibi saray erkânı, Âgâh Osman Paşa ve Şakir Ahmed Paşa gibi paşalar, Şatırzâde Arif Efendi gibi şeyhülislamlar, Bakkalzâde İsmail Hakkı Efendi, Çizmecizâde Hoca Hüseyin Hüsnü Efendi gibi müderrisler, Oflu Mehmed Emin Efendi, Yusuf Şevki Efendi, Muhammed Nazmi Efendi gibi şeyhler, Âşık Mehmed gibi coğrafya ve kozmografya bilginleri, Tahsin Raşit gibi tıpçılar, Mehmet Necati Lugal gibi Şark İslam klasiklerini dilimize kazandıranlar, İsmail Safa, Peyami Safa, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halil Nihat Boztepe gibi Türk edebiyatına damga vuranlar, Meşhur eğitimci Murat Uraz gibi halk bilimi ve edebiyat tarihinde onlarca eser verenler, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Hıfzırrahman Raşit Öymen gibi eğitimci ve siyasetçiler, Fıtnat Hanım gibi kadınlar, Baba Sâlim gibi sıradan vatandaşlar da vardır.

Bütün bu veriler ışığında genel olarak bakıldığında Osmanlı telifatında Trabzonlu müelliflerin önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Trabzon şehrinin tarih boyunca medreseleri ve alimleri ile kazandığı şöhret dikkate alındığında eser telifinde daha iyi bir yerde olması beklenirdi. Bu beklentinin karşılanamamasının elbette değişik nedenleri olabilir. Bu nedenler tartışmaya açıktır. Bununla birlikte Trabzon ulemasının eser telifinden daha çok tedris faaliyetlerine yoğunlaşmasının temel neden olduğu düşünülmektedir.

Trabzonlu müelliflerden günümüze intikal eden eserlerin önemli bir bölümü yazma, bir kısmı ise matbudur. Matbu olanlar arasında az bulunduğu için "nadir basma" kategorisinde değerlendirilebilecek birçok eser vardır. Resmi kütüphanelerde bulunan el yazması ve nadir basma eserler büyük oranda koruma altına alınmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Ancak aynı şeyi aile kitaplıklarında veya kişisel arşivlerde bulunan eserler için söylemek mümkün değildir. Zira bu çalışmada, ulusal ve yerel kaynaklarda adı geçen bazı eserlerin kayıp olduğu tespit edilmiştir. Hatta bazı eserlerin matbu olduğu belirtildiği halde ne ülke içerisinde ne de uluslararası kütüphanelerde nüshaları bulunamamıştır. Öte yandan bazı eserlerin nüshalarının sadece uluslararası kütüphanelerde bulunuyor olması da üzerinde derinlemesine düşünülmesi gereken bir konudur.

Trabzonlu müelliflerle ilgili bu çalışma, 10 farklı üniversiteden 45 akademisyenin katkılarıyla hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışmanın, ilerleyen yıllarda farklı kurum ve kuruluşlar tarafından sempozyum, panel ve benzeri toplantılar düzenlenmesine ve bu toplantılarda söz konusu müellifler ve eserlerinin daha detaylı bir şekilde incelenmesine vesile olacağı düşünülmektedir. Ayrıca kitap, makale, tez ve tebliğ gibi çok sayıda akademik yayının yapılmasına zemin hazırlayacağı öngörülmektedir. Öte yandan Trabzon ile ilgili yapılacak çalışmalar için temel başvuru kaynaklarından biri haline geleceği kuşkusuzdur. Bazı şehirler için benzer çalışmaların yapılmasına öncülük etmesi de beklenmektedir.

Çalışmamızın kitap haline gelmesi sürecinde takdir edersiniz ki ciddi bir desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu konudaki desteklerinden dolayı Trabzon Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Emin ÂŞIKKUTLU'ya, kitabın basımını üstlenen Ortahisar Belediyesi'ne ve Belediye Başkanı Avukat Ahmet Metin GENÇ'e, yazma eserlere online erişim imkanı sunanTürkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına, projeyi ilk andan itibaren sahiplenen Trabzon Üniversitesi İslâmî İlimler Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu üyeleri Doç. Dr. Şenol SAYLAN, Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK, Doç. Dr. Selim DEMİRCİ ve Öğr. Görevlisi Ahmet Cevdet KARACA'ya, özellikle de yazılarıyla bu kitabın ortaya çıkmasına vesile olan bütün akademisyenlere gönülden teşekkür ederim.

Doç. Dr. Süleyman GÜR
Trabzon Üniversitesi İslâmî İlimler
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
Proje Yürütücüsü

TRABZON 2023

ABDULLAH VEHBİ EFENDİ VE ESERLERİ

Osman TAŞKIN[*]

Hayatı

Abdullah Vehbi Efendi ve eseri ile ilgili yaptığımız literatür taramasında Trabzon Dârülmuallimîn'de görev yapan "Hacı Hafız Vehbi Efendi" ve "Abdullah Vehbi Efendi" isminde iki isimle karşılaşmaktayız. Bazı kaynaklarda Trabzon Dârülmuallimîn Müdürü "Abdullah Vehbi Efendi" ile Muallim "Hacı Hafız Vehbi Efendi"nin benzer kimseler olduğuna yönelik yorumlar bulunmaktadır.[1] Bu durum "Usûl-i İbtidâî Yahud Mu'allimlere Rehnümâ" adlı eserin kime nispet edilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hacı Hafız Vehbi Efendi, Trabzon'un Faroz mahallesinde dünyaya gelmiştir. 1258-1330 h. yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Halim, dürüst ve güzel yazısıyla Trabzon'da şöhret bulmuş, yazdığı kırkı aşkın Kur'an-ı Kerim ve yetiştirdiği altmış kadar hafızdan ötürü bu rütbe ile ödüllendirilmiştir. 50 yıl kadar öğretmenlik yapan Hafız Vehbi Efendi binlerce talebe yetiştirmiştir. Üstün bir öğretmenlik başarısı gösteren Vehbi Efendi'nin Trabzon'da talim ve terbiyede şöhret kazandığı bilinmektedir. Trabzon'da ilk açılan Dârülmuallimîn'de öğretmenlik yapmıştır. Bu okulda ücretsiz çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda İçkale, Islahhane, Zeytinlik ve Cumhuriyet okulunda öğretmenlik yapmıştır.[2]

Trabzon Dârülmuallimîn'i hakkında yaptığımız literatür taramasında Murat Dursun Tosun tarafından kaleme alınan bir makalede Abdullah Vehbi Efendi ile yapılan bir görüşme ve bu görüşmeye ait 20 Nisan 1932 tarihli bir mektuba rastlanmıştır.[3] Bu mektupta Muallim Abdullah Vehbi Bey ile yapılan söyleşiye yer verilmektedir. 1932 tarihli bu söyleşi mektubu, 1912 yılında vefat eden Hacı Hafız Vehbi Efendi ile Abdullah Vehbi Efendi'nin farklı kişiler olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Bununla beraber Abdullah Vehbi Efendi'nin hayatı hakkında sözlüklerde ve bibliyografyalarda kesin bir bulgu bulunmaması, bu konuda kesin konuşmamıza da engel oluşturmaktadır. Ancak "Salname-i Vilayet-i Trabzon"un 1311 tarihli Def'a: 17 sayılı nüshalarında Trabzon Dârülmuallimîn Muallimi olarak sadece Abdullah Efendi yazısı bulunmaktadır. "Salname-i Maarif-i Umumiye'nin 1317, 1318, 1319 ve 1321 Hicri senelerine ait sayılarında Trabzon Dârülmuallimîn'inde Abdullah Efendi'nin muallim bulunduğu, başka muallim kadrosu bulunmadığı ve bir hademelik kadrosu bulunduğu kaydı mevcuttur.[4] Ayrıca 1321 tarihli Salnamede Abdullah Vehbi Efendi'nin payesinin Bursa müderrisliği olduğu görülmekte, buna göre maaş verildiği anlaşılmaktadır.[5]

Osmanlının son döneminde eğitimde modernleşme amacıyla birçok yeni politika benimsenmiştir. Eğitimin modernleşmesi için açılan modern İdadî, Rüştiye ve Sultanî gibi kurumlara öğretmen

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osman.taskin@trabzon.edu.tr

1 Hüseyin Albayrak, "Trazon'da Asırlık Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Dar-ul Muallimin ve Asırlık Eğitimciler", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, ed. Kenan İnan vd. (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007), 2/708.

2 Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası* (Ankara: Türkiye Ticaret Odaları Birliği Matbaası, 1970), 54.

3 Murat Dursun Tosun, "Trabzon Darulmuallimin Mektebinin Hikayesi", 2020, 1.

4 Subutay Hikmet Karahasanoğlu, "Usulü İptidai Yahut Muallimlere Rehname", *Trabzon*, (1988), 77.

5 Hüseyin Arıcı, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilâyet Salnamelerine Göre)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 96.

yetiştirmek için İstanbul'da Dârülmuallimîn açılmıştır. Ancak tek bir öğretmen okulu ile memleketin tüm ihtiyacının karşılanması mümkün değildir. Bu sebeple daha sonra bu modernleşme ve öğretmen ihtiyacı/dönüşümünü sağlamak için de taşrada Dârülmuallimîn kurumları açılmıştır.[6] Taşrada açılan ilk Dârülmuallimîn'lerden birisi de Trabzon'dadır. Trabzon Dârülmuallimîn'i, Vali Âli Beyefendi (1888-1992) ile, Maârif Müdürü Celâl Bey'in çalışmaları sonunda 1 Mart 1890 tarihinde özel olarak hizmete açılmıştır.[7] İlk zamanlarda kurs mantığı ile mevcut din görevlisi ve öğretmenlere hizmet veren bu kurum, daha sonraki yıllarda belli bir müfredatı olan öğretmen okuluna dönüşmüştür. Bu kurum açıldığı ilk günlerden itibaren Trabzon ili eğitim-öğretimine ciddi katkı sağlamıştır. Örneğin, Trabzon'un köylerinden veya kasabalarından, Dârülmuallimîn diplomalı muallim istenmekteydi. Çünkü bu kurumdan mezun olanlar muallimliklerinin yanında köyün imamlığını da daha iyi yapmakta, köyün yazı işlerini daha layıkıyla görmekteydi. Ayrıca imam olan muallimler, imamlık görevi için köylüden aldıklarıyla geçinir, öğretmenlik maaşlarını ise seneden seneye almaktaydılar.[8] Ancak Rus işgali ve Osmanlının son döneminde yaşadığı sıkıntılar sebebiyle diğer kurumlarda olduğu gibi bu kurumun da eğitim-öğretim süreçlerinde ciddi aksamalar meydana gelmiştir.[9]

Meşrutiyet Döneminde, Dârülmuallimlerde görev alan Ayşe Sıdıka, Musa Kazım ve Melekzade Fuad gibi birçok eğitimci, Osmanlı'da benimsenen "Usul-i Cedid" anlayışına bağlı olarak eğitimcilere rehber ve tavsiye kaynağı olarak eserler yayımlamıştır.[10] Trabzon Dârülmuallimîn muallimi Abdullah Vehbi de hem mevcut öğrencilere kaynak/yardımcı olması hem de muallimleri tetkik ve teftiş etmek için "Mu'allimlere Rehnümâ**"** adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser hem Trabzon'a sağladığı yerel katkı hem de Osmanlı'da son dönemde benimsenen "Usul-i Cedid" anlayışına yaptığı katkı sebebiyle oldukça önemli bir eserdir. Bu öneme binaen eseri ele alan birçok çalışma bulunmaktadır.[11] Bir sonraki başlıkta ilgili eser ele alınmaktadır.

Eseri

Usûl-i İbtidâî Yahud Mu'allimlere Rehnümâ[12]

Eserin incelediğimiz bu nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez Koleksiyonunda yer almaktadır. Risale, içerisinde çeşitli risalelerin bulunduğu bir mecmuanın 67-82 sayfaları aralığındadır. Eser adı katalogda "Usûl-i İbtidâ'î yahûd Muallimlere Rehnümâ" şeklinde kayıtlıdır. Serlevhada ise eser adı Usûl-i İbtidâ'î yahûd Muallimlere Rehnümâ", müellif adı Trabzon Dârülmuallimîn Muallimi Abdullah Vehbi şeklinde verilmiştir. Kitapçı Ahmet Hamdi tarafından neşredilmiştir. Eser Trabzon Vilayeti Maarif Müdüriyetinin 29 Teşrinisani 309 tarihli ruhsatnamesiyle Trabzon'da bulunan Serasi Matbaası'nda 1315 senesinde basılmıştır. Eser eğitim bilimlerine dair olup, dili Osmanlıcadır. Çeşitli kütüphanelerde nüshaları mevcuttur.[13]

Abdullah Vehbi mukaddime bölümünde bu eseri İbtidai Mektepleri çocuklarının intizam (okuma yazma) ve terbiyelerini temin etmek için öğretmenlere bir rehber olması amacıyla yazdığını beyan et-

6 Arıcı, *XIX.* Yüzyılda *Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilâyet Salnamelerine Göre)*, 91.

7 Albayrak, "Trazon'da Asırlık Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Dar-ul Muallimin ve Asırlık Eğitimciler", II. Cilt/707.

8 Tosun, "Trabzon Darulmuallimin Mektebinin Hikayesi", 7.

9 Albayrak, "Trazon'da Asırlık Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Dar-ul Muallimin ve Asırlık Eğitimciler", II. Cilt/714-718.

10 Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Erol Çiydem, "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü 'Usul-i Cedid' Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913)", *History Studies* 15/2 (2023), 383-400.

11 Mustafa Şanal, "Bir Osmanlı Eğitimcisi: Abdullah Vehbi Bey'in İlmi Kişiliği ve 'Usûl-i İbtida'i Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eseri", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2021), 77-94; Hamza Altın, "II. Abdulhamid Devri Pedagojik Eserlerde Eğitimcilere Yapılan Tavsiyeler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2014), 239-253; Hatice Ayar - İrfan Başkurt, "Tanzimat Fermanı'nın İlahından Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (2020), 579-616.

12 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma* (Trabzon: Serasi Matbaası, 1315).

13 İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığındaki nüshası için; Karahasanoğlu, "Usulü İptidai Yahut Muallimlere Rehname", 1; Albayrak, "Trazon'da Asırlık Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Dar-ul Muallimin ve Asırlık Eğitimciler", II. Cilt/709.

mektedir.[14] Kitabın 31 sayfalık içeriğinde Mukaddime, Birinci Bab (*Mektep, Mektebin Mahalli, Mektebin Vaziyeti*), İkinci Bab (*Muallim, Muallimde Bulunması Lazım Gelen Güzel Hareketler ve Muallimin Vazifesi*), Üçüncü Bab (*Mektebin İdare-i Dahiliyesi ve Çocukların Hareketi ve İntizamı*) ve son olarak 4. Bab (*Mektebe Henüz Gelen Çocuklar İçin Elifbaya Nasıl Başlanacağı*) başlıkları yer almaktadır.

Abdullah Vehbi eserinin birinci babında okulun fiziki özelliklerine değinmektedir. Abdullah Vehbi'ye göre okul olarak kullanılacak bina yüksek ve havadar olmalı, okula ait bir miktar bahçesi olmalıdır. Okuldaki öğrenci kaç sınıfa ayrıldıysa o kadar dershane ve ayrıca bir de teneffüshane bulunmalıdır. Dershanede öğretmene tahsis edilecek münasip bir yer ve büyük siyah bir tahta olmalıdır. Bununla birlikte öğrencilere sıra tahsis edilmeli ve sıranın yönü tahtayı görecek şekilde dizayn edilmelidir. Hatta ön sıralar alçak arka sıraların yüksek olmalıdır. Sağlığı korumak için mektebin temizliğine ve düzenine dikkat edilmeli, öğrenciler okulda bulundukları zaman sınıf havalandırılmalı, kış günlerinde mangal kullanırken kömürün güzel yandığından ve sınıfta koku kalmamasından emin olunmalıdır.[15]

Eserin ikinci babında Abdullah Vehbi öğretmenlere birtakım görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Ona göre öğrenciler öğretmenlerinin söz ve davranışlarını taklit etmeye ve benimsemeye doğal olarak meyillidir. Bu sebeple muallimlerin birinci vazifesi tüm söz ve davranışlarında adaba uygun davranmaktır.[16] Hatta bu konuya o kadar çok ehemmiyet vermektedir ki, muallimin gücünü ve iktidarını en çok bu cihette kullanması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü çocuklar bir kere uygunsuz söz ve davranışları benimserler ise onların bu halden kurtarılmaları zor olmaktadır. Ayrıca bu bapta, günümüzde ehemmiyeti yeni yeni kavranan "bireysel farklılıklar" konusuna dikkat çekmektedir. Ona göre insanın yetenek ve kabiliyetleri farklı olduğundan, çocukların hiçbirinin birbirine eşit olmadığını öğretmenlere tembihlemektedir. Ayrıca talim ve terbiyenin sağlıklı yürütülmesi için 7 yaşından küçük çocukların mektebe alınmaması gerektiğini tavsiye etmektedir. Her öğrencinin anlama gücü aynı olmadığından, muallim dersi işlerken en düşük seviyeli öğrenciye göre "gabi" dersi işlemelidir. Ayrıca sadece öğrencilerin öğrenme kabiliyetleri değil, öğrenciler, kendilerine yapılacak muameleye verdikleri tepki açısından da birbirlerinden ayrılırlar. Misal bir öğrenci tekdir edildiği halde fazla etkilenmez fakat bir diğerine yalnız "*Eğri bir bakış*" yeterli olabilir.[17] Bu sebeple muallim sadece öğretirken değil davranışlarında da çocukların farklılıklarını dikkate almalıdır. Bütün bunların yanında öğrencilerin şiddet gösteren muallimlerden kaçındıklarını, latîf ve mülayim öğretmenlere meylettiklerini söyleyerek, öğrencilere karşı şiddetin olmaması, hatta dayağın kesinlikle olmaması gerektiğini ifade etmektedir.[18] Ayrıca ona göre, öğretmen işleyeceği konuların zamanlamasına, planlamasına dikkat etmelidir. Öğrencilere karşı ne sert, ne gereğinden fazla yumuşak ne çok güler bir halde bulunmamalıdır. Her çocuğun ismine "efendi" ifadesi ekleyerek ona seslenmelidir.

Abdullah Vehbi Efendi, üçüncü babda, mektebin idaresi konularında öğretmenlere tavsiyelerde bulunmaktadır. Öğrencilerin günde bir veya bir buçuk saatten oluşan üç dersten fazla ders görmelerini uygun bulmamaktadır. Öğrencilerin derse istirahatli girmeleri ve açılmaları için, açık bir mahalde adaba uygun olarak kendi kendilerine oyun oynamalarına izin verilmesi gerektiğini düşünmektedir.[19] Muallim ders ve istirahat için tayin edilen zamanların cetvelini hazırlamalı ve bu cetvele uymalıdır. Bu zamanlamaya uyulmazsa öğrenciler idaresiz ve nizamsız hareket etmiş olurlar. Bununla birlikte muallim öğrencilerin en bilgilisini sınıf başı yapmalı ve bu sınıf başı diğer öğrencilerle hem müzakere

14 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 1.

15 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 3-4.

16 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 4.

17 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 5.

18 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 6.

19 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 7.

yapmalı hem de öğrencileri idare edebilmelidir. Çocuklar mektebe belirlenen zamanda gelmeli, sınıfta kendi yerine oturmalı ve hocanın gelmesini beklerken ve ders aralarında lakırdı etmemelidir. Sırada otururken birbirlerinin yazılarını göremeyecek kadar yakınlıkta oturmalıdır. Öğrenciler "efendi" veya "bey" şeklinde birbirlerini çağırmalı ve birbirlerine hiçbir zaman adaba uygun olamayan söz söylememelidir. Kitap, defter, kağıt vs. gibi kendilerine lazım olan eğitim araçlarını güzelce muhafaza etmeli, hiçbir çocuk başkasının eşyasına dokunmamalıdır.[20]

Abdullah Vehbi Efendi eserinin dördüncü babında mektebe yeni gelen öğrencilere elif-ba'ya nasıl başlanacağı ve detaylı bir şekilde okuma yazma öğretimi konusunu ele almaktadır. Eserin en mufassal bölümü de burasıdır. Öğretmen ilk önce yalnız yazılacak sade harfleri tarif etmeli ve öğretmeli, her harfin şeklini tahtaya yazıp çocuklara göstermeli ve ellerinde bulunan cüzlerine baktırıp okutmalıdır. Bu harfler hem muallim hem de öğrencilerce yazılmalıdır. Daha sonra müellif harflerin nasıl söyleneceğini tarif etmektedir.[21] İleride tecvit ve imla öğreteceği zaman zahmet çekmemesi için harflerin mahreçlerini dahi hakkıyla belletmelidir. Öğrencilerin harfleri öğrendiklerinden emin olmak için tahtaya yazdırarak her öğrenciye ayrı ayrı sormalıdır. Ancak bu sırada muallim çocukların çok güzel yazmalarını beklememelidir. Çünkü çocukları hüsn-i hatta zorlamak, çocuklara bıkkınlık getirebilmektedir. Öğrenciler zamanla her öğrendiğini yazacaklarından, zamanla kabiliyetlerine göre gittikçe daha güzel yazacaktır. Öğrenciler harfleri tanıyıp yazabildikleri anlaşıldıktan sonra hareke tarifine geçilmelidir. Abdullah Vehbi eserin devamında üstün, esre, ötre, tenvin, cezm ve şeddenin tanımının nasıl yapılacağı ve tahta üzerinde nasıl gösterileceği konularına detaylı bir şekilde değinmektedir.[22] Harflerin başta, sonda ve ortada olarak bitişik yazılması konusunun, ancak harekelerin öğrenilmesinden sonra ele alınması gerektiğini söyleyen müellif bu konuda da tafsilat vermektedir.[23] Daha sonraki sayfalarda ise Osmanlıca'da ses yerine geçen harflerin öğrencilere nasıl öğretileceği ve kelime terkipleri ele alınmaktadır.

Çocukların kelimeleri yazıp harekeleri kendi kendilerine okumaya haiz oldukları görüldükten sonra ellerine "amme" cüzü verip Kur'an-ı Kerim okutmaya başlanmalıdır.[24] Amme cüzü ile birlikte okuma yazma faaliyeti ve Kur'an dersi olarak iki ders yürütülmeli, Amme cüzü yarı olduktan sonra harekesiz yazı okunmaya başlanmalıdır. Müellif bu süreci de detaylı bir şekilde ele almaktadır.[25] Çocuklar harekesiz yazıp okumaya başladıkları sırada İmla risalesi okutmaya başlanmalıdır. İmla risalesi yarı olduktan sonra "Kıraat-i Türkî"yi okutmaya başlamalıdır. Böylece çocukların birinci sene dersleri Risale-i İmla, Kıraat-i Türkî, yazı, Kur'an-ı Kerim ve ilmihal-i ahlak olmak üzere beş ders olmaktadır.[26] Derslerin hangisi olursa olsun önce öğretmen okuyacak, daha sonra öğrencilerin hepsi birer kere okuyacak, hoca efendi ile öğrenciler okuyan öğrenciyi dikkatle ve sessizce dinleyecektir. Sonraki sayfalarda müellif öğrencilere öğretmenin nasıl yazı yazdırmayı öğreteceğinden bahsetmektedir.[27]

Eğitimin ikinci senesinde rika yazısını okuyup yazdırmağa alıştırmak için bir sayfası nesih ile yazılı karşısındaki sayfada ise aynı ibarelerin rıka yazısı ile yer aldığı Kıraat-ı Türkî'nin ikinci kısmı okutulmalıdır.[28] Bununla beraber müellif, muallimlere maarif müdürlüğünden, Mekatib-i İbtidaî için

20 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 9.

21 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 9.

22 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 11-12.

23 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 13-18.

24 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 19.

25 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 19-21.

26 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 22.

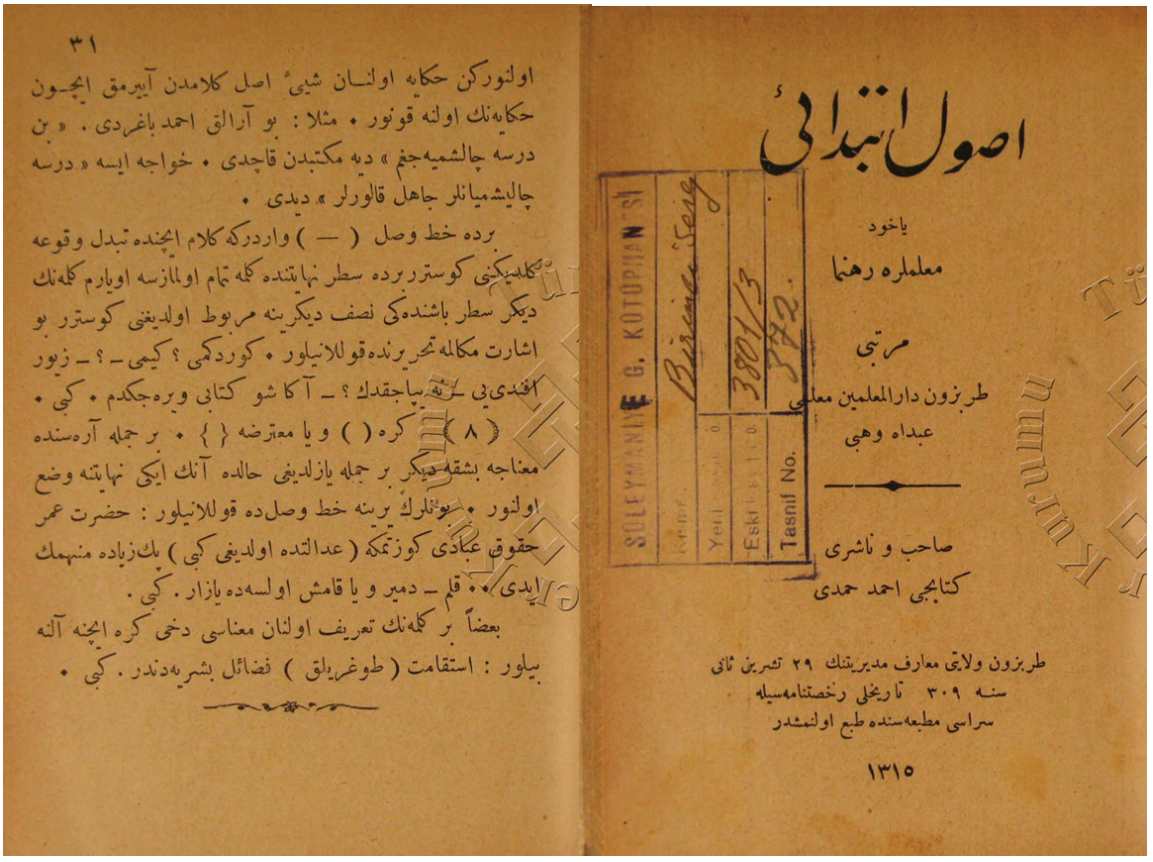
27 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 23.

28 Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 23.

düzenlenen ders programını alarak her sınıfın derslerini gösteren bir ders cetveli düzenleyip, bu programa göre hareket etmelerini istemektedir.

Abdullah Vehbi Efendi hiç okumamış olan bir kimse için Kur'an-ı Kerim-i okuyacak kadar tahsile yetecek derslerin planını da muallimlere detaylı bir şekilde sıralamıştır.[29] Böyle bir programla öğrencilerin bir ay ile altı ay arasında Kur'an okuyabileceğini söyleyen müellif, bu müddet boyunca hedefe ulaşılmadığında kusur muallimin talim ve tefhim hususundaki noksanlığına hamledileceğini ifade etmektedir.[30] Eserin son sayfalarında ise şemsi, kameri harfler, Osmanlı Türkçesine özel bazı harf okunuşları ve noktalama işaretleri gibi konulardan söz etmektedir.[31]

Sonuç olarak Trabzon'da eğitim öğretimin gelişmesi için önemli bir adım olarak açılan Trabzon Dârülmuallimîn muallimi Abdullah Vehbi Efendi tarafından kaleme alınan bu eser ilkokul öğretim programı ve bir "özel öğretim yöntemi" kitabı mesabesinde ilkokullarda öğretmenliğin nasıl yapılacağını gösteren nitelikli bir eser özelliği taşımaktadır. Yazar mahalle mekteplerinde gelişigüzel şekilde alınan eğitimi daha formel hale getirmek ve ilköğretimin niteliğini artırmak için hem eseriyle hem de yetiştirdiği öğrencileriyle Trabzon'a ciddi katkılar sunmuştur.

Resim 1: *Muallim Abdullah Vehbi Efendinin eserinin ilk ve son sayfası*

[29] Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 24-26.

[30] Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 26.

[31] Abdullah Vehbi, *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*, 28-31.

Kaynakça

Abdullah Vehbi. *Usul-i İbtidai Yahud Muallimlere Rehnüma*. Trabzon: Serasi Matbaası, 1315.

Akbulut, Ömer. *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları Birliği Matbaası, 1970.

Albayrak, Hüseyin. "Trazon'da Asırlık Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Dar-ul Muallimin ve Asırlık Eğitimciler". *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*. ed. Kenan İnan vd. II. Cilt/707-756. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007.

Altın, Hamza. "II. Abdulhamid Devri Pedagojik Eserlerde Eğitimcilere Yapılan Tavsiyeler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2014), 239-253.

Arıcı, Hüseyin. *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilâyet Salnamelerine Göre)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Ayar, Hatice - Başkurt, İrfan. "Tanzimat Fermanı'nın İlahından Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (2020), 579-616.

Çiydem, Erol. "Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İlköğretim Alanındaki Dönüşümü 'Usul-i Cedid' Kavramı Üzerinden Anlamak (1839-1913)". *History Studies* 15/2 (2023), 383-400.

Karahasanoğlu, Subutay Hikmet. "Usulü İptidai Yahut Muallimlere Rehname". *Trabzon*, 77-79.

Şanal, Mustafa. "Bir Osmanlı Eğitimcisi: Abdullah Vehbi Bey'in İlmi Kişiliği ve 'Usûl-i İbtida'i Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eseri". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2021), 77-94.

Tosun, Murat Dursun. "Trabzon Darulmuallimin Mektebinin Hikayesi", 2020. https://alucradantarihebakis.files.wordpress.com/2020/04/trabzon-darc3bclmuallimin-mektebi.pdf

ÂGÂH OSMAN PAŞA VE ESERLERİ

Mehtap AYDIN KAİM[*]

Hayatı

Âgâh Osman Paşa 1247/1831'de Trabzon'da doğdu. Babası, Trabzon valisi Hazînedârzâde Osman Paşa'nın kavasbaşısı Yenicumalı[1] Mustafa Ağa'dır. Eserlerinde Âgâh mahlasını kullandı.[2] 1849'da kitabet mesleğine girdi. Sonrasında Bahriye'ye dâhil olarak İstanbul'a gitti. Gemi hocalığı ve kalyon kâtipliği yaptı. 1852'de Osmanlı-Rus harbinde devlet ve İngiltere tarafından gümüş madalyaya layık görüldü. Sakız ve Midilli'de görevler yaptı. Kalyon kâtipliği rütbesiyle tersanede Fabrikalar kâtibi oldu.[3] Midilli'de binbaşı rütbesiyle fırka-i zaptiye azalığına getirildi. Hüdavendigar (Bursa), Hicaz, Yemen[4] ve Prizren (Pürzerin) alaybeyliği yaptı. 1877'de İstanbul'da meclis-i fırka azalığı, sonrasında Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Kosova, Halep, Selanik, Manastır, Musul[5] ve Ankara'da alaybeyliği ve kumandanlık yaptı. Mîr-i mîrân rutbesi kazandı.[6] Nakşibendî ve Rufaî şeyhlerine intisap etti.[7] Ankara'da 1324/1906'da vefat etti. Hacı Bayram Veli civarında medfûndur.[8]

Eseri

Âgâh Paşa'nın mürettep bir dîvânı vardır. İnal, şairin Bülbülnâme isimli manzum bir risalesi olduğunu, dîvânının ve bu manzumesinin eşinde bulunduğunu ve bu eserlerin tab edilmediklerini ancak şiirlerinden oluşan bir risalenin Ankara matbaasında basıldığını belirtmiştir.[9]

Dîvân

Âgâh Paşa Dîvânı'nın kütüphanelerde üç nüshasına ulaşılmıştır: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 333;[10] Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con. A 52;[11] Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556. Bu nüshalarda metinler üzerinde bir hayli denemeler, düzeltmeler yapıldığı gözlenmektedir.[12] 06 Mil Yz A 7556'daki hat, DTCF nüshasındaki hatla ve 06 Mil Yz FB 333'teki düzeltmelerdeki hatla örtüşmektedir. Buradan

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mehtapaydinkaim@trabzon.edu.tr

1 Âgâh, "validem merhumun tarih-i vefâtıdır" başlıklı tarihinde babasının Trabzon'un Yenicuma semtinden olduğunu bildirmektedir, bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556), 80a.

2 Edebiyatımızda iki tane daha Âgâh mahlaslı şair vardır. Bk. Sedanur Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı (İncelemetenkitli metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 32.

3 Mehmet Zeki Pakalın , *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, haz. Şakir Batmaz (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 2/19-20.

4 Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 8.

5 Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 18.

6 Mehmed Tevfîk, *Kâfile-i Şu'arâ*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 93. Şairin üstlendiği görevler ve görev yerleri için bk. Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 7-18; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 108-109.

7 Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 7.

8 Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/255.

9 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 1/48.

10 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 333).

11 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân*, (Ankara Üniversitesi, DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con. A 52). Ankara Üniversitesi nüshası ve 06 Mil Yz FB 333 numaralı nüshanın karşılaştırılması yoluyla hazırlanan dîvân metni için bk. Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*.

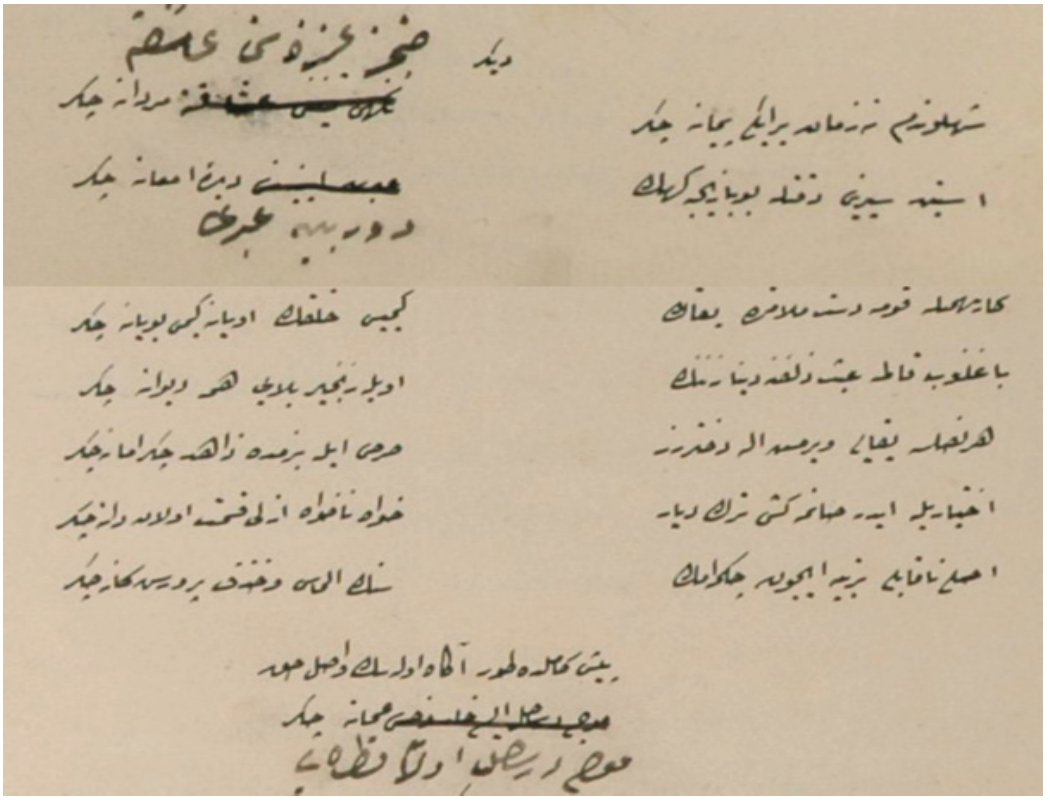
12 Aksoyak'ın ifadesiyle Milli kütüphane 06 Mil Yz FB 333 nolu eserdeki düzeltmeler bizzat Osman Âgâh tarafından yapılmıştır. İ. Hakkı Aksoyak, "Âgâh", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Erişim: 1 Eylül 2023)

hareketle bu üç metnin müellif nazarından geçtiğine hükmedilebilir. Sadeddin Nüzhet'in bu konudaki açıklamaları da bu nüshaların hiç değilse ikisinin bizzat Âgâh Paşa tarafından yazıldığı görüşünü desteklemektedir. Nüzhet: "Giresun Ziraat Bankası direktörü Bay Fahri, şairin el yazısı ile olan iki dîvânının kendisinde bulunduğunu söylemişti…"[13] diyerek eserlerin Fahri Bilge'de olduğunu bildirmektedir. İncelediğimiz nüshaların ikisi de Fahri Bilge koleksiyonunun bulunduğu Milli Kütüphane'dedir.

06 Mil Yz FB 333 numaradaki metnin tebyîz metni olduğu düşünülebilir. Yalnız bu metinde de gerek yapılan düzeltmeler gerekse sayfalarda bırakılan boşluklar ve defter sonundaki müsveddeler müellifin metni yeniden düzenlemek istediği fikrini doğurmaktadır. Ayrıca 06 Mil Yz A 7556'da bulunan şiirlerin bir kısmının 06 Mil Yz FB 333'te bulunmaması, her iki nüshada da eksikler, karışıklıklar ve düzeltmeler bulunması Âgâh Paşa'nın dîvânına son şeklini veremediği ihtimalini de düşündürmektedir.[14]

06 Mil Yz A 7556 künyeli nüshada diğer nüshada olmayan *tarihler* bulunmaktadır ki şairin bu *tarihleri* vefat tarihine kadar düştüğü anlaşılmaktadır. Bu da bu nüshanın şairin ömrünün sonuna kadar yazmaya devam ettiği bir defter olma ihtimalini güçlendirmektedir.[15]

Aşağıdaki metinlerden üstteki daha düzenli halde bulunan metne (06 Mil Yz FB 333) aittir. Metinde düzeltmeler bulunduğu görülmektedir. İki yazı, özellikle düzeltmelerdeki yazı ile diğer nüshadaki yazı hayli benzeşmektedir.

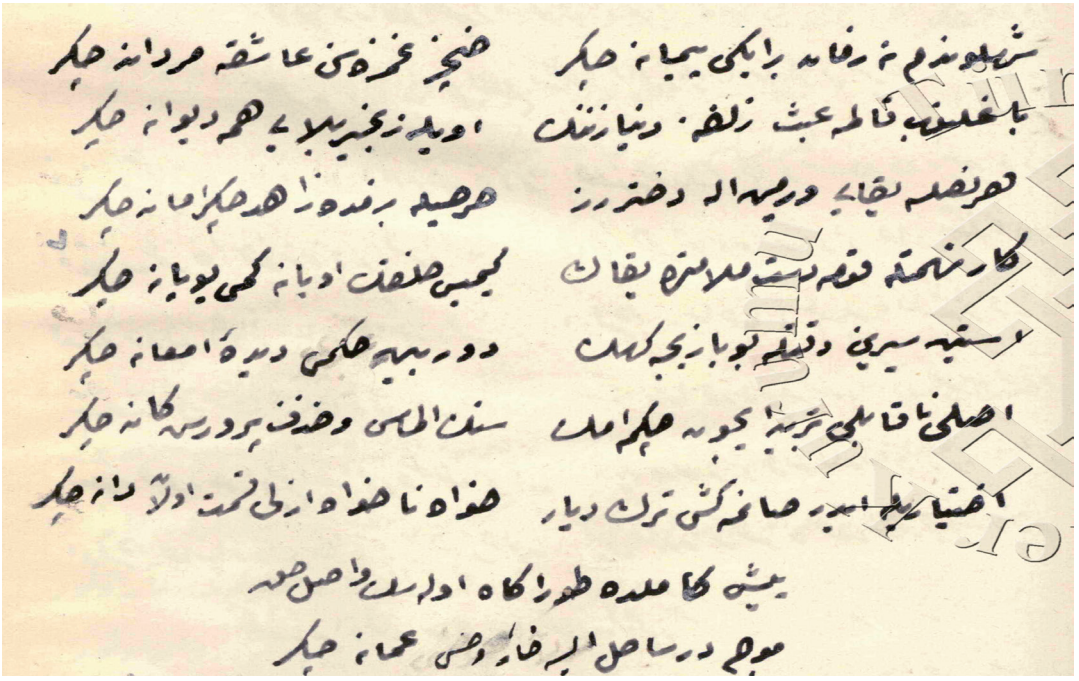

Resim 1: *06 Mil. Yz. FB 333, 69b-70a.*

13 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023), 1/37.

14 06 Mil Yz FB 333, 120a'da şair eşeğim redifli kasidesini yazmış sonra üzerine çizgi çekmiştir. Bu sayfanın altında "müsveddesi olduğu için silinip arka yaprağa yazılmıştır" notu vardır.

15 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 90a.

Resim 2: *06 Mil Yz A 7556, 106a.*

Dîvânın Milli Kütüphane'deki nüshalarının tavsîfleri:

Millî Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil. Yz. FB 333

Cilt: Yeşil kâğıt kaplı mukavva cilt, sırtı vişne rengi, şirâzesi dağınık

Kâğıt: Esmer cedid

Yaprak: 130

Ölçü: 278x201 mm

Yazı: Rika

Satır: 18-20

Baş:

Koydı çün kisve-i terkîbe cihânı üstâd
Cümle şey oldı birer sûret ile çehre küşâd

Son:

Eyle mestânım beni câm-ı leb-i la'linle mest
Tazelensün dilde zevk-i teşne-i bezm-i elest

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556

Cilt: Sırtı siyah meşin, kapakları kiremit rengi bez kaplı mukavva cilt

Kağıt: İnce beyaz kağıt

Yaprak: 168

Ölçü: 240x160-210x130 mm.

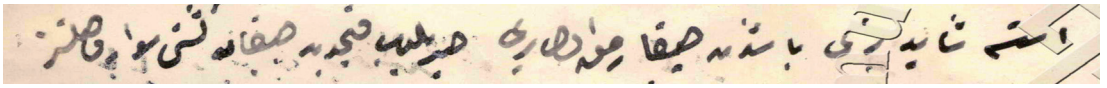
Yazı: Rika

Satır: 16

Rutubet lekeli, bazı yazılar silinmiştir.

Baş:

Kaside der hakk-ı hilkat-ı Âdem
Koydı çün kisve-i terkîbe cihânı üstâd
Cümle şey oldı birer suret ile çehre-küşâd

Resim 3: *Nüshanın Sonu*

06 Mil Yz A 7556 nüshanın içeriği:[16]

Eser, 1b "Kaside der hakk-ı hilkat-ı Âdem" başlıklı bir kaside ile başlamaktadır. 2b'de dem-i şah-ı velâyet başlığıyla Hz. Ali'ye bir kaside, 3b'de oldı redifli tarih-i berâ-yı terfi'-i rütbe başlıklı bir tarih ve devamında tarihler, 7a'da iki naat, 7b'de tahmîs-i Hüsni Paşa, 8b'de tahmîs-i naat-ı şerîf-i Hüsni Paşa, 10a'da tahmîs-i mersiye-i merhûm müşârün-ileyh (Hüsni Paşa), 10b'de Hz. Ali kasidesi ve 11b'de bir diğer Hz. Ali kasidesi, 12a'da Hz. Mevlâna'ya kaside, 14a'da Evliya-yı kirâm hazerâtına kaside, 15a'da "*'ârifîn*" redifli kaside, 16a'da Şeyh Muhammed (Küfrevî) Efendi'ye, 17b'de Zeynel Abidîn Paşa'ya, 20a'da Ali Saib Paşa'ya, 21b'de Ali Rıza Efendi'ye, 23b'de Kamil Paşa'ya, 26b'de Zeynep Hanım'a, 29a'da Hasan Paşa'ya yazılan kasideler, 30a'da Trabzonlu Emin Hilmi Efendi ile müşterek kaside (Hüsnî Paşa için), 31a'da Hüsni Paşa'ya 32a'da Mehmed Ali Paşa'ya, 33a'da Fehmi Paşa'ya, 34a'da Sâmih Paşa'ya yazılan kasideler, 35a'da tamamlanmamış bir kaside, 35b'de şairin jurnallenmesi sonucu yazdığı kaside, 38b'de paresiz kasidesi tahmîsi, 40b'de müseddes, 41b'de muhammes, 42a'da tahmîs-i Nâbî, 42b'de yine Nâbî'ye tahmîs, 43a'da tahmîs-i mutarraf-ı gazel-i Kânî, bulunmaktadır. 44a'dan itibaren kaside şeklinde tarihler (44a'da tarih-i sâl-i 1302, 45a'da tarih-i sâl-i hümâyûn) 47a'ya kadar devam etmektedir. 47a'dan 90b'ye kadar beyitler halinde tarihler bulunmaktadır. 91a'dan itibaren gazeller "ibtidâ-yı gazeliyât" başlığıyla başlamakta 137a'ya kadar 150'yi aşkın gazel bulunmaktadır.[17] Bu gazeller içinde müşterek[18] gazeller[19] ve nazîreler[20] de bulunmaktadır. 137a'dan itibaren şarkılar 140a'dan itibaren kıtaât, 145b'den itibaren müfredât 156b'den itibaren yine tarihler ve müfredler devam etmektedir. 157b'de bir medhiyye 158a'dan itibaren müfredlerle devam eden eser 159a'da tamamlanmaktadır.

Muhtevası

Dîvân'da şairin hayatıyla ilgili pek çok teferruat yer almaktadır. Âgâh, maruz kaldığı haksızlıkları, dönemin aksayan yönlerini şiirlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Şiirlerine göre Âgâh görev yaptığı şehirlerde ekseriyetle mutsuzdur ve memleketi Trabzon'a özlem duymaktadır.[21] Şair pek çok kasidesini devrin ileri gelenlerine sunmuş, müşkillerinin giderilmesi hususunda yardım talebinde bulunmuştur.[22]

Paresiz redifli kasidesi pek meşhurdur. Eser bu şöhretini biraz da Trabzonlu Emin Hilmî'nin kasideye yaptığı şerhe borçludur.[23] Âgâh, Ziya Paşa'nın Zafernâmesini andıran "paresiz kasidesi"ni[24] önce kaside şeklinde yazmış sonra Ziya Paşa'nın Zafernâmesi'nde yaptığı gibi, eserini kendisi tahmis etmiştir. Şairin hiciv yönü kuvvetlidir, kendisi bu hususta dizginlerini tutamadığını itiraf etmektedir:

16 İlk iki nüshanın muhtevası için bk. Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 34-57.

17 93a'da bir müstezad bulunmaktadır, bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 93a.

18 Şiirle ilgili bir inceleme için bk. İ. Hakkı Aksoyak, "Trabzonlu Emin Hilmînin Müşterek Şiirleri", *TÜBAR* XIV (2003), 52-53.

19 Örnek :"müşterek gazel bâ- Sabrî" bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 109b.

20 Örnek: "Nazîre li-cenâb-ı Kâzım" bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 103a.

21 Şairin Trabzon sevgisini içeren şiirlerinin incelemesi için bk. Gökçehan Aysel Yılmaz, "Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinin Görev Yaptığı Şehirlere Dair Şikâyetleri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (2022), 1953-1971.

22 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 23b.

23 Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*, nşr. İlyas Sami (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325). Şerhle ilgili inceleme için bk. İlyas Karslı, "Osman Âgâh Paşanın 'Pâresiz 'Redifli Kasidesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.

24 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998), 2/876.

Esb-i tâbı sevk eder gâhî tarîk-i hicve de
Çün çıkar elden ‘inân-ı ihtiyârı şâirin[25]

Şair aynı gazelde şairin (öncelikle kendisinin sonra tüm şairlerin) pek itibarının kalmadığından yakınmaktadır. Şiirde pek mahir olduğunu, akranlarından pekçe yüksek söz söylediğini fakat değerinin bir türlü bilinmediğini sıklıkla şiirlerinde vurgulamaktadır.[26]

Âgâh, tarîhlerinde cami, okul, çeşme inşasından doğum, ölüm ve terfi tarihlerine kadar hayatın her alanına ait mevzuları konu edinmiştir. Şair kendi hayatında ve etrafında gelişen önemli olayları kaydederek manzum bir hatırat oluşturmuş gibidir. Yazdığı tarihlerden bazıları mezar kitabelerinde bulunmaktadır.[27]

Eserde çoğu şiir başlıklı ve açıklamalıdır. Şair şiirini nerede, ne yahut kim için yazdığını çoğunlukla metinlerin baş kısmında açıklamaktadır.

Âgâh’ın şiirdeki kabiliyeti edebîyatçılar tarafından da takdir edilmektedir. İbnül Emin şairin onca vazifesine rağmen ömrü boyunca şiirle meşgul olan zevattan daha güzel şiir söylediğini belirtmektedir.[28] Mehmed Tahir’e göre Âgâh Paşa’nın şiirde tarzı Yenişehirli Avnî ve kasideci Kör Hakkı’nın tarzıdır.[29]

Şiirlerinde sûfiyâne ve hakimâne söyleyiş baskındır. Okuyucusunu doğru yola teşvik edici ve uyarıcı bir dil kullanmaktadır. Gazellerinin bir kısmı aşıkânedir. Aşk şiirlerinin üç ana kahramanı âşık, maşûk, rakîp Âgâh’ın şiirlerinde de dîvân edebiyatının alışılageldik kavramlarıyla bir arada zikredilmektedir.

Şiir Örnekleri

Yek nazarda ruşenâ eyler dil-i pür-zulmeti
Başkadır mâhiyeti feyz-i nigâh-ı Mevlevî[30]
…
Çıkdı bir Âgâh-ı dil tarîh-i tamın söyledi
Oldı bu kaplıcanın tamîr u tarhı pek güzel[31]
…
Nâr-ı firâk-ı yâr ile sûzânsın ey gönül
Seyl-i sirişk-i hicr ile ‘ummânsın ey gönül

Yansun başında meş‘ale-i mâhı çarhın âh
Gam kûşesinde sen ki furûzânsın ey gönül

Bilmem hevâ-yı zülf ile âşüfte-ser misin
Hayli zemân ki zâr u perîşânsın ey gönül

Vuslat zamanı geçmeye gafletle kıl hazer
Yâr hânesinde bir gece mihmânsın ey gönül
Gerçi rumûz-ı ‘aşkı bana söylesen de sen
Vahdet-serâ-yı sînede pinhânsın ey gönül

---

25 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 118a.

26 Şairin poetikası için bk. Uzun, *Âgâh Osman Paşa Dîvanı*, 19-24.

27 Trabzon Tavanlı (Nemlioğlu) Cami Haziresinde bulunan Şatıroğlu Mîr Vâhid’in Eşi Hafize Hanım’ın mezar kitabesindeki tarih Âgâh Osman Paşa’ya aittir, bk. Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 1/259. Murat Yüksel, *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991), 2/214-215; İbnül Emin, küçük kardeşi İsmail Hakkı için Âgâh Osman Paşa’nın bir tarih yazdığını ve bu tarihin kardeşinin kitabesine hakk edildiğini bildirmektedir. Bk. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/49.

28 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/48.

29 Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri* (Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952), 13; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 491.

30 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 12a. Mevlana Kasidesi/5.

31 Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 53a.

Kayd-ı libâs u minnet-i dehri çeken benim
Bildim seni ki cümleden ‘üryânsın ey gönül

Hân-ı visâle olmadı Âgâh dest-res
Tennûr-i gamda sen ise büryânsın ey gönül[32]

Kaynakça

Âgâh Osman Paşa. *Dîvân*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 333.

Âgâh Osman Paşa. *Dîvân*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556.

Âgâh Osman Paşa. *Dîvân*. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con. A 52.

Akbulut, Ömer. *Trabzon Şairleri*. Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952.

Aksoyak, İ. Hakkı. “Âgâh”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim: 1 Eylül 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/agah-osman-agah

Aksoyak, İ. Hakkı. “Trabzonlu Emin Hilmînin Müşterek Şiirleri”. *TÜBAR* XIV (2003), 43-64.

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*. İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Emin Hilmi. *Paresiz Kasidesi Şerhi*. nşr. İlyas Sami. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325.

Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1988.

Karslı, İlyas. “Osman Âgâh Paşanın ‘Pâresiz’ Redifli Kasidesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.

Mehmed Tevfîk. *Kâfile-i Şu’arâ*. haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Sicill-i Osmanî zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*. haz. Şakir Batmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Uzun, Sedanur. *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.

Yılmaz, Gökçehan Aysel. “Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinin Görev Yaptığı Şehirlere Dair Şikayetleri”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (2022), 1953-1971.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. 3 Cilt. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

Yüksel, Murat. *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

[32] Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 120b-121a.

AHMED B. ALİ VE ESERLERİ

İbrahim EROL[*]

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kütüphanelerdeki katalog kayıtlarında kendisine nispet edilen eserlerin istinsah tarihinin 1073/1662 olması onun XVII. asır müelliflerinden olduğuna işaret etmektedir.

Eserleri

1. Risâletü'l-Yakîniyye

Eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr. 511/2, vr. 1a-10b'de kayıtlıdır. Risale ta'lik hat ile kaleme alınmıştır. Giriş kısmından anlaşıldığı üzere müellif Ekberî geleneğe ait nazarî irfan terminolojisi etrafında bazı kavramların izahını yapmayı amaçlamıştır. Vahdet-i vücûd nazariyesi olarak da isimlendirilen bu anlayışı/sûfî tecrübesini din diliyle ifade etme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn, tecelli, teayyün, tezâhür vb. kavramlar bu eserde kısaca izah edilmeye çalışılmıştır. Yine müellifin açıklamalarından anlaşıldığı üzere yaşamış olduğu dönem ve coğrafyada bu hususlar üzerine ortaya çıkan tartışmalar böyle bir risalenin telif edilme sebeplerinden biridir.

Müellif ilk olarak yakîn kavramını ve kısımlarını incelediği için eserin adını "Risâletü'l-yakînıyye" olarak belirlemiştir. İlk olarak hakka'l-yakîn kavramı üzerinde duran müellif bu ifadeyi Hakk'ın tecelli nurunun insanın bedenini ve ruhunu istila etmesi, ruhtaki zulmetin bu nur ile yok edilmesi olarak tanımlamıştır. Ayrıca kişinin kendini Allah'ın zatının yanında görmesi ve hissetmesi de bu kavramın içerdiği manalardan biridir. *"Ölmeden önce ölünüz"*[1] sözünün içerdiği mana da aslında bu durumu ifade etmektedir. Bu söz temelde kişinin kendi zatını öldürmesi ve rabbinin huzurunda varlık iddiasında bulunmamasıdır. Bu kimse Hakk'ın kendisine varlığını/iradesini lütfettiği tecelliyle kendi varlığını rabbinden kazandığını fark eder ve "Allah'tan başka ilah yoktur" der.[2]

Ayne'l-yakîn ise akla gelebilecek her türlü şüpheyi gideren bilgidir. Zira Hz. peygamberin, *"Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe etmediğine bak".*[3] Hadisi yakîn derecelerinden ayne'l-yakîne işaret etmektedir. İnsan herhangi bir konuda nefsinde şüphe veya çelişki hissettiğinde hemen o işi terk etmelidir. Çünkü müminin kalbi içinde şüphe olan iş ve meselelerde huzura eremez. Sıdk itmi'nana, şüphe ise yalana götürür. Bu sebeple, nefsinin şüphe etmediği bilgiye sarılmak mümini hem itminana hem de huzura götürür.

İlme'l-yakîn ise aklî ve naklî ilimlerin insanda oluşturduğu bilgi türüdür. Bu aynı zamanda müşâhadedir ki bununla varlıkların arazları bilinebilir. Müellif bu bilgilerden sonra cüz'î ve küllî bakımdan

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

[1] İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî el-'Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 2/346.

[2] Ahmed b. Ali et-Trabzonî, *Risâletü'l-yakîniyye,* Millî Kütüphane, Yazmalar, 511/2, 2a-2b; Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye,* çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021), 5/45.

[3] Buhârî, *Buyû',* 3; Tirmizî, *Kıyamet*, 60.

Allah'ın tüm kâinâtın asıl müessiri olduğunu söyleyerek sözü asıl meseleye getirerek Vâcibu'l-vücûdun ispatı için eserinde geniş yer ayırmıştır. Allah başlangıcı ve sonu olmayan vâcibu'l-vücûd olan tek varlıktır. Bu sebeple mümkinât denilen diğer varlıkların kâinatın asıl müessiri olduğu, varlığında başkasına ihtiyacı olanın ezelî ve ebedî olduğu düşünülemez. Mümkinatın başkasına ihtiyacı olduğu için her hâdisin bir muhdise ihtiyacının olduğunu kabul etmek gerekir. Ona göre Vâcibu'l-vücûd'un yokluğu aklen imkânsızdır. Aklen yokluğu mümkün olan varlıkların varlığı Vâcib'e delalet etmektedir.[4] Konunun temelinde vâcib ve mümkin gibi kavramları kullansa bile müellifin konuya yakîniyet mertebeleriyle başlaması aslında onun vâcibu'l-vücûdu tanımaya yönelik bir gayretinin olduğu göze çarpmaktadır.

Ölmeden önce ölünüz sözü aslında hakka'l-yakîn mertebesine ulaşan insanlara işaret etmekte bu da bu mertebedeki insanların Vâcibu'l-vücûdu tanıma makamında olduklarını göstermektedir. Kul Allah'ta fanî olmuş, hem müşâhade hem keşf hem de hal olarak onunla bekâ bulmuştur. Bu mertebedeki kul müşâhadeden sonra ulûhiyyeti zâta nispet eder ve bu şekilde kabre giren kul hakka'l-yakîn mertebesine yükselir. Aslında hakka'l-yakîn mertebesinin ortaya çıkacağı yer ve vatan ahirettir. Ancak âhirette buna layık olacak kimseler bu dünyada da bu mertebenin hassâlarından hissedardırlar.[5] Müellifin bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere Allah'ı tanımanın yollarının en üstün olanı hakka'l-yakîndir. Vahdet-i vücûd tecrübesi ve tefekkürü de müellife göre hakka'al-yakîn mertebesine en yakın makamdır.

Müellif Hz. Ali'ye nispet edilen: *"Şayet gözümden perdeler kaldırılsa yakînim (imanım) artmaz".*[6] Sözünün da manasını yukarıda ifade edilen bağlamda izah etmiştir. Trabzonî bu sözü Hz. Peygamber'in; *"Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır".*[7] Hadisiyle birlikte değerlendirmiştir. Hem Hz. peygamberin hem de Hz. Ali'nin şahsında insanın ilme'l-yakîn mertebesini geçip diğer yakîniyet mertebelerine ulaşabileceğini ispatlamaya çalışmıştır. Ayne'l-yakîn mertebesi aynı zamanda müşahade mertebesidir ve buradaki en büyük engel insanın maddî benliğinin otaya çıkardığı engellerdir ki mücahade ve riyazât bu süreçte önem arz etmektedir.[8]

Risâlenin son kısmında müellif yakîn mertebelerinin tevhidin kısımlarıyla olan ilişkisini izah etmektedir. "Lâ ilâhe illellâh" ifadesi hem Vâcibü'l-vücûd'a hem onun tek yaratıcı hem de tek ma'bûd oluşunu ifade eder. Kelime-i tevhîd bu üç anlamıyla birlikte Ehl-i sünnet'i destekliyici Mu'tezile'yi ise reddedici bir mahiyettedir. Çünkü mu'tezile insanın iradî fiillerinin sadece kendileri tarafından meydana getirildiğini iddia etmekte, ilahî müdahaleyi kabul etmemektedir. Bu bakımdan Mutezilî düşünce bir nevi insanı tanrı yerine koymaktadır. Trabzonî Kelime-i tevhidin aynı zamanda bu mezhebin bu iddiasını çürüttüğünü ifade etmiştir.[9] Ayrıca tevhidi zât, sıfat ve ef'âl olarak üçe ayıran görüşü destekleyen Trabzonî bu başlıkları izah etmiştir. Buna göre zâtta tevhîd; Allah'ın dışındaki varlıları yani muhdesleri nefyetmektir. Tek ve yegâne varlık Allah'tır. İnsanın fıtratı bu gerçeği idrak edebilecek niteliktedir. Sıfatlarda tevhid: Sıfatlar zâta nispet edilen manalar olup bunlardan bazıları kemâl ifade ettiğinden zâta nispeti elzemdir. Tevhidin bu kısmında bütün kuvvetler Allah'ın tecellisi olarak kabul edilmelidir. İfadesi ise, *"Lâ mevsûfe illellâh"* şeklinde formüle edilmiştir. Fiilde tevhid ise eşya üzerinde tek ve gerçek tasarruf sahibinin Allah olduğunu kabul etmektedir. Bu ise *"Lâ fâile illellâh"* şeklinde ifade edilmiştir. [10]

---

4 Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî, *Risâle-i yâkîniyye,* Millî Yazmalar, 511/2, 4b.

5 Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî, *Risâle-i yâkîniyye,* MillÎ Yazmalar, 511/2, 5a-5b.

6 Ebu'l-fazl Şâzân b. Cebraîl el-Kumî, *er-Ravzatü fî fezâili Emiri'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib* (Kum: Mektebetü'l-Emîn, 1204), 235.

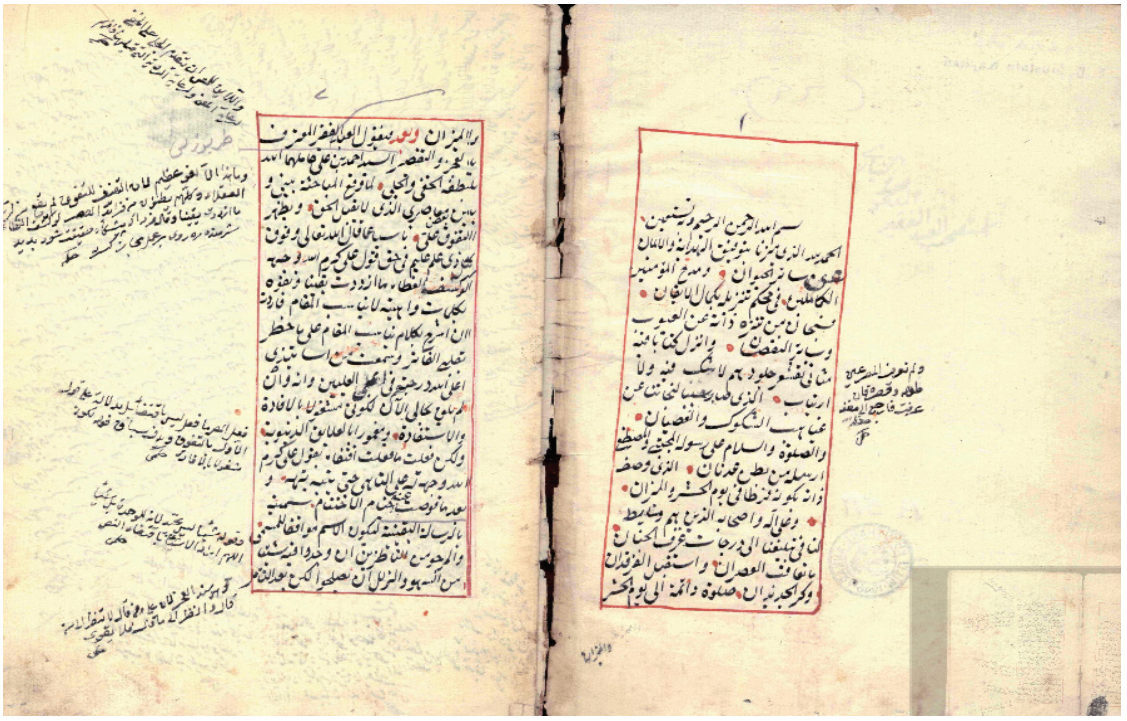
7 Tırmizî, *Menâkıb,* 20; Hadis hakkındaki tartışmalar için bk. Seyit Avcı, "Ben İlmin Şehriyim Ali de Onun Kapısı Hadisi Üzerine", *Marife Dergisi,* 4/3 (Kış: 2004), 355-364.

8 Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî, *Risâle-i yâkîniyye,* Millî Yazmalar, 511/2, 9a-9b.

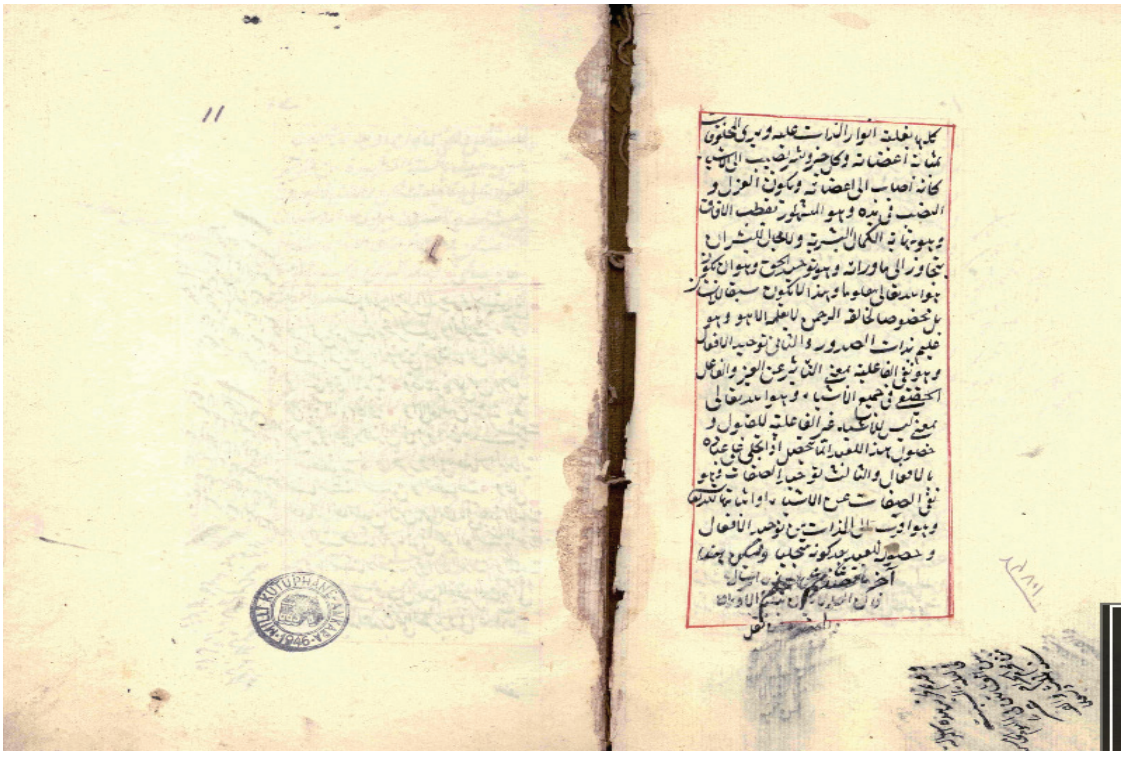
9 Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî, *Risâle-i yakîniyye,* Millî Yazmalar, 511/2, 10a-10b.

10 Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî, *Risâle-i yakîniyye,* Millî Yazmalar, 511/2, 10b.

Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî bu risalesinde yakîn derecelerini tasavvufî bir üslup ve perspektifte ele aldığı, kelâmî açıklama ve izahlara da yer verdiği görülmektedir. Özellikle tevhîd bahsinde mümkinatın varlığının mecazi olduğunu iddia eden Ekberiyye tefekkürünün etkisinde kaldığı açıkça görülmektedir.

Resim 1: *Risâletü'l-yakîniyye adlı eserin ilk iki sayfası*

Resim 2: *Risâletü'l-yakîniyye adlı eserin son sayfası*

2. Bedru'l-Kulûb

Trabzonî'nin bu eseri Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu 511/2'de 11a-52a varakları arasında yer almaktadır. Eser bir müminin bilmesi gereken/üzerine vacip olan altı iman esasını ifade etmek için kaleme alınmış bir akâid risâlesidir. Bu altı hususun bir mümin tarafından bilinmesinin gerekli olduğundan eser müellif tarafından *Bedru'l-kulûb olarak* isimlendirilmiştir.[11] Yapacağı bu çalışmanın temel motivasyonunun; *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*[12] ayeti olduğunu belirten müellif buradaki "ليعبدون" kelimesinin bazı müfessirler tarafından "ليعرفون"/tanısınlar şeklinde tefsir edildiğini belirtmiştir.[13] İbadet, risâlet, ahiret ve kaza-kader bağlamında kaleme alınan eser tasavvufî bir neşve ile kaleme alınmış akâid/kelâm özelliği taşımaktadır.

Cinlerin ve insanların ibadet etmeleri maksadıyla varlık sahasına çıkarılmalarından kasıt onların ibatede istidatlı yaratılmaları ve bunu sağlayacak imkânlarla donatılmış olmalarıdır. Bu ise kullar için bir rahmet ve ihsan mahiyetindedir. Fiilin başında bulunan illet lâmı üzerinde de mülahazalarını serd eden müellife göre Allah cinler ve insanların ibadetlerinden müstağnidir. Bu nedenle ayetin anlamı "onları ancak kendi tercihleriyle kulluk edip benim nazarımda şerefe ve fazilete ulaşsınlar olmalıdır.[14]

Ayetin hakiki ve mecazî anlamları olduğunu belirten müellifin ifade ettiği ilk mana ayetteki kulluk fiilinin hakiki anlamıdır. Buna göre ليعرفون kelimesi şer'î ibadet anlamı taşımaktadır. Hakiki anlama taalluk eden umumî ve hususî manaların da olduğunu zikreden müellife göre ayetin umumî delaleti tüm cinler ve insanları kapsamaktadır. Zira burada cin ve ins kelimelerinin başında bulunan "ال" takısı istiğrak için olup fertlerinin tamamını içine almaktadır. Bu görüşün ortaya çıkardığı sonuca göre kâfirler de hem ibadetten hem de imandan sorumludurlar.[15]

Ayetin hakiki manasını tercih edip hâs/tahsis bakımından anlamını esas alanlar ise ayetin sadece mümin cinleri ve insanları kastettiği görüşündedirler. Bunlara göre cin ve ins kelimelerinin başında bulunan "ال" takısı ahd-i zikri/ahd-i haricîdir. Bu bağlamda ayette geçen iki grup varlık bir önceki ayette geçen müminlere hamledilmelidir. Yani mümin cinler ve mümin insanlar kastedilmiştir. Zira bir önceki ayette وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ [16] geçen müminler ifadesi meselenin iman edenlerle ilgisinin olduğunu göstermektedir. Çünkü ذَكِّرْ emrinin illeti olan فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ âyeti, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ifadesini te'kîd etmektedir. Buna göre anlam "*Sen öğütlerine devam et! Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattığım için öğüt, müminlere fayda verir.*" şeklindedir.[17]

Rasûl kelimesini semantik açıdan inceleyen müellife göre bu ifade "مبعوث"/gönderilmiş manasında olup ism-i mef'ûl veznindedir. Risâlet ise rasûle yüklenen şeriatı tebliğ görevidir. Bu, elçinin bir kitap getirmesini gerektirmez. O nedenle bir rasûlün kendisi yeni bir şeriat getirebileceği gibi kendisinden önce gönderilen bir peygambere ve ona indirilen vahye de tabi olabilir. Hatta bir peygamberin şerîati kendinden önceki peygamberin şerîatini nesh edebilir. Bütün bunlar bir rasûlün risalet şartı olarak kitap ve şeriat şartının olmadığını göstermektedir. Hz. İbrahim'in evlatlarından Hz. İshak ve Hz. Yakup bu duruma örnektir. Müellif Kelam ilminde nebî-rasûl kavramları arasındaki mukayeseye değinmiştir. Bazı kelamcılara göre rasûl kelimesi nebî kelimesinden daha genel anlama sahiptir. Bu bir nevi umum-husus

---

11 Ahmed b. Ali et-Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 11b.

12 *Kurân-ı Kerîm Meali,* çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), ez-Zâriyât, 51/56.

13 İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru rûhu'l-beyân,* çev. Yusuf Akgün vd. (İstanbul: Erkâm Yayınları, 2020), 20/95.

14 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 12b.

15 ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâikiğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 4/406.

16 ez-zâriyât, 51/55.

17 Harun Bekiroğlu, "İstidlâl Biçimlerinin ve Farklı Düşünce Tarzlarının Tefsire Etkisi", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 28 (2017), 47-48.

meselesi şeklindedir. Allah'tan vahiy alan her elçi nebidir. Kendisine kitap ve şeriat verilen ise rasûldür. Bu bağlamda her rasûl nebidir. Fakat her nebî rasûl değildir denilmiştir.[18]

Ahiret gününe dair izahlarda bulunan müellif gün kelimesinin tarifini; güneşin batışından diğer günün başlangıcı olan güneşin doğuşu şeklinde yapmıştır. Ahiret gününe dair bazı yorumları zikreden Trabzonî bu terkibin dünyanın son günü veya kıyametin koptuğu gün olduğu değerlendirmeleri zikretmiştir. Gün kelimesi her ne kadar ahiret kelimesine muzâf olsa da dünyaya mı yoksa ahirete mi ait olduğu sorusunu da gündeme taşımış, dünyaya ait olduğu görüşünün doğru olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla mümine düşen görev bilmenin ve yaşamanın tüm mertebelerini içine alacak şekilde ahiret hayatına iman etmeleridir. Tüm azalarıyla âlem hâdistir. Tüm hâdisler ise mutlaka yok olacaklardır.[19]

Son olarak kader bahsini ele alan Trabzonî'ye göre bu kavram Allah'ın mevcudata ait tüm olayları ve nesneleri ezelî ilmiye bilmesi ve bunları bir kitapta/levh-i mahfuz da yazması şeklinde anlaşılmalıdır. Kaza ise bu ezelî ilimde mevcut olan olayların/planların gerçekleşmesidir. Zira Kur'ân'da "وقضينا إلى بني إسرائيل" buyurulması[20] kaza kavramının delalet ettiği manayı havidir. Bir hüküm vermek/hükmün yerine gelmesi anlamında "قضي القاضي" ifadesi kullanılmıştır. "إذا قضى أمرا"[21]ayetinde de irade etmek istemek anlamında kullanılmıştır.[22] Müellif ayrıca kaza ve kaderin değişip değişmeyeceği konusunda da bazı bilgiler vermektedir. Buna göre kader değişmez. Fakat kaza, şart ve sebeb bağlı olmayan/değişmeyen kazâ-i mübrem, sebeplere ve şartla bağlı olarak değişebilen kazâ-i muallak şeklinde iki ayrılmaktadır. Bu noktada ecel hakkında da bilgi veren Trabzonî Zemahşerî'den alıntılar yaparak konuyu izah etmeye çalışmıştır. Buna göre ecelden maksat insanın ölümü ve kıyametin kopmasıdır. Başka bir görüşe göre de insanın doğumundan ölümüne kadarki süre birinci ecel (ecel-i mevt), ölümüyle yeniden diriltilmesi arasındaki süre de ikinci eceledir ki buna berzah da denir. Bu bağlamda ecel-i mevt aynı zamanda kazâ-i mübremdir.[23]

Saadet ve şekâvet sıfatlarını da inceleyen müellif saîd ifadesiyle ruhun ve iman sahibinin şakî ifadesiyle de nefsin ve küfür sahibinin kastedildiğini bildirmiştir. Ruh ve nefis arasında birbirine tabi olma açısından aktif bir etkileşimin olduğunu vurgulayan Trabzonî ruhun bazen nefse, nefsin de ruha tabi olabileceğini belirtmiştir. Bu durumda saadetin şekavete, şekavetin de saadete dönebileceği muhtemel tehlikelerdendir.[24] İman ruh ve cesetten mürekkep olan insanın bir vasfıdır. İman ve tasdik ruhun görevidir. Amel ise bedenin azalarında ortaya çıkan iman tezahürleridir. İnsan iman vasıtasıyla hüsün ve kubhu bilebilir. Bu bağlamda kelamcıların hüsün görüşlerini üç noktada cem etmiştir. Hasen li-aynihi hakikî: gerçek anlamda bizzat kendiliğinden hasen olan fiillerdir ki Allah'a iman bu kabildendir. Bu gruptaki fiiller akıl tarafından vasıtasız bilinir ve kulun sorumluluğu her daim devam eder. Hasen li-aynihi hükmî: gerçek manada değil sadece hüküm gereği hasen olan fiiller bu gruba dâhildir. Kendilerinde hasen sıfatı olmayan fakat dinin emirleri gereği hasen olup kulun üzerinde eda sorumluluğu olan zekaty, oruç vb. ibadetler bu kabildendir. Hasen li-ğayrihi: kendinde kabihlik/çirkinlik bulunsa da bazı faydallarından dolayı şer'an hasen sayılan fiillerdir ki cihat bunlardandır.[25]

---

18 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 28a.

19 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 32a-32b.

20 el-İsrâ, 17/4.

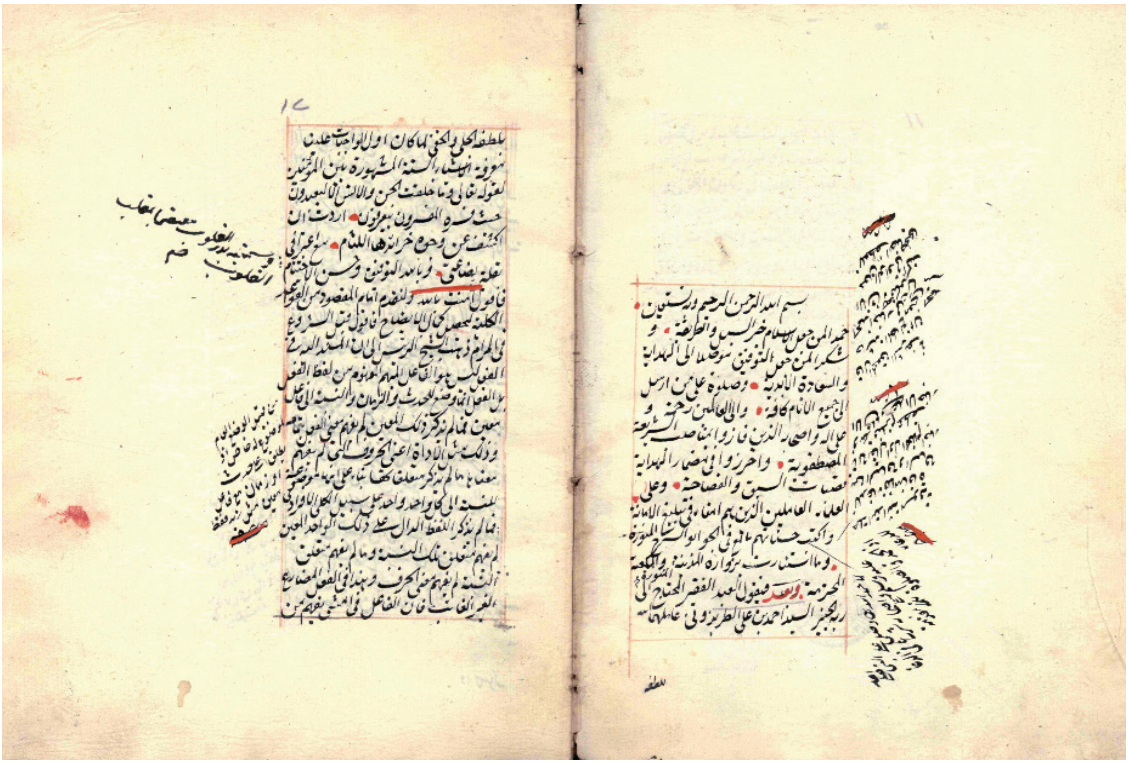
21 Meryem, 19/35.

22 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 33a.

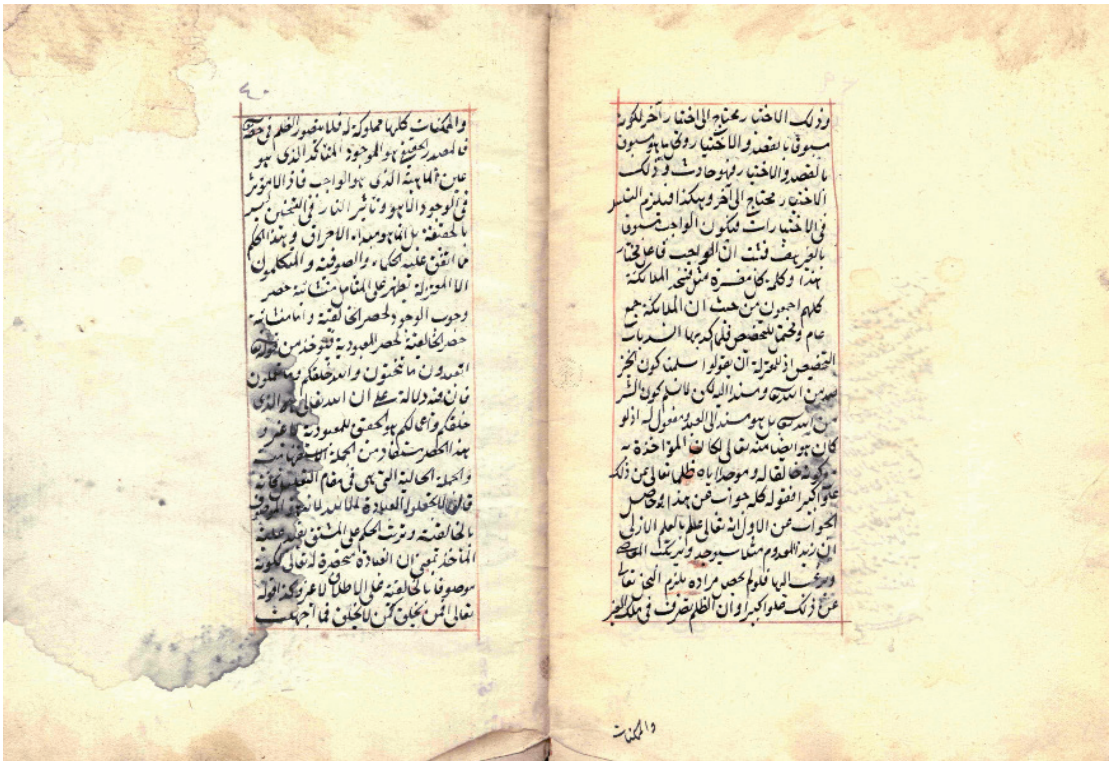
23 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 33a-33b. Ayrıca bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* 2/4.

24 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 33b.

25 Trabzonî, *Bedru'l-kulûb,* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu, 511/2, 34b-38a.

Resim 3: *Ahmed b. Ali et-Trabzonî'nin Bedrul'-kulûb isimli eserinin ilk iki sayfası*

Resim 4: *Ahmed b. Ali et-Trabzonî'nin Bedrul'-kulûb isimli eserinin son sayfaları*

Kaynakça

‘Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu’l-hafâ.* thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. 2 cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.

Avcı, Seyit. “Ben İlmin Şehriyim Ali de Onun Kapısı Hadisi Üzerine”. *Marife Dergisi.* 4/3 (Kış: 2004). 355-364.

Bekiroğlu, Harun. “İstidlâl Biçimlerinin ve Farklı Düşünce Tarzlarının Tefsire Etkisi”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi.* 28 (2017). 43-70.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru rûhu’l-beyân.* çev. Yusuf Akgün vd. 23 cilt. İstanbul: Erkâm Yayınları, 2020.

ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâikiğavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed 4 cilt. Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987.

İbnü’l-Arabî. *Fütühât-ı Mekkiyye.* çev. Ekrem Demirli. 18 cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021.

Kumî, Ebu’l-fazl Şâzân b. Cebraîl. *er-Ravzatü fî fezâili Emiri’l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib.* Kum: Mektebetü’l-Emîn, 1204.

Trabzonî, Ahmed b. Ali. *Risâletü’l-yakîniyye.* Millî Kütüphane, Yazmalar, 511/2. 1a-10b.

et-Trabzonî, Ahmed b. Ali. *Bedru’l-kulûb.* Millî Kütüphane, Millî Yazmalar Koleksiyonu. 511/2, 11b- 40a.

AHMED HAMDİ EFENDİ VE ESERLERİ

İslam DEMİRCİ[*]

Hayatı[1]

Ahmed Hamdi Efendi, son dönem Osmanlı Şeyhülislamlık Makamı Fetvâhâne müsevvidlerindendir.[2] Hayatı hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır.[3] Yazarla ilgili ulaşabildiğimiz tek bilgi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 873 numarada kayıtlı eserde yer almaktadır. Burada yer alan bilgide, bu yazma eserin Fetvâhâne müsevvidlerinden Ahmed Hamdi b. Muhammed et-Trabzonî tarafından derlendiği zikredilmektedir. Bu kayıttan, aslen Trabzonlu olup babasının adının Muhammed/Mehmet olduğunu ve Fetvâhânede müsevvid olarak çalıştığını öğrenmekteyiz. Ayrıca Ahmed Hamdi Efendi'nin de telifinde yer aldığı *Kitâbu'n-Nafakât*'ın yazımının 1914 ve takip eden yıllar içerisinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, yazarın 1800'lü yılların ikinci yarısı ile 1900'lü yılların ilk yarısında yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Eserleri

Tanzimat döneminde Osmanlı devlet düzeninin hukukî, iktisadî ve sosyal yapısında köklü değişiklikler içeren kanunlaştırma çalışmalarından biri 1869-76 tarihleri arasında hazırlanan Mecelle'dir. Bir medeni kanun olarak tasarlanmış olmakla birlikte Mecelle'nin düzenlediği alanlar içerisinde şahıs, aile ve miras konuları yer almamıştır.[4] Ancak XX. asrın başlarından itibaren Mecelle'nin eksik olan bölümlerinden, "aile hukuku"na ait hükümlerin de kanunlaştırılması gerektiğine dair görüşler ortaya atılmış ve bu talepler o dönemde yoğun bir gündem oluşturmuştur.[5] Böyle bir ortam içinde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislâmlığı ve Ali Haydar Efendi'nin (Küçük) fetvâ eminliği döneminde bu çalışmaların Şeyhülislâmlık çatısı altında yapılması uygun görülmüş ve Mecelle'nin eksik bıraktığı aile hukukuna yönelik konuları düzenlemek üzere, 30 Şaban 1332/24 Temmuz 1914 tarihinde yayınlanan nizamnâme ile Fetvâhânenin Fetva Odasında Te'lîf-i Mesâil Şubesi kurulmuştur.[6]

"Ahvâl-i Şahsiyye" adı verilen bu çalışmayı yapmak üzere Te'lîf-i Mesâil Şubesi içerisinde çoğunluğu şube görevlilerinden oluşan bir heyet teşkil edilmiştir. Başkanlığını Ali Haydar Efendinin

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, islamdemirci@hotmail.com

1 Bu çalışmanın hazırlanmasında, büyük oranda, yazara ait "Osmanlı Meşîhat Makamına Bağlı Te'lîf-i Mesâil Şubesinin Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

2 Müsevvid, farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte "özel, resmî, şer'î veya hukukî metin yazım uzmanı" olarak nitelenebilir. Bk. Halis Demir, "Hukûkî Belge Hazırlama Uzmanlarından Birisi Olarak Müsevvid". *Eskiyeni* 49 (Haziran 2023), 558.

3 Yazarla ilgili Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezinde yer alan Ulema Sicil Dosyaları Veri Tabanı, Mehmed Süreyya'nın (ö. 1327/1909) *Sicill-i Osmanî*si haz. Nuri Akbayar; sdl. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricâlinin Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996) adlı çalışması ile Hümeyra Zerdeci'nin *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları: Şer'iyye Sicilleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998) isimli yüksek lisans tezi taranmış, ancak yazara ait bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ayrıca Süleyman Gür'ün "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 5/1 (Bahar 2018), 155–239) adlı makalesinde de Ahmed Hamdi Efendi'ye ait bir bilgiye rastlanılamamıştır.

4 Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 50.

5 Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi", *Ebül'ulâ Mardin'e Armağan*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1944), 695-703.

6 *Düstur*, II. Tertip (Dersaâdet 1334), VI/948-950; *Ceride-i İlmiyye* I/4 (İstanbul 1334), 155-157; Ebül'ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 153.

yaptığı, üyeleri arasında Ömer Nasuhi Bilmen ve Ahmed Hamdi Efendi'nin de olduğu bu heyeti Bilmen kitabında "Heyet-i İlmiyye" olarak zikrederken,[7] *Kitâbu'n-Nafakât*'ta "Heyet-i Fıkhiyye" adıyla anlatılmıştır[8]. Bu heyet içerisinde yer alan Ahmed Hamdi Efendi, Te'lîf-i Mesâil Şubesi tarafından hazırlanan *Kitâbu'n-Nafakât*'ın telifinde katkısı olan üyelerden biridir. Bu itibarla Ahmed Hamdi Efendi'nin belli aşamalarında yer aldığı *Kitâbu'n-Nafakât* ve yazarın eserin yazımına katkıları hakkında bilgi verilecektir.

1. Kitâbu'n-Nafakât

Ahmed Hamdi Efendi'nin de içerisinde yer aldığı heyet tarafından hazırlanan bu eser, bazı aşamalardan geçirilerek son halini almıştır.

A. Birinci Aşama: İlk olarak Hanefi kaynaklarından konuyla ilgili nakiller derlenmiştir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin esas alındığı bu derlemede, "müftâ bih" olmayan görüşlere de yer verilmiştir. Akabinde derlenen bu nüsha üzerinde tedvin işine girişilerek burada yer alan nakiller belli bir sıralama içerisinde maddelere/meselelere ayrılmıştır.[9]

B. İkinci Aşama: İlk aşamanın ardından belirlenen bu maddeler/meseleler, başka bir deftere, nakilleriyle birlikte nakledilmiştir. Yeni bir yazma nüshaya nakledilen bu maddeler tekrar tetkik ve tashihe tabi tutulmuş, gerekli yerlerde düzeltmeler yapılmış, gereksiz görülen maddeler metinden çıkarılmıştır. Bu maddelerde ilk nüshadaki gibi her türlü nakil değil, genellikle Hanefi mezhebinin Fetvâhâne'de "muteber ve ma'mûlün bih" olan görüşleri nazarı itibara alınmıştır. Çok nadir olarak "müftâ bih" olmayan bazı görüşler tercih edilmiştir.[10] Eserin bu aşamasını ihtiva eden ve Ahmed Hamdi Efendi'nin de katkısının açık olarak zikredildiği iki ayrı mücelled halindeki yazma nüshalar şunlardır:

2. Kitâb-i Talâk Bâbü'n-Nafakât

Fetvâhâne müsevvidlerinden Ahmed Hamdi Efendi tarafından hazırlanan bu nüsha Diyânet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 883 numarada kayıtlıdır. Vişne rengi, bez kaplı bir cildi vardır. Ta'lik yazı ile 364x235-290x175mm. ölçüsünde, muhtelif satırlı ve 308 sayfa[11] olarak, kareli, çizgili büyük bir deftere yazılmıştır.[12] Aile hukukuyla ilgili nafaka konusunu işleyen eserin dili Arapça'dır. Ancak bazı Türkçe nakiller de bulunmaktadır.

Başlangıç İbaresi:

بسم الله الرحمن الرحيم

1 ماده قال فى البحر وهى فى اللغة ما ينفقه الإنسان على عياله ونحو ذلك...

Bitiş İbaresi:

تم الجلد الأول ويليه الجلد الثانى.

Fihristi, mukaddimesi ve bölüm başlıkları bulunmayan nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 873 numarada kayıtlı eserin ilk cildidir. Zira 873 numarada kayıtlı olan *Mecmûatü'l-Fetâvâ fi'n-Nafakât* bu cildin kaldığı yerden devam etmektedir.

---

7 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), I/3-4.

8 Heyet, *el-Cüz'ü'l-evvel mine'l-ahkâmi'ş-Şeriyye fi'l-ahvâli'ş-şahsiyye kitâbu'n-nafakât* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 4.

9 Eserin bu aşamasını ihtiva eden yazma nüsha, *Kitâb-ı talâk bâbü'n-nafakât* adıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 878 numarada kayıtlıdır. Eserin dili Arapça olmakla birlikte sonradan Türkçe bazı açıklama cümleleri eklenmiştir. Kitap, nafaka ile ilgili Hanefi kaynaklarından alınan nakillerin derlenmesinden oluşmuştur. Alıntılanan her naklin kaynağı, naklin sonunda sayfa numarasıyla birlikte zikredilmiştir. Eserde bulunan bab ve fasıl başlıkları *el-Fetâva'l-hindiyye*'den aynen alınmıştır. Kitap hazırlandıktan sonra belli bir sıra takip etmeksizin karışık bir şekilde numaralar konulmak suretiyle maddelere ayrılmıştır. Ayrıca, nüshada yer verilen nakillerin aralarına, konular arası bütünlüğü sağlayıcı, ileriye ve geriye atıflar yapan, o konuyla ilgili tamamlayıcı bilgiler içeren açıklamalar eklenmiştir.

10 Heyet, *Kitâbu'n-nafakât*, 3-4.

11 Bu yazma nüshanın son sayfasında bulunan rakam 408 olmasına rağmen, eser normalde 308 sayfadır. Zira eserin 199.sayfasından sonra 300. sayfadan devam edilmektedir. 200'lü sayfalar atlanmıştır.

12 Abdullah Ceyhan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Elyazması Eserler Kataloğu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994), 1/333.

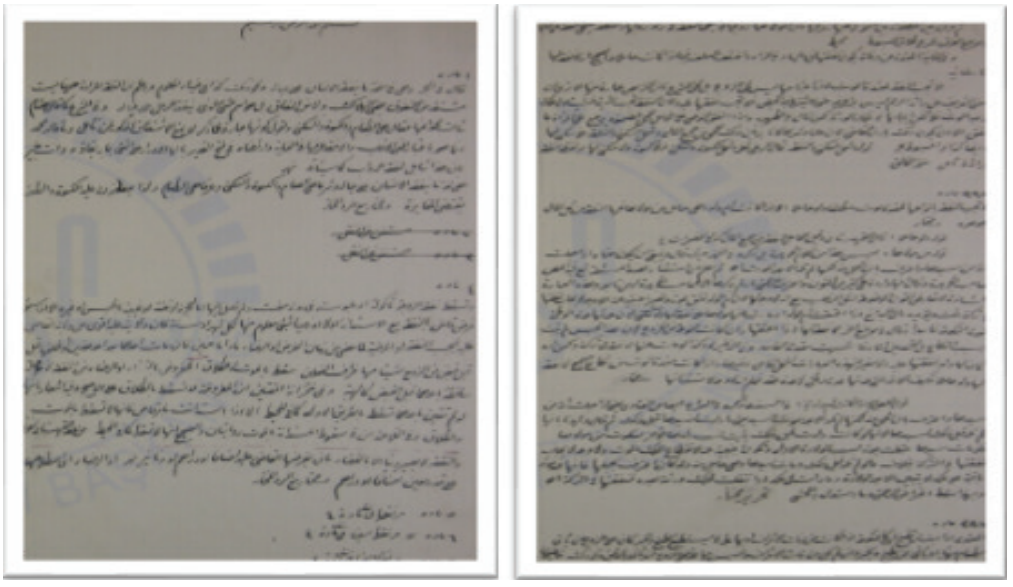
Genellikle sayfaların tek yüzünün kullanıldığı eserin metni maddelerden oluşmaktadır. Kitabın ilk yazımında 396 madde yer almaktayken daha sonraki tetkik ve düzeltmelerde bu sayı 386'ya düşürülmüştür.[13] Ancak bu şekliyle bile 386. maddeyle son bulmasına rağmen eserde bu sayıda madde bulunmamaktadır. Zira kitaptaki 2, 3, 13 ve 14. maddeler üstleri çizilmek suretiyle kaldırılmış, yerlerine yeni maddeler konulmamıştır. Ayrıca 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 37, 39, 40 ve 41 numaralı maddeler atlanmıştır. Netice itibariyle kitapta toplam 366 madde yer almaktadır.

Maddeler ve maddelerin kendi içindeki bazı fıkralar arasında bir/bir buçuk satır kadar boşluklar bırakılmıştır. Ayrıca her maddenin alıntılandığı kaynağın adı -sayfa ve cilt numarası olmaksızın- alıntının sonunda zikredilmiştir. Çıkarılanlar dışında diğer maddeler üzerinde genel olarak herhangi bir tashih yapılmamıştır.

Müellif eserde geride geçen ve ileride gelecek nakilleri tekrardan kaçınmak maksadıyla "مر نقلها في ... مادة..."[14], "مر نقلها في المادة الآنفة..."[15], "مرت مسألته"[16], "وقد سبق نقل بعض..."[17], "وسيجيئ ما يتعلق بها في مادة..."[18] vb. şekillerde geriye ve ileriye atıfta bulunmaktadır. Ayrıca kitabın konu bütünlüğünü sağlamak maksadıyla da "أنظر إلى المادة الآنفة"[19], "ارجع إلى ما نقل في مادة..."[20] vb. cümlelerle okuyucu yönlendirilmektedir.

Maddeler halinde derleme suretiyle telif edilen eserde bâb, fasıl ve matlab gibi herhangi bir bölüm başlığı bulunmamaktadır. Kitap hazırlanırken Hanefi fıkıh ve fetvâ kitaplarından yararlanılmış, diğer mezheplere ait kitaplardan faydalanma yoluna gidilmemiştir. Eserde 61, 81, 135, 307, 351, 353 ve 357. sayfalarda Mecelle şerhi *Mir'ât-ı Mecelle*'den faydalanılmıştır.

Kitaba alınan nakillerde Hanefi mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerine rastlanılmamaktadır. Alıntılanan bu nakillerde ihtilafsız ve tercihsiz nakiller bulunduğu gibi, görüş ihtilaflarının yer aldığı, imamların görüşlerinin aktarıldığı ve tercih lafızlarının kullanıldığı nakiller de bulunmaktadır.

Resim 1: *Kitâb-i Talâk Bâbü'n-Nafakât'ın yazma nüshasının ilk ve son sayfası.*

13 Eski numaralarıyla 209, 282, 284, 300, 301, 302, 303, 304, 330 ve 335. maddeler sonradan yapılan tashihte çıkarılmıştır.

14 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât* (Diyânet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Demirbaş no: 883), 1, 3.

15 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât,* 17, 29.

16 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât,* 68, 121, 183, 369.

17 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât,* 37, 71, 91, 127, 375, 393.

18 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât,* 13.

19 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât,* 183, 389.

20 Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât,* 105, 121.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده وعلى آله واصحابه البررة غب
على جليل فقهك اسي دنيايه اعلق ايدن احكامي كتب فقهيه متصلا مسطور ايسده
جهتي بروزه كتاب تكثفده جموع اولديغندن حاجاتك ظهورنده كتب عديده ده تحري
احكامه ودورا دور كتماك مجبوريت اوريبور .
مؤلفات فقهيه‌ك جهتيده مطبوع ومنتشر اولديغي كبي بر جهته مادة بعض مسائل
دخي بالتمام ديگر مباحث مايتده اتيان ايدلمش وبعضا برحكم شرعي بيان اولديغي زمان
آنك قيود وشروط لازمه‌سي بيان ايدلماش اولديغندن احتياج حاصل اولان مسائك باطرافها
دسترس اولق جدا امر عسير اولور .
على الخصوص كتب فقهيه لسان عذب البيان عربي اولوزره محرر بولديغي جهتله هر كس
محتاج اولديغي مسئلهيه خطرياب اولايه‌جغي كبي طريق اولسده مقاصدي فهم ادراكه قادر
اولاماز . چونكه لسان عربيك شيوعي مقتضاسنجه بعض مسائل مهمه‌نك احكامي دلالات
واشارات طريقيله بيان اولنديغندن كنظمرده مسكوت عنه‌نك حكمنه وقوف بالطبع هر كس
ايچون سهل دكلدر . ورده بحريه پايان اولان على جليل فقهدن دررمسائل لازمه‌نك
استخراج ايله حل اشكال ايدبيلمك خيلي مهارت ومكنه موقوف اولوب وده هرفرده
ميسر اولماز .
مذهب حنفي اولوزره مجتهد فالشرع ، مجتهد فالمذهب ، مجتهد فالفتوى كبي طبقات
متفاوته‌يه بك چوق مجتهدارك كتب اختلافات كثيره وفروع وافي وبو سبيله فقه حنفي نابغه
مشبع وتوسيع ايستديه مشتت اولمشدر . بناءً عليه اقوال متخالفه ارسنده قول صحيح وراجح
تميز ايله احكامك آكا توفيقنده فوق العاده عسرت واردر .
بعضا بر قاضي يا مفتي بر حادثه‌يه تطبيق اولنه‌جق مسئله صريحه‌سي بولوب حكمني
فتواسني آكا كوره ويرمكي حالده بولمان مسئله خلاف اختار اولق يا بعض قيود ايله مقيد
اولمق اختياريله فتوا وفتواسي غير صحيح عد ايدلمك مجبوريتي حاصل اولمقدمدر .
مسائل فقهيه‌نك حاله وخورده رسول بحقيقة مشوار اولوب اختلافدن جاري ديوانكر
اقوال مختاريه‌سي جاري آثار شخصيه‌يه قدر جمله كثيرلرندن اولديغندن قضايان شرعيه
وفاداران ك... سهلاً اعتماد وتكافه عليه واقع اولمقدمدر .

الجزء الاول

من

الاحكام الشرعية فى الاحوال الشخصية

كتاب النفقات

استانبول — مطبعة عامره

١٣٣٣

Resim 2: *Kitâbu'n-Nafakât'ın h. 1333 tarihli İstanbul Matbaa-i Âmire baskısının ilk sayfaları.*

3. Mecmûatü'l-Fetâvâ fi'n-Nafakât

Ahmed Hamdi Efendi tarafından hazırlanan bu nüsha, Diyânet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 873 numarada kayıtlıdır. Sırt ve deffe köşeleri kahverengi, deffeler kırmızı renkli, sağ deffede Sultan Reşad'ın tuğrası, sol deffe üzerinde ay-yıldız basılı bez bir cildi vardır. Deffe içleri renkli kâğıt kaplıdır. Ta'lik yazı ile 355x220-310x190mm. ölçüsünde, farklı satır sayılı ve 188 sayfa olarak, kare çizgili kağıttan oluşan büyük bir deftere yazılmıştır.[21] Aile hukukuyla alakalı nafaka konusunu işleyen eserin dili Arapça olmakla beraber bazı Türkçe nakiller de bulunmaktadır.

Başlangıç İbaresi:

450 ماده سنه قدر مواد ترجمه سنه مطابق اوله رق رقملر اخيرا تصحيح ايدلمش ايسده ما بعدى
دردست تصحيحيه در بناء عليه اكا كوره مطالعه اولنه جقدر.

Bitiş İbaresi:

جمعه الفقير احمد حمدى بن محمد الطربزونى من مسودى دار الفتوى ولله الحمد فى الأولى والأخرى.

Bu nüsha/eser Diyânet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 883 numarada kayıtlı eserin ikinci cildidir. Birinci cildin kaldığı sayfadan ve maddeden devam etmektedir. Bu yüzden 409. sayfadan ve 387. maddeden başlamaktadır. Birinci ciltte on madde çıkarıldığı için bu ciltte de madde numaraları tashih edilmiştir. Ancak madde numaralarının tashihi 451. maddeye kadar yapılmıştır. Bu maddeden itibaren eski madde numaralarının üstü çizilmiş fakat yeni numaralar konulmamıştır. Eski numarasıyla 445. madde çıkarılmıştır. Eserde toplam 258 madde bulunmaktadır. Eğer diğer maddeler tashih edilmiş olsaydı eser 645. madde ile son bulacaktı.

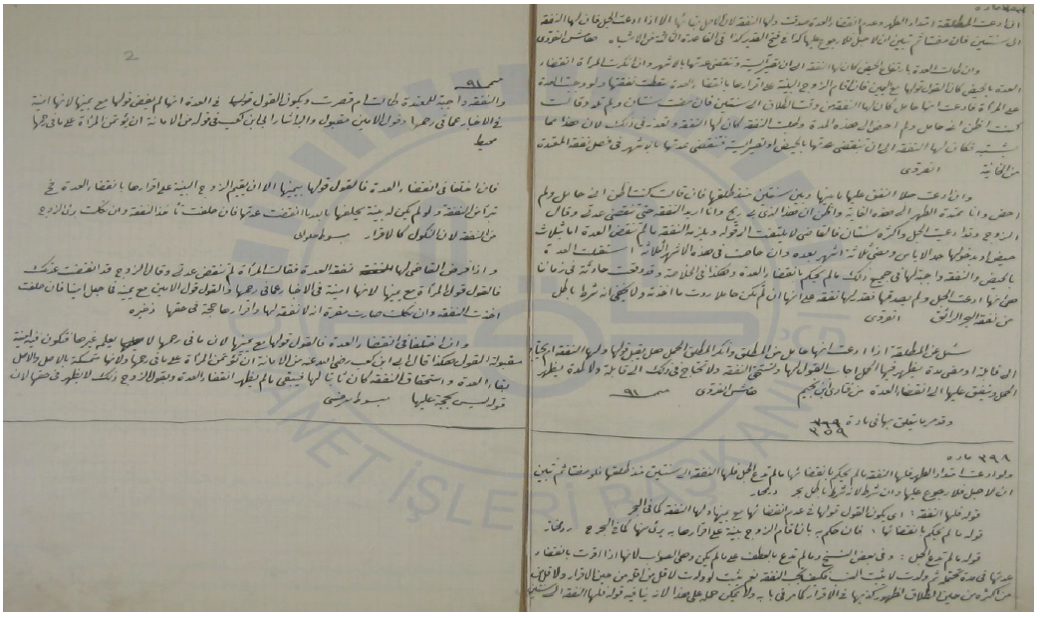
Eser, şekil olarak *Kitâb-i talâk bâbü'n-nafakât*'ın aynı özelliklerine sahiptir. Genellikle sayfaların tek yüzü kullanılmış, bütünlüğü sağlamak maksadıyla ileriye ve geriye atıflarda bulunulmuştur. Telif usûlü açısından birinci cilt ile aynı özelliklere sahiptir.

C. Üçüncü Aşama: Bu aşamada ikinci nüshada yer verilen ve düzenlenen maddelerin tercümesine geçilmiş, tercüme edilen bu maddeler yeni bir nüshada kitap halinde derlenmiştir. Ali Haydar Efendi ile

[21] Ceyhan, *Diyânet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Elyazması Eserler Kataloğu*, I/331.

Ömer Nasuhi Bilmen tarafından deruhte edilen tercüme işinde, tercüme edilen maddelerin bazılarında nakillere yer verilmiştir. Tercümenin tamamlanmasının ardından heyetçe bu tercümeler tekrar gözden geçirilerek metne son şekli verilmiştir.[22]

D. Dördüncü Aşama: Son aşamada ise tercüme, tertip ve tashihi tamamlanan eserin kitap olarak basımı gerçekleştirilmiştir. Te'lîf-i Mesâil Şubesinin gerçekleştirdiği çalışmalar içerisinde bütün bu aşamaları tamamlayan tek kitap olan *Kitâbu'n-Nafakât,* "*el-Cüz'ü'l-Evvel mine'l-Ahkâmi'ş-Şeriyye fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye Kitâbu'n-Nafakât*" adıyla h. 1333 ve 1334 tarihlerinde İstanbul'da Matbaa-i Âmirede iki defa basılmıştır. 164 sayfadan oluşan eserin başında mukaddimesi, sonunda fihrist ve lügatçesi bulunmaktadır. Toplam 634 maddenin bulunduğu eserde, 1 giriş, 8 bab, 43 fasıl ve 6 mebhas yer almaktadır. Kitabın mukaddimesinde Te'lîf-i Mesâil Şubesinin kurulma sebeplerinden bazıları ve şubenin yaptığı çalışmalarda takip edilen usul ve yöntemler açıklanmıştır.[23] Ayrıca eser, günümüzde Orhan Çeker tarafından *Nafaka Kanunu* adıyla latin harfleriyle yayınlanmıştır.[24]

Resim 3: *Mecmûatü'l-Fetâvâ fi'n-Nafakât'ın ilk sayfaları.*

22 Eserin bu aşamasını ihtiva eden yazma nüsha, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi Yazmaları içerisinde yer almaktadır. Fihrist ve maddelerden meydana gelen eserin maddeleri üzerinde çalışma yapılarak bazı düzeltmeler gerçekleştirilmiştir: Eserin madde numaraları, dolayısıyla maddelerin sıralaması iki kez düzeltilmiştir. Her madde tek tek tetkik edilerek incelenmiştir. İncelenen maddelerin ön tarafına "muvafıktır" kaydı eklenmiş veya bu manada "ق" işareti konulmuştur. İnceleme esnasında maddelerdeki bazı kelimeler değiştirilmiş, bazı maddelere eklemeler yapılmıştır, bazı maddeler ya da bazı maddelerin bir veya birkaç fıkrası metinden çıkarılmıştır.

23 Ahvâl-i Şahsiyye çalışmalarının "esbâb-ı mucibe"si sayılabilecek *Kitâbu'n-nafakât*'ın mukaddimesinde konu şu cümlelerle açıklanmaktadır: "İlm-i celil-i fıkhın emr-i dünyaya taalluk eden ahkâmı kütüb-i fıkhiyyede mufassalan mestur ise de cümlesi bir yerde kitap şeklinde mecmu' olmadığından hadisâtın zuhurunda kütüb-i adîdede taharrî-i ahkâma ve devran devr tetebbuata mecburiyet elveriyor. Müellefât-ı fıkhiyyenin cümlesi de matbu' ve münteşir olmadığı gibi bir mebhasa ait bazı mesâil dahi bi'l-münasebe diğer mebâhis meyanında ityan edilmiş ve bazen bir hükmü şeri beyan olunduğu zaman onun kuyût ve şurût-u lazimesi beyan edilmemiş olduğundan ihtiyaç hâsıl olan mesâile bi etrâfiha destres olmak cidden emr-i asîr oluyor. Ale'l-husus kütüb-i fıkhiyye lisân-ı azbu'l-beyân-ı arabî üzere muharrer bulunduğu cihetle herkes muhtaç olduğu meseleye zaferyab olamayacağı gibi zaferyab olsa da dekâyıkını fehm-i idrâke kâdir olamaz. Çünkü lisân-ı Arabiyyenin şîvesi muktezasınca bazı mesâil-i mühimmenin ahkâmı delâlet ve işaret tarîkiyle beyan olunduğundan yeknazarda mesele-i matlûbenin hükmüne vukûf bi't-tab' herkes için sehl değildir. Ve bir de bi harb-i pâyân olan ilm-i celîl-i fıkıhdan dürer-i mesâil-i lâzımeyi istihraç ile hall-i işkâl edebilmek hayli maharet ve melekeye mevkûf olup bu da her ferde müyesser olamaz. … Mesâil-i fıkhiyyeyi ihâta ve gavrine vusûl hakîkaten düşvâr olup ihtilâfâttan ârî ve yalnız akvâl-i muhtâreyi hâvî âsâr şimdiye kadar meydana getirilmemiş olduğundan kazâyâ-yı şeriyye ve fetâvâ-yı şerîfe arasında bazen tezat ve tedâfu' vâki' olmaktadır. Binâen aleyh ihtilâfâttan ârî ve yalnız akvâl-i muhtâreyi hâvî olmak üzere câmiu'l-etrâf ve sehlü'l-me'haz bir kitap vücuda getirilse umûmen nâs ve husûsen kadı ve müftîler için azîm fâidesi olacağından herkes işini vus'i mertebesinde şer-i şerîfe tevfik etmiş olur. İşte böyle bir eser-i âlî ve hayriyyenin vücuda gelmesi emrinde fetvâhânedeki ulemâ ve fukahâdan bir "heyet-i fıkhiyye" vücuda getirilerek evvelemirde nafakât ve nikâh ve talak ile müteferriâtına dair bilcümle mesâil-i muhtâranın cem' ve tedvini makâm-ı meşîhatça tensib edilmiştir. Ve heyet-i fıkhiyye bir sa'y-ı mütemâdî ile çalışarak matbu' ve gayr-i matbu' nice âsâr-ı fıkhiyyeyi tetebbbu edip bir mecmûa-i celîle vücuda getirdikten sonra ihtilâfattan ârî ve akvâl-i muhtâreyi hâvî olmak üzere Türkçeye tercüme ve tertip edilerek "el-Ahkâmu'ş-Şeriyye fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye" ismiyle tesmiyesi münasip görülmüştür…" (Heyet, *Kitâbu'n-nafakât*, 3-4).

24 Orhan Çeker, *Nafaka Kanunu* (İstanbul: Ebru Yayınları, 1985).

Kaynakça

Ahmed Hamdi Efendi, *Kitâb-i talâk bâbü'n-Nafakât.* Diyânet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Demirbaş no: 883.

Albayrak, Sadık. Son Devir Osmanlı Uleması İlmiye Ricâlinin Terâcim-i Ahvâli. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996.

Aydın, Mehmet Akif, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları.* İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi 1967.

Cerîde-i İlmiyye. 1/4, 155-157, İstanbul, 1334.

Ceyhan, Abdullah. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Elyazması Eserler Kataloğu. Ankara: DİB Yayınları, 1994.

Çeker, Orhan. *Nafaka Kanunu*. İstanbul: Ebru Yayınları, 1985.

Demir, Halis. "Hukûkî Belge Hazırlama Uzmanlarından Birisi Olarak Müsevvid". *Eskiyeni* 49 (Haziran 2023): 539-562.

Düstur. II. Tertip. Dersaâdet, 1334.

Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri. "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi", *Ebül'ulâ Mardin'e Armağan*. 687-738. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1944.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/1 (2018), 155-239.

Heyet. el-Cüz'ü'l-evvel mine'l-ahkâmi'ş-Şeriyye fi'l-ahvâli'ş-şahsiyye kitâbu'n-nafakât. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Mardin, Ebül'ulâ. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Ulema Sicil Dosyaları Veri Tabanı. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. (Eylül, 2023)

Zerdeci, Hümeyra. Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları Şer'iyye Sicilleri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

AHMED RIZÂ EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman Nuri YAĞCI[*]

Hayatı

Ahmed Rızâ'nın hayatına dair bilgiler, onun ulaşılabilen tek eseri olan *"Manzûme-i Sivastopol"* adlı eserinden çıkarımlar yaparak elde edilmiş olan mâlûmâtlardır. Müellifin 1286/1869 senesinde tamamlamış olduğu eserde kendisi ile alakalı olarak söylemiş olduğu *"Yaşum dahi hesâbı oldu pencâh"*[1] mısraından eseri kaleme aldığı sırada elli yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle müellifin doğum tarihinin 1234/1819 olduğu tahmini olarak söylenebilir. Gazel ve kasidelerinde "Rızâî" mahlasını kullanan müellifin *"Rızâ Ahmed olup nâmım fenâda"*[2] mısraından hareketle adının "Ahmed Rızâ" olduğu ve *"Dahi ez-cümle bu efkâr Trabzonî Rızâyâyı"*[3] mısraından Trabzonlu olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

"Erişdi ma'nevî kuddusiyân-ı ruhânî Gavs-ı a'zam"[4] mısraından Ahmed Rızâ'nın o dönem Trabzon civarında yaygın olan Kâdiri tarikatına mensup olduğu ileri sürülmüştür.[5] Müellifin *"Münâcaat-ı İlahi"* manzûmesinde geçen; *"Habîbin Mustafanın ümmetiyim"*, *"Hanefî mezhebim sünnî seniyyim"*[6] mısralarından Henefi mezhebine mensup, sünnî bir müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Rızâ'nın ticaret ile uğraştığı, bir takım alış-veriş işleri maksadıyla Gözleve'ye gittiği, savaşın gidişatını merak ettiği için ticarî işleri bırakarak iki ay Osmanlı ordusu ve Rus ordusu arasında yapılan mücadeleyi gözlemlediği *"Muharebe-yi Sivastopol" manzûmesinde geçen; "Bulundum orada ben de Rızâyî, Vesile eyleyip ahz u i'tâyı, Merak ettim bıraktım gayrı kârı, Varıp görem deyü bu kâr-zârı, Bir iki mâh orada kaldım ârâm, Gözümle seyreyleyip hayli hengâm"*[7] mısralarından anlaşılmaktadır.[8] Murat Yüksel bir araştırma sırasında Trabzon şehir mezarlığında 1310/1893 tarihli bir mezar taşında "Rızâ" mahlaslı manzûm bir kitabeye rastladığını belirterek, bu manzûmeyi yazan kişinin Ahmed Rızâ olabileceğini ileri sürmüştür.[9] Dolayısıyla Ahmed Rızâ'nın vefatının 1893 yahut sonrasındaki bir tarihte gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olmaktadır.

---

* Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdpğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, suleymannuri.yagci@erdogan.edu.tr

1 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, IUEFK Nadir Eserler, EFKND1636), 81.

2 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 83.

3 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 33.

4 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 7.

5 Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri I -Osmanlı Dönemi-* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 181.

6 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 83.

7 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 61.

8 Ahmed Rızâ'nın hayatı hakkında bk.; Ahmed Rızâ Tranbzonî, *Manzûme-i Sivastopol*, çev. Veysel Usta (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000); Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri I -Osmanlı Dönemi-*, 181-18; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediye Kültür Yayınları, 2010), 82-84; Murat Yüksel, "Rızâ", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007), 7/433; Münevver Hilal Onur, *Şâir Rızâ Dîvânı -İnceleme – Metin-* (İstanbul: FSM Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 7-8. (Münevver Hilal Onur, Rızâ/Rızâî mahlasını kullanan bir şâirin kaleme almış olduğu divan üzerinde yapmış olduğu adı geçen yüksek lisans tezinde, tezine konu olan divanın hangi Rızâ'ya ait olabileceği ihtimallerini sıralarken Trabzonlu Ahmed Rızâ'yı da bu kişiler arasında zikretmiştir. Fakat eser yaptığımız üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde bizde böyle bir intibâyı oluşturacak herhangi karîneye rastlanmamıştır.)

9 Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri I -Osmanlı Dönemi-*, 182.

Eseri

Manzûme-i Sivastopol

Trabzon'da ticaret ile meşgul olan Ahmed Rızâ'nın ticari işleri için gittiği Gözleve şehrinde Osmanlı ve Ruslar arasında 1269-1272/1853-1856 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı'nı bir süre gözlemleyerek harbin çeşitli safhalarını, gidişatını, ordunun durumunu vs. manzûm şekilde kaleme almasıyla *"Manzûme-i Sivastopol"* adlı eser ortaya çıkmıştır. Bu eser Kırım Savaşı üzerine önemli eserlerden olan Salih Hayri'nin (ö. 1293/1877) Hayrabat yahut daha çok bilinen adıyla Kırım Zafernâmesi'nden[10] sonra, bu konuda yazılmış en kapsamlı eserdir. Eserin tek nüsha halinde basılmış olan birçok taş baskısına Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde tarama yapılarak ulaşmak mümkündür.[11]

Muhtevâsı: "*Manzûme-i Sivastopol"* adlı eser, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'nın çeşitli bölümlerinin Ahmed Rızâ tarafından mesnevi tarzında kaleme alındığı bir gazavâtnâme örneğidir. Dili itibari ile oldukça sade olan, seksen dört sayfa ve toplam iki bin yüz altmış sekiz beyitten oluşan eser, ana metin arasında keleme alınmış olan birkaç manzûme hariç olmak üzere aruzun sadece "mefâilün/mefâilin/feûlün" ve "fâilâtün/fâilâtün/fâilün" şeklindeki iki kalıbıyla kaleme alınmıştır.

Eser müellifin böyle bir manzûmeyi kaleme almasındaki maddi ve manevî sebeplerin neler olduğunun anlatıldığı bir giriş kısmıyla başlamakta, ardından Kırım Savaşı'nın başlamasındaki tarihsel arka planın anlatıldığı bölümle devam etmektedir. Sonrasında ise Osmanlı ve Rus ordusu arasında Kars, Kırım ve Rumeli'deki çeşitli cephelerde cereyan eden ve barış anlaşması ile son bulan Kırım Savaşı zaman sırası da göz önünde bulundurularak farklı başlıklar halinde ince ayrıntısına kadar ele alınmaktadır.

Bir muharebe sonrasında savaş alanını gezerek, dökülen kanlardan ve irinlerden dolayı oluşan çamuru asasıyla ölçmesi, müellifin gözlemlerindeki detayı göstermesi bakımından önemlidir: *"Miralay dedi ben asamı soktum, İki buçuk karış çamuru ölçtüm."*[12] Ahmed Rızâ; *"Kamışlıktan çıkıp gördüm o nârı", "Tamam yatsıya dek kıldım temâşa", "Yakın var kim tamam seyrin idelim"*[13]*, "Varıp görem dedim Kerç ordusunu"*[14] *gibi* mısralardan da anlaşılacağı üzere eserini kaleme alırken çoğu zaman Osmanlı ordusunu takip ederek savaşın yoğun olduğu bölgelerde muharebeleri bizzat yerinde gözlemlemiştir. *"Ne kanlar dökülüp evler yıkıla, Ne canlar sökülüp tenler gömüle", "Buların dahi vardır ağlayanı, Bular için karalar bağlayanı"*[15], *"Top seslerinden uyku girmez gözüme, Katmazam asla hilâfe sözüme"*[16] gibi beyitlerle savaşın sosyal ve psikolojik boyutunu tamamen gerçeklere dayanarak gözler önüne sermiştir. Eser Hz. Hüseyin için kaleme alınmış bir mersiye ve Ahmed Rızâ'nın Cenab-ı Allah'a duâ niyâzında bulunduğu münacat kısmıyla son bulmuştur.

Müellif tarafından metnin yeknesaklığını ortadan kaldırarak okuyucuyu rahatlatmak maksadı ile birkaç yerde kaside, gazel ve tarih manzûmeleri ile kesilen ana metnin ayrı başlıklar altındaki yirmi bölümü ile sayfa aralıkları sırasıyla; *"Devletlerin İttifâkı* (s. 3-5)*, Muharebe-i Şevketil* (s. 5-8)*, Muharebe-i Arpaçay* (s. 8-11)*, Muharebe-i Kars* (s. 11-12)*, Muharebe-i Ardahan* (s. 12-14)*, Muharebe-i Sinop*

10 Salih Hayri, *Kırım Zafernâmesi: Hayrabat*, haz. Necat Birinci (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).

11 Bazıları için bk.; İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, Yer nr. 811.32, Demirbaş nr. MC_Osm_O.00130/01 - Yer nr. 811,32, Demirbaş nr. MC_Osm_O.00895; Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Yer nr. 43028 NE, Demirbaş nr. 0163949 - Yer nr. 8537 SÖ, Demirbaş nr. 0116557; Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Yer nr. Türkoloji 86823 V.1 C.1, Demirbaş nr. DTC086823 - Yer nr. Nadir 2167 V.1 C.1, Demirbaş nr. DTC170354; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yer nr. 63-5772, Demirbaş nr. EFKND1636.

12 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 63.

13 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 61.

14 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 76.

15 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 62.

16 Rızâî, Ahmed Rızâ, *Manzûme-i Sivastopol*, 55.

(s. 14-22), *Muharebe-i Çatana* (s. 22-26), *Muharebe-i Kalafat* (s. 26-30), *Donanmaların Karadeniz'e Çıkışları* (s. 30-31), *Muharebe-i Macun-Sakça ve Tulça* (s. 31-36), *Muharebe-i Kara Fatma* (s. 36-38), *Muharebe-i Silistre ve Yergök* (s. 38-44), *Gözleve-Elmalu-Balıklava ve Sivastopol* (s. 44-52), *Muharebe-i Gözleve* (s. 52-54), *Muharebe-i Sivastopol* (s. 55-56), *Muharebe-i Kerc* (s. 56-58), *Muharebe-i Sivastopol* (s. 58-67), *Muharebe-i Uzreket* (s. 67-70), *Muharebe-i Kars (s. 70-78), Vukû'-i Musâlaha* (s. 78-80)*"* şeklindedir.[17]

Resim 1: *Eserin EFKND1636 demirbaş nolu nüshasının ilk iki sayfası*

Kaynakça

Ahmed Rızâ Tranbzonî. *Manzûme-i Sivastopol*. çev. Veysel Usta. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri.* İstanbul: Trabzon Belediye Kültür Yayınları, 2010, 82-84.

Aynur, Hatice. "Edebiyat ve Tarih Metni Olarak Trabzonlu Ahmed Rızâ'nın Manzûme-i Sivastopol'u". *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri.* haz. Kenan İnan ve Yücel Dursun. 93-103. Trabzon: KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2006.

Birinci, Necat. "1853-1856 Kırım Savaşını Anlatan Bir Eser: Manzûme-i Sivastopol". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 13 (1984): 39-42.

[17] Manzûme-i Sivastopol adlı eser hakkında detaylı bilgi için bk.; Necat Birinci, "1853-1856 Kırım Savaşını Anlatan Bir Eser: Manzûme-i Sivastopol", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 13 (1984): 39-42; Hatice Aynur, "Edebiyat ve Tarih Metni Olarak Trabzonlu Ahmed Rızâ'nın Manzûme-i Sivastopol'u", *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri,* haz. Kenan İnan ve Yücel Dursun (Trabzon: KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2006), 93-103.

Onur, Münevver Hilal. *Şâir Rızâ Dîvânı -İnceleme – Metin-.* İstanbul: FSM Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Rızâî, Ahmed Rızâ. *Manzûme-i Sivastopol.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi. IUEFK Nadir Eserler, EFKND1636.

Salih Hayri. *Kırım Zafernâmesi: Hayrabat*. haz. Necat Birinci. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Yüksel, Murat. "Rızâ". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi.* 7:433. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri I -Osmanlı Dönemi-.* Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

AHMED VEFÂ BEY VE ESERLERİ

Süleyman Nuri YAĞCI[*]

Hayatı

Ahmed Vefâ Bey, 5 Muharrem 1285 (28 Nisan 1868) tarihinde o dönem Hicaz Vilayeti mektupçusu olan Trabzonlu Şair Mehmet Behçet Efendi'nin (ö. 1296/1879) ikinci oğlu olarak Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası Ahmet Vefâ'nın doğumu üzerine kaleme almış olduğu tarih manzûmesinin *"Müjde toğdı Vefâ güli Ahmed"* şeklindeki son mısraında hicrî 1285 tarihini vermiştir. Annesi Ayşe Sâmiye Hanım (ö. 1289/1873) tarafından soyu Akşemseddin'e (ö. 863/1459) dayanmaktadır. Türk Edebiyatı'nda yer edinmiş olan İsmail Safâ'nın (ö. 1318 /1901) kardeşi, dolayısıyla ünlü Türk yazarı Peyâmi Safâ'nın (ö. 1961) amcası olan Ahmed Vefâ, babasının ani vefatından sonra ağabeyi İsmail Safâ ve küçük kardeşleri Ali Kâmi (ö. 1978) ile birlikte İstanbul'a yerleşerek Darüşşafaka'da eğitim hayatlarına devam etmişlerdir.

Başarılı bir eğitim hayatının ardından 1303/1886'da Darüşşafaka'dan mezun olan Ahmed Vefâ, bir süre Rüsûmat Dairesi'nde memurluk yapmasının ardından aile dostları olan Yahya Hayati Paşa (ö. 1312/1895) nezâretinde İzmir'e gitmiş, birkaç ay sonra psikolojik birtakım sıkıntılar ve akıl sağlığı bozukluğu ile İstanbul'a dönmüştür. Gittikçe şiddetlenen ve gün geçtikçe kendisini daha da buhranlı bir hale sokan bu hastalık, o günden sonra şairin peşini bir an olsun bırakmamıştır. Hayati Paşa'nın kızı ile kavuşamadığı bir gönül ilişkisinin sonucunda bu hastalığa yakalandığı da ileri sürülmüştür.

Bir dönem akıl hastanesinde tedavi gören şairin, buhranlı bir anında bütün eserlerini ve fotoğraflarını yakması sonucu günümüze pek fazla eseri ulaşamamıştır. 1313-1316/1897-1900 arasında bazı iyileşme emareleri gösteren şairin 1316/1900 senesinde çok sevdiği ağabeyi İsmail Safâ'nın Sivas'a sürgün edilmesiyle, hastalığı bütün şiddeti ile tekrar nüksetmiştir. İsmail Safâ'nın Sivas'ta 3 Zilhicce 1318 (24 Mart 1901)'de vefat etmesinden sadece altı gün sonra 9 Zilhicce 1318 (30 Mart 1901)'de Ahmed Vefâ da hayatını kaybetmiştir. Henüz otuz üç yaşında hayata veda eden genç şair, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.[1]

[*] Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdpğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, suleymannuri.yagci@erdogan.edu.tr

[1] Ahmed Vefâ'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bk.; Ahmed Vefâ, *Eş'âr-ı Vefâ* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, Nadir Eserler, Bel_Osm_K.03031), 3-10; Sadeddin Nüzhet Ergün, *Türk Şairleri* (İstanbul: 1936 - 45), 1/57-60; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 4/1925-1927; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî I-II (Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri),* haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001), 2/1175; Cem Şems Tümer, "Ara Neslin Bir Silik Siması: Ahmet Vefâ" *Akademik Araştırmalar Dergisi* 1/2 (1996), 145-150; Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri I -Osmanlı Dönemi-* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 215-223; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediye Kültür Yayınları, 2010), 201-206; Müjgan Cumbur, "Vefâ", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007), 8/516.

Eserleri

1. Eş'âr-ı Vefâ

Ahmed Vefâ Bey'in vefatından sonra küçük kardeşi Ali Kâmi Bey'in Ahmet Vefâ'nın çeşitli dergilerde yayımlanan ve bu vesile ile yakılmaktan kurtulmuş olan on dokuz şiirini derlemiş olduğu altmış sayfalık kitapçık, 1328/1912 senesinde İstanbul'da Osmanlı Matbaası tarafından basılmıştır. Bu derleme sırasında Ali Kâmi Bey'in ihtimalen gözden kaçırmış olduğu Ahmet Vefâ'ya ait bazı şiirlerin varlığından da söz edilmektedir.[2] *"Eş'âr-ı Vefâ"* adlı esere Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde tarama yaparak kolaylıkla ulaşmak mümkündür.[3]

Muhtevâsı

"Şair-i mâderzâd İsmail Safâ Bey'in biraderi merhum Ahmed Vefâ Bey'in âsâr-ı şiiriyesidir" altbaşlığı ile okuyucuya sunulan *"Eş'âr-ı Vefâ*" adlı eserin hemen baş tarafında; *"Merhum Ahmed Vefâ Bey'in terceme-i hali"* başlığı ile Ali Kâmi Bey'in kendi ağzından ağabeyi Ahmed Vefâ Bey'in tercüme-i hali uzunca ve tafsilatlı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu tercümede Ali Kamî Bey özellikle ağabeyi Ahmed Vefâ'nın psikolojik rahatsızlığı ve onun kendileri üzerinde oluşturduğu etkileri ele almıştır. O dönem Sivas'ta sürgünde bulunan büyük ağabeyi İsmail Safâ ile yapmış olduğu mektuplaşmalardan Ahmet Vefâ'nın hastalığıyla ve durumun gidişatıyla ilgili olan bazı kısımlar da burada verilmiştir.

Ali Kâmi Bey'in ağabeyi hakkındaki terceme-i halinden sonra *"Eş'âr-ı Vefâ"* başlığı altında Kamî Bey tarafından derlenen ve tamamı aruzun çeşitli kalıplarıyla kaleme alınmış olan manzumeler, *"Şükrân"* adlı şiirle başlamaktadır. Şiirlerde genellikle başlık olmakla beraber, son bölümde *"Parâkende Şiirlerinden"* adıyla başlıksız bazı şiirleri art arda sıralanmıştır. Biri Farsça olarak kaleme alınmış olan bu on dokuz şiirin dokuzu kıt'a, üçü gazel, birisi nazım, birisi muhammes, birisi müseddes ve bir diğeri de murabba nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Eserin başında yer alan *"Şükrân"* şiiri ise, yazar tarafından yenilikçi anlayışla, kendine has bir kafiye tarzıyla yazılmıştır.

Ahmet Vefâ'nın *"Eş'âr-ı Vefâ"*daki şiirlerinde oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Az sayıdaki bu şiirlerde adeta ıstırap çeken hassas bir ruhun terennümleri işitilir. Şiirlerde hâkim olan duyguyu kısaca; sevgiliye duyulan aşk, ondan ayrı kalma, ona şiddetli özlem duyma üçlemesinin oluşturduğu elem ve kederin Ahmet Vefâ'nın psikolojik durumu üzerindeki melankolik yansımaları şeklinde tarif etmek mümkündür. Şiirlerde bahsi geçen tabiat manzaraları, günlük hadiseler, dini unsurlar vs. hep bu hâkim duyguyu ön plana çıkarmak için kullanılan yardımcı unsurlar olmuşlardır.[4]

---

2 Mustafa Özkat, "Darüşşafakalı Bir "Ara Nesil" Şairi: Ahmed Vefâ Bey", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 32, (2015): 175-176.

3 Bazıları için bk.; İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, Yer nr. 811,41, Demirbaş nr. Bel_Osm_K.03031 - Yer nr. 811,41, Demirbaş nr. Bel_Osm_K.01299/01 - Yer nr. 811,41, Demirbaş nr. RD_467/08; Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Yer nr. 3571 SÖ, Demirbaş nr. 0110357; İSAM Kütüphanesi, Demirbaş nr. T811.31 AHM.E.; Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Yer nr. N 218, Demirbaş nr. N00218.

4 Eş'âr-ı Vefâ adlı eser hakkında detaylı bilgi için bk.; Özkat, "Darüşşafakalı Bir "Ara Nesil" Şairi: Ahmed Vefâ Bey", 173-208.

اشعار وفا

شکران

اولسم نه زمان یأسه مقارن
سن برسبب ایجاد ایدیبورسك
غمدن بنی آزاد ایدیبورسك
عسرم اولیور یسره مبدّل
عالملره ای صانع اکمل
شامل کرمك ظاهر وباطن

عاجزلره امداد ایدیبورسك
مخطیلری ارشاد ایدیبورسك .

۱۷ حزیران ۳۱۰

رینه اوزاغش ایکیوردی . اونك وفاتندن تام آلتی کون صوکره (۱۷ مارت ۱۳۱۷) یوید بخت شاعرده سر- نوشت آلامنه برخط ماتم چکدرك اوبابانسز قرمجه احمد مزارلغنك ازدحام امواتنه فاریشوب کیتدی .

بیك ایکی یوز سکسان بش سنه‌سی محرمنك بشنده « ۱۶ نیسان سنه ۲۸٤ » تولد ایتمش اولمسنه کوره حین ارتحالنده اوتوز درت یاشنده اولدیغی آ کلاشیلیور . بونلردن بشقه برچوق آثار قلمیه‌سنی بتون فطوغرافلریله برابر بحرانلی برزمانننده پارچه پارچه ایده‌رك یاقشدی : اونك هرحرکتنده بویله آجی برفلسفه‌نك درین شعرلری، زهر آلود برحیاتك صامت اشتکالری واردر !

۲۳ تموز ۳۲٦ علی کامی

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

Resim 1: *Ahmed Vefâ'nın şiirlerinin kardeşi Ali Kâmî tarafından toplanarak kitap haline getirildiği, İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi Bel_Osm_K.03031 demirbaş numarasında kayıtlı "Eş'âr-ı Vefâ" adlı eserde, Ali Kâmî'nin ağabeyi hakkında kaleme almış olduğu "Tercüme-i Hâl"in son ve şiirlerin başladığı kısmın ilk sayfası.*

2. Vehametli Sevdalar

Ahmed Vefâ, ağabeyi İsmail Safâ ile birlikte Fransız yazar Emanuel Gonzaales'in (ö. 1887), 1857 yılında yayınlamış olduğu ve asıl ismi "Les Chercheurs d'or (Altın Arayıcıları)" olan romanını "Vehametli Sevdalar" adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu tercüme önce tefrika halinde Mirsad Dergisi'nin 13. sayısından itibaren yayımlanmaya başlamış, ardından 1310/1892 senesinde ise İstanbul'da Nişan Berberyan Matbaası'nda kitap olarak basılmıştır. Esere Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde tarama yapılarak rahatlıkla ulaşılabilir.[5]

Muhtevâsı

"Vehâmetli Sevdalar" adlı eser yayıncı Kitapçı Arakel'in *"Bir İhtâr-ı Mühim"* başlığıyla eserin içeriği ve metinde uyulmasını istediği yazım ve noktalama özelliklerini açıkladığı bir takriz kısmı ile başlamaktadır. Bu kısımda Arakel romanı tanıtırken; *"aşk hadiseleri ile sarsılan bir ailenin durumunu anlatan romanın, aşk ve sevda âlemine henüz girmemiş veya yeni girmeye teşebbüs etmiş olan gençlerimize örnek olacak nitelikte, dikkate değer milli bir romandır"* ifadesini kullanmıştır.

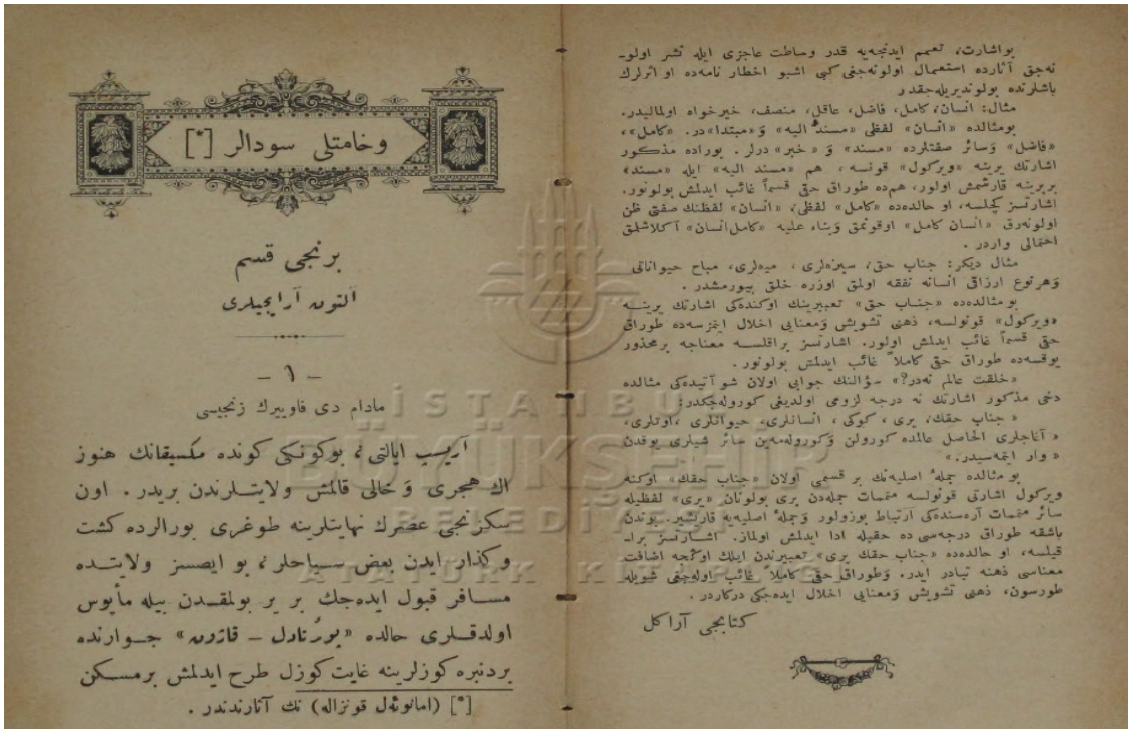
Kumar borçları sebebiyle zengin bir kuyumcunun kızı olan Elizabet ile evlenmiş olan tüccar Favieres de Gontran, Fransız ihtilali sırasında kaldıkları yerin basılarak yakılması sonucunda henüz bebek olan kızları Alice'i orada bırakarak eşiyle birlikte Fransa'dan Meksika'ya kaçar. Çift, hizmetçileri Acacia ve Terral ile Meksika'nın kenar eyaletlerinden Arispe'de sıkıntılı bir şekilde yaşamlarına devam etmeye çalışır. Fransa'dan yanlarında getirmiş oldukları altınları da burada kaybeden Gontran para ihtiyacı sebebiyle hizmetçisi Terral'in bulduğunu iddia ettiği altın madenine ulaşmak için eşi ve hizmetçileri ile zorlu bir yolculuğa çıkar. Önce Meksika'nın ormanlık arazilerinde yollarını kaybederek

[5] Bazıları için bk.; İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, Yer nr. 843, Demirbaş nr. AG_0487 - Yer nr. 843, Demirbaş nr. Bel_Osm_K.02767/03 - Yer nr. 843, Demirbaş nr. İHS_1212/02; Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Yer nr. 15146 SÖ, Demirbaş nr. 0125596; Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Yer nr. Türkoloji 83659 V.1 C.2, Demirbaş nr. DTC086398.

vahşi hayvanların tasallutuna uğrayan altın avcıları, bu hengâmede fırsattan istifade edip sahibi Gontran'ı öldürerek karşılıksız aşk duyduğu sahibesi Elizabet'i kaçırmak isteyen Acacia'dan Terral'in yardımı ile kurtulurlar. Fakat bu tecrübesiz altın arayıcıları ormanlık araziden ve buradaki vahşi hayvanların saldırısından kaçmak isterken bu sefer de önlerine çıkan uçsuz bucaksız bir çölde kaybolurlar. Çöldeki amansız hayatta kalma mücadelesinde Terral Gontran'ı öldürmek zorunda kalır. Kocasının yanında oradan oraya savrulan ve Fransa'da bırakmış olduğu kızının acısıyla yanan Elizabet de çölde susuzluktan son nefesini verirken kızını bulmasını söyleyerek onu Terral'e emanet eder ve roman sona erer.

Kocası tarafından zorlu bir hayata mahkûm edilen, hastalıklı aşığı tarafından da çeşitli tacizlere maruz kalan fakat bütün bu felaketlere karşın metanetini ve dik duruşunu muhafaza eden bir kadının trajedisi romanın genel hatlarını oluşturmaktadır. Romanda kadının hangi sosyal sınıf ya da ırktan olursa olsun bir şekilde elde edilmek ve kendisine kötülük yapılmak istenen oluşu ve bundan dolayı da daima erkek karakterlerin olumsuz plan ve tasvirlerine muhatap olması okuyucuya hissettirilmek istenen ana fikirlerdendir.[6]

"Vehametli Sevdalar" adlı eserin *"Birinci Kısım – Altun Arayıcıları"* başlığı ile ve eser içerisinde herhangi bir ikinci kısım olmaksızın toplam on iki başlık altında kaleme alınmış olması eserin ikinci bir cildinin olabileceği vehmini uyandırmıştır. Fakat romanın Elizabet'in ölümü ile sonuçlanması ve kitabın nihayetinde *"Son"* ibaresinin bulunması ikinci bir cildin olmadığı kanaatini pekiştirmiştir. Eserde göze çarpan baskı hataları olarak; sekizinci bölüm numaralandırmasının peş peşe iki kez yapılmış olması ve ardından dokuzuncu bölüme geçilmesi, yedinci ve muhtemelen sehven ikinci kez numaralandırılan sekizinci kısım başlıklarının aynı olması, on birinci bölüm numaralandırması atlanarak onuncu bölümden on ikinci bölüme geçilmesi zikredilebilir.

وخامتلی سودالر [*]

برنجی قسم

التونه آراجیلری

– ۱ –

مادام دی فاویرك زنجیری

آریسب ایالتی، بوکونکی کونده مکسیقانك هنوز
اك هجری و خالی قالمش ولایتلرندن بریدر. اون
سکز نجی عصرك نهایتلرینه طوغری بورالرده کشت
و کذار ایدن بعض سیاحلر، بو ایصسز ولایتده
مسافر قبول ایده جك بر بر بولمقدن بیله مأیوس
اولدقلری حالده «بورتادل – قاژونه» جوارنده
بردنبره کوزلرینه غایت کوزل طرح ایدلمش برمسکن

[*] (امانوئل قونزاله) نك آثارندندر.

بواشارت، تعمیم ایدنجیه قدر وساطت عاجزی ایله نشر اولونه جق آثارده استعمال اولونه جق کبی اشبو اخطار نامه ده او اثرلرك باشلرنده بولوندیریله جقدر

مثال: انسان، کامل، فاضل، عاقل، منصف، خیرخواه اولمالیدر. بومثالده «انسان» لفظی «مسندٌ الیه» و «مبتدا» در. «کامل»، «فاضل» وسائر صفتلرده «مسند» و «خبر» درلر. بوراده مذکور اشارتك برینه «ویرکول» قونسه، هم «مسند الیه» ایله «مسند» برینه قارشمش اولور، هم ده طوراق حق قسماً غائب ایدلمش بولونور. اشارتسز کچلسه، او حالده «کامل» لفظی، «انسان» لفظنك صفتی ظن اولونه رق «انسان کامل» اوقومق وبناء علیه «کامل انسان» آکلاشلمق احتمالی واردر.

مثال دیکر: جناب حق، سیمرغلری، میمونلری، مباح حیواناتی وهرنوع ارزاق انسانه نفقه اولمق اوزره خلق بیورمشدر.

بومثالده «جناب حق» تعبیرینك اوکندهکی اشارتك برینه «ویرکول» قونولسه، ذهنی تشویش ومعنایی اخلال ایجزسه ده طوراق حق قسماً غائب ایدلمش اولور. اشارتسز براقلسه معناجه برمحذور یوقسه ده طوراق حق کاملاً غائب ایدلمش بولونور.

«خلقت عالم نه در؟» سؤالنك جوابی اولان شو آتیده کی مثالده دخی مذکور اشارتك نه درجه لزومی اولدیغی کورولهجکدر:

«جناب حقك، پری، کوکی، انسانلری، حیواناتلری، اوتلری، آناجاری الحاصل عالمده کورولن وکورولهمین سائر شیلری یوقدن وار ایتمسیدر.»

بومثالده جملهٔ اصلیه‌نك بر قسمی اولان «جناب حقك» اوکنه ویرکول اشارتی قونولسه مقصات جملهدن پری بولونان «پری» لفظیله سائر مقصات آره سنده کی ارتباط بوزولور وجملهٔ اصلیه یه قارشیر. بوندن باشقه طوراق درجه سی ده حقیله ادا ایدلمش اولماز. اشارتسز براقیلسه، او حالده «جناب حقك پری» تعبیرندن ایلك اوکنجه اشافت معناسی ذهنه تبادر ایدر. وطوراق حقی کاملاً غائب اولهجقی کبی طورسون، ذهنی تشویش ومعنایی اخلال ایده جکی درکاردر.

کتابجی آراکل

Resim 2: *Ahmed Vefâ ve ağabeyi İsmail Safâ tarafından tercüme edilen, İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi AG_0487 demirbaş numarasında kayıtlı "Vehametli Sevdalar" isimli eserde, Kitapçı Arakel tarafından kaleme alınan giriş kısmının son ve romanın başladığı kısmın ilk sayfası.*

[6] Güneş Sezen, *19. Yüzyıl Cep Romanlarının Beden-Zihin Denetimi ve Romantik İlişkilenme Biçimleri Açısından Modernleşmedeki Yeri* (Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); 88.

3. Mirsad Mecmûa'sında Yayınlanan İki Mensur Yazısı

Ahmed Vefâ Bey'in ismine 1307/1891 senesinde yirmi beş sayı yayımlanarak ardından aynı sene yayın hayatına son veren Mirsad Mecmûası'nda sıkça rastlanmaktadır. *"Eş'âr-ı Vefâ"*ya alınan şiirleri, bu dergide tefrika edilmeye başlayan roman tercümesinin yanında, yine bu mecmûada *"Bend-i Mahsûs"* ve *"İstiğrak"* başlıklarıyla iki mensur yazısı daha bulunmaktadır. Bu iki yazı ağır bir rûhî bunalım neticesinde bütün eserlerini yakan ve erken yaşta vefat eden Ahmed Vefâ'nın kaleminin kuvvetini, düşünce dünyasının derinliğini, şiir dışındaki edebî sahalardaki kâbiliyetini göstermesi bakımından ehemmiyeti hâizdir.

Muhtevası: Ahmed Vefâ Bey 9 Mayıs 1307 (9 Mayıs 1981)[7] senesinde Mirsad Mecmûası'nın dokuzuncu sayısında yayınladığı *"Bend-i Mahsûs"* başlıklı yazısında, dönemin imlâ meselelerini tartışmış ve yer yer çözüm önerileri sunmuştur. Ahmed Vefâ'nın henüz yirmi üç yaşında o dönem kullanılan Türkçe'nin yazım ve imlâ konusu ile ilgilenmesi, bu konu üzerinde kafa yorması gayet dikkat çekici bir hadisedir. Yazısında Arap dili ile Osmanlı Türkçesi'nin bambaşka lisanlar olduğunu savunan Vefâ, Arap alfabesi ile Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan alfabenin her ne kadar benzerlik gösterse de hareke konusundaki farklılığın önemli sorunlar doğurduğunu savunmuştur. Bizim dilimizde Arapçada olduğu gibi *"üstün, esre, ötre"* gibi harekeler kullanılmadığını, sesli harflerin sadece *"elif, vav, ye"* harfleri ile ifade edilmeye çalışıldığını belirten Vefâ, bu durumun Türkçedeki sekiz ünlüyü karşılamakta yetersiz kaldığını öne sürmüştür. Ayrıca bu durumun sonucunda okullarda imlâ ve kıraat derslerinde zorluklar yaşandığını ifade etmiştir. Ahmet Vefâ'ya göre bütün bu karışıklıkların ve düzensizliklerin aşılması için Osmanlı Türkçesi'nin yapısına uygun sağlam kurallar konulmalı ve okullarda okutulmalıdır. Böylelikle vatandaşlar kullanmış oldukları dili kolaylıkla öğrenecek, bunun yanında yazım ve imlâ kişisel keyfiyete bağlı kalmayarak birlik sağlanacaktır.

Mirsad Mecmûası'nın 20 Haziran 1307 (2 Temmuz 1891) tarihli sayısında çıkan *"İstiğrak"* isimli yazısında, sevgilisinden ayrı olmanın vermiş olduğu keder ve ıstırapla inleyen, onu derin bir ruh hali ile yanında imiş gibi hayal eden Ahmed Vefâ; sevgilisi ile beraber seyretmek istediği tabiat ve evren manzaralarını kendi psikolojisine göre yorumlayarak okuyucuya tasvir eder. Tabiatın ve evrenin güzellikleri ile sevgilisi arasında yakın bağlantılar kuran Vefâ'nın çeşitli sanatlar kullanarak şiirsel bir tınıda fakat nesir tarzında kaleme aldığı bu yazısında, sevgilisine kavuşamayan bir aşığın melankolik ruh hali açıkça sezilmektedir.[8]

Kaynakça

Ahmed Vefâ, *Eş'âr-ı Vefâ* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, Nadir Eserler, Bel_Osm_K.03031).

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri.* İstanbul: Trabzon Belediye Kültür Yayınları, 2010.

Cumbur, Müjgan. "Vefâ". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi.* 8/516. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.

Ergün, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri.* İstanbul: 1936 - 45.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

Kılıçkaya, Derya. "'Aşkının Şehidi' Olan Bir 'Mecnûn': Ahmed Vefâ Bey ve Mirsad'daki İki Yazısı". *Külliyat Dergisi* 18 (2022): 95-109.

[7] Burada verilen ilk tarih o dönem kullanımda olan Rûmî takvim esaslı tarih, parantez içinde verilen kısım ise Mîlâdî takvimdeki karşılığıdır.

[8] Bahsi geçen iki yazı hakkında detaylı bilgi için bk; Derya Kılıçkaya, "'Aşkının Şehidi' Olan Bir 'Mecnûn': Ahmed Vefâ Bey ve Mirsad'daki İki Yazısı" *Külliyat Dergisi* 18 (2022): 95-109.

Özkat, Mustafa. "Darüşşafakalı Bir "Ara Nesil" Şairi: Ahmed Vefâ Bey". *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 32 (2015): 175-176.

Sezen, Güneş. 19. Yüzyıl Cep Romanlarının Beden-Zihin Denetimi ve Romantik İlişkilenme Biçimleri Açısından Modernleşmedeki Yeri. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî I-II (Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri).* haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.

Tümer, Cem Şems. "Ara Neslin Bir Silik Siması: Ahmet Vefâ". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 1/2 (1996): 145-150.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri I -Osmanlı Dönemi-*. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

ALAYBEYİZÂDE HASAN AHMED NÂCÎ EFENDİ VE ESERLERİ

Mehmet Şamil BAŞ[*]

Hayatı

Trabzon'un önemli simalardan Alaybeyizâde Hasan Ahmed Nâcî Efendi, Trabzonlu Alaybeyizâde ailesine mensuptur. Adı bu sebeple daha çok Alaybeyizâde Nâcî olarak anılmıştır. Tam adı sicill-i ahvâl kaydına göre Alaybeyizâde Hasan Ahmed Nâcî'dir.[1] Ancak Ahmed adı başka yerde geçmemektedir. Trabzon'un Faroz mahallesinde doğduğu bilgisi 25 sene önce geldiği İstanbul'daki ikamet adresinin nüfus kaydına yazılmasına dair dilekçesinin işleme alınmasında beis olmadığına dair arşiv belgesinde kayıtlıdır.[2] Hakkında iki sicil kaydı vardır. İlk ve kısa olan sicill-i ahvâl kayıdına göre *"bin iki yüz yetmiş bir sene-i hicriyesinde"*[3] ikinci ve daha uzun sicill-i ahvâl kaydına göre *"bin ikiyüz yetmiş üç sene-i hicriye ve bin ikiyüz yetmiş iki sene-i maliyesinde"*[4] doğmuştur. Daha detaylı tutulan ve Ahmed adının da geçtiği ikinci sicill-i ahvâl esas alındığında Alaybeyizâde Nâcî Efendi 1856 yılının ikinci yarısında doğmuş olmalıdır. Ancak onun doğum tarihini İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal 1271 (1854)[5], Ali Kemal 1854[6] ve Murad Uraz 1851[7] olarak vermektedir. 1854 doğum tarihi bazı çalışmalarda daha çok kullanılmıştır.[8]

Tarih düşürmede usta olan Nâcî Efendi'nin tarih manzumelerinden ve arşiv belgelerinden onun aile efradı hakkında önemli bilgiler edinilmektedir. Buna göre babası Hacı Osman Efendi Trabzon'da ticaretle meşgul olan zenginlerdendi. 7 Zilhicce 1279 (26 Mayıs 1863) tarihli bir belgede o dönem yasak olan ithal tuzun[9] babası Hacı Osman Efendi'nin evinde sayım yapılırken görüldüğü ve gereğinin yapılmasına dair kayıt tutulduğu bilgisi vardır.[10] Bu sırada Hasan Ahmed Naci henüz 7-8 yaşındadır. Babasının vefatı sırasında İstanbul'da olan Nâci Efendi, Trabzon Şehir Mezarlığına defnedilen Alaybeyizâde Hacı Osman Efendi'nin mezar taşına yazdığı tarihe göre babası Kadiriye tarikatına mensup idi

[*] Dr. Öğr. Üyesi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, mehmetsamil.bas@erdogan.edu.tr

1 Belgenin tarihi 10.10.1322 (18 Aralık 1904) şeklinde kayıtlıdır. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri [DH.SAİD.d],* No. 48, Gömlek No. 101.

2 Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT],* No. 915, Gömlek No. 16.

3 Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri [DH.SAİD.d],* No. 5, Gömlek No. 525.

4 BOA, *DH.SAİD.d,* No. 48, Gömlek No. 101. Bu arşiv kaydının metni Ali Birinci tarafından yayınlanmıştır. Bk. Ali Birinci, "Alaybeyizâde Naci Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 10 (2013), 18-20.

5 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuârâ),* haz. Hidayet Özcan, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000), 3/1450.

6 Ali Kemal, *Ömrüm*, haz. Zeki Kuneralp, (İstanbul: İsis Yayınları, 1985), 199.

7 Murad Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, (İstanbul: Numune Basımevi), 2/129. Bu eser 4 cilt olup tek ciltte basılmıştır. Her cildi ayrıca numaralandırılmıştır. Trabzonlu olan Murad Uraz'ın 1939-1940 yıllarında cilt cilt yayınladığı bu eserin üzerinde bir tarih kaydına rastlayamadık.

8 Bk. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri (Osmanlı Dönemi)*, (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/325. Emine Bağlı, "Nâcî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006), 6/486; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Divân Edebiyatı Şairleri*, (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 163; Beyhan Kesik, "Alaybeyi-zâde Hasan Nâcî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Erişim 21 Eylül 2023).

9 İthal tuz yasağına dair bk. Serap Taştekin, "Osmanlı Memleketine Sicilya'dan Tuz Kaçakçılığı ve Dönemsel bir Analiz (1864-1870)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)* 32/2023, 151-172.

10 Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri [MVL],* No. 649, Gömlek No. 52.

ve 20 Ramazan 1309'da (18 Nisan 1892) vefat etmiştir. Trabzonlu şairlerden Aleybeyizâde Mehmed Hulûsî Efendi vefatına (ö. 4 Ocak 1889) yazdığı tarihte ondan "amcamız" olarak bahsetmektedir. Akçaabat Mezarlık Camii'nin yanındaki bir mezar kitabesinde yazdığı "*Ciğer pârem Vecîhe'm gitti eyvâh*" mısraı 15 Ramazan 1309'da (30 Eylül 1909) vefat eden Vecihe adlı bir kızına işaret etmektedir. *Neşide* adlı eserinde yer alan bir tarih manzumesine göre 29 Ekim 1890'da Alaeddin Hamid adını verdiği bir oğlunun doğduğunu ancak bir yaşına basmadan 3 Ekim 1891'de vefat ettiğini öğrenmekteyiz. Vecihe ve Alaeddin Hamid'den başka Naci Efendi'nin ölümünden sonra tutulan ve İstanbul Fatih'deki arazilerine ipotek koydurma talebinde bulunan Macar Jean Weinberg'in talebinin icrasının mümkün olmadığına dair iki arşiv belgesine göre Mahmud Nureddin ve Ali Hadi adında iki oğlu daha vardır ve o belgelere göre eşinin adı Hatice Zişan'dır.[11]

Sicil kayıtlarına göre Nâcî Efendi, Trabzon'da Sıbyan mektebinde, sonra Trabzon Rüşdiye-i Mülkiye'sinde okumuş ve bir müddet Lisan Mektebi'nde okuduktan sonra medreselerde ve camilerde özel hocalardan hesap, coğrafya, mantık, beyan, usul-ı fıkıh ve şerh-i akaid ilimlerini de ikmal etmiştir. Arapça ve Farsçayı mükemmel derecede iyi bilmektedir. Ekim 1878'de İstanbul'da Maliye Nezareti'nin Düyun-ı Umumiye-i Muvazene Kalemi'nde başlayan memuriyeti 24 yaşında Nisan 1880'de Trabzon merkez-i vilâyet Ziraat Meclisi kitabetiyle fahrî azalığına ve Ocak 1883 tarihinde Trabzon Merkez Bidayet Mahkemesi başkitabetine tayin olarak devam etmiştir. İzinsiz ayrıldığı ve zamanında dönmediği gerekçesiyle Aralık 1883'te memuriyetten azl edilmiştir. İkinci memuriyet hayatı İstanbul'da Nisan 1885 tarihinde Adliye Nezareti İstatistik Kalemi'nde müsevvid olarak başladı. Bununla birlikte Umur-ı Cezaiye Kalemi'nde muavenet-i kalem olarak görev aldı. Ocak 1886'da Menşe-i Küttâb-ı Askeriye'de kitabet ve Kavaid-i Osmaniye muallimi oldu. Bu görevi sırasında Orhaniye Kışlası'na yazdığı tarih kitabesi Sultan II. Abdülhamid tarafından beğenilmesi üzerine[12] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi kalemine tayin edildi.[13] Fahri olarak Darüşşafaka'da kitabet muallimliğini yaptı. Kasım 1893'te Mekteb-i Sultanî inşa dersi muallimliği görevine başladı. Nisan 1906'da mülkiye rütbelerinden Ûlâ Sınıf-ı Evvelî'ye[14] kadar yükselmiştir. Kendisine verilen nişanların sonuncusu Haziran 1902'de ikinci rütbeden Mecidî nişanıdır. Aralık 1908'de Muhakemât Dairesi başkâtibi oldu. 19 Ocak 1914'te 58 yaşında bu görevine devam ederken emekli olup kalan ömrünü İstanbul'da geçirdi.[15] İstanbul'da Küçükçamlıca'daki köşkünde[16] 20 Rebiülahir 1338'de (12 Ocak 1920) vefat etti. Vefatına Üsküdarlı Talat "*Ecille-i şuarâdan Alaybeyi-zâde / Cenâb-ı Nâci-i şîrîn-sühan vefat etti / Yazıldı gâye-i fart-ı esefle tarihi / Koyup bu âlemi Nâcî de Cennet'e gitti*" kıtasıyla tarih düşürmüştür.[17] Merkez Efendi Kabristanı'na defnedilmiştir.[18] Vefatından 4 gün sonra 16 Ocak 1920'de *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde Peyâm-ı Eyyâm başlığı altında bir yazı kaleme alan gazetenin başyazarı Ali Kemal, Nâcî Efendi'den sitayişle bahsederek bazı anılarına yer vermiş ve Muallim Naci ile olan yakın dostluğuna değinmiştir.[19] *Ömrüm* adlı eserinde ise *"Naci devri geçtikten*

---

11 Bu iki arşiv belgesi için k. Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR.İM],* No. 250, Gömlek No. 75; Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR.İM],* No. 197, Gömlek No. 27.

12 Bu bilgi Murad Uraz tarafından verilmektedir. Bk. Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, 2/129.

13 Bu tayine dair bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Mektubi Kalemi [MF.MKT],* No. 189, Gömlek No. 125.

14 Bu rütbe Vezir ve Bâlâ rütbelerinden sonra gelen bir rütbe olup teşrifatta yerleri vardı. Askeri rütbelerden Ferik rütbesinin (bugünkü korgeneral) muadilidir. Resmi günlerde sırmalı özel elbise giyer ve kılıç kuşanırlardı. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 3/69, 542.

15 Memuriyet hayatı ile detaylar için bk. BOA, DH.SAİD.d, No. 48, Gömlek No. 101.

16 Bağlı, "Nâcî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 6/487.

17 İnal, *Son Asır Türk Şairleri,* 3/1450.

18 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi,* haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000), 2/473.

19 Bk. Ali Kemal, "Peyâm-ı Eyyâm", *Peyâm-ı Sabah*, (16 Kanûn-ı Sânî 1920), 1. Bu yazının metni için ayrıca bk. Ali Birinci, "Alaybeyizâde Naci Efendi", 14-15.

sonra bir daha matbuatta görünmedi"[20] diyerek Alaybeyizâde Nâcî'nin Muallim Naci'nin genç yaşta ölümü sonrası eser yayınlamadığına atıfta bulunmuştur.[21]

Eserleri

1. Serâir-ı Âlüftegân

Nâcî imzasıyla yayınlanan bu eserden ilk kez İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal *"Serair-i alüftegan namında milli bir romanı da vardır"*[22] şeklinde bahseder. Naci Efendi hakkında bir makalesi bulunan Ali Birinci ise "*Naci Efendi'nin imzasını taşıyan ilk eseri Serair-ı Alûftegân (İstanbul, 1305,48 s. Karabet ve Kaspar Matbaası) isimli hikâyesidir ve henüz hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır."*[23] diyerek eseri bir hikâye olarak tanımlar. Eser 1305 / 1887-88 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eserin matbu nüshalarından biri Edirne Selimiye Kütüphanesi Selimiye Basmalar Koleksiyonu 3792-7 numarada kayıtlıdır. 48 sayfadır ve eserin sonunda "*intiha-yı kısm-ı evvel*" ifadesi yazılıdır. Nâci Efendi bu eserini 32 yaşında yayınlamıştır ancak eserin devamının olup olmadığı ve basılıp basılmadığı bilgilerine sahip değiliz.

Muhtevası

Eserin mukaddime sayfasında Nâcî imzasıyla *"Hayal ile hakikati birbirine mezc itmemek roman tahririnde gözetilmesi lazım gelen dakâyıkın en mühimlerindendir efkarındayım. Bu fikirde bulunan bir muharririn eserini mütalaaya rağbet gösteriliyorsa Serâir-ı Âlüftegân'dan sonra dahi neşr-ı âsâra cür'etyâb olacağım tabiidir."*[24] yazılıdır. İstanbul'da bir yalının sahibesi tarafından evlatlık edinilen Raik Efendi ile yalının sahibesinin kızı Meliha Hanım arasında geçen aşkı konu edinmektedir. Bu romanda, Meliha Hanım'ın Raik Efendi'ye âşık olması ve bunu ona bir türlü anlatamaması, ilan-ı aşk için mektuplar yazıp bunları yakmasıyla başlayan süreç Meliha Hanım'ı taşıyan at arabasının süratle hareket ederken denize yuvarlanacağı esnada Raik Efendi'nin cesaretiyle buna engel olması neticesinde Meliha'nın Raik ile konuşması ve aşkını dile getirmesi ile devam eder ancak Raik buna karşılık vermez. Sonraki günlerde yalıda bir gece Meliha'nın Raik'in karşısına çıkması ile ikili arasındaki muhabbetin seviyesi değişir. Artık Meliha ile Raik kâh yalının arkasındaki koruluktaki köşkte kâh çimenler üzerinde aşk muhabbetine devam etmektedirler. İkinci kısmının olup olmadığını bilemediğimiz *Serâir-i Âlüftegân*, birinci kısmın sonu ifadesiyle 48. sayfada sonlanmaktadır.

2. Lisân-ı Kitâbet

Bu eser Alaybeyizâde Nâcî imzasıyla ve yayınladığı ikinci eseri olup mensur ve inşâ ilmine dair bir eserdir. Matbu nüshalarından biri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler bölümü numara 647'de kayıtlıdır. Bu nüshada sadece Mahmud Bey Matbaasında basıldığı bilgisinin yer aldığı eserin 1. sayfasında 1308 tarihi vardır. 9. sayfadaki iç kapak bilgilerinde ise Mahmud Bey Matbaasında 1307 tarihinde basıldığı bilgisi yer almaktadır. Eserin basım bilgilerine dair Sultan II. Abdülhamid'in cülusundan "*bin üçyüz yedi sene-ı hicriyesi nihayetine kadar Dersaadette tab'u neşr olunmuş*" eserlerin bilgilerinin yer aldığı *Devr-ı Hamidî Âsârı* adlı eserde *"Lisân-ı Kitâbet. Bâb-ı Ser-askerî Erkân-ı Harb Dâiresi Mümeyyizlerinden Alaybeyizâde Nâcî Bey. İnşâ. Telif. Türkçe. Haziran 1305"*[25] ibaresi mevcuttur. Bu tarih Şevval 1306 / Haziran 1889 tarihine denk gelmektedir. Eserin 247. sayfasında Alaybeyizâde Naci Efendi'nin Küttâb-ı Askeriyye komisyonuna kitabının ders kitabı olarak okunması için yazdığı

20 Ali Kemal, *Ömrüm*, 28.

21 Alaybeyizâde Nâci'nin Muallim Naci'nin çevresindeki kalemlerden biri olduğu ve onun vefatından sonra edebiyat mahfillerinde görünmediği dair çıkarımları için bk. Ali Birinci, "Alaybeyizâde Naci Efendi", 16.

22 İnal, *Son Asır Türk Şairleri,* 3/1451.

23 Ali Birinci, "Alaybeyizâde Naci Efendi", 13.

24 Bk. Nâcî (Alaybeyizâde), *Serâir-i Âlüftegân,* (Dersaadet: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1305), 2.

25 Mehmed Murat, *Devr-i Hamidî Âsârı*, (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308), 117.

yazı "*fî 15 Zilkade sene 1307 ve fî 21 Haziran 1306*" ifadesiyle biterken komisyon tarafından cevaben yazılan ve 248. sayfada yer alan yazının altında ise "*fî 9 Muharrem sene 1308 ve fî 23 Ağustos 1306*" tarihi yer almaktadır. Bu tarihler göz önüne alındığında eserin Haziran 1889'da basım ruhsatı aldığı ve formalarının yayınlandığı ardından Küttâb-ı Askeriye'ye bu formaların verilerek ders kitabı olarak okutulmasının istendiği ve gelen cevabî yazıda uygun görülmesi neticesinde 9 Muharrem 1308 (25 Ağustos 1890) tarihinden sonra basıldığı ve bu sebeple de kitabın 1. sayfasına tarih olarak hicrî 1308 tarihinin konulduğu anlaşılmaktadır.

Muhtevası

Lisân-ı Kitabet, Nâcî Efendi'nin Darüşşafaka ve Menşe-i Küttâb-ı Askeriye'de verdiği derslerden hareketle hazırladığı ve ders kitabı hüviyetini taşıyan inşâ ilmine dair eseridir. 248 sayfa hacmindeki eserin başında ayrıca numaralandırılmış 8 sayfa daha yer alır. Bu sayfaların 2-8. sayfalarında ayrıntılı bir içindekiler kısmı bulunmaktadır. Eser "*Bâb-ı Evvel*" ve "*Bâb-ı Sânî*" olmak üzere iki bölüm olarak kurgulanmıştır. Birinci bölüm 17-69; ikinci bölüm ise 70-239 sayfaları arasında yer alır. 239. sayfanın sonunda "*Temme Kısmu'l-evvel*" ifadesiyle kitabın iki cilt olarak planlandığı ve bu baskının 1. cilde ait olduğu anlaşılmaktadır. 240-248 sayfaları arasında kitabın dağıtılması ve basılması ile ilgili çeşitli okul ve komisyonlara yazılan yazıların sûretleri yer alır.

Eserin birinci bölümünün öncesin 2 sayfalık (2-7) "*İfade-ı Mahsusa*", 2 sayfalık (8-9) ve adı içindekilerde "*Nazmen Tahmid*" olarak verilen bir manzume ve ardından 7 sayfa tutarında (10-16) bir "*Mukaddime*" yer almaktadır. *İfâde-ı Mahsusa* başlığı altında bu eseri neden kaleme aldığını açıklayan Nâcî Efendi, eserini resmi ve gayr-ı resmî olmak üzere iki kısım olarak planladığını ve bu *Lisân-ı Kitabet* nüshasının *Kısm-ı Evvel*'i içeren gayr-ı resmî kitabeti havi olduğunu belirtmektedir. Gayr-ı resmî kitabetten kastının ise sözlü ve yazılı lisanın aynı olmadığı, sözle ifade edilen her şeyin yazıda tam karşılık bulamayacağı, bunun sebebinin de Türkçede kullanılan Arapça ile Farsça kelimeler ve bunlardan ortaya çıkmış olan terkiplerin doğasından kaynaklandığını dile getirmektedir. Kitâbet-i kadime ile Lisân-ı kitâbet arasında bu yüzden fark olduğunu ve öğrencilere öncelikle gayr-ı resmî kitabet olarak tanımladığı kitâbeti öncelediğini ve hatta bu babdan sayılmak üzere eserinde bir iki yerde kullandıkları haricinde şiir örneklerine yer vermediğine değinmektedir. Bu dersi öğretecek olan kitabet hocaları tarafından eli yeni kalem tutmaya başlayan ve Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belagat-ı Osmaniye* adlı eserini az çok bilen öğrencilere öğretilecek olan kitabetin, küçük küçük fıkralar yazdırmakla ve noksanlarının tamamlanması ve hatalarının düzeltilmesiyle mümkün olacağını dile getirmektedir. İkinci kısım olarak düşündüğü resmî kitabetin ise daha sonra basılacağını ifade etmiştir.

Mukaddime bölümü kitabetle ilgili Hz. Peygamber'in bir hadisi ve Hz. Ali'nin bir sözü ile başlayıp kitabetle ilgili bazı temel kavramların lügat manaları verilerek bu kavramlarla ilgili temel açıklamalar yapılmaktadır. Bu kavramlar *kitabet, manzum, nazım, nesir, mensur, vezin, kafiye, tesvid, kaleme almak, beyaz, tebyiz, beyaza çekmek, kelam, fıkra, makale* gibi yazı ile ilgili temel kavramlardan bazılarıdır.

Eser bu açıklamalardan sonra *Bab-ı Evvel* başlığıyla başlar. Bu bölüm 12 fasıldır. Bu fasıllar sırasıyla *Te'lif-ı Kelam, Sebk-ı Tahrir ve Usûl-ı İnşa, Edevât-ı Râbıta, Âdâb-ı Mükâtebe, Kinâyât u Temyîz, Tavsîf, Elkâb-ı Resmiye vü Marûfe, Tabirât u Elfâz-ı Müstâmele, Evsâf-ı İlâhiyye Dâir İstimâl Olunan Tabirât, Evsâf-ı Cenâb-ı Cihanbanîye Dâir Tabirât, Ed'iyye-ı Hazret-ı Padişâhîye Dâir Tabirât* başlıklarından oluşmaktadır. *Bab-ı Sânî* bölümü ise *Muharrerat-ı Gayr-ı Resmiye, Zimmet u Nakde Müteallik Senedât, Arzuhal* başlıklı üç fasıldan ve bunlara dair örneklerden oluşmaktadır.

Eski kitabet ile yeni kitabetin farklı olduğuna ve yeni kitabette daha az terkip kullanarak yeni ve sade bir kitabetin tercih edilmesine yönelik olarak planlanan eser bu özelliği dolayısı ile Dârüşşafaka,

Menşe-i Küttâb-ı Askeriyye, Mekteb-i Âlî-i Sultânî ve diğer bazı okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.

3. Neşîde

Nâcî Efendi'nin henüz 38 yaşında iken basılan üçüncü eseridir. Maarif Nezâret-i Celîlesinin 28 Safer 1312 tarihli (27 Ağustos 1894) ve 402 numaralı ruhsatnamesiyle 1312'de (1894) İstanbul'da Âlem Matbaası Ahmed İhsân ve Şürekâsı tarafından basılmıştır. 106 sayfadır. Aleybeyizâde Nâcî Efendi, Mekteb-i Sultani kitabet muallimi iken *Neşide* adlı eserini 24 Zilkade 1313'te (7 Mayıs 1896) Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmiştir.[26] *Neşide*, Çetin Arslan tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır.[27] *Neşîde*'nin matbu nüshalarından bazıları Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü BB0000001845 numarada ve Millet Kütüphanesi AEmnz1014'te kayıtlıdır.

Neşide'de toplamda 70 manzumeye yer verilmiştir. Bu manzumelerinden başka manzumeleri de vardır. Bunların çoğunluğu tarih manzumeleri olup çoğunluğu Trabzon'un çeşitli kabristanlarında metfun olan şahıslarla ilgilidir. Bu manzumelerden bazılarını Murat Yüksel yayınlamıştır.[28] Tarih manzumelerinin dışında başka şiirlerinin de olduğuna değinen Ali Birinci bu hususta "*Mehmet Remzi tarafından çıkarılan Berk (1302-1303) ve Muallim Naci'nin İmdadü'l-midâd (1303) isimli mecmualarında da küçümsenemeyecek bir derecede yazılarının ve bilhassa şiirlerinin basıldığı şimdiye kadar ifade edilmemiştir*"[29] demektedir.

Alaybeyizâde Nâcî Efendi'nin *Neşide*'deki manzumeleri, çeşitli kabristanlardaki tarihleri ve dergilerde yayınlanan manzumeleri dışında *"Trabzonu tasvir eden (Tahassür yahut Trabzon) unvanlı uzun manzumesi basılmamıştır. Bu manzumede güzel parçalar bulunmaktadır."*[30] ifadeleri onun Tahassür yahut Trabzon başlıklı uzunca bir manzumesinin daha olduğuna bir delil taşısa da Ali Birinci *"Bu, "Esir-i gurbet bir mihnet-zede lisanından" başlığıyla Berk'te (Cüz.8,1302, s. 228-230) basılan şiiri olmalıdır."*[31] kanaatindedir ancak ilgili şiirde ne Trabzon'un adı ne de Trabzon'a dâir tasvirler bulunmaktadır.

Muhtevası

Neşîde, 3-6 sayfalarında yer alan *İfâde-i Mahsûsa* girişiyle başlar. Bu bölümde Nâcî Efendi, *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinin edebiyat kısmında ve ardından *Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde manzumelerinin yayınlandığını daha sonra yayınlanan ve yayınlanmayan manzumelerinin kaybolmaması için bir araya toplamak istediğini belirtmektedir. Nazım ve nesre dâir başkaca eserlerinin de basılacağını belirtmektedir.

Neşide'de yer alan manzumeler *Der Hakk-ı Besmele-ı Şerife* (s.7), *Hamdele-ı Zât-ı Kibriya Penâh-ı Bârî* (s.7), *Salvele-ı Hayru'l-Enâm Sallallahu Aleyhi ve Sellem* (s.8), *Tarziye-ı Âl u Ashab-ı Kirâm Rıdvanullahi Aleyhim Ecmain* (s.8), *Şükr u Senâ-yı Hilâfet-penâh-ı A'zâm* (9), *Şükr ü Sipâs-ı Pâdişâhân-ı Âl-ı Osman Tâbe Serâhum* (s.9), *Der Tergîb-ı Sa'y* (s.10) ve *Kıt'a* (s.11) başlıklı 8 kıta ile başlamaktadır. Ardından mesnevi nazım şekliyle yazılmış *Tevhid* (s.11-14), *Nübüvvet* (s.15-19) manzumeleri ve *Na't-ı Şerif* (s.19-23), *Rûh* (s.23-27), *Lisân* (s.27-31), *Kanûn* (s.31-34), *Kaside Der Tehniyet-ı Şehrâyin-ı Vilâdet-ı Hümâyun Hazret-ı Hilâfet-Penâhî* (s.34-38), *Kaside Der Tehniyet-ı Cülûs-ı Meymenet-Me'nûs-ı*

26 Bk. Osmanlı Arşivi (BOA)*, Mektubi Kalemi [MF.MKT],* No. 310, Gömlek No. 20.

27 Bk. Nâcî Alaybeyizâde, *Neşîde*, haz. Çetin Arslan, (Ankara: Kırmızı Çatı Kitap, 2022). Bu neşir 119 sayfalık bir hacme sahip olup başında Beyhan Kesik'in *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'ndeki Alaybeyizâde Nâcî'ye dair maddesi eklenmiştir.

28 Bk. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri (Osmanlı Dönemi),* 1/329-335; Murat Yüksel, *Trabzon Sülüklü Mezarlığı'ndaki Tarihî Şahsiyetler ve Kitabeler*, (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), 107-108. Ayrıca bk. Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, (Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, 1991).

29 Ali Birinci, "Alaybeyizâde Naci Efendi", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013), 12.

30 Murad Uraz, *Türk Edip ve Şairleri*, 2/129.

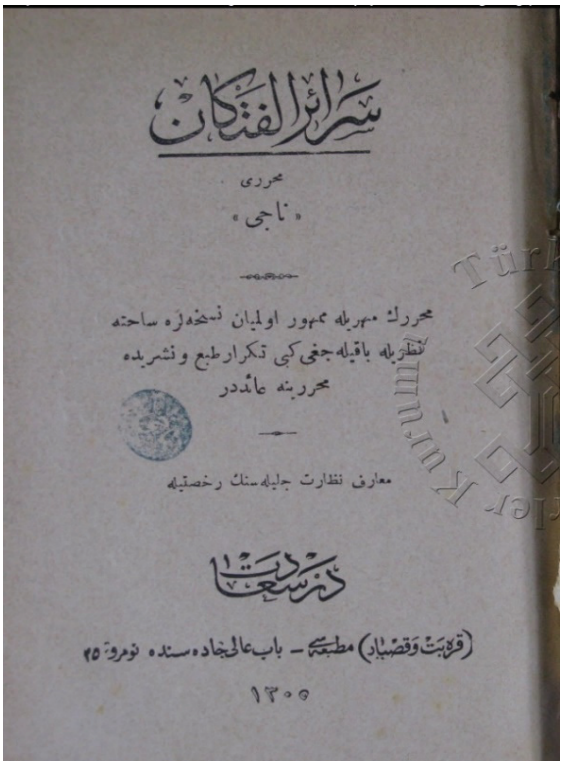
31 Ali Birinci, "Alaybeyizâde Naci Efendi", 12.

Cenâb-ı Zıllullâhî (s.38-41), *Bahariye* (s.42-46), *Manzume "Berây-ı Şükrankâri-ı Âtıfet Seniyye-ı Hazret-ı Zıllullâh Azamı* (s.47-48), *Takdime* (s.48-50) başlıklı manzumeler sıralanmıştır.

Bu manzumelerin ardından ana *Tevârih* başlığı altında çeşitli zamanlarda yazılmış 16 tarih manzumesi yer alır. Bu tarih manzumelerinin başlıkları şu şekildedir:

Orhaniye Kışla-yı Hümâyunu İçin Âcizâne Tanzim Olunup Kapusı Bâlâsına Hâkk u Nakş Edilmiş Olan Tarih (s.50-52), *Mabeyn-ı Hümâyun Cenâb-ı Mülûkâne Başkâtib-ı Sâbıkı Süreyya Paşa Merhumun Rütbe-ı Sâmiye-ı Vezaretlerinin Tebrikine Dair Kaside-ı Tarihiye* (s.52-54), *Darüssaadetü'ş-şerife Ağası Merhum Hâfız Behram Ağa Tarafından Cidede İnşa Ettirilen Değirmenin Kapısı Bâlâsına Hakk Olunmak Üzere Bi't-talep Tanzim Edilen Tarih* (s.54-56), *Heybeliadada Mekteb-ı Bahriye-ı Şâhânede Yapılan Sahrınç İçin Tanzim Olunan Tarih* (s.56-57), *Midilli Adasında İnşâ Olunan Rüsumat Dairesi İçin Tanzim Olunan Tarih* (s.57-58), *Makam-ı Âlî-ı Seraskerî Reis-ı Sâbıkı Utufetlü Senih Efendi Hazretlerinin Askerî Tekaüd Sandığı Nezaretine Tayiniyle Riyaset-ı Müşarün İleyha Utufetlü Şerefeddin Bey Efendi Hazretlerine Tevcih Buyurulması Üzerine Bi'l-bedahe Tanzim u Takdim olunan Kıt'a-ı Tarihiyedir* (s.58-59), *Asr-ı Mesud-ı Hazret-i Hilâfet-Penâhîlerinin Cümle-i Measir-i Bedayi-i Perverânesinden Olarak Bâ-irade-i Seniye-i Cihan-Bânî Kağıdhâne'de İnşa Kılınmış Olan "Poligon"un Bâlâ-yı Bâbına Hakk u Nakş Olunmak Üzere Âcizâne Tanzim u İtâ Olunan Tarih* (s.59), *Şair-i Meşhur Kâzım Paşa Merhumun İrtihâline Dair Tanzim Olunan Tarih* (s.60), *Mektubî-i Âlî-i Hazret-i Seraskerî Edib-i Âlî-fıtrat Utufetlü Muhtar Efendinin Mahdûmu Mâlik Beyin Tarih-i İrtihâlidir* (s.61), *Mekteb-i Tıbbıye-i Şâhâne Nâzırı Ferik Sahip Paşa Merhumun Kerimelerinin İrtihâline Dair Utufetlü Şerefeddin Beyefendi Hazretlerinin Emriyle Tanzim Olunan Tarih* (s.62), *Mahdûmum Alâeddin Hâmidin Tarih-i Tevellüdü* (s.63*), Kürretü'l-aynım Alâeddin Hâmidin Tarih-i İrtihâlidir* (s.64), *Pederim Merhumun Tarihi Vefatı* (s.65-66), *Trabzon Muteberânından Nemlizâde Hâfız Rahmi Efendinin Mahdumu Bahriye Mülâzım-ı Evvellerinden Mustafa Tahsin Efendinin Vefatına Dair Tarih* (s.66-67), *Trabzon Vilâyeti Dâhilinde Kâin Giresun Kazasına Mülhak Pîraziz Nahiyesi Hânedânından Gedik Alizâde Ahmet Efendinin Mahdumu Olup Dersaadetde Numune-i Terakki Mektebi Şâkirdânından İken İrtihâl Eden İbrahim Efendinin Tarih-i Vefatı* (s.67-68), *Hanya Eşrâfından Aselîzâde Emin Beyin Tarih-i İrtihâli* (s.68-69) başlıklarını taşımaktadır.

16 tarih manzumesinin ardından *Tahmis Gazel-i Mesûd Harâbâtinindir* (s.69-71) ve *Tahmis-i Gazel-i Muallim Nâcî* (s.71-73) gelmektedir. Bu manzumelerin ardından *Gazeliyat* (s.73) başlığı altında 18 manzume yer alır. Bazılarının müstakil başlıkları olup her harf kafiyesinden manzume yazılmamışsa da manzumeler harf kafiyesine göre sıralanmıştır (s.73-95). Ardından *Kıta'ât* başlığı altında 15 manzumeye yer verilmiştir (s.96-106). Bu kıt'aların kimi Arapça kimi Farsça yazılan meşhur kıt'aların nazmen Türkçeye çevrilmiş halleridir. Örneğin *Sultan Selim-i Evvel Hazretlerinin Valideleri Firdevs-âşiyân Gülbahar Sultan Tâbe-serâh Hazretlerinin Trabzonda Kâin Türbe-i Şerifelerinin Bâlâsında Mahkûk Olan Kıta-i Tarihiye* (s.98) adlı Farsça kıt'anın metni verilerek ardından bu kıt'aya dâir Türkçe bir kıt'a yazılmıştır. Yine bir kıt'aya düşülen dipnotta Saadetlü Tayyar Paşa Hazretlerinin *Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne Nâzırı İken Mekteb-i Mezkûr Önündeki Rıhtımı İnşa Ettirmeleri Üzerine Yazılmıştır* (s.102) kaydı vardır.

سرائر الفتكان

محرری

«ناجی»

محررك مهریله مهور اولیان نسخه‌لره ساحته
نظریله باقیله جنی کبی تکرار طبع و نشریده
محررینه عائددر

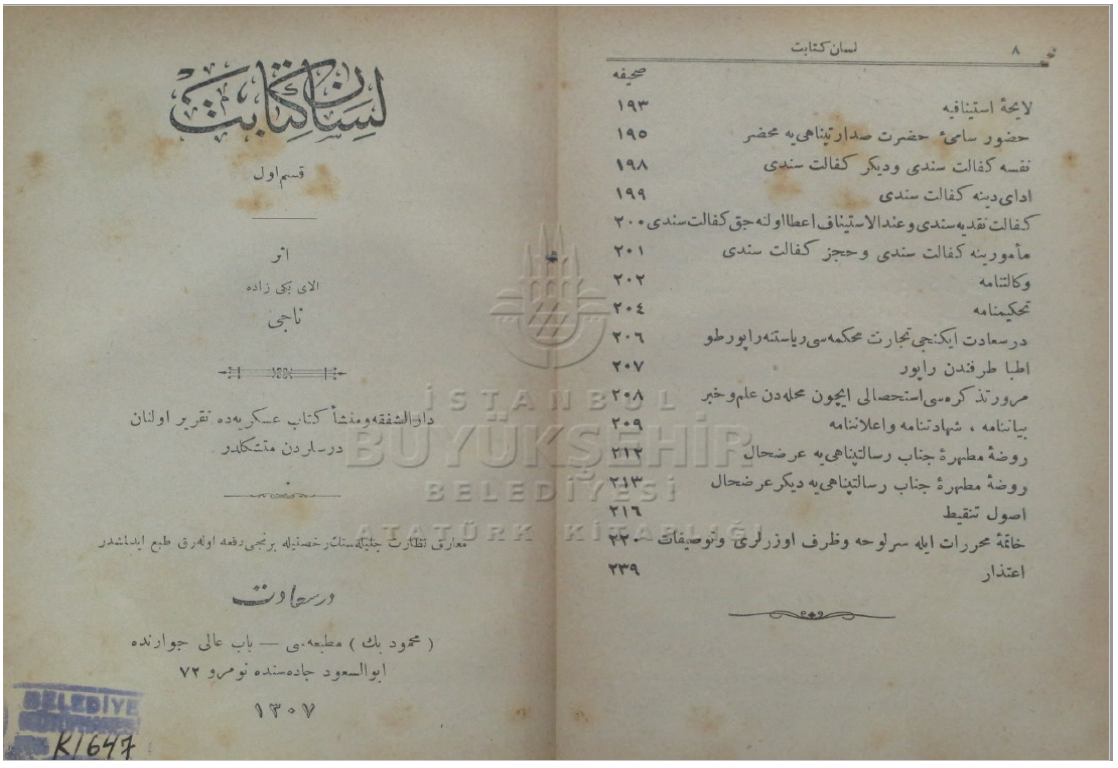
معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله

درسعادت

(قوبیت وقصیاد) مطبعه‌سی — باب عالی جاده‌سنده نومرو ۲۵

۱۳۰۵

Resim 1: *Alaybeyizâde Nâcî Efendi'nin 1305 tarihinde basılan ve Edirne Selimiye Kütüphanesi Selimiye Basmalar kolesiyonu 3792-7 numarada kayıtlı Serâir-i Âlüftegân adlı eserinin ilk sayfası.*

لسان الکتابت

قسم اول

اثر

الای بکی زاده

ناجی

دار الشفقه ومنشأ کتاب عسکریه‌ده تقریر اولنان
درسلردن متشکلدر

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله برنجی دفعه اولهرق طبع ایدلمشدر

درسعادت

(محمود بك) مطبعه‌سی — باب عالی جوارنده
ابوالسعود جاده‌سنده نومرو ۷۲

۱۳۰۷

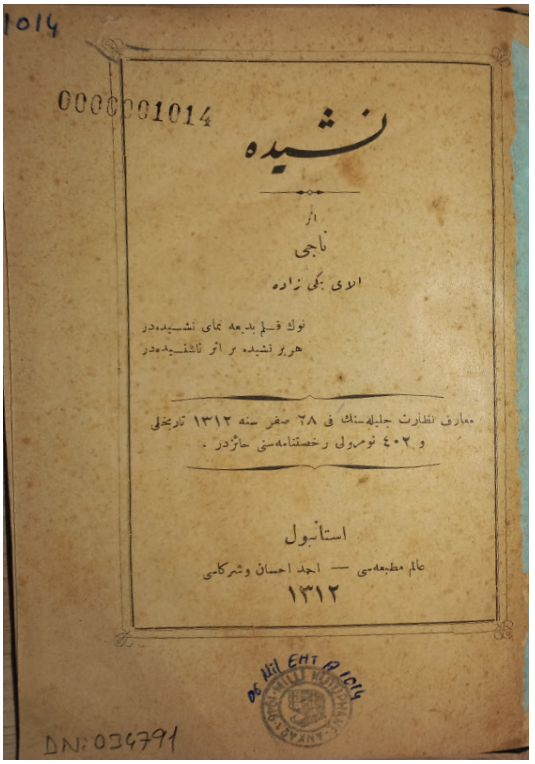
لسان کتابت ۸

صحیفه

لایحهٔ استیناقیه	۱۹۳
حضور سامیٔ حضرت صدارتپناهیه محضر	۱۹۵
نفسه کفالت سندی ودیکر کفالت سندی	۱۹۸
ادای دینه کفالت سندی	۱۹۹
کفالت نقدیه‌سندی وعند الاستیناف اعطا اولنه حق کفالت‌سندی	۲۰۰
مأمورینه کفالت سندی وحجز کفالت سندی	۲۰۱
وکالتنامه	۲۰۲
تحکیمنامه	۲۰۴
درسعادت ایکنجی تجارت محکمه‌سی ریاسته راپورطو	۲۰۶
اطبا طرفندن راپور	۲۰۷
مرور تذکره‌سی استحصالی ایچون محله‌دن علم وخبر	۲۰۸
بیانnامه ، شهادتnامه واعلاننامه	۲۰۹
روضهٔ مطهرهٔ جناب رسالتپناهیه عرضحال	۲۱۲
روضهٔ مطهرهٔ جناب رسالتپناهیه دیکر عرضحال	۲۱۳
اصول تنقیط	۲۱۶
خاتمهٔ محررات ایله سرلوحه وظرف اوزرلرینه توصیفات	۲۲۰
اعتذار	۲۳۹

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI
BELEDİYE K1647

Resim 2: *Alaybeyizâde Nâcî Efendi'nin 1308 tarihinde basılan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler bölümü numara 647'de kayıtlı Lisân-ı Kitâbet adlı eserinin içindekiler bölümünün son sayfası ile 1. sayfası.*

Resim 3: *Alaybeyizâde Nâcî Efendi'nin 1312 tarihinde basılan ve Millet Kütüphanesi numara AEmnz1014 kayıtlı Neşîde adlı eserinin ilk sayfası.*

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Divân Edebiyatı Şairleri*. İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Ali Kemal. "Peyâm-ı Eyyâm". *Peyâm-ı Sabah* (16 Kanûn-ı Sânî 1920), 1.

Ali Kemal. *Ömrüm*. haz. Zeki Kuneralp. İstanbul: İsis Yayınları, 1985.

Bağlı, Emine. "Nâcî". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 6/486-487. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2006.

Birinci, Ali. "Alaybeyizâde Naci Efendi". *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013), 9-22.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 915, Gömlek No. 16.

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri [DH.SAİD.d]. No. 5, Gömlek No. 525.

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri [DH.SAİD.d]. No. 48, Gömlek No. 101.

BOA, Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR.İM]. No. 197, Gömlek No. 27.

BOA, Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR.İM]. No. 250, Gömlek No. 75.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri [MVL]*. No. 649, Gömlek No. 52.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mektubi Kalemi [MF.MKT]*. No. 189, Gömlek No. 125.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mektubi Kalemi [MF.MKT]*. No. 310, Gömlek No. 20.

Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi. haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuârâ)*. haz. Hidayet Özcan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

Kesik, Beyhan. "Alaybeyi-zâde Hasan Nâcî Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 21 Eylül 2023.

Mehmed Murat. *Devr-i Hamidî Âsârı*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308.

Nâcî (Alaybeyizâde). *Serâir-i Âlüftegân*. Dersaadet: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1305.

Nâcî Alaybeyizâde. *Neşîde*. haz. Çetin Arslan. Ankara: Kırmızı Çatı Kitap, 2022.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Taştekin, Serap. "Osmanlı Memleketine Sicilya'dan Tuz Kaçakçılığı ve Dönemsel bir Analiz (1864-1870)". *Gazi Akademik Bakış Dergisi* (GABD) 32/2023, 151-172.

Uraz, Murad. *Türk Edip ve Şairleri*. İstanbul: Numune Basımevi.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri (Osmanlı Dönemi)*. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

Yüksel, Murat. *Trabzon Sülüklü Mezarlığı'ndaki Tarihî Şahsiyetler ve Kitabeler*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

Yüksel, Murat. *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, 1991.

ALİ KÂMÎ AKYÜZ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Ali Kâmi, 1289/1873 yılında Mekke'de doğdu. Babası Trabzonlu Mehmed Behçet Efendi, annesi soyu Akşemseddin'e dayanan Ayşe Samiye Hanımdır. Trabzonlu meşhur şairlerden İsmail Safa ile Ahmed Vefa'nın kardeşidir. Peyami Safa'nın ise amcasıdır. Ali Kâmi, bir yaşında annesini, yedi yaşında babasını kaybetti. Bunun üzerine ağabeyleri ile birlikte İstanbul'a getirildi. Burada Fatih Askeri Rüştiyesi'ni tamamladı. Ardından Dârüşşafaka'ya kaydoldu. Burada iyi bir eğitim aldı. Arapça, Farsça ve Fransızcasını geliştirdi. 1891'de Dârüşşafaka'dan birincilikle mezun oldu. Mezun olduğu yıl memuriyete başladı. Hazine-i Hassa-i Şâhâne Sicill-i Ahvâl Kalemi, Sicill-i Ahvâl Kitabeti ve Hesabat-ı Atika, Sicill-i Ahvâl Müdiriyeti, Hariciye Nezareti, Posta ve Telgraf Nezareti gibi birimlerde çalıştıktan sonra iki ağabeyi ve kendisinin de mezun olduğu Dârüşşafaka müdürlüğüne 1920'de atandı. İstanbul Milletvekili seçildiği 1939 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 1945 yılında Ankara'da vefat etti ve Ankara Asri Mezarlığı'na defnedildi.[1]

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Ali Kâmî, memuriyet hayatının yanında bir öğretmen olarak, bir mütercim olarak ve ders kitapları hazırlayıcısı olarak da eğitim-öğretim hizmetlerine büyük katkılar sağladı. Öğretmenliğe 1914 yılında Dârüşşafaka'da tercüme hocası olarak başladı. Daha sonra Fransızca, sosyoloji ve iktisat derslerini de verdi. Mekteb-i Sultânî'de de Türkçe ve iktisat öğretmeni olarak çalıştı.[2]

Şair ve edipleriyle meşhur bir aileye mensup olan Ali Kâmi Akyüz, 1936-1939 seneleri arasında *Gündüz* adlı bir dergi çıkardı. Şiir ve yazılarını bu derginin yanı sıra *Servet-i Fünun, İctihat, Resimli Gazete, Türklük, Türk Düşüncesi, Beden Terbiyesi ve Spor, Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelerde yayımladı. Gazete ve dergilerde yayımlanan şiirleri ve özellikle çok farklı konulara ait mühim yazıları büyük bir yekün tutmasına rağmen kitaplaşmadı.[3] Buna mukabil dünya edebiyatından yaptığı önemli çevirileri ise büyük oranda kitap olarak neşredildi. Ali Kâmi, dil alanında mükemmel bir kabiliyete sahipti. Bu kabiliyetini kendini adadığı tercüme faaliyetleri ile gösterdi. Bu faaliyetlere küçük yaşlarda başladı ve hayatının sonuna kadar devam etti. Bu sayede dünya edebiyatının pek çok şaheserini dilimize kazandırdı.[4] Eserleri büyük oranda matbu olduğu ve sayıca fazla olduğu için burada kısaca zikredilecektir. Bu eserlerin önemli bir kısmına İSAM Kütüphanesi'nden ulaşılabilmektedir.

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

1 Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993): 383-384: Mehmet Âkif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri* (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 96; Ali Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2* (İstanbul: 2010), 351-353; Ceren Yücel Canbaz, *Ali Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018).

2 Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2,* 351-353; Canbaz, A*li Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi,* 2018.

3 Necati Tonga, "Ali Kâmi Akyüz", https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/akyuz-ali-kami. Erişim Tarihi: 5 Ekim 2023.

4 Şiirleri, gazete yazıları ve kitapları hakkında detaylı bilgi için bk. Canbaz, *Ali Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi,* 2018.

Eserleri

Telif kitapları

1. Mektep Âlemi: Başlangıç Elifba

1919'da Kitapçı Arakel Matbaası tarafından basılmıştır. Bu eser, okumaya yeni başlayan çocuklar için kaleme alınmıştır. Bu merhaleye uygun olarak önce Arap alfabesindeki harfler, sonra hece ve kelimeler öğrenilecek şekilde bir tertip yapılmıştır. Öğrenmeyi kolaylaştırmak için harfler büyük puntolarla verilmiş, bazı kelimeler görsellerle zenginleştirilmiştir. 18 haftaya göre planlanmıştır. Yazar, çocuğun yaşı, anlama kapasitesi gibi etkenlerin öğrenme faaliyetini etkileyebileceği için her haftaya bir ders sığdırma konusunda zorlama yapılmamasına dair uyarıda da bulunmuştur. Buna ilave olarak öğretmenlerin takip etmesi gereken yöntemlere, öğrencilere düşen vazifelere, iyi bir eğitim-öğretim faaliyetinin nasıl gerçekleşeceğine dair değerli açıklamalarda bulunmuştur.

2. Musahabat-ı Ahlâkiyye ve Malumat-ı Vataniyye

Bu isimde iki eseri vardır. Biri ilk mekteb - dördüncü sınıf, diğeri ilk mekteb - beşinci sınıf için yazılmıştır. 1926 yılında basılmışlardır. Müellif mukaddimede bu derslerin hedefini "Cemiyetin küçük fertleri demek olan çocuklara bir an evvel cemiyet içindeki vazife ve hakları tatmak gayesini istihdaf eder: Bilmek, tanımak kifayet etmez. Bunları benimsemek de lazımdır." ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Bu ders kapsamında fert ve cemiyet, belediyelerle teşriki mesai, itfaiye teşkilatının ehemmiyeti, sokaklar ve umumi caddeler, halkın tenezzühüne hizmet, fukaraya ve muhtaçlara muavenet, umumun menfaatine hizmet teşkilatları, vatandaşların hayatını ve malını himaye ve muhafaza teşkilatları gibi üst başlıklar altında çok sayıda farklı konular işlenmektedir.

3. Yurt Bilgisi

1927-1928 eğitim-öğretim döneminde dördüncü sınıflara okutulmak üzere yazılmıştır. Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. Eserde "Evde Hayat" ve "Mektep Hayatı" başlıkları altında çeşitli konular ele alınmıştır. Yazar eserin başında yurt bilgisi dersinin diğer dersler arasında merkezi bir konuma sahip olduğunu ifade ederek bu dersin müfredattaki önemini vurgulamıştır. İlk tahsilin birinci hedefinin "vatandaş yetiştirmek, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmek" olduğunu kaydetmiştir. Bu dersin hedeflerini beş maddede açıklamıştır. Buna ilave olarak tedrisatta gözetilecek cihetlerin neler olduğunu da etraflı bir şeklide izah etmiştir. Yazarın bu kitabı, "Maârif Vekâleti Millî Talîm ve Terbiye Dâiresi'nin 13 Ağustos 1927 ve 122 numaralı kararı ile mekteplere kabul edilmiştir." ibaresiyle, 1927 yılında okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır.

4. İctimâiyat

Liselerde okutulan ilk yerli sosyoloji ders kitabıdır. 1927 yılında Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. "Liselerin son sınıfında okutulmak üzere Maârif Vekâleti Talîm ve Terbiye Dâiresi'nin 1798 numaralı kararı ile kabul olunmuştur." ibaresiyle 1927 senesinde liselerde okutulmaya başlanmıştır. Kitap dört kısım ve yirmi yedi dersten oluşmaktadır. Yazar bir toplumun sosyal meselelerinin yine o topluma ait örneklerle anlatılması gerektiği kanaatindedir. Zira başka toplumlardan alınan örneklerin anlatılan topluma yabancı kalacağı düşüncesindedir. Eserini de bu fikre uygun olarak yazmıştır. Bu husus kitabı oldukça değerli kılmaktadır.

5. Masonluk ve Ahlak

Ali Kâmi, masonluk cemiyetinde bazı konferanslar vermiştir. Bu konferanslardan 23 Mart 1926 tarihli olanını Masonluk ve Ahlak ismiyle kitaplaştırmıştır. *(Masonluk ve Ahlâk Hakkında Muhterem Ali Kâmi B… [Birâder] Tarafından Verilen Konferans*, Sebat Mahfili, İstanbul: Matbaa-i Fazîlet – Galata

Yüksek Kaldırım, Numara: 22, 23 Mart 1926 Salı, 26 s.). İlk bölümde vicdan ahlakı ve akıl konularını ele alır. Bazı filozofların görüşlerinden istifade ile birtakım karşılaştırmalar yapar ve çeşitli kavramları izah eder. İkinci bölümde mason ahlakını ele alır. Ahlak ve vicdan kavramlarını açıkladıktan sonra masonluk ahlakından ve tarihinden bahseder. Tanınmış bazı masonlardan örnekler verir. Cemiyetteki faaliyetlerden ve masonluk ilkelerinden bahseder. Masonluğun, din, dil, ırk farkı gözetmeksizin dünya çapında bir sevgi esasına dayandığı şeklindeki kanaatini belirtir.[5]

Resim 1: *Mektep kitaplarının kapak sayfalarından örnekler*

Tercüme kitapları

1. Werther: Alman yazar Goethe'ye ait bir romandır. Yazarın ilk çevirisidir. Bu eseri henüz yirmi üç yaşında iken tercüme etmiştir. Eserin tercümesi 1896 yılında tamamlanmış olup 1913'te İctihad'da tefrika edilmeye başlanmıştır. 1935 tarihinde Genç Werther'in Çektikleri ismiyle Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. Ali Kâmî bu eseri tercümenin tercümesi olarak Fransızcadan Türkçeye çevirmiştir.

[5] Daha detaylı bilgi için bk. Canbaz, *Ali Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi*, 2018.

2. Madam Bovary: Flaubert'in bu romanını Fransızcadan çevirmiştir. Eser 1939 yılında Hilmi Kitabevi tarafından özet olarak basılmıştır. 1942'de daha geniş bir baskısı yapılmıştır. 1956 yılında ise eksiksiz ve tam tercümesi neşredilmiştir.

3. Adolf: Benjamin Constant'tın Fransız edebiyatına ait bu eserinin tercümesi, 1935 yılında Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 133 sayfadır.

4. Paul ve Virginie: Bernardin de Saint-Pierre'nin Fransız edebiyatına ait bu eserin tercümesi, 1936 yılında Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 212 sayfadır.

5. Hintli Kulübesi: Bernardin de Saint-Pierre'nin bu romanı da Fransızcadan tercüme edilerek 1939 yılında Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 67 sayfadır.

6. Taraskonlu Tartaren: Alphonse Daudet'in Fransızcadan tercüme edilen bu eseri 1938'de Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 119 sayfadır.

7. Dominik: Eugène Frometin'in Fransızca'dan çevirilen bu eseri 1941'de Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 340 sayfadır.

8. Kazaklar: Tolstoy'un Rusçadan çevrilen bu eseri 1937'de Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 227 sayfadır.

9. Kreutzer Sonata: Tolstoy'un Rusçadan çevrilen bu eseri 1936'da Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 187 sayfadır.

10 Katya: Tolstoy'un Rusçadan çevrilen bu eseri 1940'da Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. 142 sayfadır.

11. Harb ve Sulh (Savaş ve Barış): Tolstoy'un bu eseri 1938'de 328 sayfa olarak bir özet şeklinde Hilmi Kitabevi tarafından basılmıştır. Aslında iki bin sayfa olan bu eser dört ciltten ibarettir. Ancak dönemin ekonomik koşulları gereği muhtasar olarak neşredilmiştir.

12. Mektep Âlemi: İtalyan yazar Edmondo de Amicis'in *Çocuk Kalbi* romanının tercümesidir. İki bölüm halinde neşredilmiştir. 159 sayfadan oluşan birinci bölüm Ruşen Matbaası tarafından, 253 sayfadan oluşan ikinci bölüm ise Müşretekü'l-Menfaa Osmanlı Matbaası tarafından 1912 yılında basılmıştır. Ali Kâmî, tercümeleri arasında en çok bu tercümeyi beğendiğini ifade etmiştir.

13. Kaplan: Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan ilk Amerikalı kadın yazar olan Pearl S. Buck'a ait bir romandır.1943'te basılmıştır. 86 sayfadır.

14 Fransa ve İtalya'da Hissi Seyahat: İngiliz yazar Laurence Sterne'nin romanıdır. 1945 yılında basılmıştır. 235 sayfadır.[6]

Yazarın bunların dışında çeşitli gazete ve dergilerde neşredilmiş şiirleri, hikâyeleri ve çok sayıda makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca neşredilmemiş bazı eserlerinden de bahsedilmektedir.[7]

---

6 Ayrıntılı bilgi için bk. "Ceren Yücel Canbaz'ın, "Ali Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi," 2018.

7 Eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 1: 383-384: Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar*, 96; Ceren Yücel Canbaz, *Ali Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi*, 2018.

Resim 2: *Kitaplarının kapak sayfalarından örnekler*

Kaynakça

Bal, Mehmet Âkif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Birinci, Ali. *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2*. İstanbul: 2010.

Canbaz, Ceren Yücel. Ali Kâmi Akyüz ve Gündüz Dergisinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Tonga, Necati. "Ali Kâmi Akyüz", https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/akyuz-ali-kami. Erişim: 5 Ekim 2023.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993.

ALİ RIZA EFENDİ VE ESERLERİ

Ahmet Cevdet KARACA[*]

Hayatı

Ali Rıza Efendi, 1254/1839 senesinde Trabzon'un Vakfıkebir ilçesinin Caferli mahallesinde doğdu. Babası Yakup Efendi'den bir müddet okuduktan sonra Trabzon Gülbahar Hatun Medresesi'nde eğitimine devam etti. Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih dersiamlarından Rusçuklu Şeyh Mustafa Efendi'den icazet aldı. 1288 senesinde Beyazıt Camii dersiamı olarak ders vermeye başladı. İlmiyye sınıfındaki rütbesi Hâmise-i Süleymâniye'dir. Adet üzere dördüncü rütbeden Mecidî ve Osmânî nişanları ile taltif edildi. Aksaray Valide Sultan Camii'nde haftada iki kez Buhari, Meşihat'ta haftada bir kez *Şifa-i Şerif* okuttu. 20 Ramazan 1330/1912 tarihinde vefat etti. 1310 senesinde başladığı huzur dersleri muhataplığını vefatına kadar aralıksız devam ettirdi.[1]

Eserleri

1. Adalî-i Cedid

Müellif, Arapça gramerle ilgili *Netâicü'l-efkâr* isimli eseri yeni usulde talebeye kolaylık olsun diye hazırlayıp bastırdı. Onun *Netâic*'in metnini tekrar gözden geçirip ve elde bulunan diğer nüshalarla karşılaştırarak, daha önceki haşiyelerden farklı bir yöntemle Adalı Cedid ismi altında yazmış olduğu eser o dönemde yapılmış değerli bir çalışmadır.[2]

Eserin en önemli dikkat çeken tarafı, müellifin konuların anlaşılmasını kolaylaştırmak için yüzden fazla şema kullanmasıdır. Her şemanın altında semboller vasıtasıyla istifadeyi kolaylaştıran açıklamalar yapması eseri daha kullanışlı ve değerli kılmıştır. Böylece Arapça Gramer sahasında mevcut olan konuların kolaylaştırılması çabasının önemli örneklerinden birisi olmuştur.[3]

Muhtevası

Eser, ana konuları ayrı ayrı ele alan ayrıntılı bir fihrist ile başlamaktadır. Müellif, eserdeki tüm boşluklardan istifade etmiş sayfa kenarlarının yanı sıra satır aralarına da bir takım açıklayıcı ifadeler yazmıştır. Derkenar kısmında ana metindeki konularla ilgili çeşitli açıklamalar yer almaktadır. Haşiyeyi hazırlarken kullandığı yöntemi ve metin içerisinde kullanılan işaretlerin anlamlarını iki sayfalık mukaddime ile açıklamıştır.

---

[*] Öğretim Görevlisi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, ackaraca@trabzon.edu.tr

[1] Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2: 442; Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 1996), 1: 369-370; Süleyman Gür, Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018, 5/1: 155-239; Süleyman Gür, "Huzur Derslerine Katılan Trabzonlu Âlimler," *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* 2020, 12/28: 933-974.

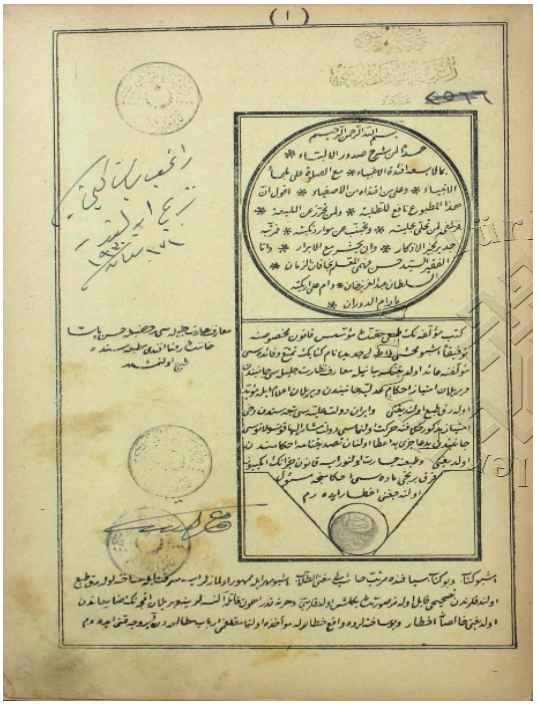
[2] Gökhan Sebati Işkın, "Kuşadalı Mustafa b. Hamza (Adali), *Netâicu'l-Efkâr* adlı Eseri ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007): 163.

[3] Ali Benli, "Klasik Arapça Tedrisatında Tablo ve Şemaların Kullanımına Bir Örnek: Vakfıkebirli Ali Rıza Efendi'nin Netâicu'l-Efkâr Hâşiyesi -Adalî-i Cedîd-", *Şarkiyat Mecmuası* 2016: 44-45.

Haşiyeyi yazarken, metin bütünlüğünü bozmamak adına her sayfaya ait bilgiyi yine ilgili sayfaya yazmış, zorunlu durumlarda ise sonraki sayfaya geçmesi durumunda bunu ayrıca belirtmiştir. Alıntı yaptığı eserlere de bazen açık bazen semboller vasıtasıyla işaret etmiştir.[4]

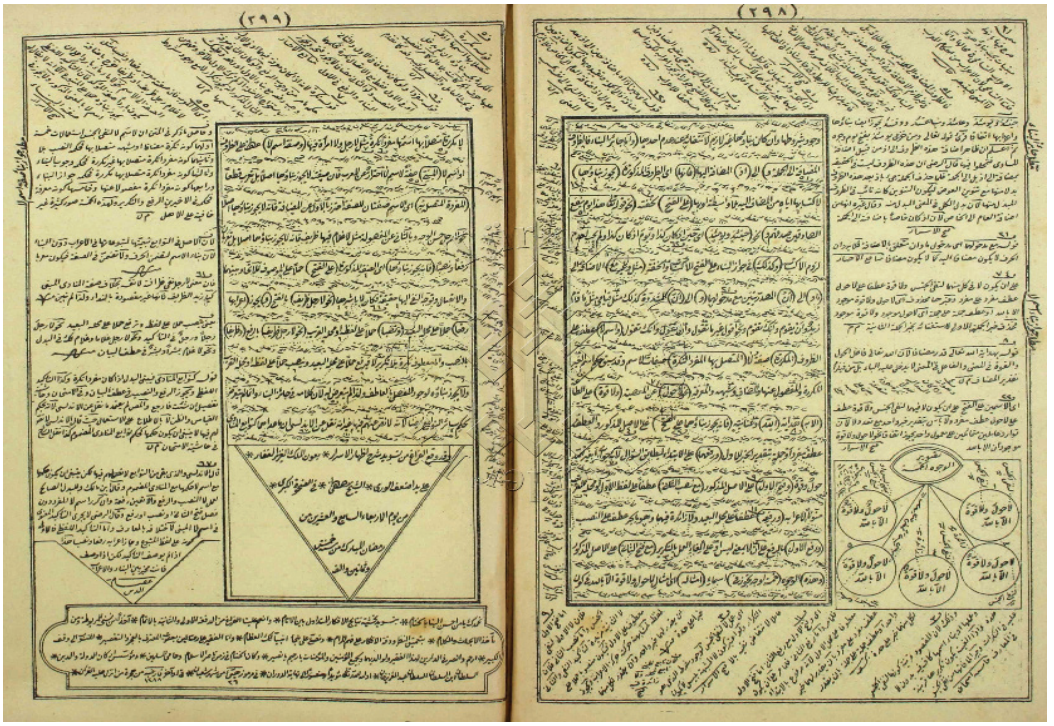

Resim 1: *Eserin son sayfası (Süleymaniye Kütüphanesi Kadızade Burhaneddin nr.00120)*

Resim 2: *Eserin ilk sayfası (Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa nr. 02943)*

[4] Ayrıntılı bilgi için Bk. Ali Benli, "Klasik Arapça Tedrisatında Tablo ve Şemaların Kullanımına Bir Örnek:,Vakfikebirli Ali Rıza Efendi'nin Netâicu'l-Efkâr Hâşiyesi -Adalî-i Cedîd-", 48-54.

Resim 3: *Eserin son iki sayfası (Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa nr. 02943)*

2. Haşiyetü Muğni't-tullâb alâ İsâgocî

Mantık ilmine dair *İsâgocî* adlı eserin Mahmud b. Hasan el-Mağnisavî (1222/1807) tarafından yazılmış olan şerhi olan *Muğni't-tullâb* üzerine telif ettiği haşiyedir.[5] Bu eserin bir nüshası el-Mektebetü'l-Belediyye nr. 34'te bulunmaktadır. Bu kayıtta eserin telif tarihi 1299 olarak verilmiştir.[6] Yapılan tüm aramalara rağmen eserin herhangi bir nüshası elde edilememiştir.

Kaynakça

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 1996.

Benli, Ali. "Klasik Arapça Tedrisatında Tablo ve Şemaların Kullanımına Bir Örnek: Vakfıkebirli Ali Rıza Efendi'nin Netâicu'l-Efkâr Hâşiyesi -Adalî-i Cedîd-." *Şarkiyat Mecmuası*. 2016, 28: 43-72.

Gür, Süleyman. Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2018, 5/1: 155-239.

Gür, Süleyman. "Huzur Derslerine Katılan Trabzonlu Âlimler," *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.* 2020, 12/28: 933-974.

Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Işkın, Gökhan Sebati. "Kuşadalı Mustafa b. Hamza (Adali), Netâicu'l-Efkâr adlı Eseri ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007): 153-171.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. https://portal.yek.gov.tr/.

5 Ali Benli, "Klasik Arapça Tedrisatında Tablo ve Şemaların Kullanımına Bir Örnek: Vakfıkebirli Ali Rıza Efendi'nin Netâicu'l-Efkâr Hâşiyesi -Adalî-i Cedîd-", 28-46.

6 Kehhale, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 2: 442; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması;* 1: 369-370; Gür, Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri, 5/1: 155-239.

ALİ EL-VEHBİ ET-TRABZONÎ / ALİ B. MUSTAFA ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Ahmet Cevdet KARACA[*]

Kaynaklarda müellifin hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Katalog kayıtlarında vefat tarihi 1303/1886 olarak verilmiştir. Kataloglarda Ali b. Mustafa et-Trabzonî ve Ali el-Vehbi et-Trabzonî şeklinde iki isme rastlanmaktadır. Bu kayıtlarda her ikisinin vefat tarihi de 1303/1886 olarak verilmiştir. Eserlerini telif tarihleri de birbirine yakındır. Ancak eserlerin dîbâcelerinde künyeleri Ali b. Mustafa et-Trabzonî ve Ali el-Vehbi et-Trabzonî şeklinde geçmektedir. Bunların aynı kişi oldukları düşünülmektedir. Daha önce yapılan bir çalışmada da aynı kişi olma ihtimallerinden bahsedilmekle birlikte yeterli kanıt olmadığından farklı başlıklar altında incelenmişlerdir.[1] Ancak Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 3542/8, vr. 71b-73a'da bulunan bir risalenin mukaddimesinde müellif kendinden Ali b. Mustafa et-Trabûzânî diye bahsederken Serlevhada müellif adı Ali el-Vehbi diye verilmektedir. Bu durum aynı kişiler olduğuna işaret etmektedir.

Eserleri

1. Risâle fî ismi't-tafdîl

Arapça gramerle ilgili bir eserdir. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. AUE_00165'te 6 sahifelik matbu bir nüshası mevcuttur. Basım yeri ve tarihi belli değildir. Ancak hatimede eserin 1277'de yazıldığı ifade edilmektedir. Müellif mukaddimede künyesini Ali el-Vehbi et-Trabzonî şeklinde vermektedir. Aynı baskının Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü nr.06008'de bir nüshası daha vardır. Eserin sayfa kenarlarında Kasım el-Kayserî'nin haşiyesi vardır.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 1641/3'de bir yazma nüshası vardır. Eser ve müellif adı başlıkta, "Risâle-i ismi't-tafdîl li Ali el-Vehbi et-Trabûzânî" diye geçmektedir. Risale 15b-20a varakları arasındadır. Hatimede eserin 1277 senesinde telif edildiği kayıtlıdır. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 2730'da, 1297/1878 yılında istinsah edilen 4 varaklık başka bir yazma nüshası daha vardır. Yazar ve eser adı başlıkta geçmektedir.

Muhtevası

Bu eser Arapça Gramer konularından İsm-i Tafdil ile alakalıdır. Eserin başlangıç satırları ise şöyledir:

الحمد لله الذي جعل العلماء افضل العالمين * وجعل حبيبه محمدا افضل الانبياء والمرسلين*وجعل اسم التفضيل نادرا من بين العاملين (وبعد):

[*] Öğretim Görevlisi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, ackaraca@trabzon.edu.tr

[1] Süleyman Gür, Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, 5/1: 155-239.

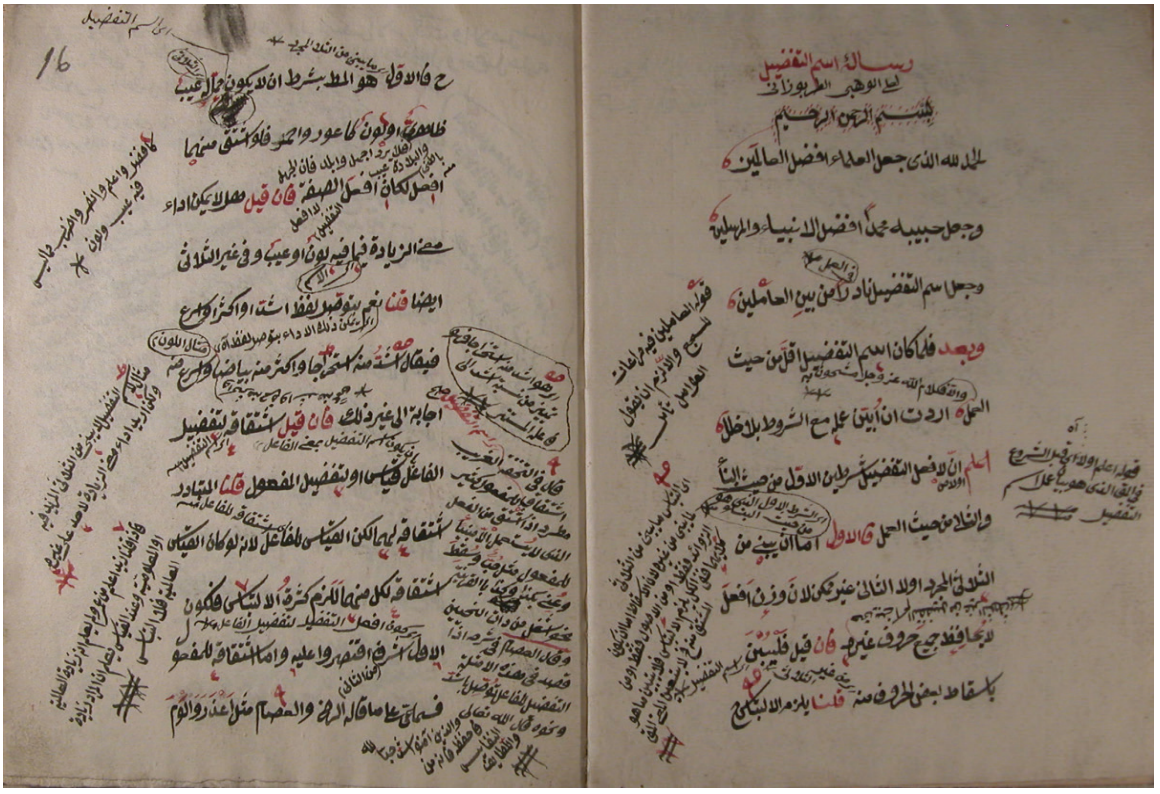
Müellif yukarıdaki besmele hamdele ve salveleden sonra eserin telif sebebini kısaca şöyle ifade etmiştir: İsim-i Tafdilin az kullanılması sebebiyle gerekli şartları göz önünde bulundurarak amel etmesi hususunu açıklamak istedim. Mmüellif öncelikle İsm-i tafdilin iki şartı olduğunu ifade etmiştir. Bunların da birincisinin binâ ile alakalı, ikincisinin ise amel etmesi ile alakalı olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda hangi fiil türlerinden ism-i tafdil kalıbının türetilebileceği, bunlar dışındaki fiillerin hangi yardımcı fiillerle bu kalıpta kullanılabileceği, mana bakımından ism-i tafdil kalıbına uygun olmayan fiillerin hangileri olduğu, ism-i tafdilde lam-ı tarifin kullanılıp kullanılmadığı yerler, buna göre ism-i tafdile konu olan kelimenin sayı bakımından nasıl geleceği yerler gibi hususları ayrıntılı bir şekilde ele almış, yeri geldikçe bol bol örnek vererek açıklamıştır.

Müellif konuları işlerken geleneksel usulde sıkça kullanılan tartışma yöntemlerinden "fe in kîle / kulnâ" üslûbunu yoğun bir şekilde kullanmış ve konu hakkındaki farklı yaklaşımları da bu şekilde esere almış ve kendi tercihlerini ve değerlendirmelerini de ortaya koymuştur.

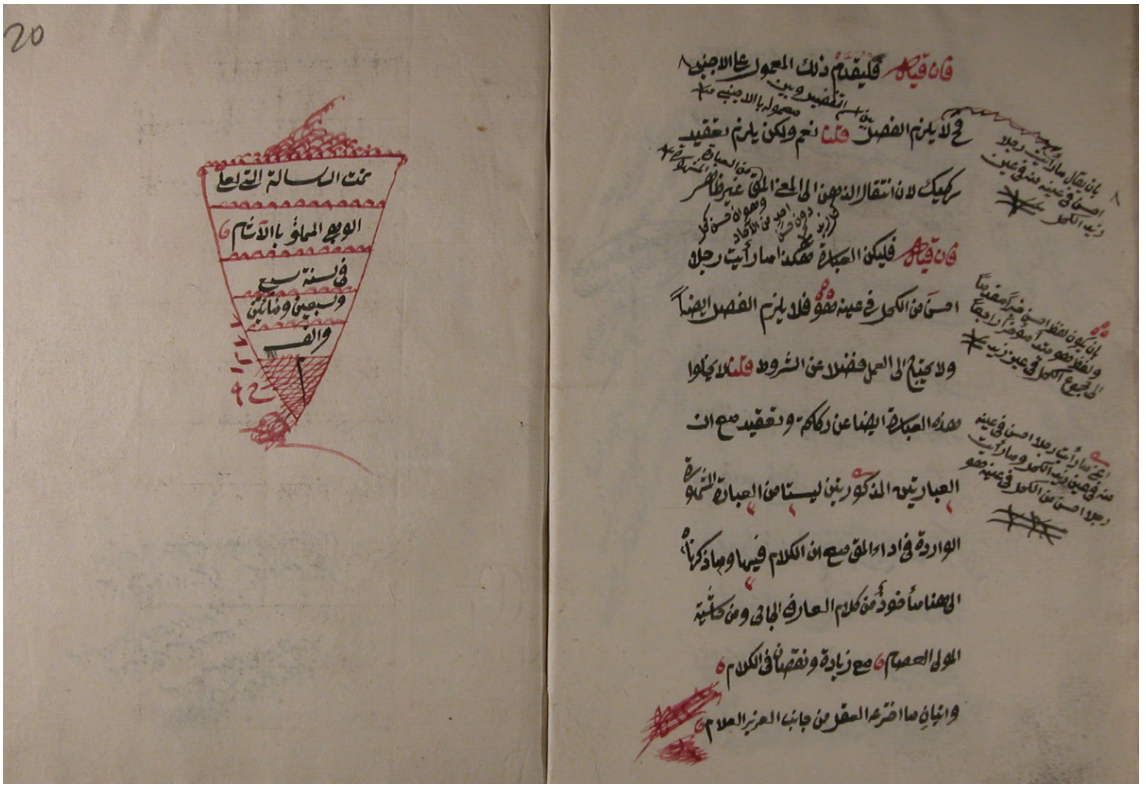
Eserin matbu nüshasının metin kısmında rakamlarla dipnotlar verilmiş ve Kasım el-Kayserî tarafından sayfa kenarlarına bu dipnotlarla ilgili geniş açıklamalar yapılmıştır. Bunlar da metin ile birlikte basılmıştır. Kayserî'nin bu şekilde geniş açıklamalar yapmasının temel nedeni Trabzonî'nin eserini son derece veciz bir üslupla ele almış olmasıdır.

Resim 1: *Eserin matbu nüshasının ilk iki sayfası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. AUE_00165)*

Resim 2: *Eserin ilk iki sayfası (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 1641/3)*

Resim 3: *Eserin son iki sayfası (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 1641/3)*

2. Şerhu risâleti'l-yâkūtiye/ Şerhu Risâle fi'l-mukantarat:

Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 9828/1'de 1b-4a varakları arasında bir nüshası vardır. Astronomi ile ilgili Arapça bir risâledir. Bu nüsha katalog fişine sehven Risala fi al muhantarat şeklinde kaydedilmiştir. Zahriyede eser için Risâle fi'l-mukantarat ismi kullanılmaktadır. Yazar kendisini Ali b. Mustafa et-Trabûzânî diye tanıtmaktadır. Bu nüshanın telif ya da istinsah tarihi yoktur.

Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 3542/8, vr. 71b-73a'da başka bir nüshası daha vardır. Serlevhada eser ve müellif adı "Risâletü'l-Mukantarat li Ali el-Vehbi" diye geçmektedir. Mukaddimede ise yazar adı Ali b. Mustafa et-Trabûzânî şeklinde geçmektedir.

Yine, Konya İl Halk Kütüphanesi nr. 150/2, vr. 23b-26b'de Mustafa b. Harpûtî Ömer Efendi tarafından istinsah edilen Şerhu Risâleti'l-Bakūniye fi'l-Mukantarat şeklinde kayıtlı başka bir nüshası daha vardır. Anlaşılan o ki görevli tarafından "Yâkūtiye" yerine hataen "Bakūniye" yazılmıştır. Bu risalenin sonunda, mecmuanın 26b ve 27a varağından itibaren Mustafa Asım Efendi el-Aksekivî tarafından Ali Vehbi'nin risalesine fevaid kabilinden yazılan başka bir risale yer almaktadır.

Muhtevası

Bu eser müellifin tabiri ile "ilm-i evkât" ile alakalıdır. Eserin başlangıç satırları ise şöyledir:

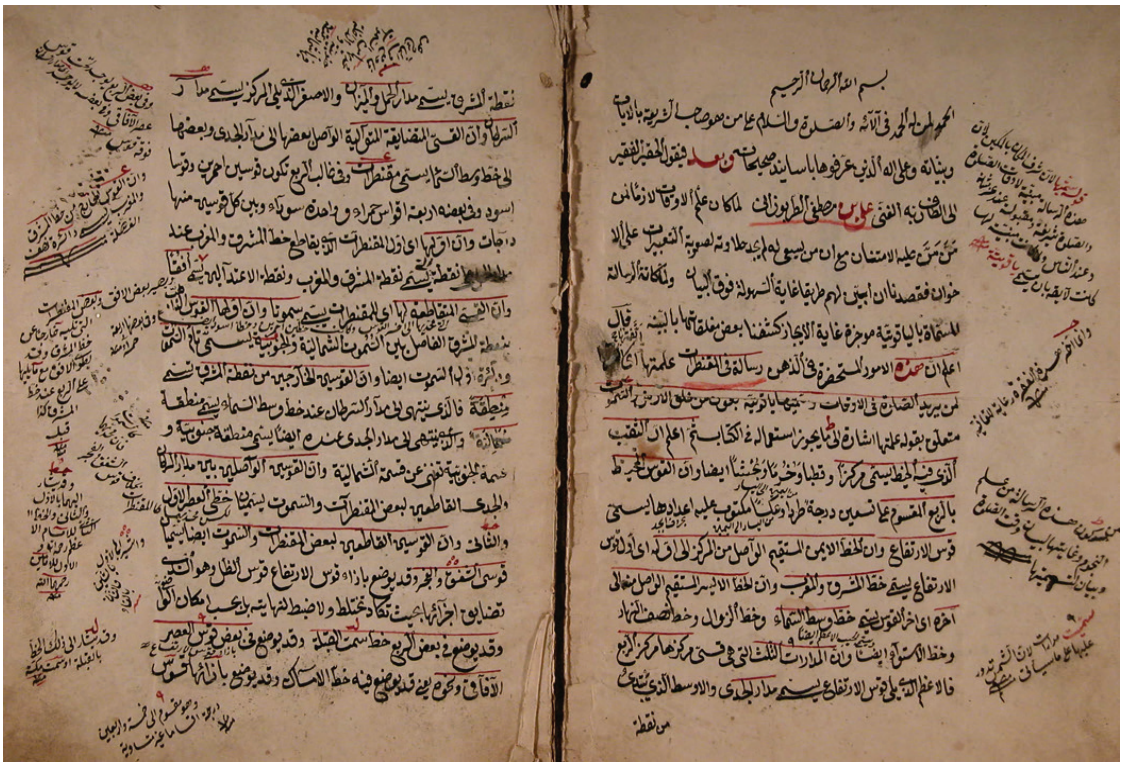
الحمد لمن له الحمد فی آلآئه والصلوة والسلام علی من هو صاحب الشریعة بالایات و بیّناته وعلی اله الّذین عرّفوها باسانید صحیحاته وبعد...

Müellif, eserin mukaddimesinde bu risaleyi yazmadaki gayesini "astronomi ile alakalı Yâkūtiye risalesi son derece veciz bir risale olunca ondaki bazı kapalılıkları açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere bu eseri şerh etmek " şeklinde özetlemektedir. Çünkü ona göre ilm-i evkât herkes için lazım olan bir ilim olmasına rağmen tabirlerinin zorluğu sebebiyle insanlar ondan istifade edememektedir. O da bu alanda duyulan ihtiyaca cevap vermek üzere bu risaleyi yazdığını ifade etmektedir.

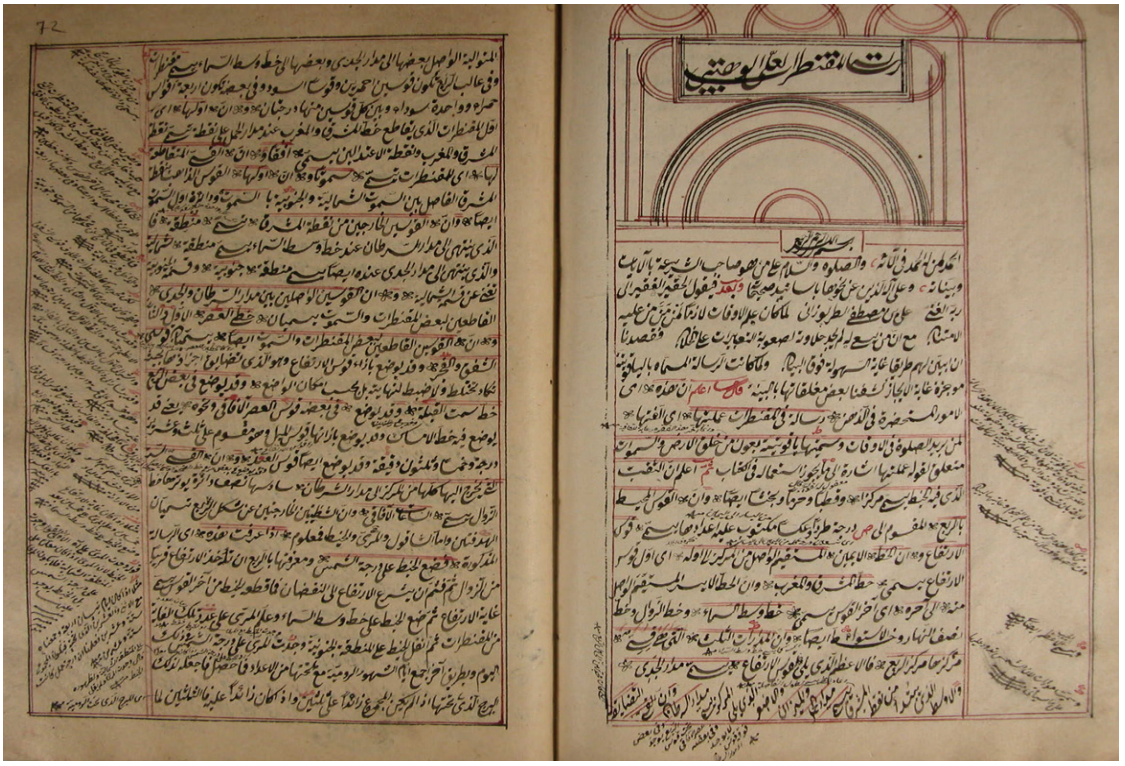
Ana metinde eserin asıl müellifi eserini isimlendirme sürecini şöyle ifade etmektedir: " Bu meseleler, insanın zihnine Risale fi'l-Mukantarât ismini getirmekle beraber ben namaz vakitlerini bilmek isteyen kimseleri göz önüne alarak Yâkûtiyye olarak isimlendirdim."

Rub'-ı mukantarat adlı astronomi aletinin geometrik, trigonometrik, astronomik özellikleri ile kullanılmasından bahseden bu eserde metnin içerisinde yazılan harfler vasıtasıyla eserin derkenarında çeşitli açıklama notları düşülmüştür.

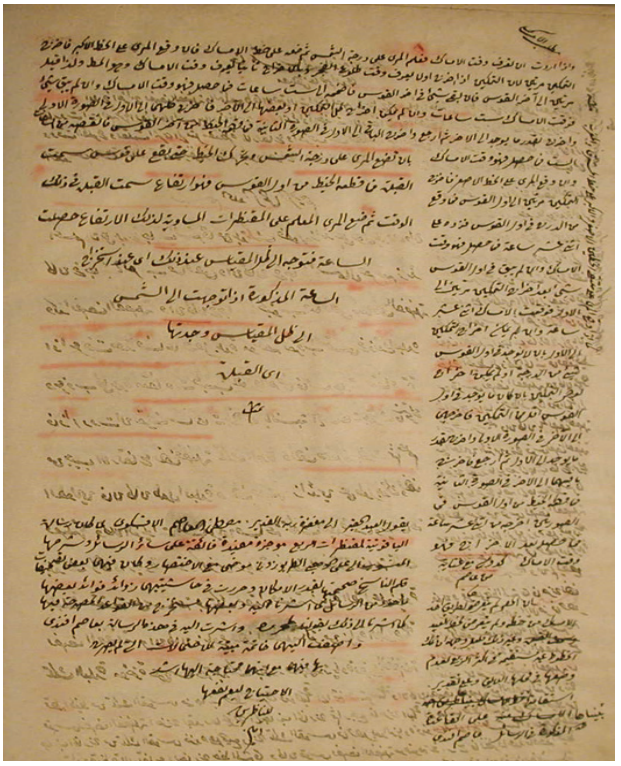
Müellif mukaddimede Yakutiyye isimli esere şerh yazdığını ifade etmekle beraber, bu eserin müellifinin kim olduğuna dair bir bilgi vermemekte, yapılan araştırmalarda da tarafımızdan ana metnin müellifinin kim olduğu tespit edilememiştir.

Resim 4: *Eserin ilk iki sayfası (Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 9828/1)*

Resim 5: *Eserin ilk iki sayfası (Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 3542/8)*

Resim 6: *Eserin son sayfası (Konya İl Halk Kütüphanesi nr. 150/2)*

3. Hediyyetü'l-ihvân

Astronomi ile alakalı Arapça bir risaledir. Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi'nde nr. 9828/2, vr. 4b-11b bir nüshası mevcuttur. Bu nüshanın mukaddimesinde müellif künyesini Ali el-Vehbi el-marûf bi't-Trabûzânî olarak vermiştir. Yine burada müellif eseri bizzat kendisi *Hediyyetü'l-ihvân* şeklinde isimlendirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca burada, daha önce *Risâletü'l-kifâye fi'r-rub'i'l-müceyyeb*[2] isimli bir eser telif ettiğinden söz etmekte ve bu çalışmayı onu şerh etmek için yaptığını zikretmektedir. Dolayısıyla bu eser önceki risâlesinin şerhidir. Bu nüshanın hâtimesinde müellifin eseri yazdığı tarih hicri 1270 olarak belirtilmektedir. Eseri yazım tarihinden 3 yıl sonra 1273 yılında Ubeydullah isimli bir zat tarafından bu nüsha istinsah edilmiştir. Bu risalenin devamında yine bir sayfalık irtifa-i mukantarata dair Ali el-Vehbi imzalı bir risale vardır.

Konya İl Halk Kütüphanesi nr. 150/4, vr. 28b-33b'de bir nüshası daha var. Başlıkta eser adı "Risâle-i Hediyyeti'l-ihvân ale'l-kifâye" şeklinde verilmiştir. Bu risalenin ardından varak 34a'da "Hâtime-i risâle-i kifâye ale'l-müceyyeb li Aksekivî Asım Efendi" ismiyle yine Asım Efendi'nin müellifin Kifâye isimli muhtasar eserine bir hatimesinin yer aldığı görülmektedir. Eserin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1309/15'de 153b-160a varakları arasında başka bir nüshası daha vardır.

[2] Yapılan araştırmalara rağmen müellifin bahsettiği bu muhtasar eserinin müstakil metnine ulaşılamamıştır.

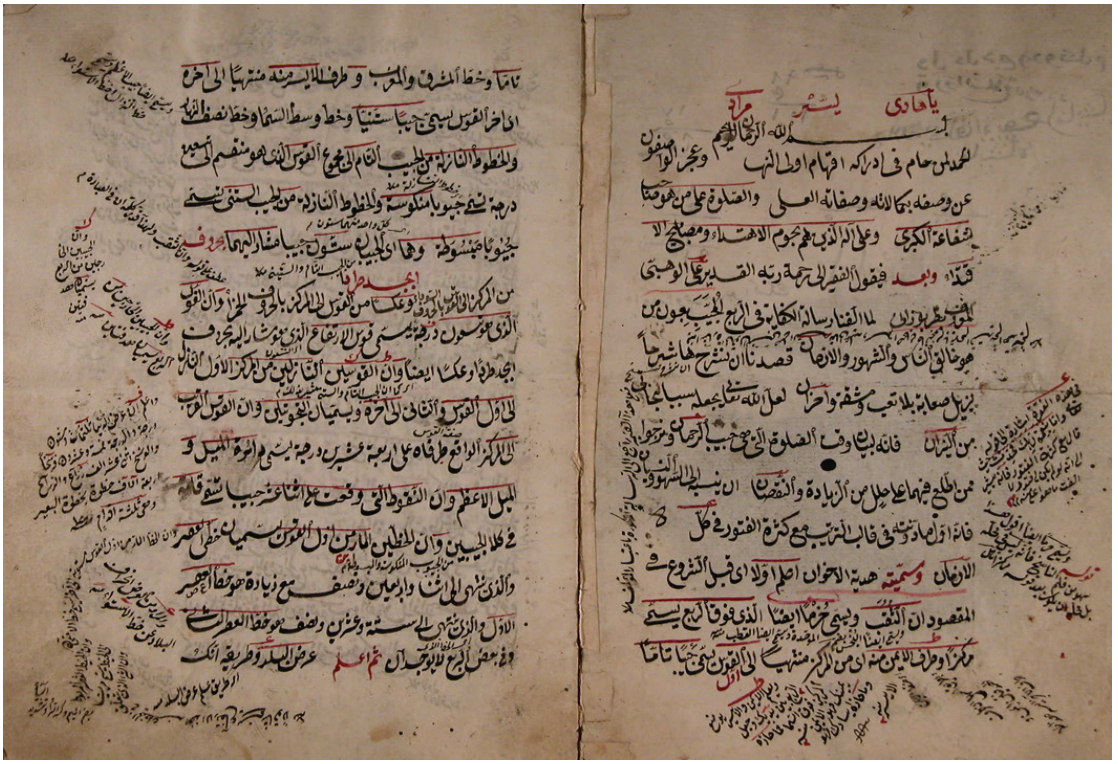
Muhtevası

Bu eser astronomi ile alakalıdır. Eserin başlangıç satırları ise şöyledir:

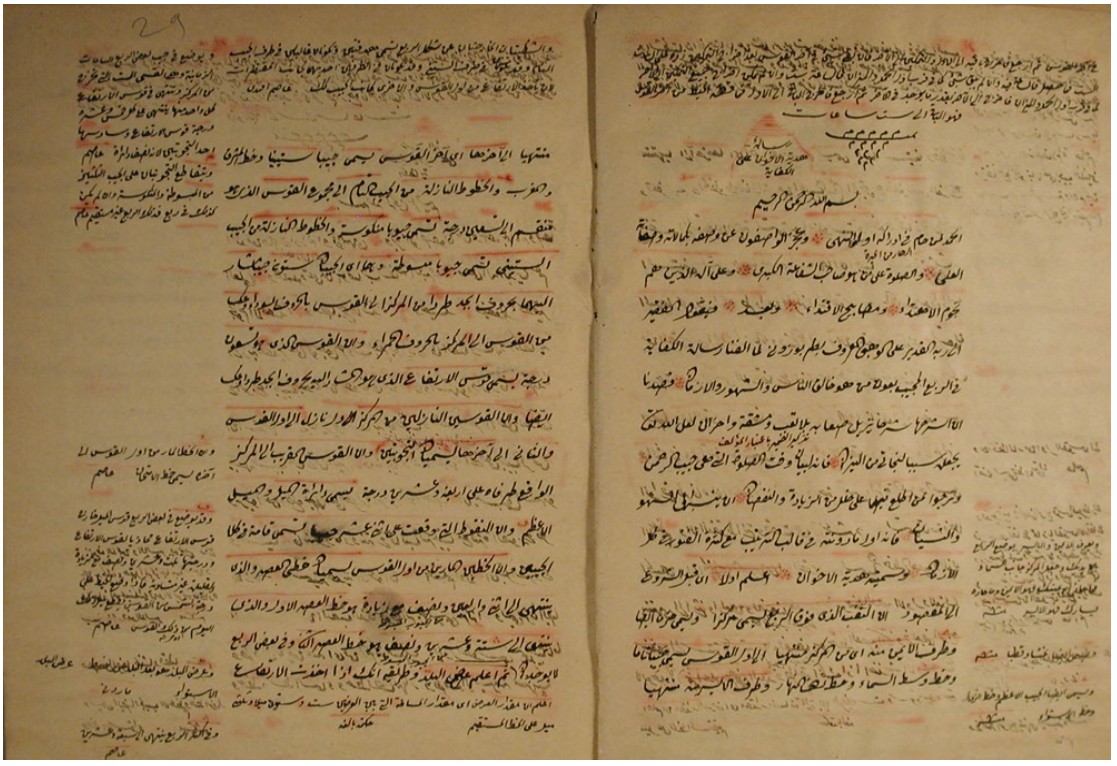
الحمد لمن حام فی ادراکه افهام اولی الّنها وعجز الواصفون عن وصفه بکمالاته وصفاته العلی والصلوة علی من هو صاحب الشفاعة الکبری وعلی آله الّذین هم نجوم الاهتداء ومصابیح الاقتداء وبعد فیقول الفقیر الی رحمة ربّه القدیر علی الوهبیّ المعروف بطربوزانی...

Müellif bu girişten sonra daha önce telif ettiği muhtasar risalesindeki kapalı noktaları açıklamak ve insanların daha kolay bir şekilde meseleleri anlamalarını sağlamak için bu eseri yazdığını ifade etmektedir. Eserde genelde İslam dünyasında özelde de Osmanlı alimlerince yaygın bir şekilde kullanılan astronomi aleti rub'u'l-müceyyebin yapısal özelliklerinden bahsetmektedir. Eserde, güneş, ay ve diğer gök cisimlerini gözlemleyerek bu alet yardımıyla zaman hesaplamalarının nasıl yapılacağı, böylelikle namaz vakitlerinin ve kıblenin nasıl belirleneceğinin anlatılmasının yanı sıra taşınabilir bir hesap cetveli olan bu alet ile geometrik orantılar, matematiksel bağıntıların hesaplanmasında da nasıl kullanılacağı anlatılmaktadır.

Burada tanıtılan eserlerinden yola çıkarak müellifin astronomi, matematik ve geometri ilimlerinde ileri derecede bilgi sahibi olduğu ve alana dair kavramlara hakim olduğu anlaşılmaktadır. Konuların daha iyi anlaşılması için eserlerin içerisinde çeşitli tablo ve şemaların yer aldığı gözlemlenmektedir. Ayrıca müellifin eserlerindeki mukaddimelerde, o dönemde bu alana dair yazılan eserlerdeki dini motivasyonun izleri görülmektedir.

Resim 7: *Eserin ilk iki sayfası (Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi nr. 9828/2)*

Resim 8: *Eserin ilk iki sayfası (Konya İl Halk Kütüphanesi nr. 150/4)*

Kaynakça

Ali el-Vehbi et-Trabzonî. *Risâle fî ismi't-tafdîl*. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. AUE_00165.

Ali el-Vehbi et-Trabzonî. *Hediyyetü'l-ihvân.* Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi'nde nr. 9828/2.

Ali el-Vehbi et-Trabzonî. *Şerhu risâleti'l-yâkūtiye/ Şerhu Risâle fî'l-mukantarat.* Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 9828/1.

Gür, Süleyman. Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2018, 5/1: 155-239.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. https://portal.yek.gov.tr/.

AĞANOĞLU MEHMET İZZET EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Müderris ve Akçaabat'ın ilk müftüsü Mehmet İzzet Efendi, 18 Şubat 1288 (2 Muharrem 1290/2 Mart 1873) tarihinde Akçaabat'ın Dürbinar mahallesinde doğdu. Babasının adı Şakir Efendi, dedesinin adı ise Hacı Mehmet Efendi'dir. Sülale "Ağanoğulları" olarak bilinmektedir. Annesi Bozoğlu (Bezeoğlu) Hacı Ahmet'in kızı Cevahir Hanım'dır. İzzet Efendi, ilk tahsilini Akçaabat'ta Hamidiye Medresesi'nde yaptı. Daha sonra, 1894-1898 yılları arasında Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Medresesi'nde tahsiline devam etti. Kendini daha iyi yetiştirmek için 1898'de İstanbul Fatih Medresesi'ne kaydoldu. 1902 yılında buradan mezun oldu. Akçaabat'ta Hamidiye Medresesi'nde, Samsun'da Aziz Çelebi Medresesi'ne altı yıl kadar müderris olarak görev yaptı. Beş yıl süreyle Samsun'da Süleymanpaşa Câmiî'nde beratla kürsü şeyhliği yaptı. Hicri 1326/1908 yılında Akçaabat Rüştiyesi Birinci Muallimliği'ne atandı. Kanunuevvel 1325 (Aralık 1909) da ise yeni kurulan Akçaabat Müftülüğü görevine getirildi. Bu görevi vefatına kadar sürdürdü. Ağustos 1331 (Eylül 1915) tarihinde, müftülük görevine ilaveten Trabzon Vilâyeti Merkez Şeriyye Mahkemesi Başkâtipliği görevi de kendisine verildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra "Pulathane" isimli bir gazete çıkardı. Yazıları bu gazetede yayımlandı. İstiklâl Savaşı yıllarında etkili konuşmalar yaptı. Akçaabat Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı. 8 Kasım 1926 tarihinde henüz 54 yaşında iken Akçaabat'ta vefat etti.[1]

İzzet Efendi'nin iki eşinden üç kız dört erek toplam yedi çocuğu oldu. Çocuklarından öğretmen olan Halit Ağanoğlu 1954 yılında Trabzon milletvekili olarak Parlamento'ya girdi. Mülkiyeli ve bürokrat olan Ali Şakir Ağanoğlu ise 1961'de Trabzon milletvekili ve 1965'te Trabzon senatörü seçildi.[2]

İzzet Efendi, kendi yazdığı biyografisinde[3] biri memleketinde biri ise Dersaadet'te olmak üzere iki kez İslâmî ilimlerden genel icazet aldığını ifade etmektedir. Buna ilaveten ilm-i feraiz ve ilm-i hadisten de ayrıca icazetli olduğunu kaydetmektedir. Ne var ki hocalarının isimlerini zikretmemektedir. Öte yandan tahsiline dair şu ifadeleri de kullanmaktadır: "Farisî'den Gülistan ve daha sair bazı resail kıraat ve tahsil eyledim. Lisan-ı Farisî'ye âşinayım". Bu bilgiler onun kendisini yetiştirmiş donanımlı bir alim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İzzet Efendi'yi yakinen tanıyan Muzaffer Lermioğlu ondan şöyle bahsetmektedir: "İzzet Efendi, mütâlaaya pek düşkün ve ilim ihtirâsıyle kavrulan bir zattı. Din kitapları içine gömülür, gece gündüz büyük bir sabır ve dikkatle dinî meseleleri, fıkhî kâideleri inceler, tetebbu ederdi. Meşrutiyet ilânına

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

1 Hüseyin Albayrak, Trabzon Basın Tarihi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 348-49; Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996), 3: 215; İsmail Kara, "Akçaabat Müftüsü'nün Meşrutiyet Risâlesi," *(Akçaabat Yazıları 1)* İstanbul: Umut Matbaası, 2004, 25-26; Hüseyin Albayrak, "Ağanoğulları Ailesinden Dört Sîma (Mehmet İzzet Efendi ve oğulları: Halit - Abdullah Fâzıl ve Ali Şâkir Ağanoğlu)", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 12/14 Ekim 2018*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.

2 Kara, "Akçaabat Müftüsü'nün Meşrutiyet Risâlesi, 26.

3 Bu belge, İstanbul Müftülüğü Arşivi'ndeki dosyasında (Nu. 2438) bulunmaktadır. Ali Birinci tarafından üzerinde bir çalışma yapılmış ve çevrimyazısı neşredilmiştir. Bk. Ali Birinci, "Akçaabat müftüsü Mehmet İzzet Efendi'nin Kendi Kaleminden Hayat Hikâyesi," *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu* 12-14 Ekim 2018, (Trabzon, 2019), 1: 445-447.

kadar köşesinde sâkin ve sessiz yaşadı. Bu temiz ve ilmî hayat, mânevî terakkisine çok yardım etti. İrşatkâr vaâzları, coşkun nutuklarıyla mukaddes tanıdığı hak ve hürriyetleri müdâfaa etmeğe başladı. İlçe halkının ve bir kısım münevverlerin pîşvâsı ve gözbebeği oldu. Nâtık bir zattı; ikna kuvvetine sâhipti. Dinî ve içtimaî meseleleri ilmî bir tarzda münakaşa ederek kat'î neticelere varırdı. Tatlı bir ifâdesi, pürüzsüz denilecek kadar şeffaf bir üslûbu vardı. Arapçayı ana dili gibi konuşurdu. Arap edebiyatını derinden derine tetkik ederek hikmet-i âmiz Arap şiirlerini hâfızasına almıştı. Ömrü boyunca gözlerinin nuru, Kur'ân-ı Kerîm, hadîs ve tefsîr kitaplarına, fıkha akmıştı."[4]

İzzet Efendi'nin basılmış iki kitabına ilaveten daha başka eserler de kaleme aldığı kendi yazdığı özgeçmişinden anlaşılmaktadır. "*Mir'ât-ı Meşrutiyet'le* beraber dinî ve ahlâkî daha bazı eserler yazmış ve bilhassa derdest-i ikmâl bulunan İslâm Medeniyeti unvanlı ve takriben dört yüz sahifeli bir kitap telif etmekte bulunmuş isem de henüz tab ü temsil ettirmemişimdir."[5] Ancak kaynakların verdiği bilgilere göre istilâ ve muhâceret yıllarının sıkıntıları içinde *İslâm Medeniyeti* isimli eseri basılamamış ve hazırlanmış olan tek nüsha müsveddesi de kaybolmuştur.[6]

Eserleri

1. Mir'ât-ı Meşrutiyet[7]

Eser, Trabzon'da Meşveret Matbaası'nda 1326/1910 senesinde 29 sayfa olarak basılmıştır.[8] Kısa bir mukaddime ile dört bölümden oluşmaktadır. Bölümler "Hükümet", "Hürriyet", "Müsavat" ve "Uhuvvet" başlıklarını taşımaktadır. Son iki sayfada (s. 26-27) yer alan "Hükümetin Vazifesi" ve Hükümete Karşı Ahalinin Vazifesi" başlıkları Kara'nın kanaatine göre aslında "Hükümet" bahsinde işlenmesi gereken konular olup burada bir tür sonuç ya da iki tarafa nasihat gibi düşünülmüştür.

Müellif, mukaddimede, bir iki arkadaşının talebi üzerine hükümet-i meşruta ve onunla ilgili bazı meseleleri açıklamak üzere bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir. "Hükümet" başlığı altında fert ve cemiyet için ittihadın öneminden bahsetmiş ve hükümet şekilleri üzerinde durmuştur. En iyi hükümet şeklinin ise hükümet-i meşruta olduğunu beyan etmiştir. Bu düşüncesini ise ayet, hadis ve tarihi hadiseler üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Meşrutiyetin İslâmiyet'e de uygun bir hükümet şekli olduğunu belirtmiştir. Aksinin kabul edilemeyeceğini vurgulamak üzere de "Hükümet-i meşrutanın kükümet-i İslâmiyeye mugayir olmaması" şeklinde bir ara başlık açarak konuyu ele almıştır. "Meşveretin müteallakı ve envaı ve keyfiyeti icrası" şeklindeki bir diğer alt başlıkta da meşveret konusunu etraflı bir şekilde incelemiş ve onun meşrutiyete dayanak teşkil ettiğini anlatmaya çalışmıştır. Bütün bu açıklamaları yaparken meseleleri dinî temellere dayandırmak üzere ayet ve hadisleri referans olarak kullanmıştır. "Hürriyet" başlığı altında bu kavramı açıklamış ve önemi üzerinde durmuştur. Bu kavramın ubudiyetin zıddı ve mukabili olduğu iddiasında bulunmuştur. Hürriyet-i mutlaka ve hürriyet-i mukayyede kavramlarından bahsetmiştir. Mutlak bir hürriyetten bahsedilemeyeceğini ve hürriyetin şer' ve kanun ile mukayyet olduğu takdirde ancak hürriyet olabileceğini söylemiştir. Ona göre "Şer' ve kanunsuz hürriyet bir veçhile sabit olamaz. Binaenaleyh her insan hürriyet-i mutlaka ile değil fakat hürriyet-i mukayyede ile hürdür. "Müsavat" başlığı altında müslümanlarla gayr-i müslimlerin eşitliği konusunu ele almıştır. İnsanlık bakımından hiçbir insanın diğerinden daha üstün ya da aşağı olamayacağını belirtmiştir. Bu temel ilkeye öteden beri uyulduğu halde istibdad ile birlikte bu ilkenin kaldırıldığını iddia etmiştir. Ona

4 Muzaffer Lermioğlu, Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı-Hicret Hâtıraları (İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1949), 150.

5 Birinci, "Akçaabat müftüsü Mehmet İzzet Efendi'nin Kendi Kaleminden Hayat Hikâyesi," 1: 445-447.

6 Albayrak, "Ağanoğulları Ailesinden Dört Sîma, 786.

7 İsmail Kara bu eseri latinize ederek neşretmiştir. Bk. Kara, "Akçaabat Müftüsü'nün Meşrutiyet Risâlesi," 25-52.

8 Bu esere ulaşmak bir hayli zor olmuştur. İsmi kütüphane kataloglarında yer almadığı gibi kitap satış sitelerinden de temin edilememektedir. Yapılan uzun araştırmalar neticesinde İstanbul Cağaloğlu'nda hizmet veren Kubbealtı Sahaf'tan fotokopisi elde edilebilmiştir.

göre müsavat "Hep insanların insaniyette ve hukuk-ı insaniyette denk ve müsavi olmaları demektir". Bu konuyu da ayet, hadis ve çeşitli nakillerle destekleyerek açıklamıştır. "Uhuvvet" başlığı altında ise sadece İslâm kardeşliğinden bahsetmemiş bu konuyu oldukça geniş bir perspektiften ele almıştır. İslâm kardeşliğinin Osmanlı tebeası gayr-i müslimlere de şamil olması gerektiğini düşünmektedir. Yazara göre kardeşlik "intisabda ittihad" yani nisbette birliktir. Bu yüzden uhuvvet sadece din kardeşliği ile sınırlı değildir. Onun uhuvvetle ilgili görüşü şu şekildedir: "Birinci derecede insaniyete intisabda ittihad ettikleri için cemî'-i benî âdem kardaşdırlar. İkinci derecede faraza Türklüğe intisabda ittihad eyledikleri için umum Türkler ihvandırlar. Üçüncü derecede Osmanlılığa intisabda müttehid olduklarına binaen kükümet-i Osmaniye zîr-i idaresinde bulunan bütün Osmanlılar kardaştırlar. Dördüncü derecede din-î mübîn-i İslâm'a intisabda müttehid bulunduklarından dolayı hep müslümanlar biraderdirler. Beşinci derecede mezheb-i ehl-i sünnete intisabda ittihad ettiklerine mebni kâffe-i ehl-i sünnet kardaştırlar." Buna göre Osmanlı tebeası olan bütün insanlar nisbetleri farklı derecelerde ve sayılarda da olsa kardeştirler. "Mesela bir Türk diğer bir Türk ile insaniyette, kavmiyette, Osmanlılıkta, dinde, mezheb-i ehl-i sünnette müttehid bulundukları için beş cihetle kardaş oldukları gibi bir Arap, bir Arnavut, bir Çerkes ile de dört veçhile kardaştır. Kezâlik bir şiî, bir mutezilî ile üç derece; bir Rum, bir Ermeni, bir Musevi ile de iki veçhile kardaştırlar; bir veçhile insaniyette, bir veçhile de Osmanlılıkta".[9]

مرآت مشروطیت

مؤلفی

آقچه آباد مفتیسی

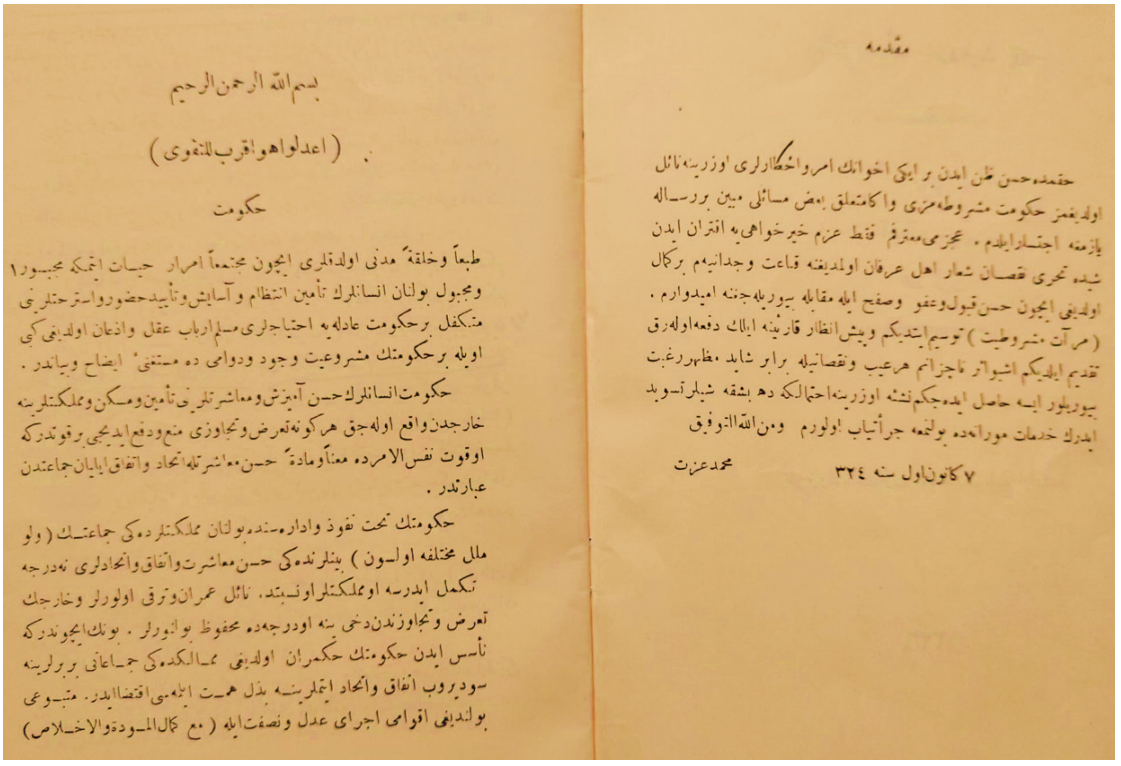
محمد عزت

طرزونده مشورت مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر

١٣٢٦

Resim 1: *Mir'ât-ı Meşrutiyet'in kapak sayfası*

[9] Eser hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Kara, "Akçaabat Müftüsü'nün Meşrutiyet Risâlesi," 25-52.

بسم الله الرحمن الرحيم

(اعدلوا هو اقرب للتقوى)

حكومت

طبعاً وخلقةً مدنى اولدقلرى ايچون مجتمعاً امرار حيات ايتمكه مجبور ومجبول بولنان انسانلرك تأمين انتظام وآسايش وتأييد حضور واستر حتلرينى متكفل برحكومت عادله يه احتياجلرى مسلم ارباب عقل واذعان اولديغى كبى اويله برحكومتك مشروعيت وجود ودوامى ده مستغنى ايضاح وبياندر .

حكومت انسانلرك حسن آميزش ومعاشرتلرينى تأمين ومسكن ومملكتلرينه خارجدن واقع اولهجق هر كونه تعرض وتجاوزى منع ودفع ايدجكى برقوندركه اوقوت نفس الامرده معناً ومادةً حسن معاشرتله اتحاد واتفاق ايليان جماعتدن عبارتدر .

حكومتك تحت نفوذ وادارهسنده بولنان مملكتلرده كى جماعتك (ولو ملل مختلفه اولسون) بينلرنده كى حسن معاشرت واتفاق واتحادلرى نه درجه تكمل ايدرسه اومملكتلر اونسبتده ، نائل عمران وترقى اولورلر وخارجك تعرض وتجاوزندن دخى بنه اودرجهده محفوظ بولنورلر . بونك ايچوندركه تأسس ايدن حكومتك حكمران اولديغى ممالكده كى جماعاتى بربرلرينه سودیروب اتفاق واتحاد ايتملرينه بذل همت ايلهمى اقتضا ايدر . مثبوعى بولنديغى اقوامى اجراى عدل ونصفت ايله (مع كمال المودة والاخلاص)

مقدمه

حقمده حسن ظن ايدن بر ايكى اخوانك امر واخطارلرى اوزرينه نائل اولديغمز حكومت مشروطه مزى واكا متعلق بعض مسائلى مبين بر رساله يازمغه اجتسار ايلدم . عجزمى معترفم فقط عزم خيرخواهى يه اقتران ايدن شيده تحرى قصان شعار اهل عرفان اولديغنه قناعت وجدانيم بركمال اولديغى ايچون حسن قبول وعفو وصفح ايله مقابله بيوريله جغنه اميدوارم .

(مرآت مشروطيت) توسيم ايتديكم وبيش انظار قارئينه ايلك دفعه اولهرق تقديم ايلديكم اشبو آثار ناچيزانم هرعيب ونقصانيله برابر شايد مظهر رغبت بيوريلور ايسه حاصل ايده جكم نشئه اوزرينه احتمالكه ده بشقه شيلر تسويد ايدرك خدمات موراتده بولنمغه جرأتياب اولورم ومن الله التوفيق

محمد عزت

٧ كانون اول سنه ٣٢٤

Resim 2: *Mir'ât-ı Meşrutiyet'in ilk iki sayfası*

2. Mürşid Yahud Bilinmesi Vacib Olan Hakikatler

Eser Trabzon'da Mirkoviç Matbaası'nda, 1330/1914 yılında 68 sayfa olarak Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır. İsmi, muhtevası hakkında ipucu vermektedir. Şu ana kadar yapılan araştırmalarda maalesef ülke sınırları içerisinde herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Tespit edilebilen tek nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (BP166 .M435 1914).[10] Bu nüsha da elde edilememiştir. Fakat buna rağmen katalog bilgisinde bu eserin 8 Kasım 2010 tarihinde dijital ortama aktarıldığının yazılı olması bu eserin muhafazası açısından sevindirici bir durumdur. Eser, matbu olduğu için bazı şahısların ellerinde olabileceği de ümit edilmektedir. Fakat her hâlükârda Trabzon'da basılmış bir eserin gerek Trabzon'da gerekse Türkiye sınırları içerisindeki kütüphanelerde ve kitap satış noktalarında bulunamıyor olması son derece üzücü ve bir o kadar da düşündürücüdür.

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin. *Trabzon Basın Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Albayrak, Hüseyin. "Ağanoğulları Ailesinden Dört Sîma (Mehmet İzzet Efendi ve oğulları: Halit-Abdullah Fâzıl ve Ali Şâkir Ağanoğlu)", *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu* 12/14 Ekim 2018, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı* Uleması. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996.

Birinci, Ali. "Akçaabat müftüsü Mehmet İzzet Efendi'nin Kendi Kaleminden Hayat Hikâyesi," *Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu* 12-14 Ekim 2018, (Trabzon, 2019), 1: 445-447.

[10] https://catalog.princeton.edu/browse/call_numbers?q=BP166+.M435+1914. Erişim: 20 Ekim 2023.

Kara, İsmail. "Akçaabat Müftüsü'nün Meşrutiyet Risâlesi". *Akçaabat Yazıları 1*. İstanbul: Umut Matbaası, 2004, 25-52.

Lermioğlu, Muzaffer. *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı-Hicret Hâtıraları.* İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1949.

Mehmed İzzet. *Mir'ât-ı Meşrutiyet*. Trabzon: Meşveret Matbaası, 1326.

ÂŞIK MEHMED B. HÂFIZ ÖMER B. BAYEZİD ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Muhammet Ali TUZLU[*]

Hayatı

Osmanlı'da 16. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın başlarına uzanan süreçte yaşamış Trabzonlu seyyah, coğrafya ve kozmografya bilgini Âşık Mehmed'in tam ismi Mehmed b. Ömer b. Bayezid el-Âşık'tır. Babası Trabzon'un Tekfur Sarayı Mahallesi'nden olup[1] annesi Orta Hisar yerleşkesinde yer alan Kule Hamamı[2] Mahallesi'ndendir. İlk eğitimini aldığı babası Ömer b. Bayezid, Hatuniye Camii Külliyesi'nde yer alan Dârü't-Ta'lîm-i Kur'ân'da Kur'ân eğitmenidir ve 1572 tarihinde padişahın emri ile camiye dönüştürülen Ayasofya Camii'nde ilk Cuma namazını kıldıran kişidir.[3]

Âşık Mehmed 1556 - 1557 yılları civarlarında Trabzon'da Tekfur Sarayı Mahallesi'nde[4] dünyaya gelmiştir. Çocukluk yaşlarından itibaren medrese eğitimi alarak Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş, yaşadığı toprakların kültürel zenginliği vesilesiyle de Rumcaya aşina olarak büyümüştür. O, çocukluğundan itibaren ilim öğrenmeye ve seyahate tutkun bir kimsedir. Öyle ki, kendisinin çağdaş tarih ve coğrafya bilginlerinden ayrılan yönü, çeşitli ilim, kütür ve fikir merkezlerinde tecrübeler kazandığı yaklaşık yirmi

* Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, muhammetalituzlu@trabzon.edu.tr.

1 Bahçecik Mahallesi'nin bulunduğu yerleşkeye tekabül etmektedir. Günümüze bazı kalıntıları ulaşan bu bölge üzerinde halihazırda arkeolojik çalışmalar yürütülmeye devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Turgay Beşyıldız, "Trabzon tarihinin kayıp miras kardeşleri! Tekfurun Sarayı ile Vazelon Manastırı", *Haber61* (2021).

2 Günümüzde Ortahisar'da yer alan Gazipaşa İlkokulu'nun güneyindeki bölgeye tekabül etmektedir. Ak, dönemin Trabzon'unda Kule Hamamı Mahallesi isminde bir mahalle bulunmadığını ve müellifin zikrettiği bölgenin Çifte Hamam olabileceği düşüncesinden hareketle ilgili konumun Mescid-i Amasya Mahallesi yakınlarında olabileceğini, buna bağlı olarak da Âşık Mehmed'in annesinin Amasya'dan gelmiş olma ihtimali bulunduğunu ifade etmektedir. Ak, bu düşünceyi ileri sürerken, Lowry'nin, Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461 - 1593 eserinde yer alan Çifte Hamam'ın Amasya Mahallesi'nin yanında yer aldığı bilgisinden hareket etmektedir. Ancak bu görüşün hatalı olabileceği kanaatindeyiz. Zira a) Çifte Hamam ve Kule Hamamı isimli yapılar sur içinde birbirlerinden farklı yerleşkede yer alan iki ayrı hamamdır. Her ikisi Orta Hisar'da yer alsa da Kule Hamamı Aşağı Hisar'a, Çifte Hamam ise Yukarı Hisar'a daha yakındır. Dolayısıyla Âşık Mehmed'in Kule Hamamı Mahallesi olarak bahsettiği yer ve Çifte Hamam'ın bulunduğu konum birbirlerinden farklıdır. b) Âşık Mehmed eserinde bizzat Kule Hamamı Mahallesi ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla o dönem Kule Hamamı mahallesi isminde resmi bir yer adı mevcut olmasa bile muhtemelen sözlü gelenekte yaygın olarak kullanılıyor olmalıdır. Nitekim 1643-1656 yılları arasında Trabzon Şer'iyye Sicilleri'nde Kule Mahallesi isminin açık bir şekilde yer aldığı gözlemlenmektedir. c) Evliya Çelebi'nin Trabzon seyahatindeki gözlemleri ve hamamlar üzerine yapılan akademik çalışmalar, bu iki hamamın birbirinden farklı yerlerde olduğu bilgisini de desteklemektedir. Bu doğrultuda Âşık Mehmed'in Kule Hamamı Mahallesi olarak zikrettiği bölge iç kalenin kuzey tarafında yer alan kuleye yakınlığı nedeniyle Kule Hamamı olarak adlandırılan hamamın bulunduğu yerleşke olmalıdır. Bu yerleşke ise Haşim Karpuz'un tespitleri neticesinde günümüzde Ortahisar Mahallesi'nde yer alan Gazipaşa İlkokulu'nun güneyindeki bölgeye karşılık gelmektedir. Çifte Hamam ise Uçar'ın aktardığına göre Ortahisar Mahallesi Islahhane sokak no.28'de yer almaktadır. Bk. Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 38; Heath Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461 – 1593*, çev. Heath Lowry - Demet Lowry (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005), 32-33. Kule Hamamı ve Çifte Hamam hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı 1643-1656", *Osmanlı Araştırmaları* 18 (1998), 161-186; Filiz Uçar, *Trabzon'da Türk Devri Hamamları* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 141 vd.; Özkan Özer Keskin, "Trabzon Gülbahar Hatun (Hatuniye) Vakfına Ait Yapılar ve Sunduğu Hizmetler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 30 (2021), 489; Haşim Karpuz, "Trabzon'daki Türk Devri Hamamları", *Trabzon 88-89 Kültür Sanat Yıllığı* (İstanbul: Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1989), 110-111, 114-115; Melek Öksüz, *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 61, 128-130.

3 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 169; Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/37-40; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 152-153.

4 Günümüzde Erdoğdu Mahallesi'nin bulunduğu bölgeye tekabül etmektedir.

iki – yirmi üç yıl süren seyahatleridir. Henüz yirmi yaşında iken Trabzon'dan ayrılarak Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere Doğu Anadolu, Marmara, Ege ve Kafkas bölgeleri, Kıpçak, Çerkes, Kıbrıs ve Rodos toprakları, Kahire, Beyrut, Şam ve İstanbul güzergahındaki pek çok yere seyahat etmiştir. Seyahatleri sırasında iklim ve coğrafi şartların zorluğunun yanı sıra savaş ortamının oluşturduğu problemler ile başa çıkmak zorunda kalmıştır. Ancak tüm bu zorlu süreç Âşık Mehmed'in heyecanını kıramamış, yolculuk yaptığı bölgedeki ilim ve kültür merkezlerinden istifade etmesini engelleyememiştir. O, ayrıca bu yolculukları sırasında pek çok kitap temin etmiş, tanıştığı ümera ve ulemanın da hizmetinde bulunmuştur.[5]

Âşık Mehmed'nin vefat ettiği tarihe yönelik kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Araştırmacılar tarafından genelde G. Flugel'in ileri sürdüğü 1600 tarihi esas kabul edilse de İbrahim Miroğlu 1598; İbrahim Hakkı Akyol 1613 tarihlerini ileri sürmektedirler. Âşık Mehmed'in hayatı ve eserleri üzerine en kapsamlı araştırmayı yapan Mahmut Ak ise *Menâzırü'l-avâlim* eserinin nüshalarını takip ederek yaptığı analiz sonrasında müellifin 1605 tarihine kadar yaşamış olabileceğini dile getirmektedir. Bu minval üzere, müellifin vefat tarihinin 1605 sonrası olarak kabul edilmesinin en doğru yargı olacağı kanaatindeyiz.[6]

Eserleri

Mehmed b. Ömer b. Bayezid el-Âşık'ın bilinen tek eseri, Menâzırü'l-âvâlim'dir. Ancak gerek tarihi kaynaklarda müellifin isim benzerliği bulunan başka bir müellif ile karıştırılması gerek yazma eserlerin kataloglara kaydedilirken hatalı isim eklenmesi sonucu bazı eserler kendisine nispet edilmiştir. Bu eserlerin isimleri şu şekildedir: Hulâsatü'l-ahbâr, İhtisârü'l-hulâsa, Ahbâru Mekkiyye, Şerhu Şemâil-i Tirmizî, Atıyyetü'l-vehhâb el-fâsıla beyne'l-hatâi, ve's-savâb, Huliyyü'l-eyyâm fî hulefâi'l-İslâm, Risâle fi't-tasavvuf.[7]

Mahmut Ak, yaptığı araştırma sonucu Mehmed b. Ömer b. Bayezid el-Âşık'a nispet edilen Hulâsatü'l-ahbâr, İhtisârü'l-hulâsa, Ahbâru Mekkiyye, Şerhu Şemâil-i Tirmizî eserlerinin aslında Âşık Mehmed el-Hanefî'ye ait olduğunu zikrederek, bu iki müellifin isim benzerliğinden ötürü karıştırıldığına dikkat çekmiştir. O ayrıca, Atıyyetü'l-vehhâb el-fâsıla beyne'l-hatâi ve's-savâb başlıklı eserin Âşık Mehmed'e ait olamayacağını da dile getirmektedir.[8] İlgili eser Muhammed Beg Özbekî Burhânpûrî'ye (ö. 1110/1698)[9] aittir. Diğer iki eserin durumu ise şu şekildedir:

1. Huliyyü'l-eyyâm fî hulefâi'l-İslâm

Süleymaniye Kütüphanesi'nde[10] yer alan bu eserin müellifi olarak Muhammed b. Hafız Ömer b. Bayezid et-Trabzônî ismi zikredilmiştir. Ancak, bu nispet hatalıdır. Zira 4 cilt ve 991 sayfadan oluşan eser Arapça olup Atâ Hüsni Bek (öl. h. 1327-1328) isimli müellife ait bir İslam tarihi kitabıdır. Birinci cildi siyer, ikinci cildi Hulefâ-i Râşidîn, üçüncü cildi Emevîler, dördüncü cildi ise Abbâsîler dönemlerini ele almaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde[11] bu eserin başka bir nüshası daha bulunmakta ve müellifi olarak Atâ Hüsnü Bey ismi yer almaktadır.

---

5 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/40-61; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 153; Gottfried Hagen, "The Traveller Mehmed Aşık", *Essays on Ottoman Civilization* (Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic Oriental Institute, 1998), 146-147.

6 İsmet Miroğlu, "Âşık Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/553; Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/62-63.

7 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, ed. Kilisli Muallim Rifat - Şerefeddin Yaltkaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2/1833-1834; Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/69-71; Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, haz. M.A.Yekta Saraç (İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1104; Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", 170.

8 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/69-71; Mahmut Ak, "Aynı Adı Taşıyan İki Osmanlı Müellifi (Âşık Mehmed b. Ömer), *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri,* 1 (1995), 9-13.

9 Muhammed Beg el-Özbekî, *Atıyyetü'l-vehhâb el-fâsıla beyne'l-hatai ve's-savâb*, (Kahire: Mektebetü Nîl, ts.)

10 Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, No. 1255.

11 İzmirli İsmail Hakkı Koleksiyonu, No. 2220.

2. Risâle fi't-Tasavvuf

Süleymaniye Kütüphanesi'nde[12] yer alan eserin müellifi olarak Âşık Mehmed, Mehmed b. Ömer b. Bâyezid et-Trabzonî er-Rûmî ismi kaydedilmiştir. Ancak bu eserin hem isminin hem de müellifinin hatalı olarak kaydedildiğini ifade etmek gerekir. Zira eserin asıl ismi *Risâletu Bahsi Cebriyye* olup, *Kitâbu Bahsi Cebriyye* başlığı altında ilgili konu tasavvufi sohbet edasıyla kaleme alınmıştır. Müellif eserinde kendisini Âşıkî olarak tanıtmıştır. Bu minval üzere isminin yanında kendisine ait herhangi başka bilgiye yer vermemesi, lakap, üslup ve eser muhtevasının farklı olması gibi nedenlerden ötürü ilgili eserin Âşık Mehmed'e ait olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Menâzırü'l-avâlim

Menâzırü'l-avâlim terkibi "manzara, tablo, görünüm" gibi anlamlara gelen *manzârun* kelimesinin çoğulu olan *menâzır* ile "dünya, yer yüzü, kainat" gibi anlamlara gelen *'âlem* kelimesinin çoğulu olan *'avâlim* kelimelerinden oluşan Arapça bir sıfat tamamlamasıdır. Müellif eserin telif sebebi olarak, yaptığı seyahatler sonrasında kazandığı tecrübe ve birikimi unutmaya başlaması nedeniyle kendisinde bu birikimi yazıya geçirme düşüncesinin hasıl olduğunu zikretmektedir. 10 Muharrem 1005/3 Eylül 1596 tarihinde Şam'da bulunduğu zaman eserini yazmaya başlayan Âşık Mehmed, yaklaşık 20 aylık bir süreç sonrasında 6 Ramazan 1006/12 Nisan 1598 tarihinde eserini tamamlamıştır. İki ciltten oluşan eser talik hattıyla Osmanlı Türkçesi olarak kaleme alınmıştır. Dili sade, yazısı okunaklıdır. Arapça terkip ve ifadelerin kullanıldığı, kimi zaman Arapça-Türkçe darb-ı mesellerin bir arada zikredildiği eserde yer yer Farsça manzumlar da bulunmaktadır. Eser, günümüze müsvedde olarak ulaşmış, beyaza çekilmemiştir. Yurt içinde ve yurt dışında birçok nüshası bulunmaktadır.[13] *Menâzırü'l-avâlim* kendisinden sonraki müellifleri de etkilemiş, kaynak eser olarak kullanılmıştır. Öyle ki, Taeschner'in aktardığına göre Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ* eserini yazmasının sebeplerinden birisi Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-âvâlim*'idir.[14]

Menâzırü'l-avâlim ve müellifi hakkında en kapsamlı akademik çalışma, Mahmut Ak tarafından gerçekleştirilmiştir. O, yüksek lisans ve doktora tezinde konu edindiği Âşık Mehmed ve eserini, çeşitli nüshaları ile karşılaştırmalı olarak incelemiş, eserinden ulaştığı ipuçları vesilesiyle hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılmasına vesile olmuştur. Onun titiz çalışmaları neticesinde *Menâzırü'l-avâlim,* 2007 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından üç cilt olarak neşredilmiştir. Birinci cilt (tahlil ve dizin) Âşık Mehmed'in hayatı ve eserin genel özelliklerini havidir. İkinci ve üçüncü ciltler ise *Menâzırü'l-avâlim*'in müellif hattıyla müsvedde olarak bulunan Hâlet Efendi nüshasının esas alınmasıyla günümüz Türkçesine aktarılmış halidir.[15]

Araştırmalarımız neticesinde *Menâzırü'l-avâlim'in* Ak'ın çalışmasında zikredilmeyen bir nüshası daha tespit edilmiştir. Bu nüshanın bilgileri şu şekildedir: *Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, no. 3426,* 564 yk. Nüshanın sonunda yer alan manzumenin son mısraının *Seyr-i pehn-i âvâlim oldı temâm* bitiş tarihi (h.1006) olduğu kaydedilmektedir. Müellif nüshasında da aynı bilginin yer aldığı göz önüne alındığında, bu nüshasının müellif nüshası ile irtibatlı olduğu düşünülebilir.

Muhtevası

Eser "besmele, hamdele, salvele, mukaddime, dua ve sebeb-i telif" konularını içeren bir giriş ile başlamaktadır. İslâm ilim geleneğinde mutad olan bu girişin akabinde bâblara ayrılmadan önce *Fâtiha-ı*

12 Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 1496.

13 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim* , 1/76-83. Yurt içi ve yurt dışındaki nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. a.mlf Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/90-95.

14 Miroğlu, "Âşık Mehmed", 3/553.

15 Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-avâlim* isimli eserinin tahlil, dizin, metin ve muhtevası hakkında daha detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Âşık Mehmed. *Menâzırü'l-avâlim*, 3 Cilt. haz. Mahmut Ak. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

Kelâm olarak isimlendirilen, Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları konuları ele alınmaktadır. Bu bölümün en dikkat çekici özelliği, müellifin seyahatleri sırasında karşılaştığı Hristiyanlar ile münakaşalarına yer vermesidir. Ardından çeşitli alt başlıklara bölünmüş iki bâb ve son kısımda yer alan *Hatime-i Kitâb, Hatm-i Merâm ve Tarih-i İtmâm* isimli başlıklar ile nihayete ermektedir. Bâblar, manzara>feth>arz şeklinde isimlendirilen alt kollara ayrılmaktadır.[16]

Âvâlim-i Ulviyyeye ve Bazı Âvâlim-i Süfliyyeye Müşrif Olan Menâzır Fethleri başlığı verilen birinci bâb, on iki manzaradan meydana gelmektedir. Çoğunlukla dinî referanslara müracaat edilerek müellifin deyimiyle ulvî ve suflî alemlerden bahsedilen bu bölümde güneş, ay, yıldızlar, sidre-i müntehâ, melekler, cinler, şeytanlar gibi konular yer almaktadır. Müellif her manzarayı açıklarken öncelikle konuyla ilgili ihtiyaç hissetmesi durumunda lugavî ve ıstılahî açıklamalara, daha sonra tercihini desteklemesi amacıyla Arap şiirinden örnekler getirerek istişhâda başvurmuştur. Müellifin ele aldığı konuda temel dayanak noktası delil olarak getirilebilecek âyet ve hadislerdir. Hemen her konuyu açıklarken âyet ve hadisleri merkez alan müellif, öncelikle nasların Arapça metinlerini zikretmiş, ardından tercümelerini ve açıklamalarını da ekleyerek konuyla bağlantısını dile getirmiştir. Daha sonra ise delil olarak kullanılan bu rivayetlerin sıhhatini değerlendirmiş, senette yer alan ricâl hakkında bilgi vererek cerh ve ta'dilîne dair açıklamalarda bulunmuştur.[17]

Âvâlim-i Süfliyye ve Mükevvenât-ı Mahsûseye Havâle Olunan Menâzır Fethleri başlığı altında kaleme alınan ikinci bâb en hacimli bölümdür ve on sekiz manzaradan oluşmaktadır. Sırasıyla *Arz, Beytullâh, Yer Yüzünün Ölçüsü ve Uzunluğu, İklim, Denizler, Adalar, Göl-Bataklık ve İçindeki Hayvanlar, Nehirler, Su Pınarları-Kuyu ve Çağlayanlar, Sıcak Su Kaynakları ve Kaplıcalar, Dağlar-Tepeler, Şehirler ve Yerleşim Yerleri, Muhtelif Hava Olayları ve Anâsır-ı Erbaa, Kokular, Madenler, Bitkiler ve Meyveler, Hayvanlar, İnsan vücudu ve Azâları* konuları ele alınmaktadır. Bu bâbda genel olarak başlıklar Arapça ve Farsça terkiplerden türetilmiş, ele alınan konuda lugavî ve ıstılahî tanım ile başlanmış, varsa Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden açıklamalar zikredilmiş, şiirlerden istişhâd yapılmıştır. İncelenen başlık altında müellif kendi gözlemleri ya da duyumları bulunması durumunda bunları doğrudan aktarmıştır. Birçok bölümde ise Ebü'l-Fidâ'nın (öl.732/1331), *Takvîmü'l-büldân*, Kazvînî'nin (öl. 682/1283), *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ʿibâd* eserleri gibi kaynaklardan topladığı bilgileri kullanmak suretiyle konuları açıklamıştır. Bunu yaparken de genellikle bilgiye ulaştığı kaynağın ismini eserinde açıkça zikretmiştir.[18]

Hâtime-i Kitâb başlığı altında dünyanın yok oluşu, insanlığın sona ermesi ve kıyamet gününün zamanından bahsedilmektedir. Kıyamet üzerine İmam-ı A'zâm'ın (öl. 150/767), *Şerhu Fıkhı'l- Ekber,*[19] *Muhammed b. Şâhânşâh'ın Muhtasâru Mir'âtü'z-zamân* vb. eserlerde yer alan bilgilerin yanı sıra Kâ'b el-Ahbâr (öl. 32/652-53 [?]), Vehb. b. Münebbih'den (öl. 114/732) gelen isrâilî rivâyetlere ve Tevrât'ta yer alan hükümlere de yer vererek konuyla ilgili genel bir perspektif sunmaya çalışmıştır. Zikrettiği rivayetleri hadisler ve âyetlerle karşılaştırmalı olarak incelemiş, delil getirdiği hadislerin sıhhatine değinmiş ve haber-i vâhidin hüccetliği konusuna yer vermiştir. Tüm bu açıklamaların ardından müellif, kıyamet saatinin ancak Allah tarafından bilinebileceğine dair kanaatini ifade ederek, bölümü tamamlamıştır.[20] *Hatm-i Merâm ve Tarih-i İtmâm* başlığı ile kaleme alınan son bölümde ise eserin tertibine dair birtakım açıklamaların ardından yazım aşamalarına, süresine ve bitiş tarihine değinilmiştir.[21]

16 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, 1/83-84.

17 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, No. 991), 7b,7a,13a, 14b,14a,15b,15a, vd.

18 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, (Süleymaniye, Hamidiye, 991), 28a-258a.

19 İmâm-ı Âzâm Ebû Hanîfe'nin eserinin ismi *Fıkhü'l-ekber* 'dir. Müellif burada ya hatalı bir kullanımda bulunmuş yahut da Alî el-Kârî'nin *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* eserini kastetmiş olmalıdır. Bk. Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/404.

20 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, (Süleymaniye, Hamidiye, 991), 259b-259a.

21 Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*, (Süleymaniye, Hamidiye, 991), 260b.

Resim 1: *Âşık Mehmed'in Yazma Eserler Kurumu'nda yer alan Menâzırü'l-âvâlim eserinin ilk iki sayfası (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, No. 991)*

Kaynakça

Âşık Mehmed. *Menâzırü'l-avâlim*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 991, 1a-260b.

Âşık Mehmed. *Menâzırü'l-avâlim*. haz. Mahmut Ak. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

Ak, Mahmut. "Aynı Adı Taşıyan İki Osmanlı Müellifi (Âşık Mehmed b. Ömer)". *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri,* 1 (1995), 9-14.

Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım., 1992.

Beşyıldız, Turgay. "Trabzon tarihinin kayıp miras kardeşleri! Tekfurun Sarayı ile Vazelon Manastırı". *Haber61*. 2021. https://www.haber61.net/yazar-yazilari/trabzon-tarihinin-kayip-miras-kardesleri-tekfurun-sarayi-ile-h503484.html

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 155-239.

Hagen, Gottfried. "The Traveller Mehmed Aşık". *Essays on Ottoman Civilization*. 145-154. Praha: Academy of Sciences of the Czech Republic Oriental Institute, 1998.

İnan, Kenan. "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı 1643-1656". *Osmanlı Araştırmaları* 18 (1998), 161-186.

Karpuz, Haşim. "Trabzon'daki Türk Devri Hamamları". *Trabzon 88-89 Kültür Sanat Yıllığı*. İstanbul: Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1989.

Kâtib Çelebi. *Keşfü'ẓ-ẓunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. ed. Kilisli Muallim Rifat - Şerefeddin Yaltkaya. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Lowry, Heath. *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461 – 1593*. çev. Heath Lowry - Demet Lowry. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005.

Mehmed Tahir. *Osmanlı müellifleri*. haz. M.A. Yekta Saraç. İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Miroğlu, İsmet. "Âşık Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/553. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Öksüz, Melek. *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Özbekî, Muhammed Beg. *Atıyyetü'l-Vehhâb el-fâsıla beyne'l-hatai ve's-savâb*, (Kahire, Mektebetü Nîl, ts.)

Özel, Ahmet. "Ali el-Kārî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Özer Keskin, Özkan. "Trabzon Gülbahar Hatun (Hatuniye) Vakfına Ait Yapılar ve Sunduğu Hizmetler". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 30 (2021), 473-508.

Uçar, Filiz. *Trabzon'da Türk Devri Hamamları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

BABA SALİM (ÖĞÜTCEN) VE ESERLERİ

Muzaffer BAŞKAYA[*]

Hayatı

Baba Salim (Öğütçen) 1887 yılında Trabzon'un o günkü adıyla Debbağhane yani Tabakhane Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası askeri mütekaitlerden Vâizoğlu Yüzbaşı Abdürrezzak Efendi'dir. Abdürrezzak Efendi, birçok savaşa gönüllü katılmış bir kişi olup[1] katıldığı Rus harbi sırasında gözlerini kaybetmiştir. Aslında gerçek adı Mehmet Salim olmakla birlikte 1934 yılı sonrasında yani soyadı kanunundan sonra Öğütçen soyadını almıştır.[2] Baba Salim beş-altı yaşlarında iken mahalle mektebine başlamış ve burada Fatma Hanım adlı bir bayan öğretmenden elifba ve Kuran okumayı öğrenmiştir. Sonraları Hafız Mesut isimli bir hocadan ilmihal ve tecvit ve biraz da yazı öğrenen Baba Salim'in tahsil hayatı bu şekilde sona ermiştir. Hamamizade İhsan, meşhur *Hamsiname* adlı eserinde Baba Salim'in okul hayatından söz ederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Tahsili dayısı Osman Efendi'den birkaç ay yazı meşk almaktan ibarettir. Yazısı huruf-ı mukattaya yakın ve kendisinin de güçlükle okuyabileceği şekildedir.*"[3]

Baba Salim'in tahsil hayatının oldukça kısa sürmesi onun cahil, bilgisiz bir kimse olduğu anlamına gelmemektedir. Zira hayatı yaşayarak öğrenen Baba Salim, tahsil meselesi ile ilgili duygularını yıllar sonra şu sözlerle ifade etmiştir:[4]

Ne tarih okuduk, ne hendese,
Ne mektep görmüşüz ne medrese,
Koyamaz kimse bizi kafese,
İyiyi kötüden seçenlerdeniz.

Baba Salim ilk şiirini çok küçük yaşlarda yazdığını ifade etmiştir. İlk şiirini yazış öyküsü ise şu şekildedir: Babasıyla birlikte yolda yürümekte olan Baba Salim'in üstüne yoldan çamur sıçramıştır. Baldırına çamur sıçrayan Baba Salim bilmeyerek şu sözleri mırıldanmıştır:

Çamur atladı, yapıştı baldırıma
Baba geçelim karşıki kaldırıma

Baba'nın gençlik yılları da oldukça hareketli geçmiş, iş hayatı ise farklı alanları kapsamıştır. Bazı kaynaklarda 15 yaşından itibaren karnalcılık yaptığı, bazen dondurma sattığı hatta bu işi yaparken mani ve türkü söylemeye başladığı belirtilmiştir.[5] Fakat ciddi anlamda ticari hayatı babasının Zağnos Mevkiinde açtığı küçük bir attar dükkânında başlamıştır. Baba Salim ayrıca, tatlıcılık, şerbetçilik, dondurmacılık, tabaklık ve çapulacılık gibi meslekleri yapmıştır. Bu mesleklerin ardından yine Zağnos Mevkiinde bir kahve açan Baba Salim kahveciliğe başlamıştır.[6]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi, mbaskaya61@gmail.com

1 *Yeniyol Gazetesi*, 10 Mayıs 1944

2 Mustafa Duman, "Trabzonlu Halk Şairi Baba Salim", *Hamsi Magazin Dergisi*, Yıl:1, 1990, Sayı:2., s.16.

3 *Yeniyol Gazetesi*, 10 Mayıs 1944

4 Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, 1994, s. 318

5 Hamamizade İhsan, *Baba Salim*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930,s. 3

6 *Yeniyol Gazetesi*, 10 Mayıs 1944

Kahveciliğin yanında başka birçok meslekle de meşgul olan Baba Salim, bunların hiç birinde başarılı olamamıştır. Sanırız Baba Salim'in ticaret hayatında başarılı olamamasının nedeni, onun hayata bakışı ile ilgiliydi. Zira O, ticareti canı gönülden benimseyerek değil, mecbur kaldığı için yapmıştır. Yani Baba Salim tüccar ruhlu, kâr etmeyi her şeyden fazla düşünen tabiatta bir kişi değildi ve bu nedenle olsa gerek hiçbir işte fazla dikiş tutturamamıştı. Açtığı hemen hiçbir dükkânın başında durmaz, başka işlerle meşgul olurdu. Hatta rivayete göre, zaten az sayıdaki müşterileri dükkâna gelirler, Baba'yı orada göremeyince alacakları şeyi kendileri bulur, tartar alır ve parasını bırakıp çıkarlardı.[7]

Baba Salim bu meslekleri icra ederken diğer yandan da aşk kitaplarını okuyarak, doğuştan kendisinde mevcut olan "nazım" kabiliyetini artırmıştır.[8] Halk şairlerinden ise daha çok Kerem, Âşık Garip, Âşık Ömer, Dertli, Şem'i, Emrah vs. gibi Bayburtlu Zihni divanları ile Ziya Paşa'nın şiirlerini, Muallim Naci'nin kitaplarını da okumuştur.[9]

Daha genç yaşlardan itibaren kafiyeli söz söylemeye yatkın olan Baba Salim, bu kabiliyetinin farkına vararak onu geliştirmeyi hedeflemiştir. Daha sonra şairlik yapan mahalli ozanlarla görüşerek, yazılmış bazı şiirleri ezberleyeme ve kendisini de vezinli sözler söyleme alıştırmıştır. Saz şairleri gibi tekerleme ve tekellüm tarzında git gide mani, koşma ya da destan benzeri şeyler söylemeye başlamıştır. Daha sonra aruz vezni ile semai, divan, kalenderi şekillerinde manzumeler yazmış veya söyleyip başkasına yazdırmıştır. Baba Salim bunlarla da yetinmeyerek Trabzon'da Karari, Sadayi gibi halk âşıklarıyla tekerleme ve maniler söyleyen meşhur Kafiyeci Ali Beyle de söyleşmeye/atışmaya başlamıştır. Hatta bir rivayete göre Baba Salim 1322 yılında (1904/1905) Zağnos'ta yeni açılan kahvede saz çalarken çevredekiler Karari Baba'ya onu tavsiye etmiş, böylece karşılıklı konuşma ve şiirler söylenmeye başlanmıştır. Rivayete göre genç yaşına rağmen Baba Salim, yılların Karari Baba'sını mat edebilmiştir.[10]

Bu arada Baba Salim'in "Baba" lakabını nasıl aldığını açıklamakta fayda vardır. Bu olayın gelişimi ise şu şekildedir: İstiklal Harbi yıllarında, Büyük Taarruz harekâtı başlamıştı. Fakat Trabzonlular yaklaşık üç gün boyunca Ankara'dan olumlu veya olumsuz bir haber alamamıştı. O süreçte Trabzon Muallimler Birliği'nde ordu mensupları yararına bir müsamere verilmişti. Müsamerenin konusu da pek tabii Türk askerinin geçmişteki kahramanlıklarıyla ilgiliydi. Salon alkış seslerinden yıkılır dereceye gelmişti ve o sırada sahneye halk ozanı Salim çıktı. Bu büyük heyecanın tesiriyle oracıkta hazırladığı uzun bir manzumeyi okudu. Bu manzumenin tamamının kaydı bulunmadığından aşağıda bir dörtlük olarak verilmiştir:

Ecdadının namı bugün dünyalara sığmaz
Ceht eyle de kat sende anın namına bir şan
Ölmezsin ey kahraman ırkım ölmeyeceksin
Dünyalar eğer, baştanbaşa olsa da viran

Baba Salim, bu mısraları okuduğunda 35 yaşındaydı ve o günün manevi ortamı içinde izleyicileri adeta mest etmişti. Salonun duvarları alkışlarla inlerken diğer yandan duygulananlar ve ağlayanların sayısı hayli fazlaydı. Alkışların sona ermesiyle birlikte davetlilerden Hacı Ahmet Barutçu şu konuşmayı yapmıştır: "*Arkadaşlar, şairimiz Salim Efendi bu manzumesiyle bizim milli heyecanlarımızı yeniden taşırdı. Kendisine pek çok şeyler borçluyuz. Ben onu bugünden itibaren bu memleketin babası olarak kabul ediyorum ve koşmalarında "Baba" ismini kullanmasını teklif ediyorum*". İşte bu olay ve ardından yaşanan konuşma sonrası Salim Efendi, Baba Salim olarak anılmaya ve tanınmaya başlamıştır.[11]

7 İhsan, a.g.e, s. 4

8 *Yeniyol Gazetesi*, 5 Ağustos 1944

9 İhsan, a.g.e, s. 4

10 İhsan, a.g.e, s. 4

11 *Yeniyol Gazetesi*, 9 Ağustos 1944

Bu şekilde Baba Salim olarak anılmaya başladıktan sonra O'nun Trabzon'da en uzun süreyle uğraştığı iş, Sülüklü Mezarlığı'nda memur olarak çalışmasıdır. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki Baba Salim'in hayatını konu edinen bazı eserlerde Baba'nın Trabzon'da yayınlanan Haber Anası ve Sivrisinek Gazetelerini çıkardığı da ifade edilmiştir.[12]

Trabzon şehir merkezinin dışında Sülüklü Mezarlığı'nda çalışan Baba Salim, şehrin sosyal hayatı içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Baba Salim bu dönemde şehrin cemiyet hayatının kalbi olan Halkevi'nin yaptığı organizasyonların neredeyse hepsinin içinde yer almıştır. Bunlardan bir tanesiyle ilgili örnek vermek gerekirse, 1941 yılında Halkevinde yapılan folklor gecesinde Baba Salim de sahne almıştır.[13]

Memuriyet hayatına Trabzon'da bulunan Sülüklü Mezarlığında devam eden Baba Salim 1948 yılında bazı üzücü olaylarla karşılaşmıştır. Bu olaylardan en önemlisi bin bir maddi güçlükle hayatına devam eden Baba Salim'in yaş haddinden emekliye sevk edilişidir.[14] 1950 yılı, Baba Salim için büyük üzüntü ve değişimlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Zira bu yılın bahar aylarında Baba Salim'in hayat arkadaşı Seher Hanım hayata veda etmiştir. 30 Mayıs tarihli bir haberde yer alan bilgilere göre yakalandığı hastalıktan kurtulamayan Seher Hanım 26 Mayıs 1950 günü hayata gözlerini yummuştur.[15]

Baba Salim, bir süre sonra Trabzon'dan ayrılmıştır. Doğduğu, yetiştiği ve Baba lakabını aldığı şehirden ayrılan Baba Salim, Eskişehir'e kızının yanına taşınmıştır. Eskişehir'de ikamet ettikten sonra İstanbul'a taşınan Baba Salim, burada da boş durmamıştır. Trabzon'da yaşadığı yıllardan aşina olduğu gazetecilik ve yayıncılık faaliyetlerine burada da devam eden Baba Salim, 18 Aralık 1954-7 Aralık 1955 tarihleri arasında Demokrat Baba adlı bir gazete çıkarmıştır. 11 sayı yayınlanmış olan bu gazete daha çok siyasi, mizahi ve o günün iktidarı Demokrat Parti'yi destekleyen bir gazete hüviyetindeydi.[16]

Ömrünün son yıllarını gazete sahibi olarak İstanbul'da geçiren Baba Salim, yine burada yani memleketinden çok uzakta hayata gözlerini yummuştur. Baba Salim'in ölümü ile ilgili olarak Trabzon Liselerinden Yetişenler Cemiyeti tarafından Cumhuriyet Gazetesi'ne verilen ilanda şu ifadeler kullanılmıştır:[17]

Trabzon'un meşhur halk şairlerinden hemşerimiz Baba Salim Öğütçen Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 30 Aralık 1956 Pazar günü Kasımpaşa Camii'nde öğle namazını müteakiben icra edilecek dini merasimden sonra Okmeydanı'ndaki aile kabristanına defnedilecektir. Sayın hemşerilerimizin alakasını rica ederiz.

Baba Salim, İstanbul Kulaksız Mezarlığı'na Ada:1, parsel 4258'e gömülmüştür. Mezarlık kayıt defterinde adı Baba Salim Öğütçen olarak kayıtlıdır. Yapılan araştırmalarda Baba Salim'in mezarının üstüne daha sonraları başka bir kişinin defnedildiği ortaya çıkarılmıştır.[18]

Eseri

Hayatı zorluklar ve maddi sıkıntılarla geçen Baba Salim'e hiç değilse biraz olsun destek olmak isteyen bazı hayırseverler Baba Salim'in o tarihe kadar söylediği veya yazdığı şiirleri bir araya getirmek için uğraşmış ve en sonunda bu emellerinde başarılı olmuşlardır. Bu kapsamda Baba Salim'in şiirlerinden oluşan "*Baba Salim Divanı*" adlı eser, 1942 yılı itibarıyla Doktor Abdullah Zaralıoğlu'nun gayretiyle neşredilme aşamasına gelmiştir.[19] Baba'nın hayatı ve şiirlerini konu alan eserin basımı için şehrin ileri

12 Albayrak, a.g.e, s. 573

13 *Yeniyol Gazetesi*, 13 Birinci Kanun 1941

14 *Halk Gazetesi*, 10 Ağustos 1948

15 *Yeniyol Gazetesi*, 30 Mayıs 1950

16 Duman, a.g.e, s.20-21

17 *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Aralık 1956

18 Şebnem Kobya, "Baba Salim Divanı", *Yüksek Lisans Tezi*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yıl: 2008, s. 16

19 Yeniyol Gazetesi, 15 Temmuz 1942

gelenleri de seferber olmuştur. Bu kapsamda Nisan 1944'de Trabzon Halkevi'nde paralı bir müsamere tertip edilmiştir. Buradan elde edilen gelirle söz konusu eserin basım masrafları karşılanmak istenmiştir. Bu tür faaliyetler bununla da sınırla kalmamış, yine Halkevinde ve geliri aynı yere sarf edilmek üzere bir Baba Salim Gecesi tertip edilmek üzere hazırlıklara başlanmıştır.[20]

Trabzon'un ileri gelenleri onun hatırası için kitap çıkarmaya çalışırken diğer yandan da şehirde yayınlanan gazeteler Baba'ya bir köşelerini ayırmışlardır. Daha çok "Düştü" adlı köşesinde Yeniyol Gazetesi'nde yazan Baba Salim, gündelik olaylardan, çevresinde gördüklerinden, kendi dertlerine kadar birçok farklı konuyu ele almıştır. Konuyla ilgili bir yazıda Baba Salim'in gazel, destan, koşma ve manilerinden ibaret olan şiirlerinin çoğunun Trabzon gazetelerinde çıktığı halde Baba'nın bu eserleri eline geçirdiği kâğıt parçalarına, yalnız kendisinin okuyabileceği o basit iptidai yazısıyla yazdığı veya söyleyerek başkalarına yazdırdığı ifade edilmiştir. Yani aslında neşredilenler haricinde birçok eserinin olduğuna dikkat çekilen yazıda, Baba'nın gazetelerde intişar etmeyen şiirlerinden birçoğunun ne yazık ki kaybolduğu ifade edilmiş, buna sebep olarak da Baba'nın kalenderliği ve derbederliği gösterilebilmiştir.[21]

Baba Salim'in parasızlık sebebiyle bir türlü neşredilemeyen kitabı nihayet 1946 yılı sonuna doğru hazırlanıp satışa çıkarılmıştır. Trabzon Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Nesip Yağmurdereli'nin editörlüğünü üstlendiği bu eserde Baba Salim'in hayatı ve o güne kadar yayınlanan şiir, gazel, koşma gibi eserlerine yer verilmiştir.[22]

Baba Salim Divanı

1950 yılında Trabzon'dan ayrılan Baba Salim, Eskişehir'e kızının yanına taşınmıştır. Burada birkaç yıl kaldığı tahmin edilen Baba Salim Eskişehir'de yaşadığı süreçte Baba Salim Divanı adlı bir eser neşretmiştir. Eserin önsözünü kaleme alan Baba Salim burada şu ifadeleri kullanmıştır:[23]

Sayın okuyucularım, hiç mektep medrese görmeden dördüncü eserimi de büyük sayın milletime vermeye muvaffak oldum. Tabi bu, benim için bir iftihar ve gurur teşkil eder. Lakin hiç de öyle değildir. Bu iftihar ve gurur ancak bana gelinceye kadar nice nice harikalar yaratan asil ve büyük milletimindir. Benim ise mektebim tabiat, hocam halktır. Ben de halk şairiyim. Arılar çiçekten çiçeğe konarak bal topladıkları gibi ben de şiirlerimde kullandığım heyecanlı kelimeleri hep halktan toplandım ve şiir vadisinde olan ilhamımı da halktan aldım o halde benim yapacağım iş hiç mektep medrese görmeden beni şair yaratan ve bana o meziyeti veren büyük ve asil milletime hayatta kaldığım müddetçe dua etmekten ibarettir. Dünyalar durdukça var olsun yaşasın büyük ve asil milletim. Âmin.

Baba Salim Divanı adlı eserde yer verilen eserlere bütüncül bir gözle baktığımızda Baba Salim'in şiirlerinde yazılı kültür ortamından beslenerek yer yer mahallî ağız özelliklerini kullandığı anlaşılmaktadır. Aruz vezninde çok başarılı sayılamayacağını ama hece vezninde çok güçlü örnekler ortaya koyduğunu söylenebilir. Baba Salim'in, Türk sözlü şiir geleneğinin geleneksel tema ve söyleyiş kalıplarını başarıyla kullanarak gelenekle sağlam bir bağ kurmuş olduğu dikkat çekmektedir.[24] Zira şiirlerine genel olarak bakıldığında hemen her tür konuda eserler ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Mesela aşkla, karamsarlıkla, yoksullukla, yiyeceklerle, sağlıkla, ölümle, toplumsal sıkıntılarla, iklimle, milli hassasiyetlerle ve hamsiyle ilgili çok sayıda eseri söylediği anlaşılmaktadır.

Baba Salim, geride yüzlerce hatta binlerce eserden oluşan büyük bir külliyat bırakmıştır. Bu külliyatın bir kısmı akademik çalışma ve araştırmalara konu olmuşsa da Baba Salim, gerektiği derecede araştırılıp edebi literatürde hak ettiği seviyede yer alamamıştır. Manileri, destanları, koşmaları, gazelleri

20 Yeniyol Gazetesi, 22 Nisan 1944

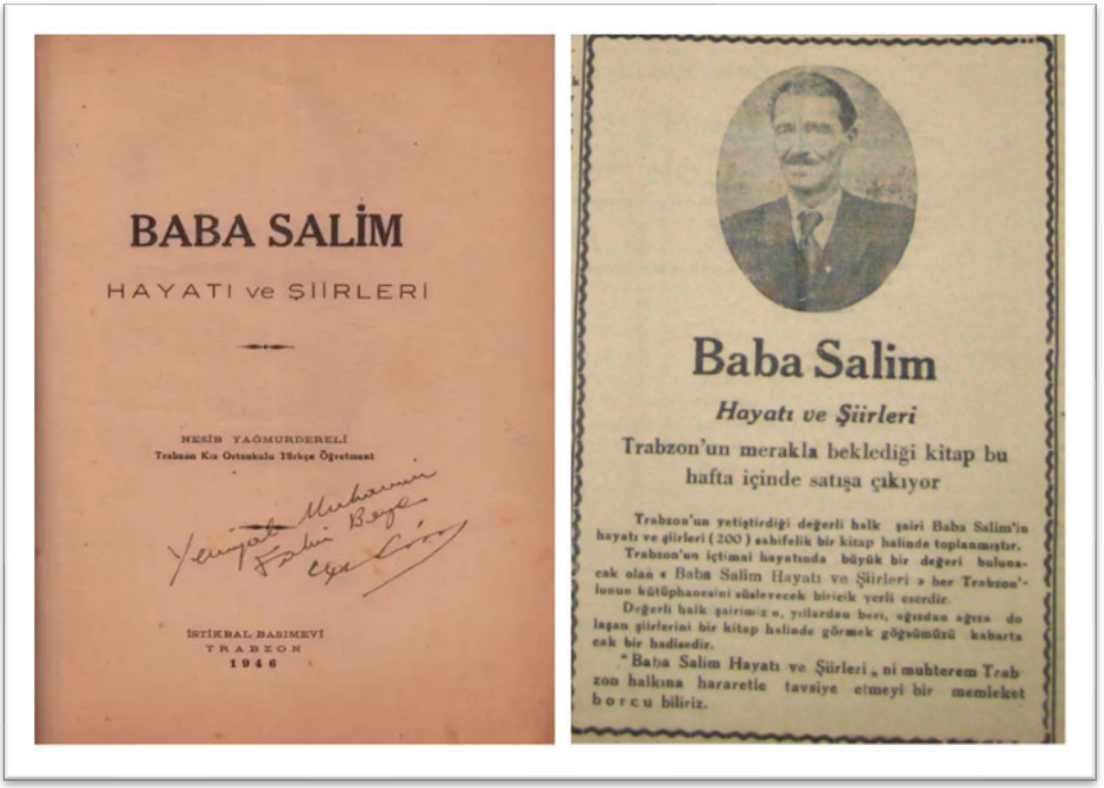
21 Yeniyol Gazetesi, 8 İkinciteşrin 1944

22 Nesip Yağmurdereli, *Baba Salim'in Hayatı ve Şiirleri*, İstiklal Basımevi, Trabzon 1946

23 Baba Salim Öğütçen, *Baba Salim Divanı*, Güzeliş Matbaası, Eskişehir, 1952, s. 1.

24 Kobya, a.g.t, s. 50.

ile edebi türlerin hemen hepsinden örnekler ortaya koyan Baba Salim'in geride bıraktığı bu zengin mirası edebiyat tarihçilerinin ilgisini beklemektedir.[25]

Resim 1: *Baba Salim adına 1946 yılında çıkarılan ve içinde kendisine ait şiir, gazel ve koşmaların bulunduğu eserin kapağı ve tanıtımı*

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, 1994.

Başkaya, Muzaffer, "Aşıklık Geleneğinin Son Temsilcilerinden Trabzonlu Halk Ozanı Baba Salim (1887-1956)", *Turkish Studies*, Bahar 2018, Vol: 13/12, s.613-630.

Duman, Mustafa, "Trabzonlu Halk Şairi Baba Salim", *Hamsi Magazin Dergisi*, Yıl:1, 1990, Sayı:2.

İhsan, Hamamizade, *Baba Salim*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930.

Kobya, Şebnem, "Baba Salim Divanı", *Yüksek Lisans Tezi*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yıl: 2008.

Yağmurdereli, Nesip, *Baba Salim'in Hayatı ve Şiirleri*, İstiklal Basımevi, Trabzon 1946

Cumhuriyet Gazetesi

Halk Gazetesi

Yeniyol Gazetesi

[25] Muzaffer Başkaya, Aşıklık Geleneğinin Son Temsilcilerinden Trabzonlu Halk Ozanı Baba Salim (1887-1956)", *Turkish Studies*, Vol: 13/12, Bahar 2018,s,. 627.

BAKKALZÂDE İSMAİL HAKKI EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman Gür[*]

Hayatı

Bakkalzâde, 1245/1830 yılında Trabzon Çaykara'da doğdu. Adı İsmail Hakkı'dır. Muhammed Efendinin oğludur. Sülalesi "Bakkalzâdeler" olarak bilinmektedir. Önce babası Muhammed Efendi'den ders aldı. Daha sonra yörenin meşhur müderrislerinden biri olan Çaykara Şinek köyünden Abbas Efendizâde Mehmed Efendi'den tahsiline devam etti. 1878'de Erzurum'da Osmanlı-Rus Harbi'ne katıldı. Hocasının bu savaşta şehid düşmesi üzerine savaş sonrasında yarım kalan öğrenimini Akdoğan (Yukarı Hopşera) köyü müderrisi Hâfızzâde İsmâil Efendi'nin yanında tamamladı. Müderrisliğe Tonya'nın Kumyatak köyündeki İskenderli Medresesi'nde başladı. Daha sonra bir süre Vakfıkebir'de müderrislik yaptıktan sonra Of'un Uğurlu (Çifaruksa) köyüne geçti. Yaklaşık otuz yıl kaldığı Uğurlu'da bir medrese kurdu ve burada büyük hizmetler verdi. 1902 senesinde doğum yeri olan Şinek (Ataköy) köyüne döndü. Hem burada hem de karşı köy olan Paçan'da (Maraşlı) ders okutmaya devam etti. Tedris faaliyetlerini hayatı boyunca sürdürdü. On yedi dönem icâzet vererek yüzlerce öğrenci yetiştirdi. 1339/1921 yılında vefat etti. Şinek Camii yanındaki kabristana defnedildi. Maraşlı köyü müderrislerinden İdris Efendi ve Şeyhülkurra Mehmet Rüştü Âşıkkutlu bilinen meşhur talebelerindendir.[1]

10 Zilhice 1325 (14 Ocak 1908) senesinde talebesi Şinek köyünden Temel Efendi'nin oğlu Koskozâde Hafız Mustafa Efendi'ye verdiği icazetnamede kendi ismini İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ôfî el-Pâçânî şeklinde zikretmektedir. Bu icazetnameden hocası ve onun hoca silsilesi takip edilebilmektedir. Hocasını, el-Hâc İsmail Efendi b. Mustafa Efendi el-Müftî bi Of eş-Şehîr bi Hâfızzâde diye takdim etmektedir. Hocası, el-Hâc Abdurrrahman Efendi b. Mustafa Efendi el-Ôfî'den icazet almıştır. Abdurrahman Efendi ise Yahya b. Ahmed el'arîf bi Hüsniefendizâde'den icazet almıştır. Silsile bu şekilde yöredeki pekçok alimde olduğu gibi Hâdimî'ye kadar uzanmakta ve ileriye doğru devam etmektedir.

İsmail Hakkı Efendi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında eser telifi ile de uğraşmıştır. Tasavvuf, belâgat ve mev'izaya dair bazı eserler yazdığı, ayrıca mantık ve kelâmla ilgili bir iki eser tercüme etmişse de özel kütüphanesinde bulunan kitaplarının neredeyse tamamının bir yangında yok olduğu ifade edilmekteydi.[2] Ancak bir eserinin İSAM Kütüphanesi'nde yer aldığı tespit edilmişti.[3] Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde aşağıda tanıtacak olduğumuz iki eserine daha ulaşılmıştır.

Bu eserlerin yer aldığı mecmuada, başka bir risaleyi istinsah eden Of'un Melinoz köyüne mensup Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza'nın 80a varaktaki ferağ kaydından anlaşıldığına göre hicri 1284 yılında kendisi Çifaruksa (Uğurlu/Of) medresesinde talebe iken Of kazasının Şinek (Ataköy/Çaykara) köyünden

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

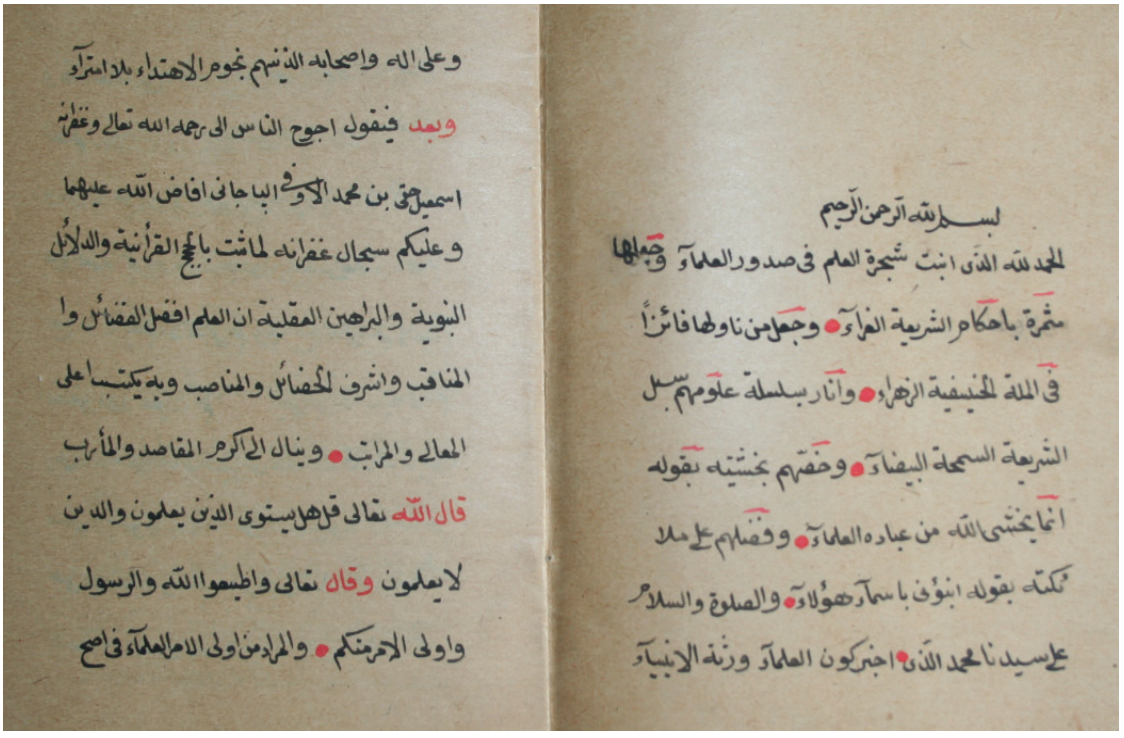
[1] Yusuf Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 545; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Of'lu Hoca Efendi İsmini Markalaştıran Alimler", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 27-58; Süleyman Gür, "Eski Of Bölgesi Müderrislerinin Şahsi Kütüphaneleri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015),* ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 629-640.

[2] Yusuf Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 545.

[3] Yusuf Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Kasım 2023).

olan hocası İsmail Hakkı Efendi medresenin müderrislik görevini yürütüyordu. Yine bu mecmuadaki bir kayıttan onun 1286 senesinde de burada müderris olduğu anlaşılmaktadır. Yazmalardaki kayıtlarda hem Şinekî hem de Pâçânî nisbeleri geçmektedir. Bir talebesine verdiği icazetnamede ise müellif Pâçânî nisbesini kullanmıştır. Karşılıklı olarak birbirine bakan bu iki köy bir dere ile ayrılmaktadır. Bundan dolayı bu iki nisbe ile karşımıza çıkmış olmalıdır.

Kaynaklarda ismi zikredilen bazı eserleri şunlardır: Mühimmatü'd-din, Şerh-i Remziye, Burhânü'l-Hakāyık, Şerh-i Kaside, İstiskal Risâlesi, Şerh-i Urûzi Kâfi, Lâyihâ-i Âdâb, Şerh-i Lâyiha, Tercüme Minel Mantık, Mecmu'a-i Kava'id, Kurban Risâlesi, Şerh-i Dîbâce, Ravileriyle Kırk Hadis, Manzum Of Kasidesi, Mecâlis-i Cihâdiyye, Fâtiha Mev'izası, Mecâlis-i Nefise, Eczaü'l-Mecâlis, Tercüme Mebhes-i Hûdus-ı Âlem.[4]

Resim 1: *Bakkalzâde'nin Koskoszâde Hafız Mustafa Efendi'ye verdiği icazetnamenin ilk iki sayfası*

Eserleri

1. Şerhu Târîhi İbn Kemâl

Eser, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 7487/7, 31b-34b varakları arasındadır. Dili Arapçadır. Eser adı başlıkta yer almaktadır. Müellif adı hâtimede geçen "Hâzihi'ş-şerh li'l-fâzıli'l-muhakkik ve'l-fâhimi'l-müdekkik seyyidü'l-ulemâ ve senedü'l-fuzalâ kutbu't-tarîkati eş-şeyh İsmail Hakkî" ifadesinden alınmıştır. Eser, Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza el-Ôfî el-Melinôzî tarafından istinsah edilmiştir.[5] Risalenin derkenarında müstensih tarafından yazılan açıklama notları yer almaktadır. Eserin başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

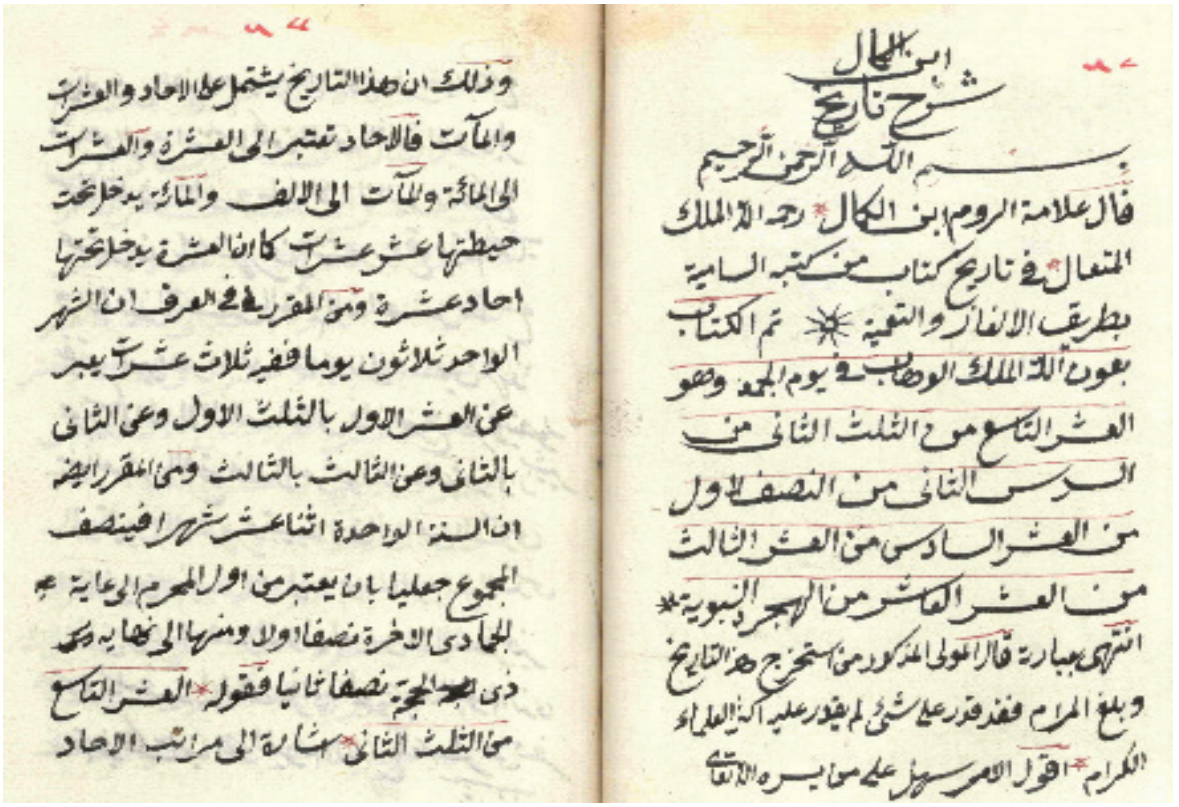
---

4 İsmail Hakkı Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1 (16-19 Temmuz 2002)* (Trabzon: Eser Ofset, 2002): 349-350.

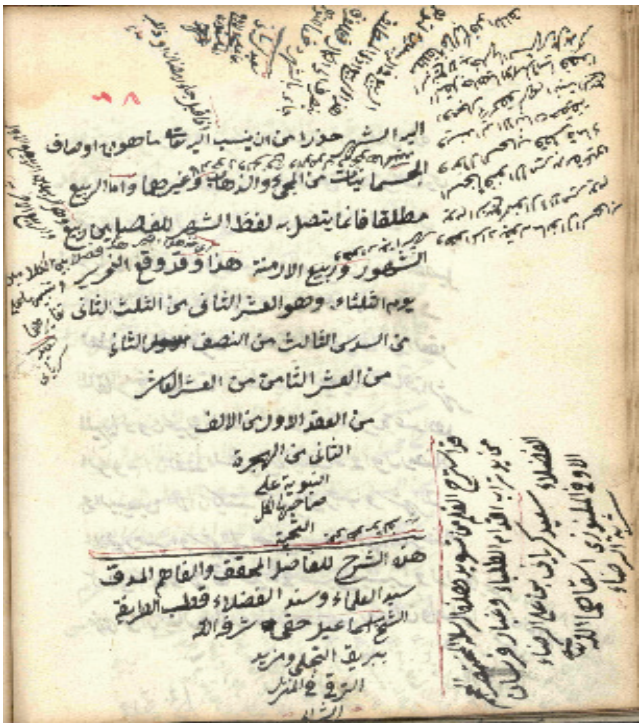
5 Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 7487 numaralı mecmuada bulunan risaleler, Of'un Melinoz (Ballıca) köyüne mensup Ali Rıza oğlu Sa'îd Kiryânî ile yine aynı yere mensup Şakirzâde/Bıçakzâde Muhammed Sa'îd Şerif Ali Rıza tarafından genelde hicri 1285-1290 tarihlerinde istinsah edilmiştir. Mesela bk. 30a, 111b, 46a, 48b varaklar.

Muhtevası

İsmail Hakkı Efendi, bu risalesini, İbn Kemalpaşa'nın (ö. 940/1534) telif ettiği bir eserinde, telif tarihi olarak kullandığı gizemli ifadelerdeki sır perdelerini aralamak üzere kaleme aldığını ifade etmiştir. Kemalpaşa'nın ifadesi şöyledir: "Temme'l-kitâbu bi'avnillâhi'l-meliki'l-vehhâb fî yevmi'l-cum'a. Ve hüve el-'aşru't-tâsi'u mine's-sülüsi's-sânî mine's-südüsi's-sânî mine'n-nisfi'l-evveli mine'l-'aşri's-sâdisi mine'l-'aşri's-sâlisi mine'l-'aşri'l-'âşiri mine'l-hicreti'n-nebeviyyeti." İsmail Hakkı Efendi, Kemalpaşa'nın bu ifadesini aktardıktan sonra, "ekûlü/ ben derim ki" diyerek söze başlar ve aslında bu ifadelerin çözümünün hiç de zor olmadığını anlatmaya çalışır. Bu ifadeler içerisinde birler, onlar ve yüzler basamağının bulunduğunu, bir ay otuz gün, bir yıl on iki ay çektiğine göre buradaki ifadelerden hangi yılın, hangi ayın, kaçıncı günün tespitinin işin ehli için kolay olduğunu belirtir. Metinde geçen, "el-'aşru't-tâsi'u mine's-sülüsi's-sânî" ifadesinin eserin ayın kaçıncı gününde yazıldığını anlatmak için zikredildiğini söyler ve eserin ayın on dokuzuncu gününde yazıldığını ortaya koyar. "mine's-südüsi's-sânî mine'n-nisfi'l-evveli" ifadesinin eserin hangi ayda yazıldığına delâlet ettiğini belirtir. Bu ayın da Safer ayı olduğunu ifade eder. "mine'l-'aşri's-sâdisi mine'l-'aşri's-sâlisi mine'l-'aşri'l-'âşiri" ifadesinin eserin yazıldığı yıla işaret ettiğini söyler. Çeşitli analizlerden sonra bu tarihin de dokuz yüz yirmi altı olduğunu zikreder. Kısaca İsmail Hakkı Efendi, Kemalpaşa'nın bu eseri 19 Safer 926 Cuma günü (9 Şubat 1520) yazdığını ortaya koyar.

Resim 2: *Eserin ilk iki sayfası (06 Mil Yz A 7487/7)*

Resim 3: *Eserin son sayfası (06 Mil Yz A 7487/7)*

2. Şerhu Risâleti'r-Remziyye

Bu eser de diğer eserle aynı mecmuada (Milli Kütüphane Yazmalar, nr. 06 Mil Yz A 7487/11), 49b-54a varakları arasındadır. Eser adı başlıktaki "Hâzihi Şerhu Risâleti'r-Remziyye" ifadesinden alınmıştır. Müellif adı başlıkta "eş-Şinekî el-Ôfî İsmail Hakkı"[6] şeklinde yazılmıştır. Mukaddimede ise müellif kendini İsmail b. Muhammed diye takdim etmiştir. Müellifin hâtimede kullandığı ifadeler şu şekildedir: "Kad temme ketbuhu ve te'lîfuhu fî yedi İsmail b. Muhammed Efendi el-Ôfî el-Mülekkab bi Bakkalzâde fî sene 1276." Müstensihin ifadeleri ise şöyledir: "Ve kad ketebtuhu ene min hattıhi fî sene 1286 ve ene'l-fakîru'l-hakîr Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza el-Ôfî el-Melinôzî fî medreseti Çifaruksa." Ferağ kaydındaki bu ifadelerden anlaşıldığına göre eserin telif tarihi 1276, istinsah tarihi ise 1286'dır. Müstensih bu nüshayı Çifaruksa (Uğurlu) Medresesi'nde müellif hattından istinsah etmiştir.

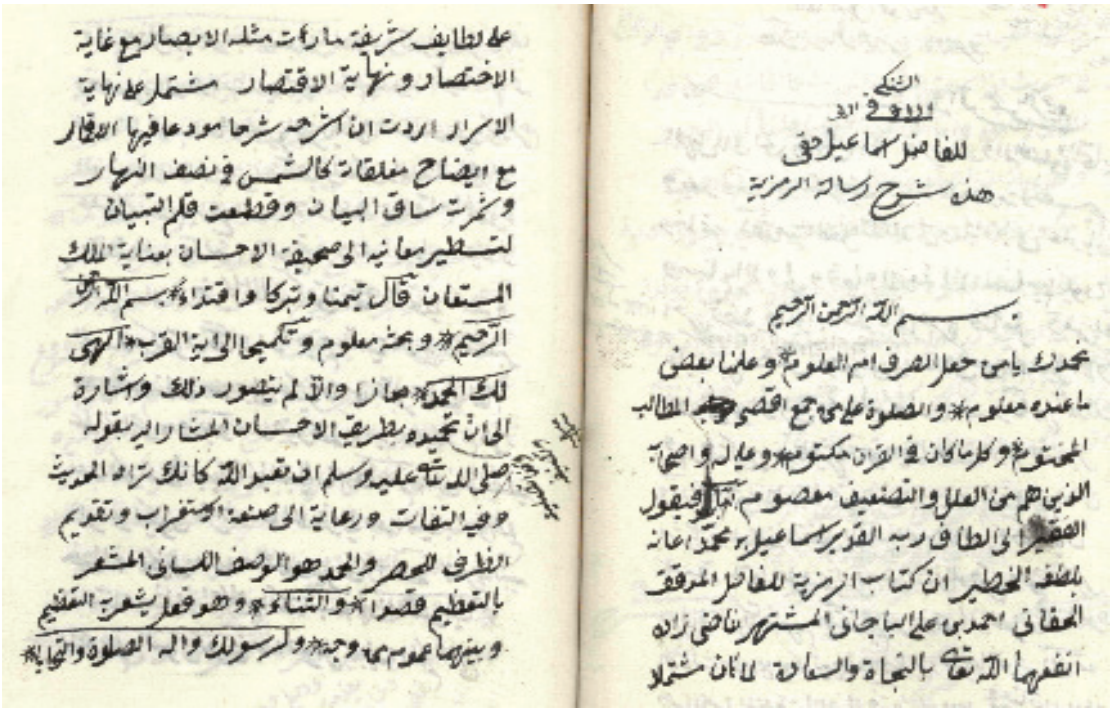
Muhtevası

Mukaddimeden anlaşıldığına göre bu eser Kadızâde Ahmed b. Ali el-Bâcânî'nin[7] "Remziyye" adlı küçük bir risalesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Arapça gramer ile ilgilidir. Müellif bu muhtasar ve son derece veciz kabul ettiği risaleyi faydalı gördüğü için ondaki bazı hususları açıklamak üzere bu risaleyi kaleme almıştır. Bâcânî'nin bir satırlık "hamdele" ve "salvele"si üzerinde çokça durmuş, buradaki hususları belagat ilminin mecaz, iltifat, takdim-tehir, umum-husus gibi konuları üzerinden açıklamaya çalışmış, "hamd" ve "senâ" kavramları arasındaki farklara temas etmiştir. Salât-ü selâmın ne anlama geldiği, mezheplerin bu anlamlara nasıl yaklaştığı gibi konular üzerinde durmuştur. Adeta metinde geçen her ifadeyi dil açısından tahlile tabi tutup açıklama yolunu seçmiştir. Ana metinde sarf ilminin mukaddime, taksîm ve hâtime bölümlerine ayrıldığını, bu ayrım ile nelerin kast edildiğini, mukaddime,

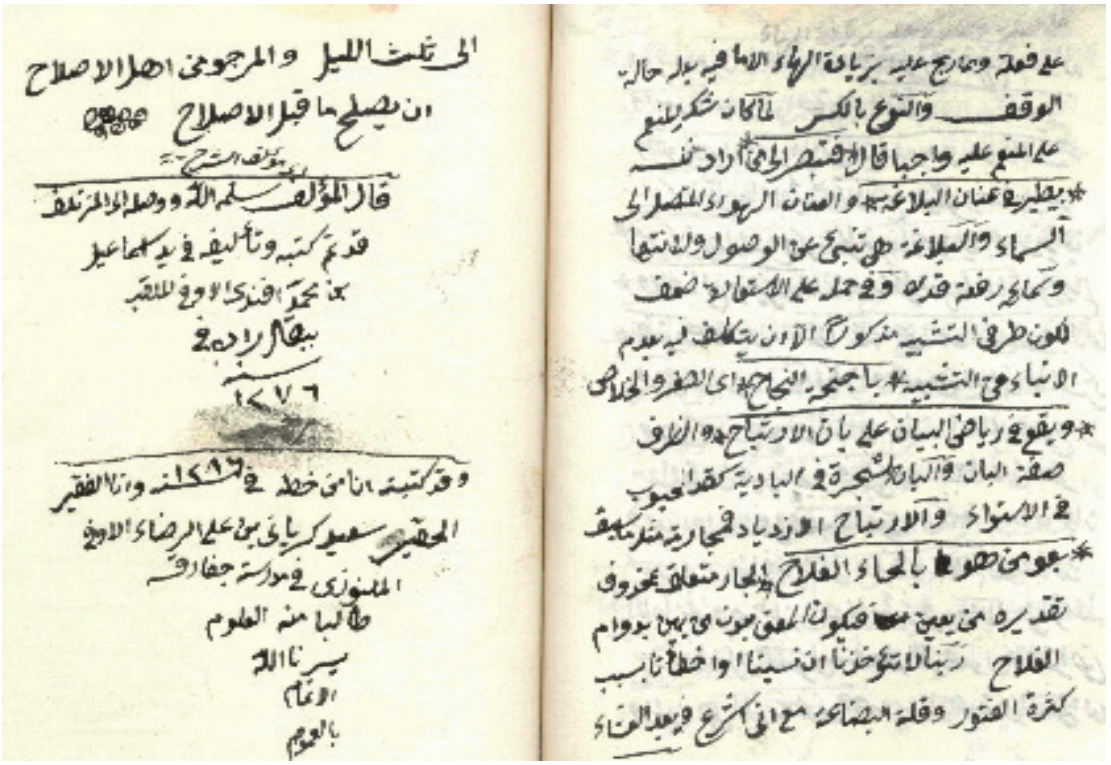
6 İsmail Hakkı Efendi aslen Çaykara ilçesinin Şinek (Ataköy) köyündendir. Ancak yaşadığı dönemlerde köyü Of'a bağlı olduğu için tıpkı diğer alimler gibi "el-Ôfî/el-Ûfî" nisbesini kullanmıştır.

7 Bâcân/Paçan, günümüzde Çaykara ilçesine bağlı Maraşlı köyünün eski adıdır. Kaynaklarda bu köye mensup olup Bâcânî/Paçanî nisbesiyle anılan çok sayıda alim geçmektedir. Sarf ilmi ile alakalı bir sayfalık *Remziyye* isimli risalenin yazarı da bunlardan biridir. Bu risale de yine bu mecmuanın 49a varağında mevcut olup Sa'îd Kiryânî b. Ali Rıza tarafından istinsah edilmiştir.

taksîm ve hâtime başlıkları altında sarf ilminin hangi konularının işlendiğini belirtmiş ve metne göre bu konuları etraflı bir şekilde izah etmiştir. Bazı konuları metin içerisinde tartışmış ve "şayet sen dersen" "ben de derim ki", "buna cevap olarak şöyle derim" gibi ifadeler kullanarak meseleleri muhatabın zihnine yerleştirecek bir anlatım metodu tercih etmiştir.

Resim 4: *Eserin ilk iki sayfası (06 Mil Yz A 7487/11)*

Resim 5: *Eserin son iki sayfası (06 Mil Yz A 7487/11)*

3. el-Kâfî fî Şerhi'l-ʿArûz

Bu eser İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi 11.231 numarada 1b, 36b varakları arasındadır. Tespit edilebilen başka bir nüshası yoktur. Eser adı başlıkta *Kâfî fî Şerhi ʿArûz* şeklinde yazılıdır. Müellif mukaddimede kendisini İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ôfî diye takdim etmekte ve eserini müderrisliğinin ilk yıllarında Kumyatak köyünde telif ettiğini belirtmektedir. Eser, belagatla ilgili olup dili Arapça'dır.

Muhtevası

Bu eser Ebû Abdillâh Muhammed el-Marûf bi Ebi'l-Ceyş el-Ensârî el-Endülüsî'ye ait olan *el-Muhtasar fî ʿilmi'l-ʿarûz* isimli risale üzerine yapılmış bir şerhtir. Eser hakkında Bakkalzâde'nin mukaddimedeki şu değerlendirmesi manidardır: "Sağîren hacmühü kebîren kadruhu" (Hacmi küçük kıymeti büyük). Bakkalzâde, Aruzla ilgili temel kaideleri içeren bu risaleyi bazı alimlerin şerh ettiğini söylemektedir. Bu şerhlerden el-Kayserî'ye ait olandan büyük bir övgü ile bahsetmekte ve kapalı olan noktaları açıklığa kavuşturduğunu dile getirmektedir. Ancak bu şerhin tertibini beğenmediği için bu çalışmayı yaptığını zikretmektedir. Yusuf Şevki Yavuz bu çalışmayı "Ebü'l-Ceyş el-Ensârî'ye ait el-Muhtasar fî ʿilmi'l-ʿarûz adlı eser üzerine güzel bir üslûpla yazılmış, tatminkâr açıklamalar ihtiva eden bir şerh" olarak değerlendirmektedir.[8]

Resim 6: *Bakkalzâde İsmâil Hakkı Efendi'ye ait el-Kâfî fî Şerhi'l-ʿArûz adlı eserin iki sayfası (İSAM Ktp., nr. 11.231, vr. 1b, 36b)*

[8] Yusuf Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Kasım 2023)

Kaynakça

Bakkaloğlu, İsmail Hakkı. "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler". *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1 (16-19 Temmuz 2002)* (Trabzon: Eser Ofset, 2002): 349-350.

Gür, Süleyman. "Eski Of Bölgesi Müderrislerinin Şahsi Kütüphaneleri". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 629-640.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Of'lu Hoca Efendi İsmini Markalaştıran Alimler". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 27-58.

İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ûfî/el-Ôfî. *Şerhu Târîhi İbn Kemâl*. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/600454.

İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ûfî/el-Ôfî. *Şerhu Risâleti'r-Remziyye*. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/600486.

İsmail Hakkı b. Muhammed el-Ûfî/el-Ôfî. *el-Kâfî fî Şerhi'l-ʿArûz*. İSAM Ktp. nr. 11.231, vr. 1b, 36b.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 545.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Kasım 2023).

ÇİZMECİZÂDE HOCA HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ VE ESERLERİ

Muhammed İsa YÜKSEK[*]

Hayatı

Çizmecizâde İsmail Efendi'nin oğlu olan Hoca Hüseyin Hüsnü Efendi 3 Kasım 1840 yılında Trabzon'un Debbâğhâne (Tabakhane) Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Trabzonlu bir esnaftır. Hoca Hüseyin Hüsnü Efendi, küçük yaşlarda annesinin vefatı üzerine babasıyla birlikte İstanbul'a gitmiştir. İlk olarak Sıbyan Mektebi'nde eğitim görmüş, daha sonra Darü'l-Ma'ârif'e (Vâlide Rüştiyesi) kaydolmuş ve 1957 yılında bu okuldan birincilikle mezun olmuştur.[1]

Hüsnü Efendi eğitimini devam ettirmek için 1859 yılında Şehzâde Camii'nde dersler veren Hoca Ahmed Efendi'nin derslerine katılmıştır. Daha sonra da Rizeli Sinanzâde Seyid Osman Azmi Efendi'nin derslerine iştirak etmiştir. Bu iki hocasının vefatından sonra Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'nin derslerinde bulunarak 1878 yılında icazetnâme almıştır.[2] 1 Ekim 1879 yılında Süleymaniye Camii'nde emsile dersleri vermeye başlamış, on beş yıl sonra 1894 yılında artık kendisi aynı Süleymaniye Camii'nde öğrencilere icâzet vermeye başlamıştır.[3]

Çizmecizâde bir süre Fetvahâne ve Meşihat Mektûbî Kalemi'nde çalışmıştır. Galatasaray, Darülmuallimin, Mülkiye Mektebi, Mercan İdâdîsi gibi mekteplerde de uzun süre Farsça okutmuştur.[4] Özel ve fahri olarak İstanbul'un ünlü camilerinden Bâyezîd, Şehzâde ve Fatih camilerinde dersler vermiştir. Derslerindeki konu hac bahsine gelince önce Medine'ye oradan da Mekke'ye gitmiş, ayrıca Kudüs ile Şam arasındaki mübarek yerleri de ziyaret etmiştir.[5] Medine'de bulunduğu sırada ünlü hadis alimi Şeyh Zâhir'den hadis okuyarak icâzet almıştır. İstanbul'da bulunduğu sırada Şeyh Mahmûd eş-Şinkîtî'den de Arap dili ve belagata dair dersler almıştır. Ayrıca İranlı edebiyatçılarla görüşerek Fars edebiyatının inceliklerine vakıf olmuştur.[6]

Çizmecizâde yıllarca çeşitli hastalıklarla boğuşmuş, böbrek hastalığından dolayı tedavi görmüş, Fener'de Rum Hastanesinde ameliyat geçirmiştir.[7] 1327/1909 da İstanbul'da vefat ederek kendi vasiyeti üzerine Eyüp'te Mesnevî-Hân Hoca Hüsam Efendinin medfun bulunduğu Hâtûniye dergâhına defnolunmuştur.[8]

[*] Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, muhammedisa1@hotmail.com

1 Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları,1993), 1/263.

2 Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/685.

3 Yüksel, *Trabzon Şairleri*, 1/263.

4 "Hüsnü Hüseyin Efendi (Çizmeci-Zâde)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 4/305-306.

5 Yüksel, *Trabzon Şairleri*, 1/263

6 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/685

7 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/685.

8 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, çev. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972), 2/162-163.

Eserleri

1. Hüsn-i Eser

205 beyitlik matbu bir eser olan Hüsn-i Eser, güzel ahlak ve bazı büyük günahları ele alan bir metindir.[9] Mesnevi tarzında yazılmış olan bu eser, insanın iyi ve kötü karakter özelliklerini anlatan bir ahlak manzumesidir. Şiirlerin yapısında *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Manzumenin sonunda ise mef'ulü mefa'ilü mefa'ilü fe'ulün kalıbı ile yazılmış 27 beyitlik bir na't-ı şerif bulunmaktadır.[10] Hüsn-i Eser, bir kişinin nasıl olması gerektiği sorusunun cevabını sunar ve genel olarak bir kişinin sahip olması ve kaçınması gereken ahlaki özelliklere odaklanır. Şair, birinci beyitte bir şart ortaya koyar ve ikinci beyitte bu şartın sonuçlarını açıklar. Eser, ahlaki bir metin olduğu için öğretici bir özellik taşır ve metnin dili son derece basit ve anlaşılırdır.[11]

Altmışıncı beyitten yüz yirminci beyte kadar olan bölümde, şair iyi ahlak özelliklerini ve bu özelliklerin dünya ve ahiret sonuçlarından bahseder. Şairin vurguladığı iyi hasletler şunlardır: Hakkı tasdik etmek, kulluk görevini yerine getirmek, peygamberleri doğru şekilde tanımak, kötülüklerden kaçınmak, günahlarından tövbe etmek, yalan söylemekten kaçınmak, doğru yoldan sapmamak, sonuçları düşünerek yaşamak, dünyevi kazançlara aşırı düşkün olmamak, dürüst olmak, içsel aydınlanmayı sağlamak, şeytanla dostluk kurmamak, kardeşlik ilişkilerini bozmamak, edepli davranmak, şöhret ve eğlencelere kapılmamak, inatlaşmamak, katı olmamak, zorluklara ve üzüntülere sabır göstermek, ölüm korkusuyla yaşamak, kökleri bilmek, ahlaki sapmalardan kaçınmak, kıskançlık yapmamak, cömert olmak, kavgacı olmamak, başkalarına zarar vermemek, ikiyüzlülükten uzak durmak, hakikati desteklemek, başkalarına zulmetmemek, geleceği düşünmek, güler yüzlü ve mütevazi olmak, barışçıl olmak, nimetlere şükretmek, verilen sözlere sadık kalmak, az konuşmak, mal biriktirme hırsına kapılmamak, önceki nesillerin mirasını bilmek, cehaleti kabul etmek, hoş sohbetli olmak, kendi egosunu yenmek, iftira atmamak, insanların hatalarını açığa çıkarmamak, kalpleri kırmamak, hile yapmamak, iffetli olmak, dedikodu yapmamak, sır saklamak, büyük günahlardan uzak durmak, bilgiye saygı göstermek, bir mezhebe bağlı olmak, şeriatı ve din bilgisini edinmek ve Allah'a itaat etmek gibi özelliklerdir.

Şair, 120-122. beyitlerde din kardeşlerine seslenerek iyi ve kötü ahlaki özellikleri açıklar ve insanın ahiretteki durumunun bu özelliklerden anlaşılabileceğini belirtir. Manzumenin devamında, Hz. Adem'in yaratılışı, yasak meyveyi yemesi, cennetten dünyaya indirilmesi gibi olaylar anlatılır. 139-147. beyitler arasında, nefsine yenilip şeytana uymak ve dünya arzularının zararları hakkında bilgi verilirken, 148-161. beyitlerde "Âdem olan"ın nasıl olması gerektiği ayrıntılı bir şekilde açıklanır. 166. beyitten itibaren, şair insanın mükemmel örneğinin Hz. Peygamber (sav) olduğunu vurgular ve ona sadakatle bağlanmayı önerir. 182. beyitten sonra ise Hazret-i Peygambere ve ashabına salat-ü selam ile tazim ve hürmette bulunur. Son olarak okuyuculardan manzumede yer alan hataları göz ardı etmelerini ister ve Cenab-ı Hakk'tan affını niyaz ederek eserini sonlandırır.[12]

---

9 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2018), 174.

10 Murat Ak, "Manzum Bir Ahlak Metni: Hüsn-i Eser", *Sufi Araştırmaları* 9/17 (2018), 51.

11 Gülay Durmaz, "19. Yüzyıla Ait Bir Mesnevi Örneği: Manzume-i Hüsni Eser", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2018), 82.

12 Durmaz, "Manzume-i Hüsni Eser", 83.

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (Süleymaniye, Hasib Efendi, nr. 339)*

Müellifin *Hüsni Eser* dışında günümüze ulaşmayan beş eseri daha bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

2. Kasîde-i Tevhîd-i Şerhi

Feyzî-i Hindî'nin Mülemma kasidesinin Türkçe şerhi olarak bilinir.

3. Bâğbân

Şeyh Sadi'nin Gülistan'ına yazılan Türkçe şerhin mukaddimesi olan bir eserdir.

4. Galâtât

Çizmecizâde tarafından kaleme alınan, Türkçede kullanılan muharref kelimelere dair alfabetik bir sözlük olarak hizmet eden bir eserdir.

5. Dîvânçe

Müellifin şiirlerini içeren bir derleme eserdir.

6. Manzûme-i Fazîlet-i Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri hakkında yazılan bir eserdir.

Bazı kaynaklarda bu eserlerden bazılarının belirli kütüphanelerde yer aldığına dair bilgiler bulunmasına rağmen yapılan aramalar sonucunda ilgili eserlere ulaşılamamıştır.

Kaynakça

"Hüsnü Hüseyin Efendi (Çizmeci-Zâde)" *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.

Ak, Murat. "Manzum Bir Ahlak Metni: Hüsn-i Eser", *Sufî Araştırmaları* 9/17 (2018), 51-78.

Çalka, Mehmet Sait. "Divançe (Hüsnî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023]. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divance-husni-tees-1503

Durmaz, Gülay. "19. Yüzyıla Ait Bir Mesnevi Örneği: Manzume-i Hüsni Eser", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2018), 79-96.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 5 (2018), 155- 239.

İnal, Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Kalkışım, M. Muhsin "vd" (ed.). *Trabzon'un Kültürel Yüzü,* İstanbul: Buhara Yayınları, 2020.

Keskin, Beyhan. "Bâğbân (Hüsnî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023]. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/bagban-husni

Keskin, Beyhan. "Galatât (Hüsnî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. [Erişim Tarihi: 10 Ekim 2023]. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/galatat-husni

Tahir Efendi, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri.* çev. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları,1993.

DERVİŞ KAPTANZÂDE ALİ NECATİ VE ESERLERİ

Eyüp ÖZTÜRK[*]

Hayatı

Derviş Kaptanzâde Ali Necati Efendi, hakkında çok fazla malumatın olmadığı geç dönem Osmanlı müelliflerinden birisidir. Ailesine, eğitimine ve yaşamının ilk dönemlerine dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hayatına dair bölük pörçük malumat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmek amacıyla kaleme aldığı eserin satır aralarına gizlenmiş bilgilerden ibarettir. Söz konusu eseri bir değerlendirme eşliğinde yayıma hazırlayan Kudret Emiroğlu, kitaba serpiştirilmiş bu bilgilerden hareketle memuriyet dönemlerini içeren zamanlara dair sınırlı bir hayat hikâyesi inşa edebilmiştir.

Ali Necati Efendi'nin yaşamı hakkındaki sınırlı malumat kendisinin bir bürokrat olarak görev yaptığı yıllara aittir. Buna göre Ali Necati Efendi 13 yıl süre ile o dönemler için oldukça yüksek bir bürokratik makam olan Ziraat Bankası müfettişliği görevini ifa etmiş ve bu vazifesi sebebiyle ülkenin birçok yerinde bulunmuştur. Kendi ifadelerine göre o, bir meşrûtiyet taraftarıdır. Bu çerçevede, resmi üyesi olmamakla birlikte, İttihat ve Terrakki Partisi'ni fikren ve fiilen desteklemiş, onların başarısı için çaba göstermiştir. Muhtemelen bu desteği sebebiyle meşrûtiyetin ilanından sonra partiye davet edilmiş ama bu teklifleri memuriyeti sebebiyle kabul etmemiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın 1909 yılında sadrazamlığa getirilmesi ve onun da Evkaf Nezareti'ne Halil Hamdi Hamada Paşa'yı ataması, Ali Necati Efendi'ye Evkaf Muhasebeciliği yolunu açmıştır. Ancak o, bu görevde altı-yedi ay gibi oldukça kısa bir süre kalmıştır. Zira Ali Necati Efendi, Evkaf Muhasebeciliği'ne atanmasından üç ay gibi çok kısa bir süre sonra, bakanlık bünyesinde yolsuzluk yapıldığı iddiaları ile harekete geçmiştir. O, iddialarına destek bulabilmek ve bir soruşturma açılmasını sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuş, bu minvalde ilgili makamlara ulaşmaya çalışmıştır. Ancak Ali Necati Efendi amacına ulaşamamış, bilakis öne sürdüğü iddialar sebebiyle kendisine işten el çektirilmiştir. Süreç esnasında karşılaştığı olumsuzluklar bununla da sınırlı kalmamış; sadaret makamına yolsuzluk konusunda göndermiş olduğu dilekçeleri mebuslara dağıtmak amacıyla matbaada bastırmasından kısa bir süre sonra tutuklanmış ve Divan-ı Harb-i Örfî'ye sevkedilmiştir. Akabinde bu makam tarafından Ali Necati Efendi'ye hükümete hakaret ettiği gerekçesiyle altı ay süreli hapis cezası verilmiştir. Cezasının bir kısmını yatmış, kalanı ise affedilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra kendisine teklif edilen muallimlik, müfettişlik, defterdarlık gibi üst düzey memuriyet görevlerini geri çevirmiş ve doğum yeri olan Trabzon'a yerleşerek mazuliyet maaşı ile yetinmiştir. Kendi ifadelerinden, hayatının bu noktadan sonraki süreçlerinde Trabzon'da kültürel faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.[1]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eyupozturk@trabzon.edu.tr

[1] Buraya kadar olan bilgiler Kudret Emiroğlu'nun tespitlerinin bir özetidir. Geniş bilgi için bkz. Kudret Emiroğlu, "Giriş", *İttihad'ın İç Yüzü: Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze*, mlf. Derviş Kaptanzâde Ali Necati, (İstanbul: Heyamola Yayınları,2010), 13-61.

Eserleri

Derviş Kaptanzâde Ali Necati'nin iki adet eseri bulunmaktadır. Birisi çocuklara yönelik ders kitabı niteliğinde tasarlanmış olan *Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye* isimli eserdir. Diğeri ise, daha önce bahsettiğimiz üzere, Evkaf Nazırlığı'ndaki yolsuzluk iddialarına dair kaleme almış olduğu ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik bir eleştiri niteliği taşıyan *İttihad'ın İç Yüzü: Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze* isimli çalışmadır. Her iki kitap da matbu olup Trabzon'da basılmıştır.

1. Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye

Ali Necati Efendi'nin bu eseri çocuklar için kaleme alınmış bir vatandaşlık bilgisi kitabı niteliğindedir. 66 sayfadan ibaret olup 1327 (1911-1912) yılında Trabzon'da Mihâilidi Matbaası'nda basılmıştır. Nâşiri ise Trabzon Uzun Sokak'ta dükkânı bulunan dönemin meşhur kültür insanı Kitapçı Hamdi'dir.

Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye'nin alt başlıklarında vatan, millet, devlet, vatandaşlık, meşruti idare, hürriyet, kanun, Meclis-i Mebusan, ülkenin idari taksimatı, vergi, belediye, ticaret ve sanayi odaları ve hatta matbûât gibi hususlara değinilmekte; çocuklar, buralarda verilen malumatlarla iyi vatandaş olma yolunda bilgilendirilmeye çalışılmaktadır.

Kitabın ilk bahsi dersleri işleyecek hocalara yöneliktir ve onları yüksek bir bilinçle tedris faaliyetlerine girişme hususunda motive etmeyi amaçlamaktadır. Esasında sadece bu bölümde değil, kitabın bütünü boyunca satır aralarında okuyuculara bir motivasyon ruhu verilmeye gayret edilmiştir. Kitap boyunca okuyucular devletin ve milletin geri kalmışlığı, dolayısıyla her vatandaşın hevesle üzerine düşeni yapması gerektiği vurgularıyla bu yolda bilinçli bir şekilde harekete yönlendirilmektedir.[2]

Ali Necati Efendi iyi bir meşrûtiyet taraftarıdır. Eserinde bir yandan çocuklara Osmanlı hanedanının saygınlığını vurgularken diğer taraftan devlet idaresinin muhakkak cumhuriyete dayanmasının gereğine işaret etmektedir.[3] Ona göre ideal devlet, kanun devletidir. Bu çerçevede II. Abdülhamid dönemi, onun tarafından, istibdat adıyla karanlık zamanlar olarak tanımlanmakta ve Kanûn-ı Esasi'nin yeniden tesis edilmesi hürriyet yolunda atılan büyük bir adım olarak tavsif edilmektedir.[4] Ali Necati Efendi ülke fertleri arasında siyasi birlik oluşturulabilmeyi de ancak kanun düzeni üzerinden sağlanabilecek bir kazanım olarak görmektedir. Ona göre Osmanlı'nın bekası için vatandaşlar arasında kökene bakılmaksızın kanuni haklara dayanan bir eşitlik ruhu teşkil edilmeli ve bu duygu üzerinden yürütülen bir siyasi birlik kurulmalıdır.[5]

Bir bütün olarak bakıldığında Ali Necati Efendi'nin kitabı, didaktik bir tarzda kaleme alınmış ve dilinin sade oluşu nedeniyle de oldukça kolay okunan akıcı bir eserdir. Yazarın temel amacı iyi bir vatandaş olmanın yanında, güçlü bir devlet kurmanın temel unsurlarını çocuklara/okuyuculara öğretmektir. Kitapta meşrûtiyet düşüncesi ve bu fikrin vadettiği düzenle ilişkili kavramlar, Osmanlı'nın/Müslümanların kurtuluşunun yegâne anahtarı mesabesinde sunulmaktadır. Bu yönüyle Ali Necati'nin eseri kaleme alındığı dönemin siyasi ve fikri izlerini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır.

2. İttihad'ın İç Yüzü: Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze

Ali Necati Efendi bu eserini İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı kaybetmesinin akabinde, 1328 (1912-1913) yılında, Trabzon'da İkbal Matbaası'nda bastırmıştır. Yazar, bu eseri ile hem önceki dönemin siyasi otoritelerine yönelttiği yolsuzluk iddialarını bir araya getirmiş hem de bu süreç esnasında kendisine yöneltilen suçlamaları bertaraf ederek şahsını tezkiye etme gayreti gütmüştür. Bu anlamda

2 Ali Necati, *Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye*, nşr. Kitapçı Hamdi, (Trabzon: Mihâilidi Matbaası, 1327), 3-6.

3 Ali Necati, *Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye*, 16-17.

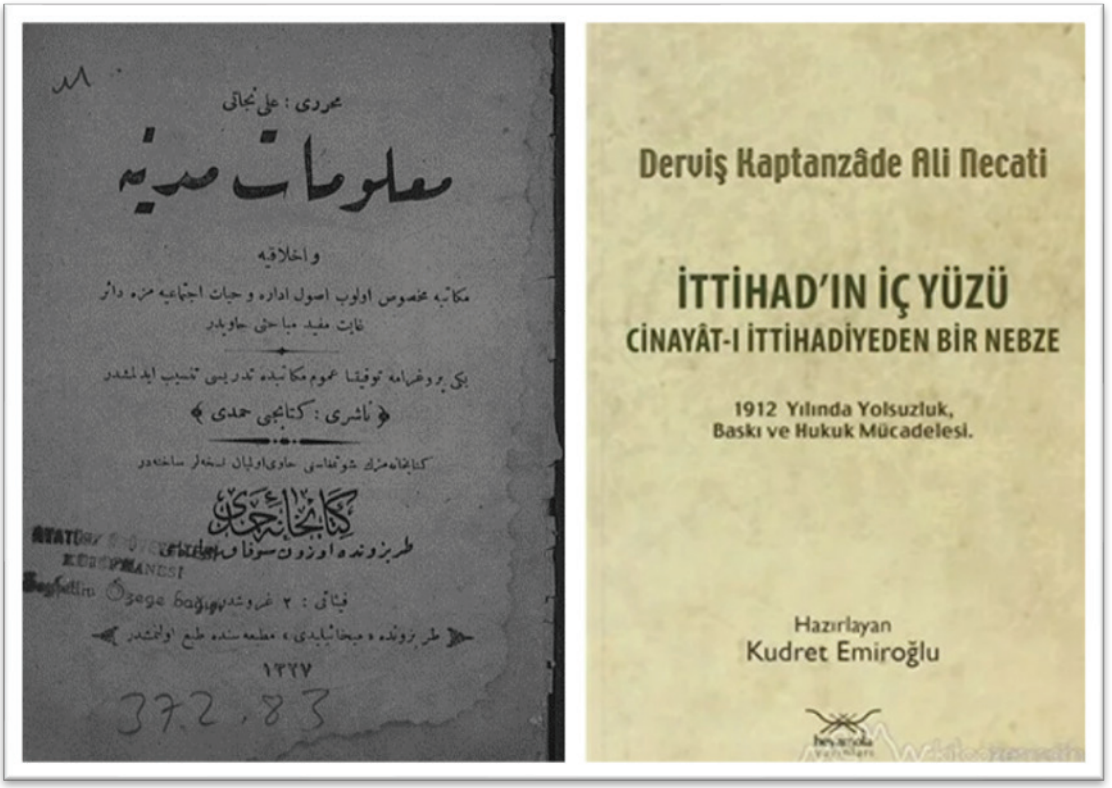
4 Ali Necati, *Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye*, 23.

5 Ali Necati, *Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye*, 21-22.

eser çoğu zaman Ali Necati Efendi'nin kendisine yapıldığını düşündüğü zulmün ayrıntılarını ifşa ettiği bir hatırat kitabı havasına bürünmektedir.

Eser incelendiğinde, Ali Necati Efendi'nin kendisini Evkaf Muhasebeciliği'ne atayan Halil Hamdi Hamada Paşa'nın görevi bırakması hemen akabinde, Şerif Ali Haydar Efendi'nin Evkaf Nazırlığı vazifesini üstlenmesiyle beraber, muhalif bir tavır benimsediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ali Necati Efendi'nin kitabında esas hedef aldığı kişi, Şerif Ali Haydar Efendi'den ziyade dönemin sadrazamı olan İbrahim Hakkı Paşa'dır. Ali Necati Efendi'ye göre Evkaf'tan nemalanan ittihatçı bir çete vardır ve esas siyasi sorumluluğu üzerinde taşıyan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa bunları engellemek için hiçbir şey yapmamıştır.[6]

Ali Necati Efendi eserinde önceden kendisinin de taraftarı olduğu İttihat ve Terakki Partisi üyelerini "çete"; hükümranlık yıllarını da "üç buçuk yıllık zulüm ve ihanet dönemi" olarak tanımlamakta,[7] yeri geldikçe onlar hakkında bunlar dışında başka ağır benzetmelerde de bulunmaktadır.[8] Ali Necati Efendi'nin bu değerlendirmelerinde bütünüyle objektif olmadığı; kanaatlerinin oluşumunda, maruz kalmış olduğunu düşündüğü kötü muamelelerin de önemli bir payının olduğu aşikârdır. Bununla birlikte dile getirmiş olduğu olumsuzlukların bir kısmının gerçekliği, onun dışındaki kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır. Bu sebeple Ali Necati Efendi'nin döneme dair şahitliği dikkatle incelenmeli ve söz konusu kitap o zamanları idrak etmiş bir şahsın gözünden bir devrin eleştirisi olarak okunmalıdır.

Resim 1: *Eserlerinin dış kapak görüntüleri*

6 Emiroğlu, "Giriş", 50-51.

7 Ali Necati, *İttihad'ın İç Yüzü: Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze*, haz. Kudret Emiroğlu, (İstanbul: Heyamola Yayınları,2010), 135.

8 Emiroğlu, "Giriş", 61.

Kaynakça

Ali Necati. *İttihad'ın İç Yüzü: Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze*. haz. Kudret Emiroğlu. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010.

Ali Necati. *Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye*, nşr. Kitapçı Hamdi. Trabzon: Mihâilidi Matbaası, 1327.

Emiroğlu, Kudret. "Giriş". *İttihad'ın İç Yüzü: Cinayât-ı İttihadiyeden Bir Nebze*. mlf. Derviş Kaptanzâde Ali Necati. 13-61. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010.

DURSUN NURİ FEYZİ GÜVEN (ÇALEKLİ DURSUN EFENDİ) VE ESERLERİ

Fatih TOPALOĞLU[*]

Hayatı

Van'dan göç edip Trabzon'un Of ilçesine bağlı Büyükköy'e yerleşen ve Güveli lakabıyla anılan Abdülaziz Efendi'nin torunlarından Yakup Efendi'nin oğludur.[1] 1883 yılında Of'un Çalek (Sıraağaç) köyünde doğan Güven, hafızlık yapmaya başladığı yedi yaşında babasını kaybetmiş, dokuz yaşında iken Hemşinli Ahmet Efendi'nin yanında hafızlığını bitirmiştir. İlk Arapça eğitimine Karakaş Ahmet Efendi'nin yanında başlamış, hocasının 1903 yılında ölümünün ardından Çaykara'nın Akdoğan köyüne giderek Tayyib Zühtü Efendi'nin talebesi olmuştur. Tayyip Zühtü Efendi, Dursun Efendi'nin kendi köyü olan Çalek köyü medresesine müderris olarak gelince Dursun Efendi de eğitimine kendi köyünde devam etmeye başlamıştır.[2]

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş, Fatih Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'ne kaydolmuş ve Sahn Medresesi'ni bitirmiştir. Daha sonra imtihanla 1918 yılında Süleymaniye Medresesi, Kelâm ve Hikmet şubesinde okumaya başlamış, 17 Nisan 1922 tarihinde "Müderris" unvanıyla mezun olmuştur.[3] Dursun Efendi'nin ders aldığı diğer bazı hocalarının isimleri ise hadis usulü ve tarihi hocası Hüseyin el-Arabkirî[4], müfessirliğinin ve İslâmî ilimlerdeki derin vukufunun yanı sıra felsefî düşünce ve pozitif ilimler alanında da bilgili, dönemin önemli âlimlerinden Elmalılı Hamdi Efendi, kelâmda yenilik hareketinin Türkiye'deki ilk temsilcisi ve felsefeci İzmirli İsmail Hakkı Efendi, Ferid Bey[5] ve tasavvuf âlimi ve Nakşibendî şeyhi Abdül Hâkim Arvasî'dir.

Küçük yaşlardan itibaren oldukça iyi bir eğitim aldığı İslâmî ilimlerin yanında özellikle Süleymaniye Medresesi'nde tahsil ettiği İslâm felsefesi, felsefe, dinler tarihi, psikoloji, mantık, tasavvuf gibi alanlarda da geniş bir bilgi ve derin bir tahlil yeteneğine sahip önemli bir âlimdir. Arapça ve Farsça'yla birlikte Almanca da biliyor olması, farklı kaynaklardan istifade etmesini sağlamış böylece birçok alanda yetkin değerlendirmelerde bulunmasına imkân tanımıştır.[6]

Güven, Süleymaniye Medresesinden mezun olduktan bir süre sonra Meşîhat Dâiresi'nde çalışmış ve daha sonra Medresetü'l-Kuzât'a girerek buradan mezun olmuş ve Umûr-i Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti tarafından Trabzon ve Havâlisi Medreseler Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. 23 Ekim 1923'te bölgenin ileri gelen âlimlerinin de görüşlerine tercüman olmak amacıyla *Sebîlü'r-Reşâd* ve diğer yayın kuruluşlarına

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Ana Bilim Dalı, topaloglu@trabzon.edu.tr

1 Yusuf Şevki Yavuz, "Dursun Nuri Feyzi Güven", *DİA*, 14, 328.

2 Rızvan Güven, "Çalekli Haci Dursun Efendi", *I. Uluslararasi Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (İstanbul, 2016), 177.

3 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)* (İstanbul: Zafer Matbaası, 1980), 25.

4 Hüseyin Avni Arapkiri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Hüseyin Avni Arapkiri, *Bugyetu'l-Hasis Fi Tarihi İlmi'l-Hadis,* nşr. Nilüfer Kalkan Yorulmaz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022).

5 Süleyman Hayri Bolay, "Ömer Ferit Kam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, 271-273.

6 Fatih Topaloğlu, "Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) Tevhid ve İşrâk Adlı Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (İstanbul, 2016), 487.

yazılar yazmış, güncel hayatı yakından takip etmiş, gelişen siyasi ve sosyal hayata bigâne kalmamıştır. 1924 yılında medreselerin kapatılması üzerine müfettişlik görevinden ayrılarak Of'ta açılan İmam-Hatip Mektebi'nde iki yıl kadar müdürlük yapmıştır.[7]

Dönemin siyasi geriliminden dolayı on yıl kadar Samsun'un Havza ilçesine bağlı bir dağ köyünde saklanmış, af kanunlarının çıkmasından sonra (1933) Karadeniz Bölgesi'ni dolaşarak Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun'da vaazlar vermiştir. 1938 yılında köyüne dönerek Trabzon Hayrat ilçesi Hundez (Güneşli) köyünde Çaykaralı Tâhir Efendi'ye ait medresede gayri resmî olarak İslâmî ilimleri okutmaya başlamıştır. Arapça yazdığı bazı risâlelerini yayımlatmak amacıyla 1950 yılında hacca gitmiş, ancak kitaplarını neşretme imkânı bulamadığı gibi yolculuk esnasında bunlardan bir kısmını kaybetmiştir.[8] Güven, 1977 yılında kendi köyünde vefat etmiştir.

Eserleri

Dursun Feyzi Efendi, hadis, kelâm, felsefe ve ahlâk alanlarında kıymetli eserler telif etmiştir. Bu eserlerin bir kısmı basılabilmiş, bazıları kaybolmuş bazı çalışmalarıysa el yazması notlar halinde tahkik edilmeyi beklemektedir. Biz bu çalışmada Güven'in eserlerinden temin edebildiklerimizi tanıtmaya çalışacağız.[9]

1. Tevhid ve İşrak[10]

Bu eser, Dursun Feyzi Efendi'nin Süleymaniye Medresesi'nden mezun olurken hazırladığı ihtisas tezidir.[11] Güven, vermiş olduğu icazetnamelerde bu tezi kabul eden heyette hangi hocaların bulunduğunu belirtmektedir. Bu kişiler; Kelam hocası, Hüseyin el-Arabkirî; Mantık hocası, Elmalılı Hamdi; İslam Felsefesi hocası, İzmirli İsmail Hakkı; Felsefe Tarihi hocası, Ferid Bey ve Tasavvuf hocası, Abdülhakim Arvasi'dir.[12]

Yazar, ilk bölümde eserin konusunu kelâm ve felsefe açısından tevhid meselesinin incelenmesi olarak ifade etmektedir. Yine bu bölümde eserin yazımı sırasında faydalandığı âlimlerden bahsetmekte, bu kapsamda Fahreddin Râzî, Sadeddin Taftazânî, Gazâlî, Âmidî, Seyyid Şerif Cürcânî, Şeyh Bedreddin, Sühreverdî ve Dâvûd-i Kayserî gibi kelâm, tasavvuf ve felsefe alanında önemli şahsiyetlerin adlarını anmaktadır.

Eserde tevhid konusu öncelikle dinler tarihi açısından değerlendirilerek, insanlığın inanç geçmişi incelenmiş, daha sonra İslâm düşüncesindeki seyri, kelâmî bir bakışla açıklanmıştır. Üçüncü bölümde konunun felsefî arka planı İlkçağ Felsefesinden başlamak üzere anlatılmış ve son olarak tasavvufun meseleye bakışı büyük mutasavvıfların görüş ve düşünceleri ışığında sunulmuştur.

Yazar, sonlara doğru, eserde geçen görüş ve inanışları epistemolojik açıdan incelemiştir. Belirtmek gerekir ki, bu bölümdeki tahliller, eserin felsefî anlamda kıymetini artırmaktadır. Bu kapsamda Güven öncelikli olarak, bu görüş ve inanışları, hakikat değeri ve epistemolojik temelleri açısından incelemek suretiyle, onların tecrübî mi yoksa aklî mi bir temele oturdukları sorusunu gündeme getirmektedir. Yine bu kapsamda hakikatin mahiyeti, hakikat fikrinin kaynağı ve oluşum süreci, onun doğuştan mı yoksa

---

7 Yunus Vehbi Yavuz, *Çaykaralı Hacı Hasan Efendi* (İstanbul: Bayrak Matbaacılık), 25.

8 Hüseyin Albayrak, *Trabzon'dan Güzel Çehreler* (Trabzon: Sonhaber Matbaacılık, 2019), 296.

9 Bu çalışmayı yaparken bazı eserlerin temininde yardımcı olan Rızvan Güven ve İshak Güven Güvelioğlu'na teşekkür ederim.

10 Kitabın detaylı bir incelemesi için bkz. Fatih Topaloğlu, "Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) *Tevhid ve İşrâk* Adlı Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (İstanbul, 2016).

11 Bu eserin 1920 yılında İstanbul'da yayımlandığı gerek Dursun Feyzi Efendi'nin ailesi gerekse Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz'un *DİA*'da yazdığı "Dursun Nuri Feyzi Güven" maddesinde ifade edilmektedir. Ne var ki, yaptığımız katalog taramalarında eserin matbu nüshasının izine herhangi bir kütüphanede rastlayamadık. Burada verilecek olan bilgiler, Dursun Feyzi Efendi'nin ailesinde bulunan el yazması bir nüshadan faydalanılarak hazırlanmıştır.

12 Bu bilgi Dursun Feyzi Efendi'nin vermiş olduğu icazetnamelerden elde edilmiştir. Bu noktada özellikle bu icazetnamelerden birisinin tahkikini yaptığı çalışmasını henüz yayımlanmamışken bizimle paylaşan İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Musa Alak'a teşekkür ederim.

sonradan mı elde edildiği gibi problemleri tartışmaktadır. Güven, bütün bu değerlendirmeler ışığında, hakikatin göreceliği ve değişkenliği fikrini benimseyen Batı felsefesinin hakikat iddiasının tutarsız olduğunu ifade ederek bu tutarsızlığın asıl sebebini, İslâm dininin tetkik ve tahkik temelli epistemolojisinden haberdar olmamakla açıklamaktadır.

2. Muhtar-ul-Ehadis[13] *Tercümesi*[14] (1. Cild)[15]

Müellifi Ahmed el-Hâşimî (ö. 1943) olan eser Dursun Feyzi Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Güven'in bu çalışmayı yapmasındaki başlıca motivasyon kaynağının, eserin dönemin medrese geleneğinde Hadis müfredatı içerisinde sıkça okutulması ve bu konuda talebelere yardımcı bir kaynak sağlama olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde Dursun Feyzi Efendi, tercüme tekniği açısından iki farklı yöntem uygulamıştır. Bazı hadisleri kelime kelime tercüme etmiş bazılarının manalarını yorumsal bir şekilde vermiştir. Bu durumu kendisi esere yazdığı Önsöz bölümünde şu şekilde gerekçelendirmektedir: "Tercümede bazı fazla tâbirler ve adfi tefsirler istimal etmekteki maksadım, hadisi şeriflerin mânâları kolay ve tam anlaşılsın için olmuştur."

Güven, hadis metinlerini sadece tercüme etmemiş aynı zamanda hadis tarihinin pek çok eserinde görüldüğü gibi hadislerin tahricini yapmış ve güvenilirlik açısından incelemiş[16] ve kısa bazı notlarla hadisin içeriğine göre farklı açılardan bazı hadisleri açıklamıştır. Hadis tercümelerinde dikkat çeken unsurlardan birisi de bazı hadislerin Kur'an ayetleriyle bazılarınınsa Farsça ya da Arapça bazı beyitlerle açıklanmış olmasıdır.

Eserde dikkat çeken bölümlerden birisi, Önsöz'den sonra yer alan yaklaşık 2 sayfalık hacimde ve "5/Mayıs/1962 tarihinde diyanetten sorulan suale verdiğimiz cevabın metnidir." notuyla paylaşılan metindir. Güven bu metinde, öldükten sonra dirilme meselesini akli delillerle açıklamaktadır. Yer yer bilimsel ifadelerin ve filozofların konuyla ilgili yaklaşımlarının da ele alındığı bu bölümde Güven akli ilimlere olan ilgisini ve vukufiyetini ortaya koymaktadır. Nitekim "İlmin afeti unutmaktır…" şeklinde başlayan hadise yazdığı açıklamada kullandığı"…ayet ve hadis vermiş olduğu kanaatları müsbet ve fennî bilgilerle ve aklı misallerle anlatmak ne güzel ve ne çok yarayışlıdır." ifadesi, onun bu konulara ilgisini göstermesi açısından önemlidir.[17] Yine bu konuda verilebilecek başka bir örnek de, "Bir yerde yangın gördüğünüz zaman hemen tekbir getiriniz. Çünkü tekbir yangını söndürür," hadisini açıklarken yapmış olduğu, "Yangın mahallinde tekbir getirmek insanı manen heyecana getirdiğinden, yangın ekipleri daha

---

13 Eserin tam adı, *Muḫtârü'l-eḥâdîṣi'n-nebeviyye ve'l-ḥikemi'l-Muḥammediyye*'dir. *Kütüb-i Sitte*, *el-Muvaṭṭâ*, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaġīr*, *el-Câmiʿu'l-kebîr*, *et-Terġīb ve't-terhîb* ile diğer muteber hadis kitaplarından seçilen ve ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanan iki bin kadar hadisi ihtiva etmektedir. Müellif hakkında ayrıca bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "Ahmed el-Hâşimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2, 89.

14 Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi* (İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1964). Eserin orijinal adı, *Muhtârü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye ve'l-Hikemi'lMuhammediyye*'dir. Bu eserin iki Türkçe tercümesi daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Abdullah Aydın ve A. Fikri Yavuz'un *Muhtârü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye Tercümesi* (İstanbul: Haznedar Ofset, 1978)'dir. Diğeri ise *Muhtârü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye İzahlı Tercümesi -Hadis-i Şerifler ve Vaaz Örnekleri*, (İstanbul: Fatih Matbaası, 1967) başlığıyla Abdülkadir Akçiçek tarafından yapılmış tercümedir. Daha sonra basılmış olmalarına rağmen, bu tercümelerde Dursun Feyzi Efendi'nin tercümesinden bahsedilmemiştir. Bu tercümelerden birincisinde orijinal metin hadis kritiği açısından herhangi bir açıklama yapılmaksızın tercüme edilmiş, ikincisinde ise hadisler tercümenin yanında vaaz üslubunda şerh edilmiştir. Dursun Feyzi Efendi, *Ahiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri* adlı eserinin baş tarafına koyduğu "Dikkat" başlıklı yazısında *Muhtar'ül-Ehadis*'in başka tercümelerinin de bulunduğundan bahsetmiş, bu tercümelerin her birinin hadisleri farklı bir açıdan incelediğini belirtmiş ve kendi tercümesindeki izahatın başka herhangi bir eserde bulunmadığını vurgulamıştır. İncelemelerimiz sonucu edindiğimiz kanaat Güven'in tercümesindeki açıklamaların içerik açısından diğerlerine göre daha zengin olduğu yönündedir.

15 Bu eserle ilgili incelemelerimizde yol gösterici önerileriyle çalışmamıza katkı sunan Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Selim Demirci'ye minnettarım.

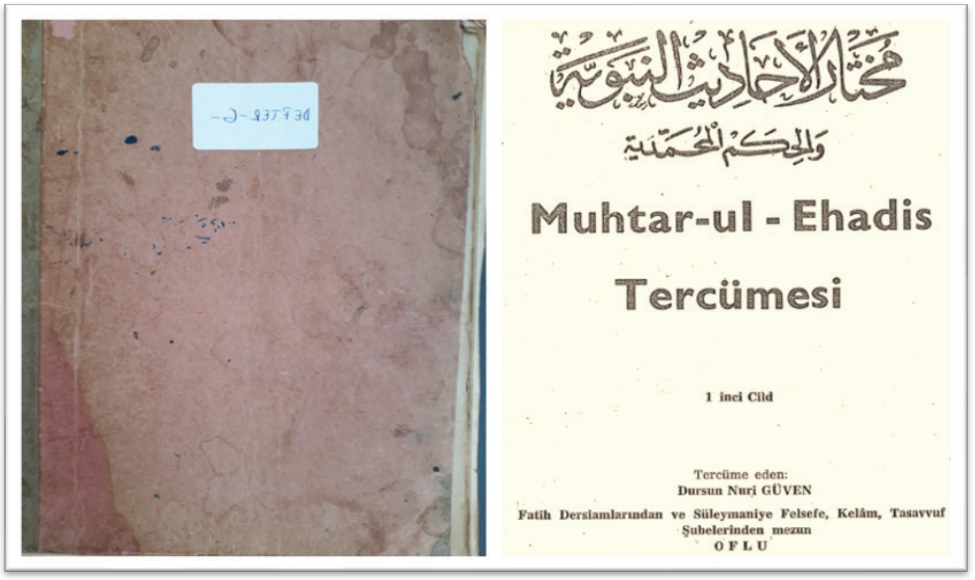
16 "Bu kitabı tahkik eden eş-Şeyh Cemil Hammud, bu kitapla ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Müellif hadislerin sıhhatini gözetmemiştir. Bilakis zayıf ve mevzu hadisleri irad etmiştir. Bu tür hadisler çoktur ve kitabın üçte birinden fazladır. Ben şu hususu tespit ettim: Müellif, Sahihayn'daki hadislerden sarf-ı nazar ederek aynı manayı taşıyan zayıf ve mevzu hadisleri kitabına almıştır." Musa Bağcı, "Medrese Eğitiminde Hadis Birikimi –Diyarbakır Örneği", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 1 (2009), 51. Nitekim Dursun Feyzi Efendi de gerek senet gerekse içerik açısından sıhhatli bulmadığı hadisleri tercümesinde açıkça belirtmiştir.

17 Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi*, 2.

heyecanlı ve çok daha enerjisini sarf ederek yangının sönmesinde yardım eder demektir."[18] şeklindeki izahtır. Bir hadisle ilgili olarak yapmış olduğu, "Bu hadis zayıf ise de akla isyan eden hadislerden değildir."[19] şeklindeki açıklama da bu bağlamda değerlendirilebilir. Ona göre, "Dünyaya aid ilimler, hesap, hendese ve fizik bilgileri gibi, hüsnü niyetle olduğu takdirde bunlar da makbul ilimler kadrosuna girerler."[20]

Güven, tercümesini ilmî olarak nitelendirilebilecek ifadelerle zenginleştirmiş, bazı hadisleri teknik olarak incelerken hadis usulüne dair açıklamalar yapmış; bazı noktalarda gramer açısından incelemeler yapmış; imanın mahiyeti, iman-amel ilişkisi, Allah'ın ilmi ve kulun iradesi gibi kelamın ilgi sahasına giren konularda meseleyi farklı kelâm ekollerinin görüşleri açısından[21] ve yine ibadetlerin ifası gibi fıkha taalluk eden konularda farklı fıkhî ekoller açısından öz bir şekilde değerlendirmiştir. Kitapta geçen "Bu hadis, isnat cihetiyle sahih değilse de keşif tariki ile sahihtir."[22] şeklindeki bir ifade burada zikredilmeye değerdir. Kanaatimizce klasik hadis usulü açısından muteber bir değerlendirme yöntemi olmayan bu yaklaşım tarzının Dursun Feyzi Efendi tarafından kabul görmüş olması, onun tasavvufa olan meyli ile telif edilebilir. Zira hem Osmanlı kültürü hem de istifade ettiği Karadeniz kültüründe tasavvuf önemli bir konumdadır.

Son olarak, eserin baş tarafına Dursun Efendi tarafından yazılan bir notta, 2. ve 3. Cildlerden de bahsedilmektedir. Ancak yapmış olduğumuz literatür taramalarında bu cildlere dair bir kayda rastlamadık. Dursun Feyzi Efendi, ilk basım tarihinin 1966 olduğunu tahmin ettiğimiz *Ahiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri* adlı eserinin girişine koymuş olduğu "Dikkat" başlığı altındaki açıklamasında, üç cildin bir arada basılacağını yazmış olsa da görünen o ki, bu mümkün olmamıştır.[23] Nitekim Sadık Albayrak da *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* adlı çalışmasında yalnızca ilk cildi bastırabildiğini kaydetmiştir.[24]

Resim 1: *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi ve 6 nolu defterin dış kapakları*

18 Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi*, 31.

19 Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi*, 43.

20 Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi*, 54.

21 Örneğin, Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi,* 93-102.

22 Ahmed el-Hâşimî - Dursun Nuri Güven, *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi*, 71.

23 İshak Güvelioğlu Bey'in kitabında verdiği bilgiye göre, bu üç cildin bir arada bulunduğu ve Dursun Efendi'nin oğlu Süleyman Hoca tarafından daktilo edilmiş bir nüsha bastırılmak üzere Haşim Albayrak'a verilmiş ancak uzun yıllar bu mümkün olamamış ve o nüsha da kaybolmuştur. İshak Güven Güvelioğlu, *Güvelioğulları Tarih-Şecere* (İstanbul: İpomet Matbaacılık, 2012), 79. Bazı sayfalarının dijital görüntülerini elde ettiğimiz Dursun Efendi'ye ait el yazması hadis ve hadis usulü notlarının bu kitabın diğer ciltlerinin tashih edilmemiş hali olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur. Ancak bu kanaatin tahkiki, notların ehlince ciddi bir incelemeden geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu notlar söz konusu eserle ilgisi olmasa dahi Dursun Efendi'nin ilmi müktesebatının derinliği, onların ilim erbabının hizmetine sunulmasını gerektirmektedir.

24 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, 25.

3. Ahlâk ve İnan Öğütleri[25]

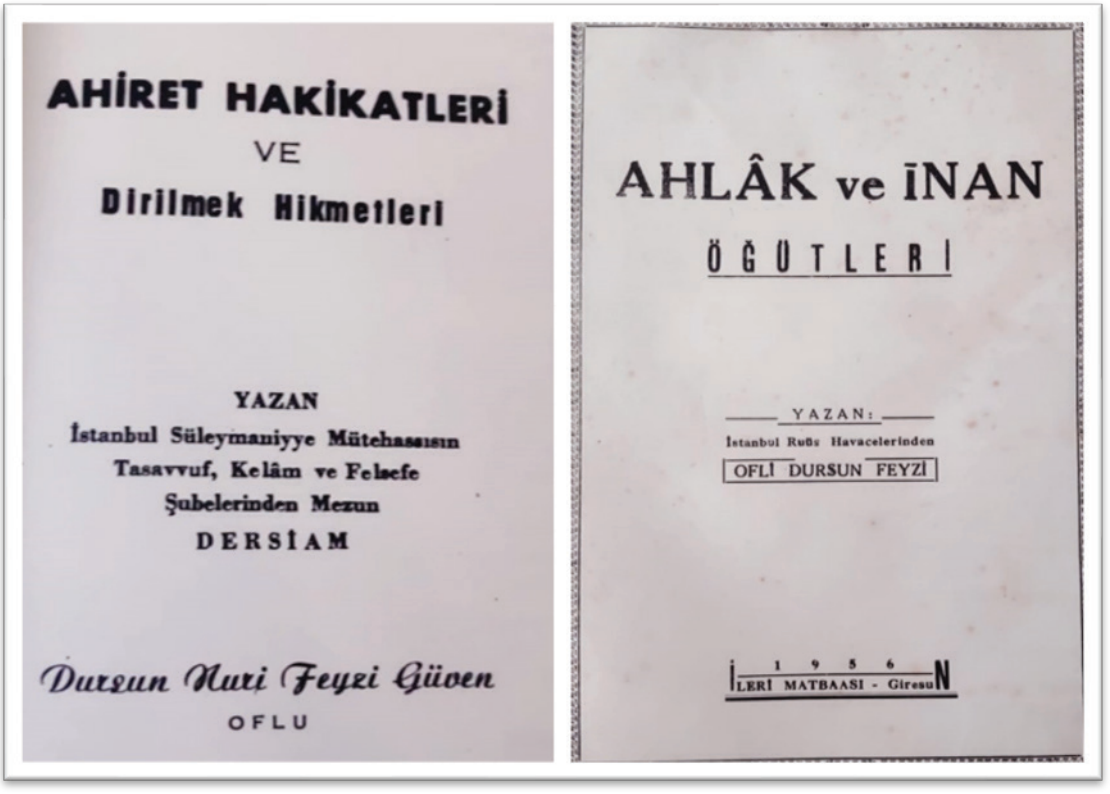
Sekiz sayfadan oluşan manzum bir eserdir. İnanç ve ahlâka dair temel konular üzerine yazılmıştır. Kitap, Allah'a iman konusunda insana bahşedilmiş olan iki önemli vergi olan peygamberlik ve insanın düşünme ile konuşma yetilerinin öneminden bahsederek başlamaktadır.

Eserde ele alınan ikinci konu, dilin dînî ve ahlaki açıdan doğu kullanımının önemine dairdir. Dursun Efendi bununla ilgili olarak, dilin yanlış kullanımının inanç üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri konusunda uyarılar yapmakta; zikir, dua ve tövbenin inancı güçlendirme potansiyelinden bahsetmektedir.

Daha sonra sırasıyla namazın önemi, alkollü içeceklerin zararları, yalan yere şahitliğin kötülüğü gibi konuları ele almıştır.

4. Ahiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri[26]

Dursun Feyzi Efendi, kendi ifadesiyle "fikri düşünce uçurumlarına" düşme tehlikesi olan bir konuda telif etmiş olduğu bu eseri, Kur'an'ı Kerim ve sahih hadislere dayanarak akıl kanunlarına uygun bir şekilde manzume tarzında beyana çalıştığını ifade etmiştir. Eser, genel itibariyle, ruh, ölüm, ölüm sonrası haller, haşir ve ahiretin cismani mi yoksa ruhani mi olacağı konularında kaleme alınmıştır.[27] Yazar, eserin giriş bölümünde âlemin yaratılışı ve kitapta daha sonraki bölümlerde ele alacağı konular hakkında hadis-i şerifler ışığında özet mahiyetinde bilgiler vermiştir. Kitabın sonunda daha önce basılmış olan *Ahlâk ve İnan Öğütleri* kitabı ikinci kez basılmak üzere konulmuştur.

Resim 2: *Eserlerinin dış kapak görüntülerinden örnekler*

[25] Ofli Dursun Feyzi, *Ahlâk ve İnan Öğütleri* (Giresun: İleri Matbaası, 1956).

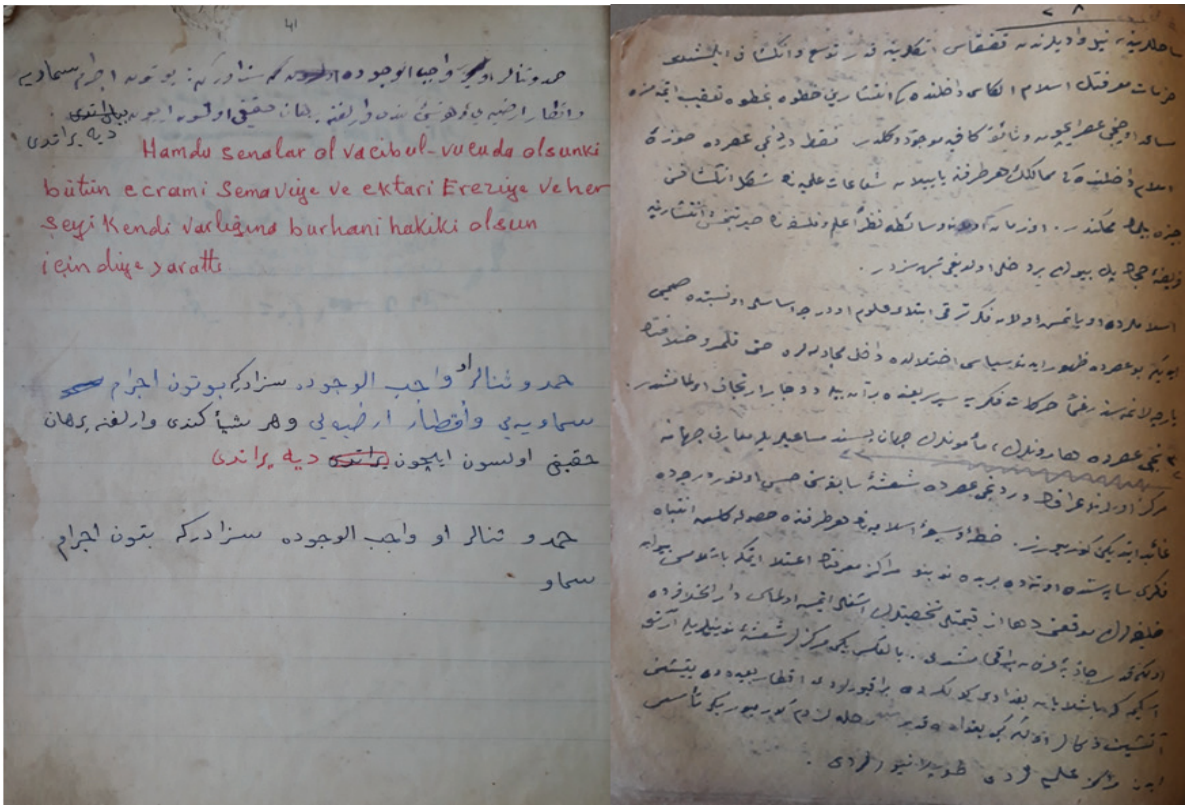
[26] Kitabın basım tarihi her ne kadar bazı kaynaklarda 1970 şeklinde geçiyor olsa da, Dursun Feyzi Efendi'nin kitabın giriş bölümünde yaşının 83'e yaklaştığını ifade etmesinden hareketle daha önce basılmış nüshalarının bulunabileceği konusundaki kanaatimizi belitrmek isteriz. Nitekim yakın aile efradından aldığımız bilgiler de kitabın 1966 yılında yapılan bir baskısının bulunduğunu teyit etmektedir.

[27] Dursun Nuri Feyzi Güven, *Ahiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri*, ts., 1.

5. Munkızu'l-Felâsife ve Muzhiru'l-Hakika

Bu eserin orijinal nüshası mevcut değildir. Daha sonradan elle çoğaltılmış nüshaların farklı şahısların kütüphanelerinde bulunduğu ile ilgili bilgiler aile üyeleriyle yapılan görüşmeler sonucunda tahkik edilememiştir.

Elde ettiğimiz bilgilere göre oldukça zengin bir kütüphaneye sahip olan Dursun Feyzi Efendi'nin kütüphanesinin büyük bir kısmı, çıkan bir yangın sırasında yanmıştır. Daha sonraki dönemlerde edindiği eserler ve bizzat kendi eserleriyle tuttuğu notlarsa ölümüyle birlikte ne yazık ki korunamamıştır. Bunların çoğu ya kaybolmuş ya da ehil olmayan ellerde gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Resim 3: *Eserlerinin müsveddelerinden örnekler*

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin. *Trabzon'dan Güzel Çehreler*. Trabzon: Sonhaber Matbaacılık, 2019.

Albayrak, Sadık. Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali). İstanbul: Zafer Matbaası, 1980.

Arapkiri, Hüseyin Avni. *Bugyetu'l-Hasis Fi Tarihi İlmi'l-Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

Bağcı, Musa. "Medrese Eğitiminde Hadis Birikimi –Diyarbakır Örneği1". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 1 (2009), 45-59.

Bolay, Süleyman Hayri. "Ömer Ferit Kam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/271-273.

Güvelioğlu, İshak Güven. *Güvelioğulları Tarih-Şecere*. İstanbul: İpomet Matbaacılık, 2012.

Güven, Dursun Nuri Feyzi. *Ahiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri*, ts.

Güven, Dursun Nuri. *Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi*. İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1964.

Güven, Rızvan. "Çalekli Hacı Dursun Efendi". *I. Uluslararasi Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. 175-181. İstanbul, 2016.

Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Muhtârü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye İzahlı Tercümesi -Hadis-i Şerifler ve Vaaz Örnekleri*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Fatih Matbaası, 1967.

Hâşim, es-Seyyid Ahmed *Muhtârü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye Tercümesi*. çev. Abdullah Aydın - A. Fikri Yavuz. İstanbul: Haznedar Ofset, 1978.

Kılıç, Hulusi. "Ahmed el-Hâşimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/89.

Topaloğlu, Fatih "Dursun Feyzi Güven'in (Çalekli Hacı Dursun Efendi) Tevhid Ve İşrâk Adlı Eseri". *I. Uluslararasi Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 487-491. İstanbul, 2016.

Ofli Dursun Feyzi. *Ahlâk ve İnan Öğütleri*. Giresun: İleri Matbaası, 1956.

Yavuz, Yunus Vehbi. *Çaykaralı Hacı Hasan Efendi*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık, ts.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Dursun Nuri Feyzi Güven". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/328-329.

EMİN HİLMÎ EFENDİ VE ESERLERİ

Mehtap AYDIN KAİM[*]

Hayatı

Mehmed Emin 1831'de Trabzon'da dünyaya geldi. Şiirlerinde Hilmî mahlasını kullandı. Emîn Hilmî adıyla meşhurdur. Hüseyin Alemdarzâde Hacı Mustafa Arif Ağa'nın oğludur. Aile Fatih Sultan Mehmed'le Trabzon fethinde bulunan ve Trabzon'u idareye memur edilen bir alemdarın soyundan gelmektedir, bu alemdâr Trabzon'un Ortahisar'ına yerleşmiştir.[1]

Emîn Hilmî ilk tahsilini Trabzon'da tamamladı ardından İstanbul'a giderek dayısı Hoca Pir Efendi'den medrese ilimleri okudu. 1849'da Trabzon valisi Hayreddin Paşa'nın divân kâtibi oldu. 1856'da Trabzon Meclis-i Kebîr azalığı ve sandık eminliği yaptı. Ordu, Gümüşhane ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarındaki usulsüzlükleri ıslah ile görevlendirildi. Trabzon vilâyeti Mektûbî Kalemi mümeyyizliği ve vilâyet gazetesi muharrirliği yaptı. 1869'da sâniye rütbesine getirildi. Bab-ı Ali'ye takdim ettiği her mısraı 1286'ya tekabül eden bir tarih manzumesine mükâfat olarak beşinci dereceden bir kıta Mecidi nişanına layık görüldü. 1870'de aldığı bu nişan, asker celbi konusunda gösterdiği bazı hizmetler karşılığında 1877'de, dördüncü dereceden Mecidi nişanı ile değiştirilmiştir.[2] 1877'de açılan ilk Osmanlı Meclîs-i Mebûsanı'na Trabzon mebûsu olarak girdi. 1878'de meclis kapatılınca İâne-i Muhâcirîn Encümeni kitâbeti ve âzalığına tayin edildi. Bu görevde on ay maaş almadan çalıştığı için kendisine mütemâyiz rütbesi verildi. Batum muhacirlerinin iskânına memur edilerek tekrar Trabzon'a gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra 1882'de İdâre-i Mahsûsa Vapurları Muhasebeciliğine, bir süre sonra da Bahriye Nezâreti Mektûbî Kalemi Müdürlüğü ile Matbaa-i Bahriyye Nezâreti'ne tayin edildi, rütbesi ûlâ sınıf-ı sânîsine yükseltildi.

Nakşibendî tarikatına intisaplıydı. 15 Zilhicce 1301'de (6 Ekim 1884) İstanbul'da vefat etti. Kabri Edirnekapı dışında İbn Kemal'in kabri civarında, dayısı Trabzonlu Pîr Efendi'nin yakınındadır.[3]

Üsküdarlı Talat, aynı gün ölen Şair Yenişehirli Avni Bey'le Emin Hilmî Efendi'ye ortak bir tarih düşürmüştür: "Hayf bir günde iki şâir-i hoş-gû gitti / Birisi Hazret-i Hilmî biri Mîr Avnî / Yazılır cümleye târîh bir gün olur / Kodular âh iki şâir-i mâhir kevni."[4]

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mehtapaydinkaim@trabzon.edu.tr

1 Nermin Suner Pekin, *Doğumunun 100. yılında Nihad Sami Banarlı Hayatı Şahsiyeti Eserleri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2007), 17. Nihad Sami Banarlı Emin Hilmî Bey'in torunudur.

2 Muhammed Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni* (Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 7.

3 Eski Tercümân-ı Hakîkat gazetesinin 1905 numaralı nüshasında "Şâir-i Mâhir Trabzonî Emîn Hilmî Efendi" başlıklı yazıda şairin biyografisi detaylıca aktarılmaktadır, bk. Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*, nşr. İlyas Sami (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325), 6-11. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/147; Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*, 1-12.

4 Mustafa İsmet Uzun, "Emin Hilmi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

Eserleri

Müellifin, Divân'ı, Münşeat'ı, Muhâkeme-i Ye's ü Emel'i, Pâresiz Kasidesi Şerhi basılmıştır. İstiğfârnâme-i Hilmî, Muhâkeme-i İdbâr ve İkbâl, Mevzûn Durûb-ı Emsâl ve Kaside-i Kur'aniyye isimli eserleri ise basılmamıştır.

Bunlardan başka oğlu İlyas Samî Bey'in şairin divanında yer almayan şiirlerini "Eşar-ı Mütebâkiyye-i Hilmî" adıyla topladığı ve bu eseri diğer basılmayan eserleriyle birlikte bastırmak gayretinde olduğu bilinmektedir ancak bu eserler yayınlanmamıştır.[5]

Şair ölümünden bir önceki gece Sultan Abdülhamid'e her dizesi "hicri 1302" senesini gösteren bir kaside yazmıştır.[6] Emin Hilmî Bey'in düşürdüğü bazı tarihler Trabzon'daki önemli yapılarda ve mezar kitabelerinde bulunmaktadır.[7]

1. Divân-Münşeat

Şairin Divân ve Münşeatı birlikte basılmıştır.[8] 288 sayfalık eserde 160. sayfaya kadar divan, 162. sayfadan itibaren münşeat yer almaktadır. 284. sayfada hatime ile son bulan münşeattan sonra 285. sayfadan itibaren "takrizât" başlığıyla eser için yazılan kutlama yazıları bulunmaktadır. Esere hata-sevab cetveli eklenmiştir. Eserin son sayfalarında "garîbe" diye başlıklandırılmış üç kısa metin bulunmaktadır.

Eser ,

"Hudâyâ Hudâyâ Hudâyâ Hudâ
Kerem kıl kulundur Emîn-i gedâ "

beytiyle başlamakta

"Didi tarîh-i tab'ın tab'-ı kemter lafzen ve manen
Basıldı bin iki yüz doksanüçde Hilmî bu nüsha"

beytiyle son bulmaktadır.

Muhtevası

Eser, 2. sayfada Allah'a yakarış içeren bir beyit ve bir kıta ile başlamakta ve münacatla devam etmektedir. 4. sayfada naat, 6. sayfada bir diğer naat, 8. sayfada müşterek yazılmış bir naatin tahmisi, 9. sayfadan itibaren "ibtidâ-yı kasâid" başlığı altında kasideler yer almaktadır. Bu kısımda 18 kaside ayrıca kasideler içinde 6 gazel ve 41. sayfada Islahnâme-i Canik başlıklı bir mazume bulunmaktadır. 48. sayfadan itibaren "tahmisât" başlığı altında 4 tahmîs, 1 muhammes, 52. sayfadan itibaren "ibtidâ-yı tevârih" başlığı altında tarihler (bu tarihler içinde kaside şeklinde yazılmış tarihler de bulunmaktadır), 115. sayfadan itibaren "ibtidâ-yı gazeliyât" başlığı altında gazeller bulunmaktadır (bunların içinde dönemin şairleriyle müşterek yazılan pek çok gazel vardır). 144. sayfada şairin, gazelleri tab olunduktan sonra kaleme aldığını belirttiği bir kaside bulunmakta, bundan sonra eser, 145'ten itibaren rubaiyyat, 147'den itibaren müfredât, 159'dan itibaren şarkiyyâtla devam etmekte ve 161. sayfada tamamlanmaktadır.[9]

---

5 İlyas Samî Bey, Emin Hilmi Bey'in vefatından sonra Bahriye Nazırı olan Hüsnü Paşa'nın babasının şiirlerini kendisinden alarak ve O'nu memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırarak eserlerin çoğunun basılmamasına neden olduğunu bildirmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*, 2-5.

6 Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*, 12.

7 Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 1/151-155; Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991), 1/ 162,212; 2/ 219; 3/ 145.

8 Mehmed Emin Hilmi Efendi, *Divan-ı Hilmî ; Münşeat-ı Hilmî* (Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1293/1876). Emin Hilmî Bey'in Divanı Ahmet Hilmi İmamoğlu tarafından çalışılmıştır, bk. Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Şair-i Mahir Trabzoni Emin Hilmi Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı* (Trabzon: Serander, 2009) Ayrıca eserin çalışıldığı bir Yüksek Lisans tezi bulunmaktadır, bk. Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*.

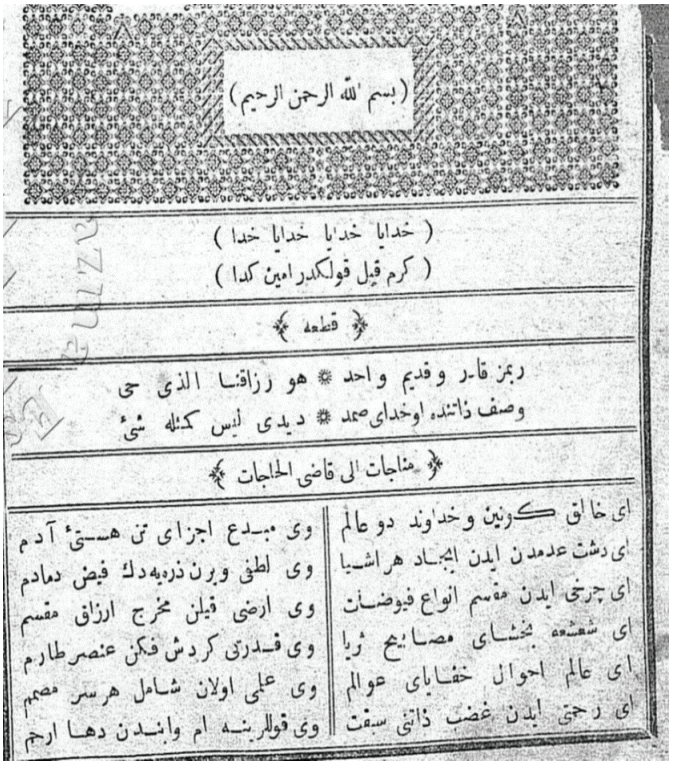
9 Divan'ın şekil özellikleri için bk. Duman, *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*, 30-64; İmamoğlu, *Şair-i Mahir Trabzoni Emin Hilmi Efendi Divanı* 31-38.

Şair Dîvânı'nda kendisinden, ailesinden ve etrafında olup biten pek çok gelişmeden bahsetmektedir. Ailesi için düşürdüğü tarihlerden şairin biyografisi aydınlanmaktadır.[10] Ayrıca memleketi Trabzon'la ilgili pek çok bilgiye de eserinden hareketle ulaşmak mümkündür.[11] Şair kasidelerinde devlet büyüklerine halini arz etmekte onlardan yardım talep etmektedir. Eserindeki tarihler büyük bir yekun tutmaktadır. Bu tarihlerden hareketle dönemin sosyal durumuyla ilgili malumata ulaşmak mümkündür.

162. sayfada Münşeât başlamaktadır.[12] Münşeat'ta 138 adet mektup, 2 kaside, 1 hatîme bulunmaktadır. Eserde hatimeden sonra dönemin önemli isimlerinin esere yazdıkları kutlama yazıları ve oğlu İlyas Samî Bey tarafından tanzim edilen tarih bulunmaktadır.

Münşeatin ilk metni Hz. Peygambere yazılmıştır. Diğer metinler içinde kendisi veya başkaları için kaleme aldığı resmî mektuplar olduğu gibi tavsiye, tebrik vb. amaçlı yazılmış özel mektuplar da vardır. Emin Hilmi, iki kasidesini, divânının tabından sonra yazdığı için, münşeatına almıştır.[13]

Şairin şiirlerinde dinî-tasavvûfî öğeler baskındır. Öğretici, uyarıcı bir dil kullanmıştır. Belki de bu sebeple nesirde daha kabiliyetlidir. Gazellerinde âşıkane tavır pek görülmemektedir. Emin Hilmî için irfan sahibi bir zat olduğu şiir ve nesrinden anlaşılmaktadır diyen İbnül Emin, dîvânında güzel sözlere bazen tesadüf edilir diyerek şiir kabiliyetinin pek de olmadığına işaret etmektedir.[14] Bursalı Mehmed Tahir, nesri nazmına faiktir demektedir.[15]

(بسم الله الرحمن الرحيم)

(خدایا خدایا خدایا خدا)
(کرم قیل قولکدر امین کدا)

قطعه

ربمز قادر وقدیم واحد ❁ هو رزاقنا الذی حی
وصف ذاتنده اوخدای صمد ❁ دیدی لیس کمثله شیء

مناجات الی قاضی الحاجات

ای خالق کونین وخداوند دو عالم | وی مبدع اجزای تن هستئ آدم
ای دشت عدمدن ایدن ایجاد هر اشیا | وی لطفی وبرن دزه به دك فیض دمادم
ای چرخی ایدن مقسم انواع فیوضات | وی ارضی قیلن مخرج ارزاق مقسم
ای شعشعه بخشای مصابیح ثریا | وی قدرتی کردش فکن عنصر طارم
ای عالم احوال خفایای عوالم | وی علمی اولان شامل هر سر مصمم
ای رحمتی ایدن غضب ذاتنی سبقت | وی قولرینه ام وابندن دها ارحم

Resim 1: *Divan ve Münşeatın ilk sayfası (Trabzon Vilayet Matbaası)*

10 Şairin kendi hayatına dair bilgiler verdiği metinler için bk. İmamoğlu, *Şair-i Mahir Trabzoni Emin Hilmi Divanı*, 22-26.

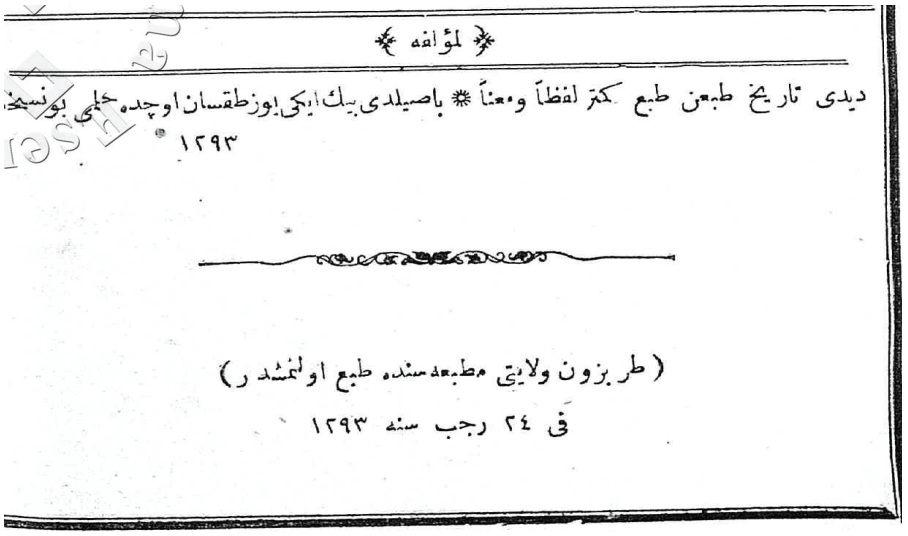
11 Trabzon'la ilgili bir inceleme için bk. Gökçehan Aysel Yilmaz, "Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde Trabzon'daki Yöneticiler (1855-1860)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2022), 345-352.

12 Münşeatla ilgili bir inceleme için bk. Halil İbrahim Haksever, "Emin Hilmî'nin Münşeatı ve Hz. Peygamber'e Yazdığı Arzıhal", *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz*, ed. M. Yavuz Alptekin (Trabzon: Serander, 2020).

13 Kasidelerle ilgili bir inceleme için bk. Halil İbrahim Haksever, "Trabzonlu Emin Hilmi'nin Dîvân'ında Bulunmayan Kasideleri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (2021), 2158-2171.

14 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/650.

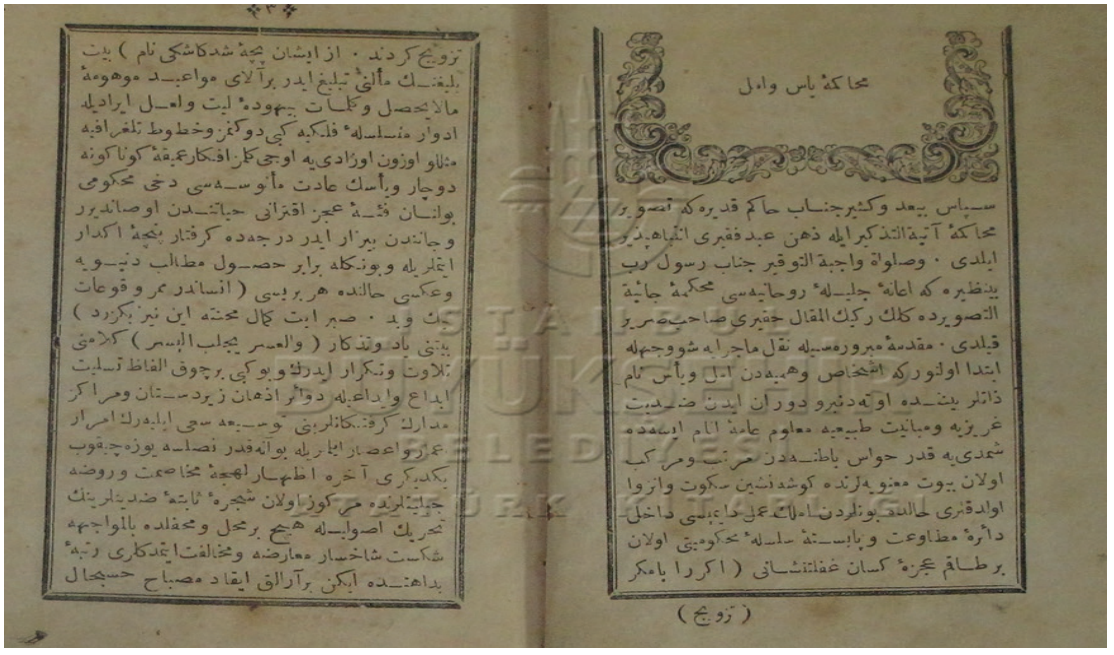
15 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 573.

Resim 2: *Divan ve Münşeatın sonu (Trabzon Vilayet Matbaası)*

2. Muhâkeme-i Ye's ü Emel

Ümit ve ümitsizliğin karşılaştırıldığı eser gördüğü ilgi sebebiyle bir yıl arayla iki kez basılmıştır.[16] 80 sayfalık münazara tarzında yazılmış hakimane mensur bir eserdir.[17] Eser nasihatnâme tarzında kaleme alınmıştır. Müellif, ümitsizliğe düşmemek gerektiğini ayet ve hadislerden, Peygamberler Tarihinden, kelâm-ı kibardan, atasözlerinden yararlanarak zaman zaman da kendi hayatından örnekler vererek, çoğunluğu kendi döneminden olmak üzere şairlerin beyitlerinden alıntılar yaparak yer yer secilerle ve ikilemelerle akıcı bir üslupla anlatmıştır. Emin Hilmî'nin eserini tamamladıktan sonra tashih için Karahisarî Abdi Efendi'ye gönderdiği münşeatında yer almaktadır.[18]

Resim 3: *Muhakeme-i Ye's u Emel'in ilk sayfaları (Tasvîr-i Efkâr Baskısı)*

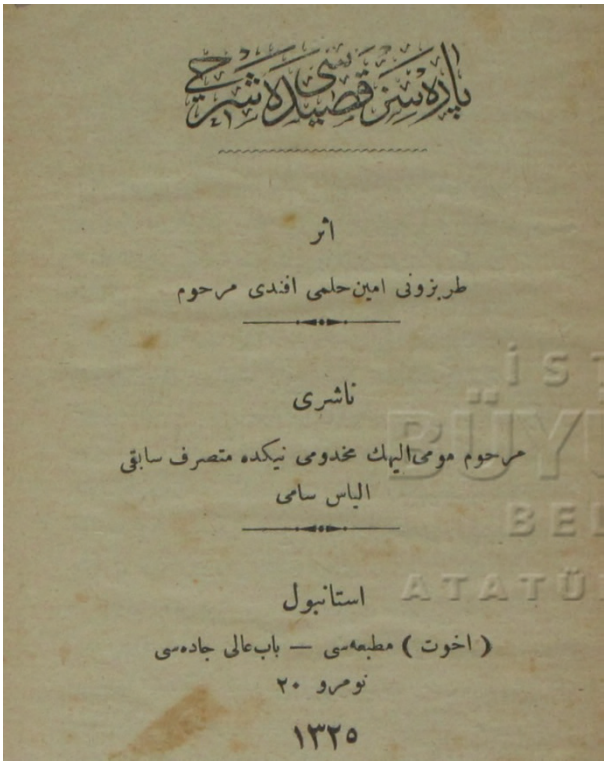
16 Emin Hilmî, *Muhakeme-i Ye's u Emel* (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1867); Emin Hilmî, *Muhakeme-i Ye's u Emel* (Rusçuk: Tuna Vilayeti Matbaası, 1868).

17 Eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır, bk. Şifahatun Erkeleş, *Emin Hilmi'nin Muhakeme-i Ye's ü Emel Eseri (İnceleme-metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

18 Mehmed Emin Hilmi Efendi, *Divan-ı Hilmî ; Münşeat-ı Hilmî*, 276.

3. Paresiz Kasidesi Şerhi

Şair Âgâh Osman Paşa'nın paresiz kasidesine yazdığı şerhtir.[19] Eseri Emin Hilmî Bey'in oğlu İlyas Samî Bey yayınlamıştır. 61 sayfa olan eser, İlyas Sami Bey'in "ifade-i mahsusa" başlığıyla kaleme aldığı ve babasının basılmamış eserlerinin neden basılamadığına dair açıklamalar yaptığı bir giriş yazısıyla başlamaktadır. Eser, Emin Hilmî Bey'in anlatıldığı "Şâir-i Mahir Trabzonî Emin Hilmi Efendi" başlıklı bir makaleyle devam etmektedir. Asıl metin, Âgah Osman Paşa'nın kasidesiyle başlamaktadır. Kasidenin ardından kısa bir sebeb-i telif gelmektedir. Sonra tek tek beyitler açıklanmaktadır. Önce beyitlerdeki kelimelerin anlamları açıklanmakta sonra duruma uygun başka şiirlerden, ayet ve hadislerden, nükteler ve halk deyişlerinden istifadeyle beyitler şerh edilmektedir. Âgâh Osman Paşa'nın dönemin eksikliklerini hicvettiği eserini Emin Hilmî de aynı üslubu benimseyerek belki biraz da hicvin dozunu arttırarak şerh etmiştir. Oldukça eğlenceli bir anlatımla şârih, dönemin aksaklıklarını ustaca ortaya koymaktadır.

بایزه سنن قصیده شریفه شرحی

اثر

طربزونی امین حلمی افندی مرحوم

ناشری

مرحوم مومی الیهك مخدومی نیکده متصرف سابقی

الیاس سامی

استانبول

(اخوت) مطبعه‌سی — باب‌عالی جاده‌سی

نومرو ۲۰

۱۳۲۵

Resim 4: *Paresiz Kasidesi şerhi tanıtım sayfası*

Kaynakça

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Duman, Muhammed. *Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni*. Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.

Emin Hilmî. *Muhakeme-i Ye's u Emel*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1867.

Emin Hilmî. *Muhakeme-i Ye's u Emel*. Rusçuk: Tuna Vilayeti Matbaası, 1868.

Emin Hilmi. *Paresiz Kasidesi Şerhi*. nşr. İlyas Sami. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325.

[19] Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*. Eserle ilgili bir inceleme için bk. İlyas Karslı, "Osman Âgâh Paşanın 'Pâresiz'Redifli Kasidesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.

Erkeleş, Şifahatun. *Emin Hilmi'nin Muhakeme-i Ye's ü Emel Eseri (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Haksever, Halil İbrahim. "Emin Hilmî'nin Münşeatı ve Hz. Peygamber'e Yazdığı Arzıhal". *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz*. ed. M. Yavuz Alptekin. Trabzon: Serander, 2020.

Haksever, Halil İbrahim. "Trabzonlu Emin Hilmi'nin Dîvân'ında Bulunmayan Kasideleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (2021), 2158-2171.

İmamoğlu, Ahmet Hilmi. *Şair-i Mahir Trabzoni Emin Hilmi Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı*. Trabzon: Serander, 2009.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1988.

Karslı, İlyas. "Osman Âgâh Paşanın 'Pâresiz'Redifli Kasidesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.

Mehmed Emin Hilmi Efendi. *Divan-ı Hilmî-Münşeat-ı Hilmî*. Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1876.

Pekin, Nermin Suner. *Doğumunun 100. yılında Nihad Sami Banarlı Hayatı Şahsiyeti Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2007.

Uzun, Mustafa İsmet. "Emin Hilmi Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yılmaz, Gökçehan Aysel. "Bayburtlu Zihnî ve Emin Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde Trabzon'daki Yöneticiler (1855-1860)". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/15 (29 Eylül 2022), 345-352.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. 3 Cilt. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

Yüksel, Murat. *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*. 3 Cilt. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

ERTUĞRUL KEMAL EYÜBOĞLU VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Kemal Eyüboğlu, meşhur "Eyüboğulları" sülalesinin bir ferdi olarak 1899 senesinde Trabzon Maçka'da doğdu. Trabzon Lisesi'ni (Trabzon Sultanî) bitirdi. Ardından İstanbul Teknik Üniversitesi'nden (İstanbul Mühendis Mekteb-i Âlîsi) 1924 yılında mezun oldu. İstanbul'un işgali sırasında Millî Mücadele hareketine katıldı. 1924-1942 yılları arasında Devlet Demiryolları Yol Dairesi başkanı olarak görev yaptı. 1945 senesinden itibaren serbest çalıştı. 1975 yılında vefat etti. Aileye mensup pek çok kimse gibi o da edebiyata ilgi duydu. Asıl mesleği olan mühendislik yanında araştırmacı-yazar kimliği ile de tanındı.[1]

Eserleri

1. On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler

İki cilt olan bu eserin birinci cildi İstanbul'da Doğan Kardeş Matbaacılık tarafından 1973 yılında 329 sayfa olarak, kinci cildi ise yine aynı matbaa tarafından 1975 yılında 528 sayfa olarak basılmıştır. Eser, on üçüncü asırdan bu güne gelinceye kadar 400'e yakın şairin eserlerinin incelenmesiyle oluşturulmuştur. Yazar girişte atasözlerinin kaynağı, halk ve hak sözcüklerinin terim ve sözlük anlamları, halk ve millet sözcüklerinin türel anlamları, atasözü ve deyim sözcüklerinin terimsel tanımı, atasözünün terimsel anlamdaşları, savlar, gelenekler, Türk sözcüğünün kökeni ve tarih boyunca geçirdiği anlam değişiklikleri gibi konularda bilgiler vermiştir. Giriş bölümünden sonra birinci cildin 1-252 sayfaları arasını A harfinden Z harfine kadar atasözleri ve deyimlere, 253-268 arasını bu konunun eklerine, 269-278 arasını divan çizelgelerine, 279-301 arasını ozanlar ve örnekler dizinine, 303-322 arasını sözlük kısmına, 323-324. sayfaları atasözleri ve örnekler dizinine, 325-329 arasını yanlışlar-düzeltmeler cetveline ayırmıştır. İkinci cildin girişinde ise deyim üzerine düşünceler, deyimin edebiyat ve şiirde yeri, kitapta uygulanan fonetik ve imla yöntemi gibi konularda bilgiler vermiştir. Yazar bu cildin 1-458 sayfaları arasını deyimler ve örneklere, 459. sayfayı yazma ve basma kitaplar için başvurulan kütüphanelere, 461-467 arsasını divanlar, hamseler, çeviriler, külliyat ve şiir kitaplarına, 467. sayfayı antolojiler, derlemeler ve şiir kitaplarına, 469-497 arasını ozanlar ve örnekler dizinine, 499-517 arasını sözlük kısmına, 519. sayfayı deyimler ve örneklerin harflere göre sayılarına, 521-528 arasını ise yanlışlar-düzeltmeler cetveline ayırmıştır.

Yazarın iki ciltten müteşekkil bu derlemesinde yirmi binden fazla atasözü ve deyim vardır. Ayrıca bu atasözü ve deyimleri içeren on binin üzerinde şiir örnekleri bulunmaktadır. Eserdeki bir konuyu merkeze alarak hakkında bir çalışma yapan Suad Mahmood Alwan, eser hakkında şu bilgileri vermektedir: "Bu kitap, deyimlerin anlamını şiirdeki örnekleriyle gösteren bir antoloji niteliğinde düzenlenmiştir. Şiirde

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Ertuğrul Kemal Eyüboğlu, Erişim: 29 Ekim 2023, https://www.biyografya.com/biyografi/6542; Mehmet Akif Bal, Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 317.

örneği bulunmayan deyimler ise, baş harfler sırasına göre, sözlük düzeninde, okuyucuya sunulmuştur. Amacı, her deyimi yerinde bulmak ve Türk şiirinde karşılığını arama zevkini okuyucuya tattırmaktır."[2]

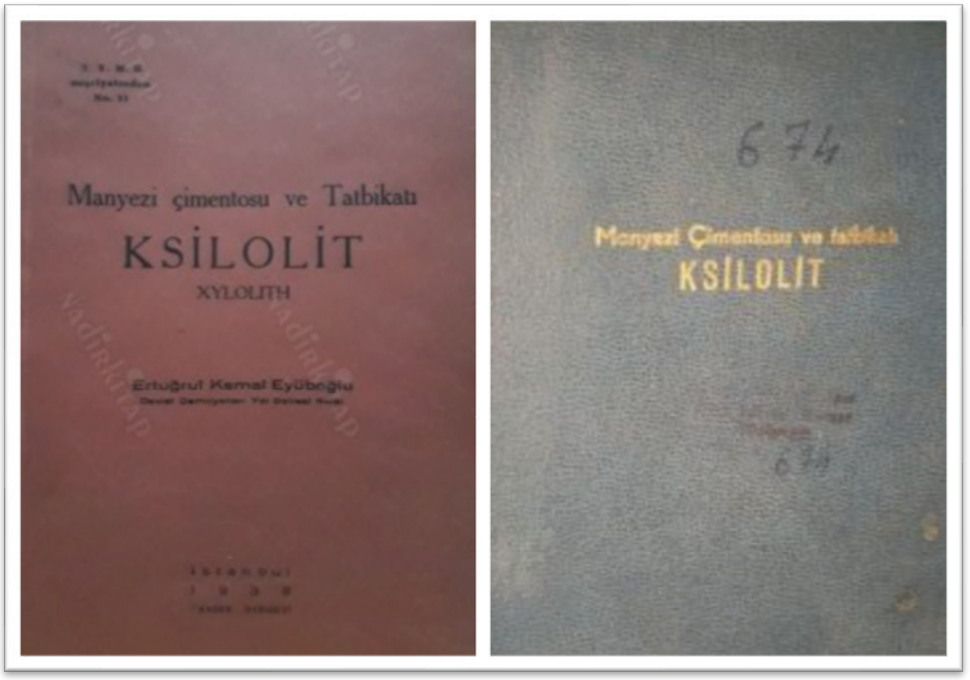

Resim 1: *Eserin kapak görüntüleri*

2. Manyezi Çimentosu ve Tatbikatı Ksilolit

Eser, 1939 yılında İstanbul'da T.Y.M.B. Neşriyatından çıkmıştır. 59 sayfadır. Yazarın mesleği olan mühendislik alanı ile ilgilidir. Esere adını veren manyezit minerali, özellikle yüksek ısıya dayanıklı ürünlerin üretiminde kullanılan önemli bir hammaddedir. Kâğıt, lastik, plastik, gıda, gübre, kozmetik ve farklı kimyasalların elde edilmesinde ısıl işleme tabi tutulmuş manyezit kullanılabildiği gibi çimento üretiminde de kullanılmaktadır. Yazar bu eserde söz konusu ürünü ve onun tatbiki ile ilgili hususları etraflı bir şekilde ele almaktadır.

[2] Suad Mahmood Alwan, "Ertuğrul Kemal Eyüboğlu'nun On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi," International Journal of Academic Researchs Studies (2019), 2/2: 151-165.

Resim 2: *Eserin kapak görüntüleri*

Kaynakça

Alwan, Suad Mahmood. "Ertuğrul Kemal Eyüboğlu'nun On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi." *International Journal of Academic Researchs Studies* (2019), 2/2: 151-165.

Bal, Mehmet Akif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Ertuğrul Kemal Eyüboğlu, Erişim: 29 Ekim 2023, https://www.biyografya.com/biyografi/6542.

EYÜP SABRİ LERMİOĞLU VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Eyüp Sabri Lermioğlu, Trabzon'un Akçaabat ilçesine bağlı Dürbinar Mahallesi'nde 1886 senesinde doğdu. Babası ulemadan Ali Efendi, annesi Hafız Mürvet Hanım'dır. Lermioğlu, ilk tahsilini Akçaabat'ta yaptı. Ardından tahsiline Trabzon Muallim Mektebi'nde devam etti. Bir taraftan da babası Ali Efendi'den Arapça ve Farsça dersler aldı. Muallim Mektebi'nden mezun olduktan sonra Trabzon Zeytinlik (Cudibey) Okuluna öğretmen olarak atandı. Bir süre sonra kendi tercihi ile Pazar (Atina) ilçesine tayin edildi. Buradaki görevi sırasında Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Bunun üzerine asker olarak Bayburt'a nakledildi. Askerden döndükten sonra Osman Efendi'nin kızı Asiye Hafız Hanım'la evlendi ve Akçaabat'ta öğretmenliğe başladı. İşgal yıllarında Ordu'da vilayet kaleminde çalıştı. İşgalin ardından tekrar Trabzon'a döndü ve otuz yıl öğretmenlik yaptı. 1951 yılında yaş haddinden emekli oldu. 1 Temmuz 1957'de vefat etti. Eyüp Sabri, Muallim Mektebi'ndeki öğrencilik yıllarından itibaren şiir ve edebiyata ilgi duydu. Bu ilgi daha sonra onu şiir yazmaya sevk etti. Genelde koşma tarzı şiirler yazdı. Bu şiirleri Trabzon'da, çeşitli dergi ve gazetelerde neşredildi. Edebi sohbetlere iştirak etti. Kültür meclislerinin aranan adamı haline geldi. Şiirleri vefatından sonra Muhlis Kazancıoğlu tarafından "*Öğretmen Eyüp Sabri Lermioğlu Hayat ve Şiirleri*" ismiyle bir kitapta toplandı.[1]

Eseri

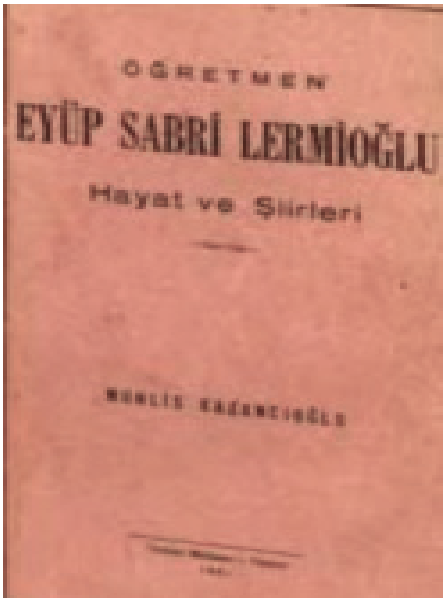
Öğretmen Eyüp Sabri Lermioğlu Hayat ve Şiirleri

Muhlis Kazancıoğlu tarafından yayına hazırlanan bu eser 1961 yılında Trabzon İstiklal Matbaası'nda 80 sayfa olarak basıldı. Eserde, Dedim-Dedi, Göründü, Elhamdülillah, Bir Tacire Bir Fiske, Ayşe, Koşma, Gazel, Son Arzu, Elem Çekme (Bir Şair Arkadaşa), Şarkı, Kendim İçin, Kıt'alar gibi başlıklarla farklı zamanlarda yazdığı şiirlere yer verildi. Şair, şiirlerinde hem hece hem de aruz ölçüsünü kullandı. Hece ölçüsüyle yazdığı şiirlerin dili sade, aruz ölçüsü ile yazdığı şiirlerin dili ise ağırdır. Bunun nedeni Arapça ve Farsça tamlamalara yer vermesidir. Şiirlerinde gerek bireysel gerekse toplumsal konuları işledi. Bireysel konuları işlediği şiirlerde tema genel olarak aşktır. Bu gibi şiirlerde ekseriyetle sevgili ya da aşığın hislerini tasvir etti. Toplumsal konuları işlediği şiirlerde daha çok mizahi bir üslup benimsedi. Bu gibi şiirlerde haksızlıkları eleştirdi, köylüyü yüceltti ve onu doğruluğun timsali olarak ele aldı. Yer yer kendisini de eleştirdi. Genel olarak sade ve anlaşılabilir bir dil kullandı. Koşma, gazel, kıta, şarkı nazım şekillerinden faydalandı.[2]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Muhlis Kazancıoğlu, *Öğretmen Eyüp Sabri Lermioğlu, Hayat ve Şiirleri* (Trabzon: İstikbal Matbaası, 1961); Murat Yüksel, "Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri", *Yunus Dergisi* (1993) 1: 449-454; Mustafa Duman, *Trabzon Halk Şairleri* (İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1995), 56; Emine Çakır– Dilek Yardım "Eyüp Sabri Lermioğlu". https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/eyup-sabri-lermioglu. Erişim: 30 Ekim 2023.

[2] Emine Çakır-Dilek Yardım "Eyüp Sabri Lermioğlu". https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/eyup-sabri-lermioglu. Erişim: 30 Ekim 2023.

Resim 1: *Eserin kapak resmi*

Kaynakça

Duman, Mustafa. *Trabzon Halk Şairleri*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1995.

Çakır, Emine – Yardım, Dilek. "Eyüp Sabri Lermioğlu". https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/eyup-sabri-lermioglu. Erişim: 30 Ekim 2023.

Kazancıoğlu, Muhlis. Öğretmen *Eyüp Sabri Lermioğlu, Hayat ve Şiirleri.*Trabzon: İstikbal Matbaası, 1961.

Yüksel, Murat. "Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri". *Yunus Dergisi*. (1993) 1: 449-454.

FÂİZ ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Ramazan ASLAN[*]

Hayatı[1]

Künye ve lakaplarıyla beraber tam adı es-Seyyid Muhammed/Mehmed b. es-Seyyid Ahmed et-Trabzônî/el-Konstantonî veya başka kaynaklarda geçtiği üzere el-Mevlâ es-Seyyid Mehmed Fâiz Efendi'dir. Müellif aynı zamanda "Safhî" ve "Fâiz" mahlası ile "Bıçakçılar İmamı Hafîdi" olarak da tanınmıştır. Fâiz Efendi, aslen Trabzonlu olup 1714 senesinde dünyaya geldi. Osmanlı padişahlarından I. Mahmut (1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774), I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim (1789-1807) döneminin devlet kademelerinde müderrislik ve bazen de kadılık görevlerini icra eden Mehmed Fâiz, ömrünün son dönemlerinde nakibüleşraflık görevine tayin edildi. *Sicill-i Osmânî*'de geçtiği üzere o, müdderis olan Kesriyelizâde Ebûbekir Bey'in (ö.?) kızıyla evlendi ve bu evlilikten dört çocuk dünyaya geldi. En büyükleri Müderrislik ve Galata kadılığı görevlerinde bulunan Seyyid İbrâhim Edhem (ö. 1232/1817) ile Seyyid Süleyman Şefik (ö.?) adında iki oğludur. Zira o, *Şerh-i Kasîde-i Bânet Suâd* eserini kaleme alırken, mukaddimesinde kendisini "Ebû Edhem" künyesiyle tanıttı. Yine şiirlerini nazmettiği bir diğer koleksiyonunda "nûr-ı aynım" sözüyle üçüncü oğlu Mehmed Hâlid'e atıf yaptı. Müellifin aynı zamanda Havvâ (ö.?) adında bir de kızı vardır. Fâiz Efendi yaklaşık 30 yıl gibi uzun bir zaman dilimini kapsayacak kadar müderrislik görevinde bulundu. Hadis ve kırâat alanlarında temayüz eden ve aralarında reîsülkurrâların bulunduğu bir aileden gelen Fâiz Efendi, Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderrislik de yaptı. 1776 tarihinde kendisine Pâye-i Kudüs rütbesi verildi ve Üsküdar kadılığına atandı. 1784-1785 senesinde Edirne ve 1788-1789 yılında ise Medîne-i Münevvere kadılığına tayin edildi. *Sicill-i Osmânî*'ye göre 8 Recep 1205 (13 Mart 1791), *Devhatü'n-Nukabâ*'ya göre 21 Recep 1205 (26 Mart 1791) tarihinde ise Nikâbet-i Eşrâf'lık (nakibüleşraf) görevine getirildi. 1791-1792 yılında Dârüssaltan'a yani İstanbul'a kadı olarak atandı.[2] Mehmed Fâiz 1793 yılında yaklaşık 80 yaşındayken vefat etti. Mezarı Kasımpaşa'daki Tersane Bahçesi'ndedir.[3]

[*] Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı, ramazanaslan@trabzon.edu.tr

[1] Mehmed Fâiz Efendi'nin biyografisi ve eserleri hakkında bilgi sunan çalışmalara bakıldığında bunların son derece kısıtlı olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber bazı son dönem Osmanlı klasik eserleri ve günümüz akademi sahasında Ömer Said Güler'in onun hayatı ve bazı eserleri üzerine yaptığı çalışmalardan sadra şifa bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Dolayısıyla çalışmamız bu kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır.

[2] *Riyâzu'n-Nukabâ* adlı eserde müellifin görevleri kronolojik açıdan şu şekildedir: Darülhilâfe Kadılığı → Kudüs Kadılığı Pâyesi→ Üsküdar Kadılığı Pâyesi → Edirne Kadılığı → Medine Kadılığı Pâyesi → İstanbul Kadılığı Pâyesi.

[3] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (İstanbul: Matbaa-i Behiyye - Milli Eğitim Basımevi, 1951), 2/350; Ahmed Rıfat Efendi, *Devhatu'n-Nukaba / Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar*, nşr. Hasan Yüksel - Mehmet Fatih Köksal (Sivas: Dilek Matbaası, 1998), 107; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, nşr. Nuri Akbayar - Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2/508; Yunus Aktı, *Ahmed Nazif Efendi Ve Nakibüleşraflara Dair Eseri: Riyâzu'n-Nukabâ -Tahlil Ve Metin* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36,88; Ömer Said Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 96-102; Ömer Said Güler, "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'Râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 47 (2022), 814-818; Ayhan Işık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi Ve Meşîhat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 8 (2014), 224,247; Mehmet Nuri Çınarcı, *Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretü'ş Şu'arası ve Transkripsiyonlu Metni* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 93-94; Mehmet Fatih Köksal, "Fâ'iz / Safhî, Bıçakçılar İmamı Hafîdi Seyyid Mehmed Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015), 1-1; Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, nşr. Mehmet Nuri Çınarcı (Ankara: Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019), 84; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (ts.), 176.

Eserleri

Fâiz Efendi devletin üst kademelerinde yer alan bir âlim ve bürokrat olduğu gibi aynı zamanda müellif, şarih, şair ve hattat kimlikleriyle de tanınan bir kimsedir. Ahmed Rıfat Efendi ve Ahmed Nazif Efendi, eserlerinde Mehmed Fâiz'in devrin önemli ulemasından olduğunu belirttikten sonra "Safhî" mahlasıyla benzersiz şiirler kaleme aldığını belirtmişlerdir. Kendisi aynı zamanda bir hattat olan Fâiz Efendi, "Bıçakçılar İmamı ve Sultan Mahmud Vaizi iken vefat eden Zâhid Abdullah Efendi'nin hafidi" şeklinde anılmıştır. O, hat derslerini Tophaneli Sarı Yahya Fahreddin Efendi'den (ö. 1168/1755) almıştır. Fâiz Efendi'ye ait sülüs-nesih tarzda yazdığı iki hat tablosu vardır. Bu tabloların ikisinde de Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadis-i şerif-i yazmıştır:[4]

بسم الله الرحمن الرحيم

قَالَ: رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي بَعْضِ خُطَبِهِ أَوْ مَوَاعِظِهِ: أَيُّهَا النَّاسُ لا تَشْغَلَنَّكُمْ دُنْيَاكُمْ عَنْ آخِرَتِكُمْ، وَلا تُؤْثِرُوا أَهْوَاءَكُمْ عَلَى طَاعَةِ رَبِّكُمْ، وَلا تَجْعَلُوا إِيمَانَكُمْ ذَرِيعَةً إِلَى مَعَاصِيكُمْ، وَحَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا وَمَهِّدُوا إليها[5].

كتب السيد محمد فائز

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

(Abdullah b. Abbâs şöyle dedi:) Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem, bazı hutbe ve vaazlarında şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Dünya işleriniz sizi ahiretinize karşı meşgul etmesin! Sakın ola heva ve arzularınız Rabbinize ettiğiniz itaat ve kulluğunuzun önüne geçmesin. Aman ha! İmanınıza güvenip de işlediğiniz günahlara karşı onu bir dayanak yapmayın. Hesaba çekilmeden önce nefislerinizi hesaba çekin ve onu ölüme hazırlayın."

Bu hattı es-Seyyid Muhammed Fâiz yazdı.

Tabloda geçen ve Mehmed Fâiz'in hadis diye yazdığı bu söz hadis olmayıp "mevzu" yani hadis diye uydurulmuş bir sözdür. Öyle ki İbn Ved'ân adıyla bilinen Ebû Nasr Muhammed b. Alî b. Ubeydillâh b. Ved'ân el-Mevsılî (ö. 494/1100) adında bir zat, hadisten hiç anlamayan ve kendisi gibi yalancı (sika olmayan) olduğu ifade edilen İhvân-ı Safâ ekolünün kurucularından Zeyd b. Rifâa el-Hâşimî'ye nisbet edilen *Erbaûne'l-Ved'âniyye* adlı bir eseri Bağdat'a getirir. Zira Zeyd b. Rifâa, Hz. Peygamberin hadis-i şeriflerine bazı felsefecilerin hikmetâmiz sözlerini ve Lokman-ı Hekim'in bazı sözlerini ilave etmiş ve hadis senetlerine meçhul râviler ekleyerek kırk hadislik bu risâleyi telif etmiştir. Daha sonra İbn Ved'ân'ın amcası Ebü'l-Feth Ahmed b. Ubeydullah, Zeyd b. Rifâa'dan bu risaleyi çalarak onda bazı değişiklikler yapmış, İbn Ved'ân da bunu amcasından dinleyerek rivayet etmiştir.[6]

---

4 Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 106-108; Mustafa Üzel, "Hattat Mehmed Faiz Efendi," https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/mehmed-faiz-efendi.html.

5 Hadis için bkz. Ebû Nasr Muhammed b. Alî b. Ubeydullâh b. Ahmed b. Sâlih b. Suleymân b. Ved'ân el-Mevsılî, *el-Erbaûne'l-ved'âniyyetu'l-mevzûa* (b.y.: y.y., ts.), 45.

6 Emin Âşıkkutlu, "İbn Ved'ân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/440-441.

Resim 1: *Mehmed Fâiz Efendi'nin sülüs-nesih tarzda yazdığı birinci hat tablosu. https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/mehmed-faiz-efendi.html*

Resim 2: *Mehmed Fâiz Efendi'nin sülüs-nesih tarzda yazdığı ikinci hat tablosu. https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/mehmed-faiz-efendi.html*

Yazar ve eserleri hakkındaki bilgilerden hareketle Mehmed Fâiz Efendi'nin 5 eseri olduğunu tespit ettik. Ancak bunlardan ikisi hariç bir kısmına; Türkiye dışında olduğundan ve diğer bir kısmına ise akıbeti belli olmadığından ulaşma imkânı bulamadık. Dolayısıyla çalışmamızda ulaşabildiğimiz eserenlerine detaylıca değinilecek, geriye kalanlar hakkında ise kısa bir bilgi vermekle yetinilecektir.

1. Divan

Müellif ve eserlerini veciz bir şekilde ele alan Bağdatlı İsmâil Paşa eseri *Dîvânu şi'rin Türkiyyin* şeklinde zikrederek bunun Türkçe şiirlerin yazılı olduğu bir divan olduğunu ifade etmiştir.[7] Şeyhülislâm

[7] Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 2/350.

Ârif Hikmet Bey de *Tezkiretü'ş-şuarâ* adlı eserinde "Dîvânı vardır" sözüyle bu eserine atıfta bulunmakla yetinmiştir.[8] Makalesinde müellif ve eserlerini veciz bir şekilde zikreden araştırmacı Süleyman Gür, Bağdatlı İsmâil Paşa'yı referans göstererek bu esere dikkat çekmiştir.[9] Diğer bir araştırmacı Ömer Said Güler de *Tezkiretü'ş-şuarâ*'daki madde başlığından hareketle, şairin "Fâiz" mahlasıyla şiirler yazdığını ve bu doğrultuda bir divan kaleme aldığını ancak akıbetinin meçhul olduğunu belirtmiştir.[10]

2. Şerhu Kasîde-i Bânet Suâd (Kasîde-i Bürde)

Eser Fâiz Efendi'nin meşhur muhadram şairlerden Ka'b b. Züheyr'in (ö. 24/645 [?]) *Kâside-i Bürde* adlı şiiri üzerine 1776-1778'li yıllarda yazdığı Türkçe bir şerhtir. Bağdatlı İsmâil Paşa eserin adını *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd* şeklinde zikrettikten sonra onun Türkçe olduğunu nakletmiştir.[11] Abdullah b. Muhammed el-Habeşî el-Yemânî de *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî* eserinde Bağdatlı İsmâil Paşa'dan alıntı yaparak esere *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd* adıyla atıfta bulunmuş ve Türkçe mahtût olan bu çalışmanın Darü'l-kütübi'l-Mısriyye'de 79/1 numara ve Bulût: 3505 nolu demirbaşında kayıtlı bulunduğunu belirtmiştir.[12] Farklı bir kaynakta ise eserin Mısır Milli Kütüphanesi'nde (*Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye*) Ebû Edhem Mehmed Fâiz adına, 3149 katalog numaralı, 1210 tarihli ve 79 Mecâmî' Türkî Tal'at koleksiyonunda kayıtlı olduğu belirtilmiştir. İlgili mecmuanın 15-163. varakları arasında kayıtlı olan kaside 17 st, 25x21,7 ölçüsündedir.[13]. Eserin yer aldığı ciltte yine Fâiz Efendinin bir diğer eseri olan *Dürre-i Munazzam* 1b-14b no'lu varaklar arasında yer almaktadır. 15-163 varakları ise tamamen kasidenin şerhine ayrılmıştır.[14]

Araştırmacı Ömer Said Güler, Mısır Millî Kütüphanesi Mecâmi Türki Talat koleksiyonu 79 numarada kayıtlı olan bu yazmanın ferağ kaydında yer alan bilgilerden ve katalog bilgisinden Hüseyin b. Ahmed el-İskilibî adında bir müstensih'in 1796 tarihinde bu nüshayı istinsah ettiğini belirtmektedir. Şerhin başında 15b-20b varakları arasında oldukça geniş ve ayrıntılı bir fihrist yer almaktadır. Eser besmele ile başlamakta, akabinde seci ve tarsî ile süslenmiş yarım sayfalık Arapça bir dîbâce ile devam etmektedir. Şarih kendisini "bu abd-i âciz Ebû Edhem Mehemmed Fâiz" şeklinde künye, isim ve mahlasıyla birlikte takdim ettikten sonra o sırada Üsküdar kadısı olduğuna işaret etmektedir. Güler, Fâiz Efendi'nin mukaddimede; "*talebelerin istifade edebilmesi için manzumenin kavâid açısından ele alınıp değerlendirileceğine*" şeklindeki bir sözünü naklederek onun, talebelerin sarf-nahiv konularını uygulayabilecekleri bir metin ortaya koyacağını ima ettiğini ve bu bağlamda eserinin pedagojik bir değer taşıdığını -dolaylı olarak- ifade ettiğini belirtmektedir. Zira Mehmed Fâiz Efendi, şerhi kaleme alırken İbn Hişam en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Şerhu Bânet Suâd*'ı başta olmak üzere gerek gramer kaideleri açısından ve gerekse de muhteva açısından faydalandığı Arapça birçok şerhe müracaat etmiştir. Şarih kasidenin tarihçesi, söylenme sebepleri, şairin biyografisi ve bunun dışındaki diğer bilgileri aktardıktan sonra بقصيدة بانت سعاد هذا بداية القول في شرح المسمى (Bu, Kâsîdet-i Bânet Suâd adıyla bilinen kasidenin şerhine giriştir.) başlığıyla 29b varağının son satırlarından itibaren şerhe giriş yapmaktadır. Esere Ka'b ve kardeşi Büceyr arasındaki mektuplaşmayı ve Büceyr'i hicvettiği beyitleri naklederek başlayan Fâiz Efendi, beyitleri sarf ve nahiv yönünden yaklaşık beş sayfada analiz etmektedir. Kasideye oldukça geniş ve detaylı bir giriş yapan şarih bu şekilde şerhin ne denli ayrıntılı olacağını da haber vermektedir. Bu

8 *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 84.

9 Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", 176.

10 Güler, "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler", 822-823.

11 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 2/350.

12 Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2017), 1/559.

13 Fatih Ramazan Süer, "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2017), 651.

14 Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 109.

şekilde o, mukaddimede talebeler için Arapça kavâid konusuna giriş yapmakta ve bunun pratik yönünü metnin giriş kısmından itibaren uygulamaya çalışmaktadır. Şarih, şiirlerin tahlilinde bahirlerin, kalıpların ve kafiye türlerinin yanı sıra bazı kere tanım ve tarifler de yapmaktadır. Toplam 59 beyti şerh eden Fâiz Efendi, kasideyi ele alırken bütün kelimeleri incelemekte ve gramer yönünden tahlil etmektedir. O, bu tahlillerden sonra ele aldığı her beyti "Meâl-i beyt" başlığı altında nesre çevirmekte ve beyti bazen bir ve bazen de yarım sayfada izah etmektedir. Şarihin Türkçe şerh ettiği bu eserde aynı zamanda Farsça ve Arapça ibarelerin yoğun kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca müellifin bu eseri *Kasîde-i Bürde* üzerine yazılan Türkçe şerhler arasında hem şerh hem de manzum tercüme özelliğine sahip tek çalışmadır. Zira onun şerh yöntemi öncelikle gramer tahlilleri, daha sonra mensur tercüme ve en sonunda da manzum tercüme şeklinde kendini göstermektedir.[15]

Ben haber aldım ki îâd eylemiş bana Resûl
Lîk afv itmek Resûlullâh'a olmışdur şiâr[16]

Meâl-i Beyt: "Nebiyy-i Efham Resûl-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin hakkımda vaîdi bana inhâ u ihdâr-ı demimle emr-i âlîsi inbâ olunup habîr u âgâh olduğumda recâ-yı afv ile tâien der-i devletine ve musaddikan huzûr-ı saâdetine gelip îmân getirdim. Afv u kerem ahlâk-ı Resûlullâh'dan ve lutf u inâyet şeciyye-i Habîbullâh'dan olmadan olmağla afvı me'mûlüm ve keremi matlûbumdur; ola ki hatâ u zellem indinde ma'fuvv ve cürm-i zenbim katında memhuvv olup hizmet-i devletine beni ihdâm ve etbâ-ı zevi'l-ihtirâm zümresine ilhâk eyleye" dimek olur.[17]

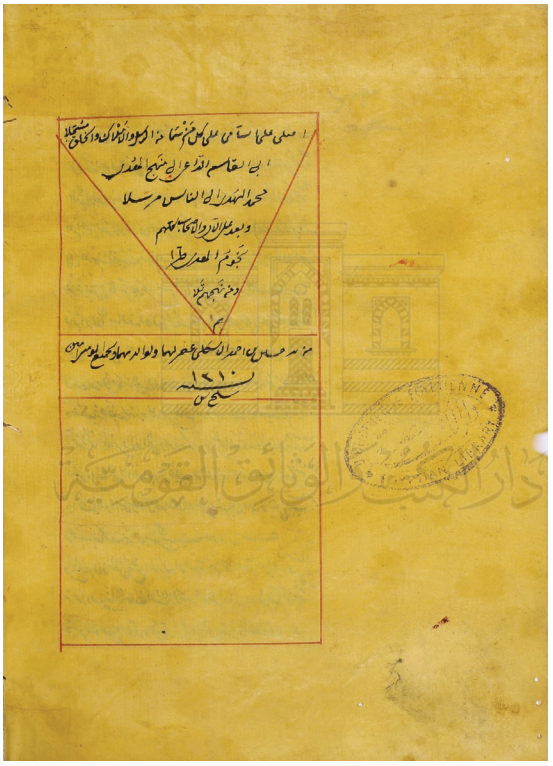

Resim 3: *Mehmed Fâiz Efendi'nin Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye (Mısır Millî Kütüphanesi) Mecâmi Türki Talat koleksiyonu/79 numarada kayıtlı Bânet Suâd kasidesinin fihristi ve ilk varağı*

[15] Bkz. Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 108-128.

[16] Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 125.

[17] Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 123.

Resim 4: *Mehmed Fâiz Efendi'nin Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye (Mısır Millî Kütüphanesi) Mecâmi Türki Talat koleksiyonu/79 numarada kayıtlı Bânet Suâd kasidesinin son varağı.*

3. Mecmûa-i Eş'âr

Eserin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde NEKTY03710 numara ve Mi'raciye-i Faiz adıyla kayıtlıdır. Yaklaşık 49 varaktan müteşekkildir. Mecmua içerisinde sadece Fâiz Efendinin değil aynı zamanda onun tarafında eklenen birçok şaire ait şiirler de yer almaktadır. Nüsha Mi'râciyye-i Seyyid Muhammed Fâiz Efendi başlığı altında "fâilâtun-fâilâtun-fâilun" aruz vezniyle yazılan 121 beyitlik Türkçe bir mi'râciyye ile başlamaktadır. Kaside 11b-15b varakları arasında yer almaktadır. Güler'in tespit ettiği diğer bir nüsha ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu 2158 numarada 1b-5b varakları arasında bulunmaktadır. Her iki nüsha da Taylesânîzâde Hâfız Abdullah Efendi (ö. 1794-95 [?]) tarafından istinsah edilmiştir. Mi'râciyye'den önce Van Müftüsü Bedreddin Ömer Efendi'ye ait, Tahmîsu Na'ti'n-Nebî Sallallahu aleyhi vesellem başlıklı 14 beyitlik bir na't-ı şerîf üzerine kaleme aldığı Arapça bir tahmis bulunmaktadır. Ondan sonra Fâiz Efendi'nin, oğlu Mehmed Hâlid Efendi'nin sakal bırakması üzerine yazdığı sekiz beyitlik ve öğretmen oluşu üzerine yazdığı yedi beyitlik birer tarih manzumesi yer almaktadır. Bundan sonra diğer oğlu İbrâhim Edhem Efendi'nin doğumunu kaleme aldığı biri üç diğeri beş beyitten oluşan iki manzumeye yer vermektedir. Şair, Sultan I. Abdülhamid ve Sadrazam Paşa için yazdığı dua ve İbnu'n-Nahvî künyesiyle tanınan Ebu'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119) el-Kasîdetu'l-Munferice adındaki 46 beyitlik manzumesini naklettikten sonra Mi'râciye'ye giriş yapmaktadır. Miraç olayına giriş yapan Fâiz Efendi, bu kasidede Cebrâil'in inişini, Hz. Peygambere hazırlanması için nida edişini, Burak adlı bineğin sıfatlarını ve Resulullah'ın ona binişini anlatır. Kaside onların Medine ve Medyen şehirlerinden geçmeleri, buralarda ikişer rekât namaz kılmaları, Hz. Peygamber'in yolculukta karşılaştığı Yahudi ve Hristiyan adamlar ile bir kadının kendisini fitneye düşürmeye çalışmalarını ve bunun sonucunda üm-

metin başına gelecek olayları haber vermekle devam eder. Bu merhaleden sonra Resulullah'ın Kudüs'e ve Mescîd-i Aksâ'ya gelişi, buralarda iki rekât namaz kılışını konu edindikten sonra yolculukta biri süt ve diğeri içki olan iki kâseden bahseder. Burada Resulullah'ın sütü tercih etmesi üzerine Cebrail'in قد أصبت يا رسول الله (Doğru olanı yaptın ey Resulullah) şeklinde onu tasdik ederek ümmetinin İslam'ı kabul edeceği müjdesini ele alır. Kasidenin ilerleyen sayfalarında artık semanın kapılarının açılmasıyla meleklerin Hz. Peygamber'e selam verdiklerini, cehennem bekçisi Malik'i görmesini ve Cebrâil'in cehennem ehlinin çekeceği azapları ona göstermesini ele alır. Mehmed Fâiz'in kasidesinde olabildiğince olayları veciz bir şekilde nakletmeye özen gösterdiğini görmekteyiz. Kendisi ayrıntılardan çok bu ayrıntıların üst başlıklarına odaklanmaktadır. Örneğin Cehennem ehlinin azaplarından bahseden şair bunların detayına girmemektedir. Kasidesine bir kürsü üzerinde oturan Hz. Âdem ile devam eden şair, Resulullah'ın ona selam verişini, daha sonra Hz. İsa, Hz. Yahya Hz. Yusuf, Hz. İdris, Hz. Harun, Hz. Salih, Hz. Musa ve Hz. İbrahim'i görüp onlarla selamlaşmasından bahseder. Şair, tarih kitaplarında aktarılan miraç hadisesine bağlı kalarak Cebrâil'in artık kendisine izin verilen yere gelip daha ilerisine geçemeyişini de değinir. Buradan itibaren Peygamber tek başına yola devam eder, cenneti görür ve sonunda da Allah'ın tahtına yaklaşır. Burada Allah ile konuşması ve ondan vahiyler aldıktan sonra Hz. Musa'nın olduğu kata dönüşü ve aralarında namazın elli rekât oluş konusunu konu edinir. Hz. Musa'nın ona Allah'a dönüp bunun hafifletilmesini istemesini ve en son beş vakte kadar inişini de kasideye dahil eden Fâiz Efendi aynı zamanda müşriklerin miracı yalanlama hadiseleri ile Ebû Cehil'in ondan delil istemesi gibi miraç olayından sonraki hadiselere de değinmektedir. Şair, bu hadiselere de değindikten sonra kasideyi sonlandırmakta ve kendi nefisini de zelil göstererek ahireti için kendisine dua etmektedir.[18]

Kıssa-i mi'râc-ı Sultân-ı Enâm
Oldu icmâlen bu nazm içre tamam

Ey türâb-ı merkadi âlî zî-arş
Ey ğubâr-ı dergehi kuhl-i ulâ

Ey hatâ-pûşende-i ehl-i zunûb
Ey atâ-bahşende-i ehl-i tukâ

Bu ğarîk-i lücce-i cürm u günâh
Rû siyah-ı mecma-i ayn-ı hatâ

Ümmet içre böyle hiçbir âsî kul
Gelmemiştir halk olalı bu fenâ

Fâiz eyle rûz-ı mahşerde onu
Kıl şefâat ey Kerîm-i Zu'l-atâ

Sana u âline ashâbına hem
Essalâtu vesselâm ey Müctebâ[19]

Mehmed Fâiz Efendî'nin bu mecmuasında Mi'râciye dışında üç tür şiir daha vardır. Bunlardan birinci tür sultanlar, şehzade ve şeyhülislamlar için Arapça ve Türkçe olarak kaleme aldığı ve daha çok tebriknâme tarzında nazmettiği şiirlerdir. Bu grupta Sultan I. Abdulhamid için yazdığı bir dua, bayram dolayısıyla nazmettiği 13 beyitlik bir tarih manzumesi, Şehzade Ahmed'in doğumu için yazdığı 16

[18] Faiz Ahmed, *Mi'raciye-i Faiz* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY03710), 10b-15a; Güler, "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler", 823-867.

[19] Faiz Ahmed, *Mi'raciye-i Faiz* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY03710), 15a-15b.

beyitlik bir tarih manzumesi, sultan III. Selim'in tahta oturması üzerine yazdığı 15 beyitlik bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Yine Şeyhülislam Mekkî Mehmed Efendi, Şeyhülislam Mehmed Kâmil Efendi ile Şeyhülislam Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi hakkında 15 beyitlik Arapça birer methiye de yer almaktadır. İkinci tür ise Osmanlı döneminin bazı meşhur şairlerin gazelleri üzerine yazdığı nazirelerden oluşmaktadır. Burada Bâkî'nin iki gazeli, Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin iki gazeli ile Nefî, Koca Râgıb Paşa, Salâhî ve Sâlim'in gazelleri üzerine yazdığı 8 nazire yer almaktadır. Üçüncü tür ise aile içerisinde meydana gelen bazı gelişme ve olaylar üzerine kaleme aldığı şiirlerinden oluşmaktadır. Bunlardan biri oğlu Mehmed Hâlid Efendi'nin sakal uzatması ve ilmiyeye girmesi üzerine kaleme aldığı iki tarih gazelinden ikincisi ise Târîh-i Velâdet başlığıyla oğlunun doğumu üzerine biri üç diğeri beş beyitten oluşan iki tarih manzumesinde ibarettir.[20]

Târîh-i Lihye

Hamd ola Hallâk-ı âlem Hayy u Rahmân u Kadîr
Eyledi bu abd-i müznib-i mücrime lutf-i kesîr

Kim Muhammed Hâlidim nûrum o nûr-ı bâsiram
Lihyesini gördü izârında bu ayn-i kâsıram[21]

Târîh-i Velâdet

Hudâ ihsân idüb verse bize bir necl-i müstesnâ
Ki hemnâm-ı resûl-i hak hem Âl-i Hazreti Tâha

Onu ilm u amel ile muammer eyleye Bârî
Ona kedd u mihen göstermeye Hallâk Mevlâna[22]

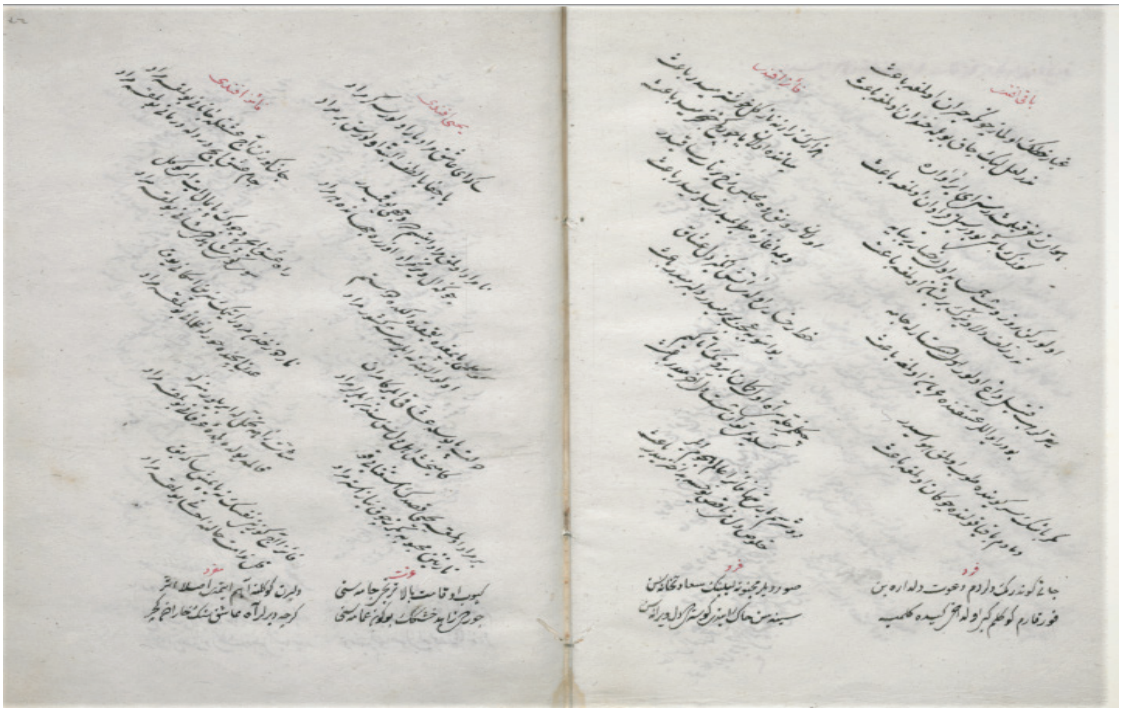

Resim 5: *Mehmed Fâiz Efendi'nin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde NEKTY03710 numaralı ve "Mi'raciye-i Faiz" adıyla kayıtlı eserinde bulunan Mi'raciye kasidesinin ilk varağı*

20 Güler, "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'Râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler", 823-829.

21 Faiz Ahmed, *Mi'raciye-i Faiz* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY03710), 3b.

22 Faiz Ahmed, *Mi'raciye-i Faiz* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY03710), 4b.

Resim 6: *Osmanlı dönemindeki bazı meşhur şairlerin gazelleri üzerine yazdığı bazı nazireler ve kendi şiirlerini gösteren bir varak*

4. ed-Dürrü'l-munazzam fi'l-mebâhisi's-selâseti'l-i'tikâdiyye

Bağdatlı İsmail Paşa'nın Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn adlı eserinde ed-Dürrü'l-munazzam fi'l-mebâhisi's-selâseti'l-i'tikâdiyye[23] ve bazı kataloglarda ise Farsça tamlamayla Dürre-i munazzam şeklinde kaydedilen eser kelamî konuları ele alan Türkçe manzum bir çalışmadır. Fâiz Efendi'nin Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd adlı şerhi ile aynı cilt içerisinde yer alan eser Mısır Milli Kütüphanesi'nde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Ebî Edhem Mehmed Fâiz adına nispetle 1605 numaralı katalogda, 1210 tarihli ve 79 Mecâmî Türkî Tal'at koleksiyonunda kayıtlıdır. İlgili mecmuanın 1b-14b varakları arasında kayıtlı olan yazma, 17 st, 21,7x25 ölçülerindedir.[24] Arapça katalog çalışmasında bu eserin içeriği hakkında özet bilgi verilmektedir. Buna göre eser kelamî meselelerin önemli başlıklarından olan hüsün ve kubuh (İyilik ve kötülüğün kaynağı), ef'âlullâh (ilahi fiillerin kulların yararına olup olmadığı) ve ef'âlü'l-ibâd (kulların fiillerinin kendi hür iradeleriyle mi yoksa bir zorlama ve cebir sonucunda mı meydana gelip gelmediği) şeklinde üç başlığa ayrıldığı görülmektedir. Dolayısıyla genel bir perspektiften bakılacak olursa bu eserin daha çok kaza-kader konularını ele alıp tartıştığı düşünülmektedir. Eser hakkında bilgi veren katalogda bu yazmanın Türkçe olduğu nakledilmekte ve بنام آنکه امرش در حسن باد (Her eylemi/işi güzel olan Allah'ın adıyla) şeklinde manzum bir söz zikredilmektedir.[25]

---

23 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, 2/350.

24 Süer, "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları", 620.

25 Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 102; Güler, "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler", 821.

5. Risâle fi'l-ulûm

Kaynaklarda Risâle fi'l-ulûm adıyla zikredilen eser hakkında herhangi bir malumata ulaşamadık. Bununla beraber Ömer Said Güler, bunun ilimler tasnifi veya İslâmî/tabii ilimlere dair derleme türünde kısa bir eser olabileceğini ifade etmektedir.[26]

Kaynakça

Ahmed Rıfat Efendi. *Devhatu'n-Nukaba/Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar*. ed. Hasan Yüksel - Mehmet Fatih Köksal. Sivas: Dilek Matbaası, 1998.

Aktı, Yunus. *Ahmed Nazif Efendi Ve Nakibüleşraflara Dair Eseri: Riyâzu'n-Nukabâ -Tahlil Ve Metin*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Âşıkkutlu, Emin. "İbn Ved'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Behiyye - Milli Eğitim Basımevi, 1951.

Çınarcı, Mehmet Nuri. *Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretü'ş Şu'arası ve Transkripsiyonlu Metni*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ebû Nasr Muhammed b. Alî b. Ubeydullâh b. Ahmed b. Sâlih b. Suleymân b. Ved'ân el-Mevsılî, *el-Erbaûne'l-ved'âniyyetu'l-mevzûa*. b.y.: y.y., ts..

Faiz Ahmed. *Mi'raciye-i Faiz*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY03710. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty03710.pdf

Güler, Ömer Said. *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Güler, Ömer Said. "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 47 (2022), 813-868.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (ts.), 155-239.

Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2017.

Işık, Ayhan. "Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi Ve Meşîhat Arşivindeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 8 (2014), 213-285.

İbn Ved'ân, Ebû Nasr Muhammed b. Alî b. Ubeydullâh b. Ahmed b. Sâlih b. Suleymân b. Ved'ân el-Mevsılî. *el-Erbaûne'l-ved'âniyyetu'l-mevzûa*. b.y.: y.y., ts.

Köksal, Mehmet Fatih. "Fâ'iz / Safhî, Bıçakçılar İmamı Hafîdi Seyyid Mehmed Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faiz-safhi-bicakcilar-imami-hafidi

Süer, Fatih Ramazan. "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El Yazmaları". *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2017), 590-698.

[26] Güler, *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme - Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, 102; Güler, "Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi'nin Türkçe Şiirleri: Mi'râciyye, Tebriknâme Ve Nazireler", 821.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. ed. Nuri Akbayar - Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey. *Tezkiretü'ş-şu'arâ*. ed. Mehmet Nuri Çınarcı. Ankara: Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.

Üzel, Mustafa. "Hattat Mehmed Faiz Efendi," https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/12/mehmed-faiz-efendi.html.

FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL VE ESERLERİ

Ramazan ASLAN[*]

Hayatı

Milli edebiyat döneminin ünlü Türk şairi ve tiyatro yazarı Faruk Nafiz Çamlıbel, 18 Mayıs 1898'de İstanbul'da doğdu. Aslen Trabzonlu olan babası, hazîne-i hâssa[1] başmüfettişi Süleyman Nâfiz Bey, annesi ise tüccar Necati Bey'in kızı Fatma Rûhiye Hanım'dır. Şair ilk eğitimini Bakırköy Rüştiyesi ve ortaokul eğitimini Hadîka-i Meşveret İdâdîsi'nde[2] tamamladı. İdâdî son sınıfta, ileride "Hecenin Beş Şairi"[3] diye anılacak olan grupta kendisiyle beraber yer alan Yusuf Ziya Ortaç ile tanışıp arkadaş oldu. Öyle ki kendisi ilk şiir denemelerini de 15-16'lı yaşlarda olduğu bu dönemde yazmaya başladı. Eğitim hayatına Tıp Fakültesi'nde devam eden şair yayımladığı şiirleriyle dikkat çekti ve kısa zamanda tanındı. 1913 yılına gelindiğinde *Temâşây-ı Zulmet* adını taşıyan ilk şiirini Peyâm-ı Edebî dergisinde yayımladı. Yine aynı yıl *Muhârebe* ve *Muhâvere ile Âşiyân-ı Harâb* adındaki manzumelerini kaleme aldı. 1914 yılında ise *Saat* adlı çocuk şiirini yayımladı. Faruk Nafiz hem edebiyata olan ilgisi hem de geçim sıkıntısı sebebiyle tıp eğitimini yarıda bırakarak edebiyata yöneldi. 1917-1918 yılları arasında İleri Gazetesi'nin yazı kurulunda çalıştı, 1922 yılında ise gazetenin temsilcisi olarak Ankara'ya gitti. 1922-1924 yılları arasında edebiyat öğretmeni olarak iki yıl Kayseri'de görev yapan Çamlıbel daha sonra Ankara ve İstanbul'a geçerek 1924'te Ankara Muallim Mektebi, 1925'ten 1932 yılına kadar Ankara Kız Lisesi ve Ankara Erkek Lisesi, 1932-1946 yılları arasında ise Vefa ve Kabataş liseleri ile Amerikan Kız Koleji'nde görev yaptı. Şair daha sonra öğretmenlik görevinden ayrılarak 1946 yılında İstanbul milletvekili oldu ve 1960'a kadar siyasette aktif bir şekilde rol oynadı. Ancak o, 1960'ta yaşanan darbeden sonra tutuklanarak Yassıada'ya gönderildi. 1961 yılına kadar hapiste kalan Çamlıbel sonunda mahkemede suçsuz olduğu kabul edilerek serbest bırakıldı. Bu olaydan sonra siyasete devam etmek istemeyen şair, Yassıada'da arkadaşlarıyla beraber çektiği acıları nazmetti ve bunu 1967 yılında Zindan Duvarları adıyla neşretti. Son yıllarını Arnavutköy'deki evinde geçiren Faruk Nafiz, 8 Kasım 1973 yılında Fethiye-Kaş arasında yaptığı bir vapur seyahati esnasında vefat etti.

Beş Hececiler adı verilen akımın öncülerinden biri olan ve bu grubun sanatsal olarak en başarılı ismi kabul edilen şair, anlaşılması zor konular ve metaforlar kullanan Servet-i Fünûn edebiyatının[4] etkisi altında kalarak ilk şiirlerini "sanat sanat içindir" anlayışıyla yazdı. Bu etkilenmenin bir sonucu olarak 1916-1917 yılları arasında Servet-i Fünûn dergisinde neşrettiği Sahil akşamları, Sana Dair, Şebâb-ı Gıryân, Leyâl-i Uhrevî, Sabah İbâdetleri, Mevsimler, Bir Yolculuk şiirlerinde bireysel duygulara ağırlık

[*] Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı, ramazanaslan@trabzon.edu.tr

[1] Osmanlı padişahlarının şahsî gelir ve giderlerini idare eden teşkilât.

[2] Hadika-i Meşveret İdadisi; Türk ve Müslümanlar tarafından kendi sermayeleriyle açmış oldukları batılı modelde eğitim veren Müslim Özel Mekteplerdendir. Okul 24 Temmuz 1324 /6 Ağustos 1908 tarihinde Tavşantaşı'da açılmıştır.

[3] Beş Hececiler, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'ten sonra "Millî edebiyat" akımının görüşleri doğrultusunda hece vezni ve sade Türkçeyle şiir yazan beş şairin oluşturduğu gruba denir. Bu grubu oluşturan beş şair: Orhan Seyfi Orhon, Enis Behiç Koryürek, Halit Fahri Ozansoy, Yusuf Ziya Ortaç ve Faruk Nafiz Çamlıbel'dir. Memleket sevgisi, yurt güzellikleri, kahramanlık ve yiğitlik bu şairlerin işledikleri başlıca konulardır.

[4] Sembolizm ile parnasizmin etkisinde kalarak "Sanat sanat içindir" anlayışını benimseyen edebiyatçıların oluşturduğu edebiyat topluluğu ve 1891-1944 yılları arasında bu edebî topluluğun yayın organı olan derginin adıdır. Bu grubun en çok işlediği konular: günlük yaşam, aşk, doğa görüntüleri, karamsarlık, düş kırıklıkları, ölüm temalarıdır.

verdi. Şair daha sonra bu anlayışla şiir, nesir ve hikâye gibi yazılarını Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası (1916-1919), Yeni Mecmua (1918) Ümid Mecmuası (1919-1921), Şair (1918-1919), Nedim (1919), ve Yarın (1921-1922) dergilerinde de yayımlamaya devam etti. Bu dönemin Faruk Nafiz'i; Türk edebiyatçı ve edebiyat tarihçisi Cevdet Kudret'in ifadesiyle; "karşı sahilden esen rüzgâra dağıttırmak için kumral ve uzun saçlarını toplayan", "sisli gözlerle enginleri dinleyen", "tenha sahile gölgeler çökerken ruhunda bir tel inleyen", "hülyalı yaz akşamları omzunda ipek maşlahı ile sahilde, kumların üstünde" ya da "kayalıklarda gezen ince kadınlar"a, "elâ gözlerine akşamın sisleri çöken" sevgililere, "ince parmaklarında bir yaprakla kuytu yolları dolaşan ve bir söğüdün gölgesinde düşünen sarışın" kızlara gönül veren; "gönlünde eskiden beri sarışın kumralı, kumral esmeri kovalayan", hayatında ve şiirinde, işte böyle, Moda, Fenerbahçe ve Kalamış kıyılarında sevda peşinde koşan bir yalı çapkınıdır.[5]

I. Dünya Savaşı ve sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile yaşanan gergin ortamdan etkilenen Çamlıbel'in edebî hayatında önemli bir dönüm noktası yaşandı. 1922 yıllarından itibaren öğretmenlik görevini yapmak için Kayseri'ye yaptığı üç günlük araba yolculuğu sırasında Anadolu topraklarından geçen ve daha sonra Şark Vilayetleri Tetkik Heyeti ile Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Trabzon ve Kastamonu'yu da kapsayan uzun süreli bir Anadolu gezisine katılan Faruk Nafiz bu bölgeyi ve yaşanan acıları yakından tanıma fırsatı buldu. Bu durumdan etkilenen şair bundan sonra "sanat toplum içindir" anlayışına yöneldi ve artık toplumsal konuları işlemeye başladı. Bu akımın en önemli özelliklerinden biri olan sade dili tercih eden Çamlıbel yazdığı şiirleri hem hece vezniyle hem de herkesin anlayabileceği sade bir Türkçeyle kaleme aldı. O, yazılarında Batı hayranlığı ve Batı taklitçiliğinin karşısına Anadolu kültürü ve sanatını ön plana çıkardı ki bu düşüncesinin en önemli örneği ve Kayseri'ye yaptığı üç günlük seyahatin izlerini taşıyan Han Duvarları oldu.[6]

Eserleri

Faruk Nafiz Çamlıbel şiir, roman, tiyatro, inceleme, günlük makale ve mizah gibi farklı alanlarda başarılı eserler kaleme aldı.[7] Çalışmamızın sınırlarını aşmaması amacıyla burada şairin şiir, tiyatro, roman ve monografi türü eserlerini kısaca ele alacak ancak makale, sohbet ve fıkra türündeki yazılarını ise sayılarının çok fazla olması nedeniyle isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

1. Şiirleri

Faruk Nafiz'in şairlik dönemini beş kısma ayırmak mümkündür.

Birinci Dönem (Acemilik/Başlangıç Devresi): 1913-1919 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönem şiirlerinin başlıca teması aşk ve bireysel duygulardır. Şair bu dönem şiirlerini II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Servet-i Fünûn edebiyatının getirdiği estetik kaygıların öne çıktığı bir anlayışla yazdı. Dolayısıyla

---

5 Cevdet Kudret, "Faruk Nafiz'in Şiir ve Han Duvarlarının Kaynakları Üzerine Notlar", *Türk Dil* 269 (1974), 395.

6 Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Murat Yalçın (ed.) "Faruk Nafiz Çamlıbel", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 1/294-295; Şükran Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), 115-117; Nihat Sami Banarlı, "Faruk Nafiz Çamlıbel", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 2/1216-1221; Erdal Çakıcıoğlu, *Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*, ed. Tuba Öztürk (İstanbul: Eflatun Matbaası, ts.), 125; Emrah Pelvanoğlu, "Ossianizm ve Beş Hececiler", *Millî Folklor* 75 (2007), 5-10; Belkıs Altuniş Gürsoy, "Faruk Nafiz Çamlıbel", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2003), 3/22-23; Dursun Özyürek, "Modern Türk Şiirinde Hecenin Yükselişi ve Beş Hececiler", *3 Aylık Edebiyat Düşünce Dergisi* 2 (2014), 12-17; Fevziye Abdullah Tansel, "Faruk Nafiz Çamlıbel", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* s.1 (Ocak/1974), 38-51; "Faruk Nafiz Çamlıbel" (İstanbul: Yeni Türk İslam Ansiklopedisi, 1995), 87-90; Halil Hadi Bulut, "Faruk Nafiz Çamlıbel" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/195-196; Cevdet Kudret, "Faruk Nafiz'in Şiir ve Han Duvarlarının Kaynakları Üzerine Notlar", *Türk Dili,* 29/269 (1974), 395-403; Halil Hadi Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 21-22; Engin Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 1/1-21; Halil Hadi Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirleri (derleme-tasnif-inceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 1-193; Melek Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 15-20; Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*, nşr. Nihad Sami Banarlı (İstanbul: Milli Eğitim Basımları, 1969), 1-8.

7 Hakan Soydaş, "Faruk Nafiz Çamlıbel Bibliyografyası", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* sayı 50 (2013), 243-260.

bu şiirlerde dış dünyadan kopukluk, hayali mekânlar ve tabiat tasvirleri, yapmacık bir dil ve teşbihler hakimdir. Temâşâ-yı Zulmet, Âşiyân-ı Harâb, Şebâb-ı Gıryân bu dönem şiirlerine örnektir.

İkinci Dönem (Ustalaşma Devresi): 1919-1924 yılları arasındaki dönemdir. 1919 yılı Çamlıbel'in edebî hayatında en fazla şiir yayımladığı yıllardan biridir. Bu yıl aşk şiirlerini neşretmeye devam eden şair aynı süre zarfında I. Dünya Savaşı'nı konu edinen ve Anadolu'daki sıkıntıları anlatan Bozgun ve Mağlup adındaki iki şiirini kaleme aldı. Bu dönemden itibaren memleket sorunlarına yönelmeye başlayan Çamlıbel artık bu bağlamda şiirler yazmaya başladı.

Üçüncü Dönem (Olgunluk Devresi): 1925-1938 yılları arasındaki dönemdir. Çamlıbel en olgun şiirlerini bu yıllarda verdi. Bu dönem şiirlerinde ve sanat anlayışındaki değişikliğin temel sebebi Anadolu'daki acılara bizzat şahit olmasıydı. Aslında bu süreç 1922 yılında Kayseri'ye öğretmen olarak başladığı yıllara kadar uzanır. 1925 yılında yayımladığı Kızıl Saçlar ve Han Duvarları şiirleri Anadolu'yu anlatan ilk ve en güzel şiirlerden kabul edilir. Çamlıbel olgunluk döneminde kaleme adlığı şiirlerinin büyük çoğunluğunu kitap halinde neşrederken geri kalan şiirleri ise mecmualarda yayımladı. Çoban Çeşmesi, Suda Halkalar, Bir Ömür Böyle Geçti, Elimle Seçtiklerim, Akarsu, Akıncı Türküleri ve Tatlı Sert adlı şiir koleksiyonları bu dönemde kaleme alındı.

Dördüncü Dönem (Durgunluk Devresi): 1939-1960 yılları arasındaki dönemdir. 1938 Atatürk'ün ölümüyle kapanan destansı devirden sonra şair tamamen aşk temasına geri döndü ve artık Anadolu'yu ikinci planda bıraktı. Çamlıbel bu sırada günlük olaylar, edebî, siyasi ve sosyal meseleleri ele aldığı mizah yazarlığına devam etti ve yaklaşık 800'den fazla mizahi şiir yayımladı.

Beşinci Dönem (Son Devresi): 1961-1973 yılları arasındaki dönemdir. Çamlıbel milletvekili seçildiği dönemden itibaren şiir yazımına ara verdi. Ancak 1960 ihtilalinde tutuklanarak hapse atılması üzerine yaşadığı acıları 1967'de iki kısımdan oluşan Zindan Duvarları adlı kitapta topladı. Zindan Duvarları'ndan sonra şiire ara veren şair 1972 yılında "İsimsiz Kıtalar" başlığı altında tekrar geri döndü.[8]

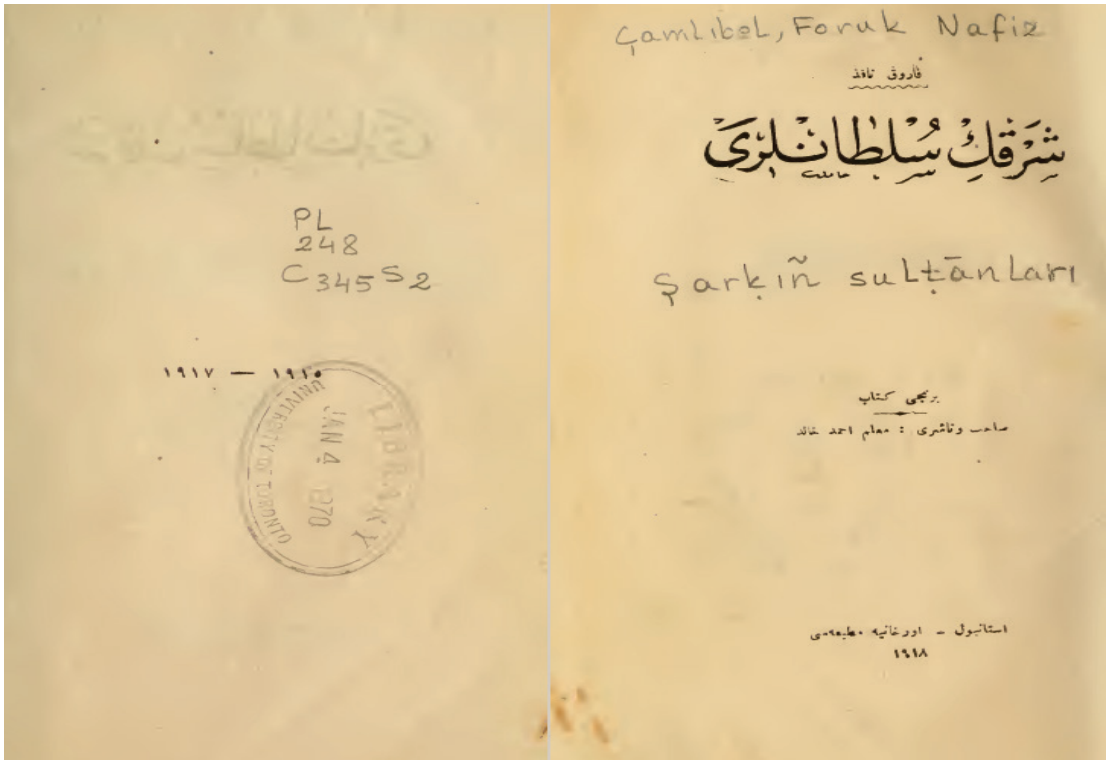
1.1. Şarkın Sultanları (1918)

Şarkın Sultanları, Fâruk Nâfiz'in 1918 yılında Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası'nda ilk şiirlerini neşredip bununla edebî sahada tanınmaya başladığı on dört başlıktan oluşan şiir koleksiyonudur. Kitap 1918 yılında Orhaniye Matbaası'nda basıldı. **Eserin Muhtevası:** Şair kaleme aldığı bu kitabında tabiat ve aşk temalarını merkeze almaktadır. Şiirlerde sürekli bir hüzün ve sevgiliden ayrılmanın verdiği ızdırap dolu bir hava hakimdir. Yine Servet-i Fünûn ve Tanzimat şairlerinin etkisi altında kaldığını gösteren bahçe, gölgelik, solgun çiçekler, yapraklar ve ay ışığı eserin başlıca unsurlarını teşkil etmektedir.[9]

---

8 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 23-56; Ayrıca bk. Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri, 1/*22-186; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirleri (derleme-tasnif-inceleme),* 10-19

9 Yakup Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", *Atatürk Ansiklopedisi*, 2023, 1-7; Erişim: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/faruk-nafiz-camlibel-1897-1973/?pdf=5951; Elif Esra Önen Dede, "Faruk Nafiz Çamlıbel", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2019, 1. Erişim: https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/camlibel-faruk-nafiz.

Çamlıbel, Faruk Nafiz
PL
248
C345S2
LIBRARY
JAN 4 1970

فاروق نافذ

شرق سلطانلری

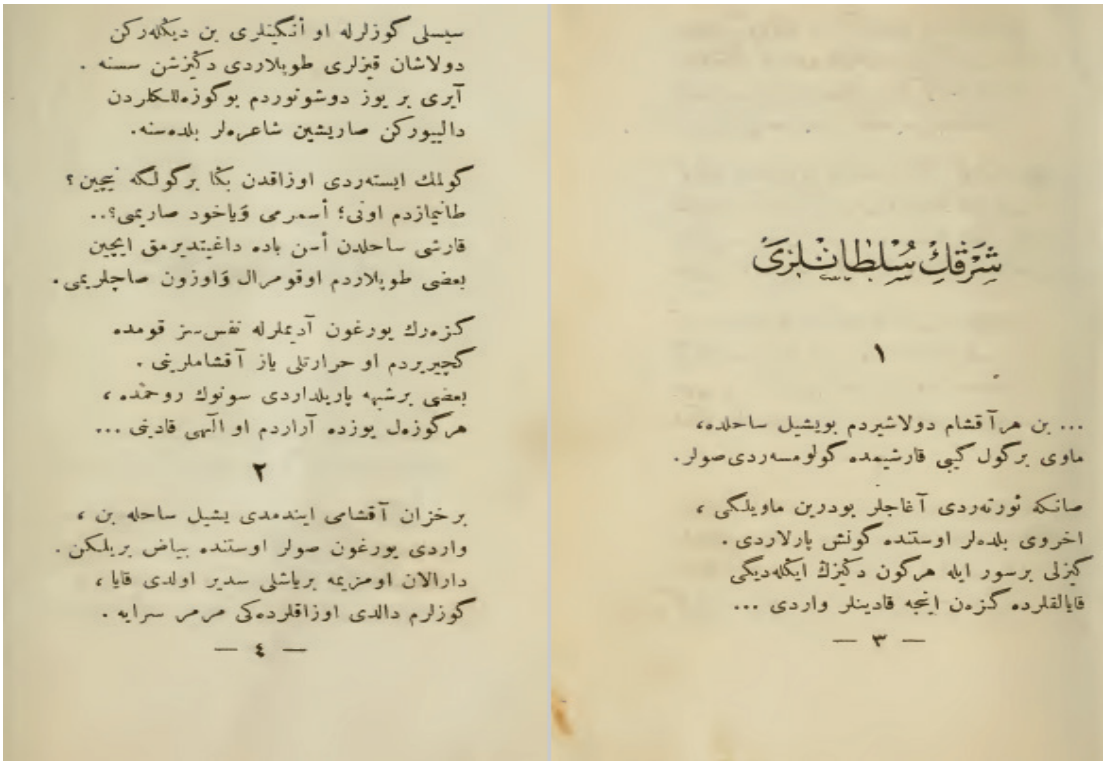
Şarkiñ sulṭānları

برنجی کتاب

صاحب وناشری : معلم احمد خالد

استانبول - اورخانیه مطبعه‌سی
۱۹۱۸

Resim 1: *Muallim Ahmed Hâlid tarafından 1918 yılında Orhâniye Matbaası'nda basılan eserin ilk iki sayfası*

شرق سلطانلری

۱

... بن هر آقشام دولاشیردم بویشیل ساحلده،
ماوی برکول کبی قارشیمده کولومسه‌ردی صولر.

صانکه ثورته‌ردی آغاجلر بودرین ماویلکی،
اخروی بلده‌لر اوستنده کونش پارلاردی.
کیزلی برسور ایله هرکون دکیزك ایکله‌دیکی
قایالقلرده کزه‌رن ایچه قادینلر واردی ...

— ۳ —

سیسلی کوزلرله او اُنکینلری بن دیکله‌رکن
دولاشان قیزلری طوپلاردی دکیزشن سسنه.
آیری بر یوز دوشونوردم بوکوزه‌للکلردن
دالیورکن صاریشین شاعرلر بلده‌سنه.

کولمك ایسته‌ردی اوزاقدن بکا برکولکه نیچین؟
طانیمازدم اونی؛ أسمرمی وَیاخود صاریمی؟..
قارشی ساحلدن أسن باده داغیتدیرمق ایچین
بعضی طوپلاردم اوقومرال وَاوزون صاچلریمی.

کزه‌رك یورغون آدیملرله نفس‌سز قومده
کچیریردم او حرارتلی یاز آقشاملرینی.
بعضی برشبه پارپلاردی سونوك روحمده،
هرکوزه‌ل یوزده آراردم او الٰهی قادینی ...

۲

برخزان آقشامی ایندمدی یشیل ساحله بن،
واردی یورغون صولر اوستنده بیاض بریلکن.
دارالان اومزیمه بریاشلی سدیر اولدی قایا،
کوزلرم دالدی اوزاقلرده‌کی مرمر سرایه.

— ٤ —

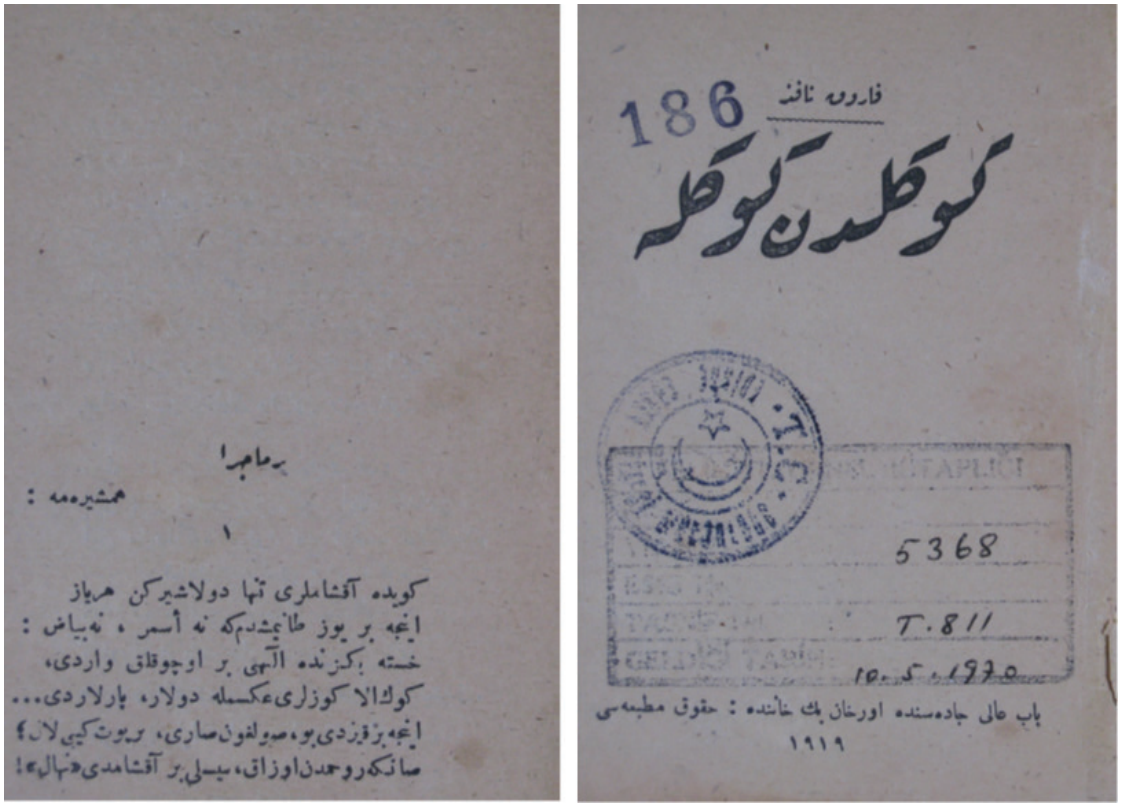
Resim 2: *Muallim Ahmed Hâlid tarafından 1918 yılında Orhâniye Matbaası'nda basılan eserin üçüncü ve dördüncü sayfası*

1.2. Gönülden Gönüle (1919)

Gönülden Gönüle, Fâruk Nâfiz'in 1919'da Hukuk Matbaasında neşrettiği on üç başlıktan oluşan şiir koleksiyonudur. Yaklaşık otuz dokuz sayfadan oluşan kitap Nihâl adını verdiği sevgilisine olan aşkıyla başlamaktadır. Şair Şarkın Sultanları'nda izlediği metodu bu kitabında yine devam ettirmektedir.

Muhtevası

Yaz akşamları, sahiller, köy, gündüz vaktinde gölgelikler, solgun çiçekler, çayırlar, uzlet, gizli aşk, sevgiliden uzak kalma ve gençlik yıllarına özlem kendini açık bir şekilde hissettirmektedir. Nafiz'in bu şiirleri her ne kadar aşk konulu olsa da bu aşk iç karartan, sürekli bir hasret ve özlem içinde olduğunu hissettiren şiirlerdir.[10] Koleksiyondaki Bozgun ve Mağlûb şiirinde I. Dünya Savaşı ve Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra muharebe cephelerinden çekilen Osmanlı askerlerinin durumlarını anlatır. Bu şiirlerde, Türk ordusunun, aldığı yenilgiye rağmen kahraman olduğu övgüyle işlenir. Şaire göre bu askerler son güne kadar cesurca savaşmışlardır. Buna rağmen şiirlere bakıldığında hüzünlü bir havanın hâkim olduğu görülür.[11] Mağlûb şiirinde İstanbul'un işgalini konu alan şair yine askerlerin kahramanlıklarından bahsetmekte ve yenilgiye rağmen kaçmamalarını takdir edercesine anlatmaktadır.[12] Yine köy hayatı, kış geceleri, dağlardaki karlar, çeşmeler, yoldan geçen yolcular ve eskiye özlem Köyde Kış şiirinde detaylıca ele almaktadır.[13] Bu şiirlerin yanı sıra Gençlik, Kış Gezintileri, Âmâ, Eski Bir Kin, Terennümler, Kırlarda gibi benzer temaları işleyen şiirler de vardır.

Resim 3:*1919 yılında Hukuk Matbaası Matbaası'nda basılan eserin ilk ve ikinci sayfası*

[10] Faruk Nafiz Çamlıbel, *Gönülden Gönüle* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1919), 31.

[11] Bk. Çamlıbel, *Gönülden Gönüle*, 33.

[12] Bk. Çamlıbel, *Gönülden Gönüle*, 37.

[13] Bk. Çamlıbel, *Gönülden Gönüle*, 34.

1.3. Dinle Neyden (1919)

Dinle Neyden Faruk Nafiz'in bir diğer şiir koleksiyonudur. Eser Kitâbhâne-i Sûdî tarafından basılmıştır. Kitabın kapağında Mesnevî'nin "Dinle neyden, kim hikâyet kılmada, ayrılıklardan şikâyet kılmada" şeklindeki ilk beyti yer almaktadır. Faruk Nafiz'in en çok etkilendiği, aşk şiirlerinde kendisine sıkı sıkıya bağlı olduğu ve hatta üslubunu takip ettiği Yahya Kemal Beyatlı'nın etkisi bu eserde de kendini göstermektedir. Öyle ki Çamlıbel, bu kitabının adını Yahya Kemal'den almakta ve eserin başında ondan övgü dolu şu sözlerle bahsederek eseri ona ithaf etmektedir:[14]

Yahya Kemal'e: Cenâb'la, Fikret'ten sonra edebiyatımızda ilk merhale sen oldun. Muârızların ne derlerse desinler, senin şiire getirdiğin zevki târih, en müstesnâ zevklerden kaydediyor. Ben, ismi senden doğan bu eseri, yine sana ithâf etmekle yüksek sanatına karşı göstermeğe mecbur olduğum hürmeti bir dereceye kadar edâ ediyorum zannındayım.

Muhtevası

Şairin bu eserinde ölüm, zamana hayıflanma, gençliğin kayboluşu, açıklanmayan dertler, sevgiliye aşırı özlem ve yolculuk temaları yoğun bir şekilde işlenmektedir. Şair daha önceki şiirlerinde kullandığı sahil, gece, yalnızlık, korku vb. unsurları kullanmaya devam etmektedir. Örneğin şu beyitte şairin nasıl bir ruh hali taşıdığı ve her şeyden umudunu kesercesine ölümü beklediği açık bir şekilde görülmektedir.

Bir hayal gibiyim kabrin üstünde,
Uzağım gençliği emellerinden
Kalbimin farkı yok bu gamlı günden
Bir kırık ribâbın tellerinden[15]

Bununla birlikte şairin bu şiirlerinin hepsinin tamamen karamsar bir hava ile yazılmadığını ifade etmek isteriz. Bazen şairin kalbinde bir umut ışığı belirir ve bununla hayata bağlanır. Bu da daha çok sevgili ile duygusal bir yakınlık kurduğu zamanlarda olur. Örneğin şu parçada şairin sevgilisi tarafından unutulmama sevinci onun tüm ümitsizliğini ortadan kaldırır:

Bazen hırçın dalgaların kalbi çarparken
Sahillerde senden kalan bir gölge varken
Ye'sim geçer sanırım ki unutulmadım.[16]

Toplamda yirmi yedi farklı başlık altında şiirler kaleme Faruk Nafiz'in siyasî gelişmelerin uzağında kalmadığı ve yukarıda zikredilen diğer kitaplarda da görüldüğü üzere yaşanan olayları şiirlerine taşıdığı görülmektedir. Onun bu bağlamda Filistin'den Geçerken şiiri I. Dünya Savaşı'nda Filistin coğrafyasının kaybedilmesi üzerine kaleme aldığı bu tür siyasi temalara örnek verilebilir.[17]

1.4. Çoban Çeşmesi (1926)

Faruk Nafiz'in Anadolu'ya geçtikten sonra kaleme aldığı ilk kitabı Çoban Çeşmesi[18] 1926 yılında Yeni Şark Kütüphanesi tarafından Marifet Matbaası'nda basılmıştır.

Muhtevası

Eser Çoban Çeşmesi, Ocak Başında ve Saz Şairleri olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Çamlıbel şiirlerini hece vezni ile kaleme almakta ve lirik bir üslupla yazmaktadır. Dilini son derece sade ve akıcı kullanan şair, halk edebiyatı unsurları, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı gibi Halk kahramanlarına da baş-

14 İhsan Safi, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanatında Yahya Kemal Beyatlı'nın Etkisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2015), 1-10; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri,* 28-29.

15 Faruk Nafiz Çamlıbel, *Dinle Neyden* (İstanbul: Kitâbhâne-i Sûdî - Hilâl Matbaası, 1926), 19.

16 Çamlıbel, *Dinle Neyden*, 33.

17 Bk. Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 3.

18 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 3.

vurarak adeta bir halk ozanı gibi klasik temaları işlemektedir.[19] Şair, asıl şahsiyetini Çoban Çeşmesi ile bulmuştur. Zira bu şiir koleksiyonunda yazdığı şiirlerinde artık başka şairlerin dolayısıyla Yahya Kemal Beyatlı'nın da etkisi ortadan kalkmıştır. Faruk Nafiz artık şiirlerinin içeriğini Anadolu'dan almakta ve konuları vatansever bir milliyetçi duygusuyla işlemektedir. Dolayısıyla 1925-1928 yılları arasındaki dönem onun için şiirlerini memleketçi şiir akımıyla yazdığı "Memleket/Anadolu Edebiyatı" dönemidir.[20]

Şairin işlediği temalar her ne kadar Anadolu ve memleket konuları olsa da aşk, sevgiliden uzak kalmanın hasreti ve çekilen acının hâlâ eski karamsar bir havayla işlendiği görülmektedir.[21]

1.5. Suda Halkalar (1928)

Faruk Nafiz'in Suda Halkalar eseri, harf inkılabından önce yayımlanan son kitabıdır. Sanâyi-i Nefîse Matbaası'nda basılan eser, Çamlıbel'in farklı dönemlerde kaleme aldığı şiirlerden oluşmaktadır. Şair bu kitabını "Üstad Yahya Kemal'e" diyerek ona ithaf etmiştir.[22]

Muhtevası

Şiirler Suda Halkalar, Yaydan Kopan Ok, Ğurbet, Macera ve Gençlik ile Beyaz ve Kırmızı bölümlerine ayrılmaktadır. Suda Halkalar şiirinde su imgesi daha önceki şiirlerinde olduğu gibi karamsar tablolar halinde sunulmaktadır. Bu imge ve şairin hayalleri şiirin değişmez unsurlardır. Faruk Nafiz gerek benzetmeler gerekse de şiirde kullandığı bu su imgelerinde geçmişi hüzünlü bir hava içerisinde hatırlatmakta ve geçmişe özlem duyduğunu göstermektedir. Çamlıbel'in bu şiirlerinde karamsarlık, matem duygusu, içe kapanıklık, uzlet, sevgiliye özlem, geçmişi hatırlama, sevgili ile geçirdiği güzel günlere hayıflanma gibi konular ön plandadır.[23] Şair'in eserde memleket meselelerine yöneldiği şiirleri de vardır. Faruk Nafiz, Çoban Çeşmesi'nden sonra Suda Halkalar kitabındaki şiirlerinde Anadolu ve Memleket edebiyatını ustaca işlemektedir.[24] Onun Gurbet, Talas Bağlarında Batı, Kızıl Saçlar, At şiirleri Türk milletinin özüne yönelik şiirlerdir. Örneğin o, kağnı süren kızıl saçlı bir köylü kızını şu beyitlerle anlatır:[25]

İnleyen memleketimdir bit tekerlekte, dedim,
Hangi bir köylü bil kağnıyle sürünmekte, dedim.[26]

Kendisi ayrıca aşk temasının yanında ölüm temasını işlediği ve dini duygularını aksettirdiği *Meleku'l Mevt* şiiri ayrı bir önem taşımaktadır. Faruk Nafiz, bu şiirinde Kurtuluş Savaşı'nı, savaşın yıkıcı etkilerini, sonucunda yaşanan acıları ve ölümleri anlatmaktadır. Şairin şiir boyunca Azrail'e seslendiği, insanların acılarına aldırmamasından, ölüm orağıyla onları kırıp geçmesinden dolayı ona kızgınlık duyduğu görülmektedir[27]

Bir ölüm meltemi halinde eserken nefesin,
Ömrü bir dal gibi bî-çârelerin sallanıyor;
İhtiyarlar yanıyor, körpe çocuklar yanıyor;
Köyün sıtmalı bağrında cehennem mi, nesin?[28]

---

19 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 39.

20 Safi, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanatında Yahya Kemal Beyatlı'nın Etkisi", 6.

21 Bk. Faruk Nafiz Çamlıbel, *Çoban Çeşmesi* (İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi - Marifet Matbaası, 1926), 5-6.

22 Safi, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanatında Yahya Kemal Beyatlı'nın Etkisi", 5.

23 Hüseyin Doğramacıoğlu, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Suda Halkalar Adlı Eserinde Su İmajları Ve Benzetmeler", *Turkish Studies* 7/3 (2012), 1037-1051.

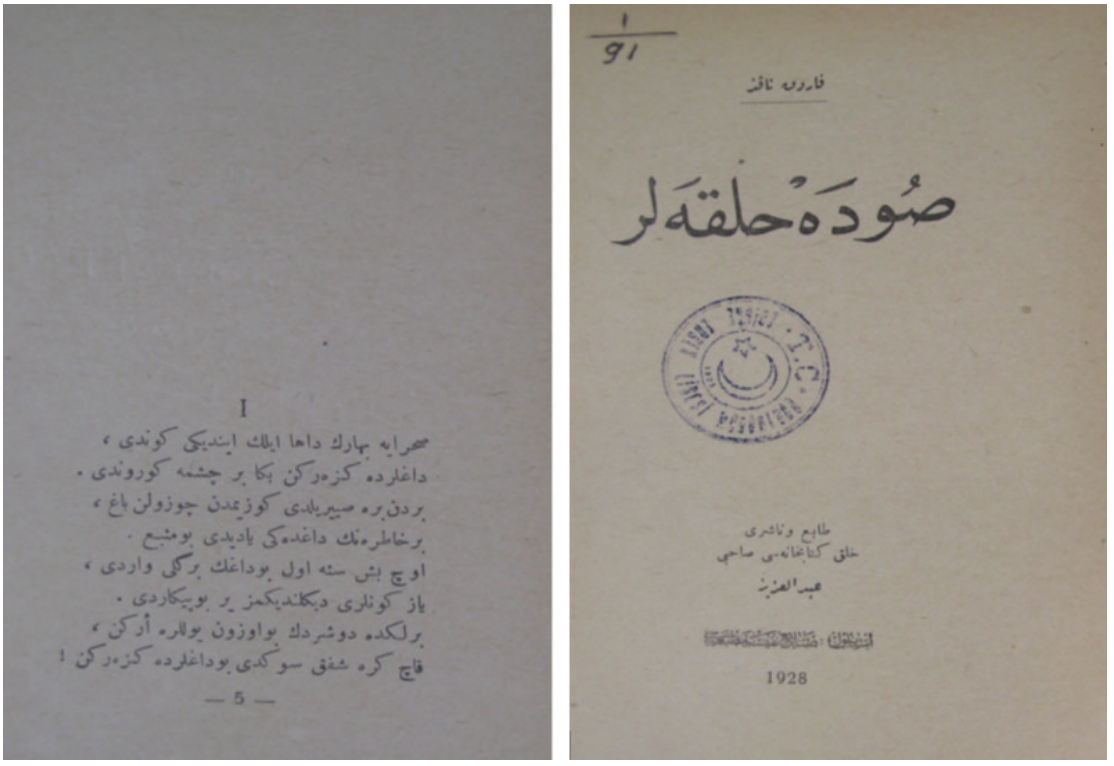
24 Safi, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanatında Yahya Kemal Beyatlı'nın Etkisi", 6.

25 Kudret, "Faruk Nafiz'in Şiir ve Han Duvarlarının Kaynakları Üzerine Notlar", 397.

26 Çamlıbel, *Suda Halkalar*, 17.

27 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 3.

28 Çamlıbel, *Suda Halkalar*, 22-23.

I

صحرایه بهارك داها ایلك ایندیكی كوندی ،
داغلرده كزه‌ركن بكا بر چشمه كوروندی .
بردن بره صیریلدی كوزیمدن چوزولن باغ ،
برخاطره‌نك داغده‌كی یادیدی بومنبع .
اوچ بش سنه اول بوداغك برگی واردی ،
باز كونلری دیكلدیكمز بر بویكاردی .
برلكده دوشردك بواوزون یولاره أركن ،
قاچ كره شفق سوكدی بوداغلرده كزه‌ركن !

— 5 —

1/91

فاروق نافذ

صُودَهْ حلقه‌لر

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

طابع وناشری
حلق كتابخانه‌سی صاحبی
عبدالعزیز

1928

Resim 4: *1928 yılında Halk Kütüphanesi Sahibi Abdulazîz tarafından Sanâyi-i Nefise Matbaası basılan eserin ilk ve ikinci sayfası*

1.6. Bir Ömür Böyle Geçti (Seçme Şiirler-1932-1933)

Eser ilk defa 1932 yılında Suhulet Matbaası, Semih Lütfi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. 1972 yılında İnklâp ve Arka Basımevi'nde yayımlanan elimizdeki mecmua 239 sayfa ve 143 şiirden müteşekkildir.

Muhtevası

Şair, kitabında Anadolu sevgisine yoğunluk vermektedir. Özellikle de mecmuadaki Sanat şiirinde Millî Mücadele ile birlikte bağımsızlığını tekrar kazanan Türk coğrafyası ve bu bağlamda işlenen "Anadolu sevgisi" asıl temayı oluşturmaktadır.

1.7. Elimle Seçtiklerim (Seçme Şiirler-1934)

Şairin, 1934 yılında sevdiği şiirlerini bir araya getirerek yayımladığı kitabıdır.

1.8. Boğaziçi Şarkısı

Eser hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

1.9. Akıncı Türküleri (1938-1939)

Akıncı Türküleri, Çamlıbel'in vatansever ve milli duygularla Türk tarihini konu edindiği şiir kitabıdır. Eser 1938 yılında Kanaat Kitabevi tarafından yayımlanmıştır.

Muhtevası

Millî Mücadele'den yaklaşık on dokuz yıl sonra ele aldığı ve milli konuları işlediği kitap Akıncı Türküleri, Yayla Türküleri, Kışla Türküleri ve Destanlar olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Şair

Atlılar, topçular, tayyareciler, piyadeler, denizciler, köylüler ve kadınlar gibi bu mücadeleye katılan her kesimden insanın gösterdiği cesurca yiğitliklerini övüp, yüceltmektedir.[29] Dolayısıyla genel bir portre çizecek olursak bu koleksiyonun hemen hemen tamamının Kurtuluş Savaşı'nı ele aldığını söyleyebiliriz. Bu antolojide yer alan Atlıların Türküsü, Topçuların Türküsü, Tayyarecilerin Türküsü, Piyadelerin Türküsü, Denizcilerin Türküsü, Şehitlerin Türküsü ve Zafer Türküsü şiirlerinde şair, Türk askerinin ve milletinin askerî dehasını cesaretlerini işlemektedir.[30] Şair, Hazır Ol! şiirinde Türk milletinin savaş için her an hazırlıklı olması yönünde tavsiyelerde bulunmakta ve savaşı bu millet için "Türk'ün eski oyunu!" olarak betimlemektedir. Silah Omuza! şiirinde şair Türk topraklarında aslında barış ve huzurun olduğunu ancak Türk milletinin herhangi bir işgal girişime karşı uyanık olması ve bunun için hazırlıklı olmasını dile getirmektedir. Çamlıbel, kitabında Dumlupınar, Çanakkale, Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal'in ölümü, İsmet İnönü ve Kara Fatma gibi birçok başlık açmaktadır. Özellikle de Erzurum'un işgaline karşı büyük mücadele gösteren ve halkı örgütleyen Kara Fatma'yı coşkulu bir övgüyle işlemektedir.[31]

1.10. Tatlı Sert (Mizahi Şiirler-1938)

Tatlı Sert, tamamen mizahî olmasa da Faruk Nafiz'in hicivci yönünü gösteren şiir kitabıdır. Eser 1938 yılında Kanaat Kitabevi tarafından yayımlanmıştır.

Muhtevası

Şair 1935 yılında milletvekilliğine seçilememesi üzerine yaşadığı kırgınlık ve öfkesini ifade etmek üzere bu şiirlerini kaleme almaya başlar. Kendisi yakından tanıdığı birçok kişinin siyasî tercihleri ve buna bağlı olarak onların hayat biçimlerini eleştirel bir dille anlatmaktadır. Özellikle Kervan İçinde, Var, Yok!, Benim Namzetliğim, adlı şiirlerinde büyük üzüntü ve kırgınlığını dile getirmektedir. Çamlıbel'in 1934'ten itibaren Akbaba ve Karikatür gibi dergilerde Çamdeviren, Deli Ozan ve Akıllı Ozan gibi takma adlarla yazdığı bu mizahî şiirlerin bir kısmı günlük yaşanan olaylar, bir kısmı çevresinde çoğunluğu sanatkâr ve ediplerden oluşan insanlar ve diğer bir kısmı da şahsi istekleriyle ilgilidir. Dolayısıyla bu onun bu kitabında her türlü farklılığı ve çeşitliliği bulmak mümkündür. Kitabın son kısmında Faruk Nafiz, Şark Vilayetleri Tetkik Heyeti ile birlikte yaptığı Anadolu gezisini ve orada gördüklerini mizahi bir dille anlatmaktadır.[32] Buradaki şiirlerde de Yahya Kemal Beyatlı'dan bahsetmiştir, ona yer vermiştir. Çamlıbel, farklı kesimleri mizah konusu yapmanın yanı sıra üstat olarak gördüğü Yahya Kemal Beyatlı'yı dahi bu tarz şiirlerine konu etmekten kaçınmamıştır. Bununla beraber o kitaptaki Benim Namzetliğim başlıklı şiirinde kendisini Yahya Kemal Beyatlı'dan sonra görmekte ve onu en büyük şair olarak kabul etmektedir.[33]

1.11. Akarsu (1936-1940) Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940, 94 s.

Eser 1940 yılında Kanaat Kitabevi tarafından yayımlanmıştır.

Muhtevası

Akarsu adlı şiir kitabı son kısımda yer alan "Kasideler" ve "Aşk İlahileri" başlıklı şiirlerle Faruk Nafiz'in diğer kitaplarından ayrılmaktadır. "Kasideler" başlığı altında biri Mustafa Kemal Atatürk diğeri ise İsmet İnönü için kaleme alınan iki şiir bulunmaktadır. Bu kasidede şair, Atatürk'ü, "Türklüğün bulduğu

29 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 52.

30 Bk. Faruk Nafiz Çamlıbel, *Akıncı Türküleri* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938), 7.

31 Mustafa Dere, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirlerinde Savaş ve Kahramanlık", *Black Sea Summıt 6th Internatıonal Socıal Scıences Congress*, 2021, 390-392.

32 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 53; Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 4; Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, 117.

33 Safi, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanatında Yahya Kemal Beyatlı'nın Etkisi", 7.

en yüce yıldız" olarak tanımlamaktadır.[34] Aşk İlahileri başlığı altında ise on dört tane şiir yer almaktadır. Şair bunların her birinde maşukuna olan aşkını bazen lirik ve bazen de dramatik bir dile getirir.[35]

1.12. Heyecân ve Sükûn (Seçme Şiirler-1959)

Eser 1959 yılında İnkılâp ve Aka Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Bu dönem Faruk Nafiz'in Atatürk'ün 1938'deki ölümüyle artık coşkulu asra kapıları kapattığı dönemdir. Zira Mustafa Kemal onun için Anadolu ve millet sorunlarının şiire yansımasını sağlayan ve ona güç veren bir şahsiyettir. Bu dönemden sonra şair daha önceleri hece ölçüsüyle güçlü ve coşkulu bir tarzda memleket şiirlerini yazarken 1938'den sonra bu şevki kaybetmektedir.

Muhtevası

Şair bu şiirlerinde neredeyse tamamen tekrar aşk temasını işlemeye başlamaktadır. Şiirlerinde artık ne Anadolu ne de bölge insanının sorunları işlenmez. Kendisi sanki Yahya Kemal'i taklit ettiği 1919'lu yıllara tekrar geri döner.[36]

1.13. Zindan Duvarları (1967)

Zindan Duvarları Çamlıbel'in Yassıada'da hapis kaldığı süre boyunca kendi yaşadığı duyguları ve çevresinde yaşananları kaleme aldığı şiir kitabıdır. Eser 1967 yılında Tan Matbaası'nda yayımlanmıştır. Kitaptaki şiirler, dörtlüklerden oluşmaktadır.

Muhtevası

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Şair "Adadan Kıtalar" başlığını taşıyan birinci bölümün başında "Kader ve keder birliği ettiğimiz arkadaşların aziz hatırasına" notunu düşmektedir. "Ölümle Kalım arasında" başlığını taşıyan ikinci bölümü ise Celal Yardımcı'ya ithaf etmektedir. Şair, kitaptaki doksan bir rubaide haksız yere hapse atıldığını, zindanların korkunçluğunu, oradaki gardiyan ve görevlilerin kötü davranışlarını ve hapishanede çektiği acıları anlatmaktadır.[37] Şair "Son Arzu" başlıklı rubaide, Adnan Menderes'in, zindanda yaşadığı acılara katlanamayarak intihar etmeyi düşünmesi olayını şu şekilde anlatmaktadır:[38]

> Ömrünün zehrini katmıştı ecel şerbetine;
> *Ona çok gördü kader son kadehin dolmasını.*
> *Mutlaka istedi Mevlâ, o mübârek kulunun,*
> *İntihâr etmeyip, illâ ki şehîd olmasını.*

1.14. Han Duvarları (1969)

Han Duvarları, Faruk Nafiz'in Kayseri'ye gidişinde edindiği gözlemlerini anlatan ve bir çeşit gezi yazısı niteliği taşıyan eseridir. Eser 1969'da Nihad Sami Banarlı tarafından Milli Eğitim Basımları'nda yayımlanmıştır.

Muhtevası

Yaklaşık 206 sayfa olan kitap Memleket Şiirleri, Aşk Şiirleri ve Rubailer olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Kitapta daha önceki eserlerinde yayımlanan birçok şiir tekrar yer bu kitaba dahil edilmiştir. Çamlıbel'in, eserini kaleme aldığı 1922 yılı, aslında Osmanlı için büyük felaket ve yıkımların yaşanıp acılarının hala devam ettiği bir zamandır. Zira 1911 senesinde başlayan Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve 1919'da başlayıp 1922 yılında sonra erek Kurtuluş

34 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 3-4.

35 Faruk Nafiz Çamlıbel, *Akarsu* (İstanbul: Kanaat Kitabevi- Ahmet Saim Basımevi, 1940), 63-82.

36 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 54-55.

37 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 56-57.

38 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 4.

Savaşı Türk milletinin yüreğinde günümüze kadar derin izler bırakacak olan yıkımlar acılar, maddî ve manevî hasarlar bırakmıştır. Faruk Nafiz, 1922'de önce Ankara'ya ve daha sonra İstanbul'dan Anadolu'ya doğru yola çıkar. Faruk Nafiz, bu şiirinde kendi izlenimlerinin yanı sıra, başkalarının gözlem ve izlenimlerine de yer vermektedir.[39] Şair farklı bir yöntem izleyerek kendi şiirlerini Han'ın duvarlarına yansıtıp Anadolu'da yaşanan hadiseleri başkalarının ağzıyla aktararak okumaktadır.

2. Tiyatro

Faruk Nafiz Çamlıbel farklı konu ve alanlarda birçok oyun yazmıştır. Bu oyunlar bazen eğitici, bazen millî şuur uyandıran ve bazen de Yayla Kartalı adıyla kitaplaştırılan bazı oyunlarında olduğu gibi çocuklara yönelik disiplin ve ahlakî değerleri telkin tarzdadır. Bunun yanında o, Türklerin Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya yaptıkları göçleri ve Millî Mücadele'yle devam eden mecralarını konun edinen manzum piyesler de yazmıştır.[40]

2.1. Canavar (Manzum piyes, 3 perde, 1925)

Çamlıbel'in *Canavar* dramı, Osmanlı dönemi Anadolu'da yaşanan yüksek tabaka ile köylü arasındaki çatışmayı, köylerde yaşanan kargaşalar, acılar, sıkıntılar ve bunlarla başa çıkamayan dönemin idarecilerini konu edinmektedir. Eserin bir kısmı Milli Mecmûa'da, tamamı ise 1925 yılında Türk Yurdu dergisinde bölüm bölüm yayımlanmış ve 1926 yılında kitap hâlinde basılmıştır. Bu oyun ilk defa 1925'te oynanmış ve 1948'de filme aktarılmıştır.[41]

2.2. Akın (Manzum piyes, 3 perde, 1932, 1965)

Oyun, Türklerin İslam öncesi tarihini ve Orta Asya hayatını konun edinmektedir. Üç perde ve manzum piyes şeklinde yazılan Akın, Çamlıbel'in Memleket Edebiyatı çerçevesinde kaleme aldığı ve Türk edebiyatında müstesna bir yeri olan önemli yapıtlarından kabul edilmektedir. Oyun klasik destansı ögeler içeren bir tarzda kafiyeli ve 14'lü hece ölçüsü ile yazılmıştır. Eser, yazıldığı yıl Ankara Halkevi'nde, aynı yıl Darülbedayi'de (İstanbul Şehir Tiyatrosu) ve 1973 yılında ise Cumhuriyetin ilanının 50. yıldönümü münasebetiyle Ankara Devlet Tiyatrosu'nda oynanmış ve sahneye dahil edilmiştir.[42]

2.3. Özyurt (Manzum piyes, 3 perde, 1932, 1965)

Özyurt, üç perdeden müteşekkil manzum bir piyestir. Çamlıbel bu oyununda realitenin dışına çıkarak meydana gelen hadiseleri ve olayları mübalağalı bir bakış açısıyla anlatmıştır. Faruk Nafiz, Türk örfünün diğer milletlerin örfünden daha üstün olduğunu ve uygarlık tesisinde hepsinden ileride oluklarını vurgulamış ve bunu yaparken kapalı bir şekilde göç edilen bölgedeki yerli kültürü yermiştir.[43]

2.4. Kahraman (Manzum piyes, 3 perde, 1933, 1965)

Kahraman, Faruk Nafiz Çamlıbel'in üç perdeden müteşekkil manzum ve en kapsamlı olarak incelenebilen piyesidir. Oyun Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk hakkında oluşan bakış açısını konu edinmekte ve savaştan sonra onun toplum nazarındaki yansımasını anlatmaktadır.[44]

---

39 Emir Ali Şahin, "Anadolu Notları ve Han Duvarları'nı Birlikte Okumak", *Türk Kültürü* Yıl 59 sayı 2 (2021), 53-66.

40 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 5-6.

41 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 41-42, 54-59, 232; Tuncay Çolak, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Canavar Piyesinde Kurgu ve Temalar", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi* 9/2 (2022), 94-105; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 54-55, 81-88; Kudret, "Faruk Nafiz'in Şiir ve Han Duvarlarının Kaynakları Üzerine Notlar", 396; Özcan, Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri, 2/634-652; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1992), 90-91.

42 Gülay Yurt, "Faruk Nafiz'in Akın ve Özyurt Oyunlarının Türk Tarih Tezine Katkısı Açısından İncelemesi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 433-443; Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 42-44, 59-63, 232-233; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 572-592; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 88-94.

43 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 44-45, 63-73, 233; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 593-615; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 94-98.

44 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 46-47, 74-79, 237; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 615-634; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 98-101.

2.5. Yayla Kartalı (Sahne romanı, 3 perde, 1945)

Yayla Kartalı, şairin en uzun tiyatro çalışması olup üç perdeden oluşan bir piyestir. Çamlıbel'i böyle bir eseri yazmaya sevk eden sebep evinin yakınlarındaki bir açık hava tiyatrosunda ve bu tiyatronun kulislerinde dönen rezaletleri görmesidir. Yayla Kartalı, oyunların aksine manzum değil nesir şeklindedir. Oyun, Anadolu insanının yaşadığı problemleri işlemektedir. Çamlıbel'i bu eseri bir süre şehir tiyatrosunda oynadıktan sonra filme aktarılmıştır.[45]

2.6. Ateş (Manzum piyes, 2 perde, 1939)

Ateş, Çamlıbel'in 1939 yılında iki perde olarak kaleme aldığı ve çok az bilinen tiyatro oyunudur. Oyun, Kurtuluş Savaşı sırasında bir Anadolu ailesinin başından geçen kahramanlık öyküsü ve Anadolu halkının bu süreçte göstermiş oldukları kahramanlıkları konu edinmektedir. Bu oyun Batı geleneği ile köylü tiyatrosu geleneğinin birleşiminden oluşmaktadır. Oyuncular, Anadolu'nun sıradan köylüleridir.[46]

2.7. Dev Aynası (3 perde, 1945)

Dev Aynası, şairin 1945'te Darülbedayi'de (İstanbul Şehir Tiyatrosu) oynanan üç perdelik oyunudur. Kitap halinde basılmamış olan oyun, Tiyatro mecmuasında bölüm bölüm yayımlanmıştır. Olay Gazanfer Aslan adında kibirli bir kişinin kendisini her şeye kadir biri olarak görmesi ve yaşanan bir olay neticesinde otoritesini kaybetmesi etrafında dönmektedir.[47]

2.8. İlk Göz Ağrısı (4 perde, 1921)

İlk Göz Ağrısı, Çamlıbel'in nesir şeklinde yazdığı dört perdeden oluşan oyunudur. Konu aile içi dram ve bir kadının hayat öyküsü etrafında dönmektedir. Bu oyun Fransız romancı ve oyun yazarı Paul Hervieu'in (ö. 1915) Le Dédale adlı eserinden uyarlanmıştır. Oyun ilk defa 1921 yılında Ferah Tiyatrosu'nda oynanmıştır. [48]

2.9. Sevk-i Tabii (3 perde 1925)

Sevk-i Tabii, Fransız yazar ve oyun yazarı Henry Kistemaeckers'ten (ö. 1938) uyarlanmıştır. Oyun 1925 yılında Sermet Muhtar Alus ile birlikte Darüledâyi'de sahnelenmiş fakat kitap halinde basılmamıştır. Oyunun konusu sanat ve mesleğin tabii bir hale geldiği ve insanlarda artık görev ve vazife duygusunun her şeyden önce geldiğini konu edinmektedir.[49]

2.10. Vazife (Piyes adaptasyonu)

Bu oyun hakkında malumat bulunamamıştır.

3. Mektep Oyunları

3.1. Yangın (1933)

Faruk Nafiz Çamlıbel'in 1933 yılında yazdığı tek perde ve altı meclisten oluşan okul piyesidir. Oyun Ali ve Ahmet adındaki iki sokak çocuğunun bir gece vakti çıkmaz bir sokağa gelmeleri ve bunun neticesinde karşılaştıkları olaylar etrafında dönmektedir. Çamlıbel, Modern Batı tiyatrosundan etkilenerek bu oyununda farklı bir yöntem takip etmektedir. O kendi oyuncularını seyircilerin arasına yerleştirerek onlarla diyaloglar kurmakta ve böylece oyuna hareketlilik katmaktadır.[50]

---

45 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 48-49; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 652-667; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 27, 103-106.

46 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 48, 79-87, 237-238; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 667-680; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 101-103.

47 Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 684.

48 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 49-50, 87-92, 239-240; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 680-683; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 75-80.

49 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 80-81.

50 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 116; Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 50-51, 92-95, 240-241.

3.2. Hanım Şiir Yazacak (1933)

Faruk Nafiz Çamlıbel'in, 1933 yılında yazdığı tek perdelik oyunudur. Oyun, Leyla Hanım adlı şairin tek başına kalıp şiirini bitirme çabasına rağmen misafirlerin sürekli evine gelerek kendisini rahatsız etmesi ve bunun neticesinde meydana gelen komik olaylar etrafında dönmektedir.[51]

3.3. Mektuplar (1933)

Faruk Nafiz'in 1933 yılında yazdığı tek perde ve yedi meclisten oluşan oyunudur. Oyun sadece öğrencisinin iyiliğini düşünen Muavin Hanım'ın davranışlarına karşılık öğrencisinin ona karşı yaptığı saygısızlıklar etrafında dönmektedir.[52]

3.4. Yeni Usul (1933)

Faruk Nafiz'in 1933 yılında yazdığı tek perde ve dört meclisten müteşekkil bir komedi oyunudur. Yeni Usul, bir okul komedisi ve aynı zamanda Türk eğitim sisteminin bozuk oluşu ile mesleğinin gereğinin bilmeyen insanların fiilleri sonucunda ortaya çıkan durumları ele almaktadır.[53]

4. Bir Demette Beş Çiçek Başlığı Altında Toplanan Mektep Oyunları

Bir Demette Beş Çiçek, Çamlıbel'in okul oyunlarını toplama eseridir. Eserde yer alan piyesler Kelebekler, Numaralar, Küçük Çiftçiler, Dersler ve Sinir Hekimi olmak üzere beş oyundan oluşmaktadır. Bunlar, okul münazaralarında sahnelenmek üzere kaleme alınmış kısa oyunlardır. Bu oyunlarda milliyetçi duygulara hitap ve onları harekete geçirmek amaçlanmaktadır.[54]

4.1. Kelebekler

Kelebekler, sahne oyuncularının kendilerini tanıtmasıyla şekillenen ve karşılıklı tekerlemelerin söylendiği eğlendirici bir oyundur. Oyun tek perdeden oluşmakta ve iki tarafı ağaçlık, arkası ise yeşillik bir alanda geçmektedir. Burada gençlerin varlığının vatan için son derece önemli ve faydalı olduğu mesajı verilir.[55]

4.2. Numaralar

Oyun, bir öğrencinin sınavdan önceki gece, derslerine çalışırken aklından geçenler ve rüyasında ders notları ile konuşması etrafında döner. Olayın geçtiği yer öğrencinin odasıdır.[56]

4.3. Küçük Çiftçiler

Oyun, dört zengin çiftçi kız ile bir fakir çocuğun karşılaşmasını konu edinmektedir. Küçük Çiftçiler tek perdeden oluşmaktadır. Oyunun mesajı fakirlere duygusal bir yönden yardım edilmesi gerektiğidir.[57]

4.4. Dersler

Oyun, tek perdeden oluşmakta ve bir öğrencinin odasında geçmektedir. Konu, öğrenci ve yedi dersini temsil eden kişilerin birbirleriyle konuşmaları etrafında dönmektedir**.** Oyunun sonunda bütün dersler öğrencinin karşısına çıkar ve vaktinde çalışmadığı takdirde konularının birikeceği ve netice itibariyle de çalışmanı zorlaştıracağını söylerler.[58]

---

51 Caner Solak, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hanım Şiir Yazacak Adlı Oyununda Komiğin Oluşumu", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* sayı 50 (2013), 231-242; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 116-117; Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 51, 95-96, 241.

52 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 51, 96-98, 241; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 117-118.

53 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 51-52, 98-99, 241; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 117.

54 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 52; Özcan, *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*, 680-685.

55 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 53, 99, 241-242; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 107-110.

56 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 110-112; Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 53, 99-100, 242.

57 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 53, 100, 242; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 112-115.

58 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 53, 100, 242; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 115-116.

4.5. Sinir Hekimi

Sinir Hekimi, diğer piyeslerden farklı olarak nesir türünde yazılmış bir komedi olup tek perde ve on bir meclisten oluşmaktadır. Konu bir akıl hastanesinde doktor ve hastabakıcının yer değiştirmesi neticesinde gelişen olaylar etrafında dönmektedir. [59]

5.Roman

5.1.Yıldız Yağmuru (1936)

1936 yılında Kanaat Kitabevi tarafından basılan Yıldız Yağmuru, Faruk Nafiz'in Cumhuriyet'in kurulmasıyla ortaya çıkan yeni insan tiplerinin arasında geçen kadın-erkek ilişkilerini konu edinmektedir. Ayrıca roman zevkusefanın, kumar ve içki bağımlılığının yalnızlaştırdığı insanların gayrimeşru ilişkiler içerisinde yabancılaşmalarını ve bu yabancılaşmadan Anadolu'ya, Anadolu'nun saf ve temiz yürekli insanları ile asıl kültürlerine geri dönerek kurtuluşlarını anlatmaktadır.[60]

5.2.Ayşe'nin Doktoru

Hürriyet gazetesinde bölümler halinde yayımlanan ancak kitap olarak basılmayan roman II. Abdülhamid döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türkiye'de yaşanan gelişme ve olayları konu edinmektedir. Faruk Nafiz, romanda Osmanlı Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlayan büyük hadiselere de değinir. Ona göre bu çöküşün sebeplerinin başında iç ve dış isyanlar ile Balkan Savaşları gelmektedir.[61]

6. Biyografi

Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1937, s.63.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri" adında kaleme aldığı bu eser Tevfik Fikret'in hayatı sanat anlayışını incelemektedir. Eserde Tevfik Fikret'in biyografisine kısaca değinen şair ayrıca onun edebî ve insanî yönlerini ele almakta ve onun şiirlerinden iktibaslar yaparak eseri tamamlamaktadır [62]

7. Makale, Sohbet, Fıkra Türündeki Yazıları

Bu türden eserleri başka bir çalışmaya konu olacak kadar fazla olduğundan Hakan Soydaş'ın "Faruk Nafiz Çamlıbel Bibliyografyası" adlı çalışmasına bakılabilir.[63]

Kaynakça

Banarlı, Nihat Sami. "Faruk Nafiz Çamlıbel". *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Bulut, Halil Hadi. *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.

Bulut, Halil Hadi. *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirleri (derleme-tasnif-inceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Bulut, Halil Hadi, "Faruk Nafiz Çamlıbel" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

59 Uyduran, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*, 55, 100-101, 242; Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 116.

60 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 4-5.

61 Öztürk, "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)", 4-5.

62 Bulut, *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hayatı ve Eserleri*, 169-170.

63 Soydaş, "Faruk Nafiz Çamlıbel Bibliyografyası", 245-250.

Çakıcıoğlu, Erdal. *Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*, ed. Tuba Öztürk İstanbul: Eflatun Matbaası, 2012.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Akarsu*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 2. Basım, 1940.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Akıncı Türküleri*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Çoban Çeşmesi*. İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi - Marifet Matbaası, 1926.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Dinle Neyden*. İstanbul: Kitâbhâne-i Sûdî - Hilâl Matbaası, 1926.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Gönülden Gönüle*. İstanbul: Hukuk Matbaası, 1919.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Han Duvarları*. nşr. Nihad Sami Banarlı. İstanbul: Milli Eğitim Basımları, 1969.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Suda Halkalar*. ed. Halk Kütüphanesi Sahibi Abdulazîz. İstanbul: Sanâyi-i Nefîse Matbaası, 1928.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Şark'ın Sultanları*. ed. Mallim Ahmed Hâlid. İstanbul: Orhâniye Matbaası, 1918.

Çamlıbel, Faruk Nafiz. *Tatlı Sert*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938.

Çolak, Tuncay. "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Canavar Piyesinde Kurgu ve Temalar". *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi* 9/2 (2022), 94-105.

Dere, Mustafa. "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirlerinde Savaş ve Kahramanlık". *Black Sea Summıt 6th Internatıonal Socıal Scıences Congress*. 386-398, 2021.

Doğramacıoğlu, Hüseyin. "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Suda Halkalar Adlı Eserinde Su İmajları Ve Benzetmeler". *Turkish Studies* 7/3 (2012), 1037-1051.

"Faruk Nafiz Çamlıbel". İstanbul: Yeni Türk İslam Ansiklopedisi, 1995.

Gürsoy, Belkıs Altuniş. "Faruk Nafiz Çamlıbel". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 3/22-23. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2003.

Kudret, Cevdet. "Faruk Nafiz'in Şiir ve Han Duvarlarının Kaynakları Üzerine Notlar". *Türk Dil* 269 (1974), 395-403.

Kurdakul, Şükran. *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1973.

Necatigil, Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları, 4. Basım, 1992.

Önen Dede, Elif Esra. "Faruk Nafiz Çamlıbel". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. 1-1, 2019. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/camlibel-faruk-nafiz

Özcan, Engin. *Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

Öztürk, Yakup. "Faruk Nafiz Çamlıbel (1897-1973)". *Atatürk Ansiklopedisi*. 1-7, 2023. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/faruk-nafiz-camlibel-1897-1973/?pdf=5951

Özyürek, Dursun. "Modern Türk Şiirinde Hecenin Yükselişi ve Beş Hececiler". *3 Aylık Edebiyat Düşünce Dergisi* 2 (2014), 12-17.

Pelvanoğlu, Emrah. "Ossianizm ve Beş Hececiler". *Millî Folklor* 75 (2007), 5-10.

Safi, İhsan. "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanatında Yahya Kemal Beyatlı'nın Etkisi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2015), 1-10.

Solak, Caner. "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Hanım Şiir Yazacak Adlı Oyununda Komiğin Oluşumu". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 50 (2013), 231-242.

Soydaş, Hakan. "Faruk Nafiz Çamlıbel Bibliyografyası". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 50 (2013), 243-260.

Şahin, Emir Ali. "Anadolu Notları ve Han Duvarları'nı Birlikte Okumak". *Türk Kültürü* 2 (2021), 53-66.

Tansel, Fevziye Abdullah. "Faruk Nafiz Çamlıbel". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 1 (1974), 38-51.

Uyduran, Melek. *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Tiyatro Eserleri*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

"Faruk Nafiz Çamlıbel". *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. ed. Murat Yalçın. 1/294-295. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Yurt, Gülay. "Faruk Nafiz'in Akın ve Özyurt Oyunlarının Türk Tarih Tezine Katkısı Açısından İncelemesi". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 433-443.

Yalçın, Murat (ed.). "Faruk Nafiz Çamlıbel", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 1/294-295. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010

FÎGÂNÎ VE ESERLERİ

Mehtap AYDIN KAİM[*]

Hayatı

Trabzonlu'dur. 16. yüzyıl başlarında doğduğu tahmin edilmektedir.[1] Adı Ramazan babasının adı Abdullah'tır. Riyazî, Figanî'yi Ramazan Çelebi diye anmaktadır. Eserlerinde başlangıçta Hüseynî[2] sonrasında Figânî mahlasını kullanmıştır.[3] Delikanlılık çağında İstanbul'a gitmiştir. Dil, edebiyat ve tıp[4] ilimleriyle meşgul olmuştur. İyi bir eğitim aldığı anlaşılan Figanî'nin sonraları diğer ilimlerden uzaklaştığı çoğunlukla şiirle meşgul olduğu, Natî ve Nuhî gibi şairlerle meyhanelerde dolaşıp şiirler okuduğu ve rindane bir hayat sürdüğü Aşık Çelebi tarafından aktarılmaktadır.[5] Mukataat kâtipliği yapmıştır. Kısa zamanda şiirleriyle şöhret bulan ve devlet büyükleri tarafından dikkat çeken Figanî hasımları tarafından bir iftiraya uğramış ve Pargalı İbrahim Paşa için söylediği ortaya atılan bir beyit sebebiyle çok erken yaşta 1532'de Pargalı'nın emriyle öldürülmüştür.[6]

Figanî asılmasının hemen öncesinde asılacağına işaret eden bir rüya görmüş ve yine ölümünden önce aşağıdaki beyti söylemiştir:

Zülfi kemendin aldı ele cellâd gamzesi
Benzer Figânî zulm ile ber-dâr ider seni[7]

Eseri

Figanî kısacık ömründe mürettep bir divân vücuda getirememiştir. Ancak yazdığı kaside ve gazeller o kadar beğenilmiş ve dilden dile dolaşmış ki şiirleri pek çok mecmuada kendilerine yer bulmuştur. Bazı mecmualarda Divânçe sayılabilecek kadar şiiri vardır. Bazılarında ise şiirlerinden örnekler yer almaktadır. Bu şiirlerden başka Yazma Eserler Kütüphaneleri'nde Figanî Ramazan Çelebi adına kayıtlı İskendernâmeler[8] varsa da bu eserlerin şaire ait olduğuna dair delile bahsi geçen metinler içerisinde

* Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mehtapaydinkaim@trabzon.edu.tr

1 Karahan doğum tarihini 1505 olarak tahmin etmektedir bk. Abdülkadir Karahan, *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Edebiyat FakültesiYayınları, 1966), XIII. Karahan bu bilgiyi eserde yanında soru işaretiyle (1505?) vermişse de Levend hiçbir kaynakta doğum tarihiyle ilgili bilgi bulunmayan Figanî'nin doğum tarihiyle ilgili bu çabanın yersiz olduğunu düşünmektedir, bk. Agâh Sırrı Levend, "Düşünceler: 'Figanî ve Divançesi' Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 18 (1971), 275.

2 Riyazî, Figânî'nin "evâil-i hâlinde Hüseynîlerden olmağle Hüseynî tahallüs" ettiğini bildirmektedir, bk. Riyazi Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuara*, haz. Namık Açıkgöz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 261.

3 Edebiyatımızda Figanî mahlasını kullanan çokça şair var ise de özellikle üzerinde durulması gereken Figanî Ramazan'la aynı yüzyılda yaşamış olan ve bazı kaynaklarda onunla karıştırılan II. Bayezid'in oğlu Abdullah'ın divan kâtibi Karamanlı Figanî- yi Kadîm'dir, bk. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuara*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 763. İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2013), 63-65

4 Ali, Figanî'nin tıbba meylinin Acem şairlerinden önde gelenlerinin hekimliğe olan ilgileri dolayısıyla olduğunu söylemektedir, bk. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbār*, haz. Ali Çavuşoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 821.

5 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 522-527.

6 Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Karahan, *Figanî ve Divançesi*, XIII-XXIV.

7 Riyazi Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuara*, 260. Figanî'nin ölümüne dair incelemeler için bk. Güven Kaya, "Figânî'nin Ölümü Ve Taşlıcalı Yahya Bey'in Bir Şiiri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34 (2010), 47-61. Göker İnan, "İbrahim Paşa'nın Budin'den Getirttiği Heykeller, Şair Figânî Ve Ölümüne Dair Yeni Tespitler", *Cemal Aksu Armağanı*, ed. Müslüm Yılmaz - Ayşe Aksu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020), 519-557.

8 Ramazan Çelebi et-Trabzonî Figânî, *İskendernâme* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 04201). Ramazan Çelebi et-Trabzonî Figânî, *İskendername* (Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6466). Ramazan Çelebi et-Trabzonî Figânî, *İskender-nâme* (Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6465). Bu eser İskendernâme değil, Gülistan şerhidir.

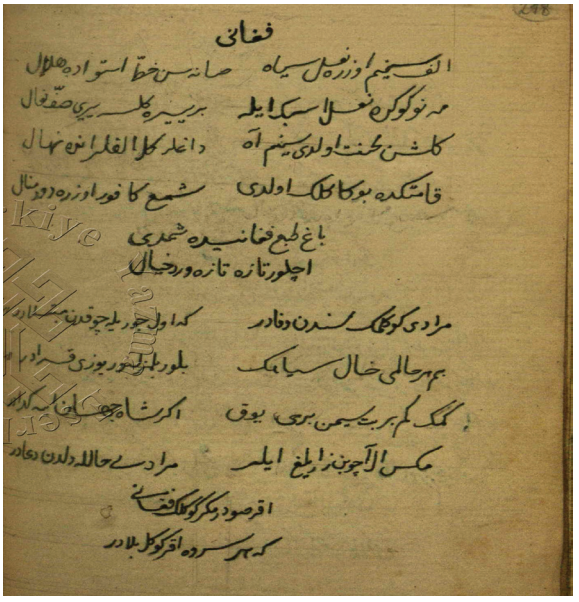
rastlanmamıştır. Kataloglarda Figânî adına kayıt edilen İskendernâmeler manzum-mensûr karışık metinlerdir. Halbu ki Figanî'ye ait İskendernâme'nin manzum olduğunu tezkireler bildirmektedir.[9] Kaldı ki bu Figânî'nin hangi Figânî olduğuna dair görüşler de farklıdır. İskendernâme'nin Karamanlı Figânî'ye ait olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.[10]

Divançesi

Dîvânçe iki kez mezuniyet tezi olarak çalışılmıştır.[11] Feruze Kölan tezini Ali Nihad Tarlan yönetiminde İstanbul Üniversitesi'nde bulunan bir nüshadan hareketle hazırlamıştır. Sonrasında Figanî Divançesi Abdullah Karahan tarafından eserin beş nüshası incelenerek hazırlanmıştır.[12] Hazırlanan bu neşir Âgâh Sırrı Levend ve Sarıoğlu tarafından tenkit edilmiştir.[13]

Karahan'ın hazırladığı metinde 8 kaside, 107 gazel 2 tahmis bulunmaktadır. Bu çalışmadaki bir gazelin Figanîye ait olmadığı tespit edilmiştir.[14]

Figanî'nin şiirlerinin bulunduğu mecmuaların incelenmesiyle şairin bazı gazellerinin Karahan tarafından hazırlanan divançede bulunmadığı gözlenmiştir.[15] Bu çalışmalar dışında Milli kütüphane 06 Mil Yz A 7301 numaralı mecmuanın incelenmesiyle Figânî'nin henüz yayınlanmamış, biri "Bâğ- tab'-ı Figânîde şimdi /Açılur taze taze verd-i hayâl" mahlas beyitli olan üç gazeline daha ulaşılmıştır.[16] Mecmualar incelendikçe Figanî'ye ait şiirlerin artacağı ihtimali kuvvetlidir.

Resim 1: *Mecmu'a-i Eşar (Milli Kütüphane Yazmalar / 06 Mil Yz A 7301, 106b)*

[9] Eserle ilgili hazırlanan doktora tezinde eserin Trabzon'lu Figanî'ye ait olduğu bildirilse de bu iddianın katalog kaydı dışında bir delilinin olmadığı görülmektedir, bk. Murat Altuğ, *16. yüzyıla ait Figani'nin İskendernamesi Üzerinde Sentaks İncelemesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014), 3-4.

[10] İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2013), 63-65.

[11] Sabiha Aysun, *Figani'nin Hayatı ve Divanının İstinsahı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1939). Feruze Kölan, *Figanî Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1957).

[12] Nüsha tavsifleri için bk. Karahan, *Figanî ve Divançesi*, V-VIII.

[13] Orhan Sarıoğlu, "Figânî Divançesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 19 (1971), 247-251; Levend, "Düşünceler".

[14] Cenk Açıkgöz, "Figânî Divançesi'ndeki XXII. Gazel Kime Ait?", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2021), 220-229.

[15] Hamza Koç, "Trabzonlu Figânî Ve Yayımlanmamış Bir Gazeli", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14 (2019), 37-47; Ferdi Yorgun, "Figânî'nin Yayımlanmamış Bir Gazeli", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 2/2 (2016), 147-154.

[16] *Mecmû'a-i Eş'âr* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7301), 106a-b.

Divânçenin İstanbul Üniversitesi'nde bulunan nüshası:

Mecmua-ı Eşar, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma, NEKTY01532, 22b-27a.

Yazı: Nesih,

Sayfa: 165 varak.

Satır: Ana metin: 35 kenarlar: 24

Kağıt: Abadi.

Cilt: kahverengi, şemseli miklepli.

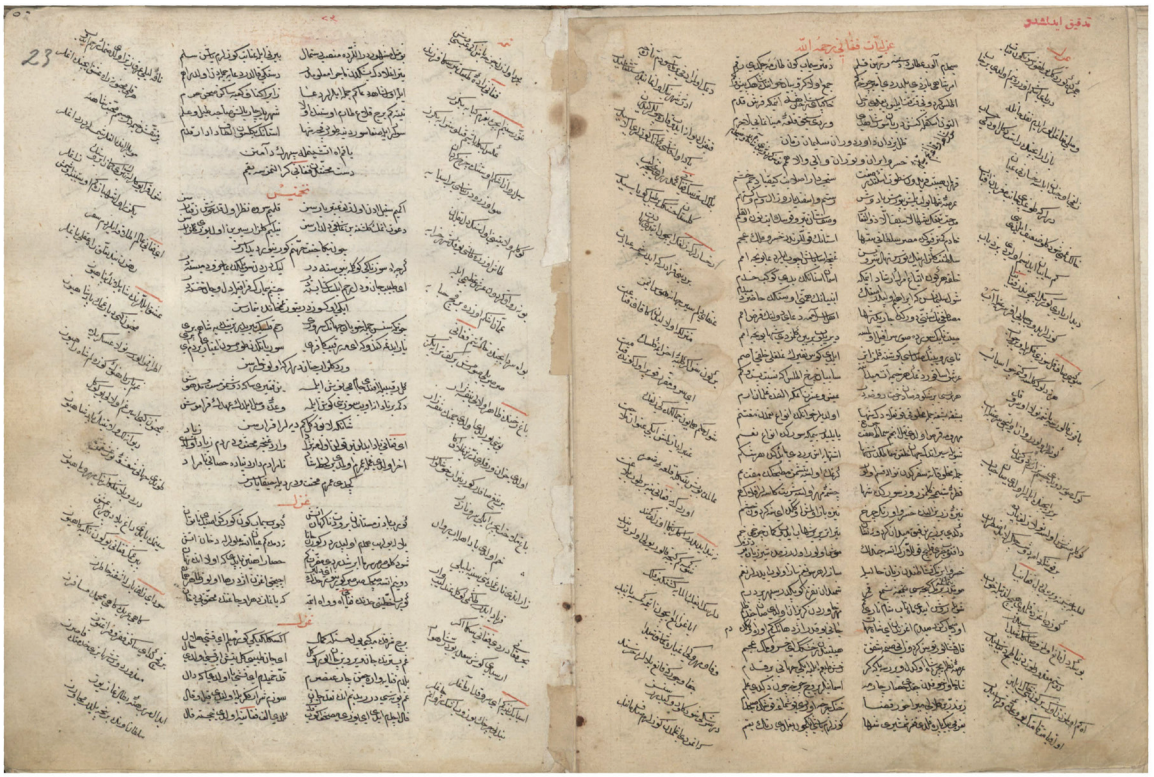
Ölçü: 280x175

Baş: Subhdem alub Utarid destine zerrîn kalem

Defter-i sîmâbgûn-i târeme çekdi rakam

Son: Bir sen degülsin iden dâim Figânî zârı

Uşşâk her tarafdan feryâd ider nevâda

Resim 2: *Mecmua-i Eşâr (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma, NEKTY01532, vr. 22b-22a)*

Muhtevası

Eser, 22b'de "Gazeliyyât-ı[17] Figânî rahmetu'llah" başlığıyla başlamaktadır. Ana metinde kasidelerden sonra gazeller ve metnin başından itibaren kenarda gazeller bulunmaktadır. Eserde 22b'de kaside (sûriyye)[18], 23a'da tahmîs, 23a'da iki gazel, 23b'de (İbrahim Paşa'ya) kaside[19] 23b'de bir diğer kaside[20], 24a'da kaside, 24b'de kaside[21], 25a'da kaside (şikâriyye),[22] 25a'dan itibaren 27a'ya kadar gazeller yer almaktadır. Böylece bu nüshada 6 kaside, 1 tahmîs, 67 gazel bulunmaktadır.[23]

Şairin altı kasidesi olmasına rağmen kasideciliği nam salmıştır. Sûriyyesi ve şikârîyyesi pek çok mecmuada bulunmaktadır. Gazelleri de mecmualarda sıklıkla görülmektedir. Az denebilecek kadar şiir ortaya koyan şairin şiirlerinin bunca yayılmış olması şairliğinin kudretinden olsa gerektir.

Âşık Çelebi, şairin meziyetinin akranlarından çok üstte olduğunu, birlikte gezip dolaşıp şiirler okuduğu arkadaşlarından şiir kabiliyeti bakımından çok yukarıda olduğu bildirmektedir.[24] Beyanî, Figanî için kasideleri sanat ve ince hayallerle süslenmiş benzersiz bir şairdir demekte ve Şehzâde Mustafa'nın sûr-ı hümâyûnunda şairler kasidelerini sunduklarında Figanî'nin kasidesi okununca şairlerin kendi kasidelerinden bîzar olduklarını ve kasidelerini okumaktan vazgeçtiklerini aktarmaktadır. Gazellerinin güzelliği için ise kalemin ve sözün yetersiz olduğunu söylemekte Figanî'nin şiirlerinin efsunlu olduğunu bildirmektedir.[25] Kınalızade de Figânî'nin erkenden göçmeseydi pek çok şairi, şiirinin gücüyle, sözlerinden dahası canlarından usandıracağını düşünmektedir.[26]

Şair kendi şiirini "şiirin kalesine atılmış belagat topu"[27] olarak nitelemektedir. Şaire göre şayet şiirleri Sadi'nin kulağına erse idi Sadî kendisinden "bahr-i meanî" diye bahsedecekti. Figanî kendisini taze hayaller söyleyen, dudağından inciler çıkaran bir şair olarak nitelemektedir.[28]

Figanî'nin şiirleri muhtevası bakımından da dikkatleri çekmiş, şiirlerin muhtevasıyla ilgili mezuniyet ve yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.[29] Şiirlerinin tahlil edildiği makalelerde de Figanî'nin anlam dünyası incelenmiştir.[30]

---

17 Karahan İstanbul nüshasının "Dîvân-ı Figânî rahmetullah" şeklinde başladığını söylerse de eser "gazeliyyât-ı Figanî rahmetullah" diye başlamaktadır. Karahan, *Figanî ve Divançesi*, 6.

18 Kaside "sûriye" başlığıyla diğer bir yazmada bulunmaktadır bk. Ramazan Çelebi et-Trabzonî Figânî, *Sûriyye ve Şikâriyye* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 04966-011), 78b. Eser, Şehzade Mustafa'nın sünnet düğününde sunulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuara*, 767.

19 Karahan Fahri Bilge nüshasında eserin İbrahim Paşa için yazıldığına dair kayıt olduğunu bildirmektedir bk. Karahan, *Figanî ve Divançesi*, 11. Kaside'nin Fuzulî'ye ait olduğu düşünülerek Fuzulî Dîvânı'nda tab edilmiştir. Kasideyle ilgili bir mütalaa için bk. Ömer Akbulut, Trabzon Şairleri (Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952), 4-5.

20 Kemal Paşazade'ye yazılmış olma ihtimali bulunmaktadır, bk.Karahan, *Figanî ve Divançesi*, 21.

21 Beyânî bu kasideyi "İbrahim Paşa'ya dediği kaside-i garra" şeklinde kaydetmiştir bk, Beyânî, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 212.

22 Kaside'nin "şikâriyye" şeklindeki başlığı, Figânî, *Sûriyye ve Şikâriyye* (Nuruosmaniye, 04966-011), 80a'da kayıtlıdır. Şikâriyye: Padişah avlarının anlatıldığı eserlere verilen addır. Eser Sultan Süleyman için kaleme alınmıştır.

23 Karahan nüshada 60 gazel olduğunu kaydetmiştir bk. Karahan, *Figanî ve Divançesi*, V.

24 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, 523.

25 Beyânî, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, 211-212.

26 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuara*, 764.

27 *Mecmûa-i Eşâr* (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma, NEKTY01532), 22b.

28 Figanî'nin kendi şiiri için söylediklerine ilgili bk. Şevkiye Kazan, "Trabzonlu Figanî'nin Klasik Şiirimizdeki Yeri ve Kendi Şiiri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, haz. Mithat Kerim Arslan-A. Mevhibe Coşar- Kemal Üçüncü, 2 Cilt (Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 2002), 291-304.

29 Tarık Kutlu, *Figanî ve Divançesi'nde Edebî Sanatlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1971); Çetin Alper, *Figanî Divançesindeki Mazmunlar ve Bazı Husûsiyetler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1969); Gülşen Çaylı Cankurt, *Figanî Divanı Gramatikal İndeksi* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015); Gülşen Ozan, *Figani Divançesi'nin Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2003).

30 Abdülkadir Karahan, "XVI. Asır Divan Şairlerinden Figanî Ve Şiirleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/2-3 (2012); Abdülkadir Karahan, "Trabzon'lu Figani'de Atasözleri ve Deyimler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 23 (2012), 165-174; Hanife Koncu, "Klasik Türk şiirinde Hançer ve Figânî'nin Hançer Redifli kasidesi üzerine", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 0/23 (2010), 99-130; Beyhan Kesik, "Trabzonlu Figânî'nin Divançesinde Sosyal Hayatın İzleri", *Karadeniz Araştırmaları* 14/14 (2007), 79-92; Beyhan Kesik, "Figani Divançesinde Peygamber Kıssalarına Telmihler", *Türkoloji Kültürü* 1/2 (2008), 107-125.

Renkli hayallerle kıvrak bir üslupla söylediği şiirlerinin, ömrü vefâ etseydi, çok daha iyilerini söyleyeceği hemen tüm tezkirecilerin ortak fikridir.

Beyitler:

Benüm her halümi hâl-i siyahun
Bilür bilmezlenür yüzi karadur[31]
…
Işkun olaldan ey meh günden güne ziyâde
Her gice subha dek göz yıldız sayar semâda

Ben bir nigâr-ı nakşın resm eyledüm gönülde
Kim görmedi Sikender câm-ı cihân-nümâda

Bûstân-ı dehr içinde ey gülbün-i letâfet
Ben gonce gibi dil-teng sen gül gibi küşâde

Bâkî degül tayanma mal ile mülke ey şeh
Dünyâ ki kalmamışdur Cemşîd u Keykubâda[32]

….
Ger tîğ-i hecr ile çıka cân tenden ey perî
Çıkmaz gönülden ölmek ile gamzen okları[33]

Kaynakça

Açıkgöz, Cenk. "Figânî Divançesi'ndeki XXII. Gazel Kime Ait?" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2021), 220-229.

Akbulut, Ömer. Trabzon Şairleri. Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952.

Alper, Çetin. *Figanî Divançesindeki Mazmunlar ve Bazı Husûsiyetler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1969.

Altuğ, Murat. *16. yüzyıla ait Figani'nin İskendernamesi Üzerinde Sentaks İncelemesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.

Âşık Çelebi. *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*. haz. Filiz Kılıç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.

Avcı, İsmail. *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2013.

Aysun, Sabiha. *Figanî'nin Hayatı ve Divanı'nın İstinsahı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1939.

Beyânî. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Çaylı Cankurt, Gülşen. *Figanî Divanı Gramatikal İndeksi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.

Figânî, Ramazan Çelebi et-Trabzonî. *İskendernâme*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 04201.

Figânî, Ramazan Çelebi et-Trabzonî. *İskendername*. Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6466.

Figânî, Ramazan Çelebi et-Trabzonî. *İskender-nâme*. Manisa Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 6465.

31 *Mecmûa-i Eşâr* (NEKTY01532), 25a.

32 *Mecmûa-i Eşâr* (NEKTY01532), 27a.

33 *Mecmûa-i Eşâr* (NEKTY01532), 26b.

Figânî, Ramazan Çelebi et-Trabzonî. *Sûriyye ve Şikâriyye*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 04966-011.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbār*. haz. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

İnan, Göker. "İbrahim Paşa'nın Budin'den Getirttiği Heykeller, Şair Figânî Ve Ölümüne Dair Yeni Tespitler". *Cemal Aksu Armağanı*. ed. Müslüm Yılmaz - Ayşe Aksu. 519-557. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.

Karahan, Abdülkadir. *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Edebiyat FakültesiYayınları, 1966.

Karahan, Abdülkadir. "Trabzon'lu Figani'de Atasözleri Ve Deyimler". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 23 (2012), 165-174.

Karahan, Abdülkadir. "XVI. Asır Divan Şairlerinden Figanî Ve Şiirleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/2-3 (2012).

Kaya, İ Güven. "Figânî'nin Ölümü Ve Taşlıcalı Yahya Bey'in Bir Şiiri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34 (2010), 47-61.

Kazan, Şevkiye. "Trabzonlu Figanî'nin Klasik Şiirimizdeki Yeri ve Kendi Şiiri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri". *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*. haz. Mithat Kerim Arslan- A. Mevhibe Coşar- Kemal Üçüncü. 2/291-304. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 2002.

Kesik, Beyhan. "Trabzonlu Figânî'nin Divançesinde Sosyal Hayatın İzleri". *Karadeniz Araştırmaları* 14/14 (2007), 79-92.

Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şuara*. haz. İbrahim Kutluk. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2014.

Koç, Hamza. "Trabzonlu Figânî Ve Yayımlanmamış Bir Gazeli". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14 (2019), 37-47.

Koncu, Hanife. "Klasik Türk şiirinde Hançer ve Figânî'nin Hançer Redifli kasidesi üzerine". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 0/23 (2010), 99-130.

Kölan, Feruze. *Figanî Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1957.

Kutlu, Tarık. *Figanî ve Divançesi'nde Edebî Sanatlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, 1971.

Levend, Agâh Sırrı. "Düşünceler: 'Figanî ve Divançesi' Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 18 (1971), 271-277.

Ozan, Gülşen. *Figani Divançesi'nin Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2003.

Riyazi Muhammed Efendi. *Riyâzü'ş-Şuara*. haz. Namık Açıkgöz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Sarıoğlu, Orhan. "Figânî Divançesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 19 (1971), 247-251.

Yorgun, Ferdi. "Figânî'nin Yayımlanmamış Bir Gazeli". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 2/2 (2016), 147-154.

Mecmûa-i Eşâr. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7301.

Mecmûa-i Eşâr. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma, NEKTY01532. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty01532.pdf

GANİÖMEROĞLU İBRAHİM HAKKI EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı[1]

İbrahim Efendi, 1 Mart 1881 tarihinde Trabzon Of'a bağlı Zisino (Bölümlü) köyünde dünyaya geldi. Babası yörenin meşhur müderrislerinden ve mürşitlerinden Ganiömerzâde (Kalomerzâde) Mahmut Sabri Efendi'dir.[2] İlmiye sınıfına mensup bir ailede ve muhitte dünyaya gelmesi, tıpkı ailenin diğer fertleri gibi onun da hayatı boyunca tedris faaliyetleri ile meşgul olmasına imkan tanımıştır. Henüz küçük yaşta iken temel dini bilgilerini ve Kur'an eğitimini almaya başlamıştır. Hafızlığını tamamladıktan sonra Arapça alet ilimlerini ve tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, ferâiz gibi İslâmî ilimleri ve ilm-i hesap, astronomi gibi pozitif bilimleri okumuştur. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen İbrahim Efendi, edebiyata ve şiire de özel ilgi duymuştur. Babasının müderris olması dolayısıyla doğal olarak onun rahle-i tedrisinden geçmiştir. Fakat o, bununla yetinmeyerek köyünün önde gelen hocalarından Resulzâde Resul Efendi ve Kalomerzâde Hüseyin Efendi'den de ders okumuştur. Hayatını kendi köyü başta olmak üzere yörenin değişik yerlerinde din hizmetleri yaparak geçirmiştir. Zaman zaman babasına vekalet ettiği de olmuştur. Bunu bir şukka (kağıt parçası) üzerine yazdığı şu ifadelerden de anlamak mümkündür: *"Efendi 328'de İstanbul'a gittiğinde elden yazmış olduğu bir şıktır (pusula). Ben o zaman Karadere'de*[3] *Efendi'ye vekalet etmekteydim."* İmza: *Ganiömeroğlu İbrahim Efendi*.[4]

İbrahim Efendi, yöredeki farklı müesseselerde hocalık yapmakla birlikte hayatı boyunca ilmi faaliyetlerini de sürdürmüştür. Babasından tevarüs ettiği zengin kitaplığı, kişisel gayretleri ile daha da geliştirerek o zamanın şartlarına göre oldukça donanımlı bir kütüphane oluşturmuştur. Vaktinin önemli bir bölümünü kitaplara ayıran İbrahim Efendi, kütüphanesinde bulunan çok sayıda kitabın tamamını mütalaa etmiş, neredeyse her sayfanın derkenarına birtakım notlar düşmüştür. Kitaplarda yer alan açıklama kabilindeki bu notlar muhteşem bir ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim torunlarından gelen nakillerde de onun ilmî derinliğine vurgu yapılmaktadır.

Yöre insanının son dönemlerdeki ihmali yüzünden ulemadan intikal eden şahıs kitaplıklarının ve arşiv malzemelerinin yok olmaya yüz tuttuğu herkesin malumudur. İbrahim Efendi, vaktiyle bu tehlikeyi görmüş olacak ki gerek kendi temin ettiği, gerekse babasından ona intikal eden kitapları tek tek elden geçirmiş ve her birinin bakımını yapmıştır. Onun bu ilgisi, söz konusu eserlerin hiçbir zarar görmeden günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Aynı titizliği torunu İbrahim Okutan ve yine aileden Şakir Okutan da göstermektedir. Onların, tarihi ve kültürel mirası koruma adına ortaya koydukları bu gayret, başkalarına da örnek olma adına kayıt altına alınmalıdır.

---

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Ganiömeroğlu İbrahim Efendi ile ilgili bilgi ve belgeler torunu İbrahim Okutan'ın arşivinden temin edilmiştir. Kütüphanesini ve arşivini bizlere açtığı için kendisine gönülden teşekkür ediyorum.

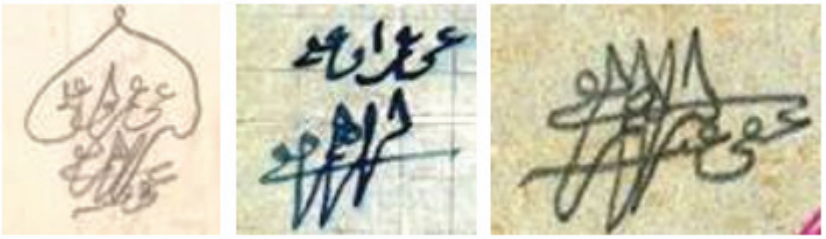
[2] Ganiömerzâde (Kalomerzâde) Mahmut Sabri Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Gür, *Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi* (Ankara: Hayat Yayınları, 2016), 272-308.

[3] Rize'nin Güneyce beldesinde bulunan o dönemin en meşhur medresesi.

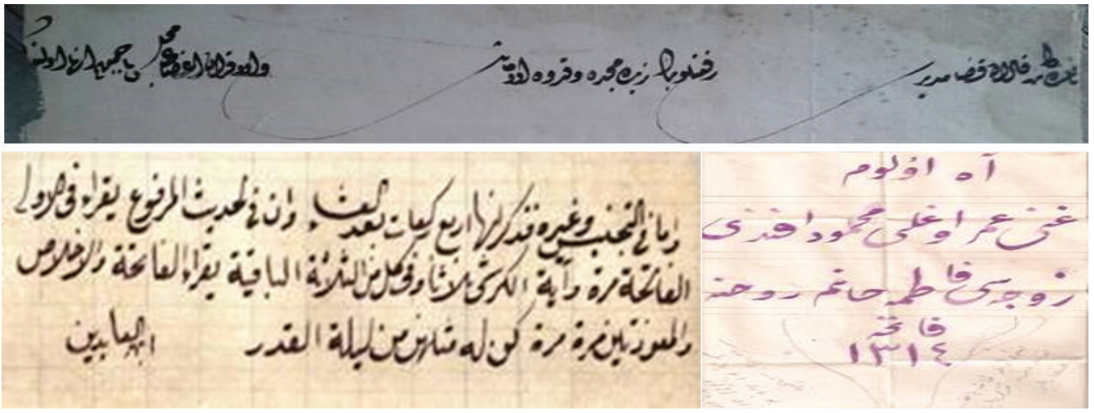
[4] Gür, Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi, 281.

Burada ayrıca bir hususun daha altı çizilmelidir. O da İbrahim Efendi'nin olağanüstü bir gayretle yaptığı arşiv oluşturma çalışmasıdır. Onun bu konudaki gayretini yine arşivinden edindiğimiz şu nottan öğreniyoruz. "*Babamın, Velioğlu Hacı Mustafa Efendi'ye gönderdiği evrak ve pusulaları Mustafa Efendi muhafaza etmişti. Onun vefatından sonra bu belge ve pusulaları bulunca teberrüken alıp kendi evraklarımın içine koydum. 20 Mayıs 1939; 1 Rabiu'l-Evvel 1357. Ganiömeroğlu İbrahim Efendi."* Bu ifadeler, günümüzde torunların yapmaya çalıştığı arşivleme çalışmasını yıllar önce İbrahim Efendi'nin başlattığını göstermektedir.

İbrahim Efendi, hat sanatı ile de yakından ilgilenmiştir. Hatta kendi mürekkebini kendi imal ettiğinden bahsedilmektedir. Nakledildiğine göre birtakım bitkileri kaynatmak suretiyle kendi mürekkebini imal eder, yazının kalıcılığını ve parlaklığını temin etmek üzere de mürekkebin içine bir tür reçine katardı. Ona ait hat çalışmalarının bir kısmı hala arşivinde muhafaza edilmektedir.

Resim 1: *İbrahim Efendi'nin yazışmalarında kullandığı üç farklı imza*

Resim 2: *Aralarında validesinin mezar kitabesi ile ilgili çalışmanın da bulunduğu birkaç hat çalışması örneği*

İbrahim Efendi de tıpkı babası gibi tasavvufa ilgi duyan ehl-i tarik bir zat idi. 1908 yılında Şeyh Osman Niyazi Efendinin riyasetinde Varda'da girilen halvete, babası ile birlikte o da katılmıştı.[5] Yapmış olduğu evlilikten Gülsüm, Ayşe, Rahime, Dursun Kemal, Mehmet Enes ve Ahmed Şerif adında 6 çocuğu dünyaya geldi. Oğulları da kendisi gibi hayatlarını din hizmetlerine adadı. İbrahim Efendi, evinde bulunduğu zamanlarda da tedris faaliyetlerini sürdürdü. Hatta evini bir nevi medrese olarak da kullandı. Burada Arapça ve dini ilimler okuttuğu gibi çok sayıda hafız da yetiştirdi. Ona bu faaliyetlerinde Kurra hafız olan oğulları Dursun Kemal ve Ahmet Şerif hoca efendiler de yardım etti. Soyadı kanunundan sonra "Okutan" soy ismini kullanan İbrahim Efendi, 30 Mart 1953 tarihinde vefat etti ve aile kabristanlığına defnedildi.

5 Gür, Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi, 90-94.

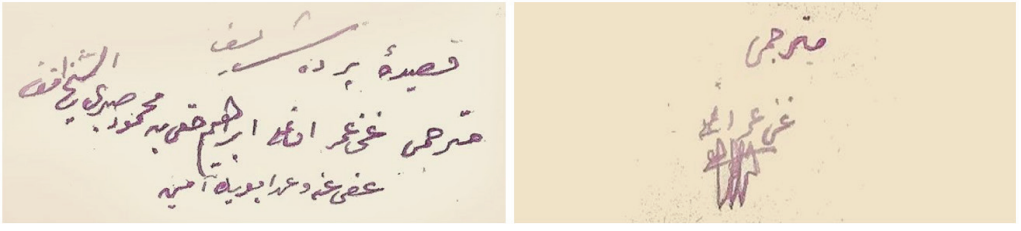
İbrahim Efendi'nin, bazı kitapların kenarlarına aldığı notlar hâşiye çalışması olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahiptir. Ayrıca, birçok kitabın sayfaları arasına fevaid kabilinden açıklama notları koymuştur. Mektupları ve farklı maksatlarla kaleme alınan müstakil yazıları da önemli bir yekün teşkil etmektedir. Evrakı arasında kendisine ait bazı şiirlere de rastlanmaktadır.

Eserleri

1. Tercüme-i Kasîde-i Bürde

Kasîde-i Bürde, İslâm dünyasının hemen her tarafında bilinen ve üzerinde yüzlerce şerh, hâşiye çalışması yapılan en meşhur eserlerden biridir. Medreseleriyle ve müderrisleriyle meşhur Trabzon yöresinde de bu esere özel bir önem atfedilmiş ve hususi olarak *Kasîde-i Bürde* icazetleri verilmiştir. Müderris unvanına sahip olup da özel olarak Kasîde icazeti almayanların sayısı oldukça sınırlıdır. İbrahim Efendi de yöredeki diğer müderrisler gibi bu esere önem vermiş, hatta onlardan bir adım daha ileri giderek eserin herkes tarafından anlaşılabilmesini sağlamak üzere bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir.

İbrahim Okutan'ın arşivinde bulunan bu eser 105 sayfadan ibarettir. 1324 (1906-1907) yılında yazılmıştır. Eser ve yazar adı zahriyede şu ifadelerle yer almaktadır: "Kasîde-i Bürde-i Şerîf. Mütercimi Ganiömeroğlu İbrahim Hakkı b. Mahmut Sabri eş-Şeyh Efendi. 'afâ anhu ve 'an ebeveyhi âmîn." Yine zahriye sayfasının alt tarafında "Mütercimi Ganiömeroğlu İbrahim" şeklinde bir kayıt vardır. Bu ifadeler İbrahim Efendi'nin bizzat kendi hattıyla yazdığı kayıtlardır. Zira burada kullandığı yazı tarzı ve imzasını birçok evrakta görmek mümkündür. Bu yüzden bu bilgililer İbrahim Efendi'nin bu tercümenin sahibi olduğu anlamına gelmektedir. Ancak öte yandan eserin hâtime sayfasında ferağ kaydı verilirken "Hacı Hafız Abdulfettah Hilmi Efendi" şeklinde bir isim de zikredilmektedir. Dolayısıyla bu ifade eserin kime ait olduğu konusunda kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Fakat ailenin, İbrahim Efendi'nin *Kasîde-i Bürde'*yi tercüme ettiğine dair bir bilgiye sahip olmaları ve İbrahim Efendi'nin de bu esrin mütercimi olduğunu bizzat kendisinin yazması, eserin ona ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bizim de kanaatimiz bu yönde olmakla birlikte kesin bir dil kullanmak yerine meseleye ihtiyatlı yaklaşarak eseri İbrahim Efendi'ye nispet etmenin daha doğru bir yaklaşım olduğunu belirtmek isteriz. Bu durumda bahsi geçen Hacı Hafız Abdulfettah Hilmi Efendi, eserin müstensihi olabileceği gibi *Kaside-i Bürde*'ye Arapça kısa bir şerh yazmış ve İbrahim Efendi de onun bu kısa şerhini Türkçeye çevirmiş de olabilir.

Resim 3: *İbrahim Efendi'nin bu eserin mütercimi olduğuna dair kayıtları*

Dîbâcede eser adı, "Tercüme-i Kasîdetü'l-Bür'e" şeklinde yazılmıştır. Bürde, Bür'e şeklindeki farklı yazımlara Osmanlı ilim geleneğinde sıkça rastlanmaktadır. *Kasîde-i Bürde* hakkında hem genel bir malumat olsun hem de bu farklı yazımın nedeni anlaşılsın diye *DİA*'daki ilgili maddeden şu satırları olduğu gibi nakletmek istiyoruz:

"Kasîdetü'l-Bürde,[6] Mısırlı sûfî ve şair Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı ve *el-Kevâkibü'd-dürriye fî medḥi ḫayri'l-beriyye* adını verdiği manzume, kafiye (revî) harfi mîm olduğu için *el-Ḳaṣîdetü'l-mîmiyye*, şairin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de *Ḳaṣîdetü'l-bürde* diye meşhur olmuştur. Ancak Kâ'b b. Züheyr'in kasidesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsîrî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde *Ḳaṣîdetü'l-bür'e (el-Ḳaṣîdetü'l-bür'iyye)* şeklinde anılmışsa da literatürde *Ḳaṣîdetü'l-bürde* diye tanınmaktadır."[7]

Bu bilgilerden hareketle mütercimin bu farka dikkat çekmek ve tercüme ettiği eserin Bûsîrî'ye ait olduğunu ortaya koymak üzere eser adını bilinçli olarak bu şekilde verdiği anlaşılmaktadır. Bir sayfalık dîbâcede mütercim besmele, hamdele ve salveleden sonra bu tercümeyi Harpûtî, Şeyhzâde ve Bestâmî'nin bu kasîde üzerine yaptıkları şerhlerden istifade ederek yaptığını bildirmektedir. Bu üç şerhin de mütercimin elinde olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde beyitler kırmızı mürekkeple, tercümeler ise siyah mürekkeple verilmiştir. Yazar beyitlerde geçen her kelimeyi, bazen de terkibi beyitlerden sonra metin kısmına yazmış ve daha sonra da tek tek tercümesini yapmıştır. Bir anlamda eseri kelime kelime çevirmiştir. Bu şekilde baştan sona kadar aynı yöntemle beyitler tek tek ele alınarak tercüme edilmiştir. Takip edilen yöntemi göstermek adına ilk iki beyti ve tercümesini vermek istiyoruz.

أمِنْ تَذَكُّرِ جِيرانٍ بِذِي سَلَمٍ مَزَجْتَ دَمْعاً جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمِ

(أمِنْ تَذَكُّرِ جِيرانٍ) Senin mahbubları tefekküründen mi? (بِذِي سَلَمٍ) Selem dedikleri ağacın sahibi olan (murad Resûl aleyhisselamdır) (مَزَجْتَ) sen kattın (دَمْعاً) göz yaşını ki (جَرَى) aktı (مِنْ مُقْلَةٍ) gözün karası ile beyazı arasından (بِدَمِ) kan ile mezc ettin (yani kattın).

أمْ هَبَّتْ الريحُ مِنْ تِلْقاءِ كاظِمَةٍ وأوْمَضَ البَرْقُ فِي الظلْماءِ مِنْ إضَمِ

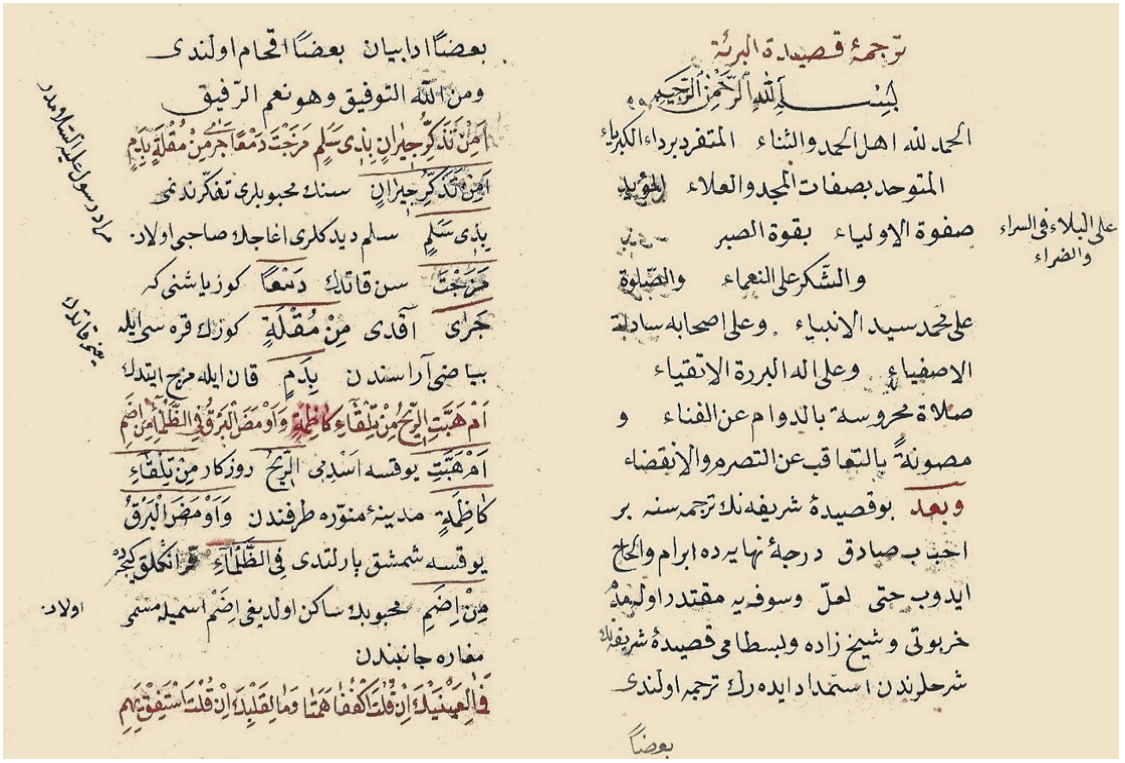
(أمْ هَبَّتْ) Yoksa esti mi? (الريحُ) Rüzgâr (مِنْ تِلْقاءِ كاظِمَةٍ) Medine-i Münevvere tarafından (وأوْمَضَ البَرْقُ) yoksa şimşek parıldadı (فِي الظلْماءِ) karanlık gecede (مِنْ إضَمِ) mahbubun sakin olduğu İzam ismiyle müsemma olan mağara canibinden.

Eser oldukça iyi muhafaza edilmiş, güzel bir hatla yazılmış ve son derece temizdir. Sayfaları tamdır. Sayfa kenarlarında nadiren de olsa tercümeyi daha anlaşılır kılmak için kısa notlar alınmıştır. Bilinen başka bir nüshası yoktur.

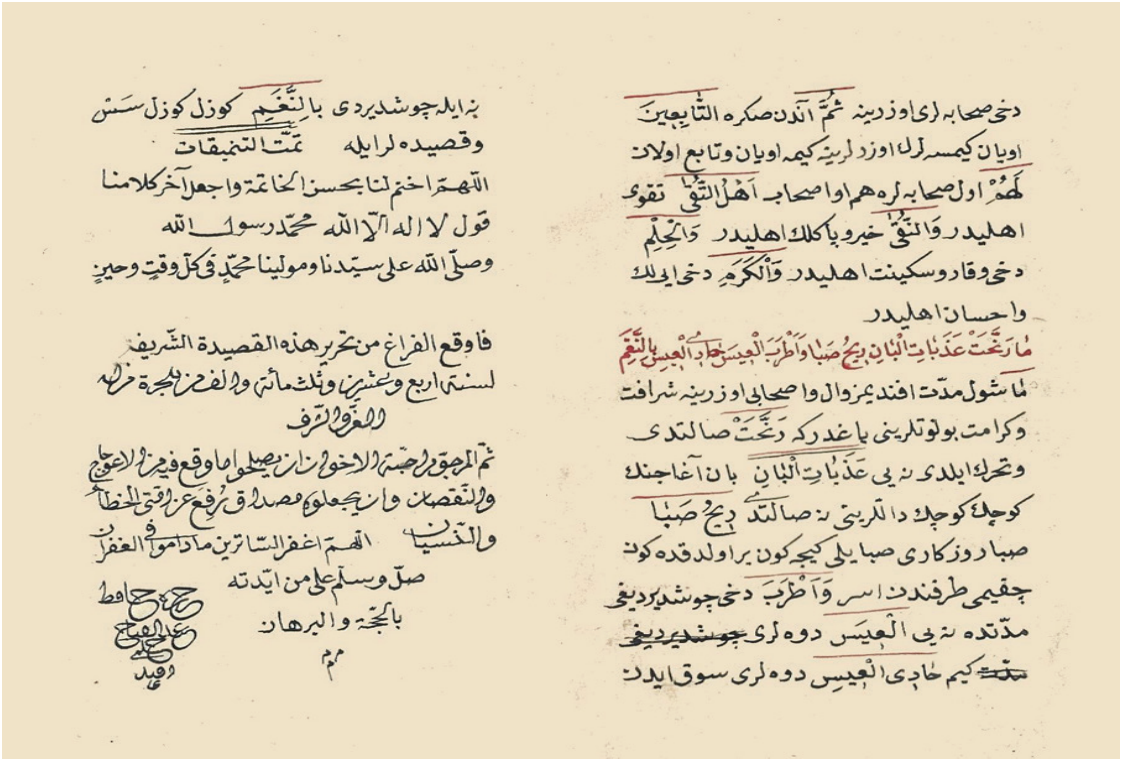
---

6 On bölümden oluşan *Ḳaṣîdetü'l-bürde*, en eski nüshalarında 160 beyit iken sonrakilerde 165 beyte kadar ulaşmaktadır. Klasik Arap kaside tarzında olduğu gibi şiir sevgiliye özlem temasının işlendiği nesîb bölümüyle başlar, daha sonra nefisten şikâyet, Hz. Peygamber'e övgü, onun doğumu, mûcizeleri, Kur'an'ın fazileti, mi'rac mûcizesi, cihadın önemi, nedâmet ve ümit, dua ve niyaz bölümüyle sona erer. Aruzun basit bahriyle yazılan, yapı ve üslûp bakımından son derece sağlam ve lirik olan kaside, bu sebeple asırlardır İslâm coğrafyasının her bölgesinde büyük bir ilgi görmüş, dinî toplantılarda, mübarek gün ve gecelerde, sünnet, düğün, bayram ve cenaze merasimlerinde okunagelmiştir. Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Kasım 2023).

7 Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Kasım 2023).

Resim 4: *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'nin ilk iki sayfası (İbrahim Okutan Arşivi)*

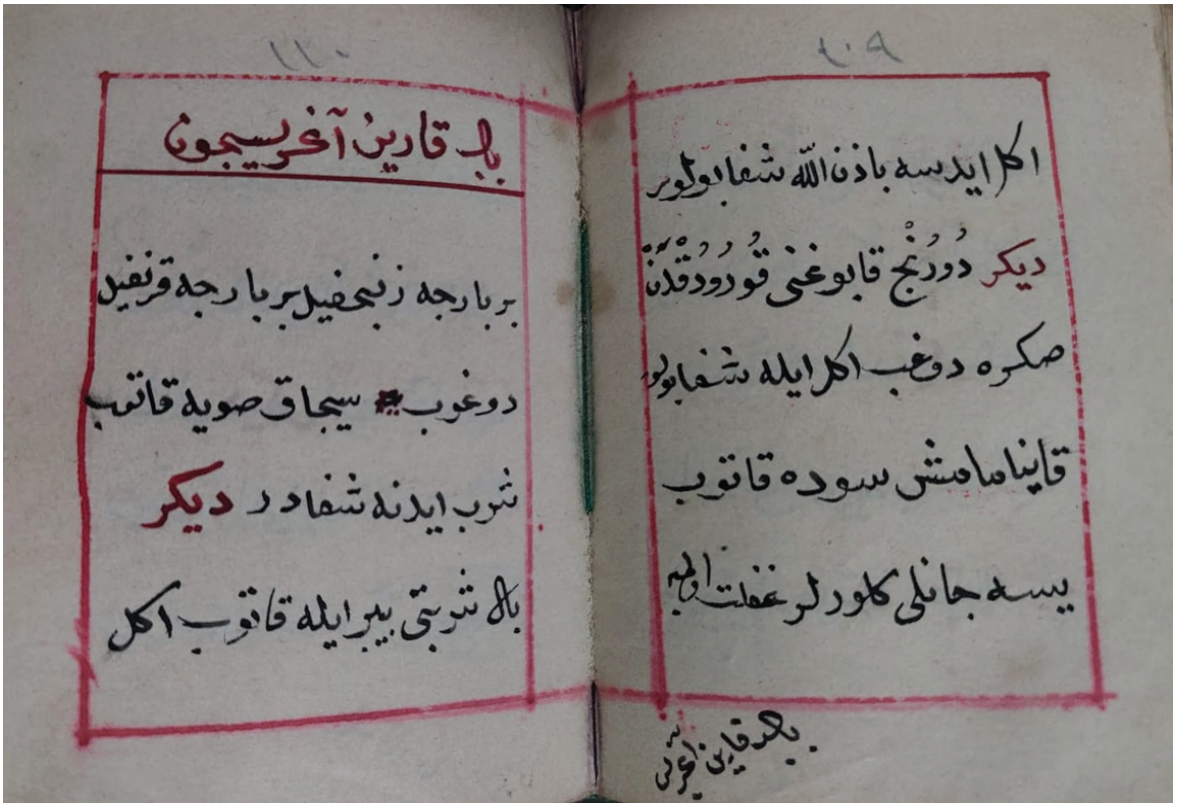
Resim 5: *Tercüme-i Kasîde-i Bürde'nin son iki sayfası (İbrahim Okutan Arşivi)*

2. Mecmua

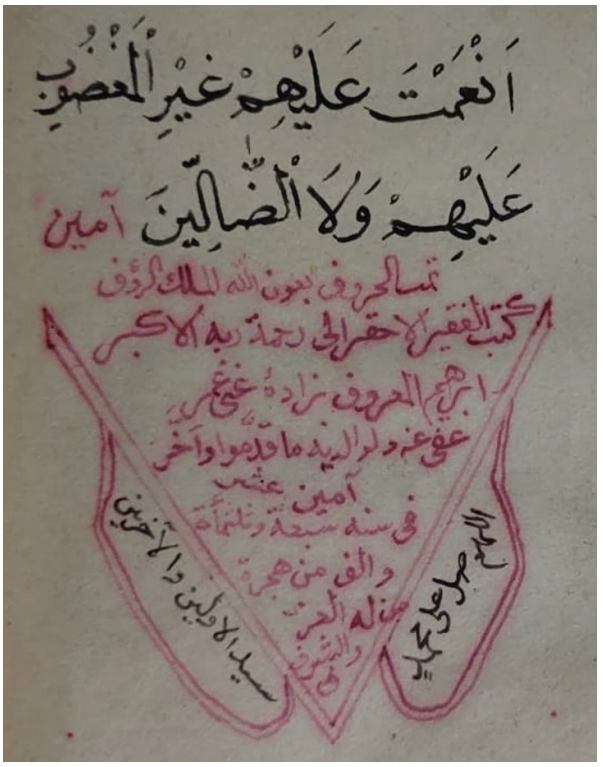
Bu eser, farklı kaynaklardan çeşitli konularda yapılan seçkilerle oluşturulmuş cep boy derleme tarzında bir eserdir. 267 sayfadır. Başlıklar kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Hattı güzel, metni oldukça okunaklı temiz bir eserdir. Müellif adı hatimede "İbrahim el-'arûf bi Zâde-i Ğanîömer" şeklinde geçmektedir. Hicri 1317 yılında müellif henüz on dokuz yaşında iken yazılmıştır. İlk bölümde iftar duası, kadir duası, kurban duası, sefer duası, bedeni ve ruhi hastalıklara karşı okunacak dualar gibi çeşitli konularla alakalı dua örnekleri yer almaktadır. Eserin önemli bir bölümünde bedenin uzuvlarındaki maddi hastalıkların geleneksel usullere göre nasıl tedavi edileceği hakkında bilgiler verilmekte, ağrıyan herhangi bir uzvun ağrısının nasıl kesileceği anlatılmaktadır. Belli uzuvlar bab başlığı altında ele alınmakta ve o uzuvlarla ilgili alternatif tedavi yöntemleri de önerilmektedir. Bir misal verecek olursak:

"Bab: Kulak ağrısı için. Yumurtanın beyazını ağıran kulağa dökse akabinde şifa bulur. Diğer; kulak gürlemesi için. Gülyağı ile beraber sirke katıp ağıran kulağa dökse şifa bulur. Diğer; kulak gürlemesine iyidir. Sirkeyi kaynatıp buğusunu birkaç kerre ağıran kulağına tutsa şifa bulur. Diğer; beyaz rahna (örümcek) yuvasına gülyağı katıp pişirip ağıran kulağa dökse şifadır. Diğer; ziyade kulağı ağırsa, ilacı, avrat sütünü ağıran kulağa dökse şifadır. Diğer; irin akan kulağa… Bab: Yılan ağusunu def' için, Bab: Sara için, Bab: Karın ağrısı için…"

Liste bu şekilde uzayıp gitmektedir. Bir sonraki bölümde ise birtakım afetlerden korunma ile ilgili dualar vardır. Daha sonra havas ilmine dair bazı konular ele alınmıştır.

Resim 6: *Eserden örnek iki sayfa*

Resim 7: *Eserin ferağ kaydı*

Kaynakça

Gür, Süleyman. *Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi*. Ankara: Hayat Yayınları, 2016.

Ganiömeroğlu İbrahim Hakkı Efendi. *Tercüme-i Kasîde-i Bürde.* İbrahim Okutan Arşivi.

Ganiömeroğlu İbrahim Hakkı Efendi. *Mecmua*. İbrahim Okutan Arşivi.

Kaya, Mahmut. "Kasîdetü'l-Bürde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Kasım 2023).

HALİL NİHAT BOZTEPE VE ESERLERİ

Merve Esra ÖZGÜRBÜZ[*]

Hayatı

1882 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Halil Nihat Boztepe, ilköğrenimini Zeytinlik Mektebi'nde tamamladıktan sonra liseyi Trabzon Askeri Ortaokulu'nda bitirir. Maddi sıkıntılar nedeniyle ailesine destek olmak için Fransız Özel Frerler Okulu'nda Türkçe öğretmenliği yapan isim, bir taraftan da eğitimine devam eder ve Fransızca ile Farsça öğrenmeye yoğunlaşır. Fransızcayı rahatlıkla eser tercüme edebilecek derecede öğrenirken Farsçayı *Bostân ve Gülistân*'ı aslından okuyup anlayabilecek seviyeye getirir (Morkoç, 2007, 23-28). 1898'de Trabzon Umumi Borçlar İdaresi'ne girer. 1903'te ise İstanbul'daki Komisyon dairesine atanır. Zamanla yükselerek 1918'de müdür muavini, 1922'de müdür olur. Cumhuriyetin ilanıyla bu idarenin dağılmasının ardından 1925'te Osmanlı borçlarını halletmekle görevli heyet üyesi olarak Paris'e gider (Uzun, 1992, 322). Paris'ten döndükten sonra üçüncü dönem Gümüşhane milletvekili seçilir ve 1947'de yedinci dönem sonuna kadar Trabzon milletvekili olarak görev yapar (Kabadayı, 2002, 325). Boztepe'nin milletvekili olduğu dönemlerde, siyasi faaliyetlerde bulunmaktan ziyade daha çok Maarif Komisyonunda görev aldığı bilinmektedir (Morkoç, 2007, 12). Ölmeden önce son zamanlarını yakın dostu İbrahim Alaeddin Gövsa'nın yanında geçiren sanatçı (Şenocak, 1989, 15), 17 Şubat 1949'da Ankara'da vefat eder ve Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilir.

Muharrem Dayanç, Boztepe'nin edebiyata olan ilgisinin *Servet-i Fünun* dergisini takip etmekle başladığını belirtir. 1903 yılında dergi ekibinin Trabzon'u ziyareti, onun hayatında önemli bir dönüm noktası olur. Halit Ziya Uşaklıgil'e hayranlığı ve İstanbul'daki edebi ortam nedeniyle Trabzon'dan ayrılarak İstanbul'a gelir. Düyûn-ı Umûmîye görevinde bulunduğu dönemde, devrin tanınmış edebiyatçıları arasında kendine yer bulur (Dayanç, 1993, 5-7). Boztepe'nin ilk olarak 1908 yılında Fransızcadan çevirdiği eserleri İstanbul gazetelerinde yayımlanmaya başlar. *Akşâm, Alemdâr, İstiklâl, Vakit, Tanin, Şehbâl, Vakit, Edebiyât-ı Umûmîye Mecmuâsı, Hâdisât, Nedîm, Tasvîr-i Efkâr, Diken, Peyâm-ı Sabâh, Yarın, Akbaba, Güneş* ve *Papağan* gibi günlük gazeteler ile dergilerde çeviri romanları tefrika edilir ve hiciv tarzı şiirleri okuyucularla buluşur. Sanatçı; *Servet-i Fünûn, Diken, Akbaba* gibi popüler edebiyat ve hiciv dergilerinde yayımlanan bazı mizahi yazılarında "Karga" müstear ismini kullanır. Meşrutiyet öncesi dönemde hükümet ve saray erkânını, İttihat ve Terakki Partisi üyelerini, farklı görüşlere sahip kişileri hicvederek dikkat çeker. Hiciv tarzındaki eserleri, Eşref ve Neyzen Tevfik gibi müstehcen bir niteliğe sahip olmayan şair; sonradan bestelenen aşk şiirleri de kaleme alır. Şairlik mesleğini ciddiye almamış olmasına rağmen Boztepe'nin ince ve zarif ruh halini yansıtan şiirleri, geniş bir edebiyat bilgisi ve kültürüne sahip tam bir şair olduğunu göstermektedir (İnal, 2000, 1647). Divan edebiyatı konusunda ciddi bir birikime haiz olan Boztepe, döneminde aruz ve hece ölçüsünü ustalıkla kullanan az sayıdaki şairlerden biridir. Ancak daha çok mizah ve hiciv tarzında eserler vermesi nedeniyle şiirsel yeteneği hakkında yeterli takdiri alamamıştır (Uzun, 1992, 322).

[*] Dr. Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mervesrapolat@gmail.com

Boztepe, Meşrutiyet döneminden ölümüne kadar geçen kırk yıllık süre içinde yaşanan siyasi ve sosyal olayları şiirlerine yansıtır. Bu olayların aktörleri arasında devlet adamları, sanatçılar ve edebi şahsiyetler yer almaktadır. Aruz ve hece vezni kullanarak kaleme aldığı ince ve zarif mısraları, geniş edebiyat bilgi ve kültürüne sahip olduğunu gösterir. Eleştirel mizahı ve hiciv tarzı, özellikle devrimci hareketlerin aşırılıklarını cesurca eleştirdiği için bazı kesimler tarafından geriye dönük olma suçlamalarıyla karşılaşır ve bu nedenle hem resmi hem de özel çevreler tarafından ihmal edilir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ortaya çıkan olaylar da dâhil olmak üzere her türlü devrimci hareketin aşırılıklarını eleştirir ve sanatçı hassasiyetiyle olayları yorumlar (Uzun, 1992, 322). "İçinde yaşadığı itimâi ızdırapları ve halk şikâyetlerini, gördüğü bütün yanlışları, hataları; ince ve kuvvetli bir zekâ süzgecinden geçirerek, iğneli bir lisanla dile getirişi ve bütün bunları, eski hicvin aşırı taraflarına kaçmaksızın temiz ve seçkin bir lisanla söyleyişi, manzum mizah edebiyatı[n]ın zaferlerindendir" (Boztepe, 1998, 6). Bununla birlikte genç yaşlardan itibaren öğrendiği Fransızcayı Paris'te bulunduğu yıllarda geliştirir ve tercümeler yapacak seviyede bir bilgi düzeyine erişir (Uzun, 1977, 464).

Boztepe'nin eserleri hem nesir hem de manzum şeklinde olmasına rağmen eserlerinin çoğunu manzumlar oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 ile Milli Mücadele arasında meydana gelen sosyal meseleleri eleştiren ve olayları hicveden 100'den fazla şiirden oluşan *Sihâm-ı İlhâm* (1921); 1920'lerde İstanbul'da köprü geçiş ücretlerinin getirilmesi, içki yasağı, toplu taşıma meselesi ve halk arasında kadın-erkek ayrımının kaldırılması gibi çeşitli olayları yorumlayan şiirler ile Cumhuriyetin ilanı, meclis ve milletvekilleriyle ilgili mizahi şiirlerin de yer aldığı *Âyîne-i Devrân* (1924); siyasi konularda hicivli şiirlerin bir koleksiyonu olan ve Maytap olarak da bilinen *Mâhitâb* (1924); dil devrimlerini ve dilbilimcileri olduğu kadar Cumhuriyet devrimlerinin adalet sistemi, kıyafet kuralları, modernleşme çabaları gibi çeşitli yönlerini eleştiren 1500 dizelik bir şiir olan *Ağaç Kasidesi* (1931-1947) şairin kaleme aldığı telif eserleridir (Uzun, 1992, 322-323). Boztepe'nin eserleri, sadece edebiyatçılar için değil özellikle Türkiye'nin siyaset, fikir ve kültür tarihiyle ilgilenenler için de son derece önemli eserlerdir. Bu eserlerin hazırlanması için büyük emekler sarf eden şair, Alphonse Daudet'nin birkaç eserini de Fransızcadan Türkçeye çevirir. Böylelikle yalnızca şiirde değil Fransızcadan yaptığı tercümelerde de büyük başarılar elde eder. Özellikle Alphonse Daudet çevirileri, Türk okuyucularının yazarı tanımasına ve sevmesine yardımcı olur. *Taraskonlu Tartaren* adıyla Türkçeye çevirdiği *Tartarin de Tarescon* romanı, bu başarılı tercümelerinden sadece biridir (Uzun, 1992, 322). Boztepe; telif eser ve tercümelerinin yanı sıra 1922 yılında *Nedim Divanı*'nın titiz bir şekilde yayımlanmasına öncülük eder ve hâlen edebiyat ile ilgilenenler için bir kaynak özelliğini koruyan *Nedim Divanı* ve şairin hayatı hakkında ilmî bir araştırma yayımlar (Morkoç, 2007, 15). Yirmi yedi yazma nüshanın karşılaştırılmasıyla hazırlanan bu çalışmanın sonuna *Nedîm-i Kadîm Divançesi*, bir lügatçe, Ahmed Refik'in *Nedim'in Hayatı* ve Fuad Köprülü'nün *Nedim'in Şiirleri* adlı incelemeleri de eklenir.

Eserleri

1. Sihâm-ı İlhâm

Boztepe'nin ilk eseri olan ve hiciv şiirlerini bir araya toplayan *Sihâm-ı İlhâm*, 1921 yılında yayımlanır. Divanı andıran bir yapıda hazırlanan ve Nef'i'nin *Siham-ı Kaza*'sından esinlenen eserin ilk bölümü "Tevhid" ile başlar ve "Temenni" adlı şiirle devam eder. Şiirler bölümünün ardından "Bahr-ı Tavil" adlı yazılar eklenerek kitap tamamlanır. 254 sayfadan oluşan eser toplamda 107 şiir içermektedir. Bu şiirler arasında 52 gazel, 11 murabba, 7 şarkı, 5 kaside, 4 serbest şiir, 4 mesnevi, 3 tahmis, 3 muhammes, 3 müseddes, 3 sone, 2 terci-i bent, 1 terkib-i bent, 1 tardiyye, 1 koşma ve 1 semai bulunmaktadır. Şair, şiirlerin 16'sını hece vezniyle yazarken diğerlerinde aruz vezni kullanır. *Sihâm-ı İlhâm*, Boztepe'nin ilk

eseri olmasına rağmen önemli isimlerin takdirini kazanır. Bu eserle birlikte şair kendine özgü, sağlam bir üslup geliştirir ve Türk edebiyatında söz sahibi kişiler tarafından eserle ilgili tanıtıcı yazılar kaleme alınır (Morkoç, 2007, 22). Örneğin Süleyman Nazif, *Sihâm-ı İlhâm* için *Peyâm-ı Sabâh* gazetesinde övgü dolu bir yazı yazar:

Derler ki Fenelon'un Telemak'ı, Voltaire'nin Rıhle-i Tahrir'i üstünde dâimâ durur. Voltaire bir yazıya başlarken evvelâ birkaç sâhife Telemak okuyarak Fenelon'un üslûb-ı cedîdiyle tenşit ü dehen ü hâtır edermiş. Ben de şâirimize ve her muharririmize tavsiye edeceğim ki perî-i ilhâmın refref-i vücûdunu her işittikçe Halil Nihâd'ın Sihâm-ı İlhâm'ından üç neşîde okumadan Muallim Nâci'nin deyimiyle 'hâmeden ifhâma nakl-i hissiyât' etmesinler... (*Peyâm-ı Sabâh*, 1337, 1)

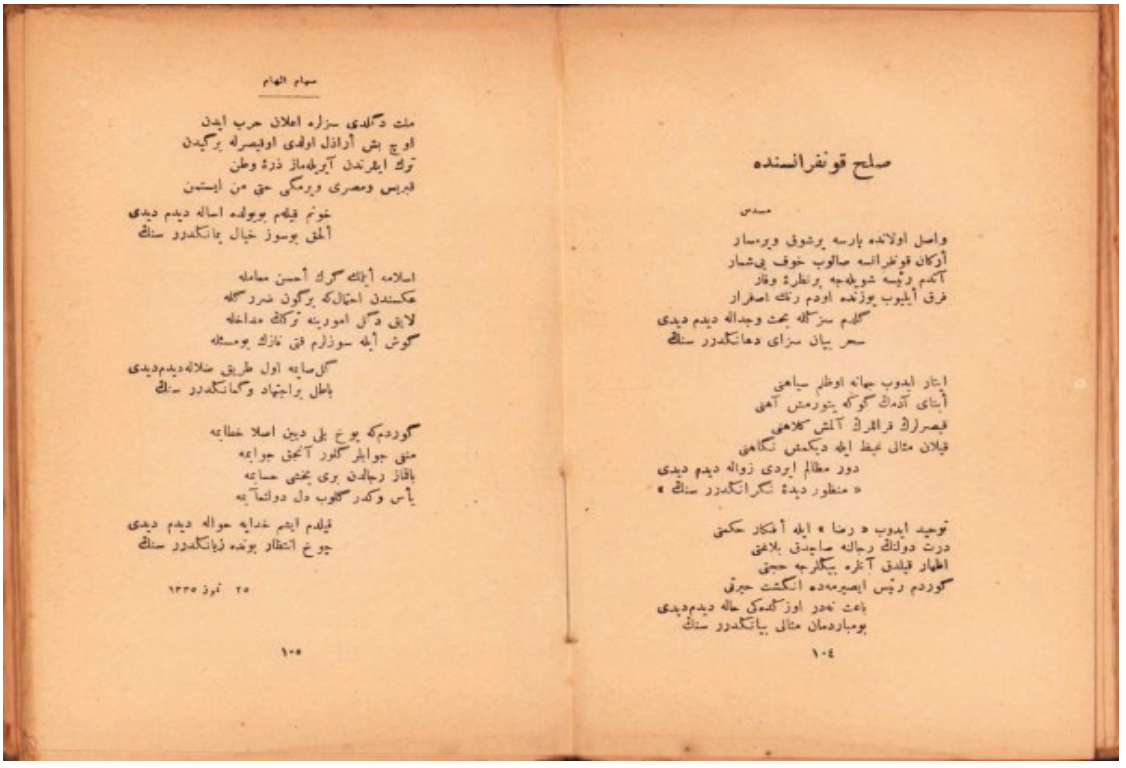

Resim 1: *Sihâm-ı İlhâm'ın ön kapak ve iç kapak kısımları*

Fuat Köprülü de eser ile ilgili kaleme aldığı bir yazıda şiirleri başarılı bulduğunu ifade eder:

İşte Sihâm-ı İlhâm baştan başa, edebiyatımızın muhtelif devirlerinin hatta muhtelif ve muayyen eserlerin "pastiş"i addolunabilecek parçalardan mürekkeptir. Şekil, vezin, kafiye, tarz itibariyle şairin doğrudan doğruya mahsûl-i müstakili sayabileceğimiz şeyler pek mahduttur. Binaenaleyh, bu eserden cidden zevk-yâb olmak için, kariin de -Halil Nihat Bey gibi- bu pastişlerin asılları hakkında kâfi derecede malumat sahibi olması lazımdır. (…) Sihâm-ı İlham'da "fazla zekâ" bulunmadığını iddia edenlerle asla hemfikir değilim; Halil Nihat Bey'in hezillerinde, birdenbire göz kamaştıracak kadar keskin olmamakla beraber ince ve kuvvetli bir zekâ olduğuna kaniim. Sonra bu manzumelerin hiçbiri, hatta tehzil edilenleri kızdıracak, sinirlendirecek zehirli bir mahsul sayılamaz. Ekseriya hakikati acı ve üryan bir surette gösteren, fena ihtirasları, tabiatları kudretle yaşatan bu eserlerde, "zehirli bir hiciv" edası bulunmaması da, Halil Nihat Bey'in bir hususiyeti ve bir muvaffakiyetidir. (Köprülü, 2007, 144-146)

Devrin, dönemin sanatçılarının, iktidarın, İttihatçıların açık ve anlaşılır bir dille hicvedildiği eserde "açlık, yolsuzluk, basiretsizlik, savaş, sanat, edebiyat, siyaset, felsefe, iç ve dış olaylar ile güncel konular" (Morkoç, 2007, 23) ele alınmaktadır. Meşrutiyet'in öncesinden başlayarak kurtuluş mücadelesinin sonuna kadar süren zorlu dönemlerde yoğun duygusal bir süreç yaşayan şair, şiirlerinde bu dönemlerdeki acımasız gerçekleri vurgulamaktadır. Sihâm-ı İlhâm'da gerçekçi bir bakış açısı benimseyen şair; edebiyat, sanat ve sosyal hayatı eleştirmekte, kişilerin söz ve davranışlarını sorgulamaktadır. Sanatçıları edebiyattan uzak kalmakla, politikacıları ülkeyi felakete sürüklemekle ve diğer kişileri düşmanlarla işbirliği yapmakla suçlamaktadır (Morkoç, 2007, 28).

صلح قونفرانسنده

مسدس

واصل اولانده پارسه پرشوق وپرسمار
أوكان قونفرانسه مالوب خوف بيشمار
آكدم رئيسه شويله‌جه پرنظرة وقار
فرق أيليوب يوزنده اودم رنك اصفرار
گلدم سزكله بحث وجداله ديدم ديدى
سحر بيان سزاى دهانگدرر سنك

ايثار ايدوب جهانه اوطلم سياهى
أبناى آدمك گوكه يتورمش آهى
قيصرلرك قرالرك آلش كلاهى
قيلان مثال غيظ ايله ديكمش نگاهى
دور مظالم ايردى زواله ديدم ديدى
« منظور ديدة نگرانگدرر سنك »

توحيد ايدوب « رضا » ايله أفكار حكمتى
درت دولتك رجاله ساجدى بلاغتى
اظهار قيلدق آخره بيگلرجه حيرتى
گوردم رئيس ايصيرمه‌ده انگشت حيرتى
باعث نحدر اوزگدمكى حاله ديدم ديدى
بومباردمان مثال بيانگدرر سنك

١٠٤

سهام الهام

ملت دگلدى سزلره اعلان حرب ايدن
اوچ بش أراذل اولدى اوليسرله پرگيدن
ترك ايلرندن آيريلماز ذرة وطن
قبرس ومصرى ويرمكى حق من ايستمن
خونم قيلهم بويوله اصاله ديدم ديدى
أحمق بوسوز خيال يانگدرر سنك

اصلامه أيلك گرك أحسن معامله
عكسندن احتمال كه برگون ضرر گله
لايق دگل امورينه تركك مداخله
گوش أيله سوزلرم فى نازك يومسله
گل صايه اول طريق ضلاله ديدم ديدى
باطل براجتهاد وگمانگدرر سنك

گوردم كه يوخ بلى دين اصلا خطايه
منى جوابلر گلور آنجق جوابه
باقاز رجالدن برى بختى حسابه
يأس وكدر گلوب دل دولتمآبه
قيلدم ايدم خدايه حواله ديدم ديدى
چوخ انتظار يوندم زيانگدرر سنك

٢٥ تموز ١٣٣٥

١٠٥

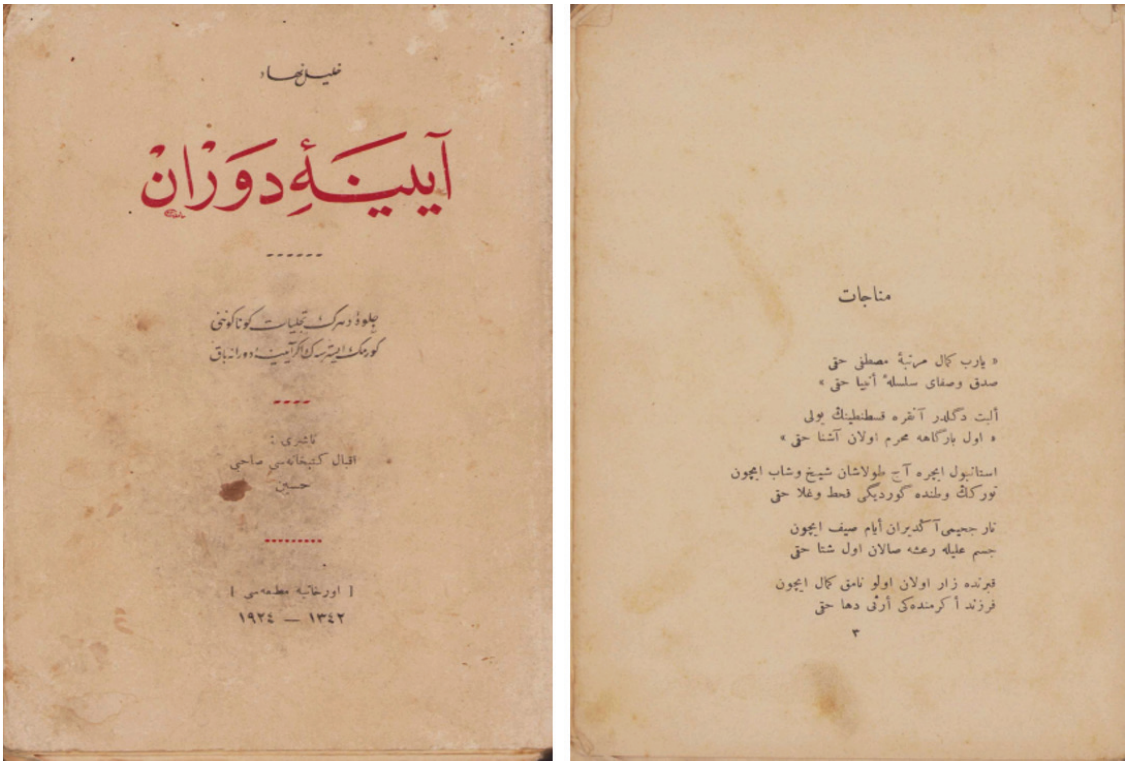
Resim 2: *Sihâm-ı İlhâm'ın iç sayfaları*

2. Âyîne-i Devrân

Boztepe'nin Sihâm-ı İlhâm'dan sonra 1924 yılında yayımladığı ikinci şiir kitabı olan Âyîne-i Devrân, 213 sayfadan oluşmaktadır. 93 şiirin yer aldığı eserde şiirlerin 88'inde aruz vezni kullanılırken 5'i ise hece vezni ile yazılmıştır. Tertip şekli Sihâm-ı İlhâm'dan farklı olan eserin öne çıkan özelliği, içerdiği 43 hicivdir. Metin, 14 beyitlik bir münacat ile başlamaktadır. Münacatın ardından 27 beyitlik bir na't gelmektedir. Na'tın sonrasında ise Mustafa Kemal Paşa için yazılmış olan 11 sayfalık bir kaside bulunmaktadır. Bu kaside, "vatan" redifini taşıyan 240 beyitten oluşmaktadır. Kasidenin devamında 87 beyitten oluşan "cumhuriyet" redifli bir "Cumhuriyetname" yer almaktadır. Manzumelerle devam eden eser; Victor Hugo ve Guy de Maupassant'tan 4 şiir tercümesi, 2 sayfalık fihrist ve yanlış-doğru cetveliyle son bulmaktadır (Khaleel, 2019, 6-15).

Şair, eserinde hayat pahalılığı, İstanbul'un günlük hayatı, geçim sıkıntısı, Cumhuriyet'in ilanı, Lozan Konferansı, meclis ve milletvekilleri gibi konularının işlendiği mizahi şiirlerde dönemin şairleri, siyasetçileri ve gazetelerini kırıcı olmayan bir dille eleştirir. Ayrıca eserde Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nedîm, Nâbî, Sabri-i Şakir, Hamamizade İhsan, Yahya Kemal, Muhyiddin Raif ve Orhan Seyfi gibi şairlerin

şiirlerine yazılmış tahmisler yer almakta; önceki dönem sanatçılarının şiirleri hicvedilmektedir (Dayanç, 1993, 42). Bahsi geçen şiirler, şairin döneminin şiirini tanıdığı gibi kendisinden önce yaşamış olan şairleri ve şiirlerini de tanıdığını göstermektedir (Khaleel, 2019, 293).

خلیل خیالی

آیینهٔ دوران

مناجات

Resim 3: *Âyîne-i Devrân'ın ön kapak ve iç sayfası*

3. Mâhitâb

Boztepe'nin üçüncü şiir kitabı olan ve 1924 yılında yayımlanan Mâhitâb, ilk iki kitap kadar ilgi çekmez ve içeriğinden dolayı bazı yazarlar tarafından "Maytap" şeklinde adlandırılır. 70 sayfalık küçük bir el kitabı şeklinde olan, farklı bölümlere ayrılan ve ağırlıklı olarak siyasi hicivlerden oluşan eser; 6 şarkı, 5 gazel, 2 mesnevi, 2 muaşşer, 1 kaside, 1 müsemmen, 1 koşma olmak üzere 18 mizahî şiir ve tarih olarak düşürülmüş bir dörtlükten oluşmaktadır (Dayanç, 1993, 44). Boztepe bu eserini İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a ithaf etmiştir (Şenocak, 1989, 124).

4. Ağaç Kasidesi

Sanatçının son telif eseri olan, edebiyat âleminde ilgi uyandıran ve hakkında birçok yazı kaleme alınan *Ağaç Kasidesi* (Dayanç, 1993, 45); ilk olarak Himâye-i Eşçâr (Ağaçları Koruma) Cemiyeti'nin başkanı Rahmi Bey'in ricası üzerine (Khaleel, 2019, 6) 1931 yılında yayımlanır. Dil devrimlerini ve dilbilimcileri olduğu kadar Cumhuriyet devrimlerinin adalet sistemi, kıyafet kuralları, modernleşme çabaları gibi çeşitli yönlerini eleştiren eser; 1947 yılında genişletilir. Daha çok dikkat çeken genişletilmiş baskıya, şiirde geçen bazı yabancı kelimeleri, kişi adlarını ve edebiyat eserlerini açıklayan "Anahtar" adlı bir bölüm eklenir. *Ağaç Kasidesi*'nde sırasıyla Ön söz, Himaye-i Eşcâr Cemiyeti Reisine, Sözlük, Anahtar (Lugatçe) bölümleri bulunmaktadır.

Temelde dil eleştirisine odaklanan eserde, ihtiyaç duyulmadığı halde dilbilgisi kurallarına uyulmadan türetilen kelimelerin Türkçeye zarar verdiği ifade edilmektedir. Arapça ve Farsça kelimeleri, Türkçeleşmiş oldukları halde kullanmaktan kaçınmanın ve kelime türetmenin yanlışlığı vurgulanmaktadır. Bu eleştirinin yanında şiirlerde, alfabe meselesi ve öz Türkçecilik üzerinde durulmaktadır. Dil ile ilgili

konularla beraber "sansür, Türkçülük, sarık-fes, şiir, okul ve öğretmenler, Lozan Konferansı, kadınların durumu, mazi, futbol, kız-erkek beraberliği, laiklik, sahte vatanperverler, İttihat ve Terakki, İstanbul'un dertleri, bütçe, moda, saat ve takvim değişikliği" (Dayanç, 1993, 46) eserde yer alan diğer konulardır. İlk hali 140 beyitken genişletilmiş hali 1500 beyit olan eser (Şenocak, 1989, 31) 17 yılda tamamlanmıştır:

> Kasîde bitmedi bir türlü, sürdü on yedi yıl
> Uzun bir ömrü demek eyledim heder yazdım. (Boztepe, 1947, 3)

Uzun bir sürede yazılan eser, devrin edebiyatçıları tarafından şairin en güzel eseri kabul edilmiştir. Geniş bir yelpazede ilgi uyandıran eserle alakalı birçok yazı yazılmış ve Boztepe'ye birçok mektup gönderilmiştir (Dayanç, 1993, 47). Vala Nurettin'in eserle ilgili "Ağaç Kasîdesi ultra kûdemâ böyle zâtın devrimizi mizâhî şekilde tenkididir. Onu daha büyük bir alaka ile dinlemeyi ve sözleri içinde doğru noktalardan intibâh almayı tavsiye ediyorum."(Şenocak, 1989, 8) cümleleri övgü dolu yazılara bir örnektir.

Resim 4: *Ağaç Kasidesi'nin ilk baskısı ve genişletilmiş baskısı*

Kaynakça

Boztepe, Halil Nihad. *Ağaç Kasidesi*. Ankara: Arbas Matbaası, 1947.

Boztepe, Halil Nihad. *Ağaç Kasidesi*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Müdürlüğü, 1998.

Boztepe, Halil Nihad. *Âyîne-i Devrân.* İstanbul: Osmaniye Matbaası, 1924.

Boztepe, Halil Nihad. *Mâhitâb*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1947.

Boztepe, Halil Nihat. *Sihâm-ı İlhâm*. Ankara: Akademik Kitaplar, 2021.

Dayanç, Muharrem. *Halil Nihad Boztepe Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri Cilt 3*. haz. Hidayet Özcan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

Kabadayı, Hayriye. "Boztepe, Halil Nihad". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. haz. Sadık Tural. 2/325-326. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.

Khaleel, Zainab. *Halil Nihat Boztepe'nin "Ayine-i Devran" Adlı Eseri Üzerinde Şekil Bilgisi Çalışması*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsüi Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Köprülü, M. Fuat. *Bugünkü Edebiyat*. haz. Mehmet Akif Çeçen ve Ahmet Balcı. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2007.

Morkoç, Özcan. *Siham-ı İlham (Halil Nihad Boztepe)*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Peyâm-ı Sabâh. Siham-ı İlham, nr.1087, 14 K.evvel 1337, 1.

Şenocak, Kemalettin. *Yanardağ Şairimiz Halil Nihad Boztepe*. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1989.

Uzun, Mustafa İsmet. "BOZTEPE, Halil Nihad", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1/463-464. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

Uzun, Mustafa İsmet. "BOZTEPE, Halil Nihat (1880-1949)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/322-323. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

HAMÂMÎZÂDE MEHMED İHSAN EFENDİ VE ESERLERİ

Muhammet Ali TUZLU[*]

Hayatı

Doğumu ve İlk Eğitimi

Hamâmîzâde İhsan Efendi, 5 Şubat 1885 tarihinde Trabzon'un Amasya mahallesinde[1] bulunan dört numaralı evlerinde ilk çocuk olarak dünyaya gelmişti. Babası Trabzon tüccarından Hâfız Ahmed Efendi, annesi ise Rizeli, Çelebizâde Salih Ağa'nın kızı Nâfia Hanım idi.[2] 19 Şubat 1892'de, İhsan Efendi henüz yedi yaşında iken babası vefat etmiş, kız kardeşi Nâtıka ve kendisi annesinin himâyesinde büyümüşlerdi. İhsan Efendi, eğitim hayatına dönemin kültürel ve dinî geleneklerine uygun olarak sibyan mektebinde başlamış, mektep muallimesi Hâfız Hoca Seher Hanım'dan Kur'ân-ı Kerîm dersleri almıştı. 1892'de Islahhâne Merkez İbtidâîsi'ni birincilik ile bitirdikten sonra 1897'de Trabzon İdâdîsi'ne kaydolmuş, 1900 yılında Rüşdiye kısmından 1903 yılında ise Trabzon İdâdîsi'nden mezun olmuştu. Hamâmîzâde İhsan Efendi, erken yaşlardan itibaren Trabzon'daki edebiyat ve kültür mahfillerinde bulunmuş, muhtelif alanlarda eğitim alma fırsatı yakalamıştı. O, henüz onlu yaşlarında Papaz Kalust Şinasi Efendi'den daha sonra ise Askeri Rüştiye Fransızca Öğretmeni Sabih Bey'den Fransızca öğrenmiş, Trabzon'da sürgün yıllarını geçiren Erzurumlu şair ve bilgin Ali Şevket Hoca'dan ise *Mesnevî* okumuştu.[3]

İhsan Efendi'nin çocukluk ve gençlik yılları, Trabzon'da matbuat ve neşriyat hayatının canlanmaya başladığı zaman dilimine tekabül etmekteydi. O yıllarda vilayet matbaalarının kurulması ve özel matbaaların açılması, Trabzon özelinde kitapçı dükkanlarının verimliliğini ve halk üzerindeki etkisini arttırmasına vesile oluyordu.[4] Bu etkinin İhsan Efendi'de oluşturduğu tesir de dikkate şayandı. İhsan Efendi, çocukluk ve gençlik yıllarını Trabzon'da şiir ve edebiyatın kalbinin attığı Kitapçı Hamdi Efendi'nin "Âyine-i Efkâr" isimli kitapçı dükkanında geçirmekteydi. Ahmet Mithat, Muallim Nâci, Sezâi gibi şairlerin şiirlerinin yanı sıra İstanbul'da yayımlanan önemli dergiler ve risâleler aracılığıyla dönemin matbuatına bu kitapçı vesilesiyle ulaşabilmekteydi. Onun, Âyine-i Efkâr'da kazandığı tecrübe kişisel ve kültürel gelişimini de önemli derecede etkilemişti. Öyle ki, yetenekli bir genç olması, Osmanlı Türkçesi'nde kabiliyetinin bulunması ve özellikle süslü nesir ile kaleme aldığı yazılar sayesinde Trabzon eşrafı tarafından tanınmaya başlanmıştı. Trabzon'da hatırı sayılır itibarı bulunan İbrâhim Cûdî Efendi, Hatipzâde Emin Efendi, Arnavutzâde Ahmed Efendi, Hartamaszâde Bâkî, Ustazâde Nazmi, Düyûn-ı

[*] Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, muhammetalituzlu@trabzon.edu.tr.

1 Günümüzde Ortahisar ilçesine bağlı Ortahisar Mahallesinde Amasya Camii'nin yer aldığı bölgeye tekabül etmektedir.

2 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 182; İhsan Işık, "Hammamîzade Mehmet İhsan", *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Elvan yayınları 5 (Ankara: Elvan Yayınları, 2007), 1675; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 222.

3 Uzun Baboğlu, "Yeni Belgelerle Hamamizade Mehmet İhsan", 371-373; "Hamamî, Mehmed İhsan", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004), 4/376; Mustafa İsen - Rıdvan Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 1-2; Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*, 222-223; Mustafa İsmet Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/435.

4 Trabzon'da matbuat ve neşriyat hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, *Tarih Yolunda: Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 169-192.

Umûmiyye başkâtibi Hüsnü ve Halil Nihat (Boztepe) gibi kimseler, İhsan Efendi'nin, Âyine-i Efkâr'da ortak zaman geçirdiği ve sohbetlerinden faydalandığı isimler arasında yer almaktaydı.[5]

Aile ve Meslek Hayatı: Trabzon Yılları

Babasının vefatı, tek erkek çocuk olması gibi birtakım nedenler, İhsan Efendi'nin ailesinin geçimini sağlayabilmek için sahip oldukları araziler ile ilgilenmesi zorunluluğunu doğurmuştu. O, erken yaşlarından itibaren ailesinin topraklarının bakımını sağladığı ve ticaret ile meşgul olduğundan ötürü yüksek öğrenimine devam edemedi. Yirmi iki yaşına gelince, 27 Haziran 1907 tarihinde dönemin Trabzon Maarif Müdürü Tevfik Bey'in kızı Cemile Nâzıma Hanım ile evlendi. Bu evlilikten Bengihan (1908) ve Orhan (1910) isimlerini verdiği bir kız bir de erkek çocuğu dünyaya geldi.[6]

Âyine-i Efkâr'da kazandığı tecrübe ile nesir ve nazıma yönelik ilgisini geliştiren İhsan Efendi'nin ilk yazıları, yirmili yaşlarından önce Trabzon ve İstanbul'da neşredilen bazı gazete ve dergilerde yayımlanmaya başlamıştı. Yaptığı çalışmalar ile dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve kendisine edebiyat, kitâbet ve tarih öğretmenliğinin yanı sıra yazarlık gibi çeşitli görevler teklif edilmişti. Aile topraklarından kazandığı gelir ile maddi geçimini sağlayan İhsan Efendi sunulan bu teklifleri fahrî olarak kabul etmiş, mezkûr görevlerin çoğunu maaş almadan ifa etmişti.

İhsan Efendi'nin Trabzon'da 1323 – 1330/1908 – 1915 yılları arasında yapmış olduğu hizmetler şu şekilde listelenebilir:

- Trabzon İdâdîsi Kitâbet Öğretmenliği Vekili, (10 Kasım 1908 – 23 Kasım 1908)
- Trabzon Dârü'l-Muâllimîn Tarih Öğretmenliği, (24 Mart 1912 – 13 Eylül 1912)
- Trabzon Sultânisi Edebiyat Öğretmenliği, (2 Kasım 1912 – 25 Şubat 1913)
- Resmi Trabzon Gazetesi Muharrirliği, (8 Aralık 1913 – Haziran 1914)[7]

1908-1914 yılları arasında Trabzon'da bulunduğu süre zarfında oldukça etkin bir figür olarak karşımıza çıkan İhsan Efendi, öğretmenliğin yanı sıra muhtelif kurumlarda çeşitli görevler de yapmıştı. Trabzon Meclis-i Maârif Üyeliği, Muhibb-i Fenn ve Marifet Gençler Kulübü Başkanlığı, Donanma Cemiyeti Trabzon Merkez Şubesi Heyet İdaresi İkinci Reisliği, Tarih-i Osmânî Encümeni Trabzon Şubesi Üyeliği, Tedârik-i Vesâit-i Askeriyye Komisyonu Üyeliği, Hilal-i Ahmer Merkez Şube Üyeliği, Trabzon Muallimler Birliği Başkanlığı, Trabzon Mahfel-i Mûsikî Başkanlığı, Trabzon Amasya Mahallesi İhtiyar Heyeti Üyeliği gibi görevler bu minval üzere örnek olarak zikredilebilir.[8]

Yaptığı görevlerden anlaşıldığı kadarıyla İhsan Efendi, Trabzon'da son derece etkin noktalarda bulunan, sosyal yönü güçlü bir kimsedir. Öyle ki Trabzon Ticaret Mektebi'ndeki görevi vesilesiyle Trabzon'da pek çok kişinin öğretmeni konumunda bulunmuş, öğrencileri arasından Trabzon'un belediye başkanları çıkmış, haklı şöhreti uzun süre bölge halkının sözlü geleneğinde yerini muhafaza etmiştir.[9] Peki, İhsan Efendi'nin Trabzon idarecileri ile arasındaki ilişki ne şekildedir? Osmanlı arşivlerinde yer alan belgelerden bu sorunun cevabına yönelik bazı detaylara ulaşabilmekteyiz. İlgili belgelerden, İhsan

---

5 İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 1-6; Arslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler* (İstanbul: Ötüken, 1995), 277; Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/435; Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*, 223.

6 İhsan Efendi'nin nikah merasimine dair ayrıntılar, münakehat izin-nâmesi belgesi hakkında detaylı bilgi için bk. Uzun Baboğlu, "Yeni Belgelerle Hamamizade Mehmet İhsan", 372-375.

7 Uzun Baboğlu, "Yeni Belgelerle Hamamizade Mehmet İhsan", 371-372; "Hamamî, Mehmed İhsan", 4/376; Dursun Gürlek, "Ölümünün 50. Yıl Dönümü Münasebetiyle: Hamâmizâde İhsan", *Kültür Dünyası* 13 (1998), 59-60; Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*, 223-226; Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/435; Mehmet Nuri Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", *Kitaphaber* 24 (2005), 7.

8 İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 7-8; Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/436; Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 7-8; Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*, 223.

9 Tasviri Efkâr, "Trabzon'un Çalışkan İnsanları", (21.11.1940), 2.

Efendi ve Trabzon Vilayeti yetkilileri arasında hem olumlu ilişkiler bulunduğu hem de birtakım sürtüşmeler yaşandığı gözlemlenmektedir.

Yaptığımız incelemede karşımıza çıkan ilk belgeler, Trabzon vilayeti ve İhsan Efendi arasındaki olumlu ilişkilere kanıt mahiyetindedir. Bu minval üzere İhsan Efendi'nin, biri 1 Şubat 1907, diğeri 16 Temmuz 1907 tarihlerinde olmak üzere, *hükümete müteallik meselelerde* yapmış olduğu güzel hizmetlerinden ötürü Trabzon vilayeti tarafından iki kez rütbe-i sâlise ile taltif edildiği gözlemlenmektedir.[10]

Osmanlı arşivinden ulaşabildiğimiz diğer bazı belgeler ise Trabzon Vilayeti yetkilileri ve İhsan Efendi arasında arazi meselelerinden kaynaklanan birtakım problemler yaşandığını göstermektedir. Bu durumu İhsan Efendi tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne telgraf ile gönderilen dilekçelerdeki şu ifadeler açığa çıkarmaktadır:

> "4 Kânûn-ı evvel sene 1325
> Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
> Tuğralı tapu ile mutasarrıf olduğum arâzi-i emriye nevinden tarlamın güyâ vakf olduğuna dâir ikâme olunan dava mahkeme-i şeriyyece hükm edilmek derecesinde bulunduğuna rağmen Trabzon Vilâyeti Meclis İdâresi işe müdâhale birle tarlayı yedimden alıp musammem-i teslim etmek üzere hilâf-ı kanûn ve salâhiyyet tedkîkat ve muâmelâta kıyâm ettiğinden hukûk-ı meşrûa-yı tasarrufiyemin ve intizâm ve salâhiyet-i mehâkimin muhâfazası zımnında meclisin şu kanûn-ı şikenâne müdâhaleden serian ferâgat ettirilmesi istirhâm eylerim."
> Hamâmizâde
> İhsan [11]
>
> "5 Kânûn-ı evvel sene 1325
> Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
> Dünki telgrafımda da arz ettiğim gibi meclis-i idâre-i vilâyet mutasarrıfı olduğum tapulu arâzi-i emriyemi her halde bilâ-salâhiyyet elimden aldırmak istiyor. Keyfiyetin mahkeme-i şeriyyeye âid olduğunu orada hükm olunmak derecesinde bulunduğunu aslâ dinlemiyor. …. azâdan bazılarının hasmı sahâbet etmeleridir. Muhâkememizi bi't-te'hîr işi idâreten gördürmeğe ısrâr ediyor. İntizâr-ı umûmiyeye karşı hukûk-ı meşrûa-i tasarrufiyem bi-gayr-ı hakk ibtâl ediliyor. Şikâyâtım itirâzâtım bastırılıyor. Vazifedâr-ı mahkeme ihkâk-ı hakk etmeden meclisin örfi muâmelesi serbest kalmaktadır. Emsâli işitilmemiş bu haksızlığa âcilen bir nihâyet verdirilmesini sûzişle istirhâm eylerim.
> Hamâmizâde
> İhsan"

Bu telgraf sonrasında Hâce Alizâde Ahmed Efendi'nin iddiası üzerine Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti tarafından bir tahkikat başlatıldığı, Trabzon Meclis İdâre-i Vilâyet kararı sonrasında inceleme yapmak üzere bölgeye memurlar gönderildiği belirtilmiştir. Memurlar, Hâce Alizâde Ahmed Efendi ve İhsan Efendi'nin vekili Nikolai Efendi'nin huzurunda tahkikat gerçekleştirmişlerdir. Bu tahkikat sonrasında mezkûr arazi ile ilgili durumun şer'i mahkeme tarafından nihayete bağlanması hususu kararlaştırılmıştır.[12]

Sonuç olarak, meslekî hayatının Trabzon'da geçtiği zaman diliminde İhsan Efendi'nin ilmî, sosyal ve kültürel faaliyetlerden ötürü Trabzon Vilayeti İdaresi tarafından taltif edilebildiği gibi mülkiyetinde bulunan tapulu arazinin vakıf malı olduğu iddiası taşıması nedeniyle birtakım sürtüşmeler yaşadığı da anlaşılmaktadır.

İstanbul - Trabzon Arasında Geçen Yıllar ve Vefatı

Trabzon'un Birinci Dünya Savaşı'nda işgal edilmesinden önce İstanbul'a aile ziyaretine giden İhsan Efendi, 15-16 Nisan tarihlerinde şehrin boşaltılması, 18 Nisan'daki Rus işgali nedeniyle yolların

[10] Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT], No. 1183/3; BOA, DH.MKT, No. 1143/80.

[11] Osmanlı Arşivi (BOA), Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri [DH.MUİ], No. 46/57,5.

[12] Osmanlı Arşivi (BOA), Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri [DH.MUİ], No. 46/57.

kapanması ve ulaşımın imkansızlığı gibi nedenlerden ötürü Trabzon'a dönememişti. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında geçimini sağlayabilmek için, İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi, Dârü'ş-Şafaka, Özel Menbâü'l-İrfân İdâdîsî, İstiklal Lisesi, Bezzezyân Mektebi gibi kurumlarda Türkçe, Edebiyat, Neşriyat öğretmenliği yapmıştı.[13]

1924 yılına gelindiğinde, İhsan Efendi'ye Trabzon Yüksek Ticaret Mektebi'nin müdürlüğünü ve kuruculuğunu yapması teklif edilmişti. O, bu teklifi kabul etmiş ve hızlıca çalışmalara başlamıştı. Bu minval üzere 18 Nisan 1924'te Kemerkaya yerleşkesinde bulunan ve emvâl-ı metruke olarak tespit edilen bina,[14] İhsan Efendi'nin gayretleri ile onarılmış, Trabzon Yüksek Ticaret Mektebi olarak eğitim hayatına başlamıştı. İhsan Efendi, Kurucu müdür olarak görev yaptığı Trabzon Yüksek Ticaret Mektebi'nde, Türkçe, Edebiyat, Neşriyat gibi derslerin öğretmenliğini yapmış, 1927 yılında Maarif Vekâleti'ne devredilene kadar bu görevine devam etmişti.[15]

Görevin yoğunluğu, sağlığının bozulması ve bir nebzede İstanbul özlemi olacak ki, İhsan Efendi 28 Ekim 1928 tarihinde işinden ayrılarak, İstanbul'a eski görev yeri olan İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi'ne (İstanbul Ticaret Mekteb-i Âlisi) dönmüştü. İstanbul'da Yüksek Ticaret Mektebi ve Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapmış, yazılarını ve eserlerini bu bölgeden yayımlamaya devam etmişti. Ancak bir gün ders esnasında rahatsızlanan İhsan Efendi, on sekiz saatlik süreç içerisinde geçirdiği üç kalp krizi neticesinde 11 Mayıs 1948 tarihinde vefat etmişti.[16]

Kişiliği ve Edebi Yönü

Mehmed İhsan Efendi, entelektüel birikimi, şairliği, edipliği, mizahi yönü ve zekasıyla Trabzon ve İstanbul'un ilmî ve edebî ortamlarında dikkatleri üstüne çekmeyi başarmış bir şahsiyetti. Yapı olarak genç görünümlü, solgun tenli, titiz, pürdikkat, hızlı duygu değişkenliğine sahip bir kimseydi. Küçüklüğünden itibaren kulağındaki rahatsızlığından ötürü işitme kaybı bulunmaktaydı. Nüktedanlığı ve mizah kabiliyeti ile bulunduğu ortamın neşesini arttırıyor, ilmî ve kültürel birikimi ile de çağdaşları üzerinde hayranlık etkisi bırakıyordu. O genel olarak zayıf ve cılız bir vücuda sahip olsa da kimi dönemlerde aldığı kilolarla da dikkat çekmekteydi.[17] Nitekim, yakın arkadaşları arasında yer alan Faruk Nafiz, aldığı kilolar hakkında şu beyit ile kendisine takılmaktaydı: *Bu yıl on beş kilo fark etti Hamâmîzâde/ Pehlivan oldu senin tüy gibi İhsân dediğin.*[18]

İhsan Efendi zaman zaman "Trabzon'dan M.İ., "***", Şimşek, Serçe, Senûhî" takma adlarını kullansa da genellikle "Hamâmîzâde İhsan" imzası ile yazılarını yayımlıyordu. Soyadı kanunundan sonra ise "Hâmâmioğlu" soy adını almış ve bu ismi kullanmayı tercih ediyordu. O, kaleme aldığı şiirleri ve Osmanlı Türkçesi ile basılan son divan müellifi olduğu için "divan edebiyatının son temsilcisi" olarak nitelenirken, mizaha olan yatkınlığı ile de güldürürken düşündürüyor ve devrin önemli nüktedanları ara-

---

13 Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 7-8; Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*, 223. Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un işgali hakkında detaylı bilgi için bk. Güzin Çaykıran, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)* 33 (2021), 123-150.

14 Günümüzde Mimarlar Odası Trabzon Şubesi olarak işlev görmektedir.

15 İhsan Efendi Trabzon Ticaret Mektebi'nin kuruluş ve işleyişine dair ayrıntılı bilgiler içeren bir rapor hazırlamış ve bu raporu 31 Mayıs 1927 tarihinde Maarif Vekâleti'ne teslim etmiştir. İhsan Efendi ve Trabzon Ticaret Mektebi hakkında detaylı bilgi için bk. Mesut Çapa, "Trabzon Ticaret Mektebi (1924-1927)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 12/12 (2012), 133-142.

16 Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/436; Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 7-8; Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*, 223.

17 Dursun Gürlek, "Ölümünün 50. Yıl Dönümü Münasebetiyle: Hamâmizâde İhsan", *Kültür Dünyası* 13 (1998), 59-60; Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 7, vd.;

18 İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 13.

sında ifade ediliyordu. İstanbul'daki ilmî, edebî ve kültürel ortamın aranan simaları arasında bulunuyor ve sohbet meclislerinde ön sıralarda yer alıyordu.[19]

Dürüstlüğü, zekiliği, karakteri, Arapça ve Farsça alanındaki yetkinliği ile çağdaşlarının sevgisine mazhar olan İhsan Efendi, devrin edebiyatçıları arasında büyük bir şöhrete sahipti. O, sağlığında dahi edebiyat çevresinde "Trabzon" bahsi geçtiğinde akla ilk gelen isimler arasında zikredilmekteydi. Öyle ki, 24 Aralık 1944 tarihinde Şehremini Halkevi'nde "Trabzon Gecesi" başlığıyla gerçekleştirilen program Hamâmîzâde İhsan Efendi ve onun edebiyat sahasındaki değerinin zikredildiği konuşmalara şahitlik ediyordu. Programda halkevi reisi Mazhar Gürdil, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan ve Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan tarafından İhsan Efendi ve çalışmalarından övgü ile bahsediliyordu.[20]

İhsan Efendi'nin edebiyat çevrelerindeki saygın konumu, dönemin ünlü simaları tarafından da ifade edilmekteydi. Nitekim çağdaşı ve aynı zamanda arkadaşı olan İbnülemin Mahmut Kemal, onun dönemin en değerli şairleri ve nükteşinasları arasında yer aldığını ifade ediyordu. Halil Nihat'ın "Bizim Akademi" olarak adlandırdıkları evinde yapılan sohbetlerde İhsan Efendi'yi tanıyan Hakkı Süha Gezgin ise onu "En temiz mizahın zihniyeti ve ilmî kıskançlığın bulunmadığı bir kimse." olarak tarif ediyor, ayrıca İhsan Efendi'nin çağdaşları arasında özgün bir anlayışa ve üstün bir bilgiye sahip olduğunu dile getiriyordu. Kırk beş yıllık arkadaşı olan İbrahim Alâeddin Gövsa ise onu, "Şark şiirinin bütün sanatlarına ve inceliklerine vakıf, divan şiirinin son dede efendisi." olarak tanımlıyordu. Bu isimlerin yanı sıra İstanbul'da ve Trabzon'daki arkadaş çevresi arasında Trabzonlu Yunus Babazâde, Celal Avni, Yahya Kemal, Rusûhî Baykara, M. Fuat Köprülü, Abdulbaki Fevzi, Orhan Seyfi Orhon, Behçet Kemal Çağlar, Hasan Fehmi, Murad Uraz, Halil Nihat, Reşat Ekrem Koçu, Rıza Tevfik, Ali Nihat Tarlan, Ercüment Ekrem, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Süleyman Nafiz gibi dönemin edebiyatının önemli isimleri yer alıyordu.[21]

Hamamizâde İhsan Efendi'nin yaşadığı dönemde kazandığı itibar ve şöhret, dönemin gazetelerinin satırlarında da kendisine yer edinmekteydi. Öyle ki bu satırlarda kimi zaman eserlerinin etkileyiciliğinden uzun uzun bahsedilmekte, kimi zaman ise İhsan Efendi'nin aşk, evlilik gibi herhangi bir konu üzerine verdiği röportajlara yer verilmekteydi. Yer yer Süleyman Nazîf, Halil Nihad gibi dönemin ünlü edipleriyle müşretek gazeli edebiyat sütunlarını süslemekte, yer yer evine hırsız girmesi gibi olaylar nedeniyle kendisine geçmiş olsun dilekleri iletilmekteydi.[22]

Eserleri

Hamâmîzâde İhsan Efendi Trabzon ve İstanbul matbuatının pek çok yayın organında manzum ve nesir yazılar yayımlamış,[23] tarih, edebiyat, şiir, biyografi, halk kültürü ve ders kitabı gibi muhtelif konularda çeşitli kitaplar kaleme almıştır. Yapılan araştırmalara göre İhsan Efendi sağlığında 62 adet eserin

19 Uzun Baboğlu, "Yeni Belgelerle Hamamizade Mehmet İhsan", 371; Yardm, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 7, vd.; Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/436.

20 Cumhuriyet, "Trabzon Gecesi", (24.12.1944), 2.

21 Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 9, vd.; İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 12; Gürlek, "Ölümünün 50. Yıl Dönümü Münasebetiyle: Hamâmizâde İhsan", 59-60.

22 Akbaba, "Müşterek Gazel", (27.12.1923), 4; Akbaba, "Akbabanın Çay Ziyafeti İntibalarından", (10.12.1923), 3; Vakit, "Bahtiyar Balık", (4.1.1929), 6; Milliyet, "Hamizade İhsan Bey Ne Diyor", (21.7.1931), 8; Akşam," "Bekarlık Artık Tamamile İflas Etmiştir", (14.7.1935), 12; Akşam, "Hindi Amerikalı", (5.1.1942), 8.

23 Trabzon'da Feyz, İkbâl, Fecr, Târık; İstanbul'da ise Cerîde-i Sofiyye, Tarih ve Edebiyat, Çınaraltı, Vakit gibi yayın organlarında pek çok yazı kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 16 - 17.

hazırlığı ile meşgul olmuştur. Bu eserlerden 13 tanesi yayımlanarak okuyucu ile buluşmuş, 33 tanesi yayıma hazırlanmış ancak basımı gerçekleşmemiş, 16 tanesi ise tamamlanamamış,[24] yarım kalmıştır.[25]

1. Ders Kitabı

İhsan Efendi'nin ders kitabı olarak hazırladığı ve neşri gerçekleşen eserleri şunlardır:[26]

1.1. Kâtip

16 sayfadan oluşan ve Rüşdiyeler için yazı örnekleri sunan eser, hicrî 1327 tarihinde Trabzon'da basılmıştır.

1.2. Türk Edebiyatı Numâneleri

Hamamizâde İhsan Efendi, Hıfzı Tevfik Gönensay ve Hasan Ali Yücel tarafından lise ikinci sınıflar için ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanan bu eser, 1926 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Toplam iki cilt olacak eserin birinci cildi olan bu çalışma 400 sayfadan oluşmaktadır.

1.3. Tüccar Katibi

206 sayfadan oluşan, Ticaret Mektepleri için ders kitabı olarak okutulmak üzere kaleme alınan bu eser, 1923 yılında İstanbul'da taşbaskı olarak basılmıştır.

1.4. Ticârî Muhâberât

Ahmet Hamdi Varal ile Hamâmizâde İhsan Efendi tarafından Ticaret Mektepleri için ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanan bu eser, 1942 yılında iki cilt olarak neşredilmiştir. 1945 ve 1953 yıllarında yeni baskıları da gerçekleştirilmiştir.

1.5. Ticârî Neşriyât

Ahmet Hamdi Varal ile Hamâmizâde İhsan Efendi tarafından Ticaret Mektepleri için ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanan bu eser 1950 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

2. Dil, Şiir, Edebiyat ve Folklor

Hamâmizâde İhsan Efendi tarafından dil, şiir, edebiyat, folklor ve mizah konularında kaleme alınan ve neşri gerçekleştirilen diğer eserler ise şu şekildedir:[27]

2.1. Yolculukta

İhsan Efendi'nin 15 yaşında ailesi ile çıktığı bir yolculuğu anlatan ve 50 sayfadan oluşan bu eser, hicrî 1331 tarihinde Trabzon'da yayımlanmıştır.

2.2. Hamsinâme

Doğu Karadeniz mutfağının vazgeçilmezi ve bölge halkının kendisi ile özdeşleştirdiği bir deniz ürünü olan hamsi, İhsan Efendi'nin bu eserinde kültürel, sanatsal, edebi ve mizahi özellikleri ile sunul-

---

24 Bu 16 adet eserin isimleri şu şekildedir: İstanbul Mevlevihaneleri, Müntehabat, Na'tı Şerifler, Şundan Bundan, Teşkiattan Beri Trabzon, Tezkire-i İhsân, Trabzon Erbâb-ı Mârifet ve Sanatı, Trabzon Masalları, Trabzon Şehri ve Köyleri, Trabzon Valileri, Trabzon'da Çocuk Oyunları, Trabzon'da Denizcilik, Trabzon'da İçtimaiyat, Merasim ve Adetler, Trabzon'da Ölüler ve Mezarlar, Trabzon'da Şimendifer Meselesi, Tuhfe-i Aşk. Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 12.

25 Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 10; İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 14-23. Burada ifade etmek gerekir ki, Yardım ve İsen-Canım'ın hazırladıkları çalışmalarda neşri gerçekleşmeyen eserlerin sayısında farklılık bulunmaktadır. İki çalışmayı incelediğimizde bazı eserlerin mükerrer olduğunu, bazılarının ise Yardım'ın çalışmasında zikredilmesine rağmen İsen-Canım'ın çalışmasında yer almadığını fark ettik. İki araştırmayı karşılaştırarak sayı ile ilgili kendi tercihimizi kullandık.

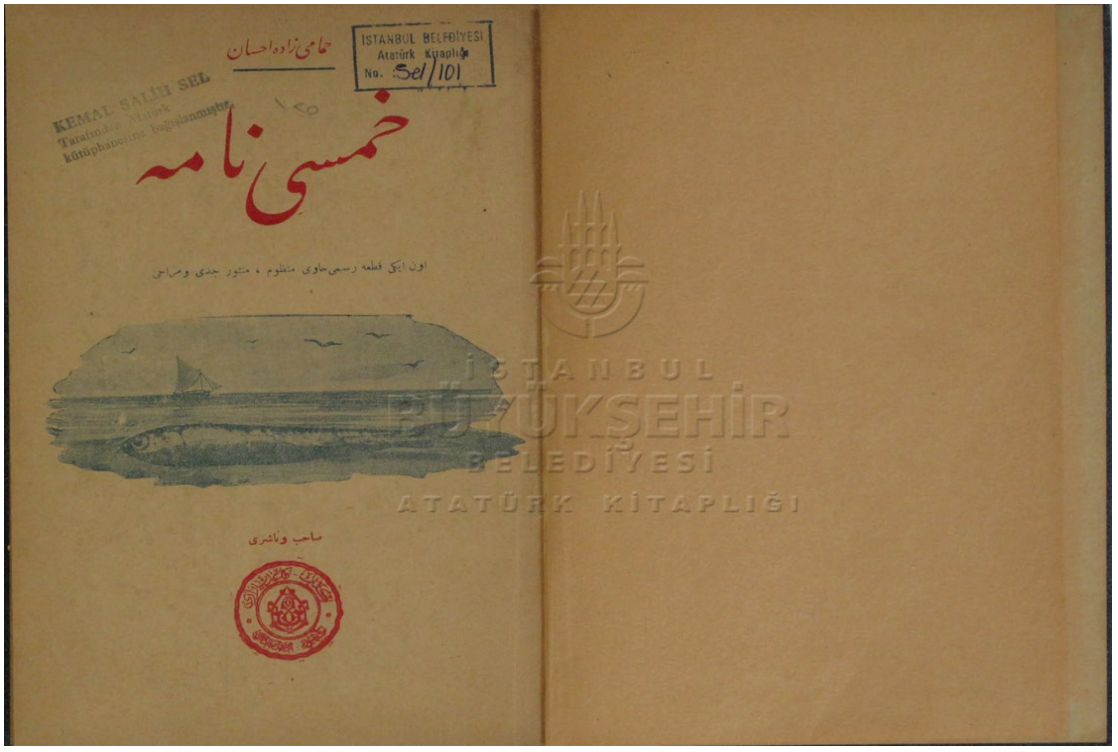
26 Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/436; Uzun Baboğlu, "Hamamizade İhsan", 215-234; Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 6-17; İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 14-23.

27 Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hamamizade Mehmed İhsan, *Hamsiname*, ed. Burhan Sayılır - Murat Babuçoğlu (Ankara: Phoenix, 2007); Hamamizade Mehmed İhsan, *Bilmeceler* (İstanbul: İktisat Matbaası, 1930); Hamamizade Mehmed İhsan, *Ömer Hayyam Rubaileri*, ed. Ali Nihad Tarlan (İstanbul: Altın Kitaplar, 1966); Hamamizade Mehmed İhsan, *Baba Sâlim* (İstanbul: İktisat Matbaası, 1930); Uzun, "Hamâmîzâde Mehmed İhsan", 15/436; Uzun Baboğlu, "Hamamizade İhsan", 215-234; Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 6-17; İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 14-23; Hamamizade Mehmed İhsan, *Hamsinâme - Hamsinin Öyküsü* (İstanbul: Dorlion Yayınevi, 2023).

muştur. Hamsinin sadece bir deniz ürünü ya da yemek malzemesi olmadığı vurgulanarak, Karadeniz kültüründeki konumu manzum ve nesir olarak nitelenmiştir. Hamsinin anatomisinden türlü türlü hamsi yemeklerine, hamsi hakkında yazılmış şiirlerden dönemin ünlü balıkçılarına kadar hemen her konu ele alınmıştır. Bu özellikleri ile Hamsinâme, halk kültürü çalışmalarının temsil gücü yüksek örnekleri arasındadır. Müellifin en meşhur iki eserinden biri olan bu kitap, ilk olarak 1928 yılında İstanbul'da Sebat Matbaası'nda Osmanlı Türkçesi, 1972 yılında müellifin oğlu Orhan Hamami tarafından Yaylacık Matbaası'nda Türkçe olarak yayımlanmıştır. Zamanla daha da meşhur olan eser 2007 yılında Phoenix Yayınevi, 2023 yılında ise Dorilion Yayınevi tarafından yeniden neşredilmiştir.

2.3. Divân-ı İhsân

İhsan Efendi'nin divan şiirinin terk edildiği bir dönemde klasik divan üslup ve geleneğine bağlı olarak hazırladığı bu eser, kendisinin divan edebiyatının son temsilcisi ve Osmanlı Türkçesi ile basılmış son divan sahibi olarak tanınmasına vesile olmuştur. Nât, kaside, muhammes, tahmis, tesdis, şarkı, gazel gibi türlerin başarılı örneklerinin verildiği eserde, yer yer geleneksel divan üslubunun dışına çıkılan manzumelerde yer almıştır. İlk olarak 1928 yılında Osmanlı Türkçesi ile neşredilen Divân-ı İhsân, Trabzon Kültür Müdürlüğü'nün girişimiyle Mustafa İsen ve Rıdvan Canım tarafından ilk neşir esas alınarak, müellifin hayatı ve eserin özelliklerine dair bölümlerin eklenmesi neticesinde 1989 tarihinde yeniden neşredilmiştir. Divan-ı İhsan akademik sahada da ilgiyi üzerinde toplamış, içerisindeki şiirlere yönelik birtakım makale ve tez çalışmaları da yapılmıştır.[28]

Resim 1: *Hamâmîzâde İhsan Efendi'nin İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Hamsinâme eserinin ilk sayfasının görseli*

[28] Metin Akkuş, "Divan Şiirinin İletişimde Yüklendiği Görev Açısından Hamamizâde İhsan'ın Tarih Manzumeleri", *Trabzon ve Çevresi: Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (Trabzon, 2002), 2/261-270; Ali İhsan Kolcu, "Hamamizâde İhsan Bey'in Şiirlerinde Pozitivizm" (Trabzon ve Çevresi: Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 2002), 2/271-280; Asiye Şeyda Özserdar, *Hamâmizâde Mehmed İhsan Bey Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)* (Giresun: Giresun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mehmet Sait Çalka, "Nüktedan Şair Hamâmîzâde İhsan Ve Divanindaki Mizahi Manzumeleri", *Karadeniz Araştırmaları* 53 (2017), 189-204.

Resim 2: *Hamâmîzâde İhsan Efendi'nin İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Hamsinâme eserinin üçüncü ve dördüncü sayfalarının görseli*

2.4. Bilmeceler

Halk Bilgisi Derneği'nin 1930 yılında etkin bir faaliyet alanı göstermesi, İhsan Efendi'nin folklorik eserlerinin neşrine yönelik ilginin artmasına da vesile olmuştur. Bunun bir örneği, Bilmeceler eserinde kendisini göstermiştir. *Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler* serisinin üçüncü kitabı olarak neşredilen "Bilmeceler" kitabı "Halk Bilgisi Derneği İlim Encümeni Kararı ile Neşrolunmuştur" ibaresi ile, 1930 yılında İstanbul'da, İktisat Matbaası'nda yayımlanmıştır. Mehmet Halit'in bilmecelerin kültürümüzdeki yeri konulu "başlangıç" metni ile başlayan eser, 772 bilmeceden oluşmaktadır. Bu bilmecelerin 561 tanesi İhsan Efendi tarafından Trabzon'da derlenmiş olup diğerleri muhtelif yörelerden alınmıştır.

2.5. Baba Sâlim

Halk Bilgisi Derneği'nin desteğiyle *Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler* serisinin beşinci kitabı olarak neşredilen "Baba Sâlim", "Halk Bilgisi Derneği İlim Encümeni Kararı ile Neşrolunmuştur" ibaresi ile, 1930 yılında İktisat Matbaası'nda yayımlanmıştır. Trabzonlu halk ozanı (âşık) Baba Sâlim'in tanıtıldığı ve şiirlerine yer verildiği bu eser, yirmi iki sayfadan oluşmaktadır.

2.6. Trabzon'da İlk Kitapçı, Kitâbî Hamdi Efendi ve Yayınları

İhsan Efendi'nin gençlik yıllarında sıklıkla ziyaret ettiği, edebiyat ile olan ilişkisinin gelişmeye başladığı ilk ortam olan "Âyine-i Efkâr" kitapçısındaki hatıralarını, Hamdî Efendi'nin hayatını ve yayımladığı kitapların isimlerini ele aldığı bu çalışma, 1947 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Trabzon kültür tarihi için oldukça önemli olan ve yirmi altı sayfadan oluşan bu çalışmada, Hamdi Efendi'nin yayımladığı kitapların açıklamalı künyeleri yer almaktadır.

2.7. Laf Olsun Diye

İhsan Efendi'nin çağdaş edebiyatçı ve yazarlar ile aralarında geçen komik hatıralarını naklettiği mizah içerikli bu eser, 1949 yılında müellifin oğlunun girişimleri neticesinde İstanbul'da Ege Matbaası ve İnkılap Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

2.8. Ömer Hayyam Rubâilerî

İhsan Efendi tarafından seçilmiş Ömer Hayyam rubailerinin tercüme edildiği bu eser, müellifin oğlu Orhan Hamâmî'nin girişimleri ve Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın editörlüğü neticesinde Altın Kitaplar Yayınevi tarafından 1966 yılında neşredilmiştir. Hattat Kemal Batanay tarafından ta'lik üslubuyla hazırlanan rubailerin Farsça asılları tercüme metinler ile aynı sayfada yer almış, böylelikle okuyucunun karşılaştırma yapmasına imkan tanınmıştır.

3. Basılmamış Çalışmaları

Mehmed İhsan Efendi'nin neşredilen eserleri kadar yazımı tamamlanan ancak neşri gerçekleşmeyen çalışmaları da oldukça önemlidir.[29] Sayısı 33'ü bulan bu eserler,[30] özellikle Trabzon halk kültürü bağlamında kaleme alınmış çalışmalar ile dikkat çekicidir.

3.1. Biyografya, Bibliyografya ve Antoloji
3.2. Divançe-i Yârân
3.3. Divân-ı İhsan'ın Nesre Çevrilmesi
3.4. Divân-ı Nedîm ve Divân-ı İhsan'dan Taramalar
3.5. Edatlar
3.6. Fatih Camii Haziresi Kitâbeleri
3.7. Gölgeler
3.8. Gülistan Tercemesi
3.9. Hamâmizâde Ailesinin Tarihçesi, Mezarları ve Hal Tercümeleri
3.10. Hâtıralar
3.11. Hayât ve Hatıralar
3.12. Hususi Mektuplar
3.13. İstanbul ve Çevresinde Bazı Camii ve Tekke Hazirelerindeki Mezar Kitabeleri
3.14. Manzumeler
3.15. Resmî Mektuplar
3.16. Mufassal Tüccar Kâtibi
3.17. Osmanlı Türkçesinin Kaideleri
3.18. Rize Ağzı
3.19. Şair Figani, Hayatı ve Şiirleri
3.20. Şair Yaşâr Şâdi
3.21. Trabzon
3.22. Trabzon Ağzı
3.23. Trabzon Basını, Matbaa ve Kütüphaneleri
3.24. Trabzon Manileri
3.25. Trabzon'da Halk Masalları
3.26. Trabzon Şairleri
3.27. Trabzon Şehrinde Osmanlı Kitâbeleri
3.28. Trabzon'a Dair
3.29. Türk Rubâileri
3.30. Türk Edebiyatı Numûneleri (İkinci Cilt)
3.31. Türkçe Gramer, Yazı Yazma ve Ticârî Okuma

[29] Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsen - Canım, *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*, 14-16; Yardım, "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan", 10-12.

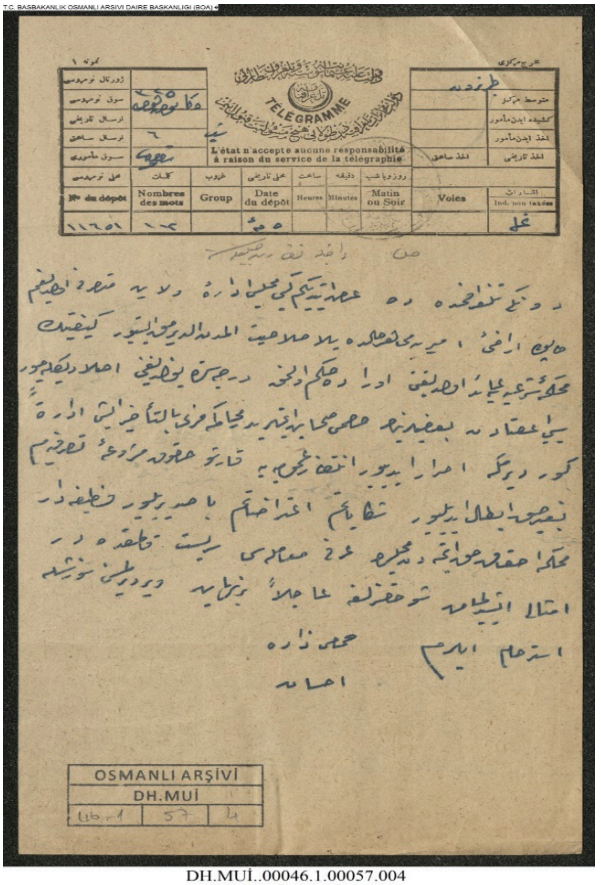
[30] Bk. 25. dipnot.

3.32. Vatan ve Hürriyet Kasidelerinin Tahmisi

3.33. Zılâl-ı A'mâl

Zaman içerisinde bu eserlerden bazılarının neşredilmesinin hedeflendiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Milliyet Gazetesi'nin 22.12.1930 tarihli sayısında Halk Bilgisi Derneği tarafından *Trabzon'da Halk Masalları* kitabının neşredileceği müjdesi verilmektedir.[31] Ancak yaptığımız taramalarda böyle bir neşrin mevcudiyetine rastlanmamıştır. Yine *Ömer Hayyam Rubaileri* eserinin giriş kısmında İhsan Efendi'nin oğlu Orhan Hamami tarafından yakın zamanda "Hamamizade İhsanı Sevenler Derneği" kurulduğunun ve müellifin tüm çalışmalarının dernek aracılığıyla yayımlanacağının müjdesi verilmektedir.[32] Ancak, yine ne yazık ki aradan geçen süre zarfında herhangi bir yayına tesadüf edilememiştir.

Aralarında *Trabzon Şairleri, Trabzon Ağzı, Trabzon'da Halk Masalları, Trabzon Manileri, Trabzon Şehrinde Osmanlı Kitabeleri* başlıklı kitapların da yer aldığı ancak neşri gerçekleşmemiş olan bu çalışmaların Trabzon'un kültürel geçmişine ışık tutacak nitelikte bulunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla Trabzon halk kültürü ve edebiyatına dair önemli ayrıntılar içeren bu eserlerin yetkili kurumlar tarafından tespiti ve mümkün ise neşrinin gerçekleştirilmesi konusu önem arz etmektedir. Son söz olarak, Hamâmîzâde İhsan Efendi, Trabzon'un yetiştirdiği/Trabzon'da yetişen en önemli edip ve şairler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla onu ve eserlerini tanımak, çalışmalarındaki nükteler, şiirler üzerine analizler gerçekleştirmek aynı zamanda dönemin Trabzon'unun kültürel ortamını da keşfetmeye aracı olacaktır.

DH.MUİ..00046.1.00057.004

Resim 3: *İhsan Efendi Tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne Telgraf ile Gönderilen Dilekçenin Yer Aldığı Arşiv Belgesinin Görseli*

31 Milliyet, "Halk Bilgisi", (22.12.1930), 6.

32 Hamâmizade İhsan, Ömer Hayyam Rubâîlerî, (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966), 8.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT], No. 1183/3; No. 1143/80.

Osmanlı Arşivi (BOA), Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri [DH. MUİ], No. 46/57.

Süreli Yayınlar

Akbaba, "Müşterek Gazel", (27.12.1923), 4.

Akbaba, "Akbabanın Çay Ziyafeti İntibalarından", (10.12.1923), 3.

Akşam," "Bekarlık Artık Tamamile İflas Etmiştir", (14.7.1935), 12.

Akşam, "Hindi Amerikalı", (5.1.1942), 8.

Cumhuriyet, "Trabzon Gecesi", (24.12.1944), 2.

Vakit, "Bahtiyar Balık", (4.1.1929), 6.

Milliyet, "Hamizade İhsan Bey Ne Diyor", (21.7.1931), 8.

Milliyet, "Halk Bilgisi", (22.12.1930), 6.

Tasviri Efkar, "Trabzon'un Çalışkan İnsanları", (21.11.1940), 2.

Kitap, Makale ve Tezler

Akkuş, Metin. "Divan Şiirinin İletişimde Yüklendiği Görev Açısından Hamamizâde İhsan'ın Tarih Manzumeleri". *Trabzon ve Çevresi: Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*. 2/261-270. Trabzon, 2002.

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*. İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Birinci, Ali. *Tarih Yolunda: Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2. Baskı., 2012.

Çalka, Mehmet Sait. "Nüktedan Şair Hamâmîzâde İhsan Ve Divanindaki Mizahi Manzumeleri". *Karadeniz Araştırmaları* 53 (2017), 189-204.

Çapa, Mesut. "Trabzon Ticaret Mektebi (1924-1927(". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 12/12 (2012), 133-142.

Çaykıran, Güzin. "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un İşgali ve Müslüman Mültecilerin Durumu". *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)* 33 (2021), 123-150.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 155-239.

Gürlek, Dursun. "Ölümünün 50. Yıl Dönümü Münasebetiyle: Hamâmizâde İhsan". *Kültür Dünyası* 13 (1998), 59-60.

Işık, İhsan. "Hammamîzade Mehmet İhsan". *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* (2. baskı). Elvan yayınları 5. Ankara: Elvan Yayınları, 2007.

İsen, Mustafa - Canım, Rıdvan. *Hamamîzâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.

Kolcu, Ali İhsan. "Hamamizâde İhsan Bey'in Şiirlerinde Pozitivizm". 2/271-280. Trabzon, 2002.

Mehmed İhsan, Hamamizade. *Baba Sâlim*. İstanbul: İktisat Matbaası, 1930.

Mehmed İhsan, Hamamizade. *Bilmeceler*. İstanbul: İktisat Matbaası, 1930.

Mehmed İhsan, Hamamizade. *Hamsiname*. ed. Burhan Sayılır - Murat Babuçoğlu. Ankara: Phoenix, 2007.

Mehmed İhsan, Hamamizade. *Hamsinâme - Hamsinin Öyküsü*. İstanbul: Dorlion Yayınevi, 2023.

Mehmed İhsan, Hamamizade. *Ömer Hayyam Rubaileri*. ed. Ali Nihad Tarlan. İstanbul: Altın Kitaplar, 1966.

Özserdar, Asiye Şeyda. *Hamâmizâde Mehmed İhsan Bey Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. Giresun: Giresun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Tekin, Arslan. *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*. İstanbul: Ötüken, 1995.

Uzun Baboğlu, Mehmet. "Hamamizade İhsan". *Müteferrika* 18 (2000), 215-234.

Uzun Baboğlu, Mehmet. "Yeni Belgelerle Hamamizade Mehmet İhsan". *Tarih ve Toplum* 36/216 (2001), 371-377.

Uzun, Mustafa İsmet. "Hamâmîzâde Mehmed İhsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yardım, Mehmet Nuri. "Son Divan Şairi Hamamîzâde İhsan". *KİTAPHABER* 24 (2005), 6-17.

"Hamamî, Mehmed İhsan". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. C. 4. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004.

HASAN FEHMİ BEY VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Hasan Fehmi Bey, aslen Trabzon'un Of kazasındandır. Babası kereste ticareti ile uğraşan Zaîmzâde Mehmed Midhat Efendi'dir. Sülale isminden dolayı o da Zaîmzâde diye anılmaktadır. Hasan Fehmi Bey, 1295/1878 yılında Varna'da doğdu. Tahsilini tamamladıktan sonra devletin çeşitli kademelerinde görev yaptı. Bir süre Trabzon Vilayeti Tercüman Muavinliği ve Vilayet Gazetesi muharrirliği görevini yürüttü. Viyana'da da hukuk ve iktisat eğitimi aldı. Mısır'da da çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu. Görevi icabı çeşitli ülkeleri dolaşma fırsatı oldu. 1334/1916 senesinde genç yaşta vefat etti. Mezarı Fâtih Türbesi haziresindedir. Hasan Fehmi Bey kendi hâl tercümesinde, konuşma ve yazma seviyesinde iyi derecede Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Rusça bildiğini belirtmektedir.[1] Farklı dillerdeki bazı eserleri Türkçeye çevirmiş olması da dil konusundaki maharetini göstermesi bakımından önemlidir. Hasan Fehmi Bey'in, çeşitli gazete ve dergilerde şiir ve yazıları da neşredilmiştir. Basılmış bir şiir kitabı ile tercüme eserleri vardır.

Eserleri

1. Hacle-i Ebkâr

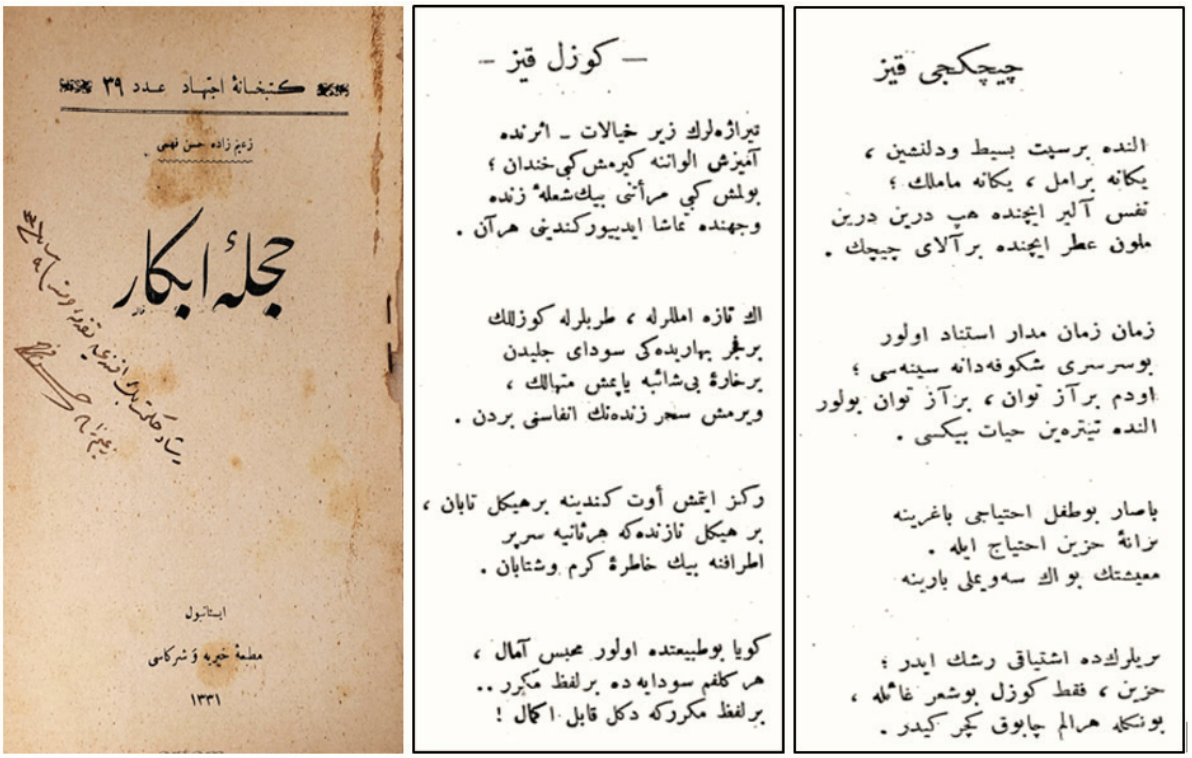
Şiirlerinin toplandığı eserdir. 1331/1915 yılında İstanbul'da, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı'nda Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır. Bu baskı eserin ilk ve tek baskısıdır. Hasan Fehmi Bey, 52 sayfalık bu eseri "Validemin ruhuna" ifadesi ile annesine ithaf etmiştir. Eserde "Güzel Kız", "Çirkin Kız", "Hizmetçi Kız", "Çiftçi Kız", "Çiçekçi Kız" başlıklı beş adet şiir yer almaktadır. Eserin PDF'sine İSAM Kütüphanesinden ulaşılabilmektedir.

Hasan Fehmi, divan şiiri geleneğini sürdüren şairlerden biridir. Şiirlerinde karamsarlığın öne çıktığı, bireysel acılarla dolu bir duygusallığın son derece hâkim bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Ömürden şikâyet, şiirlerinde "mihnet, âlâm, melâl, zalâm-ı leyâl" gibi ifadelerle bir araya gelerek hüznün, ölüm arzusunun nesnel karşılıkları olurlar. İşte bu ve benzeri duyguların yukarıdakilere benzer kavramlarla işlendiği Fehmi'nin bu tarz şiirleri *Hacle-i Ebkâr* adıyla bir araya getirilip neşredilmiştir.[2]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 1: 834-835; Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993), 1: 305-307.

[2] İncinur Atik Gürbüz, Macit Balık, "Zaîmzâde Hasan Fehmî Bey", Erişim: 18 Eylül 2023, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-fehmi-zaimzade-hasan-fehmi.

Resim 1: *Hacle-i Ebkâr'ın kapağı ile Güzel Kız ve Çiçekçi Kız isimli şiirlerin baş kısımları.*

2. Çar

Bu eser İngilizceden tercüme edilmiştir. 1321/1903 senesinde Kahire'de Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır.

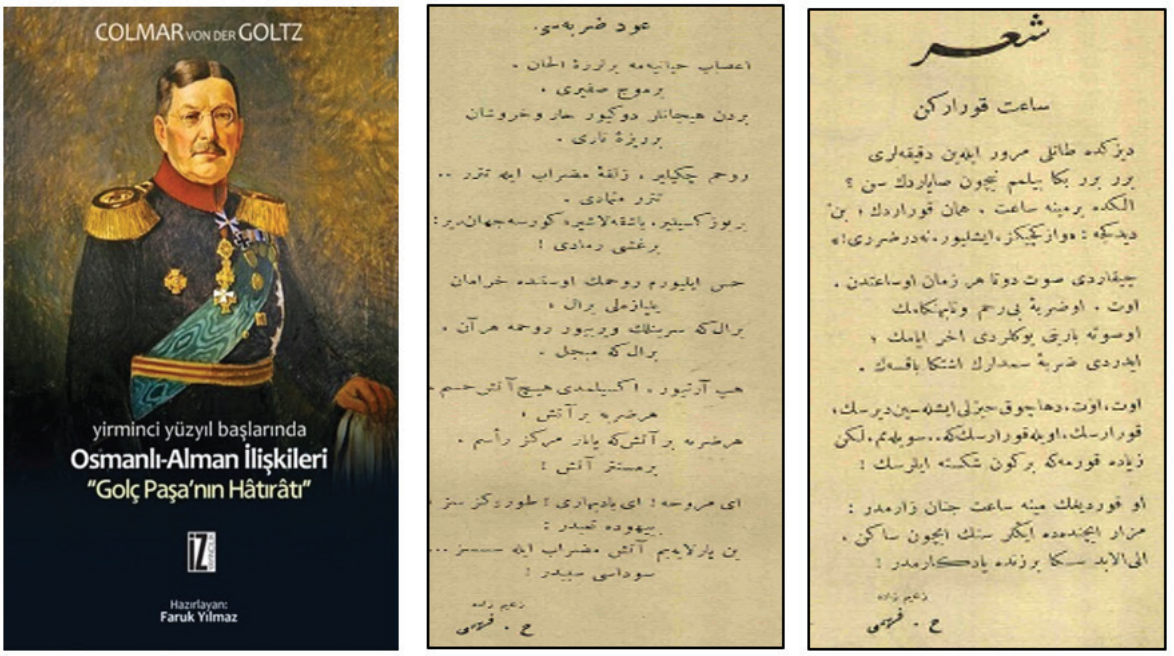
3. Dehâ Nedir

Bu eser İtalyancadan tercüme edilmiştir. 1328/1910 senesinde Kahire'de Osmanlı Türkçesi ile bastırmıştır.

4. Devlet-i Âliyye'nin Za'f ve Kuvveti

Bu eserde, Birinci Dünya Savaşı'nda 6. ordu komutanı olan General Von Der Goltz'a ait makaleler, hatıralar yer almaktadır. Bu yönüyle oldukça değerli bilgiler içermektedir. Zaîmzâde, Von Der Goltz Paşa'nın bu eserini Almancadan Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Eser Kahire'de basılmıştır (Matbaatü'l-Fütüh, Kahire 1324/1906). Eseri Faruk Yılmaz sadeleştirerek Latin harfleriyle Türkçeye aktarmıştır.[3]

[3] Von Der Goltz, bu eserinde Osmanlı Devletinin savunma konusunda, bütün tebaasından yararlanamadığını, Anadolu'nun dağlık bölgelerinden, Hicaz'dan, Afrika vilayetlerinden asker alınamadığını kaydeder. Askerlik yükünü Anadolu'da yaşayan Türklerin sırtlandığını, hatta o derece ki askerliğin Türkler için adeta kan vergisi haline geldiğini söyler. Koşullar bu şekilde devam ettiği takdirde devletin kuvvet kaynağı olan Müslüman nüfusun yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu dile getirir. Yazar buna benzer başka riskleri de hatıratına kaydeder. Erol Akcan, *İttihat ve Terakki Fırkasının Paramiliter Gençlik Kuruluşları* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013).

Resim 2: *Devlet-i Âliyye'nin Zaʿf ve Kuvveti* isimli eserin yeniden yayıma hazırlanmış hali ile yazarın *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan "Ud Darbesi" ve "Saat Kurarken" başlıklı şiirleri

Kaynakça

Akcan, Erol. *İttihat ve Terakki Fırkasının Paramiliter Gençlik Kuruluşları*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.

Gürbüz, İncinur Atik, Balık, Macit. "Zaîmzâde Hasan Fehmî Bey". Erişim: 18 Eylül 2023, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-fehmi-zaimzade-hasan-fehmi.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993.

HASAN UMUR VE ESERLERİ

Mustafa TUNÇER[*]

Hayatı

Hasan Umur nam-ı diğer Ömerzâde Hasan Efendi, başta tarihçiliği olmak üzere müderrisliği ve müfettişliği ile tanınan çok yönlü bir âlimdir. Ticaret hayatına da atılan Umur, yaklaşık bir yıl Samsun'da belediye Başkanlığı görevinde de bulunmuştur.

Umur, 2 Mayıs 1880 tarihinde o zamanlar Of'a bağlı Hayrat kazasının Yarlı (Yiğa) köyünde dünyaya geldi. İlk eğitimini babası Hacı Ömer Efendi'den alan Umur, Çamuralioğlu Hasan Efendi'den tecvid; Kansızoğlu Salih, Molla Hasanoğlu Hasan ve Atmacaoğlu Osman Efendi'den sarf ve nahiv ilimlerini tahsil etti. Daha sonra Çalek Medresesinde eğitimine devam eden Umur, Tayyib Zühtü Efendi'den (ö. 1940) icazet aldı. 1905 yılında İstanbul'da Bergamalı Cevdet Efendi'den (ö. 1925) de icazet alarak ilmî kariyerini geliştirdi. Bir yıl sonra memleketine geri dönüp İspir ile Of'un farklı üç köyünde yedi yıl süreyle medrese hocalığı yaptı.[1]

Pozitif bilimlerin öğrenilmesine önem veren Hasan Umur, diğer müderrislerden farklı olarak medrese eğitiminde bu kapsamda bir takım yenilikler getirmeye çalıştı. Örneğin Çalek Köyündeki medresede görev yaparken mevcut derslere ilk defa *yazı, hesap* ve *Farsça* derslerini ilave etti. Yine zamanının medreselerinde kullanılmayan yazı tahtasını ilk kez kullandı. Çalek Köyündeki görevi sırasında ilkokul müfettişliğine tayin edildi. Medreselerin hurafelerden arındırılması ve müspet ilimlerin medreselerde daha fazla cazip hale getirilmesi için dönemin Of müftüsü Bakkalzâde Hüseyin Efendi (ö. 1921) ile görüşmelerde bulundu. Trabzon'un Ruslar tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilmesi üzerine ailesi ile birlikte zorlu bir buçuk aylık yolculuk sonucunda Samsun'un Bafra ilçesine göç etti.[2]

Hasan Umur, 1918 tarihinde Rusların Trabzon'dan çekilmesi üzerine köyüne geri döndü. Milli Mücadele nedeniyle tekrar Samsun'a dönen Umur, orada Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye, Müdafaayı Hukuk Cemiyeti, Tayyâre Cemiyeti (Türk Hava Kurumu), Himâye-i Etfâl Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu), Türk Ocağı, Ticaret Odası, Zahire Borsası ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde (Kızılay) başkanlık ve azalık sıfatıyla görevler üstlendi. Milli mücadele konusunda cami kürsülerinden yaptığı vaazlarda halkı bilinçlendirmeye çalıştı. Hasan Umur'un en önemli görevi ise Samsun'da belediye Başkanlığı yapmış olmasıdır. 10 Ocak 1934'ten 25 Ekim 1934 tarihine kadar yaklaşık on ay süren bu görev sırasında hükümet tarafından takdirname ile ödüllendirildi.[3] Uzun yıllar İstanbul ve Samsun'da ticaretle uğraşan Umur, 97 yaşındayken 1977 yılında İstanbul'da vefat etti.[4]

[*] Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, mustafatuncer061@hotmail.com

1 Hasan Umur, *Of Tarihine Ek* (İstanbul: Birlik ve Basın Yayınevi, 1956), 192.

2 Umur, *Of Tarihine Ek,* 163-165. Umur, hazin göç yolculuğuna başlamadan şu cümleleri kullanır: *"8 Mart 1332 Rûmî Çarşamba günü ağlayarak köyümüzden evimizden ayrılıyoruz. Artı elveda köyümüze, evimize elveda!.. Ecdadımızın asırlarca yaşadığı güzel köyümüz, babamızın da bizim de doğup büyüdüğümüz evimiz artık bizim değildir. Belki birkaç saat sonra düşman köyümüzü, evimizi işgal etmiş olacaktır. Ne acı akıbet, ne büyük felaket!.."* (Bk. Hasan Umur, *Of ve Of Muharebeleri* (İstanbul: Güven Basımevi, 1949), 58.)

3 Umur, *Of Tarihine Ek,* 192-193.

4 İsmail H. Demircioğlu, "Trabzonlu Bir Yerel Tarihçi: Hasan Umur", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 6/22 (2009), 117; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Oflu Hoca Efendi İsmini Markalaştıran Âlimler", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan- Betül Saylan (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 1/50.

Hasan Umur, hayatı boyunca yoğun görev ve meşgaleleri olmasına rağmen birçok eser kaleme alıp neşretmiştir. Bu eserler ağırlıklı olarak doğduğu yer olan Trabzon/Of ilçesi ile Samsun ili hakkındadır. Çoğu birinci elden kaynaklara yani arşiv belgelerine dayalı hazırlandığı için ayrı değere sahiptirler. Bu açıdan söz konusu eserler akademik çalışma yapacak olanlara ilmî açıdan katkı sunmaya namzet eserlerdir. Medrese hocası olması nedeniyle kaleme aldığı kitapların başlıkları ne olursa olsun tüm eserlerinde dini konularda bilgiler vermeye, dini ve ahlaki yaşayış konusunda gençlere tavsiyelerde bulunmaya özen göstermiştir. Pozitif ilimlere önem veren Umur, müfettişlik görevine atandığında ilçenin pek çok tarafını dolaşma fırsatı bularak medrese ile mektep arasındaki farkları keşfetmiş ve bu konuya ilişkin şu tespitte bulunmuştur: *"Mektepleri teftiş ederken medreselerin durumunu daha iyi anladım. Müspet ilimler medreseye girmeyince hurafelerden kurtulamayacağına kani oldum."*[5]

Eserleri

1. Samsun'da Müdafaayı Hukuk

Hasan Umur'un matematik öğretmeni olan Adil Pasin'le beraber hazırlamış olduğu bu kitap, 1944 yılında basılmış olup 63 sayfadan oluşmaktadır. Akıcı ve anlaşılır bir üslubun kullanıldığı eser, Umur'un diğer bazı eserleri gibi çeşitli il ve ilçe Halk Kütüphanelerinde bulunabilmektedir. Bu eserde Nizamnamesi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde hazırlanan Müdafaayı Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Samsun ve civarındaki faaliyetleri ele alınmaktadır. Samsun'daki bu cemiyetin kuruluşunda yer alan bazı kişilerin resimleri ile de desteklenen eser, Samsun Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin kuruluşu, çalışma alanları, yürüttüğü faaliyetler ve cemiyetin karşılaştığı zorluklar bir tarihçe şeklinde verilmiştir. Hasan Umur, eserin önsözünde Samsun Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin hizmet ve faaliyetlerini tam olarak ortaya koyan bir eser vücuda getiremediklerini ancak böyle bir mütevazı çalışmanın ileride bu alanda yapılacak çalışmalara kaynaklık edebilecek hüviyette bir eser olduğunu belirtmektedir.[6]

Başta Türkiye Büyük Millet Meclisi olmak üzere çeşitli kişi ve kuruluşlarla yapılan yazışmalara (orijinal telgraf, mektup formatında) yer verilen eserde dönemin dikkat çeken bazı sosyal olaylarına, Türkiye Büyük Millet Meclisine aza seçiminde yaşanan tartışmalara, İstiklal Mahkemesinin bazı uygulamalarına, Pontus eşkıyası ile yapılan mücadelelere yer verilmektedir. Ayrıca eserde kısa Pontus tarihi, Pontus çetelerinin il ve ilçelerde Türkler aleyhinde sürdürdükleri faaliyetler, Rumların Türklere karşı kışkırtma faaliyetleri ve gerçekleştirdikleri cinayetler de kısaca gündeme alınmaktadır. Bu eser Milli Mücadele döneminde Samsun ilinde yaşanan bazı tarihi olayları işlemesi dolayısıyla yerel tarih açısından bir başvuru kaynağı özelliği taşımaktadır.

2. Samsun'da On Beş Sene

Eserin adından da anlaşılacağı üzere Birinci Dünya Savaşının ardından göç ettiği Samsun'daki on beş yılını anlatan Umur, bu süreçte Samsun'da bulunan eğitim kurumları, kendisinin görev yaptığı çeşitli dernek ve kuruluşlar hakkında bilgiler vermekte, Samsun belediye başkanlığı görevi sırasında yaşadığı bazı hatıraları anlatmakta, kısaca Samsun'un 1918'den 1933 yılına kadar on beş yıllık sosyal fotoğrafını çizmektedir. Yazar, diğer eserlerde olduğu gibi bu eserinde de yer yer dini konulara değinmekte ve özellikle gençlere yönelik bazı tavsiyelerde bulunmaktadır.[7]

3. Of ve Of Muharebeleri

Hasan Umur'un Of tarihi üzerine kaleme aldığı eserlerin ilki olan bu kitap, Of'un tarihî süreçteki seyrini konu edinmekte ve Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Rusların bölgeyi işgali nedeniyle ailesiyle

5 Umur, *Of Tarihine Ek*, 192.

6 Hasan Umur- Adil Pasin, *Samsun'da Müdafaayı Hukuk* (Y.y.: Tan Matbaası, 1944), 4.

7 Demircioğlu, "Trabzonlu Bir Yerel Tarihçi: Hasan Umur", 118.

beraber Samsun'a göç edişini ayrıntılı bir şekilde hikâye etmektedir. Bu kitap İstanbul'da 1949 yılında Güven Basımevinde yayınlanmış olup 144 sayfadır.

Beş bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde Of'un kısa tarihi, Of kelimesinin menşei, yörenin müslümanlaşma süreci, Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın idamı, medrese eğitiminin kalitesinin düşüş nedenleri ve geliştirme tedbirleri, müderrislerde bulunması gereken özellikler, başta icazet aldığı hocası Tayyib Zühtü olmak üzere bazı müderrislerin hayat hikâyeleri konu edinilmektedir. Umur, Of'un İslamlaşma sürecinin yörede anlatılan ve büyük ölçüde kabul gören üç Maraşlı kardeşin Maraş'tan gelerek ilçe halkının İslam'ı kabulünde son derece etkili olduğu görüşünün doğru olmadığını yörede konuşulan diller ve şiveler üzerinde yaptığı analizle anlatmaya çalışmaktadır. O ayrıca savunduğu bu görüşünü bazı tarihi kaynakların Müslüman halkların Of yöresine çeşitli bölgelerden göç ettiğine dair bilgiler ile desteklemeye çalışmaktadır.[8]

İkinci bölümde Rusların 1915 yılında Of ve civarını işgal etmesi sırasında yaşanan muharebeler ve bölge halkının zorunlu göç hikâyeleri anlatılmaktadır. Kitapta eli silah tutan Of halkının askerlerle beraber gösterdiği üstün mücadeleye değinen yazar, karşı tarafın üstün kuvvetlerine karşı halkın çok fazla direnç gösteremediğini ancak tüm olumsuzluklara ve kısıtlı imkânlara rağmen Rize ve Sürmene bölgelerinde Rus ordusunun çok fazla dirençle karşılaşmadan yol aldığı halde Of'ta 20 gün boyunca durdurulduğunu, daha sonra düşman kuvvetlerinin deniz tarafından katılan takviye birlikler sayesinde üstünlüğü ele geçirdiklerini belirtmektedir.[9] Of'taki muharebelerin mağlubiyetle sonuçlanması bölge halkını batıya doğru göçe zorladığından bahsetmektedir. Bu muharebeler sırasında her iki taraftan ölenlerin sayısının bilinemeyeceğini ancak yaklaşık olarak düşman kuvvetlerinden 3-4 bin civarında zayiat olduğunu Türk tarafında ise şehit sayısının bu rakamlardan daha az olduğunu tahmin ettiğini bildirmektedir.[10]

Üçüncü bölümde aile hayatının önemine, insanlar arası ilişkilerin nasıl olması gerektiğine değinilmekte, bölgedeki eğlence hayatı gibi sosyal hayata ilişkin hususlar değerlendirilmektedir.[11]

Dördüncü bölümde yazarın gerek Of'ta bulunduğu yıllarda ve gerekse Samsun, İstanbul gibi illere yaptığı seyahatlerde yaşadığı bazı olaylar ve hatıralar gündeme alınmaktadır.[12]

Beşinci bölümde de Of yöresine dair çeşitli efsanelerden ve cin-peri türü metafizik olaylardan söz edilmektedir.[13]

4. Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar

Bu kitap, Of,[14] bugünkü Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat ilçelerinin tarihine ilişkin en orijinal ve birinci el arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan bir eserdir. 176 sayfadan oluşan eser 1951 yılında İstanbul'da basılmıştır. Of ve köyleri konusunda en kapsamlı çalışmalardan biri olan bu kitabın yeni baskısı mevcut olmayıp ilk baskılarından bazı nüshaları çeşitli il ve ilçe Halk Kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Umur, bu eserini Yavuz Sultan Selim (ö. 1520) döneminde hazırlanmış olan ve İstanbul Başbakanlık Arşivinde (no: 52) bulunan hicrî 921 (m. 1515) tarihli tahrir defterini esas alarak kaleme almıştır. Ancak yer yer yıllara göre meydana gelen değişikliklere de atıfta bulunmak üzere 961/1515 ve 991/1583

8 Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 8-17.

9 Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 43-65.

10 Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 65.

11 Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 66-93.

12 Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 94-107.

13 Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 108-144.

14 Hasan Umur'un yaşadığı dönemde Of nispeten büyük bir ilçe olup daha sonra sırasıyla Çaykara (1948), Dernekpazarı (1990) ve Hayrat (1991) nahiyeleri ilçe statüsü kazanmıştır. Bu çalışmada Of ilçesi dendiğinde coğrafi açıdan söz konusu diğer ilçe topraklarını da kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır.

tarihli tahrir defterinden de yararlanmıştır. Özellikle Of'un zaman içerisinde nüfus oranında oluşan değişiklerden söz ederken her üç tahrir defterine müracaat etmiştir.

Of yöresinde Müslim ve gayri Müslim nüfusun yıllara göre değişikliğine özel ihtimam gösteren Umur, bölgenin hicri 864 (m. 1461) tarihinde fethedilmesinden itibaren 921/1515 tarihli tahrir defterinin hazırlanmasına kadar 57 yıllık dönemde Of'ta sadece 50 kadar Müslüman bulunduğunu belirtmektedir. Eserin giriş kısmında 921/1515, 961/1554 ve 991/1583 tarihli tahrir defterlerine göre köy isimlerini ayrı ayrı veren müellif, daha sonra Ofluların Türk olduğuna dair özel bir parantez açarak açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca daha önce gayri Müslim olan Ofluların 991/1583 yılına gelindiğinde birçok köyde Müslümanların sayısının gayri Müslimleri geçtiğini, bu tarihten itibaren müslümanlaşma sürecinin ivme kazandığını ancak yörede yaygın olan inanca göre Maraşlı üç kardeşin irşatlarıyla kısa sürede halkın Müslümanlığı kabul ettiğine dair görüşün yanlış olduğunu ifade etmektedir.[15]

Kitabın ana omurgasını oluşturan birinci kısımda yazar, Of köylerinde kaç hane bulunduğunu, bu hanelerde kaç bekâr ve dul yaşadığını belirtmektedir. Yukarıda belirtilen her üç tahrir defterine göre Müslüman sayılarını da vermektedir.[16] Kitabın ana omurgasının ikinci kısmında da birey, aile, mahalle veya köyler arasında meydana gelen sosyal hayata ilişkin hukukî davaların sonuçlarını bildiren 129 adet ferman yer almaktadır.[17] Kitabın son bölümünde de kısa bir *lügatçe* bulunmaktadır. Kısaca bu eser, Of ilçesinde yaklaşık 600 yıllık zaman diliminde meydana gelen değişiklikleri vesika ve fermanlar eşliğinde vermesi dolayısıyla yerel tarih açısından önemli bir tarihi kaynak hüviyetindedir.

5. Of Tarihine Ek

Hasan Umur'un Of tarihiyle ilgili birinci elden arşiv belgelerine dayalı olarak vücuda getirdiği ikinci çalışmadır. 1956 yılında İstanbul'da Birlik Basın ve Yayınevinde basılmış olan bu kitap 208 sayfadır. Önceki eserlerden farklı olarak ilk defa *içindekiler* bölümünün bulunduğu bu kitabın sonunda sekiz sayfalık *lügatçe* ve iki sayfalık *yanlış-doğru cetveli* yer almaktadır. Umur, bu eserini Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde yer alan Trabzon'a ait şer'i mahkeme kayıtlarını esas alarak hazırlamıştır. Arşivde 209 parça defter üzerinde yaklaşık 30 bin sayfayı gözden geçirerek eserini kaleme aldığını belirten Umur, Of'un tarihiyle yakından ilgili olan 100 fermanı eserine kaydetmiştir.[18] Kitapta şeriyye sicillerinin deşifre edilmiş hallerinin yanında bazılarının orijinal metinleri de bulunmaktadır.

Of Tarihine Ek adlı eseri sadece Of tarihine ait bir eser olarak görmek yanlış olur. Zira bu kitabın başlığı ile içeriği arasında çok fazla uyum olduğu söylenemez. Kitabın ana konusu Of'un tarihi olsa da aşağıda da konu başlıklarına değinileceği gibi doğrudan Of tarihi ile ilgili olmayan[19] bazı dinî konular, Umur'un yurt dışına gerçekleştirdiği seyahatlerdeki izlenimleri de kitabın muhtevasına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda Umur, kitabın önsözünde bu konuya değinerek Of tarihi ile ilgili olmayan konu başlıklarını ayrı bir kitap halinde neşretmeyi düşündüyse de bazı başlıkların kısmen ana başlıkla olan bağlantısı dolayısıyla bu kitap içerisinde ayrı bir bölüm olarak neşretmeyi uygun görmüştür.

Bu kitabın birinci kısmında Of, bugünkü Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat ilçelerini kapsayan Osmanlı dönemine ait pek çok ferman ve vesikaya yer verilmektedir. Bu vesika ve fermanlarda daha çok

---

15 Bk. Hasan Umur, *Of Tarihi Vesikalar Fermanlar* (İstanbul: Güven Matbaası, 1951), 12-25.

16 Bk. Umur, *Of Tarihi Vesikalar Fermanlar*, 25-62.

17 Bk. Umur, *Of Tarihi Vesikalar Fermanlar*, 62-163.

18 Umur, *Of Tarihine Ek,*1.

19 Umur, eserin ana başlığından o kadar uzak ve ilginç konulara da değinir ki, bir an bu başlığın burada ne işi var demek gelir içinizden. Örneğin giriş kısmında ilam, vesika ve fermanlar konusuna geçmeden önce Ay'ın yapısı, yaşı, ilk teşekkülü hakkında bile bazı bilgiler vermektedir. (Bk. Umur, *Of Tarihine Ek,* 3-11.)

emlak alım-satımı ve bu konuda yaşanan uyuşmazlıklar, Of'a bağlı yedi köyün Anakra[20] kalesine sürgün edilmesi; cinayet, nikâh, mer'a ve miras davaları; bazı önde gelen şahsiyetlerin hal tercümeleri (biyografileri) ve müftü tayinleri gibi pek çok farklı konu hakkında bilgi verilmekte ve hükme bağlanmaktadır.[21]

Eserin ikinci kısmında Hasan Umur bir müderris olması itibariyle dini konulardan da bahsetmekte ve bazı tartışmalı konularda kendi görüşünü izhar etmektedir. Örneğin Türkçe ezan ve Türkçe ibadet (namaz) konularına değinen Umur, Müslüman Türklerin ezan ve namazda okunan Arapça ifadelerin anlamlarının bilinmesi gerektiğini, ancak bu şekilde ibadetin lezzetine varılabileceğini belirttikten sonra arzu edenlerin Türkçe diliyle namaz kılabileceğini ifade etmektedir.[22] Arıca bu konuların dışında şeytanın insan üzerindeki etkinliği, İslam dininin ilim öğrenmeyi teşvik ettiği, taassuba varmanın mahzurları ve insan hürriyeti gibi dinî konuları da gündem yaparak tartışmaktadır.[23]

Kitabın üçüncü ve dördüncü bölümünde de yazar Mısır, İngiltere, Fransa, İsviçre ve İtalya seyahatlerindeki hatıralarından, bu ülkelerde ziyaret ettiği müze, galeri, parlamento, hayvanat bahçesi gibi mekânlardaki izlenimlerinden söz etmektedir.[24]

6. Kuyucu Murat Paşa

Umur'un kaleme aldığı eserlerin sonuncusu olan bu eser, lisede okuyan oğlu için hazırlamış olduğu ders notlarını daha sonra kitap haline çevirip bastırması ile oluşmuştur. Kitapta, Kuyucu Murat Paşa'nın[25] (ö. 1611) kişiliği, icraatları ve bu dönemdeki Osmanlı İmparatorluğunun konjonktürel konumuna dair bilgilere yer verilmektedir. Umur, bu eserinde Murat Paşa'nın Anadolu'da pek çok kişinin ölümüne sebep olmasına karşın, devletin yararına gerçekleştirdiği hizmetler nedeniyle Osmanlıda kayda değer şahsiyetlerden biri olduğuna vurgu yapmaktadır.[26]

Sonuç

1880 yılında Trabzon'un Of ilçesinde dünyaya gelen ve medreselerde yazı, matematik vb. müspet ilimlere dair derslerin okutulması, yazı tahtasının kullanılması gibi döneminin ilerisinde bir pedagojik bakış açısına sahip olan Hasan Umur, bir dönem medreselerde müderris ve ilköğretimde müfettiş olarak görev yapmıştır. Rusların bölgeyi işgali sırasında Samsun'a göç etmek zorunda kalan Umur, Samsun'da milli mücadele çalışmalarına aktif olarak katılmış, birçok sivil toplum örgütünde ya yönetici ya da üye olarak toplum yararına çalışmalarda bulunmuştur. Bir yıl kadar Samsun Belediye başkanlığı görevinde de bulunan Umur, Trabzon'un Of ilçesi ve Samsun'un tarihi üzerinde kıymetli eserler meydana getirmiştir. Bu eserler yerel tarihçilik açısından üstün değere sahip olup birinci elden arşiv belgelerine dayalı olarak kaleme alındığı için araştırmacılara yönelik ilk müracaat kaynağı hüviyeti taşımaktadırlar.

---

20 Anakra/Anagra'nın bugünkü Abhazya Özerk Cumhuriyeti'ndeki Gagra kasabası olması büyük bir ihtimaldir. (Bk. Ali Çelik, *Trabzon Çaykara Halk Kültürü* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2005), 38

21 Umur, *Of Tarihine Ek,* 23-99.

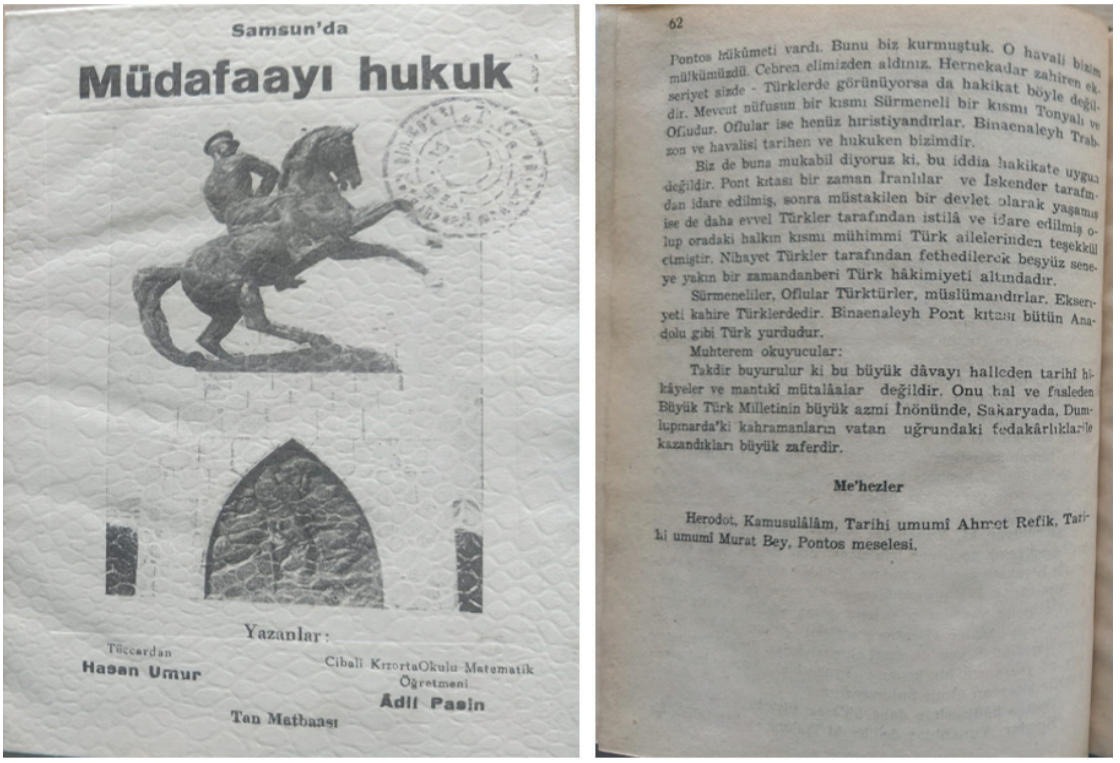
22 Umur, *Of Tarihine Ek,* 124-132.

23 Umur, *Of Tarihine Ek,* 103-157.

24 Umur, *Of Tarihine Ek,* 159-188.

25 Kuyucu Murat Paşa, Osmanlı döneminde I. Ahmet'in padişahlığı sırasında beş yıl sadrazamlık görevinde bulunmuş bir devlet adamı olup Anadolu'da ortaya çıkan Celali isyanlarında ayaklanmaya kalkışanları ortadan kaldırmasıyla tanınmaktadır. (Geniş bilgi için bk. Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/507-508.

26 Demircioğlu, "Trabzonlu Bir Yerel Tarihçi: Hasan Umur", 121.

Samsun'da

Müdafaayı hukuk

Yazanlar:

Tüccardan
Hasan Umur

Cibali KrzortaOkulu Matematik Öğretmeni
Adli Pasin

Tan Matbaası

62

Pontos hükûmeti vardı. Bunu biz kurmuştuk. O havali bizim mülkümüzdü. Cebren elimizden aldınız. Hernekadar zahiren ekseriyet sizde - Türklerde görünüyorsa da hakikat böyle değildir. Mevcut nüfusun bir kısmı Sürmeneli bir kısmı Tonyalı ve Ofludur. Oflular ise henüz hıristiyandırlar. Binaenaleyh Trabzon ve havalisi tarihen ve hukuken bizimdir.

Biz de buna mukabil diyoruz ki, bu iddia hakikate uygun değildir. Pont kıtası bir zaman İranlılar ve İskender tarafından idare edilmiş, sonra müstakilen bir devlet olarak yaşamış ise de daha evvel Türkler tarafından istilâ ve idare edilmiş olup oradaki halkın kısmı mühimmi Türk ailelerinden teşekkül etmiştir. Nihayet Türkler tarafından fethedilerek beşyüz seneye yakın bir zamandanberi Türk hâkimiyeti altındadır.

Sürmeneliler, Oflular Türktürler, müslümandırlar. Ekseriyeti kahire Türklerdedir. Binaenaleyh Pont kıtası bütün Anadolu gibi Türk yurdudur.

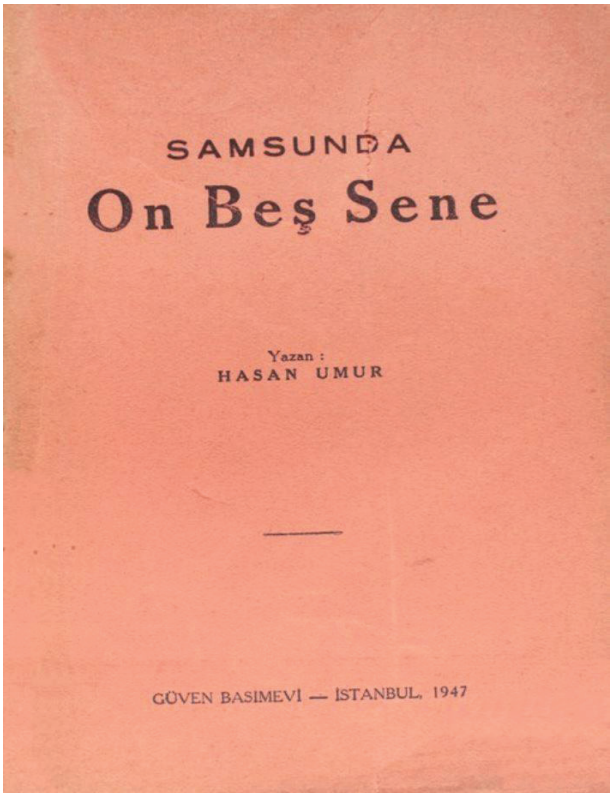
Muhterem okuyucular:

Takdir buyurulur ki bu büyük dâvayı halleden tarihî hikâyeler ve mantıki mütalâalar değildir. Onu hal ve fasleden Büyük Türk Milletinin büyük azmi İnönünde, Sakaryada, Dumlupınarda'ki kahramanların vatan uğrundaki fedakârlıklarile kazandıkları büyük zaferdir.

Me'hezler

Herodot, Kamusulâlâm, Tarihi umumî Ahmet Refik, Tarihi umumî Murat Bey, Pontos meselesi.

Resim 1: *Samsunda Müdafaayı Hukuk, ilk ve son sayfası*

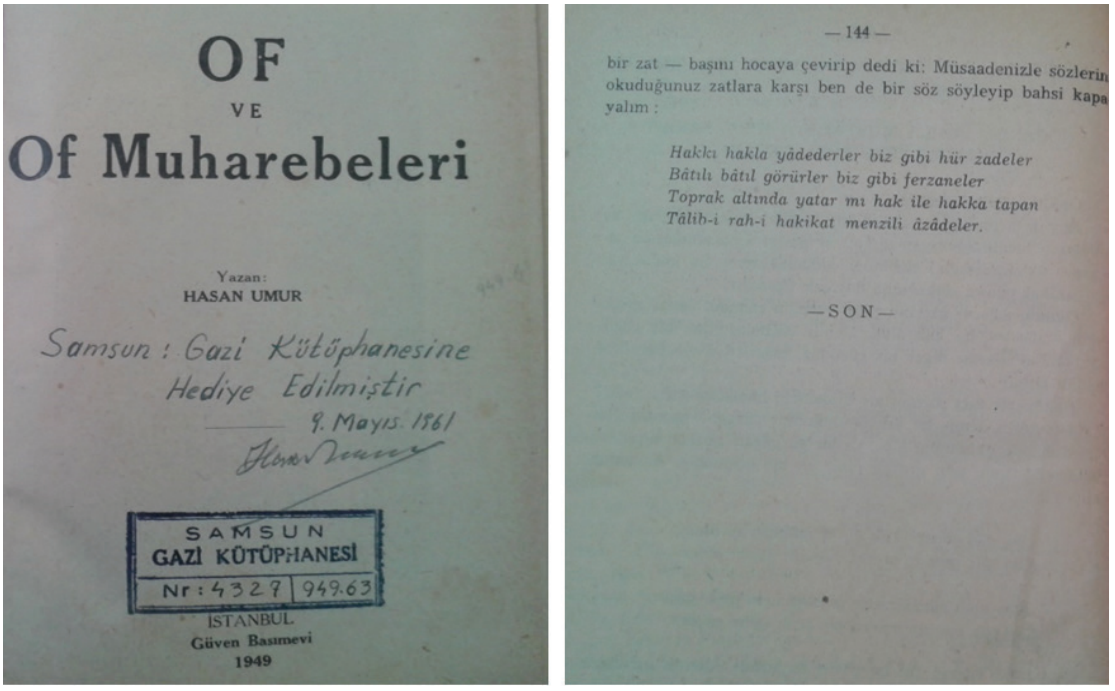
SAMSUNDA

On Beş Sene

Yazan :
HASAN UMUR

GÜVEN BASIMEVİ — İSTANBUL, 1947

Resim 2: *Samsun'da On Beş Sene, ilk sayfa.*

OF
VE
Of Muharebeleri

Yazan:
HASAN UMUR

Samsun : Gazi Kütüphanesine
Hediye Edilmiştir
9. Mayıs. 1961

SAMSUN
GAZİ KÜTÜPHANESİ
Nr : 4327 | 949.63

İSTANBUL
Güven Basımevi
1949

— 144 —

bir zat — başını hocaya çevirip dedi ki: Müsaadenizle sözlerin
okuduğunuz zatlara karşı ben de bir söz söyleyip bahsi kapa
yalım :

Hakkı hakla yâdederler biz gibi hür zadeler
Bâtılı bâtıl görürler biz gibi ferzaneler
Toprak altında yatar mı hak ile hakka tapan
Tâlib-i rah-i hakikat menzili âzâdeler.

— SON —

Resim 3: *Of ve Of Muharebeleri, ilk ve son sayfası*

OF TARİHİ

VESİKALAR ve FERMANLAR

Yazan: HASAN UMUR

Samsun : Gazi Kütüphanesine
Hediye Edilmiştir.
9. Mayıs. 1961

SAMSUN
GAZİ KÜTÜPHANESİ
Nr : 4328 | 949.63

İstanbul — 1951

SON SÖZ

Geçmiş zamanleri hayallediğimiz zaman, neler düşünebiliriz

Beş yüz sene evvel ve daha eski devirlerde Of'da yaşayanl
vardı. Şüphesiz onlar da hayatın elem ve ıstırabları arasında b
zen neşelenmişler, arada biraz da gülmüşlerdir. malımız vard
evladımız vardır, diye biraz da oyalanmışlardır. Zaman onları
yapdı?..

Kitabı okuyanlar! Biraz beraberce düşünürsek, gezdiğim
yolların altlarında, çalıştığımız tarlalerin köşe bucaklerinde, d
laştığımız dağlerin, kırlerin kuytu yerlerinde, odun kestiğimiz o
man ve korularımızın çalı ve ağaçlerinin köklerinin aralerinde y
tan binlerce ve binlerce o eski insanleri görür gibi oluruz.

Ya bu insanler (İsa âsâ)[1] bir nefhe ile dirilüb başler
yerden kaldırarak memleketin şimdiki sâkinlerinin kimler oldığ
görecek olsalar ne derlerdi acaba? Her halde hazin bir seda i
(ve tilkel - eyyâmü nüdâvilühâ beynen - nâs) âyeti celilesinin m
nasını mırıldanarak hasretle yine eski yerlerine dönerlerdi.

Bütün bunleri düşünürken bilemediğimiz mühim nokta: b
topraklerin altında yatanlar kimlerdir? Ve ne haldedirler?

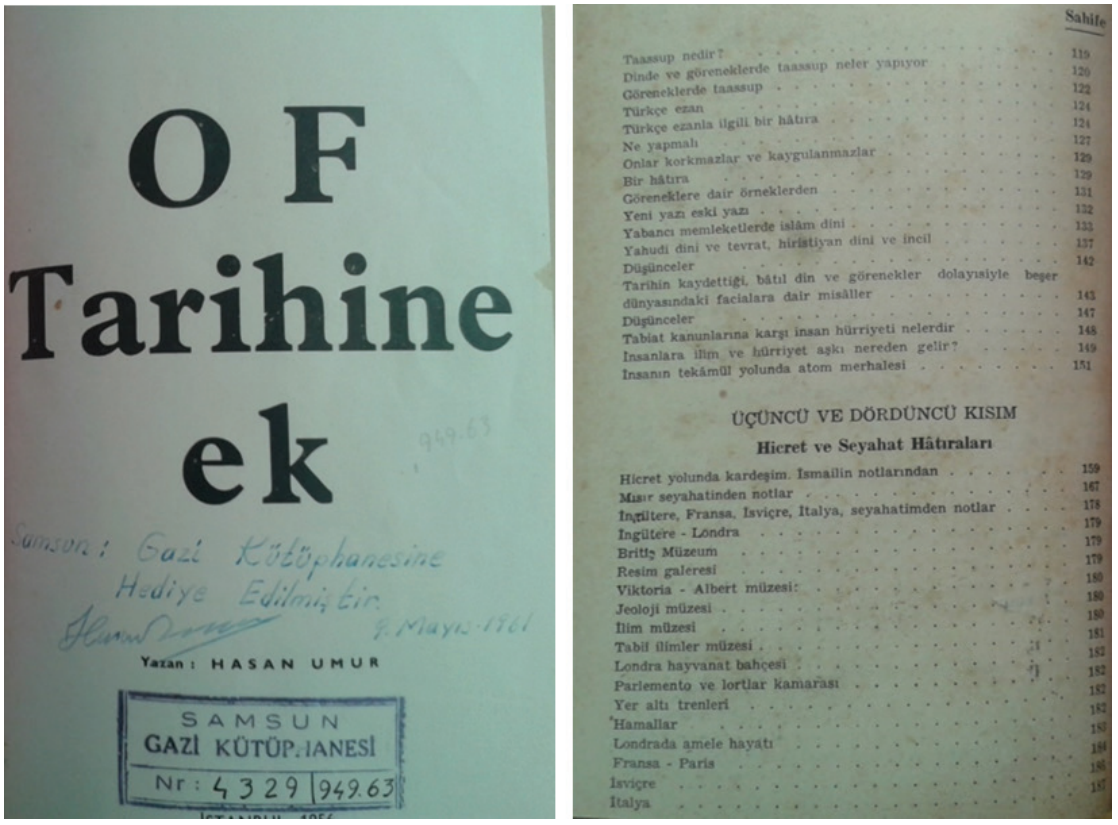
«Pes nâmver peziri zemin defn gerde end»
«Gez hestiş berûyi zemin yek nişan nemâned»
«Hayri gün ey fulân ganimet şümar ömür»
«Zan pişter ki bank ber âyed fulân nemâned»

(Nice padişahleri) nice namlı kimseleri toprağın altına gön
müşlerdir, (bugün) onların varlıklarından yer yüzünde bir nişa
kalmamıştır (ey insan) fülân öldü diye tellâllar bağırmadan önc
(insanlara) iyilik yap, bunun içün (elindeki) ömrini ganimet b
(sonra eyvah demenin faydası olmaz).

— SON —

[1] (İsa Peygamberin nefhesi gibi bir nefhe ile).

Resim 4: *Of Tarihi Vesikalar Fermanlar, ilk ve son sayfası*

O F

Tarihine

ek

Samsun : Gazi Kütüphanesine
Hediye Edilmiştir.
9 Mayıs 1961

Yazan : HASAN UMUR

SAMSUN
GAZİ KÜTÜPHANESİ
Nr : 4329 | 949.63

949.63

Sahife

Taassup nedir? 119
Dinde ve göreneklerde taassup neler yapıyor 120
Göreneklerde taassup 122
Türkçe ezan 124
Türkçe ezanla ilgili bir hâtıra 124
Ne yapmalı 127
Onlar korkmazlar ve kaygulanmazlar 129
Bir hâtıra 129
Göreneklere dair örneklerden 131
Yeni yazı eski yazı 132
Yabancı memleketlerde islâm dini 133
Yahudi dini ve tevrat, hiristiyan dini ve incil 137
Düşünceler 142
Tarihin kaydettiği, bâtıl din ve görenekler dolayısiyle beşer dünyasındaki facialara dair misâller 143
Düşünceler 147
Tabiat kanunlarına karşı insan hürriyeti nelerdir 148
İnsanlara ilim ve hürriyet aşkı nereden gelir? 149
İnsanın tekâmül yolunda atom merhalesi 151

ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ KISIM

Hicret ve Seyahat Hâtıraları

Hicret yolunda kardeşim İsmailin notlarından 159
Mısır seyahatinden notlar 167
İngiltere, Fransa, İsviçre, İtalya, seyahatimden notlar 178
İngiltere - Londra 179
Britiş Müzeum 179
Resim galeresi 180
Viktoria - Albert müzesi: 180
Jeoloji müzesi 180
İlim müzesi 181
Tabii ilimler müzesi 182
Londra hayvanat bahçesi 182
Parlemento ve lortlar kamarası 182
Yer altı trenleri 182
Hamallar 183
Londrada amele hayatı 184
Fransa - Paris 186
İsviçre 187
İtalya

Resim 5: *Of Tarihine Ek, ilk ve son sayfası*

Kaynakça

Çelik, Ali. *Trabzon Çaykara Halk Kültürü.* İstanbul: Doğu Kütüphanesi 2005.

Demircioğlu, İsmail H. "Trabzonlu Bir Yerel Tarihçi: Hasan Umur", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6/22 (2009), 115-122.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Oflu Hoca Efendi İsmini Markalaştıran Âlimler", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu*. ed. Şenol Saylan- Betül Saylan. 2 Cilt. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

İşbilir, Ömer. "Kuyucu Murad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 26/507-508. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Umur, Hasan-Pasin, Adil. *Samsun'da Müdafaayı Hukuk.* Y.y.: Tan Matbaası, 1944.

Umur, Hasan. *Of ve Of Muharebeleri.* İstanbul: Güven Basımevi, 1949.

Umur, Hasan. *Of Tarihi Vesikalar Fermanlar.* İstanbul: Güven Matbaası, 1951.

Umur, Hasan. *Of Tarihine Ek*. İstanbul: Birlik ve Basın Yayınevi, 1956.

HAZÎNEDARZÂDE FITNAT HANIM VE ESERLERİ

Mümine ÇAKIR[*]

Hayatı

Tam adıyla Hazînedarzâde Fıtnat Mehveş Hanım, 1842 yılında Trabzon'da doğmuştur. 18. yüzyılda yaşamış olan Zübeyde Fıtnat Hanım'la karıştırılmamak için devrin matbuatında yayımladığı şiirlerinde "Yeni Fıtnat" imzasını kullanmıştır. Bazı araştırmacılar ise onu "Trabzonlu Fıtnat-ı Cedîd" ismiyle zikretmiştir. Babası Hazînedarzâde Ahmet Paşa'dır. Babasının ölümünden sonra küçük yaşta annesi ile birlikte İstanbul'a gelmiş, özel hocalardan ders almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Klasik şiir tarzında şiirler yazmış, mûsikî ve hatla ilgilenmiştir. Kendi hattıyla Kur'an-ı Kerim yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Küçük yaşta evlendirilmiştir. İlk eşinden ayrılmış ve daha sonra Bahriye Nezareti Mektupçusu Mehmet Ali Bey ile evlenmiştir. 1327/1911'de vefat etmiş ve İstanbul'da Edirnekapısı hâricine defnedilmiştir.

Kaynaklar Fıtnat Hanım'ın nadir bir zekâya sahip, sanat kabiliyeti yüksek, klasik edebiyat alanında şiirler kaleme alan, seçkin, kültürlü, iyi bir edîbe olduğunu ifade eder. Fıtnat Hanım'ın mektupları incelendiğinde de onun Arapça, Farsça ve Fransızca bilen, hem batı hem de doğu müziğine vakıf, ud, piyano gibi müzik aletleri çalan, çok kitap okuyan, hat sanatı ile uğraşan, devrin ileri gelenleriyle görüşen, sosyal hayatı aktif olan kültürlü bir şair olduğu anlaşılmaktadır.[1]

Eserleri

1. Şiirler

Fıtnat Hanım, klasik Türk edebiyatının son temsilcilerinden olup klasik tarzda şiirler yazarak bu geleneği devam ettirmiştir. Bu şiirlerinden bir kısmı devrin bazı dergilerinde yayımlanmıştır.[2] Kaynaklarda basılmamış bir mürettep divan sahibi olduğu belirtilse de bugün bu divana ulaşılamamıştır. Farklı kütüphanelerde Fıtnat Hanım Divanı olarak kayıtlı divanların yapılan incelemeler sonunda Hazînedarzâde Fıtnat Hanım'a değil 18. asırda yaşamış olan Zübeyde Fıtnat Hanım'a ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yine divanı dışında manzum ve mensur başka eserlerinin de olduğu belirtilse de mektupları dışında bu eserlere ulaşılamamıştır.

[*] Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Klasik Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, muminecakir@kku.edu.tr

[1] Mehmet Zihnî, *Kitâb-ı Meşâhirü'n-Nisâ*,(İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295), Cild-i Sani, 142-143; Hacı Beyzâde Ahmet Muhtar, "Fıtnat", *Şair Hanımlarımız*, (İstanbul: Matbaa-i Safa ve Enver, 1311), 42-46; Rafet Avni, "Fıtnat Hanım", *Servet-i Fünun*, (29 Kanun-ı evvel 1327/11 Ocak 1912), 42/ 1075/ 202; Bursalı Mehmet Tahir, "Fıtnat Hanım, Hazinedarzade", *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972), 2/123-124; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Fıtnat Hanım", *Son Asır Türk Şairleri*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/434-436; Sıtkı Can, *Ordu'lu Şair Fıtnat*, (Ordu: Ordu Halkevi Neşriyatı, Gürses Matbaası, 1939); Reşat Ekrem Koçu, "Fıtnat Hanım Hazînedarzâde" *İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 2/5805-5806; Serhan Alkan İspirli, "Trabzonlu Kadın Divan Şairlerimiz: Fıtnat, Saniye ve Mahşah Hanım", *Karadeniz Araştırmaları*, 16 (Kış 2008), 113-115; Mehmet Arslan-Necip Fazıl Duru, "Hazinedarzâde Fıtnat Mehveş Hanım", TEİS, (Erişim 18. 09. 2023). (Not: Arslan ve Duru'ye göre Fıtnat Hanım'ın doğum ve ölüm tarihi şöyledir: d. 1246-47/1830-31 - ö. 1327/1909); Necip Fazıl Duru, "Payitaht'ta Karadenizli Bir Şâire: Hazinedarzâde Fıtnat Hanım", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I.* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2021), 707-729; Metin Kayahan Özgül, Trabzonlu Fitnat(-ı Cedîd), *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları 2000), 417; Yeni Fıtnat, "Müfred", *Hanımlar*, (1300), 1/1/ 28; Mümine Çakır, "Divan Şiirinin Son Temsilcilerinden Hazînedarzâde Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün Kuruluşunun 30. Yılı Anısına, Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu 2-3 Aralık 2022, Bildiri Tam Metin Kitabı, 2.Cilt: Türk Dili ve Edebiyatı,* (İzmir: Asos Yayınları, Aralık 2022), 2/66-97.

[2] Fıtnat Hanım, "Gazel", *Hazine-i Evrak*, (1297), 1/35/ 550; Yeni Fıtnat,"Müfred", 8; Mehmet Zihnî, *Kitâb-ı Meşâhirü'n-Nisâ*, 143-145; Rafet Avni, "Fıtnat Hanım", 202.

Fıtnat Hanım ilk şiir zevkini Ethem Pertev Paşa sayesinde edinmiştir. Dergilerde yayımlanan şiirlerinde gelenek çizgisinden ayrılmadığı görülen Fıtnat Hanım'ın şiirlerinden bir kısmı devrin dergilerinde yayımlanmıştır. Bu şiirlere daha sonra Fıtnat Hanım'ın Ahmet Mithat Efendi ile yaşadığı aşka ilişkin mektupların yayımlandığı kitaplarda da yer verilmiştir.[3] Bu şiirlerin dışında Ferhat isimli bir kişiye yazdığı mektuplarında da yine klasik tarzda yazdığı şiirleri ile birlikte hece vezni ile yazdığı şiirleri mevcuttur.[4]

Devrin matbuatında ve Ahmet Mithat Efendi ile mektuplaşmalarını konu edinen Hakkı Tarık Us'un eserinde Fıtnat Hanım'ın dokuz gazel ve bir muhammesine yer verilmiştir. Gazel nazım şekliyle yazılan şiirlerden bir tanesi "Fahriye" başlığıyla yayımlanmıştır. Bir diğer gazel ise Ahmet Mithat Efendi'nin gazeline naziredir. Diğerlerinde başlık yoktur. Âşıkane gazel tarzında yazılmış bu şiirlerde vezin kusuru yok denecek kadar azdır.

Fıtnat Hanım, Ferhat isimli kişiye yazdığı mektuplarında da kendisine ait gazel, kıt'a, şarkı, mütekerrir muhammes ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış şiirlere yer vermiştir. Bu mektuplarda dörtlükler halinde, hece vezniyle yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Mektuplarda yer alan on dokuz şiirde ismini mahlas olarak kullanmış, bazı şiirlerinde ise Fıtnat ismiyle birlikte "Ferhat" ismine de yer vermiştir. Bazı şiirlerinde de sadece "Ferhat" ismini zikretmiştir. Gazellerinde genellikle mahlas kullanmakla birlikte mahlasını kullanmadığı 3 veya 4 beyitlik nâkıs gazelleri de vardır. Klasik şiir tarzında yazdığı şiirlerinde geleneğe uyarak klasik bir âşık portresi çizmiş, sevgilinin hallerinden şikâyet etmiş ve kavuşma ümidini, ümitsizliklerini, sadakatini ifade etmiştir. Mektupların genellikle başına, bazısında da sonuna koyduğu şiirlerinde, o mektuplarda anlattığı günlük hadiseleri, yaşadıklarını, duygularını ve Ferhat'a duyduğu aşkı başarılı bir şekilde dillendirmiştir. Mektuplarda farklı şairlere ait beyit ve şiirlere de yer vermiş ve bu şiirlerde bazı değişiklikler yapmıştır. Kime ait olduğu bilinmeyen dörtlük ve beyitler de mevcuttur. Ayrıca Arapça ve Farsça şiirlere ve beyitlere de yer vermiştir.

Gazel, kıt'a, şarkı ve mesnevî nazım şekliyle yazdığı şiirlerinin dışında dörtlükler halinde ve hece vezniyle yazdığı şiirleri de vardır. Bu şiirlerinde oldukça sade bir dille bir âşığın sevgiliye duyduğu özlemi, ettiği sitemleri dile getirmiştir. Şiirlerinde diğer kadın divan şairlerinde pek rastlanmayan kadınca bir duyuş ve söyleyiş hissedilmektedir. Bu şiirler arasında tasavvufî muhtevalı bir şiir ve bir muamma da yer almaktadır.

Mektuplardaki şiirlerinden bir örnek:

"Firkatin renc ü elemden her dem ü her an bana
Çünkü sensiz olmada feyz-i hayât pinhân bana

Çeşm-i giryânım bugün yâkut-ı müzâbın döker
İçtiğim peymâne yalnız görünür al kân bana

Ey melek-peyker senin ulviyyetin çün anladım
Bir seni sevmeklik oldu din ile îmân bana

Lutf u kahrın şevk verir her tavrının meftûnuyum
Sevdiğim aşkınla cân vermek gelir âsân bana

[3] Bkz. Ömer Hakan Özalp, *Son Nefese Kadar Büyük Aşkın Mektupları Ahmed Midhat Efendi ile Şaire Fıtnat Hanım Mektuplaşmaları*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022); Hakkı Tarık Us, *Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım,* (İstanbul: Vakit Matbaası 1948).

[4] Şiirlerin tamamına ulaşmak için bkz. Fıtnat, *Münşeat Mecmuası (Aşk Mektupları)*, (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, Bel. Yz. O.115); Mümine Çakır, *Melek Ferhad'ım, Ciğerpârem (Divan Edebiyatının Son Temsilcilerinden Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları)*, (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023).

Arz olunsa saltanat tâcına etmem iltifât
Elverir cânânıma memlûkelik ünvân bana

Verd-i ruhsârın öpüp koklar iken hikmet nedir
Gıbta eyler baht-ı dûnum vasl olur hicrân bana

Ağladıkça ben te'essür ile Fıtnat dikkat et
Olmada âfet nigâhım dâimâ handân sana"[5]

2. Mektuplar

Ahmet Mithat Efendi'ye Yazdığı Mektuplar

Fıtnat Hanım'ın teyzesinin oğlu olan Ahmet Mithat Efendi ile yaşadığı aşka dair mektupları 1948'de "Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım" adlı kitapta yayımlanmıştır. Söz konusu mektuplar ilk olarak 1928'de Akşam gazetesinde tefrika edilmiş, yirmi yıl sonra da 1948'de kitap haline getirilmiştir. Bu mektuplar daha sonra hem 1928'deki tefrika hem de 1948'deki Hakkı Tarık Us neşri göz önüne alınarak tekrar basılmıştır.[6]

Ferhat isimli Kişiye Yazdığı Mektuplar: (Münşeat Mecmuası-Aşk Mektupları)

Bu mektuplar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğüne Bağlı Atatürk Kitaplığı'nda Belediye Yazmaları koleksiyonunda bulunan bir "Münşeat Mecmuası" içindedir. Kütüphane kataloğunda sadece "Münşeat Mecmuası (Aşk Mektupları)" şeklinde yazarı belirtilmeden zikredilmektedir. Eser hakkında katalogda "Münşeat Mecmuası, 235x100, bb mm. 347 yk. Bbst. Rik'a. Aşk mektupları. Türk Edebiyatı, Türkçe. O.115."[7] bilgileri yer almaktadır.

Eser, el yazması olarak çizgisiz kağıda yazılmış mektuplardan oluşmaktadır. Ciltli bir defterdir ve defterin iki cilt kapağını birleştiren bir kilit bulunmaktadır. Halihazırda kilitli olmayan defterin ön ve arka cilt kapaklarında sarı renkli yaldızlı bir çelenk içinde Latin alfabesiyle "F" harfi yazılmıştır. Defter hem kırmızı kalemle Arap rakamlarıyla hem de siyah kalemle günümüz rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Defterin yazılı kısmı 347 varak, 705 sayfadan oluşmaktadır. Defterin son altı sayfası boştur.

Mektuplar numaralandırılmamış olup yayına hazırlanırken numaralandırılmıştır. Eser, 220 adet mektuptan oluşmaktadır. İçerikten anlaşıldığı kadarıyla mektupların birer kopyasının kaydedildiği bir defter şeklindedir.

Mektuplar, şekil olarak hem klasik edebiyatın hem de Tanzimat sonrası dönemin özelliklerini taşımaktadır. Klasik mektupların özelliklerinden biri olan mektup başlarına "Besmele" yerine "bihî" ifadesinin yazılması, ilk mektupta görülmektedir. Diğer mektuplarda bu ibare kullanılmamıştır. Mektuplar "elkab" kısmı ile başlamakta ve bu kısımda Fıtnat Hanım, Ferhat'a kendine özgü ifadelerle ve sıfatlarla hitap etmektedir. Mektupların devamında ise tanışmalarından başlayıp evinde ve dışarda yaşadıklarını, Ferhat ile muhabbetlerini, Ferhat'a olan aşkını anlatmaktadır. Mektuplar ilerledikçe de ona olan sitem ve kızgınlıklarını, ondan beklentilerini, kıskançlıklarını, Ferhat'ın sadakatsizliklerini, bu durum karşısında yaşadığı üzüntüyü ve yaşadıkları olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmektedir.

---

5 Çakır, *Melek Ferhad'ım, Ciğerpârem (Divan Edebiyatının Son Temsilcilerinden Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları*), 69.

6 Us, *Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım*; Özalp, *Son Nefese Kadar Büyük Aşkın Mektupları Ahmed Midhat Efendi ile Şaire Fıtnat Hanım Mektuplaşmaları*.

7 Nail Bayraktar, *İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphaneler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'an-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 1997), 43.

Mektupların sonunda da uygun bitiş ve veda cümleleri yer almaktadır. Genellikle mektupların sonunda Fransızca bir sözcük olarak "adiyö" sözcüğü kullanılmaktadır. Bu durum Batı tesirinin yansımasıdır.

Mektupların bir kısmında gün, ay, yıl olarak tarihler bulunmakta bir kısmında ise hiç tarih yer almamaktadır. Mektupların çoğu 1881 yılına aittir. İlk mektuplar Mayıs 1297/1881 tarihlidir. Son mektubu olduğunu belirttiği mektubu ise "Hayat ve Aşk" başlıklı bir denemeyi de ihtiva eden 19 Muharrem 1299 (29 Teşrin-i sani 1297/11 Aralık 1881) tarihli mektuptur. Fakat defterin sonunda yer alan ve Ferhat ile ayrılığını konu alan "Vasiyetname" başlıklı eksik mektup ise 5 Kanun-ı sani 98 (17 Ocak 1883) tarihlidir. Bu da iki yıla yakın süren bir mektuplaşmanın olduğunu göstermektedir.

Mektupların sonunda çoğunlukla noktasız bir biçimde "Fıtnat" imzasını kullanır. Bazen ismini tek olarak bazen de o anki duygularını ifade eden sıfatlarla birlikte kullanır. Çoğunlukla da yalnızca "F" harfi yer alır.

Mektupların bir kısmında da mektubun sonunda imzadan sonra eğik olarak yazılmış notlar halinde haşiyeler bulunur.

Mektuplar nazım-nesir karışıktır. Çoğunlukla nesir olmakla birlikte bir kısım mektupların genellikle başlarında bir kısmında da sonda olmak üzere şiirler bulunmaktadır. Kendi şiirlerine yer verdiği gibi şairini belirtmeden başkasına ait beyitler ve şiirlere de yer vermiştir. Bu şiirler genellikle mektubun içeriğine uygun bir şekilde kaleme alınmış, Fıtnat Hanım'ın duygularını ifade eden şiirlerdir.

Mektupların, ikisi iş mektubu olan dört mektup dışında, hepsi Ferhat'a yazılmıştır. Ferhat'a olan aşkının dillendirildiği mektuplar ağırlıktadır. Defterin sonunda ise "Vasiyetname" başlığıyla ayrılığı anlatan bir veda mektubu yer almaktadır.

Fıtnat Hanım, mektuplarında Ferhat'la yaşadığı aşk ile ilgili ayrıntılar verirken; evinden, yaşantısından, gezdiği yerlerden, o günün sosyal hayatının geçtiği semtlerden, bahçe ve gezinti yerlerinden, devrin giyim kuşamından, sosyal ilişkilerinden, cariyelik sisteminden, okuduğu kitaplardan, şarkılardan, çaldığı müzik aletlerinden, uğraştığı sanatlardan da bahseder. Ayrıca Ferhat'ın kendisini rahatsız eden ilişkilerinden ve yaşantısından da bahseder. Mektuplar bu zengin içeriği açısından devrine ışık tutması yönüyle önemlidir.

Mektuplar, hem klasik Türk edebiyatı hem de yeni Türk edebiyatı metinlerinin özelliğine sahiptir. Özellikle hitap kısımlarında ve duygularını anlattığı, aşk gibi soyut ve felsefî konularla ilgili düşüncelerini yazdığı bölümlerde klasik Türk edebiyatının özelliklerini taşımaktadır. Bu yönüyle süslü nesrin başarılı örneklerinden sayılabilir. Mektuplarda çeşitli sanatlar kullanarak edebî bir dil oluşturmuştur. Olayları anlattığı kısımlarda ise oldukça sade bir konuşma dili kullanmıştır. Olay anlatımlarında renkli, hareketli ve canlı tablolar ortaya koymuştur. Duygu ve düşüncelerini kuvvetlendirmek amacıyla şiirlere başvurmuş ve mektuplarını böylelikle renklendirmiştir. Arapça ve Farsça ifadelerin yanında Fransızca ifadelere de yer vermiştir.

Fıtnat Hanım, mektuplarında Ferhat'a olan aşkını ifade ederken Klasik şiirin âşık-sevgili-rakip anlayışını başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Aşk acısı çekmekte ve rakiplerle mücadele etmektedir. Mektuplar klasik Türk edebiyatı özelliklerinin gerçek hayata uygulandığı başarılı nesir örneklerdendir.

Mektupların sonradan temize çekildiği ve bir defter haline getirilip ciltlendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple az da olsa bazı harf eksiklikleri, eklerde yazım yanlışları ve bazı cümlelerde anlatım bozuklukları görülmektedir. Bazı söylenmek istenmeyen ifadeler yerine de sıra noktalar konmuştur. Fazla olmayan bu durumlar dışında mektuplar hem sade hem de süslü nesrin başarılı birer örneğidir.

Klasik Türk edebiyatında kadın şairlere ait birkaç örnek dışında mektup örneği bulunmadığından klasik Türk edebiyatının son temsilcilerinden kabul edilen Hazînedarzâde Fıtnat Hanım'a ait bu mektuplar sadece yasak bir aşkın anlatılmasının ötesinde zengin içeriği ve edebî kıymeti açısından Türk edebiyatının önemli ürünlerinden biridir. Mektuplar, klasik Türk edebiyatı ürünüdür. Fakat Tanzimat dönemi yaşantısından, sosyal hayatından sahneler ihtiva etmesi yönüyle, Tanzimat romanlarının kurmaca dünyasında karşılaşılanların gerçek bir örneğini sunmaktadır. Bu açıdan da nadir örneklerdendir.[8]

Münşeat mecmuası'ndan bir mektup örneği:

"Bağlanıp zülfünde bozdum ahdi de peymânı da
Çeşmini gördüm unuttum derdi de dermânı da

Ey şehinşâh-ı erîke-i hüsn ü ân, ey nâzik-meşreb, güzel hilkat yâre vefâdâr-ı kadrdân, ey kudret-i ilâhiye-i bî-nihâyeden bir mu'cize ve burhân. Ey Fıtnat'a ihrâm-ı dil ü cân, ey bana terâvet-i bî-nihâye ve letâfet-i fevkalâdesiyle hiçbir ma'şûkanın âşıkından işitemeyeceği sözleri tatlı tatlı o halâvetli güzel dudaklarıyla söyleyen ve hüsn mu'âmele eyleyen **(41a-79)** inâyet-i Subhân Ferhad'ım. Senin müjgân ve ebrûlarının şehîdi olacak Fıtnat'ın evsâf-ı mâlâ-nihâye-i ulyâlarını tasvîr ve tahrîre bî-tâkat olduğunu bilir. Ne yazsın? Ne yolda sitâyişe başlasın? Gördüğü lutf-ı bî-gâyenin hayrânı ve sergerdânı olarak güzel kâfûrdan dökülmüş beyaz ayaklarınıza kapanarak iki gözlerinden şevk ve sürûr ile girye-i sürûru dökülerek izhâr-ı acz u hayretten başka elinden ne gelebilir? Burasını vicdân-ı merhamet-i mu'tâdınızın muhâkemesine havâle ile iktifâ eylerim canpârem.

Bu gece mehtap ne kadar güzeldi. Saat dörde kadar mum dahî yakmayarak senin hayâlinin şu'lesinde mehtâba karşı oturdum. Hep seni düşündüm. Başka bir şeyle iştigâl elimden gelemiyor. Meleğim âh. Dün melek gibi başını açıp yatakta ne güzel oturduğunu, âyînede kendine dikkatle baktığını **(44a-86)** düşündüm. Bu şarkıyı tanzîm ettim. Size de yazdım.

Dâimâ mir'ate istek ile sık bakmak neden
Hüsnüne mecbûr musun kendin de ey sîmîn beden
Aldı aklım ey melek o nûr-ı sînendeki ben
Solmasın verd-i ruhun dünyâda ey gonca-dehen
Bûy-ı gîsûndur nesîmi şöhret-ârâ eyleyen

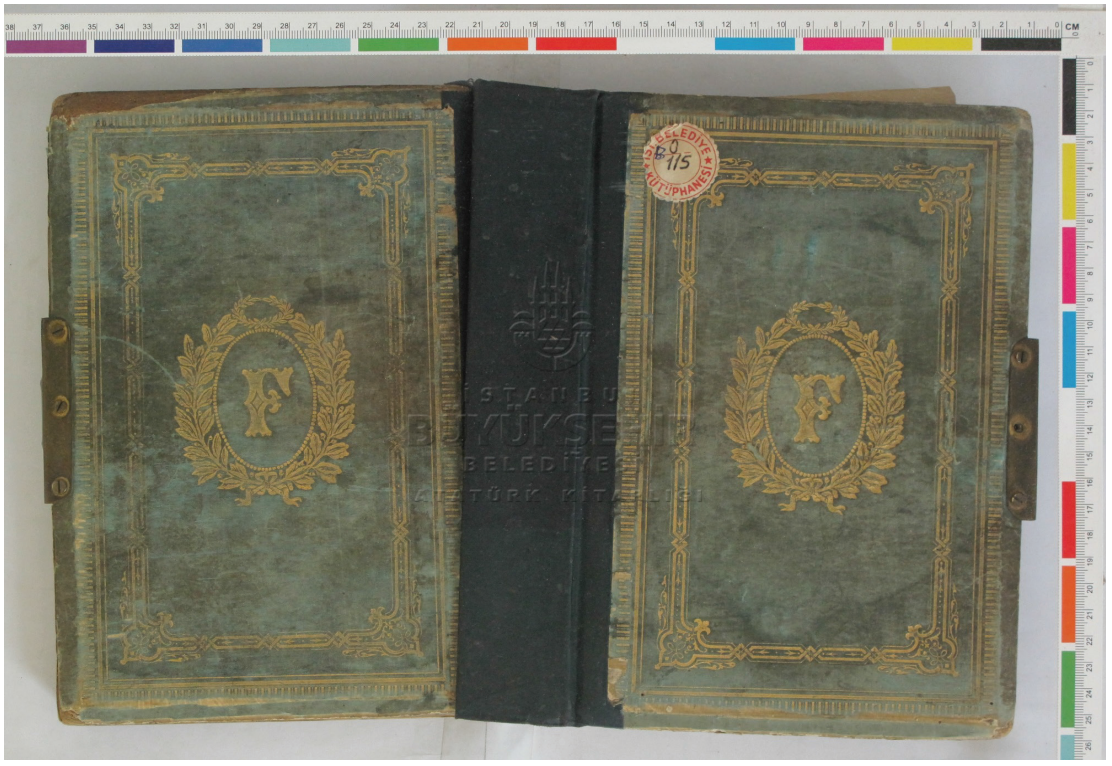
(44b-87) İşte senin evsâfını cihân halkı tahrîrde âciz bulunacağı müsellemdir. Şikeste beste bir şarkı yine inşâd ve takdîm olundu. Saat sekiz hâlâ Osman yok. Elvedâ melek elvedâ. Yarın birde kahvede Osman bulunmasını ricâ ederim. Emir beklerim.

25 Haziran [1297/ 7 Temmuz 1881] Pazartesi

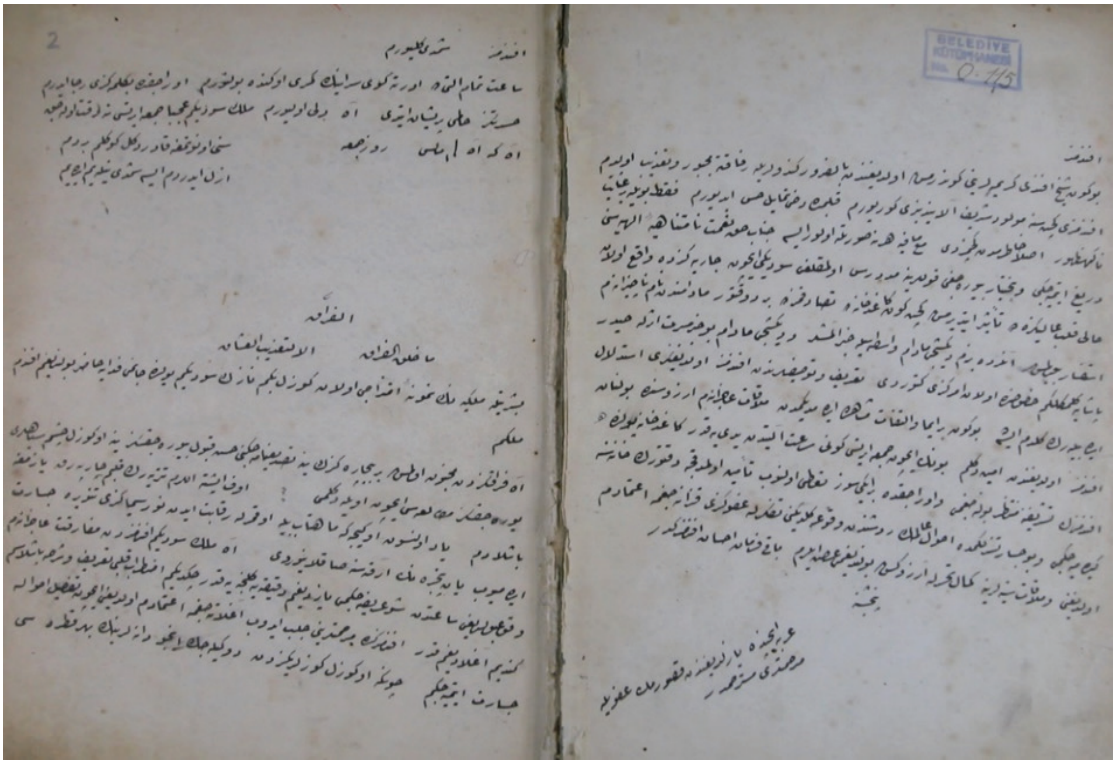
Terkîb-i inân harem-i ahsene rücû' etse eczâ-yı rûhâniyetim dâmen-i âlînizden el çekmez."[9]

[8] Çakır, *Melek Ferhad'ım, Ciğerpârem (Divan Edebiyatının Son Temsilcilerinden Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları)*, 1-16.; Çakır, "Divan Şiirinin Son Temsilcilerinden Hazînedarzâde Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları", 2/68-95.

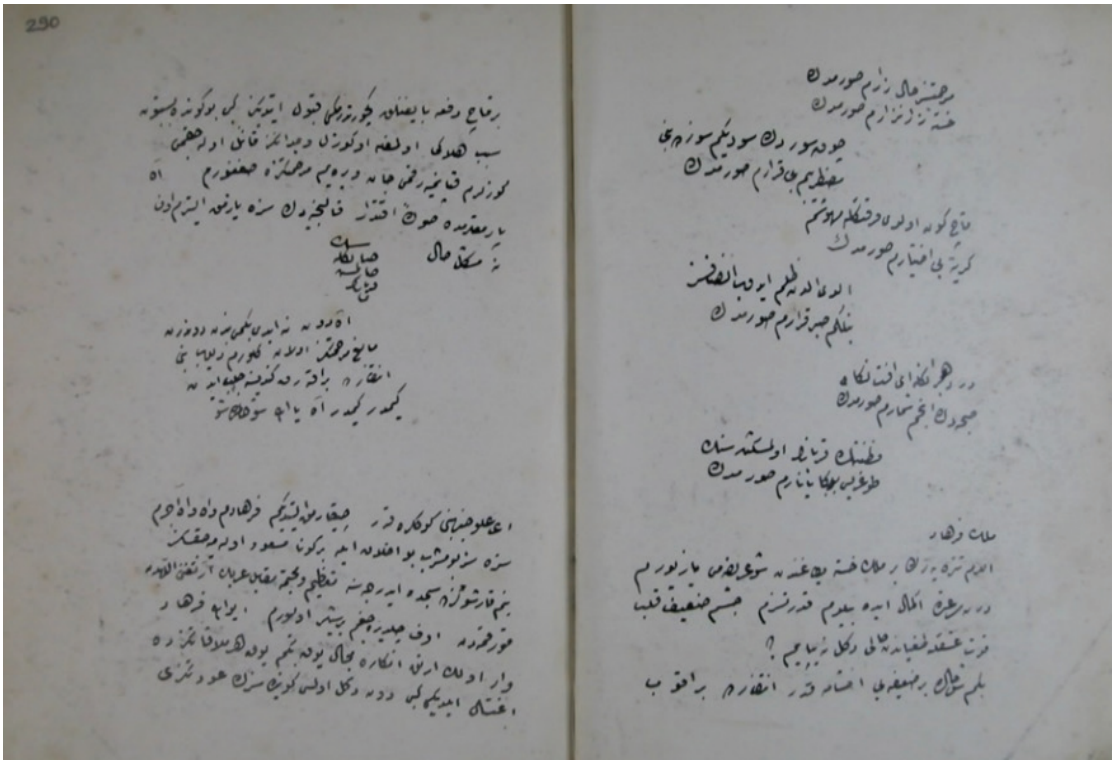
[9] Çakır, *Melek Ferhad'ım, Ciğerpârem (Divan Edebiyatının Son Temsilcilerinden Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları*), 86-91.

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI
BELEDİYE KÜTÜPHANESİ
0-115

Resim 1: *Fıtnat Hanım'ın Münşeat Mecmuası'nın ön ve arka kapağı*

BELEDİYE KÜTÜPHANESİ
0-115

Resim 2: *Fıtnat Hanım'ın mektuplarının yer aldığı Münşeat Mecmuası'nın ilk sayfaları (vr. 1b-2a).*

Resim 3: *Fıtnat Hanım'ın mektuplarından iki sayfa (vr. 289b-290a; 587-588)*

Kaynakça

Arslan, Mehmet- Duru, Necip Fazıl. "Hazinedarzâde Fıtnat Mehveş Hanım", *TEİS*. Erişim 18. 09. 2023. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fitnat-fitnat-hanim-trabzonlu

Bayraktar, Nail. *İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphaneler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'an-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 1997.

Bursalı Mehmet Tahir. "Fıtnat Hanım, Hazinedarzade" *Osmanlı Müellifleri*. 2/123-124. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972.

Can, Sıtkı. *Ordu'lu Şair Fıtnat.* Ordu: Ordu Halkevi Neşriyatı, Gürses Matbaası, 1939.

Çakır, Mümine. "Divan Şiirinin Son Temsilcilerinden Hazînedarzâde Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün Kuruluşunun 30. Yılı Anısına, Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, ed. İbrahim Şahin, Atıf Akgün. 2/66-97. İzmir: Asos Yayınları, Aralık 2022. https://kongre.akademikiletisim.com/files/TDAE/tam_metin_cilt2.pdf , Erişim 17. 09. 2023; https://www.academia.edu/94449488/Divan_%C5%9Eiirinin_Son_Temsilcilerinden_Hazinedarz%C3%A2de_F%C4%B1tnat_Han%C4%B1m_%C4%B1n_A%C5%9Fk_Mektuplar%C4%B1 , Erişim 17. 09. 2023.

Çakır, Mümine. *Melek Ferhad'ım, Ciğerpârem (Divan Edebiyatının Son Temsilcilerinden Fıtnat Hanım'ın Aşk Mektupları)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023.

Duru, Necip Fazıl. "Payitaht'ta Karadenizli Bir Şâire: Hazinedar-Zâde Fıtnat Hanım", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I,* ed. Sadullah Gülten vd. 707-729. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2021.

Fıtnat Hanım. "Gazel". *Hazine-i Evrak*. (1297). 1/35/ 550.

Fıtnat, *Münşeat Mecmuası (Aşk Mektupları).* İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, Bel. Yz. O.115.

Hacı Beyzâde Ahmet Muhtar. "Fıtnat". *Şair Hanımlarımız.* 42-46. İstanbul: Matbaa-i Safa ve Enver, 1311.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. "Fıtnat Hanım". *Son Asır Türk Şairleri*. 1/434-436. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

İspirli, Serhan Alkan. "Trabzonlu Kadın Divan Şairlerimiz: Fıtnat, Saniye ve Mahşah Hanım". *Karadeniz Araştırmaları*, 16 (Kış 2008). 113-115.

Koçu, Reşat Ekrem. "Fitnat Hanım Hazînedarzâde". *İstanbul Ansiklopedisi*. 2/5805-5806. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Mehmet Zihnî. *Kitâb-ı Meşâhirü'n-Nisâ*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295, 142-143.

Özalp, Ömer Hakan. *Son Nefese Kadar Büyük Aşkın Mektupları Ahmed Midhat Efendi ile Şaire Fıtnat Hanım Mektuplaşmaları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022.

Özgül, Metin Kayahan. Trabzonlu Fitnat(-ı Cedîd), *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*. 417. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Rafet Avni, "Fıtnat Hanım", Servet-i Fünun, (29 Kanun-ı evvel 1327/11 Ocak 1912), 42/ 1075/ 202.

Us, Hakkı Tarık. *Ahmed Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım.* İstanbul: Vakit Matbaası, 1948.

Yeni Fıtnat. "Müfred". *Hanımlar.* (1300). 1/1/ 28.

HIFZIRRAHMAN RAŞİT ÖYMEN VE ESERLERİ

Muzaffer BAŞKAYA[*]

Hayatı

Eğitimci, siyaset ve fikir adamı Hıfzırrahman Raşit Bey 1900 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Trabzon'un ünlü din adamlarından İbrahim Cudi Bey tarafından kendisine Hıfzırrahman ismi verilmiştir.[1] Babası İstinaf Mahkemesi üyesi olan Mehmet Raşit Bey, annesi ise Hacı Şerife kızı Hafize Mesrure Hanımdır. Dedesi ise Trabzon'un ileri gelen kişilerinden olan aynı zamanda hâkimlik yapan Sayımzade Raşit Beydir. Çocukluk günlerini Trabzon'da geçiren Hıfzırrahman, babasının tayini Midilli'ye çıkınca Trabzon'dan ayrılmış ve Midilli'ye yerleşmiştir. İlk ve orta tahsilini burada yapan Hıfzırrahman, babasının sürekli tayinleri nedeniyle Rüştiye ve Sultani tahsilini Trabzon, Sivas ve Elazığ gibi farklı şehirlerde yapmak zorunda kalmıştır. Yükseköğrenimine devam etmek için İstanbul'a giden Hıfzırrahman 1916 yılında İstanbul Dârülmuallimîn Mektebi'ne kaydolmuştur.[2]

1918 yılında okulu birincilikle bitirerek mezun olan Hıfzırrahman, o yıl pedagoji eğitimi almak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. 1919 yılı sonbaharında Türkiye'ye dönen Hıfzırrahman'ın ilk görev yeri Kastamonu Erkek Öğretmen Okuluydu. Burada psikoloji ve pedagoji dersleri veren Hıfzırrahman ertesi yıl memleketi Trabzon'a tayin olmuştur. Cemiyetçilik yönü de bulunan Hıfzırrahman, 1923 yılında bugünkü Trabzonspor'un temelini oluşturan Trabzon İdman Ocağı'nın kuruculuğunu yapmış, kulübün kâtip-i umumiliğini yapan Hıfzırrahman[3] Kastamonu Muallimler Birliği İdare Heyetinde, İstanbul Muallimler Cemiyeti, Türk Maarif Cemiyeti Azalığında, Ankara Basın Birliği İdare Heyetinde de aktif görevler üstlenmiştir.[4]

1923 yılında Samsun'a, Samsun İstiklal Ticaret Lisesi Müdürlüğü görevine tayin edilen Hıfzırrahman'ın futbola ve spora olan sevgi ve ilgisi onun hayatının dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Zira futbol oynadığı sırada ağır bir sakatlık geçiren Hıfzırrahman, tedavi olmak için 1926 yılında Viyana'ya gitmek zorunda kalmıştır. Hıfzırrahman Viyana'da bir yandan tedavi olurken diğer yandan buradaki eğitim sistemini yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Avrupa'da iki yıl kadar kalan Hıfzırrahman 1928 yılında Türkiye'ye dönerek Mektebciliğin Kâbesi adlı eseri çıkarmıştır.[5]

Viyana dönüşünde İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda görev yapan Hıfzırrahman, 1934 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nde pedagoji dersleri vermiştir.[6] Aynı yıl Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Şube Mü-

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi, mbaskaya61@gmail.com

1 Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul 2002, s. 6.

2 Birsen Gündüz, "Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Hayatı ve Kişiliği", *Yüksek Lisans Tezi*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2000, s. 6.

3 *İstikbal Gazetesi*, 18 Şubat 1921

4 *Hıfzırrahman Raşit'in Tercüme-i Hal-i*, TBMM Basımevi, Ankara 1943.

5 Rahmi Dereköy, "Hıfzırrahman Raşit Öymen", *Eğitim Hareketleri*, Cilt: 25, Sayı: 286, Ankara 1980, s.132.

6 Cavit Binbaşıoğlu, *Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Çalışma*, MEB Basımevi, İstanbul 1995, s. 158.

dürlüğüne atanmıştır.[7] Ertesi sene bazı ilim adamları tarafından çıkarılan Varlık adlı fikir mecmuasının da yazar kadrosu içinde yer almıştır.[8]

Hıfzırrahman Raşit Bey, siyasi hayata atıldığı 1943 yılına kadar Gazi Eğitim Enstitüsü'nde pedagoji dersleri vermeyi sürdürmüş, 1943 yılında CHP Bolu Milletvekili olarak parlamentoya adım atmıştır.[9] Hıfzırrahman 1946 seçimlerinde CHP listesinden çıkarılmış fakat 1948 yılındaki ara seçimlerde tekrar CHP'den Bolu Milletvekili seçilmiştir.[10] 1950 seçimlerini kaybedince siyasal yaşamına son veren Hıfzırrahman, çeşitli gazete ve mecmualarda yazılar kaleme almış ve 1955 yılında Eğitim Hareketleri Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır. Eğitim Hareketleri Dergisi'ni 25 yıl süreyle ayakta tutan Hıfzırrahman, 7 Mayıs 1979'da hayata veda etmiştir.[11]

Eserleri

Hıfzırrahman Raşit Öymen, bilhassa eğitim alanında çok sayıda eser kaleme almıştır. Bunlar meslektaşlarıyla ortak yazdığı kitaplar, çeviri kitapları ve kendi eserleridir.

Ortak Yazdığı Eserler

1. İslam Eğitim Tarihi

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Mehmet Dağ ile birlikte kaleme aldığı İslam Eğitim Tarihi adlı eser, 1974 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır. Kitabın önsüzünü Ordinaryüs Profesör Hilmi Ziya Ülken kaleme almıştır.[12] Eserin birinci bölümünde İslam eğitim felsefesi ve müesseseleri ele alınmış, ikinci bölümde okullarda okunan kitapların müfredat programlarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde öğretmenlerin durumu, dördüncü bölümde İslam eğitim ve öğretiminde araçlar ve metot, okul disiplini, öğretmenlerin ve öğrencilerin kişilikleri, çocukların terbiye ve disiplini gibi konulara değinilmiştir. Son bölümde İslam eğitim filozoflarına ve eğitim klasiklerine ayrılmıştır.[13]

2. İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale

Bu eser Hıfzırrahman Raşit Öymen'in ortak çevirilerinden biridir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalıştığı yıllarda daha sonradan ünlü bir tefsir profesörü olacak olan Süleyman Ateş ile birlikte bu eseri kaleme almıştır. Ankara Üniversitesi Basımevinde 1966 yılında basılan bu eser esasen Mâlikî fakihi ve eğitimci Kabisi'nin[14] eserinin çevirisidir.[15]

3. Umumi Tedris Usulü

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in ortak kaleme aldığı eserlerden biri de Umumi Tedris Usulü kitabıdır. Hıfzırrahman Raşit Öymen bu eseri yazdığı sırada İstanbul Erkek Muallim Mektebi Müdür Muavinliği yapıyordu. Söz konusu okulda tedris usulü dersi öğretmeni olan Öymen, aynı okulda görev yapan mesai arkadaşı ve kendisiyle aynı dersi veren Nihat Adil ile birlikte 1929 yılında bu eseri çıkartmışlardır.[16] Kanaat Kütüphanesinde basılan eserde üzerinde durulan en önemli konu eğitim ve öğretimde terbiye meselesidir. Bilhassa eserin ilk kısmında bu konuya ağırlık verilmiş ayrıca terbiyenin eğitim üzerindeki

7 *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mart 1934.

8 *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1935

9 TBMM Albümü, TBMM Basımevi, Ankara 2010, s. 381

10 Ulus, Gazetesi, 19 Ekim 1948

11 TBMM Albümü, TBMM Basımevi, Ankara 2010, s. 381

12 Mehmet Dağ-Hıfzırrahman Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974.

13 Gündüz, a.g.t, s.55-56.

14 Kabisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Parladır, "Kabisi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Ankara 2001, s.41-42.

15 Süleyman Ateş-Hıfzırrahman Raşit Öymen, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale, Ankara Üniversitesi Basımevi*, Ankara 1966.

16 Hıfzırrahman Raşit Öymen-Nihat Adil, *Umumi Tedris Usulü*, Kanaat Kütüphanesi, 1929.

etkisinin neler olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Diğer üzerinde durulan konu ise programlar olmuştur. Öğrencilerin hangi programlarla eğitilmesi gerektiği, yeni programlardan örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.[17]

4. Genel Öğretim Metotları

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in, N. Adil Erkman ile birlikte kaleme aldığı Genel Öğretim Metotları adlı eserin birinci bölümünde öğretimde metot kavramı incelenmiştir. Metot gerçeğe ve amaca ulaşmanın en kısa yolu olarak ifade edilmiştir. Mantıklı ve ruhsal kanunların açık, kati ve etraflı incelemelerine dayanan öğretmeni ve öğrenciyi amaca ulaştıran yollardır diye farklı bir tanımlama daha yapılmıştır. Metot kavramı açıklanırken bazı kanunların üzerinde etraflıca durulmuştur. Bunlar; "Metot ve Öğretmen", "Genel Öğretim Metodu", "Öğretimde Gaye", "Genel Öğretim Ve Bireysel Öğretim", "Bireysel Öğretime Dayanan Öğretim Sistemleri", "Öğretimin Eğitsel Ödevi", "Eğitimde İlgilerden Ve İçgüdülerden Faydalanmadır" şeklindedir. Eserin ikinci bölümünde ders programlarının hazırlanması konusu ele alınmıştır. Metot amaca ulaşmanın kısa yolu olarak tanımlanmıştır. Eserin son bölümünde ise öğretimde soru ve cevap yöntemi ele alınmış, yöntem, örnekler verilerek anlaşılır kılınmıştır. [18]

Çeviri Eserleri

1. İş Terbiyesi

Hıfzırrahman Raşit Öymen tarafından çevrilen bu eserin esas sahibi Amerikalı Profesör Booker.T. Vaşington'dır. On bölümden oluşan eser yazılmış olduğu dönemin kadınlarının sosyal yaşantılarında çok önemli yer tutmakla birlikte, kadınlar için bir rehber niteliği taşımaktadır.[19]

2. Hayat Bilgisinin Resimle Tedrisi (İlkbahar)

Richard Rothe'nin eserinin çevirisi olan Hayat Bilgisinin Resimle Tedrisi adlı eser Hıfzırrahman Raşit Öymen tarafından çevrilmiştir. Eserde hem ilkokulda okutulan hayat bilgisi dersinin konularına hem de öğrencilerin bu konularda yaptıkları resimlere yer verilmiştir.[20] 1931 yılında Muallim Ahmet Halk Kütüphanesi tarafından basılan eser eğitim alanında önemli bir kaynak olarak bilinmektedir.

3. Hayat Bilgisinin Resimle Tedrisi (Kış)

Hayat Bilgisinin Resimle Tedrisi İlkbahar adlı eserin devamı olarak kaleme alınan bu kitap Hıfzırrahman Raşit Öymen tarafından çevrilmiştir. Hıfzırrahman Raşit Öymen bu esere "maksada ve muhteviyata dair" adlı bir bölüm toplamıştır. Kitabın ikinci bölümünde hikâyeler ve bunlarla ilgili resimlere yer verilmiştir. Öymen, bazı hikâyeleri değiştirerek kendi kültürümüzün ürünü olan hikâyeleri, kitabına almayı daha uygun görmüştür. Nasrettin Hoca, Hacivat ve Karagöz gibi kahramanların hikâyelerini çocukların anlayabilecekleri şekilde yazılmasına dikkat edilmiştir.[21]

4. Yaşanmış Pedagoji

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in çevirdiği eserlerden biri de Heinrich Scharrelman'ın pedagojiye ait kitabıdır. H. Raşit Öymen esere başlarken, Scharrelman'ın hayatını ve fikirlerini anlatan bir giriş yazısı yazmıştır. Onun eğitimle ilgili görüşlerini, çalışmalarını, fikirlerini çok beğenen Hıfzırrahman daha sonraları kurmaya çalıştığı yeni mektep anlayışının yerleşmesinde onun fikirlerinin önemine işaret etmiştir. H. Raşit Öymen, Scharrelman'ın öğretmen ve konu merkezli, baskıcı eski okul anlayışı eleş-

17 Gündüz, a.g.t., s. 58.

18 Ekrem Bahşi, "Eğitim ve Siyaset Alanındaki Çalışmalarıyla Hıfzırrahman Raşit Öymen", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2005, s. 59-60.

19 Bahşi, a.g.t.,s . 65.

20 Gündüz, a.g.t., s. 61.

21 Gündüz, a.g.t., s. 62.

tirdiğine, eğitimin çocuğa ve çocuğun tabiatına göre yürütülmesini isteyişine; onun dil, sanat ve yazma eğitiminde okula yeni yönler veren çağdaş bir eğitimci olduğuna değinmiştir.[22]

5. İş Esaslarına Uygun Öğretim Usulleri

Öğretim yöntem-teknik, araç-gereçleri kitabı olarak değerlendirebileceğimiz "*İş Esaslarına Uygun Öğretim Usulleri*" H. Raşit Öymen'in eserin müellifi Dr. Paul Ficker'den dilimize aktardığı ilk eserdir. Öğretmen Kitapları dizisi olarak, Gazi Terbiye Enstitüsü yayınları arasında çıkmış ve Eğitim Enstitülerinde Öğretim Usulü derslerinde yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.[23]

6. Vatandaşlık Terbiyesinin Manası

G.Kerschensteıner tarafından yazılan eser 1947 yılında Hıfzırrahman Raşit Öymen tarafından basılmıştır. Öymen, eseri çevirmesinin iki nedeni olduğunu söylemiştir: "On beş yıl önce okuyucularıma verdiğim sözün yükünden kurtulmaktır. Bolu Milletvekilliğim döneminde tercümesine başladığım ve siyasi ilimler dergisine bazı bahislerini o vakit neşrettiğim bu eseri, o kadar özenmeme ve meslek arkadaşlarımdan teşvik görmeme rağmen, tamamlamaya vakit bulamamıştım. Bundan başka, halkçı devletimizin gelişmesindeki terbiye anlayışı etrafındaki hareketlere ne kadar çok ihtiyacımız olduğunu her gün biraz daha yakından gördüğüm içindir ki elimin altından ayırmadığım bu değer verdiğim kitabı, muhitimize ve meslek arkadaşlarıma tanıtmayı kendime vazife bilirim".[24]

7. İş Öğretiminin Sosyal Şekilleri

Hıfzırrahman Raşit Öymen Gazi Eğitim Enstitüsünde, İş Pedagojisi ve tarihi derslerini okuttuğu sırada bu eserden faydalanmış ve didaktik faaliyet şekillerine ait birinci bölümü enstitünün yayınları arasında Türkçeye çevrilmiştir.[25] Hıfzırrahman Raşit Öymen eseri çevirmedeki maksadını şöyle açıklamaktadır. "İş öğretiminin sosyal şekilleri bölümünü bir kere dilimize çevirmeye beni götüren belli başlı neden de bir yandan başlanmış ve bir ihtiyaca yaradığı anlaşılmış olan bir işi tamamlamak arzusu, öte yandan son Milli Eğitim Şûrasında sosyal pedagoji konularının her başlangıç gibi dar bir çerçevede kalmış olmakla beraber şimdiden bazı yankılar yapmış bulunmasıdır ".[26]

8. Vatandaşlık Terbiyesinin Manası

Kısa sürede beğeni kazanan Vatandaşlık Terbiyesinin Manası, Almanya'da ki "Kamuya Yararlı Bilimler Akademisi'nden" ödül almış ve defalarca yeniden yayınlanmıştır. Hıfzırrahman Raşit Öymen eseri ilk kez 1947 yılında yayınlamış ve o dönemde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Öymen, eseri tekrar elden geçirerek sadeleştirmiş ve son şekliyle 1972 yılında yeniden okuyucularıyla buluşturmuştur.[27]

9. Yeni Okulda Didaktik

Paul Ficker'in önceki iki eseri "İş Esaslarına Uygun Öğretim Usulleri" ve "İş Öğretiminin Sosyal Şekilleri" birleştirilerek "Yeni Okulda Didaktik" adıyla Milli Eğitim Basımevi tarafından Öğretmen Kitapları dizisinde yeniden basılmıştır. H. Raşit Öymen, bu eserin önsözünde şunları dile getirmiştir: "Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Pedagoji ve Resim-İş Bölümlerindeki hocalığımız sırasında meslek kitaplığımıza Prof. Dr. P. Ficker'in bu değerli eserini tanıtmak ve meslek arkadaşlarımızın ondan yararlanmasını sağlamak için yaptığımız bu çevirileri gösterilen içten ilgi ve istek üzerine bir arada yeniden bastırmayı düşündük."[28]

---

22 Ömer Cenik, "Hıfzırrahman Raşit Öymen Ve Türk Eğitimine Katkıları", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2004, s. 52.

23 Cenik, a.g.t., s. 47.

24 Gündüz, a.g.t., s. 65

25 Gündüz, a.g.t., s. 65

26 Cenik, a.g.t., s. 48.

27 Gündüz, a.g.t., s. 66

28 Cenik, a.g.t., s. 49.

10. Çocuklara Resimli Küçük Hikâyeler

Eserin orijinalinin kim tarafından, hangi tarihte kaleme alındığı bilinmemektedir. Hıfzırrahman Raşit Öymen tarafından dilimize çevrilen bu eser okullarda yardımcı kaynak olarak okutulmuştur.

11. Çocuklara Öğütler

Hıfzırrahman Raşit Öymen, Ethem İbrahim Paşa'nın oğlu için kaleme aldığı "Çocuklara Öğütler" adlı kitabı[29] eski Türkçeden günümüz Türkçesine çevirmiştir. Bu eser daha sonra Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Kendi Yazdığı Eserler

1. Mektebciliğin Kâbe'sinde

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Viyana dönüşünde kaleme aldığı bu eser 1928 yılında İstanbul'da Amedi Matbaası tarafından basılmıştır.[30] Bu kitap Cumhuriyetin ilanı sonrasında yayınladığı ilk eserdir. Hıfzırrahman Raşit Öymen yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin eğitim sisteminin sorunlarının çözümüne yardımcı olmak, yapılan yeni programlar için fikir vermek, yabancı eğitim akımları hakkında bilgi edinmek ve eğitimde bir kaynak olması amacıyla eseri yayınlamıştır.[31]

Eski Türkçe olarak basılan eser, yeni programlar ve toplu tedris, ilk tahsil mevzuları, geriler programı ve geriler mektebi, muallim mektebleri ve programları enstitüsü olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır.[32] Eser basıldıktan hemen sonra büyük bir ilgi görmüş ve kısa bir süre sonra ikinci baskısı yapılmıştır.

2. Mektep İnzibatında Reform

Mektep İnzibatında Reform, Hıfzırrahman Raşit Öymen'in "yeni terbiye cereyanları" adı altında başlattığı eğitim kitaplarının ilkidir.[33] Eserde Mektep İnzibatında Reform, Eski ve Yeni Eğitimin Ruhu, Demokrasi İnkılabımız ve Kendi Kendini İdare, Mektep İnzibatında Amerikan Usulleri ve Tecrübeleri, İsviçre ve Almanya'da Kendi Kendini İdare adlı bölümlerden oluşmaktadır.[34] Söz konusu eser 1929 yılında İstanbul Yeni Matbaa 'da basılmış ve böylece ilk baskısını yapmıştır.[35]

3. Pedagoji Kıraatı

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in 1931 yılında İstanbul Kanaat Matbaasında neşrettiği Pedagoji Kıraatı adlı eseri eğitim sistemine yeni bir soluk getirmek amacıyla kaleme alınmıştır.[36] Söz konusu eserin önsözünde kitabın yazılış amacı şu şekilde ortaya konulmuştur: "Pedagoji Kıraatı, tek kitap usulü aleyhtarlığının müspet bir ifadesi olarak ortaya atılmış ve meslek derslerine yardımcı kitap olarak hazırlanmıştır. İçindeki satırlar, meslek liselerinde geçen meseleleri, zamanımızın tanınmış mürebbileri nasıl düşünüyorlar? Sualine de kısmen cevap verecek ve yeni cereyanların akışını ve istikametini namzetlere ve muallimlere anlatacaktır".[37]

---

29 İbrahim Ethem Paşa, *Çocuklara Öğütler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

30 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Mektebciliğin Kabesi'nde*, Amedi Matbaası, İstanbul 1928

31 Cenik, a.g.t., s.30.

32 Gündüz, a.g.t, s. 69.

33 Gündüz, a.g.t, s. 70

34 Cenik, a.g.t., s.30.

35 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Mektep İnzibatında Reform*, Yeni Matbaa, İstanbul,1929.

36 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Pedagoji Kıraatı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

37 Gündüz, a.g.t, s. 71.

4. Yeni Mektebe Doğru

1931 yılında neşredilen Yeni Mektebe Doğru[38] adlı eser, Hıfzırrahman Raşit Öymen'in eğitime kazandırmak istediği "Yeni Mekteb" hareketine hizmet etmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Eserde Alfabesiz Mektep, Toplu Tedris, Avusturya'da Toplu Tedris Tecrübesinden Alacağımız Ders, Bizde Toplu Tedris Tatbikatı, Tedrisatta İş ve Bizzat Faaliyet Prensibi, Yeni Mektepte Sosyal Faaliyet Şekilleri, Yeni Mektepte Kitap Terbiyesi, Yeni Mektepte Resim Tedrisatının Mevkii, İmtihan Cilası Münasebetiyle, Tabiata Doğru, İstikbalin Temeli, Maarif Kapitülasyonun İlgası Münasebetiyle, Kubilay İçin, Muallim ve Mürebbi İnkılabı Münasebetiyle adlı bölümler bulunmaktadır.[39]

5. İş Mektebinden Ders Misalleri

Hıfzırrahman'ın kaleme aldığı ve 1934 yılında İstanbul'da Ülkü Matbaasında basılan bu eserin[40] yazılış amacı ilkokul öğretmenlerinin resim dersinde izleyecekleri yolları göstermek ve öğrencilerin resme karşı ilgilerini artırmaktır.[41]

6. Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları

1939 yılında Maarif Vekâleti tarafından neşredilen Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları adlı eserin ilk bölümü maarif şurasına sunulmuştur. Hıfzırrahman Raşit Öymen bu eserde, üç yıllık köy okullarının beş yıla çıkarılmasının zaruretini ortaya koymaktadır. Bu iddia ortaya atılırken yabancı ülkelerdeki örneklerden yola çıkılmıştır. Özellikle Almanya'da ki ilkokullardan örnekler sunularak, beş sınıflı okullardaki haftalık ders programı örnekleri, birleştirilmiş sınıfların ders cetvelleri ve öğretim tekniklerine yer verilmiştir.[42]

7. Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri

1965 yılında neşredilen Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri adlı eser[43], Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Ankara Üniversitesi Tarih ve Coğrafya Fakültesi Pedagoji Bölümünde görev yaptığı sırada ders kitabı olarak basılmıştır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; vatandaşlık eğitimi ve siyasi eğitim, umumi ilkokul anlayışı ve ilköğretim seferberliği problemi, umumi devlet okulunun gelişimidir.[44]

8. Doğulu ve Batılı Yönü İle Eğitim Tarihi

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in kaleme aldığı çalışmalardan biri de Doğulu ve Batılı Yönü İle Eğitim Tarihi adlı eserdir. Bu çalışma Hıfzırrahman'ın Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinde verdiği Pedagoji Sertifikası derslerinin notlarının kitap haline getirilmesiyle oluşmuştur. Eser, 1969 yılında Ayyıldız Matbaasında neşredilmiştir.[45]

9. Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Devrimi

Hıfzırrahman Raşit Öymen, Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Devrimi (1923-1938) adlı eserinde cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan devrimsel nitelikteki çalışmalara yer verilmiştir. 1983 yılında Ankara'da basılan eser, yazarın eğitim alanında yaptığı çalışmalardan biri olarak bilinmektedir.[46]

---

38 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Yeni Mektebe Doğru*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931

39 Cenik, a.g.t., s.32.

40 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *İş Mektebinden Ders Misalleri*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934

41 Gündüz, a.g.t, s. 73.

42 Gündüz, a.g.t, s. 74.

43 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1965

44 Gündüz, a.g.t, s. 75.

45 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Doğulu ve Batılı Yönü İle Eğitim Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969

46 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Devrimi*, Ankara 1983

10. Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri

Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk Konferansları dizisinde H. Raşit Öymen'in yaptığı konuşmaların basılmasıyla oluşan eserdir. Eserde Atatürk'ün okuduğu okullar ve bu okullardaki faaliyetleri, eğitimle ilgili öne çıkan yönleri ve ilişkileri anlatılır.[47]

11. Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi

Bu eserde önceki gibi Atatürk Konferansları dizisinde H. Raşit Öymen'in yaptığı konuşmaların basılmasıyla oluşan eserdir. H. Raşit Öymen bu eserinde Atatürk'ün eğitime etkisini incelemektedir.[48]

12. Köy Enstitülerinin Kuruluşunun Tarihi ve Problemleri

Türk Tarih Kurumu tarafından neşredilen bu eserde, Hıfzırrahman'ın, Köy Enstitülerinin tarihsel geçmişi ve mevcut durumu ile ilgili yaptığı değerlendirmelere yer verilmiştir.[49]

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Çıkardığı Dergiler

1. Yeni Mektep

Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Türk eğitim sistemi ile ilgili sunduğu görüşlerin genel manada adına "Mektebcilik" denilmektedir. Mektebcilik anlayışına göre Türk eğitim sistemi millileştirilmeli, demokratlaştırılmalı, laikleştirilmeli ve bu doğrultuda gelişmiş köy okulundan üniversitesine kadar bütün eğitim örgütleri bu yeni yapıya göre dizayn edilmelidir. Görüldüğü üzere Hıfzırrahman Raşit Öymen'in eğitim modeli olan "Mektebcilik" 3 ana temele dayanıyordu. Bu 3 temelden biri olan millileşme ise şu şekilde sağlanacaktı: eğitim ve halk dilinin yabancı kelimelerden arındırılması, Türk tarih, kültür, örf ve ananelerine önem verilmesi, ilköğretimin zorunlu hale getirilerek milli kültürün, değerlerin gösterilmesi; eğitimin devletin ve halkın milli ihtiyaçlarına ve asrın gereklerine göre düzenlenmesidir. Hıfzırrahman'ın eğitimle ilgili temel fikir ve çalışmalarının, savunduğu değerlerin genel adı 'Mektepçilik' iken bu değerlerin eğitim camiasında temsil edilmesi, uygulamaya geçirilmesiyle oluşacak yeni eğitim anlayış ve kurumlarının bir ifadesi de "Yeni Mektep" olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni Mekteb, ayrıca Hıfzırrahman Raşit Öymen'in 1922 yılında Trabzon'da çıkardığı eğitim mecmuasının da adıdır.[50] Öymen, bir mülakatta derginin çıkarılışı hakkında şu ifadelere yer vermiştir:[51]

Kurtuluş Savaşı yıllarında başkent Ankara'da ve düşman tarafından işgal edilen bölgeler dışındaki basın ve yayın çabaları çok zayıftı. Ankara'da yeni kurulan hükumetin bakanlıkları, genelge yazılarını şapograf ile çoğaltma olanağından başkasına sahip değillerdi. Bu durumda azınlıkların elinde bulunan baskı aletlerinden yararlanarak, Ankara'da (Anadolu Terbiye Mecmuası), Trabzon'da Sultani Müdürlüğüne atanan Ali Canip Bey'in rehberliğinde (Genç Anadolu) ve tarafımdan çıkarılan Yeni Mekteb adlı dergilerden başka eğitimle ilgili dergi yok gibiydi.

İlk sayısı 8 Teşrin-i Evvel 1338/1922 Pazar günü Trabzon'da çıkan Yeni Mekteb Mecmuası toplam 14 sayı yayınlanmıştır. Bu sayılardan 7 tanesi Trabzon'da geri kalanı ise Samsun'da basılmıştır. Dergi Trabzon'da Yorgi Matbaası'nda basılmış, nüshası 5 kuruştan satışa çıkmıştır.[52] Derginin kapak resim-

47 Cenik, a.g.t., s.37.

48 Cenik, a.g.t., s.38.

49 Hıfzırrahman Raşit Öymen, *Köy Enstitülerinin Kuruluşunun Tarihi ve Problemleri,* TTK Yayınları, (tarihi yok), Ankara.

50 Muzaffer Başkaya, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İdeal Eğitim Modeli Arayışına Bir Misal: Hıfzırrahman Raşit'in Mektebcilik Ve Yeni Mekteb Hareketi", *International Academic Social Resources Journal*, Yıl 2021, Sayı:6, Issue:32, s. 2101.

51 Hıfzırrahman Râşit Öymen, "Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri", *Atatürk Konferansları (1973–1974)*, TTK Basımevi, Ankara, 1977, s.147.

52 *Yeni Mekteb*, Sayı: 1, Trabzon, 1338/1922

lerini Kitabı-zade Genç Hamdi Bey çizmiştir. Hıfzırrahman Raşit Öymen, Yeni Mekteb Dergisi'nin ilk sayısına yazmış olduğu makalede bu derginin çıkarılma amacını şu şekilde izah etmiştir.[53]

Çocuklarını iyi yetiştiren bir millet, dünyada mesut yaşamak istikbali emniyetle karşılamak hakkını kazanmış olur. Bir ana, yavrusunun gözlerine bakarken hayatı nasıl da derinden hissediyorsa bir milletin de çocuklarının ve gençlerinin hayatına bağlandıkça mevcudiyetinden layıkıyla haberdar olabilir. Çocuk dünyaya geldiği vakit adeta ham eşya halindedir. Onun kıymetli ve faideli eşya halini alması için ihtimamla bakılması ve yetiştirilmesi lazımdır. Binaenaleyh bir milletin murad-ı iptidaiye ve esasiyesi hükmünde olan çocukların ihtiyaçlarını temine ve yetiştirilmelerini temine çalışmak o milletin istikbaline matuf en büyük hazinedir.

2. Eğitim Hareketleri Dergisi

Hıfzırrahman Raşit Öymen 1950 seçimlerinde istenilen neticeleri elde edemeyince tekrar yayın faaliyetlerine başlamıştır. Bu kapsamda 1955 yılında Eğitim Hareketleri Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır. Bu eser, eğitim tarihinin en uzun süreli yayınlanan dergisi olarak tarihe geçmiştir. Hıfzırrahman Raşit Öymen'in 25 yıl çıkardığı bu dergide eğitim konuları hakkında 223 yazısı çıkmıştır. 286 sayı çıkan derginin 1980 yılında çıkan son sayısı, asistanı Abbas Güçlü tarafından Hıfzırrahman'ın ölümünden sonra anısına hazırlanarak çıkarılmış, onun hayatına ve kendisi hakkında yazılan yazılara ayrılmış, kendisinin de bazı yazılarına yer verilmiştir.[54]

Resim1: *Hıfzırrahman Raşit Öymen tarafından önce Trabzon'da daha sonra Samsun'da çıkarılan Yeni Mekteb Mecmuasının Kapağı.*

53 *Yeni Mekteb*, Trabzon, 1338/1922, s.2.

54 Cenik, a.g.t, s. 42.

Resim2: *Bazı Eserlerinden örnekler*

Kaynakça

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1934.

İstikbal Gazetesi, 18 Şubat 1921

Ulus, Gazetesi, 19 Ekim 1948

Yeni Mekteb, Sayı: 1, Trabzon, 1338/1922

Kaynak Eserler

Ateş, Süleyman – Öymen, Hıfzırrahman Raşit, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

Bahşi, Ekrem, "Eğitim ve Siyaset Alanındaki Çalışmalarıyla Hıfzırrahman Raşit Öymen", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2005, s. 59-60.

Başkaya, Muzaffer, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İdeal Eğitim Modeli Arayışına Bir Misal: Hıfzırrahman Raşit'in Mektebcilik Ve Yeni Mekteb Hareketi", *International Academic Social Resources Journal*, Yıl 2021, Sayı:6, Issue:32, s. 2101.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Çalışma*, MEB Basımevi, İstanbul 1995.

Cenik, Ömer, "Hıfzırrahman Raşit Öymen Ve Türk Eğitimine Katkıları", *Yüksek Lisans Tezi,* Ankara 2004, s. 52.

Dağ, Mehmet – Öymen, Hıfzırrahman Raşit, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974

Dereköy, Rahmi, "Hıfzırrahman Raşit Öymen", *Eğitim Hareketleri*, Cilt: 25, Sayı: 286, Ankara 1980

Gündüz, Birsen, "Hıfzırrahman Raşit Öymen'in Hayatı ve Kişiliği", *Yüksek Lisans Tezi*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2000.

Hıfzırrahman Raşit'in Tercüme-i Hal-i, TBMM Basımevi, Ankara 1943.

İbrahim Ethem Paşa, *Çocuklara Öğütler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul 2002.

Öymen, Hıfzırrahman Raşit – Adil, Nihat, *Umumi Tedris Usulü*, Kanaat Kütüphanesi, 1929.

Öymen, Hıfzırrahman Raşit, *Mektebciliğin Kabesi'nde*, Amedi Matbaası, İstanbul 1928

_____, *Mektep İnzibatında Reform*, Yeni Matbaa, İstanbul,1929.

_____, *Pedagoji Kıraatı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

_____, *Yeni Mektebe Doğru*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931

_____, *İş Mektebinden Ders Misalleri*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934

_____, *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1965

_____, *Doğulu ve Batılı Yönü İle Eğitim Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969

_____, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Devrimi*, Ankara 1983

_____, *Köy Enstitülerinin Kuruluşunun Tarihi ve Problemleri,* TTK Yayınları, (tarihi yok), Ankara

_____, "Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri", *Atatürk Konferansları (1973–1974)*, TTK Basımevi, Ankara, 1977, s.147.

Parladır, Selahattin, "Kabisi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, Ankara 2001.

TBMM Albümü, TBMM Basımevi, Ankara 2010

HUDEKZÂDE NUMAN VEHBİ EFENDİ VE ESERLERİ

Mustafa TUNÇER[*]

Hayatı

Hudekzâde Numan Vehbi Efendi, 1276/1860 tarihinde Trabzon'un Of ilçesinin Çaykara nahiyesine (1948'de ilçe oldu) bağlı Zeleka/Taşören köyünde dünyaya geldi. Oflu hoca[1] sanıyla tanınan hocalardan biri olan Numan Vehbi Efendi'nin babası, beldenin dersiamlarından[2] ilmiye ailesine mensup Hudekzâde Mahmut Efendi'dir.[3] Annesinin adı Hatice'dir. Birinci eşi Emine Hanım'dan Hüsnü, Saliha ve Havva adında 3, ikinci eşi[4] Gülhatun'dan Mahmut Tevfik, Zihni, Muhammed Hilmi, Hatice ve Meryem adında 5 çocuğu oldu.[5]

İlk eğitiminin yanı sıra sarf ve nahiv derslerini babasından, kıraat ilmini dayısı Hacı Ali Efendi'den tahsil eden Numan Efendi, dini ilimlere ait icazetini 1301/1883 tarihinde Zeleka Medresesi müderrisi Hacı Ahmet Efendi'den almıştır.[6] Gerek şer'i ilimler ve gerekse sanat ve edebiyat için gerekli olan dillerden Farsçayı Abdurrahim Efendi'den öğrenmiştir. Eğitimini geliştirmek amacıyla İstanbul'a giderek Şeyh Ziyauddin Gümüşhanevî'den müstakil hadis icazeti almıştır. Hadis icazetini aldıktan sonra sırasıyla Yukarı Danzut (İspir),[7] Hundez/Güneşalan (Hayrat/Of), Kendirli (Rize), Silivri (İstanbul) medreselerinde müderris olarak görev yapmıştır. Akabinde Priştine Sancağı (Kosova Eyalet Merkezi) Müftülüğüne tayin edilen Numan Vehbi Efendi, bu göreve atanmasından birkaç gün sonra Priştine Naibi (Şer'i Hâkimi) yaş sınırını aştığından Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından önce altı ay, sonra da dört ay olmak üzere toplam on ay Naibliğe vekâletle görevlendirilmiştir.[8]

1913 yılında Sinop ilinde, 1921 yılında da Of ilçesinde müftülük görevlerinde bulunan Numan Efendi, 1922'de vefat etmiştir.[9]

---

[*] Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, mustafatuncer061@hotmail.com

1 "Oflu hoca" kavramı, Of ilçesinin daha çok güneye bakan kısmında ve genelde Solaklı ve Baltacılı vadilerinin yukarı kesiminde yer alan Hayrat, Dernekpazarı ve Çaykara yöresi âlimleri için kullanılmaktadır. O dönemde Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat Of'a bağlı köy veya bucak statüsünde idiler. (Bk. Mustafa Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştiği Ortam* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.)

2 Osmanlı döneminde medreselerde talebeye ders veren müderrislerin bir unvanıdır. Bir kimsenin dersiam olabilmesi için, okuması gereken ilimleri tahsil edip icazet aldıktan sonra bir heyet tarafından liyakatini ispat etmek için bir imtihan yapılırdı. Bu sınavı kazananlara bu unvan verilirdi. (Bk. Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/185.

3 Numan Vehbi Efendi, *Terceme-i Hal* varakası, İstanbul Müftülüğü Arşivi no: 635; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), 4/156.

4 Hatta şu anda 85 yaşındaki torunu Rasim Tuncer'in ifadesine göre Fadime adında üçüncü eşi daha vardı, ancak ondan çocuğu olmamıştır. (25 05. 2015 tarihli söyleşi.)

5 Mehmet Emin Ertan, *Hudekzâde Numan Vehbi Efendi Manzume-i Numâniye li Kasas-i İbrahim as. fi Fazlı Mekke* (Ankara: Kurtuba Yayınları, 2012), 23.

6 Kur'an hıfzını medreseden icazet aldıktan sonra hafızlık için geç denebilecek yaşta yapmıştır. (Rasim Tunçer, 25.05.2015 tarihli söyleşi.)

7 Numan Vehbi Efendi, "Terceme-i Hal" Varakası, İstanbul Müftülüğü Arşivi, no: 635, 1337/1921;Ayrıca bkz., Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Of-Çaykara Müftüleri; Bilimsel, Kültürel ve Sosyal Aktiviteleri," *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 441-486), (Trabzon: Mayıs 2001), 460-463; Ertan, *Hudekzâde Numan Vehbi Efendi*, 19-23.

8 Hacımüftüoğlu, *Of-Çaykara Müftüleri*, 460-461; Ertan, *Hudekzâde Numan Vehbi Efendi*, 20-21.

9 Hacımüftüoğlu, *Of-Çaykara Müftüleri*, 462-463. Hayatı için ayrıca bk. Mustafa Tunçer, "Meşhur Bir Oflu Hoca Portresi: Hudekzâde Numan Vehbi Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* ed. Şenol Saylan, Betül Saylan (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2016), 1/119-128.

Numan Vehbi Efendi'nin iyi bir eğitim almış olmasının yanı sıra genç yaşta icazet sahibi olması ve girdiği sınavlarda öğrenci arkadaşları arasında üstün dereceler alması onun üstün zekâ ve bilgi birikimine sahip olduğunun en bariz göstergesidir. Ailesinin kısıtlı ekonomik imkânlarına rağmen Numan Efendi'nin ilim tahsili için İstanbul'a gidip özellikle "hadis" ilminde müstakil icazet alması, ilmi kariyeri bakımından ona önemli avantajlar sağlamıştır. Zira hadis alanında özel icazet alınması ilmiye sınıfında nispeten bir üstünlük olarak görülürdü. Ayrıca çok genç yaşta (27) mesnevi tarzıyla divan edebiyatı alanında bir eser kaleme alması; Arapça ve Farsçaya hâkimiyetini, eserde işlediği konular açısından da tefsir, hadis ve tarih gibi ilimlerdeki yetkinliğini yansıtmaktadır.

Eseri

Manzume-i Numâniyye

Numan Vehbi Efendi'nin kısaca *"Numâniyye"* ya da *"Manzume-i Numâniyye"* adıyla bilinen manzum eserinin tam adı *"Manzume-i Numâniyye li Kasas-i İbrahim Aleyhisselâm fi Fazlı Mekke"*dir. Eser 166 sayfa olup aruz vezniyle yazılmıştır. Numan Efendi, eserini kaleme aldığı tarihi şöyle ifade etmektedir:

"Hüda fazl eyledi kıldım temamı
Yazıp bir ayda kıldım ihtimamı
Çü binüçyüz üçe erişti hicret
Şükür çok eyledim bu nazma gayret[10]

Eserin Latince harflerle transkriptini gerçekleştiren M. Emin Ertan, kendi elindeki matbu nüsha üzerinde H. 1332 tarihinin bulunduğunu, bu tarihin baskı tarihi olma ihtimalinin yüksek olduğunu bildirmektedir.[11] Eserin yazma bir nüshasının olup olmadığı henüz tespit edilememiştir. Elimizde mevcut matbu eserin tanıtım (takriz) yazısında şu bilgilere yer verilmektedir: "İşbu manzume-i cedide Priştine Livasının müfti-i sâbık-ı Of ulemasından Hafız Numan Efendi tarafından telif kılınup İbrahim aleyhisselamın kasâisi ve Ashâb-ı Uhdûd ve Ashâb-ı Fil'in kıssalarını câmi' kütübü tefâsîr ve ehâdisi nebeviyye ve kütübü tevârîhten müstahrec gayet muhtasar ve evzânı mütenâsib Mekke-i Mükerreme faziletinden bahis ve hikâyâtı garîbe ve acîbeyi mutazammın ve karine okumasında rağbet verir ve bu zamanda misli nadirâttan olmak üzere müellifi tarafından tashih kılınup Dersaadet'te At Pazarı'nda kâin Muhammed Beg Matbaası'nda birinci defa olarak tab ve temsil kılınmıştır."[12]

Numâniyye adlı eserin kaç baskısı olduğu ve bu baskılarda kaç adet basıldığı bilinmemektedir. Ancak gelini Bakıye Tuncer'in (1891-1979) günümüze kadar ulaşan nakline göre; eserin nüshalarının tamamı satış için bulundukları damadı Kaya Müslim Efendi'nin Çaykara'daki dükkânından 1929 yılında meydana gelen büyük sel felaketi neticesinde kaybolmuştur. Gelininin anlattığına göre bu selde cami hariç Çaykara'nın merkezinde hiçbir bina ayakta kalmamıştır. Bu eserin bundan sonra herhangi baskısı yapılmamıştır. Hatta yakın zamana kadar Numâniyye'nin bir nüshası bile mevcut değildi. Sadece sözlü olarak varlığından bahsedilmekteydi. Son yıllarda akrabalarının, araştırmacı yazar ve akademisyenlerin değerli gayretleri ile "Numâniyye" adeta yeniden keşfedilmiş ve Türk Edebiyatı'na kazandırılmıştır.[13]

Eser, manzum konuların takdimi açısından Halk edebiyatına, şekil açısından da Divan edebiyatına benzediği ifade edilebilir. Eserdeki şiirler genelde mesnevi niteliğinde ve aruz ölçüsünde kaleme

---

10 Hudekzâde Numan Vehbi Efendi, *Manzume-i Numâniyye li Kasas-i İbrahim (as.) fi Fazlı Mekke* (Dersaadet: Muhammed Beg Matbaası, 1332), 160.

11 Ertan, *Hudekzâde Numan Vehbi Efendi*, 31.

12 Numan Efendi, *Numâniyye*, 1.

13 Ahmet Mutluoğlu, http://www.zeleka.net/zelekali-sair-hudekoglu-numan-efendi.html. (15.05.2015)

alınmıştır. Bu eser iki münacat, altı naat, yirmi beş kaside (biri Arapça), on üç şiir ve otuz iki mesnevi tarzı manzumeden oluşmakta olup içinde toplam 78 parça ve 2889 beyt vardır.

Numan Efendi, bu eserinde "Numan", "Numan Vehbi", "Vehbi", "Hudek", "Hudekoğlu" adıyla birden çok mahlas kullanmıştır.

Başta Hz. İbrahim olmak üzere çeşitli peygamber kıssaları ve Mekke'nin faziletlerinin konu edinildiği eserde yararlanılan kaynaklardan söz edilmemiştir. Ancak eserin tefsir, hadis ve tarih kitaplarından faydalanılarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Özetle konuların manzum ifadelerle tefsiri yapılmaktadır. Bu anlamda eser manzum bir tefsir çalışması olarak görülebilir. Kendisi de öncelikle tefsir kaynaklarından faydalandığını şöyle ifade etmektedir:

Tefâsirleri aradım kemâhî
Bulup derc eyledim bunda kemâhı[14]

Yukarıda da belirtildiği üzere eserin ana konuları Kur'an kıssalarıdır. Numan Efendi söz konusu Kur'an kıssalarını nazım türünde ele aldığını şu şekilde belirtmektedir:

İnâyet eyledi mevlâ yetirdim
Bu kıssaları ben nazma getirdim.[15]

Numan Efendi, kıssaları manzum bir şekilde tefsir ederken çoğu yerde önce ayetin Arapça metnini vermekte sonra açıklamasına geçmektedir. Bunun bir örneği şöyledir:

قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: قُلْ يَا نَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلاَمًا عَلَى اِبْرَاهِيمَ. وَاَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ ٱلْاَخْسَرِينَ...[16]

Bu dem hakikatinden çık dahi sen
Selameti bul İbrahim Ahsen
Hitab Cibril'e kıldı Rabb-ı Hadî
Eriş ateşe Yâ Cibril buyurdı
Hüda emrinde Cibril oldı râsıh
Açar ateşi bir nice ferasıh
Olur, bir bağ-ı Cennet ol zamanda
Öter bülbül benefşe sünbül anda…[17]

Sonuç

Osmanlı Döneminin son döneminde yetişmiş Oflu hocalardan biri olan Hudekzâde Numan Efendi, küçük yaştan itibaren aldığı iyi eğitim ve üstün zekâsı sayesinde girdiği sınavları ya birincilik ya da hep ön sıralarda tamamlamıştır. Sınavlarda gösterdiği üstün başarısı neticesinde yurdun farklı bölgelerinde müftülük ve önde gelen medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bu görevleri sırasında pek çok kişiye çeşitli ilim dallarında icazet vermiştir. Güçlü muhakeme yeteneğiyle çevresinde diğer hocaların çözemediği zor dini meseleleri çözen hoca namıyla tanınan Numan Efendi, Arapçanın yanında Farsça, Rumca ve Arnavutça dillerine de hâkimdi.

Numan Efendi'nin genç yaşta kaleme aldığı manzum eserinin adı "Manzume-i Numâniyye"dir. Bu eserin orijinal nüshası tespit edilememiştir. Halk arasında kısaca "Numâniyye" adlıyla bilinen ve daha çok Kur'an-ı Kerim kıssalarını konu alan bu eserde Numan Efendi, her kıssa anlatımından sonra okuyucuya dinî ve ahlakî değerlerin kazandırılmasına yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.

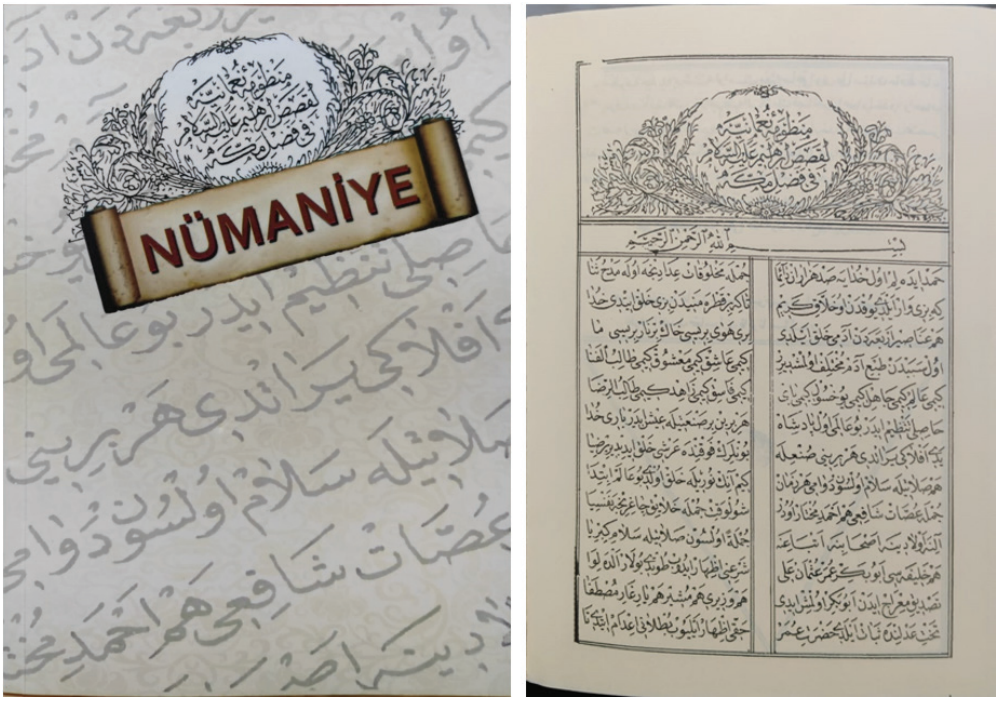
14 Numan Efendi, *Numâniyye*, 160.

15 Numan Efendi, *Numâniyye*, 160.

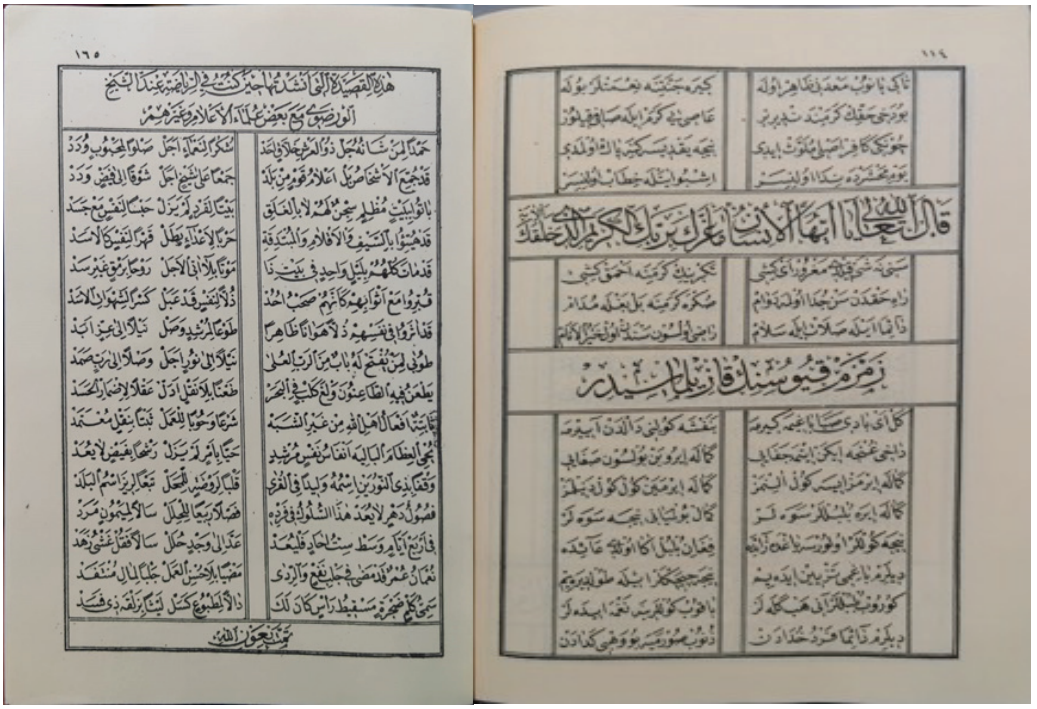
16 Allah-u Teâlâ buyurdu ki: "Biz de: Ey ateş, İbrahim'e serin ve esenlik ol!" dedik. Ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de, asıl kendilerini hüsrana uğrattık…" Enbiya, 21/69-70.

17 Numan Efendi, *Numâniyye*, 34.

Kur'an kıssalarının manzum olarak tefsir edidiği nadir eserlerden biri olan eser, divan edebiyatı tarzında ve çoğu aruz ölçüsüyle kaleme alınmış olup yaklaşık 80 parça ve 3000 beyitten oluşmuştur. Eserde sürükleyici ve anlaşılır bir dilin yanı sıra tarihi olayların anlatımında oldukça başarılı bir üslup kullanılmıştır.

Resim 1: *Numâniyye'nin kapak resmi ve ilk sayfası*

Resim 2: *Numâniyye'de bir iç sayfa ve son sayfa görüntüsü*

Resim 3: *Numan Efendi'nin terceme-i hal vesikası (İstanbul Müftülüğü)*

Kaynakça

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*, İlmiye Ricâlinin Terâcim-i Ahvâli. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Ertan, M. Emin. *Hudekzâde Nu'man Vehbi Efendi Manzume-i Nu'mâniye li Kasas-i İbrahim (a.s.) fî Fazl-ı Mekke.* Ankara: Kurtuba Yayınları, 2012.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Of-Çaykara Müftüleri; Bilimsel, Kültürel ve Sosyal Aktiviteleri," *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri.* (441-486), Trabzon 2001.

İpşirli, Mehmet. "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Tunçer, Mustafa. *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştiği Ortam*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.

Tunçer, Mustafa. "Meşhur Bir Oflu Hoca Portresi: Hudekzâde Numan Vehbi Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı.* Ed. Şenol Saylan, Betül Saylan. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016, 1/119-128.

Tunçer, Rasim. 25.05.2015 tarihinde dedesi Numan Vehbi Efendi'nin hayatı ile ilgili yapılan söyleşi.

Vehbi Efendi, Hudekzâde Numan. *Manzume-i Numâniyye li Kasas-i İbrahim (a.s.) fi Fazlı Mekke,* Dersaadet: Muhammed Beg Matbaası, 1332.

Vehbi Efendi. *Terceme-i Hal varakası*, İstanbul Müftülüğü Arşivi, no 635.

Ahmet Mutluoğlu, http://www.zeleka.net/zelekali-sair-hudekoglu-numan-efendi.html (20.08.2015.)

HÜSEYİN TRABZONÎ VE ESERLERİ

Abdulkerim MALKOÇ[*]

Hayatı

12/18. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Hüseyin Trabzonî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.[1] Bilinen tek eseri *Terceme-i Şifâ-i Şerîf*'in ilk sayfasında kendisi hakkında düşülmüş kayıttan Laleli Çeşme denilen yerde ikâmet ettiği, Kasımpaşa'da güzel koku işi ile ilgilendiği ve künyesinin/lakabının Keşşâf-ı Sânî olduğu öğrenilmektedir.[2] Yine eserdeki bazı ifadelerinden tevazu ehli bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.[3]

Eseri

Terceme-i Şifâ-i Şerîf

Hüseyin Trabzonî'nin tespit edilebilen tek eseri, Endülüslü âlim Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) meşhur eseri *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*'nın Türkçe çevirisidir. *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* isimli bu çalışmanın müellif/mütercim nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu nr. 58'dedir. 246 varaktan oluşan eserin baş tarafında beş sayfalık bir fihrist bulunmaktadır. Rebiülevvel 1161 (Mart 1748) tarihinde tamamlanan eserin, 1186/1771 tarihinde Mehmed b. Mahmûd Bosnevî tarafından istinsah edilmiş 283 varaklık ikinci bir nüshası Milli Kütüphane İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu nr. 447'de,[4] 1223/1808 tarihinde el-Hâc Mûsâ Şükrü tarafından istinsah edilmiş 308 varaklık bir başka nüshası da Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi Vahid Paşa Koleksiyonu nr. 1245'te yer almaktadır.[5]

Peygamber sevgisini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmeti üzerindeki haklarını anlatan *eş-Şifâ* kitabı hem siyer hem de hadis sahasında önemli ve kıymetli bir kaynaktır.[6] Gönüllerde Peygamber muhabbetini güçlendirmeyi, Rasulullah'ı bütün yönleriyle tanıtmayı ve Rasulullah'ın Müslümanlar üzerindeki haklarını belirlemeyi hedefleyen eser İslam dünyasında büyük ilgi görmüştür.[7] Osmanlı ilim geleneğinde de müstesna bir yeri olan eser, *Şifâ-i Şerîf* ismiyle şöhret bulmuş,[8] daha ziyade selâtîn camilerinde önde gelen âlimler tarafından okutulmuş ve Türkçeye tercüme edilmiştir.[9] Dolayısıyla Hüseyin Trabzonî'nin *Terceme-i Şifâ-i Şerîf*'i de bu anlamda önem arz eden bir çalışmadır.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye, abdulkerimmalkoc@trabzon.edu.tr.

1 Daha önce yapılan bir çalışmada da benzer bir netice belirtilmiştir. bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018), 186.

2 Mezkûr ibare şöyledir: "*İsm-i mütercim Hüseyin Trâbûzânî sâkin-i Laleli Çeşme ve san'atuhû 'ıtr Kasımpaşa ve'l-kitâbetü mislü hâzâ ve künyetühû Keşşâf-ı Sânî bi-keşfi*..." bk. Hüseyin Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 58), 1b.

3 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 2a, 202a, 245b-246a.

4 bk. Milli Kütüphane (MK), "El Yazması ve Nadir Eserler" (Erişim 31.07.2023). https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/214538?SearchType=1

5 bk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), "Yazma Eserler Veri Tabanı" (Erişim 31.07.2023). https://portal.yek.gov.tr/works/detail/520304

6 bk. Ahmet Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü'ş-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 54-56.

7 M. Yaşar Kandemir, *Şifâ-i Şerîf Şerhi* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2012), 1/24, 32. Ayrıca bk. 35-42.

8 Kandemir, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 1/29, 34; Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü'ş-Şifâ Adlı Eseri*, 7.

9 Kandemir, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 1/41. Birçok defa Türkçe'ye çevrilen *Şifâ-i Şerîf*'in belli başlı tercümeleri için bk. Kandemir, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 1/41-42.

Muhtevası

Okunaklı (sayılabilecek) bir nesih hattıyla kaleme alınan eserin baş tarafında beş sayfalık ayrıntılı bir fihrist bulunmaktadır. Fihrist kısmı, her sayfada cetvelle ayrılmış yirmi bir adet kutucuk bulunan tablolardan oluşmaktadır. İstisnai olarak ilk sayfadaki ilk üç kutucuğun yerinde "*Fihrist-i hâze'ş-Şifâ ki dört kısım, on iki bâb, yüz on iki fasıl üzeredir.*" cümlesi yer almıştır. Unutulduğu/atlandığı için sonradan, "Üçüncü Kısım" ile bir önceki faslın hemen kenarına kaydedilen İkinci Kısmın Sekizinci (son) Faslı: Mescid-i Nebevî'de Uyulması Gereken Edepler[10] başlığı ile toplamda 103 başlık ihtiva etmektedir.[11] Eserin zahriyesinde kitabı temellük eden şahsa ve temellük bedeline dair "*min kütübi'd-dâ'î Süleymân Şeyh*" ve "*kıymet-i kurûşu: 24*" kayıtları yer almaktadır. İlk sayfasında ise (sonradan) Selîmiye Dergâhı Kütüphanesi'ne vakfedildiğini gösteren bir mühür[12] yer almaktadır.

*Besmele*den hemen önce "*Bu eser, Kâdî İyâz rahmetullâhi aleyhin Şifâ-i Şerîf'inin tercümesidir. Hayır ve bereket umarak tercümesine başladım. Başarı Allah'ın yardımı iledir.*" manasında, kırmızı mürekkeple yazılmış "*Hâzâ terceme-i Şifâ-i Şerîf li'l-Kâdî İyâz rahmetullâhi aleyh, teyemünen ve teberrüken ibtede'tü ve billâhi't-tevfîk.*"[13] cümlesine yer veren Trabzonî ardından *besmele*, *hamdele* ve *salvele* ile sözlerine başlamaktadır. Tercümedeki ifadeler günümüz Türkçe'sinden biraz uzak olsa da anlaşılır niteliktedir. Örneğin; Kâdî İyâz'ın kendi mukaddimesinde kitabını dört kısma (ana bölüme) ayırdığını söylediği satırların tercümesi şöyledir:

"… Bu kitâb-ı müstetâbda kelâmı dört kısım üzerine beyân u hasr eyledim. Evvelki kısmı: Aliyyüla'lâ olan Bârî teâlâyı bu evsâf ile bâlâda mezkûr Nebiyy-i kerîmi kadr-i şerefine kavlen ve fi'len ta'zîm hakkındadır. Bu kısımda dahi murâd ve maksûd olarak kelâm dört bâb üzeredir…"[14] Eserin son cümlelerinin muhtasar şekilde yapılan tercümesi de şöyledir: "İmdi musannif olan Kâdî İyâz -aleyhi rahmetü'r-Rahîmi'l-Feyyâz- dedi ki: 'Bu makâm-ı mekâle gelince elden gelen mikdarı sözler tamam ve maksûd mükemmel oldu. Dilerim ki zikrolunan her fasıl ve her kazıyyesi merâm-ı maksûd olarak kifâyet ede. Âmîn!..."[15]

Hüseyin Trabzonî, *Şifâ-i Şerîf*'in Türkçe'ye tercüme edilmesinin sebebini ise şöyle ifade etmektedir:

"…Arabî terkîb ve gayet ile dakîk ve isti'ârât-ı kesîr[e] ve lügat-ı fasih[a] ve muhtelif[e] ile tasnîf ve tatyîb eden merhûm ve mağfûrun leh Fakîh Kâdî İyâz -aleyhi rahmetü'r-Rahîmi'l-Feyyâz- Hazretlerinin te'lîfin okuyup anlamada fî zemâninâ beyne'n-nâs gayet ile güçlük olduğundan, hâlbuki bilmesi ve anlaması ve sülûku dahi ehem ve elzem olmakla bi'l-küllî elfâzı mefhûmîn kabaca Türkîce'ye tercüme olunmasın iktizâ edip sebep ve tâlibi olan Bursevî Abdurrahmân ed-Darîr -aleyhi rahmetü'l-Ganî- ilhâh ve ibrâm etmesiyle bi-inâyeti'l-Mevlâ ve tevfîkıhî bi'l-kusûr tercümeye cüret ma'nâ-yı ihtisârı kûna tesvîd olundu. Zira meşhûr[dur] ki: 'Kim ki bu kitabı edinse [ve]ya okusa [ve]ya dinlese bi-mennihî teâlâ müşkilleri âsân ve hayât-ı tayyibe ile mütayyeb ve muvaffak ola…"[16]

Trabzonî'nin bu ifadelerinden *Şifâ-i Şerîf*'in tercüme ediliş sebebi; bilinmesi, anlaşılması ve tatbiki gerekli görülen eserin okunup anlaşılmasında güçlük çekilmesi yanında Bursalı Abdurrahmân

10 "8[.] Faslı: Âdâb-ı Mescidin Beyân Eydür [s.]184".

11 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), Fihrist, 1b-3b.

12 bk. Günay Kut - Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 435.

13 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 1b.

14 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 5b. Asıl metin ile karşılaştırmak için bk. Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (Beyrût: Dâru'l-Feyhâ, 1420/2000), 49.

15 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 245b. Krş. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 882-883.

16 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 1b-2a.

ed-Darîr'in[17] eserin tercümesi hususundaki ısrarlı talepleri ve kitapla meşgul olmaktan gelecek bereket olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müellif nüshasının kenarlarında (haşiyelerinde) neredeyse her sayfada irili ufaklı kayıtlara rastlanmaktadır. Bunların çoğu müellife ait minhuvât[18] kayıtları olup genelde asıl metindeki ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin orijinallerini vermekte, yer yer de tercümedeki bazı kelime ve cümlelere açıklık getirmektedir.[19] Kayıtlardan bazısında "sah" (صح) rumuzuyla[20] tashihlere, "nüsha" (نسخة) rumuzuyla[21] nüsha farklılıklarına yer verilmiş olması ve "şerh" (شرح) notuyla[22] bazı şerhlerden alıntılar yapılması da önem arz etmektedir.

eş-Şifâ gibi kıymetli ve edebî bir eseri tercümeye muvaffak olan Trabzonî, mütevazı kişiliğinin icabı olarak eserin tercümesini bitirdikten sonra şu satırlara yer vermiştir:

"Ve bu hakîr mütercim dahi Ganî ve Cevvâd olan Bârî teâlâdan minvâl-i meşrûhu ve mu'accel olan fazlasından mev'ûdu -ki hayât-ı tayyibesidir- dileyici olduğum halde bilkusûr kabaca Türkîce'ye tercümeye cesaret eyledi. Lâkin yine kâri'în ve sâmi'în olan ihvândan mercuvdur ki kusûr ve sehv ve galatı olduğun fehm ederse kalem-i nâsiha havâle ve nisbet edip imkân-ı mertebe tashîhine sa'y veya aslına vâsıl olup hâssaten asl-ı musannifi ve tebe'an tercümeye sebeb olanları ve bu fakîri duâ-i hayr ile yâd u dilşâd edeler. Ola ki ol Vâcibu'l-vücûd celle celâlüh bunun nef'ini âm ve şâmil edip bu fakîrlere eser-i kavî eyleye. Âmîn! Zira nihayeten maksûdumuz dahi budur ki "vehuve a'lemu bi-zâti's-sudûr" ve hasbünallâh ve ni'mel'l-vekîl ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm. Ve sallallâhu 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'în…"[23]

Trabzonî, çalışmasını dua ve niyaz ile sonlandırmaktadır. Aslı Arapça olan bu dua ve niyaz şöyledir:

"Ey günahları bağışlayan! Ey ayıpları örten! Ey sıkıntıları gideren! Ey yardım isteyenlerin yardımcısı! Ey âlemlerin ilâhı! Ey yardım edenlerin en hayırlısı! Sana dua ediyorum, sana yakarıyorum. Senden başka bana yardım edecek yoktur. Seçilmiş peygamberinin hatırına senden bu yazdıklarımı, bizim ve okuyanları için şayi ve faydalı kılmanı istiyorum. Bizi, anne-babalarımızı, üstatlarımızı, hocalarımızı, bu kitaba bakanları, bunun meydana gelmesine vesile olanı,[24] bütün erkek ve hanım müminleri bağışla. Âmîn, ey ihtiyaçları gideren! Ey Allahım, bu satırlarda umumen zikrolunan, yaratılmışların en şereflisine, onun âline, evladına, arkadaşlarının hepsine rahmet eyle. Bütün peygamberlere de selâm olsun. Hamd, (bütün) âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Âmîn, Âmîn, yâ Mu'în!"[25]

Nüshanın sonundaki kırmızı mürekkeple yazılmış ferâğ kaydında; *"Min yed-i mütercim Hüseyin Trâbûzânî, künyetühû Keşşâf-ı Sânî. Gurra[-i] Rebiülevvel Sene 1161. Yâ âlim[en] bi-hâlî, 'aleyke*

---

17 Hâşiyede, Ayntâbî'nin talebesinden olup onun yolundan gittiği belirtilmiştir. bk. Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 1b. Muhtemelen Halvetiyye meşâyihinden 1000/1591-92 tarihine yakın vefat eden Şâh Velî-yi Ayntâbî (Şâh Velî b. Kaya Nâibü'l-Askerî) kastolunmaktadır. bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1333/1915), 1/97.

18 Özellikle İslâmî ilimlere dair eserlerde karşılaşılan bu kayıtlar müellif tarafından metnin anlaşılmasına katkı sağlayacak kısa açıklamalardır. Minhuvât (منهوات), "ondan" anlamına gelen Arapça "minhu" (منه) kelimesinin çoğuludur. Terkipteki "hû" (ه) zamiri ile kast olunan müelliftir. bk. Songül Karaca, "Minhuvât Kayıtlarının Tenkitli Metin Neşirleri İçin Önemi: Fütûhu'l-Mücâhidîn Örneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 71 (Mayıs 2021), 166.

19 bk. Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 2b, 4b, 35b, 64b, 99a, 137a, 166b, 168b, 169a, 172b, 179a, 180b, 181a, 188a, 189a, 194a, 201a, 202a, 204a, 204b, 206a, 209a, 214a, 218b, 219b, 233b, 239a, 244b vd.

20 bk. Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 13a, 22a, 30b, 35b, 43b, 47a, 49, 60a, 89a, 93a vd.

21 bk. Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 45a vd.

22 bk. Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 204b, 213a, 244a. Bazen "Alî el-Kârî" (علي القاري) denilerek yapıldığı da vardır. bk. 22a, 73b.

23 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 245b-246a.

24 Bursalı Abdurrahmân ed-Darîr. bk. Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 1b.

25 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 246a.

ittikâlî, bu 'abdin pek hâlî."[26] cümleleri yer almıştır. Buna göre eser, milâdî 1 Mart 1748 tarihinde tamamlanmış olmaktadır.[27]

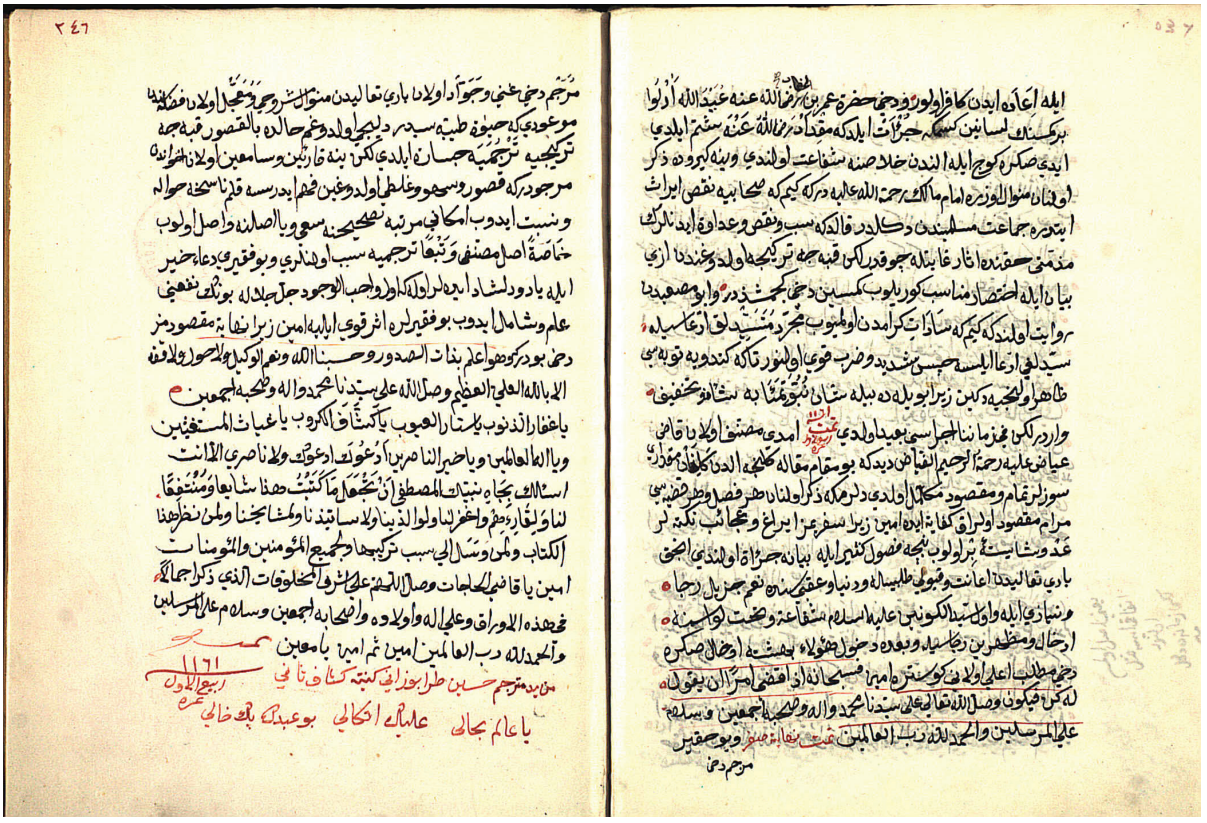
Resim 1: *Terceme-i Şifâ-i Şerîf'in fihristinin ilk iki sayfası (Pertev Paşa, 58)*

Resim 2: *Terceme-i Şifâ-i Şerîf'in ilk iki sayfası (Pertev Paşa, 58)*

26 Trabzonî, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf* (Pertev Paşa, 58), 246a.

27 bk. Türk Tarih Kurumu (TTK), "Tarih Çevirme Kılavuzu" (Erişim 31.07.2023). https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/

Resim 3: *Terceme-i Şifâ-i Şerîf'in son iki sayfası (Pertev Paşa, 58)*

Kaynakça

Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1333/1915.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018). 155-239.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. Beyrût: Dâru'l-Feyhâ, 1420/2000.

Kandemir, M. Yaşar. *Şifâ-i Şerîf Şerhi*. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2012.

Songül Karaca. "Minhuvât Kayıtlarının Tenkitli Metin Neşirleri İçin Önemi: Fütûhu'l-Mücâhidîn Örneği". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 71 (Mayıs 2021), 163-180.

Kut, Günay - Bayraktar, Nimet. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.

MK, Milli Kütüphane. "El Yazması ve Nadir Eserler. Erişim 31.07.2023. https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/214538?SearchType=1

Trabzonî, Hüseyin. *Terceme-i Şifâ-i Şerîf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 58, 1a-246a.

TTK, Türk Tarih Kurumu. "Tarih Çevirme Kılavuzu". Erişim 31.07.2023. https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/

YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Yazma Eserler Veri Tabanı". Erişim 31.07.2023. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/520304

Yılmaz, Ahmet. *Kâdî İyâz'ın Kitâbü'ş-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

İBRAHİM CÛDÎ BEY VE ESERLERİ

Ahmet Başaran MANAV[*]

Hayatı

Trabzonlu Muallim İbrâhim Cûdî, Hicrî 27 Sefer 1281[1] Pazartesi günü Trabzon Merkez Hacı Kâsım Mahallesinde doğdu. Şiirlerinde "Cûdî"[2] mahlasını kullandığı için, bu şekilde tanınmıştır. Babası, Arsin İlçesi[3] Merkez Yeşilce Mahallesi eşrâfından İskender Paşa Medresesi müderrisi ve Nakşîbendî tarikatının Hâlidiyye kolunun halifelerinden[4] Küçükibrâhimzâde Hacı Mehmed Efendi, annesi ise Âişe Hâtun'dur. "Küçükibrahimoğulları" soyundan gelen aile, günümüzde "Gürsoy" soyadını kullanmaktadır. Cûdî Efendi, H.1291 (M.1875) yılında babasının ölümü ile çocuk yaşta yetim kalmıştır. Trabzon eşrafından Kazzâzzâde Hacı İbrâhim Efendi'nin himâyesiyle yetişmiş, bir süre onun yanında kazazlık yapıp ticaretle de meşgul olmuştur.[5]

Eğitimi

Cûdî Efendi ilk eğitimini babası Hacı Mehmed Efendi'den almıştır. 5 yaşında mahallesinde bir kadın öğretmenin evindeki "Tabakhâne Mekteb-i İbtidâiyyesi'ne başlamış,[6] sonrasında Müftü Medresesi'nde devam etmiştir. Babasından, Hoca Derviş'ten, Hacı Kadızâde Hüseyin Efendi'den ve İl Müftüsü Hacı Fâik gibi hocalardan Kur'ân-ı Kerîm, tecvid, ilmihâl ve yazı dersleri görmüş; Arabistan dönüşü medrese eğitimine devam etmiş ve Semercizâde Hacı Mehmed Efendi'den 1901 yılında icazet almıştır. Âlim bir babanın çocuğu olarak yetişen Cûdî Efendi, 14-15 yaşlarında Arapça ve Farsça'sını bir hayli ilerletmiş, şiir ve nesir yazmaya da başlamıştır. 17 yaşında da Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiştir.[7]

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, manavahmet@trabzon.edu.tr

1 İbrahim Cûdî Efendi'nin doğum tarihi ile ilgili olarak farklı tarihler verilse de en doğrusu, Trabzon Müftüsü olurken kendi el yazısı ile yazıp verdiği "Terceme-i Hâl" evrakındaki verdiği tarihtir. Söz konusu kaynakta doğum tarihi olarak 27 Sefer 1281 geçmektedir ki, bu da miladî olarak 01 Ağustos 1864'e tekabül etmektedir. Bk. ttk.gov.tr. 28.10.2023, Erişim https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/. Mahmut Goloğlu da aynı tarihi vermektedir. Bk. Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Trabzon: Serander Yayınevi, 2013), s. 160. Ancak TDV İslâm Ansiklopedisi'nde (Bk. Mustafa Uzun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.) doğum tarihi, 1863 olarak verilmiştir. Hüseyin Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı [Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan, Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 135.

2 Çağdaş olmaları, aynı adı ve mahlası taşımaları sebebiyle zaman zaman Merzifonlu Cûdî ile karıştırılmaktadır. Bk. Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.

3 Arsin o dönemde, Yomra kazasına bağlı bir köydü. O sebeple babası, Yomralı Hacı Mehmed Efendi diye bilinmektedir.

4 Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s. 247.

5 İbrahim Cûdî Efendi, *el-Haytü'l-Ebyaz veya Ramazan Vâizi*, sad. Hasan Batmaz & Hasan Ege (İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970), s. 3; Murat Yüksel (haz.), *Trabzon'lu Muallim İbrahim Cûdî Hayatı, İnsani ve Edebi Kişiliği, Bazı Şiirleri ve el-Kenzu'l-Esna fî Şerhi'l-Esma'il-Hüsna* (Trabzon: Maçka İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Yayınları, ts.), s. 21; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 129-130; Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s. 160.

6 Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s. 160.

7 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 130-131.

Görevleri

Eğitimle İlgili Görevleri

Şeyhülüdebâ Ali Nâkî Efendi'nin açtığı Hamîdiyye Mektebi'nde[8] 1300/1301 (1883) yıllarında Türkçe hocalığı, Arabistan dönüşünde de idarecilik yapmıştır. İki yıl sonra Mekke'ye giderek dört sene[9] orada kalmıştır.[10] Trabzon'a dönünce muallimliğe devam etmiştir.[11]

İbrâhim Cûdî Efendi'nin şöhretini artıran ve "Muallim" unvanı ile bütünleşmesine sebep olan husus, "Zeytinlik Mektebi" ile ilgili çalışmalarıdır. 1305/1306'da (1888)[12] açılan Zeytinlik Mektebi'ne kurucu müdür olarak atanan Cûdî Efendi, yirmi yıldan fazla bir süre burada müdürlük yapmış, özellikle Trabzon ve çevresinde çok meşhur olan ve bu sebeple iki kez basılan *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* isimli eserin satışından sağlanan gelirle Zeytinlik Mektebi'ni tamir ettirip ikinci katını yaptırmıştır.[13] Cûdî Efendi'nin idaresinde bu mektep, Trabzon'un eğitim hayatında çok büyük bir başarı kazanmış ve rağbet görmüş; Dâru'l-Muallimîn (Öğretmen Okulu) öğrencileri, örnek ders dinlemek ve tatbikat yapmak için bu okula gönderilmiştir. İbrahim Cûdî Efendi, Zeytinlik Mektebi'nin müdürlüğü ile birlikte bir müddet, İranlıların kurduğu "Nâsırî İdâdîsi'nde de öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Bütün bunların yanında Fransızların kurduğu Frerler Mektebi ile Ermeni ve Rum okullarında da Türkçe hocalığı yapmıştır. 1928-1929 eğitim-öğretim yılı başında, Cumhuriyet öncesi mezunlardan ve o dönemde okulun müdürü olan Emîn Tuğcu'nun[14] girişimleri ve Vilâyet Encümeni'nin 10 Aralık 1928 tarihli kararıyla okulun adı "Cûdîbey Mektebi" (daha sonraki adıyla Cûdîbey İlkokulu) olarak değiştirilmiştir.[15] Cûdî Efendi, İl Jandarma Teşkilatı'nın ıslahı için açılan "Efrâd-ı Cedîde"de bir iki yıl kadar din derslerine girmiş; Posta Kumandanları Mektebi'nde Türkçe (Kavâid) dersleri vermiş; bu okul kapanıncaya kadar yaklaşık 3 yıl boyunca muallimliğe devam etmiştir. Hatta bu mektep için bir marş da kaleme almıştır.[16] Cûdî Efendi, 1325/1326'da (1908) yüksek dereceli ilmiye rütbelerinden olan *mûsıle-i Süleymâniyye*[17] pâyesini elde etmiştir. 1327/1328'de (1910) girdiği imtihanı birincilikle kazanarak Trabzon Mektebi Sultânîsi'ne (şimdiki Trabzon Fen Lisesi) Arapça hocası olmuştur.[18]

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Trabzon Ruslar tarafından işgal edilince 1916'da Ünye'ye hicret etmiş, Fevziye Mektebi'nin çatı katında açılmış olan Ünye Sultânîsi'nde öğretmenlik ve idarecilik yap-

8 Müdürlüğünü, Trabzon'un ilk Milli Eğitim Müdürü olan Ali Naki Bey'in yaptığı Mekteb-i Hamîdiyye, Zeytinlik Sibyan Mektebi'nin (Zeytinlik Mektebi) binasına taşınmış, böylece Mekteb-i Hamîdiyye, bünyesinde ilk ve orta dereceli eğitim veren bir okul olmuştur. Muallim İbrahim Cûdî Efendi'nin burada Türkçe öğretmenliği yaptığı bilinmektedir. 1887 yılında Mekteb-i Hamîdiyye'nin yeni binası (şimdiki Trabzon Fen Lisesi) açılınca öğrencileri ve öğretmen kadrosu Zeytinlik Mektebi'nden ayrılmıştır. Zeytinlik Mektebi'nde tadilat düşünülmüşse de, yeniden yapımına karar verilmiştir. Bk. cudibey.meb.k12.tr. 28.100.2023, Erişim https://cudibey.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

9 Murat Yüksel, Kazzâzzâde Hacı İbrâhim Efendi'nin himâyesiyle 17 yaşlarında Mekke'ye değil, Cidde'ye gittiğini ve 3 yıl Cidde'de, 1 yıl da Mısır'da kaldığını aktarır. Bk. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 22-23. Aynı yerde Cûdî Efendi'den naklen, bir tütün şirketinin Hicaz'daki şubesinin kâtipliğine giderek Arapça'sını ilerlettiği aktarılır.

10 Goloğlu, Trabzon Tarihi'nde Cûdî Efendi'nin, memur olarak Arabistan'a gittiğini ifade eder. Bk. Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s. 160. Hüseyin Albayrak da "tahminen kaydını düşerek resmî görevle gittiğini söyler. Bk. Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 131.

11 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 130.

12 Goloğlu, Zeytinlik Mektebi'nin kuruluş tarihini M. 1888 olarak vermektedir. Bk. Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s. 160.

13 Hüseyin Albayrak, *Kuruluşunun 100. Yılında Cûdîbey İlkokulu* (Trabzon: Erol Ofset, 1988), s. 25.

14 Emîn Tuğcu, Trabzonlu eğitimcilerden. 1928-1953 yılları arasında Cûdîbey İlkokulu'nun müdürlüğünü yapmıştır. Bk. Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî: (Hayatı, Eserleri, Şiirleri)* (Ankara: Kozan Ofset, 1998), s. 32.

15 cudibey.meb.k12.tr. 28.100.2023, Erişim https://cudibey.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

16 Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 24, 27; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 133.

17 Osmanlı eğitim sisteminde yüksek tahsile hazırlayan Süleymaniye Medresesi'nin ilk derecesi. Bk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), "Medrese", 28/330.

18 Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 25; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 131-132; cudibey.meb.k12.tr. 28.100.2023, Erişim https://cudibey.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

mıştır. Binanın çatı katının yanması üzerine -muhtemelen Sultânî kapandığından-[19] Ankara'ya çağrılmış ve Ankara Sultânîsi'nde[20] 20 Cemâziyelâhir 1335 (13 Nisan 1917) Cuma günü göreve başlamıştır. Ankara Sultânîsi'nde idarecilik ve Arapça hocalığını yaklaşık bir buçuk yıl, "Dârü'l-Muallimât Ulûm-i Dîniyye-Muallimliği" görevini de bir yıl kadar sürdürmüştür. Cûdî Efendi Ankara'da, irşat faaliyetlerine de katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet İşleri Başkanı olan, dönemin Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin (1861-1941), izniyle Ankara'da kaldığı müddetçe Hacı Bayram Camii'nde vaazlarına devam etmiştir. 24 Şubat 1918'de Trabzon'un düşman işgalinden kurtulmasıyla şehre geri dönmüş, 1 Kasım 1918'de Trabzon Sultânîsi'ndeki görevine tekrar başlamıştır.[21] 1 Eylül 1919'da Sultânî'nin Farsça derslerine de girmeye başlamış,[22] bir ay sonra da "Trabzon Fâtih İnâs Mektebi"nin[23] hem müdürlüğü hem de "devre-i âliye" Türkçe öğretmenliği görevlerine getirilmiştir. 1 Ocak 1922'de Fâtih İnâs Mektebi Müdürlüğü'nden yoğunluk sebebiyle ayrılmış, bundan sonra bütün mesaisini Trabzon Sultânîsi'ndeki derslerine vermiştir.[24] Cûdî Efendi, eğitimle ilgili bu yoğun faaliyetlerinin yanı sıra dört yıl kadar da "Trabzon Maârif Meclîsi Âzâlığı" görevini fahrî olarak yürütmüştür. Cûdî Efendi, bir yıl kadar da Trabzon'da çıkartılan Vilâyet Gazetesi'nin başmuharrirliğini (başyazarlık) yapmış, İstikbâl Gazetesi, Kaygû, Genç Anadolu dergilerinde de yazıları ve şiirleri yayımlanmıştır.[25]

Cûdî Efendi'nin eğitimle ilgili diğer bir görevi de Trabzon'da kurulması planlanan yeni bir medrese ile ilgili istişare sürecine katılması ve açıldığında da medresede üst sınıfların derslerine hoca olarak girmeyi taahhüt etmesiydi. 1921 yılında Trabzon'da örnek bir İslâm medresesinin kurulması planlanmıştı. Trabzon Valisi Hâzım Bey (Tepeyran), halkın talepleri doğrultusunda Maârif Müdürü Rıfkı Bey ile Trabzon Sultânîsi Müdürü Ali Cânib (Yöntem) Bey'lerden modern bir medrese programı hazırlamalarını istemişti. Medresenin kuruluşu ve müfredatı için Müftü Câmii Medresesi'nden yetişmiş Hatipzâde Emîn Efendi ve İbrâhim Cûdî Efendi ile istişare edilmiş, üst sınıflardaki dersler için hocalık sözü alınmıştı. Hatipzâde Emîn Efendi'ye medresenin müdürlüğü teklif edilmiş, o da bunu kabul etmişti. Trabzon'daki Hatûniyye, İskender Paşa, Orta Hisâr ve Müftü Camii Medreseleri işgal sebebiyle hem kendileri hem de eğitim hizmetlerinin yürütülmesini sağlayan vakıfları ciddî zarar görmüştü. Bu sebeple yeni bir medresenin kurulmasının daha doğru olacağı kanaatine varılmıştı. Eskiden farklı olarak bu medresede yabancı dil eğitimi de verilecek, Arapça pratik olarak da öğretilecekti.[26] Ancak bu önemli çalışma başarıya ulaşamamıştır. Muhtemelen şehrin maruz kaldığı işgalle savaş şartlarının getirdiği olumsuz ekonomik şartlar ve sonrasında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte eğitim anlayışının değişmesi, bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

Eğitim Dışındaki Görevleri

14 Cemâziyelevvel 1321'de (8 Ağustos 1903) tayin edildiği Trabzon Ticaret Mahkemesi "dâimî "âzâlığı" göreviyle memuriyet hayatına adım atmıştır. Tercihen ve imtihanını kazanarak başladığı bu göreve 1328'de (1910) mahkemenin lağvedilmesine kadar devam etmiştir.[27]

19 Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 34-35.

20 "Taş Mektep" olarak da bilinen Ankara Sultânîsi Günümüzdeki Hacettepe Üniversitesi Kampüsü içinde kalmış bir bina idi. Daha sonra bu bina, yıkılmıştır. Bk. Mahir İz, *Yılların İzi* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1975), s. 439.

21 İz, *Yılların İzi*, s. 59, 67, 74; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 35; a.mlf., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 135.

22 Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 135.

23 Trabzon Fâtih İnâs Mektebi, Cumhuriyet Dönemi'nde Gazipaşa İlkokulu olarak kullanılmıştır. Bahçecik Yokuşu'ndaki bina günümüzde Halk Eğitim Merkezi Özel Yürekler Ek Binası olarak hizmet vermektedir.

24 Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 132.

25 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 134.

26 Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 338-39.

27 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 131. Murat Yüksel' göre, Trabzon Ticaret Mahkemesi'ne başkanlık da etmiştir. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 24.

Cûdî Efendi, Kurtuluş Savaşı yıllarında şehirdeki Millî Mücadele çalışmalarına da aktif olarak katılmıştır. Bu amaçla kurulan "Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-i Milliyye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış hatta bir ara heyetin başkanlığına da getirilmiştir. Cûdî Efendi, ayrıca konuşmaları ve vaazlarıyla, ayrıca şehirde yayın yapan başta İstikbâl Gazetesi olmak üzere diğer yayın organlarındaki yazılarıyla Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için bütün gayretini ortaya koymuştur.[28] İbrâhim Cûdî Efendi, Cumhuriyet öncesi İttihatçılardan gelen mebusluk teklifini reddettiği gibi, Cumhuriyet döneminde yapılan milletvekilliği teklifini de reddetmiş; kendi tabiri ile muallimliği, mebusluğa tercih etmiştir.[29]

Müftülüğü

Cûdî Efendi, Müftü Ahmet Mahir (Durukan) Efendi'nin ölümü üzerine ondan sonra, bazı kaynaklarda Müftü Raif Bey'in ölümü üzerine 1924 Haziran'ında Trabzon Müftüsü olmuştur.[30] Gazi Mustafa Kemal, 15 Eylül 1924'te Trabzon'a gelmiş ve Trabzon Sultânîsi'ni ziyaret etmiş ve İbrâhim Cûdî Efendi'yle de görüşmüştü. Bu ziyaret Trabzon Müftüsü olarak atanmasından sonra olduğuna göre, İbrâhim Cûdî Efendi'nin öğretmenliğe devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbrâhim Cûdî Efendi'nin Trabzon Müftülüğü göreviyle, Trabzon Sultânîsi'ndeki öğretmenlik görevini birlikte yürütmüştür.[31] Cûdî Efendi'nin yaklaşık iki yıl süren "Müftülük" hizmeti ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. [32]

Cûdî Efendi, hem yaşının ilerlemesi hem de yoğun çalışma temposu sebebiyle yorgun düşmüştü. 1340 (1922) yılında sesinin kısılmasıyla ders vermekte zorlanmaya başlamış, tedavisine önce Trabzon'da başlanmıştır. Boğaz kanserine yakalanan İbrâhim Cûdî Efendi, tedavi maksadıyla İstanbul'a gidip ameliyat olmuşsa da, şifa bulamamış, evinden çıkamaz hale gelmiştir. Cûdî Efendi, 30 Ramazan 1344'te (12 Nisan 1926) tarihinde Trabzon'da rahmetli olmuştur. Ölümü büyük bir üzüntü ile karşılanmış; şehirdeki bütün müessese, dükkân ve resmî daireler kapatılmıştır. Cenazesi, mahşerî bir kalabalığın iştiraki ile Hâtûniyye (bugünkü Gülbahar Hatun) Camii'nde kılınmış ve Hâtûniyye Mezarlığı'nda, babası Hacı Mehmed Efendi'nin yanına defnedilmiştir. 1935'lerde bu mezarlık, şehre meydan açmak ve park yapma (Atapark) düşüncesiyle tahliye edilmiştir. Bu sebeple İbrahim Cûdî Efendi'nin ve babasının kabirleri Sülüklü Mezarlığı 28. adaya nakledilmiştir.[33]

İlmî Kişiliği

İbrahim Cûdî Efendi'nin şiirlerinde öğreticilik vasfı (didaktiklik), lirizmin önüne geçmektedir. Bununla birlikte, divan tarzında kendini ispatlamış, aruz veznine hâkim bir şairdir. Şiirlerinde "Cûdî" mahlasını kullanmıştır.[34] İbrahim Cûdî Efendi'nin divanı bugün için kaybolmuştur. Mahir İz Hoca, Ankara Sultânîsi'nde beraber çalıştıkları yıllarda Cûdî Efendi'nin basılmamış divanını rica ettiğini, kendi seçimine göre bazılarını yazdıktan sonra iade ettiğini söyler. Mahir İz Hoca, divanın akıbetini Cûdî Efendi'nin oğluna sormuş; o da Samsun Lisesi Müdürü Ziya Bey'in, divanın yazılı olduğu defteri

---

28 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 136.

29 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.

30 Trabzon Müftülüğü'nde müftüleri gösteren albümde İbrâhim Cûdî Efendi'den önceki müftü olarak Ahmet Mahir (Durukan) yer almaktadır. Söz konusu albümde Raif Bey'in fotoğrafı yoktur. İbrâhim Cûdî Efendi'nin müftülüğe bailadığı tarih oalrak da gün, ay bilgisi verilmeksizin 1925 tarihi verilmiştir.

31 Murat Yüksel, Sultânîsi'ndeki öğretmenliğe devam etmesi şartıyla, müftülük görevini kabul ettiğini aktarır. Bk. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 26.

32 Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 138, 143.

33 Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 27, 48; a.mlf., *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'ndaki Tarihi Şahsiyetler ve Kitabeler* (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), s. 69, 87-88; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 216; a.mlf., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 143-144.

34 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 140.

aldığını, ancak iade edip etmediğini öğrenemediğini söylemiştir.[35] Bu dîvandan alınma seçme şiirlerden oluşan ve Cûdî Efendi'nin oğullarında bulunan üç ayrı defterde de yaklaşık aynı şiirler bulunmaktadır. Bu defterler temin edilip vezin ve kafiyeleri bulunarak, gazete ve dergilerde yayınlanmış diğer şiirlerle birleştirilince 59 şiir ortaya çıkmıştır. Bu şiirler ilk defa 1988 yılında, Hüseyin Albayrak'ın *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî,* isimli eserinde yayınlanmıştır.[36] İbrahim Cûdî Efendi, şairliğinin yanı sıra, mezar taşlarına üzerine güzel kasideler yazarak tarih düşürmesiyle de bilinir. O'nun bu konudaki hüneri, tarih düşürmedeki maharetiyle tanınan divan şairi Seyyid Osman Sürûrî'ye benzetilmiştir. Cûdî Efendi, Trabzon'daki birçok mezar kitabesine de beyit yazıp tarih düşürdüğü gibi, babasının mezar kitabesine de beyit yazıp tarih düşürmüştür.[37]

Cûdî Efendi, çalışkan, gayretli, çevresinde sevilen-sayılan, ahlâkî olarak üstün meziyetlere sahip bir âlimdi. Cûdî Efendi'nin Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti, -kendi ifadesiyle- hem iyi bir şekilde konuşabilecek hem de edebiyatlarıyla şiir yazabilecek seviyede idi.[38] Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine konuşma, yazma ve öğretme seviyesinde sahip, lügat yazabilecek kadar dil bilimine vâkıf, divanı olan bir edebiyatçı idi. Bütün bu edebî derinliğine rağmen, meseleleri çocukların bile anlayabileceği seviyede bile basit olarak anlatabilirdi. Nitekim eserleri bunun en güzel örnekleridir. Ayrıca tarih ilmine vâkıf, bu konuda kalem oynatabilecek maharet sahibi bir kimseydi. Bütün bunların yanında medreseden mücâz, okullarda dinî derslerde (ulûm-i dîniyye) hocalık ve müftülük gibi dini sahanın hem teorisinde hem de pratiğinde bulunmuş bir din adamı idi. Nitekim Cûdî Efendi, bütün bu meşguliyetlerinin yanında sadece müftü olduğu dönemde değil, ondan önce de irşat faaliyetlerine katılmış, yıllarca camilerde vaaz vermiştir. Cûdî Efendi, Ramazanda teravih öncesi Tabakhane Camii'nde, gündüzleri ve ramazan dışında da Çarşı Camii'nde vaaz ederdi. Cûdî Efendi, Tabakhane Camii'ndeki vaazlarında her ramazanda Kur'ân-ı Kerîm'in bir cüzünü tefsir edermiş. İşgal yıllarında ara verdiği bu hizmete devam etmişse de, tamamlama ve yazıya geçme imkânı bulamamış, 21. cüzde kalmıştır. Cûdî Efendi'nin vaazları şehirde geniş bir ilgili uyandırır, her kesimden insan onu dinlemeye gelirdi.[39]

Eserleri

Muallim İbrâhim Cûdî Efendi, gazete ve dergilerde çıkan yazılarıyla şiirlerinden başka, müstakil birçok kitap da telif etmiştir. Cûdî Efendi'nin telif ettiği eserlerin sayısı ile ilgili olarak farklı rakamlar belirtilmekle birlikte, en doğru rakam 19'dur. Eserlerinin birçoğu ders kitabı formatında ve Trabzonlu Kitâbî Hamdi Efendi'nin talebiyle yazılmış, yine onun tarafından basılmıştır. Bu eserler içerisinde özellikle *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ*, *Târîh-i Enbiyâ* ve *el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi*, Osmanlı'nın son dönemlerinde Trabzon ve çevresinde hatta Kafkaslar'a kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmış, okuma-yazma oranının artmasına ve temel dinî bilgilerin öğrenilmesine önemli katkı sağlamıştır. Cûdî Efendi'nin eserlerinin tamamı Trabzon matbaalarında basılmıştır. Bu eserlerden *el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi*, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* ve Lügat-ı Cûdî'nin ikinci baskıları Latin harfleriyle yapılmıştır.[40]

Cûdî Efendi'nin eserlerinin bir kısmı ders kitabı niteliğinde, bir kısmı da genel dinî kültüre ve edebiyata dair eserlerdir. Bu sebeple biz de müellifin eserlerini iki başlık altında toplamayı uygun gördük.

---

35 İz, *Yılların İzi*, s. 59.

36 Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 156-215.

37 Goloğlu, *Trabzon Tarihi,* s. 265; Yüksel, *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'ndaki Tarihi Şahsiyetler ve Kitabeler*, s. 69, 87-88.

38 Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 29; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.

39 Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 139.

40 Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81-82; Albayrak, "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 143-144.

Genel Eserler

1. Nevâdir-i Nefise

Arap edebiyatından derlenen bazı hikâyelerin tercümesinin yer aldığı edebî bir eserdir. Hikâyelerin dörtte üçünün basılmasına izin verilmediğinden eser, 2 forma ve 32 sayfa olarak basılmıştır. (Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1309/1891-892)

2. el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ

Allah'ın (c.c.) isimlerinin (esmâ-i hüsnâ) manzum olarak şerhinin yapıldığı 55 sayfalık bir eserdir. *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* Trabzon Maârif Müdürü Tevfik Bey'in gayretleriyle 1325'in (1907) Recep ve Ramazan aylarında iki kez basılmış ve -daha önce ifade edildiği üzere- satışından elde edilen gelirle Zeytinlik Mektebi tamir ettirilip ikinci kat ilave edilmiştir. Eser, Murat Yüksel tarafından Latin harfleriyle basılmıştır.[41] (Trabzon: Serâsî Matbaası, 1325/1907)

3. el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi

Ramazan ayı, orucun fıkhı, teravih, vitir ve bayram namazları, kadir gecesi, sadaka-i fıtır ve i'tikâf gibi bu ayla ilgili ibadetleri ilmihal formatında ele alan bir kitaptır. Eser, Latin harfleriyle de basılmıştır.[42] (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1328/1910)

4. Târîh-i Enbiyâ ve İslâm

İbrahim Cudi'nin en önemli ve hacimli eserlerinden biri olan bu kitapta Hz. Âdem'den (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar bütün peygamberlerin hayatları kısaca ele alınmıştır. 192 sayfalık bu eser, Hz. Peygamber dönemini detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra İslâm tarihindeki belli başlı devletler hakkında kısa bilgiler vermiştir. (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1328/1910)

5. Küçük Târîh-i Enbiyâ ve İslâm

64 sayfalık bu eser, *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm* adlı eserin, ilk mektepler için hazırlanmış bir özeti mahiyetindedir. (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1329/1911)

6. eṭ-Ṭarâ'if ve'z-Zarâ'if

Edebî nükteler, Arap edebiyatına ait hikâye ve fıkralardan oluşan 96 sayfalık Arapça bir eserdir. Arapça metin çalışmaları için kaleme alınmıştır. (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1331/1912-1913)

7. Lügat-ı Cûdî

Cûdî Efendi'nin en son ve en önemli eseridir (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1332/1913). 1100 sayfalık bu eserde, Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye geçen kelimelerin açıklamalarını yapmıştır. Müellif bunu yaparken zaman zaman kendi şiirlerini de kullanmıştır. İsimsiz mısralar, beyitler ve manzum tercümelerle bazı ibarelerin müellife ait olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Cûdî Efendi eserini yazarken, her ne kadar Lügat-i Nâcî'den faydalansa da bazı bakımlardan onu geçtiği görülmektedir. Eseri farklı kılan bir diğer özellik de, madde başı olarak alınan terimlerin diğerlerine nazaran daha geniş şekilde ve örnek verilerek izah edilmiş olmasıdır. Lügat-ı Cûdî, Türk Dil Kurumu[43] tarafından basılmıştır.[44]

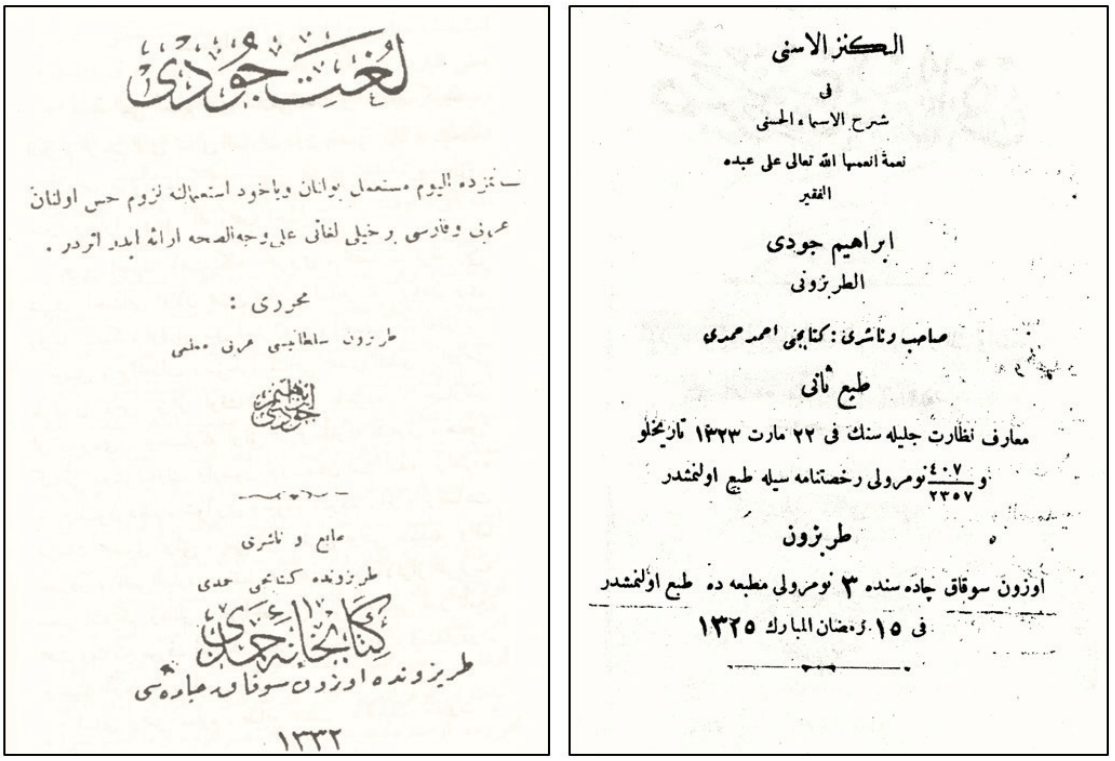
---

41 Murat Yüksel (haz.), *Trabzon'lu Muallim İbrahim Cûdî Hayatı, İnsani ve Edebi Kişiliği, Bazı Şiirleri ve el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* (Trabzon: Maçka İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Yayınları, ts.).

42 İbrahim Cûdî Efendi, *el-Haytü'l-Ebyaz veya Ramazan Vâizi*, sad. Hasan Batmaz & Hasan Ege (İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970).

43 İbrahim Cûdî Efendi, *Lügat-i Cûdî*, haz. İsmail Parlatır & Belgin Tezcan Aksu & Nicolai Tufar (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006).

44 Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 50-53; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 86-102; a.mlf., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 142-143.

لغت جودی

محمودی :

طرابزون سلطانیسی عربی معلمی

ابراهیم جودی

طرابزونده کتابخانه جودی

طرابزونده اوزون سوقاق جاده سنده عمارتی

۱۳۳۲

الکنز الاسنی

فی

شرح الاسماء الحسنی

نعمة انعمها الله تعالی علی عبده

الفقیر

ابراهیم جودی

الطرابزونی

صاحب وناشری : کتابجی احمد حمدی

طبع ثانی

معارف نظارت جلیله سنك فی ۲۲ مارت ۱۳۲۳ تاریخلو

و ۴۰۷/۲۳۰۷ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولنمشدر

طرابزون

اوزون سوقاق جاده سنده ۳ نومرولی مطبعه ده طبع اولنمشدر

فی ۱۵ رمضان المبارك ۱۳۲۵

Resim 1: *Lügat-i Cûdî ve el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ* adlı eserlerin kapakları[45]

Ders Kitapları

1. Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî

Hamîdiyye ve İslahhâne'nin yerine açılan Hayriyye mekteplerinde okutulan elifbâların yeterli olmaması üzerine yazılmış bir eserdir. Çok tutulan bu eser, aynı yıl içerisinde bazı ilave düzeltmelerle dört kez basılmıştır. (Trabzon: Serâsî Matbaası, 1312/1894-1895)

2. Resimli Elifbâ-yı Osmânî

Çok rağbet gören *Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî*'nin resimli olarak basılmış halidir. Cûdî Efendi'nin ifadesiyle bu eser, Karadeniz vilâyetlerinde, Erzurum civarında ve pek çok Kafkas bölgesinde yirmi yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. (Trabzon: Serâsî Matbaası, 1312/1894-1895)

3. Rehber-i Avâmil

Arapça gramerinin iki bölümünden biri olan nahiv ilmiyle alakalı Birgivî'ye ait *el-ʿAvâmilü'l-miʾe* adlı eserin anlaşılması amacıyla yazılmıştır. Cûdî Efendi, kitabın anlaşılabilmesi için *el-ʿAvâmilü'l-miʾe*'deki bütün örneklerin tahlilini yapmıştır. Uzun yıllar yardımcı ders kitabı olarak okutulan eser, 1329'da (1911) talep üzerine ikinci kez basılmıştır. (Trabzon: Mirkoviç Matbaası, 1325/1907)

45 Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 103-111.

4. Kırâat-i Türkiyye

İlkokulların okuma yazmayı öğrendikten sonra öğrencileri okumaya teşvik etmek, okumalarını geliştirmek ve onların ahlaklarını güzelleştirmek için yazılmıştır. 32 sayfalık bu eser, serinin birinci kitabıdır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327) [46]

5. Kırâat-i Türkiyye

Serinin ikinci kitabı olan bu eser, ilkokul ikinci sınıflar için yazılmıştır. Öğrencilerin okuma melekelerini geliştirmek amacıyla yazılan bu eserde birtakım faydalı bilgiler ve bazı meşhur kimselerin hayat hikâyeleri kısaca anlatmıştır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327)

6. İlk Ta'lîm-i Kırâat

Edebî, ahlakî, dinî hikâyelerle atasözleri ve şiirleri ihtiva eden bu eser, ilkokul 3. sınıflar için yazılmıştır. (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1327/1909)

7. Teshîl-i Sarf-ı Osmânî

Dilbilgisi kitabıdır. Gramer kaidelerinin kolay anlaşılması için 3. sınıflar için yazılmıştır. Çok fazla ilgi gören eser, birkaç kez basılmıştır. (Trabzon: Üskünâr Matbaası, 1327/1909)

8. İmlâ ve Kıraat

İlkokulların 1. sınıfları için yazılmış okuma ve imla kitabıdır. İmlaya ve okumaya dair basit örnekler veren bu eser, uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. (Trabzon: Meşveret Matbaası, 1327)

9. Ulûm-i Dîniyye Dersleri

Bu adı taşıyan ikinci bir kitap olarak aynı yıl yayımlanmıştır. İlkokullar için ilmihal formatında hazırlanmış, sorulu-cevaplı bir kitaptır. Sade bir anlatımı olan bu kitap, birkaç kez basılmıştır. Yörenin dinî hayatında yer etmiş bir eserdir. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327/1909)

10. Ulûm-i Dîniyye Dersleri

Bir önceki eserin ikinci kitabıdır. İlkokulların ikinci sınıfları için hazırlanan bu eser, itikadî ve amelî meseleleri soru-cevap tarzında anlatmaktadır. Eserin sonunda kısa bir siyer bölümü de vardır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1327/1909)

11. Kırâat-i Türkiyye

İlkokulların 3. sınıfları için yazılmış bir okuma kitabıdır. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1328/1910)

12. Ta'lîm-i Kırâat

İlkokulların 3. sınıfları için yazılmış olan bu okuma kitabında ilmî, edebî ve tarihî meseleler, herkesin anlayabileceği sade bir dille ele alınmış; akıcılığı sağlamak için kitaba eğlenceli hikâyeler de eklenmiştir. (Trabzon: Mihâilidî Matbaası, 1328/1910) [47]

İbrahim Cûdî Efendi'nin bunlardan başka eğitim, din ve ahlâk konularında yazdığı birçok makale, devrin gazete ve mecmualarında kalmıştır. Cûdî Efendi'nin devrine göre çokça eser yazmasının sebeplerinden biri, Trabzon matbuat hayatının zenginliği ve buna bağlı olarak matbaaların çokluğudur. Diğer sebep ise, İbrahim Cûdî Efendi'nin kitaplarının hem editörlüğünü yapan hem de basımını üstlenen Kitâbî Hamdi Efendi'nin teşvik, destek ve katkılarıdır.[48] Ayrıca Cûdî Efendi'nin eserlerinin dağıtıldığı

---

[46] Kırâat-i Türkiyye'nin basım tarihi bazı kaynaklarda (bk. Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 102, Uzun; "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81.) 1317 doğru tarihin 1327/1909 olduğu kanaatindeyiz. Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 95. Nitekim eserin kapak fotoğrafında da basım tarihinin 1327 olduğu görülmektedir. Bk. Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 113.

[47] Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 102, Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/81-82; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 86-102; a.mlf., "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi", 142-143.

[48] Yüksel, *el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ,* s. 32; Uzun, "Trabzonlu Cûdî Efendi", 8/82; Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cûdî*, s. 102.

ve satıldığı şehirler göz önüne alınınca, Trabzon'un matbuat açısından bölgenin merkezi olduğu da anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin. *Kuruluşunun 100. Yılında Cûdîbey İlkokulu*. Trabzon: Erol Ofset, 1988.

Albayrak, Hüseyin. "Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı [Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu.* ed. Şenol Saylan, Betül Saylan. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

Cûdî Efendi, İbrahim. *el-Haytü'l-Ebyaz veya Ramazan Vâizi*. sad. Hasan Batmaz & Hasan Ege. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970.

cudibey.meb.k12.tr. Erişim 28.100.2023. https://cudibey.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/61/01/717116/icerikler/cudibey-ortaokulunun-tarihcesi_250733.html?CHK=a2b087d466992fe9dc467adeb6d714fd.

Goloğlu, Mahmut. *Trabzon Tarihi*: Fetihten Kurtuluşa Kadar. Trabzon: Serander Yayınevi, 2013.

İz, Mahir. *Yılların İzi*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.

ttk.gov.tr. Erişim 28.10.2023. https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/.

Uzun, Mustafa. "Trabzonlu Cûdî Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8/81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yüksel, Murat. (haz.) *Trabzon'lu Muallim İbrahim Cûdî Hayatı, İnsani ve Edebi Kişiliği, Bazı Şiirleri ve el-Kenzu'l-Esna fî Şerhi'l-Esma'il-Hüsna*. Trabzon: Maçka İmam Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği Yayınları, ts.

Yüksel, Murat. *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'ndaki Tarihi Şahsiyetler ve Kitabeler*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

İBRÂHİM OFÎ VE ESERLERİ

Mustafa ÇİL[*]

Hayatı

İbrâhim Ofî (rh.a.) kendisine nispet edilen risâlenin ferâğ kaydındaki bilgilere göre Of doğumlu olup Amasya'ya yerleşmiştir. Aynı kayıttan kendisinin fazilet sahibi ve saygın bir eğitimci olduğu anlaşılmaktadır. Risâleyi içeren mecmua üzerindeki bazı incelemeler hayatının çoğu kısmının ya da tamamının 12./18. yüzyılda geçtiğine işaret etmektedir.

Eseri

[et-]Takrîrâtü'n-nefîse

Mantık ilmi alanında telif edilmiş bir eserdir. Mantık doğru ve tutarlı düşünmenin kural ve yasalarını gösteren ilimdir. Bu ilimle ilgili İslâm muhitindeki çalışmaların Aristo'nun eserlerini Arapçaya çevirme şeklinde başladığı kabul edilir. Bu faaliyetler zamanla Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi büyük Müslüman mantıkçıların yetişmesine de zemin hazırlamıştır. İslâm bilginlerinin mantık ilmi öğretimine farklı bakışlarından müspet olanı zamanla güçlenmiş; özellikle Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) çabaları mantığın şer'î ilimler yönünden de meşrû ve hatta gerekli olduğu anlayışının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Daha çok bir alet ilmi olarak görülen mantığın Osmanlı medreseleri başta olmak üzere İslâm dünyasındaki tedrisinde Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *Îsâgûcî'*si ve Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin (ö. 675/1277) *eş-Şemsiyye'*si gibi belli metinler takip edilmiştir. Bu esnada söz konusu metinleri merkeze alan -geniş anlamıyla- 'şerh' türünden çok sayıda eser verilmiş bunlar da bir biçimde öğretim süreçlerine dâhil edilmiştir. *Takrîrâtü'n-nefîse* de bu tür kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalardan biridir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 03576-003 numarada 189627 bibliyografik kayıt numarasıyla kayıtlı olan *Takrîrâtü'n-nefîse,* dokuz risâle ve takiben dört kısa nottan müteşekkil olup sonradan II+103 [104] varak olarak numaralanmış bir mecmuanın 12b-28a varakları arasında yer alan üçüncü risâlesidir. Mecmuadaki ikinci ve dördüncü risâleler Ebherî'nin *Îsâgûcî'*sidir. Diğer risâle ve notlar ise temel düzey Arapça dil bilgisi (sarf-nahiv) ile ilgilidir. Dil bilgisinin lafzı tanıma yönüyle mantık için de bir hazırlık sayıldığı hatırlanırsa mecmuanın muhteva uyumu daha anlamlı hâle gelebilir. Risâlelerin üçünde istinsah tarihi (h. 1133, 1180, 1180) mevcuttur. Mecmuadaki iki temellük kaydından 1188 tarihli olanında Derviş Halil yazmaktadır. "Fetva emininin oğlu olarak tanınan" Mehmed Züh-dü'ye ait kayıt ise [12]46 tarihlidir. Mecmua Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (ö. 1264/1848) tarafından vakfedilmiştir.

Risâlenin adı ferâğ kaydındaki "… takrîrâtü'n-nefîsenin (değerli açıklamalar) yazımı tamamlandı." cümlesinden alınmış olmalıdır. 'Takrîrât' kelimesinin burada sözlük anlamından ziyade "ta'lîkāt" yani 'bir müellifin bazı görüş ve düşüncelerinden oluşan ve genellikle bir metnin daha kolay anlaşılmasını sağlama amacı güden notları' anlamında kullanıldığı söylenebilir. Nitekim bu tabir başka birçok eserin

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mustafacil@trabzon.edu.tr

adında da geçmektedir. Kelimenin "mantık tartışmalarında uyulması gerekli esaslar" anlamında kullanılmış olma ihtimali ise eserin muhtevası dikkate alındığında nispeten uzak kalmaktadır.

Takrîrâtü'n-nefîse şikeste ta'lik hattıyla yazılmıştır. Müstensih bunu hocası olan müelliften semâ yoluyla alıp ezberlemiş ayrıca faydalı olacağı kanaatiyle ezberlenmesini tavsiye etmiştir. Sayfaları üçü hariç (ikisi 16, biri 20) 19 satırdır. Reddâdeleri vardır. Bazı konu başı çizimleri ve rakamlarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Satır altına ilave, sayfa kenarına not koyma, kelime üzerini çizme-karalama vb. yazım sonrası okunduğunu/kontrol edildiğini gösterir işaretler taşımaktadır. Bununla birlikte tekrar yazım, ibare düşüklüğü ve düzeltilmemiş hata gibi az sayıda eksikleri de bulunmaktadır.

Takrîrâtü'n-nefîse bütünlüklü bir teliftir. Açıklamaların Türkçe yapıldığı eserde tanımlar ve örnekler çoğunlukla Arapçadır. Konu geçişleri oldukça başarılıdır. Eserin sistematik olarak Ebherî'nin *Îsâgûcî'*sine benzediği söylenebilir. Ancak bu onun yalnızca *Îsâgûcî*'nin metnini alıp genişlettiği anlamında değildir. Müellifin pek çok mantık eserini gördüğü ve bunlardan da istifadeyle kendi tercihleri doğrultusunda nispeten farklı ve geniş bir metin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Müellif bazen kendisi bazen de itirazcının sorusu biçiminde sorular sormakta, sıkça kullandığı 'niçin-zira' kalıbı yanı sıra 'biz cevap veririz ki, zikredelim, beyan edelim, sadedimiz, her birinin tanımı hakkıdır, (bu) dursun (önce şunu anlatalım), mâlûm ola ki, zira, yani' vb. ifadeler içeren açıklamalar yapmaktadır. Metinde açıkça bir başka eserin adı geçmez. Bazen "ıstılah-ı mantıkta" diyen müellif görüş sahibi kişi veya ekol olarak da 'musannif, cumhur-İmam (Fahreddin Râzî), bazı mezheb-bazı mezheb, mütekadimîn-müteahhirîn ve meşhur mezâhib'e yer vermektedir. Eserin sonuna doğru sayısı artan ve genellikle konu geçişlerinde 'bunu bitirince şuna başladı' türünden ifadelerde zikri geçen 'musannif' kuvvetle muhtemel Ebherî'dir. Bununla birlikte ona yapılan atıfların *Îsâgûcî* metnindeki ifadelerle her zaman birebir örtüştüğü de söylenemez.

Takrîrâtü'n-nefîse'ye 'besmele' sonrası "ilim neye derler" sorusuyla başlayan müellif cevaptaki 'zihinde hasıl olma'nın îcâbî veya selbî olmasından tasdik ve tasavvura geçiş yapar. Tasavvurun ve tasdikin mebâdî ve makâsıdını sıralar. Bu şekilde mantık ilmi dokuz bab üzerine münhasırdır, der. 'Külliyyât-ı hams' kendisine göre de asıl amaçtır. Buna rağmen ilk bab olmayışının nedeni onu bilmenin birbirine bağlı biçimde -sırasıyla- delâlet yönünden lafzı, müfred-mürekkebi, küllî-cüzîyi ve zâtî-arazîyi bilmeyi gerektirmesidir. 'Delâlet'in tanımı ve çeşitlerini verip örnekleyen müellife göre diğerleri ifade ve istifade bakımından genel geçer olmadığından muteber tek delâlet delâlet-i lafzıyye-i vaz'iyyedir. Müellif delâlet türleri ve ilişkilerini akabinde de mutabakat türü ile bağlantılı olarak müfred ve kısımlarını tanıtıp örnekler; mürekkebin şartlarını sayar. Müfred-mürekkeb ayrımında mutabakat türünün esas alınmasını gerekçelendirir. Müfred lafız da küllî ya da cüzî olur; bu ayrımın müfred üzerinde incelenmesi bu bahsin müfrede tevakkuf etmesindendir, der. Küllî lafız da zâtî veya arazî olur. 'Zâtî' tanımına yöneltilen bir itirazı iki açıdan cevaplayan müellif aslında manânın niteliği olan 'zâtî, arazî' gibi vasıfların lafzın niteliği olarak gösterilmesini de ilme yeni başlayanların bunları anlamasını kolaylaştırma amacına bağlar. Burada küllî üzerinde yoğunlaşılması da mantığın ilgi alanıyla alakalıdır. Küllî zâtî ikinci bölümlemesi de dikkate alınırsa "cins, nev' ve fasıl"a ayrılır. Küllî arazî ise 'hâssa ve araz-ı âmm'a; bunların her biri de ikiye ayrılır. Bu durumda küllîlerin yedi değil de beş olarak kabul edilmesi küllî arazinin ikinci bölümlemesinin hesaba katılmayışındandır. Musannifin lâzım-ı mâhiyeti zikredip lâzım-ı vücûdu zikretmeyişi ise ilki asıl ikincisi fer' olduğu içindir.

Müellif tasavvurun makâsıdı olan 'kavl-i şârih' başlığında kısa birtakım bilgiler verir. Kavl-i şârihi üçüncü alt bölümü itibarıyla sekize ulaşan çeşitleriyle örneksiz olarak tanıtır. Burada 'tanım'la

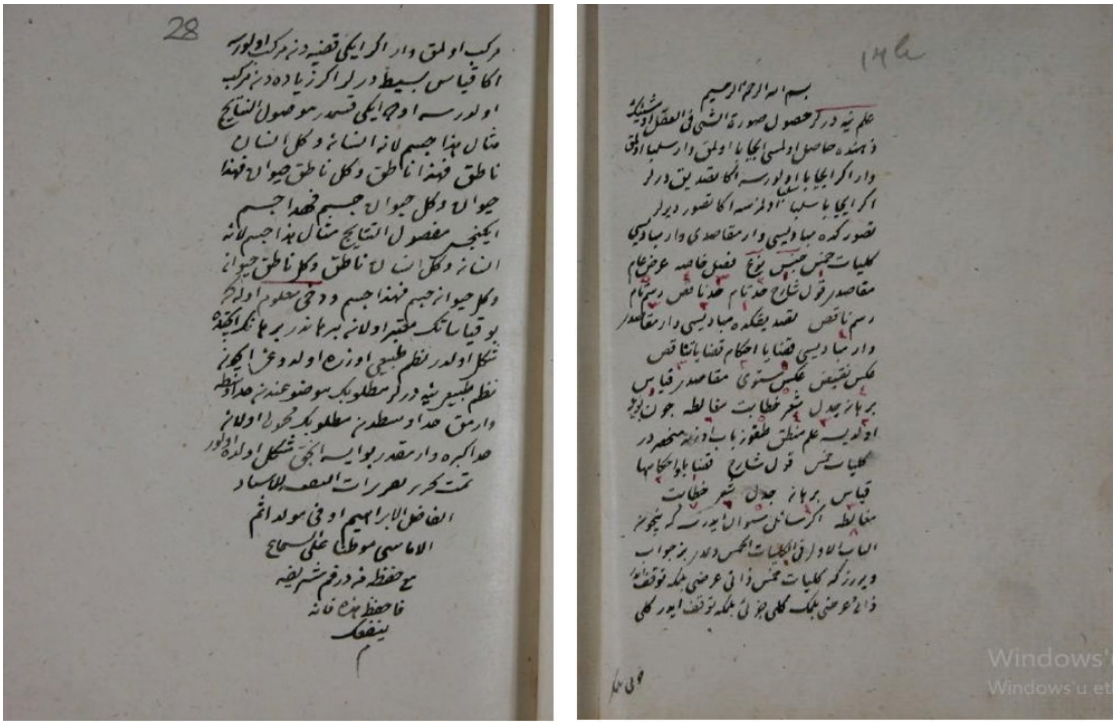
ilgili başka bazı açıklamalar yapan müellif kavl-i şârihin tanımının 'tanımın tanımı olduğu için teselsüle neden olacağı' itirazını iki kısa cevapla ret eder.

Tasdikin mebâdîsinde müellif önce 'kazâya'yı (önermeler) verir ve 'kazıyye'yi (önerme) tanımlar. Başlıkta çoğul hâli geçtiği hâlde musannifin tanımda tekil hâlini esas almasına izah getirir. Yine ona göre musannif müteahhirînden olduğu için onların anlayışına uygun tanımı seçmiştir. Müellif kazıyye türlerini alt başlıklarıyla genişçe anlatır. Burada taksimler yanı sıra önerme türlerine özgü edatlara, farazî önermelere, munfasıl önermelerin çok şıklı olabileceği yaygın görüş ise de doğru olanın iki şık olması gerektiği gibi bilgilere ve şartlı önermelerdeki bazı ihtimallere yer verir. Tasdikin mebâdîsindeki diğer kısım 'ahkâm-ı kazâya'dır. Bunların ilki 'tenâkuz'dur. Tenâkuz bahsini tanım, bazı açıklamalar ve tenâkuzun gerçekleşme şartları ile bitiren müellif ahkâm-ı kazâyadan olan 'aks-i müstevî'yi de öz biçimde ele alır. Musannifin 'aks-i nakîz'e tasdikteki kullanımı nadir olduğu için değinmediğini belirtir ve bu başlığı kendisi kısaca tanıtır.

Tasdikin makâsıdı 'kıyas'tır. Kıyas en az iki önermeden oluşur. İstisnaî veya iktiranî olur. İktiranî kıyasın dört şekli vardır. Bunlardan "tab'a yakın olan" ilkidir. İlk şekilde 100 aklî ihtimal vardır. Bunlar önce 36'ya sonra 4'e iner. Müellif bu 4 darbı ayrı ayrı (ikinci darbın başlığı unutulmuş olmalıdır) verir. İkinci şekildeki 100 aklî ihtimal de 16'ya iner ki bunların da 4'ü sonuç verir. Üçüncü şeklin sonuç veren darpları 6; dördüncü şeklin ise 5'tir. Müellif bunları da çoğu örnekli ve ilk şekille de ilişkili olarak anlatır. Akabinde iktiranî kıyasın sırf hamliyyeden oluşup oluşmama durumuna göre çeşitlerini ve ortaya çıkan bazı ihtimalleri zikreder. İstisnaî kıyasın farklı durumlarda vereceği neticelerden söz eder ve mutlak kıyas bahsini bitiren musannifin kıyasın taksimine geçtiğini söyler. Mutlak kıyasın mukaddimeleri yakînî olursa buna 'kıyas-ı burhan' denir aksi hâlde 'kıyas-ı gayri burhan' olur diyen müellif 'burhan'ı tanımlayarak 'yakîniyyât'tan (kesinlik taşıyan öncüller) 'evveliyyât, mücerrebât, hadsiyyât, mütevâtirât ve kıyası kendinden önermeler'i örnekli biçimde verir. Kıyas-ı gayri burhan dört kısımdır diyen müellif öncüllerine vurgu yaparak 'cedel, hatâbe ve mugalata'yı zikredip örnekler. 'Hatâbe' ile 'mugalata' bahisleri arasında tanımından bir parça bulunan 'şiir' ise metinde sehven yer almamıştır.

'Hâtime' başlığı altında ilk olarak 'kıyas' ve 'hüccet' arasındaki içlem-kaplam ilişkisi belirlenir. Buna göre her kıyas hüccettir ancak her hüccet kıyas değildir. Mesela 'istikrâ' ile 'temsil' hüccettir ancak kıyas değildir. İstikrâyı tanıtıcı bir bilgiden sonra tam istikrânın nakıs istikrâdan farklı olarak yakîn ifade ettiği vurgulanır. Temsil bir örnekle tanıtıldıktan sonra mantıkta bunlar dışında bir de 'kıyas-ı müsâvat' vardır denilerek o da izah edilir. "Mutlak kıyas iki kısım üzeredir" diyen müellif 'basit' kısmını tanıtır; örnek vermez. İkiye ayırdığı 'mürekkeb'in her bir kısmı için ise yalnızca örnek verir. Müellife göre kıyasların muteber olanı burhanın ilk şeklidir. Çünkü yalnızca bu ilk şekil 'nazm-ı tabii' üzeredir. "İnsan zihnine en uygun gelen yapı" durumundaki 'nazm-ı tabii' ise müellifin tasviriyle "matlûbun mevzuundan hadd-i evsata varmak, hadd-i evsattan matlûbun mahmûlü olan hadd-i ekbere varmaktır."

Bir mantık metnini esas aldığı belli olmakla birlikte yaygın şerh şekillerinden farklı bir tarzda kaleme alınan *Takrîrâtü'n-nefise* metin muamelesi görebilecek bir teliftir. İbrâhim Ofî'nin mantık ilmine vukufiyetini de gösteren bu eserden hâlihazırda istifade etmek mümkündür. Daha detaylı bir araştırma, inceleme ve değerlendirmeye de layıktır.

Resim 1: *Takrîrâtü'n-nefîse'nin ilk ve son sayfaları*
(Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 3576, 12b ve 28a.)

Kaynakça

Akdeniz, Mustafa. *Molla Fenari'nin Fevaid el-Fenari Adlı Eserinin Tercüme Tahlil ve Değerlendirilmesi.* Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Emiroğlu, İbrahim. "Mantık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 28/18-28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İmamoğlugil, Halil, "Akıl Yürütme (İstidlâl)". *Mantık El Kitabı*, ed. İsmail Köz-Ali Çetin. 157-231. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Kaya, Hacı, "Şah Hüseyin Çelebi el-Amasî'de Mantık Biliminin İmkânları Bağlamında Ortaya Konan Bilimsel Tartışma Metodu". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı.* 2/363-374. Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017.

Mağnîsî, Mahmûd b. Hasan. *Muğni't-tullâb*. thk. Isâm b. Mühezzeb es-Sebû'î. Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 1430/2009.

Neccâr, Muhammed Hüseyin. *İlmü'l-mantık Mîzânü'l-ukûl.* Kahire: Matbaa-i Mahmûdiyye, 1357/1938.

Ofî, İbrâhim. *Takrîrâtü'n-nefîse.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3576, 12b-28a.

Sarıoğlu, Hüseyin. "Mantık Tarihinde İsaguci Geleneği ve Ebherî'nin Îsâgûcî'si". *Îsâgûcî Mantığa Giriş.* mlf. Ebherî. 21-55. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Şensoy, Sedat. "Ta'lîkāt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/508-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

İBRAHİM RÂZÎ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

İbrahim Râzî'nin hayatına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamış olup adına burada tanıtılacak olan *Hediyyetü'l-Uşşâk* isimli eser sayesinde ulaşılmıştır. Bu eserden hareketle onunla ilgili şu bilgiler verilebilir. Yazar, eserinde "Trabzûnî" nisbesini kullanmaktadır. Buna göre aslen Trabzonludur. Adı İbrahim Râzî'dir. Bektaşi tarikatına mensup olup Karaağaç Dergâhı şeyhi Hasib Babanın (ö. 1886) mürididir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle birlikte şeyhinin yaşadığı dönem ve eserini telif ettiği tarih dikkate alındığında hicri 1290'lı yıllarda hayatta olduğu söylenebilir. Tahsil durumu tam olarak bilinmemekle birlikte eserinden hareketle iyi bir eğitim aldığı ve daha çok tasavvufi içerikli şiirler yazdığı söylenebilir.

Eseri

Hediyyetü'l-Uşşâk/هدية العشاق

Eserin tespit edilebilen tek nüshası İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, nr. 735'te bulunmaktadır. Toplam 82 varaktır. 1290/1873 yılında telif edilmiştir. Müellif hattı olduğu düşünülmektedir. Güzel bir Rik'a hattıyla yazılmıştır. Dili Osmanlıcadır. Her sayfada iki sütun, on yedi satır vardır. Filigranlı ince Avrupa kâğıda yazılmıştır. Eser, "Tertîbu Hediyyetü'l-Uşşâk Trabzûnî İbrahim Râzî min bende-i Hasîb Baba kuddise sirruhu'l-âlî der Asitâne-i Aliyye 'an Dergâh-ı Karaağaç"[1] ifadesi ile başlamaktadır. Eser ve müellif ismi buradan alınmıştır. Bektaşiliğin İstanbul'daki en eski ve önemli dergâhı olan Karaağaç Dergâhı'na mensubiyeti ve Hasib Baba'nın müridi olduğu da yine bu ifadeden anlaşılmaktadır. Edebiyat, tarih ve tasavvufa ilgi duyanlar için üzerinde çalışılmaya değer bir eserdir.

Muhtevası

Eser ilk bakışta müellife ait bir divan özelliği göstermektedir. Baştan sona kadar şiir örnekleri ile doludur. Eseri birkaç bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm mesnevi tarzında nazmedilmiştir. Burada çok sayıda gazel yer almaktadır. Bu gazellerde Ehl-i Beyt, Hz. Ali ve çocuklarına dair çok sayıda rivayete de yer verilmektedir. Bu rivayetlerden hareketle onların fazileti, üstünlüğü, onları sevmenin ve saymanın gerekliliği gibi konular işlenmektedir. Özellikle Hz. Ali ve Hz. Fatıma'yı merkeze alan hadislerin nakledildiği görülmektedir. Bu nakillerin kaynakları da ustaca şiirlerin arasında verilmiştir. En çok kullanılan kaynakların Buhârî'nin *Sahih'i*, Süyûtî'nin *Cem'u'l-Cevâmi'i*, Süyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr'i*, İbn Hacer'in *Savâ'ikı*, Burhaneddîn'in *İnsanu'l-'Uyûn'u* ve kutsi hadisler olduğu görülmektedir. Bazı

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Karaağaç Tekkesi, İstanbul'daki Bektaşi tekkelerinden en önemlisi ve en kıdemlisidir. Bu özelliğinden dolayı babaerenlerin en yaşlısı bu tekkenin postnişini olur ve Hacı Bektaş Vekili unvanını alırdı. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'nın Ortasında Bektaşi babasına tahsis edilmiş "vekil postu" adlı oda bulunmaktaydı. Karaağaç Tekkesi şeyhi baba olarak buraya oturur ve önemli bir nüfuza sahip olurdu. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşiliğin de yasaklanması üzerine yıktırılan Karaağaç Tekkesi, Sultan Abdülaziz döneminde, 1870 yılında Yeniceli Hasib Baba tarafından yeniden faaliyete geçirilmiştir. Bu sebeple tekke Hasib Baba'nın ismiyle de anılır olmuştur. Fahri Maden, "Karaağaç'da Bir Bektaşi Ocağı: Sarı Sufi Hüseyin Baba-Hasib Baba Tekkesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (2014)7: 29-76.

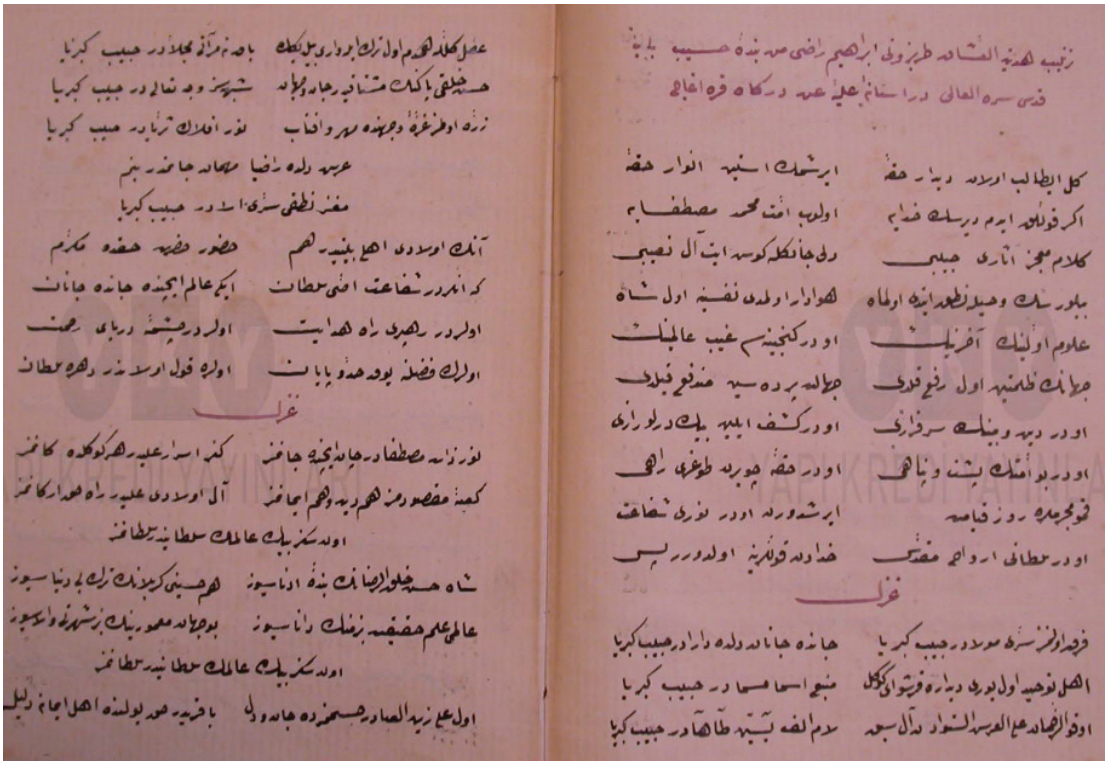
rivayetleri "kâle Rasülüllah" diyerek kaynak vermeden aktarmaktadır. Şiirlerin arasında birçok âyet-i kerîmeyi de zikretmektedir. Gazellerden oluşan bu bölüm "Temmeti'l-kitâbu bi avnillahi'l-meliki'l-vehhâb 25 Zilhicce Sene 1290" ifadesi ile 28a varakta sona ermektedir.

28b-30a varakları arası boştur. 30b -31b varakları arasında bir Münâcât yer almaktadır. Varak 31b'den 73a'ya kadar "kâfiyetü'l-bâ, kâfiyetü't-tâ…kâfiyetü'l-yâ" başlıkları altında Arap alfabesine göre "elif" harfinden başlanarak "ya" harfine kadar olan bütün harfler sırasıyla mısra sonlarında kafiye oluşturacak şekilde çok sayıda şiir sıralanmıştır. Önce "elif" kafiyesi ile biten şiirler, sonra "bâ" kafiyesi ile biten şiirler, en son "ya" kafiyesi ile biten şiirlere yer verilmiştir.73 b varakta şehitlerin efendisi imam Hüseyin için yazılan bir mersiye yer almaktadır. 76a'da Hasib Baba için yazılan bir kaside mevcuttur. 77a'da "Kaside-i der vasf-ı Sultan Aziz Han" başlığı ile Sultan Abdülaziz'e yazdığı kaside vardır. 78a'da "Kaside-i der vasf-ı Sadrazam Mahmud Nedim Paşa" ifadesi ile Sadrazama da kaside yazdığı görülmektedir. 79a'da "Kaside-i der vasf-ı Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa" başlığı altında da Mustafa Fazıl Paşa'ya yazdığı kaside bulunmaktadır.

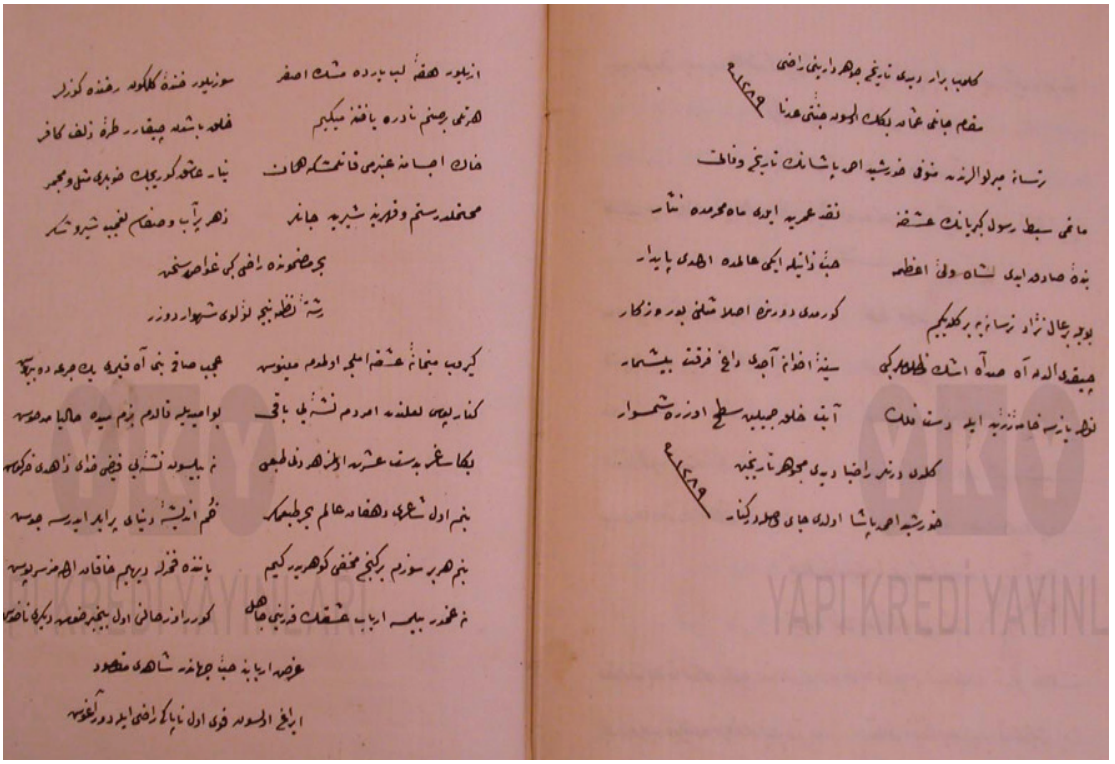
İbrahim Râzî'nin divanının varak 80a'dan 82b'ye kadar olan bölümünde ise klasik Türk edebiyatında önemli bir yer tutan tarih manzumeleri yer almaktadır. Bu bölüm, şairin tarih düşürme sanatındaki maharetini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi vefatına tarih düştüğü zatların hayatlarına dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Yazarlar tarih düşürme sanatına doğum, ölüm, sünnet, savaş gibi bazı önemli konularda başvurmaktadırlar. İbrahim Efendi ise bazı önemli kişilerin vefatına tarih düşürmüştür. Bu kişilerden biri Mirâti Baba'dır.[2] Kaynaklarda hakkında epeyce bilgi olmakla birlikte vefat tarihi konusunda ciddi bir karmaşa vardır. Bu karmaşayı giderme bakımından bu bölüm ayrıca önemlidir. Vefatına tarih düştüğü kişilerden biri de Galata Yeşildirek hamamcısı Ali Bey'in validesidir. Yine Ali Bey'in oğluna da tarih düşürmüştür. Tersane baş tulumbacısı Âgâh Bey'in eşi için de tarih düşürmüştür. Hasib Baba'nın damadı Mustafa Efendi, Kaymakam Osman Bey, Tersane mirlivalarından Hurşit Ahmed Paşa tarih düşürdüğü diğer kişilerdir.

Eserle ilgili son olarak şu hususu yinelemekte fayda görüyoruz. Tespitlerimize göre bu eser şu ana kadar hiç çalışılmamıştır. Oysa tarihi ve içerik değeri bakımından oldukça zengindir. Özellikle edebiyat, tasavvuf ve tarih ilmi ile ilgilenen araştırmacıların bu eserden hareketle çeşitli yayınlar yapması faydalı olacaktır.

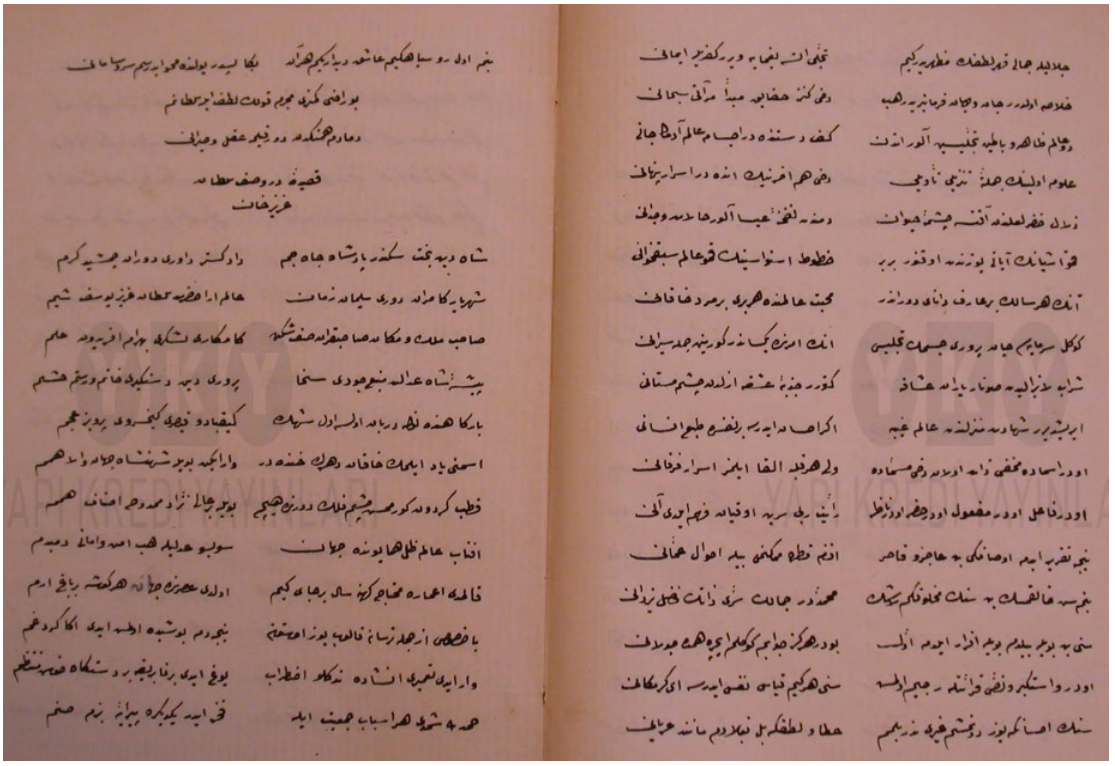
[2] Hakkında detaylı bilgi için bk. Fatma Ahsen Turan, "Kalecikli Mirâti Mehmed," Erişim: 15 Ekim 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mirati-kalecikli-mirati-mehmed.

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (Sermet Çifter, Türkçe Yazmaları, nr. 735)*

Resim 2: ***Eserin son iki sayfası (Sermet Çifter, Türkçe Yazmaları, nr. 735)***

Resim 3: *Sultan Abdülaziz'e yazdığı kasidenin bir bölümü (Türkçe Yazmaları, nr. 735)*

Kaynakça

Maden, Fahri. "Karaağaç'da Bir Bektaşi Ocağı: Sarı Sufi Hüseyin Baba-Hasib Baba Tekkesi." *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (2014), 7: 29-76.

Turan, Fatma Ahsen. "Kalecikli Mirâti Mehmed." Erişim: 15 Ekim 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mirati-kalecikli-mirati-mehmed.

Trabzonî, İbrahim Râzî. *Hediyyetü'l-Uşşâk*. İstanbul Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, nr. 735.

İBRAHİM TRABZÔNÎ VE ESERLERİ

Abdulkerim SEYDAOĞLU[*]

Hayatı

İbrahim et-Trabzonî'nin hayatına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonunda B643/7 numaralı kayıtta bulunan ve aşağıda tanıtılacak olan risalenin hâtimesinde geçen "li İbrahim Efendi et-Trâbzâni" şeklindeki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Trabzonlu'dur. Risalede telif ve istinsah tarihi olmadığı için müellifin yaşadığı dönem, hayatı şimdilik tespit edilememiştir. Ancak risalenin içerisinde yer aldığı mecmua 1625'ler den sonra yazıldığı için ve müellifin Muhaşşî Sinan Efendi'den alıntı yaparak risalesinde yer vermesi dolayısla müellifin 17. yüzyılın ortalarından sonra yaşadığına işaret etmektedir. Kütüphalerdeki veri tabanlarından yapılan araştırmalarımız sonuncunda müellife ait "Tefsîru Sûreti Yunûs" dışında başka bir eser kendisine isnat edilmemiştir.[1]

Eseri

Risâle fî Tefsîri Kavlihi Teâlâ "Kul etünebbiûnellâhe bimâ lâ ya'lemu fi's-semâvâti velâ fi'l-erz"

Risale, Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonunda Mollazâde gibi âlimlerin de kaleme aldığı süre tefsirleri içerisinde B643/7 numarayla kayıtlı mecmuanın 38a varağında yer almaktadır. Dili Arapça olup tek varaktan oluşmaktadır. Risalede telif tarihi ve istinsâh kaydı yoktur. Başka bir nüshasına da ulaşılamamıştır.

Eser, katalogda İbrahim Trabzônî adına kaydedilmiştir.[2] Bu kaydın kaynağı eserin sonundaki "li İbrahim et-Trabzânî" (الطربزانـــي) nisbesidir. Yazma eserlerde Trabzonlu müellifler genellikle et-Trabzûnî (الطربزونـي) nisbesi ile yer alırken bazı kayıtlarda (الطربزانـي، الطرابزانـي، الطربوزونـي، الطربوزنـي، الطرابوزانـــي) şeklindeki farklı yazımları da görmek mümkündür. Bundan dolayı bu şekildeki kayıtların her birinin Trabzonlu bir müellifi ifade ettiği kabul edilebilir. Buradan hareketle müellifin Trabzonlu olduğu kanaatindeyiz.[3]

Beyazıt koleksiyonunda bulunan bu mecmuada çeşitli konularla alakalı risaleler yer almaktadır. Mecmuanın kapak sayfasında her ne kadar "Tefsirü Süreti'l-Feth" tarzında bir başlık bulunsa da mecmua toplamda üçü fetih süresi, dördü farklı risaleden olmak üzere yedi risaleden meydana gelmektedir. Mecmuanın kapak sayfasının bu isimle anılması muhtemelen mecmuada bulunan Mollazâde Muhammed Emin b. Sadreddin eş-Şirvânî'ye ait olan üç farklı nüsha şeklinde fetih süresi

* Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, a.kerm_016@hotmail.com

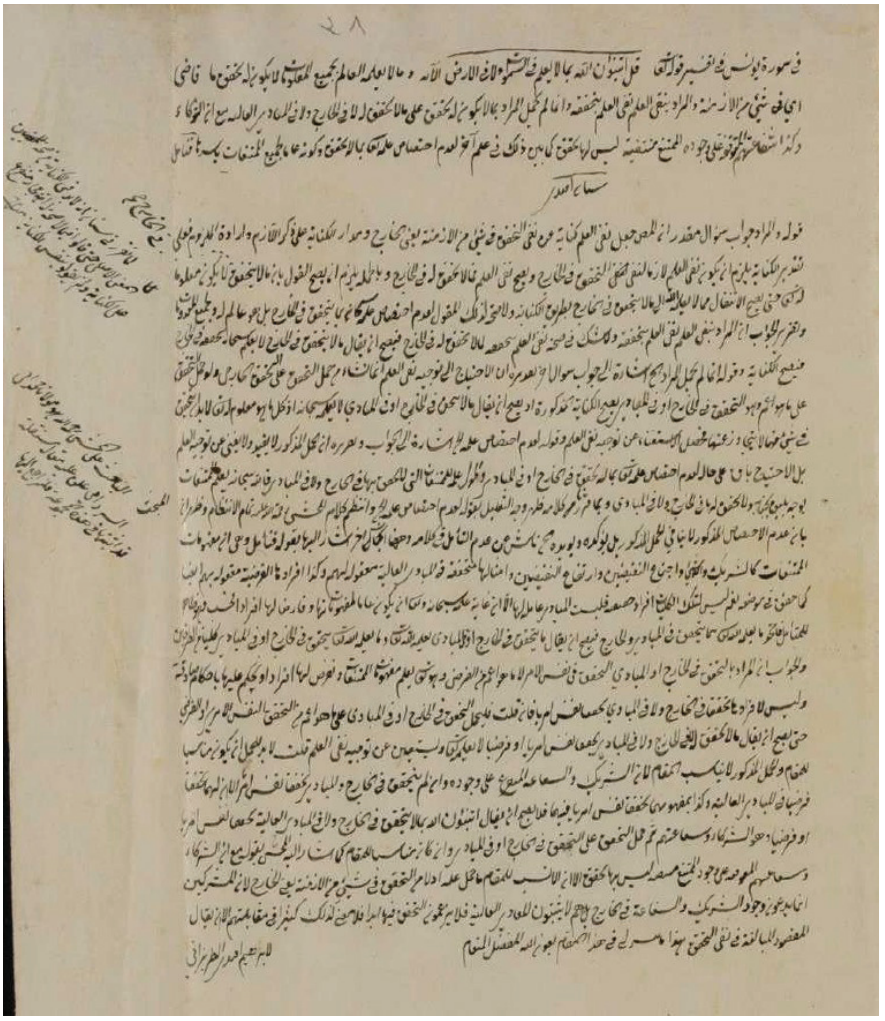
1 Gür, Süleyman . "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) 5 / 1 (Haziran 2018): 188.

2 Risale için bkz. Beyazıt devlet kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, No: B643/7 38a.

3 Bk. Süleyman Gür, *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri*, Şeyh Osman Efendi Ve Eserleri maddesi.

haşiyesinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında *Risâle fî'l-İsti'âre, Risâletu Zuhûri Benî Âdem ve Zurriyetihî, Risâle fî Efdâliyyeti'l-Melâike Mine'l-Beşer, Tefsîru Sûreti Hûd* gibi bazısı tefsir bazısı belağat konulu risaleleri de içersinde bulundurmaktadır.[4]

Risaleyi katalogdaki isminden hareketle müstakil süre tefsir risalesi olarak değerlendirebilmek mümkün görülmemektedir. Zira tek varak olan bu risale her ne kadar katalogda "Risâletün Fî Tefsîrî Süreti Yûnus Fî Tefsirî Kavlihi Teâlâ" şeklinde kayıtlı olsa da Sadece Yunus Süresinin 18. ayetinin tefsiri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu da ayet tefsiri niteliğinde bir eser olduğunu bize göstermektedir.

Resim 1: *Eserin ilgili varağı (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, B643/7)*

Muhtevası

Risale Yunus Suresi 18. ayetin tefsirine dairdir. İlgili ayetin metni ve anlamı şu şekildedir: وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar. Onlara şöyle de: "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan

4 Detaylı bilgi için bkz: Beyazıt devlet kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, No: B643.

O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur." (Yunus 10/18). [5]

Ayette "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?" ifadeleriyle birçok bakımdan saçma olan putperestliğin sapkınlığına işaret edilmektedir. Allah onlara karşı; siz O'nun ortağından veya O'nun katında şefaatçiden söz ederek –hâşâ– Allah'a bilmediğini öğretmeye kalkışıyorsunuz diyerek inanmış oldukları şeylerin sapkınlığına işaret etmektedir. Çünkü onlar yarar veya zarar verecek değiller tamamen hareketsiz durumdadırlar. Müşrikler, dirilme olacaksa kendilerine şefaatçi olabilecekleri ihtimaline binaen böyle düşünmektedirler. Ayette onların düşüncelerinin aksine taptıkları putların fayda veya zarar veremediği, düşüncelerinin yanlışlığı ifade edilmiş eğer tanrılıkta Allah'a ortak olacak ve O'nun nezdinde şefaat görevi yapacak varlıklar olsaydı bunları herkesten önce Allah bilirdi, diye buyrulmaktadır. [6]

İbrahim Trabzônî'nin kaleme aldığı bu eser, Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden olan Beyzâvî tefsirine hâşiye yazarak Mühaşşî lakabıyla bilinen Sinan Efendi'nin hâşiyesini konu alan bir risale olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellif risalenin asıl metnini üç satırdan oluşturmuş bunların yazım şekli ve boyutunu konuya dair yazdığı risaleye nisbeten daha ön planda göstermiştir. Müellif ilk satırında, Beyzâvî tefsiri'nden risalenin ana konusunu oluşturan "وما لا يعلمه العالم بجميع المعلومات لايكون له تحقق ما" (Herşeyi bilen birinin –Allah'ın- sonuç olarak bilgisi dışında bir şeyin gerçekleşmesi herhangi bir şekilde mümkün değildir) ifadesini zikretmekte ve satırın sonunda Beyzâvî'den alındığına dair "kâdî" ifadesini not düşmüştür. Risalenin şerh edilen metni olarak nitelendirebileceğimiz ikinci ve üçüncü satırlar Sinan Efendi'nin haşiyesinden alıntı yapılan Beyzâvî'de geçen metnin açıklaması şeklindedir. Üçüncü satırın sonunda bu metnin Mühaşşî Sinan Efendi'nin haşiyesinden alıntılandığına dair "Sinan Efendi" şeklinde bir not düşülmüştür. Daha sonra müellif İbrahim Trabzônî, haşiyede konu edinilen hususları incelemek ve detaylandırmak süretiyle paragraf başı "kavlühü ve'l-mürâdü" ifadeleriyle risalesine başlamaktadır.[7]

Esasen risalenin içerik analizine bakıldığında risalenin belli bir konu çerçevesinde hâşiyeden anlaşılmayan hususların detaylandırılması ve içerik olarak analizinin yapıldığı konu bazlı bir tefsir çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hâşiye geleneğinde var olan ve anlaşılması okuyucuya bırakılan dikkat çekici "teemmel" gibi ifadelerin açılımı ve detaylandırılması okuyucu tarafından bazen zor anlaşılabilmekte ve açıklanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Muhaşşî Sinan Efendi'nin hâşiyesinde bu konuyla ilgili son sözlerinin "teemmel" şeklinde olması elimizdeki risalenin bu muğlâklığı gidermeye yönelik bir risale olduğunu ortaya koymaktadır.

Risalenin genel olarak konusu; "قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ" ayetinde geçen Allah'ın bilgisi dışında bir şeyin tahakkunun olmadığı tezi üzerine kurulmuştur. Beyzâvî bunu "Herşeyi bilen birinin –Allah'ın- sonuç olarak bilgisi dışında bir şeyin gerçekleşmesi herhangi bir şekilde mümkün değildir" şeklinde ifade etmiş ardından Mühaşşî Sinan Efendi bilginin nefyi (olumsuzluğu, yok olması) herhangi bir zamanda tahakkukunun nefyi anlamına geldiğini savunmuştur. Sinan Efendi murâd edilen anlamın bu olduğu üzerinde yoğunlaşıp bunun detaylandırılmasını okuyucuya "teemmel" demek suretiyle havale etmiştir. Müellif İbrahim trabzonî ise risalesinde Sinan Efendi'nin bu ifadelerinde zikru'l-lazîm iredetü'l-melzum kabilinden kinayenin bulunduğunu açıklamakta, sözlerinin herbirini ve müğlâk bıraktığı anlaşılmasını okuyucuya havale ettiği hususları yer yer "

5 Hayreddin Karaman vd.,*Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3: 90

6 Beyzâvî, Ebû Saîd Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil,* (Beyrut: Darü'l-ihyaü't-türasi'l-Arabi, 1993), 3:108; İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-kur'ani'l-azim,*(Darün tayyibetün li'n-neşri ve't-tevzî', 1999), 4: 306; Hayreddin Karaman vd.,*Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3: 91.

7 Muhaşşî Sinan Efendi Haşiyesi için bkz: Sinân Efendî. Hâşiye Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî, Beyzâvî (Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, 00123).

kavlühü, cevâbün an süâlin mükadderin" (bu ifade aslında gizli olan bir orunun cevabıdır) veya "fein külte kültu" (sen şöyle dersen ben şöyle derim) gibi ifadelerle açıklamaya çalışmıştır.

Müellif, risalesinin hâtimesinde "hazâ mâ zehere lî fî haze'l-mekâm bi avni'l-lahi'l-müfeddeli'l -müteâ1" diyerek son sözünü söylemiş, ardından "li İbrahim efendi et-trâbzâni" ifadeleri ile eserin Trabzonlu İbrahim Efendiye ait olduğu bildirilmiştir. .

Kaynakça

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*. Beyrut: Darü'l-ihyaü't-türasi'l-Arabi, 1993.

Beyazıt devlet kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, No: B643.

Gür, Süleyman, *"Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi"*. Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD) 5 / 1 (Haziran 2018).

Gür, Süleyman. *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri*. Şeyh Osman Efendi Ve Eserleri Maddesi.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-kur'ani'l-azim*. Darün tayyibetün li'n-neşri ve't-tevzî', 1999.

İbrâhim Trabzonî, *Tefsîru Sûreti Yunûs*. Beyazıt devlet kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, No: B643/7 38a.

Karaman, Hayreddin vd. Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Sinân Efendî, *Hâşiye Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr 00123.

ÎSÂ TRABZONÎ VE ESERLERİ

Mustafa ÇİL[*]

Hayatı

İsâ Trabzonî'ye (rh.a.) ait risâlenin zahriyesinde "Bunu mahrûsa-i Bursa'daki Vâiziye Medresesinden munfasıl el-Fakîr İsâ et-Trabzonî tahrir etti." anlamında bir kayıt bulunmaktadır. Bu ifadeye dayanarak müellifin adı geçen medresede müderrislik yaptığı ve kadılık gibi daha üst bir vazifeye ya da başka bir medreseye atanma talebiyle bu görevden ayrıldığı söylenebilir. Risâleyi muhtevi mecmuada İsâ Trabzonî'nin yaşadığı dönemi tespite yardımcı olabilecek sınırlı sayıda veri bulunur. Bunların benzer yönü 10./16. yüzyılı göstermesidir. Risâlenin telif tarihini de bu yüzyılın son çeyreğine kadar indirmek mümkün görünmektedir.

Eseri

İslâm, Allah (c.c.) katında son ve tek geçerli dindir. Bütün zaman ve mekânlara hitap eder. Hükümleri insan ve toplum hayatının tamamını kuşatır. Bu hükümler itikadî, amelî ve ahlâkî şeklinde üç ana grupta tasnif edilir. Amelî hükümleri konu edinen fıkıh ilmi bu alanda toplanan malzemeden kulun öncelikle Allah (c.c.) ile ilişkisini düzenleyen hükümleri 'ibâdât'; diğer kullarla ve toplumla ilişkisini düzenleyenleri ise 'muamelât' bölümünde inceler. Bu bölümlerin alt başlıkları da bulunur ve genellikle 'kitap', 'bab', 'fasıl' sırasını takip eder. Fıkıh eserleri bu ilmin meselelerini bu tür başlıklar altında işlemişlerdir. Bu eserlerin konu tertibinde mantıkî irtibatların bulunduğu da düşünülmüş ve bunları ortaya koyma amaçlı çeşitli izahlar yapılmıştır. Hükme konu fiilleri Allah hakkı-kul hakkı şeklinde ayıran ve 'ibâdât-muamelât' ayrımıyla "kısmen benzerlik taşıyan" yaklaşımın da bu tertipte dikkate alınan hususlardan olduğu ifade edilmektedir.

Münâkehât, ukûbât vb. ile ilgili kısımları ayrı bölümler saymakla bunları 'muamelât'ın kapsamı dışında tutan tasnif anlayışları da vardır. Özellikle bu tercihte muamelat bölümünün en temel ve önemli başlığı "bey' (çoğulu büyû')" olmuştur. Bunun belirleyicisi de bey'in (satım akdi) uzun geçmişi, yaygınlığı ve önemidir. Dolayısıyla akidlerle ilgili tartışmalar çoğunlukla bey' üzerinden yürütülmüş ve bu akid borçlar hukukunun model akdi hâline gelmiştir.

Fıkıh meselelerini cemeden en temel ve muteber metinlerden biri Mergīnânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eseridir. 'Telifinden itibaren büyük rağbet gören ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan bu eser özellikle güvenilirliği, muhtevasının dolgunluğu ve üslûbunun güzelliğiyle öne çıkmıştır.' Üzerine şerh-hâşiye türünden çok sayıda çalışma yapılan *el-Hidâye*'nin çeşitli başlıkları hatta ifade-ibare tercihleri dahi birçok incelemeye konu olmuştur. İsâ Trabzonî'nin *Risale fi'l-buyu'* şeklinde isimlendirilen risâlesi de bu eserin "kitabü'l-büyû'" başlığının eserdeki konumu ve başlık altındaki bazı ibareler merkezli doktrindeki kimi tartışmaları irdeleyip değerlendiren teorik yönü baskın bir çalışmadır.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mustafacil@trabzon.edu.tr

Risale fi'l-buyu'

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu NEKAY04385/07 numarada kayıtlıdır. Yakın zamanda erişime açılan 228 varaklı bir mecmuanın yedinci risâlesi olarak 55b-61a varakları arasında yer almaktadır. Mecmua kapağının iç tarafında "Bu risâleler ülü'l-elbâb (akıl/ilim sahipleri) arasında makbuldür." cümlesi bulunmaktadır. Burada ayrıca mecmuadaki 24 risâle/makale ilişkili olduğu konuyu belirtme biçiminde tanıtılmaktadır. Bazı tanıtımlarda eserin kıymetini gösterici kısa değerlendirmeler de vardır. Mecmuadaki son risâle burada zikredilmemiştir. Ayrıca nispeten kısa veya aynı risâledeki farklı içerikli makaleler de hesaba katılarak mecmuadaki risâle/makale sayısı 30'a çıkarılabilir. Bu risâleler tefsir, fıkıh ve usulü, dil-belagât ve kelâm alanındadır. Fıkha dair risâlelerin çoğu *el-Hidâye* ile ilişkilidir. Mecmuadaki risâlelerin dikkat çeken yönleri konularının mevzîî oluşu ile bir kısmında 'medrese' ve 'kazasker' vurgularının bulunuşudur. Bu itibarla bunların önemli bir kısmının ilmiyedeki işleyişte aranan birtakım şartları gerçekleştirme amacıyla kaleme alındığı düşünülebilir.

Mecmuanın ilk risâlesinin zahriyesinde bulunan 'yâ kebîkec' yazısı, satın alma bilgileri vb. kayıtlar mecmuanın tamamı için konulmuş olmalıdır. Ayrıca mecmua içindeki bazı kayıtlar (meselâ 55 varak numarasının üzerindeki "büyû'") muhtemelen aynı kişi tarafından sonradan eklenmiştir. Buna minhüvât olarak gösterilen kayıtların bir kısmı da dahil edilebilir.

Mecmua kapağı iç tarafında İsâ Trabzonî'nin risâlesi için "*Hidâye*'nin kitabü'l-büyû'una müteallik risâle" denilmiştir. Katalog kaydındaki isim de içerik dikkate alınarak oluşturulmuş olmalıdır. Ta'lik hattıyla yazılmış risâlenin sayfalarında cetvel yoktur. İlk sayfa 15 diğer sayfalar 17 satırdır. 'Kāle (dedi)' fiili ve türevleri başta olmak üzere dikkat çekme ifadeleri, özel isimler vb. çoğunlukla kırmızı yazılı veya çizgilidir. Bazı durak işaretleri de kırmızıdır. Reddadede renk uyumunu gözetme ve sehven siyah yazılmış kelime üzerine kırmızı geçme bu kapsamda zikre değer iki hoş ayrıntıdır. Metin üzerinde düzeltme örnekleri çok azdır. Müellif hürmet ifadelerini ve alıntıların bittiğini gösterir notları -bazen kısaltma şeklinde- sıkça kullanır. Sayfa kenar notları ise metinde kinayeli olarak geçen kişi isimlerini belirleme, anlamayı kolaylaştırıcı açıklama yapma, gerekçe ve örnek verme, gramatik öneride bulunma gibi içeriklere sahiptir. Katalogda fevâid kaydı olarak gösterilen metin 'Ankaravî' nisbeli bir zât tarafından vikāye varaklarına yazılmış iki sayfalık müstakil bir makale gibidir. Kefâlet akdiyle ilgili alıntı bir pasajın tahlili mahiyetinde olup tarz bakımından *Risale fi'l-buyu'*a yakın ise de içerik olarak bir bağı bulunmamaktadır.

Klasik metinlerdeki sunum, itiraz ve dikkat çekme ifadelerinin başlıcaları *Risale fi'l-buyu'*da da görülür. Müellif, bey' başlığındaki çeşitli tartışmalarla ilgili, *el-Hidâye* bağlantılı meşhur eserlerden çokça nakilde bulunur ve bunları değerlendirmeye çalışır. Kendi görüş ve tercihleri her zaman net değildir. Tefsir, dil, usûl, cedel, kavâid, mantık gibi ilimlere sınırlı da olsa atıfları vardır. Örneklemeleri de nispeten azdır. Mergīnânî'yi 'musannif' olarak anmış olan İsâ Trabzonî birçok başka âlime de bazen 'fâzıl' vb. sıfatlar kullanarak bazen de isimleriyle ve/veya eserlerine izâfetle yer vermiştir. Risâlede mezhep imamlarından "üç İmamımız" ve Züfer (rh.a.) geçer. Tahâvî'nin *Şerh*'ine bir yerde müracaat edilmiştir. Ebüssuûd, İbnü'l-Hümâm, Kâkî, Sâdî Efendi, Rûmî, İbn Kemal, Tâcüşşerîa, Bedreddin el-Kerderî, Sadrüşşerîa, Sâhibü'l-İnâye, Sâhibü'n-Nihâye onun aynı zamanda başvuru kaynakları olmaktadır. Yaptığı nakillerde de bunların bazıları yanı sıra Sâhibü'd-Dirâye, Sâhibü'l-Muhît, Sâhibü'l-Keşf ve Teftâzânî isimleri geçer. Bunlar dışında 'fukaha, eslâf-ahlâf' gibi genel kullanımlara da rastlanmaktadır.

'Besmele' ile başlayan risâlenin mukaddimesinde hamdin Allah'a; salâtın Hz. Peygamber'e, O'nun âline ve ashabına mahsus olduğu vurgulanır. Allah teâlâ kulların bekası için alışverişi helâl kılmış; yeryüzünü fesaddan uzak tutmak için de kumar ve zorbalık yoluyla mal edinmeyi yasaklamıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) ebedî Dinin ve apaçık Kitabın sahibidir. O (s.a.v.) helâl ve haramı en beliğ deliller ve en fasih sözle açıklamıştır. Müellif buradaki diğer bazı cümlelerde risâlenin kaynaklarını ima eden kelimler kullanmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âl ve ashabı da hidayet üzere oluşlarıyla zikredilmiştir. Faslü'l-hitâb sonrası, dönemin İslâm hükümdarının kazaskerini ilmi, fazileti ve merhametini öne çıkararak öven müellif onun zamanında yaşıyor olmayı nimet olarak görür ve kendisine duada bulunur.

Kendi imkân ve şartlarını yeterli görmemekle birlikte, yalnızca Allah'tan (c.c.) yardım dileyerek, hatırına gelen şeyleri birkaç sayfa hâlinde yazdığını söyleyen İsâ Trabzonî'nin *Risale fi'l-buyu'*daki görüş ve tercihlerini -bağlantılı oldukları tartışmaların ayrıntılarını aktarmaktan sarfınazarla- şu şekilde özetleyebiliriz:

"Bey'" tanımlanması gereken fıkhî bir kavramdır ve musannif birçok yerde kavram tanımı yapmaktadır. Buna rağmen bey'in tanımını yapmaması bu kelimenin sözlük ve terim anlamlarını aynı görmesindendir. Kelimenin sözlük anlamının bilinmesine itimatla terim anlamını verme ihtiyacı duymamıştır.

"Kitabü'l-büyû'" başlığında çoğul bir kelime kullanılmıştır. Sarf akdi vb. de büyû' kapsamına girer. -Nitekim çoğu şârih 'sarf'ı bab sayarak onun büyû' 'kitab'ıyla değil selem 'bab'ıyla münasebetini kurmaktadır.- Buna rağmen musannifin 'sarf'ı müstakil bir 'kitap' olarak ele alması sarf akdinin içeriğinin yoğunluğu nedeniyledir. Bunun 'şahitlikten dönme'nin 'şahitlik'ten ayrı bir 'kitap'ta işlenmesi gibi başka örnekleri de vardır.

Bey' kul haklarının ilki olarak ele alınmıştır. Çünkü bu akid sıklıkla gerçekleşir ve kendisine çokça ihtiyaç duyulur. Musannifin, Allah haklarından sonra ve bey' akdinden önce lukata, şirket vb. -kul haklarıyla ilişkili- bölümleri işlemiş olması onun hakkında 'Allah haklarını bitirdikten sonra -bey' akdi ile- kul haklarına başladı' demeye engel değildir. Lukata, şirket vb. akidler önceki bölümlere ilhak edilerek orada işlenmiştir. Bunlardan sonra ve bey'den hemen önce kendinde Allah hakkı bulunan 'vakıf' konusuna yer verilmesi de bunun göstergesidir.

Vakıf ve bey'in peş peşe ele alınmasını ikisinde de 'mülkiyetin izalesi' bulunmasına bağlamak itiraza açıktır. Nitekim 'hibe'de de bu tür bir izale vardır ancak hibe bey'den hemen sonra işlenmemektedir. Başka bir gerekçeye göre ise bey' malın bir mülkiyetten çıkıp başka bir mülkiyete girdiği 'mürekkeb'; vakıf ise malın bir mülkiyetten çıktığı ancak başka bir mülkiyete girmediği 'müfred' nitelikli akiddir. Müfredin mürekkebden önce gelme ilkesi uyarınca vakıf bey'den önce gelmiştir. Bu sıralamayı müfred ve mürekkebe dayandırmayı doğru bulmayan bir itiraza da yer veren müellif 'mantık kitaplarında da belirtildiği üzere itibar edilen yöne göre bazen müfred bazen de mürekkeb önce gelebilir' der. Ayrıca bu gerekçe vakfın bey'in öncesinde işlenmesini değil bey'in vakfın peşine getirilişini açıklama amaçlı ise de onun bu iki durumu da göstereceğini kabul etmemek hakkaniyetli bir yaklaşım olmaz. Müellife göre ayrıca bu gerekçeler iki konu arasında mevcut sıralamanın doğru olduğunu gösterebilir ancak böyle bir sıralamayı gerekli kılmaz.

Bey'in "malın malla değişimidir" şeklindeki tanımına yöneltilen itirazları, alternatif tanım önerilerini, bu itiraz ve önerilere dair değerlendirmeleri aktaran müellifin söz konusu itirazlara haklılık payı verdiği anlaşılmaktadır. Ona göre bu tanımda "bey'"in sözlük ve terim anlamının aynı olduğu kabul edilmelidir. "Malın malla değişimini tazammun eden akid" tanımı da böyledir. "Malın malla karşılıklı rıza ile temlikidir" tanımında halel bulunduğu iddiasını da ele alan müellif buna verilen bir cevabı 'soruyu ortadan kaldırmayacağı için' eleştiriye açık görür. Ona göre bu tanımda 'temlik'in sözlük ve terim

anlamları aynıdır. Müellif kendi cevabı akabinde başka bir cevabı da yorumsuz olarak aktarır. Onun 'karşılıklı rıza' kaydının mükrehin yaptığı akdi dışarıda bırakacağı itirazına karşılık yaptığı açıklamalar ise bu tanımın kiabü'l-büyû'daki sahih akidler için yapıldığı ve bunlar bakımından doğru olduğu noktasında toplanmaktadır. "Malın malla değişimidir" tanımı ise diğer akidleri de kuşatıcıdır. Zira 'rıza' akdin in'ikadı için değil sıhhati için şarttır.

Bey' akdinin rüknünden bahsedilirken kullanılan 'onun rüknü îcab-kabul veya buna delâlet eden şeydir' ifadesi hatalı sayılmamalıdır. Burada 'delâlet eden' ile bey'u't-teâti kastedilmiştir. Ayrıca îcab-kabulde geçmiş zamanlı fiil kullanıldığı gibi ona 'delâlet eden' bir şeyin kullanılması da mümkündür. Yani lafız da medlûl olabilir; dilde bunun örnekleri vardır.

Akdin çeşitli şartlarının ele alındığı kısımda müellife göre akdin mahallinde aranan şartlar 'mütekavvim' ve 'teslim edilebilir' olmasıdır. Bunlar onun 'mal' ve 'mülk' olmasını da kapsayıcıdır. Dolayısıyla son ikisini bey'in ayrı şartları olarak görmek doğru olmaz. 'Karşılıklı rıza' da akdin mutlak olarak bir şartıdır; in'ikad şartı değildir. Bunu in'ikad veya nefâz şartı görmek sıhhat şartı sayan 'fukaha'ya da muhalefet olacaktır.

Bey' îcab-kabulün irtibatlı bütünüdür. Musannifin "bey' îcab ve kabulle mün'akid olur" cümlesiyle kasdı budur. Bu cümlenin te'vile ihtiyacı yoktur. 'Îcab ve kabulün iki ayrı rükün mü yoksa alet mi olduğu' tartışmasını da ele alan müellif tarafların görüşleri sonrası rükün-alet ayrımında kullanılabilecek bir ölçüt önerir. Bu tartışmanın temelinde akdin mahiyetine dair görüş farklılığının bulunduğunu savunur ve farklılığın sonuca etkisine temas eder. Müellif, usûlcülerin "şer'î akidlerin manâ mı ibare mi olduğu" şeklinde özetlenebilecek ihtilafını gösterir bir açıklamayı da alıntılar ve burada İbnü'l-Hümâm'a yapılan atfı tahkik ve tahlil eder.

Risâlenin son meselesi, musannifin bey'in gerçekleşmesi için kullanılabilecek fiillerin zamanından bahsettiği kısımdaki "ihbâr için konulan" ifadesinin, hâlin delâleti durumunda, şimdiki zaman kipli (muzâri) lafızları da kapsayacak biçimde geniş bir yoruma -bağlam ve dil bakımından- müsait olup olmadığı merkezlidir. Zira musannif geçmiş ve gelecek zamanlı fiillerin durumunu belirtmekte ancak şimdiki zamana açıkça değinmemektedir. Meseleye dair açıklamalarından müellifin de bunu mümkün sayan yaklaşıma yakın durduğu anlaşılmaktadır.

Risale fi'l-buyu' dili ve içeriğiyle, belli ilmî seviyedeki kişilere hitap edecek tarzda kaleme alınmıştır. Özellikle İslâm hukukunda akid nazariyesi, bey' akdi ve *el-Hidâye* üzerine yapılacak akademik çalışmalarda dikkate alınmaya değer vasıftadır.

Resim 1: *Risale fi'l-buyu'un ilk ve son sayfaları (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler, NEKAY04385/07, 55b ve 61a.)*

Kaynakça

Aybakan, Bilal, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine". M.*Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2006/2), 5-32.

Bardakoğlu, Ali. "Bey'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Mergīnânî, Burhânüddîn Ebü'l-Hasen el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Muhammed Adnân Dervîş. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.

Trabzonî, Îsâ. *Risale fi'l-buyu'*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler, NEKAY04385/07, 55a-61a.

İSKENDER B. AHMED FİLOZOF ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Ali GÜL[*]

Giriş

Dinler Tarihi her ne kadar modern bir bilim dalı olsa da İslam geleneğinde bu alana dair literatürü erken dönemlere kadar (hicrî ikinci yüzyıl) geri götürmek mümkündür.[1] Uzmanlar söz konusu literatürü iki temel kategoride inceler: Milel ve Nihal, Reddiye.[2] Milel ve Nihal türü eserler görece objektif ve tasvire dayalı yapısıyla temayüz eder; amaç karşıdakini tanımak ve anlamaktır. Reddiyeler ise tam anlamıyla polemik içeriklidir. Reddiyelerin üslubunu tartışma, hedefini ise karşıdakini ilzam edip kendi haklılığını ortaya koyma oluşturur.

Reddiye literatüründe İslam dairesi içindeki ekollerin birbirileri ile tartışmalarının neticesinde ortaya çıkan metinlerin yeri büyüktür. Bununla birlikte Müslüman yazarlar diğer dinlere karşı pek çok reddiye kaleme almıştır. Bu reddiyelerin önemli bir bölümü Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa karşı yazılmıştır. Bu anlamda Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö. 861?) *ed-Dîn ve'd-devle*, Câhiz'in (ö. 869) *er-Red ʿale'n-naṣârâ ve'l-yehûd*, Samuel b. Yahya el-Mağribî'nin (ö. 1175) *İfḥâmü'l-yehûd* isimli eserleri erken dönem reddiyeleri olarak öne çıkar. Öte yandan İbn Hazm'ın (ö. 1064) *el-Faṣl fi'l-milel ve'l-ehvâʾ ve'n-niḥal* isimli eseri ismi itibarıyla Milel ve Nihal kategorisine dâhil edilse de Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa karşı dile getirdiği sert eleştirileriyle reddiye niteliğini haklı olarak taşır. Bunların yanında Rahmetullah el-Hindî'nin (ö. 1891) *İzhârü'l-hak*, Ahmet Mithat Efendi'nin (ö.1912) *Müdâfaa* adını taşıyan eserleri 19. yüzyılda hususen misyonerliğe tepki olarak kaleme alınmış reddiyelerdir.[3] Reddiyelerde nesh, tahrif, tebdil ve beşair konularının öncelikle işlendiği görülür.[4] Dolayısıyla Müslüman reddiyeciler; Kur'an'ın önceki kitapların/vahiylerin hükmünü ortadan kaldırdığını, önceki kitapların/vahiylerin bir şekilde bozulmaya ve değişmeye uğradığını ve önceki kitaplarda/vahiylerde Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin müjdelendiğini savunurlar. Tüm bunlarla birlikte gelenekte önemli bir yere sahip olsa da günümüz Dinler Tarihi literatüründe reddiye nitelikli çalışmaların azaldığı da bir gerçektir.

Hayatı

Ön söz mahiyetindeki bu malumattan sonra ifade edilmeli ki bu çalışmada ele alacağımız *Risâle fi'r-reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm* isimli eser de İslam reddiye literatürünün bir parçasıdır. Eserin müellifi kendisini İskender b. Ahmed Filozof et-Trabzonî olarak

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, aligul@trabzon.edu.tr

1 bk. Şinasi Gündüz, "Giriş", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: Milel Nihal Yayınları, 2020), 21-22; Kürşat Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 25-35.

2 Milel ve Nihal ve Reddiye literatürü ile ilgili geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Milel ve Nihal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/57-58; Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/516-521; Amjad M. Hussain, *The Study of Religions: An Introduction* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 11-27.

3 Söz konusu eserler hakkında bazı değerlendirmeler için bk. Sinanoğlu, "Reddiye", 519-521; Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, 26-29.

4 Fatıma Betül Taş, "Yahudi Asıllı Mühtedî Bilgin Samuel bin Yahyâ el-Mağribî'nin (ö. 1175) Yahudiliğe Reddiyesi: İfhâmu'l-yehûd", *Dini Araştırmalar* 18/47 (Temmuz-Aralık 2015), 248.

tanıtır.[5] Yapılan çalışmalarda müellifin ismi dışında şahsına ya da yaşamına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.[6] Bununla birlikte müellifin kullandığı Trabzonî sıfatına binaen memleketinin Trabzon veya civarı olduğu anlaşılmaktadır. Arapça kaleme alınan eserin içerdiği Grekçe pasajlar ve Farsça kelimeler ise müellifin söz konusu dilleri bildiğine işaret etmektedir. Grekçe bilmesi, müellifin Trabzon bölgesinin Grekçe (Rumca) konuşan bir yöresinde dünyaya geldiği veya yetiştiği hatta Rum kökenli olup ihtida etmiş olabileceği yönünde kimi ihtimalleri akla getirmektedir.[7] Diğer yandan müellifin kendisini "Filozof" olarak tesmiye etmesi[8] ve eserini kelam penceresinden ele alması felsefe ve kelamla iştigaline hamledilebilir. Müellifin mevzubahis eser dışında başka bir eserine henüz tesadüf edilememiştir. Bu durum müellif hakkındaki müphem hususların aydınlatılamamasındaki esas müsebbiptir.

Müellifin yaşadığı veya eserini telif ettiği zaman konusu da karanlıktır. Ancak yazmanın ilk sayfasındaki, Sultan Abdülhamid'in ismini muhtevi kütüphane mührü,[9] araştırmacılara müellifin 19. yüzyılda yaşamış olabileceği hususunda bir fikir vermektedir.[10]

Eseri

Risâle fi'r-reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm

Eserin ismi yazılış amacını izhar etmeye yeterlidir. Bununla birlikte müellif metnin başında "küfür ehli" olarak tanımladığı Hıristiyanları ("الكفرة النصرانية") İncil'i esas alarak ilzam etmeyi hedeflediğini bildirir. Bu yolu tutmasının gerekçesini ise Hıristiyanların, Müslümanlar tarafından ileri sürülen akli ve nakli delilleri kabul etmeyip kendi "batıl" dinlerinin "fasit" (bozuk) görüşlerini takip etmeye devam etmeleri şeklinde açıklar.[11] Tüm bunlarla birlikte müellifin 19. yüzyılda yaşadığı kabul edilecek olursa bu çalışmanın söz konusu dönemde artan misyonerlik faaliyetlerine karşı kaleme alınmış olma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.[12]

Hâlihazırda eserin tek bir nüshası bulunmaktadır. Yazma mahiyetindeki bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu'nda numara 261 ile kayıtlıdır.[13] Kütüphane resmî kayıt sisteminde eserin ismi *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ* (رسالة في الرد على النصارى), müellifinin ismi İskender b. Ahmed Filozof et-Trabzonî (إسكندر بن أحمد فيلسوف الطربزوني) şeklinde geçmektedir. Eser yirmi sekiz varaktan müteşekkildir. Eserin birinci varağında (1a) iki, yirmi sekizinci varağında (28a) ise bir mühür yer almaktadır. Yine yirmi sekizinci varakta (28b) "Fakir ve hakir Ali b. Mustafa'nın mülkiyetine girmiştir. Allah onu ve ana-babasını bağışlasın ve onlara ihsanda bulunsun" anlamını taşıyan Arapça bir temellük ibaresi mevcuttur.

---

5 İskender b. Ahmed Filozof et-Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 261), 3a.

6 Söz konusu eser hakkında yapılmış dört çalışma şunlardır: Muhammed Tarakçı, "İskender b. Ahmed et-Trabzonî'nin Hıristiyanlığa Reddiyesi", *Türkiye'de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü ve Geleceği*. ed. Ali İsra Güngör vd. (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2010), 305-318; Muhammed Tarakçı, "Iskandar Ibn Ahmad's Epistle in Refutation of Christians", *Ilahiyat Studies* 3/1 (Winter/Spring 2012), 73-104; Ensar Gülmez, *İskender b. Ahmed et-Trabzonî'nin Risâle fi'r reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Bahar 2018), 155-239. Bahsi geçen çalışmaları kaleme alan yazarlar, İskender b. Ahmed et-Trabzonî'nin şahsına ve yaşamına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamışlardır. Bu hususta herhangi bir malumata biz de ulaşamadık.

7 bk. Gülmez, "İskender b. Ahmed et-Trabzonî", 57.

8 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 3a.

9 bk. *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 1a.

10 Gülmez, "İskender b. Ahmed et-Trabzonî", 57-58.

11 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 2b-3a.

12 M. Tarakçı, 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında artan misyonerlik faaliyetlerine dikkat çeker ve bu dönemde kaleme alınan reddiyeleri gündeme getirir. Ona göre Trabzonî'nin reddiyesi de bu atmosferin ürünüdür. bk. Tarakçı, "Iskandar Ibn Ahmad's Epistle in Refutation of Christians", 73-76; ayrıca bk. Gülmez, "İskender b. Ahmed et-Trabzonî", 54.

13 Esere çevrim içi ulaşmak için bk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), "Risâle fi'r-Reddi ale'n-Nasârâ" (Erişim 6 Ağustos 2023).

Yazmanın fiziki durumu iyidir. Yazısı sayfalara düşülen notların bir kısmı dışında tümüyle okunaklıdır. İlk ve son sayfaları dışında her sayfasında dokuz satır vardır. Sayfalarda üç farklı renkte mürekkep kullanılmıştır. Grekçe İncil pasajları kırmızı, Kur'an-ı Kerim'den ayetler kahverengi, metnin kendisi ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı Grekçe kelimelerin altında -kimisi hâlihazırda okunaklılığını kaybetmiş olan- Farsça karşılıkları verilmiştir.

Metinde belli bir üslubun takip edildiği göze çarpar. Trabzonî, öncelikle İncillerden irdeleyeceği pasajın/ayetin Grekçe orijinalini Arap alfabesi ile translitere eder, ardından bu pasajın tercümesini verir, sonrasında ise pasaj üzerine değerlendirmelerini serdeder.[14] Bunu yaparken görüşlerini Kur'an'dan ayetlerle destekler. Metninde herhangi bir hadise atıfta bulunmaz. Müellif alıntıladığı pasajın hangi İncil'den ve babdan olduğunu kimi zaman verse de pasaj/ayet numarasını vermez. Pasajları her zaman başı ve sonuyla almaz, yalnızca üzerinde tartışacağı bölümü aktarır. Kur'an'dan yaptığı alıntılarda da benzer bir yol izler; sure ismi ve ayet numarası vermeden, istifade edeceği bölümü aktarır. Trabzonî'nin Yeni Ahit içinde İnciller dışında bir bölümden alıntı yapmaması ise dikkat çeken diğer bir hususdur.

Allah'ın birliği, teslis inancının batıllığı, İsa'nın (a.s.) tanrı olmayıp bilakis bir beşer ve peygamber olduğu, İsa'nın (a.s.) mucizeleri, İncil'de Hz. Muhammed'in (a.s.) müjdelendiği, Kur'an'ın icaz bakımından İncillerden üstünlüğü, Trabzonî'nin eserde işlediği konulardır.

Trabzonî metninde kelam ilminin kimi ıstılahlarını sıklıkla kullanır. "Vâcibü'l-vücûd", "hâdis" "kıdem/kadîm" ve "mümkin" gibi kavramlar en çok üzerinde durduğu kavramlardır. O, Allah'a ve İsa'ya (a.s.) dair mevcut Hıristiyan akidesinin bu kavramlar karşısındaki vaziyetini tartışır. Yalnızca Allah'ın "vâcibü'l-vücûd" ve "kıdem/kadîm" sıfatlarını haiz olup, İsa'nın (a.s.) ise taşıdığı "hâdis" sıfatı mucibince bir yaratılmış olduğunu dolayısıyla ilahlık mertebesi ile ilişkisinin olmadığını belirtir. Ancak Trabzonî'nin bu tartışmalarda derinlikli tahlillere giriştiği söylenemez. Mevzu genellikle öz ve yüzeysel biçimde işlenir.

Küçük hacmine rağmen metinde bir insicam eksikliği göze çarpar. Zira birbiri ile ilişkili konular kimi zaman farklı yerlerde işlenmiştir. Bu durum bir dağınıklığa sebep olduğu gibi dar bir alanda tekrarlara düşülmesine zemin hazırlamıştır. Metnin okuyucuya sunduğu Arapça transliterasyonun Grekçe ifadeleri yansıtmakta yetersiz olduğu da bir eleştiri olarak eklenmelidir. Trabzonî'nin, dönemi itibarıyla mevcut olması beklenmeyen genel geçer bir transliterasyon sisteminden istifade etmediği açıktır. Anlaşılan o, kendi inisiyatifince bir transliterasyon metodu benimsemiştir. Bugünden bakıldığında söz konusu eksiklik mazur görülmelidir.

Muhtevası

Trabzonî eserine hamdele ve salvele ile giriş yapar ve yukarıda belirtilen amacı doğrultusunda İncil ifadelerini merkeze alarak değerlendirmelerine başlar. Kısmen dağınıklık ve tekrarlar içeren söz konusu değerlendirmelerin belli bir düzen içinde incelenmesinin faydalı olacağı muhakkaktır. Bu çerçevede Trabzonî'nin üzerinde durduğu en temel konunun Allah'ın birliği ve İsa'nın (a.s.) beşeriliği hususu olduğu söylenmelidir. Trabzonî bu anlamda Hıristiyanlığın "söz/kelam" öğretisi üzerinde önemle durur. "Başlangıçta Söz [Kelam] vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı" (Yuhanna 1:1) pasajı onun bu bağlamda ele aldığı ilk İncil ifadeleridir. Trabzonî, bahis mevzusu pasajın bir okuma hatası neticesinde Hıristiyanlarca yanlış anlaşıldığını vurgular. Ona göre "teos [theos]" olarak okunan ve "Tanrı" anlamına gelen sözcük (θεός) hatalı okunmaktadır. Oysa sözcüğün doğru okunuşu "tios [thios]" şeklinde olmalıdır ki bu sözcük "yüce, ulu, muazzam, bedî" gibi anlamlar taşımaktadır. Doğru şekilde okunduğu

[14] M. Tarakçı, Trabzonî'nin eserinde İncil metinlerine dayanmasını ve bu metinlerin Kur'an ile uyumunu ortaya koymasını dikkate alarak müellifin İncil'in tümüyle tahrif edilmeği düşüncesine sahip olduğu sonucunun çıkarılabileceğini söyler. bk. Tarakçı, "İskender b. Ahmed et-Trabzonî'nin Hıristiyanlığa Reddiyesi", 305-318.

takdirde pasaj "söz yücedir" manasını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu şekliyle pasaj sözün/İsa'nın (a.s.) tanrılığını değil yüceliğini ifade etmektedir.[15] Trabzonî'nin söz konusu iddiası güçlü ve tutarlı bir iddia olmaktan uzaktır. Her ne kadar antik Grekçe dikkate alındığında "θεός" kavramıyla ilişkili birtakım kelimeler çerçevesinde kimi anlam kargaşalarının doğabileceği mümkün olsa da[16] müellifin Hıristiyan inancının temel unsuru olan İsa'nın (a.s.) yani sözün/kelamın tanrılığı meselesini bu pasaj bağlamında bir okuma hatasına indirgemesi naif bir gerekçe olarak gözükmektedir.

Müellif, Hıristiyanların anladığı şekliyle söz konusu pasajın bir başka yanlış anlamaya daha sebebiyet vereceğini iddia eder. Ona göre eğer Hıristiyanların itikadınca kelamın Allah olduğu kabul edilecekse bu birçok ilahın varlığını gerekli kılacaktır. Çünkü bu anlayışa göre Allah'ın kelamı olarak anılan her şeyi ilah kabul etmek lüzumu doğacaktır. Trabzonî bu çerçevede Meryem Suresi 7. ayette[17] ismi anılan Hz. Yahya'nın ve Tâ-Hâ Suresi 19-20. ayetlerde[18] bahse konu olan yılanın ilah kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Oysa ona göre bir şeyin Allah'ın kelamı olması, ilah olmasını gerektirmez. Trabzonî bu noktada Nisâ Suresi'nin 171. ayetini[19] gündeme getirir ve İsa'nın (a.s.) "Allah'ın bir resulü" ve "Meryem'e ilka ettiği kelimesi" olduğunu Kur'an temelli sahih bir bilgi olarak ortaya koyar.[20] Aynı konu üzerinde durduğu diğer bir yerde ise "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti…"[21] ayetini Allah'tan gayrı ilah kabul edilemeyeceğine bir delil olarak sunar.[22]

Trabzonî, kelam kavramı üzerindeki tartışmalara metin boyunca ara ara döner. Bu anlamda Luka 8:5-15'te[23] kendine yer bulan ve İsa'nın (a.s.), Allah kelamını tohuma benzettiği bir mesel üzerinde değerlendirmelerde bulunur. Meselden hareketle Allah kelamının yalnızca İsa (a.s.) ile sınırlanamayacağını, "Allah'ın kelamı" vasfını taşımanın, birçok varlık için geçerli olduğunu tekrar eder. Trabzonî söz konusu meselden Allah'ın kelamının onun zatından ayrı olduğunun da çıkarılabileceğini ileri sürer. Çünkü meselde İsa (a.s.) kelamı tohuma, kelam sahibini çiftçiye benzetmiştir. Trabzonî görüşlerini İncil pasajı çerçevesinde ortaya koysa da ehl-i sünnetin Allah'ın sıfatları konusundaki görüşlerini[24] bu vesileyle paylaşır.[25]

---

15 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 3a-4a.

16 Örneğin "θεός" kavramıyla ilişkili bir kelime olan "θέωσις" (teosis/theosis) kelimesi, "yüceltme" ve "tanrılaştırma" gibi anlamalar taşımaktadır. bk. Franco Montanari, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*, ed. Madeleine Goh - Chad Schroeder (Leiden: Brill, 2015), "θέωσις", 941.

17 "(Allah şöyle buyurdu:) Ey Zekeriyya! Biz sana bir oğul müjdeleriz ki, onun adı Yahya'dır…" (Meryem 19/7).

18 "Allah: Yere at onu, ey Musa! dedi. Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!" (Tâ-Hâ 20/19-20).

19 "Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur…" (en-Nisâ 4/171).

20 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 5a-5b.

21 el-Enbiyâ 21/22.

22 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 8b-12a.

23 "[Büyük bir kalabalığın toplandığı, insanların her kentten kendisine akın akın geldiği bir sırada İsa şu benzetmeyi anlattı]: 'Ekincinin biri tohum ekmeye çıktı. Ektiği tohumlardan kimi yol kenarına düştü, ayak altında çiğnenip gökteki kuşlara yem oldu. Kimi kayalık yere düştü, filizlenince susuzluktan kuruyup gitti. Kimi, dikenler arasına düştü. Filizlerle birlikte büyüyen dikenler filizleri boğdu. Kimi ise iyi toprağa düştü, büyüyünce yüz kat ürün verdi.' Bunları söyledikten sonra, 'İşitecek kulağı olan işitsin!' diye seslendi.
İsa, bu benzetmenin anlamını kendisinden soran öğrencilerine, 'Tanrı Egemenliği'nin sırlarını bilme ayrıcalığı size verildi' dedi. 'Ama başkalarına benzetmelerle sesleniyorum. Öyle ki,
"Gördükleri hâlde görmesinler,
Duydukları hâlde anlamasınlar."
Benzetmenin anlamı şudur: Tohum Tanrı'nın sözüdür. Yol kenarındakiler sözü işiten kişilerdir. Ama sonra İblis gelir, inanıp kurtulmasınlar diye sözü yüreklerinden alır götürür. Kayalık yere düşenler, işittikleri sözü sevinçle kabul eden, ama kök salamadıkları için ancak bir süre inanan kişilerdir. Böyleleri denendikleri zaman imandan dönerler. Dikenler arasına düşenler, sözü işiten ama zamanla yaşamın kaygıları, zenginlikleri ve zevkleri içinde boğulan, dolayısıyla olgun ürün vermeyenlerdir. İyi toprağa düşenler ise, sözü işitince onu iyi ve sağlam bir yürekte saklayanlardır. Bunlar sabırla dayanarak ürün verirler.'" (*Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2001), Luka 8:5-15).

24 Ehl-i Sünnet kelamcılarının sıfatlar konusundaki yaklaşımı için bk. Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Ocak-Haziran 2001), 81-84.

25 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 8b-12a.

Doğrusu Hıristiyan düşüncesinin kelam/logos anlayışı, kelamın/logosun bedenlenmesi/tenleşmesi (inkarnasyon) gibi öğretileri ve bunlar etrafında üretilen literatür dikkate alındığında[26] Trabzonî'nin mevzubahis görüşlerinin yüzeysel değerlendirmeler olduğu görülecektir. Bu anlamda Trabzonî'nin ifadeleri ancak düz bir mantıksal çıkarım olarak tebarüz etmektedir.

Trabzonî, İncil'den alıntıladığı pasajlar çerçevesinde yalnızca Allah'ta "vâcibü'l-vücûd" sıfatının bulunduğunu buna karşın İsa'nın (a.s.) bu sıfatı haiz olmadığını dolayısıyla onun "masnu", "mahluk" ve "hâdis" olduğunu iddia eder. Bu anlamda; "Ben gerçek asmayım ve Babam bağcıdır. Bende meyve vermeyen her çubuğu kesip atar, meyve veren her çubuğu ise daha çok meyve versin diye budayıp temizler" ifadelerini taşıyan Yuhanna 15:1-2 pasajını, söz konusu iddialarını açıkça dillendiren bir pasaj olarak öne sürer.[27]

Trabzonî'nin metinde üzerinde durduğu meselelerden bir başkası Tanrı için kullanılan "baba" lafzıdır. Bu anlamda dikkat çektiği pasajlardan biri Yuhanna 20:17'dir.[28] Trabzonî'ye göre pasajda İsa'nın (a.s.) dilinden aktarılan "baba" lafzı "hidâyet verici", "terbiye edici" anlamındadır. Zira İsa'nın (a.s.) kastı fiziki anlamda "baba" olsaydı, o, "sizin babanız" sözünü kullanmazdı. Trabzonî şunu da ekler; eğer İsa (a.s.), "babam" sözüne istinaden Allah'ın oğlu olarak ilah ilan edilecekse havarilerin de ilah ilan edilmeleri gerekir. Çünkü pasajda İsa (a.s.) havarilere ithafen "sizin babanız" sözünü kullanmıştır. Oysa bu iddiaların tümü aklen muhaldir. Ona göre mevzubahis muhal durumu Meryem Suresi 35. ayet[29] de teyit etmektedir. Öte yandan Trabzonî söz konusu pasajda geçen "benim Babam'ın ve sizin Babanız'ın" lafzını Mâide Suresi 72. ayette[30] geçen "Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a…" lafzına benzetir.[31]

Trabzonî, İncil'de İsa'nın (a.s.) bir kul, bir beşer ve bir peygamber olduğunun açıkça bildirildiğini ileri sürer. Onun bu bağlamda İncil'den alıntıladığı bölümlerden biri İsa'nın (a.s.) çarmıh sahnesini anlatan bölümdür. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerildiğinde Tanrı'ya yakarışını Matta şöyle aktarır: "… [İsa;] 'Eli, Eli, lema şevaktani?' yani, 'Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?' diye bağırdı."[32] Yukarıdaki ifadeleri alıntılayan Trabzonî bu sözlerin İsa'nın (a.s.) kulluğunu, acziyetini ve Allah'tan yardım talebini açık biçimde ortaya koyduğunu vurgular. Şu hâlde İsa'nın (a.s.) tanrılığı söz konusu olamaz. Trabzonî bu noktada Kur'an'da İsa'nın (a.s.) kulluğunun vurgulandığı Mâide Suresi 17.,[33] Meryem Suresi 30.[34] ve Âl-i İmrân Suresi 59.[35] ayetleri iddiasına destek kılar.[36]

Trabzonî bu bağlamda Matta İncili 25:31 pasajını da ele alır. "İnsanoğlu kendi görkemi içinde bütün melekleriyle birlikte gelince, görkemli tahtına oturacak" ifadesini muhtevi olan bu pasaja dayanan müellif, İsa'nın (a.s.) bir beşer olduğunun İncil tarafından ilan edildiğini belirtir. Ona göre İncil'in bu

---

26 Hıristiyanlık bağlamında logos/kelam tartışmaları için bk. Muhammed Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 8/1, (Ocak 2011), 201-224; Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş* (İstanbul: Sak Ofset Reklamcılık Yayıncılık, 2012), 56-64.

27 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 16b-17b.

28 "…benim Babam'ın ve sizin Babanız'ın, benim Tanrım'ın ve sizin Tanrınız'ın yanına çıkıyorum." (Yuhanna 20:17).

29 "Allah'ın bir evlât edinmesi, olacak şey değildir! O, bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece 'Ol!' der ve hemen olur." (Meryem 19/35).

30 "Andolsun ki 'Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir' diyenler kâfir olmuşlardır. Hâlbuki Mesîh 'Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcılar yoktur' demişti." (el-Mâide 5/72).

31 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 17b-19a.

32 Matta 27:46.

33 "'Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir' diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir!.." (el-Mâide 5/17).

34 "[Çocuk/İsa] şöyle dedi: 'Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı.'" (Meryem 19/30).

35 "Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol!' dedi ve oluverdi." (Âl-i İmrân Suresi 3/59).

36 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 22a-24b.

ifadesinden İsa'nın (a.s.) "Allah'ın oğlu" olmadığı, "kadîm" ve "vâcibü'l-vücûd" gibi sıfatları taşımadığı da çıkarılabilir. Ayrıca İncil'in söz konusu pasajı Bakara Suresi 116. ayetle[37] uyumludur.[38]

Trabzonî devamında Yuhanna 14:28[39] pasajını inceler. Pasajın, İsa'nın (a.s.) Allah'a eş bir varlık olmadığını ortaya koyduğunu söyler. Yine ona göre bu pasajda İsa (a.s.) nefsini küçük ve Allah'tan gayrı görerek "Allah'ın kulu" olduğunu kati surette bildirmektedir.[40] Bu paralelde alıntıladığı ayet ise Nisâ Suresi 172. ayettir.[41]

Trabzonî'nin aktardığı diğer bir pasaj Yuhanna 7:14-18'e[42] aittir. Pasajda geçen "öğretim benim değil, beni gönderenindir" ifadelerine dikkat çeken Trabzonî, bu ifadelerin İsa'nın (a.s.) nübüvvetine ve onun ilah olmadığına delalet ettiğini ileri sürer. Ayrıca söz konusu pasajda Allah'ın İsa'ya (a.s.) nispetle yüceliğinin açıkça ortaya koyulduğunu iddia eder. Ona göre Yuhanna İncili'ndeki bu pasaj Âl-i İmrân Suresi 79. ayetle[43] muvafıktır.[44]

Trabzonî yukarıda aktarılanlara benzer daha pek çok pasajın İncillerde bulunduğunu ancak İsa'nın (a.s.) uluhiyetinin reddedilmesi ve bir beşer peygamber oluşunun ispatı hususunda verilen örneklerin kâfi olduğunu söyler.[45]

Trabzonî, eserinde İsa'nın (a.s.) mucizeleri konusuna da değinir. Bu noktada verdiği örnek Matta 9:18-26[46] pasajına aittir. Pasajda İsa'nın (a.s.) kısa süre önce ölen genç bir kızı diriltmesi ve yıllardır kanaması durmayan bir kadına şifa vermesi anlatılır. Trabzonî bu örnekleri verir ancak konu üzerinde herhangi bir açıklamaya ve tartışmaya girmez.[47]

Trabzonî, eserinde reddiye literatürünün geleneksel konularından biri olan Hz. Muhammed'in (a.s.) önceki kitaplarda müjdelenmesi (beşair) konusuna da değinir. Söz konusu literatürün önem atfettiği "paraklit/faraklit"[48] kavramı onun da odağındadır. Bu anlamda ele aldığı pasajlardan biri şudur:

"Beni seviyorsanız, buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı [paraklit], Gerçeğin Ruhu'nu verecek…"[49]

Trabzonî bu pasajdan hareketle birtakım çıkarımlarda bulunur. Buna göre pasajda İsa'nın (a.s.) "baba"dan insanlar için göndermesini isteyeceği "başka bir Yardımcı (paraklit)"dan murat Hz. Muham-

---

37 "'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir." (el-Bakara 2/116).

38 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 6a-6b.

39 "…Beni sevseydiniz, Baba'ya gideceğim için sevinirdiniz. Çünkü Baba benden üstündür."

40 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 14b-15b.

41 "Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar…" (En-Nisâ 4/172).

42 "Bayramın yarısı geçmişti. İsa tapınağa gidip öğretmeye başladı. Yahudiler şaşırdılar. 'Bu adam hiç öğrenim görmediği hâlde, nasıl bu kadar bilgili olabilir?' dediler. İsa onlara, 'Benim öğretim benim değil, beni gönderenindir' diye karşılık verdi. 'Eğer bir kimse Tanrı'nın isteğini yerine getirmek istiyorsa, bu öğretinin Tanrı'dan mı olduğunu, yoksa kendiliğimden mi konuştuğumu bilecektir. Kendiliğinden konuşan kendini yüceltmek ister, ama kendisini göndereni yüceltmek isteyen doğrudur ve O'nda haksızlık yoktur." (Yuhanna 7:14-18)

43 "Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah'ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir…" (Âl-i İmrân 3/79).

44 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 6b-8b.

45 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 24b.

46 "İsa onlara bu sözleri söylerken bir havra yöneticisi gelip O'nun önünde yere kapanarak, 'Kızım az önce öldü. Ama sen gelip elini onun üzerine koyarsan, dirilecek' dedi. İsa kalkıp öğrencileriyle birlikte adamın ardından gitti.
Tam o sırada, on iki yıldır kanaması olan bir kadın İsa'nın arkasından yetişip giysisinin eteğine dokundu. İçinden, 'Giysisine bir dokunsam kurtulurum' diyordu. İsa arkasına dönüp onu görünce, 'Cesur ol, kızım! İmanın seni kurtardı' dedi. Ve kadın o anda iyileşti. İsa, yöneticinin evine varıp kaval çalanlarla gürültülü kalabalığı görünce, 'Çekilin!' dedi. 'Kız ölmedi, uyuyor.' Onlar ise kendisiyle alay ettiler. Kalabalık dışarı çıkarılınca İsa içeri girip kızın elini tuttu, kız ayağa kalktı. Bu haber bütün bölgeye yayıldı." (Matta 9:18-26).

47 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 25b-28a.

48 bk. Paraklit kavramı ve beşair literatüründeki yeri hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Aydın, "Faraklit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/165-166.

49 "Beni seviyorsanız, buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı ["Paraklit"], Gerçeğin Ruhu'nu verecek…" (Yuhanna 14:15-17).

med'dir (a.s.). İncil'in bu ifadesi Saff Suresi 6. ayette[50] İsa'nın (a.s.) dilinden aktarılan "benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim" ifadesi ile uyumludur. Ayrıca bu ifade paraklitin İsa'nın (a.s.) kendi şahsı olduğunu düşünenleri de reddeder.[51]

Trabzonî, paraklit hususunda Yuhanna İncili'ndeki bir diğer bahsi de metnine taşır. Yuhanna 14:26'da geçen "Ama Baba'nın benim adımla göndereceği Yardımcı [paraklit], Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak" ifadelerinden birtakım mesajlar çıkarır. Buna göre; paraklit sözü Hz. Muhammed'e (a.s.) işaret eder, çünkü bu kavramın anlamı "gizlilikleri açığa çıkaran"dır. İsa (a.s.), parakliti "Rûhulkudüs" olarak tanımlamıştır ki bu tanım Ahmed isminde mündemiç olan üstün bir vasıftır. "Benim adımla" tabiri ise nübüvvete işaret etmektedir. Dolayısıyla bu pasajın Hz. Muhammed'e (a.s.) işaret ettiği aşikârdır.[52] Trabzonî'nin pasaj üzerine yaptığı yorumların tartışmaya açık olduğu söylenmelidir. Zira paraklit kavramının "gizlilikleri açığa çıkaran" anlamını taşıdığı iddiası bu hususstaki çalışmaların destekleyeceği bir iddia değildir. Diğer taraftan Ahmed ismi ile "Rûhulkudüs" kavramı arasında kurulan bağlantı da zorlama gözükmektedir.

Trabzonî, paraklit kavramı hususunda Yuhanna 16:7-14[53] pasajına da atıfta bulunur. Ona göre bu pasajda paraklit kavramı ile Hz. Muhammed (a.s.) müjdelendiği gibi "Benim gidişim sizin yararınızadır. Gitmezsem, Yardımcı [paraklit] size gelmez" ifadeleri ile İsa (a.s.), Hz. Muhammed'in (a.s.) kendisinden üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Öte yandan pasajda geçen "çünkü kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek" ifadeleri de Hz. Muhammed'e (a.s.) işaret etmektedir. Zira bu ifadeler Necm Suresi 3-4[54] ile uyumludur.[55]

Trabzonî'nin eserinde değindiği bir diğer konu ise Kur'an-ı Kerim'in icazıdır. O, konuyu işlerken Kur'an ile İncil arasında bir kıyas yapar. İncil'de havarilerin dilinden birçok hikâyenin, menkıbenin ve İsa'ya (a.s.) ait mucizenin nakledildiğini ancak bunların Kur'an anlatıları gibi Allah'tan nazil anlatılar olmadığını ifade eder. Müellife göre Kur'an-ı Kerim'i okuyan herkes, belagatinin yüksekliği veçhesiyle bu kitabın Allah kelamı olduğunu katiyetle bilir. Trabzonî bu bağlamda İsrâ Suresi 88. ayeti[56] delil olarak sunar. Müellifin Kur'an'ın icazı hususundaki sözleri bu kısa değerlendirmeden ibarettir.[57]

Sonuç

Trabzonî'nin bahsi geçen eseri Hıristiyanlığa yönelik reddiye mahiyetinde bir eserdir. Eser, risale çapındaki hacmiyle reddiye literatürünün kimi meselelerini işlemeyi hedeflemiştir. Kelami tonu ağır basan eserin esas konusu Allah'ın birliği ve İsa'nın (a.s.) bir beşer peygamber oluşudur. Metinde reddiye geleneğinin önem verdiği tebdil, tahrif ve nesih gibi konulara girilmemiştir. Konuların işlenişindeki dağınıklık ve tartışmalardaki yüzeysellik eleştiriye açık hususlar olsa da orijinal dilinden İncil metnini temele alarak üretilen bu eser kendisine kıymet atfedilmeyi hak etmektedir. Öte yandan söz konusu eser,

50 "Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler." (es-Saff 61/6).

51 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 12a-14b.

52 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 16a-16b.

53 "Size gerçeği söylüyorum, benim gidişim sizin yararınızadır. Gitmezsem, Yardımcı [paraklit] size gelmez. Ama gidersem, O'nu size gönderirim. O gelince günah, doğruluk ve gelecek yargı konusunda dünyayı suçlu olduğuna ikna edecektir: Günah konusunda, çünkü bana iman etmezler; doğruluk konusunda, çünkü Baba'ya gidiyorum, artık beni görmeyeceksiniz; yargı konusunda, çünkü bu dünyanın egemeni yargılanmış bulunuyor. Size daha çok söyleyeceklerim var, ama şimdi bunlara dayanamazsınız. Ne var ki O, yani Gerçeğin Ruhu gelince, sizi tüm gerçeğe yöneltecek. Çünkü kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek ve gelecekte olacakları size bildirecek. O beni yüceltecek. Çünkü benim olandan alıp size bildirecek." (Yuhanna 16:7-14).

54 "O, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir." (en-Necm 53/3-4).

55 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 19a-21b.

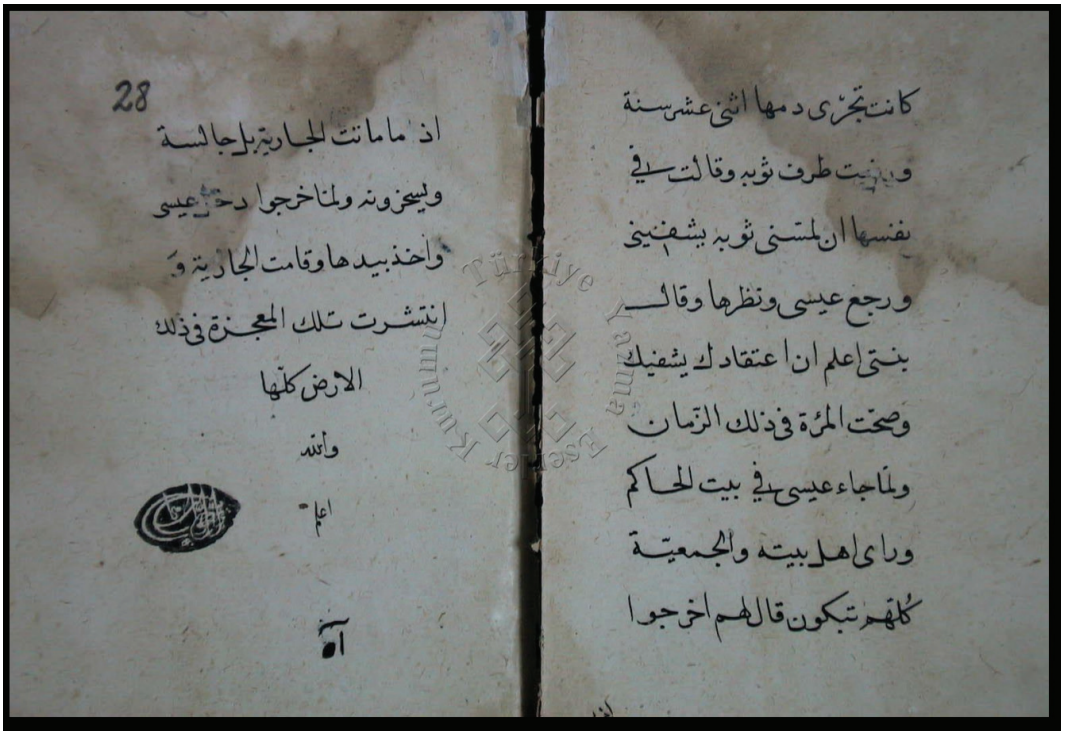
56 "De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler." (el- İsrâ 17/88).

57 Trabzonî, *Risâle fi'r-reddi ale'n-nasârâ*, 24b-25.

dönemi itibarıyla misyonerlik faaliyetlerine yönelik olarak toplumsal ve bölgesel bir ihtiyacı karşılamada görev üstlenmiş görüntüsü vermektedir. Bu tür eserlerin yeni çalışmalar ile gündeme getirilmesi kültürel ve sosyal tarihimizin derinliğini ve çapını ortaya koymak adına değer taşımaktadır.

Resim 1: İskender b. *Ahmed Filozof et-Trabzonî'nin Risâle fi'r-reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm* isimli eserinin ilk iki sayfası

Resim 2: İskender b. *Ahmed Filozof et-Trabzonî'nin Risâle fi'r-reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm* isimli eserinin son iki sayfası

Kaynakça

Aydın, Mehmet. "Faraklit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Demirci, Kürşat. *Dinler Tarihinin Meseleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.

Gülmez, Ensar. *İskender b. Ahmed et-Trabzonî'nin Risâle fi'r reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Gündüz, Şinasi. "Giriş". *Dünya Dinleri.* ed. Şinasi Gündüz. 15-26. İstanbul: Milel Nihal Yayınları, 2020.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Bahar 2018), 155-239.

Harman, Ömer Faruk. "Milel ve Nihal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/57-58. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Hussain, Amjad M. *The Study of Religions: An Introduction*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Kur'ân Yolu. Erişim 16 Temmuz 2023. https://kuran.diyanet.gov.tr/

Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur İncil). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2001.

Michel, Thomas. *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş.* İstanbul: Sak Ofset Reklamcılık Yayıncılık, 2012.

Montanari, Franco. *The Brill Dictionary of Ancient Greek*. ed. Madeleine Goh - Chad Schroeder. Leiden: Brill, 2015.

Sinanoğlu, Mustafa. "Reddiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Tarakçı, Muhammed. "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2011), 201-224.

Tarakçı, Muhammed. "Iskandar Ibn Ahmad's Epistle in Refutation of Christians", *Ilahiyat Studies* 3/1 (Winter/Spring 2012), 73-104.

Tarakçı, Muhammed. "İskender b. Ahmed et-Trabzonî'nin Hıristiyanlığa Reddiyesi", *Türkiye'de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü ve Geleceği*. ed. Ali İsra Güngör vd. 305-318. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2010.

Taş, Fatıma Betül. "Yahudi Asıllı Mühtedî Bilgin Samuel bin Yahyâ el-Mağribî'nin (ö. 1175) Yahudiliğe Reddiyesi: İfhâmu'l-yehûd". *Dini Araştırmalar* 18/47 (Temmuz-Aralık 2015), 243-269.

Trabzonî, İskender b. Ahmed Filozof. *Risâle fi'r-reddi [ale'l]-milleti'n-nasrâniyyeti bi'l-incîl min kıbeli ilmi'l-kelâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 261, 1a-28b.

Tunçbilek, Hasan Hüseyin. "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi". *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Ocak-Haziran 2001), 63-87.

YEK, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Risâle fi'r-Reddi ale'n-Nasârâ". Erişim 6 Ağustos 2023. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/296026

İSMAİL B. ALİ EL-PÂÇÂNÎ EL-OFÎ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak katalog kayıtlarında verilen nisbelerden anlaşıldığına göre Trabzon'un Çaykara ilçesinin Paçan (Maraşlı) köyündendir. Köyüne nispetle "Pâçânî", Paçan'ın o tarihlerde bağlı bulunduğu Of ilçesine nispetle "Ofî" nisbelerini kullanmıştır. *Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-A'zam* isimli eserinin telif tarihi 1159/1746 olduğuna göre o tarihlerde yaşamıştır.

Eserleri

1. Şerhu Şi'rin min Zemahşerî

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 5124/25, vr. 143b, istinsah tarihi, 1179/1765. Eser, Arap edebiyatı ile alakalı küçük bir risaledir. Dili Arapçadır. Müellif adı mukaddimede "İsmail b. Ali el-Pâçânî" diye geçmektedir. Hâtimede eserin 1179 senesinde tamamlandığı kayıtlıdır. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Muhtevası

Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الّذى ارسل نبيّه رحمة للعالمين والصّلوة والسلام على رسوله محمد واله اجمعين وبعد فيقول اسمعيل بن على الپاچانى...

Müellif, mukaddimede bu risaleyi telif sebebini kısaca şöyle ifade etmektedir: Zemahşerî, ibaresi güzel, belagatı tatlı bir şiir söyledi. Bu şiir ulema arasında dolaşıp durdu. Bir gün benim kulağıma da geldi. Ben de bu şiirdeki incelikleri ortaya koymak için bu risaleyi yazdım.

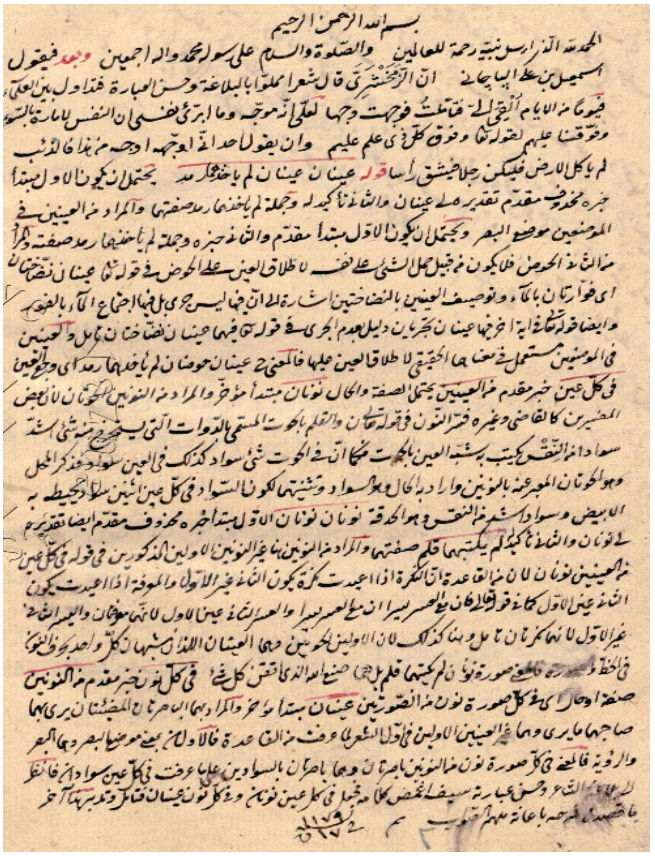
Risalede müellifin bahsettiği şiirin sadece "عينان عينان لم يأخذهما رمد" şeklindeki bir mısraı yer almaktadır. Müellif de açıklamalarını sadece bu mısra üzerinden yapmaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki farklı versiyonları da bulunan bu şiir "muamma" tarzı bir söyleyiş olup çok sayıda kimseye nispet edilmektedir. Dolayısıyla söyleyeninin kim olduğu tartışmalıdır. Bu şiir ve benzerleri üzerinde ilim ehli arasında öteden beri çok çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Risalenin müellifi de bunlardan haberdar olacak ki onlara benzer ifadelerle ve örneklerle konuyu açıklamıştır. Birbirine yakın farklı ibareleri de bulunan şiirin ilgili dörtlüğü şu şekildedir:[1]

عينان عينان لم يأخذهما رمد ... في كل عين من العينين نونان
نونان نونان لم يكتبهما قلم ... في كل نون من النونان عينان

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Bu şiirin benzerleri, nispet edildiği kimseler ve hakkında yapılan açıklamalar için bk. https://ar.wikisource.org/wiki//مجلة_المقتبس/العـدد_91; كتاب_نادرفي_أصول_التـدري https://www.scribd.com/document/564114174/. Erişim: 21 Ekim 2023.

Bu dörtlükte geçen "ayn" kelimesi göz, pınar, çeşme, havuz, kuyu gibi anlamlara gelmektedir. "Nûn" kelimesi de balık anlamına gelmektedir. Bu cümlelerdeki kelimeler de izah tarzlarına göre cümlenin farklı ögesi olabilmektedir. Bu çerçevede bu kelimeler ve cümlelere türlü anlamlar verilmiştir. Müellif ise "عينان عينان لم يأخذهما رمد" beytinde geçen kelimelerin farklı takdirlere göre cümlenin hangi ögesi olabilecekleri ve buna göre kazanacakları anlamların neler olabileceğini çeşitli kaynaklardan faydalanarak ve bazı ayetlerle de istişhad ederek ortaya koymaya çalışmıştır. Birinci "aynani" kelimesi mübteda, onun haberi ise öne geçmiş mahzuf haberdir. Takdiri de "lî aynani/benim iki gözüm var" şeklindedir. İkinci "aynani" te'kit içindir. Cümlenin geri kalan kısmı da sıfattır. Bu bir ihtimaldir deyip önce bunu zikrettikten sonra çok farklı vecihleri de burada zikretmiştir. Bu konuları açıklamak için diğer kaynaklarca da kullanılan "فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ" "İkisinde de durmadan fışkıran iki pınar vardır." (Rahman 55/66), (فيهما عينان تجريان) "İçlerinde akan iki pınar vardır." (Rahmân 55/50) gibi ayetlerden de hareketle söz konusu mısradaki sır perdelerini aralamaya çalışmıştır. Sonuç olarak bu mısraın sahibinin "في كل عين نونان و في كل نون عينان" "Her havuzda iki balık vardır, her balıkta iki göz vardır" tarzında bir anlamı kast etmiş olabileceğini ifade etmiştir.

Resim 1: *Eserin görseli (Milli Kütüphane, Yazmalar, nr. 5124/25)*

2. Şerhu Manzumeti Burhaneddin

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü nr. 03748-019, vr. 142b-143a. Müellif adı mukaddimede "İsmâil b. el-Hâc Ali el-Pâçânî el-Offî" şeklinde belirtilmiştir. Mecmuanın on dokuzuncu risalesidir. Ahmed Said es-Sâkızî ibn el-Hâc Abdülkerim tarafından istinsah edilmiştir. Telif ve istinsah tarihi yoktur. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Muhtevası

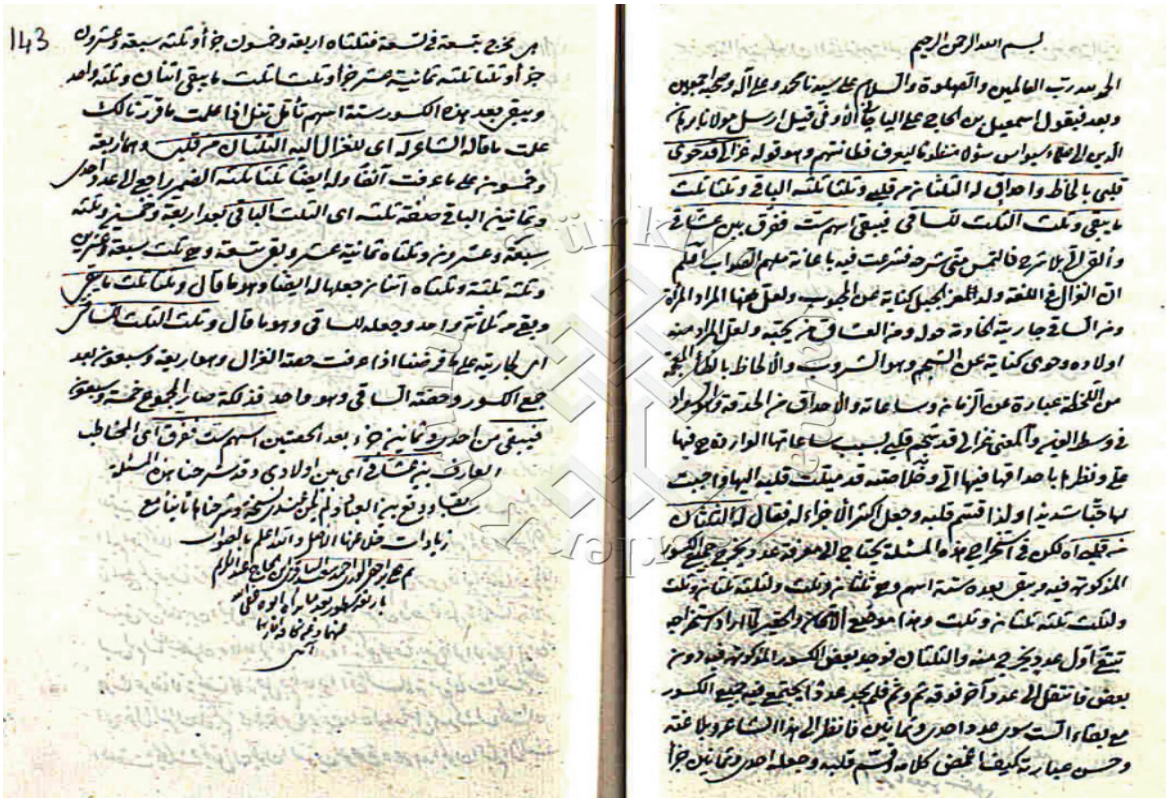
Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام علي سيدنا محمد وعلى اله وصحبه اجمعين وبعد فيقول اسماعيل بن الحاج علي الپاچاني الاوفي قيل ارسل مولانا برهان الدين...

Müellif bu eserde, Mevlana Burhaneddin tarafından gönderilen ve şerh etmesi istenen bir şiiri açıklamaktadır. Bu şiir de bilmece, muamma tarzı bir şiirdir. Anlaşılan o ki müellifin bu konulardaki maharetinden ötürü kendisinden böyle bir talepte bulunulmuştur. Bu şiir Araplar arasında çok meşhur olup günümüzde hemen her yerde onunla ilgili açıklamaları görmek mümkündür. Şiirin kaynaklarda nüans farklarıyla yer aldığı görülmektedir. Bu risalede yer alan şekli şöyledir:

غزالى قد حوى قلبي بالحاظ واحراق
له الثلثان من قلبي وثلثا ثلثه الباقي
وثلثا ثلث ما يبقى وثلث الثلث للساقي
فيبقى أسهم ست ففرق بين عشاقي

Müelliften burada yer alan sırlı/şifreli ifadelerden hareketle şairin kalbini nasıl taksim ettiğini tespit etmesi istenmektedir. O da gerekli açıklamaları yaparak altı paydan oluşan bu taksimi ortaya koymaktadır. Buna göre kalbin üçte ikisi ona/sevgiliye (غزال) ayrılmıştır. Kalan üçte birin üçte ikisi "وثلثا ثلثه الباقي" diye ifade edilen kalanlara ayrılmıştır. Üçte birin üçte ikisinden kalan üçte birin ise üçte ikisi "وثلثا ثلث ما يبقى" diye ifade edilene ayrılmıştır. Bundan kalan üçte bir de "وثلث الثلث للساقي" diye ifade edilene ayrılmıştır.

Resim 2: *Eserin görseli (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 03748-019)*

3. Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-A'zam

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü nr. 03748-020, vr. 143b-144a. Müellif adı mukaddimede "İsmâil b. el-Hâc Ali el-Pâçânî el-Offî" şeklinde belirtilmiştir. Mecmuanın yirminci risalesidir. Bir önceki risale gibi bu da Müftizâde diye maruf Ahmed Said es-Sâkızî ibn el-Hâc Abdülkerim tarafından istinsah edilmiştir. Eserin telif tarih 1159/1746'dur. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Muhtevası

Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الانسان علمه البيان والصلوة والسلام على سيدنا محمد... وبعد فيقول اسماعيل بن الحاج علي الپاچاني الاوفي...

Müellif bu risalede İmâm-ı Âzam'a (ö. 150/767) nispet edilen şu sözü şerh etmektedir:

أشرت إلى بكم بكم بكم ما بكم

بكم عوضا ترضون عما بكم بكم

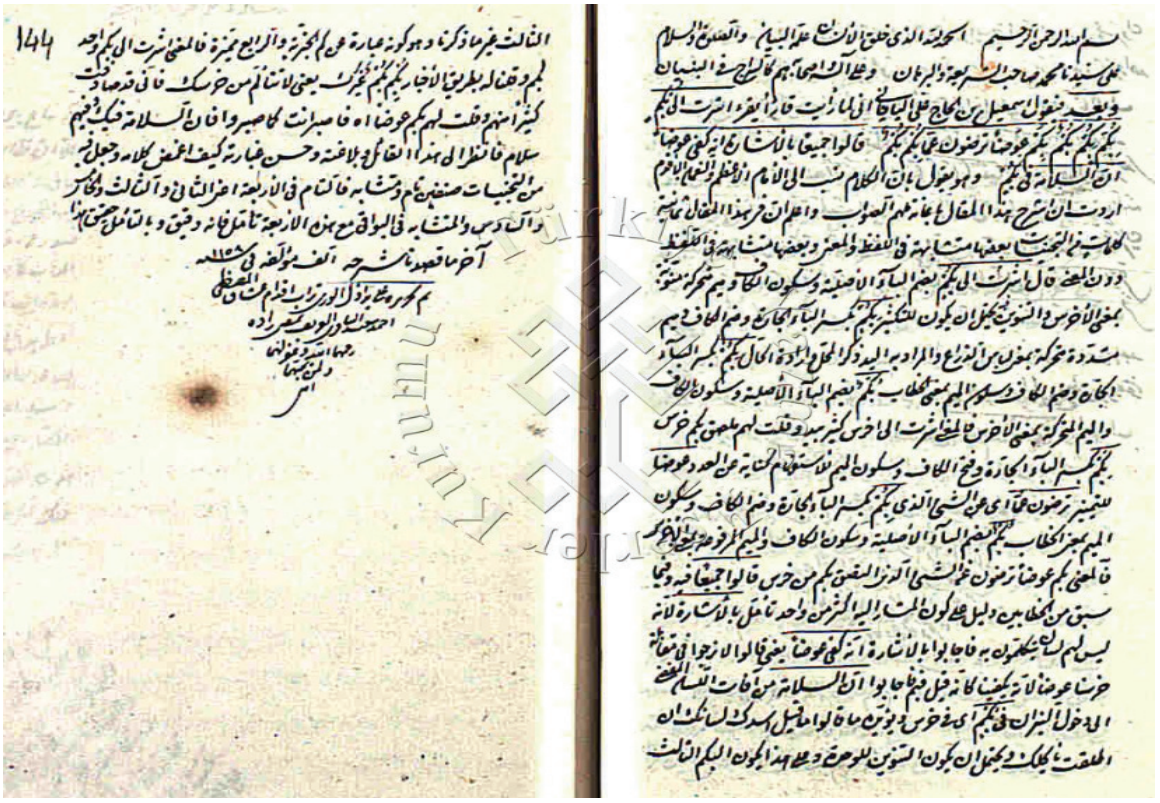
قالوا جميعا بالإشارة إنه

كفى عوضا أنّ السلّامة في بكم

Bu söz, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071),*Târîhu Bağdâd* isimli eserinde "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin nahiv konusundaki latifelerinden" başlığı altında aynı ibare ile yer almaktadır.[2] Müellif bu mısralarda lafız yönünden birbirine benzeyen بكم kelimesine verilen harekelere göre farklı anlamlar ifade ettiğini belirtmiştir. Daha sonra hangi harekeleri almaya elverişli olduğunu ve bu harekeleri aldığı takdirde ne gibi anlamlar ifade edebileceğini detaylı bir şekilde açıklamış ve buna göre bir anlam örgüsü ortaya koymuştur. Gerekli açıklamaları yaptıktan sonra bu sözü söyleyenin ibaresinin mükemmelliğine ve belagatının üstünlüğüne dikkat çekmiş ve bu sözde çeşitli cinasların yer aldığını ifade etmiştir. Ona göre burada tam ve müteşabih olmak üzere iki sınıf cinas vardır. Tam cinas dört yerdedir (2, 3, 5, 6). Kalanlarda ise müteşabih cinas vardır.

Burada ele alınan üç risalede de müellifin muamma/bilmece türü ibarelerle meşgul olduğu ve bu alanda mahir olduğu görülmektedir. Bu konudaki şöhretinden dolayı kendisine zaman zaman müracaat edildiği anlaşılmaktadır.

[2] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 22: 8265.

Resim 3: *Eserin görseli (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nr. 03748-020)*

4. Risâle fi Ahkâmi't-Tâ'un

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler. nr. BY00007530/6, vr. 101b-103b. Eser ve müellif adı mukaddimeden alınmıştır. Müellif adı "İsmail el-Câni el-Pâçânî" şeklinde geçmektedir. Kesin olmamakla birlikte bu zâtın burada ele aldığımız İsmâil b. Ali el-Pâçânî olduğu düşünülmektedir. Risale 1190 senesinde tamamlanmıştır. Ancak bunun telif tarihi mi istinsah tarihi mi olduğu tespit edilememiştir. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır. Mecmuanın altıncı risalesidir.

Muhtevası

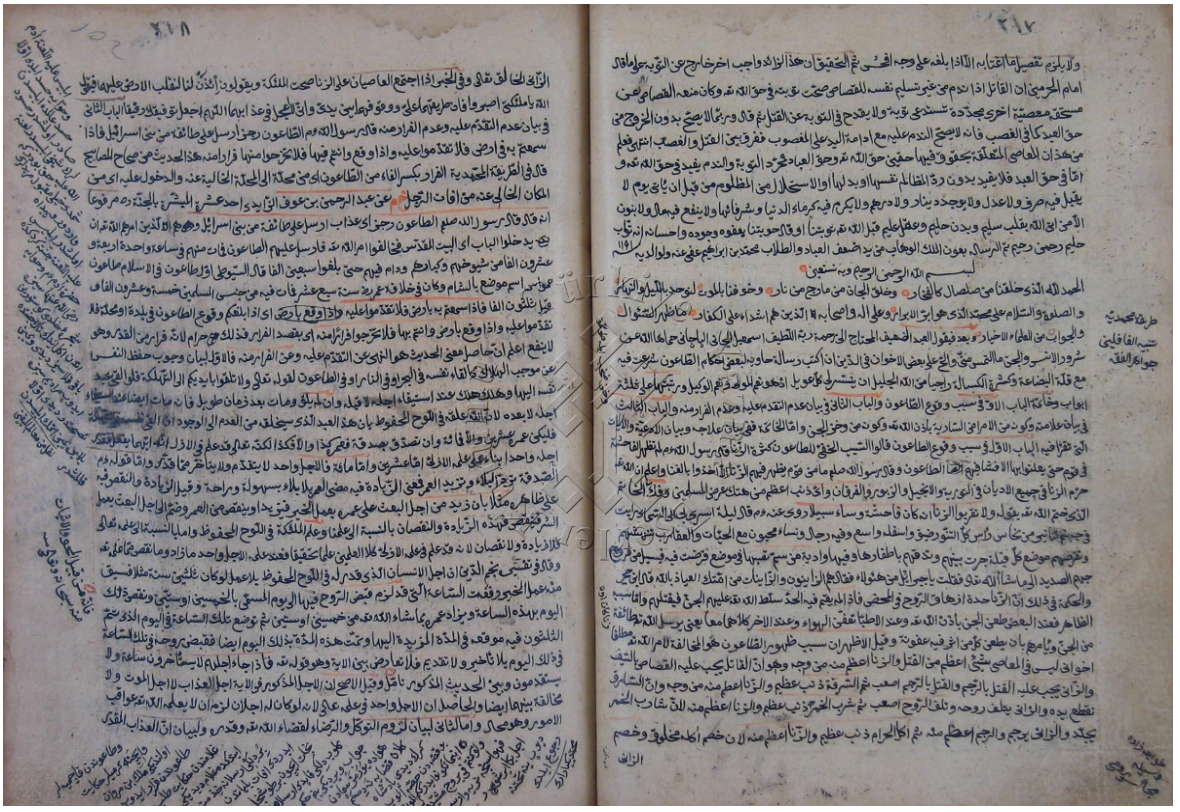
Eserin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلقنا من صلصال كالفخار...وبعد فيقول العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربّه الّطيف اسمعيل الجانى الپاچانى...

Eser taun hastalığı hakkındadır. Üç bab ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Birinci bab taunun meydana gelme sebebine dairdir. İkinci bab taunun olduğu yere girmemek ve olduğu yerden ayrılmamaya dairdir. Üçüncü bab alametlerini açıklamaya dairdir. Hâtime ise tedavi ve okunacak dualara dairdir. Eserde bu başlıklar altında farklı eserlerden çok çeşitli rivayetler bir araya getirilmiştir. Taunun sebepleri, bulaşma yolları, bulaşanların nasıl davranması gerektiği, tedavi yöntemleri ve bunun dışında taun hastalığına dair akla gelen pek çok şey bu risalede ele alınmıştır. Eser, taun hastalığı ile ilgili kaynaklarda yer alan nakillerden hareketle oluşturulmuş bir derleme niteliğindedir.

Müellif bu risaleyi *Tarîkat-ı Muhammediyye*, İbn Melek'in *Şerhi'l-Meşârik*, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tenbîhu'l-Gâfilîn*, *Cevâhiru'l-Ukûbât, Mecâlisu'r-Rûmî, Ravzatu'ş-Şekâik, Hocazâde, Şer-*

hu Ta'limu'l-Müteallim, Tefsîru Ebüssuûd, Fetâvâ el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Kemalpaşazâde'nin *Risâletü Râhetu'l-Ervâh* isimli eserlerini kaynak olarak kullanarak kaleme almıştır. Risalenin küçük hacmine rağmen kaynak çeşitliliği dikkat çekmektedir.

Resim 4: *Eserin ilk iki sayfası (Konya Bölge Yazma Eserler. nr. BY00007530/6)*

Kaynakça

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd ve Züyûluhu*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.

https://ar.wikisource.org/wiki/ مجلة_المقتبس/العدد_91/كتاب_نادر_في_أصول_التدري. Erişim 21 ekim 2023. https://www.scribd.com/document/564114174/. Erişim: 21 Ekim 2023.

İsmail b. Ali el-Pâçânî el-Ofî . *Şerhu şi'rin min Zemahşerî*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 5124/25.

İsmail b. Ali el-Pâçânî el-Ofî. *Şerhu Manzumeti Burhaneddin*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü nr. 03748-019.

İsmail b. Ali el-Pâçânî el-Ofî. *Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-A'zam*. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü nr. 03748-020.

İsmail el-Câni el-Pâçânî. *Risâle fî Ahkâmi't-Tâ'un*. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler. nr. BY00007530/6.

İSMAİL B. OSMAN VE ESERLERİ

Furkan USTAKURT[*]

Hayatı

Elimizde müellife ait bulunabilen tek kayıt kütüphane kayıtlarında *Şerhu Eyyühe'l-veled* ismiyle bulunan risaledir. Bunun dışında kaynaklarda müellife ve hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak eseri incelendiğinde kendisinin 1208/1793 tarihinden sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Esere bakıldığında da bu eseri yazdığında belli bir ilmî birikime sahip olduğu görülmektedir. O halde el-Hâc İsmail b. el-Hâc Osman'ın milâdî 18. Yüzyılın ikinci yarısı ile 19. Yüzyılın ilk yarısı arasında yaşamış olduğu düşünülebilir. Yani doğum ve vefat tarihleri 1700-1850 tarihleri aralığında olduğu düşünülebilir.

Eseri

Şerhu Eyyühe'l-veled

Eserin incelediğimiz ve tespit edebildiğimiz tek nüshası Trabzon İl Halk Kütüphanesi, nr. 435/1, vr. 1b-94a'da bulunmaktadır. Eserin içinde bulunduğu defter 101 varaktan oluşmaktadır. İlk 94 varakta *Şerhu eyyühe'l-veled* adlı eser bulunmakta, sonrasındaki sayfalarda ise muhtelif yazılar bulunmaktadır. Varak 94b İmam-ı Azam'ın kabrinde yazılı olan beyitle başlıyor ve sayfada başka pek çok beyit yer almaktadır. Ayrıca sayfanın sonuna doğru da ölü kimseye Kur'ân-ı Kerîm okunur mu meselesine dair de birkaç satır bilgi vardır. Varak 95a-95b'de Arapça tâûn hastalığının sebebi ve bu hastalıktan kurtulmak için dua etmenin hükmüne dair kısa bir risale bulunmaktadır. Varak 96a'da Türkçe ibare ile Cuma namazının nasıl kılınacağı anlatılmaktadır. Varak 96b-98b arasında İbrahim b. Edhemle alakalı Türkçe bir hikâye bulunmaktadır. 99a-99b kısmında ise Türkçe bir dua metni bulunmaktadır. Eserden sonraki sayfalardaki kısımların hem hattı hem de muhtevaları ifade edildiği üzere birbirinden farklıdır.

Eser ve müellif adı katalogda ve esere dikkat çeken tek çalışmada[1] İsmail b. Osman'ın *Şerhu eyyühe'l-veled* adlı eseri şeklinde kayıtlıdır. Ancak eser, tespitimize göre İsmail b. Osman'ın şerhi değil, Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (v. 1176/1762) şerhi üzerine yapılmış bir haşiyedir. İsmail b. Osman eseri, 1208/1794 tamamlamıştır. Elimizdeki nüsha ise kendisine ait değil Ömer b. Muhammed b. Halil Efendi'nin istinsah etmiş olduğu nüshadır. Ancak istinsah tarihi belirtilmemiştir. Ayrıca yaptığımız taramalar neticesinde müellifi meçhul olarak basılan bir eyyühe'l-veled şerhi'nin[2] elimizdeki nüshanın basılmış hali olduğunu tespit ettik. Ancak haşiye olarak adlandırdığımız kısımları matbu nüshada bulunmamaktadır. Eseri, bu haliyle Hâdimî'nin şerhinden ayıran nokta ise İsmail b. Osman'ın metni dizerken yaptığı bazı tasarrufların bu matbu nüshada da görülmesidir.

[*] Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, furkan.ustakurt@gumushane.edu.tr

[1] Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *KTÜİFD* 5/1 (Bahar 2018): 190.

[2] *Şerhu Eyyühe'l-veled li'l-İmâm el-Gazzâlî*, haz. Muhammed Hâdî eş-Şemrihî el-Mârdinî (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013).

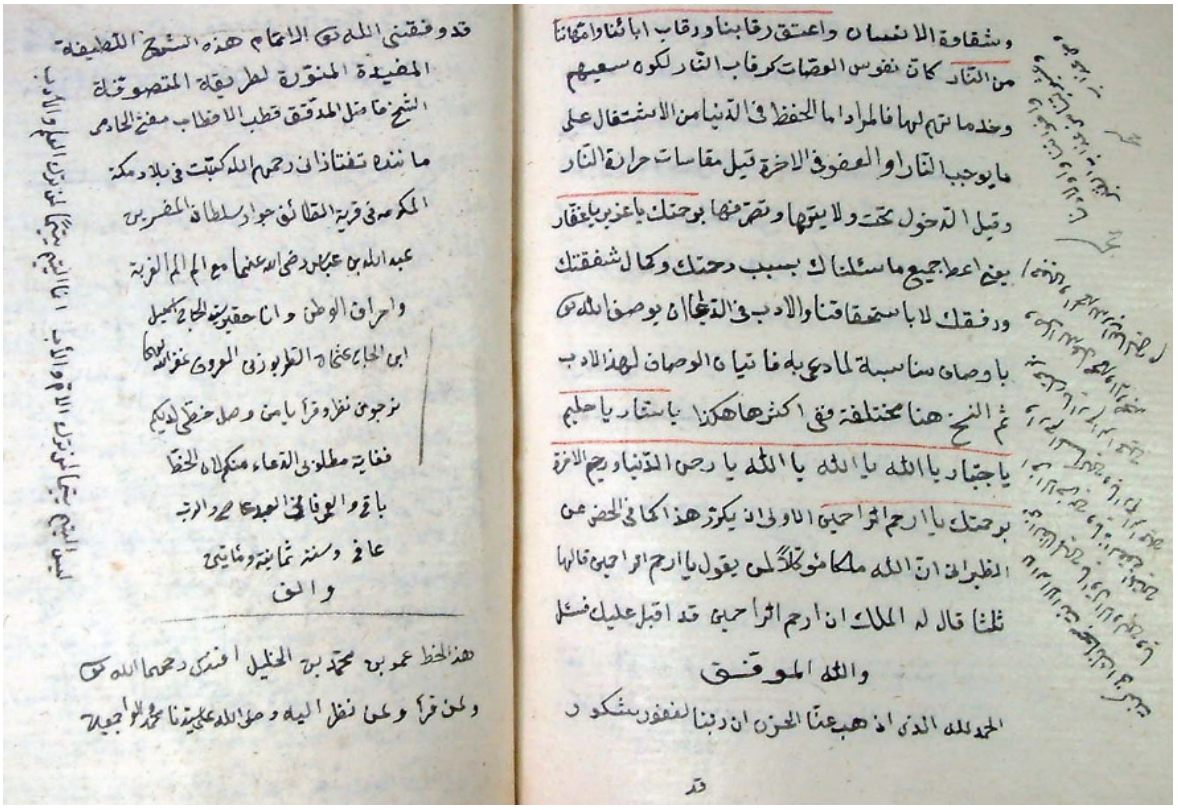
Muhtevası

Eser her ne kadar isminden dolayı İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) *Eyyühe'l-veled* adlı eserine yapılmış bir şerh olarak düşünülse de incelendiğinde Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Eyyühe'l-veled* şerhi üzerine yapılmış bir haşiye çalışması olduğu görülmektedir. Nitekim İsmail b. Osman da eserin son kısmında bu şerhin Hâdimî'ye ait olduğunu söylemekte ancak ifadede bir karışıklık olduğu da görülmektedir. Eser, İmam Gazzâlî'nin bir talebesinin ömrü boyunca yanında bulundurarak daima başvurabileceği birkaç sayfalık tavsiye talep etmesi üzerine kaleme aldığı bir risaledir. Metin, sonraki dönemlerde de ahiret yolcusu bir mümine rehber olarak görülmüş ve daima tedavülde kalmıştır. Bu manada Hâdimî de eser üzerine bir şerh kaleme almıştır. Hâdimî'den yaklaşık elli yıl sonra da İsmail b. Osman'ın eseri notlandırması hem *eyyühe'l-veled*'in hem de Hâdimî'nin şerhinin o dönemdeki önemini de göstermektedir.

İsmail b. Osman'ın haşiye olarak adlandırılabilecek çalışmasında hemen hemen her sayfada irili ufaklı notlar bulunmaktadır. Satır arası kelime tercümeleri veya kelimenin eş anlamları verilmiştir. Şerhteki bazı kelimelerin dil açısından düzeltilmesi, zamirlerin müfred-cem uyumuna dair de düzeltmeler verilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca eserdeki konularla alakalı Hz. Ali, Hasan-ı Basrî gibi sahabe ve tabiin ulemasından da alıntılara yer vermiştir.

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (Trabzon İl Halk Kütüphanesi, nr. 435/1)*

Resim 2: *Eserin son iki sayfası (Trabzon İl Halk Kütüphanesi, nr. 435/1)*

Kaynakça

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *KTÜİFD* 5/1 (Bahar 2018): 155-239.

Şerhu Eyyühe'l-veled li'l-İmâm el-Gazzâlî, haz. Muhammed Hâdî eş-Şemrihî el-Mârdinî. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

İSMÂİL SAFÂ VE ESERLERİ

Hakan SOYDAŞ[*]

Hayatı

İsmâil Safâ 1867'de Mekke'de dünyaya gelir. Babası Divan Efendisi Mehmet Behçet Efendi annesi Ayşe Sâmiye Hanımdır. Mehmet Behçet Efendi Trabzon'un tanınmış eşrafından Tüccardan Hacı İsmâil Efendi'nin oğlu olarak 1828'de Trabzon'da doğmuştur. Medrese eğitimi aldıktan sonra devlet memuru olarak farklı görevler ifa etmiştir. Mehmet Behçet Efendi gelenekli tarzda şiirler terennüm etmiş fakat hayatta iken şiirlerini tertip etme fırsatı bulamamıştır[1]. İsmâil Safâ babasının son görev yeri olan Mekke'de doğar ve ilk gençlik yıllarını burada geçirir. On bir yaşlarında Mekke'de babasını kaybeder. Ayşe Sâmiye Hanım Fatih Sultan Mehmet'in hocası mutasavvıf şair Şeyh Akşemsettin'in soyundan gelmektedir.[2] İsmâil Safâ'nın annesi yaşadığı devir içinde kültürlü ve okuryazar bir kadın olup 1873'te veremden dolayı hayatını kaybeder.[3] Mehmet Behçet Efendi ve Ayşe Sâmiye Hanımın beş çocuğunun ikincisi olan İsmâil Safâ[4] ilk eğitimini babasının himayesinde almakla beraber şairlik hevesi de onun tesiriyle uyanmıştır. Çocukluk yıllarında aldığı intibalar ve yaşadığı tabiî çevre onun şair ruhunu beslemiştir.[5] Çocukluk yıllarını Mekke'de geçirdikten sonra 1879'da kardeşleriyle birlikte İstanbul'a gelir.

Babasının vefatının ardından kardeşleriyle birlikte İstanbul'a yerleşen İsmâil Safâ Darüşşafaka'nın ikinci sınıfına kaydolur. Farsça ve Arapçaya olan hâkimiyeti sınıf arkadaşlarının çok ilerisindedir.[6] Öğrenciliği esnasında iyi düzeyde Fransızca öğrenir.[7] Buradan mezuniyetinin ardından 15 Kasım 1886'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti Mesafirat İdaresi'ne tayin olur. 14 Ağustos 1887'de istifa eder ve 4 Mart 1887'de Maarif Nezareti'nin isteği üzerine[8] bu vazifeden istifa etmiş olan Muallim Naci'nin yerine Mekteb-i İdadi-i Mülki son sınıfı Osmanlı Edebiyatı öğretmenliğine tayin olur.[9] Aynı zamanda Dersaadet Telgrafhanesi Muhabere memurluğunda çalışmaya başlar. 6 Temmuz 1890'da Nezaret Meclisi Kalemi müsevvidliğine nakil olur.[10] 1892'de evlendiği Refia Hanımı annesi gibi veremden ötürü kaybeder. Ardından Server Bedia Hanımla ikinci evliliğini yapar. 1895'te ise bu defa kendisi vereme tutulur ve 1896'da doktorların tavsiyesine uyup hava değişikliği için Midilli'ye gider.[11] İstanbul'a döndüğünde sağlığı düzelmiş vaziyettedir. 1888'de Hicaz'a gider ve dönüş yolunda İzmir'e uğradığı esnada Halit

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakansoydas@ktu.edu.tr

1 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (b.y.: y.y., ts.), 774.

2 Ali Kâmi Akyüz, "İsmâil Safâ", *Türklük* III/13 (30 Nisan 1940), 391.

3 Ergun, *Türk Şairleri*, 774.

4 Alâattin Karaca, *Edebî Tenkitleri ve Şiirleriyle İsmâil Safâ'nın Edebiyatımızdaki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987), 13.

5 İsmâil Hikmet, *İsmâil Sefa* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933) 7-8.

6 Ali Kâmi, "Merhum İsmâil Safâ Beyin Tercüme-i Hâli", *Hissiyat* (İstanbul: Müşterekü'l-menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1328[1912]), 6.

7 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmani Zeyli X. Cilt*, haz. Serdar Sakin (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2008) 27.

8 Adnan Akgün, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Edebiyatçılarımızın Resmî Hâl Tercümeleri: X İsmâil Safâ Bey", Yedi İklim 5/38 (Mayıs 1993), 50.

9 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri Cilt IV*, haz. İbrahim Baştuğ (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000), 2023.

10 Adnan Akgün, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Edebiyatçılarımızın Resmî Hâl Tercümeleri: X İsmâil Safâ Bey", 50.

11 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmani Zeyli X. Cilt*, 28.

Ziya Uşaklıgil'le tanışır.[12] 1899'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılır.[13] 9 Mayıs 1900'de Dâhiliye Nezaretinin tezkiresi üzerine Sivas'a sürgün edilir.[14] Sivas'ta bulunduğu süre zarfında olumsuz yaşam koşullarından dolayı eski hastalığı nükseder ve 24 Mart 1901'de vefat eder. Cenazesi önce Garipler Mezarlığı'na defnedilir. 1908'de İzzet Paşa Camii'nin haziresine nakledilir. Bu camiin yıkılmasına karar verilmesi üzerine İsmâil Safâ'nın mezarı 1925'te Türk Ocağı namına düzenlenen bir törenle Aliağa Camii haziresine taşınır. Nakil esnasında mezar taşı kaybolmuştur. İsmâil Safâ, Süheyla Seçkin'in tespit edip aktardığı üzere Aliağa Camii haziresinde mezar taşı olmayan bir mezarda medfun hâldedir.[15]

Şairin gençlik ve olgunluk çağları Sultan Abdülaziz'in hal'i, V. Murat'ın tahtan çekilmesi ve II. Abdülhamit'in tahta çıkışını izleyen saltanat yıllarına tekabül eder. İsmâil Safâ önceleri II. Abdülhamid'in saltanatına karşı saygıyla yaklaşmıştır. Sultanın doğum ve cülûs yıldönümü, Darüşşafaka'yı himayesine alması ve nişan takdimi münasebetiyle methiyeler yazmıştır.[16] Bir müddet sonra II. Abdülhamit'e karşı muhalif bir çizgide durmuş ve Saray karşıtı kimi olaylarda yer almıştır. II. Abdülhamit ve idaresini öven kasideleri olmasına rağmen 1888'de *Saadet* gazetesinde yayımlanan "Gelmeyecek mi?"[17] isimli şiiri sebebiyle Mabeyn Kâtipliği'ne çağrılıp sorgulanır.[18] 1891'de ise *Mirsad*'da Kâmil imzalı bir şiir dolayısıyla iki gün boyunca sorguya çekilir ve ardından serbest bırakılar. Siyasi telmihte bulunduğu gerekçesiyle yürütülen soruşturmanın ardından bu dergi resmen kapatılır.[19] Peyami Safâ'nın annesine istinaden aktardığı bilgiler önemlidir. İsmâil Safâ'nın Gedikpaşa'daki evi adeta Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki bir çeşit aydınlar şubesidir. Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Abdullah Cevdet, Hüseyin Siret ve sair isimler hürriyet taraftarları olarak devamlı surette burada toplanmakta ve sohbet etmektedirler. Bu toplantılar aynı zamanda Saray'a bağlı hafiyeler tarafından yakinen takip edilmektedir. İsmâil Safâ'nın diğer yandan yakın öğrencilerine de hürriyetçi fikirler telkin etmekte olduğu ifade edilir. Bu öğrencilerinin arasında muhalif bir siyasi kimlik olan Mahmut Celalettin Paşa'nın çocukları da yer almaktadır. Bir başka hadise ise Paris'te yayımlanan muhalif gazetelerden *Meşveret*'te İsmâil Safâ'ya ait siyasi içerikli şiirler sebebiyle şairin evinin aranması ve bazı evraka el konulmasıdır.[20] Halit Ziya'nın hatıralarından anlaşılıyor ki 1896'nın güz aylarında İsmâil Safâ II. Abdülhamit'i tahtan indirmek için halkın da işin içine çekileceği bir kıyam hareketi için kimi tasavvurlarda bulunmuş ve bu fikrini yakınındaki kişilerle paylaşmıştır. Fakat bu düşüncenin kuvveden fiile geçememiş olduğu anlaşılmaktadır.[21] Bahsi geçen bu tür durumlar şairin şüpheyle gözetim altında tutulmasına neden olmuş olmalıdır. Öyle ki 1898'de hasta olduğu esnada Tevfik Fikret şair dostunu ziyaret ettiği için karakola götürülmüş ve sorguya çekilmiştir.[22]

12 Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* haz. Nur Özlem Akın (İstanbul: Özgür Yayınları 2014) 301.

13 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Roman Gibi* (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2002) 29.

14 Adnan Akgün, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Edebiyatçılarımızın Resmî Hâl Tercümeleri: X İsmâil Safâ Bey", 50.

15 Süheylâ Seçkin, "İsmâil Safâ'nın Mezarına Dair", *Yedi İklim* 9/66 (Eylül 1995), 116-117.

16 Fevziye Abdullah Tansel, "İsmâil Safâ", *Türk Ansiklopedisi* XX (1972), 311.

17 Ahmed Rasim bu şiir sebebiyle yanlışlıkla kendisinin Baş Mabeyncinin huzuruna çıkarıldığını birçok tehdit ve hakaretlere muhatap olduğunu hikâye eder. Şiirin ona ait olmadığının anlaşılması üzerine serbest bırakılır. Bkz. Ahmed Rasim, *Muharrir, Şair, Edib Matbuat Hatırlarından*, haz. Kazım Yetiş (İstanbul: Tercüman Gazetesi 1980) 158-161.

18 Fevziye Abdullah Tansel, "İsmâil Safâ", 311.

19 Ali Kâmi, "Merhum İsmâil Safâ Beyin Tercüme-i Hâli", *Hissiyat*, 8.

20 Peyami Safâ, "Babam İsmâil Safâ", Türk Düşüncesi 1/5 (Nisan 1954) 343

21 Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 692-695.

22 Tevfik Fikret, *Bütün Eserleri/Eleştirel Basım* haz. Nâzım Hikmet Polat (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2021) 49.

İsmâil Safâ'nın Sivas'a sürgün edilmesine sebep olan olay ise yine tamamıyla siyasi içeriklidir. Şükrü Hanioğlu'nun arşiv belgeleri eşliğinde izah ettiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile temasta bulunan ve *Servet-i Fünûn* dergisinin yazarları arasında yer alan kişilerden terettüp eden bir grup 1899'da İsmâil Kemal Bey'in teşviki ile İngiliz Sefaretini ziyaret etmek isterler. Ziyaretin sebebi, İngiltere'nin Güney Afrika'da yerli halka karşı başarı elde ettiği Transvual Savaşı'dır. Toplanan grup, elçiliğin tereddütlerine rağmen, İngiltere'nin başarısını tebrik eden ve memnuniyetlerini izhar eden bir mektup takdim eder. Hüseyin Siret yürütülen soruşturmaya binaen verdiği ifadede mektubun İsmâil Safâ tarafından hazırlanmış olduğunu kendisinin de temize çektiğini söyler.[23] Sefarethaneyi İsmâil Safâ'nın da yer aldığı on kişilik bir grup ziyaret etmiştir. Sunulan mektupta imzası olduğu hâlde asker olduğundan ziyarete katılmamış olan İsmâil Hakkı Paşa, II. Abdülhamit'in tahta çıkışının ardından Almanya ve Rusya'nın devlet nezdindeki nüfuzunu İngiltere'nin aleyhinde olmak üzere artırmış olduklarını kaydeder. Bu durum muhalif isimlerde Saraya karşı İngiltere'nin desteğini kazanma fikri uyandırır. Diğer yandan Fransa ve Rusya gibi Müslüman tebaasına kötü davranan devletlere karşın İngiltere'nin Müslüman tebaasını daha müsamahakâr idare ediyor olması ise İngiltere'yle kurulacak yakınlığın sebepleri arasında zikredilir. İsmâil Hakkı Paşa Osmanlı için en faydalı yolun İngiltere'nin menfaatine olan başarıları desteklemek olduğunu iddia eder. O her ne kadar, yerli halkın, Boerler'in İngiliz sömürgeciliği karşısındaki hâline üzülmüşse de, millî menfaat gereği bahse konu yazıyı imzaladığını ifade eder. Fakat İngiliz sefir, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı bu mektuptan haberdar eder. Paşa'nın naklettiği üzere Saray tarafından olayın failleri soruşturulduğu esnada Abdülkerim Hadi isminde biri olaya karışanlar hakkında jurnal verir. Bunun üzerine Abdullah Efendi ve Hüseyin Siret derdest edilip Mabeyn-i Hümayuna çıkarılır. İngiltere sefirinin müdahalesi üzerine serbest bırakılırlar. Saray olaya karışan diğer isimleri soruşturmuşsa da sonuç alamamış, ismi geçenlerle birlikte İsmâil Safâ da başka bahanelerle İstanbul'dan sürgün edilmiştir.[24] Ubeydullah efendi Taif'e, Hüseyin Siret Adıyaman'a İsmâil Safâ ise Sivas'a sürgün edilir.[25]

Sefarethane ziyaretinin ifşa olması ve faillerin kimliğinin açığa çıkmasına dair bir başka anlatım ise Hüseyin Cahit Yalçın'a aittir. Servet-i Fünûncular arasında İsmâil Kemal Bey'in ülkede hürriyetin ve meşrutiyetin tesis edilmesi için İngiltere'nin desteğini almak üzere bir girişimde bulunacağı konuşulmaktadır. Bu sebeple gençler tarafından İngiltere'nin Transval'da başarılı olmasını temenni eden bir mektubun İngiltere Sefareti'ne sunulması faydalı görülmüştür. Yazılıp imzalanan mektup İsmâil Safâ'da mevcut iken dalgınlığı ile bilinen şair mektubu sokakta düşürüp kaybeder. Bunun üzerine mektupla ilgili kişilerde bir korku hâsıl olur. Bir müddet sonra ismi bilinmeyen bir kişi sokakta bulduğu mektubu derginin idarehanesine getirmiş ve Tevfik Fikret'e teslim etmiştir. Hüseyin Cahit Bey sefarethane ziyaretinin Abdullah Zühtü tarafından jurnal edilmiş olduğuna dair kendisine Meşrutiyet yıllarında bilgi verildiğini söyler.[26]

İsmâil Safâ'nın Sivas'a sürülmesine neden olan ziyaretin ve mektup hadisesinin, II. Abdülhamit aleyhtarı bir grubun, sultana karşı İngiltere'nin desteğini alma gayesini taşıdığı görülmektedir. Sömürgeci İngiltere'nin Güney Afrika'daki yerli halkın haklarını gasp etmek için gerçekleştirdiği zulmün bu muhalif grupça adeta takdir edilmiş olması sonraki yıllarda birçok kişinin eleştirisine sebep olmuştur. Gayr-ı meşru yollara tevessül etmeksizin devletin bekası için sultana karşı muhalefet yapmak belli ölçülerde kabul edilebilir olsa da sömürgeci bir devletin desteğini almak pahasına zulme göz yummak makul ölçülerle meşrulaştırılmamalıdır.

---

23 Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları 1985) 336-337, 573.

24 İsmâil Hakkı, *Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi* (İstanbul: Şirket-i Sahaf-i Osmaniye Matbaası 1326/1908) 140, 142-143, 146-148.

25 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmani Zeyli X*. Cilt, 28.

26 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebî Hatıralar* (İstanbul: Akşam Kitaphanesi 1935) 137-140.

İsmâil Safâ ilk eğitimini babasının himayesinde aldığı gibi ondaki şiir zevkinin uyanmasında yine Mehmet Behçet Efendi müessir olmuştur. Mekke'de geçirdiği çocukluk yılları onun ilk şiirlerinden itibaren tesirini gösterir.[27] Erken dönem şiirlerini Darüşşafaka'dayken yazmış olmakla beraber,[28] Ahmet Rasim'in işaret ettiği üzere öğrencilik yıllarından itibaren çevresindekilerce şair olarak tanınmıştır.[29] Eskilik ve yeniliğin çarpıştığı günlerde şiirleri ile tebarüz eden şair üslubundaki sadelikle ve coşkunlukla muhitindekilerden farklılık arz eder. Fakat bu durum "şuurlu bir hareketin kalkış noktası" olmayıp şair mizacından kaynaklanmaktadır.[30] Kayahan Özgül onun şiir sanatında devamlı olarak bir arayış hâlinde olduğunu, Edebiyyât-ı Cedide ve Mutavassıtîn arasında gidip geldiğine işaret eder.[31] İsmâil Habip ise Muallim Naci'nin onun için kullandığı "şair-i mader-zad" terkibinin bir müddet sonra edebiyat vadisinde herkesçe kabul gördüğüne dikkat çeker. O, "Naci'den başlamış, Ekrem'e geçmiş, nihayet Fikret'e geldiği zaman ufûl eylemiş mütekâmil zevkli, samimi, sevimli bir şair[dir]". Gelenekli şiir sanatına muvafık olan ve Muallim Naci'nin etkisi altındaki şiirleri *Hûz ma Safâ* ve *Mensiyyat*'ta bir araya toplanmıştır. *Hissiyat*'ta ise Abdülhak Hâmid'in ve özellikle Recaizade Mahmut Ekrem'in izinden gittiği görülür. "Yar ile Hasbihal", "Midilli", "Çobanın Sesi", ve "Çirkin Kız" gibi şiirleriyle Servet-i Fünûn şiiri tarzında eserler ortaya koymaya başlamıştır.[32] İbrahim Necmi Dilmen'in dikkat çektiği üzere İsmâil Safâ sanatının son safhasında her ne kadar yeni şiir örnekleri vermiş olsa da "kafiye-i mukayyede iptilasından, eski his ve hayal kalıpların"ı kullanmaktan vaz geçmemiştir.[33]

Alâattin Karaca İsmâil Safâ'nın eserleri üzerine yapmış olduğu çalışmasında onun dergilerde ve gazetelerde çıkan eserleri üzerine detaylıca bilgi verir. Şairin ilk şiirleri 1884'te ve 1886'da henüz Darüşşafaka'da öğrenci iken *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanır. Ardından 1887-1888 yıllarında *Saadet*, *Mürüvvet* ve *Mecmua-i Muallim*'de eserleri görülür. 1891 itibarıyla da *Mirsad* dergisinde yer alır. 1892-1895 yılları arasında ise *Resimli Gazete*, *Hazine-i Fünûn*, *Mekteb*, *Malumat*, *Musavver Terakki, Malumat* ve *Maarif* gibi dergilerde eserlerine tesadüf edilir. 1896-1900 yılları arasında ise *Servet-i Fünun*, *Maarif*, *Mekteb*, *Pul Mecmuası*, *İrtika*, *Gülşen-i Edeb* ve *Mecmua-i Edebiyye*'de şiirleri ve edebî eleştirileriyle kendisini gösterir.[34] Dikkat edileceği üzere ismi geçen dergi ve gazetelerin büyük çoğunluğu yenileşme taraftarı yayın organlarıdır. Özellikle onun *Mecmua-i Muallim*'in ardında yazar ve idareci olarak yer aldığı *Mirsad*, *Malumat* ve *Servet-i Fünûn* dergileri Batı tesiri altındaki Türk edebiyatının gerek şiir gerekse de nesir sahasında önemli dönüm noktalarını temsil etmektedir.

İsmâil Safâ matbuat hayatında faal olduğu gibi devrindeki edebiyat, kültür topluluklarına katılmış ve bu çevrelerle yakın ilişkiler kurmuştur. Recaizade Mahmut Ekrem'in İstinye'deki yalısında ve Firuzağa'daki konağında tertip edilen müzikli eğlencelere ve toplantılara katılmıştır. Yalıdaki toplantılarda gündelik siyaset, edebiyat ve kültür hayatına dair sohbetler yapılmaktadır. Nakledildiği üzere özellikle kendisi ve Tevfik Fikret ev sahibinin samimi iltifatlarına mazhar olmuştur. *Mirsad*'taki yazı faaliyeti sürecinde dostlukları pekişen Tevfik Fikret'in Aksaray Ağayokuşu'ndaki konağı da sürekli yer aldığı mekânlardandır.[35] Burada bahsi geçen toplantılar Servet-i Fünûn topluluğu ortaya çıkmadan önce düzenlenmiş olan sohbet ve eğlence halkalarıdır. Yeni edebiyat taraftarlarının derginin etrafında

27 İsmâil Hikmet, *İsmâil Sefa*, 5, 10.

28 Ali Kâmi, "Merhum İsmâil Safâ Beyin Tercüme-i Hâli", *Hissiyat*, 6.

29 Ahmed Rasim, *Muharrir, Şair, Edib Matbuat Hatırlarından*, 35.

30 Hakkı Süha Gezgin, *Edebî Portreler* haz. Beşir Ayvazoğlu (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013) 159.

31 M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim/Sekmeler I* (Ankara: Çolpan Kitap 2018) 23.

32 İsmâil Habib, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340/1924) 564-565.

33 İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338/1922) 248.

34 Alâattin Karaca, *Edebî Tenkitleri ve Şiirleriyle İsmâil Safâ'nın Edebiyatımızdaki Yeri*, 22-41.

35 Turgay Anar, Mekândan Taşan Edebiyat/Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri (İstanbul: Kapı Yayınları 2012) 111-112, 116, 135.

kenetlenmeleriyle birlikte Servet-i Fünûn idarehanesi yeni bir buluşma mekânı hâlini alır. İsmâil Safâ devamlı surette burada bulunmakta ve sohbetlerde yer almaktadır.[36]

İsmâil Safâ'nın mümeyyiz vasıflarının en başında çevresindeki insanları himaye edebilen, sorumluluk duygusu yüksek ve idealleri uğruna mücadele etme şevkine sahip bir şahsiyet oluşu gelir. Çok genç yaşlardan itibaren kardeşlerinin sorumluluğunu üstlenmiştir. Hocalığı esnasında Vefa İdadisi'ndeki öğrencileriyle sanat ve fikir meseleleri üzerine sohbet edip onlara hürriyetçi fikirler aşılamıştır.[37] Hüseyin Cahit Yalçın ve M. Turhan Tan gibi öğrencileri onun kendileri üzerinde etkili olduğunu naklederler.[38] Yakınlık kurmuş olduğu gençlere öncülük ettiği gibi matbuat âleminde de etrafındaki insanlar için bir ağabey rolü üstlenmiştir.[39] *Mirsad* dergisinin sermuharriri olduğu sırada genç sanatkârların bu derginin etrafında toplanmasına imkân sağlamış olması önemlidir.[40] Dergide düzenlenen şiir yarışmalarında Tevfik Fikret'in elde ettiği başarılar genç şairin kazanacağı şöhretin ilk adımları olmuştur.[41] İsmâil Safâ'nın aynı zamanda Tevfik Fikret'i ve Ali Ekrem Bolayır'ı *Mirsad*'daki şiirleri sebebiyle taltif etmesi bu iki ismin edebiyat âlemince tanınması için faydalı olmuştur.[42] Bu devrede İsmâil Safâ ile Tevfik Fikret arasında samimi bir dostluk kurulmuş, karşılıklı şiir yazıp okumuşlardır.[43] İsmâil Safâ *Mirsad*'ın ardından Tevfik Fikret'in Hüseyin Kadri ve Ali Ekrem'le birlikte çıkardığı *Malumat*'ın yazar kadrosunda yer almıştır. Bir müddet sonra edebî yenileşme taraftarlarının toplanmış olduğu *Maarif* dergisinde sermuharrir olarak yerini alır. Sermuharrirlik vazifesini üstlendiği dergilerde genç isimleri taltif edip eserlerini ön plana çıkarmış olması edebiyat hayatımıza yeni şairlerin tanıtılması açısından yararlı olmuştur. Onun, sanatına itibar ettiği şair ve yazarları da birbiriyle tanıştırıp bir dostluk halkası kurmayı önemsediği anlaşılmaktadır. Rıza Tevfik'in Recaizade Mahmut Ekrem ve Tevfik Fikret'in ardından Servet-i Fünûn yazarları ile tanışmasına tavassut eden kişi, o olmuştur.[44] Edebiyatı- Cedide yazarları bir araya toplanmadan önce *Servet-i Fünûn*'la ilişki kurup[45] derginin yeni bir kimlik kazanmasının ön şartlarını oluşturanlardan[46] biri yine İsmâil Safâ'dır.

O nasıl ki çevresinde yer alan sanatkârları önemseyip onları toplum karşısında taltif etmeyi önemsemiş ise, çevresindekilerin de ona aynı yakınlıkla mukabele etmiş oldukları anlaşılmaktadır. *Mekteb* dergisinde "İstimzâc-ı Edebî"[47] üst başlığıyla "En İyi Şairimiz" isimli bir anketin düzenlenmiş olduğu ilan edilir. Anketin sonucuna göre 151 varakanın 38'i İsmâil Safâ'yı seçmiş olup Cenap Şahabettin ve Tevfik Fikret 35'er oy almıştır. Okuyucuların beğendikleri isimler arasında A[yn] Nadir (Ali Ekrem Bolayır) ve Rıza Tevfik gibi şairler de vardır. İlgili yazıda nakledildiği üzere okuyucu tarafından geniş bir katılım gösterilmesiyle birlikte idare heyetini memnun eden bir diğer husus okuyucuların Batı edebiyatından beslenen şairleri seçmiş olmalarıdır.[48] Bu durum yenileşme taraftarı şairlerin bir zaferi olarak telakki edilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın ise hatıralarında sehven birinci olarak Cenap Şahabettin'in seçilmiş

36 Rahim Tarım, *Mehmed Rauf'un Anıları* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2001) 59.

37 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmani Zeyli X*. Cilt, 28; Peyami Safâ, "Babam İsmâil Safâ", *Türk Düşüncesi* 1/5 (Nisan 1954) 343.

38 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebî Hatıralar* 42-43; M. Turhan Tan, *Köşe Penceresinden Dil ve Edebiyat Yazıları* haz. Bilâl Kas (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021) 117.

39 Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Makaleler* haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 2022) 269.

40 Ali Kâmi, "Merhum İsmâil Safâ Beyin Tercüme-i Hâli", *Hissiyat*, 7; 323

41 Tevfik Fikret, *Bütün Eserleri/Eleştirel Basım*, 46-47.

42 Ali Ekrem Bolayır, *Hâtıralar* haz. M. Kayahan Özgül (Ankara: Hece Yayınları 2007) 361.

43 Ali Ekrem Bolayır, *Hâtıralar,* 382-383.

44 Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Makaleler*, 264.

45 Ahmet İhsan Tokgöz, *Bâbıâli Yokuşu'ndan Portreler* haz. Necati Tonga (Ankara: Çolpan Kitap, 2020) 124; Ahmet İhsan Tokgöz, Matbuat Hatıralarım haz. Necati Tonga (Ankara: Çolpan Kitap, 2020) 120.

46 Ercümend Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Olur Ki/Anılar* haz. Alâattin Karaca (Ankara: Hece Yayınları 2005) 83-85.

47 *Mekteb* dergisinde "İstimzâc-ı Edebî" başlığı altında şiir ve imla konulu başka yazıları tespit etmiş olsak da burada düzenlenmiş olduğu ifade edilen anketin duyurusuna tesadüf edilmemiştir.

48 "İstimzâc-ı Edebî/En İyi Şairimiz", *Mekteb*, 4/40 (20 Haziran 1312) 634-635.

olduğunu söyler. Daha da önemlisi o, birinci seçildiği ilan edilen kişinin aslında okurlar tarafından seçilmediğini kaydeder. Dergiyi idare edenlerce kendilerine muhalefet eden sanatkârlara cevap verme amacı ile birinci olacak kişinin kendileri tarafından tasarlandığını söyler.[49] Aslında derginin okurlarınca böyle bir tercih izhar edilmemiştir.

Ebeveyninden tevarüs etmiş olduğu hasletler, eğitimi, bulunduğu muhitler ve siyasi tercihleri İsmâil Safâ'nın çok yönlü bir hayat yaşamasını sağlamıştır. Gelenekli şiir zevkiyle başlayan sanat telakkisi içinde bulunduğu muhitlerin de tesiriyle yeni edebiyat zevkine doğru kaymıştır. Bulunduğu ortamlarda şahsına münhasır özellikleriyle öne çıkmış, yakınındaki gençleri de belirli ölçülerde etkilemeyi başarmıştır. Siyasi tercihleri ise onu birçok olayın içine çekmiş ve en sonunda Sivas'a sürgün edilmesine sebep olmuştur. İsmâil Safâ yaşadığı yıllarda hem siyasi hem de edebiyat tarihimize mal olmuş bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır.

Eserleri

1. Sünûhât

İlk baskısı 1889'da Matbaa-i Ebüzziya'da,[50] ikinci baskısı ise 1912'de Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı'nda basılmıştır. İlk baskı musavver olup ikinci baskı tasvirsiz yayımlanmıştır.

Muhtevası

Muhteva itibarıyla birinci ve ikinci baskılar arasında bir farklılık mevcut değildir. Eser, "İfâde-i Mahsûsa" başlıklı mukaddimenin ardından terci-i bent şeklinde yazılmış on bentlik bir şiiri muhtevidir. Mukaddimede kaydedildiği üzere eser, şairin Aydın havalisine düzenlemiş olduğu iki aylık bir seyahatin intibaları eşliğinde İzmir'de bulunduğu sırada yazılmıştır[51].

Şiir aruz vezninin remel bahrinin "fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün" kalbında yazılmıştır. Terci-i bent'lerde âdet olduğu üzere eser, muhteviyatını anlatan "sünûhât" sözcüğüyle başlıklandırılmıştır. "Sünûhât" hem şekil hem de üslup itibarıyla gelenekli şiir sanatına uygun olarak kaleme alınmıştır. Şiirin ilk bendi tasavvufi bir üslupla tabiatı seyreden, karşısındaki manzarayı Allah'ın varlığının delili olarak gören bir insanın dilinden terennüm edilir. İkinci kıt'ada şair gezip görmüş olduğu dağ ve sahrada rast geldiği bir güzelin neden olduğu tahassüsatı dile getirir. Onun çehresinin güzelliğini Yaratıcı'nın varlığının delillerinden biri olarak görür. Üçüncü bende İstanbul'a, orada kalan ailesine ve dostlarına dair özlemini anlatarak başlayan şair daha sonra bir insan olarak Yaratıcı'nın kudretini idrak etmekten aciz olduğunu söyler. Dördüncü bentte gençliğin getirmiş olduğu delaletten, beşinci bentte hicran duygusundan, altıncı bentte terakki fikri, yedinci bentte insan vücudunun sıhhatini ve ardı sıra gelen son üç bentte de tasavuufi görüşler aktarılır.

Terci-i bent'in vasıta beyti, "Denize bir daha bakıp dalayım/Âlemi seyredip zevk alayım" ifadesiyle *Sünûhât*'ın özündeki hissiyatı özetler mahiyettedir. Bir bütün hâlinde bakıldığında İsmâil Safâ bu eserinde gelenekli şiir sanatına muvafık, yenilik arayışlarını sergilemediği bir şiir ortaya koymuştur.

---

49 Hüseyin Cahit Yalçın, *Kavgalarım*. haz. İsmâil Alper Kumsar (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019) 33.

50 Eserin mukaddimesinde 16 Mayıs 1306 tarihi kaydedilmiştir. Bunun hicri tarih olduğuna dair tespit ve eserin yayımlanışına dair dönemin gazetelerinde yer alan ilanlar için bkz. Alâattin Karaca, *Edebî Tenkitleri ve Şiirleriyle İsmâil Safâ'nın Edebiyatımızdaki Yeri*, 24.

51 İsmâil Safâ, *Şâir-i Mâder-zâd İsmâil Safâ-Bütün Şiirleri* haz Bahri Selçuk vd. (İstanbul: Hiper Yayın 2019) 27-29.

افادهٔ مخصوصه

سال حالك اوائل نيساندن اعتباراً ايكى ماه
مدتله لمصلحة آيدين حواليسنه طوغرى وقوعبولان
سياحتم اثناسنده بر مقتضاى موسم . فياض ازلئ
بدا يعقوبك اورالرده كوستردیكى مناظر ولهرسان
كونا كونه قارشى قلبمده شعر سويلك هوسنى
او قدر قوتلى بولوردم كه ـ جديانه سلوك ايله آرتق
بالخاصه كلام موزون كبى خيالى وبعض كسه‌لر
نظرنده هر نه دنسه على الاطلاق مالا يعنى عد
اولنان شيلره رغبتى تنقيص حقنده ـ او زمانه

Resim 1: *Sünûhât'ın mukaddimesi*

2. Huz Mâ Safâ

Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı tarafından 1891'de basılmıştır. Mukaddimenin ardından iki bölüm olarak düzenlenmiştir. "Pederimin Âsârı" olarak belirtilen ilk bölümde (7-63) Mehmed Behcet Efendi'nin eserleri yer alır. Bu bölümü takip eden "Mukaddimenin Mabadı"nın (64-65) ardından "Kendi Âsârım" başlıklı ikinci bölümde (67-249) İsmâil Safâ'nın şiirleri bulunur. "İstifa-yı Kusur" başlıklı son bölümde (251-253) *Huz Mâ Safâ*'daki imla hataları için bir tashih tablosu verilmiştir.

Muhtevası

İsmâil Safâ mukaddimede, kendisindeki şiir merakının uyanmasına babasının sebep olduğunu, şiirlerini yazarken de Muallim Naci'nin tesiri altında kaldığını ifade eder. Gazete ve dergilerde yayımlanan şiirleri sayesinde edebiyat vadisinde tanınmaya başlamıştır. Önce *Mürüvvet* gazetesinde yayımlanan bir eseri daha sonra teşvikkâr bir yazıyla birlikte *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanınca hem şöhreti hem de sanatına olan güveni artmıştır. İsmâil Safâ "Mukaddimenin Mabadı"nda babası Mehmed Behcet Efendi'nin eserlerinin "tarz-ı cedid-i edeb" açısından çok değerli olmasalar da babasından arda kalan birer hatıra olmaları açısından önemli olduklarını söyler. Yazıda nakledildiği üzere Muallim Naci *Huz mâ Safâ* ismini kendi eserine koyacakken onun izniyle İsmâil Safâ bu eseri için kullanmıştır[52] .

Mehmed Behcet Efendi'ye ait şiirleri muhtevi olan ilk bölümdeki eserler Divan Edebiyatı tarzında ve üslubunda yazılmıştır. Gazel, kaside, lugaz, mersiye, naat ve tarih gibi nazım şekilleri ve türlerinde eserler mevcuttur. Gazellerden kimisi Emin Hilmi Efendi ile müştereken söylenmiştir. Kasideler El-Hac Mustafa Efendi ve Halil Rif'at Paşa için yazılmıştır. Tarihler aile yakınlarından Vehibe Hanım, İsmâil

[52] İsmâil Safâ, *Şâir-i Mâder-zâd İsmâil Safâ-Bütün Şiirleri*, 43-44, 79.

Safâ Bey, Vefa Bey, Hacer Merve Hanım, Ali Kâmi Bey, Selma Hanım, Âkife Hanım ve Seyyid Efendi'nin doğumu için söylenmiş olmakla birlikte diğer yandan kimi imaretler ve ehibbanın vefatı için de söylenmişlerdir.

İsmâil Safâ'nın ikinci kısımda yer alan eserleri genel itibarıyla Divan Edebiyatı'nın tarz ve üslubunda yazılmış eserlerden müteşekkildir. Bu kısım II. Abdülhamid'e dair yazılmış olan kasidelerle başlar. Fuzuli, Muallim Naci ve Recaizade Mahmud Ekrem için yazılmış nazireler mevcuttur. Şevki Bey'in vefatı, İbrahim Necati Efendi'nin kızının, yeğeni Mustafa Ekrem'in doğumu için tarih düşürmüştür. Ahmed Vefa ile müşterek gazel yazmıştır. Telif eserlerin yanı sıra biri Kaside-i Bürde'nin ilk yirmi sekiz beytinin Farsçadan ve diğeri de Arapça bir şiirden yapılmış olan iki manzum çeviri mevcuttur. Manzum eserlerin yanı sıra mensur parçalar da mevcuttur. İsmâil Safâ'nın gelenekli şiir sanatının etkisi altında kaleme almış olduğu şiirler Divan Edebiyatı'nın farklı nazım türleri ve şekillerini temsil etmektedir.

مقدمه

استعداد طبیعیم نسبتنده کی رقیات شعریه‌م محضا یشتوایانه
ارباب قلمدن کوردیکم تشویقدك تمره‌سیدر .
هیچ بر طرفدن سائقه تشویق کورمین بو غیرت سایسنده
ایلریدمك ' بزور قیچی فورطه‌لی هواده تك کورکله سرعه
مقصوده ایصال ایلمك یمزر : اوقدر مشکلدر .
غزته‌لرك نشر آثاره انهماك ایتمه‌لرینه اولمه‌دیغم ده
اوتشویقدر کوردیکم ذوات اولرك وجوده کتیره
یدیکم . ازجمله مرحوم غزته‌سنه درج اولنانه بر غزلی '
کندی سوزلرنده بر نوع نقل ایدرك « ترجمان حقیقت » ك
زیلی ' یازدیغی اوالتفاتی مطالعه بنی صوك درجده
بر افتخار ایله چالشیره‌جغی لطفدرلرندر .

Resim 2: *Huz Mâ Safâ'nın mukaddimesi*

3. Mağdure-i Sevdâ

İlk baskısı 1891'de Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı tarafından ikinci baskısı Kâinat Kütüphanesi sahibi Leon tarafından 1912'de Hilal Matbaası'nda yapılmıştır. İki baskı arasında muhteva itibarıyla bir farklılık yoktur.

Muhtevası

Dramatik şiir tarzında yazılmış bir eserdir. Aşk acısı yaşamakta olan bir kadın uyumadan evvel pencerenin önünde uzanıp bir şiir okumaktadır. Şiirde terennüm eden bir başka aşk mağduru monolog hâlinde duygularını ifade eder. Eylem söz konusu olmayıp yoğun duyguların tasviri ön plandadır. Şiir adeta tiyatro tekniğindeki sahnelere benzer şekilde kesitlere bölünmüştür. Her sahne bir öncekinden "Bahçede ayak sesine benzer bir şey işitir; teheyyüç eder ağaçların içine doğru temdîd-i nazar eylerek" gibi ifadelerle ayrılır. "Okur:" ifadesiyle ayrılmış olan son kesiti dışında şiirinin tamamı mesnevi şeklinde kafiye yapılmıştır. Bu durum mesnevilerin hikâye aktarma özelliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Şiirde beşer üstü bir güzellikle anlatılan genç kız için yazılmış olan son kesit ise kaside şeklinde kafiyelenmiş-

tir. Sevgilinin yüceltildiği bu kesitin kasidelerin muhtevasıyla yakınlığı dikkat çekicidir. Şair gelenekli sanat telakkisinin imkânlarından yararlanarak yeni bir dikkat geliştirmek istemiş olmalıdır. İsmâil Safâ bu eserinde öncekilerine kıyasla çok daha sade bir dil kullanmıştır.

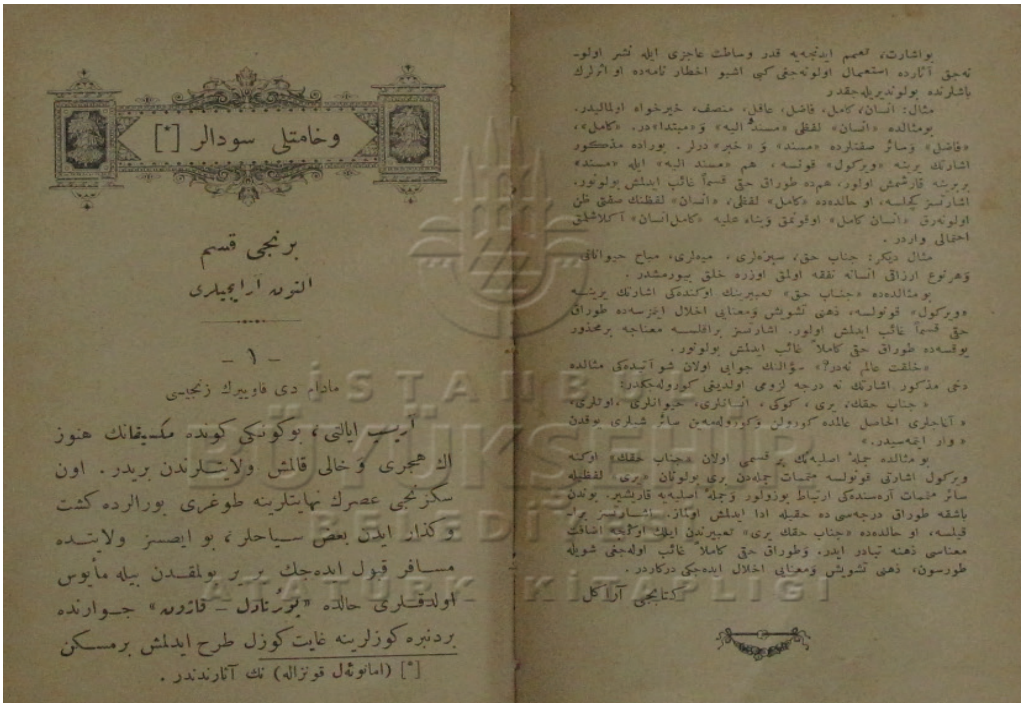
Resim 3: *Mağdure-i Sevdâ'dan iki safya*

4. Vehâmetli Sevdâlar

İsmâil Safâ'nın kardeşi Ahmed Vefa'yla birlikte Emmanuel Gonzalès'in *Le Vengeur du Mari* isimli romanından yapmış olduğu çeviridir. Çeviri eser 1893'te Nişan Berberyan Matbaası tarafından basılmıştır. Arakel Kütüphanesi'nin Cep Romanları serisinden çıkan sekizinci romandır. Eserin aslı *Le Siècle* gazetesinde tefrika edildikten sonra ilk defa 1850'de iki cilt olarak yayımlandıktan sonra yeni baskılarında tek cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bu baskılarda eser birinci ve ikinci bölüm olarak düzenlenmiştir. Müteakip yıllarda musavver nüshaları olmak üzere birçok kez yeni baskıları yapıldığı gibi eserde yer alan kimi bölümler de antolojilerde yer almıştır. İki cilt hâlinde yayımlanan nüsha ile 1860'larda tek cilt hâlinde yayımlanan nüshalar arasında kimi farklılar mevcuttur. Çeviri metin dikkate alındığında İsmâil Safâ ve Ahmed Vefa'nın çeviri için esas almış oldukları nüsha tek cilt olarak yayımlanmış baskılardan biri olmalıdır.

Muhtevası

Tercüme eser Fransızca romanın yalnızca birinci bölümünden ibarettir. Eserin ilk bölümünde on iki, ikinci bölümünde yirmi kesit mevcuttur. Birinci bölümde yer alan kesitler şunlardır: Les Cherhcheurs d'Or, Élisabeth et Gontran, Souvenirs d'un Bal de l'Opéra, Terral le Péon, La Jarre, Le Caillou d'Or, La Source aux Jaguars, L'amour d'un Esclave, Le Possédé, Les Rivaux dans le Désert ve La Gourde. Bu kesitlere karşılık tercüme eserdeki bölümler şunlardır: Altın Arayıcıları, Élisabeth ve Gontran, Bir Opera Balosunun Hatırası, Le Péon Terral, Su Küpü, Altın Parçası, Bir Esirin Muhabbeti, Kaplanlar Peykârı, Bir Esirin Muhabbeti, Meczup, Beyaban İçinde Rakipler ve Su Kabağı. Eser seyahat romanı olup vak'a on sekizinci yüzyılın sonunda Meksika'da geçmektedir. Zengin bir çiftlikteki zencinin yaşadığı olaylar sürükleyici ve betimleyici bir üslup eşliğinde aktarılır.

Resim 4: *Vehâmetli Sevdâlar'ın birinci kısmı*

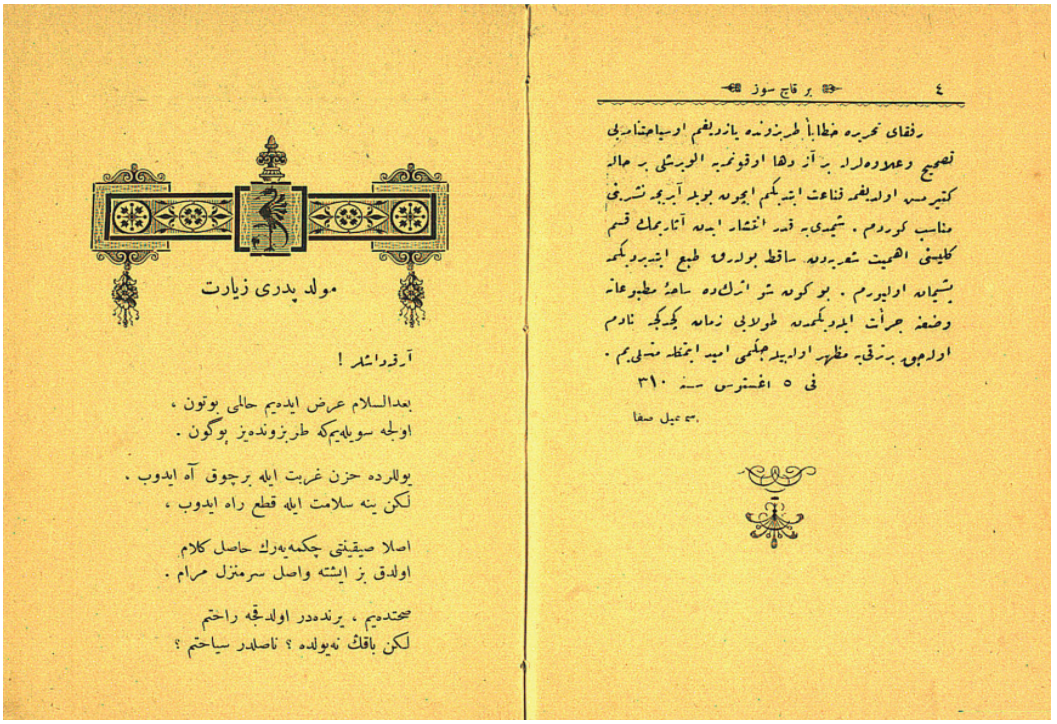
5. Mevlid-i Pederi Ziyaret

Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı tarafından 1895'te basılmıştır. İsmâil Safâ'nın mukaddimede bahsettiği üzere, hem tebdil-i hava için hem de babasının hatırasını taziz etmek için, kardeşi Ahmed Vefa'yla ata toprağı Trabzon'a yapmış olduğu seyahatin sebep olduğu tahassüsatın tesiriyle kaleme alınmıştır. Otuz iki sayfalık eser yalnızca uzun bir şiirden ibarettir. Bu şiir daha önce bir dergide yayımlanmış olup buradaki nüshası kimi tashih ve ilavelerle yeniden tertip edilmiş son hâlidir[53].

Muhtevası

Aruz vezninin "mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'îlü/fâ'ilün" kalıbında yazılmıştır. Mesnevi kafiyesiyle yazılmış olup yalnızca İsmâil Safâ'nın babası Mehmed Behcet Efendi'ye hitap ettiği (9-13) kısım gazel nazım biçimine uygun kafiyelenmiştir. Eser yüz seksen dokuz beyitten müteşekkildir. "Arkadaşlar!" hitabıyla başlayan şiirde öncelikle yolculuk esnasındaki intibalar aktarılır. Şairin deniz yoluyla Trabzon'a vasıl olduğu anlaşılmaktadır. Babasının vefatından on iki yıl sonra çıktığı bu yolcuk gençlik hatıralarıyla birlikte babasının yokluğunu düşündürür ve şairin hüzünlenmesine sebep olur. Şehre yaklaştıkça gördüğü surlar ona Fatih Sultan Mehmet'i hatırlatır ve Osmanlılık kimliğiyle iftihar etmesine sebep olur. Şair babasının yokluğuna isyan etmemekte, mütevekkil bir ruh hâliyle bu mukadder sona tahammül göstermektedir. Şiirde, Behcet Efendi'nin bir çocukluk arkadaşıyla karşılaşılır ve onun dilinden merhum babası taltif edilir. Şiirin baş kısmında yolculuktan bahsediliyor olmakla beraber İsmâil Safâ eserinin arta kalan kahır ekseriyetinde Mehmed Behcet Efendi'yi yâd etmektedir.

53 İsmâil Safâ, *Şâir-i Mâder-zâd İsmâil Safâ-Bütün Şiirleri*, 215.

مولد پدری زیارت

آرقداشلر !

بعدالسلام عرض ایدیم حالمی یوتون ،
اولجه سویلیم که طرزوندیز بوگون .

یولارده حزن غربت ایله برچوق آه ایدوب .
لکن ینه سلامت ایله قطع راه ایدوب ،

اصلا صیقینتی چکمیه رك حاصل کلام
اولدق بز ایشته واصل سرمنزل مرام .

محتدیم ، پرندیدر اولدیغم راحتم
لکن باقك نه یولده ؟ ناصلدر سیاحتم ؟

٤ برقاج سوز

رفقای محبوبه خطاباً طرزونده یازدیغم اوسیاحتنامه‌یی
تصحیح وعدودولرك بر آز دها اوقونمیه الویرشلی بر حاله
کتیرمسی اولدیغمدن قناعت ایتدیکم ایچون بویله آیریجه نشرینی
مناسب کوردم . شیمدی به قدر انتشار ایدن آثارمك قسم
کلیسنی اهمیت شعریه‌سنه ساقط بولدیغی طبع ایتدیردیکمه
پشیمان اولیورم . بو کونه شو اثرك ده ساحهٔ مطبوعاته
وضعنه جرأت ایدیلمسنده طولایی زمانه کچیکه نادم
اولمیوب برنجی به مظهر اولدیغی امید ایتمکله مفتخریم .
فی ٥ اغستوس سنه ٣١٠
٣٠ میل صفا

Resim 5: *Mevlid-i Pederi Ziyaret'in baş tarafı*

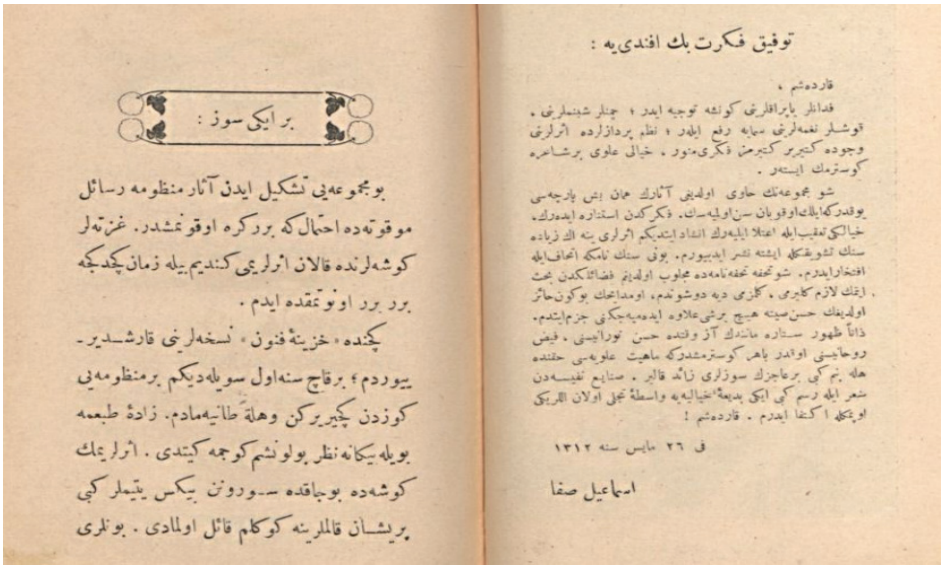
6. Mensiyyât

İlk baskısı Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı tarafından 1895'te ikinci baskısı da Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafında 1912'de yapılmıştır. Daha önce süreli yayınlarda yayımlanmış şiirleri ihtiva eden eserin iki baskısı arasında muhteva açısından bir fark yoktur. İsmâil Safâ eserini Tevfik Fikret'e ithaf etmiştir. Bu yazıda kaydedildiği üzere kitaptaki şiirlerin ekseriyeti yayımlanmadan onca Tevfik Fikret tarafından okunmuştur. İsmâil Safâ "Bir İki Söz" başlıklı mukaddimesinde ise dergi ve gazetelerde yayımlanmış olan eserlerinin unutulmasına mani olmak için şiirlerini bir araya topladığını ve kitabına da bu sebeple "mensiyyât" ismini verdiğini beyan eder[54].

Muhtevası

Tamamı aruz vezniyle yazılmış olan şiirler yapı itibarıyla da gelenekli edebiyatın tesiri altında kaleme alınmıştır. Kimi şiirlerde ise şairin yenilik arayışlarının izleri görülmektedir. Bu şiirler hem üslup hem de duyuş özellikleri ile gelenekli şiir sanatından farklılık arz eder. Serbest müstezad kullanımı ve tablo için şiir yazma denemeleri bahse konu bu yenilik arayışlarındandır. Toplamda altmış üç şiir mevcuttur. Bunların arasında tehlîl, na't, mersiye, gazel, kaside, tarih, tazmin, takriz gibi farklı tür ve şekillerde eserler mevcuttur.

[54] İsmâil Safâ, *Şâir-i Mâder-zâd İsmâil Safâ-Bütün Şiirleri*, 230-231.

توفيق فكرت بك افندي يه :

قارده‌شم ،

فعاليت پارلاقلرنى كوشه توجيه ايدر ؛ چنلر شيشملرنى ، قوشلر نغمه‌لرنى سمايه رفع ايلر ؛ نظم پردازلرده اثرلرنى وجوده كتيرير كتيرمز فكرى منور ، خيالى علوى برشاعره كوسترمك ايسته‌م .

شو مجموعه‌مك حاوى اولديغى آثارك همان بش پارچه‌سى بوقدر كايلك اوقويان سن اوليه‌سك . فكر كدن استعاره ايده‌رك ، خيالكى تعقيب ايله اعتلا ايليه‌رك انشاد ايتديكم اثرلرى بنه الك زياده سنك تشويقكله ايشته نشر ايديبورم . يوق سنك نامكه اتحاف ايله افتخار ايدرم . شو تحفه تحفه‌نامه‌ده محبوب اولديغم فضائلكدن بحث ايتمك لازم كليرسى ، كلزى ديه دوشونديم ، اومداتمك بوكون حائز اولديغك حسن صيته هيچ برشى علاوه ايدمه‌يجكى جزم ايتدم . ذاتاً ظهور ستاره مانندك آز وقتده حسن تورايسنى ، فيض روحايسنى اوقدر پاك كوسترمشدركه ماهيت علويه‌سى حقنده هله بم كبى برعاجزك سوزلرى زائد قالير . صنايع نفيسه‌دن شعر ايله رسم كبى ايكى بديعة الخياليه‌يه واسطة تحلى اولان الريكى اويكله اكتفا ايدرم . قارده‌شم !

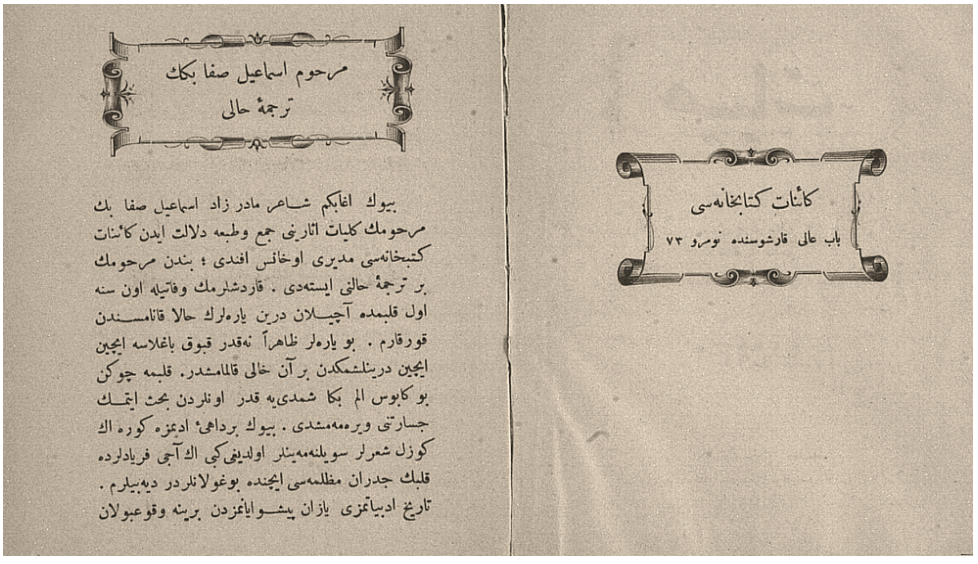
فى ٢٦ مايس سنه ١٣١٢

اسماعيل صفا

برايكى سوز :

بو مجموعه‌يى تشكيل ايدن آثار منظومه رسائل موقوته‌ده احتمال كه بردكره اوقونمشدر . غزته‌لر كوشه‌لرنده قالان اثرلرى كنديم يله زمان چكدكجه بر بر اونوتمقده ايدم .

چكنده « خزينهٔ فنون » نسخه‌لرنى قارشديرييوردم ؛ برقاچ سنه اول سويله‌ديكم برمنظومه‌يى كوزدن كچيرركن وهلهٔ طانيه‌مادم . زادهٔ طبعمه بويله يكانه نظر بولونشم كوجه كيتدى . اثرلرينك كوشه‌ده بوچاقده سودونن بكس يتيملر كبى پريشان قالمارينه كوكلم قائل اولمادى . بونلرى

مرحوم اسماعيل صفا بكك
ترجمهٔ حالى

بيوك اغابكم شاعر مادر زاد اسماعيل صفا بك مرحومك كليات آثارينى جمع وطبعه دلالت ايدن كائنات كتبخانه‌سى مديرى اوخانس افندى ؛ بندن مرحومك بر ترجمهٔ حالى ايسته‌دى . قاردشلرمك وفاتيله اون سنه اول قلبمده آچيلان درين يارەلرك حالا قانامسندن قورقارم . بو يارەلر ظاهراً نه‌قدر قبوق باغلاسه ايچين ايچين درينلشمكدن برآن خالى قالمامشدر . قلبمه چوكن بو كابوس الم بكا شمديه قدر اونلردن بحث ايتمك جسارتنى ويرممشدى . بيوك برداعىٔ ادعزه كوره الك كوزل شعرلر سويلنه‌مينلر اولديغى كبى الك آجى فريادلرده قلبك جدران مظلمه‌سى ايچنده بوغولانلردر ديه‌بيلرم . تاريخ ادبياتمزى يازان پيشوايانمزدن برينه وقوعبولان

كائنات كتبخانه‌سى
باب عالى قارشوسنده نومرو ٧٣

Resim 6: *Mensiyyât'ın ilk sayfaları*

7. Hissiyât

Kâinat Kütüphanesi tarafından 1912'de yayımlanmıştır. İsmâil Safâ'nın vefatından sonra basılan eserde şairin Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanmış olan şiirleri bir araya getirilmiştir.

Muhtevası

"Merhum İsmâil Safâ Bey'in Terceme-i Hâli" başlıklı yirmi dört sayfalık yazıda İsmâil Safâ'nın hayatı Ali Kâmi'nin şahitliği eşliğinde aktarılır ve yine onun kaleminden çıkmış olan "Bir Şair-i Âfil İçin" şiiriyle İsmâil Safâ'nın hatırası taziz edilir. Eserde elli dört şiir mevcuttur, şiirlerin tamamı aruz vezninde yazılmış olup gelenekli edebiyatın nazım tür ve şekilleri kullanılmıştır. Kimi şiirlerde ise şairin yeni şiir tarzında farklı duyuş ve ifade özellikleri sergilediği görülmektedir. "Alafranga Şathiyat" başlıklı şiirde "A quoi pensez-vous? Pour qui vous vous rendez malheureuse?/Je vous assure que vous n'etes pas grisette mademoiselle" gibi Fransızca cümlelerin şiirde okunuşuyla kullanılmış olması da bir yenilik denemesi olarak dikkat çekmektedir. Divan edebiyatı geleneğinde şiirlerin içinde yer yer Arapça ve Farsça ifadeler kullanılmışken İsmâil Safâ da Fransızca ifadeleri kullanmıştır.

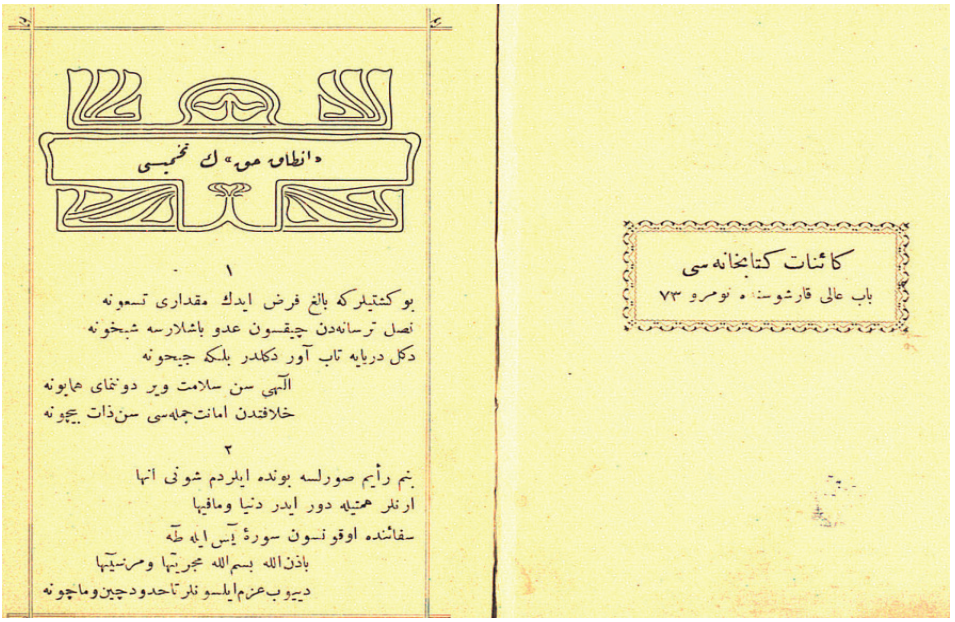
Resim 7: *Hissiyât'ın baş tarafı*

8. İntâk-ı Hakk'ın Tahmisi

Kanaat Kütüphanesi tarafından 1912'de yayımlanmıştır. İsmâil Safâ'nın vefatının ardından yayımlanan eser Mahmud Celaleddin Paşa'nın *İntâk-ı Hak* isimli hicviyesinin tahmisidir. Yirmi iki sayfalık eser yalnızca bir şiirden ibarettir.

Muhtevası

İntâk-ı Hakk elli sekiz beyitlik bir kasidedir. Ziya Paşa'nın *Zafernamesi*'ni örnek alan bu hicviyye Batı edebiyatındaki "satire" türünden eserlerle benzerlik arz eder. Mahmud Celaleddin Paşa eserinde devrin Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'yı eleştirmektedir. Devrinde bazı şairler tarafından tahmis edilmiş olmakla birlikte bunların içinde en fazla şöhret kazanmış olanı İsmâil Safâ'nın *İntâk-ı Hakk'ın Tahmisi*'dir.[55] Beş mısralık elli sekiz bentten oluşan eser aruz vezninin "mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır.

انظار عمومی» ك تخمیسی

١

بو كشتیلر كه بالغ فرض ایدك مقداری تسعونه
نصل ترسانه‌دن چیقسون عدو باشلارسه شبخونه
دكل دریایه تاب آور دكلدر بلكه جیحونه
الٰهی سن سلامت ویر دونمای همایونه
خلافتدن امانت جمله‌سی سن ذات بیچونه

٢

بنم رأیم صورلسه بونده ایلردم شونی انها
ارنلر همتیله دور ایدر دنیا ومافیها
سقائنده اوقونسون سورهٔ یٰس ایله طٰه
باذن الله بسم الله مجریها ومرسیها
دیرم عزم ایلسونلر تا حدود چین وماچونه

كائنات كتابخانه سی
باب عالی قارشوسنده نومرو ٧٣

Resim 8: *İntâk-ı Hakk'ın Tahmisi'nin baş tarafı*

9. Mülâhazât-ı Edebiyye

İkdam Matbaası'nda 1897'de yayımlanır. İsmâil Safâ'nın eleştiri türünden yazılarını ihtiva eder. Yetmiş sayfalık eserde on dört yazı yer almaktadır. Bahse konu edilen yazılar daha önce *Maarif* dergisinde yayımlanmış olan "Mülâhazât-ı Edebiyye" yazı dizisinden alınmıştır.[56] Bu makale serisi derginin yedinci cildinin 181-198, 200-202. ve beşinci senesinin 15 ve 17. sayıları ve arasında yayımlanmıştır. Derginin ilgili sayılarında yayımlanan makaleler 1, 2, 3 gibi rakamla kesitlere ayrılmıştır. Kitap olarak yayımlandığında ise bu kesitlerin yine rakamlarla ayrılarak ardı sıra dizilmiş oldukları görülür. Dergideki kesitler genel itibarıyla kitaptaki ile uyumlu olmakla birlikte bazı küçük farklılıklar da mevcuttur. Dergide yayımlanan ilk makalenin başında "maarif-perver padişahımız efendimiz hazretlerinin sâye-i şahanelerinde …" ifadesi kitapta yer almamıştır. Bu durum siyasi bir tercih olmalıdır. Diğer yandan 202. sayıda görüldüğü gibi kimi ifade değişiklikleri de mevcut olmakla birlikte bu değişikler eserin esasına

[55] Ömür Ceylan, *Hânedânda Bir Âsî/Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa* (Ankara: Akçağ Yayınları 2003) 34-35.

[56] Alâattin Karaca, *Edebî Tenkitleri ve Şiirleriyle İsmâil Safâ'nın Edebiyatımızdaki Yeri*, 32, 41.

taalluk etmemektedir. 15. ve 17. sayılardaki makaleler ise kitaba nakledilirken yazıların tertip açısından yeniden elden geçirildiği görülmektedir. Derginin 17. sayısındaki yazının ardından "mabadı var" kaydı düşülmüş olmasına rağmen yazı dizisi burada kesilmiştir. *Maarif*'teki yazı dizisi numaralandırılmış on beş kesit iken bahsedilmiş olduğu üzere kitapta on dört kesit mevcuttur.

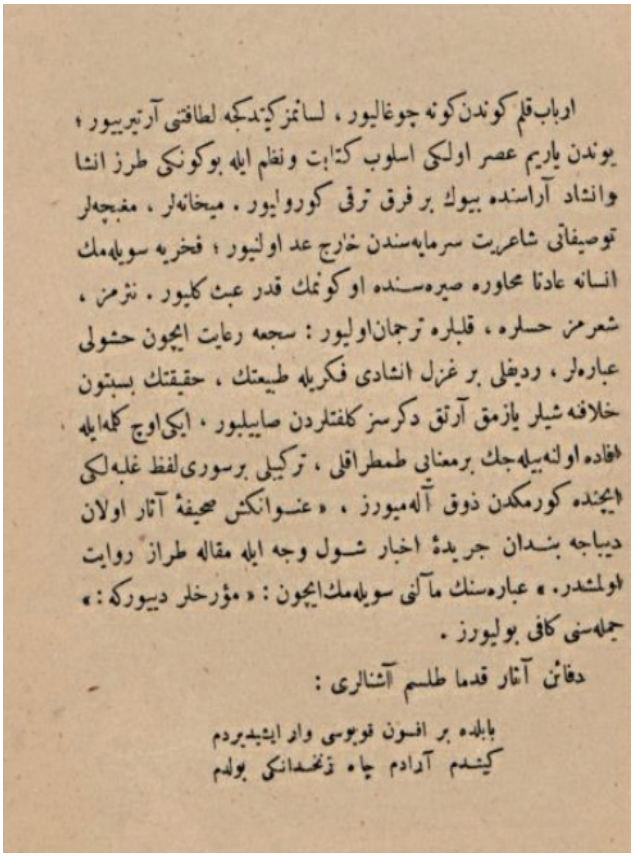
Muhtevası

İsmâil Safâ bu eserinde sanat, edebiyat ve şiire ilişkin birçok konuya değinmekle beraber özellikle tenkitçide ve sanatkârda bulunması gereken özellikler, sanat eseri ve tenkit, sanatın kökeni, sanat ve güzellik ilişkisi, sanat eserinde ifade, üslup ve inşâ konularına değinir.[57]

Mülahâzât-ı Edebiyye'nin ilk kısımlarında eski ve yeni şiir anlayışları mukayese edilir. İsmâil Safâ bir ifade ve duyuş özelliğini temsil eden yeni şiir anlayışından taraftır. Gelenekli şiir sanatının güzel gördüğü kısımlarını takdir ederken, devir değiştikçe sanattan beklenenlerin de değişmekte olduğunun altını çizer. Onun için iyi bir şiirin öncelikle "latif bir hayali, mülayim bir teşbihi mutazammın bulunması şarttır." Yenilik taraftarı şair de malumat sahibi, istidatlı olmalı ve ilhamından beslenmelidir. Burada malumattan maksat bilhassa devrin bilgi kaynaklarından haberdar olmaktır. Bununla birlikte şairlerin gelişmiş milletlerin edebî eserlerini takip edip okuması da beklenir. Sanatkâr eserini kaleme alırken gerçeklik olgusundan uzaklaşmamalıdır. Kişi çok bilgili olsa ama istidadı olmazsa sanatında yine başarılı olmaz. İlhamını ise heyecanları, tutkuları kadar sanatkârın çevresine ve tabiata dikkat kesilmiş olan duyuları da beslemelidir. Şiir yalnızca "lafzı değil [aynı zamanda] manayı şamildir." İsmâil Safâ şiir sanatında arzu ettiği mahareti ve bir şairden beklediği hasletleri Fransız edebiyatına dair isimlerin tespitlerinden istifade ederek desteklemektedir.

Onun için nesir ise "dimağı yahut kalbi mütehassıs ederek muhâkeme-i akliyeye sebep olan bir şeyin tahriren ifadedir." "İyi yazmak def'aten iyi düşünmek, iyi hissetmek, iyi hüküm eylemekle olur ki bu da kâtibin karihaya, teessüre, zevk-i selime malikiyetiyle müyesserdir." Alıntılandığı üzere İsmâil Safâ on dördüncü kısımdan itibaren iyi yazı yazabilmenin hangi ilkelere uymak zorunda olduğundan bahseder. Yazı yazmanın genel ve şahsi özellikleri olduğunu kaydeder. Genel olanlar; vuzuh, safiyyet, muvaffakiyet, münakkahiyet, tabiiyet, nefaset ve âhenktir. İsmâil Safâ'nın inşa/nesir sahasında verdiği bilgilerde Recaizade Mahmut Ekrem'in belagat çalışmalarının etkisi olduğu görülmektedir.

[57] İsmâil Safâ, *Mülahâzât-ı Edebiyye* haz. Mehmet Güneş (İstanbul: Kitabevi 2012) XV.

ارباب قلم کوندن کونه چوغالیور ، لسانمز کیندکجه لطافتی آرتیرییور ، یوندن یاریم عصر اولکی اسلوب کتابت ونظم ایله بوکونکی طرز انشا وانشاد آراسنده بیوك بر فرق ترقی کورولیور . میخانه‌لر ، مغبچه‌لر توصیفاتی شاعریت سرمایه‌سندن خارج عد اولنیور ، فخریه سویله‌مك انسانه عادتا محاوره صیره‌سنده اوکونمك قدر عبث کلیور . نثرمز ، شعرمز حسلره ، قلبلره ترجمان اولیور : سجعه رعایت ایچون حشولی عباره‌لر ، ردیفلی بر غزل انشادی فکریله طبیعتك ، حقیقتك بسبتون خلافه شیلر یازمق آرتق دکرسز کلفتلردن صاییلیور ، ایکی اوچ کلمه ایله افاده اولنه‌بیله‌جك برمعنای طمطراقلی ، ترکیبلی برسوری لفظ غلبه‌لکی ایچنده کورمکدن ذوق آله‌میورز ، « عنوانکش صحیفهٔ آثار اولان دیباجه بندان جریدهٔ اخبار شمول وجه ایله مقاله طراز روایت اولمشدر . » عباره‌سنك ماآلی سویله‌مك ایچون : « مؤرخلر دییورکه : » جمله‌سی کافی بولیورز .

دفائن آثار قدما طلسم آشنالری :

بابلده بر افسون قویوسی وار ایشیدیردم
کیشدم آرادم چاه زنخدانکی بولدم

Resim 9: *Mülâhazât-ı Edebiyye'den*

10. Muhâkemât-ı Edebiyye

Kâinat Kütüphanesi tarafından 1913'te yayımlanır**.** İsmâil Safâ'nın *Pul Mecmuası* ve Servet-i Fünûn'dayayımlanan makalelerinin derlenmesiyle vefatından sonra yayımlanmıştır[58]. Burada yer alan yazılarda devrin edebî tartışmalarının yakında müşahede edilmiş olduğu ve yazarının bu tartışmalarda yenileşme taraftarlarının lehinde tavır aldığı görülmektedir. Mevcut yazıların on üçü *Pul Mecmuası*'nda beşi ise *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanmış olmakla beraber bu yazıların kitap hâline dönüşürken yazarının kimi küçük tasarruflarla metinlerde düzenlemeler yapmış olduğu görülür.[59]

Muhtevası

Muhâkemât-ı Edebiyye'deki yazılar öncelikle şiir sanatı üzerine yoğunlaşmıştır. Yazar, şiir ve nazım kavramlarını birbirinden tefrik ederek kendisi için iyi şiirin ne gibi özellikleri taşıması gerektiğini izah eder. Şiirde vezin, kafiye ve imaj gibi unsurlar üzerine görüşlerini paylaşır. İsmâil Safâ'nın buradaki makalelerinde aynı zamanda devrindeki birçok ismin eserleri üzerine eleştiri niteliğinde değerlendirmeler yapmış olmakla birlikte gerçek bir eleştirinin nasıl olması gerektiğini değerlendirmiş olduğu görülmektedir. Edebiyatta yenileşme taraftarı olarak kalem oynatan İsmâil Safâ ele aldığı eserleri fesahat ve belagat açısından incelemiştir. Yeni şiir anlayışını özellikle mazmun ve imge ekseninde kıyaslayarak örnekler üzerinden açık bir üslup eşliğinde anlatmıştır.

İsmâil Safâ eserleri değerlendirirken eleştirinin nasıl olması gerektiğine dair dikkatini de paylaşmaktadır. "[…] Her eseri - sahibiyle aramızdaki münasebat-ı zatiyyeden mümkün mertebe sarf-ı nazarla – tenkit eylemek hususunda iltizam ettim mücahide-i samimiyedir" ifadesi bu dikkatini ortaya koyar.

58 Alâattin Karaca, *Edebî Tenkitleri ve Şiirleriyle İsmâil Safâ'nın Edebiyatımızdaki Yeri*,42.

59 İsmâil Safâ, *Muhâkemât-ı Edebiyye* haz. Abdurrahman Kolcu (Konya: Salkımsöğüt 2017) 7-23.

Her ne kadar isim vermemiş olsa da makalelerden anlaşıldığı üzere ileri sürmüş olduğu eleştiriler ve tarifler aksi görüştekiler tarafından dergi sütunlarında karşılık bulmuştur. Muallim Naci ve şiirde kafiye konusu bu eleştirilerin en başında gelmektedir. Makalelerin kahır ekseriyeti şiir sanatı üzerine olmakla beraber, İsmâil Safâ'nın *Mülahâzât-ı Edebiyye*'deki yenilikçi bakış açısının bu eserde de muhafaza etmiş olduğu görülür.

شعر حقنده

— ۱ —

برفنك، برصنعتك كه مقياسی ذوقدر البته صورتاقيمی طباع وامزجه قدر متخالف اولق لازم گلير . بالكز اذواق عموميه دكل ذوق شخصی دخی حاله ، موقعه ، زمانه كوره متبدل ومتغيردر:

بر بسته اوقونوركن بن آغلادم . سز بونك ذهاً قصورلرينی انتقاد ايله مشغول اولورسكز . او شيرقينك بنی آغلاتماسی مثلا وفات ايتمش پدرمك خسته‌لغی صيراسنده بو توحه‌يی بعضاً قبيح بر سبله تلقی ايتديكنی تخطئه‌دن متبعث اولابيلير . قبضين هوا صوغوق ، برلر جامور ، اورطه‌لق سيسلر ايچنده ، آغاچلر قديد حالنده ايكن بر مرعا ، بر قورولق . . بر طرزار سيزاسيز بهار گوسترن برلوحه‌نك تماشاسنه طويمايز . يه بو تابلو يازين بر صيفيه‌ده احتمال كه خوشمزه بيله گيتمز . وسمدن آكليورسه‌ق هر باقدقجه بالكز نقصانلرينی كوروروز.

مرحوم اسماعيل صفا بك

Resim 10: *Muhâkemât-ı Edebiyye'den*

Kaynakça

Ahmed Rasim. *Muharrir, Şair, Edib Matbuat Hatırlarından*. haz. Kazım Yetiş. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1980.

Akgün, Adnan. "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Edebiyatçılarımızın Resmî Hâl Tercümeleri: X İsmâil Safâ Bey", *Yedi İklim* 5/38 (Mayıs 1993), 50.

[Akyüz], Ali Kâmi. "Merhum İsmâil Safâ Beyin Tercüme-i Hâli", *Hissiyat*. İstanbul: Müşterekü'l-menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1328.

Akyüz, Ali Kâmi. "İsmâil Safâ", *Türklük* III/13 (30 Nisan 1940), 391..

Alâattin Karaca. Edebî Tenkitleri ve Şiirleriyle İsmâil Safâ'nın Edebiyatımızdaki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Ali Ekrem Bolayır. *Hâtıralar*. haz. M. Kayahan Özgül. Ankara: Hece Yayınları, 2007.

Anar, Turgay. *Mekândan Taşan Edebiyat/Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Makaleler*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 2022.

[Dilmen], İbrahim Necmi. *Tarih-i Edebiyat Dersleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338.

Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri* (b.y.: y.y., ts.)

[Ertaylan], İsmâil Hikmet. *İsmâil Sefa*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933.

Gezgin, Hakkı Süha. *Edebî Portreler*. haz. Beşir Ayvazoğlu. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Hüseyin Cahit Yalçın. *Edebî Hatıralar*. İstanbul: Akşam Kitaphanesi, 1935.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal. *Son Asır Türk Şairleri Cilt IV*. haz. İbrahim Baştuğ. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

İsmâil Hakkı. *Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi*. İstanbul: Şirket-i Sahaf-i Osmaniye Matbaası, 1326.

İsmâil Safâ. *Muhâkemât-ı Edebiyye*. haz. Abdurrahman Kolcu. Konya: Salkımsöğüt, 2017.

İsmâil Safâ, *Mülahâzât-ı Edebiyye*. haz. Mehmet Güneş. İstanbul: Kitabevi, 2012.

İsmâil Safâ, *Şâir-i Mâder-zâd İsmâil Safâ-Bütün Şiirleri*. haz Bahri Selçuk vd. (İstanbul: Hiper Yayın, 2019.

"İstimzâc-ı Edebî/En İyi Şairimiz", *Mekteb*, 4/40 (20 Haziran 1312) 634-635.

Kaygusuz, Bezmi Nusret. *Roman Gibi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.

Ömür Ceylan. *Hânedânda Bir Âsî/Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.

Özgül, M. Kayahan. *Seke Seke Ben Geldim/Sekmeler I*. Ankara: Çolpan Kitap, 2018.

Pakalın, Mehmed Zeki. *Sicil-i Osmani Zeyli X. Cilt*, haz. Serdar Sakin (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

Peyami Safâ, "Babam İsmâil Safâ", *Türk Düşüncesi* 1/5 (Nisan 1954) 343.

Seçkin, Süheylâ. "İsmâil Safâ'nın Mezarına Dair". *Yedi İklim* 9/66 (Eylül 1995), 116-117.

[Sevük], İsmâil Habib. *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.

Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Talu, Ercümend Ekrem. *Geçmiş Zaman Olur Ki/Anılar*. haz. Alâattin Karaca. Ankara: Hece Yayınları, 2005.

Tan, M. Turhan. *Köşe Penceresinden Dil ve Edebiyat Yazıları*. haz. Bilâl Kas. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

Tansel, Fevziye Abdullah. "İsmâil Safâ". *Türk Ansiklopedisi XX*. (1972), 311.

Tarım, Rahim. *Mehmed Rauf'un Anıları*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2001.

Tevfik Fikret, *Bütün Eserleri/Eleştirel Basım*. haz. Nâzım Hikmet Polat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

Tokgöz, Ahmet İhsan. *Bâbıâli Yokuşu'ndan Portreler*. haz. Necati Tonga. Ankara: Çolpan Kitap, 2020.

Tokgöz, Ahmet İhsan. *Matbuat Hatıralarım*. haz. Necati Tonga. Ankara: Çolpan Kitap, 2020.

Uşaklıgil, Halid Ziya. *Kırk Yıl*. haz. Nur Özlem Akın. İstanbul: Özgür Yayınları, 2014.

KADIOĞLU OFLU VE ESERLERİ

Osman TAŞKIN[*]

Hayatı

Kadıoğlu Oflu'nun hayatı hakkında detaylı bir malumat bulunmamaktadır. Müellifin hem katalogtaki künye bilgisinden hem de eserinin son sayfasında kendi verdiği bilgilerden Oflu olduğu anlaşılmaktadır. Eserin son sayfasında yazar kitaba son verirken kimlik bilgilerini de vermektedir. Of kazasının Paçan (Maraşlı) köyünde h. 1236 (m. 1820) senesinde doğduğunu, "Kadıoğlu Oflu" ismine sahip olduğunu söylemektedir.[1] Osmanlı Devleti'nin 1834 yılı sayımında Of köylerinde yer alan soyadları incelendiğinde Paçan köyünde Kadıoğlu soyadına rastlanmaktadır.[2] Bu durum yazarın ifadesini doğrulamaktadır. Of kazası o yıllarda İstanbul'dan sonra Osmanlı'nın neredeyse ikinci ilmi merkezi olarak görülmektedir. Of kazasında tarım alanlarının çok sınırlı olması, sahil dışındaki köy halkının gurbete çıkmasına neden oluyordu. İnsanların Of'tan çıkmaması için en önemli yol hocalık ve müderrislikti, ayrıca icazet aldığında gurbette geçerli bir mesleği olmuş oluyordu. Bu sebeple sahile kıyısı olan yerler hariç Of'taki halkta okuma oranı yüksekti.[3]

Eseri

Kitâb-ı Ahmed ez-Zemcî

Eserin incelediğimiz bu nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 6061 numarayla yer alan bir yazma eserdir. Katalogda adı "Kitâb-ı Ahmed ez-Zemcî" olarak kayıtlıdır. Serlevhada müellif adı Kadıoğlu Oflu şeklinde verilmiştir. Eser 109 varak ve her sayfada 16 satırdan oluşmakta, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup, her sayfası iki sütun halinde nazım şeklinde yazılmıştır. Eser Osmanlı Edebiyatı türüne aittir. Esere ait Konya Koyunlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesinde Ahmet b. Halil el-Üsküdarî adlı müstensih tarafından yazılan "Ahmed Zemci Hikâyesi" adlı bir başka nüsha bulunmaktadır. Eserin Ekici tarafından latin harflerine transkripsiyonu yapılmıştır.[4] Ancak araştırmacı eserin içeriği hakkında herhangi bir bulgu sunmamıştır. Ayrıca eserin yazıldığı dönemi Eski Anadolu Türkçesi dönemi ve 13. yüzyıl olarak hatalı olarak değerlendirmiştir.[5] Halbuki eserde yazdığı üzere Kadıoğlu Oflu 1236 yılında Paçan köyünde doğduğunu ifade etmiştir. Buraların Müslümanların eline geçmesi ancak 16. yüzyılda gerçekleştiği düşünüldüğünde 1236 yılının hicri takvim olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osman.taskin@trabzon.edu.tr

1 a Oflu, *Kitâb-ı Ahmed ez-Zemcî*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6061, 107.

2 "1834 Of Nüfus Defteri'nde Adı Geçen Aileler ve Köyler" (2023).

3 Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2008), 34.

4 Neslihan Ekici, *Tarihi Şahsiyetlerin Değerler Eğitiminde Rol Model Olarak Kullanılması: Kitab-ı Ahmed Ez-Zemci Örneği (1B-107B)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023).

5 Ekici, *Tarihi Şahsiyetlerin Değerler Eğitiminde Rol Model Olarak Kullanılması: Kitab-ı Ahmed Ez-Zemci Örneği (1B-107B)*, 8.

Eserin Önemi

Eser ilmi bir özellik veya üstün bir sanat eseri özelliği göstermemesine rağmen Osmanlı'da önemli bir konuma sahipti. Osmanlı'da başta yeniçeriler olmak üzere fütüvvet ocakları, Şii-Alevi zümreler, Bektaşiler ve Ahiler arasında, daha sonra da eşraf içinde ve köy odalarıyla kahvehanelerde, Hz. Ali ve Hz. Hamza hikayeleri gibi Ebu Müslim ve Ahmet ez-Zemcî gibi mensur destanların okunması da bir gelenek halini almıştı.[6] Bu tür kitaplar ve okuma toplantıları edebi bir eğlence aracı olarak işlev görmenin yanında, okuma yazma bilmeyen insanlara dini ve ahlaki bilgileri öğretme amacı taşımaktadır. Bu sebeple yaygın din eğitiminin bir aracı olarak işlev görmektedir. Osmanlı'da halk İslamiyet'i medrese din alimlerinden daha çok, kendini dışarıdan yetiştirmiş kussas veya meddah adlı gezici vaizlerden öğrenmişlerdi.[7] Kadıoğlu'nun Ahmed-i Zemcî adlı eseri, İstanbul'da 18 yüzyılda Hz. Hamza ve Ebu Müslim, gibi tarihsel-efsanevi karakterlerin serüvenlerini anlatan kahramanlık hikayeleri arasında yer almaktadır. Bu tür eserler yüksek ulema dışında her türlü sosyo-ekonomik arka plana sahip şehirli kesim arasında ciddi bir rağbete mazhar olmuştu.[8] Bu eserler bir sahaftan veya şahıstan kira veya ödünç şeklinde alınmaktaydı. Be sebeple bu tür kitaplar, diğer tür yazma eserlere göre daha fazla yıpranmaktaydı. Bu kahramanlık hikayeleri uzun kış gecelerinde, Ramazanlarda, akşam-yatsı namazı arasında çoğunlukla kahvede, ev sokak veya kamusal bir alanda bir dinleyici kitlesi karşısında bir veya birkaç oyuncu tarafından seslendirilmekteydi. Seslendirilen kişiye verilmek üzere bazen dinleyiciler arasında para toplanır, bazen de kahve sahibi tarafından para ödülü veya ücretsiz kahve verilirdi.[9] Özellikle yeniçerilerin devam ettiği kahvelerde kahramanlık konularını işleyen kitapları okutup dinlemek çok revaçta idi. Bilindiği üzere Yeniçeri ocağı Bektaşî geleneğe sahipti. Bu sebeple Hz. Ali soyundan geldiğine inanılan ve Emevileri yıkıp Abbasi devletini kuran Ebu Müslim hikayeleri çok yaygın bir şekilde elden ele, kulaktan kulağa dolaşmaktaydı. Bu kitaplar Anadolu insanının karakterinin oluşmasında, birlik, beraberlik, dayanışma gibi hasletlerin gelişmesinde ve kararlılık, cesaret, liderlik, dürüstlük, sorumluluk, adalet, sadakat, fedakârlık gibi değerlerin yaşamasında önemli bir rol oynamıştır.

Muhtevası

Eserde Ebu Müslim Horasani'nin yaveri Ahmet ez-Zemci'nin, Ebu Müslim Horasani şehit edildikten sonraki hayatı, mücadelesi ele alınmaktadır. Eserin kahramanı olan Ahmed ez-Zemcî, Arap milliyetçisi olan Emevi Devleti'nin yıkılıp yerine Mezopotamya ve Anadolu halkları için daha ılımlı olan Abbasi Devleti'nin kurulmasında başrol oynayan Ebu Müslim-i Horasani'nin yandaşı, silah arkadaşıdır. Halk arasında muteber ve daha çok okunan eser Müslimnâmedir. Çünkü asıl kahraman ve aktör odur, destanın öznesi odur. Ancak Ebu Müslim'in yaşamı, kahramanlıkları, Abbasîler'in zaferi ve döneminde gerçekleşen bazı olaylarla zamanla genişletilerek zenginleştirilmiştir. Onun yaverlerinden Ahmed ez-Zemcî bu genişletmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[10] Bazı Fars edebiyatına ait kaynaklarda Ahmed ez-Zemcî'nin keçe elbisesi, sopası ve üflemeli tüfeği ile yaya olarak Ebu Müslim'in yanında yer alan savaşçı derviş olarak ele alınmaktadır.[11]

Eser, destanla roman arasındaki geçiş dönemi olan halk hikâye örneği olarak kaynak teşkil etmektedir. Resulullah'ın ashabı ve dört halifeye dua ile başlayan eser, okuyucuya kıssadan hisse alıp tefekkür

---

6 Nurettin Albayrak, "Ebu Müslim Destanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/195.

7 Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (01 Ekim 2003), 133.

8 Elif Sezer Aydınlı, "Osmanlı İstanbul'unda Elden Ele Dolaşan Raf Yüzü Görmemiş Hikaye Kitapları Muhayyel Kütüphaneler", *Z Kültür Sanat Şehir Tematik Dergi* 5 (2021), 137.

9 Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", 137.

10 Irene Melikoff, *Türk-İran Epik Geleneğinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim* (Ankara: Elips Kitap, 2012), 74.

11 Melikoff, *Türk-İran Epik Geleneğinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, 89.

etme tavsiyesiyle başlamaktadır. "Hoca Muhammed" adlı bir kimseden rivayetle Ebu Müslim ve oğlu Feyruz'la ilgili kısa bir olay üzerinden, onların hayatlarından bahsettik, şimdi ölümünden bahsedelim diye esere başlamaktadır. Emevilerle Mücadele eden Ebu Müslim tahta Cafer'i çıkarmış ve Abbasi döneminin fitilini ateşlemiştir. Abbasi halifesi Cafer vezir olarak kendisine Abd-i Cebbar'ı seçmiştir. Abd-i Cebbar da Ebu Müslim'e olan düşmanlığı sebebiyle halifenin aklına girerek Ebu Müslim'i ortadan kaldırmak istemiş ve bunda muvaffak olmuştur.[12] Sonraki sayfalarda ise Ebu Müslim'in şehadetini ve başta Ahmed ez-Zemcî olmak üzere Ebu Müslim'e tabi olanların şehidin cenazesini gördüklerinde yaşadıkları acı tecrübeyi tasvir etmektedir. Ayrıca dostlarının, Ebu Müslim'in cenazesini Cafer'in kalesinden teslim alma çabalarını, şehidin cenazesini kıldırma ve Horasan'a götürmeye çalışmalarından bahsetmektedir. Eserin tamamına yakını mevtanın Horasan yolunda, peşlerine düşen halife Cafer ve Abd-i Cebbarın Ebu Müslim'in cenazesini ele geçirmeye çalışmasından ve bu süreçte yaşanan savaş-mücadelelerden bahsetmektedir. Ayrıca Cafer ve Abd-i Cebbar başta olmak üzere düşmanlardan alınan intikamlara değinmektedir. Eserin son sayfasında yazar kendini tanıtarak, dinleyici-okuyucudan dua isteyerek kitabı sonlandırmaktadır.

Resim 1: *Kitabın ilk ve son sayfası*

[12] Ebu Müslim'in öldürülmesi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Nadir Karakuş, *Bir İhtilalcinin Anatomisi: Ebu Müslim Horasani* (İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık, 2017), 217-230.

Kaynakça

Albayrak, Haşim. *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2008.

Albayrak, Nurettin. "Ebu Müslim Destanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/195-196. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Ekici, Neslihan. *Tarihi Şahsiyetlerin Değerler Eğitiminde Rol Model Olarak Kullanılması: Kitab-ı Ahmed Ez-Zemci Örneği (1B-107B)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Kadıoğlu Oflu. *Kitâb-ı Ahmed ez-Zemcî*. İstanbul: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6061.

Karakuş, Nadir. *Bir İhtilalcinin Anatomisi: Ebu Müslim Horasani*. İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık, 2017.

Melikoff, Irene. *Türk-İran Epik Geleneğinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*. Ankara: Elips Kitap, 2012.

Öztürk, Zehra. "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (01 Ekim 2003), 131-155.

Sezer Aydınlı, Elif. "Osmanlı İstanbul'unda Elden Ele Dolaşan Raf Yüzü Görmemiş Hikaye Kitapları Muhayyel Kütüphaneler". *Z Kültür Sanat Şehir Tematik Dergi* 5 (2021), 136-138.

"1834 Of Nüfus Defteri'nde Adı Geçen Aileler ve Köyler". 2023. Erişim 10 Kasım 2023. https://www.ofunsesi.com/1834-of-nufus-defterinde-adi-gecen-aileler-ve-koyler-26866-haberi

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE ESERLERİ

Temel ÖZTÜRK[*]

Hayatı

Kanuni Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim'in 1487'de sancak beyi olarak görevlendirildiği[1] Trabzon'da 6 Kasım 1494 yılında dünyaya geldi.[2] Annesi Hafsa Sultan'dır. Yavuz Sultan Selim'in diğer erkek evlatları erken yaşta vefat ettiğinden hayatta kalan tek erkek evladı Süleyman'dır.[3] Annesinin Kırım hanının kızı olduğuna veya Dulkadıroğulları ailesine mensup bulunduğuna dair bilgiler doğru olmadığı gibi *Hünernâme*'ye göre adını Kur'an'dan açılan sayfada geçen Hz. Süleyman'dan alması yanında babası Selim'in, bu adı kendi isminin küçültmesi (tasgîr) olan *Süleym-ân*dan hareketle verdiği hakkında bir rivayet de bulunmaktadır.[4]

Çocukluk yılları ve eğitiminin ilk safhası Trabzon'da geçti. İlk eğitimini Trabzon Sarayında kendisine tahsis edilen hocaları olmak üzere Hayreddin Efendi'den aldı. Evliya Çelebiye göre Trabzon'daki sütkardeşi Kadı Ömer Efendi'nin oğlu Yahya (Beşiktaşlı Yahya Efendi) ile beraber bir Rum'dan kuyumculuk öğrendi.[5] Doğumundan sancağa çıktığı zaman zarfına kadar Trabzon'da bulunan Sultan Süleyman, haklı bir payın gerekçesi yönünde Trabzonlu bir padişah olarak zikredilmesi yanında bulunduğu yerleşimin çok kültürlülük özelliğinden beslenmiş ve ilerideki yaşamında bunun etkisini görmüştür.

On yaşına geldiğinde sancağa çıkması gerekirken II. Bayezid'in, oğulları tarafından sürekli şekilde baskı altında tutulması sebebiyle tayini gecikti. Bu yönde Şebinkarahisar (Karahisâr-ı Şarkî) ile Bolu sancak beyliğine tayin girişimi, babasının ağabeyi olan şehzâde Sultan Ahmed tarafından engellendi.[6] Bunun üzerine dedesi II. Bayezid tarafından Sultanönü veya Giresun-Kürtün-Şiran bölgesinin kendisine verilmek istenmesini babası Yavuz Sultan Selim kabul etmeyince Şehzade Süleyman 1509'da 15 yaşında iken Kırım'da Kefe Sancak Beyliğine tayin edildi.[7]

[*] Prof. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tozturk61@gmail.com

[1] Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., 1979), 3/270; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *Tarih Dergisi* 6/9 (1954), 85.

[2] M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yay., 1979), 11/99. Kanuni Sultan Süleyman'ın doğum tarihi bazı kaynaklarda farklı verilmektedir. Bkz. Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I* (Ankara: TDV Yay., 2018), 109-110.

[3] Yavuz Sultan Selim'in çocukları için bkz. Çağatay Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar (3 fotokopi ile birlikte)", *Kanuni Armağanı* (Ankara: TTK Yay., 1970), 237-249.

[4] Bkz. Feridun Emecen, "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2010), 38/62-74; Ahmed Tevhid, "Hünernâme (Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Şehzadeliği Devri)" *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* 8-9/49-62 (1335-1337), 88.

[5] Emecen, "Süleyman I", 62; Erhan Afyoncu, *Muhteşem Süleyman, Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan* (İstanbul: Yeditepe Yay., 2011), 15.

[6] Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, 4/7-8; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yay., 1988), 2/227.

[7] Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul: Yitik Hazine Yay., 2010), 46-47; Faruk Söylemez, "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/33 (2012), 65; Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", 77; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, 4/6-8.

Şehzade Süleyman annesi, hocası ve lalası ile beraber deniz yoluyla Trabzon'dan Kefe'ye gitti. Burada kaldığı süre zarfında babasının taht için mücadelelerine şahit olduğu gibi onun tahta geçebilmek için giriştiği askerî hazırlıklara da destek verdi.[8] Sonuçta babasının 1512'de tahta çıkışı kendisine gelecekteki iktidarın yolunu da açmış oldu. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in cülûsu akabinde İstanbul'a çağrıldı. Bir süre babasının amcalarıyla olan mücadelesini muhafazasıyla görevlendirildiği İstanbul'dan takip etti ve onların bertaraf edilmesiyle tahtın tek vârisi sıfatıyla sancak beyi olarak 1513'te Manisa'ya gönderildi. Şehzadeliği zamanında, en üst düzeyde eğitim ve öğrenim görüp devrin ilimleri ve edebiyatlarıyla beraber, askerlik sanatının her türlü nazarî ve uygulamalı hususları yanında tasavvufi yönünü de ön palana çıkaracak incelikler kendisine öğretildi. Bilhassa Manisa'daki şehzadelik döneminde Merkez Efendi vasıtasıyla Halvetî (Sünbülî) etkisi altında kaldığı, Nûreddinzâde ve Üftâde Efendi'den zikir aldığı bilinmektedir.[9] Tahta çıkacağı 1520 tarihine kadar yaklaşık yedi yıl Manisa'da kalan Şehzade Süleyman, sefer zamanları tahta vekâlet ve muhafaza göreviyle Edirne'de bulundu.[10] Babasının 21-22 Eylül 1520'de vefat ettiği haberi üzerine adamlarıyla birlikte 30 Eylül 1520'de Manisa'dan İstanbul'a geldi ve tahta oturdu. Babasının Fâtih Camii'ndeki cenaze töreni sonrasında defnedildiği yere bir türbe ve etrafına da zaman içerisinde bir cami yaptırdı.[11] Dönemin kaynakları onun tahta oturduktan sonraki faaliyetlerinin adaleti yaymaya ve tebaasını korumaya yönelik hizmetlerde bulunmaktan ibaret olduğunu belirtir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk on yılı batıda ve doğudaki siyaseti kadar iç politikasının oluşumunda ve devletin dinî ideolojisinin yerleşmesinde hayatî bir rol oynadı. Bu zaman diliminde Kanuni Sultan Süleyman, sadece Doğu ve Batı'da kadim hasımlarına karşı düzenlediği askerî harekâtlarla değil imparatorluğun uç sınırlarında, kuzey-güney ekseninde izlediği etkili politikayla da öne çıkmıştır. 1521'de Belgrat'ı,1522'de Rodos Adasını zapt etti. 1526'da Mohaç'ta büyük bir zafer kazandı. 1538 yılında tekrar Macaristan'a girip Budin'i Almanlardan aldı. 1529 yılında Avusturya'nın başkenti olan Viyana şehrini muhasara etti. Bağdat'ı zapt etmek için Tebriz'den sonra Irak'a yürüdü ve 1534 yılında Irak'ı fethetti. Bundan başka daha pek çok yerleri Osmanlı devletinin sınırlan içine aldı.[12] Bâbürlüler, Orta Asya hanlıkları, Hindistan'ın diğer Müslüman sultanlıkları gözlerini batıda gazâ bayrağını temsil eden Sultan Süleyman'a çevirmişti. Bütün bunlar bir bakıma XVI. yüzyılı, Sultan Süleyman çağı haline getirmiştir. İmparatorluğun ideolojik alt yapısının temellerinin atıldığı bu yıllara duyulan hasretin ve altın çağ söylemlerinin gölgesinde kalan bu dönem Avrupa'nın siyasî coğrafyasını da derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti böylece Avrupa devletler muvazenesinde belirleyici bir rol üstlendiği gibi modern Avrupa'nın oluşumunda da pay sahibi olmuştur. Kırk altı yıl süren hükümdarlığının on üçüncü seferi olan son seferini Sigetvar Kalesi'ne yaptı. Kale önlerine gelince şehrin kuşatılmasını emreden padişah hastalığının giderek artmasına rağmen kuşatmayı dikkatle takip etmekteydi. Fakat burada savaş meydanında iken şanına yakışır bir şekilde 6-7 Eylül 1566 gecesi hayata gözlerini yumdu, kalenin alındığını göremedi. Ölümü maharetle gizlendi, iç organları çıkarılıp amber ve misk kokuları sürülen cesedi tabut içinde tahtın altına geçici olarak defnedildi.[13] Sigetvar Kalesi'nin düşmesinin ardından ordu dönüş için harekete geçtiğinde kırk iki gündür gömülü olan ceset gizlice arabaya konuldu ve yol esnasında padişah yaşıyormuş gibi davranıldı. Nihayet daha önce kendisine haber gönderilen yeni padişah II. Selim'in Belgrad'a gelişi üzerine vefat haberi resmen ilân edildi. İstanbul'a ulaşıldığında cenaze merasimi Sigetvar

8 Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", 83.

9 Esin Emel, "Merkez Efendi (H. 870/1465 Sıraları-959/1551) İle Şah Sultan Arasında Bir Haşiye", *Türkiyat Mecmuası* 19 (1977-1979), 73.

10 Emecen, "Selim I", 62.

11 *Anonim Tevarih-i Ali-i Osman (F. Giesse Neşri)*, haz. Nihat Azamat, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay., 1992), 140.

12 Kanuni Sultan Süleyman'ın deniz politikaları için bkz. İdris Bostan, "Kanuni Sultan Süleyman ve Osmanlı Deniz İmparatorluğu", *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Gaye Kitapevi, 2019), 407-424.

13 Zeynep Tarım Ertuğ, *Osmanlı Devleti'nde XVI. Y.Y. Cülûs ve Cenaze Törenleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 96-98.

ve Belgrad dışında üçüncü defa 23 Kasım'da Süleymaniye Camii'nde yapıldı, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin kıldırdığı cenaze namazının ardından cami yanındaki türbesine defnedildi.[14]

Günümüzde daha çok Kanuni unvanıyla tanınırsa da bu sıfat 18. yüzyılda ilk defa Dimitri Kantemir'in *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde geçmiş ve 19. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır.[15] Türk tarihinde muhtemelen ondan daha büyük dehâya sahip bir kaç devlet başkanı gösterilebilir ama onun ihtişamında bir hükümdarı henüz cihan tarihi bile kaydetmedi. Onun için Batılılar ısrarla kendisini *Muhteşem* veya *Büyük Türk/Cihan Hakanı* diye anmıştır. Elbette bütün dünyaya hükmetmedi ama tüm dünyaya *Osmanlı Düzenini/Pax Ottomana* kabul ettirdi.

Gençlik çağında babası gibi sakalsız, saltanatının ilerleyen yıllarında kısa sakallı, fakat uzun bıyıklı ve uzun boylu, geniş ve dolgun yüzlü, ela gözlü, ince ve kemikli yüzlü, koç burunlu olarak bilinen Kanuni Sultan Süleyman bilge, sözü sohbeti yerinde, bilginlerin, erdemli kişilerin, filozof ve şairlerin dostu, maddi ve manevi bütün iyi huyları özünde toplamış bir padişah olduğu yönünde bütün tarihçiler müttefiktir. Çocukları iki eşinden, Mâhidevran ve Hürrem Sultan'dan olmadır. Başka cariyelerle ilişki kurduğu yolunda zayıf rivayetler mevcuttur. Tahta çıktığında adı bilinen üç oğlu hayattaydı ve büyük ihtimalle Mâhidevran'dan doğmuştur. Bunlardan ikisi, Murad ve Mahmud 1521'de vefat etmiş, geriye sadece altı yaşındaki Mustafa kalmıştır. Hemen ertesi yıl Hürrem Sultan'dan olma çocukları dünyaya gelmiştir. 1522-1531 yılları arasında hayatta kalan biri kız altı çocuğu vardı. Bunlar Mehmed, Mihrimah, küçük yaşta ölen Abdullah, Selim, Bayezid ve Cihangir idi.[16]

Kanuni Sultan Süleyman uzun saltanatı döneminde hayırseverliği, vakıfları ve hayratıyla da öne çıkmış, pek çok abidevî eser yaptırmıştır. Özellikle Mimar Sinan'a inşa ettirdiği cami ve külliyeler başta gelir. İstanbul'da yaptırdığı eserlerle imparatorluk ihtişamını sergilemeyi ihmal etmemiştir. Süleymaniye Camii ve Külliyesi bunun tipik bir örneğidir. Babası Selim adına başlattığı Sultan Selim Camii'ni de tamamlamıştır. Bunların yanında oğulları Mehmed ve Cihangir ile kızı Mihrimah Sultan ve Hürrem Sultan adına da İstanbul'un çeşitli yerlerinde camiler ve suyolları gibi imar faaliyetlerini tamamlatmıştır. İstanbul dışında Bağdat'ta İmâm-ı Âzam ve Abdülkadir-i Geylânî Türbesi ile cami inşaları yanında bilhassa Kudüs'te Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-Sahra'yı ve Kâbe'yi tamir ettirdiği, Medine ve Mekke'de önemli imar hizmetlerinde bulunduğu bilinmektedir.[17]

Kanuni Sultan Süleyman, bütün bu ihtişamı elbette tek başına yapmadı. Türk tarihinde tesadüf edilen en mükemmel ekibi oluşturarak gerçekleştirdi. Kendisi her sahada, askerlikte, denizcilikte, edebiyatta, şiirde, sanatta, yöneticilikte, ilimde en yetenekli kişileri temyiz ve teşhis eder, yükseltir, himaye ve teşvik eder, sahalarında hizmet etmeleri için elinden geleni yapar, onları en çok işe yarayacakları alanlarda kullanırdı. Barbaros Hayreddin Paşa, Sinan, Baki gibi erişilmez dehâları ortaya çıkaran odur.[18]

Eseri

Divan-ı Muhibbî

Kanuni Sultan Süleyman şair, hattat ve kuyumcu idi. Şiire olan ilgisi üst seviyedeydi. Türk edebiyatının en tanınmış şairleri Bâkî, Fuzûlî, Zâtî, Hayâlî Bey, Taşlıcalı Yahyâ, Lâmiî Çelebi onun zamanında yaşamış ve himaye görmüştür. Biri Farsça üçü Türkçe olmak üzere dört divan teşkil edecek kadar şiirleri

14 Süheyl Ünver, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Avusturya Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni", *Kanuni Armağanı*, (Ankara: TTK Yay., 1970), 305.

15 Emecen, "Süleyman I", 62.

16 Kanuni Sultan Süleyman'ın ailesi hakkında bkz. Yılmaz Öztuna, *Kanûnî Sultân Süleymân*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 177-201; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: TTK Yay., 1985), 35-40.

17 Emecen, "Süleyman I", 74.

18 Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî,* haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK Yay., 1999), 2/858.

bulunmaktadır. Bu yönüyle Sultan Süleyman padişah olmasaydı bile şair olarak edebiyat tarihimizde yer alması gereken isimlerden biri olurdu.[19] Zira Fatih Sultan Mehmed Han ile başlayan divan sahibi şair padişahlar zincirinin başarılı şairliği ve divanındaki 4300 civarında şiiriyle önemli bir halkası olmuştur. Hatta rahatlıkla diyebiliriz ki bu halkanın önde gelen bir ferdiydi. Ahmed Paşa, Necâtî, Bâkî, Fuzûlî, Ali Şîr Nevâî ve Hayâlî gibi Türk şairleri yanında Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Selmân-ı Sâvecî, Nizâmî-i Gencevî, Ferîdüddin Attâr gibi Fars şairlerinden etkilenmiş kendisi de Mesîhî, Ulvî, Zâtî, Aşkî ve Hayâlî Bey gibi şairler üzerinde etkili olmuştur. Şiirlerinde çoğunlukta *Muhibbî* mahlasını kullanan Kanuni Sultan Süleyman, bazı zamanlar *Muhib*, bazı zamanlarda da *Muhîb*, *Meftûnî* ve *Âcizî* mahlaslarını da kullanmıştır.[20] Fakat bu mahlasları kullanmayı genelde aruz gereği seçmiştir.[21] Daha çok ön plana çıkan ve divanıyla da anılan *Muhibbî* mahlası Allah'a derviş samimiyetiyle bağlı olduğunu, ayrıca halkına karşı derin bir sevgi ile yaklaşım içinde bulunduğunu ifade eder. Devrindeki diğer şairlere nazaran özellikle gazellerinde daha anlaşılır bir Türkçeyle tevhid ve naattan etkilendiği şairlere, aşktan şiire kadar belirli kavramlara dair düşüncelerine, hayata dair öğütlerden tövbeye yönelmeye kadar birçok konuya samimi bir üslupla değinmiştir. Onun divan veya divanlarına ait yirmi civarında nüsha bulunmaktadır.[22] Sultan Süleyman her ne kadar; *Yiter şi'rume zînetdür ma'anî / Ne hâcet ana tezhîb ile cedvel* dizesini dile getirse de *Muhibbî Divanı*'nın hangi nüshası olursa olsun müzeyyen, süslü olarak karşımıza çıkar. Ayrıca *Divan*'ın nüshaları da şiir sayısı bakımından birbirini tutmaz. Buna sultanın belirli zamanlarda söylediği şiirlerin hemen divan haline getirilmesi yol açmıştır. Yani padişah şiiri söylemiş, maiyetindekiler bunları hemen divan haline getirmişlerdir. Bir nevi, yazıldıkça yazılan ve birbiri ardından uzayıp giden bu gazeller silsilesi bazen bir divan olarak tertiplenmiş, bazen olduğu yerde yazılmış, bazen bir mecmuada yer almıştır. Böylece *Muhibbî Divanı*'nın nüshaları çeşitlendikçe çeşitlenmiş ve bunlar birbirlerinden farklı şekillerde görünmüştür. Neticede bu divanlardan faydalanılarak yeni divanlar ortaya konmuştur.[23]

Kanuni Sultan Süleyman'ın Divanı üzerine yapılan çalışmalar sırasında tetkik edilen nüshalardan Topkapı Sarayı Kütüphanesinin çeşitli bölümleri arasında padişahın kendi el yazısı ile mevcut olan nüsha, seçme şiirler ihtiva eder. Mevlânâ Müzesi Kütüphanesindeki nüsha da seçme şiirlere yer vermektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan derkenarlı nüsha, divanın sonuna kadar yazılmadığı intibaını verir. Bu nüshada, sayfa düzenin korunması açısından gazeller genellikle beş beyit yazılmış ve şiirlere bir ölçü konulmaya çalışılmıştır. Milli Kütüphanedeki nüsha da bunun aynısıdır. İstanbul Arkeoloji Müzesindeki nüsha ise harekeli ve müzeyyendir. Nuruosmaniye nüshası, alfabetik yönden gazellerin dizilişine bakıldığında hacim itibariyle diğerlerinden farklı bir tarzda üç divanmış gibi görünür. İsrail Milli Kütüphanesindeki nüshası, diğer bütün Muhibbî divanları gibi müzeyyen bir cilt olarak görülürse de ayrı bir sadelikte yer alır.[24] Bunlardan başka İstanbul Millet Yazma Eserler Kütüphanesi Ali Emiri Bölümünde, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Ayasofya Bölümünde ve Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesinde çeşitli nüshalar bulunmaktadır.[25]

---

19 Âmil Çelebioğlu, "Şair Kanûnî Sultan Süleyman", *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1-2 (1990), 41.

20 Coşkun Ak, "Süleyman I (Edebî Yönü)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2010), 38/74.

21 Kemal Yavuz - Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı,* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2006), 25.

22 Geniş bilgi ve divanların tavsifi için bak. Coşkun Ak, *Muhibbi Divanı-İzahlı Metin*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1987), 313.

23 Kemal Yavuz - Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı-Bütün Şiirleri*, 2 cilt, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016), 1/14-15.

24 Bu nüsha hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Yavuz, "Muhibbî Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası Münâsebetyile", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 49 (2021), 151-167.

25 Kanuni Sultan Süleyman Divanı'nın tetkik edilen nüshalarına dair ayrıntılı katalog bilgisi için bkz. Kemal Yavuz - Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı-Bütün Şiirleri*, 1/24.

Tarihçi Yılmaz Öztuna padişahın şiirlerini ilk kez düzenleyerek bir araya getiren şair ve yazarın Draçlı Ahmet Fevri Efendi olduğunu ifade etmekle beraber *Muhibbî Divanı*'nın üç kez İstanbul'da, bir kez de Almanya'da basıldığını vurgular.[26] Ancak bu alandaki diğer çalışmalar ilk baskının II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan tarafından gerçekleştirildiğini dile getirir.[27] Bu yayınlar dışında Millet Kütüphanesi Ali Emiri Yazmaları arasındaki üç nüshanın karşılaştırmalı yönüyle Vahit Çabuk tarafından *Dîvân-ı Muhibbî* adlı yayın 1980 yılında gerçekleşti.[28] Nuruosmaniye nüshasının tıpkıbasımı ise Günay Kut'un nüsha üzerinde geniş bir incelemesi sonucu Kültür Bakanlığı tarafından,[29] İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki 5467 numarada kayıtlı bulunan nüsha da yine tıpkıbasım yöntemiyle Ereğli Demir Çelik Fabrikası tarafından orijinaline uygun boyutlarda yayımlanmıştır.[30] Kanuni Sultan Süleyman'ın divanının ilk kez ilmî neşri ise 1977 yılında doktora tezi olarak Coşkun Ak tarafından yapılmıştır.[31] Muhibbî'nin Millet Kütüphanesi Ali Emiri kısmında iki, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü kısmı ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde birer olmak üzere dört yazma nüshasının varlığıyla bilinen Farsça Divanı önce Kasım Gelen tarafından yüksek lisans tezi olarak[32] akabinde de tercümesi ile birlikte yine Coşkun Ak tarafından 1995'te yayınlanmıştır.[33] Öte yandan Muhibbî'nin bazı şiirlerinin İngilizce tercümelerinin kitap haline getirildiğini bilmekteyiz.[34] Bunların dışında Muhibbî Divanı çeşitli nüshaları dikkate alınarak birkaç yazar tarafından ele alınmış olsa da günümüze kadar nüshalarının karşılaştırılmalı tetkiki yönüyle en geniş analizini Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz gerçekleştirdi.[35]

Muhtevası

Kanuni Sultan Süleyman'ın şiirleri nicelik yanında nitelik açısından da mükemmeldir. Aslında Onun çoğunlukla dedesi II. Bayezid'in etkisinde yazdığı ilk manzumeleri dil ve duygu bakımından zayıftır. Ancak zamanla aşk, tabiat, bezm ü rezm gibi konularda lirizme ulaşmış, padişah olduktan sonra da büyük şairlerle yakın teması neticesinde ustalık kazanmış ve şiiri olgunlaşmıştır. Denilebilir ki; Osmanlı Devletinin kuruluşu akabinde, özellikle II. Murad devrinden itibaren önem kazanmaya başlayan divan şiiri, Kanuni Sultan Süleyman döneminde artık klasik vasfı kazanmış bulunuyordu. Hatta divan şiirinin yapısı gereği şiirlerinde hükümdar olmanın verdiği üstünlük duygusu değil Hakk'ın kulu ve sevgilinin kölesi temaları bu yönde daha belirgindir. Yazdığı aşk, kahramanlık ve düşünce şiirleriyle büyük bir divan meydana getirmiştir. Muhibbî, hacimli divandaki şiirlerinde divan şiirinin genel konuları yanında *Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi* beytinde olduğu gibi dillerden düşmeyen ve bir atasözü gibi hafızalara yerleşen söyleyişlere de sahiptir.[36]

Cihan padişahı olmanın verdiği duygular onun şiirine müstesna ifadeler katmıştır. Bu yönde Muhibbî'nin Farsça ve Türkçe divanlarındaki şiirleri muhteva ve üslup bakımından öncelikle hükümdarlığını, sultan şahsiyetini ve havasını yansıtması yanında hamasî yönü de olan manzumelerdir. Ayrıca hikemi, fikri ve talimi mahiyette, öğüt verici, dini ve tasavvufi türden şiirler de söylemiştir. Yine âşıkane ve

---

26 Öztuna, Kanûni Sultân Süleymân, 21.

27 Âdile Sultan, *Divan-ı Muhibbi* (İstanbul: Matbaa-i Osmânî, 1308/1890).

28 Vahit Çabuk, *Divan-ı Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman'ın Şiirleri)*, 3 Cilt, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yay., 1980).

29 Günay Kut, *Muhibbi Divanı-Tıpkıbasım* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001).

30 *Divan-ı Muhibbi* (İstanbul: Ereğli Demir Çelik Fabrikası Yay., 2005).

31 Coşkun Ak, *Muhibbi Divanı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1977). Bu eser daha sonra basılmıştır. Bkz. Coşkun Ak, *İzahlı Metin-Kanuni Sultan Süleyman* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987).

32 Kasım Gelen, *Kânûnî Sultan Süleyman'ın Farsça Dîvanı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989).

33 Coşkun Ak, *Muhibbi - Farsca Divan* (Ankara: Nobel Yay., 2006).

34 Talat S. Halman, *Süleyman the Magnificient Poet* (İstanbul: Dost Yay., 1987).

35 Kemal Yavuz - Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı-Bütün Şiirleri*.

36 Ak, "Süleyman I (Edebî Yönü)", 74.

rindâne şiirleri de çoktur. Birbirinden kesin olarak ayıramadığımız bu özellikler onun şiirinde beyitlere dağıtılmış bir şekilde daima dikkat çeker. Mesela divan şiirinin dili, tasavvufi değerlerin ifadesine imkân vermesine rağmen Muhibbî'de böyle bir derinlik ve zenginlik bulunmaz ancak maddi aşkın sonunun olmadığını dile getirirken tasavvufi kavramları da kullanır hem maddi aşkın ifadelerini hem de tasavvufi söylemleri beyitler içerisinde ustalıkla dağıtır.[37]

Muhibbî sevgili karşısında boyun eğen, aşkın ve sevginin yoğurduğu yumuşak mizacıyla gönüllerde taht kuran bir sultandır. Sevgilisine, sahip olduğu ülkelerin paha biçilmez güzellikleriyle hitap ederken *bu ülkeler değerindeki sevgilim* diye ona seslenmektedir. Aşktan, sevgiden ve sevgiliden uzakta olan zahitler onun kaleminden ve tenkidinden kurtulamaz. Bütün dünyaya baş eğdiren şair, sevgili karşısında çaresizdir. Hükümdarlığı boyunca elde ettiği zaferleri, meydan muharebelerini bir tablo halinde ustalıkla anlatır. Hükümdarlık yönü şiirine hikemi bir tavırla yansır. Aslında sosyal ve idari pek çok kavramı şiirlerinde ustalıkla kullanması bu özelliğinin sonucudur. Mertlikten, kahramanlıktan bahseden büyük cihan padişahı, kazandığı zaferlerin bolluğuna, aldığı yerlerin çokluğuna, sürdüğü saltanatın yüceliğine rağmen, bazı şiirlerinde devrandan, kimsesizlikten, kıymetinin bilinmediğinden yakınır. Böylece döneminin şairlerinde sıkça rastlanan, değerinin bilinmemesi, yalnız ve kimsesiz kalma gibi beşeri hallerden o da şikâyet eder. Öte yandan pek çok şiirinde Peygamberimize karşı samimi duygularını ifade eder ve iki cihanda da ona sığınır. Bu üslupla yazdığı tevhid, münâcât ve na'tlarında hatalarını ve acizliğini öne çıkardığı görülmektedir.[38]

Kanuni Sultan Süleyman'ın diğer padişah şairler gibi üslubu sade ve ifadesi açıktır. Sık sık saf gönüllü ve edepli olmanın gereğini vurgulayan Muhibbî büyüleyici bir şiir gücüne sahip olduğunu belirtirken her divan şairi gibi kendini de över. Şiir gücünü Divan'ında dile getirdiği gibi oğlu Bayezid'e yazdığı mektupta da ortaya koyar. Kanuni'nin oğlu Bayezid ile şiir diliyle mektuplaşması, her ikisinin de nesirle yazar hatta konuşur gibi şiiri kolaylıkla kullandıklarını göstermesi edebiyat tarihimizin güzel örnekleridir. Bu yönde oğulları Bayezid ile Selim arasındaki taht kavgasına binaen Konya'da yapılan savaşı kaybeden Bayezid'in sığındığı İran'dan affedilmesi için babasına yazdığı manzum mektuba Kanuni de yine manzum olarak cevap vermiştir.[39]

Türk şairlerinden en fazla Ahmed Paşa, Necâtî, Bâkî, Fuzûlî ve Hayâlî'den etkilendiği görülen şair, sevip beğendiği şairlerin şiirlerini tanzir etmiştir.[40] Kendi çağının şairlerini sık sık nazîre söylemeye yönlendirmesi yahut kendisinin onlara nazîre yazması sevk ve yönetim gayretinin şiire de yansıdığını gösterir. Nitekim gerek kendisinin gerek çağdaşı şairlerin divanlarında yapılan savaşların hatıralarıyla dolu pek çok musammat, kaside ve gazele rastlanır. Şiirlerinde ortaya koyduğu değişik mazmunlar, atasözleri ve deyimlerin güzelliği, dilde gösterdiği özen ve dikkat, ses ve söz uyumu büyük şairlere ne ölçüde yaklaştığını ortaya koymaktadır. Bunlar arasında asrın "Sultanu'ş-Şu'arası" olarak kabul edilen Bâkî de padişaha aşırı derecede sevgi ve saygı duyarak gösterdiği teveccühe layık olmaya çalışmıştır. Hatta Muhibbî'nin bazı şiirlerine de nazireler yazdığı bilinmektedir.[41]

---

37 Çelebioğlu, "Şair Kanûnî Sultan Süleyman", 42.

38 Kemal Yavuz - Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı-Bütün Şiirleri*, 98-102; Ak, "Süleyman I (Edebî Yönü)", 74-75.

39 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: MEB Yay., 2001), 570.

40 Ak, *Muhibbi Divanı*, 25.

41 Nazire yazma ve Bâkî'nin naziresi için bkz. Fatma Meliha Şen, "Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbi) ve Baki", *Osmanlı Araştırmaları* 28 (2006), 183-193.

Sonuç

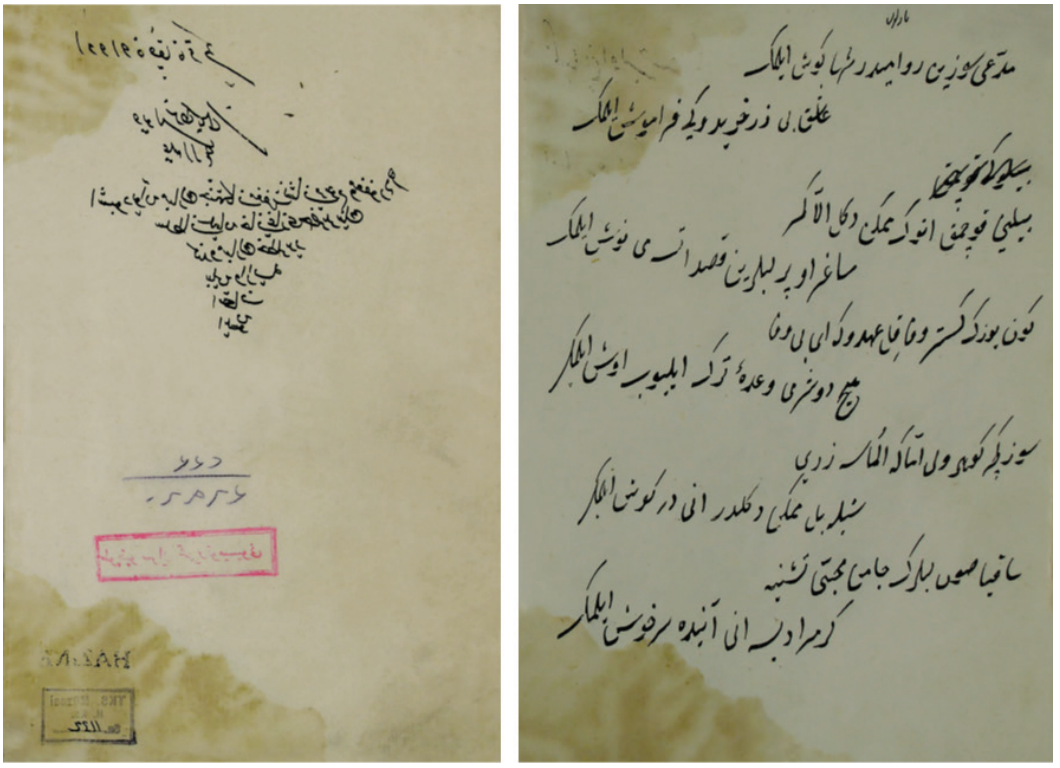
1494 yılında Trabzon'da doğan ve 1520-1566 yıllarını kapsayan kırk altı yıllık hükümdarlık dönemiyle Osmanlı tarihinde en uzun süre tahtta kalan Kanuni Sultan Süleyman yaptığı seferler, yürüttüğü siyasi ve diplomatik faaliyetler, uygulamaya koyduğu kanunlarla Osmanlı İmparatorluğu'nu on altıncı yüzyılını en etkili devletlerinden biri haline getirdi. Bu uygulamaları sonucu Avrupalı tarihçilerce *Muhteşem*, Türk tarihçiler tarafından ise *Kanuni* sıfatıyla anılmıştır. Bu dönemde yetişen ya da bizzat padişah tarafından görevlendirilen Mimar Sinan, Ebüssuûd Efendi, Bâki, Barbaros Hayreddin Paşa, Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kınalızâde Ali Çelebi, Taşköprîzâde gibi isimler Osmanlı kültür ve medeniyetinin klasik ürünlerini ortaya koymuşlardır. Fas'tan Endonezya'ya uzanan geniş bir coğrafyada etkisini hissettiren ve bu coğrafyada yaşayan toplumların tarihinde kalıcı bir miras bırakan Kanuni Sultan Süleyman ve dönemi sonraki yüzyılların siyasî literatüründe *altın çağ* söylemi üzerinden kendine yer edinmiştir.

Kanuni, bir yandan saltanatını devam ettirirken diğer yandan da yazdığı şiirlerle büyük bir şair olduğunu kanıtlamıştır. O her şeyden önce divan ya da divanlar sahibidir. Bu güne kadar tespit edilebilenler içerisinde yazdığı tüm şiirlerine istinaden bilhassa Muhibbî mahlası ile büyük bir *Divan* oluşturmuş olan şair padişah, divan şairleri arasında 4300 küsur gazeli ile en çok şiir yazanlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Hayatı savaşlarla ve devlet işleri ile geçen Muhibbî'nin şiire zaman ayırabilmesi, dilden dile asırlarca dolaşacak mısralar kaleme alması onun bu alanda da muhteşem olduğunu kanıtlamaktadır. Farsça ve Türkçe Divanlarının muhteva bakımından birbirilerini tutmaması şiirden hiç ayrılmadığının da delilidir. Bu yönde padişahın şiirleri kısa zaman içinde de olsa hemen toplanmış ve çabucak *Divan* tertip edilmiştir. Şiiri yalnız orada kalmamış, tertip edilen divanlardan sonra yazdığı manzumeleri başka divanlarının yazılmasına sebep olmuştur. Belki bundan sonraki zaman diliminde de orijinal hali veya farklı bir nüsha ile karşımıza çakabilecek şiirleri Türk tarihi olduğu kadar Türk edebiyatına da büyük bir katkı sağlamıştır.

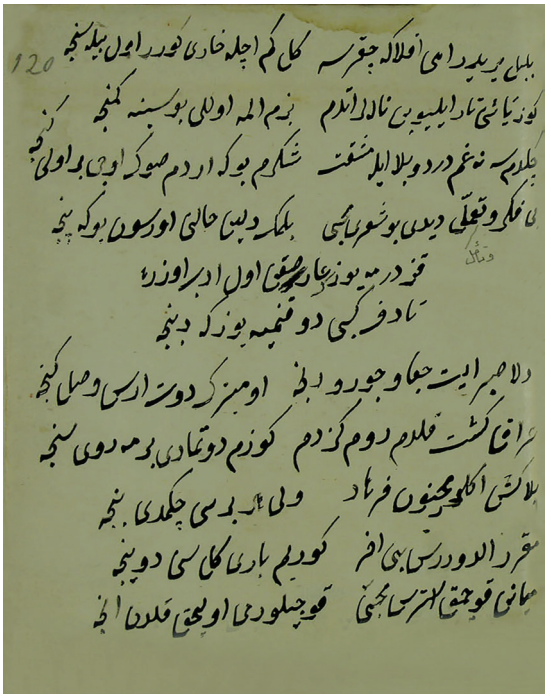

Resim 1: *Muhibbî Divanı'nın Nururosmaniye Kütüphanesi nr. 3873'teki nüshasının ilk ve son sayfası*[42]

[42] Türkiye Diyanet Vakfı, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi" (Erişim 15 Ekim 2023).

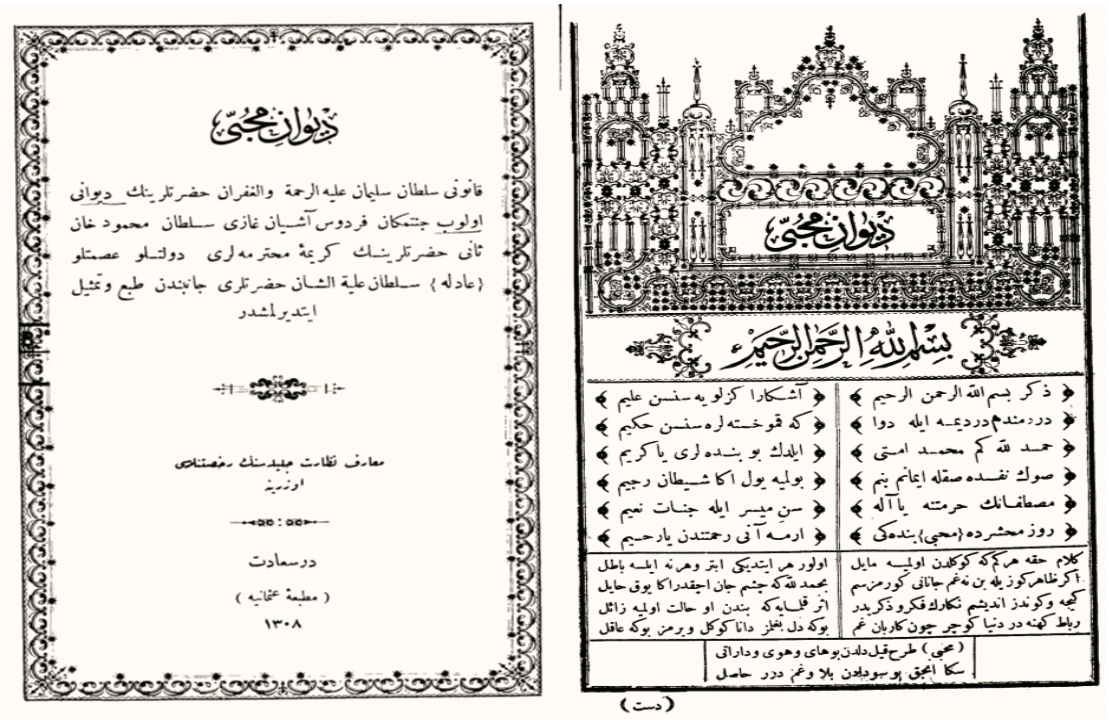
Resim 2: *Muhibbî'nin kendi el yazısı ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nr. 1132'de bulunan Divan nüshasının ilk sayfaları*[43]

Resim 3: *Muhibbî'nin kendi el yazısı ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nr. 1132'de bulunan Divan nüshasının son sayfası*[44]

43 Kânûnî Sultan Süleyman, *Muhibbî Dîvânı/Kendi Hattıyla*, haz. Orhan Yavuz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2014), 601, 606.

44 Kânûnî Sultan Süleyman, *Muhibbî Dîvânı*, 368.

Resim 4: *Muhibbî Divanı'nın Âdile Sultan tarafından matbu olarak bastırılan nüshasının ilk sayfaları*[45]

Kaynakça

Âdile Sultan. *Divan-ı Muhibbi*. İstanbul: Matbaa-i Osmânî, 1308/1890.

Afyoncu, Erhan. *Muhteşem Süleyman, Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

Ahmed Tevhid."Hünernâme (Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Şehzadeliği Devri)" *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* 8-9/49-62 (1335-1337), 85-89.

Ak, Coşkun. "Süleyman I (Edebî Yönü)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/74-75. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Ak, Coşkun. *İzahlı Metin-Kanuni Sultan Süleyman*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Ak, Coşkun. *Muhibbi - Farsca Divan*. Ankara: Nobel Yayınları, 2006.

Ak, Coşkun. *Muhibbi Divanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1977.

Ak, Coşkun. *Muhibbi Divanı-İzahlı Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.

Anonim Tevarih-i Ali-i Osman (F. Giesse Neşri). haz. Nihat Azamat. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.

Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları, 2001.

Bostan, İdris. "Kanuni Sultan Süleyman ve Osmanlı Deniz İmparatorluğu". *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*. ed. Burcu Kurt. 407-424. Bursa: Gaye Kitapevi, 2019.

Çabuk, Vahit. *Divan-ı Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman'ın Şiirleri)*. 3 Cilt. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, 1980.

Çelebioğlu, Âmil. "Şair Kanûnî Sultan Süleyman". *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1-2 (1990), 39-52.

[45] Türkiye Büyük Millet Meclisi, "TBMM Kütüphanesi" (Erişim 15 Ekim 2023).

Divan-ı Muhibbi. İstanbul: Ereğli Demir Çelik Fabrikası Yayınları, 2005.

Emecen, Feridun M. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Emecen, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.

Emecen, Feridun. "Süleyman I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/62-74. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Emel, Esin. "Merkez Efendi (H. 870/1465 Sıraları-959/1551) İle Şah Sultan Arasında Bir Haşiye", *Türkiyat Mecmuası* 19 (1977-1979), 66-92.

Ertuğ, Zeynep Tarım. *Osmanlı Devleti'nde XVI. Y.Y. Cülûs ve Cenaze Törenleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Gelen, Kasım. *Kânûnî Sultan Süleyman'ın Farsça Dîvanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

Gökbilgin, M. Tayyib. "Süleyman I". *İslam Ansiklopedisi*. 11/99-155. İstanbul: MEB Yayınları, 1979.

Halman, Talat S. *Süleyman the Magnificient Poet*. İstanbul: Dost Yayınları, 1987.

Hoca Sadeddin Efendi. *Tacü't-Tevarih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Kânûnî Sultan Süleyman. *Muhibbî Dîvânı/Kendi Hattıyla*. haz. Orhan Yavuz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Kut, Günay. *Muhibbi Divanı-Tıpkıbasım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Öztuna, Yılmaz. *Kanûnî Sultân Süleymân*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.

Selanikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selanikî*. haz. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Söylemez, Faruk. "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/33 (2012), 63-86.

Şen, Fatma Meliha. "Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbi) ve Baki". *Osmanlı Araştırmaları* 28 (2006), 183-193.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, "TBMM Kütüphanesi" (Erişim 15 Ekim 2023). https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstreams/4a7cfa51-089e-4b78-97bd-2587ae294817/download

Türkiye Diyanet Vakfı, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi" (Erişim 15 Ekim 2023). https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#1

Uluçay, Çağatay. "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar (3 fotokopi ile birlikte)". *Kanuni Armağanı*. 237-249. Ankara: TTK Yayınları, 1970.

Uluçay, Çağatay. "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?". *Tarih Dergisi* 6/9 (1954), 53-90.

Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: TTK Yayınları, 1985.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Ünver, Süheyl. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Avusturya Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni", *Kanuni Armağanı*, 301-306. Ankara: TTK Yayınları, 1970.

Yavuz, Kemal – Yavuz, Orhan, *Muhibbî Dîvânı-Bütün Şiirleri*, 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Yavuz, Kemal – Yavuz, Orhan. *Muhibbî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2006.

Yavuz, Orhan. "Muhibbî Dîvânı'nın Yeni Bir Nüshası Münâsebetyile". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 49 (2021), 151-167.

KÖSEC AHMED DEDE VE ESERLERİ

Betül SAYLAN[*]

Hayatı

Hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmamakla beraber, Kösec Ahmed Dede, Trabzon'da Boztepe Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Efendi olarak geçmektedir. Bursalı Mehmed Tâhir'in "ârif ve fâzıl bir zât"[1] olarak tanıttığı Kösec Ahmed Dede, önce Amasya sonra İstanbul'da bulunmuştur. Amasya'da bulunduğu sırada şehrin önde gelen isimleri, bürokratları ile bir arada bulunmuştur. 1174/1760-61'de hac vazifesini yerine getirmiştir. Daha sonra Konya'ya yerleşmiş, 1191/1777'de Konya'da vefat etmiştir.[2] Bursalı Mehmed Tâhir vefat tarihini 1195/1781[3] olarak veriyorsa da Ahmed Dede'nin mezar taşındaki kayıt kesinlik arz etmektedir. Kabri Mevlânâ Türbesi'nin arka kısmındaki "Hadîkatü'l-ervâh" olarak anılan kabristandadır. Sakal ve bıyığının azlığı sebebiyle "Kösec" lakabı ile anılmıştır.[4]

Câmi'u't-turuk bir zât olan Kösec Ahmed Dede, Nakşî, Halvetî ve Mevlevî'dir. Nakşîbendiyye tarîkatını Murâd Buhârî'nin (ö. 1132/1720)[5] oğlu Seyyid Muhammed Bahâeddîn Efendi'den (ö. 1168/1755); Halvetî tarîkatını Şeyh Mustafa el-Bekrî'nin[6] halifelerinden Şeyh Mustafa Hafnevî'den[7] almıştır.[8] Ay-

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, betulsaylan@trabzon.edu.tr.

1 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi), 1/143.

2 Ali Üremiş, "Trabzonlu Kösec Ahmed Dede Hayatı, Eserleri, et-Tuhfetü'l-behiyye ve Tercümesi", *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, haz. Ali Üremiş, (Trabzon: Serander Yayınları, 2008), XXI.

3 Üremiş, "Trabzonlu Kösec Ahmed Dede", XXI.

4 "Kösec" lakabı ile ilgili tartışmalar için bkz: Öncel Demirtaş, *Kösec Ahmed Trabzonî'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 42-44.

5 **Murâd Buhârî (ö. 1132/1720):** Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolunu Anadolu'ya ilk getiren kişi olarak bilinen Murâd Buhârî, 1050/1640'ta Semerkand'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada tamamlayarak Hindistan'a giderek İmâm Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) oğlu Muhammed Ma'sûm Sirhindî'den (ö. 1079/1668) seyr ü sülûkunu tamamlayarak icâzet almıştır. İki defa hac ziyaretinde bulunmuş, bir müddet tahsil için Kahire'de bulunmuştur. Şam'da bulunduğu dönemde evlenmiştir. Aldığı bir davet üzerine İstanbul'a gelmiştir. Eyüp bölgesinde irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Kendisine tahsis edilen tekkenin şeyhliğini halifesi Kilisli Ali Efendi'ye (ö. 1147/1734) bırakarak Şam'a gitmiştir. Burada kendisi için tahsis edilen Berrâniye Tekkesi'nin şeyhliğini oğlu Muhammed Bahâeddîn'e bırakarak 1120/1708'de İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da görüştüğü kişiler ve saray ve halk üzerindeki etkisi bazı devlet adamlarını rahatsız ettiğinden bir müddet Bursa'da sürgün hayatı yaşamıştır. 1130/1718'de İstanbul'a dönmüştür. 1132/1720'de vefat edene kadar Eyüp Nişanca'daki tekkesinde faaliyet göstermiştir. (Necdet tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2005), 638; Halil İbrahim Şimşek, "Murâd Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/185-187).

6 **Şeyh Mustafa el-Bekrî (ö. 1162/1749):** Halvetiyye tarîkatının Cemâliyye ana kolunun Karabaşiyye alt şubesinden doğan Bekriyye alt şubesi Mustafa el-Bekrî'ye nispet edilmektedir. Mustafa el-Bekrî'nin tarikat silsilesi mürşidi Hüsâmeddîn el-Halebî vasıtasıyla Karabâş-ı Velî'ye uzanmaktadır. Mustafa el-Bekrî'nin temsilcisi olduğu şube, Mısır başta olmak üzere Halep, Şam, Kudüs, Hicaz, yemen, Trablus, Cezayir, Tunus ve Fas gibi İslâm coğrafyasının önemli merkezlerine yayılmıştır. Pek çok eseri olan Mustafa el-Bekrî, Abdülganî en-Nablusî'nin (ö. 1143/1731) talebesi olmuştur. *el-Fethu'l-kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî* adını taşıyan bir evrâd tertip etmiştir. (Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, 726).

7 **Şeyh Mustafa Hafnevî:** Halvetiyye'nin Bekriyye şubesinin Hafneviyye alt şubesinin kurucusudur. 1101/1689-90'da Mısır'ın Biblis şehrinin Hafne köyünde dünyaya gelmiştir. Câmi'u'l-Ezher'de tahsil görmüş ve burada elli sene muallimlik vazifesinde bulunmuştur. Başlangıçta Şeyh Ahmed Şâzelî el-Mağribî'ye intisab etmiş, Şeyh Mustafa el-Bekrî'nin 1133/1721'de Mısır'ı ziyareti esnasında kendisine mürîd olmuş, kısa zamanda seyr u sülûkunu tamamlayarak hilâfet almıştır. Birçok mürîd yetiştrmiştir. (Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 4/182-183.

8 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/143-144.

rıca Nakşibendiyye silsilelerinde Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin[9] şeyhi olarak geçmektedir.[10] Kösec Ahmed Dede, kaleme aldığı *et-Tuhfetü'l-behiyye fi Tarîkati'l-Mevleviyye* eserinde; "bu fakîr müellifin Mevlevî tarîkatına nisbetini bilmenizi istedim. Şeyhim ve mürşidim... Mevlevî hilâfetinin sahibi şeyh (II.) Ebû Bekir Çelebî Efendimizdir. Tarîkatı kendilerinden telâkkî ettim. O, pederleri Şeyh Mehmet Ârif Çelebî'den, ... o da Şeyh Ferruh Çelebî Efendi'nin oğlu Şeyh Ebû Bekir Çelebî, ...onlar da Hz. Muhammed (S.A.V.)'den telakkî-i tarîkat etmişlerdir" buyurarak Mevleviyye silsilesini beyân etmiştir.[11] Mevleviyye tarîkatına intisâbı ve Mevleviyye tarîkatında seyr ü sülûkunu tamamlayanlara mahsus bir unvan olan "Dede" unvanını alışını Şeyh Gālib ayrıntılı bir şekilde nakletmektedir. Buna göre Konya Mevlânâ Âsitânesi Şeyhi II. Ebûbekir Çelebi (ö. 1198/1785) dervişlerden iki kişiyi huzuruna çağırıp, Konya civarındaki Sille köyüne gitmelerini ve "Orada tarîkat fukarasından Ahmed Kûsec Trabzonî denilen bir kimse bulacaksınız. Hz. Hünkâr'ı ziyaret etmek arzusu ile memleketimize gelmek üzeredir. Ona söyleyin, doğru bizim eve gelsin. Matbaha girmek ve hizmette bulunmak niyetinden vazgeçsin. O kâmil ve mükemmel bir zâttır. Hizmete ihtiyacı yoktur. Siz onu hemen bana getirin" buyurarak Kösec Ahmed Dede'yi Konya'ya, Âsitâne'ye getirmelerini emretmiştir. Görevlendirilen iki derviş Sille'ye vardıklarında Kösec Ahmed Dede'yi gözyaşları ile zikreder, feryâd eder bir hâlde bulmuşlardır. Kendisine Çelebi Efendi'nin emrini tebliğ ederek Konya'ya davet etmişlerdir. Konya'ya vâsıl olduklarında Kösec Ahmed Dede, bir gün gibi kısa bir süre Çelebi Efendi'nin halvethânesinde bulunduktan sonra Mevlevî kisvesi ile hücreden çıkarılarak dedegâna mahsus bir merasim icrâ edilmiştir. Bu merasim esnasında Kösec Ahmed Dede'nin "Beni kabul edin. Buradan bir mezar yeri verin" diyerek şu anda defnolunduğu yeri işaret ettiği rivâyet edilmektedir. Bu hâdiseden altı ay sonra Kösec Ahmed Dede vefat etmiş ve vasiyeti gereği işaret ettiği yere defnedilmiştir.[12] Bu hadiseyi nakleden Şeyh Gālib'in müridi Esrâr Dede eserinde mürşidini tasdik etmekte ve Kösec Ahmed Dede'nin altı aylık süre zarfında "Tarîkat-ı Mevleviyye'ye bir risâle te'lif eylediğini" aktarmaktadır.[13] Bu hadise ile Kösec Ahmed Dede'nin Mevleviyye tarikatının mânevî terbiyesi olan "Çile"ye[14] tâbi olmadan, mürşidi II. Ebûbekir Çelebi'nin tensipleriyle "Dede" unvanını aldığını öğrenmekteyiz.

---

9 **Ebû Saîd Muhammed Hâdimî (ö. 1176/1762):** Ailesi Buhara'dan Anadolu'ya gelerek Hâdim'e yerleşmiştir. Ebû Saîd Muhammed Hâdimî Hâdim'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babası "Fahru'r-Rûm" lakâbıyla tanınan Kara Mustafa Efendi'den almış, 1133/1720'de Konya Karatay Medresesi'ne kaydolmuş ve beş yıl burada tahsil görmüştür. Hocası İbrahim Efendi'nin tavsiyesi üzerine dönemin meşhur âlimlerinden Kazâbâdî Ahmed Efendi'den ilim öğrenmek için 1138/1725'te İstanbul'a gitmiştir. Sekiz yıl burada eğitim görüp icâzetini almış, Hâdim'e dönmüş ve babasının vefatıyla boşalan Hâdim Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Sultan I. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Hâdimî, padişahın huzurunda İstanbul'un gözde âlimlerinin de hazır bulunduğu bir mecliste ders takrir etmiştir. Bu ders takrîrinden çok memnun kalan padişah, onun Ayasofya Camii'nde vaaz vermesini istemiştir. Bunun üzerine câmide Fâtiha sûresinin tefsirini yapmış ve herkesin takdirini kazanmıştır. İstanbul'da bir vazife teklif edildiyse de o, bunu kabul etmeyerek talebe yetiştirmek üzere tekrar memleketine dönmüştür. 1176/1762-63'de Hâdim'de vefât etmiş ve buradaki mezarlığa defnedilmiştir. (Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 607-613; Mustafa Yayla, "Ebû Saîd Hâdimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/24-26.

10 Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 240.

11 Trabzonlu Kösec Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, haz. Ali Üremiş, (Trabzon: Serander Yayınları, 2008), 12-14.

12 Üremiş, "Trabzonlu Kösec Ahmed Dede", XVIII-XX.

13 Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, haz: İlhan Genç, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000), 382.

14 Mevleviyye tarikatında 1001 gün süren mânevî eğitim süreci "Çile" olarak isimlendirilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Selçuk Eraydın, "Çile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/316; Ethem Cebecioğlu, "Matbah-ı Şerîf", *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), 415-416.

Eserleri

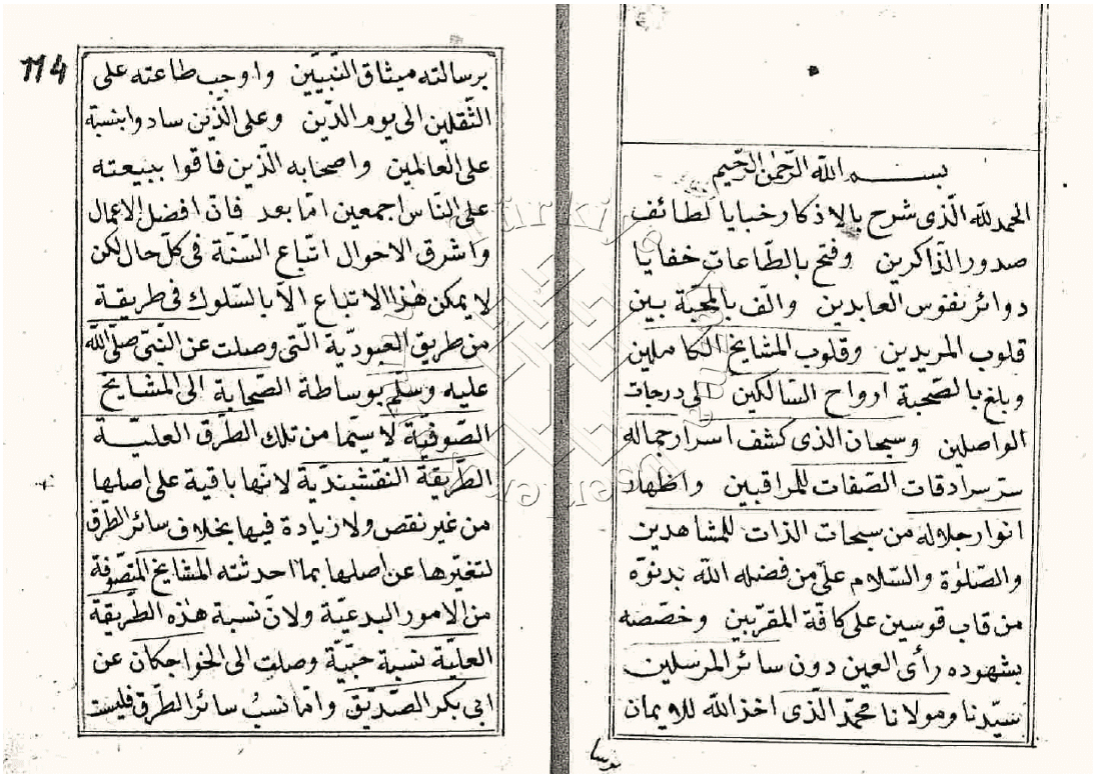
Müntesibi olduğu tarikatlar hakkında eserler kaleme alan Kösec Ahmed Dede'nin tespit edilmiş altı eseri bulunmaktadır. Dördü Nakşibendiyye tarîkatı, biri Halvetiyye ve biri de Mevleviyye tarîkatı hakkında olan eserlerini Arapça kaleme almıştır. Kullandığı Arapça'nın kolay anlaşılır ve gramer kurallarına uygun olması dikkat çekicidir. Eserlerinin başında eserin tertibi hakkında bilgi veriyor oluşu da eserlerin önemli özelliklerindendir. Kösec Ahmed Dede, eserlerinde zaman zaman şiirlere yer vermektedir.

1. Silsiletü'l-Hâcegân fî Âdâbi Ubûdiyyeti'l-A'yân

Kösec Ahmed Dede'nin Nakşibendiyye silsilesini tespit etmek ve tarikatın uygulama ve esasları hakkında bilgiler vermek maksadıyla kaleme aldığı eseridir. Eser Arapça kaleme alınmıştır. Süleymâniye Kütüphânesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 3128 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser üzerinde Abdulbaki Uysal bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Muhtevâsı

Hz. Peygamber'e kadar ulaşan Nakşibendiyye silsilesini verir.[15] Ardından, eserin tertibi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Kösec Ahmed Dede eserini altı bâb ve bir hâtime olarak planlamıştır. Birinci bâb; zikrin diğer amellere göre üstünlüğü ve zikir telkîni hakkındadır. İkinci bâb; murakabenin âdâbı ve tarifi hakkındadır. Üçüncü bâb; sünnete ittibâ hakkındadır. Dördüncü bâb; nefs tezkiyesi hakkındadır. Beşinci bâb; sohbet hakkındadır. Altıncı bâb; şeyhe muhabbet ve yedinci bâb; râbıta hakkındadır. Eserin hâtime bölümünde Nakşibendiyye tarîkatının prensipleri olan Kelimât-ı Kudsiyye hakkında açıklamalar yapar.[16] Eser genelinde bilgi verdiği konuları âyet ve hadislerle delillendirir.

Resim 1: *Silsiletü'l-Hacegân fî Âdâbi Ubûdiyyeti'l-A'yân'ın ilk sayfası.*
(Süleymâniye Kütüphânesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 003128)

15 Kösec Ahmed Dede, *Silsiletü'l-Hacegân fî Âdâbi Ubûdiyyeti'l-A'yân,* (Süleymâniye Kütüphânesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 003128), vr. 114a-116b.

16 Kösec, *Silsiletü'l-Hacegân*, vr. 117a-b.

2. Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye

Tarîkatların âdâb ve erkânını anlatan âdâb risâleleri tasavvuf literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Hem tarîkatın işleyişini öğrenmek, hem de risâleleri kaleme alan âlim ve mutasavvıfların söz konusu tarîkate bakışlarını anlamak için rehber niteliğindedirler. Nakşibendiyye tarîkatinde bu çerçevede kaleme alınan eserler azımsanmayacak kadar çoktur. Bunlardan biri de Ebû Saîd el-Hâdimî'nin çeşitli kütüphânelerde *er-Risâletü'n-Nakşibendiyye, Risâle fî sülûku'n-Nakşibendiyye, Risâle fî tarîkati'n-Nakşibendiyye, Risâle fî şerîati tarîkati'n-Nakşibendiyye* başlıklarıyla kayıtlı olan eseridir. Risâle üzerine yapılan birçok şerhten biri de Kösec Ahmed Dede'ye aittir. *Şerhu Risâleti'n-Nakşbendiyye li'l-Hâdimî* adını taşıyan şerh, Süleymâniye Kütüphânesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü'nde 2851/1 ve 2696 numaralar ile; Arapça Yazmalar Bölümü'nde 3087; 5475; 5530 numaralar ile; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu'nda 1274 numara ile kayıtlıdır. Risâle, kendini Eyüp Sultân Câmii imamlarından olarak tanıtan[17] Abdullâh b. Sâlih tarafından tercüme edilmiştir. Söz konusu tercüme Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu'nda 1745 numara ile yer almaktadır. Hem Hâdimî'nin risâlesi hem de Kösec Ahmed Dede'nin şerhi Arapça'dır. Kösec Ahmed Dede risâleyi şerh ederken ağdalı ve sanatlı olmayan bir dil kullanmıştır. Risâlede geçen kavram ve cümleleri kısa ve özlü ifadelerle açıklamaktadır. Kösec Ahmed Dede'nin risâleyi şerh ederken bazı şiirlere yer verdiği dikkat çekmektedir.

Muhtevâsı

Ebû Saîd Hâdimî'nin risâlesi besmele, hamdele, salveleden sonra Nakşibendiyye'ye müntesib bir müridin sahip olması gereken özellikleri açıklayarak başlamaktadır. Bu özellikler dokuz tane olup şöyle sıralanmaktadır: Sahîh itikâd, sâdık tevbe, sünnete tam bağlılık, azîmetle amel, münker ve bid'atlerden uzak durmak, nefsin hevâ ve hevesine uymaktan uzak durmak, mezmûm sıfatlardan sakınmak, nefsi tezkiye, güzel ahlâk. Risâlede bu şartlar izah edildikten sonra Nakşibendiyye tarikatının mâhiyeti hakkında bilgi verilir. Hâdimî'ye göre Nakşibendiyye'nin mâhiyeti "ubûdiyyeti devam ettirmek" olarak tanımlanmıştır. Ubûdiyyeti devam ettirmenin en etkili yolu İslâm'ın şartlarını yerine getirerek zikrullâha devam etmektir. Ayrıca zühd, nefis tezkiyesi, istikamet, istidâmet gibi kavramlara değinen Hâdimî bu kavramların sâlik için ehemmiyetinden bahseder. Nakşibendiyye tarîkatında önemli bir kavram olan letâif ve ona bağlı sadr, şegāf, fuâd, hâbbetü'l-kalb, süveydâ, mehcetü'l-kalb, rûh, sır, hafî, ahfâ, nefs-i nâtıka gibi kavramlarına yer veren Hâdimî, Nakşibendiyye'de intisâb usulü ve zikir telkîni hakkında tafsilatlı bilgiler vererek risâlesini tamamlar.[18] Ebû Saîd Hâdimî'nin değindiği bu konuları Kösec Ahmed Dede sade bir Arapça ve etkili, kısa ifadeler ile şerh etmiştir.

---

17 Kösec Ahmed Dede, *Risâle-i Tercüme-i Teslîk-i Nakşibendî*, terc: Abdullâh b. Sâlih (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1745), vr. 1b.

18 Ramazan Muslu, "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî Ve Nakşbendîlik Risâlesi'nin Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2001), 205-218.

Resim 2: *Şerhu Risâle-i Nakşibendiyye'nin ilk sayfa görüntüsü. (İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Bölümü OE_Yz_1135)*

3. Aşeretü Reşahât:

Kösec Ahmed Dede'nin *Şerhu Risâletü'n-Nakşibendiyye* risâlesine tetimme olarak kaleme aldığı küçük bir risâledir. Arapça olarak kaleme alınmıştır. Risâlenin kütüphânelerde müstakil kaydına rastlanmamakla birlikte *Şerhu Risâletü'n-Nakşibendiyye*'nin sonuna ilave edilmiş olduğu tespit edilmiştir.[19] *Şerhu Risâleti'n-Nakşbendiyye li'l-Hâdimî* adını taşıyan şerhin devamına ilave olunmuş olarak tespit edilmiş eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu'nda 1274 numara ile kayıtlıdır. Risâle, kendini Eyüp Sultân Câmii imamlarından olarak tanıtan[20] Abdullâh b. Sâlih tarafından tercüme edilmiştir. Söz konusu tercüme Osman Ergin Yazmalar Koleksiyonu'nda 1745 numara ile yer almaktadır.

Muhtevâsı

"Reşehât", Arapça "sızıntı" manasına gelen, tasavvufî ıstılâhta ise "hikmet, nükte, vecize" anlamları taşıyan "reşha" ifadesinin çoğuludur.[21] Kösec Ahmed Dede bu eserinde ele aldığı on (aşere) konu ile şerhini gerçekleştirdiği Hâdimî'nin risâlesini tamamlamayı düşünmüştür. Eserde ele alınan konular ma'rifetü'n-nefs (nefsin tanınması), ma'rifetullâh (Allah'ın bilinmesi), ruh, tezkiye-i nefs/tasfiye-i kalb, murâkabe, vukūf-ı kalbî, riyâzet ve mücâhede, müşâhede/tecellî ve seyr u sülûk adabı. Kösec Ahmed Dede'nin ele aldığı kavramları kısaca açıkladığı eserinde zaman zaman beyitlere yer verdiği görülmektedir.[22]

---

19 Kösec Ahmed Dede, *Aşeratü Reşehât*, (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1135), vr. 58b-74b.

20 Kösec Ahmed Dede, *Risâle-i Tercüme-i Teslîk-i Nakşibendî*, terc: Abdullâh b. Sâlih (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1745), vr. 1b.

21 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), 516

22 Kösec, *Aşeretü Reşehât*, 58b-74b.

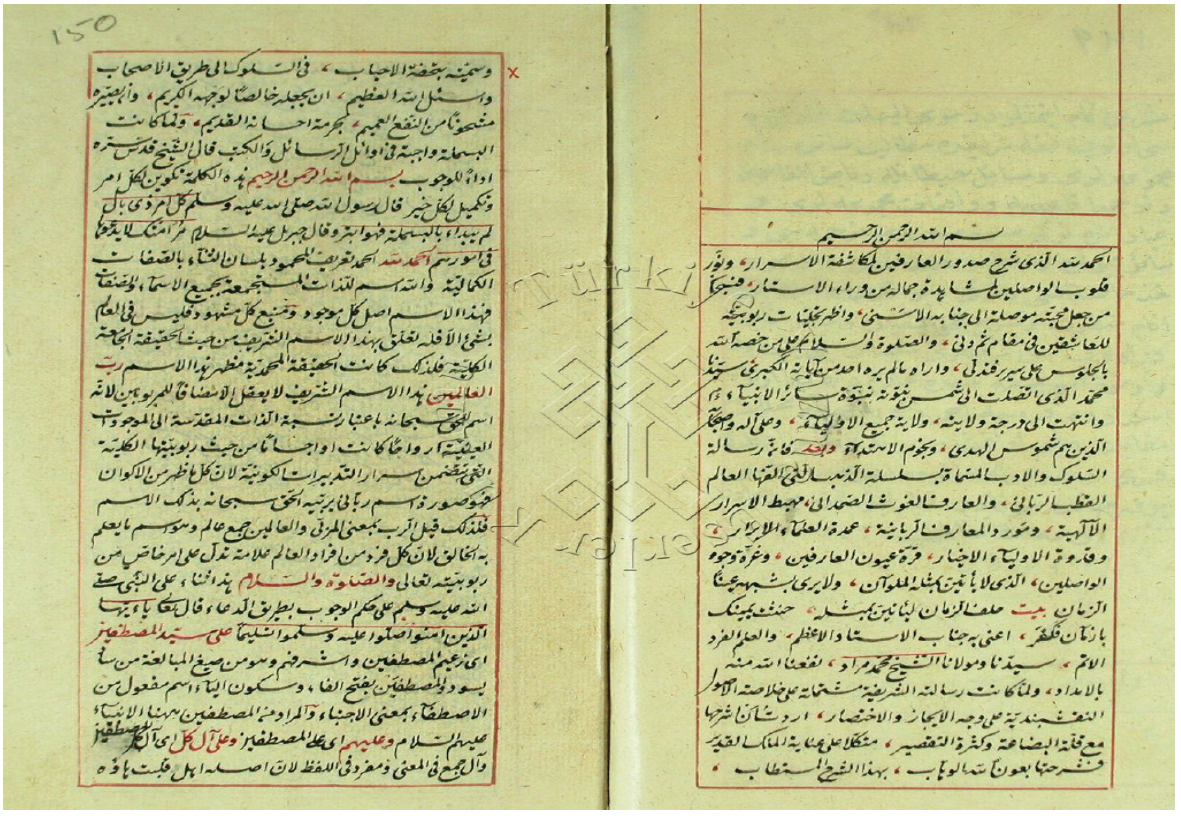
Resim 3*: Aşeretü Reşehât'ın ilk sayfası*
(İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Bölümü OE_Yz_1135)

4. Tuhfetü'l-Ahbâb fi's-Sülûk ilâ Tarîkı'l-Ashâb

Kösec Ahmed Dede eserini mürşidi Murâd Buhârî'nin *Silsiletü'z-zeheb* eserini şerh etmek maksadıyla kaleme almıştır. *Silsiletü'z-zeheb* ve şerhi *Tuhfetü'l-ahbâb* Arapça olarak kaleme alınmıştır. Kütüphanelerde kayıtlı birçok nüshası yer almaktadır. Süleymâniye Kütüphânesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü'nde 3003 ve 2045 numaralarla; H. Hüsnü Paşa Bölümü'nde 789 numara ile; Dârülmesnevî Bölümü'nde 161 numara ile; Bağdatlı Vehbi Bölümü'nde 1212 numara ile; Âşir Efendi Bölümü'nde 422 numara ile kayıtlıdır. Eser Eyüp Sultân Câmii imamlarından Abdullâh el-Eyyûb el-Ensârî tarafından tercüme edilmiştir. Tercüme İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Bölümü'nde 1206/1 numara ile kayıtlıdır.

Muhtevâsı

Silsiletü'z-zeheb müellifi Murâd Buhârî kendisinden ve mürşidi Şeyh Muhammed Ma'sûm'dan itibaren Hz. Peygamber'e kadar Nakşibendiyye silsilesini aktarmakta ve silsilede bulunan isimlerin doğum, ölüm tarihleri, memleketleri gibi biyografik bilgilerini içermektedir. Nakşibendiyye yolunun prensipleri ve Nakşibendiyye'de letâif gibi bazı özel kavramlar hakkında da kısa bilgiler vermektedir. Kösec Ahmed Dede şerhine besmele, hamdele, salvele ile başlamaktadır. Daha sonra söz konusu şahıslar hakkında kısa açıklamalarda bulunmaktadır.

Resim 4: *Tuhfetü'l-ahbâb'ın ilk sayfası*
(Süleymâniye Kütüphânesi Âşir Efendi Bölümü 001429)

5. Âdâbu'l-Ubûdiyye fi's-Süneni'l-Muhammediyye:

Kösec Ahmed Dede, Halvetiyye tarîkatı âdâbına dair kaleme aldığı eserin giriş kısmında "Bu eserim gerek Rabbânî hükümleri gerekse nebevî hâlleri ele aldığı için *Âdâbu'l-ubûdiyye fi's-süneni'l-Muhammediyye* olarak isimlendirdim"[23] ifadesiyle eseri isimlendiriş sebebini açıklar. Kösec Ahmed Dede'nin diğer bütün eserleri gibi bu eseri de fasih ve kolay anlaşılır bir Arapça ile kaleme alınmıştır. Eserde ele alınan meseleler Kur'ân ve hadislerle delillendirilmiştir. Her ne kadar Halvetiyye tarîkatı âdâbına dair bir eserse de bütün tarikatlar için geçerli kâideleri ihtivâ ettiğini söylemek mümkündür.[24]

Tarih kısmı okunamayan eser Süleymâniye Kütüphânesi Es'ad Efendi Bölümü'nde 1425 numara ile kayıtlıdır. Eser üzerinde Ömer Akkaya tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[25]

Muhtevâsı

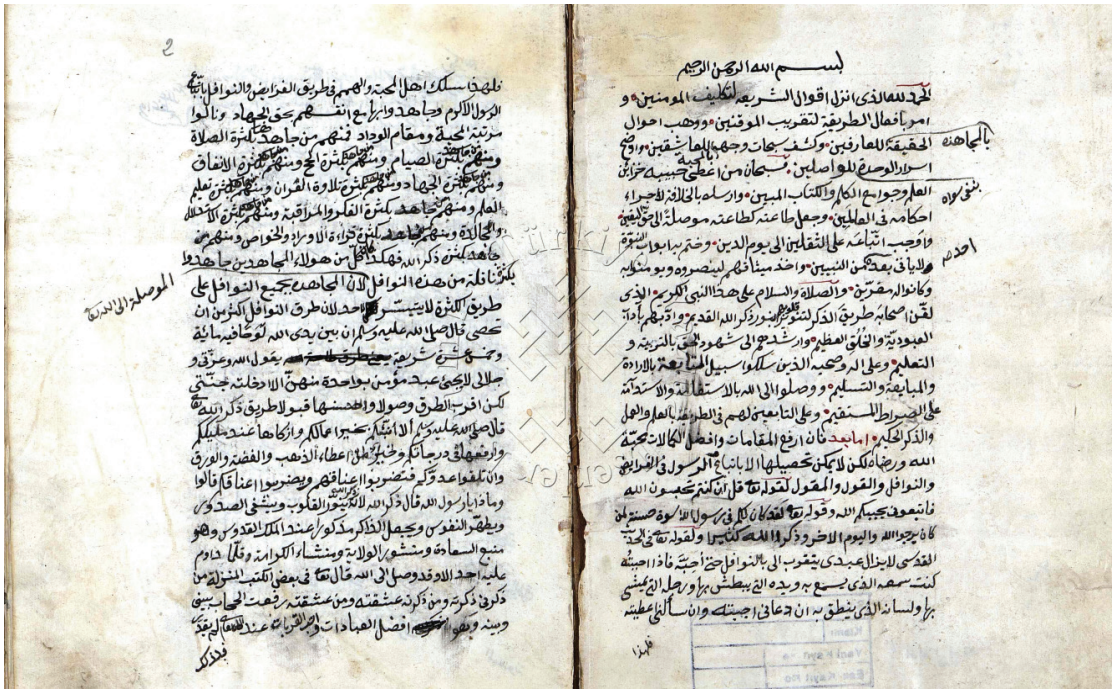
Eser besmele, hamdele, salvele bölümleri ile başlamaktadır. Eserin giriş kısmında Kösec Ahmed Dede, eserin planını açıklamıştır. Buna göre: "Eseri bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtime üzere tertîb ettim. Mukaddime kısmında şerîat-tarîkat-hakîkat ilişkisini ve benim de müntesib olduğum Halvetiyye silsilesini verdim. Bu eserdeki birinci bölümde şerîatı ele aldım ve bu bölümü beş bâba ayırdım. Birinci bâb: Yakîn ehlinin akideleri. İkinci bâb: Yakîn ehlinin farz ve nâfile namazları. Üçüncü bâb: Yakîn ehlinin oruçları. Dördüncü bâb: Yakîn ehlinin zekât verme âdâbı. Beşinci bâb: Yakîn ehlinin hac âdâbı hakkındadır.

23 Kösec Ahmed Dede, *Âdâbu'l-ubûdiyye*, (İstanbul: Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi, 1425), 3b.

24 Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 179.

25 Ömer Akkaya, *Trabzonlu Kösec Ahmed Efendi Ve Âdâbü'lubûdiyye Fi's-Süneni'l-Muhammediyye Adlı Eseri*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi 2015).

İkinci bölüm ise tarikatın mâhiyeti hakkındadır ve dokuz bâbdır. Birinci bâb: Ubûdiyyetin üstünlüğü. İkinci bâb: İhlâs, niyet, duâ. Üçüncü bâb: Riyâzet ve mücâhede. Dördüncü bâb: Şeyhlik ve şeyhin tanımı. Beşinci bâb: İrâde, murâd, mürîd. Altıncı bâb: Sûfîlerin sohbet âdâbı. Yedinci bâb: tevbe, inâbe, bey'at. Sekizinci bâb: Nefs Tezkiyesi ve nefsin hâlleri. Dokuzuncu bâb: Toplu zikir, semâ', Halvetiyye evrâdı hakkındadır. Üçüncü bölüm: Hakîkatin beyânı konusu, iki bâbdır. Birinci bâb: Mükâşefât ve müşâhedât. İkinci bâb: Zât ve sıfatların tecellileri. Hâtime: Ehl-i sülûkun rüyâ ve vâkıaları ve bunların yorumları hakkındadır."[26]

Resim 5: *Âdâbu'l-Ubûdiyye fi's-Süneni'l-Muhammediyye'nin ilk sayfası (Süleymâniye Kütüphânesi Esâd Efendi Bölümü 1425)*

6. Tuhfetü'l- Behiyye fi Tarîkati'l-Mevleviyye:

Mevlevî âdâb ve erkânının anlatıldığı ve Hazret-i Mevlânâ'nın hayatı ve nasihatlerini ihtivâ eden eseri, Kösec Ahmed Dede vefatından altı ay gibi kısa bir süre önce yazmıştır. Hac ziyareti dönüşünde Konya'ya davet olunması ve II. Ebû Bekir Çelebi'nin tensipleriyle "dede" unvanını almasının ardından kaleme alınmıştır. Eser, Kösec Ahmed Dede'nin diğer eserleri gibi Arapça kaleme alınmıştır. Süleymâniye Kütüphânesi Hâlet Efendi bölümü no: 289'da; Süleymâniye Kütüphânesi Serez bölümü no: 1522'de; İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Arapça Yazmalar no: 3905'te ve Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Merkezi (SÜMAM) no:46'da kayıtlı olmak üzere dört nüshası tespit edilmiştir.

Eser üzerine çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Şeyh Gālib'in (ö. 1213/1799) eserde Hazret-i Mevlânâ'nın hayatı, şahsiyeti ve menâkıbı hâricinde yer alan Mevlevî âdâb ve erkânına dair kısımları üzerinde kaleme aldığı *es-Sohbetü's-sâfiye* isimli ta'likatı ve Üsküdar Mevlevîhânesi postnişinlerinden Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin (ö. 1944) eseri *Zâviye-i Fukarâ* başlığıyla tercümesi eser üzerine yapılan çalışmalardandır. *Zâviye-i Fukarâ* tercümesi son dönemde Ali Üremiş tarafından değerlendirme bölümü ilavesiyle kitap olarak yayınlanmıştır.[27]

---

26 Kösec, *Âdâb*, vr. 3a-b.

27 Ali Üremiş, "Trabzonlu Kösec Ahmed Dede Hayatı, Eserleri, et-Tuhfetü'l-behiyye ve Tercümesi", *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*, haz. Ali Üremiş, (Trabzon: Serander Yayınları, 2008).

Muhtevâsı

Eser, besmele, hamdele, salvele bölümleri ile başlamaktadır. Giriş kısmında Allâh'a ulaşmada tarîkatların gerekliliği ve bu yollar arasında Mevlevîliğin konumundan bahsetmektedir. Hz. Mevlânâ etrafındaki tartışmalara cevaben Hz. Mevlânâ'yı "şerîat-i Muhamediyye evliyâsından ve Hazret-i ilâhiyye üdebâsından, velâyet-i kübrâ dâiresinin sâhibi, hilâfet-i uzmâ mertebesinin vârisi"[28] olarak tanımlamaktadır. Medhiyye bölümünden sonra, sebeb-i te'lif bölümünde münkirler inkârlarından dönerek ikrâra yönelsinler diye Mevlânâ'nın tarikatının âdâbını beyân eden bir risâle yazdığını, onun ahlâk, riyâzât, mücâhedât ve kerâmâtından bazı örnekler naklettiğini ve risâleyi üç bâb ve bir hâtime olmak üzere tertîb edip, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-Tarîkati'l-Mevleviyye* diye isimlendirdiğini beyân etmiştir.[29] Sonra da kendisini Mevlevî tarîkatına nisbetinin bilinmesi arzusu ile müntesibi olduğu II. Ebû Bekir Çelebi'den başlayıp Mevleviyye tarîkatı silsilesine yer vermiştir.[30]

Eserin birinci bölümü, "Mevlevî Tarîkatı'nda zikir telkini, taç ve hırka giydirilmesi keyfiyeti, Mevlevîlik ve semâın âdâbı"[31] başlığını taşımaktadır. İkinci bölüm "Mevlânâ'nın yetişmesi ve kerâmetleri"[32] başlığını taşımaktadır. Hazret-i Mevlânâ'nın çocukluğundan itibaren hayatını ele alan, mânevî mertebelerine işaret eden bölümdür. Üçüncü bölüm "Mevlânâ'nın vasıfları, riyâzeti, öğütleri"[33] başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Hazret-i Mevlânâ'nın husûsiyetlerini ve nasihatlerini ihtivâ etmektedir. Eserin Hâtime bölümü ise "Hazret-i Mevlânâ'nın nesebini, doğumunu, beka âlemine gidişini bildirir"[34] başlığını taşımaktadır. Hazret-i Mevlânâ'nın doğumundan ölümüne kadar olan ahvâli kısaca anlatılmakta, cenazesi tasvîr edilmektedir. Eserin bölümleri kendi içinde 3'er fasla ayrılarak ele alınan konular işlenmiştir.

Resim 6: *Tuhfetü'l- Behiyye fi Tarîkati'l-Mevleviyye'nin ilk sayfası (Süleymâniye Kütüphânesi Hâlet Efendi Bölümü 000289)*

28 Kösec Ahmed Dede, *Tuhfetü'l-behiyye*, (Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi Bölümü, 289), vr. 142a.

29 Kösec, *Tuhfe*, vr. 142a.

30 Kösec, *Tuhfe*, vr. 142a-b.

31 Kösec, *Tuhfe*, vr. 143a.

32 Kösec, *Tuhfe*, vr. 144b.

33 Kösec, *Tuhfe*, vr. 146b.

34 Kösec, *Tuhfe*, vr. 163b.

Kaynakça

Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009.

Ceyhan, Semih. "Halvetiyye". *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2005.

Demirtaş, Öncel *Kösec Ahmed Trabzonî'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Esrâr Dede. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. haz: İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

Kösec Ahmed Dede. *Âdâbu'l-ubûdiyye*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi, 1425, 1b-68a.

Kösec Ahmed Dede. *Aşeratü Reşehât*. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1135, vr. 58b-74b.

Kösec Ahmed Dede. *Risâle-i Tercüme-i Teslîk-i Nakşibendî*. terc: Abdullâh b. Sâlih. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1745.

Kösec Ahmed Dede. *Silsiletü'l-Hacegân fî Âdâbi Ubûdiyyeti'l-A'yân.* Süleymâniye Kütüphânesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 003128, vr. 113b-171b.

Kösec Ahmed Dede. *Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye*. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 1135, vr. 1b-58b.

Kösec Ahmed Dede. *Tuhfetü'l-ahbâb*. Süleymâniye Kütüphânesi Âşir Efendi Bölümü, 1429, 149b-160a.

Kösec Ahmed Dede. *Tuhfetü'l-behiyye*. Süleymâniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi Bölümü, 289, vr. 141b-164b.

Muslu, Ramazan. "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî Ve Nakşbendîlik Risâlesi'nin Tahlili". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2001), 197-220.

Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.

Necdet Tosun. "Nakşibendiyye". *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2005.

Şimşek, Halil İbrahim. "Murâd Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/185-187. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Üremiş, Ali. "Trabzonlu Kösec Ahmed Dede Hayatı, Eserleri, et-Tuhfetü'l-behiyye ve Tercümesi". *et-Tuhfetü'l-behiyye fi't-tarîkati'l-Mevleviyye Tercümesi (Zâviye-i Fukarâ)*. haz. Ali Üremiş. Trabzon: Serander Yayınları, 2008.

Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.

Yayla, Mustafa. "Ebû Saîd Hâdimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/24-26 İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

MAHMUD B. AHMED EL-OFÎ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Müellifin adına, daha önce yaptığımız bir çalışma vesilesi ile ulaşılmıştı.[1] Ancak bu çalışmada onun Trabzonlu olduğu kesin olarak ortaya konamamıştı. Aradan geçen zaman içerisinde yazma eserler ile ilgili kataloglama faaliyetlerinde ciddi bir ilerleme kaydedilmesi ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkalığının yazma eserleri erişime açması üzerine yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde müellifin Trabzon'un Of ilçesine mensup bir alim olduğu kesinlik kazandı. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki bu durum hiç de kolay olmadı. Zira müellif, Arapça olarak yazdığı meşhur eseri *İstihrâcü't-Takvîm* sebebiyle kaynaklarda zikredilmekle birlikte, sürekli Arap asıllı bir alim olduğu izlenimi verildi. Bunun nedeni ise künye bilgisinde yer alan Mahmud b. Ahmed el-Ôfî ifadesindeki "Oflu" lafzının Arapça ve Osmanlıca "الاوفى" şeklinde yazılması idi. Bu lafız, araştırmacılar ve kütüphane görevlileri tarafından genellikle yanlış anlaşılmış ve el-Evfâ ya da el-Avfi şeklinde aktarılmıştır. El-Evfâ lafzı üstünlük bildiren bir isim olarak kullanılırken el-Âvfî lafzı, Avf denilen yere mensup anlamına gelen bir ifadedir. Dolayısıyla bu şekilde okuyanlar, bu zatın Avflı olduğunu düşünmüşlerdir. El-Ôfî ve el-Ûfî şeklinde okuyanlar ise –ki bu okuyuş doğrudur- genelde bu ifade ile nerenin kast edildiğini anlamadıkları için yorum yapmaksızın ifadeyi aktarmışlardır. Müellifin Arap zannedilmesi konusundaki asıl yanılgı ise, yazarın yine Arapça olarak kaleme aldığı, *Mir'âtül-Acâib fi'l-Ameli bi'l-Ceybi'l-Gâib* isimli eserin mukaddimesinde kendisini, Mahmud b. Ahmed b. Muhammed el-Ôfî el-Hicâzî şeklinde takdim etmesidir. Buradaki el-Ôfî lafzı yine çok anlaşılamamış olmakla birlikte el-Hicâzî ifadesinden hareketle Hicaz bölgesine mensup olabileceği algısı oluşmuştur. Hatta *İstihrâcü't-Takvîm* isimli eserinde "el-Hicâzî" nisbesi geçmediği halde bu eserle ilgili kayıtların ekseriyetinde –muhtemelen daha kolay tanınır düşüncesiyle- onun bu nisbesine yer verilmiştir. Bütün bunlara rağmen kaynaklar onun hakkında bilgi vermedikleri gibi nereli olabileceği konusundaki tartışmalara da girmemişler sadece iki eserinin ismini, astronomi bilgini olduğunu ve nisbelerini zikretmişlerdir.[2] Bazıları, müellifin mukaddimede ismini zikretmeden önce kullandığı bir dua cümlesinde geçen "el-Kâfî" ifadesinden hareketle yanılarak ona el-Kâfî de denildiğini yazmışlardır.[3]

Araştırmalarımız esnasında müellifin Oflu olabileceği konusundaki en önemli ipucumuz nüshaların çoğunda "الاوفى" ifadesinin harekesiz olmasına rağmen birkaç nüshanın "اَلأُوفِي" şeklinde harekeli olması ya da sadece son harfin üzerine "الاوفىّ" şeklinde şedde konulması idi. Nisbet ya'sı kullanılarak yazılan "التُّرْكِيُّ" "Türkiyeli" örneğinde olduğu gibi bu durumda bu zatın Oflu olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde harekeli ya da nisbet ya'sı ile yazan birkaç müstensihin, muhtemelen müellifin Oflu olduğunu bildikleri ve bu şekilde yazmadıkları takdirde kimliğinin anlaşılamayacağını düşündüklerini tahmin etmekteyiz.

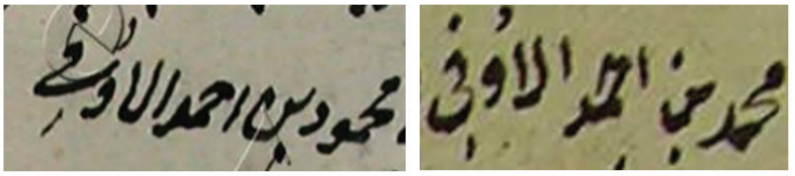
[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Süleyman Gür, Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018), 5/1: 155-239.

[2] Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelâyîn, 2002, 7:163; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts. 12:144.

[3] Ziriklî, *el-A'lâm*, 7:163.

Burada örnek olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, nr. 00217 ile Konya Bölge Yazma Eserler, BY00001624/5 numarada yer alan nüshaları zikredebiliriz.

Resim 1: *Hüsrev Paşa, nr. 00217; Konya Bölge Yazma Eserler, nr. BY00001624/5*

Bu son durum bize, müellifin Oflu olabileceği kanaatini oluşturmakla birlikte yine de kesin bir dil kullanmamıza engel teşkil ediyordu. Ta ki Samsun İl Halk Kütüphanesi, 363/4 numarada bulunan hesap ilmi ile alakalı Osmanlıca bir risaleye ulaşana kadar. Ulaştığımız bu risalenin müellifinin mukaddimede kendisini "Mahmud b. Ahmed b. Muhammed el-Ôfî" diye tanıtması, eserinin Osmanlıca olması, üslup ve muhtevanın diğer eserler ile örtüşmesi her üç eserin sahibinin de Oflu Mahmud b. Ahmed olduğunu ortaya koymuş oldu. Kanaatimize göre müellif ilk zamanlar sadece Ôfî nisbesini kullanmış daha sonra Hicaz bölgesinde uzun süre bulunmuş ve bundan dolayı Ôfî nisbesine ilaveten Hîcâzî nisbesini de kullanmıştır. Tıpkı Trabzonlu meşhur bir alim olup Medine'de uzun bir süre kaldığı için Medenî nisbesini de kullanan Mehmed Medenî et-Trabzônî gibi.

Müellifin hayatına dair bir bilgiye sahip değiliz. Eserlerinden hareketle Aslen Trabzon'un Of kazasından olduğunu, babasının adının Ahmed, dedesinin adının Muhammed olduğunu, Hicaz'da bulunduğunu, ileri düzeyde matematik ve astronomi bilgisine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Vefat tarihi konusunda bazı kaynaklarda geçen 1045/1635 ve bazı katalog kayıtlarında geçen 1049/1639 tarihlerine ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira bu bilgiyi verenler bu tarihleri nereye dayandırdıklarını ifade etmemektedirler. Bizim ulaştığımız nüshalarda telif tarihi bulunmamaktadır. Ancak bu bilgi bizim ulaşamadığımız bir nüshaya ya da kaynağa dayandırılmışsa doğru da olabilir. Zira bazı nüshaların istinsah tarihleri bu tarihe çok uzak değildir. Tespit edebildiğimiz en eski istinsah tarihi hicri 1118'dir. Tabi ulaşamadığımız nüshaların daha eski olma ihtimali vardır. Dikkatimizi çeken bir nokta, tarih bulunan nüshaların büyük çoğunluğunun 1118-1156 yılları arasında istinsah edilmiş olmasıdır. Bu durum müellifin ve özellikle *İstihrâcü't-Takvîm* isimli eserinin bu dönemlerde ilim ehlinin ilgisini çekmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Türkiye'de ve Türkiye dışındaki çok sayıda kütüphanede bu eserin nüshalarının bulunuyor olması şöhretinin ülke sınırlarını aştığını göstermektedir. Kanaatimize göre bu eserin müellifinin kim olduğu tam olarak tespit edilemediği için asrımızda araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Bu verilere göre Mahmud b. Ahmed'in on birinci asırda ya da on ikinci asrın başlarında yaşadığı düşünülebilir. Bu tarihlerde Astronomi ilmine bu derece vakıf olan Oflu bir alimin bulunuyor olması, ayrıca üzerinde düşünülmeye değer bir konudur.

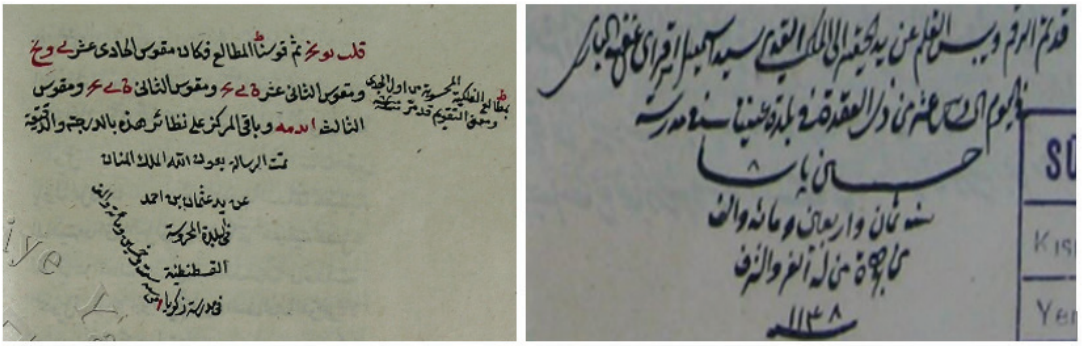
Eserleri

1. İstihrâcü't-Takvîm

Astronomi, matematik ve ilgili bilimlerle alakalı Arapça bir eserdir. Müellif adı mukaddimede "Mahmud b. Ahmed el-Ôfî" diye geçmektedir. Ancak katalog kayıtlarında müellif ve eser adı ile ilgili ciddi hatalar olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye'deki kütüphanelerde çok sayıda nüshası mevcuttur. Bu nüshaların bir kısmının bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Koleksiyonu, nr. 00217, vr. 1-54; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, nr. BY00001624/5;[4] Süley-

[4] Müellif adı "Muhammed b. Ahmed el-Avfî el-Mesîrî el-Mukrî" şeklinde hatalı verilmiştir.

maniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 1970, vr. 1-38, müstensih Ali b. Mustafa; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 02690. Vr. 1-52;[5] Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 01970;[6] Süleymaniye, Laleli, nr. 02135-005, vr. 139-166, müstensih Ömer b. Hüseyin el-Âmidî, istinsah tarihi 1156; Süleymaniye, Hüsrev Paşa, nr. 00217, vr. 1-54; Tokat İl Halk Kütüphanesi, nr. 60 Hk 424, vr. 1-45; Nuruosmaniye, nr. 02951-005, vr.87-111; Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 06 Hk 222/1,vr. 1b-24b; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine Bölümü, nr. 000517; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi nr. 371/1;[7] Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, nr. 00843-001, vr. 1-49;[8] Süleymaniye, Yazma Bağışlar, nr. 01348-003, vr. 64-92.

Resim 2*: Hamidiye ve Yazma Bağışlar nüshalarının ferağ kayıtları*

Ülkemizdeki kütüphanelere ilaveten *İstihrâcüt-Takvîm, Keyfiyyetü İstihrâci't-Takvîm, Şerhu Keyfiyyeti İstihrâci't-Takvîm, Risâle fî Keyfiyyeti İstihrâci't-Takvîm* isimleri ile Almanya, Amerika, İrlanda, Mısır, Lübnan, Fas, Suudi Arabistan gibi pek çok ülke kütüphanelerinde de nüshaları vardır.[9]

Muhtevası

Eser, takvim hesaplamaları ile ilgilidir. Astronomi, matematik ve bunlara bağlı ilimler üzerine bina edilmiştir. Dîbâcedeki ilk cümleler şu şekildedir:

بسم الله الذي جعل في السماء بروجا وجعل فيها سراجاً وقمرا منيرا والصلوة والسلام على رسوله المبعوث الى كافة الانام بشيرا ونذيرا...وبعد فيقول الفقير الى الله الكافي محمود بن احمد الاوفى قد سألني بعض اخواني ان اشرّح كيفية استخراج التقويم واضرب لهم مثلا فاجبتهم مع عجزي ليكون تذكرة وسببا لجلب دعواتهم المستجابة مستعينا في الله تعالى ورتبته على مقدمة ومقالة

Müellif burada besmele, hamdele ve salveleden sonra eseri yazmadaki gayesini şu şekilde özetlemiştir: Bazı kardeşlerim takvimlerin nasıl hazırlandığını anlatmamı ve kendileri için bir örnek ortaya koymamı istediler. Ben de bu konuda kendimi aciz görmekle birlikte onların dualarını almak, geride bir eser bırakmak düşüncesiyle Yüce Allah'ın yardımını dileyerek bu eseri yazmaya karar verdim. Eseri bir mukaddime ve bir de ana bölümden oluşacak şekilde düzenledim.

---

5 Müellif adı "Mahmûd b. Ahmed el-Avfî el-Hicâzî" şeklinde hatalı verilmiştir.

6 Baş tarafta sekiz varaklık eksik bir nüsha, 14b-39a varaklar arasında ise Ali b. Mustafa b. Hasan el-Üskübî tarafından 1136 yılında istinsah edilen tam bir nüsha vardır. Hâtime sayfasının bir köşesinde bu nüshanın başından sonuna kadar mukabele gördüğü de yazılıdır. Ferağ kaydı şu şekildedir. وقد وقع الفراغ هذه النسخة الشريفة اليوم العشرون من رمضان المبارك يوم الاثنين وقت العصر سنة ستة وثلثين ومائة والف هجرية على يد العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الباري علي بن مصطفى بن حسن الاسكوبي غفر الله له ولوالديه واحسن اليهما واليه امين يا معين

7 Müellif adı "Mahmûd b. Ahmed el-Kafi el-Evfa" şeklinde yanlış verilmiştir.

8 Bu nüsha İstanbul'da Zekeriya Medresesi'nde Osman b. Ahmed tarafından 1156 senesinde istinsah edilmiştir.

9 İlgili kütüphane ve yer numaraları için bk. https://shamela.ws/book/5678/41362. Erişim Tarihi: 23 Eylül 2023.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere müellif eserini bir mukaddime ve bir bölümden oluşacak şekilde yazmıştır. Mukaddimeyi üç bahse ayırmıştır. Her bahsi de fasılalara ayırarak ele almıştır. Birinci bahis "cümmel" hesabı ile ilgili olup on fasıldan ibarettir. Birinci fasıl harflere, ikinci fasıl meratibü'l-a'dada, üçüncü fasıl ecnâsü'l-a'dada, dördüncü fasıl el-cem'i bi'l-hurufa, beşinci fasıl tefrike, altınca fasıl zarb'a, yedinci fasıl taksime, sekizinci fasıl taz'ife, dokuzuncu fasıl tasnife, onuncu fasıl istihraç-ı cüzüra dairdir. İkinci bahis meşhur tarihi takvimleri açıklama ile ilgilidir. Beş fasıldan ibarettir. Birinci fasıl hicrî, ikinci fasıl rûmî, üçüncü fasıl fârisî, dördüncü fasıl kıptî, beşinci fasıl celâlîye dairdir. Üçüncü bahis vakitlerin başlangıcı ile ilgilidir. Dört babdan ibarettir. Bundan sonra makale adını verdiği ana bölüme geçmiştir. Bu bölüm on üç bahisten ibarettir. Birinci bahis güneş ve güneş takvimlerine dairdir. Bu konular beş fasılda ele alınmıştır. İkinci bahis ay ve ay takvimine dairdir. İki fasıldan ibarettir. Üçüncü bahis yıldızlara dairdir ve iki fasıldan ibarettir. Bundan sonraki bahislerin bir kısmı da çeşitli alt başlıklara ayrılarak oldukça sistematik bir şekilde ele alınmıştır.

Müellifin bu eserde matematik ve bu ilimle ilgili diğer ilimlerden faydalanmada büyük bir maharet gösterdiği, güneş, ay, yıldızlar, gezegenler ve diğer bütün gök cisimleri ile alakalı olayları, zaman tayini, takvim hazırlama ve bunlarla ilgili hususları ortaya koymada astronomi ilminin tüm inceliklerinden faydalanarak başarılı bir şekilde yorumladığı ifade edilebilir. Kısaca müellif bu eserde, ay ve güneşi merkeze alarak gün, ay, yıl, mevsim ve gece gündüz sürelerinin değişmesi, günlerin, haftaların, ayların, yılların belirlenmesi ve bunlara benzer konularda matematik ve astronominin temel ilkelerinden hareketle takvim hazırlama usul ve esaslarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Bunu yaparken Rûmî, Fârisî, Hicrî, Kıptî takvimlerine yönelik bazen müstakil, bazen bu takvimlerin mukayeselerinin yer aldığı çeşitli tablolar çizmiştir. Dakika, gün, ay, yıl gibi zamanla ilgili kavramlar hakkında teorik bilgiler verdiği gibi bu bilgileri şekillerle göstererek daha etkili bir anlatım sağlamaya çalışmıştır. Harfleri, rakamları ve çeşitli sembolleri konuların anlatımında ve tabloların oluşturulmasında sıkça kullanmıştır.

Bu eserin önemi ve değerinin tam olarak ortaya konması için konunun uzmanı araştırmacılar tarafından bu eser üzerinde ciddi çalışmalar yapılması önem arz etmektedir. Ulusal ve uluslararası kütüphanelerde onlarca nüshasının varlığı aslında ne derece önemli bir eser olduğunu göstermektedir. Ancak bunun bilimsel yöntemlerle ortaya konması gerekmektedir.

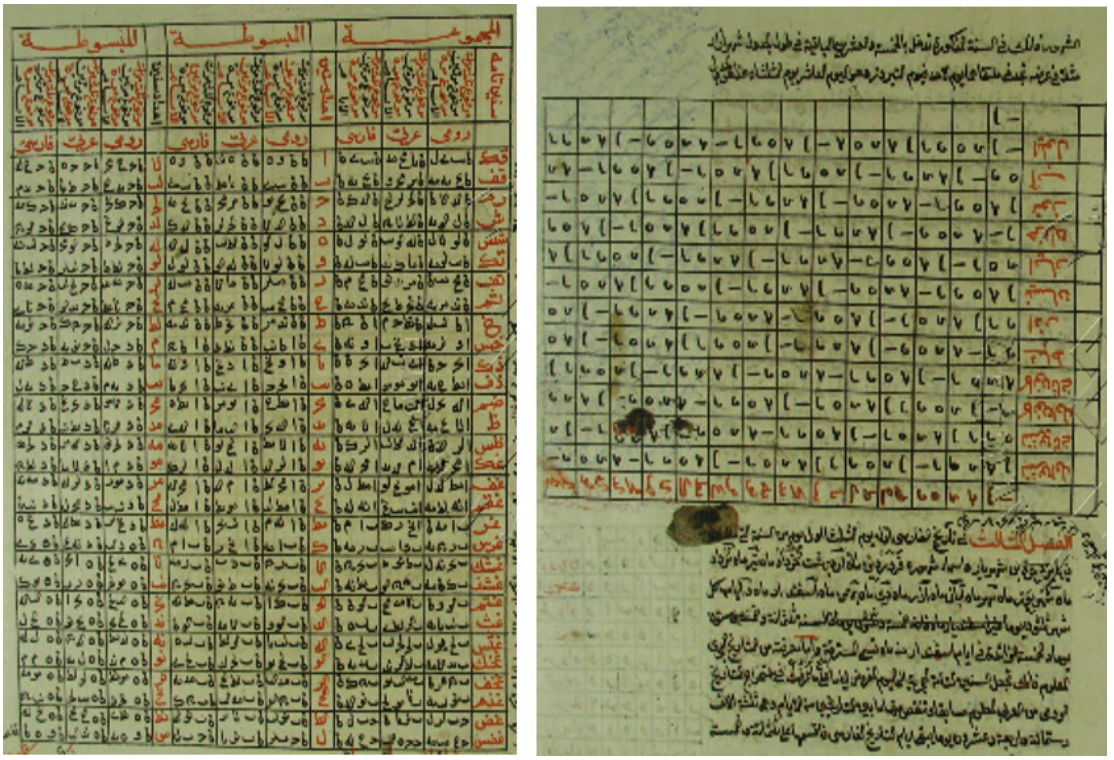
Resim 3: *Eserin ilk iki sayfası*
(Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 02135-005)

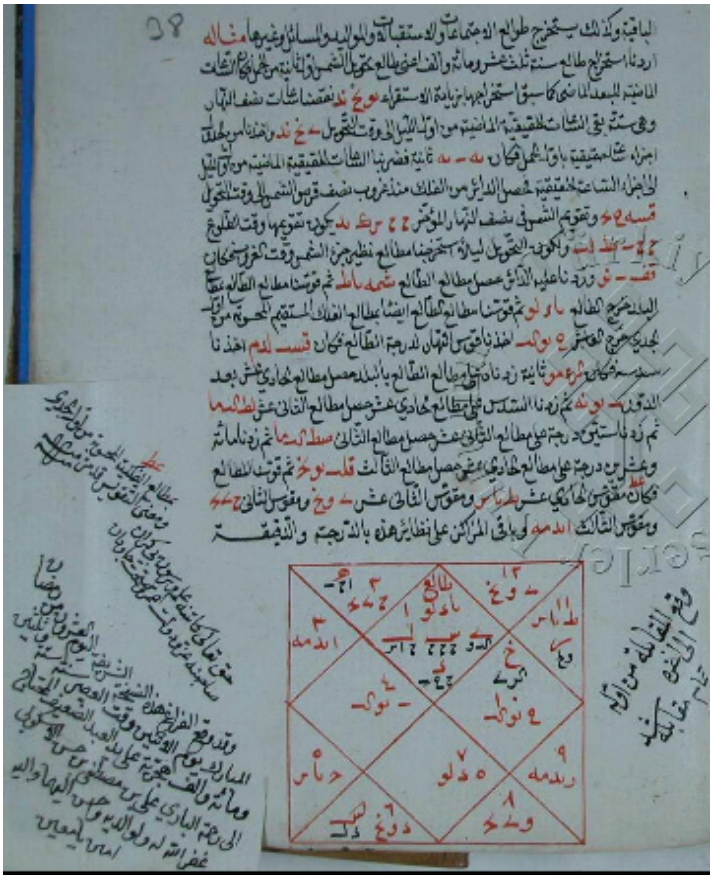
Resim 4: *Eserin son iki sayfası*
(Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 02135-005)

Resim 5: *Eserden örnek iki sayfa*
(Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 02135-005)

Resim 6: *Eserden örnek tablolar*
(Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 02135-005)

Resim 7: *Eserin bir nüshasının ferağ kaydı (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 01970)*

2. Mir'âtü'l-Acâib fi'l-Ameli bi'l-Ceybi'l-Gâib

Müellif adı dîbâcede Mahmud b. Ahmed el-Ôfî el-Hicâzî diye geçmektedir. Eser adı da dîbâceden alınmıştır. Vakit tayini ile alakalı Arapça bir eserdir. Telif tarihi ve yeri eldeki nüshalarda mevcut değildir. Kütüphanelerde çeşitli nüshaları vardır. Bu eserin kataloglanmasında da ciddi hatalar vardır. Bazı nüshalarını ve bulundukları yerleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 11562/8, vr. 51b-62a, hicri 1118'de Diyarbakır'da istinsah edilmiştir; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, nr. BY00005876/4 vr, 106b-114b;[10] Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 5557/5, vr. 102b-113b;[11] Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 917/1, vr. 1b-10b, istinsah tarihi 1139;[12] Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami Koleksiyonu, nr. 3532/4, vr. 81-92; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 3084/5, vr. 120b-130a, istinsah tarihi 1170, müstensih Ali b. Abdullah.

Muhtevası

Müellif dîbâcede bu eseri vakti tayin etmede kolaylık sağlamak için kaleme aldığını ifade etmiş ve eserin isimlendirmesini bizzat kendisi yapmıştır. Eseri bir mukaddime ve yirmi dört bab olacak şekilde tertip etmiştir. Kısa mukaddimeden sonra birinci babda irtifa alma konusunu ele almış, yani güneşin yüksekliğini ölçerek zamanın nasıl belirleneceğini kısaca açıklamıştır. Bundan sonraki babların her bi-

[10] Müellif adı katalogda hatalı olarak el-Avfî nisbesiyle verilmiştir. Nüshanın son kısmı eksiktir.

[11] Müellif adı katalogda hatalı olarak Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî el-Aynî şeklinde verilmiştir.

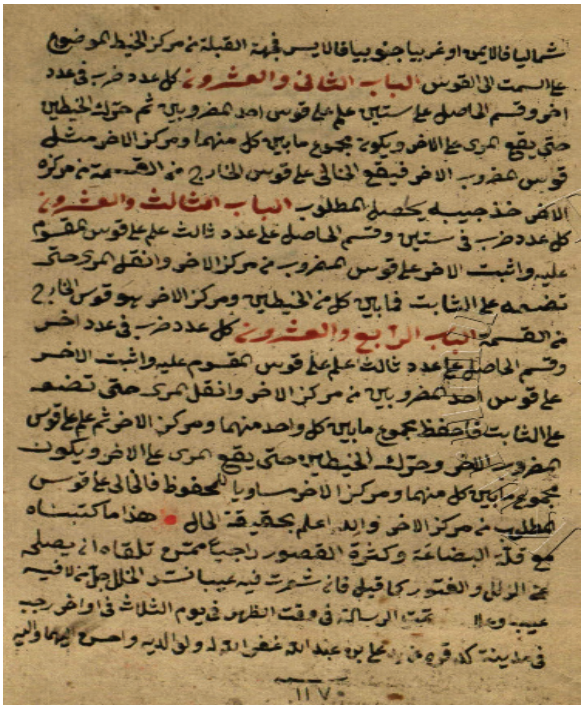
[12] Müellif adı katalogda Mahmûd b. Ahmed el-Aynî şeklinde hatalı verilmiştir.

rinde de yine vakti tayin etme yolları, vakit ölçer aletler ve bunların yapımı, kullanılması gibi hususlar üzerinde durmuştur. Güneşin konumuna göre cisimlerin durumu, gölge boyları ve bunlara bağlı olarak günün, saatin, dakikanın nasıl tespit edileceği gibi meseleleri etraflı ve derinlikli bir şekilde incelemiştir. Konuları anlatırken astronomi, matematik, geometri ve bunlarla ilgili ilimlere dair dönemin ilim dünyasının kullandığı kavramları başarılı bir şekilde kullanmıştır. Teknolojik imkanların son derece sınırlı olduğu o dönemler açısından bakıldığında halkın ve özellikle ilim ehlinin vakti tayin etme noktasındaki ihtiyaçlarını giderme noktasında bu eserin ciddi bir işlev gördüğü söylenebilir.

Burada şunu da ifade etmekte fayda görüyoruz. Osmanlı bilim adamlarının gözden kaçan önemli eserlerinden birinin de bu eser olduğunu düşünüyoruz. Özellikle bilim tarihçilerinin bu eser hakkında çalışmalarının faydalı olacağı ve eserin değerinin ancak bu sayede anlaşılabileceği kanaatindeyiz.

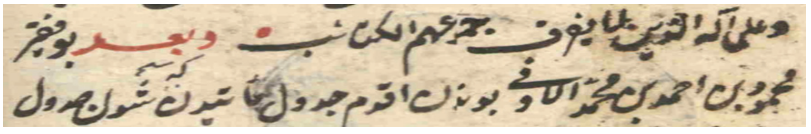
Resim 8: *Eserin ilk iki sayfası*
(Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 3084/5)

Resim 9. *Eserin son sayfası*
(Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 3084/5)

3. *İlm-i Hesâb*

Matematikle alakalı Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış bir risaledir. Müellif adı dîbâcede Mahmud b. Ahmed b. Muhammed el-Ôfî diye geçmektedir. Eser, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 363/4 numarada 138b-143b varakları arasındadır.[13] Telif tarihi belirtilmemiştir. Şu ana kadar başka bir nüshasına da ulaşılamamıştır.

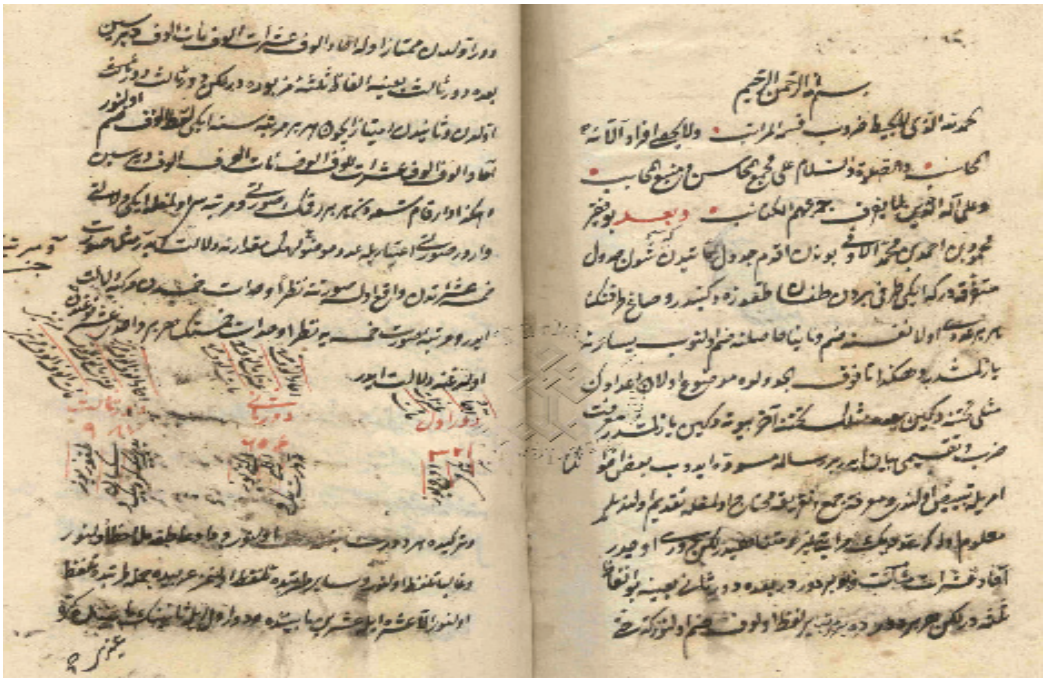
Resim 10: *Dîbâcede müellif adının geçtiği yer*

Muhtevası

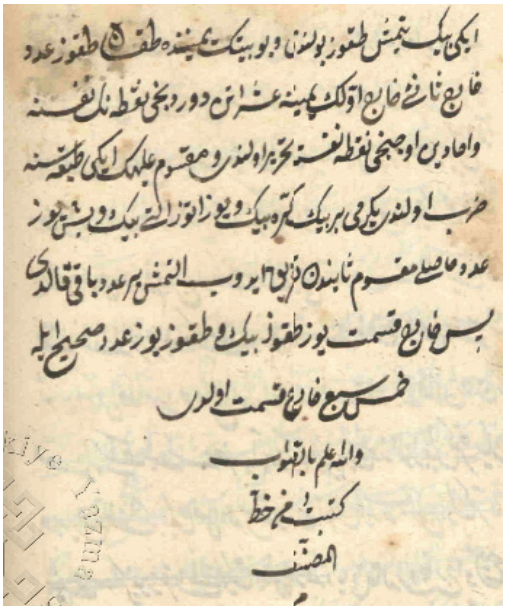
Müellif esere, besmele ve muhtevaya uygun kısa bir hamdele ve salvele ile başlamıştır. Devamında mukaddime bölümünde daha önce çarpma ve bölme işlemi konusunda bir çalışma yaptığını ve bu çalışmanın arkadaşları tarafından temize geçirildiğini, toplama ve çıkarma işlemi konusunda gelen talep üzerine de bu eseri hazırladığını ifade etmiştir. Eserde önce sayı basamakları üzerinde durmuştur. Basamakların birlerle, onlarla, yüzlerle sınırlı olmadığını, katlanarak arttığını, örnekler üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Sayıların altında basamaklarını göstermiştir. Daha sonra matematiğin (hesab ilminin) temel kavramlarını ve konularını ele almış ve özellikle dört işlemi örnekler üzerinden açıklamıştır. Marifet-i cem' başlığını açarak toplama işleminin usul ve esaslarını, marifet-i tefrik başlığını açarak çıkarma işleminin usul ve esaslarını, marifet-i zarb başlığını açarak çarpma işleminin usul ve esaslarını, marifet-i taksîm başlığını açarak bölme işleminin usul ve esaslarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Dört işlem hakkında sadece

[13] https://portal.yek.gov.tr/works/detail/622743. Bağlantısından esere ulaşmak mümkündür.

teorik bilgi vermekle kalmamış bizzat rakamları kullanarak uygulama örnekleri üzerinden bu işlemlerin nasıl yapıldığını da göstermiştir. Örneklerinde bazen üç bazen dört basamaklı sayıları kullanmıştır. Görüldüğü üzere müellifin şu ana kadar tespit edilebilen eserleri onun matematik, geometri, astronomi, astroloji ve bunlarla ilgili ilim dallarına vakıf bir bilim adamı olduğunu göstermektedir. Ancak kimliği tam olarak tespit edilemediğinden olsa gerek onun ve eserlerinin kıymeti şu ana dek anlaşılamamıştır. Bizim amacımız Oflu Ahmed oğlu Mahmud'u ve eserlerini gün yüzüne çıkarmak ve araştırmacıların dikkatlerine sunmaktı. Bundan sonraki çalışmalar alanın uzmanları tarafından yapılacaktır.

Resim 11: *Eserin ilk iki sayfası*
(Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 363/4)

Resim 12: *Eserin son sayfası*
(Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 363/4)

Kaynakça

Ahmed b. Mahmud b. Muhammed el-Ôfî. *İlm-i Hesâb*. Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 363/4.

Ahmed b. Mahmud b. Muhammed el-Ôfî. *İstihrâcü't-Takvîm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 02135-005.

Ahmed b. Mahmud b. Muhammed el-Ôfî. *Mir'âtü'l-Acâib fî'l-Ameli bi'l-Ceybi'l-Gâib*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 3084/5.

Gür, Süleyman. Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018), 5/1: 155-239.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. https://portal.yek.gov.tr/.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-Aʿlâm.* Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelâyîn, 2002.

MAHMUT CELÂLETTİN ÖKTEN VE ESERLERİ

Osman DEMİRCİ[*]

Hayatı

Asıl adı Mahmut Celâlettin (Ökten) olup Trabzon'da doğmuştur. Baba tarafından "Gürcüzâdeler" olarak bilinen, dinî ilimler alanında isim yapmış köklü bir aileye mensuptur. Kendi ifadesine göre küçük yaşta hafızlığını altı ayda annesinden dinleyerek yapan Ökten,[1] önce Rüşdiyeyi bitirmiş ardından Trabzon İdâdîsi'nde okurken bir taraftan da medrese derslerine devam etmiş ve yine bu dönemde dedesi Ömer Feyzi Efendi'nin yerine Trabzon Çarşı Camii'nin imam-hatipliğini yapmış, İdâdîden sonra 1905 yılında İstanbul'da Dârülmuallimîn-i Âliye'ye, ardından Dârülfünûn Edebiyat Şubesi'ne kaydolmuştur. Ökten'in Trabzon'dan İstanbul'a gitmesinde dönemin valisi Hüseyin Kazım Kadri'nin babası meşhur Kadri Bey'in ve hocası Bahaeddin Efendi'nin yönlendirmeleri etkili olmuştur.[2] Ökten,1902'de ayrıldığı Trabzon'a vefat ettiği 1961 yılına kadar bir daha dönmeyecektir.[3] II. Meşrutiyet'in ilânının getirdiği şartlar sonucu öğrenimini yarıda bırakarak 24 Haziran 1909'de Turgutlu'da edebiyat öğretmenliği yapmaya başlamışsa da bu öğretmenlik deneyimi kısa sürmüş, 5 Kasım 1909'de İstanbul'a dönmüş ve eğitimine devam etmiş,[4] dönemin önemli İslamcı düşünürlerinden dersler alan Ökten, 1908 yılında Darülmuallimîni birincilikle bitirir ve Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nin Edebiyat bölümüne kaydolur. 29 Ocak 1912 yılında Arapça muallimliğine tayin edilen Ökten, ilmî yetkinliğinin yanı sıra kendine has öğretim metodundan dolayı Arapça muallimi olarak göreve başladığı İstanbul Sultanisi'nde öğrenciler tarafından "Celâl Hoca" olarak anılmaya başlanmış kendisi de bu şekilde hitap edilmesinden memnun olmuştur.[5] Dârülfünûn'da Babanzâde Ahmed Naim ve İzmirli İsmâil Hakkı'nın ise hayatında ayrı yeri vardır.[6] Ökten, sadaret müsteşarı Ali Fuat Bey'den Osmanlı siyasi tarihi,[7] Fatih dersiamlarından ayan meclisi reisi Mustafa Asım Efendi'den akşamla yatsı arası kelam, Fatih dersiamlarından sabık fetva emini Muğlalı Ali Rıza Efendi'den fıkıh ve usûl-i fıkıh, İzmirli İsmail Hakkı'dan yeni ilm-i kelam ve felsefe dersleri almıştır. Mehmet Akif Ersoy'un Şehzadebaşı fikir kulübündeki Arap edebiyatı derslerine katılmış, Babanzade Ahmet Naim Efendi'yle hoca-talebe ilişkisi ise zamanla dostluğa dönüşmüştür.[8] Ökten, liselerden Arapça dersleri kaldırıldığı için bir süre işsiz kaldığı bir dönemde kendisine tevdi edilen Adana Erkek Muallimi Mektebi görevine ise gitmeyecektir. 1930-1934 arası Üsküdar Ortaokulu Türkçe öğretmenliği, 1934-1939 Kabataş Erkek Lisesi yurt bilgisi öğretmenliği yapan Ökten, 1939-1942 Gelenbevi Ortaokulunda öğretmen olarak çalışır. 1942 yılında başladığı Vefa Lisesindeki öğretmenlik

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Trabzon, osman.demirci@windowslive.com

1 Hüseyin Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca* (İstanbul: Hat Yayınları, 2011), 31.

2 Şükrü Öztürk, *Meçhul Kahraman İmam Hatip Liselerinin Banisi Mahmut Celaleddin Ökten* (Ankara: ANADER Yayınları, t.y.), 15-16.

3 Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, 56.

4 Ökten'in Turgutlu'daki öğretmenlik tecrübesi 31 Mart vakası üzerine İstanbul'dan bir kaçış teşebbüsü sonucu olacaktır (*Celâl Hoca: Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul: Yağmur Yayınları,1962), 15-16).

5 Öztürk, *Meçhul Kahraman*, 67. Aslında bu "Celal" ismi çocukluğunda ailesi tarafından da kullanılmıştır (Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, 29).

6 *Celal Hoca, Hayatı ve Şahsiyeti,* 69.

7 *Celal Hoca, Hayatı ve Şahsiyeti,* 69.

8 Celal Hoca, Hayatı ve Şahsiyeti, 16-17.

görevlerindeyken 1947 yılında yaş haddinden emekli olur.[9] Kayınpederinden sonraki boşluğu doldurmak üzere Atik Ali Camii'nde on yıl imamlık yapan Ökten burada ilk defa hutbeyi Türkçe olarak okuyacaktır.[10]

Bir ara "Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu"nun aleyhinde konuştuğu gerekçesiyle açığa alınmışsa da daha sonra görevine iade edilmiş, İstanbul'un değişik liselerinde Arapça, Türkçe, edebiyat, felsefe ve mantık derslerine girmiş, 1947'de Vefa Lisesi'nden emekliye ayrılmıştır. Aslında onu asıl tarihi bir şahsiyet yapan süreç de bundan sonra başlamış, Ökten, 1949 yılında Maârif Vekâletince İstanbul'da açılan İmam-Hatip Kursu'na müdür ve öğretmen olarak tayin edilmiştir. Bu kursların orta dereceli okullar haline getirilmesi için çalışmalarda bulunan, dönemin maârifvekili Tevfik İleri ile görüşmeler yapan Ökten'in bu gayretleri sonucu 17 Ekim 1951'de öğretim hayatına başlayan İstanbul İmam-Hatip Okulu'nun da ilk müdürü olmuştur. İmam hatip okullarının açılması düşüncesinin öncüsü ve bu okullardaki müfredatların hazırlayıcısı olan Celâl Hoca, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde iki yıl ilm-i tevhid ve kelâm derslerini okutmuş 21 Kasım 1961'de vefat etmiş ve Edirnekapı (Sakızağacı) Şehitliği'ndeki aile kabristanına defnedilmiştir.

Eserleri

Onun kelama dair bazı makalelerinin yanında gerek Doğu gerekse Batı kaynaklı sarf, nahiv, edebiyat, kelâm, İslâm felsefesi, felsefe ve ahlâka dair kitap ve makale tercümeleri 100 defteri bulmaktadır.[11] Oğlu Sadettin Ökten onun arasında onun zamanında hocalarından tuttuğu ders notları da dâhil Arap edebiyatı, kelam ve ahlaka dair ders notları olarak tuttuğu iki yüz civarında defterin varlığından bahseder.[12]Selçuk Eraydın da Ökten'in seksen sayfalık bir kelam ders notlarından bahsetse de[13] söz konusu notlar ve diğer defterler yayınlanmamıştır. Gerek Eraydın'ın söz konusu notlardan verdiği örnekler gerekse hocanın kısa makalelerindeki düşüncelerine bakılırsa geleneksel kelam düşüncesine aykırı ve orijinal denebilecek bir düşüncesine rastlamak zordur. Bu noktada itidal üzere olan ve geleneğe bağlı kalan Ökten, bir yandan da dönemin temel tartışmalarından olan ve Hocası İzmirli'nin eserinin ismiyle anılan yeni bir ilm-i kelamın lüzumuna inanmaktadır. Âkif'in İslamı "asrın idrakine söyletme" ideali ve İzmirli'nin "Yeni İlm-i Kelam Tezi" bu noktada onun düşüncelerinin kaynağını oluşturur.[14] İslâmî ilimlerde modern metodoloji ve sosyolojinin uygulanmasını isteyen, geleneksel kelâmın çağımız insanının ve İslâm dünyasının ihtiyacını karşılayacak yeterlilikte olmadığını düşünerek yeni ilm-i kelâmı gerekli gören Celâl Hoca, bununla ilgili bir makale dizisi kaleme almıştır.[15]

"Üstad-ı Kerimim Merhum İzmirli İsmail Hakkı Beyin Aziz Ruhuna İthaf" üst başlıyla "Yeni İlm-i Kelam" başlıklı bir dizi kısa yazılardan oluşan (bir-iki sayfa) makalesi bulunan Ökten'in ayrıca bu derse yönelik hazırladığı henüz kitaplaşmayan ders notları da bulunmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı'nın etkileri bariz olmakla birlikte geleneksel kelam düşüncesinin sınırlarının aşılmadığı söz konusu makalelerde aykırı veya yeni bir kelam anlayışının izleri görülmez. *İslam Dergisi'*nde seri olarak yayınlanan ilk makalesinde Ökten, evrenin başlangıcı, amacı, şeylerin aslı, ahiretin varlığının bilgi konusu olabilmesi, pozitif ilimlerin sınırları ve bütün bu sorunlar neticesinde metafizik ilmine duyulan ihtiyaç konularını kısaca ele almaktadır. [16]

---

9 Öztürk, *Meçhul Kahraman*, 25-27.

10 Mustafa Özdamar, *Celal Hoca Kuşağı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1993), 223.

11 Işık, Emin. "Celâl Hoca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1993), 241-242.

12 Özdamar, *Celal Hoca Kuşağı*, 259.

13 Özdamar, *Celal Hoca Kuşağı*, 102.

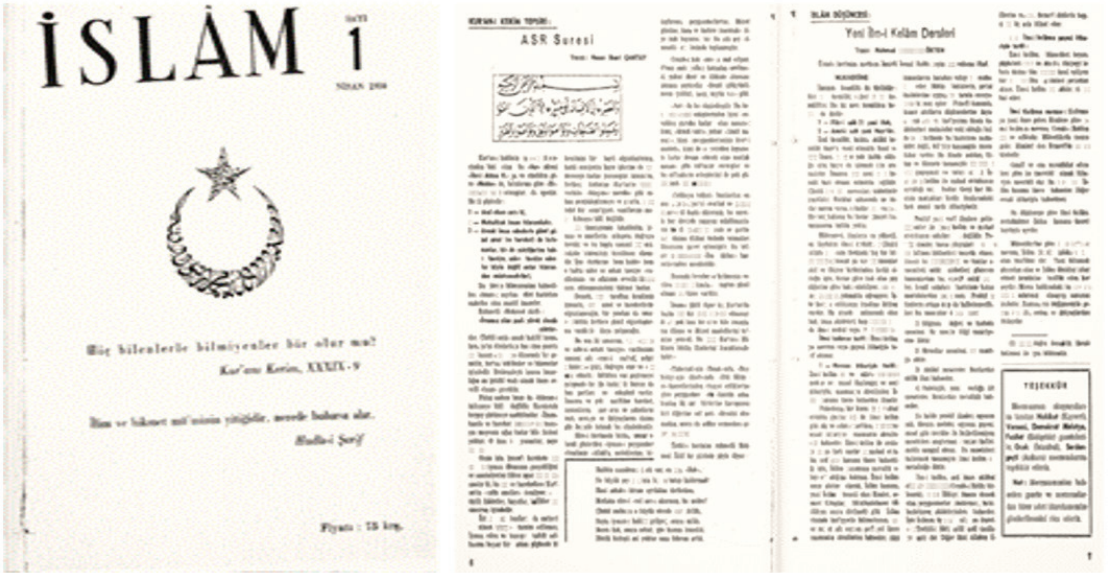
14 Yorulmaz, *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca*, 131-135.

15 Işık, "Celâl Hoca", 241-242.

16 Mahmut Celaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri", *İslam Dergisi* 1/1 (1956),7.

Diğer makalede genel çizgileriyle İslam dininin nasıl bir din olduğu sorunu ele alınacaktır. İslam dininin genel prensipleri itibarıyla nasıl bir din olduğu meselesi döneminin temel tartışma konularındandır ve Anglikan Kilisesi'nin resmi kanallardan sorduğu sorular içinde en önemlilerinden biridir. Konu, dönem itibarıyla hangi dinin sahih din olduğu güncel meselesinin bir uzantısıdır. Ökten, bu makalede İslam dininin temel üç sacayağı olan itikad, amel ve ahlak konularını bir bütünlük içinde ele almakta ve böylece bir din olarak İslam'ın hangi ilkeler üzerine kurulduğunu temellendirmektedir.[17] Ardından direkt kelam konularına girilmekte, yeni bir ilm-i kelamın gerekliliğinin altı çizilmektedir. Kelamın genel özelliklerine, şer'î ilimlerdeki yerine değinilmekte ve kelamın her dönemdeki değişimlere ayak uyduran dinamik yapısına uygun olarak yenilenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Hocası İzmirli'nin yolundan giderek "Kudemanın ilm-i kelamında mebde başka, muteahhirun ilm-i kelamında mebde başka idi. Yeni ilm-i kelamda mebde başka olacaktır." diyen Ökten, kelam ilminin meşruiyetini temellendirmekte ve kelamın birçok faydasından bahsetmektedir.[18]

Şeriatın kaynaklarını geleneğe uygun şekilde kitap (Kur'an), sünnet, icma-i ümmet ve kıyas olarak sıralayan Ökten, hadisin dindeki konumu üzerinde bilhassa eğilmektedir. Kitap ve sünnetten birinin diğerine tercih edilemeyecek kadar bir bütün oluşturduklarına dikkat çeken Ökten'e göre Kur'an sünnete, sünnetin Kur'an'a muhtaç olmasından daha fazla muhtaçtır. Bu görüş onun bütün meselelere nasıl bakacağının da temel perspektifini vermekte ve onun durduğu yeri göstermektedir. Ökten, hadis-sünnet konusundaki bu hassasiyetini daha da sürdürerek sahabe, tabiin ve etbau't-tabiin döneminin nakillerinin kıymet hükümleri üzerinde durmaktadır. Mütevatir, meşhur ve ahad hadislerin dinî hükümlerdeki kıymet ölçüleri bu çerçevede ele alınmakta, itikad konusunda hadislerin bağlayıcı rolüne değinilmektedir.[19] Ökten'in, aynı dergide bu defa felsefe bahisleri genel başlığı altında "Felsefeye Umumi Bir Nazar" başlığıyla felsefenin tanımına ve tarihine kısaca değindiği kısa bir yazısını görüyoruz.[20] Görseller ekseriyetle Yorulmaz'ın "Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca" isimli eserinden alınmıştır.

İSLÂM

Yeni İlm-i Kelâm Dersleri

Resim 1: *İslam dergisindeki makalelerinden*

17 Mahmut Celaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri II", *İslam Dergisi* 1/9 (1957), 6-7.

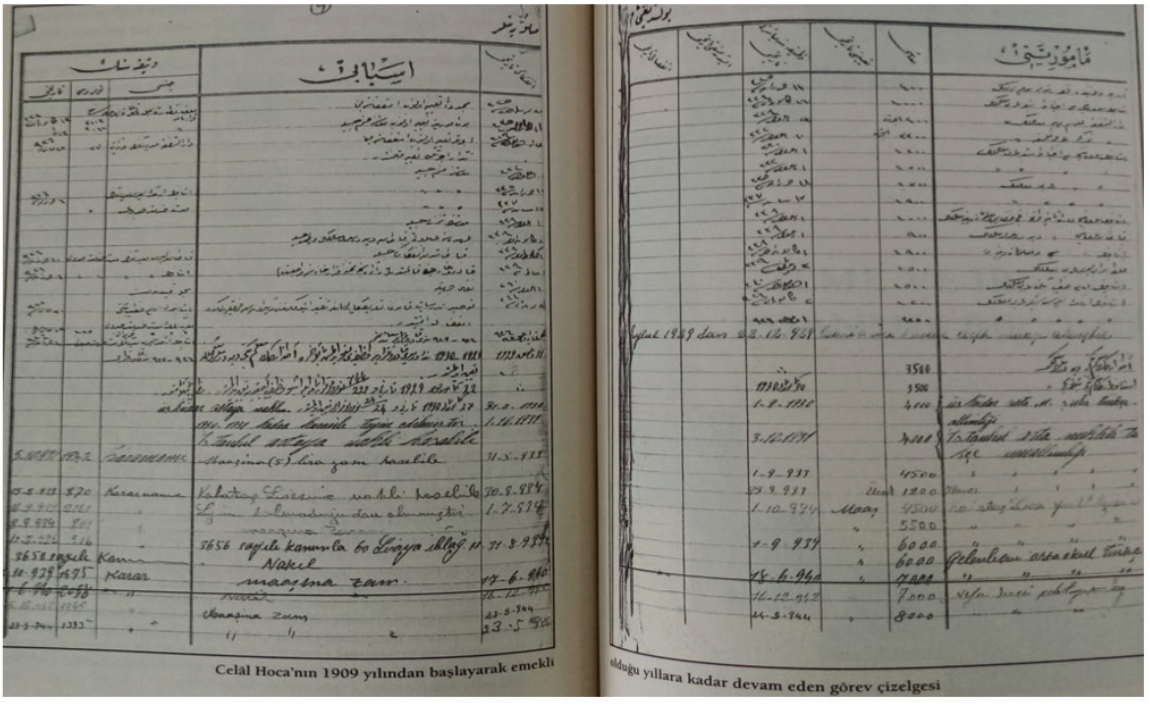
18 Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri II", 7.

19 Mahmut Celaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri IV", *İslam Dergisi* 1/10 (1957),5; Mahmut Celaleddin Ökten, "Yeni İlm-i Kelam Dersleri V", *İslam Dergisi* 1/10 (1957),10-11.

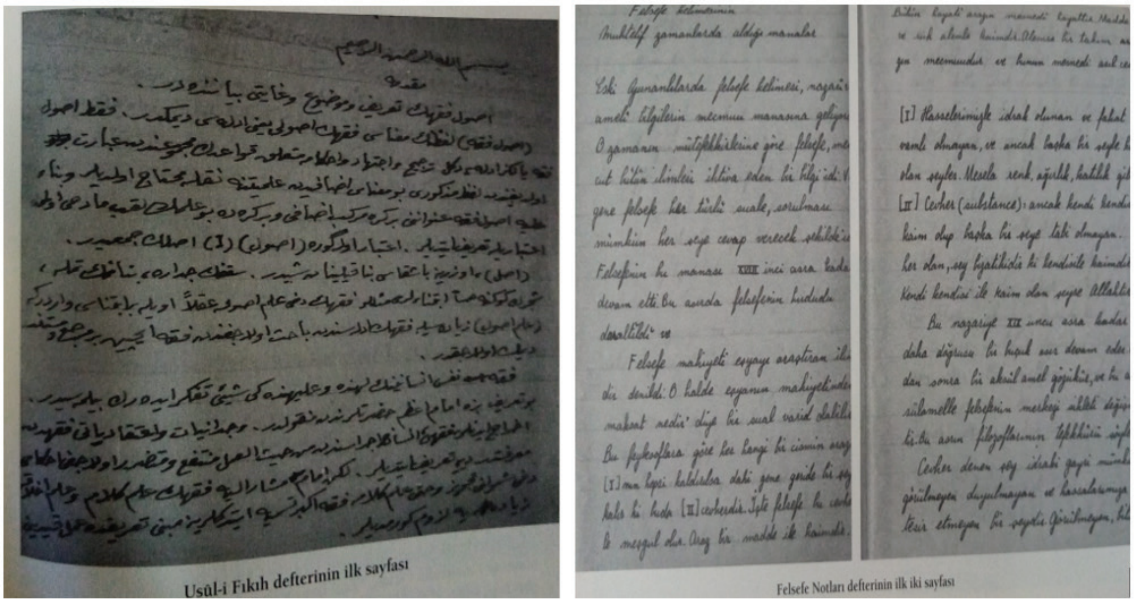
20 Mahmut Celaleddin Ökten, "Felsefeye Umumi Bir Nazar" *İslam Dergisi* 1/6 (Eylül- 1956), 20-21.

İSLÂM DÜŞÜNCESİ
Yeni İlm-i Kelâm Dersleri: V
Felsefe Bahisleri
Felsefeye Umumi Bir Nazar
AVRUPA'DA İLERİYEN İSLÂMİYET
İngiltere'de İslâmiyet'in Öncüleri

Resim 2: *Dergi makalelerinden örnekler*

Celâl Hoca'nın 1909 yılından başlayarak emekli olduğu yıllara kadar devam eden görev çizelgesi

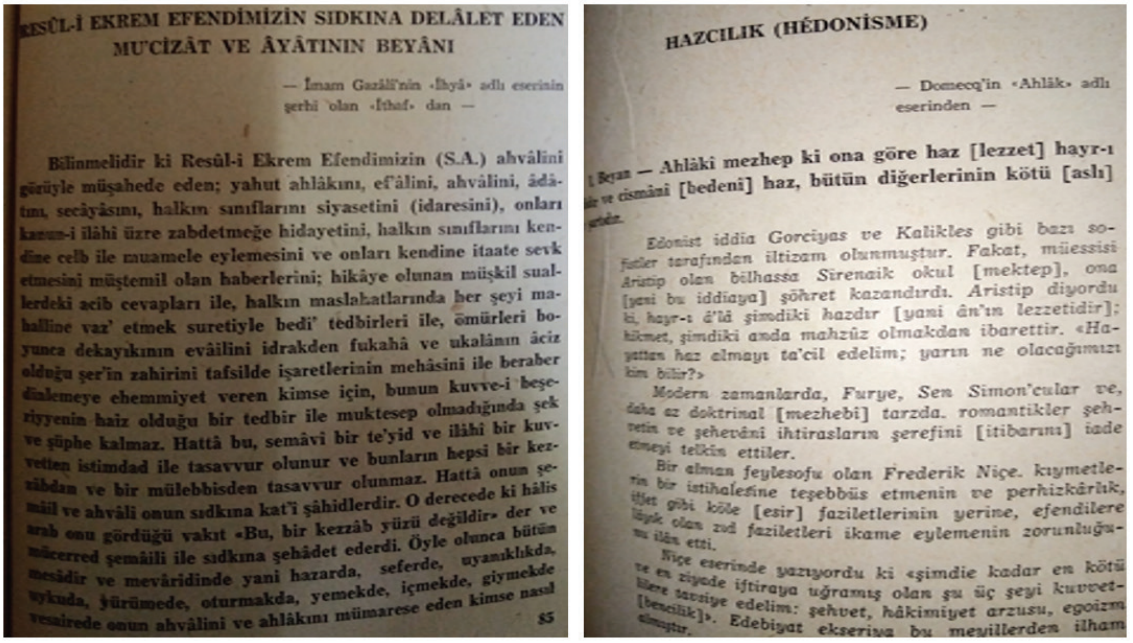
Resim 3: *Celal Hoca'nın 1909 yılından başlayarak emekli olduğu yıllara kadar devam eden görev çizelgesi*

Usûl-i Fıkıh defterinin ilk sayfası

Felsefe Notları defterinin ilk iki sayfası

Resim 4: *Eski ve yeni harflerle ders notu örnekleri*

RESÛL-İ EKREM EFENDİMİZİN SIDKINA DELÂLET EDEN MU'CİZÂT VE ÂYÂTININ BEYÂNI

— İmam Gazâlî'nin «İhyâ» adlı eserinin şerhi olan «İthaf» dan —

Bilinmelidir ki Resûl-i Ekrem Efendimizin (S.A.) ahvâlini gözüyle müşahede eden; yahut ahlâkını, ef'âlini, ahvâlini, âdâtını, seciyesini, halkın sınıflarını siyasetini (idaresini), onları kanun-i ilâhi üzre zabdetmeğe hidayetini, halkın sınıflarını kendine celb ile muamele eylemesini ve onları kendine itaate sevk etmesini müştemil olan haberlerini; hikâye olunan müşkil sualerdeki acib cevapları ile, halkın maslahatlarında her şeyi mahalline vaz' etmek suretiyle bedî' tedbirleri ile, ömürleri boyunca dekayıkının evâilini idrakden fukahâ ve ukalânın âciz olduğu şer'in zahirini tafsilde işaretlerinin mehâsini ile beraber dinlemeye ehemmiyet veren kimse için, bunun kuvve-i beşeriyyenin haiz olduğu bir tedbir ile muktesep olmadığında şek ve şüphe kalmaz. Hattâ bu, semâvî bir te'yid ve ilâhî bir kuvvetten istimdad ile tasavvur olunur ve bunların hepsi bir kezzâbdan ve bir mülebbisden tasavvur olunmaz. Hattâ onun şemâil ve ahvâli onun sıdkına kat'î şâhidlerdir. O derecede ki hâlis arab onu gördüğü vakıt «Bu, bir kezzâb yüzü değildir» der ve mücerred şemâili ile sıdkına şehâdet ederdi. Öyle olunca bütün mesâdir ve mevâridinde yani hazarda, seferde, uyanıklıkda, uykuda, yürümede, oturmakda, yemekde, içmekde, giymekde vesairede onun ahvâlini ve ahlâkını mümarese eden kimse nasıl

85

HAZCILIK (HÉDONİSME)

— Domecq'in «Ahlâk» adlı eserinden —

I. Beyan — Ahlâki mezhep ki ona göre haz [lezzet] hayr-ı [iyi] ve cismâni [bedeni] haz, bütün diğerlerinin kötü [aslı] sebebidir.

Edonist iddia Gorciyas ve Kalikles gibi bazı sofistler tarafından iltizam olunmuştur. Fakat, müessisi Aristip olan bilhassa Sirenaik okul [mektep], ona [yani bu iddiaya] şöhret kazandırdı. Aristip diyordu ki, hayr-ı â'lâ şimdiki hazdır [yani ân'ın lezzetidir]; hikmet, şimdiki anda mahzûz olmakdan ibarettir. «Hayattan haz almayı ta'cil edelim; yarın ne olacağımızı kim bilir?»

Modern zamanlarda, Furye, Sen Simon'cular ve, daha az doktrinal [mezhebi] tarzda, romantikler şehvetin ve şehevânî ihtirasların şerefini [itibarını] iade etmeyi telkin ettiler.

Bir alman feylesofu olan Frederik Niçe, kıymetlerin bir istihalesine teşebbüs etmenin ve perhizkârlık, iffet gibi köle [esir] faziletlerinin yerine, efendilere lâyık olan zıd faziletleri ikame eylemenin zorunluğunu ilân etti.

Niçe eserinde yazıyordu ki «şimdiye kadar en kötü ve en ziyade iftiraya uğramış olan şu üç şeyi kuvvetlere tavsiye edelim: şehvet, hâkimiyet arzusu, egoizm [benecilik]». Edebiyat ekseriya bu meyillerden ilham almıştır.

Resim 5: *Eserlerinden örnekler*

Kaynakça

Celâl Hoca, *Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Yağmur Yayınları,1962.

Işık, Emin. "Celâl Hoca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/241-242. İstanbul: İSAM Yayınları, 1993.

Ökten, Mahmut Celaleddin. "Felsefeye Umumi Bir Nazar". *İslam Dergisi* 1/6 (Eylül- 1956), 20-21.

Ökten, Mahmut Celaleddin. "Yeni İlm-i Kelam Dersleri II". *İslam Dergisi* 1/9 (1957), 6-7.

Ökten, Mahmut Celaleddin. "Yeni İlm-i Kelam Dersleri IV". *İslam Dergisi* 1/10 (1957), 5.

Ökten, Mahmut Celaleddin. "Yeni İlm-i Kelam Dersleri V". *İslam Dergisi* 1/10 (1957),10-11.

Ökten, Mahmut Celaleddin. "Yeni İlm-i Kelam Dersleri". *İslam Dergisi* 1/1 (1956),7.

Öztürk, Şükrü. *Meçhul Kahraman İmam Hatip Liselerinin Banisi Mahmut Celaleddin Ökten.* Ankara: ANADER Yayınları, t.y.

Yorulmaz, Hüseyin. *Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca. İstanbul: Hat Yayınları*, 2011.

MEHMED BAHÂEDDİN KUMANDAŞ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Mehmed Bahâeddin, 1310/1894 yılında Of'un Gürpınar (Mapsino) köyünde doğdu. Hacı Hasan oğlu Recep Efendinin oğludur. Hafızlığını amcasından, diğer tahsilini yöredeki hocalardan tamamladı. Yozgat, İnebolu, Of ve Akçaabat'ta imam olarak görev yaptı. 1962'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1973'te vefat etti. Bulunduğu ortamlarda sözünü dinleten, sosyal münasebetleri çok güçlü olan, dinî ve hayrî hizmetlerde öncülük yapan nüktedan bir kimse idi. Okumayı, yazmayı, not almayı çok sever, edebiyat ve şiire özel bir ilgi duyardı. Yakınlarından elde ettiği evrakı sayesinde hakkında özgün bir çalışma yapan Ömür Ceylan, çeşitli konularda tuttuğu notlardan oluşan çok sayıda defterinin olduğunu, evrakının önemli bir kısmının ise kaybolduğunu düşündüğünü aktarır. Ceylan onu "Kitap okumayı seven, önemli gördüğü kısımları not alan, etrafında meydana gelen mühim hadiseleri kaydettiği bir günlük tutan, edebiyata ve özellikle şiire mâil mümtaz bir şahsiyet" olarak tasvir eder.[1]

Eseri

Beyânü'l-Hâl fî Ahvâli'l-İnsân

Mehmed Efendi'nin 1925 yılında 30 yaşında iken yazdığı *Beyânü'l-Hâl fî Ahvâli'l-İnsân* isimli 32 sayfalık bir şiir mecmuası vardır. Notları arasına kaydettiği çok sayıda manzum parçalar olmakla birlikte kendi hattıyla tertip ettiği tek şiir mecmuası budur. Yakınlarının elinde bulunan bu mecmua matbu değildir. Bu mecmuadaki şiirler Ömür Ceylan tarafından bir çalışmada neşredilmiştir. Ceylan'ın ifadesine göre eserde beyit ve dörtlüklerden oluşan 38 parça manzume yer almaktadır. Eser, klasik divan tertibinde olduğu gibi her harf için bir şiir olmak üzere alfabetik olarak sıralanmıştır. Şiirler genelde dinî, tasavvufî içeriklidir. Hz. Süleyman, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim, Hz. Eyüp gibi peygamberlerin kıssaları, emr-i bilmaruf nehy-i anilmünker, sırat, arasat, rıdvan gibi terimler, nefs-i emmare, masiva, nur-ı azam, ism-i azam gibi tasavvufi ıstılahlar şairin şiirlerinde sıkça işlediği konular arasındadır. Anadolu'nun her köşesine yayılan tasavvuf öğreti ve terbiyesi pek çok kimse gibi Mehmed Bahâeddin Efendinin de his ve düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır. Dolayısıyla bu izlerin etkileri, şairin kullandığı şiir dili ve üslubunda da kendini göstermiştir. Nitekim ancak usta bir şairin kaleminden çıkabilecek olan şu dörtlükte bu üslubu görmek mümkündür:[2]

Ey gönül bil ehl-i dünyâ bir gün olurlar türâb
Aldanan nefsine bulmaz âhiri bir katre âb
Bu cihânın sırrına aklım yetişmezdir neden
Fikr edilmez hâl-i mahşer dâimâ döner dolab

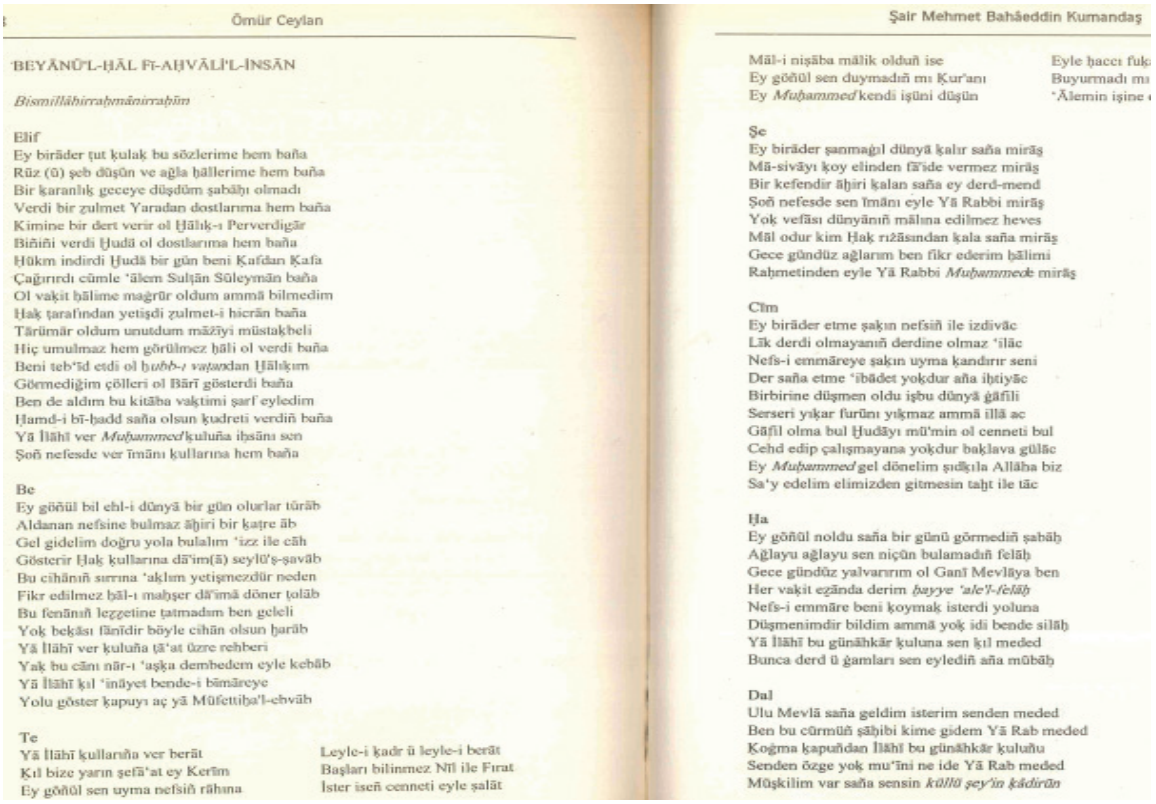
[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Ömür Ceylan, "Son Asır Trabzon Şairlerinden Mehmet Bahâeddin Kumandaş ve "Beyânü'l-Hâl Fi-Ahvâli'l-İnsân" adlı Şiir Mecmuası", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001),* haz. Mithat Kerim Arslan, A. Mevhibe Coşar, Kemal Üçüncü (Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları, 2002), 2: 341-366.

[2] Müellif ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ceylan, 2: 341-366.

Yine benzer üslup ve içeriğe sahip olan aşağıdaki dizeler de ona ait olup şairin zihin dünyasının söz konusu kültürler yoğrulduğunu gösterir mahiyettedir:

Kul kusursuz olmaz ammâ i'tirâfı olmalı
Hak rızası hoşdur ammâ ol rızâyı bulmalı
A'mâ oldu gözlerim ben görmez oldum yolları
Dâimâ kervân geçer hem bir ulu yol bulmalı

Ömür Ceylan

BEYÂNÜ'L-ḤĀL FĪ-AḤVĀLİ'L-İNSĀN

Bismillāhirraḥmānirraḥīm

Elif
Ey birāder ṭut ḳulaḳ bu sözlerime hem baña
Rūz (ū) şeb düşün ve aġla ḥāllerime hem baña
Bir ḳaranlıḳ geceye düşdüm şabāḥı olmadı
Verdi bir ẓulmet Yaradan dostlarıma hem baña
Kimine bir dert verir ol Ḫālıḳ-ı Perverdigār
Biñiñi verdi Ḫudā ol dostlarıma hem baña
Ḥükm indirdi Ḫudā bir gün beni Ḳafdan Ḳafa
Çağırırdı cümle 'ālem Sulṭān Süleymān baña
Ol vaḳit ḥālime maġrūr oldum ammā bilmedim
Ḥaḳ ṭarafından yetişdi ẓulmet-i hicrān baña
Tārümār oldum unutdum māżīyi müstaḳbeli
Hiç umulmaz hem görülmez ḥāli ol verdi baña
Beni teb'īd etdi ol ḥubb-ı vaṭandan Ḫālıḳım
Görmediğim çölleri ol Bārī gösterdi baña
Ben de aldım bu kitāba vaḳtimi şarf eyledim
Ḥamd-i bī-ḥadd saña olsun ḳudreti verdiñ baña
Yā İlāhī ver *Muḥammed* ḳuluña iḥsānı sen
Şoñ nefesde ver īmānı ḳullarına hem baña

Be
Ey göñül bil ehl-i dünyā bir gün olurlar tūrāb
Aldanan nefsine bulmaz āḫiri bir ḳaṭre āb
Gel gidelim doğru yola bulalım 'izz ile cāh
Gösterir Ḫaḳ ḳullarına dā'im(ā) seyrü'ş-şavāb
Bu cihānıñ sırrına 'aḳlım yetişmezdür neden
Fikr edilmez ḫāl-ı maḥşer dā'imā döner ṭolāb
Bu fenānıñ leẕẕetine ṭatmadım ben geleli
Yoḳ beḳāsı fānīdir böyle cihān olsun ḫarāb
Yā İlāhī ver ḳuluña ṭā'at üzre rehberi
Yaḳ bu cānı nār-ı 'aşḳa dembedem eyle kebāb
Yā İlāhī ḳıl 'ināyet bende-i bīmāreye
Yolu göster ḳapuyı aç yā Müfettiḥa'l-ebvāb

Te
Yā İlāhī ḳullarıña ver berāt
Ḳıl bize yarın şefā'at ey Kerīm
Ey göñül sen uyma nefsiñ rāhına
Leyle-i ḳadr ü leyle-i berāt
Başları bilinmez Nīl ile Fırat
İster iseñ cenneti eyle ṣalāt

Şair Mehmet Bahâeddin Kumandaş

Māl-i nişāba mālik olduñ ise
Ey göñül sen duymadıñ mı Ḳur'anı
Ey *Muḥammed* kendi işüni düşün
Eyle ḥacı fuḳ
Buyurmadı mı
'Ālemin işine

Şe
Ey birāder şanmagıl dünyā ḳalır saña mirāş
Mā-sivāyı ḳoy elinden fā'ide vermez mirāş
Bir kefendir āḫiri ḳalan saña ey derd-mend
Şoñ nefesde sen īmānı eyle Yā Rabbi mirāş
Yoḳ vefāsı dünyānıñ mālına edilmez heves
Māl odur kim Ḫaḳ rıżāsından ḳala saña mirāş
Gece gündüz ağlarım ben fikr ederim ḥālimi
Raḥmetinden eyle Yā Rabbi *Muḥammed*e mirāş

Cīm
Ey birāder etme şaḳın nefsiñ ile izdivāc
Lāk derdi olmayanıñ derdine olmaz 'ilāc
Nefs-i emmāreye şaḳın uyma ḳandırır seni
Der saña etme 'ibādet yoḳdur aña iḥtiyāc
Birbirine düşmen oldu işbu dünyā ġāfili
Serseri yıḳar furūnı yıḳmaz ammā illā ac
Ġāfil olma bul Ḫudāyı mü'min ol cenneti bul
Cehd edip çalışmayana yoḳdur baḳlava gülāc
Ey *Muḥammed* gel dönelim ṣıdḳıla Allāha biz
Sa'y edelim elimizden gitmesin taḫt ile tāc

Ḫa
Ey göñül noldu saña bir günü görmediñ ṣabāḥ
Ağlayu ağlayu sen niçün bulamadıñ felāḥ
Gece gündüz yalvarırım ol Ganī Mevlāya ben
Her vaḳit eẕānda derim *ḥayye 'ale'l-felāḥ*
Nefs-i emmāre beni ḳoymaḳ isterdi yoluna
Düşmenimdir bildim ammā yoḳ idi bende silāḥ
Yā İlāhī bu günāhkār ḳuluna sen ḳıl meded
Bunca derd ü ġamları sen eyledin aña mübāḥ

Dal
Ulu Mevlā saña geldim isterim senden meded
Ben bu cürmüñ şāḥibi kime gidem Yā Rab meded
Ḳoğma ḳapuñdan İlāhī bu günāhkār ḳuluñu
Senden özge yoḳ mu'īni ne ide Yā Rab meded
Müşkilim var saña sensin *küllü şey'in ḳādirün*

Resim 1: *Beyânü'l-hâl fî ahvâli'l-insân isimli eserdeki şiirlerden bir demet*

Kaynakça

Ceylan, Ömür. "Son Asır Trabzon Şairlerinden Mehmet Bahâeddin Kumandaş ve "Beyânü'l-Hâl Fi-Ahvâli'l-İnsân" adlı Şiir Mecmuası". *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001),* haz. Mithat Kerim Arslan, A. Mevhibe Coşar, Kemal Üçüncü (Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları, 2002), 2: 341-366.

MEHMED EFENDİ B. İBRAHİM EFENDİ VE ESERLERİ

Osman DEMİRCİ[*]

Hayatı

1214/1800 tarihinde Dernekpazarı Güney mahallesinde dünyaya gelen ve iyi bir dinî eğitimden geçen[1] Mehmet Efendi, bölgede dinî ilimlere olan ilgilerinden mütevellit olarak "Efendi oğulları" diye bilinen[2] bir ulema ailesinden gelmektedir. Efendioğullarından İbrahim Efendi *Kitab-ı Pend-i Attar* adlı eseri istinsah etmiş, İbrahim Efendi'nin babası Rize'nin Güneysu (Botamya) ilçesinde 1755- 1781 yılları arasında müderrislik yapan Mustafa Efendi de bazı eserleri istinsah etmiş, *Tarikât-ı Muhammediye* adlı eseri şerh etmiştir.[3] Mehmed Efendi'nin Of Nüfus Defter kaydında ismi "Kara Sakallı Efendi oğlu Molla Mehmet, Sin, 35" diye kayıtlıdır. Mehmet Efendi Of medreselerindeki tahsilinden sonra ilim tahsil etmek amacıyla Amasya'ya gidecektir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi torunu Mehmet Rüştü Günaydın Hoca'nın (1889-1969) 1952 tarihinde kaleme aldığı *Efendioğulları Sülalesi Tarihi* adlı eserde verilmektedir.[4]Meşâyih-i kiramdan müttaki bir zât olan Mehmet Efendi yirmi beş sene Zevayed köyünde kitap bulunmadığı zamanlarda dahi talebelerine hem kitap yazmış hem ders okutmuş ve aynı zamanda köyün camisini de bizzat kendisi yaptırmıştır. Mehmet Efendi, tahmini olarak sekiz Aralık 1304/1887 Perşembe günü vefat etmiştir.[5]

Eserleri

Şahsi kütüphanesinden günümüze gelen bir kısmını istinsah ettiği ve birisini de kendisinin kaleme aldığı yazma eserler bulunmaktadır. Hafız Mustafa tarafından 1178/1774 tarihinde yazılan ve Mehmed Efendi 1274/1857 tarihinde *Manzume-i akāid-i mesnevi* adlı eseri ile Amasya'da bulunduğu sırada 1251/1835 tarihinde tecvide dair bir cilt içerisinde bulunan üç risale ve Şâtibî'den on sekiz varaklık bir *Tecvid Risalesi'ni* istinsah etmiştir.[6] Mehmed Efendi'nin *Şerhü'l-Emâlî* adlı bir çalışması[7] ise Osmanlı medreselerinin klasikleşmiş *akāid* metinlerinden olan *Emâlî* üzerine yazdığı bir şerh ve eserin serbest bir şekilde Türkçe çevirisidir. *Şerhü'l-Emâlî*, müellifin torununun torunu olan Mehmet Günaydın tarafından sadeleştirmeye gidilmeden transkripsiyonu yapılarak orijinalliği muhafaza edilmiş ve bir kitap olarak neşredilmiş, *Manzume-i akāid-i mesnevi* risalesi de Günaydın tarafından aynı yöntemle kısaca tanıtılıp değerlendirilmesi yapılmış ve bir makale olarak yayımlanmıştır.[8]

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Trabzon, osman.demirci@windowslive.com

1 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi." *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 5 / 1 (Haziran 2018): 196.

2 Mehmet Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2008), 126.

3 Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", 114-115.

4 Efendioğlu Mehmet b. İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, haz. Mehmet Günaydın, (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2021), 9-11.

5 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 10-11.

6 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 10.

7 Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi.", 196;

8 Hafız Mustafa-Mehmet Günaydın, "Manzume-i Akâid-i Mesnevî", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 23 (Haziran 2014): 211-236.

1. Şerhü'l-Emâlî

Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ûşî'nin (ö. 575/1179) Arapça nazım halindeki *Emâlî* adlı eserini Türkçe olarak şerh eden Mehmet Efendi, eseri yazma sebebini eserin giriş kısmında şu şekilde belirtmiştir:

> Bu fakir Oflu hakîr ma'ruf beynel enami bil aczi vet-taksîr ider ki Ehli sünnet mezhebi üzere ilm-i akāid'i külliyen müştemil ve Havâriç ve Mu'tezile'nin akvali türrehatlarını reddi mütezammın manzâr-ı fuhûl olan *nazm-ı Emâlî* beyanı Arabî ve lügati ğaraibî olduğundan Türkî lisana tahvil eyledim. Ammeye nefi' olsun içün. Müsannifi olan İmamü'l-hüda Şeyh-i Allâme-i Ebû'l-Hasen Sirâcüddin...[9]

Müellif bire bir tercüme etmek yerine eseri şerh etme yoluna giderek serbest bir çeviri yapmıştır. 44,5 varak olan bu eserde beyitler kırmızı, metin ise siyah mürekkeple yazılmış ilgili âyet ve hadisler de üstten kırmızı çizgiyle görünür kılınmış, metin, muhtemelen bazı ilave notlar düşmek için aralarında belli bir mesafe olan çift cetvelle çizilmiştir. Eserin sonunda "herrerehu (onu yazdı) Mehmet b. İbrahim Mustafa b. İbrahim. Şemsiye: 20 Mayıs 1271; Kameriye: 16 Ramazan Cum'a günü öğle vakti" yani 1855 yılında yazıldığına dair bir not düşülmüştür.[10] Kelam tarihi açısından çok kıymetli olan bu eser, müellifin torunlarından olan Mehmet Günaydın tarafından gün yüzüne çıkartılmıştır. Günaydın bir makale çerçevesinde kısaca bahsettiği söz konusu eseri kitap olarak da neşretmiş, eserin aslını da kitabın sonuna koyarak mukayese edilmesine imkân sağlamış, içindekiler kısmını oluştururken Bekir Topaloğlu'nun *Emâlî Şerhi'*ni esas almıştır.[11] *Emâlî* metni Of medreselerinin bir kısmında talebeye ezberlettirilen[12] medrese muhitinde yaygın akāid metinlerinden birisidir. Eserin girişinde müellifin Ehl-i sünnetin İmam Mâtürîdî ve Ebû Hasan el-Eş'ârî olmak üzere iki imamının olduğunu ve bu iki İmam arasında çok önemli görüş ayrılıklarının bulunmadığını belirtmesi[13] sonraki dönemlerin ve bilhassa Cumhuriyet sonrası dönemlerinin derin kırılmalarını göstermesi açısından önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir. Bir diğer husus ise her ne kadar Osmanlı medreselerinde Eş'ârî kelam kitapları okunmuş ve müellifler kelama dair eserlerinde Eş'ârî kelam kitaplarına atıflar yapmış olsalar da itikad noktasında Mâtürîdî esasları benimsemiş olduklarını bu eserde de görüyoruz. Felsefî kelam çizgisi olan Râzî ekolüne uzak ve hatta ona alternatif bir ekolün önderliğini yapan İmam Birgivî dahi bunun istisnası değildir. Mesela müellif bu hükmü teyit edercesine Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik arasında en temel ayrım noktalarından olan Allah'ın sıfatları meselesinde Mâtürîdî tezi tercih etmekte *tekvin* sıfatını subûtî sıfatlardan birisi olarak saymaktadır.[14] Hayır-şer ve bu bağlamda irade konusunda Mu'tezile'nin, İmam Eş'ârî'nin ve İmam Mâtürîdî'nin konuya ilişkin görüşlerini nakleden müellif, bu görüşler içerisinde İmam Mâtürîdî'nin görüşünün en doğrusu olduğuna kanaat getirmektedir.[15] Müellifin bu eserde İmam Birgivî'ye ve onun *Tarikat-ı Muhammediye* adlı eserine atıflarda bulunması[16] ve yine bu çizginin referans kaynaklarından olan Gazzâlî'nin *ihya*'sına atıflarda bulunması,[17] aynı aileden Mustafa Efendi'nin *Tarikat-ı Muhammediye*'yi şerh etmesi Osmanlı kelam tarihi açısından dikkate değer bir ayrıntıdır. Klasik dönem Osmanlı kelamcılarının eserlerinde görülen Eş'ârî kelam kitaplarına atıflar bu eserde nadir olarak bulunmakta özellikle bir klasik haline gelen *Şerhu'l-Mevâkıf'*a hiç atıf yapılmanmaktadır. Bölge ulemasıyla sınırlandırılamayacak şekilde "Razî mektebi" olarak da isimlendirilen Fahreddin Râzî'nin felsefî kelam anlayışının bir devamı olan Osmanlı kelam düşüncesinin "Birgivî ekolü" denilen yeni bir

9 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 22; Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", 136.

10 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 12; Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", 127.

11 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 15.

12 Mustafa - Günaydın, "Manzume-i Akâid-i Mesnevî", 234-235.

13 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 21.

14 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 23.

15 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 25-26.

16 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 62.

17 İbrahim el-Ofî, *Emâlî Şerhi*, 31.

kelam anlayışıyla ciddi bir kırılmaya uğradığının izleri bu çalışmalarda da fark edilmektedir. Medreselerin zayıflamasına paralel olarak Osmanlı medreselerinde felsefî kelamın ihmal edilmesi ve bunun tabiî bir neticesi olarak Mâtürîdî çizginin gittikçe güçlenmiş olması burada üzerinde duramayacağımız ayrı bir tartışmanın konusudur. Mezhebin kurucusu olarak İmam Mâtürîdî'den bahseden müellif "Matürîdîlik mezhebi" demek yerine "Mezheb-i Hanefiyye" kullanımını tercih etmesi[18] kelam geleneği içerisinde Ebû Hanife'nin hem fıkıhta hem de itikatta İmam olduğuna dair yerleşik düşünceyle örtüşmektedir.

Eser, başta âyet ve hadisler olmak üzere yapılan diğer atıflarla zenginleştirilmiş ve kolayca anlaşılır, güzel ve akıcı bir Türkçe ile başta medrese talebesi olmak üzere Müslüman Türk halkının istifadesine sunulmuştur. Kelamdan farklı olarak akāid ilminin bütün Müslümanlar üzerine farz-ı 'ayn bir ilim olarak görülmesi medrese muhitinin dışında halkın da bu eserlerden istifade etmesini zorunlu hale getirmiştir. Akāide dair eserlerin Türkçeye kazandırılmasının hızlandığı bir dönemin ürünü olan eser, kelamî tartışmalara girmesiyle de farklılık arz etmektedir. *Emâlî* her ne kadar bir akāid metni olsa da *Emâlî Şerhi* olarak kaleme alınan bu eserde müellif, kelamî tartışmalara kısaca girmiş ve şerhle birlikte metin akāid metninden bir kelam eseri seviyesine çıkarılmıştır. Osmanlı medrese sisteminde kelam kitapları da diğer kitaplar gibi farklı düzeylerde ve hiyerarşik bir yapı içerisinde medrese müfredatında yer aldığından dolayı şerhle birlikte söz konusu eser bir üst düzey kelam metni seviyesine -muhtemelen orta alt düzey-çıkarılmıştır. Medrese talebesinin kolayca ezberleyebilmesi için beyitler halinde yazılmış olan *Emâlî* metni, anlaşılan Of medreselerinde talebenin bir gelenek olarak ezberlediği temel akāid metnidir ve müellif de medrese talebesinin daha iyi anlaması amacıyla eseri serbest bir şekilde Türkçeye çevirmiş ve şerh etmiştir. Bununla birlikte bu eser anlaşıldığı kadarıyla medrese muhitinde okutulmamış veya müellif söz konusu şerhi sadece kendi talebelerine okutmuş ve eser tek nüsha olarak yazarın kütüphanesinde keşfedileceği günü beklemiştir. Eserde Günaydın'ın haklı olarak dikkat çektiği üzere çoğunlukla Allah lafzı yerine Tanrı kelimesinin tercih edilmesi,[19] bu kelimenin sonraki dönemlerin politik gündemiyle negatif bir anlam kazanmadığı kadim dönemlerde Türk müelliflerin Tanrı kelimesinin kullanımında bir sorun görmediğini göstermektedir. Geleneksel şerh ve haşiye yazım türünde temel metnin eleştirilmesi dâhil birçok amaç gözetilse de daha çok metindeki temel görüşlere sadık kalınarak açıklamalar yapılması daha yaygındır ve müellifimiz de eserini böyle bir amaçla kaleme alarak geleneksel anlayışa sadık kalmıştır. Osmanlı medreselerinde öğretim dilinin-kitaplarının Arapça olması bir tercüme ihtiyacını da beraberinde getirmiş, Osmanlı döneminin son asırlarında tercüme faaliyetleri hız kazanmış ve hatta Türkçe bir kelam eserinin yazılması bazen siyasi iradeye konu olmuş, akāid metinlerinin Türkçeye tercüme edilmesi öncelikli bir mesele haline gelmiştir.

2. Manzume-i Akāid-i Mesnevî

1178/1774 tarihinde Hafız Mustafa'nın yazdığı Mehmed Efendi'nin 1274/1857 tarihinde istinsah ettiği *Manzume-i akâid-i mesnevi* adlı eserin aslı düz yazı olarak kimliği meçhul bir âlim tarafından kaleme alınmıştır. Hafız Mustafa çok beğendiği bu eseri anlaşılmasının zorluğu, yaşı küçük talebenin kolayca ezberleyebilmesi ve halka faydalı olması gerekçelerine binaen manzum olarak yeniden yazmıştır. Gerek metnin yazarı gerekse manzum olarak metni yeniden düzenleyen Hafız Mustafa hakkında ayrıca bir bilgiye sahip değiliz. Mehmet Efendi de bu konu hakkında bir açıklama yapma gereği duymamıştır. Eserin Of medreselerinin müfredatında bir ağırlığının olduğu özellikle mahalle mektebi düzeyinde bir ders kitabı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.[20]Bu tarz eserler Osmanlı eğitim felsefesi açısından alt düzey medrese öğrencilerine, sıbyan mektebi talebelerine ve daha geniş olarak halka hitap eden eserlerdendir.

---

18 İbrahim el-Ofi, *Emâlî Şerhi*, 27.

19 İbrahim el-Ofi, *Emâlî Şerhi*, 13-15, 41.

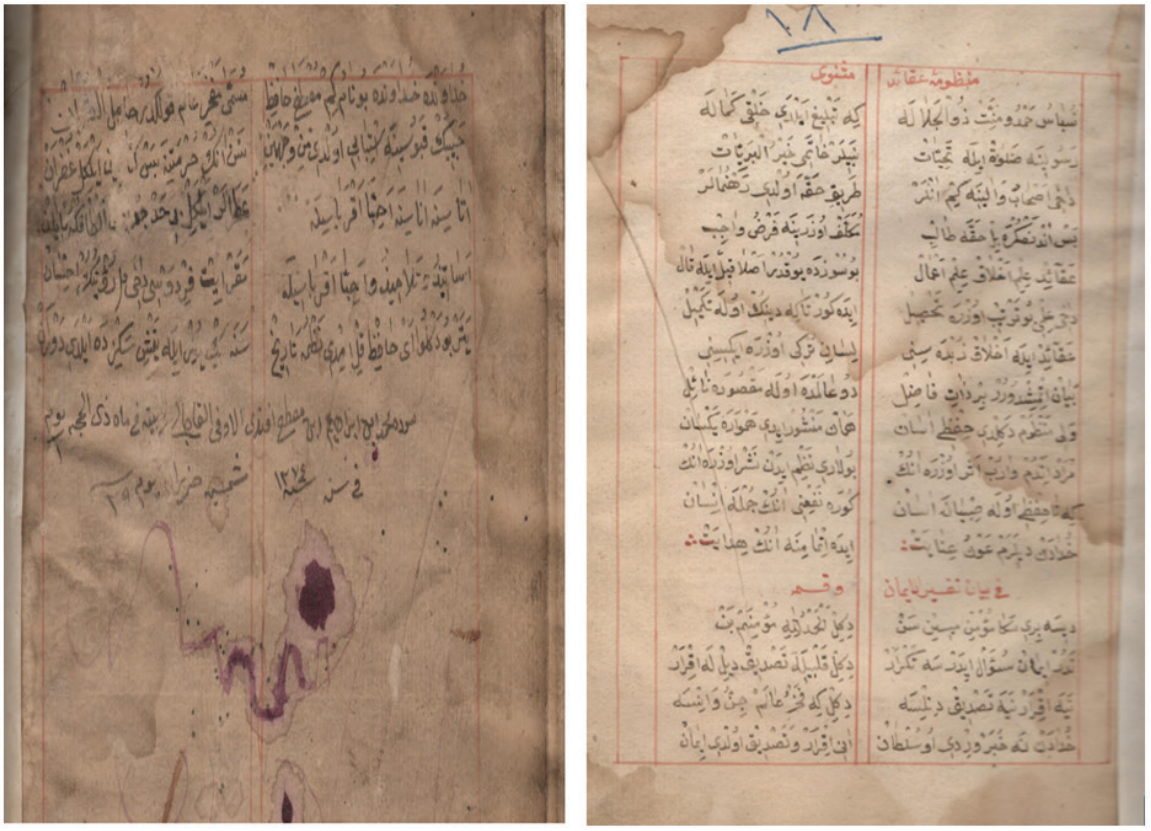
20 Mustafa - Günaydın, "Manzume-i Akâid-i Mesnevî", 211-212.

Akāid, amel ve ahlâk konularını ele alan eser on bölüm olarak planlanmıştır. Müellif, giriş bölümünde Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salatü selamdan sonra eserin yazılma nedenini belirtmekte, çoğunluğu iman konularına tahsis edilmek üzere ahlâk ve kısmen fıkha dair muhtelif ama her Müslümanı ilgilendiren konuları ele almaktadır. Eserde imanın tanımı, icmali ve tafsili iman, mukallidin imanının sahih olup olmadığı, Allah'ın sıfatları, itikadî ve amelî mezhepteki kurucu imamlar, dinin emir ve yasakları, ahlâken yapılması ve yapılmaması gerekenler kısaca değinilen konulardır. Mükellefin bilmesi farz kabul edilen dinin temel alanları olan itikad, amel ve ahlâk konularını ayrıntılara girmeden, ihtilaflı konulara dalmadan kısaca ele alması yönüyle kısa bir ilmihal olarak da değerlendirebileceğimiz eser, "Temmetil-Ahlâk Bi'avnil-Hallâk" başlığıyla bitirilmiştir. Sekiz varaklık bu kısa risalede başlıklar kırmızı; ana metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Metin kırmızı çerçeve içindedir.[21]

Resim 1: *Şerhü'l-Emâlî'nin ilk sayfası*
(Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", 136)

21 Mustafa - Günaydın, "Manzume-i Akâid-i Mesnevî",211-233.

Resim 2: *Manzume-i Akāid-i Mesnevî'nin ilk ve son sayfası*
(Mustafa - Günaydın, "Manzume-i Akâid-i Mesnevî", 236-237.)

Kaynakça

Efendioğlu Mehmet b. İbrahim el-Ofî. *Emâlî Şerhi*. haz. Mehmet Günaydın. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2021.

Günaydın, Mehmet. "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2008): 101-136.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 5 / 1 (Haziran 2018): 155-239.

Mustafa, Hafız. - Günaydın, Mehmet. "Manzume-i Akâid-i Mesnevî". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 23 (Haziran 2014): 211-237.

MEHMED EMİN EL-OFÎ VE ESERLERİ

Eyüp ÖZTÜRK[*]

Hayatı

Mehmed Emin Efendi[1] Trabzon'un Of ilçesine bağlı Ballıca (Mapsino) köyünde doğmuştur. Doğum tarihi 1815'tir. Babasının adı Hasan, dedesinin adı da Muhammed'dir. 23 yaşına kadar süren eğitim hayatı Of ve çevresinde geçmiştir. 1838 yılında İstanbul'a gitmiş ve sonraki eğitimine burada devam etmiştir. İstanbul'da Fatih Camii çevresine yerleşen Emin el-Ofi burada Saçlı Ahmed Efendi'nin dini sohbetlerine/derslerine katılmıştır. Ayrıca Toyranlı Mehmed Efendi'den dini ilimleri tahsil etmiş ve 1854 yılında icazetini almıştır. Bunun yanında Nakşi Şeyhi Ahmed Baba üzerinden tasavvufa intisap etmiştir.[2]

Mehmed Emin Efendi Nakşilik yoluna girmekle birlikte daha sonraları, kuruculuğu da kendisine atfedilen, *Fatih Sofuları* isimli özel bir dini grubun lideri olmuştur. Bu topluluk giyim kuşamlarından dini algılayış biçimlerine kadar alışılagelmiş olandan farklı özellikler gösteren, diğer dini gruplarla temasa geçmekten uzak duran, oldukça katı kuralları olan ve bunları tavizsiz şekilde uygulayan bir yapı görünümündedir. *Fatih Sofuları* hakkında ilk elden kaynak konumunda bulunan Hüseyin Vassaf'ın aktardığı bilgiler, bu grubun belli başlı özelliklerini tasvir edebilmemize imkân sağlamaktadır.

Fatih Sofuları giyim kuşam konusunda geleneksel tarzı benimsemiş ve yeni olan her şeyden uzak durmuş bir görünüm arz etmektedir. Grup üyesi erkekler beyaz takke üzerine beyaz sarık sarar, sakallarını uzatıp bıyıklarını dibinden keser, hacı yağı sürer ve gözlerine sürme çekerlerdi. Bunun dışında üzerilerine geniş beyaz cübbe ve şalvar giyer, ayaklarına da kırmızı veya siyah yemeni geçirirlerdi. Fes, kravat gibi modern zamanların kisvelerini giyen birisini görürlerse selam vermek bir yana başlarını öte yana çevirirlerdi. Bu gruba mensup kadınlar da çarşafa benzer siyah yeldirmeler giyer, başlarına büyük siyah başörtüleri, yüzlerine peçeler takar, ellerine de eldiven geçirilmesine gayret ederlerdi.[3]

Bu cemaatin en önemli özelliği kendilerinden olmayanlara karşı mesafeli olmaları idi. Onlar kendi dışındakilerden alışveriş etmez, kız alıp vermez hatta selamlaşmazlardı. Devletle herhangi bir şekilde iş tutmaktan uzak dururlar, devlet dairelerine gitmezler, herhangi bir devlet memuriyetine girmeyi de hoş görmezlerdi. Tasavvufa mensup bazı dervişlerde müşahede edilen bir uygulama olan etraftan para toplayarak geçinmeye (cerr geleneği) son derece karşı idiler. Bilakis çalışırlar ve geçimlerini de çoğunlukla ticaret ile sağlarlardı. Çocuklarını kendi şeyhlerinin mektepleri dışındaki okullara göndermezlerdi. Aynı şekilde yabancı dil öğrenmeye de son derece karşı idiler. Çocuklara temel olarak, Kur'ân-ı Kerim, ilmihal bilgisi ve Arapça dışında bir eğitim vermezlerdi. Kendilerine *Fatih Sofuları* isminin verilmesi, hayatlarını Fatih Camii çevresinde sürdürmeleri sebebiyleydi. Namazlarda başkalarına uymaya da is-

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eyupozturk@trabzon.edu.tr.

[1] Osmanlı geleneğinde aynı yazılışa sahip oldukları için Muhammed ve Mehmed isimlerinin arasını ayırmak zaman zaman problem olabilmektedir. Bizim çalışmamıza konu olan müellif daha çok Mehmed ismi ile maruf olmuştur. Bununla birlikte bazı risalelerinde isminin Muhammed olarak harekelendiği de görülmektedir. Bizim bu çalışmada Mehmed ismini tercih etmemiz onun sonraki literatürde Mehmed ismi ile meşhur olması sebebiyledir.

[2] Hüseyin Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Oflu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 3. Basım, 2 (Ek cilt) /221.

[3] Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi, 2015), 5/285.

tekli değillerdi. Bu sebeple Fatih bölgesindeki kendi meşreplerinden hocaların imamette bulundukları camilere gitmeye özen gösterirler ve namazda tadil-i erkana son derece önem verirlerdi. O dönemde yaygın olan tarikat usulllerine mesafeli dururlar, birçoğunu bidat olarak tavsif ederlerdi.[4]

Fatih Sofularının kurucu şeyhi olması hasebiyle Mehmed Emin Efendi'nin yukarıda tasvir edilen esasların müessisi olduğunu düşünülebilir. Bununla birlikte zikredilen düşüncelerin esasında Osmanlı toplumunda uzun bir süredir varlığını sürdüren bir geleneğin uzantısı olduğunu burada vurgulamak gerekmektedir. Bu anlamda Fatih Sofuları 16. asırda Birgivî Mehmed Efendi ile başlayan, 17. yüzyılda da Kadızade Mehmed Efendi, Üstüvânî Mehmed Efendi ve Vânî Mehmed Efendi ile devam eden bir çizginin[5] 19. asıra taşınan bir yansıması görünümündedir. Hüseyin Vassaf'ın Birgivî'nin *Tarikat-ı Muhammediy*e isimli eserini Fatih Sofularının temel kitabı olarak sayması bu duruma işaret eden karinelerden birisidir.[6] Mehmed Emin Efendi'nin birazdan zikredilecek eserlerinin dayandığı temel kaynakları da hemen hemen bütünüyle Birgivî/Kadızâdeli çizgisinin kendilerine mihver edindiği kitap ve risalelerden seçtiği burada ayrıca vurgulanmalıdır. Bütün bunlar ışığında, Ali Birinci'nin de işaret ettiği gibi[7], Mehmed Emin el-Ofî'yi Kadızadelilerin geç dönem bir temsilcisi olarak konumlandırmak yanlış olmayacaktır.

Mehmet Emin Efendi, Fatih dersiâmlarındandır. Fatih Camii'nde cuma günleri verdiği etkileyici vaazları ile meşhur olmuştur. Geçimini ticaret ile sağlamış, önce basmacılık daha sonraları sütçülük/yoğurtçuluk yaparak hayatını idame ettirmiştir. Aslen tasavvufi meşrebi olmasına rağmen vaazlarında çokca kendi zamanının tasavvuf şeyhlerini ve din ulemasını eleştirmiştir. Hem vaazlarında hem de yazılarındaki üslubu oldukça sert ve tavizsizdir.[8] Üslubundaki keskinlik sebebiyle resmi kovuşturmaya da maruz kalmıştır. Tütün içenlere karşı kaleme almış olduğu *Duhan Risalesi*'nde kullandığı sert ifadeler emniyet teşkilatının yürüttüğü bir tahkikata konu olmuş, o sırada bulunduğu Bursa'dan İstanbul'a getirtilerek soruşturmaya tabi tutulmuştur. Tahkikat neticesinde tütünle ilgili eseri zararlı bulunarak toplatılmış, kendisi de iki yıllığına Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir.[9] 1902 yılında İstanbul'da vefat eden Mehmet Emin Efendi Fatih Camii hazîresine defnedilmiştir.[10]

Eserleri

Mehmed Emin Efendi içinde yaşadığı ortamın ahir zaman olduğu kanaatinde olan, çevresindeki her şeyin yozlaştığını, Müslümanların büyük bir kısmının dinden ve ahlaktan uzaklaştığını düşünen, bu çerçevede yaşadığı ortama/zamana olumsuz bakan birisidir. Bu ruh hali onun hem vaazlarına hem de yazılı eserlerinin içeriğine yansımıştır. Ders verirken ve yazarken temel amacı, içinde yaşadığı toplumun üyelerini maruz kaldıkları olumsuz şartlardan olabildiğince kurtarmak ve onları doğru yola/felaha kavuşturmaktır. Bu düşünme biçimi Mehmed Emin Efendi'yi, eserlerini didaktik bir tarzla kaleme almaya yönlendirmiştir. O, kitap ve risalelelerinin içeriğini toplum tarafından terk edildiğini düşündüğü temel imani ve ahlaki ilkeleri insanlara hatırlatmak, çeşitli nedenlerle zaaf gösteren Müslümanları Allah'a kulluk görevi olan ibadetlere teşvik etmek amacı etrafında kurgulamıştır. Bu sebeple eserlerinde derinlikli kelami ve dini tartışmalardan uzak durmuş, konuları geniş kitlelerin anlayabileceği basitlik ve sadelikle ele almıştır. Mehmed Emin Efendi ders verirken olduğu gibi eser üretirken de ulema sınıfından ziyade halkı

4 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/285-286.

5 Söz konusu düşünce akımları hakkında geniş bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/191-194; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2001), 24/100-102.

6 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/286.

7 Ali Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde: Oflu Hoca Mehmet Emin Efendi ve Yasaklanan Duhan Reddiyesi", *Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikri Ahvâli*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 262.

8 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/286.

9 Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde", 266.

10 Elmalı, "Mehmed Emin Efendi, Oflu", 221.

merkeze almış ve geniş kitlelerle etkileşime girmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda kaleme aldığı risalelerin hemen hepsi, yaşadığı çağın insanlarının dini yaşamadaki eksikliklerini giderme amacına yöneliktir.

Mehmed Emin Efendi'nin zihniyet olarak Birgivî/Kadızâdeli geleneğinin bir uzantısı sayılması gereği, eserlerini dayandırdığı temel kaynaklar incelendiğinde rahatlıkla görülebilecektir. Onun, kitap ve risalelerinde doğrudan atıf yaptığı temel kaynakları şöyle bir tablo ortaya koyarak örneklemek mümkündür:

Mehmed Emin Efendi'nin Temel Kaynakları

Birgivî	Tarîkat-ı Muhammediye[11]
Birgivî	İnkâzu'l-hâlikin[12]
Birgivî	Cilâu'l-Kulûb[13]
Birgivî	el-Hadisu'l-Erbaîn[14]
Ebu Said el-Hâdimî	Berîkatü'l Mahmûdiyye[15]
Ebu Said el-Hâdimî	Eyyühe'l-Veled Şerhi[16]
Kadızade Ahmed Efendi	Amentü Şerhı[17]
Molla Hüsrev	Dürerü'l-hükkâm[18]
Molla Hüsrev	Mir'âtu'l-usûl[19]
Bezzâzî	el-Fetâva'l- Bezzâziyye[20]
İbrahim Halebî	Mülteka[21]
İbrahim Halebî	Halebî-i sagîr[22]
İmam-ı Azam	el-Fıkhü'l-ekber[23]
Gazzalî	İhyâu ulûmu'd-dîn,[24]
Kadı İyaz	Şifâ-i Şerîf[25]
Kaşgârî	Münyetü'l-musallî[26]
Beyzavî	Envârü't-tenzîl[27]
	Şerhu'l-Mesâbîh[28]
Bursevî	Rûhu'l-beyân[29]
Yahya Efendi	Mecâlis-i Sinaniyye[30]

11 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1308), 27; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, (İstanbul: y.y., ts.), 17.

12 Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1312), 21; Mehmed Emin *Efendi, Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 28.

13 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, 26; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 27.

14 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.), 6.

15 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, (İstanbul: Hurşit Efendi Matbaası, 1298), 9; Mehmed Emin Efendi, *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi* (İstanbul, y.y., 1327), 13; Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 16.

16 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, 10.

17 Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, (İstanbul, y.y., 1298), 8, 35.

18 Mehmed Emin Efendi, *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi*, 13.

19 Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminîn Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1308), 3.

20 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, (İstanbul: y.y., ts.), 16.

21 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

22 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

23 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

24 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 14.

25 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 14.

26 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

27 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

28 Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, (İstanbul: y.y., ts.) 9-11. İslam geleneğinde *Mesâbîhu's-Sunne*'ye yapılan şerhlerin sayısı kırklı rakamlara ulaşmaktadır. Bk. Selim Demirci, "el-Hatib et-Tebrizi ve Mişkatü'l-Mesâbîh'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 12-2 (2014), s. 100. Mehmed Emin Efendi risalesinde sadece *Şerhu'l-Mesâbîh* ifadesine yer verdiği ve hangi yazarın metnini kullandığına işaret etmediği için burada yazar kısmı boş bırakılmıştır. Söz konusu şerhlerin yazarlarının liste halinde bir görünümü için ayrıca bk. Mustafa Yasin Akbaş, Mesâbîḥu's-Sunne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 63-1 (2022), 75-80.

29 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

30 Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6.

Şüphesiz ki, Mehmed Emin Efendi'nin eserleri karşılaştırmalı bir tahlile ve etraflıca bir analize tabi tutulduğunda yukarıdaki listeye daha birçok eserin eklenmesi gerekecektir. Bununla birlikte zikredilenlerin onun zihin dünyasının hareket noktalarını tespit edebilmek için yeterli olduğu da açıktır. Liste incelendiğinde Mehmed Emin Efendi'nin eserlerindeki yoğun Birgivî/Kadızadeli damarın izleri daha ilk bakışta göze çarpmaktadır. Zira onun eserlerinde sık sık atıf yaptığı Birgivî, Kadızâde ve Hâdimî gibi müellifler doğrudan bu hareketin kurucu ve etkili üyeleri arasında değerlendirilmektedir. Bunlar dışındaki diğer eserlerin de Osmanlı geleneğince muteber addedilen ve bu yönüyle Birgivî/Kadızadeli çizgisince de hürmete layık görülen alimler tarafından kaleme alındıkları anlaşılmaktadır.[31]

Mehmed Emin Efendi 20'den fazla kitap ve risale kaleme almış olup bunların büyük bir kısmı Türkçe, çok az bir kısmı da Arapça olarak yayımlanmıştır. Eserlerinde kullanılan dil oldukça sadedir. Hemen hemen bütün çalışmaları, onun toplumda olduğunu varsaydığı bir eksikliği gidermek amacıyla kaleme alınmış, bir anlamda okuyucuyu dönüştürmeye talip olan metinlerdir. Bu amacından dolayı eserlerindeki dilinin zaman zaman çok sert ve mübalağalı olduğunu söylemek gerekecektir. Mehmed Emin Efendi kitap ve risalelerini kaleme alırken, eğer eser hacimli ise *bab* adı verilen bölümlere, babları da *fasıl* adı verilen alt başlıklara ayırmak, şayet küçük bir risale ise sadece fasıllardan oluşan bir iç düzen kurmak şeklinde bir yazım üslubu geliştirmiştir. Bab ve fasıllar işlenirken teorik tartışmaların sınırlı tutulması, geniş kitlelerin anlayabileceği hayatın içinden ve basit örneklerin tercih edilmesi üslubuna dair vurgulanması gereken bir diğer önemli özelliğidir.

Mehmed Emin Efendi'nin eserlerinin hemen hepsi halk nezdinde bir karşılık görmüş ve bu ilginin bir yansıması olarak birden çok baskıya mazhar olmuştur. Dolayısıyla Mehmed Emin Efendi'nin kitap ve risalelerinin nüshaları yaygındır ve bunları kütüphanelerde bulmak dönemin diğer müelliflerinin eserlerine nisbeten daha kolaydır. Bununla beraber, büyük bir kısmı Arapça olarak kaleme alınanlar olmak üzere, onun bazı eserlerinin nüshalarını temin etmek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda diğer eserlerindeki atıflardan Mehmed Emin Efendi'ye ait olduğunu öğrendiğimiz *Ta'likâtı'n-Nefîse, Ta'likâtı Cevheriyye*, *Sûre-i Fetih Tefsiri, Nasihat-nâme*, *Hulâsai Şerîat* ve *Tuhfetu'l-ihvân fî hakki'd-duhân* gibi risalelerin herhangi bir nüshasına erişilemiştir.[32] Mehmed Emin Efendi'nin eserlerinin büyük bir kısmının İstanbul'da basıldığı anlaşılmaktadır. Ancak nüshalarda hangi tarihte ve hangi matbaa tarafından basıldığı bilgisi genellikle ihmal edilmiştir. Onun eserlerinden nüshaları bulunabilenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Arapça Olanlar

1 Mecâlisü'l-irşâdiyye

Mehmed Emin Efendi'nin Arapça olarak kaleme aldığı, aynı zamanda en hacimli olan eseridir. Kitap 462 sayfadan oluşmakta olup birkaç defa basılmıştır.[33] Mehmed Emin Efendi eserini yazma nedenini, hemen her eserinde vurguladığı, zamanın kötülüğü algısı üzerine kurgulamıştır. O, yıllarca İstanbul ve diğer şehirlerde vaaz u nasihatta bulunup insanları gözlemlediğini dile getirmiş ve büyük bir kısmının tıpkı ölüler gibi ibadetlerden yüz çevirdiğini müşahede etmiştir. Ona göre çoğu insan dinin esasları konusunda cahil olup söz gelimi imanın mahiyetini bilmez, haram ile helali, farz ile nafileyi birbirinden ayıramaz vaziyettedir. Cahilliğin doğal sonucu ise insanların farzları bırakıp nafilelere odak-

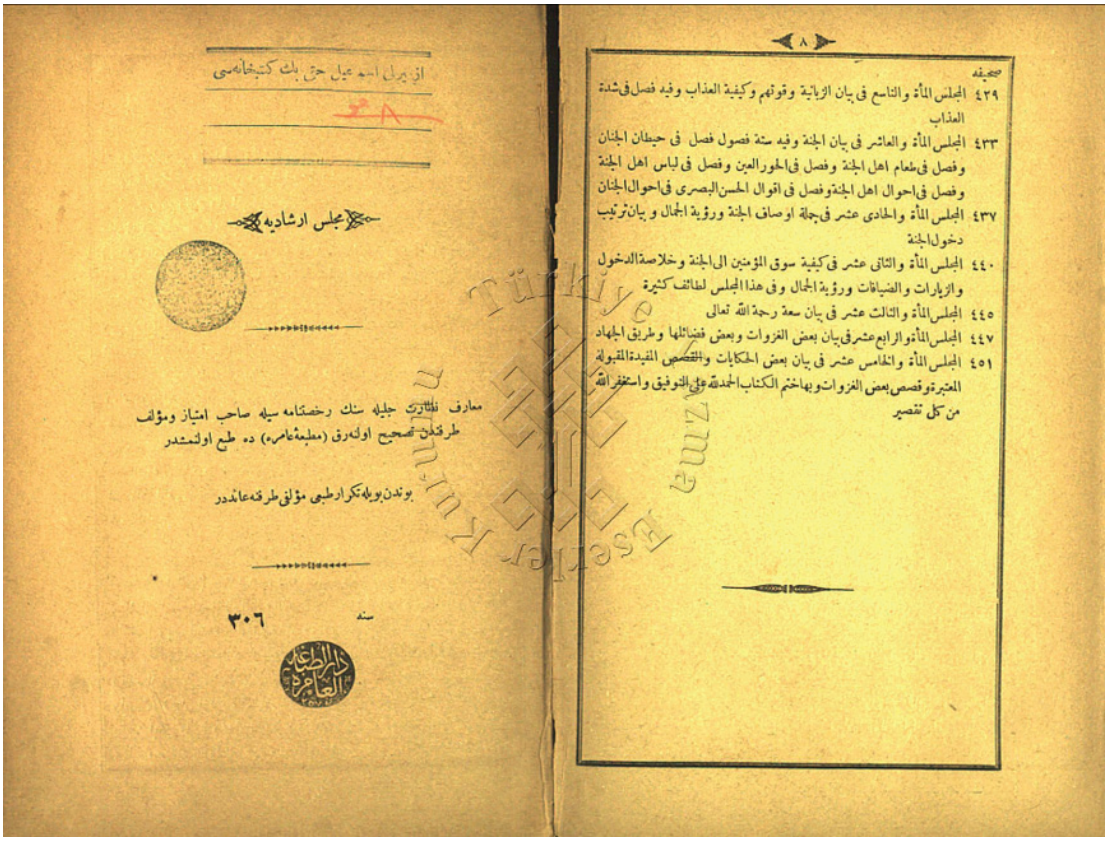
[31] Birgivî/Kadızâdeli çizgisinin kaynakları hakkında bk. Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı Fikir Dünyası ve Hadisçiliği*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002); Ali Durmuş, Kadizadeliler Hareketi: Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi, (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021).

[32] Bu risaleler Mehmed Emin Efendi'nin diğer eserlerinin kapak sayfalarında ona ait olarak zikredilmektedir. Bk. Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, (İstanbul; y.y., 1309), 1; Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminîn Risalesi*, 1 (kapak sayfası).

[33] Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 6. Eser aynı zamanda iki cilt halinde Türkçeye de tercüme edilmiştir. Muhammed Emin, *İrşad Meclisleri*, çev. Muhammed Hasan İnal, (İstanbul: Demir Kitapevi, 1980).

lanmaları, bidatleri işlemeyi adet edinmeleri ve önemsiz işlere yoğunlaşıp esas önemli olanları ihmal etmeleridir. Mehmed Efendi kendi başına kalıp düşündüğünde bütün bu olumsuzlukların iki nedenden kaynaklandığı kanaatine varmıştır: Ona göre din sahasında müşahede edilen olumsuzlukların ilk sebebi insanların dünya hayatına dalmalarıdır. Bu çerçevede dile getirdiği ikinci neden ise toplumu yönlendiren din adamlarının vaaz u nasihatlerini iki yüz sene önce tertip edilmiş, gereksiz işleri öne çıkaran ve içeriğinde zayıf rivayetler barındıran eserlere dayanarak inşa etmeleridir. Ancak bu vaizler yaptıkları işlerin eksik olduğunu, toplumsal sorunlara sadra şifa çözümler üretemediğini farkedip kavrayabilecek durumda değillerdir. İşte Mehmed Emin Efendi güncel sorunlara çözümler üreten kaynak eksikliğinden neşet eden bu boşluğu doldurmak için eserini kaleme almıştır.[34]

Mehmed Emin Efendi eserini meclis adını verdiği 115 başlık altında toplamıştır. Her bir başlık iman, namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel dini esaslarla ilgili meselere ayrılmıştır.[35] Başlıkların kayda değer bir kısmı da Hz. Muhammed'i sevmenin ve onun sünnetini yaşamanın önemine hasredilmiştir. Kitabın kalan bölümleri şer'i ilimleri öğrenmenin hükmünden nafile ibadetlere, takvanın öneminden vücud organlarının düşebileceği günahlara kadar çeşitli dini ve ahlaki ilkeleri merkeze alan vaaz u nasihatlere ayrılmıştır.[36] Kitap bir bütün olarak değerlendirildiğinde Mehmed Emin Efendi'nin yazmış olduğu diğer küçük risalelerinin bir toplamı gibidir. Zira bu kitapta işlenen başlıklar ile diğer risalelerinin içeriği arasında ciddi paralellikler söz konusudur. Bu anlamda *Mecâlisü'l-irşâdiyye*'nin Mehmed Emin Efendi'nin ilmi birikimini en iyi yansıtan eser olduğunu söylemek mümkündür.

Resim 1: *Eserin içindekilerinin son sayfası ve iç kapak*

[34] Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 7.

[35] Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 30-188.

[36] Mehmed Emin Efendi, *Mecalisü'l-İrşadiyye*, 188-193.

2. Risâlei İrşâdiyye fî beyâni'l-fâbûr ve'l-fabruka ve't-tiligrâf

Arapça olarak kaleme alınan eserin yaklaşık olarak 10 sayfadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Eserin Arapça aslına erişmek mümkün olmamıştır. Risalenin içeriğine 1986 yılında Rudolph Peters'in kaleme aldığı "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire. A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph"[37] isimli makale üzerinden vâkıf olunmuştur. Peters söz konusu makalesinde Mehmed Emin Efendi'nin risalesinin İngilizce'ye tam bir çevirisini de sunduğu için eserin içeriğine erişim imkânı bulunmuştur. Rudolph Peters'in çevirisini sunduğu risale 1978 yılında Türkiye'den aldığı bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Peters'in aktardığına göre mecmua iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümünde dört, ikinci bölümünde ise bir risale bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu mecmua içerisindeki risalelerin hiçbir yerinde açık bir şekilde yazar isminin yer almadığı anlaşılmaktadır.[38]

Risâlei İrşâdiyye fî beyâni'l-fâbûr ve'l-fabruka ve't-tiligrâf isimli risalenin Mehmed Emin Efendi'ye nisbet edilmesi Peters'in mecmuayı tanıtırken aktardığı birtakım karinelere dayanmaktadır. O, söz konusu çalışmasında elindeki mecmuada bulunan diğer risalelelerin içerik ve isimlerinden de bahsetmektedir. Peters'in aktardığına göre mecmuadaki risalelerden birisi olan Arapça *Risale-i Nasihatnâme*'nin kenarında "avamdan insanlar benim *Risale-yi iman, Hıfz-ı iman* ve *Nesayih-i ihvan* risalelerimi okusunlar" şeklinde yazarın bir tavsiyesi yer almaktadır.[39] Mehmed Emin Efendi'nin aynı isimde risaleleri olduğu bilindiği için bu ifadelerin ona işaret ettiği kuşkusuzdur. Yine Mehmed Emin Efendi'nin kitap ve risalelerinde, yeri geldiği zaman, okuyucuya diğer eserlerini okumayı tavsiye etmek gibi yerleşik bir üslubunun olması da söz konusu kanaati destekler bir husus addedilmelidir. Ayrıca mecmuanın ikinci bölümünde bulunan risale *Tuhfetu'l-ihvân fî hakkı'd-duhan* ismini taşımaktadır ki, bunun da Mehmed Emin el-Ofi'nin tütün hakkında kaleme aldığı eser olduğundan şüphe duyulmamalıdır.[40] Rudolph Peters de mecmuanın bizim görmediğimiz diğer risalelerinin üsluplarını dikkate alarak birisi dışında mecmuadaki eserlerin hepsinin aynı yazarın kaleminden çıktığı kanaatini serdetmiştir.[41] İngilizce çeviri üzerinden yapılan bir karşılaştırmada bile *Risâlei İrşâdiyye fî beyâni'l-fâbûr ve'l-fabruka ve't-tiligrâf*'ın üslubunun Mehmed Emin Efendi'nin ifade tarzı ile büyük oranda benzeştiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlar söz konusu risalenin Mehmed Emin Efendi'ye aidiyetine işaret eden güçlü karinelerdir. Bununla birlikte risalenin Arapça orijinali görmediğimiz için bu hususta kesin bir kanaat serdetmemiz şu an için mümkün değildir.

Müellif risaleyi çevresinden birilerinin kendisine kafirlerin 1240'lı yıllardan sonra icat ettikleri buharlı gemi, vapur, fabrika ve telgraf gibi muhdes şeylerin hükmünü sormaları üzerine yazmaya karar verdiğini belirtmiştir. Ancak risale yazarı mesele kendisine sorulduğunda hemen bir cevap vermemiş, bir süre konu üzerine düşünmüştür. Müellif bu bekleme sürecinde iken Allah'ın kalbine bir cevap ilham ettiğini ve bu ilham ışığında yazmaya karar verdiğini dile getirmektedir.[42]

Risalede yeni teknolojik araçların kullanılmasına karşı olumsuz bir tavır geliştirilmiş ve bunlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir. Bu bakış açısı "dünya nimetlerine mesafeli olmak" şeklinde formülüze edebileceğimiz bir zemine dayanılarak temellendirilmektedir. Müellifin düşüncesine göre

---

37 Rudolph Peters, "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire: A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph", *Die Welt des Islams*, 1/4 (1986), 76-105.

38 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 77-84.

39 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 84.

40 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 80.

41 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 83. Peters'in üslup olarak mecmuada istisna ettiği risalenin ismi *Risale fi beyani vezâifi'l-insan fi'ş-şerî'a*'dır.

42 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 87.

hayatın amacı Allah'a kulluk etmektir. Dünya nimetlerinden faydalanmak ise insanların ibadetleri yapabilmelerine imkân tanımaları sebebiyle zorunludur. Esasında insan dünya hayatındaki işlerinde ne kadar çok zahmet çekerse bunlar o ölçüde rahmete vesile olur. Teknolojik aletler ise müminler için hayatı kolaylaştırmaktadır. Bu minvalde düşünüldüğünde müminlerin işlerini kolaylaştırmak, onların ahirette görecekleri rahmetin azalmasına veya yok olmasına sebep olacaktır.[43]

Müellif teknolojik icatların eski zamanlarda değil, günümüzde yapılmasını bir problem addetmiş ve bu verili durumu bugünün insanında müşahede edilen yoğun dünya sevgisi ile açıklamıştır. Ona göre eskiler dünyayı hiç istemedikleri ve sadece Allah'a kulluğa odaklandıkları için bugün gördüğümüz icatları (gemi-vapur vb.) yapamamışlardı. Modern çağın insanlarının bunları yapabilmeleri ise onların dünya nimetlerine dalmalarının bir neticesidir.[44]

Müellife göre teknolojik icatlardan uzak durmayı gerektiren diğer bir husus, bunların inanmayanlar tarafından icat edilmiş olmasıdır. Bu aletler kafirler tarafından icat edildiği için onları kulllanmak doğal olarak mücitleri ile bir ilişki kurmayı doğuracaktır. Burada tehlikeli olan şey ise inançsızların bu işlere liderlik etmesinden dolayı her alanda bizim düşmanımız olması gereken bu insanların etkisine girme durumuyla karşı karşıya kalmaktır. Şayet bu yeni teknolojik aletler kullanılırsa Müslümanlar, o kafirlerin etkisine girmeye başlayacaklar ve artık kendi imamlarına değil, o kafirlere itaat edeceklerdir.[45] Bu tehlikeden dolayı bir Müslüman bir kafirin yaptığı iğneden ipliğe herşeyden tiksinti duymalıdır.[46]

Teknolojik icatların bir diğer zararlı sonucu, bunların sağladığı refah sebebiyle insanların artık Allah'a minnet ve saygı duymayı bırakmaları, müstağnilik düşüncesiyle Allah'a ibadetlerden yüz çevirmeleridir. Halbuki Müslümanlar her şeyin Allah'tan geldiğini bilmeli, elde ettiği her nimeti onun lütfuna bağlamalı ve her vesile ile Allah'a şükretmelidir. Teknolojinin getirdiği rahatlık ve refah ise insanları dünyalık zevklere daldıracak, Allah'ı ve ölümü unutturacak, günahları sıradanlaştırarak kalbin ölmesine yol açacaktır.[47]

Risalenin yazarı yukarıda özetlemeye çalıştığımız düşünceleri serdederek teknolojiye ve teknolojik aletlere karşı olumsuz bir tavır geliştirmiştir. Risalenin orijinal Arapça aslı görülmediği için Mehmed Emin Efendi'ye aidiyeti konusunda kesin bir dil kullanmak doğru değildir. Bununla birlikte, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, risalede dile getirilen fikirlerin Mehmed Emin Efendi'nin düşünce dünyası ile uyumlu olduğunu dile getirmek gerekecektir. Bu sebeple risalenin ona ait olmadığı tespit edilirse, muhtemel müellifi Mehmed Emin Efendi'nin yakın çevresi içerisinde aranmalıdır.

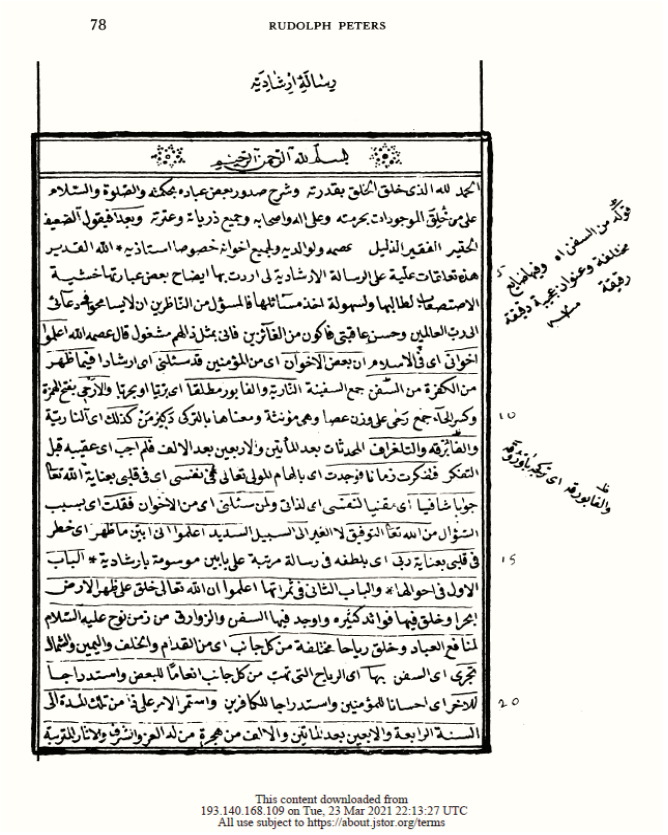
43 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 89.

44 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 92.

45 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 92-94.

46 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 101-102.

47 Peters, "Religious Attitudes towards Modernization", 96-98.

78 RUDOLPH PETERS

رسالة ارشادية

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي خلق الخلق بقدرته وشرح صدور بعض عباده بحكمته والصلوة والسلام
على من خلق الموجودات بحرمته وعلى آله واصحابه وجميع ذرياته وعترته وبعد فيقول العضيف
الحقير الفقير الذليل عصمه ولوالديه ولجميع اخوانه خصوصا استاذيه * الله القدير
هذه تعاليقات علمية على الرسالة الارشادية التي اوردت بها ايضاح بعض عبارتها خشية
الاستصعاب لطالبها ولسهولة اخذ مسائلها فاسئل من الناظرين ان لا يساهموني في عالي
الدرب العالمين وحسن عاقبتي فاكون من الفائزين فاني بمثل ذالهم مشغول قال عصمه الله اعلموا
اخواني اي في الاسلام ان بعض الاخوان اي من المؤمنين قد سئلني اي ارشادا فيما ظهر
من الكثرة من السفن جمع السفينة النارية والفابور مطلقا اي برّيا او بحريا والاربجي بفتح الهمزة
وكسر الجيم جمع ركبي على وزن عصا ومعناها بالتركي ذكر من كذلك اي النارية
والفابور فقه اي حكم ذلك اي ما ظهر
والغائر فقه والتاخراف الحدثات بعد المائتين والاربعين بعد الالف فلم اجب اي عجزت قبل
التفكر فلقد كرت زمانا فوجدت اي بالهام المولى تعالى في نفسي اي في قلبي بعناية الله تعالى
جوابا شافيا اي مقنعا لنفسي اي لذاتي ولمن سئلني اي من الاخوان فقلت اي بسبب
السؤال من الله تعالى التوفيق لا الى السبيل السديد اعلموا اني ابين ما ظهر اي خطر
في قلبي بعناية ربي اي بلطفه في رسالة مرتبة على بابين موسومة بارشادية * الباب
الاول في احوالها * والباب الثاني في ثمراتها اعلموا ان الله تعالى خلق على ظهر الارض
بحرا وخلق فيها فوائد كثيرة واوجد فيها السفن والزوارق من زمن نوح عليه السلام
لمنافع العباد وخلق رياحا مختلفة من كل جانب اي من القدام والخلف واليمين والشمال
تجري اي السفن بها اي الرياح التي تهب من كل جانب انعاما للبعض واستدراجا
للاخر اي احسانا للمؤمنين واستدراجا للكافرين واستمر الامر على ذا من ثلثمائة الى
السنة الرابعة والاربعين بعد المائتين والالف من هجرة من له العز والشرف والافتخار للقرية

This content downloaded from
193.140.168.109 on Tue, 23 Mar 2021 22:13:27 UTC
All use subject to https://about.jstor.org/terms

Resim 2: *Eserin giriş sayfası*

Türkçe Olanlar

1. Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân

Mehmet Emin Efendi'nin en meşhur risalelerinden biri olup 24 sayfadan ibarettir. Daha önce de zikredildiği üzere, ele aldığı konular işlenirken tütün kullananlara karşı kullanılan ağır ifadeler nedeniyle risale toplatılmıştır.[48] Mehmed Emin Efendi'nin risaleyi kaleme alma sebebi, çoğunlukla Arapça olmasından dolayı, halkın tütün hakkındaki eserlerin içeriğine ve ona dair hükümlere kolayca ulaşamadığı tesbitidir. Ona göre tütün içmek günahtır ve halkın tütün içmenin ne kadar kötü bir eylem olduğu hususunda uyarılması gerekmektedir. Bu sebeple müellif tütün konusunda Türkçe bir risale yazarak üzerine düşen uyarı ve irşad görevini yapmayı amaçlamıştır.

Mehmed Emin Efendi risaleyi kaleme alırken dönemin ulemasına ciddi bir eleştiri getirmiştir. Buna göre alimler irşad görevlerini yapmamakta, halk dalkavukluğu ve dünya zevklerine tamahkarlık gibi sebeplerden dolayı tütün konusunda halkı yeterince etkili bir şekilde uyarmamaktadır. Hatta bir kısım ulema, insanları ikaz etmek bir yana, onlara uyup kahvehanelere doluşmuş ve avam tabakası ile birlikte tütün kullanmaya başlamıştır.[49] Mehmed Emin Efendi risalesi ile dönemin ulemasının gevşeklik ve umursamazlığı nedeniyle ortaya çıkan bu boşluğu doldurduğunu düşünmektedir.

Türk akademi camiasında Mehmed Emin Efendi'nin tütün risalesi ile ilgili ilk yazıyı Ali Birinci kaleme almıştır.[50] Eser daha sonra Hüseyin Elmalı ve Mustafa Aydın tarafından Latin alfabesine çev-

48 Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde", 266.

49 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 2.

50 Birinci, "19. Asırda Bir Kadızâde", 258-267.

rilerek yayımlanmıştır.[51]Mehmed Emin Efendi risalesini üç bölüm halinde ele almıştır. Birinci bölüm tütünün hükmünü ve kerih oluşunu açıklamaya, ikinci bölüm tütünün yol açtığı zararlara dikkat çekmeye, üçüncü bölüm de tütün içmeyi terk edenlerin karşılacakları menfeatleri vurgulamaya ayrılmıştır. Müellif ilk bölümde yaklaşık yirmi kadar alimin tütün hakkındaki görüşlerini sıralamış, akabinde kendi fikrini izhar ederek duhânı (tütünü) ekmenin, biçmenin, alıp satmanın velhasılı tütün üzerinden para kazanmanın câiz olmadığı sonucuna varmıştır.[52] İkinci bölümde Hz. Peygamber'in anne-babasına ve meleklere eza etmekten başlayıp para israfına ve kafirlere benzemeye varıncaya kadar tütünün otuz bir adet zararı sıralanmıştır. En son dile getirilen otuz birinci zarar "tütün içmenin imansız ölmeye sebep olduğu" şeklindeki bir ifadeyle formüle edilmiştir.[53] Üçüncü bölümde müellifin tütün bırakılınca elde edileceğini söylediği yirmi adet fayda zikredilmiştir. Söz konusu kazanımlar esasında bir önceki başlıkta dile getirilen zararların zıt hallerinin formüle edilmiş biçimleridir. Söz gelimi israfın yok olması ile bir zenginlik kapısı açılacak, pis kokulardan kurtulmak suretiyle insanlar ferahlık elde edecek, iman ve ibadetle ilgili öne sürülen mahzurların izale edilmesiyle de daha müslümanca bir yaşam sürülecektir. [54]

Mehmed Emin Efendi tütünün yan çeşitleri olan nargile ve enfiye gibi maddelerin kullanımının da tütün ile eşdeğer derecede kötü olduğu kanaatindedir. Kahve konusunda ise ılımlı davranmış ve bu içeçeği tüketmenin caiz olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte kahveyi kahvehane gibi mekanlarda içmenin uygun olmadığını üstüne basa basa vurgulamıştır.[55] Burada caiz olmama durumu, kahvenin kendisinden kaynaklanan bir özellik sebebiyle değil, içilen ortamdan dolayıdır. Mehmed Emin Efendi kahvehane gibi ortamlara girmeyi hiçbir şart altında uygun görmemekte, oraları şer yuvaları olarak tavsif etmektedir.[56] Bu sebeple kahve uygun yerde içilmesi şartıyla caiz, hatta hazma iyi geldiği için faydalıdır. Ancak müellif kahveye karşı takındığı bu mütesâhil tavrını daha sonra kısmen bırakmaktadır. Zira o, kahve konusundaki son cümlelerini "Bu zamanda zalimlerin ve fasıkların adeti olduğu için terki evladır."[57] diyerek hitama erdirmektedir.

Resim 3: *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân isimli eserin ilk iki sayfası*

51 Hüseyin Elmalı-Mustafa Aydın, *Oflu Hoca'nın Sigara manifestosu: Risaletu Mürşidi'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019).

52 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 10-11.

53 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 11-19.

54 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 19-20.

55 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 24.

56 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 15.

57 Mehmed Emin Efendi, *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*, 24.

2. Şifâü'l-mü'minîn Risalesi

Risale Kâdî İyâz'ın Hz. Peygamber'e dair yazmış olduğu ve Osmanlı ilim çevrelerinde çokça okutulan *Şifâ-i Şerîf* ismiyle meşhur eserin özet bir tercümesinden ibarettir. Çalışmaya konu olan nüsha 87 sayfadan teşekkül etmiştir. Muhammed Emin Efendi risalenin girişinde adeti olduğu üzere zamanın Müslümanlarının kötü gidişatından yakınmakta, insanların artık Resûl-i Ekrem'in yolundan ayrıldıklarını ve onun sünnet-i seniyyesine ittiba etmekten uzaklaştıklarını dile getirmektedir. Bu kopuşun bedeli ise ağırdır. Ona göre, Resûl-i Ekrem'in sünnetinden uzaklaşmak ümmet-i Muhammed'in diğer milletler karşısında zelil ve güçsüz duruma düşmesinin temel sebebidir. Rakip diğer milletler Müslümanların içine düştükleri bu zaaf nedeniyle galebe kazanmış ve Müslümanları tahkire kalkışmışlardır. Bu düşünce Emin Efendi'yi *Şifa-i Şerif*'i tercüme etmeye götürmüştür. Beyanına göre o, ümmetin zelil halini düşündüğünde kurtuluşun ancak Allah Resûlü'nün yoluna tam bir mutabakatla olacağı fikrine varmış ve Hz. Muhammed'in yolundan uzaklaşmış insanlara Türkçe ibare ile Peygamberimizi tanıtmak için *Şifa-i Şerif*'in hulâsâ bir tercümesine girişmiştir.[58]

Mehmed Emin Efendi *Şifa-i Şerif* metninden tercümelere başlamadan önce risalenin iki faslını Kur'an-ı Kerim'in önemini vurgulamaya ayırmıştır. Burada Kur'an-ı Kerim'in inzal sürecini ana hatları ile anlattıktan sonra İslâm kelam tarihinin önemli konularından biri olan *halku'l-Kur'an* tartışmalarına girmiş ve bu hususta Kur'an'ın mahluk olmadığını vurgulayarak onu böyle bir sıfatla vasıflandırmanın küfür olacağı kanaatini serdetmiştir.[59]

Bu kısa girişten sonra müelllif *Şifa*'daki tertibe uygun olarak kitabını 4 ana bölüme ayırmıştır. Birinci bab, Hz. Muhammed'in Allah katındaki kadr u kıymetini ayetlerle açıklamaya ayrılmış olup 19 alt başlık altında konu işlenmiştir. İkinci bab, Allah Resûlü'nün kullar üzerindeki haklarını tespite odaklanmıştır ve 13 alt başlıktan oluşmaktadır. Üçüncü bab, Hz. Muhammed'in bir beşer olmasının ne manaya geldiğini, ona nelerin izafe edilip nelerin edilemeyeceğini tespite hasredilmiş olup 2 alt başlığa ayrılmıştır. Dördüncü bab ise Hz. Muhammed ve ashabına kötü söz söyleyerek onları zemmedenlerin nasıl bir akibetle karşılaşacaklarını, onların haklarında yürütülecek hükümlerin ne olduğunu bildirmeyi amaçlamakta olup 4 alt başlıktan ibarettir.

Mehmed Emin Efendi Kadı İyaz'ın eserini tercüme ederken zaman zaman ana metinde olmayan başka bilgileri de faydalı olacağı düşüncesiyle metne dahil etmiştir. Örneğin birinci babın 14. fasılı tamamıyla kıyametin isimleri hakkında bilgi vermeye ayrılmıştır. Müellif Gazzâlî üzerinden aktardığı bu bilgilerle okuyucularına kıyamet gününün dehşetini vurgulama imkânı bulmuştur.[60] Aynı şekilde hatimeye de risalede verilen bilgileri özetler mahiyette bir ekleme yapılmıştır.[61]

58 Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn Risalesi*, (İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1304), 4.

59 Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn*, 6.

60 Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn*, 39-42.

61 Mehmed Emin Efendi, *Şifâü'l-mü'minîn*, 80-81.

Resim 4: *Şifâü'l-mü'minîn Risalesinin ilk sayfası*

3. Mârifet ve Selâmet Risalesi

Marifet ve Selamet Risalesi 38 sayfadan ibaret olup 14 fasıldan oluşmaktadır. Fasıllar genel olarak Allah'ın isimlerini, varlığını, birliğini, sıfatlarını, varlığının delillerini anlatmak ve iman konusunda akla gelebilecek her türlü düşünceyi aydınlatmak hususlarına odaklanmıştır. Mehmet Emin Efendi'nin genel özelliği olan konuları sade ve basit bir şekilde anlatma tarzı bu risalede zaman zaman kaybolmaktadır. Bu durum risalenin kelam ilmine giren konulardan teşekkül etmesinin doğal bir sonucu gibidir. Zira iman esasları ile ilişkili konular, doğası gereği kolay anlaşılamayan, zaman zaman derinlemesine açıklamalar gerektiren bir yapıya sahiptir.

Mehmet Emin Efendi risalesini insanlara Allah Teâlâ'yı hatırlatmak ve iman ile ilişkili konuları kavratmak amacıyla kaleme almıştır. Zira insanın yaratılış amacı Allah'a iman etmek ve ona kulluk görevini yerine getirmektir. Bu ise ancak onu hakkıyla tanımakla mümkün olabilecektir. Bu açıdan bakıldığında risalenin tevhid kavramını ayrıntılı bir şekilde anlatma/kavratma hedefine odaklandığını söylemek mümkündür.[62] Müellif risalesinde iman konularını açıklarken Maturidi mezhebinin görüşleri yanında, Eşarilerin fikirlerine de değinmiştir. Mehmet Emin Efendi bu iki mezhebin hak olduğunu vurgulamış ve diğer itikadi mezheplerin varlığını bidat olarak tanımlamıştır.[63]

Mehmed Emin Efendi çoğu risalesinde iman ile ilgili temel konuların bilinmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. Onun bu düşüncesi *Mârifet ve Selâmet Risalesi*'nde de kendisini göstermiş ve müellif daha başlangıçda, konuyu mukallidin imanı meselesine getirmiştir. Mehmed Emin Efendi'ye göre bir kişi sadece anasından babasından duydukları şeylere dayanarak Allah'a inanır, ancak Allah'ın

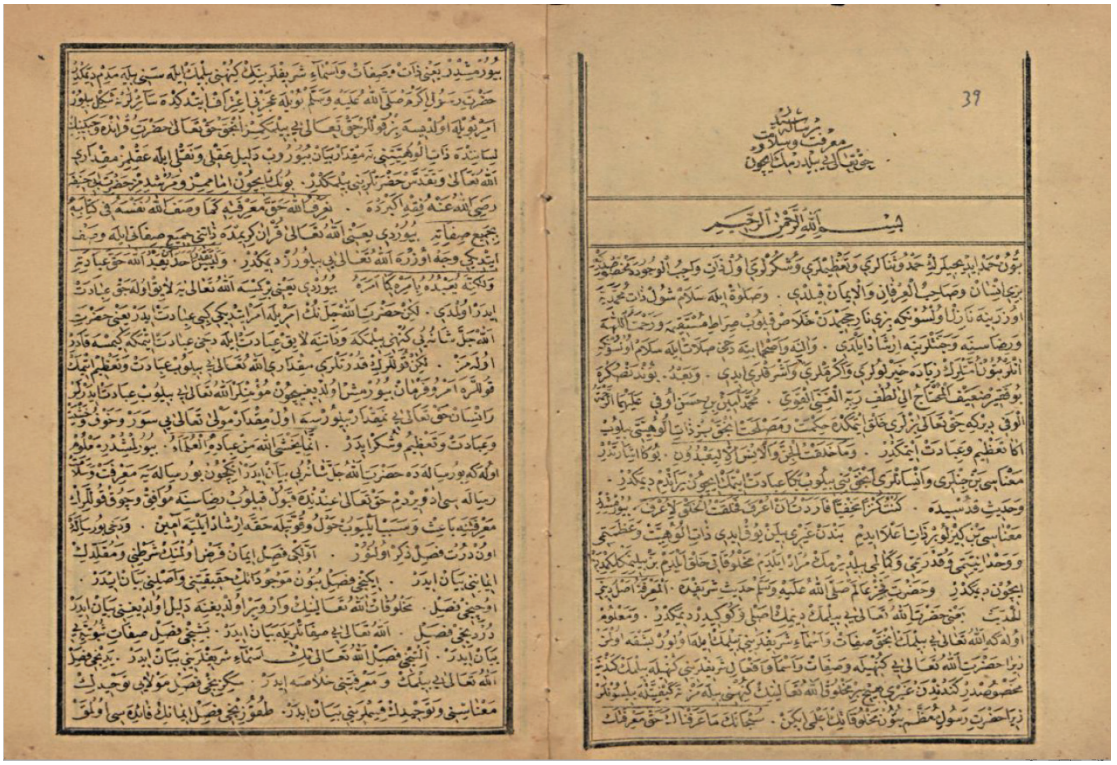
62 Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, s. 1-2.

63 Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 12.

varlığına dair delilleri bilmez ise, her ne kadar imanı sahih kabul edilse de bu eksikliğinden dolayı büyük günah sahibi olur.[64]

Mehmed Emin Efendi iman konusunda bilinçli olmanın önemini de ısrarla vurgulamıştır. Ona göre bir kişinin dili kelime-i tevhidi söylese ama aklı ne söylediğinin farkında olmasa; veyahut namaz kılıp, oruç tutsa ama söylediklerinin/yaptıklarının manasını bilmese onun tevhidi Allah indinde sahih değildir. Bunlar bu dünyada ehl-i tevhid muamelesi görse de hakikatte söz konusu kişilerin imanları yoktur ve onlar ahirette gerçek durumlarına göre muamele göreceklerdir. Mehmed Emin Efendi, bunları dile getirirken halkın büyük bir kısmının inandığı şeylerin manasını bilmediğini, öğrenmeye de gayret etmediğini vurgulayarak[65] kendi çağının insanlarına her vesile ile yaptığı kötümser eleştiriyi burada da tekrarlamıştır.

Mehmet Emin Efendi risalesindeki ilginç eleştirilerinden birisini zamanının bazı mutasavvıflarına yöneltmiştir. O, cahil, ehl-i bidat ve ehl-i dünya olarak tanımladığı kötü niyetli kişilerin şeyhlik davası güttüğünü ve "şeyhi olmayanın, şeyhi şeytandır" sözünün arkasına sığınarak insanları etraflarına topladıklarını dile getirmiştir. Mehmet Emin Efendi söz konusu ifadenin içerik olarak doğru olduğu kanaatindedir, ancak ona göre burada "şer'an makbul şeyhler" kasdedilmiştir. O, kendi zamanındaki tasavvuf önderlerinin büyük bir kısmını makbul şeyhlerden saymak bir yana, "şeytandan daha büyük şeytan" olarak tanımlamaktadır.[66] Mehmet Emin Efendi'nin bu vurgularını, onun tasavvufa karşı olumlu bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, zamane şeyhlerinin tavır ve edalarını onaylamadığı şeklinde tefsir etmek gerekmektedir.

Resim 5: *Mârifet ve Selâmet Risalesinin ilk iki sayfası*

64 Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 4-5.

65 Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 26-27.

66 Mehmed Emin Efendi, *Mârifet ve Selâmet Risalesi*, 30-31.

4. Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân

Bu eser Birgivî'nin tadil-i erkan isimli risalesinin tercümesi olup 31 sayfadan ibarettir**.** Mehmed Emin Efendi bu risaleyi çok faydalı bulduğu için tercüme edip Arapça bilmeyen geniş kitlelere ulaştırmak istemiştir. Böylelikle namazın eksik kılınmasından doğabilecek sıkıntılar bertaraf edilecektir.

Mehmed Emin Efendi metni tercüme ederken zaman zaman tasarruflarda bulunmuş, ekleme ve kısaltmalar yapmıştır.[67] Bu minvalde yaptığı eklemelerden birisinde tadil-i erkan olmadan kılınan namazların tekrardan kaza edilmesi gerektiğini Hz. Peygamber'in bir hadisine ve bazı ulemanın görüşlerine dayanarak dile getirmektedir.[68] Müellif, Birgivî'nin kitabının aktarımı bittikten sonra risalenin sonuna kendi kaleme aldığı uzunca bir bölüm eklemiş ve orada da namazın nasıl kılınması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatarak bir anlamda ta'dil-i erkânı adım adım okuyucularına tarif etmiştir.[69]

Resim 6: *Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân Risalesinin ilk iki sayfası*

5. İman Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu eseri, İslâm dininin en temel emir ve ilkelerinin bir araya getirilmiş hali olan *32 farz* öğretisini merkeze alarak oluşturulmuştur. Risale 24 sayfadan ve dokuz fasıldan ibarettir. İlk altı fasıl Allah'a, meleklere, kitaplara ve peygamberlere, ahiret gününe ve kadere imana, yani amentü esaslarına ayrılmıştır. Yedinci fasıl ehl-i sünnet mezhebine, sekiz ve dokuzuncu fasıllar ise namaz, abdest, gusül ve teyemmümün farzlarını öğretmeye hasredilmiştir.

Müellife göre zarûrât-ı diniyyenin büyük bir kısmı imanın farzlarından oluşmaktadır. Bunun için 32 farzı, erkek-kız bütün evlatlara, öğrencilere, köle ve cariyelere velhâsıl toplumun her kesimine öğretmek gerekmektedir. Mehmed Emin Efendi "günümüzde sadece Kur'ân öğretip çocukları gönderiyorlar, onlara 32 farzı yeterince öğretmiyorlar" tespitinde bulunarak mekteplerdeki hocaların büyük

67 Mehmed Emin Efendi, *Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân,* (İstanbul: y.y., 1319), 2.

68 Mehmed Emin Efendi, *Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân*, 14.

69 Mehmed Emin Efendi, *Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân*, 29-31.

günah işlediklerini düşünmekte ve onların cehenneme müstahak olduklarını dile getirmektedir.[70] 32 farza bu derece önem vermesinin tabii bir sonucu olarak Mehmed Emin Efendi, kendi yazdığı risaleyi "okumanın, okutmanın ve dinlemenin farz olduğu" iddiasında da bulunmuştur.[71]

Mehmed Emin Efendi bu risalesinde Ehl-i sünnet bahsini anlatırken padişaha itaatın lüzumu üzerinde de durmuştur. Sultana itaat etmenin şer'an vacib olduğu şeklindeki Ehl-i sünnetin genel kabulü olan hükümleri paylaşmış, hükümdar sonradan fasık olsa bile onu azletmenin caiz olmadığını, bu tarz hareketlerin büyük fitnelere yol açabileceğini vurgulamıştır.[72]

Mehmed Emin Efendi bulduğu her fırsatta para için Kur'an-ı Kerim ve diğer dini metinleri okuyan çağdaşı hocalara eleştiri getirmiştir. O, bu risalesinde de Ehl-i sünnet kavramını anlatırken para karşılığı, *Kur'an-ı Kerim* veya *Buhâri-i Şerif* veya *Şifâi Şerif* okuyanlara çok şiddetli bir şekilde hücum etmiştir. O, böyle kimselere bir şey okutanların sevap elde edemediklerini vurgulamış, bu işlerden para kazananlara da aldıkları ücretlerin helal olmadığı uyarısında bulunmuştur.[73]

Resim 7: *İman Risalesinin ilk iki sayfası*

6. Hıfz-ı İman Risalesi

Risale 31 sayfadan ibaret olup bir mukaddime, beş fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Risalede Allah, Peygamberler, Kur'an-ı Kerim, ilm-i şerif gibi başlıklar belirlenmiş ve her bir fasılda bunlarla ilgili elfaz-ı küfür unsurları incelemeye alınmıştır. Müellif mukaddimede, Kadı İyaz'ın *Şifâ-i Şerîf*'i, Bedru'r-Reşid'in *Risâle fî elfâzi'l-küfr*'ü, Abdurrahman bin Muhammed'in *Mülteka Şerhi*, Birgivî'nin

70 Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 2.

71 Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 5.

72 Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 16.

73 Mehmed Emin Efendi, *İman Risalesi*, 20-21.

Tarikat-ı Muhammediye'si ile *Birgivi Risalesi* gibi eserlerden faydalanarak risalesini yazdığını beyan etmektedir.[74]

Risalenin yazılış amacı insanları, küfre düşürebilecek lafızlar hakkında bilgilendirmek ve böylelikle farkında olmadan imanlarının kendilerinden gitmesine engel olmaktır. Mehmed Emin Efendi eserin girişinde zamanın bozulduğunu, cehaletin arttığını, herkesin heva ve hevesine uyduğunu vurgulamış; haram ve mekruhla fazla hemhâl olunduğu için gafletin arttığını dile getirmiş ve bunların bir neticesi olarak, küfüre götüren lafızları dillendirme veya sonu küfüre varmak olan işleri yapma gibi sebeplerle insanlardan imanın çıktığını iddia etmiştir.[75] Bu kabulü Mehmed Emin Efendi'ye eseri hakkında iddialı cümleler kurma zemini de hazırlamıştır. Zira o, söz konusu risalesini okuyup öğrenmenin namaz, oruç, zekât, hac ve Kur'an okumak gibi ibadetlerden daha sevap olduğunu dile getirmektedir.[76]

Mehmed Emin Efendi mukaddimede küfrün üç çeşidi olduğunu dile getirmiştir: Küfr-i cühûdî, küfr-i cehl ve küfr-i hükmî. Küfr-i cuhûdî, İslâm'ın hak din olduğunu inkâr etmektir. Kelime-i tevhidi ne manaya geldiğinin farkında olmadan okuyan kişinin küfrü ise küfr-i cehldir. Üçüncüsü ve en önemlisi küfr-i hükmînin ise şeriatta yüceltilmesi vacip olanı tahkir, tahkiri vacip olanı da tazim etmek olarak özet bir tanımının yapılması mümkündür. Ulemayı tahkir edip kafirleri yüceltmek, Mehmed Emin Efendi'nin bu tür küfre dair verdiği örneklerden birisidir.[77]

Mehmed Emin Efendi'nin küfre götüren şeylere verdiği örnekler oldukça çeşitli ve zaman zaman keskindir. Söz gelimi zaruret olmadan kafirlere mahsus elbiseleri giymek veya Allah Teâlâ'yı bir nesneye benzetmek küfürü gerektiren işlerdendir. Yine bir kimse şarap içerken veya domuz eti yerken "bismillah" derse veya herhangi bir vesile ile "Allah göklerdedir" şeklinde ağzından bir cümle çıkarsa o kişi artık kafir olmuştur.[78] Benzer şekilde teğanni ile Kur'an okuyan bir kişiye "Ne güzel Kur'an okudun." denilirse veya birisi "Teğanni ile Kurân, zikir ve salavat okumak helaldir." şeklinde bir cümle kurarsa onlar da artık kafir olmuşlardır.[79] Ona göre bir söz ile mümin olunabildiği gibi aynı şekilde kafir de olunabilir. Şayet bir kişi küfre götüren sözleri söyler ve tecdid-i iman etmezse nikahı düşer, dolayısıyla hanımıyla zina etmiş olur. Hanımıyla zina ettiği için çocuğu da veled-i zina sayılır. O kişi imanı olmadığı için boğazladığı hayvanlar murdar olur. Aynı zamanda kendisinin katlinin de helal olduğu kabul edilir. Böylesi kişilerin ancak tevbe edip iman ve nikah tazelemeleri durumunda bu tehlikelerden korunabilmeleri mümkündür.[80]

Yukarıda sadece bir kısmına işaret edilen örnekler bir bütün olarak birlikte değerlendirildiğinde Mehmed Emin Efendi'nin iman konusunda çok hassas ve aynı zamanda çok keskin görüşlere sahip bir alim olduğu ortaya çıkmaktadır. O, insanların imanın kolaylıkla kendilerinden çıkabileceğini düşündüğü için insanları uyarmaya karar vermiş ve onların imanını kurtarmaya talip olmuştur. Zira Mehmed Emin Efendi'ye göre bir kimse küfrü gerektirdiğini bilmeden küfre götüren bir sözü/şeyi söylese/yapsa o kişi yine kafir olmuştur, zira cehalet bir özür değildir. Bu sebeple yapılması gereken şey insanları bilgilendirmek ve onları uyandırmaktan ibarettir.

74 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 2-3.
75 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 2.
76 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 3.
77 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 4.
78 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 10.
79 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 16.
80 Mehmed Emin Efendi, *Hıfz-ı İman Risalesi*, 4-5.

Resim 8: *Hıfz-ı İman Risalesinin ilk iki sayfası*

7. Sıddîklar ve Nasihat Risalesi

Mehmed Emin Efendi risalenin dîbâcesinde eserini yazma amacı olarak Tevbe suresinin 119. ayetini[81] göstermiş ve burada vurgulanan "sıddıklarla beraber olun" ifadesini kendisini bu risaleyi yazmaya yönlendiren ana etken olarak açıklamıştır. Zira ona göre Allah Teâlâ bu ayetteki ifadelerle "bir kişinin muhabbet duyduğu insanın dinine dahil olacağını" vurgulamaktadır. Mehmed Emin Efendi de bu risalesi ile asıl muhabbet gösterilmesi gereken kişileri tarif etmeyi, bir anlamda "sıddıkların" nasıl tanınabileceğine dair alametleri derleyip okuyucuya sunmayı hedeflemiştir.[82]

Risale 24 sayfadan ibaret olup 14 başlığa ayrılmıştır. Başlıklar altında genel olarak sadıklardan olmanın manası, ashap döneminden sonra kimlere sadık denilebileceği gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Ona göre göre ashap döneminden sonra sadıklar tabiri iki grubu içine almaktadır. Bunlardan ilki ilmi ile amil olan ulema ve müctehitlerdir. Diğeri ise zikir, tefekkür ve ibadet ile meşgul olan tasavvuf ehlidir.[83] Bununla birlikte ulema taifesinin değeri şeriatı merkeze aldıkları için tasavvuf ehlinden bir nebze üstündür. Zira alimlerin faydası, onların hizmeti bütün ümmete yönelik olduğu için daha kapsamlıdır.[84]

Mehmet Emin Efendi tasavvuf ehlini sadıklardan saymakla birlikte ona göre sadece şeyh ismini taşımak veyahut bir tarikata girmek bu payeyi almak için yeterli değildir. Sadıklardan sayılacak bir tasavvuf ehli olmak, ancak şeyhin/sufinin kalbine gelen şeyleri şeriat süzgecinden geçirmesi, yani şeriatı bir ölçü kabul edip onun onaylamadığı batıl şeyleri terk etmesiyle mümkün olur. Bidatlere bulanmış bir vaziyette tekke ve hangahlarda şeyhlik taslayan cahil insanlar ise sadıklar zümresine dahil değildir.

81 Ayetin tam meali şu şekildedir: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun." Bk. et-Tevbe, 9/119.

82 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 2.

83 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 4-5.

84 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 6.

Dolayısıyla sıradan ahali, şeriate muhalif kelamlar eden ve delilsiz hükümler veren bu bidat ehli kişileri tasavvuf ehli sanıp aldanmamalıdır.[85]

Mehmed Emin Efendi okuyuculara risalesinin okunmasını ve içindekilerle amel edilmesini şiddetli bir şekilde tavsiye etmektedir. Ona göre zamane insanları yalan ve hikâyelerle dolu risaleleri/gazeteleri okuyarak vakitlerini boşa harcamaktadır. Halbuki bu cahil kişiler kendi risalesini okumak gibi din ve ahiretle ilgili şeylerle meşgul olsalar hem bilinç kazanacak hem de zaman israfına yol açan vesilelerden uzak durmuş olacaklardır. Mehmed Emin Efendi bu minvalde kendi risalesini okumanın önemli olduğunu düşünmektedir.[86]

Resim 9: *Sıddîklar ve Nasihat Risalesinin ilk iki sayfası*

8. Cihad Risalesi

Mehmed Emin Efendi 23 sayfadan ibaret olan bu risalesini cihadın önemini insanlara anlatmak amacıyla kaleme almıştır.[87] O, cihadın önemi üzerinde durarak kafirler ile savaşmanın gerekli şeylerden olduğunu vurgulamış ve dinin bekasının ancak cihad ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.[88] Mehmed Emin Efendi, eserini 11 alt başlık altında kurgulamıştır. Bu başlıklar cihadın ve şehitliğin faziletleri, cihadın farziyeti, cihattan yüz çevirmenin tehlikeleri, cihada beden ve malları ile destek olanların kazanacağı semereler, cihadın rukünleri, düşmana galip gelmek için yapılması gerekenler, cihad için okunacak dualar, düşmandan ele geçirilecek ganimetlerin hükmü, Bedir gazası ve şehidlerin namazı olarak sıralanmıştır.[89]

---

85 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 4-5.

86 Mehmed Emin Efendi, *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*, 3.

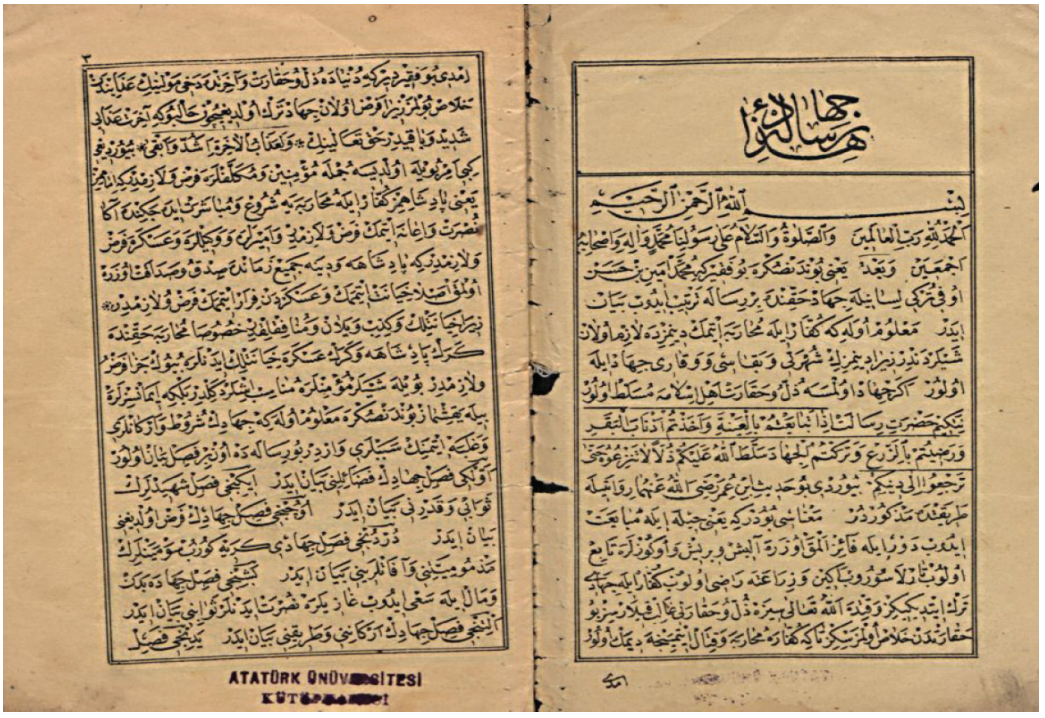
87 Risale ile ilgili olarak Hanifi Şahin tarafından bir çalışma yapılmıştır. Bk. Hanifi Şahin, "el- Hâc Muhammed Emin b. Hasan el- Ofi'nin Cihad Risalesi Bağlamında Siyasete Dair Görüşleri", *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/467-477.

88 Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 2.

89 Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 3-4.

Mehmed Emin Efendi "savaşta hem galibiyet hem de mağlubiyet Allah'tandır" demekle birlikte mağlubiyetin insandan kaynaklanan sebeplere dayandığını dile getirmiş ve bu sebepleri sıralamıştır: Buna göre Müslüman toplumları mağlub olmaya ilk sebep Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktaki kusurlardır. Diğer nedenler ise dünya süslerine meyletmek, Hak ehline hor gözle bakmak, kendi isteği ile kafirlere benzeyip onları sevmek, anaya babaya asi olmak, farz namazları ve cemaatle namazı terk etmek, sünnetleri terk etmek ve yalan söylemek gibi hususlardır.[90]

Risalede Bedir gazasına ayrı bir başlık açılmıştır. Müslümanların tarihte kazandığı ilk zafer olan Bedir gazasının oluşum şartları açıklanmış, bu savaşın hangi şartlar altında ve ne şekilde vukû bulduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Müellifin burada en çok üzerinde durduğu husus, Bedir gazasında Allah'ın melekler ile müminlere yardım etmesidir. Zira zafer Müslümanların kuvvet ve kudretiyle değil Allah'ın inayetiyle gelmiştir.[91] Mehmed Emin Efendi bu ifadeleriyle okuyucularına İslam'ın emir ve yasaklarına itinalı bir şekilde riayet ederlerse Allah'ın ümmete tekrardan yardım edeceği ve böylelikle yeni zaferlerin yaşanacağı mesajını vermektedir.

Resim 10: *Cihad Risalesinin ilk iki sayfası*

9. Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesini yazma amacı, insanlara günahlardan nasıl tevbe edebileceğini, kabul edilir bir tevbenin nasıl olması gerektiğini açıklamaktır. O, risalesine tövbe-i istiğfarın önemini vurgulamakla başlamıştır. Risalesini okuyanlara da her akşam ve sabah günahlardan tövbe etmeyi, iman tazelemeyi ve eşleriyle nikah tazelemeyi tavsiye etmiş; bunların nasıl yapılması gerektiğini söylenecek lafızlara kadar ayrıntılı bir şekilde tarif etmiştir.[92]

Risale 36 sayfadan ve 10 fasıldan ibarettir. İlk 4 fasıl günahların vasfı, Allah hakkına ve kul hakkına giren günahların hangileri olduğu, farz ve vacip amellerin kazaları ve dinen yapılmayan yükümlü-

90 Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 16.

91 Mehmed Emin Efendi, *Cihad Risalesi*, 22.

92 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, 2-3.

lükler için kişinin malından vasiyyet etmesinin gereği gibi hususları açıklamaya ayrılmıştır. Risalenin kalan fasılları ise vasiyetin nasıl yapılacağı, devr ve duanın kabul edilmesinin şartlarının neler olduğu gibi konular hakkında bilgi verilmeye hasredilmiştir.

Mehmed Emin Efendi risalesinde kişinin hayatı esnasında yapmadığı amellere/yerine getirmediği fiillere bir kefaret/karşılık olabilmesi için ölümünden sonra hangi malından ne miktarda verebileceğini uygulamalı bir şekilde tek tek anlatmıştır. Söz gelimi bir kişi kul hakkı ile ölürse onun tazmini için malının bütününü vasiyyet etmesi gerekmektedir. Ancak zekât, hac, kurban, namaz gibi temelde Allah hakkı olan ibadetlerden yapmadıkları varsa malının üçte birini bunların karşılığı olarak vasiyyet etmesi yeterlidir.[93] Risalede bir kişi öldüğünde kılınmayan namazlarının hesaplanarak kişinin malından fakirlere tasadduk edilmesinin gereği üzerinde de durulmuştur.[94]

Mehmed Emin Efendi bir kişinin yapmış olduğu bütün vasiyyetlerin geçerli olmadığını belirtmektedir. Örneğin bir kişi, vefatının üçüncü, yedinci veya kırkıncı gecesi yemek verilmesi için malından vasiyyet ederse bu vasiyet bidat olması sebebiyle batıldır, dolayısıyla geçerli değildir. Yine bir kişi, kendisinin ölümünden sonra camide, tekkede veya kabri başında para ile Kuran okunmasını vasiyet ederse bu da aslen bidat olduğu için geçersizdir. Yine insanların öldükten sonra kabrinin taş ile yapılması veya yazılarla süslenmesi gibi şeyleri vasiyet etmesi de özü bidat olan batıl işlerdendir.[95]

Bir bütün olarak bakıldığında Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesi bir kişi üzerinde Allah hakkı veya kul hakkı varken öldüğünde, böyle bir kişi için neler yapılması gerektiğini öğreten/hatırlatan bir ilmihal hüviyetindedir. Yazarın her bir durumu anlatırken ayrıntılı örneklerle yapılması gerekenleri açıklaması, ortalama bir Müslümana günlük hayatta benzer durumlarla karşı karşıya kaldığında nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretme amacına matuftur.

Resim 11: *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesinin ilk iki sayfası*

93 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, 18-21.

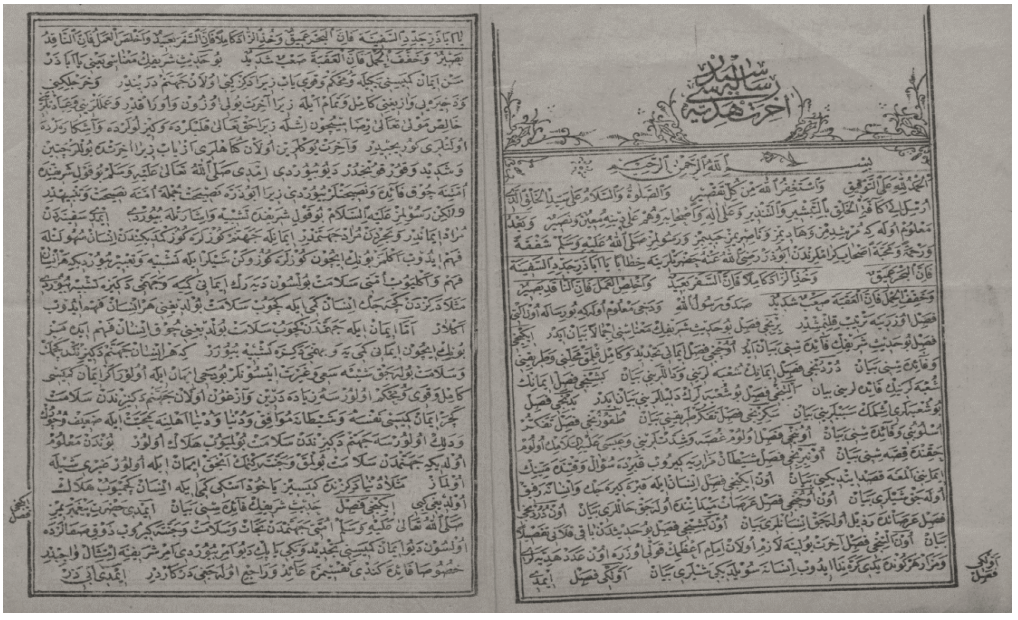
94 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, 16-17.

95 Mehmed Emin Efendi, *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*, 27-28.

10. Ahiret Hediyesi Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin toplumun olumsuz gidişatına karşı üzerine düşeni yapma arzusuyla kaleme aldığı risalelerden bir diğeri de *Ahiret Hediyesi Risalesi*'dir. Kullandığımız baskısı 32 sayfadan ibaret olan bu risale 16 fasıl üzerinden kurgulanmıştır. Mehmed Emin Efendi Ahiret Hediyesi risalesine Peygamberimizin Hz. Ebu Zer'e tavsiyesini içeren bir hadis ile başlamış ve risalenin ana çerçevesini bu hadisin manası üzerinden kurgulamıştır. Hadis şu şekildedir: "Ey Ebu Zer! Gemiyi yenile, çünkü deniz derindir. Azığını tastamam al, çünkü gidilecek yol uzaktır. Amelini halis kıl, çünkü gözetleyici olan (Allah) basirdir. Yükünü hafiflet, çünkü (yoldaki) geçit çok sarptır."[96] Risalenin ilk iki faslı bu hadisin mana ve faydalarını anlamaya hasredilmiştir. Mehmed Emin Efendi'nin bu hadisi zamanına uygulama mantığı şöyledir: Ebu Zer ashabdandır, zahid, âbid ve de günahsızdır. Hal böyleyken Resûl ona bu tasviyeleri yapmaktadır. Ebu Zer'e bu tavsiyeler yapılıyorsa 1290 senesinde, fesadın çoğaldığı, nefislerin yozlaştığı bu zamanlarda yaşayan bizlerin işi çok daha zordur. Artık ilim tahsili terk edilmiş, ulemadan kaçılmış, hakkı söyleyenler azalmış, doğru olanı dile getirenlere de düşmanlık edilmiştir. Her türlü fitne yayılmış, hak ile batıl arasındaki çizgi kaybolmuştur. Fitne ve bidatler zuhur etmiş ve cehalet yayılmıştır. İnsanlar peygamberlik, melekler, haram ve helaller gibi dinin temel konularını bilmeden ahirete gitmektedir.[97] Temeli bu zemin üzerine kurgulanan risale, tasvir edilen kötü ortamdan kurtulmak için nelerin yapılması gerektiğini kavratmak amacına odaklanmıştır.

Mehmed Emin Efendi yukarıdaki hadisin ilk cümlesi olan "gemiyi yenile, çünkü deniz derindir." ifadesini iman kavramı etrafında açıklamaktadır. Buradaki gemi iman, deniz ise cehennemdir.[98] Bu anlamda cehennemden kurtulmanın yolu olarak iman, risalenin ana konusu olmuştur. Öyle ki, risalenin neredeyse bütün başlıkları iman kavramı ve bunun neticesi olarak ahiret hayatında yaşanacaklar üzerine kurgulanmıştır. Bütün başlıklar altında insanın aklına başına toplayıp doğru yola ulaşabilmesi, gerçek varış noktası olan ahiret hayatında saadete erebilmesi için yapılması gerekenler hatırlatılmakta ve bu amaçların gerçekleşmesi için özenle seçilmiş tavsiyelere yer verilmektedir.

Resim 12: *Ahiret Hediyesi Risalesinin ilk iki sayfası*

96 Mehmed Emin Efendi, *Ahiret Hediyesi Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1298), 2. Hadis için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsti'dâd li-yevmi'l-meâd*, (Beyrut: Dâru't-Terbiye li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 54.

97 Mehmed Emin Efendi, *Ahiret Hediyesi Risalesi*, 4.

98 Mehmed Emin Efendi, *Ahiret Hediyesi Risalesi*, 2.

11. Nesâyih-i İhvân Risalesi

40 sayfadan oluşan bu risale esasında Birgivî'nin *Tarikatu'l-Muhammediyye* isimli meşhur eserinin bir hülasasıdır. Bu yönüyle risale bir ahlak mecmuasıdır. Mehmed Emin Efendi risalesini yazma amacını da içinde yaşadığı zamana karşı sahip olduğu olumsuz bakış açısı etrafında şekillendirmiştir. O, dinden uzaklaştığını, dünya meşgalesine daldığını düşündüğü insanlara istikamet üzere olmayı göstermek için risalesini kaleme almıştır.[99]

Eser bir mukaddime, 12 fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır. Fasılların başlıkları "Ellerin Afetleri", "Gözlerin Afetleri", "Kulakların Afetleri", "Midenin Afetleri" gibi *Tarikat-ı Muhammediye*'den hemen hemen aynen alıntılanmış, içeriğin oluşumunda da söz konusu eserden geniş bir şekilde istifade edilmiştir.[100] Mehmed Emin Efendi bu fasıllar altında zaman zaman raks, teganni, bidatler ve Yezid'e lanet gibi Kadızadelilerin klasik tartışma konularına girmiş, zaman zaman da "öğrencilerin çarşı-pazar ekmeğini yememesi" gibi ilginç tavsiyelerde bulunmuştur.[101]

Resim 13: *Nesâyih-i İhvân Risalesinin ilk sayfası*

12. Hatunlar Hakkında İddet Risalesi

24 sayfadan ve toplamda 10 fasıldan ibaret olan bu risale kadınlar için hazırlanmış olup onların özel günlerinde nasıl hereket etmeleri gerektiğini açıklamayı hedeflemiştir. Fasılların içeriğinin önemli bir kısmı hayız veya lohusa zamanlarının başlangıç ve bitişlerinin tesbiti ile kadınların bu dönemlerinde ibadetleri ne şekilde ve ne ölçüde uygulayabileceği gibi hususların tasvirine ayrılmıştır.

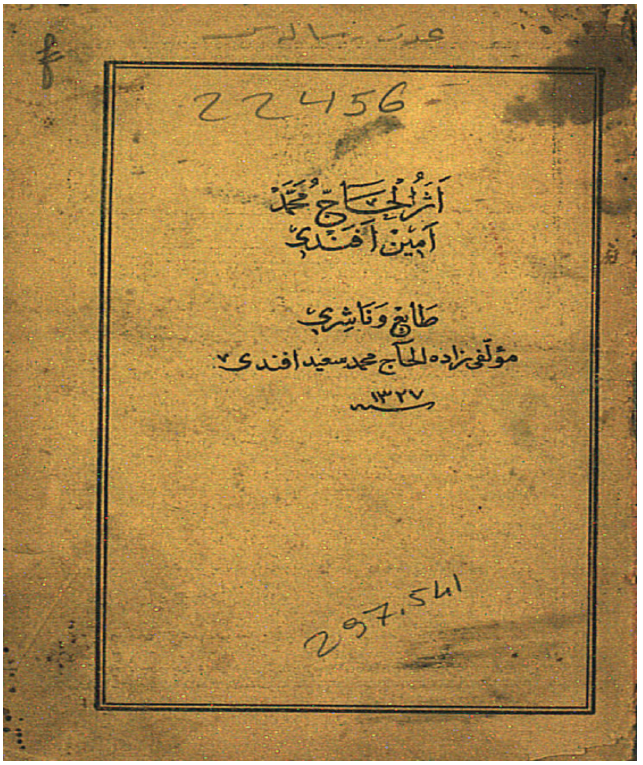
Kadınlarla ilgili özel hallerin açıklanmasına hasredilmiş bir eser olmakla birlikte risalenin neredeyse üçte birine denk gelen kısmı namazın öneminin vurgulanmasına tahsis edilmiştir. Mehmet Emin

99 Mehmed Emin Efendi, *Nesayih-i İhvan*, (İstanbul: y.y., ts.), 3-4.

100 Krş. Mehmed Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediye*, çev. Muhammed Taha, (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013), 405-478.

101 Mehmed Emin Efendi, *Nesayih-i İhvan*, 37.

Efendi İslam dinindeki en üst mertebelere ancak namazla ulaşılabileceğini aktarmış, dünya ve ahiret mutluluğunun ancak bu ibadetle sağlanabileceğini dile getirmiştir.[102] Müellifin tamamen özel bir konu için planlamış olmasına rağmen risalesinin dikkate değer bir kısmını namaz ibadetine ayırması, onun bu ibadete ne kadar değer verdiğini gösteren bir işaret olması bakımından son derece değerlidir.

Resim 14: *Hatunlar Hakkında İddet Risalesinin kapağı*

13. Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesi 32 sayfadan ve 17 fasıldan ibarettir. Risalenin yazılış amacı Allah'a karşı kulluk görevinde yapması gerekenleri insanlara hatırlatmaktır. Müellif risalesini Zâriyat suresindeki "ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"[103] ayetini merkez alarak oluşturmuştur. Ayetin buyurduğu şekliyle Allah'a makbul bir kul olabilmek için yapılması gerekenler risalenin temel hedefi olarak öne çıkmaktadır. Eser bu çerçevede bir Müslümanın Allah karşısında yapması gereken görev ve ödevleri özet bir şekilde geniş kitlelere duyurma amacını taşımaktadır.

Mehmed Emin Efendi bir kulun Allah karşısında yapması gerekenleri altı derece/mertebe halinde sıralamıştır. Akabinde zikredilen bu hususları başlıklar altında kısa ve öz bir şekilde tek tek açıklamaya girişmiştir. Her bir açıklamanın peşinden, usulüne uygun bir şekilde görevler yerine getirildiğinde bunlardan elde edilecek netice ve faydalar da zikredilmiştir. Maddeler önem sırasına göre listelendiği için insanların takdim-tehir yapmadan sıralamaya riayet ederek bu görevleri ifa etmesinin önemi satır aralarında ısrarla vurgulanmıştır.[104]

Mehmed Emin Efendi'nin sıralamasına göre bir insanın ilk görevi iman etmektir. İmandan sonra farzları bilip uygulamak ve haramlardan kaçınmak ikinci görevdir. Üçüncü sırada ise vacipleri bilip

[102] Mehmed Emin Efendi, *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi*, 15-20.

[103] ez-Zariyât, 51/56.

[104] Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 2-3.

tahrimen mekruh görülen şeylerden kaçınmak vardır. Dördüncü görev sünnetleri bilip uygulamak ve tenzihen mekruh addedilen şeyleri terk etmektir. Beşinci aşamada dinen güzel kabul edilen şeyleri (müstehapları) bilmek, boş ve gereksiz işlerden (mâlâyânîden) uzak durmak yer almaktadır. Son maddeye ise Allah'ı zikredip masivadan uzaklaşma yani Allah'tan gayrı her şeyi terk etme mertebesi konulmuştur. Listedeki ilk beş madde esasında İslam dinindeki gelenekselleşmiş yükümlülükler sıralamasıdır. Bu sebeple, Mehmed Emin Efendi listedeki sıralamayı takip ederek uygulama yapmanın şer'an şart olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.[105]

Eserin göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir kısmı dönemin mutasavvıflarını eleştirmeye hasredilmiştir. Mehmet Emin Efendi bu minvalde cahil şeyhlerin ortaya çıktığını belirtmiş ve bu türedi şeyhlerin ayyaş, ahmak, bî-namaz ve hırsızlardan, rüşvetçi ve yalancılara varıncaya kadar hiç kimseyi ayırt etmeden herkese inabe verdiklerini, bununla da yetinmeyip kadınları da işin içine dahil ettiklerini dile getirmiştir. Müellife göre tasavvufa giren bu bozuk tabiatlı kişiler, türlü ahlaksızlıkları işlemelerine rağmen sadece zikir çekmekle üst mertebelere ulaşabilecekleri fikrine inandırılmışlardır.

Mehmet Emin Efendi yalancı şeyhlerin zaman zaman harikulade şeyler göstererek insanları etkilediklerini söylemektedir. O, bu olguya çok ihtiyatlı yaklaşmakta ve dinde kerametlerin çok önemli olmadığını, yeri geldiğinde olağanüstü hadiseleri kafir ve müşriklerin dahi gösterebildiğini vurgulayarak bir şeyhin değerinin tayininde aslolanın Allah'ın emir ve yasaklarına ittiba olması gerektiğini okuyucularına hatırlatmaktadır.[106] Bu çerçeveden bakan birisi olarak Mehmed Emin Efendi doğru yoldan saptığını düşündüğü dönemin bazı mutasavvıflarını, "küfür ve şirk ehli" gibi ifadelerle anmıştır.[107] O, zikri Allah'a yapılan en büyük ibadet olarak tanımlamasına rağmen hedefe aldığı cahil şeyhleri bu pâyeden istisna etmiş ve onların yaptıkları bu tarz eylemleri "şeytanı zikrediyorlar" gibi ağır ifadelerle zemmetmekten çekinmemiştir.[108]

Resim 15: *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesinin ilk iki sayfası*

105 Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 2-3.

106 Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 16.

107 Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 8-9.

108 Mehmed Emin Efendi, *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*, 19.

14. İrşad ve Münâcât Risalesi

15 sayfadan ibaret olan bu risale oldukça kısa olup merkezinde Fâtır Suresinin 28. ayetinde zikredilen "Allah'tan hakkıyla ancak alimler korkar"[109] ifadeleri yer almaktadır. Mehmed Emin Efendi söz konusu ayeti yorumlarken bir kişinin Allah'ı hakkıyla bilebilmesi için önce kendisini bilmesi gerektiğine dikkat çekmekte ve insan doğasının zayıflığını bu vesile üzerinden tekrardan vurgulamaktadır.[110] Ona göre, insan biraz tefekkür ettiğinde özü toprak olan değersiz bir varlık olduğunu anlayacak ve bunu idrak ettiği zaman da çok şükreden birisi olacaktır.[111] Ana vurgusu bu zemin üzerine kurgulanan risalenin kalan kısımlarına bir münâcaat, bir adet de vird edinilmesi tavsiye edilen bir dua nakşedilmiştir.

Mehmed Emin Efendi risalenin münacaat kısmını Hz. Ebu Bekir'in meşhur kasidesine ayırmıştır. O, icmalen tercüme ettiği bu kaside üzerinden güçsüz ve zayıf olan insanoğluna Rabbin kudretini anlatmaya çalışmaktadır. Kasidenin başlangıç dizesinde Hz. Ebu Bekir'in Allah karşısında kendisini "müflis" olarak tanımlamasına Mehmed Emin Efendi tarafından özellikle dikkat çekilmiştir. Hz. Ebu Bekir'in bu ifadesi ile, imanı herkesten daha değerli olmasına rağmen, kendi amellerini yeterli görmediğine işaret etmesi, her türlü bozukluğu tecrübe eden zamane insanları için ibretlik bir uyarıdır. Hal böyle iken herkes aklını başına toplamalı ve dünya zevklerinden yüz çevirerek dinin emirlerine sarılmalıdır.[112]

Mehmed Emin Efendi Hz. Ebu Bekir'in kasidesini aktardıktan sonra, risalenin hatime kısmına uzunca bir dua metni eklemiştir. O, bu vesile ile okuyucularına seslenerek onlara bu duayı vird edinmelerini tavsiye etmiş ve her gün bu virde devam etmelerini salık vermiştir.[113] Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Allah'ı bilmenin ve onun verdiği nimetlere şükretmenin insan için zaruri bir ihtiyaç olduğunu vurgulamak, risalenin temel amacı olarak öne çıkmaktadır.

Resim 16: *İrşad ve Münâcât Risalesinin ilk iki sayfası*

109 el-Fâtır, 35/28.

110 Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1302), 2-3.

111 Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, 3.

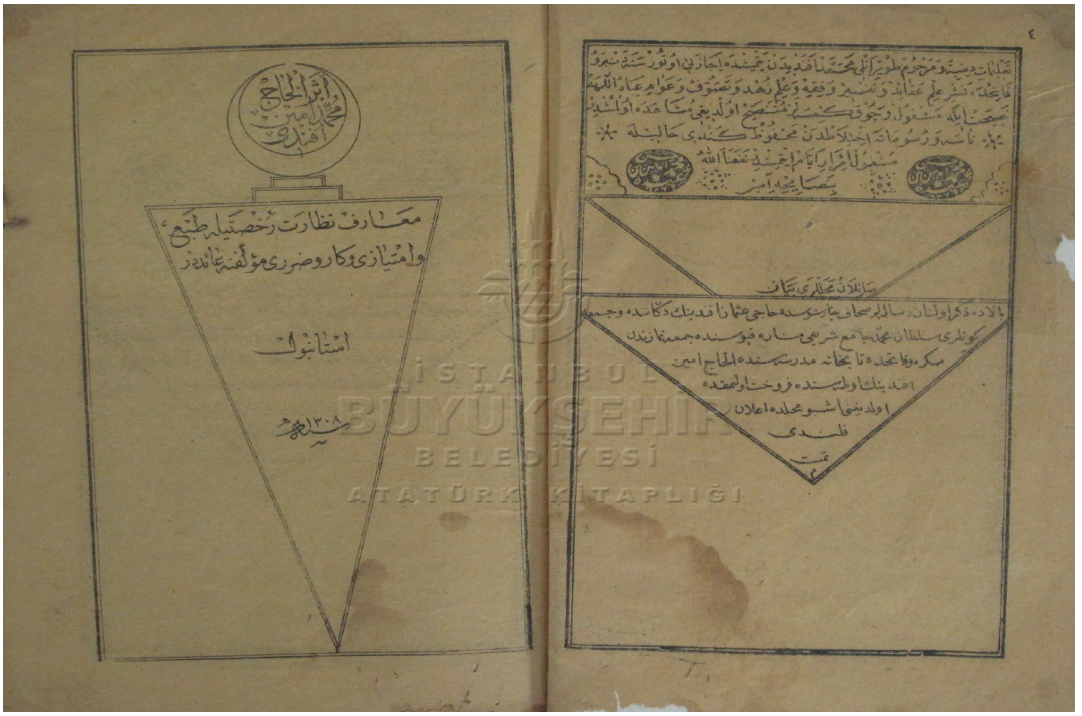
112 Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, 7.

113 Mehmed Emin Efendi, *İrşad ve Münâcât Risalesi*, 15.

15. Necatü'l-Müminîn Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin en hacimli risalelerinden birisi olup 94 sayfadan ibarettir. Müellif bu risalesi ile namaz, oruç, zekât abdest ve gusül gibi temel ibadetlerin hükümlerini açıklamayı, bu ibadetlerin nasıl ifa edilmesi gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatarak insanlara uygulamasını öğretmeyi ve böylelikle müminlerin kurtuluşu için bir vesile olmayı hedeflemiştir.[114] Bu yönüyle eser bir Müslümana günlük hayatta ifa etmesi gereken dini ödevleri hatırlatan ve onların nasıl yapılacağını ayrıntılı bir şekilde tasvir eden bir ilmihal hüviyetindedir.

Eser günlük hayatta yapılması gereken bütün ibadetler hakkında bilgi vermeye odaklansa da risalenin üçte ikisinden daha fazlası namazla ilişkili bahisleri açıklamaya ayrılmıştır. Namaza nasıl niyet edileceği, sünnetleri, mekruhları, şartları, namazı bozan şeyler, farz namazlardan teravihe kadar namaz çeşitleri, namazların nasıl ifa edileceği gibi bu ibadetle ilişkili olabilecek hemen her türlü mesele risaleye derç edilmiş ve her bir husus özenli bir şekilde ve ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Müellifin insanın kurtuluşu için yazmış olduğu risalenin tam merkezine namazı yerleştirmiş olması oldukça önemlidir. Zira Mehmed Emin Efendi İslam dininde imandan sonra en büyük ve en faziletli eylemin namaz olduğu inancındadır.[115] Bu sebeple, namaz söz konusu olduğunda, imanla ilgili hususlar dışındaki bütün konuları ikincil önemde saymakta ve bütün öğretisinin temeline bu ibadeti yerleştirmektedir.

Resim 17: *Necatü'l-Müminîn Risalesinin ilk iki sayfası*

16. Hıfzıyye Risalesi

Mehmed Emin Efendi'nin bu risalesi 23 sayfadan ve 8 fasıldan oluşmaktadır. Müellif kendi zamanında erkeklerle kadınların birbirlerine bakma durumlarının çok yaygınlaştığını, bundan dolayı insanların kalplerinin vesveselerle boğuştuğunu vurgulamış ve bu risale ile söz konusu günahı terk etmenin yollarını Müslümanlara benimsetmeyi amaçlamıştır.[116]

---

114 Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminîn Risalesi*, 2-3.

115 Mehmed Emin Efendi, *Necatü'l-Müminîn Risalesi*, 3.

116 Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, (İstanbul: y.y., 1305), 2.

Mehmed Emin Efendi risalenin ilk fasıllarında İslâm dininin mahremiyet konusundaki sınırlarının bir çerçevesini çizmeye odaklanmıştır. Bu konuda kadın ve erkeğin dikkat etmesi gereken hususlar hatırlatılmış, özellikle kadınların yabancılara karşı koruması gereken mesafeye vurgu yapılmıştır.[117] Müellif bir vesile ile zamane kadınlarının evde eski elbiselerle kocalarının karşısına çıktıklarını, ancak dışarıda güzel elbiseler giydiklerini dile getirerek esasında durumun tam tersi şekilde olması gerektiğini beyan etmiştir.[118] Onun bu hususdaki ifadelerini yaşadığı zaman diliminde kadının toplum içerisinde biraz daha fazla görünür olmaya başlamasına bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür.

Mehmed Emin Efendi kadınların evlerinden mümkün mertebe dışarı çıkmamaları gerektiğini savunmaktadır. Ona göre hanımların sebepsiz yere sokağa çıkması dinen yasaklanmıştır. Anne-babayı veya akrabaları ziyaret etmek, ebe veya gassâl ise bu görevlerin gerektirdiği durumlara müdahale etmek gibi sebepler dışında kadınların evinde kalması gerekmektedir. Hatta camilerde Kur'an, vaaz veya mevlid dinlemek gibi durumlar için dahi kadınların dışarı çıkmalarına izin verilmemelidir. Zira bunları yapmak dinen farz veya vacip olmadığı için onlar için asli hal olan evde kalmaları ilkesi daha önceliklidir. Mehmed Emin Efendi burada erkeklere de bir uyarı yapmaktadır. Erkekler kadınları tarla/bahçe gibi dışarı işlerine göndermemeli, bu işleri kendileri üstlenmelidir.[119] İstisna edilebilecek durumlar ancak kadınların dışarı işlerini yapacak bir eşleri olmadığı zamanlarda söz konusu olabilir. Kocaları olmadığı için çarşı/pazara veya tarlaya/bahçeye gitmeleri zorunlu olan kadınlar da güzelce kapanıp o şekilde dışarı çıkmalı ve işlerini bitirir bitirmez başka şeylerle meşgul olmadan hemen eve dönmelidir.[120] Mehmed Emin Efendi ferdi ve toplumsal huzurun ancak bu tarz inceliklere dikkat edildiği takdirde sağlanabileceği kanaatindedir.

Resim 18: *Hıfzıyye Risalesinin ilk iki sayfası*

117 Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 3-13.

118 Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 14.

119 Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 16-17.

120 Mehmed Emin Efendi, *Hıfzıyye Risalesi*, 23.

Kaynakça

Akbaş, Mustafa Yasin. Mesâbîḥu's-Sunne Şerh Literatürü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 63-1 (2022).

Birgivî, Takıyyüddin Mehmed. *Tarikat-ı Muhammediye*, çev. Muhammed Taha. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013.

Birinci, Ali. "19. Asırda Bir Kadızâde: Oflu Hoca Mehmet Emin Efendi ve Yasaklanan Duhan Reddiyesi", *Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikri Ahvâli*. 258-267. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/100-102. İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

Demirci, Selim. "el-Hatib et-Tebrizi ve Mişkatü'l-Mesâbîh'i Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 12-2 (2014), 95-113.

Durmuş, Ali. *Kadizadeliler Hareketi: Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2021.

Elmalı, Hüseyin. "Mehmed Emin Efendi, Oflu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2 (Ek cilt) /221. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Elmalı, Hüseyin- Aydın, Mustafa. *Oflu Hoca'nın Sigara manifestosu: Risaletu Mürşidi'l-ihvân fî hakki'd-duhân.* İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsti'dâd li-yevmi'l-meâd*. Beyrut: Dâru't-Terbiye li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.

Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi: Hayatı Fikir Dünyası ve Hadisçiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Mehmed Emin Efendi. *Ahiret Hediyesi Risalesi*. İstanbul: y.y., 1298.

Mehmed Emin Efendi. *Cihad Risalesi*. İstanbul: y.y., ts.

Mehmed Emin Efendi. *Hatunlar Hakkında İddet Risalesi*. İstanbul, y.y., 1327.

Mehmed Emin Efendi. *Hıfz-ı İman Risalesi*. İstanbul: y.y., ts.

Mehmed Emin Efendi. *Hıfzıyye Risalesi*. İstanbul: y.y., 1305.

Mehmed Emin Efendi. *İman Risalesi*. İstanbul: y.y., 1312.

Mehmed Emin Efendi. *İrşad ve Münâcât Risalesi*. İstanbul: y.y., 1302.

Mehmed Emin Efendi. *Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi*. İstanbul: y.y., 1308.

Mehmed Emin Efendi. *Mârifet ve Selâmet Risalesi*. İstanbul, y.y., 1298.

Mehmed Emin Efendi. *Mecalisü'l-İrşadiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.

Mehmed Emin Efendi. *Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân*. İstanbul; y.y., 1309.

Mehmed Emin Efendi. *Nesayih-i İhvan*. İstanbul: y.y., ts.

Mehmed Emin Efendi. *Necatü'l-Müminîn Risalesi*. İstanbul: y.y., 1308.

Mehmed Emin Efendi. *Sıddîklar ve Nasihat Risalesi*. İstanbul: Hurşit Efendi Matbaası, 1298.

Mehmed Emin Efendi. *Şifâü'l-mü'minîn Risalesi*. İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1304.

Mehmed Emin Efendi. *Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân.* İstanbul: y.y., 1319.

Mehmed Emin Efendi. *Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi*. İstanbul: y.y., ts.

Muhammed Emin. *İrşad Meclisleri*. çev. Muhammed Hasan İnal. 2 Cilt. İstanbul: Demir Kitapevi, 1980.

Osmanzâde Hüseyin Vassaf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Peters, Rudolph. "Religious Attitudes towards Modernization in the Ottoman Empire: A Nineteenth Century Pious Text on Steamships, Factories and the Telegraph". *Die Welt des Islams*. 1/4 (1986), 76-105.

Şahin, Hanifi. "el- Hâc Muhammed Emin b. Hasan el- Ofi'nin Cihad Risalesi Bağlamında Siyasete Dair Görüşleri". *1. Uluslarası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/467-477. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Yüksel, Emrullah, "Birgivî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

MEHMED ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Selim DEMİRCİ[*]

Hayatı

Mehmed et-Trabzonî ismine yazmalardaki kayıtlardan ve destekleyici bazı karinelerden hareketle vâkıfız. Benzer ismi taşıyan Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ve Mehmed et-Trabzonî'nin farklı kimseler olduğunu tartışmaya imkân sağlayan, *Nuhbetü'l-fiker* üzerine yapılmış olan *Hâşiyetü Nuhbeti'l-fiker* ve *Tertîbü evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ* isimleriyle anılan eserlerdir.

Nuhbetü'l-fiker ve üzerine yazılan *Nüzhetü'n-nazar* isimli şerh genel olarak hadis tarihi özel olarak Osmanlı hadis kültürü açısından vurgu yapılan klasik metinlerdendir. Her iki eser üzerine hâşiye ve şerh türü pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birisi de h. XII./m. XVIII. asra ait olan ve Mehmed el-Müderris tarafından Bursa'da istinsah edilen nüshadır. Bu nüshanın müellifinin Üstâz Mehmed et-Trabzonî olduğu kaydedilmiştir. Ancak bu isim bazı akademik çalışmalarda Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ile karıştırılmıştır.[1]

Mehmet Efendi veya Mehmed et-Trabzonî'nin hayatı, tahsil süreci, vazifeleri ve eserleriyle ilgili -göz atabildiğimiz çalışmaların sunduğu imkânlar nispetinde- detaylı malumata sahip değiliz. Yazmadaki kayıtlarda Mehmed/Muhammed et-Trabzonî şeklinde kaydedilmiş bilgi dışında da ismine dair tafsilatlı bir şecere bilgisi yoktur. Ancak kuvvetli bir ihtimal olarak bu kişinin Mehmed el-Medenî et-Trabzonî olmadığı söylenebilir. Zira Medenî'nin biyografisine dair kayıtlar ve kronolojik bazı veriler ikisinin farklı kişiler olmasını gerektirmektedir. Çünkü Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin tahsil sürecini yürüttüğü vakitlerde Bursa'da kâdî, mutasarrıf, cami görevlisi ve üstâz başka bir Mehmed et-Trabzonî bulunmaktadır. Hâlbuki Medenî'den bahseden çalışmalarda onun ne Bursa serüvenine ne de kadılık görevine değinilmektedir. Bürokratik işler açısından kayda değer olan bu görevin, hakkındaki anlatımlarda ve bizzat Mehmed el-Medenî et-Trabzonî kendisinden bahsederken karşımıza çıkması beklenirdi. Yani Bursa şehrinin, buradaki kadılık ve mutasarrıflık görevinin gözden kaçmış olması pek makul değildir. Nitekim Mustafa Celil Altuntaş da *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker*'den bahisle "yüzyılın başlarında vefat eden Mehmed et-Trabzonî isimli başka bir müellif vardır ve *Nuhbe* hâşiyesi ona aittir" diyerek[2] iki ismin ayrı kişiler olduğuna dikkat çekmiştir.

Bu hususu teyit edecek bazı karinelerden de söz edilmelidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Mehmed el-Medenî et-Trabzonî hakkındaki biyografik anlatılarda onun Trabzon > Şam > Mısır > Hicaz odağında ilerleyen bir tahsil sürecinden bahsedilmektedir.[3] Çalışmalarda Mehmed el-Medenî et-Trab-

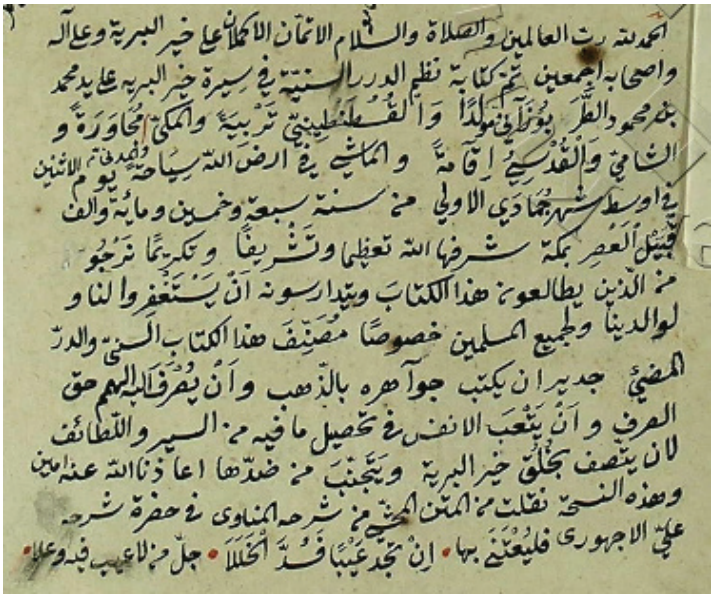
* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, selimdemirci@trabzon.edu.tr

1 Meseleyi, hâşiyenin önemini ve literatürdeki yerini detaylı bir şekilde ele alan bir çalışma tarafımızca *Nuḫbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu* başlığıyla *Trabzon Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* Aralık sayısında neşredilmek üzere hazırlanmıştır.

2 Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 122.

3 Medenî'nin hayatı ve eserleri için bk. Ali Benli, "Trabzonî Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 41/304; Ali Bulut, "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî Ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420; Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", I. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427; Murat Sula, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Eyüp Öztürk, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/407-408.

zonî'nin Bursa'yla alakasına hiç değinilmemiştir. Mehmed el-Medenî et-Trabzonî de üzerinde iz bırakan tüm şehirlerden söz ederken Bursa'dan hiç bahsetmemiştir. Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin üzerinde iz bırakan şehirleri öne çıkaran bu ayrıntı 1157/1744 senesinde Mekke'de istinsah edilen ve Irâkî'ye ait olan *ed-Dürerü's- seniyye fî nazmi sîreti hayri'l-beriyye* adlı eserde yer almıştır. Buna göre Mehmed el-Medenî "Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da (Kostantiniyye) eğitim görerek yetişmiş, Mekke ve Medine'de mücâvir olmuş, Şâm ve Kudüs'te yaşamış (ikamet etmiş)" bir kimsedir.[4]

Resim 1: *Bahsi geçen şehirlerin ve bilgilerin yer aldığı varak*

Bunların yanı sıra tayin ve terfilerin kayıt altına alındığı hurufat defterlerinde yer alan bazı kayıtlar da dikkat çekicidir. Bu kayıtlara göre *Trabzonî Mehmed Efendi* başlığıyla h. 1147 (1079-1154/25) tarihli bir mescid ve cami görevinden bahsedilir.[5] Buna göre Mehmed Trabzonî isimli bir görevlinin atanması söz konusudur. Ayrıca başka bir kayıtta da yine *Trabzonî Mehmed Efendi*'nin h. 1203 (1074/12) tayininden bahsedilir.[6] Bu iki kayıt dikkate alındığında *Trabzonî Mehmed Efendi* cami ve mescidle ilgili görev salahiyeti olan bir kimsedir. Hem Bursa'da görevli hem de Trabzonî nisbeli bir Mehmed Efendi'dir. Ancak en azından Medenî'nin vefat tarihi (1200) dikkate alındığında 1203'te hayatta olan, Bursa'da bulunan başka bir Mehmed et-Trabzonî söz konusudur. Hatta biri hicrî on ikinci asrın başlarında kadılık yapan diğeri de h. 1203'te göreve atanan olmak üzere Bursa'da iki tane Mehmed et-Trabzonî'den dahi bahsedilmesi imkân dâhilindedir.

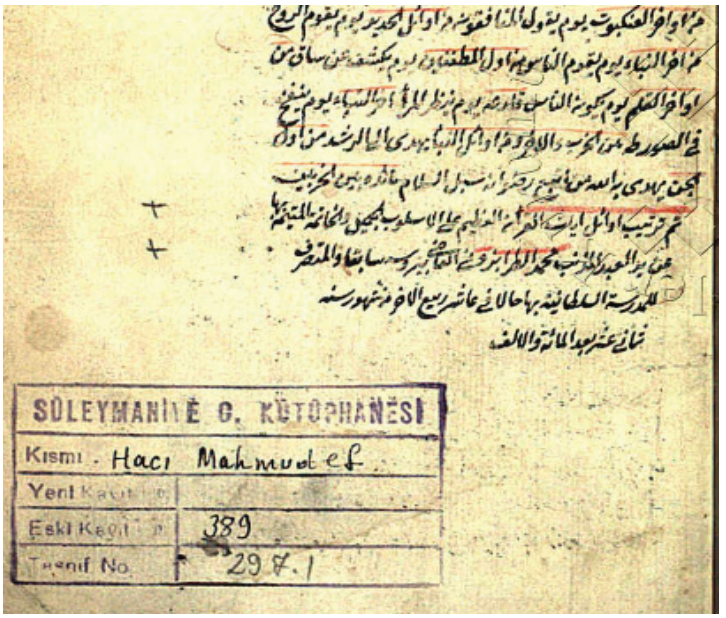
Bu noktada önümüzde değerlendirilmesi gereken bir başka malumat daha bulunmaktadır. Yine çoğu çalışmada Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ismine nispet edilen *Tertîbü Evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ* isimli eserdeki bazı kayıtlarda da dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Anlaşıldığına göre bu eser de ele alınan *Nuhbe* hâşiyesi gibi Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye değil başka birine (yani Mehmed et-Trabzonî'ye) ait olmalıdır. Ferağ kaydındaki ibare hem Mehmed et-Trabzonî'nin başka bir vasfını hem de *Nuhbe* hâşiyesinin müellifinin bir özelliğini daha belirginleştirmektedir. Ferağ kaydında

[4] Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-Irâkî, *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002), 27a. Ayrıca bk. Ali Bulut, "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 362-363; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

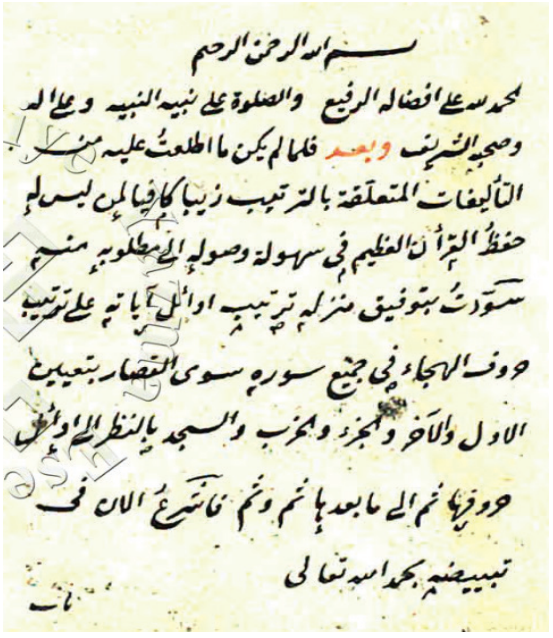
[5] Necibe Arvas, *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 79.

[6] Mine Aslangiri, *Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019), 65.

müellif kendisini, "Hicrî 10 Rabiulahir 1118'de (22 Temmuz 1706 senesinde) Bursa sâbık kadısı ve Bursa'daki Sultaniye Medresesi'nin (Yeşil Medrese) hâlihazırdaki mutasarrıfı" şeklinde tanıtmaktadır.[7] Bu tarih hâşiyeden birkaç yıl önceye tekabül etmektedir. Satırların sahibi önceden kadılık yapan ve ilgili tarihte mutasarrıflık görevi ile meşgul olan bir kimsedir. Kadılık görevinin bir kemal ifade ettiği ve bir süre önce bırakıldığı düşünülürse çok genç bir yaşta olmayan Mehmed et-Trabzonî, ilmiyeden birinin ifa edebileceği kadılık görevini yürüten, Bursa'da mukim ve hâşiyenin de müellifi olması muhtemel kimsedir.

Resim 2: *Tertîbü Evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ* isimli eserdeki mezkûr kayıt

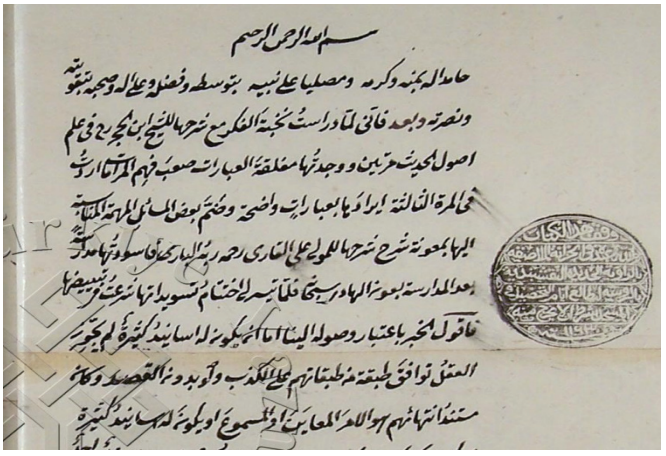

Resim 3: *Tertîbü Evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ* isimli eserin girişi

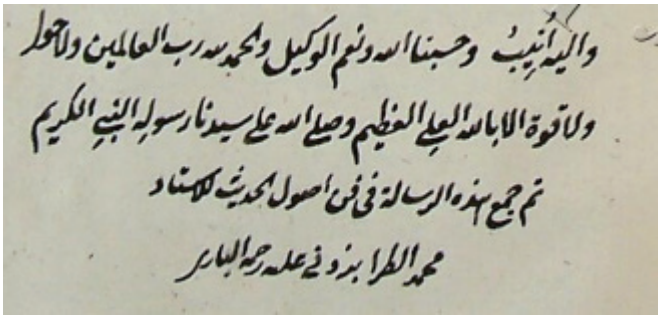
[7] Bk. Mehmed Trabzonî, *Tertîbü Evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a. Kayıttaki ifade şöyledir: "Temme tertîbü evâil-i âyâti'l-Kur'âni'l-'azîm… 'an yedi'l-'abdi'l-müznib Mehmed et-Trabzûnî el-Kâdî bi Bursa sâbiken ve'l-mutasarrif lil medreseti's-Sultâniyeti bihâ hâlen fî 'âşiri rabiilâhir min şuhûrin senete semâniye 'aşere ba'de'l-mieti ve'l-elf." ifadeleri karşılaştırmak ve nüshanın içeriği için bk. Süleyman Gür, "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâti'l-Kur'ân 'Alâ Hurufi'l-Hicâ İsimli Eseri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/703.

1118 istinsah tarihli bu nüsha Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye ait olsaydı, *Nuhbe* hâşiyesinden dört yıl önce istinsah edilmiş olan bu eserden, muhtemelen Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin ilk kitabı olarak bahsedilecekti. Hem de onun 17-18 yaşlarında yazdığı bir eser olarak söz edilecekti. Hâlbuki öncesinde de kadılık görevi yapmış, mutasarrıf bir kimseden bahsedilmektedir. Burada da müellif, Mehmed el-Medenî et-Trabzonî değil muhtemelen Mehmed et-Trabzonî'dir.

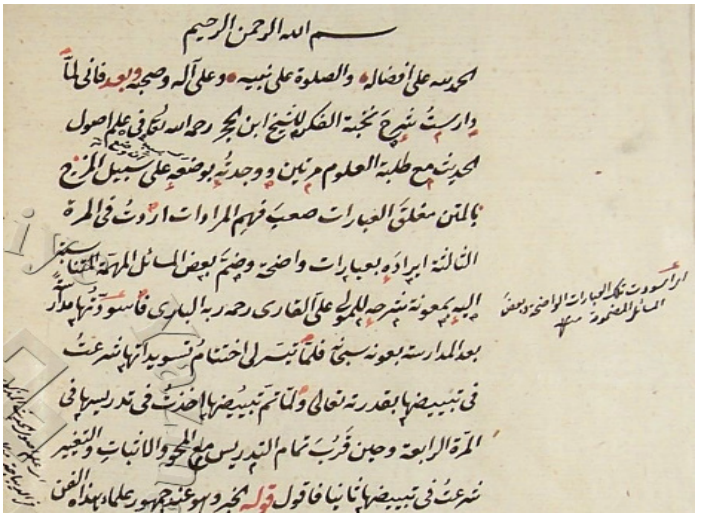
Bu anlamda *Nuhbe* hâşiyesindeki kayıtlar da dikkat çekicidir. Aşağıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi bahsi geçen ve okunan eserin müellifi olarak Mehmed et-Trabzonî kaydedilmiştir.

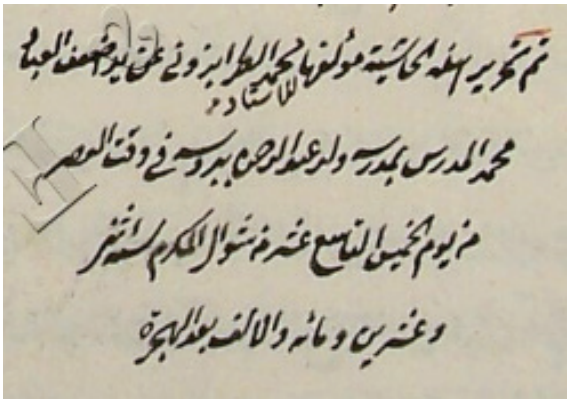
Resim 4: *Bursa İnebey, Haraccı 350 nolu Nuhbe hâşiyesinin takdimi*

Resim 5: *İlk altı varaklık kısmın ferağ kaydı*

Resim 6: *Yazmanın ikinci kısmının girişi*

Resim 7: *Yazmanın ikinci bölümünün ferağ kaydı*

Bu ifadelerden hâşiyenin müellifinin Mehmed et-Trabzonî olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ilk metnin ferağ kaydında rahmetle anılan Üstâz Mehmed Trabzonî buradaki kayıtta duasız anılmıştır. Nüsha Bursa Veled-i Abdurrahman Medresesi'nde 1122 senesinde ve yine ismi Mehmed (ve müderrislik görevi de yürüten) biri tarafından yazılmıştır. Bu yazmada ayrıca hâşiye notları da bulunmaktadır. Bu kenar notlarının esere, dördüncü kez okunurken (ki mukaddimede eserin iki kere temize çekildiği belirtilmektedir, buna göre ikinci kez temize çekilirken de denilebilir) müellif tarafından konulmuş açıklamalar olduğu anlaşılmaktadır. Zira her notun sonunda yer alan *min kelâmi'l-musannif* şeklindeki işaret de bu duruma delalet etmektedir.[8]

Her iki mukaddime ve ferağ kayıtlarına bakıldığında temel soru ilk varaklardaki metnin kime ait olduğudur. Zira açıklamalarda ikinci kısmın müstensihinin Mehmed el-Müderris, eserin sahibinin ise Mehmed et-Trabzonî olduğu açıkça belirtilmiştir. Kayıtlarda ilk altı varaklık kısmın istinsah tarihine, yazıldığı yere temas edilmemesi ve müellifinin de rahmetle anılması dikkat çekmektedir. Özellikle ilk altı varağın bir "cem'/derleme" olduğunun söylenmesi, müellifin önce bir özet/takdim yaptığı sonra da okumalarda bunu yeni notlarla zenginleştirdiği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Aksine ilk metnin, ikinci kısmın bir özü (veya ihtisarı) olması ve ilk altı varağın içeriği göz önünde tutulduğunda müstensih Mehmed el-Müderris'in ilk altı varaklık bölümü, ikinci kısmın istinsahından sonraki bir zamanda buradaki açıklamalardan iktibas ederek özetle derlediği düşünülebilir. Kullanılan cem' fiili de bu düşünceye kapı aralamaktadır.

Eserleri

1. Hâşiyetü Nuhbeti'l-fiker

Eserin hali hazırda bilebildiğimiz tek nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccıoğlu koleksiyonunda 350 kayıt numarasıyla mahfuz bulunan, 67 varaktan oluşan kopyadır. 66b'de yer alan ferağ kaydından anlaşıldığına göre h. 1122 tarihinde Bursa'da istinsah edilen bu kopyanın müstensihi Mehmed/Muhammed el-Müderris'tir. Takdim bilgilerinden anlaşıldığına göre yazmanın telifi, İbn Hacer'in meşhur hadis usulü eseri olan *Nuhbetü'l-fiker*'in ders ortamında okuması esnasında gerçekleşmiştir. *Nuhbetü'l-fiker*'deki kapalı ifadeler ve dersi takrir eden hocanın lüzumlu gördüğü izah yerleri haşiyenin de içeriğini şekillendirmiştir. Ancak eserde asıl belirleyici ve yönlendirici olan Ali el-Kârî'nin *Nuhbetü'l-fiker* şerhi olmuştur. Detaylı yorumlar yerine kısa açıklamalarla yetinilen hâşiyede uzun münakaşalara, ıstılahların tarihî akışına ve kavramsallaşma sürecine girilmemiştir. Ancak risâleyi önemli

[8] İşaret, takdimin yer aldığı nüshada hâşiye notunun sonunda görülmektedir. İşareti karşılaştırmak için bk. Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu* (İstanbul: İSAM, 2018), 162.

hale getiren, yazımının Osmanlı âlimlerinin usûl sahasında telife giriştikleri bir asra tekabül etmesi ve *Nuhbe*'nin etkisini göstermesidir. Sonraki dönemlerde yaygın olan kitaplarda kendisinden söz edilmemesi ise son derece dikkat çekicidir.

2. Tertîbü evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ

Kur'an ilimleri literatürü kapsamında değerlendirilebilecek olan bu eser, âyetlerin Kur'an'daki yerlerinin tespitini kolaylaştırmak için hazırlanmış bir mu'cem izlenimi vermektedir. Eser müellifin, Bursa Sultaniye Medresesi mutasarrıflığı (mülki amir) görevini yürüttüğü yıllarda 10 Rebiulâhir 1118'de (22 Temmuz 1706) tamamlanmıştır. Kitabın günümüze ulaştığı bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 389 numarada kayıtlıdır. Arapça yazılan ve 70 varaktan ibaret olan bu kitabın ismi zahriyye sayfasında *et-Teshîl ve't-Tertîb* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin mukaddimesinde ise müellif, hece harflerine göre âyet başlarını tertip etmeyi (tertîbü evâ'ili âyâtih 'alâ tertîbi hurûfi'l-hicâ') amaçladığını, hatimede ise Kur'an-ı Azîm'in âyetlerinin başlarını tertip etmenin (tertîbü evâili âyâti'l-Kur'âni'l-'Azîm) tamamlandığını ifade etmektedir. Mehmed et-Trabzonî özellikle hâfız olmayanların Kur'an'la ilgili bir malumata kolay bir şekilde ulaşabilmesini sağlamak için yazdığı *Tertîb*'de âyetlerin başlarını alfabetik sıraya göre sıralamıştır. Ayrıca o, âyetlerin yerlerini tayin ederken sûrelerin başını, sonunu, secde yerlerini, cüz ve hizipleri de dikkate almıştır.[9] Günümüzde olduğu gibi internet ve dijital imkânların, daha detaylı Kur'an mu'cem ve fihristlerinin bulunmadığı bir dönemde yazılan eserin özellikle o dönem için araştırmacılara son derece kolaylık sağladığı açıktır.[10]

Kaynakça

Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Arvas, Necibe. *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aslangiri, Mine. *Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usuli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Benli, Ali. "Trabzonî Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bulut, Ali. "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.

Dugaym, es-Seyyid Mahmud. "eş-Şeyh Mehmed Trabzonî el-Medenî ve Rihletuhû ile'ş-Şâm ve Mısr". *el-Haya Dergisi*. Erişim: 27.07.2023. https://www.dr-mahmoud.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1344:-14--1430------&catid=18&Itemid=33

9 Bk. Mehmed et-Trabzonî, *Tertîbü evâ'ili âyâti'l-Kur'ân 'alâ ḥurûfi'l-hicâ'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 389), 1b, 70a.

10 Eser hakkında daha detaylı bilgi için bk. Süleyman Gür, "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâti'l-Kur'ân 'Alâ Hurufi'l-Hicâ İsimli Eseri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/703-710. Ayrıca bu kısma katkısı için Enes Büyük'e müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Gür, Süleyman. "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâti'l-Kur'ân 'Alâ Hurufi'l-Hicâ İsimli Eseri". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 2/699-710. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.

Irâkî, Abdurrahim b. Huseyn Zeynuddin. *ed-Dürerü's-seniyye fî sîreti Hayri'l-beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002, 5b-37a.

Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/407-408. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.

Trabzonî, Mehmed Efendi. *Hâşiyetü Nuhbetü'l-fiker*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350.

Trabzonî, Mehmed Efendi. *Tertîbü Evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389.

Uzun, Nihat. "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", I. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015). Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/419-427. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Yıldırım, Sefer-Irmak, Mustafa. "Mehmed et-Trabzonî ve 'Ucâletu'z-zâd fî şerh-i Zuhri'l-me'âd fî mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2022), 82-103.

Yılmaz, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*. İstanbul: İSAM, 2018.

MEHMET NECATİ LUGAL VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Mehmet Necati, 1298/1881 yılında İstanbul'da doğdu. Trabzonlu Çizmecioğulları ailesinden müderris Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğludur. İyi bir tahsil gördü. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'den okuyup 1905 senesinde icazet aldı. Dağıstanlı Hâlis Efendi ile Mostar müftüsü Ali Fehmi Câbiç'ten de ders okumuştur. 1903'te Dârülmuallimîn'de ders verdi ve Beyazıt Camii'ndeki dersiâmlar arasında yer aldı. 1914-1915'te Mercan İdâdîsi'nde, İstanbul Sultânîsi'nde, Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nde, Kuleli Askerî İdâdîsi'nde, Dârüşşafaka'da ve İstanbul'daki yüksek medreselerde dinî ilimlerle Arapça ve Farsça hocalığı yaptı. 1939 yılına kadar Almanya'da ilmi faaliyetlerde bulundu. Bu süre zarfında Türk öğrencilere Türkçe ve dinî ilimler hocalığı, müfettişlik ve üniversitede akademisyenlik gibi çeşitli görevlerde bulundu. Birkaç yıl süreyle İstanbul'daki kütüphanelerle ilgili üst düzey görevlere getirildi. Bu süre zarfında birçok konuda ilklere imza attı. 1943'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Kürsüsü profesörlüğüne tayin edildi. Son olarak Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Klasik Türkçe Metinler Kürsüsü hocalığına getirildi. Bu fakültenin kuruluşunda etkin rol oynadı. 1952 yılında yaş haddinden emekli oldu. Buna rağmen gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yoğun bir tempo içerisinde ilmî ve akademik çalışmalarını sürdürdü. Yaş haddinden emekliliği kaldıran kanunun çıkması üzerine tekrar Ankara İlahiyat Fakültesi'nde göreve başladı. Bu görevi yürütmekte iken 1964 senesinde vefat etti. İslâmî ilimlerde ve dil alanında kendini çok iyi yetiştirmiş donanımlı bir alimdi. Özellikle Arap-Fars dilleri ve edebiyatları alanında önemli çalışmaların altına imza attı. Şark İslam klasiklerinin dilimize kazandırılmasında ve neşredilmesinde büyük bir pay sahibi oldu. Yurt içinde ve yurt dışında yapmış olduğu ilmî faaliyetler sayesinde ülkemizin sayılı bilim adamları arasında yer aldı.[1]

Faruk Sümer, onun hocalığına dair şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bugün halen üniversitelerimizde vazife gören birçok ilim adamlarımız onun yetiştirmiş olduğu talebeleri arasında bulunmaktadır. Buna ilave olarak onun, bugün Alman üniversitelerindeki değerli Şarkiyat mütehassıslarının da yetişmelerinde mühim bir âmil olduğunu kaydetmek yerinde olur." Devamla ilmî kişiliğine dair şunları söylemektedir: "Necati Hoca İslam kültürüne hakkiyle vakıf bir insandı. Kendisi bu kültürün son büyük mümessillerinden birisi idi. Bu bakımdan onun bıraktığı boşluğu doldurmak memleketimiz için belki hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bilhassa edebi metinleri anlamakta fevkalade bir tecrübe, bilgi ve mahareti vardı. En şöhretli Avrupa müsteşrikleri de dahil olmak üzere, eski metinlerdeki halli güç kısımların anlaşılması hususlarında daima kendisine başvurulduğunu pek yakından bilmekteyiz."[2]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Faruk Sümer, "Prof. Necati Lugal", TTK Belleten, 28/110 (1964): 305-309. Mihin Lugal, "Lugal, Mehmet Necati", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 218-219. Faruk Sümer, "Prof. Necati Lugal", TTK Belleten, XXVIII/110 (1964): 305-309.

[2] Sümer, "Prof. Necati Lugal", 306.

Eserleri

Lugal hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında onun çok sayıda klasik eseri, bazen tek başına bazen de bir ekip olarak neşrettiği ya da tercüme etmek suretiyle Türkçeye kazandırdığı görülmektedir. Teliften ziyade neşir ve tercüme işi ile uğraştığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmaları da büyük bir yekün tutmaktadır. Bu yüzden burada ilgili eserler tek tek ele alınmayacak olup onun bu faaliyetlerine kısaca yer verilecektir. Onun neşriyat alanındaki hizmetlerinden bir kısmı şu şekildedir:

1. Fârâbî'nin "halâ" üzerine makalesi: Lugal, Aydın Sayılı ile birlikte Fârâbî'nin "halâ" üzerine makalesini Ankara'da 1951 yılında neşretmiştir.

2. Tabiat İlminin Kökleri Hakkında Yüksek Makaleler Kitabı: Yine Aydın Sayılı ile beraber, Fârâbî'nin bu eserini Arapça metinler ve tercümelerini içerecek şekilde yayımlamıştır.

***3. Münşeât Mecmuası*:** Adnan Sadık Erzi ile beraber Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunan (nr. H. O 161), Fâtih Sultan Mehmed devrine ait *Münşeât Mecmuası*'nı İstanbul'da 1956 yılında yayımlamıştır.

***4. Münşeât*:** Tâcîzâde Sâdî Çelebi'nin *Münşeât*'ı da neşrettiği eserler arasındadır (İstanbul 1956).

***5. Fetihnâmeler**:* Fâtih Sultan Mehmed'in muhtelif seferlerini içeren bu eser de onun neşriyatı arasındadır.

6. el-Evâmirü'l-ʿAlâʾiyye fi'l-umûri'l-ʿAlâʾiyye: İbn Bîbî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, nr. 2985'de bulunan bu eserinin birinci cildini 1957 yılında neşretmiştir.

7. Selçuknâmeler: Paris Bibliothèque Nationale (Supplément Persan, nr. 1536) ve Gotha'da (Herzogl., Bibl. pt. 203) kayıtlı muhtasar "Selçuknâmeler"i Yazıcızâde Ali tercümesiyle mukayese ederek yayına hazırlamıştır. Eserin birinci cildi Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi tarafından 1957 yılında basılmasına rağmen, iki ve üçüncü ciltlerin yayımlanamadığı ifade edilmektedir.

8. Kitâb-ı Diyârbekriyye: Ebû Bekr-i Tihrânî'nin bu eserini Faruk Sümer ile birlikte iki cüz halinde neşretmiştir. Bu eserin 1962 ve 1993 yılında iki farklı baskısı yapılmıştır.

Necati Lugal'in Türkçeye çevirdiği eserlerin bir kısmı şunlardır:

***9. Şâhnâme**:* Firdevsî'ye ait bu eser Şark İslam klasiklerinin önemli eserlerinden biridir. Eserin sadece ilk dört cildinin yayımlandığı, beş ve altıncı ciltlerin ise hazır olmakla birlikte yayımlanmadığı ifade edilmektedir. Birçok Klasik dönem Farsça eserini Türkçeye tercüme eden Lugal'in, özellikle tercümesi çok zor görülen ve daha önce çevrilmemiş eserlere yoğunlaştığı ifade edilmektedir. Nitekim o güne dek modern dillere tam bir çevirisinin yapılamayacağı iddia edilen Şahnâme'yi çevirmesi büyük yankı uyandırmış ve Lugal'in klasik Fars dili ve edebiyatının yirminci asırdaki en önemli otoritelerinden biri olarak kabul edilmesini sağlamıştır.[3]

10. Devletşah Tezkiresi: Lugal'in en önemli tercümelerinden biridir. 1963 ve 1977'de iki kez basılmıştır.

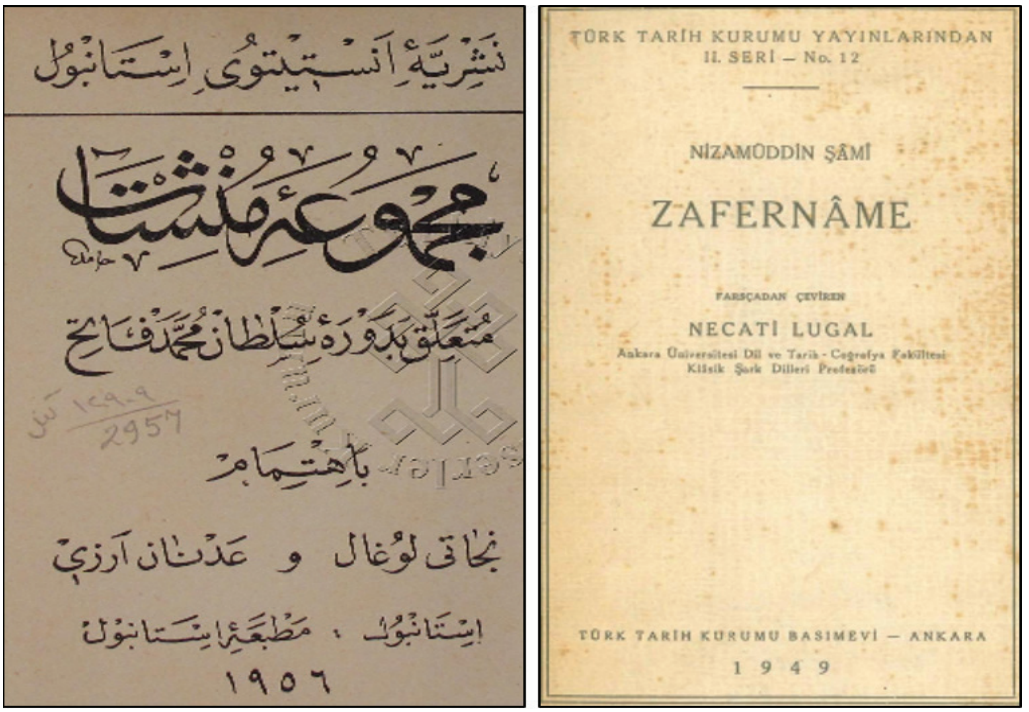
11. Ahbârü'd-devleti's-Selcûkıyye: Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî'nin tercüme edilen bu eseri Ankara'da 1943 yılında basılmıştır.

12. Zafernâme: Nizâmeddin Şâmî'ye ait bu eserin çevirisi Ankara'da 1949 yılında neşredilmiştir.

***13. Karahanlılar**:* Müneccimbaşı Ahmed Dede'den eserinin Karahanlılar kısmını çevirip 1950 yılında İstanbul'da bastırmıştır. Bunların dışında Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Târîh-i Beyhakî,* Meâlî'nin *Hünkârnâme*, Muhammed Nazım'ın *Gazneli Sultan Mahmut'un Hayatı ve Zamanı*, Hüseyin

[3] https://tr.okune.org/wiki/index.php/Necati_Lugal. Erişim 16 Ekim 2023.

Kulı'nın *Azerbaycan ve İran'ın Millî Birliği*, Gerdîzî'nin *Zeynü'l-ahbâr* adlı eserlerini tercüme etmiş olup bu eserler Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunmaktadır.[4]

نشریهٔ انستیتوی استانبول

مجموعهٔ منشآت

متعلق بدورهٔ سلطان محمد فاتح

باهتمام

نجاتی لوغال و عدنان آرزی

استانبول : مطبعهٔ استانبول

۱۹۵۶

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
II. SERİ — No. 12

NİZAMÜDDİN ŞÂMİ

ZAFERNÂME

FARSÇADAN ÇEVİREN

NECATİ LUGAL

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi
Klâsik Şark Dilleri Profesörü

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 9

Resim 1: *Fatih devrine ait Münşeât Mecmuası ile Farsçadan çevirdiği Zafername isimli eserin kapak resimleri*

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
II. SERİ — No. 8

ŞADRUDDİN EBU'L-ḤASAN ʿALİ İBN
NÂṢIR İBN ʿALİ EL-ḤÜSEYNİ

AHBÂR ÜD-DEVLET
İS-SELÇUKIYYE

**Pencap Üniversitesi Farsça Profesörü
MUḤAMMED İḲBAL'in 1933 de LAHOR'da
Neşrettiği metinden tercüme eden**

NECATİ LÜGAL

Ankara Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi
Klâsik Şark Dilleri Profesörü

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 3

111

Tercüman
1001 TEMEL ESER

DEVLETŞAH

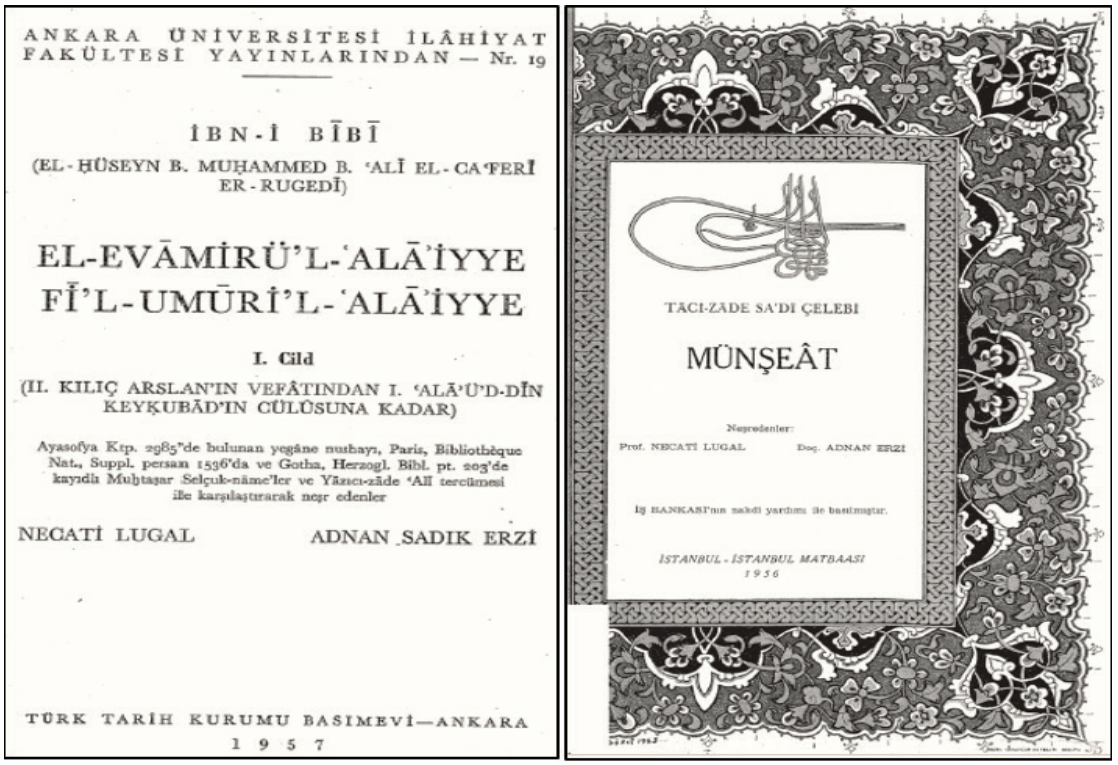
DEVLETŞAH
TEZKİRESİ

Çeviren:
Prof. Necati Lugal

İSTANBUL
1977

Resim 2: *Lugal'in çevirdiği Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye ile Devletşah tezkiresi isimli eserleri iç kapağı*

4 Eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Sümer, "Prof. Necati Lugal", 305-309; Lugal, "Lugal, Mehmet Necati", 27: 218-219.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARINDAN — Nr. 19

İBN-İ BĪBĪ

(EL-ḤÜSEYN B. MUḤAMMED B. 'ALİ EL-CA'FERİ ER-RUGEDĪ)

EL-EVĀMİRÜ'L-'ALĀ'İYYE FĪ'L-UMŪRİ'L-'ALĀ'İYYE

I. Cild

(II. KILIÇ ARSLAN'IN VEFÂTINDAN I. 'ALĀ'Ü'D-DĪN KEYḲUBĀD'IN CÜLÛSUNA KADAR)

Ayasofya Ktp. 2985'de bulunan yegâne nushayı, Paris, Bibliothèque Nat., Suppl. persan 1536'da ve Gotha, Herzogl. Bibl. pt. 203'de kayıdlı Muḫtaṣar Selçuk-nâme'ler ve Yâzıcı-zâde 'Alî tercümesi ile karşılaştırarak neşr edenler

NECATİ LUGAL ADNAN SADIK ERZİ

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1957

TACI-ZADE SA'DI ÇELEBİ

MÜNŞEÂT

Neşredenler:

Prof. NECATİ LUGAL Doç. ADNAN ERZİ

İŞ BANKASI'nın nakdi yardımı ile basılmıştır.

İSTANBUL - İSTANBUL MATBAASI

1956

Resim 3: *Lugal'in neşre hazırladığı el-Evamirü'l-alaiyyeti'l-umuri'l-alaiyye ile Taci-zade Sa'di Çelebi Münşeatı'nın iç kapağı*

Kaynakça

https://tr.okune.org/wiki/index.php/Necati_Lugal. Erişim 16 Ekim 2023.

Lugal, Mihin. "Lugal, Mehmet Necati". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 218-219. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sümer, Faruk. "Prof. Necati Lugal", *TTK Belleten*, 28/110 (1964): 305-309.

MEHMET RÜŞTÜ ÂŞIKKUTLU VE ESERLERİ

Emin ÂŞIKKUTLU[*]

Hayatı

1901 yılında Trabzon'un Of ilçesine bağlı Uğurlu (eski adı Çifaruksa) kasabasında doğdu. Babası Ahmed Cemaleddin Efendi (1876-1948), annesi Hanife hanımdır (1876-1968). İlk tahsilini diplomalı bir öğretmen ve icâzetli bir hoca olan babası Ahmed Cemaleddin Efendi'den yaptı. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim okumasını öğrendi ve erken yaşlarda köyünün hâfız üstadlarından hıfzını ikmal etti.[1]

Arapça tahsilinin yedi yılını aralıksız olarak derslerine devam ettiği köylüsü ve yörenin meşhur müderrisi Çalıkzâde Tahir Efendi (ö. 1924) ile Kasımzâde Hasan Efendi'den (1872-1935); iki yılını da Of'un Sıraağaç (Çalek) köyünde, İstanbul Dârulfünûn Dersiâmları'ndan Çalekli (veya- Güveli) Hacı Dursun Efendi diye bilinen Dursun Feyzi Güven'den (1883-1977) yaptı.[2]

Dönemin Dârulhilâfe Medreseleri'nin yeniden düzenlenen programları uyarınca tedrisat yapmalarına izin verilen medreselerden Çifaruksa Medresesi'nde otuz yıl müderrislik yapan son devir Osmanlı ulemasından Bakkalzâde İsmail Hakkı Efendi'den (1830-1921)[3] Feraiz okudu ve icazet aldı. Ardından mezkür medresenin imtihanla dördüncü sınıfına kaydolarak tahsiline devam etti. Altıncı sınıfın derslerini ikmal ettiği halde imtihanlarına girmeden önce medreseler kapatılınca (1924)[4] yukarıda adı geçen Çalekli Hacı Dursun Hocaefendi'den bir süre daha Tefsir, Hadis, Usûl-i Fıkıh, Kelam/Akaid ve Meânî gibi dersler okuyup Ulûm-i Âliye icazetnamesi aldı.[5] Daha sonra gerek özel hocalardan aldığı gerekse medresede gördüğü dersler, Rüşdiye tahsiline denk sayıldı.[6]

1930 yılında İstanbul'a giderek dönemin meşhur kıraat üstadlarından ders aldı. Bu çerçevede 22 Aralık 1931'de (12 Şaban 1350) Fatih Camii Dersiâmı, aynı zamanda Şehzâde Câmii Şeyhu'l-Kurrâ'sı ve Kılıç Ali Paşa Camii Vâizi olan Serezli Hacı Hafız Ahmed Şükrü Efendi'den (ö. 5 Mart 1932/27 Şevval 1350) bir müddet tecvid, tashih ve mehâric-i hurûf dersleri aldıktan sonra Kırâat-i Aşere okumaya başladı. Enfal suresinin sonuna geldiğinde bu hocası vefat edince, Tevbe suresinden itibaren mezkür hocasının yeğeni olan ve Kesikbacaklı İsmail Efendi diye bilinen Serezli Hacı Hâfız İsmail Hakkı (b. Ârif) Bayrî'den (1905-1972) Aşere okumaya devam etti. Toplam dört ay on günlük bir sürede Aşere'yi bitirdi ve 28 Nisan 1932 Perşembe günü (22 Zilhicce 1350) Fatih Camii'nde Kırâat-i Aşere icazet me-

[*] Prof. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, easikkutlu@trabzon.edu.tr

[1] Bu üstadlardan biri, Aliyazıcıoğlu Hafız Tahir Efendi b. Muhammed'dir (ö. 1333/1917). Hafızlığını onüç yaşında ikmal ettiğine dair bilgi (bkz., Mehmet Günaydın, Kıraat Alimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2000, c. 2, sy. 6, s. 183), o dönemin tedrisat geleneği açısından değerlendirildiğinde hafızlık için geç bir yaşı göstermesi sebebiyle ihtiyatla karşılanmalıdır.

[2] Hayatı için bkz., Yavuz, Yuzuf Şevki, "Güven, Dursun Feyzi", *DİA*, XIV, 328-329, İstanbul, 1996.

[3] Hayatı için ayrıca bkz. "Yavuz, Yusuf Şevki, "Bakkalzâde İsmail Hakkı", *DİA*, IV, 545, İstanbul 1991.

[4] Beşinci sınıftan altıncı sınıfa geçtiğine dair 20 Haziran 1339 tarihli tasdiknamenin aslı Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki özlük dosyasında mevcuttur. Bu tasdiknamedeki notlarına göre, başarı ortalaması pekiyi derecesindedir.

[5] Dursun Güven imzalı bu icazetname, 25 Nisan 1942 tarihlidir. Ayrıca Of Müftülüğü, Âşıkkutlu Hocaefendi'nin özlük haklarıyla ilgili işlemlerde resmî dayanak olmak üzere 8/8/1942 tarih ve 14 sayılı bir yazıyla Dursun Feyzî Güven'e müracaat ederek bu durumu tevsik etmiştir. Diğer taraftan Aşıkkutlu'nun Hacı Dursun Efendi'den aldığı Ulûm-i Şeriyye ve Funûn-i Arabiyye'ye dair 23 Cemaziyyelevvel 1374 (4 Kânunisâni 1370) tarihli başka bir icazet kaydı daha vardır.

[6] 20. 6. 1941 tarihli Of Müftülüğü'nce onaylı hal tercemesi kağıdı.

rasimi yapıldı. Ardından Takrîb düzeyinde kıraat ilmini de aynı zattan yedi ay gibi bir sürede okudu ve yine Fatih Camii'nde 8 Kasım 1932 (21 Teşrinisâni 1932/22 Receb 1351) Pazartesi günü Takrîb icazet merasimi icra edildi.

Kıraat ilmi'ne dair kural ve uygulamaların rumuzlarla anlatıldığı İbnü'l-Cezerî'nin "Elfiye" türündeki Tayyibe adlı[7] manzum eserini ise, Fatih Câmii Şeyhu'l-Kurra'sı ve Sultan Selim Câmii Baş İmam-Hatibi, Varnalı(hoca)zâde diye bilinen Ahmed Hamdi (b. Abdullah ez-Zekâî) Efendi'den okudu.[8] Bu süreçte hocalarının sevgi ve takdirlerini kazandı.

Genç yaşlarda köyündeki mahalle mescidlerinde fahri imamlık yaparak görev hayatına başlayan Âşıkkutlu, Bafra ve İzmir gibi Türkiye'nin muhtelif yerlerinde hocalık yaptı. Ayrıca hocası Dursun Feyzî Güven'in Sıraağaç (Çalek) köyünde bir süre fahri öğretmenlik görevinde bulundu. 1928 yılında Hademe-i Hayrat bütçesinden maaşlı olarak köyü Uğurlu Büyük (Merkez) Camii İmam-Hatipliği görevine getirildi.

1932 yılı sonlarında İstanbul'dan memleketine döndükten sonra büyük bir arzu ve idealle gayr-i resmi olarak başladığı Kur'an-ı Kerîm öğreticiliği faaliyetini resmileştirmek amacyla Diyanet İşleri Başkanlığı nezdinde bizzat girişimlerde bulundu ve 1936 yılında Türkiye'de fahri Kur'an Kursu öğreticiliği yapmak üzere resmî izin almayı başaran ilk kimselerden biri oldu.[9]

Bu görevi yürütmekteyken 8/7/1941'de dönemin Diyanet İşleri Reis Vekili Ahmed Hamdi Akseki imzasıyla "aday vaiz" olarak Of Merkez Vaizliği'ne tayin edildi.[10] Of müftülüğünün önerisi üzerine 18/8/1942'de Reis M. Şerafeddin Yaltkaya'nın onayıyla 3310 sicil numarası ile bu göreve kesin ataması yapıldı.[11] 1960'ta kaleme aldığı "İlim-Amel-Cehil" adlı vaaz risalesi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu'nca Âşıkkutlu'nun ilmî kudretini gösterir mahiyette bulundu ve dönemin DİB Reisi Ömer Nasuhi Bilmen imzasıyla görevinde terfi ettirildi.[12]

Resmî olarak vâizlik, fahri olarak da imamlık ve Kur'an Kursu öğreticiliği olmak üzere aynı anda üç görevi sürdürürken, başta hafızlık ve Kıraat olmak üzere, Arapça, Tefsir, Hadis, Akâid, Usûl, Fıkıh ve Ferâiz gibi dersler okutmaya devam etti. Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ilk defa açılan Kıraat İlmi İhtisas Kursu'nu büyük bir gayret ve fedakârlıkla 1968 de Uğurlu Kasabası'nda gerçekleştirdi.Daha sonra yine Diyanet işleri Başkanlığı tarafından 1974-1975 yılları arasında Ankara'da, 1976-1979 yılları arasında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde açılan Aşere-Takrib- Tayyibe İhtisas Kursu'nda hocalık yaptı. 1976 yılında vaizlik görevinden emekliye ayrıldı.

Aynı yerde II. dönem kıraat ihtisas kursu açma hazırlıkları öncesinde 28 Ağustos 1980 tarihinde tedavi amacıyla Trabzon'dan İstanbul'a götürülürken uçakta vefat etti. Cenaze merasimi 31 Ağustos 1980 Pazar günü Türkiye'nin dört bir yanından gelen binlerce seveninin katılımıyla yapılan cenaze merasiminin ardından, doğduğu Uğurlu'da Büyük (Merkez) Câmi haziresine defnedildi.

Âşıkkutlu, kendisiyle barışık, kimlikli, kişilikli, ailesi, çevresi ve toplumla sağlıklı ilişkiler kurup sürdürebilen, güvenilir, yumuşak huylu, şefkatli ve merhametli, yardımsever, kolaylaştırıcı, cömert, misafirperver, cesur, kararlı, sabırlı, düzenli ve tertipli bir kişiydi.

---

7 Tam adı, Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr'dır.

8 İstanbul'da o dönemde kullandığı yukarıda bahsedilen Zübdetü'i-İrfan'ın son sayfasına kaydettiği Tayyibe rumûzatı'ndan sonra "(Bu rumûzât) Hocaefendi'nin kitabından alınmıştır; Tayyibe'de de böyledir" notunu 3 Nisan 1932'de düştüğüne bakılırsa, bu tarihte Tayyibe okumaya başladığı söylenebilir (a.g.e., 272).

9 Bkz., Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 25/12/1936 tarih ve 2960/705 sayılı ve Başkan Rifat Börekçi imzalı Fahri Kur'an Öğreticiliği İzin Belgesi. Bu yazı üzerine fiilen göreve başlama tarihi 15/1/1937'dir.

10 D.İ. Başkanlığı Zat İşleri Müdürlüğü'nün 2/6/1941 ve 1593 sayılı yazısına cevaben Of Müftülüğü'nün 20/6/1941 tarihli gerekçeli talebi üzerine D.İ. Başkanlığı'nın 8/7/1941 tarih ve 2161 sayılı ve Başkan Vekili A. Hamdi Akseki imzalı yazısı. Bu yazıya istinaden 17/7/1941 tarihinde fiilen göreve başlamıştır (Bkz., Of Müftülüğünün D.İ. Başkanlığına hitaben yazdığı 17/8/1942 tarih ve 19 sayılı yazısı).

11 D.İ. Başkanlığı'nın 28/8/1942 tarih ve 3460 sayılı ve Başkan: M. Şerafettin Yaltkaya imzalı yazısı.

12 D.İ. Başkanlığı'nın 28/2/1961 tarih ve 7886 sayılı Ömer Nasuhi Bilmen imzalı yazısı.

Âşıkkutlu'nun hoşlandığı ve ömrünü adamışcasına önem verdiği yegane meşgalesi öğrenci okutmak, mesleki ehliyet ve temsiliyet açısından donanımlı, erdemli, bilinçli, gayretli din âlimi yetiştirmek ve ihtisas alanı ile ilgili eser telif etmekti. Bunun içindir ki, "En zararlı günüm, çocuk da olsa bir kimseye bir sayfa da Kur'an okutamadığım gündür." derdi. İhtiyaç duyulan veya gündeme gelen ilmi meselelerle ilgili olarak da özellikle son yıllarında " Daha yapılacak çok şey var ama ömür bitti." diyerek hayıflanırdı.

1974 yılında özel bir dergide yayımlanan mülakatında, yetiştirdiği öğrenci sayısının, hafızlık ve hafızlık talimi yaptırdıkları ile Aşere-Takrib okuttuklarının 1000'e; yeterli miktarda dinî ilim tahsil ederek ayrılanların da 1000'e yakın olduğunu, yani toplam 2 bine yakın öğrenci yetiştirdiğini beyan etmektedir.[13] 1974 yılından sonra okuttukları da hesaba katıldığında bu sayının 2 bini aştığı anlaşılmaktadır. Yetiştirdiği öğrencilerden bazıları, tarım, ticaret, sanat ve inşaat gibi farklı iş alanlarına yönelmişse de, önemli bir kısmı, din ve eğitim hizmetleri sınıfında görev alarak Diyanet, Milli Eğitim, Adâlet, Üniversite gibi kurumlarda başarılı hizmetlerde bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedir. Ayrıca bizatihi öğrencisi veya öğrencisinin öğrencisi olarak onun ekolünden gelen birçok hafız, yıllardan beri çeşitli İslam ülkelerinde düzenlenmekte olan Kur'an-ı Kerim yarışmalarında ilk derecelere girme başarısı göstermiştir. Bu durum, onun Kur'an eğitim-öğretimi ve Kıraat ilimleri üzerindeki otoritesi ve başarısının uluslararası seviyede tescili anlamına gelir.

Ders verme faaliyetleri yanında eser yazma çalışmalarını da sürdürmüş ve önemli bir kısmı Kıraat İlmi'ne ait olmak üzere dini konularla ilgili irili-ufaklı birçok eser kaleme almıştır.

Dindar bir çevrede ve kültürlü bir aile ortamında yetişen Âşıkkutlu'nun öğretmen olan babası, genel kültürü geniş, yöre halkının takdir ve saygısını kazanmış muhterem bir zattı. Bu nedenle, büyük oğlu Mehmet Rüştü'yü o dönemin eğitim- öğretim sistemi doğrultusunda altı yaşlarındayken tahsil hayatına başlatmıştı. Önce Kur'an okumasını öğrenmeye başlayıp hafızlığını tamamlayarak devam eden bu tahsil süreci, aslında hayatı boyu sürmüştür. Kendisi bu durumu, "Altı yaşından beri okurum, okuturum..." diyerek ifade ederdi. Bu uzun süreçte sadece öğrenme ve öğretme göreviyle yetinmemiş, mesleği ile ilgili alanlarda sürekli inceleme ve araştırma yaparak kendisini geliştirmiş, gayretli ve ciddi bir "müellif âlim" hüviyeti ortaya koymuştur. Onun her bir dersi, sadece bilgi aktarımından ibaret kalmayıp, aksine karşılıklı mütalaa ve müzakere meclisi halinde geçerdi. Pasif değil, aktif ve katılımcı bir metodla öğrenciyi motive edip zihnen derse odaklaştırır. Bunun tabii sonucu olarak da pek çok soruya muhatap olurdu. Cevabını doğru ve kesin bildiklerini orada açıklardı. Bilhassa ayrıntılara dair cevabından emin olmadığı hususlar varsa aydınlığa kavuşturuncaya kadar onları araştırır; cevabını bulur, kaynaklarıyla birlikte kaydeder ve öyle cevaplandırırdı. Kaynağa dayanmayan, kafadan atma/tahmini cevaplar vermezdi. Zihnine takılan veya kendisine sorulan bazı ilmî ve fıkhî meselelerin halletmek için günlerce kaynak taraması yaptığı olur, gerekirse yurt dışından bile olsa o konunun uzmanına sorardı. Okuduğu konulara veya kitaplara dair mütalalarda bulunur, önemli gördüğü hususlardaki düşüncelerini ilgili yerlere not ederdi. Bütün bu anlatılanların günümüzde bir çok canlı şahidi bulunduğu gibi, yaşadığı dönemin şartlarına göre zengin sayılabilecek kütüphanesindeki bazı eserlerin sayfalarına kaydettiği açıklamalar, satır aralarına düştüğü notlar veya yazdığı mektuplar da bunu belgelemektedir.[14]

Eserleri

Merhum Âşıkkutlu Hocaefendi'nin ilmî hayatının önemli bir bölümü tedris faaliyetleri yanında telif çalışmalarıyla geçmiştir. Bu çalışmalarını, görev, ders, misafir ağırlama vb. meşgalelerden fırsat buldukça ve genellikle gece vaktinde yürütürdü.

13 Bkz., *Hakses Mecmuası*, sayı, 126, Haziran 1975.

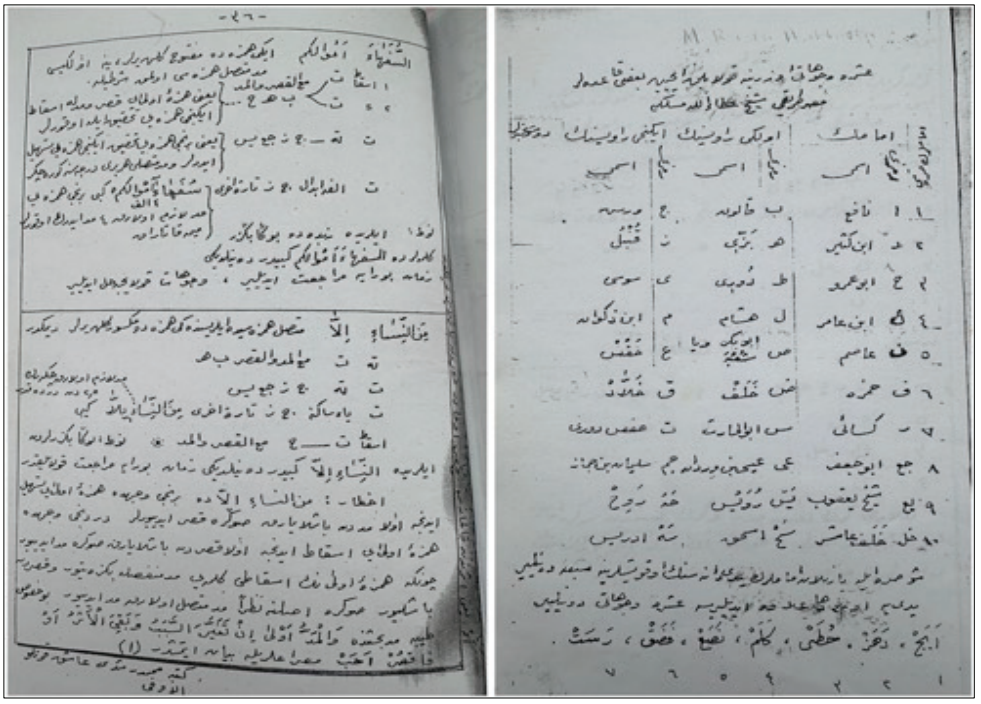
14 Emin Âşıkkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Âşıkkutlu Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2016, cilt: I, s. 183-220.

Elde mevcut bilgi ve belgelerden anlaşıldığına göre ilk telif çalışmasını 1934 yılında gerçekleştiren Âşıkkutlu,[15] bu tarihten itibaren başta ihtisas alanı Kıraat ilmi olmak üzere, dinî ilimlerle ilgili birikimini irili-ufaklı eserlerde bir araya getirmeye gayret etmiştir. Onun telif çalışmaları genel hatlarıyla şu şekilde tasnif edilebilir.

Kıraatla ilgili olanlar

1. Aşere Kaideleri

"*Vukuu Çok Aşere Kaideleri*" olarak da adlandırdığı bu eseri,[16] on kıraat imamı ve onların yirmi ravisinin okuyuşlarının usul ve kurallarını düzenleyen, Kırâat-i aşere bağlamında *Kıraat İlmi'ne Giriş* veya *Kıraat Usul Kitabı* niteliğinde bir usûl eseridir. Bu eserde Kur'an-ı Kerîm'in bazı kelime veya ayetlerinde rastlanan temel vecihler kaydedildikten sonra bu teorik bilgi ve prensiplerin açıklamalı tatbikatı, Eûzü-Besmele'den başlayıp Bakara sûresinin 25. ayet-i kerîmesine kadar olan kısımda ayetlerin vücuh sûretleri çıkartılmak suretiyle gösterilmiştir. Daha sonra birinci cüzün sonuna kadar kalan kısmın Aşere vücuhatına göre sûreti şematik olarak tamamlanmıştır.

Resim 1: *Aşere (Usûlü) Kaideleri ilk ve son sayfa*

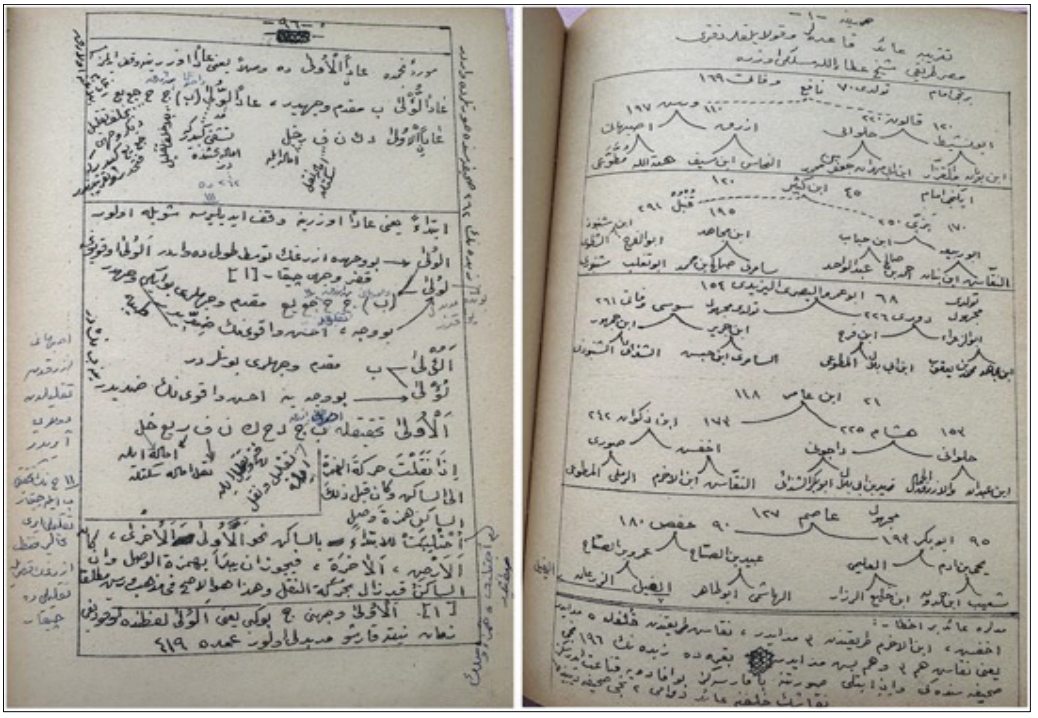
2. Takrib Kaideleri

Âşıkkutlu bu eserini, "*Şeyh Atâullah Mesleği Üzere Takrib'e Ait Kaideler ve Kolaylıklar Defteri*" veya "*Vukuu Çok Takrib Kaideleri*" diye de adlandırmıştır.[17] Kıraat imamlarının toplam seksen tarikle gelen okuyuşlarının usul ve kurallarını örneklerle açıklayan, vücûhatı müşkil bazı kelime ve ayetlerin vücûhat suretlerini de ihtiva eden bu eser 109 sayfadan ibarettir.

15 Bk. *Haşiyeli Tayyibe*'nin kapak sayfasına düştüğü not.

16 *Hakses Mecmuası*, sayı, 126, Haziran 1975.

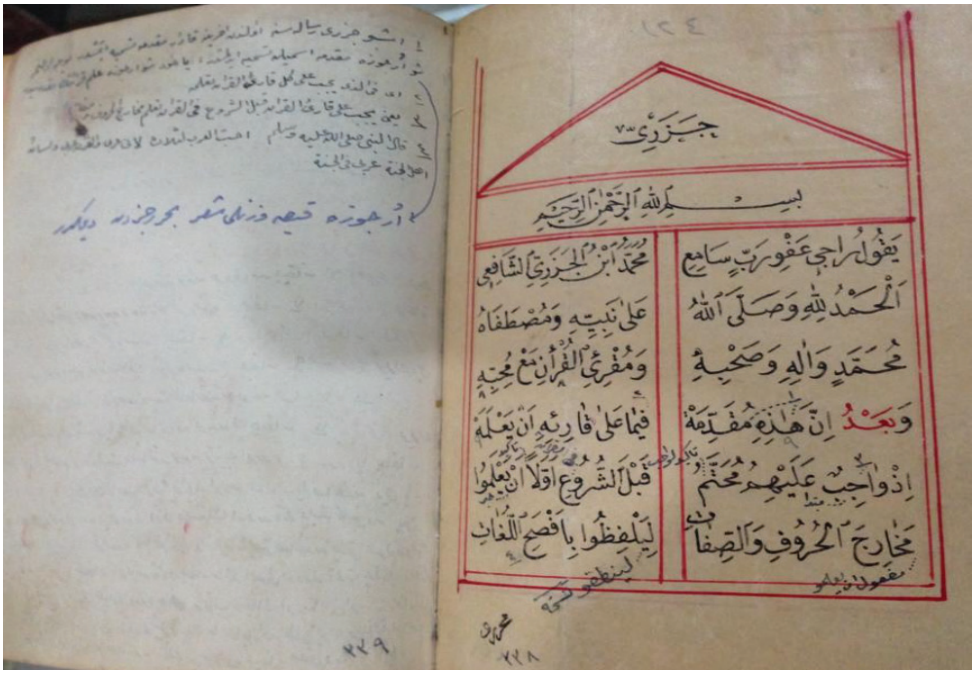
17 *a.g. mecmua*, a.y.

Resim 2: *Takrib (Usûlü) Kaideleri ilk ve son sayfa*

3. Cezerî Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi

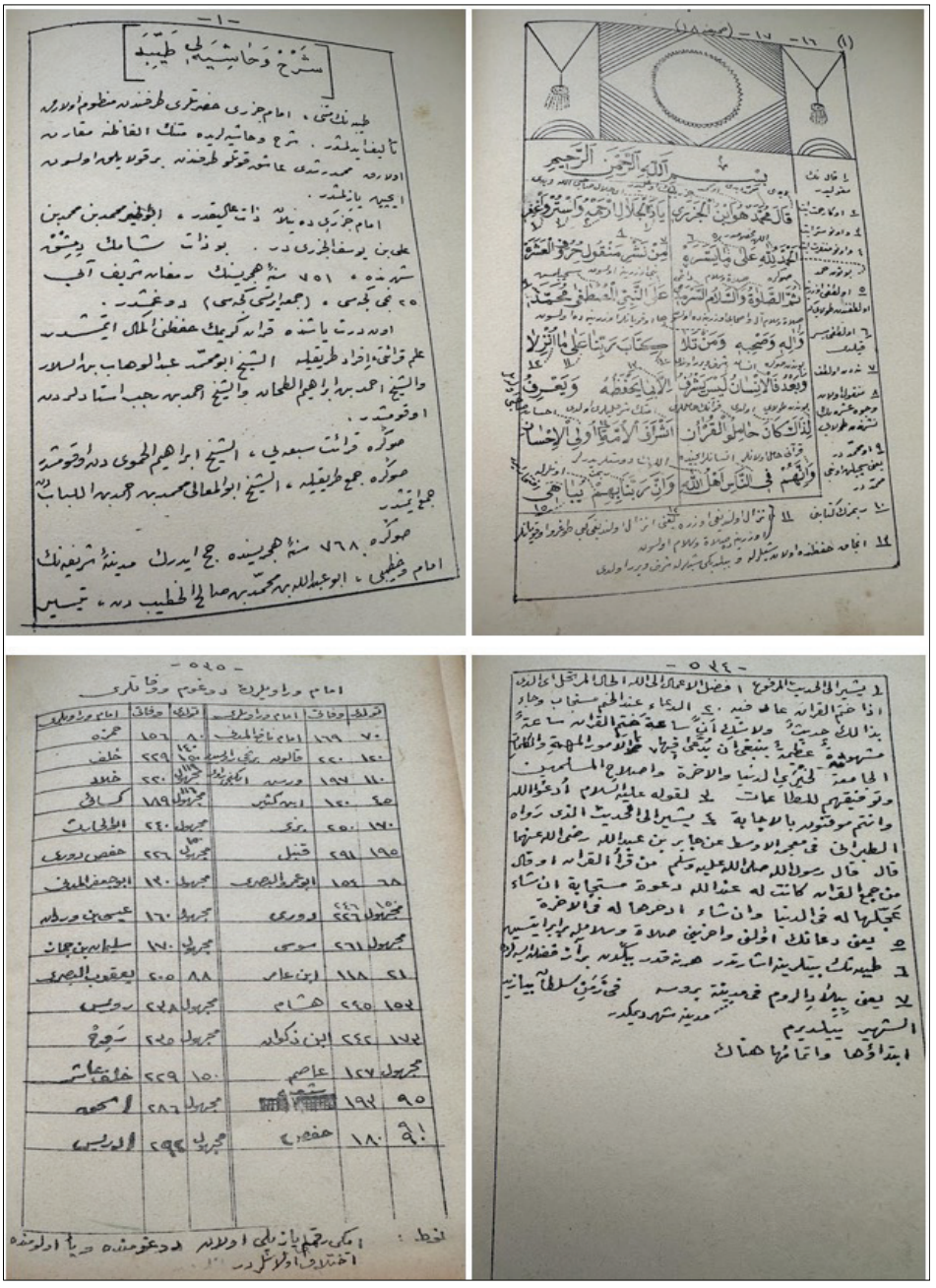
Müteahhirûn döneminin meşhur kıraat âlimi İmam İbnü'l-Cezerî'nin tecvide dair, hacmi küçük fakat muhtevası zengin bu değerli eserinin 35 sayfalık bir tercüme ve şerhinden ibarettir. Abdullah Hasib adlı bir hattat tarafından Muharrem-1352 (Mayıs-1933) ferağ kaydı ile el yazma küçük boy *Tayyibe* metninin sonunda (338-373 varaklar arasında) yer almaktadır.

Resim 3: *Âşıkkutlu'nun Cezerî Mukaddimesi üzerindeki çalışma notlarından*

4. Hâşiyeli Tayyibe

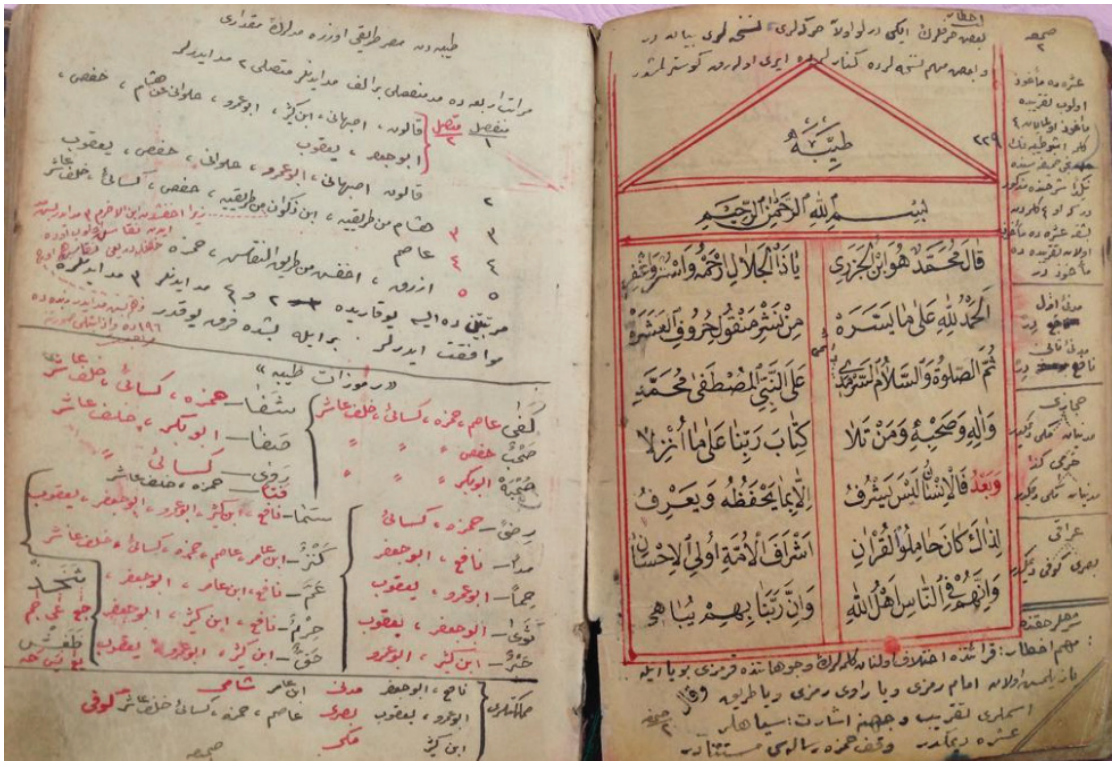
İmam İbnü'l-Cezerî'nin kısaca *Tayyibe* diye adlandırılan Elfiye türündeki manzum eseri üzerinde yapılan bir haşiye çalışmasıdır. Merhum Âşıkkutlu'nun dört ay gibi kısa sürede (1 Nisan 1934 - 5 Ağusos 1934 arası) yaptığı bu çalışma, bilindiği kadarıyla onun ilk müstakil telif eseridir. Yukarıda adı geçen Abdullah Hasib adlı müstensihin hattıyla (büyük bir ihtimalle 1352/1933yılında) kaleme alınan küçük boy bir nüshanın satır ve sayfa aralarını, gayet nefis bir Osmanlıca el yazısı ile adeta dantel gibi işleyerek yazdığı 330 varaklık bir eserdir.

Resim 4: *Hâşiyeli Tayyibe Şerhi'nin mukaddime ile metin şerhinin ilk sayfaları ile metin şerhinin son iki sayfası*

5. Tayyibe Şerhi ve Haşiyesi

Âşıkkutlu'nun, yukarıda mezkür *Hâşiyeli Tayyibe*'yi esas alıp Kıraat ilmi üzerine yaklaşık yarım asırlık tecrübe ve birikimini de katarak Tayyibe üzerine yaptığı kapsamlı bir şerh çalışmasıdır. Eserin baş kısmındaki 15 sayfalık bölümde Âşıkkutlu, gayet kısa şekilde kaleme aldığı kendi biyografisinin ardından İmam İbnü'l-Cezerî'nin uzunca bir haltercemesini verdikten ve imamları, râvîleri ve tarik sahipleri ile memleketlerini zikrettikten sonra, *Tayyibe*'de kullanılan rumuzları, ayrıca Mısır tarikine göre med miktarlarını kaydetmiştir. Bu eserde, özellikle Kur'an'daki bazı kelimelerin vücûhâtındaki müşkiller ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve suretleri şematik olarak gösterilmiştir. Tek sayfada kendi el yazısı ile yazılmış üç ciltten ibaret bir eserdir.

Resim 5: *Âşıkkutlu'nun Tayyibe üzerindeki çalışma notlarından*

7. Tayyibe'nin Elfaz Manası

Adından da anlaşılacağı üzere manzum *Tayyibe* metninin "kırık manalı" tercümesidir. Bununla birlikte yer yer metne dair ihtiva ettiği açıklamalar sebebiyle kısmen bir şerh çalışmasını andırmaktadır. Ayrıca bu kısa şerhli tercümeyi 29 kasette tek taraflı olarak bizzat seslendirmek suretiyle de kaydetmiştir.[18]

8. Vakf-ı Hamza ve Hişam Risalesi

İmam Hamza Kıraati ile İbn Âmir'in râvisi Hişam rivayetine mahsus olan ve üzerinde vakfedilecek Kur'an kelimelerindeki hemzelerin mahiyeti ve konumuna göre belirlenen altmış iki vakıf çeşidinden bahseden 35 sayfalık bir risaledir. *Tayyibe'nin Elfâz Manâsı* adlı eser içinde bulunan bu risâlede, mezkür imam ve râvîye ait vakıf vücûhât kuralları ve suretleri gösterilmiştir.

[18] Söz konusu çalışmanın 1 no'lu bu kaseti üzerinde şu not yazılıdır: "Bantların bir yüzleri doldurulmuştur. Arka tarafları boştur ve boş kalacaklardır. Bu 1(bir) numara, elfaz manasını yazdığımız eserin birinci sahifesi başından 'bu eserin adı' diye başlar, dokuzuncu sahifesinin yirminci satırında 'almışlardır' sözünde biter."

Resim 6: *Vakf-ı Hamza ve Hişam Risalesi. Tayyibe şerhinin bir bölümü iken muhtevasının önemine binaen müstakil bir risâle olarak ayrılmış*

Fıkıhla ilgili olanlar

1. Ferâiz Riselasi

İslam Miras Hukuku'na göre varisler arasında mal taksiminin esaslarını ve hesaplanma yöntemlerini ihtiva eder.

2. Hac Risalesi

Hac rehberi niteliğindeki kitapçıkların ülkemizde henüz pek bilinmediği ve bulunmadığı dönemde, hacı adaylarına kolaylık sağlamak amacıyla kaleme aldığı haccın nasıl yapıldığına dair bir çalışmadır.

Vaazla ilgili olanlar

1. İlim-Amel-Cehil

1960'lı yılların başında yazdığı bu vaaz risalesi, D.İ.B.lığı Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu tarafından incelenerek müellifin ilmî kudretini belirtir mahiyette görülmüş ve bu çalışmaya istinaden dönemin Diyanet İşleri Başkanı merhum Ömer Nasuhî Bilmen'in "olur"u ile görevinde terfi etmiştir.[19]

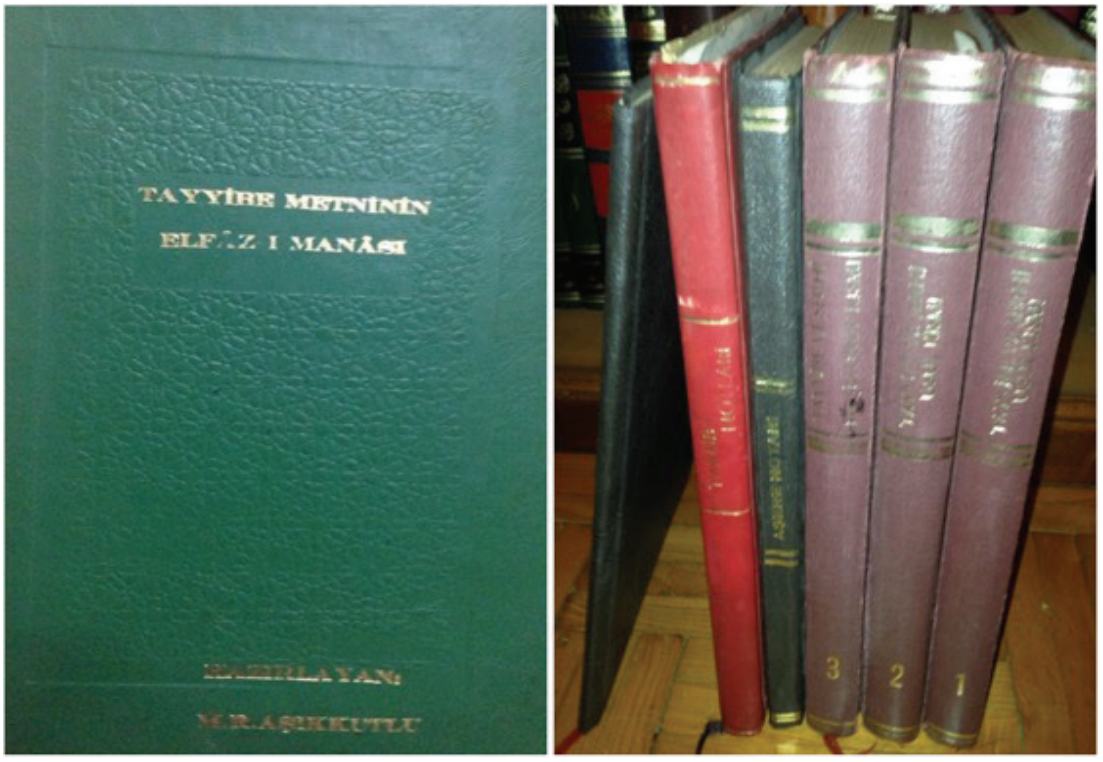
2. Vaaz ve dini konferans özetleri

Bunlar, söz konusu konferansların aylık özetleri olup Of müftülüğü'ne arzettiği vaaz ve irşad raporları mahiyetindedir.

Muhtelif Konularla İlgili Sorulara Yazdığı Cevaplar

Değişik dinî konulara dair kendisine sorulan sorulara verdiği yazılı cevaplar da Âşıkkutlu Hocaefendi'nin telif çalışmalarında önemli bir yekün teşkil etmektedir. Mesela, Kur'an, Kıraatler, Kur'an imlası, vakıflar/secavendler, namaz, zekât ve fitre gibi konularla ilgili sorulara cevap olarak kaleme aldığı mektuplar bu tür ilmî faaliyetler arasında sayılabilir.

Âşıkkutlu'ya ait yukarıda mezkür eserlerin hiçbiri henüz basılmış değildir.

Resim 7: *Âşıkkutlu'nun eserlerinden örnekler*

[19] Bu eserin başkanlık makamınca onaylandığına dair belge mevcut olmasına rağmen kendisine ulaşılamamıştır.

Kaynakça

Âşıkkutlu, Emin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Âşıkkutlu Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2016, cilt: I, s. 183-220.

Hakses Mecmuası, sayı, 126, Haziran 1975.

Günaydın, Mehmet, "Kıraat Alimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2000, c. 2, sy. 6, s. 179-198.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Bakkalzâde İsmail Hakkı", *DİA*, IV, 545, İstanbul, 1991.

Yavuz, Yuzuf Şevki, "Güven, Dursun Feyzi", *DİA*, XIV, 328-329, İstanbul, 1996.

MEHMED SADIK KEHRİBAR VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Mehmed Sadık Kehribar'ın, günümüzde Trabzon'un Dernekpazarı ilçesine bağlı olan Ormancık köyünde 1870'li yıllarda doğduğu söylenmektedir. Bayburtlu Sandıkçı Mehmed Efendi'den icazet ve hilafet almış olup Osmanlının son dönemlerinde müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda Kadiri tarikatının şeyhlerindendir. Oldukça uzun bir ömür sürmüş olup 1983 yılında 110 yaşında iken doğduğu köyde vefat etmiştir. *Türkçe İslam İnançları*, *Hediyyetü'l-Gafilin* (*Gafillere Hediye*) *ve Tasavvufun İncelikleri* adlı basılmış üç eseri bulunmaktadır.[1]

Eserleri

1. Türkçe İslam İnançları

Eser, İstanbul'da Fatih Matbaasında 1967 yılında basılmıştır. 80 sayfadır. Müellif esere önce Kur'ân'ı Kerîm ve hadisi şeriflerle sabit ve malum olan şer'i hükümleri üç başlık altında anlattığı genel bir mukaddime ile başlamıştır. Ardından "İtikada Dair Mukaddime" başlığı altında inanç esaslarının önemine vurgu yapan ifadelerle esere giriş yapmıştır. "Muhterem okuyucularım! İslam dini ve İslam dininin en mühim ve en önemli esasından biri; itikad meselesidir. Buna dair inançlarımızı ehl-i sünnet ve'l-cemaatın bu hususta kabul ettikleri düsturlardan ayrılmamak üzere; kalbimizin her safhasında yerleştirmek bizim için farz-ı âyindir." diyerek eserini ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesine uygun olarak yazacağını ima etmiş ve bu metot üzere de telif etmiştir. Yine Müslümanların itikadî konuları ciddiye almaları gerektiğine şu ifadelerle vurgu yapmıştır: "Aziz ve muhterem dindaşlarım! Size pek kıymetli tanıttırmak istediğim iman ve itikad meselelerine ait bilgiler, tuhafınıza ve garabetinize gitmesin. Çünkü: İtikad babında akşamdan size bir şüphe ârız olsa derhal feneri yakıp, hocadan şüpheyi izâle etmeniz lâzımdır. Sabaha kadar ölürsen imansızlık tehlikesi vardır. Amel cihetine gelince; sabaha kadar durmaya ruhsat-ı şeriyye vardır. Özellikle imansızlık tehlikesi amelde değil, itikattadır." Müellif bu paralelde eserde iman ve islam meseleleri, kafirlerin envaı, Allah'ın varlığı, marifetullah, Allah'ın sıfatları, ehl-i tasavvufun sapkınları, nefs-i emmare gibi ana başlıklar altında çeşitli konuları izah etmiştir.

2. Gafillere Hediye (Hediyyet'ül-Gâfilîn)

Eser, İstanbul'da Dizerkonca Matbaasında 1970 yılında basılmıştır. Ancak mukaddimenin bitimindeki "1969 senesinde kaleme alınmıştır" ifadesi ile sondaki " Yazan: Çaykaralı, Ormancık köyünden Mehmet Sadık Kehribar, Sene: 1969" ibaresinden eserin 1969 yılı içerisinde yazıldığı anlaşılmaktadır. 103 sayfadır. Müellif diğer eserlerinden farklı olarak bu eserin baş kısmına içindekiler tablosunu eklemiştir. Eserde genel olarak dinî, ahlâkî ve ictimaî konuları ele almıştır. Eseri yazmadaki gayesini mukaddimede şu şekilde ifade etmiştir: "Gençlerimizin gördüğüm uygunsuz bazı yanlış kavrayış ve hareketlerini mümkün mertebe İslam ve yüksek Türklük edebiyatına uygun bir akideye bağlamak gayesi ile kaleme

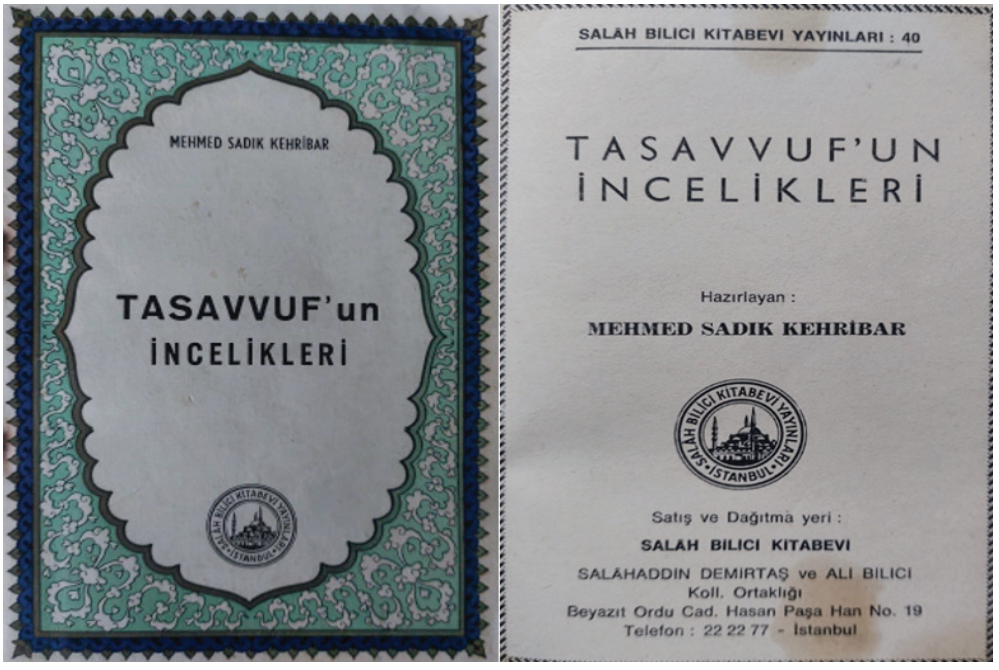
[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2008), 290.

aldığım bu kitabı tekrar tekrar okuyan muhterem dindaşlarımın ahlak ve muaşeret-i beşeriyye yolunda dillerini yüksek bir âlicenaplık halinde kullanacaklarından başka, manevî duygularında da kalplerinde merhamet, şefkat, vicdan gibi insanlık izleri yer edeceğine emin oluyorum. Bu yüzden benim ruhuma bir fatiha, ya da rahmetle anılmama sebep olur ümidiyle yazdım." Yine mukaddimede kullandığı şu ifadeler eseri nasıl bir üslupla ele aldığına dair fikir vermektedir: "Şunu da unutmayalım ki: Bazı sofu arkadaşlarımız cehalet saikası ile insanların kısmı âzâmını dinsizlikle itham ediyorlar. Bu doğru değildir. Çünkü; dinsiz demek: Allahsız demektir. Bu insanlardan zoru gördüğü vakit maneviyattan istimdat eden Allahsız olamaz…Demek oluyor ki bütün insanları hüsnü zanla karşılamak âdabı İslamiyet'tendir. Aksi halde acep deryasına müslüman düşer, neuzübillâhi teâlâ, bu hepsinden fana. Kendimizi karıncadan ufak görmeliyiz. İslamiyet'in üsül-esası budur."

3. Tasavvufun İncelikleri

İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yayınları tarafından 1974 yılında İstanbul'da basılmıştır. 160 sayfadır. Eserin sonunda bir lügatçe ve fihrist yer almaktadır. Müellif eserde beş duyu organının zahiri ve batını anlamları, ahlak-ı zemime, kuvve-i müdrike, yedi tavır, alemler, insan-ı kâmil, sâliklerin dereceleri gibi çeşitli konular ile çok sayıda tasavvufî kavramı ele almıştır. Konuları açıklarken mutasavvıfların görüşlerinden faydalanmakta hatta kendi görüşlerini onların fikirleri ile temellendirmektedir. Ancak bunu yaparken kendine has bir üslup ve metot kullanmıştır. Ona göre: Hakiki müridlik zikrullahı gönülden çıkarmamaktır. "Her tarikin ayrı ayrı pirleri vardır. Kimisi ruhu nazarı itibara alarak, ona göre telkin, esmâ ve terbiye göstermişlerdir. Kimisi de, nefsi nazarı itibara alarak terbiye, esmâ ve telkin göstermişlerdir. Çok değişik esmâ ve terbiyelerle, icrayı âyin edilmektedir. Hepsi de Hak üzere kurulmuş olup, Ashab-ı kiram rıdvanullahi aleyhim ecmain ve Rasülüllah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize müntehidir. Bunların namları ile dalâlete ve bidate düşenler çok olur sakınmak lazımdır" (s. 94). Yine o şöyle der: "Tasavvuf ehlinden bazıları "ene'l-hakk" demekle kemal hâsıl olacağını sanırlar. Halbuki, kemal "Ene-Ben'i" ortadan kaldırıp atmaktır, Ben'i asla dile getirmemelidir. Hakkın varlığına düşenlerin dilleri lal (dilsiz) ve kalbleri mat (ölü) olur. Onlar, hiçbir kayıt ile mukayyet olamazlar ve ancak tecelli-i zati ile müşerref olacaklarını bilerek, âlemi-hayrette kalırlar." (s. 89).

Resim 1: *Tasavvufun İncelikleri isimli eserin dış ve iç kapağı*

Resim 2: *Türkçe İslâm İnançları ve Gafillere Hediye isimli eserlerin dış kapakları*

Kaynakça

Albayrak, Haşim. *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2008.

Kehribar, Mehmet Sadık. *Türkçe İslam İnançları*. İstanbul: Fatih Matbaası, 1967.

Kehribar, Mehmet Sadık. *Gafillere Hediye (Hediyyet'ül-Gâfilîn)*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1970.

Kehribar, Mehmed Sadık. *Tasavvufun İncelikleri*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 1974.

MEHMET ŞEVKET DORUKER VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Mehmet Şevket Doruker 1304/1887 yılında İstanbul'un Kasımpaşa semtinde doğdu. Aslen Trabzonlu olmakla birlikte doğduğu yere nispetle "Kasımpaşalı Bahriyeli Şevket" olarak tanındı. Babası, Reisoğulları sülalesinden Deniz Kıdemli Yüzbaşısı Hacı Hafız Ahmet Kaptan'dır. Trabzon eski milletvekili Ali Şükrü Bey ise abisidir. Şevket Bey, 1909 yılında Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ni birincilikle bitirdi. Birçok gemide seyir subaylığı yaptı. TBMM açıldıktan sonra Ankara'ya gitti. Bugünkü Türk Deniz Kuvvetleri'nin ilk şekli olan Umur-ı Bahriye Müdürlüğü'nü kurdu ve yönetimini eline aldı. Milli Mücadele'nin denizden desteklenmesi için büyük gayret sarf etti. Özellikle cephelere gidecek olan cephanenin deniz yoluyla taşınmasını organize etti. Daha sonra bir süre Yüksek Deniz Ticareti Mektebi'nde Deniz Nakliyat öğretmenliği yaptı. Bu görevi sırasında *Deniz Nakliyatı* adlı üç ciltlik bir eser yazdı.[1]

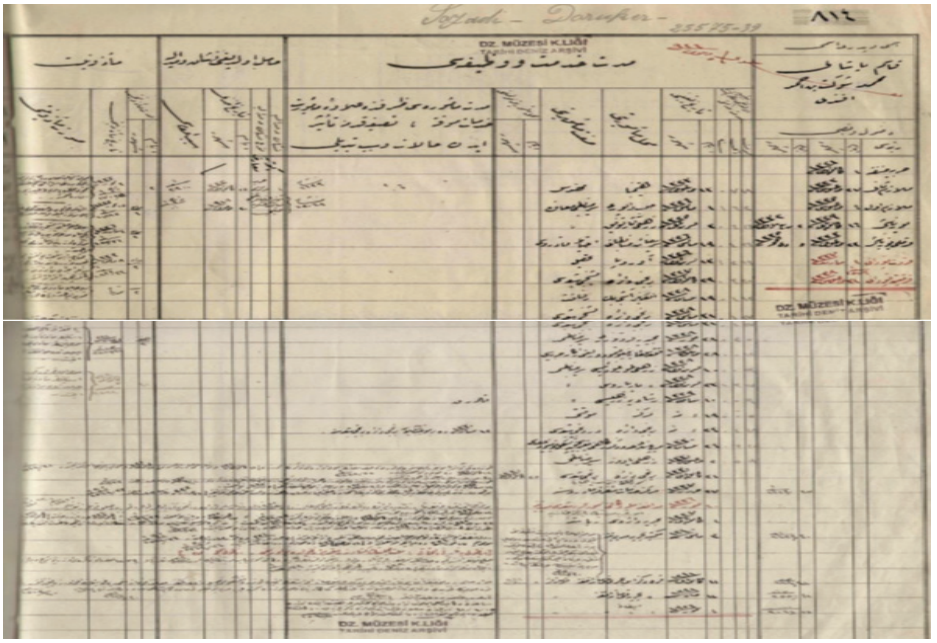
Eseri

Deniz Nakliyatı

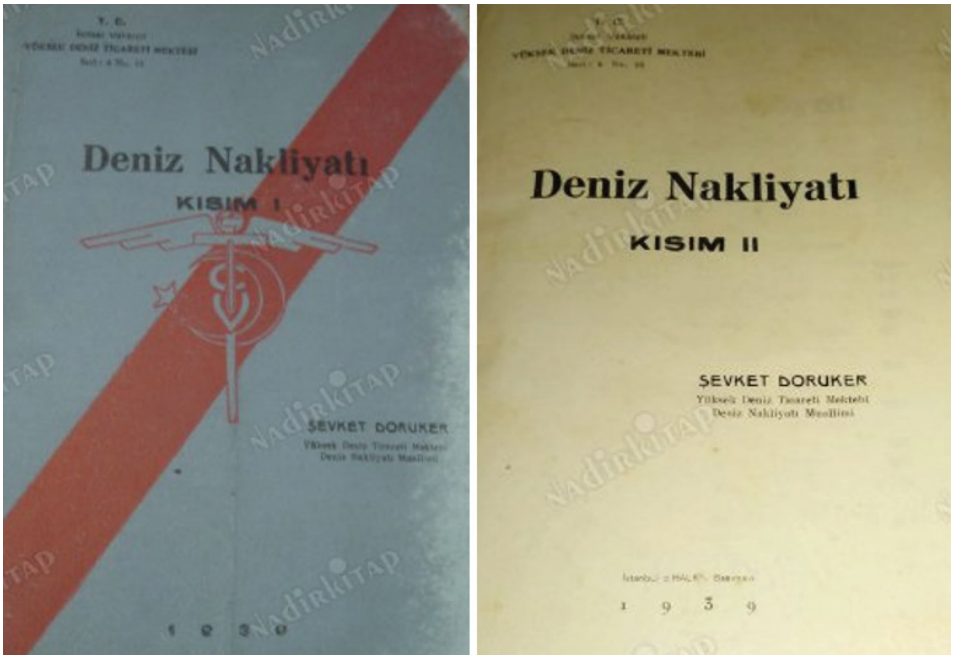
Bu eser üç ciltten ibaret olup 1939 yılında İstanbul'da İktisat Vekaleti Yüksek Deniz Ticareti Mektebi tarafından İstanbul Halk Basımevi'nde bastırılmıştır. Birinci cilt (Kısım I) 418 sayfa, ikinci cilt (Kısım II) 416 sayfa, üçüncü cilt (Kısım III) 579 sayfadır. Şevket Doruker bu eseri Yüksek Deniz Ticareti Mektebi'nde Deniz Nakliyatı dersi öğretmeni olduğu sırada okulda ders kitabı olarak okutmak üzere kaleme almıştır. Nitekim onun bu unvanı kitabın kapağına da yansımıştır. Yazarın adından sonra kapakta o günkü görevi "Yüksek Deniz Ticareti Mektebi Deniz Nakliyatı Muallimi" şeklinde kayıtlıdır. Ayrıca kitap kapağının sol üst köşesinde o dönemde okulun bağlı bulunduğu ilgili bakanlığın ve okulun adı yer almaktadır (T.C. İktisat Vekâleti Yüksek Deniz Ticareti Mektebi). Bu ifadelerden anlaşıldığına göre müfredatta bulunan Deniz Nakliyatı dersinin kitabını bizzat dersin hocası yazmış, kitaba dersin adını vermiş ve bu kitap okul tarafından bastırılmıştır. Eserde deniz hukuku, deniz nakliyatının kavramları, deniz ticareti, deniz ekonomisi, ulusal ve uluslararası deniz nakliyesi, açık deniz nakliyatı, deniz ticaret politikaları, gümrük tarifeleri, limanlar, limanların denizcilik usul ve esasları, kargo, gemiler, ticari gemiler, gemi sicili, gemi mülkiyeti gibi ana konular ve bunlara bağlı hususlar bütün yönleri ile ele alınmaktadır.

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] İsmail Hacıfettahoğlu, *Ali Şükrü Bey* (Ankara: Atlas Yayınları, 2003), 13-14; Mehmet Akif Bal, Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 291.

Resim 1: *Şevket Doruker'in Deniz Müzesi Komutanlığı'nda yer alan künyesi (DTA- K.d_ 5-814)*[2]

Resim 2: *Deniz Nakliyatı kitabının kapak resimleri*

Kaynakça

Bal, Mehmet Akif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Hacıfettahoğlu, İsmail. *Ali Şükrü Bey*. Ankara: Atlas Yayınları, 2003.

Yaman, Murat Savaş. "Türk Kurtuluş Savaşı'nda T.B.M.M.'Ye Bağlı Deniz Kuvvetleri Teşkilatının Kuruluşu." *Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

[2] Murat Savaş Yaman, "Türk Kurtuluş Savaşı'nda T.B.M.M.'Ye Bağlı Deniz Kuvvetleri Teşkilatının Kuruluşu," *Yüksek Lisans Tezi* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

MEHMED (MUHAMMED) TAHSİN TRABZONÎ VE ESERLERİ

Nur Kübra DEMİRCİ[*]

Hayatı

İncelenebildiği kadarıyla, müellifin hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Tanıtılacak eserin ferağ kaydında yer alan bilgilerden hareketle şunlar söylenebilir:

Adı Mehmed (Muhammed) Tahsin (?)[1] b. Ahmed Şemseddin Trabzonî'dir. Eserin 1339/1920 tarihinde tamamlanmış olmasından hareketle, müellifin hayatının yaklaşık olarak m. 19. asrın ikinci yarısıyla 20. asrın ilk yarısı arasındaki devreye rastladığı tahmin edilebilir.[2] Hafızu'l-kurrâ ifadesinden Mehmed Tahsin'in ileri düzeyde kıraat eğitimi almış olduğu; eserin içeriğinden de Arapça ve temel İslamî ilimler tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Müellifin kendisini tanıtırken kullandığı Halvetî Şa'bânî ifadeleri, risalenin içeriğine yansımış tasavvuf ağırlıklı anlatım biçimi ve kendisinin derlediği bir tasavvuf risalesinin bulunması bir arada değerlendirildiğinde; Mehmed Tahsin Trabzonî'nin tasavvufî yönünün oldukça kuvvetli olduğu görülmektedir.[3]

Eseri

Yapılan taramalarda eserin tek nüshasına ulaşılmıştır. Bu nüshaya dair, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın internet sitesinde şu bilgilere yer verilmiştir: Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, 00290 nolu Nuri Arlasez Koleksiyonu, nr. 406254'tedir. Eserin adı katalogda *Yasin'i Şerîf'in Havâssı* şeklinde yer almaktadır. Nüshanın içeriğine bakıldığında ise müellif tarafından herhangi bir isim belirtilmemiştir. Ancak ilk satırlarda kırmızı mürekkeple 'Yâsîn-i Şerîf'in hâssı hakkında mervî olan ehâdîs-i şerîfe ve ahbâr ve âsâr-ı me'sûre' şeklindeki ifadelere yer verilmiştir.[4]

Eserin hacim olarak muhtasar bir risale olduğu söylenebilir. Yedi varaklık eser, 1b-7a olmak üzere altı varaklık içeriğe sahiptir. Yazı tarzı rik'a olan risalenin oldukça zor okunduğu, birçok kısmının hattından kaynaklı olarak birkaç farklı şekilde okunmaya muhtemel olduğu söylenmelidir. Bu hali ile risalenin, başkalarının okuyup istifade etmesi yerine, müellifin kendisinin istifade etmek üzere aldığı notlar izlenimi verdiği söylenebilir.

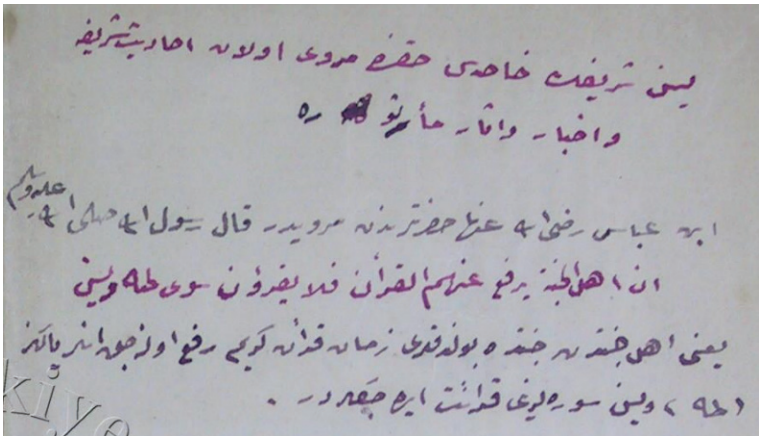
[*] Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, demirelnk@trabzon.edu.tr

[1] Görselde de incelenebileceği gibi, bu ifadenin okunuşu oldukça zordur. Bu anlamda kendilerine danıştığımız kimseler, ilgili ifadeyi birbirlerinden farklı şekillerde okumuşlar ve nihaî bir sonuca varılamamıştır.

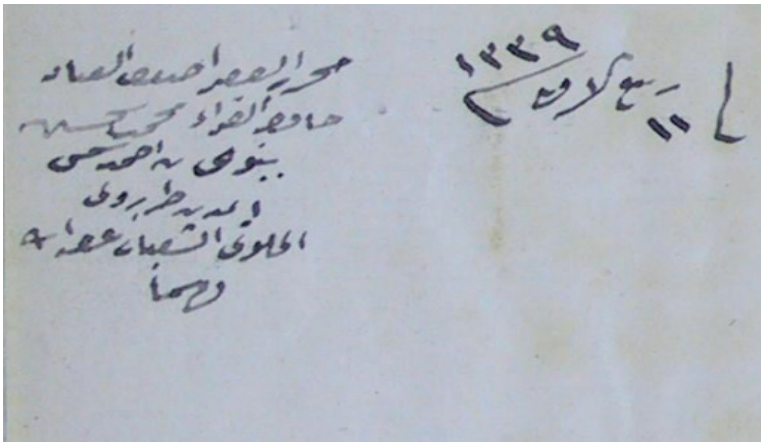
[2] Müellifin derlediği bir diğer tasavvuf risalesinde yer alan tarihler de aynı duruma işaret etmektedir. İlgili ibareler için bk. Mehmed (Muhammed) Tahsin b. Ahmed Şemseddin Trabzonî, *Tasavvuf Mecmû'ası* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 406260), 8a, 24a, 29b.

[3] İlgili ferağ kaydı için bk. Mehmed (Muhammed) Tahsin b. Ahmed Şemseddin Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 406254), 7a.

[4] Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 1b.

Resim 1: *Risalenin adını ve başlangıcından bir bölümü içeren 1b'nin ilgili kısmı*

Resim 2: *Risalenin ferağ kaydını içeren 7a'nın ilgili kısmı*

Eserin muhtevasına gelince, Yâsîn suresine dair hadîs-i şeriflere Arapça olarak kırmızı renkli mürekkeple yer verildikten sonra, her birinin altında siyah mürekkeple Türkçe açıklamalar yapılmıştır. Hadislerin senedi hazfedilmiş olup, sadece sahabî râvîye yer verilmiştir. Eserde yer alan hadîs-i şerifler Yâsîn suresinin önemi/faziletleri, bu sureyi okuyanın kazanacağı uhrevî-dünyevî kazançlar ve ölmüş kişilere/ölüm esnasında bulunan kişilere bu sureyi okumanın gerekliliği gibi hususları içermektedir. Bu yönüyle risalenin, Yâsîn suresi ve faziletlerine dair rivayetleri bir araya getirme gayesi ile kaleme alındığı söylenebilir. Risalede özellikle vurgulanan husus Yâsîn'in Kur'ân'ın kalbi mesabesinde oluşudur.[5] Bu sure Kur'an'ın özü olması yönüyle Fatiha suresi ile bir arada değerlendirilmiş; Fatiha'nın içerdiği esasları ikmal ve itmam ettiğine vurgu yapılmıştır. Risalede Yâsîn'in usûl-ü selâseyi içerme yönüne dikkat çekilmiş, bunlardan en çok vurgulanan yön de sem'iyyât kısmında değerlendirilen haşr-u neşr-i cismânî olmuştur. Bu konu, Yasin'in ölmüş/ölmekte olan kişilere okunması bahsinde ele alınmıştır. Bu vesile ile felsefeciler de eleştirilmiştir.[6]

Eserde yer alan hadislerin kaynakları tek tek zikredilmemiştir. Zikredilen bir hadis bağlamında, bu rivayetin Tirmizî (öl. 279/892), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Nesâî (öl. 303/915), İbn Mâce (öl. 273/887) ve Taberânî (öl. 360/971) tarafından tahric edildiğine değinilmiştir.[7]

5 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 2a.

6 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 3a-3b.

7 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 2a.

Risaleye kaynaklık eden hadis ilmine dair eserlerin yanında, Mehmed Tahsin'in zaman zaman görüşlerinden alıntı yaptığı müfessirler Gazzâlî (öl. 505/1111),[8] Râzî (öl. 606/1210),[9] Nesefî (öl. 710/1310)[10] ve Kurtubî'dir (öl. 671/1273).[11] Eserde Yâsîn ayet-i kerîmesinin diğer huruf-u mukattaa gibi müteşabihâttan olduğu ve muhtelif manaları ile ilgili Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (ö. 855/1451) *Muhammediye* adlı meşhur tasavvufî eserinden istifade edilmiştir.[12]

Risalenin bir diğer kaynağı ise Bursa Gazzî Dergâhı'nın kurucusu Şeyh Ahmed Gazzî'nin torunlarından Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'nin (1776-1832) *Fütûhât-ı kenzi'l-Kur'ân* adlı Fatiha suresi tefsiridir. Dedesinden sonra mezkûr dergâhın şeyhliğini üstlenen Gazzîzâde'nin bu eseri tasavvufî/işarî bir tefsirdir.[13] Risalede bu eserden aynen alıntı ile aktarıldığı ifade edilen uzun bir bölüm bulunmaktadır. İlgili kısım tefsir ile karşılaştırıldığında Mehmed Tahsin'in bu alıntıda, Gazzîzâde'nin tefsirinde Yâsîn'in okunmasının dünyevî-uhrevî faydalarına dair açıklamalarını aynen aktardığı, ek olarak sadece hadislerin Arapçalarına yer verdiği görülmektedir. Bu alıntı, bir varaktan fazla bir hacme sahiptir.[14] Mehmed Tahsin'in, Gazzîzâde gibi Halvetiye tarikatına mensup olması, bu uzun aktarımın arka planını da ortaya koymaktadır.

Risalede alıntı yapılan bir diğer tasavvufî kaynak İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) *Fütuhât-ı Mekkiyye*'sidir. Burada İbnü'l-Arabî'nin Yâsîn'in faziletine dair bizzat yaşadığı bir menkıbesi aktarılmaktadır.[15] Kādiriyye tarikatının Yâfiiyye kolunun kurucusu İmam Yâfi'î'den[16] (öl. 768/1367) ise eser adı belirtilmeden ehl-i mükaşefeden rivayet ettiği uzunca bir menkıbe nakledilmiştir.[17] Ayrıca risalede Yâsîn-i şerîfe dair şiirler de yer almaktadır. Bunlardan ilki Mehmed Tahsin'in Ebû Leys es-Semerkandî'ye (öl. 373/983) nispetle Türkçe'ye çevirdiği bir şiir, diğeri ise Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediye* adlı eserinden nakledildiği belirtilen bir şiirdir.[18] Eserin kaynaklarının ağırlıklı olarak tasavvufî metinler olduğu görülmektedir. Yazmada bu kaynaklardan yapılan alıntıların hacmi, yaklaşık olarak risalenin yarısına tekabül etmektedir. Bu yönü ile yazma, tasavvufî anlatımların ağırlıkta olduğu bir risaledir.

Kaynakça

Baş, Derya. "Yâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Gazzîzâde, Abdullatif b. Mehmed Es'ad. *Fütûhât-ı kenzi'l-Kur'ân*. Bursa: İnebey Kütüphanesi, Orhan, 35449, 1a-176b.

Önal, Ramazan. *Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'nin Fütuhâtu Kenzi'l-Kur'ân Adlı Fâtiha Sûresi Tefsîrinin Tahlili ve Değerlendirilmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

8 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 2b.

9 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 2b.

10 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 3b.

11 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 4a.

12 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 2b. Mezkûr eser hakkında bilgi için bk. Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/583-584.

13 Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı internet sitesinde yer alan bilgiye göre mezkûr eserin yazmaları, Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan Koleksiyonu, 35448-35449-35450 nolu bibliyografik kayıtlarda yer almaktadır. Çalışmada risalenin içeriğiyle kıyaslanan nüsha için bk. Abdullatif b. Mehmed Es'ad Gazzîzâde, *Fütûhât-ı kenzi'l-Kur'ân* (Bursa: İnebey Kütüphanesi, Orhan, 35449), 63b-64b. Mezkûr tefsire ve müellifine dair detaylı bilgi için bk. Ramazan Önal, *Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'nin Fütuhâtu Kenzi'l-Kur'ân Adlı Fâtiha Sûresi Tefsîrinin Tahlili ve Değerlendirilmesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

14 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 4a-5b.

15 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 5b-6a.

16 Hakkında bilgi için bk. Derya Baş, "Yâfiî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/175-177.

17 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 6a.

18 Trabzonî, *Yasin-i Şerîf'in Havâssı* (Nuri Arlasez, 406254), 6b-7a.

Trabzonî, Mehmed (Muhammed) Tahsin b. Ahmed Şemseddin. *Tasavvuf Mecmûʿası*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 406260, 1b-29b.

Trabzonî, Mehmed (Muhammed) Tahsin b. Ahmed Şemseddin. *Yasin-i Şerîf'in Havâssı*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez, 406254, 1a-7a.

Uzun, Mustafa İsmet. "Muhammediye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/583-584. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

MEHMED TEVFİK TRABZONÎ VE ESERLERİ

Mustafa ÇİL[*]

Hayatı

Mehmed Tevfik (rh.a.) risâlesinin mukaddimesinde 'Trabzonî', ferâğ kaydında ise başka bir nisbe (muhtemelen 'Arhavî') kullanmaktadır. Bu kayıtta "Hacı Râşid Efendi'nin oğlu" bilgisi de vardır. Buradaki dua cümlelerinin içeriğinden babasının o sırada hayatta olmadığı sezilmektedir. Trabzon-Arhavi farklılığı müellifin bu yörelerle ayrı ayrı irtibatı ya da Arhavi'nin o dönem Trabzon Vilâyetinin Lazistan Sancağına bağlı bir kaza oluşuyla ilgili olabilir. Müellif hattı olan risâlenin telif tarihi (1287/1870) Mehmed Tevfik'in yaşadığı zaman dilimine dair de bir fikir vermektedir.

Eseri

Aile 'neslin korunması' başta olmak üzere İslâm'ın temel gayelerinin gerçekleşip korunduğu en temel kurumdur. Bu kurumun oluşturulması, iç ve dış ilişkilerinin yürütülmesi, muhtemel sorunlarının çözümü gibi hususlar dinî bildirimlerle ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Aile bireyleri arasında da özel bir yakınlık ve saygınlık vardır. İslâm, aile bireylerini kendi aralarında mahrem yani dokunulmaz kılmıştır. Bu itibarla belli derecede soy (nesep, kan) bağına sahip kişilerin birbirleriyle evliliği yasaktır. Bu yasak nispeten dar biçimde sıhri (evlilik yoluyla meydana gelen) hısımlar arasında da vardır. İslâm'ın bu asli yasağı muharref dinlerde de büyük ölçüde korunmuş; beşerî sistemlerde dahi gözetilmiştir.

İslâm soy ve sıhri hısımlık yanında süt hısımlığını da getirmiştir. Süt emmenin hısımlık nedeni oluşunda anne sütünün çocuğun gelişimindeki rolü ve sütanne-çocuk arasındaki duygusal bağ gündem edilmişse de bu hüküm taabbüdîdir. Yani akılla kavranabilir bir gerekçeye bağlı değildir ve şartları bulunduğunda sabit olur. Başka inanç ve hukuk sistemlerinde varlığı bilinmeyen bu uygulamada süt emmeye birtakım hukukî sonuçlar bağlanmaktadır. Kesin ana kurallar ile ictihad ürünü pek çok fıkhî değerlendirmeden ibaret bu sonuçlar İslâm hukukunda iki temel başlıkta incelenir: çocuğun anne sütüne ulaşma hakkı ve süt emmenin yol açacağı mahremiyet. Kapsamlı İslâm hukuku çalışmaları bunların ilkine genellikle 'nafaka' ve 'icâre' gibi bölümlerde yer verirken ikincisini müstakil bir bölüm olan "radâ'(rıdâ'/rezâ'/rızâ')"da incelemektedir. Farazî fıkıh faaliyetleri bir yana günlük hayatta da karşılığının bulunması radâ' bahislerinin bu çalışmalarda genişçe işlenmesini sağlamış; konuya özgü eserler de verilmiştir.

İslâm toplumundaki sosyo-ekonomik değişim, anne sütünü artırıcı tıbbî gelişmeler, mama vb. ek besinlerin çoğalması gibi nedenler çocuk için yabancı kadın sütüne ihtiyacı azaltmıştır. Gerek bu durum gerekse konunun çerçevesinin ve görüşler arasındaki tercihlerin büyük oranda netleşmiş oluşu alandaki çalışma sayısını bir süre belli oranda tutmuştur. Bilahare anne sütü üzerindeki bilimsel incelemeler -ki bunda İslâm'daki süt hısımlığı müessesini anlama/gerekçelendirebilme isteği de etkili olmuştur- onun çocuk için ilk ve temel besin oluşuna/olması gereğine yapılan vurguları artırmıştır. Teknik altyapının da elverişli hâle getirilmesiyle 'süt bankası' kurma girişimleri belirmiş; bu düşüncenin İslâm dünyasında doğurduğu kaygı ise radâ' konulu çalışmalara yeniden canlılık kazandırmıştır. Bu bağlamda mevcut

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mustafacil@trabzon.edu.tr

malzemeyi de gözden geçirip yeniden tasnif eden ilmî-akademik yayınlar yapılmıştır. Günümüzde 'süt hısımlığı' çeşitli nedenlerle sahipsiz kalan çocuklara yönelik 'koruyucu aile' uygulamaları kapsamında da gündeme gelmektedir.

Hulâsatü'r-rızâ' Mehmed Tevfik'e ait radâ' konulu bir risâledir. 'Ana hatlarıyla süt hısımlığı' anlamındaki adı mukaddimesinde geçmektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 00513 numaradadır. Bibliyografik kayıt numarası 342464'tür. Kapaklı müstakil bir risâle olup 9 varaktır. Sonradan ilk ve son varaklarına numara konulmuştur. İnce kırmızı çizgiden ibaret sayfa kenarlıkları vardır. Ferâğ kaydı tek sayfada ve 9 satırdır. Diğer sayfalar 16-20 arası satırdan oluşmaktadır. Mukaddimesi özenli bir nesih hattıyla kaleme alınmış, sonraki kısımlar aralara başka yazı çeşitlerinin de karıştığı rik'a ile devam etmiştir. Reddadeleri ([3b] sayfası hariç) vardır. Bazı cümle aralarında nokta işlevli işaret veya boşluklar bulunur. Satır sonlarında sıradaki kelimenin sığmayacağı bazı alanlar birtakım işaretlerle kapatılarak alt satıra inilmiştir. Alıntı ibareler, kaynaklar, mesele ve cevap başlıkları gibi kimi yerler üst kısmına çizgi konularak belirgin kılınmıştır. Risâlede az miktarda hatalı veya tekrar yazıma da rastlanmaktadır.

Türkçe bir eser olan *Hulâsatü'r-rızâ'*da mukaddime, ferâğ kaydı ve bazı alıntılar Arapçadır. Besmele ve ilk satır ile içerideki bazı ibare ve kelimeler harekelidir. Dikkat isteyen birkaç noktası hariç anlaşılması kolay bir metindir. Anlatımlarda zevc/koca, hâle/teyze vb. akraba isimlerinin Arapçası ve Türkçesi karışık biçimde kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve âlimlerin anıldığı yerlerde saygı ifadeleri ihmal edilmemiştir. Konuların önemli bir kısmı 'mesele-cevap' yöntemiyle işlenmiştir. Risâlede toplam 84 'mesele' bulunmakta olup müellif bunların 8. meseleden itibaren 27'sini; 43. meseleden itibaren de 40 tanesini 1'den başlayarak ve aralıklı olarak numaralamıştır. Meseleler genellikle akrabalık adları kullanılarak " … almak câiz olur mu?" biçiminde formüle edilmiştir. Cevaplar çoğunlukla kısadır. Bazı bilgiler 'tahkik' girişli gerekçelerle pekiştirilmektedir. Az da olsa örnekli açıklama mevcuttur. Bunlarda Zeyd, Amr gibi yaygın simge isimler yanı sıra "Ali'nin zevcesi, Hasan'ın ve Hüseyin'in sabileri" gibi nadir kullanımlar da vardır. Az sayıda ifadede dikkat eksiği görülür. Risâlede belirgin yerel izlerle karşılaşılmaz.

*Hulâsatü'r-rızâ'*da başvuru bilgisi olarak dört kez Cevherî; ikişer kez Vanî ve Hâniyye, birer kez de Kādîhan, ez-Zeylaî, Gâye, Fethu'l-kadîr, Hizânetü'l-müftî, nikâhu'l-Hulâsa ile Bahr-i râik (el-Mebsût'tan yaptığı bir alıntıyla) isimleri geçmektedir. Müellif bu kaynaklardan süt emme ile ilgili fetva ve görüşler nakletmiştir. Bazılarından ise konuyla ilgili ittifak, tercih, nesih ve tenkit bilgisi içerikli aktarımlar yapılmıştır.

Risâlenin 'hamdele' kısmında Allah teâlânın kâinatı örneksiz biçimde yaratan kudretine, eşi-benzeri bulunmayışına, insanı karışık bir nutfeden yaratıp işitir ve görür kılmasına, küfür ve tuğyandan sakınanlara cennet vadetmesine vurgu yapılmıştır. 'Salâtüselâm' kısmında ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucize göstermesine; "miktarı elli bin sene olan günde ümmetine küçük şefaatle, arasâtta da 'kafirlere' büyük şefaatle şefaat edecek" olmasına yer verilmiş, O'nun (s.a.v.) "gece-gündüz hakka uyan" âli ve ashabı da anılmıştır. Bu kısım için seçilen ifadelerde risâle konusuna güçlü işaretler bulunmaz. Ayrıca buradaki 'kafirlere şefaat' tabiri izaha muhtaçtır. Bununla 'büyük günah işleyen müminlere şefaat' kastedilmiş olabilirse de bu durumda bu grubun 'ümmet'ten farklı zikredilmesini açıklamak gerekecektir. Kaldı ki müellif ferâğ kaydında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefaatini talep ederken 'o gün bazı insanların bundan mahrum kalacağını' da belirtmektedir.

Mehmed Tevfik'e göre fıkıh en değerli ve en üstün ilim olup dinin direğidir. Meseleleri de zor ve sıkıdır. Bunların bir kısmı da radâ' ile ilgilidir. Sıradan halk bunları bilmez. Oysa bunları ihmal edenin

'dini zayıftır.' Bunları iyice bilen ise dinde felâha erer. Müellifin anlatımına göre insanlar kendisine radâ' ile ilgili sorular sormuşlar müellif de bunların bir kısmına cevap verememiştir. Bunun üzerine kitaplarda (veya kütüphanede) bulduklarını incelemiş ve kendisini pek yeterli görmese de bunları tercüme etmek istemiştir. Müellif mukaddimede kendisi için 'fakir, hakir, yoksuldan daha muhtaç kul'; ferâğ kaydında ise "insanların en düşkünü, fakir, Allah'ın rahmetine en muhtaç olan" nitelemeleri yapmış, her iki yerde de "Bâri' olan Rabbimizden onu muradına erdirmesini" dilemiştir.

Risâlede radâ' konusu tanımla başlar. "Radâ'"ın sözlük anlamında 'emme', terim anlamında ise 'emmenin bir insandan ve belli süre zarfında olması' öne çıkar. İlk 'mesele' de terim anlamı pekiştirme amaçlıdır. Bu meselede koyun vb. bir hayvandan süt emen iki çocuk arasında süt kardeşliği oluşmayacağı belirtilir. Ardından süt emmede 'belli süre'nin miktarına dair 'İmâm-ı Azam, İmâmeyn ile İmâm-ı Şâfiî ve İmâm Züfer'in görüşleri verilir. Bu süre çocuğun doğduğu gün başlamaktadır. Boşanmış kadına çocuğunu emzirmesi karşılığında yalnızca iki yaşa kadar ücret ödemenin vacip olacağı ise ittifaklıdır. Müellif burada haram kılıcı süre konusunda İmâmeyn'in görüşünü evla bulur, fetvanın da buna göre verildiğini söyler. Tarafların naslardan bazı dayanaklarını zikrettikten sonra "herkesin yöneldiği bir yön vardır" anlamındaki âyeti [el-Bakara 2/148] iktibas eder. 'Emzirme süresi 1 gün dahi geçmiş olsa hısımlık oluşmaz' diyen müellif bunu bir hadis-i şerifle delillendirir ve kısmen açıklar. Müellife göre süre dolmadan çocuğu sütten kesmek -sonraki bir emzirmeye bağlı- hısımlığa engel olmayacaktır. Bununla birlikte ona göre fetva Ebu Hanîfe'nin 'müddet içinde yemek yemeye başlayan çocuk sütü terk ederse -süt emmesiyle- haramlık oluşmaz; eğer yemek yanında süte de devam ediyorsa haramlık oluşur' şeklindeki görüşü üzeredir. Bir kadının başkasına ait çocuğu emzirmesi zaruret varsa mubah olur, aksi hâlde haramdır. Sütanne 'filan oğlu filanın oğlunu emzirdim' gibi bir yazıyla emzirmenin zamanla unutulmasına karşı ihtiyatlı davranmalıdır. Sütün çocuğun karnına ulaşması durumunda miktarına bakılmaksızın haramlık oluşur. Müellif İmâm-ı Şâfiî'nin buna aykırı görüşünü de verir ve bir-iki emme ile haramlık oluşmayacağına dair hadis-i şerifin mensuh olduğunu söyler. Büyükler arasında da süt ile haramlık oluşacağı görüşündekileri ise 'avam-ı nâs' olarak niteler.

Takip eden meselelerde sütün burundan mideye ulaştırılmasıyla, kafada olup dimağa varan veya ağız ortasındaki yaraya dökülmesiyle haramlığın gerçekleşeceği belirtilir. Göze tedavi amaçlı süt dökme 'tıp erbabına' göre haramlık oluşturmaz. 'Meşâyih'ten bazısı, buna haramlık terettüp eder demiş diğer bazısı ise haramlığı sütün -söz konusu rahatsızlığa- fayda vermesine bağlamıştır. Zâhirü'r-rivâyeye göre idrar yoluna akıtılan, câifeye (iç boşluğa kadar işleyen yara) damlatılan ve ihtikanla (vücuda enjekte ederek) verilen süt ile haramlık oluşmaz. İmâm Muhammed rivayetine göre ise son durumda haramlık gerçekleşir. Müellif burada süt emme müddeti ve süt emzirme ücreti ile ilgili görüşleri yineler. Nikâhı haram kılmada soy ile sütün aynı konumda olduğunu vurgular, örnekler verir. Sütbabalık ve bunun nikâha engel olmasına, gerekçe mahiyetinde bir örnekle temas eder.

'Soydan haram olanlar sütten de haram olur.' Ancak bunun istisnaları vardır. Müellif burada erkek yönünden 8, kadın yönünden 1 istisnaya yer vermiştir. Ardından soydan evlenilemeyecekler ile bunların sütten istisnaları meseleler hâlinde sıralanmıştır. Müellif soydan olanlarla nikâh için "asla câiz olmaz" derken sütten istisnaî meselelerde cevap "câiz olur" formundadır. İstisnaî meselelerin 20'si sütten kardeş, oğul, amca, hala, dayı ve teyze ile ilgili olup bazısında soy-süt farkı gerekçelenmiştir. Kalan 7 istisna ise çeşitli tür ve derecedeki başka yakınlarla ilgilidir. Müellif "zikrolunan yirmi yedi meselenin haricinde olanları nikâh eylemek haramdır" demekteyse de hadis-i şerifteki 'soydan haram olanlar sütten de haram olur' kuralının gerçekte istisnası bulunmadığı iddiası bir yana istisna sayısı olarak zikredilen rakamların (2. 42 vb.) nihai olmadığına çeşitli araştırmalarda dikkat çekildiği de bilinmelidir.

Aynı kadından süt emenler arasında nikâhın haram olacağını bu anlamdaki bir hadis-i şerif ve kısa bir açıklamayla veren müellif bu durumda evliliğin helal olmayacağını yeniden vurgular. Ardından bir erkeğin evlenmesi "câiz olmaz" dediği süt yakınlarıyla ilgili -biri sayfa kenarında- 15 mesele daha zikreder. Kadının sütü, yaş sınırını aşmış durumdaki kocasını kendisine haram kılmaz. Süt hısımlığı için sütannenin evlenmiş olma şartı yoktur. Böyle bir kadının evlilikten önce emzirdiği kızın daha sonra kadının nikâhlısı olan erkeğe mahremiyeti kadının soydan kızının o erkeğe mahremiyeti gibidir. Ölü kadının sütünün çocuğa içirilmesiyle İmâm-ı Âzam'a göre haramlık doğar. İmâm-ı Şâfiî ise aksi kanaattedir. Erkeğin sütü de mahremiyet oluşturmaz. Çocuğunun sütannesini ve çocuğunun sütkızkardeşini almak kişi için "câiz olur fakat almamak evladır." Müellif bu meselelerde cevaz nedenini karşılaştırma yollu açık ve anlaşılır bir örnekle izah eder ancak 'evla olmama'nın nasıl bir sakıncaya dayandığını gösterecek bir gerekçe vermez. Sayfa kenarına Arapça ibaresiyle birlikte yazılmış bir meselede 'anneannesinin bir çocuğu emzirmesinin çocukla annesi arasında radâ' hükmü doğurmayacağı ve anne-babasının nikâhına zarar vermeyeceği' belirtilir.

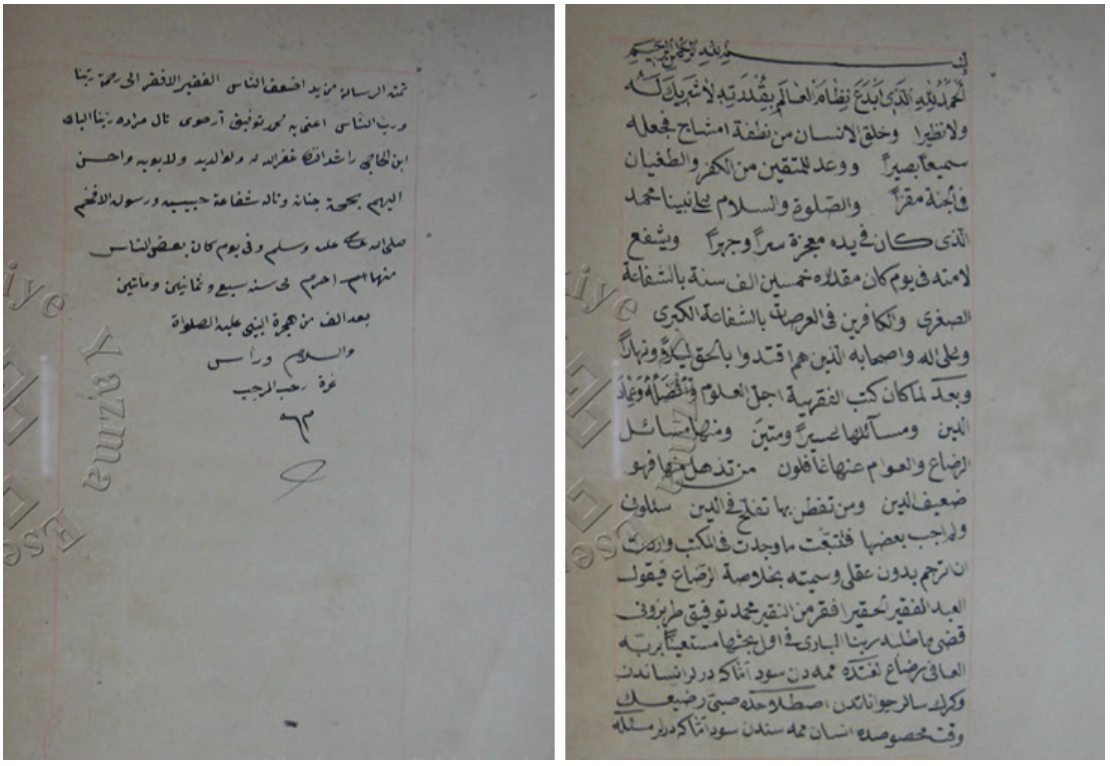
Câriyeden çocukları olan câriye sahiplerinin, çocuğun anne ayrı kardeşiyle evliliği gibi özel bir durumu tek örnekle geçen müellif bu konuda benzer örneklerin çok olduğunu belirtir ve bunlardan gafil olunmamasını ister.

Başka bir yiyeceğe karışan sütün kaynaması durumunda süt oranına bakılmaksızın radâ' hükmü doğmayacağı ittifaklıdır. Kaynama yoksa ve süt oranı az ise "fukahâ kavlinde yine haramlık sabit olmaz." Müellif burada 'lokma kaldırıldığında süt damlamazsa haramlığın sabit olmayacağına eğer süt damlarsa esah olan görüşe göre haramlığın sabit olacağına' dair bir alıntıya yer verir.

Kadının sütannesi ve sütkızı kocası için kadının soydan annesi ve kızı ile aynı hükümlere tabidir. Müellif bunlar için kısa gerekçeler de verir. Takip eden yedi mesele zina eden kişilerin süt yakınlarının birbirlerine haramlık durumunun nikâhlı kişilerin süt yakınlarındaki gibi olduğunu gösteren örneklerdir. Kocasından ayrılıp iddeti sonrası başkasıyla evlenen kadının sütünün ne zamandan itibaren ikinci kocaya ait sayılacağına dair bilgiler paylaşan müellif bir erkeğin nikâhlısı ile veya nikâhlılarının birbirleriyle süt hısmı durumuna düşmesinin nikâha etkilerine dair farazi meseleler verir. Hürmet-i musâhare hükümleri bakımından da süt hısımları soydan hısımlar gibidir. Risâlenin son 'mesele'sine göre 'bir erkeğin, süt babasının üvey kızını alması câîz olmaz.' Son olarak iki kadının karşılıklı olarak birer çocuklarını emzirmesinden doğan hısımlığın emen çocuklar ile bunların kardeşlerine etkisinden bahseden açıklama ve bunun Arapça ibaresinin verildiği risâle ferâğ kaydına göre "Nebî aleyissalâtü vesselâmın hicretinin bin iki yüz seksen yedi senesinde Recebü'l-müreccebin gurresinin başında" [1 Receb 1287/27 Eylül 1870-Salı] tamamlanmıştır.

Mütevazı hacmine rağmen *Hulâsatü'r-rızâ*'da süt hısımlığıyla ilgili birçok hususa hatta az sayıda kaynakta görülebilecek bazı ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bununla birlikte uzatma ve tekrarlara düşüldüğü de olmuştur. Hanefî mezhebine göre yazılan eserde hilâf ve usûl ilimlerinden izler de bulunur. Radâ'a dair bilgileri mesnetli ise de bir kısmı, özellikle mezhepte tercih yönünden, tahkik edilmelidir. Teorik tartışma ürünü ve vukuu nadir birtakım meselelerin risâleye alınması bütünlüğü sağlama amaçlı olmalıdır. Konuların tasnif ve düzeninde kısmen mütesâhil davranıldığı söylenebilir.

Müellif risâledeki mesaisinin önemli bir kısmını süt hısımlarından nikâhı câiz olan ve olmayanları tespit edip sıralamaya hasretmiştir. Bunlar örnekli olarak verilmiştir ve takibi kolaydır. Şüphesiz çeşitli kaynaklarda süt hısımlığının etki alanını tespitte kullanılabilecek genel kurallar da vardır. Ne var ki bu tür kuralların cüz'î meselelere uygulanması da uzmanlık gerektirmektedir. Dolayısıyla -bize göre- süt hısımlığı alanında *Hulâsatü'r-rızâ'* gibi örnekli çalışmaların önemi devam etmektedir.

Resim 1: *Hulâsatü'r-rızâ'***ın ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, 513, 1b-9b.)**

Kaynakça

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Elif Ofset, 1988.

Çeker, Orhan, "İslam Hukukunda Süt Akrabalığı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 341-358.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

İltaş, Davut, "Süt Akrabalığının Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi". *Süt Akrabalığı ve Süt Bankası*, ed. İlhan İlkılıç-Abdullah Uçar. 81-124. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016.

Kaşıkçı, Osman. "Radâ'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 34/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Mergīnânî, Burhânüddîn Ebü'l-Hasen el-Fergānî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Muhammed Adnân Dervîş. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.

Pekdemir, Şevket "Anne Sütünün Evlenme Engeli Oluşturma Şartları". *Turkish Studies* 11/17 (2016), 343-368.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869 (Cilt I). haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 1993.

Trabzonî, Mehmed Tevfik. *Hulâsatü'r-rızâ'*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Eserler, 513, 1b-9b.

Yıldız, Ramazan. *İslâmda Süt Kardeşliği.* İstanbul: Sinan Yayınları, 1983.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Şenol SAYLAN[*]

Muhammed et-Trabzonî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili biyografi kaynaklarında çok az bilgi mevcuttur. Bu nedenle hakkında verilecek bilgiler çoğunlukla telif, istinsah, mukabele ve tahkik ettiği eserlere düştüğü kayıtlardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak Trabzonî üzerine yapılan bazı çalışmalarda biyografi eserlerinde bulunmayan bazı ayrıntılı bilgiler için söz konusu eserler kaynak gösterilmiştir. Sonraki çalışmalarda da bu çalışmalara atfen bu bilgilere yer verilmiştir.[1] Bu durumlarla sıkça karşılaşmamız nedeniyle sonraki değerlendirmelere de kaynaklık teşkil edecek temel biyografik eserlerde yer alan bilgileri olduğu gibi burada zikretmenin uygun olduğunu düşündük. Trabzonî'den söz eden biyografik eserler kronolojik sıraya göre şunlardır:

Akifzâde Abdurrahim (ö. 1815): "*1150/1737 yıllarından sonraki fuzaladan biridir, Medenî Efendi diye bilinir, Hizbu'l-azam'ı şerh etti, bu çok büyük bir şerhtir. Allah rahmet eylesin.*"[2]

Mehmed Süreyya: "*Mehmed Medenî, Süleymaniye müderrislerinden olup 15 Ramazan 1200/12 Temmuz 1786'da vefat etti, Karacaahmet'e defnedildi. Fakih, muhaddis ve müfessirdi*."[3]

Bağdatlı İsmail Paşa: "*Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan el-Hanefî et-Trabzonî, Medine'de mücavereti nedeniyle Medenî olarak anılır. Sonra İstanbul'a döndü Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve hafızı kütüblük yaptı, 1200 yılında vefat etti.*" Ayrıca 15 adet kitabının da adını zikreder.[4]

Trabzoni hakkında en geniş bilgiyi veren Bursalı Mehmed Tâhir ise onunla ilgili şu ifadeleri zikreder: *"Trabzonlu Medenî Mehmed Efendi, Meşayıh-ı Kâdiriyye fuzalasından bir zat olup Medine-i Münevvere'de mücaveretinden nâşi asrında Medenî namıyla benâm idi. 1123/1711'de Medine'de irtihal eyledi. Havâss-ı Kur'an'a dâir olan eserinin bir nüshası tarafımdan Bursa'da Câmi-i Kebîr Kütüphanesine ihdâ edilmiştir. Hatt-ı destiyle muharrer resâilinden 16 risalesini hâvi mecmuası Süleymaniye Kütüphanesindedir."* Ayrıca Bağdatlı'nın zikrettiği eserlere ilave olarak iki risalesinin daha adını zikreder.[5]

---

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, ssaylan@trabzon.edu.tr

1 Sefer Yıldırım, *Mehmed et-Trabzonî'nin "Ucâletü'z-Zâd fî Şerhi Zuhri'l-Me'âd fî Mu'ârazati Bânet Su'âd" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 16-17. Trabzonî ile ilgili verilen ayrıntılı bilgilerin çoğu Mahmûd es-Seyyid ed-Dugaym tarafından *Hayat* dergisinde Arapça online olarak yayınlanan makalelere dayanmaktadır. Makaleler için bkz.: Searchثـحبـ - Dr Mahmoud Elsaid Eldoghim مـيـغـدلا ديـسـلا دومحم روتكدلا (dr-mahmoud.com). Daha sonra bu makaleler *Rıhle* dergisinde Ömer Faruk Tokat tarafından Türkçe çevirisi yapılarak "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî" adıyla bir makale olarak yayınlanmıştır. Bkz.: Mahmud Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", çev. Ömer Faruk Tokat, *Rıhle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184. Ancak bu makalede Trabzonî'nin hayatı ve Hicaz'a yolculuğu ile ilgili verilen ayrıntılı bilgilerin birçoğunun kaynağı belirtilmemiştir.

2 Abdurrahim Akifzâde, *Kitâbü'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998), 307.

3 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1997), 4/312.

4 İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâi'l-müellifîn ve âsâruhu'l-musannefîn* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955), 2/345.

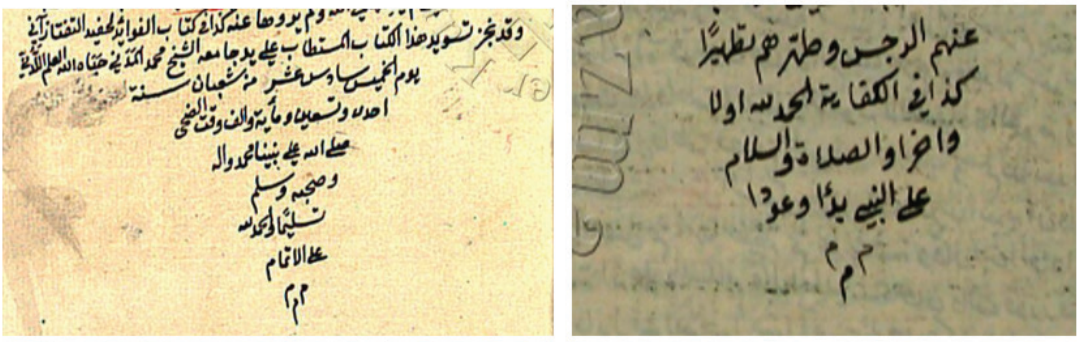
5 Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, ed. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler (Ankara: TÜBA, 2016), 1/177.

Ziriklî[6] ve Kehhâle[7] ise Bağdatlı'nın verdiği bilgileri olduğu gibi aktarırlar. Kehhâle farklı bir kişi olduğu düşüncesiyle Medenî için Muhammed el-Mekkî et-Trabzonî şeklinde *İzâhu'l-meknûn*'a atıfla ikinci bir kayıt açar ve muhtemelen eserlerinin yazım tarihlerinden hareketle ölüm tarihini 1191/1777 olarak zikreder.[8]

1. Hayatı

1.1. İsmi ve Nisbeleri

Müellifin tam adı, Muhammed (Mehmed) b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî el-Kâdirî el-Hanefî'dir. Biyografi kaynaklarında ve üzerine yapılan çalışmalarda adı Mehmed ve Muhammed olarak farklı zikredilmiştir. Her iki kullanım da mümkün olmakla beraber Trabzonî'nin kendi el yazısıyla yazdığı bazı eserlerin ferağ ve istinsah kayıtlarında özel olarak hareke konulmasından[9] hareketle Muhammed şeklinde kullanımın daha doğru olduğu söylenebilir. Trabzonî telif veya istinsah ettiği birçok eserinin sonuna "م م م" şeklinde bir işaret koymuştur.[10] Genellikle yazma eserlerde "temme" ifadesinin kısaltması olarak bir veya daha fazla «م» harfi yazılır. Ancak bu rumuzun Trabzonî'nin eserlerinde "Muhammed b. Mahmud el-Medenî" ifadesini temsil ettiği de söylenebilir.

Resim 1*: Süleymaniye Koleksiyonu 1032 60b ve 1041 69a sayfaları*

Doğduğu yere nispetle et-Trabzonî, mücaveret açısından el-Medenî ve el-Mekkî, tasavvufî meşrebinden hareketle Kâdirî ve mensup olduğu fıkhî mezhebe nispetle el-Hanefî nisbeleri ile anılır. Nitekim Müstensihi olduğu *ed-Dürerü's-seniyye* adlı eserin istinsah kaydında kendisinden "*Doğum olarak Trabzonlu, eğitim cihetinden İstanbullu, mücâveret bakımından Mekke ve Medineli, ikamet açısından Şamlı ve Kudüslü, Allah'ın arzında dolaşan bir seyyah*"[11] olarak bahseder. Muhtemelen kendisinin tercihi bu istikamette olduğu için uzun bir süre kaldığı Medine'ye mücaveretinden dolayı "Medenî" nisbesini daha fazla kullanmış "Muhammed/Mehmed Medenî Efendi" olarak meşhur olmuştur.[12]

---

6 Hayreddin b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Dârü'l-İlim lil-Melâyîn, 2002), 7/89.

7 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 2010), 12/3.

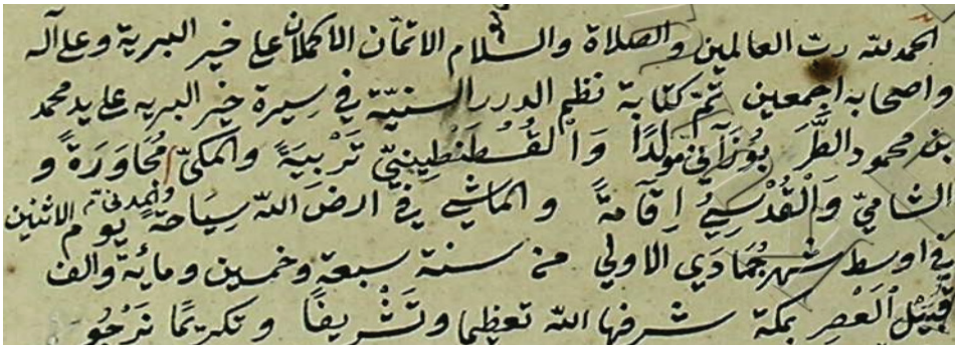
8 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/48.

9 Örnek olarak bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu 626 (30a).

10 Bu şekildeki örnekler için bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu 402 (185b), 1032 (9a, 55b, 57b, 60b), 1041 (69a, 79a, 108b, 195a), 1042 (13a).

11 Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin eş-Şâfi'î Zeynüddin el-Irâkî, *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-002), 27.

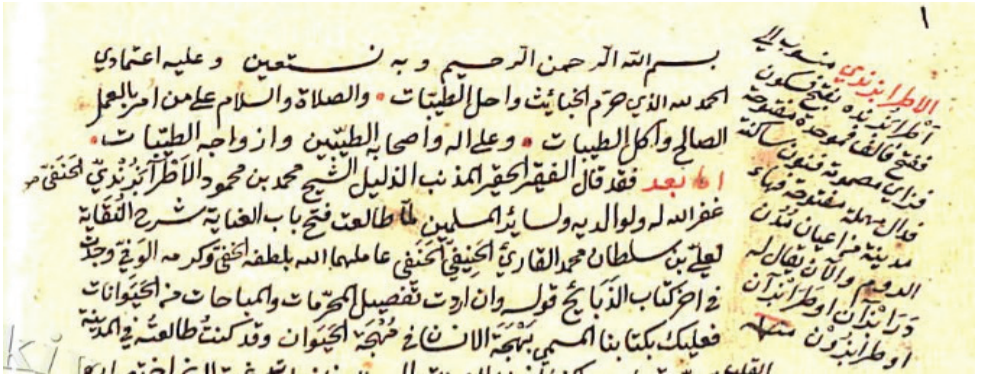
12 Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/345; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/1/177.

Resim 2: *ed-Dürerü's-seniyye* adlı eserin istinsah kaydı

1.2. Doğumu

Eserlerinde yer alan kayıtlarda kendisinin doğum yerine "Trabzonî mevliden" şeklinde çokça işaret ettiği için Trabzon'da doğduğu konusunda bir şüphe yoktur. Hatta *Tuhfetü'l-ihvan* adlı eserinin mukaddimesinde nisbesini el-Etrâbezundî (الأطْرابَزُنْدي) olarak zikrettikten sonra derkenarda kelimenin yazılışı ile ilgili bilgi verir ve Trabzon şehri ile ilgili "…Rum şehirlerinin önemlilerinden biri idi, şu an Derâbzân, Tarâbzân veya Trâbzûn diye isimlendirilir." şeklinde kısa bir açıklama yapar.[13]

Resim 3: *Tuhfetü'l-ihvan* adlı eserin mukaddimesi ve derkenardaki açıklama

Doğum tarihi ile ilgili net bir bilgiye sahip değiliz. Ömer Akbulut 1114/1702 yılında,[14] Mahmud Seyyidoğlu ise 1100/1689 civarlarında doğduğunu belirtmektedir.[15] Murat Sula ise, Bursalı Mehmed Tâhir'in Trabzonî'nin ölüm tarihini yanlışlıkla 1123/1712 yılı olarak verdiğini,[16] Trabzonî'nin yazdığı eserlerin tarihinden hareketle bu tarihin onun doğum tarihi olabileceğini söyler.[17] Ancak zikredilen bu tarihlerin tamamı onun doğum tarihini tespite imkân tanıyacak kesinlikte değildir. Kanaatimize göre,

13 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Tuhfetu'l-ihvân fî beyâni'l-helâl ve'l-haram mine'l-hayevân* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 402), 1b.

14 Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası* (Ankara: Türkiye Ticaret Odası Matbaası, 1970), 70.

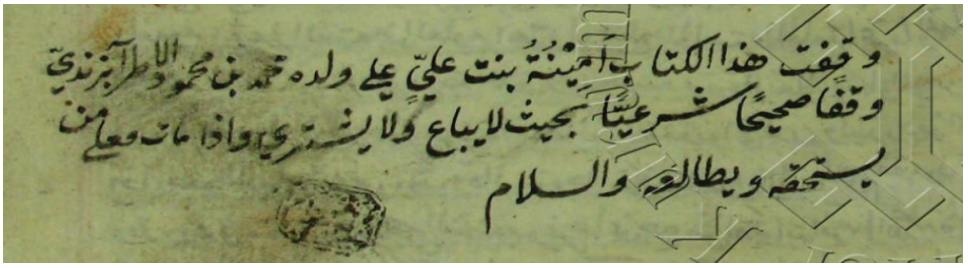
15 Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", 175.

16 Bursalı'nın bu tercihi ile ilgili değerlendirmeye ileride ölümü kısmında yer verilecektir.

17 Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 80-81.

zikredilen söz konusu tarihler ile ölüm tarihi (1200/1786) ve telif/istinsah ettiği kitapların tarihleri[18] dikkate alındığında onun 18. yüzyılın başlarında doğduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bazı çalışmalarda başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olan *Tertîbü evâili âyâti'l-Kur'ân* ve *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker* adlı eserlerin ona ait olduğu düşüncesiyle[19] bu eserlerin yazım tarihlerinden (1706, 1710) hareketle doğum tarihini tespite yönelik yapılan değerlendirmeler hatalıdır.[20]

Ailesi hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte adını zikrettiği kayıtlardan babasının adının Mahmud, dedesinin adının Salih olduğu anlaşılmaktadır. Trabzonî'nin kütüphane müdürlüğü döneminde annesinin Süleymaniye Kütüphanesine vakfettiği kitaplara muhtemelen kendi el yazısıyla düştüğü vakıf kaydından anlaşıldığı üzere annesinin adı Emine binti Ali'dir.[21]

Resim 4: *Trabzonî'nin Annesi Emine hanımın vakfettiği kitaba düşülen vakıf kaydı*

1.3. Tahsili ve Görevleri

İlk eğitimini ve hafızlığını muhtemelen ailesinden alan Trabzonî, tahsilini ilerletmek üzere İstanbul'a gider. Kaç yaşında ve hangi tarihte İstanbul'a gittiğine ve burada nerde ve hangi hocalardan öğrenim gördüğüne dair maalesef kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak ileride Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmasından hareketle burada öğrenim gördüğü söylenebilir. İstanbul'da öğrenimini tamamladıktan sonra ilim tahsilini ilerletmek, kitap istinsah ve mukabelesi yapmak üzere buradan ayrılan Trabzonî, İstanbul'a döndüğü tarihe kadar çeşitli dönemlerde Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine'de[22] bulunmuş, buradaki âlimlerle görüşüp istifade etmiş, çeşitli kitapları okuyup mukabele ve istinsah etmiştir.[23] İstanbul'dan tam olarak hangi tarihte ayrıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber istinsah ettiği *Nûru'l-îzâh* adlı eserin istinsah kaydında eseri 11 Ekim 1741 tarihinde Mekke Zemamiyye Ribatı'nda[24] istinsah ettiğini belirtmesi bu tarihten önce İstanbul'dan ayrıldığına işaret etmektedir.[25]

---

18 Trabzonî'nin telif tarihi tespit edilebilen ilk eseri 6 Şevval 1167 / 27 Temmuz 1754 tarihli Süleymaniye 402 numarada kayıtlı *Tuhfetu'l-ihvân fî beyâni'l-helâl ve'l-haram mine'l-hayevân* adlı eserdir. Trabzonî'nin müstensihi olduğu ve istinsah tarihi tespit edilebilen ilk eseri ise 30 Receb 1154 / 11 Ekim 1741 tarihli Süleymaniye 626 numarada kayıtlı *Nûru'l-îzâh* adlı eserdir.

19 Bu eserlerin Trabzonî'ye aidiyeti ile ilgili değerlendirme bu çalışmada eserleri bölümünün sonunda yapılacaktır.

20 Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî fenni usûli'l-hadîs ḥâşiye alâ Nüzheti'n-naẓar fî tavḍîhi nuḫbeti'l-fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5; Ali Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", *Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 148-149.

21 Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-İnâye bi-şerhi Kitâbi'n-Nukâye* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 512), 1a.

22 Nitekim müstensihi olduğu *Dürerü's-seniyye* adlı eserin eserin istinsah kaydında Mekke, Medine, Şam ve Kudüs'te ikamet ettiğine işaret etmiştir. Bkz.: Zeynüddin el-Irâkî, *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-002), 27.

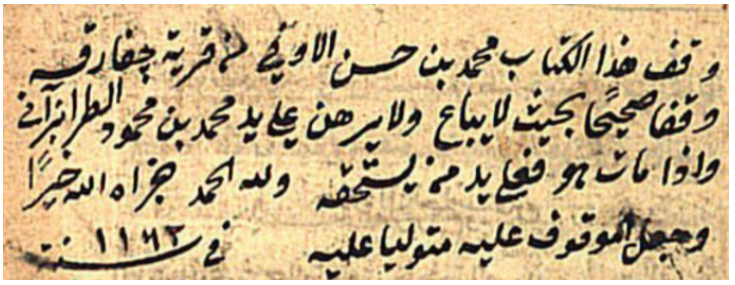
23 Bazı çalışmalarda Trabzonî'nin *Hâdi'l-'umy* adlı eserindeki bazı ifadelere dayandırılarak onun Mekke'de hocalık yaptığı belirtilmiştir. (Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", 148; Uğur Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 15.) Ancak atıf yapılan söz konusu ifadeler Trabzonî'ye ait değil, onun alıntı yaptığı İbrahim el-Bîrî'ye (ö. 1688) aittir. Dolayısıyla bu ifadelerden hareketle Trabzonî'nin Mekke'de müderrislik yaptığını söylemek hatalıdır. Bkz.: (Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 190b-191a.)

24 Mekke'de sûfîlere mahsus yirmi beş ribattan biri olan Zemâmiyye Ribatı, et-Tavvaş Zemmâm tarafından 813/1410 yılında yaptırılmıştır. Bkz.: Esra Doğan Turay, "Sûfîlerin Hacca Dair Görüş Ve Orjinal Katkıları", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 238.

25 Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr Şürünbülâlî, *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 626), 30a.

Hicaz bölgesine varmadan önce güzergâh üzerinde bulunan Halep, Şam, Kudüs ve Mısır'da belli bir süre kalmış olması da[26] dikkate alındığında en azından bu tarihten birkaç yıl önce İstanbul'dan ayrılmış olması gerekmektedir. Nitekim istinsah ettiği *el-Ucâletü's-seniyye* adlı eserin derkenarına düştüğü notta elinde bulunan nüshanın Mısır'da başladığı mukabelesine Mekke'de devam ettiğini belirtmiştir.[27] Hicaz bölgesinde on yılı aşkın bir süre kalan Trabzonî burada birçok hocadan çeşitli ilimlerde icazetler almış, pek çok eseri istinsah ve mukabele etmiştir. Burada icazet aldığı kişiler arasında Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (ö. 1756) ve Mescid-i haram müderrisi eş-Şeyh Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî bulunmaktadır.[28]

Daha sonra tekrar İstanbul'a geri dönen Trabzonî'nin tam olarak hangi tarihte döndüğünü tespit edemesek de *Tuḥfetu'l-ihvân* adlı eserini 27 Temmuz 1754'de Mekke'de,[29] *Dürerü's-semîne* adlı eserini ise 17 Nisan 1756'da İstanbul'da[30] kaleme almış olmasından hareketle bu yıllar arası bir tarihte İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır. Burada ilmi faaliyetlere devam eden Trabzonî, İbn Himmât ed-Dımaşkî'den (ö. 1761) icazet almış, bunun yanında birçok eser telif etmiştir. Kesin bir bilgi olmamakla beraber, bu dönemde muhtemelen Süleymaniye Medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1761 yılından sonra[31] tekrar Medine'ye gitmiş[32] yaklaşık yedi yıl burada kalmıştır. 1768 yılı civarında tekrar İstanbul'a[33] döndükten sonra ölümüne kadar (1786) Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve kütüphane müdürü (hâfız-ı kütüb) olarak görev yapmıştır.[34] Vefatından kısa bir süre önce 15 Nisan 1785'de, 226 kitabını görev yaptığı Süleymaniye Camii'ndeki bu kütüphaneye vakfetmiştir.[35] Ayrıca kitaplar üzerine yazdığı vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu görevde bulunduğu sürede pek çok kimsenin bu kütüphaneye kitap vakfetmesine aracı olmuştur.[36]

Resim 5: *Çufaruksa köyünden Mehmed b. Hasan el-Ofî'nin, Trabzonî vasıtasıyla vakfettiği eserin vakıf kaydı (Süleymaniye 828, 1a)*

---

26 Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", 176.

27 Zeynüddin Muhammed Abdurra'ûf b. Tacu'l-Ârifîn b. Ali el-Münâvî, *el-'Ucâletü's-seniyye alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 828), 169a. Nottaki açıklama şu şekildedir: "*Ben Fakir et-Trabzonî. Bu eşsiz eseri İstanbul'da satın aldım. İncelediğimde eserin bir hayli tahrif edilmiş olduğunu fark ettim. Mısır'a geldiğimde mukabele için farklı bir nüsha aradım ancak oldukça yırtık bir nüshaya ulaşabildim. Gazveler bölümüne kadar karşılaştırma yapabildim. Daha sonra Mekke-i Mükerreme'ye gitmeye karar verdim. Burada kalan kısmı mukabele edebileceğim bir nüsha aradım ve müellif nüshasına ulaştım. Bu nüshayla mukabele ederek kalan kısmı bitirdim ve derkenarda açıklamalar ilave ettim. Bu nüshayı elde eden değerini bilsin*. 1154"

28 İcazetlerine ileride temas edilecektir

29 Trabzonî, *Tuḥfetu'l-ihvân* (Süleymaniye Koleksiyonu, 402), 185b.

30 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne fî fedâili'l-âyâti ve's-suveri'l-azîme* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041-018), 243b.

31 Nitekim *ed-Dürrü'l-munazzam* adlı eserini 12 Eylül 1760'da, *Şerhu esmâi ehl-i Bedr* adlı eserini ise Temmuz 1761'de İstanbul'da kaleme almıştır.

32 Nitekim Ali el-Kârî'nin *el-Hizbü'l-A'zam* adlı eserinin Süleymaniye 321 numarada kayıtlı nüshasının 72b varağında yer alan Trabzonî'ye ait mukabele kaydında eserin 1175 yılında Mescid-i Nebevî'de mukabele edildiği belirtilmiştir.

33 Trabzonî Ağustos 1768'de *Risâle fî beyâni mâ-yuzekker ve-mâ-yü'ennes* (Süleymaniye 1068, 234a) adlı eserini kaleme almıştır.

34 Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/345.

35 İsmail E. Erünsal, "İstanbul (Kültür ve Edebiyat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/282.

36 Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı eserlerin zahriye sayfalarında standart bir ifade ile yer alan bu şekildeki kayıtlar için bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu, 40, 42, 57, 135, 192, 258, 266, 296, 296, 366, 419, 420, 828, … numaralı mecmualar.

1.4. Hocaları, İcazetleri ve Öğrencileri

Trabzonî tahsil sürecinde muhtemelen pek çok hocadan ders almış olmalıdır. Ancak maalesef kaynaklarda ve kitaplarında bununla ilgili herhangi bir bilgi tespit edemedik. Sadece kendilerinden icazet aldığı üç hocasının ismi istinsah ettiği bir mecmuada Trabzonî tarafından icazetnâmelerin metinlerinin kayıt altına alınması sayesinde bilinmektedir. Bu hocalardan biri kendisinden Mekke'de icazet aldığı Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Şerakî el-Mâlikî'dir (ö.1170/1756).[37] Trabzonî ondan Şevval 1157/ Aralık 1744'de Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'ini kırâat; Müslim'in (ö. 261/875) el-*Câmi'u's-sahîh*'ini semâ, Tirmîzî'nin (ö. 279/892) *Şemâil*'ini dirâyet; Zeynüddîn el-Irâkî'nin (ö. 806/1404) *el-Elfiyye*'sini rivâyet; İbn Akîl'in (ö. 769/1367) *Tavdîhu'n-nahv*'ı ile İsâmuddîn el-İsferayînî'nin (ö. 945/1539) *Şerhu'l-isti'âre*'si için de dirâyet icazeti almıştır.[38]

Mekke'de icazet aldığı diğer bir hocası ise Mescid-i Haram Müderrisi eş-Şeyh Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî'dir. Ondan, başta *Sahih-i Buharî* ve bazı fıkıh kitapları olmak üzere rivayeti caiz olan ilimleri rivayet etmek üzere genel bir icazet almıştır.[39]

İcazet aldığı bir diğer hocası İbn Himmât ed-Dımaşkî'dir (ö. 1175/1761).[40] Trabzonî Hicazdan ilk dönüşünde, İstanbul'a yerleşmiş olan İbn Himmât ile görüşmüş ondan Receb 1170/ Nisan 1757 tarihli bir icazet almıştır.[41] Trabzonî bu icazetle hocası Şeyh Cemâleddin Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin (ö.1134/1722) İbn Himmat'a rivayetine icazet verdiği ve fihristinde zikrettiği bütün eserlerin rivâyetini içeren[42] husûsî bir izin almıştır.

Maalesef icazet aldığı bu hocaları dışında İstanbul'da veya ikamet ettiği diğer şehirlerde öğrenim gördüğü asıl hocaları hakkında herhangi bir bilgiye veya işarete ulaşamadık.

Trabzonî'nin öğrencileri ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Trabzonî'nin Fatih 754/3 numarada kayıtlı *Tathîru'l-eşya* adlı risalesinin istinsah kaydında yer alan " Allah'ın onun ilmiyle bizi faydalandırdığı Şeyhimiz âlim, allâme, fakîh Şeyh Muhammed Medenî …"[43] ifadesi müstensih İsmâil Talat b. Ali'nin onun öğrencilerinden biri olduğuna işaret etmektedir.

---

37 İbnü't-Tayyib el-Fâsî 1110/1698 yılında Fas'da doğmuş, 1170/1756 yılında Medine'de vefat etmiştir. *Tâcü'l-'arûs* sahibi Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) de hocası olan Fâsî birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler arasında *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*'in şerhi olan *İzâ'etü'r-râmûs*, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Mudariyye* ve *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik* zikredilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Özel, "İbnü't-Tayyib eş-Şarkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/620-622.

38 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *İcazetler* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007), 96a.

39 Trabzonî, *İcazetler* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007), 99b-101a.

40 Tam adı Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Hasan b. Muhammed ed-Dımaşkî olan İbn Himmât, 18. yüzyılda Şam, Mısır ve Hicâz'ın hadis rivâyet birikimini elde ederek İstanbul'a gelen ve burada uzun yıllar çeşitli ilimlerden okuttuğu derslerin yanı sıra özellikle isnadlı hadis rivâyet etmesinden dolayı "İstanbul'un muhaddisi ve müsnidi" diye tanınan Şamlı bir âlimdir. 1091/1680 tarihinde Dımaşk'da doğan İbn Himmât tahsil için Dimyat (1120/1709), Kahire (1123/1712), Mekke (1132/1720) ve Medine'ye (1133/1721) gitmiş 1135/1723 sonrası bir tarihte ise Üsküdar'a gelmiş ve ilk olarak 1138/1725 tarihinde Ahmediyye Câmii'nde ders vermeye başlamıştır. On yıldan fazla bir süre Ahmediyye Câmii ve Vâlide Sultan Dârulhadisi başta olmak üzere, camilerde ve evindeki husûsî derslerde hadis, fıkıh, kelam, belâğat ve mantık gibi çeşitli ilimlerden dersler vermiştir. 1153/1740 tarihinde resmi açılışı yapılan Ayasofya Mahmûdiyye Kütüphanesi'nin ilk muhaddislerinden olan İbn Himmât, Cemâziyelevvel 1175 / Aralık 1761 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. İbn Himmât, hadis usûlü konusunda beş, isnad ile ilgili bir, hadis tahrîci ile ilgili iki eser kaleme almıştır. Ayrıca belâğat ile ilgili bir risâlesi bulunan İbn Himmât'ın özellikle fıkhu'l-hadis olarak nitelendirilecek türde küçük risâleleri de bulunmaktadır. Bkz.: Kadir Ayaz, "XVIII. Yüzyılda Hanefi Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicaz'a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcâzetleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 15.

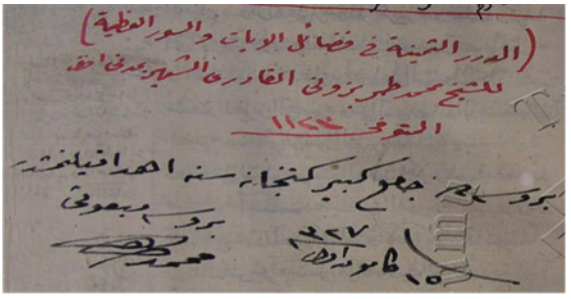
41 Trabzonî, *İcazetler* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007), 97b-98a.

42 İcazetin içerdiği kitaplar için bkz.: Ayaz, "XVIII. Yüzyılda Hanefi Bir Muhaddis", 34-38.

43 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Tathîru'l-eşya* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/3), 78b.

1.5. Vefâtı

Ölümüne kadar İstanbul'da görevlerine devam eden Trabzonî'nin ölüm tarihi ile ilgili de kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Akifzâde 1150/1737 sonrası yıllarda sağ olduğunu belirtir.[44] Süreyya, Bağdatlı ve Bağdatlı'ya atfen Zirikli ile Kehhale ölüm tarihini 1200/1786 olarak zikrederler.[45] Bursalı ise 1123/1711 yılında Medine'de vefat ettiğini belirtir.[46] Nitekim bu tarih Bursalı'nın, Bursa Câmi-i Kebîr Kütüphanesine hediye ettiğini belirttiği Trabzonî'nin *Dürerü's-semîne* adlı eserinin zahriyesinde kaydedilmiştir.[47] Trabzonî'nin eserlerinin telif tarihleri özellikle de *Câmiu'l-a'zam* adlı eserinin 1195/1781 yılında telif edildiği[48] bilgisi dikkate alındığında *Sicill-i Osmânî*'de zikredilen 15 Ramazan 1200 / 12 Temmuz 1786'da İstanbul'da vefat ettiği ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildiği bilgisi[49] kanaatimizce doğruya daha yakın görünmektedir.

Resim 6: *Bursalı'nın, Bursa Câmi-i Kebîr Kütüphanesine hediye ettiğini belirttiği kitaba imzası ile beraber düştüğü kayıt*

1.6. İlmi Şahsiyeti

İlim tahsili ve talebi için hayatı boyunca yaptığı seyahatler dikkate alındığında tam anlamıyla bir ilim yolcusu olduğu söylenebilecek Trabzonî'nin gerek icazetleri gerekse telif ve istinsah ettiği eserleri ilmî şahsiyeti hakkında oldukça net fikirler vermektedir. İyi bir fakîh, muhaddis, müfessir, kelamcı ve dilci olduğu söylenebilecek olan Trabzonî'nin, temel islamî ilimler yanında coğrafya, tıp gibi alanlarda da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerini Arapça olarak kaleme alan, Arap Dili ve Belagatı konusunda birçok eser telif eden Trabzonî'nin, eserlerinde Arapça dilini oldukça iyi kullanması onun Arapçaya vukûfiyetine işaret etmektedir. Aynı şekilde hadis, tefsir, kelam ve fıkıh konularında telif ettiği eserler ve bu konularda yazılmış eserler üzerine yaptığı ihtisar, şerh ve haşiyelerin gerek niceliği gerekse niteliği genel olarak islamî ilimlerde yetkin bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Zahirî ilimlerdeki yetkinliğinin yanında bazı kaynaklarda zikredilen "Kadirî" nisbesinden, eserlerinde zikrettiği "eş-Şeyh" sıfatından ve "ilmi-i ledünni ile rızıklandırıldığı"[50] şeklindeki ifadelerinden aynı zamanda tasavvufî bir meşrebe sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

---

44 Akifzâde, *Kitâbü'l-mecmû*, 307.

45 Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/312; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/345; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/89; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/48.

46 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/1/177.

47 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire* (Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, 1043), 1a. Bursalı'nın imzası ile beraber yazdığı kayıt dikkate alındığında üstte kırmızı yazılı kayıtın da Bursalı tarafından yazılmış olduğu söylenebilir. Ancak Bursalı'nın bu tarihi nasıl tespit ettiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. *Osmanlı Müelliflerin*'de de zikrettiği tarihi buraya kaydetmiş olabilir. Ya da (müstensih veya bir başkası tarafından) burada kaydedilmiş olan tarihten hareketle Bursalı kitabında Trabzonî'nin ölüm tarihini bu şekilde zikretmiş olabilir.

48 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *el-Câmiu'l-azam fî esmâi nebiyyine'l-muazzam* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1032-003), 55b.

49 Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/312.

50 Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 177a.

Telif eserleri ile istinsah ve mukabele ettiği eserler dikkate alındığında Trabzonî üzerindeki Alî el-Kārî (ö. 1014/1605) ilgisi ve etkisi bariz bir şekilde görülür. Onun eserleri üzerine yaptığı çalışmalar yanında eserlerinde ona bolca atıf yapmış, ondan seçkiler oluşturmuş, birçok eserini istinsah ve mukabele etmiştir. Üzerine çalışma yaptığı ve eserlerine çokça başvurduğu diğer isimler arasında başta Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) olmak üzere Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), Hâfızüddîn en-Nesefî (ö. 710/1310), İbn Hacer Askalanî (ö. 852/1449), İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549), İbn Kemal (ö. 940/1534), Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563), Mehmed Birgivî (ö. 981/1573), Muhammed Münavî (ö. 1031/1622), İbrâhîm el-Lekānî el-Mâlikî (ö. 1041/1632), eş-Şürünbülâlî (ö.1069/1659), Alâüddîn el-Haskefî (ö. 1088/1677) gibi farklı ilimlerde öne çıkmış ve farklı mezheplere mensup isimler sayılabilir.

Muhakkik ve müdekkik bir âlim olan Trabzonî eserlerinde meseleleri temellendirirken öncelikle konuyla ilgili rivayetlere yer verir ve gerekli olduğunda aslî kaynaklara müracaatla bunları değerlendirir. Ayrıca muhatapları tarafından kullanılan görüş ve rivayetleri de temel kaynaklardan tahkik ederek tespit ve tashih etmeye çalışır. Nitekim muhataplarına getirdiği eleştirilerin başında "heva ve heveslerine göre hareket etmeleri, meseleleri yeterince araştırmadan ve anlamadan bir görüşü benimsemeleri ve bu görüşten hareketle de muhalif görüş sahiplerine saldırmaları" yer alır.[51] Meselelere klasik usul ve gelenek çerçevesinde çözümler üretmeye çalışan Trabzonî, daha ziyade Osmanlı döneminde muteber kabul edilen metinler olmak üzere klasik kaynakları esas alır. Görüşlerini desteklemek ve kabul edilebilirliğini arttırmak için seçici iktibas yöntemiyle mümkün olduğunca fazla ve çeşitte güvenilir kaynağa atıf yapmaya çalışır. Aynı şekilde edindiği eserleri mümkün olduğunca farklı ve güvenilir nüshalarla mukabele edip tashih ve tahkik etmeye çalışır.[52]

Kendi zamanında yaşanan hadiselere kayıtsız kalmayan Trabzonî, dinî, ahlâkî ve sosyal problemler ile yakından ilgilenmiş,[53] karşılaştığı veya kendisine sorulan fıkhî ve îtikâdî çeşitli meselelerle ilgili fetvalar vermiş ve risaleler kaleme almıştır. Trabzonî Hanefi mezhebine mensup olmasına rağmen meseleleri değerlendirirken mezhebî bir taassuba başvurmamıştır. Pek çok ilim merkezinde içlerinde farklı mezhep mensuplarının da yer aldığı birçok hocadan ders ve icazet almış olmasının sağladığı ilmî birikim ve sahip olduğu tasavvufî kimlik nedeniyle Trabzonî, meseleleri daha geniş bir bakış açısı ve ihtiyatla değerlendirebilmiştir. Hatta eserlerinin birçoğunu toplumda var olan pek çok uygulamayı bidat ve hurafe olarak nitelendirip bu uygulamalara karşı sert bir üslup takınan bir zihniyet ve söyleme karşı reddiye olarak kaleme almıştır.[54] Döneminde tartışma konusu olan Fâtiha okuma, tevessül, şefaat, müslümanın tekfir edilmesi gibi konulara değinmiş, bunları şirk sayanların iddialarının temelsiz olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Nitekim söz konusu zihniyetin bir temsilcisi olduğu söylenebilecek Muhammed b. Hamza Güzelhisarî (1118/1706'dan sonra), Akdağlı Mustafa el-Amâsî'nin (ö.1158/1746) Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762) ve isimlerini açık olarak zikretmediği bazı kimselerin bazı iddialarını eserlerinde cevaplandırması bu tavra işaret etmektedir. Trabzonî'nin, Osmanlı toplumunda Kadızâdeliler hareketi tarafından temsil edilen söz konusu tekfirci anlayışlarla mücadele etmeye, bu hareketlerin

---

51 Bkz.: Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 177a; Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2), 55b.

52 Trabzonî'nin tashih ve tahkik hassasiyeti için yukarıda (27. dipnot) aktardığımız *Ucaletü's-seniyye* adlı eserin istinsah kaydında zikrettiği ifadelere ve Süleymaniye Koleksiyonu 213 numarada kayıtlı *Delâ'ilü'l-Hayrât* adlı eserin mukabele kaydında (1b) zikrettiği ifadelere bakılabilir.

53 Bazı çalışmalarda Trabzonî'nin idarecilerle ilişkisinin iyi olduğunu vurgulamak üzere *Nefehâtü'l-kurab* adlı eserde Vezir Abdurrahman Paşa ile olan irtibatından söz edilmiştir. Ancak eserleri kısmında belirtileceği üzere bu eser Trabzonî'ye ait değil Ahmed Hamevî'ye (ö. 1098/1687) aittir. Dolayısıyla eserde zikredilen ifadeler Hamevî-Abdurrahman Paşa ilişkisine işaret etmektedir. Bkz.: Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 83; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 13.

54 Bu bağlamda değerlendirilebilecek eserlerinden bazıları şunlardır: *Risâle fî ademi cevâzi tekfîri'l-mü'min, es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tasâddâ bi-cehlihî kassa ahkâme'r-Rasûl, Risâle fî reddi men kāle ihdâu'l-fâtiha li-rûh-i fülân fekad eşrake, Sârimu'l-vâridât, Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk, Risâle fî iskâti's-salât, Risalet fî hakki'l-istinca, Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk* adlı risaleleri.

olumsuz etkilerini azaltmaya çalıştığı söylenebilir.[55] Trabzonî'nin tekfir karşıtı yaklaşımının oluşumunda, çağdaşı olan Muhammed b. Abdülvehhâb ve Vehhâbiliğin fikirlerinin de etkisi olduğu muhakkaktır. Nitekim Trabzonî, *Sârimu'l-vâridât* adlı eserinde, her ne kadar ismini zikretmese de eserini "Necidli bir şeyhin asılsız iddialarına karşı reddiye olarak kaleme aldığını"[56] belirtmesi buna işaret etmektedir.

2. Eserleri

Biyografi kaynaklarında[57] ve güncel çalışmalarda Trabzonî'ye başta Kur'an ilimleri, fıkıh, hadis, siyer ve Arap dili olmak üzere çeşitli ilim dallarında irili ufaklı çok sayıda eser nispet edilmektedir. Vefatından kısa bir süre önce kitaplarını Süleymaniye Camii'ndeki kütüphaneye vakfetmesi nedeniyle söz konusu kitaplardan pek çoğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. Bazı çalışmalarda başka bir müellife ait bazı eserler isim benzerliği vb. sebeplerle ona nispet edilmiş veya müstensihi olduğu bazı eserlerin yanlışlıkla müellifi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yapılan sonraki çalışmalar önceki çalışmalarda hatalı olarak aktarılan eserleri ile ilgili bu bilgileri onlara atfen aktarmış, hataların yaygınlaşmasına sebep olmuşlardır. Bu nedenle bu çalışmada Trabzonî'ye nispet edilen eserlerin kendileri bizzat görülüp incelenerek söz konusu bilgiler teyit edilmiş ve ona ait olduğuna kanaat getirilenler eserleri arasında zikredilmiştir. Aşağıda belirtilecek eserler arasında yer almayan ve bazı çalışmalarda Trabzonî'ye nispet edilen eserlerle ilgili ihtiyatlı hareket edilmeli ona aidiyeti teyit edilmelidir. Ona ait olmadığı ve hatalı şekilde ona nispet edildiği düşünülen bazı eserler ile ilgili aşağıda bazı açıklamalar ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Bu çalışmanın da içinde yer alacağı kitapta konularına göre Trabzonî'nin eserlerini ve içeriğini ele alacak çalışmalar bulunacağı için biz burada sadece eserlerinin adlarını, konularını ve üzerine yapılan çalışmaları zikretmekle yetineceğiz. Aynı şekilde birden fazla nüshası bulunan eserlerin varsa müellif nüshasına yoksa tek nüshaya işaret etmekle yetineceğiz. Trabzonî'ye aidiyetine kanaat getirdiğimiz eserler konularına göre şu şekildedir:

2.1. Kurân İlimleri-Tefsir

1- *Câlibu'l-ferec ve sâlibu'l-harac / Risâle fi't-tecvid ma'a zelleti'l-kārî*, (Süleymaniye 1041/10).[58]

2- *ed-Dürerü's-semîne fi fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-azîme* (Süleymaniye, 1041/17).[59]

3- *Hâşiye ale't-Tahbîr fi ilmi't-tefsîr li's-Suyûtî* (Süleymaniye 1068/05).

4- *Risâle fi kıssati Hârût ve Mârût* (Süleymaniye 1068/14).

2.2. Hadis-Hadis Usulü

1- *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisî'l-kudsiyye* (Süleymaniye 1041/01).[60]

2- *ed-Dürrü'l-munazzam fi şerhi'l-Hizbi'l-a'zam* (Süleymaniye 814).

---

55 Eyüp Öztürk, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/407-418.

56 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Sârimu'l-vâridât* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/16), 187b.

57 Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/345; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/177.

58 Eserlerin yazma nüshalarının çoğunluğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu için nüshaların yerlerini belirtmek üzere koleksiyon adı ve numarasını zikretmekle yetineceğiz.

59 Emin Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*; Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", *Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu, İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427; Mustafa Mohamedsaed Abduljabar Alrawe, *Muhammed Medeni Efendi'nin "Risâle fi fedâili's-suver ve'l-âyât" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

60 Zekeriya Ertürk, *Mehmed Medenî et-Trabzonî Efendi'nin el-İtḥâfâtü's-seniyye fi'l-eḥâdîsi'l- kudsiyye adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Taḫric ve Tercümesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Abdulkadir Abdulhakim Şeğğale, *Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtu's-Seniyye fi'l-Ahâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkîki* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

3- *Ruseyyiletün fî ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (Süleymaniye 1068/12).

4- *Hâşiye alâ Mevdu'âti Aliyyi'l-Kârî* (Süleymaniye 1069/5).

5- *Ruseyyiletün fî beyâni ma verade fi fedâili's-sultan mine'l-ehâdîs* (Numanzâde Kütüphanesi 4033)

2.3. Fıkıh

1- *Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî* (Süleymaniye 437).[61]

2- *Tuhfetü'l-ihvân fi'l-helâl ve'l-harâm mine'l-hayevân* (Süleymaniye 402).[62]

3- *Risâle fî iskâti's-salât* (Süleymaniye 1068/13).

4- *Tathîru'l-eşya* (Fatih 754/03).

5- *Ruseyyiletün fî savmi'l-âşûrâ* (Süleymaniye 1041/02).

6- *Risalet fî hakki'l-istinca* (Fatih 754/02).

7- *Suâlu ehli-Kars /Cevabun an es'ileti seelehu anhâ raculün min ehli Kars* (Süleymaniye 1041/03).

8- *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk* (Süleymaniye 1041/14).[63]

9- *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk* (Hacı Mahmud Efendi 666/2)

10- *Risâletü'n-nezr* (KHK 389/13)

2.4. Akaid-Kelam

1- *Hâşiye alâ urcûzeti Cevhereti't-tevhîd* (Süleymaniye 1069/3).

2- *Risâle fî ademi cevâzi tekfîri'l-mü'min* (Süleymaniye 1041/11).[64]

3- *Sârimu'l-vâridât* (Süleymaniye 1041/16).

4- *Risâle fî reddi men kāle ihdâu'l-fâtiha li-rûh-i fülân fekad eşrake* (Süleymaniye 1041/15).

5- *es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tasâddâ bi-cehlihî kassa ahkâme'r-Rasûl* (Süleymaniye 1041/13).

6- *Fevâid mütenevvi'a havle'l-mu'tezile ve gayrihim* (Süleymaniye 1068).

7- *el-Maksadu'l-esmâ fî şerhi esmâi'l-hüsnâ* (Süleymaniye 1032/01).

8- *el-Câmiu'l-aksâ fî esmâi'llahi'l-hüsnâ* (Süleymaniye 1032/02).

9- *Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl* (Süleymaniye 1032/04).

10- *Risâle tarîkı'l-ihtisâb ve'n-nasîha* (Süleymaniye 1041/12).

2.5. Siyer

1- *Câmiu'l-a'zam fî esmâi nebiyyi'l-mu'azzam* (Süleymaniye 1032/03).[65]

2- *Şerhu esmâi ehl-i Bedr* (Süleymaniye 1032/05).

---

61 Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fî Şerhi Münyeti'l-Musallî", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/429-440.

62 Mehdi Cengiz, "Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 3/1473-1484.

63 Fidan Yılmaz, "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/441-457.

64 Hilmi Karaağaç, "Tekfir ve Elfaz-ı Küfre Dair İki Risale", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Değişim Yayınları, ts.), 1/459-466.

65 Sümeyye Çayır, *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-Azam fî Esmâi Nebiyyine'l-Muazzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki* (İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

3- *Cem'u'l-fusûl ve'l-fevâid fi târîhi'l-Beyti'l-Harâm / Risâle müretteb ala ebvâb müteferrika ve fevâid şettâ* (Süleymaniye 1050/01).

4- *Mevlidü'r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem* (Basım: Kahire 1279/1862).

2.6. Arap Dili ve Belagatı

1- *Risâle fi beyâni evhâmi Sıhâhi'l-Cevherî* (Süleymaniye 1041/04).[66]

2- *Risâle fî beyâni'l-ezdâd* (Süleymaniye 1041/05).[67]

3- *Risâle fi'l-müsellesât* (Süleymaniye 1041/06).[68]

4- *Risâle fî müsellesâti'l-'ayn mine'l-isim ve'l-fi'l* (Süleymaniye 1041/07).

5- *Risâle fî müsellesâti'l-lâm / Risâle fî-mâ yete'addî ve mâ-lâ yete'addî* (Süleymaniye 1041/08).

6- *Ruseyyiletun fî beyâni'l-elfâzı'l-letî yestevî fîhe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-müennes* (Süleymaniye 1041/09).[69]

7- *Risâle fî beyâni mâ-yuzekker ve-mâ-yü'ennes* (Süleymaniye 1068).[70]

8- *Risâle fî ğalatâti'l-a'vâm* (Süleymaniye 1068).

9- *Ucâletü'z-zâd fi şerhî Zuhri'l-meâd fî muârazati Bânet suâd* (Süleymaniye 1050/02).[71]

10-*Risâle fi beyâni evzâni'l-esmâ* (Fatih 5333/10).

2.7. Tıp-Eczacılık

1- *Tuhfetu'l-ehevân fî hıfzı's-sıhhati ve'l-ebdân* (Mektebetü'z-Zâhiriyye 10080)[72]

2.8. Coğrafya

1- *Risâle fi'l-coğrafya* (Süleymaniye 1069/07)

2.9. Diğer Çalışmaları ve Ona Nispet Edilen Eserler

Trabzonî, telif ettiği eserlerin yanında birçok eserden yapılan seçmelerden oluşan derlemeler yapmış (müntehâb), pek çok eser istinsah etmiş, bazı eserleri farklı nüshalardan hareketle tashîh, tahkîk ve mukâbele[73] etmiştir.[74]

Telif eserlerinin dışında Trabzonî birçok eseri istinsah etmiştir.[75] İstinsah ettiği eserler arasında, Süleymaniye Koleksiyonu 1034, 1042, 1064, 1067, 1068, 1069, 1070 numaralarda kayıtlı mecmualarda olduğu gibi telif eserlerinin yanında birçok kitaptan alıntı, favâid ve notları içeren, ona ait kayıtları ihtiva

---

66 Uğur Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

67 Benli, "Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd", 147-172.

68 Nihal Değer, *Muhammed Medeni'nin Müsellesât Risalesinin Tahkiki* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

69 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 77-110.

70 Ali Bulut, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fî Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes vemâ Yetbeuhû mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.

71 Sefer Yıldırım - Mustafa Irmak, "Mehmet et-Trabzonî ve 'Ucâletu'z-Zâd fi Şerh-i Zuhri'l-me'âd fî Mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri", *RTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 82-103.

72 İsmail Paşa Bağdatlı, *İzâhü'l-meknûn fi zeyli alâ Keşfü'z-zunûn* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1920), 3/239; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi* (Kayseri: Daru'l-Ukba, 2001), 5/3219.

73 Trabzonî'nin mukabele ve tashih ettiği bazı eserler için bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu 180, 213, 258, 292, 321, 611, 724, 828, 1040/02, 1043 numaralı mecmualar.

74 Trabzonî'nin müntehab eserleri ile tashîh, tahkîk ve mukâbele ettiği eserlerin listesi için bkz.: Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", 179-181; Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*, 28-36; Sefer Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 27-29.

75 Müstensihi olduğu eserlerden bazıları şunlardır: Süleymaniye Koleksiyonu 210, 213, 512, 513, 626, 1034, 1042, 1064, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071 numaralı mecmualar.

eden seçkiler de bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda, bu mecmualardaki seçki/müntehâb metinler onun telifi zannedilmiş ve ona nispet edilmiştir. Örneğin Süleymaniye Koleksiyonu 1070 numarada kayıtlı mecmuada yer alan; *Müntehabât min kütübi's-Suyûtî* (25a-37b), *Mecmû'u tabakât* (36a-43b), *Müfredât ve me'ânî kelimât* (43b-123a), *Fıkhu't-tahâre* (123b-131a), *Lü'lü'ü'n-nazîm fî ravmi't-ta'allum ve't-ta'lîm* (131a-133b), *Fedâ'ilu'z-zevâc* (136b-155a), *Mecmû' fevâide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb* (155b-168b) adlı seçkiler Trabzonî'ye nispet edilmiştir.[76]

Ayrıca müstensihi olduğu bazı eserlerin derkenarlarına bolca not düşmesi nedeniyle bu nüshaların birer haşiye kabul edilip edilmeyeceği hususunda da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Kanaatimizce başından sonuna kadar tamamı istinsah edilen bir esere Trabzonî tarafından derkenarda yoğun bir şekilde yapılan açıklamaları içeren ve istinsah haşiyesi olarak isimlendirilebilecek çalışmaların ona nispet edilmesi mümkün görünmektedir. Bu nedenle eserleri arasında söz konusu nitelikteki eserleri de zikrettik. Bunlara örnek olarak şu eserler zikredilebilir: *Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî* (Süleymaniye 437), *Hâşiye ale't-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr li's-Suyûtî* (Süleymaniye 1068/05), *Hâşiye alâ urcûzeti Cevhereti't-tevhîd* (Süleymaniye 1069/03), *Hâşiye alâ Mevdu'âti Aliyyi'l-Kârî* (Süleymaniye 1069/05).

Aynı şekilde müstensihi olduğu bazı müstakil eserler de Trabzonî'ye nispet edilmiştir. Bunlar arasında Süleymaniye 1041/17 numarada kayıtlı Ahmed Hamevî'nin (ö. 1098/1687) *Nefehâtu'l-kurab* adlı eseri yer alır. Muhtemelen mecmuadaki diğer eserlerin tamamının Trabzonî'ye ait olması nedeniyle bu eserin de ona ait olduğu düşünülmüş ve ona nispet edilmiştir.[77] Zeynüddîn el-Irâkî'nin *Dürerü's-seniyye* adlı eserinin Trabzonî tarafından istinsah edilen Süleymaniye Koleksiyonu 1071/02 numarada kayıtlı nüshası da ona nispet edilen başka bir eserdir.[78]

Bazı eserler ise müellif adı benzerliği nedeniyle Trabzonî'ye nispet edilmişlerdir. Bunlar arasında başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olduğu düşünülen Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu 389 numarada kayıtlı *Tertîbü evâili âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ / et-Teshîl ve't-tertîb*[79] ve Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Haraccı Koleksiyonu 350 numarada kayıtlı *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker / er-Risâle fî fenni usûli'l-hadîs*[80] adlı eserlerdir. *Tertîbü evâili âyâti'l-Kur'ân* adlı eserin ferağ kaydında eserin "Sâbık Bursa Kadısı ve Sultaniyye Medresesi Mutasarrıfı Mehmed et-Trabzonî tarafından 10 Rebîülâhir 1118/22 Temmuz 1706 tarihinde yazıldığı" bilgisi yer almaktadır. Aynı şekilde *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker* adlı eserin ferağ kaydında da "eserin müstensihi Bursa Veled-i Abdurrahman Medresesi Müderrisi Muhammed, hocası Mehmed et-Trabzonî'ye ait haşiyenin istinsahını 19 Şevval 1122 / 11 Aralık 1710 tarihinde tamamladığını" belirtir. Öncelikle eserlerin telif tarihi dikkate alındığında, kayıtta belirtildiği üzere mutasarrıf olan ve daha önce Bursa kadılığı yapmış olan müellifin en az yirmili yaşlarında olduğu varsayılabilir. Buradan hareketle eserin müellifinin 1685 civarı bir tarihten önce doğmuş olması gereklidir. 1710 yılında müderris olan öğrencisi tarafından istinsah edilen diğer eserdeki bilgiden hareketle de benzer bir değerlendirme yapılabilir. Muhammed et-Trabzonî'nin ölüm tarihi ve eserlerinin telif tarihleri dikkate alındığında bu tarihlerde doğma ihtimali görünmemektedir. Ayrıca gerek biyografi kaynaklarında gerekse kendi eserlerinde Bursa'da bulunduğuna veya orada görev yaptığına dair bir bilgi

---

76 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 81, 91, 94; Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni*, 16, 18, 21.

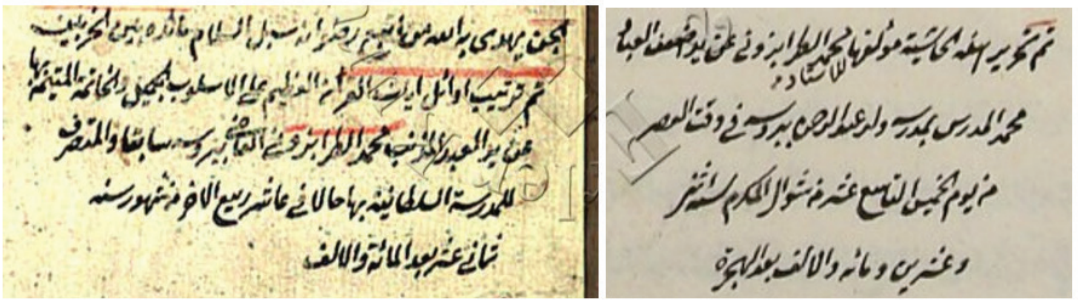
77 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî", 91; Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*", 150; Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 26.

78 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 93; Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni*, 19.

79 Süleyman Gür, "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâti'l-Kur'ân 'Alâ Hurufi'l-Hicâ İsimli Eseri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/703; Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî*, 17; Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 21.

80 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 88; Aysan, *Mehmed et-Trabzonî*, 20; Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 22.

veya işaret de bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu eserlerin başka bir Mehmed Trabzonî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 7: *Hacı Mahmut Efendi 389 ve Haraccı 350 numaralı nüshaların ferağ kayıtları*

Müellif adı benzerliği nedeniyle Trabzonî'ye nispet edilen diğer bir eser de *Takyîd fi'l-kadâ ve'l-fetvâ ve'ş-şehâde* adlı eserdir. Brockelmann, Mâlikî fakihi Cennân Muhammed el-Medenî'nin eserlerini zikrederken, Trabzonî'nin bazı eserlerini de ona nispet eder. Hatta iki eser dışında zikrettiği tüm eserler Trabzonî'nin eserleridir.[81] Muhtemelen bu hatadan dolayı bazı çalışmalarda diğer eserler gibi bu eserin de Trabzonî'ye ait olduğu düşünülerek ona nispet edilmiştir.[82]

Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu 763/022 numarada kayıtlı *Risale fi't-tasavvuf* adlı Muhammed b. Ahmed b. el-Mısrî el-Hınnâ'î el-Medenî'ye ait eser de muhtemelen "Medenî" nisbesi nedeniyle bazı çalışmalarda Trabzonî'ye atfedilmiştir.[83]

Kaynakça

Akbulut, Ömer. *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*. Ankara: Türkiye Ticaret Odası Matbaası, 1970.

Akifzâde, Abdurrahim. *Kitâbü'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu*. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Fethu bâbi'l-İnâye bi-şerhi Kitâbi'n-Nukâye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 512.

Alrawe, Mustafa Mohamedsaed Abduljabar. *Muhammed Medeni Efendi'nin "Risâle fî fedâili's-suver ve'l-âyât" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ayaz, Kadir. "XVIII. Yüzyılda Hanefi Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicaz'a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcâzetleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 15-46.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

81 Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabichen Litterature, Zweiter Suplementbant* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/522.

82 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 91; Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni*, 17.

83 Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*, 28; Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni*, 20.

Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî fenni usûli'l-hadîs ḥâşiye alâ Nüzheti'n-naẓar fî tavḍîhi nuḫbeti'l-fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâi'l-müellifîn ve âsâruhu'l-musannefîn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *İzâhü'l-meknûn fî zeyli alâ Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1920.

Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı". *Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 147-172.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabichen Litterature, Zweiter Suplementbant*. 3 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.

Bulut, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fî Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes vemâ Yetbeuhû mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.

Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler. 3 Cilt. Ankara: TÜBA, 2016.

Cengiz, Mehdi. "Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 3/1473-1484. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.

Çayır, Sümeyye. *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A□zam fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu□azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*. İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Değer, Nihal. *Muhammed Medeni'nin Müsellesât Risalesinin Tahkiki*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Dilek, Uğur Bekir. "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fî Şerhi Münyeti'l-Musallî". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Ertürk, Zekeriya. *Mehmed Medenî et-Trabzonî Efendi'nin el-İtḥâfâtü's-seniyye fi'l-eḥâdîsi'l- ḳudsiyye adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Taḫric ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Erünsal, İsmail E. "İstanbul (Kültür ve Edebiyat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/275-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Gür, Süleyman. "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâti'l-Kur'ân 'Alâ Hurufi'l-Hicâ İsimli Eseri". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 2/699-710. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.

Karaağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfaz-ı Küfre Dair İki Risale". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1/459466. İstanbul: Değişim Yayınları, ts.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*. 6 Cilt. Kayseri: Daru'l-Ukba, 2001.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn: Teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye*. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 2010.

Kılıç, Uğur. *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurra'ûf b. Tacu'l-Ârifîn b. Ali el-. *el-'Ucâletü's-seniyye alâ El-fiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 828, 1-169.

Özel, Ahmet. "İbnü't-Tayyib eş-Şarkī". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/620-622. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Seyyidoğlu, Mahmud. "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî". çev. Ömer Faruk Tokat. *Rıhle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 4 Cilt. İstanbul: Sebil Yayınları, 1997.

Şeğğale, Abdulkadir Abdulhakim. *Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtu's-Seniyye fi'l-Ahâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkîki*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Şürünbülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr. *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 626, 83.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî et-. *Sârimu'l-vâridât*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041-016.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, 1043, 1-90.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *ed-Dürerü's-semîne fî fedâili'l-âyâti ve's-suveri'l-azîme*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041-018, 201b-243b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *el-Câmiu'l-azam fî esmâi nebiyyine'l-muazzam*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1032-003, 9b-55b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14, 177a-194a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *İcazetler*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007, 95b-101a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2, 55b-56b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Tathîru'l-eşya*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/3, 76b-77b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Tuhfetu'l-ihvân fî beyâni'l-helâl ve'l-haram mine'l-hayevân*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 402, 1-185.

Turay, Esra Doğan. "Sûfîlerin Hacca Dair Görüş Ve Orjinal Katkıları". *Turkish Studies* 13/25 (2018), 231-252.

Uzun, Nihat. "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/419-427. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Yıldırım, Sefer. *Mehmed et-Trabzonî'nin "Ucâletü'z-Zâd fî Şerhi Zuhri'l-Me'âd fî Mu'ârazati Bânet Su'âd" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Yıldırım, Sefer - Irmak, Mustafa. "Mehmet et-Trabzonî ve 'Ucâletu'z-Zâd fi Şerh-i Zuhri'l-me'âd fî Mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri". *RTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 82-103.

Yılmaz, Fidan. "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/441-457. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Zeynüddin el-Irâkî, Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin eş-Şâfi'î. *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-sîreti'n-nebeviyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-002, 5b-27a.

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud ez-. *el-A'lâm*. Dârü'l-İlim lil-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN KURÂN İLİMLERİ VE TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ

Enes BÜYÜK[*]

Eserleri

1. ed-Dürerü'ş-Şemîne fî feżâili'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme

Kur'an ilimleri kapsamında Fezâilü'l-Kur'ân ve Havâssü'l-Kur'an literatürüne ait bir eserdir. Yazımı Mehmed et-Trabzonî tarafından İstanbul'da (Kostantiniyye) Süleymaniyeye bağlı bir medresede 17 Recep 1169 (17 Nisan 1756) yılında tamamlanmıştır. Eserin zahriyye sayfasında ismi *Risâle fî fezâili's-süver ve'l-âyât* şeklinde zikredilse de müellif mukaddimede eseri *ed-Dürerü's-semîne fî fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme* olarak isimlendirdiğini yazar.[1] Eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, 1041 numarada kayıtlı olan mecmuanın içinde son risale olarak (218a-260a) yer almaktadır. Bunun dışında eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, 754; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Bölümü, 666 numarada kayıtlı başka nüshaları da bulunmaktadır.[2] Dili Arapça olan eseri yazma gerekçesi olarak müellif, halk arasında âyet ve sûrelere dair uydurma fezâil rivayetlerini nakletmenin âdet haline geldiğini, öte yandan kimi muhaddislerin bu tür rivayetleri reddetme konusunda ileri gittiğini, onlara nazaran her ne kadar fezâil rivayetlerinin sahihlerini sakimlerinden ayırmaya özen gösteren İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirler bulunsa da Sa'lebî (ö. 427/1035), Vâhidî (ö. 468/1076), Zemahşerî (ö. 538/1144), Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi önde gelen müfessirlerin bu rivayetleri nakletmede mütesahil davrandığını zikreder. Bu durumda kendisi sahih, hasen ve zayıf gibi niteliklerine dikkat ederek ve mevzu/uydurma olanlardan da sakınarak âyet ve sûreler hakkındaki fezâil rivayetlerini toplayacağını belirtmektedir.[3]

Müellif bu süreçte en fazla Süyûtî'nin tefsir kitabı *ed-Dürrü'l-mensûr*'u ve Münâvî'nin (ö. 1031/1622) hadis kitabı *Künûzü'l-Hakâik*'i kullanmakla birlikte bunların dışında tefsir, hadis, fıkıh ve lügat olmak üzere 16 farklı kaynaktan da yararlanır.[4] Eserde âyet ve sûrelerin faziletleriyle ilgili rivayetlerin yanı sıra hangi âyetin/sûrenin ne tür fiziksel hastalıklara da iyi geleceğine dair bilgiler bulunur. Halkın daha çok okuduğu âyet ve sûrelerle ilgili fezâil ve havâssa dair rivayetlere daha fazla önem verilmiş, bu süreçte Mushaf tertibi gözetilmiş, kaynaklardan bilgiler aktarılırken müellifin kendi tercih ve değerlendirmeleri de belirtmiştir.[5] Eser, Emin Aydın tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

---

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

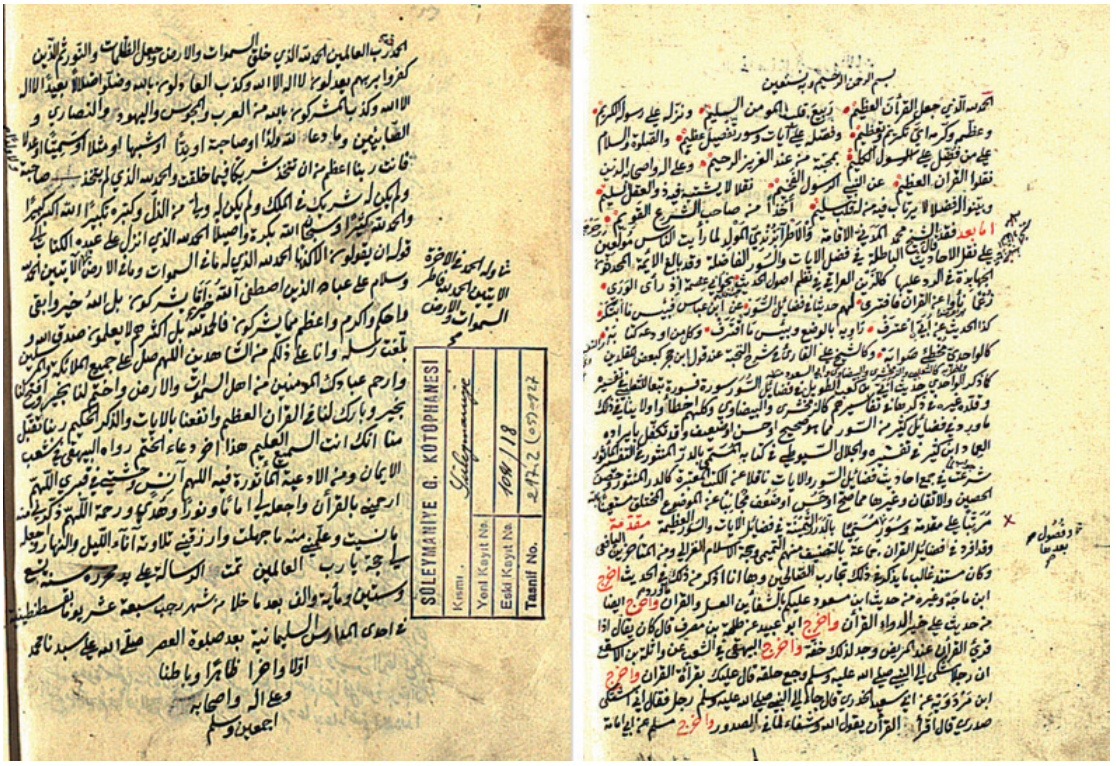
1 Bk. Mehmed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne fî fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041), 218b, 260b.

2 Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 62-63.

3 Mehmed et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne*, 218b.

4 Bk. Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî*, 82-92.

5 Daha fazla bilgi ve değerlendirme için bk. Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî*, 37-93; Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri*", I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, haz. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/420-427.

Resim 1: *ed-Dürer'in ilk ve son sayfası*

2. Cālibü'l-ferec ve sālibü'l-ḥarec

Müellifin kıraat ve tecvit ilmine dair risale şeklinde yazdığı bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde iki nüshası görünmektedir (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-010, 108b-160b; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00364, 1b-36a). Süleymaniye, 01041-01'deki nüsha müellif hattı olup[6] mensur tarzda talik yazıyla kaleme alınmıştır. Risale, müellifin diğer bazı risaleleriyle birlikte bir mecmuanın içerisinde yer almaktadır.[7]

Müellif hattı olan nüshanın zahriyye sayfasında eserin ismi *Risâle fi't-tecvîd ma'a zelleti'l-kâri'* (108a) şeklinde kaydedilmişken mukaddimesinde ise yazar eseri, *Câlibü'l-ferec ve sâlibü'l-harec* şeklinde isimlendirdiğini belirtir. Ferağ kaydına göre müellif risaleyi 2 Ramazan 1171'de (2 Mayıs 1758) tamamlamıştır.[8]

Risalenin yazılış gerekçesi ise müellifin belirttiğine göre şöyledir: O, kendi zamanında bazı kimselerin Kur'an talimi/eğitimi konusunda herhangi bir kesin delile sahip olmaksızın birbirlerini dalâlete düşmekle suçlayacak kadar ileri gittiklerini görmüştür. Yazara göre bu kimselerin asıl maksatları, Allah'ın kendilerine Kur'an'da açıkladığı hükümler üzerinde düşünmeyi terk etmekle birlikte insanların parmakla kendilerine işaret etmelerini istemeleridir. Yazar da bunun üzerine bu gibi insanlara, onların en hayırlıları olan selefin Kur'an eğitimi ve okunuşu konusunda takip ettikleri yolu açıklamayı istemiştir.[9]

6 Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec ve Sâlibü'l-Harec", İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-010, 160b.

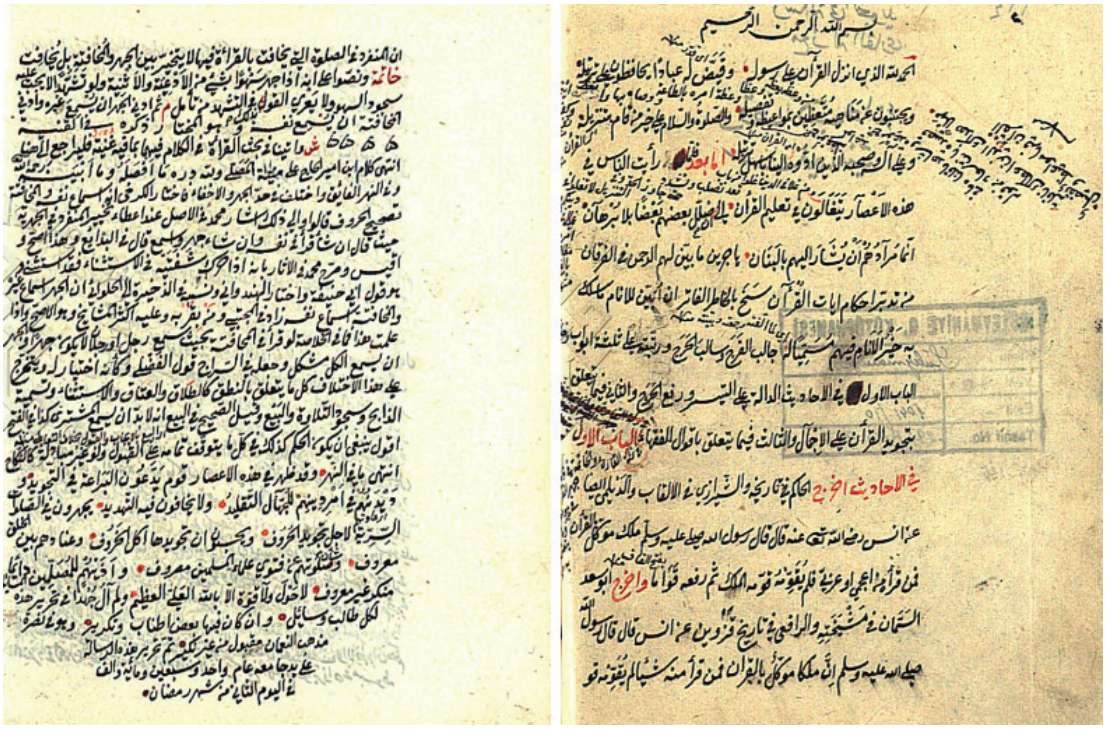
7 Mehmed et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec", 108b-160b.

8 Mehmed et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec", 108b, 160b.

9 Mehmed et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec", 108b.

Müellif risaleyi mukaddime ve hatimenin dışında üç bölüm (bâb) olarak düzenlemiştir. Birinci bölümde Kur'an'ın düzgün ve doğru okunması konusundakirivayetleri aktarır. Hz. Peygamber'in, selefin nasıl Kur'an okuduğuna ve ahruf-i seb'a meselesine değinir.[10] İkinci bölümde tecvid konularını ele alır. Tecvid kavramı başta olmak üzere tecvidle ilgili kavramları, detaylarına girmeksizin tanımlar. Detaylar için tecvit kitaplarına yönlendirme yapar. Daha çok rivayetlere, tefsirlere ve sözlüklere başvurarak kıraatle ilgili âyet ve kavramları ele alır. Selefin bunları nasıl anladıklarına, Kur'an'ın ezberlenmesi, okunması ve bu süreçte özellikle manaları üzerinde düşünülmesi gibi hususlara değinir. Yine lahn, okuma esnasında sesin yükseltilmesi ya da güzelleştirilmesi gibi meseleleri inceler.[11] Son bölümde ise müellif, fakihlere göre kârîlerin zelleleri/hatalarıyla ilgili hususlara temas eder. Önce lügatlardan hareketle zelle kelimesinin sözlük manasını açıklar. Bazı lafızların çeşitli kabilelere göre nasıl telaffuz edildiğinden ve harflerin mahreç ve ibdâlinden bahseder. Daha sonra zelle olarak görülen hususları tetkik eder, ilgili görüşleri aktardıktan sonra *ekûlü* diyerek kendi değerlendirmesini yapar.[12]

Müellif risale boyunca birçok âlimin görüşlerine atıf yapar. Bazen bunların kaynağını belirtir bazen sadece görüş sahibinin ismini zikreder. Kütüb-i sitte müelliflerinin yanı sıra Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Târîh*'i, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Elkâb*'ı, Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Târîhu Kazvîn'i,*, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîh*'i, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabü'l-Îmân*'ı, Alkamî'nin (ö. 969/1561-62) *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*'i, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*'i, Hâzin'in (ö. 741/1341) *Tefsir*'i, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsir*'i, Ebu'l-Kâsım İbn Beşrân'ın (ö. 430/1039) *Emâlî*'si, Birgivî'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'si, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Müzhir*'i, Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *er-Ri'âye*'si ve İbnü'l-Cezerî'nin bazı kitapları gibi kaynakları kullanır.

Resim 3: *Câlibü'l-ferec'in ilk ve son sayfası*

[10] Mehmed et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec", 108b-116b.

[11] Mehmed et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec", 116b-127b.

[12] Mehmed et-Trabzonî, "Câlibü'l-Ferec", 127b-157a.

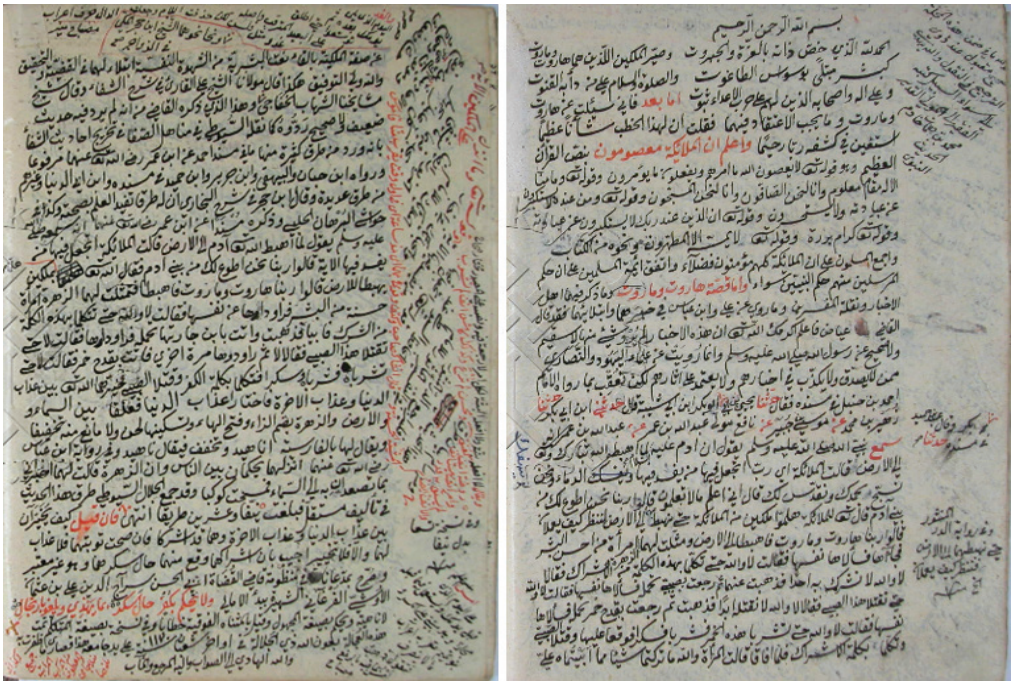
3. Risāle fī kışşati Hārūt ve Mārūt

Risâlenin Süleymaniye kütüphanesinde (Süleymaniye, 01068-014, 183b-184b) bir nüshası görünmektedir. Ferağ kaydından bunun müellif nüshası olduğu anlaşılmakta olup risâle 1170 yılının Şaban ayında (Mayıs 1750) mensur bir tarzda talik yazıyla kaleme alınmıştır.[13]

Müellif risâleyi kendisine Harut ve Marut hakkında ve onlarla ilgili neye inanmanın gerekli olduğu hususunda bir soru sorulması üzerine yazmıştır.[14]

Müellif öncelikle A'râf 7/206; Enbiyâ 21/18; Sâffât 37/164-166; Vâkı'a 56/79; Tahrîm 66/6; Abese 80/16 gibi âyetlere atıf yaparak Kur'an'ın beyanıyla meleklerin masun olduğunu, müslümanların meleklerin mümin ve faziletli varlıklar olduğu üzerinde icma ettiğini, imamların da meleklerin seçkinlerinin nebilerle aynı değere sahip olduğu konusunda ittifak ettiğini belirterek risaleye giriş yapar. Daha sonra Kadî İyâz'ın Harut ve Marut hakkında Hz. Peygamber'den sahih veya zayıf bir haber gelmediğine, bu hususdaki rivayetlerin Ehl-i kitap menşeli olduğuna dair görüşüne yer verir. Daha sonra İbn Hanbel'in kıssayı merfu olarak Hz. Peygamber'den naklettiği rivayeti aktarır. Devamında bunun ravileri hakkındaki değerlendirmelere değinir. Neticede rivayetin merfu ve mevkuf olarak çeşitli yollarla nakledildiğini ve aslen sabit olduğunu söyler.[15] Risalenin sonunda onların çekecekleri azap konusunda neden muhayyer bırakıldıkları ve küfre düşüp düşmedikleri konusunda bir soru sorup cevaplamaktadır.[16]

Müellif bu bağlamda Ûşî'nin (ö. 575/1179) *el-Emâlî'si,* Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu'ş-Şifâ*'sı, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Şerhu'l-Buhârî*'si, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Menâhilü's-Sâfâ*'sı, İbn Hanbel'in (ö. 241/855) ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863-64) *Müsned*'i, Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-İmân*'ı, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-İlel*'i, Zehebî'nin *Mizân*'ı gibi çeşitli kitaplara ve başka âlimlerin görüşlerine atıf yapar.

Resim 3: *Risâlenin ilk ve son sayfası*

13 Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, "Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût", İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesinde, Süleymaniye, 01068-014, 184b.

14 Mehmed et-Trabzonî, "Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût", 183b.

15 Mehmed et-Trabzonî, "Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût", 184a.

16 Mehmed et-Trabzonî, "Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût", 183b-184b.

Kaynakça

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Mehmed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî. *ed-Dürerü's-semîne fî fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-'azîme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041.

Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî. *Câlibü'l-Ferec ve Sâlibü'l-Harec*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-010.

Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî. *Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesinde, Süleymaniye, 01068-014.

Uzun, Nihat. "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri*", I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, haz. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/420-427.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ

Selim DEMİRCİ[*]

Giriş

Muhammed el-Medenî et-Trabzonî'nin Hadis Birikimi

Muhammed el-Medenî et-Trabzonî (ö. 1200/1786) çok yönlü Osmanlı âlimlerinden birisidir. İlmî faaliyetlerini, siyasî olarak Osmanlı'nın egemen olduğu coğrafî alanda h. XII./m. XVIII. asırda yürütmüştür. Trabzon doğumlu bir âlimin Medenî ve Mekkî şeklinde nisbelerle anılacak kadar Hicaz coğrafyası ile irtibatlı olması kayda değer bir durumdur. İslâmî ilimler ve özellikle hadis açısından bakıldığında Medenî'nin ilmî faaliyetlerini yürüttüğü bu dönem, İbn Hacer (ö. 852/1449), Aynî (ö. 855/1451), Sehâvî (ö. 902/1497 ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi naklî ilimlerde söz sahibi âlimlerin ardından Hicaz'ın ilmî faaliyetler açısından canlandığı bir devre tekabül etmektedir. Nitekim İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Ali el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), Muhammed b. Tahir el-Fettenî (ö. 986/1578), Ebü'l-Hasen İbn Irak (Arrak) (ö. 963/1556), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve İbn Allân (ö. 1057/1648) gibi h. X. ve XI. asrın meşhur âlimleri vasıtasıyla yürütülmüş bir faaliyet alanı söz konusudur.

Bahsi geçen muhaddis âlimlerin çalışmalarıyla Hicaz, hicrî X. asır itibariyle her bölgeden ilim meraklıları için hareketli bir ilim merkezi olmuştur. Bu durum, Kahire'nin ve Dımeşk'in daha canlı olduğu önceki birkaç asırla kıyaslandığında biraz daha belirgin bir şekilde kendisini gösterecektir. Hicaz, Mehmed/Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî örneğinde görüldüğü gibi Osmanlı devletinin ilmî-kültürel merkezi konumunda olan İstanbul'dan gelenler için de ilim tahsil-tedris sahasıdır.

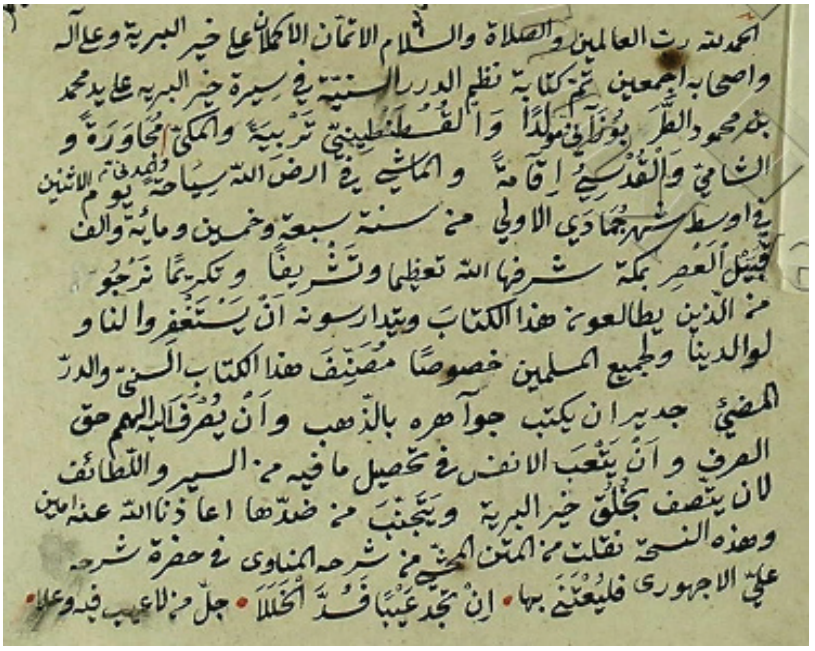
Bu durum dikkate alındığında Trabzonî'nin hadis tarihi açısından, naklî ilimlerin Memlükler sonrası şekillenen yeni şartlarında ilmî faaliyetlerini yürüttüğü ve eserlerini telif ettiği söylenebilir. Hadis tarihinin bu dönemi; temel kaynaklar üzerine yapılan çalışmaların yeniden gözden geçirildiği, medrese-dârülhadis gibi kurumsal müesseseler içinde ezber, mütalaa ve ilmî münakaşalar için ihtisar, şerh, hâşiye, telhis, tehzib ve takrib türü pek çok eserin kaleme alındığı tarihsel dönemi izlemektedir. Kısacası Memlükler döneminin tecrübe ve birikiminin ardılı olan bir süreçtir. Ancak Memlükler dönemi hadis faaliyetlerini izleyen asırlardan bahsedilirken, *oldukça dinamik olan ve klasikleşen ürünlerin ortaya konulduğu bir tedris-telif döneminin* ardından hadis sahasında ne yapılabilir veya âlimler ne yapmıştır? meselesi gündeme gelecektir. Bu aynı zamanda, hicrî X. ve XI. asırda Hicaz'da eğitim gören bir âlimin yönelimleri ve birikimi konusunda da fikir verecektir. Bundan dolayı eserlerine geçmeden önce el-Medenî et-Trabzonî'nin hadis konusundaki birikimi ve bunu besleyen hususlara değinilmelidir.

Trabzonî'nin memleketi Trabzon ve Osmanlı'nın başşehri İstanbul'daki tahsil sürecinde, hadisle ilgili neler okuduğuna dair doğrudan bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, onun genel olarak dönemin eğitim kurumlarında okunan eserleri mütalaa ettiği şeklinde, sınırlı değerlendirmelerden bahsedilebilir. Bu

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, selimdemirci@trabzon.edu.tr

anlamda Medenî'nin klasik hadis kitapları olan *Nuhbetü'l-fiker*, *Meşârik*, *Mesâbîh*, *Mişkât* ve temel kaynakların bazılarını (veya belli bölümlerini okuduğu) düşünülebilir.[2]

Muhammed el-Medenî et-Trabzonî'nin hadis sahasında derinleşmesinde ve eserlerinin şekillenmesinde önemli oranda İstanbul sonrası çıktığı ilmî seyahat süreci belirleyici olmuştur. Bu durum, onun ifadelerinde de kendisine yer bulmuştur. Mesela Mehmed el-Medenî et-Trabzonî üzerinde iz bırakan şehirleri ve ilmî seyahatlerini içeren bir ayrıntıyla 1157/1744 senesinde Mekke'de istinsah edilen ve Irâkî'ye (ö. 806/1404) ait olan *ed-Dürerü's- seniyye fî nazmi sîreti hayri'l-beriyye* adlı eserin bir nüshasında karşılaşılmaktadır. Buna göre Medenî "Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da (Kostantiniyye) eğitim görerek yetişmiş, Mekke ve Medine'de mücâvir olmuş, Şâm ve Kudüs'te yaşamış (ikamet etmiş)" bir kimsedir.[3] İslâm dünyasının her dönem önemli merkezleri olan bu beldeler ve Medenî nisbesi, Mehmed et-Trabzonî'nin hadis birikimi noktasında da odakta yer almaktadır.

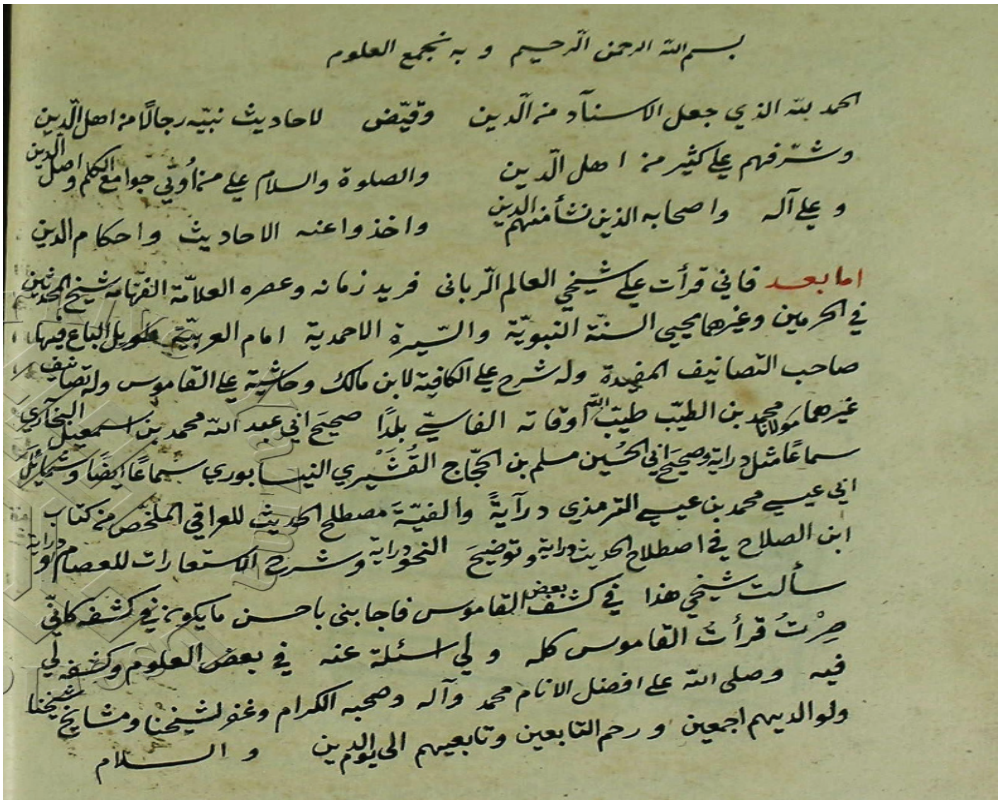
Resim 1: *Bahsi geçen şehirlerin ve bilgilerin yer aldığı varak*

Muhammed el-Medenî'nin hadis sahasında istifade ettiği âlimler arasında Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (ö. 1170/1756-57) ve Himmâtzâde el-Hanefî (ö.1175/1761) ve Mescid-i Haram müderrislerinden Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî'ye özellikle değinilmelidir. Zira bu isimlerden ders okuyarak icazet alan Trabzonî, hadis sahasında neler okuduğuna dair de bazı bilgiler aktarmıştır. Buna göre o; şeyhî, el-âlim, er-Rabbânî, ferîdü zemânih… şeklinde övücü ifadelerle bahsettiği Muhammed b. et-Tayyib el-Fâsî'den *Sahîhü'l-Buhârî*'yi semâen ve dirâyeten, *Sahîhü Müslim*'i semâen, *Şemâilü't-Tirmizî*'yi dirâyeten, Zeynüddin el-Irâkî'nin *el-Elfiyye*'sini de dirâyeten okuyarak icazetini almıştır.[4]

2 Medreselerde okunan metinlere dair genel olarak bk. Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 25-46; İbrahim Kutluay, "Osmanlı Döneminde XVI. ve XVII. Yüzyılda Kurulan Dârulhadislerin Müfredatı ve İlmî Seviyeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9 (Aralık 2019), 13-49; Ekrem Yücel, *Osmanlı Devri Dârul'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi* (Ankara: İlâhiyat, 2022).

3 Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-Irâkî, *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002), 27a. Ayrıca bk. Ali Bulut, "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 362-363; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

4 Ebû İshak İsâmüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî, *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id li-tahkîki me'âni'l-isti'ârât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/7), 97b.

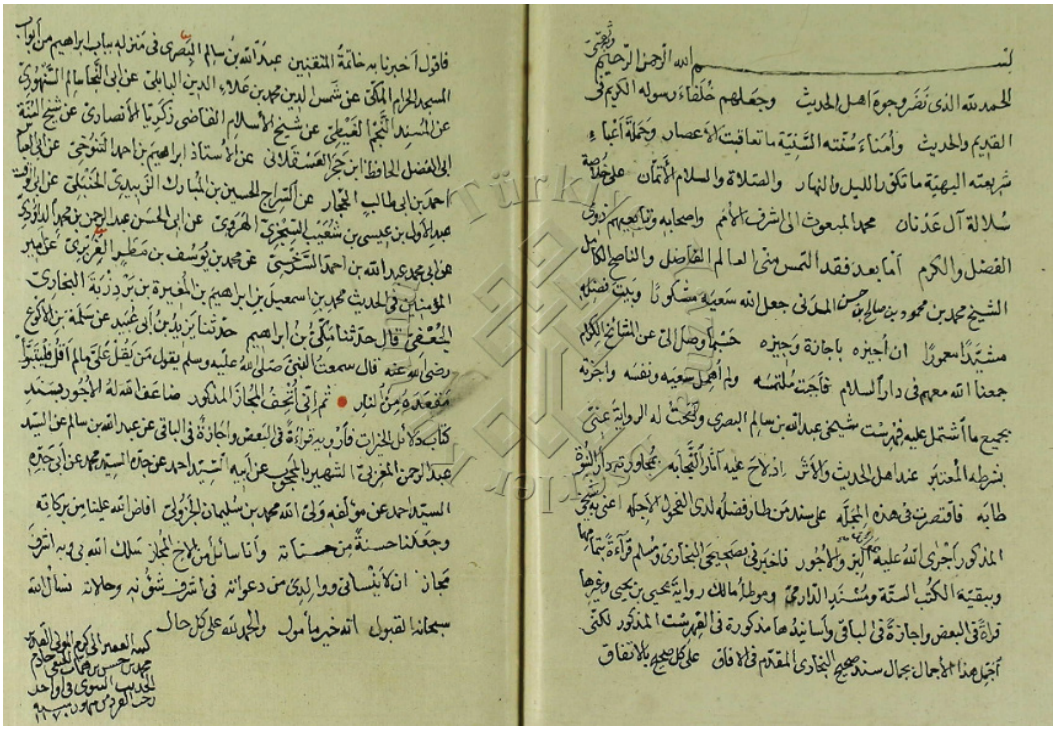

Resim 2: *Muhammed b. Tayyib'den alınan icazetin ilk varağı ve okunan eserler*

Muhammed b. Hasan el-Hanefî'den alınan h. 1170 tarihli icazetten ise *Sahîhü'l-Buhârî* ve *Sahîhü Müslim*'in tamamının okunduğu ve *el-Kütübü's-Sitte*'den geri kalan *Sünen-i Erba'a*, *el-Muvatta* (Yahya b. Yahya el-Leysî nüshası), Dârimî'nin *es-Sünen*'i gibi kaynakların bir kısmının okunarak genel icazetinin elde edildiği anlaşılmaktadır.[5] Yine burada yer verilen icâzetten Muhammed b. Hasan Himmâtzâde'nin, Mehmed/Muhammed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî'ye, hocası Abdullah b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722) ve ondan İbn Hacer'e giden bir zincirle icâzet verdiği anlaşılmaktadır. Himmâtzâde, Trabzonî'ye aynı zamanda *Delâilü'l-hayrât* icâzeti de vermiştir.[6] Zikredilen çalışmalarda da belirtildiği gibi Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Medenî'nin yaşadığı ve tahsil yaptığı dönemde Hicaz hadis tedrisatının en önemli halkalarından birisidir.

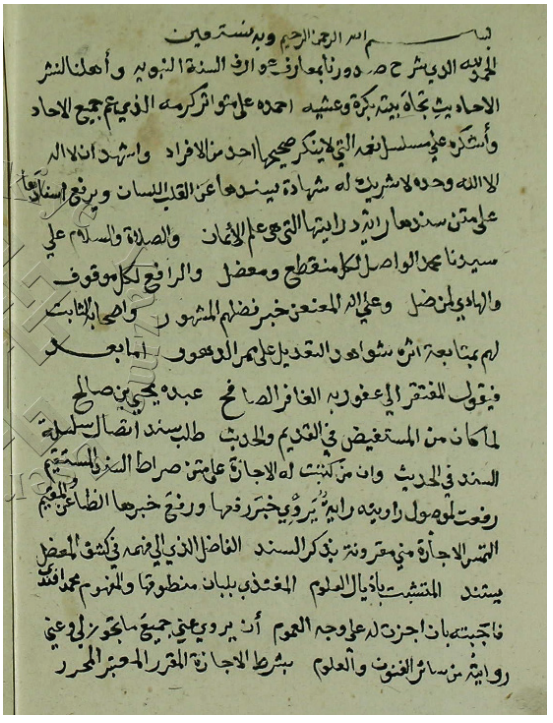
5 el-İsferâyînî, *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id*, (Süleymaniye, 1071/7), 97b-98a.

6 el-İsferâyînî, *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id*, (Süleymaniye, 1071/7), 97b, 98a. Ayrıca bk. Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 276.

Resim 3: *Himmâtzâde'den alınan icazet*

Trabzonî, Yahyâ b. Sâlih'ten de aşağıda bir kısmına yer verilen varakta da görüldüğü gibi, hadis konusunda genel bir icâzet almıştır.[7]

Resim 4: *Yahyâ b. Sâlih'ten alınan hadis icazetinin ilk safyfası*

7 el-İsferâyînî, *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id*, (Süleymaniye, 1071/7), vrk. 99b-101a. Ayrıca bk. Sula, Murat, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 82.

Trabzonî'nin, kendisi hakkında detaylı bilgi verdiği Muhammed b. Tayyib el-Mağribî el-Fâsî'ye dair kaydedilenler, Medenî'nin hadis birikimi açısından da önem arz etmektedir. Buna göre Muhammed b. Tayyib, nisbesine de kaynaklık teşkil ettiği gibi Fas'lı yani Mağrib'li bir kimsedir. Memleketinde tahsil gördükten sonra Hicaz'a gelmiş ve burada çeşitli ilmî faaliyetlerle meşgul olmuştur. Onun Şam üzerinden İstanbul'a yolculuk yapması ve burada bir süre ikamet etmesi Osmanlı-Hadis-Medenî bağı açısından oldukça önemlidir. Hadis sahasında Müselsel hadisleri derlediği bir eserinden de bahsedilen bu âlimin, *Şerhu Hizbi'n-Nevevî* isimli bir kitabının bulunması, öğrencisi olan Medenî'nin de Ali el-Kârî'nin *Hizb*'i üzerine bir şerh yazması hasebiyle dikkat çekicidir. *Şerhu Hizbi'n-Nevevî*'nin başında icâzet silsilelerini zikreden Muhammed b. Tayyib'in İbn Hacer'e ve onun vasıtasıyla da et-Tennûhî > el-Irâkî > İbn Attâr vasıtasıyla Nevevî'ye ulaşan[8] bir icâzeti bulunmaktadır.

Burada dikkat çekici olan Muhammed b. Tayyib'in Mağrib'li bir âlim olarak Trabzon'lu bir âlime katkısıdır. Bunun ötesinde onun Şam üzerinden İstanbul'a gelmesi ve bir süre burada kalması, hatıra aynı dönemlerde İstanbul'da (veya Şam'da) hocası ile karşılaşmış olma ve tahsil sürecinin sonraki aşmasına dolaylı ve doğrudan tesir ihtimalini getirmektedir. Nitekim Medenî, hocasının Hicaz > Şam > İstanbul güzergâhını İstanbul > Şam > Hicaz şeklinde takip etmiştir. Ayrıca Osmanlı Arşivi'nde bulunduğu belirtilen bir belgede, İstanbul'da icra edilen *Sahîhü'l-Buhârî* meclisine dair, "Medîne-i Münevvere'den gelmiş Tayyibzâde dâîleriyle Buhârî-i şerîf on günde kırâat ve tekmîl olunduğu ve ol-vakt envai'-i faidenin meşhûd olduğu" şeklindeki kayıttan hareketle, bahsi geçen Tayyibzâde'nin muhtemelen Muhammed b. Tayyib olduğu belirtilmiştir.[9] Bu da Muhammed b. Tayyib'in İstanbul'da faal bir dönem geçirdiği anlamına gelmektedir.

Medenî'nin kendisinden icazet aldığı bir diğer hocası Himmâtzâde Muhammed b. Hasan b. Himmât için de benzer durum ve ihtimallerden söz edilebilir. Aslen Türk olan ve Himmâtzâde ismiyle tanınan Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen et-Türkmânî eş-Şâmî el-İstanbulî el-Hanefî, Şam'da doğmuştur.[10] Kendisinden "Reîsü'l-muhaddisîn" olarak bahsedilen Muhammed b. Hasan tahsil faaliyetlerini Mekke, Şam, Mısır ve Medine gibi beldelerde sürdürmüştür. Bu beldelerin, Medenî'nin tahsil sürecinin odağında yer alması dikkat çekicidir. Uzun bir süre İstanbul'da kalan Himmâtzâde, hocalarından Ebü'l-Fazl Muhammed Tâcüddîn b. Abdulmuhsin el-Kal'î'nin (ö. 1147/1735) ihtisar etmiş olduğu *Sünenü't-Tirmizî*'yi İstanbul'a getirmiştir. *Nüzhetü'n-nazar* şerhi olan *Netîcetu'n-nazar* ve *Hulâsatu'n-nuhbe* isimli çalışmaları da medreselerde önem verilen bir metni merkeze alması yönüyle önemlidir.[11] Himmâtzâde 1135-1138/1722-1725-26 yıllarında Üsküdar'a gelmiş ve 1138/1725-26 tarihinde Ahmediyye Camiinde ders vermeye başlamıştır. Ayrıca Vâlide-i Atik Camii (Vâlide Sultan) başta olmak üzere, camilerde ve evinde de ders okutmuştur. O, 1153/1740 tarihinde resmî açılışı yapılan Ayasofya Kütüphanesinin de ilk muhaddislerinden birsidir. Öğrencileri arasında ulemadan ve ümeradan pek çok meşhur isme yer verilmiştir.[12]

---

8 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, 105.

9 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, 105

10 Azamat Zhamashev, "Himmâtzâde'nin Osmanlı Dönemi Hadis İlmine Katkısı", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, Ed.: , Zekeriya Güler, Bekir Kuzudişli, Mustafa Celil Altuntaş, (İstanbul: İSAR, 2020), 495. Ayrıca bilgi için bk. Kadir Ayaz, "XVIII. Yüzyılda Hanefi Bir Muhaddis; İbn Himmât Ed-Dımeşkî (1175/1761)'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları, Hocaları Ve Hadis İcâzetleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (Aralık 2019), 15-46; Kadir Ayaz, "İstanbul'da Müsnid Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021), 489-519.

11 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, 28, 278, 328.

12 Genel olarak Zhamashev'in "Himmâtzâde'nin Osmanlı Dönemi Hadis İlmine Katkısı", Ayaz'ın "XVIII. Yüzyılda Hanefi Bir Muhaddis; İbn Himmât Ed-Dımeşkî (1175/1761)'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcâzetleri", yine Ayaz'ın "İstanbul'da Müsnid Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)", başlıklı makalelerine ve özel olarak Altuntaş'ın *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi* (s. 116-118) isimli çalışmalarına bakılabilir.

Himmâtzâde'ye dair çalışmalarda aktarılan detaylar, el-Medenî et-Trabzonî'nin kendisinden icazet aldığı bir muhaddisin Hicaz bağı ve İstanbul'daki faaliyetleri açısından kayda değerdir. Aslında İstanbul > Şam > Hicaz hattında dâhil olduğu ilmî çevreler ve hocalarının ilgi alanları Medenî et-Trabzonî'nin eserlerinin türünü ve içeriğini şekillendirmiştir. Söz gelimi Muhammed b. Tayyib'in dil ve hadis ilgisi Trabzonî'nin dil çalışmalarını ve hadis sahasındaki eserlerini anımsatmaktadır. Himmâtzâde'nin Nevevî'nin *Hizb*'ine şerh yazması ve ona *Delâil* icazeti vermesi, Ali el-Kârî'nin *Hizb*'i üzerine yapılan şerhin arka planına dair değerlendirmelere imkân sağlamaktadır.

Öte yandan Muhammed el-Medenî et-Trabzonî'nin istinsah ettiği, alakalı olduğu bazı kitaplar da hadise dair ilgisini ve birikimini göstermektedir. Genel bir tarama yapıldığında Trabzonî'nin hadise dair pek çok eserin istinsahı ile meşgul olduğu, bazılarından seçmelerde bulunduğu (intihâb) ve bazılarının kenarlarına notlar düştüğü görülmektedir. Mesela Irâkî'ye ait olan *ed-Dürerü's-seniyye fi's-sîreti'z-zekiyye* veya *Elfiyye fi's-siyer* adlarıyla kayıtlı olan eserin sayfa kenarlarında ve satır aralarında eserin içeriğine dair pek çok düzeltme ve açıklama notuyla karşılaşılmaktadır. Ayrıca notlarda İbn Hacer el-Heytemî'nin *Şemâil* şerhinden, Münâvî'nin *Feyzü'l-Kadîr*'inden ve Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-Mefâtîh* isimli eserinden de alıntılar yer almaktadır. Bu açıklama ve notlar eseri istinsah eden Mehmed et-Trabzonî el-Medenî'ye aittir.[13]

Bunların yanı sıra el-Medenî et-Trabzonî'nin, Ali el-Kârî ve eserleri ile özel olarak ilgilendiği anlaşılmaktadır. Mesela o, Ali el-Kârî'nin mevzu hadisler üzerine yazdığı kitaplar, *Şifâ* şerhi, *Kaside*'si ve *Nüzhe* şerhi üzerine çalışmalar yapmıştır.[14] Onun *Mirkâtü'l-mefâtîh*'ten seçmeler yapması (müntehab) da Ali el-Kârî-Trabzonî-Osmanlı-Hicaz bağı açısından dikkat çekicidir. Nitekim Trabzonî, Ali el-Kârî'nin, *Mev'izatü'l-habîb ve tuhfetü'l-hatîb* ve *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham* isimli eserlerinin istinsahını yapmıştır. Ayrıca o, Münâvî'nin *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sa*ğîr isimli eserinin de istinsahı ile meşgul olmuştur. Hem esas alınan eser de hem şerh Osmanlı kültürü açısından son derece önemlidir.[15]

Medenî'nin eserlerin istinsahı konusunda titiz ve takipçi bir yönünün olduğu anlaşılmaktadır. Mesela o, siretle ilgili bir eserin peşini nasıl takip ettiğini kendisi anlatmaktadır. Münâvî'ye ait olan *el-'Ucâletü's-seniyye alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* üzerine düşülen notlarda bunun izlerini görmek mümkündür. 169b'de düşülen nota göre Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî; nüshayı İstanbul'da temin etmiş, Mısır'da eksik başka bir nüsha elde etmiş, akabinde gitmiş olduğu Mekke'de müellif nüshasına ulaşarak, İstanbul'daki nüshayla mukabelesini yapmış ve sayfa kenarlarına da notlar eklemiştir.[16] Trabzonî'nin hem Irakî'nin *Siyer*'i hem de onun şerhi ile ilgilenmesi hadis ilmi açısından da önemli bir detaydır.

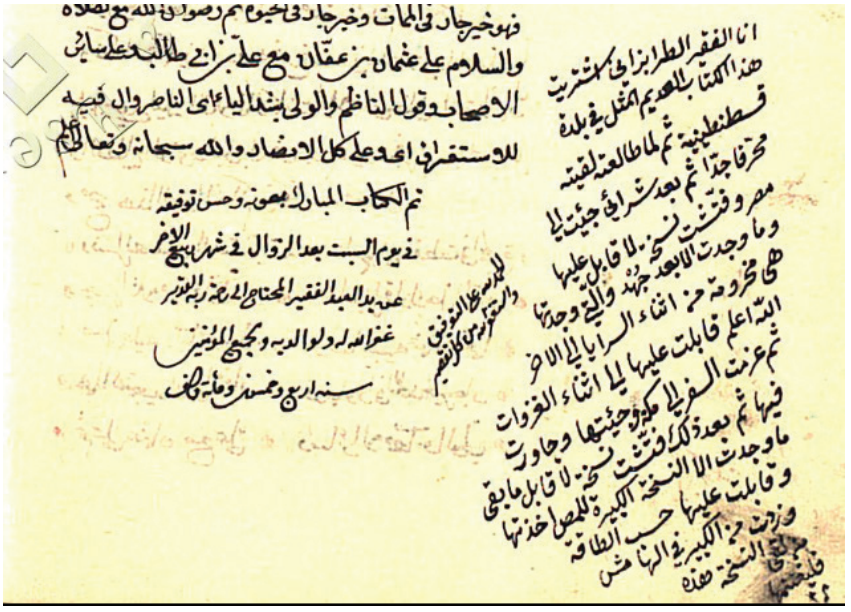
---

13 Irâkî, *ed-Dürerü's-seniyye* (Süleymaniye, 1071/002).

14 Çalışmalar ve benzerleri için bk. Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, 28-36.

15 Eser ve etkisi için bk. Mustafa Celil Altuntaş, "Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri", *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası* (*Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler*) *XVII. Yüzyıl*, Ed. Hidayet Aydar-Ali Fikri Yavuz, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 341-365.

16 Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Ali el-Münâvî, *Ucâletü's-seniyye alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00828/001), 169b.

Resim 5: *Bahsi geçen, Ene'l-Fakîr şeklinde başlayan not*

Bu bilgiler göz önünde tutulduğunda el-Medenî et-Trabzonî'nin başta Sahîhü'l-Buhârî ve Sahîhü Müslim olmak üzere temel hadis kaynaklarını birkaç kez hoca nezaretinde okuduğu, temel usul kitaplarını hocalarından tahsil ettiği ve pek çok hadis kaynağını da istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Onun, dönemi açısından canlı bir ilim güzergâhı olan İstanbul > Şam > Mısır > Hicaz hattındaki beldelere yaptığı yolculuk sayesinde zengin bir birikim elde ettiği söylenebilir.

Trabzonî'nin ilgi alanının çeşitliliği ve tahsil sürecindeki istifadesinin semeresi eser telifine ve eserlerinde yer verilen kaynaklara yansımıştır. Bu anlamda ilgili tez ve makalelerde Trabzonî'nin kitap ve risalelerinde yer verdiği eser ve müelliflere dair tespitler de fikir verecektir. Hadis kaynaklarını dönemin şartları dikkate alındığı vukufiyetle kullanan ve bu anlamda iyi bir muharric olan Trabzonî'nin bu özelliğiyle, ikincil kaynaklara yoğunlaşan pek çok Osmanlı âliminden farklı bir yerde durduğu söylenebilir. Trabzonî'nin hadis birikimini zenginleştiren temel unsur, yaşadığı dönemdeki ilmî canlılık ve onun değerlendirme biçimidir. Zira Trabzonî, Hicaz'la kurulan bağ sayesinde canlı sayılabilecek bir dönemde İstanbul'da bulunmuş, akabinde Şam, Kudüs, Mısır ve Hicaz'daki hocalardan faydalanmış ve anlaşılan Ali el-Kârî'den de kitapları vasıtasıyla istifade etmiştir.

1. Farklı İlgilerinin ve Birikiminin Yansıması Olarak Eserleri:

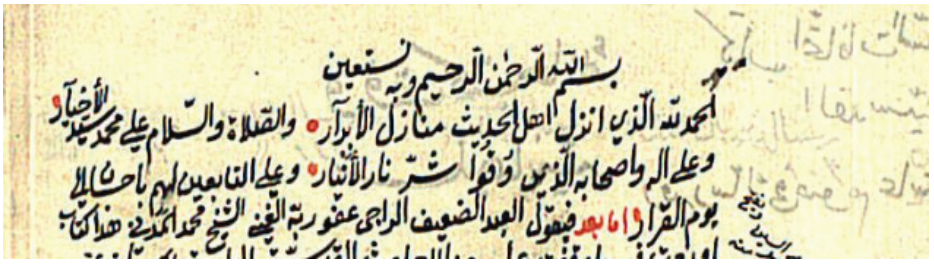
Hadis, Fıkıh ve Siyer'in Buluştuğu Nokta

Muhammed el-Medenî et-Trabzonî, Muhammed b. Tayyib el-Fâsî'den okuduğu eserleri anlattığı ve icazetini aktardığı cümlelere şu şekilde giriş yapar:

"İsnadı dinin (aktarımının bir) unsuru kılan, Peygamberinin hadislerini hakkıyla aktarmak için Ehl-i Din'den (önemli) kişiler seçen, bu kimseleri diğerlerinin çoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun. Salât ve selam da kendisine özlü sözler (cevâimu'l-kelim) söyleme nimeti bahşedilen kimseye, onun âline, dinin kendileri eliyle canlandığı (dinin ilk muhatabı), hadisleri ve dinin ahkâmını ondan alan ashabına olsun"[17]

[17] el-İsferâyînî, *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id*, (Süleymaniye, 1071/7), 95b.

Bu ifadeler; hakkında yazı kaleme alınan ilmin konumuna uygun düşen cümleler olmanın yanında, bir bakış açısının da yansımasıdır. Çünkü öne çıkarılan sözcükler, hadis ilmi ve muhaddislere yaklaşımın ve onları konumlandırmanın bir neticesidir. İcazetlerinde yer alan eserlerden anlaşıldığı kadarıyla hadisle özel olarak meşgul olan Trabzonî'nin bu ilimden bahsetme biçimi bu anlamda da önem arz etmektedir. Onun hadis ilmini ve hadisçileri öven cümleleri ile başka eserlerinde de karşılaşmak mümkündür.[18]

Resim 6: *Kudsî hadislerin derlendiği eserin takdimindeki hamdele ve salvele cümleleri*

Mehmed el-Medenî et-Trabzonî doğduğu coğrafyanın da bir yansıması olarak *klasik anlamıyla veya fıkhî tercihleri itibariyle* "Ehl-i Hadis" değil Hanefî bir âlimdir. Telifleri açısından bakıldığında onun doğrudan hadisle ilgili telifleri yanında hem içerik hem de yöntem itibariyle hadis kitabı olarak değerlendirilebilecek eserleri mevcuttur. Bunların bir kısmı, hadis-siyer bir kısmı hadis-fıkıh hatta hadis-tefsir/kıraat ortak alanı olarak değerlendirilebilecek çalışmalardır. Mesela *ed-Dürerü's-semîne fî fedâili'l-âyât ve's-suveri'l-azîme* isimli eser[19] adıyla da irtibatlandırılarak Kur'ân ve tefsir sahasına ait bir çalışma olarak kaydedilmiştir. Eser fezâilü'l-Kur'ân'a dair bir yönü olmakla birlikte, mukaddimesinden de anlaşılacağı üzere, sûre ve âyetlerin faziletleri ile ilgili toplumda yaygın rivayetleri incelemektedir. Âlimlerin hassas çabalarına rağmen fezâil rivayetlerinin yayıldığını düşünen müellif, bu tür hadisleri tahkik etmeyi amaçlamıştır. Buna göre eserin Sehâvî'nin *el-Mekâsidü'l-hasene* ve Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) *Keşfü'l-hafâ* isimli, halk dilinde hadis şeklinde yaygın olan hadisleri veya folklorik rivayetleri ele alan hadis literatürüne, fezâilü'l-Kur'ân bağlamında yapılan bir katkı olduğu söylenebilir. Bu anlamda Trabzonî'nin Aclûnî ile aynı tarihî dönemlerde ve aynı coğrafî bölgelerde yaşamış olması ilgilendikleri telif türünün benzerliği açısından kayda değerdir. Nitekim Aclûnî İstanbul'da bulunmuş,[20] Trabzonî ise Şam'a uğramıştır. İki eser ve müellif bir arada düşünüldüğünde, ortak bir ihtiyaç alanı hissederek birbirini tamamlayan eserler telif edildiği söylenebilir.

Müellifin diğer bir çalışması olan *Rüseyyiletün fi savmi Âşûrâ* ise fıkhî bir içeriğe sahip olmakla birlikte *ed-Dürerü's-semîne* ile benzer bir konuma sahiptir. Zira bu küçük risale de konu çerçevesindeki hadisler ve onların anlaşılmasıyla ilgilenmektedir. Yani bu risale rivayetlere bakan yönüyle hadis, bunların açıklanması açısından da bir fıkıh çalışmasıdır. Esasında *Rüseyyiletün fi savmi* Âşûrâ'da bir Osmanlı âlimi *fıkhü'l-hadis* örneği sunmuştur.

el-Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyine'l-mu'azzam isimli eser de adından da anlaşılacağı üzere hem hadis hem de siyer ile yakından ilgilidir. Hatta eserin hadis ilminin bir kolu konumda olan "Şemâil" türünün bir örneği olduğu da söylenebilir. Trabzonî'nin son eserlerinden birisi olan ve Hz. Peygamber'in isim ve künyelerini derleyen kitap, büyük oranda *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ʿibâd*

---

18 Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî, *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041/001), 1b. Ayrıca bk. "Ehl-i Hadis'in yüzünü ağartan ve onları seçen… " ifadeleri için bk. el-İsferâyînî, *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id*, (Süleymaniye, 1071/7), 97b.

19 Eser için bk. Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*; Nihat Uzun, "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1: 419-427.

20 Ali Yardım, "Aclûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988, 1/327.

(*es-Sîretü'ş-Şâmiyye*) adlı esere dayanmaktadır.[21] Kitapta Hz. Peygamber'le ilgili 783 isim ve sıfat bir araya getirilmiş, bunlar ayet ve hadislerden istifade ile açıklanmıştır. Eserin, *esmâü'n-nebî* literatürü açısından kayda değer bir Osmanlı telifi olduğu belirtilmelidir.[22]

Trabzonî el-Medenî'nin hadis-siyer bağlamında değerlendirilecek eserlerinden birisi de *Mevlidü'r-Resûl* isimli çalışmadır. Kahire'de 1279/1862'de basıldığı belirtilen bu eserin,[23] *el-Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyine'l-mu'azzam* isimli eserin bir devamı olduğu söylenebilir. Benzer bir durum müellife nispet edilen *Şerhu Esmâ'i ehli Bedr* isimli çalışma için de geçerlidir.

Bu eserler dışında da farklı ilmî sahaların kesişimi olan ve özellikle hadis ilmi merkezli başka çalışmalar bulmak ve örnekleri çeşitlendirmek mümkündür. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken Trabzonî'nin döneminin telif anlayışına uygun olarak tek yönlü olmayışı ve eserlerinde kendisini hissettiren bir ilmî üslubun varlığıdır. Bu anlamda onun üzerinde Ali el-Kârî ve Münavî gibi âlimlerin etkisinden bahsedilebilir. Nitekim Trabzonî'nin özellikle kudsî hadisler, halk dilinde meşhur rivayetler, mevzu hadisler, günlük zikir ve evradlara dair eserleri bu durumun bir tezahürüdür. Trabzonî'nin bu başlıklar altında değerlendirilebilecek olan eserleri Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının literatüre katkısı açısından da önemlidir.

Bu başlıkta son olarak Medenî'ye nispet edilen *Hâşiye 'alâ Nuhbeti'l-fiker* isimli çalışmaya temas edilmelidir. H. 1122'de tamamlanan bu eser, ferağ kaydında da belirtildiği gibi Mehmed et-Trabzonî'ye aittir. Ancak muhtemelen isim benzerliğinin bir sonucu olarak çoğu çalışmada meşhur Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye ait zannedilmiştir. Eserin Bursalı başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olması kuvvetli ihtimaldir. Tarihi açıdan yazmadaki kayıtlar dikkate alındığında da, Medenî'ye ait olma ihtimali zor görünen bir eserdir.[24]

2. Kudsî Hadislere Dair Hacimli Derleme:
el-İthâfâtu's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye

Kudsî hadis usulde kısaca, Hz. Peygamber tarafından Allah Teâlâ'ya nispet edilen, ancak lafzı Hz. Peygambere, manası İlâhî makama ait olan söz, olarak tarif edilmektedir. Erken dönem usul kitaplarında karşımıza çıkmayan bu kavramın kullanım ve tanımı oldukça geç sayılabilecek dönemlere tekabül etmektedir.[25] Bazı ifadelerin Hz. Peygamber tarafından Allah'a nispet edilerek dillendirilmesi, onlara ayrı bir kıymet verilmesini sağlamıştır. Bundan dolayı hadis ilmiyle ilgilenen ulemanın bir kısmı Kudsî hadis kapsamında değerlendirilebilecek olan rivayetleri bir araya toplamışlardır.

Bu âlimlerden birisi de Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'dir. Onun bu tür rivayetleri bir araya getiren eserinin ismi *el-İthâfâtu's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*'dir. Trabzonî'nin bu eserini ayrıcalıklı kılan, hadis literatüründe kendisinden önce telif edilen eserler dikkate alındığında en hacimli kitap olma

---

21 Müellif eserin girişinde hangi kitaplardan faydalandığını belirtmiştir. Bk. Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî, *el-Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyine'l-mu'azzam*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01032/003), 9b-10a. Ayrıca bk. Sümeyye Çayır, *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin El-Câmiu'l-A'zam Fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu'azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, Yüksek Lisans Tezi), 29-30.

22 Eserin özellikleri ve tanıtım için bk. Çayır, *Mehmed el-Medenî Et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A'zam Fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu'azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*.

23 Ali Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", *Eskiyeni* 31 (Aralık 2015), 150.

24 Eserin, Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye ait olmadığını belirten bir ifade için bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, 329. Konu ile ilgili tarafımızca da müstakil bir çalışma yapılmıştır.

25 Hayati Yılmaz, "Kudsî Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/318.

özelliğini taşımasıdır. Zira 864 hadis içeren eser, muhtevasının zenginliği bakımından İbn Arabî, Nevevî, Ali el- Kârî ve Münâvî gibi âlimlerin konu hakkındaki kitaplarının önündedir.[26]

Ayrıca Trabzonî'nin eseri yazdığı dönemde Osmanlı hadis çalışmalarında kudsî hadisler konusunda bir telif hareketliliği göze çarpmaktadır. Tespit edildiğine göre Veliyyüddin Carullah Efendi (ö.1151/1738) *Ehâdîs-i kudsiyye* ismiyle 319 hadisi bir araya getiren bir risale yazmıştır. Nazîr İbrahim Efendi'nin (ö. 1188/1774-75) risâlelerinin bulunduğu bir mecmuada da, *Risale-i ehâdis-i kudsiye* isimli bir eserin varlığından söz edilmiştir. Ayrıca müellifi belli olmayan, *Tercüme-i ehâdîs-i kudsiyye* isimli bir esere de değinilmiştir. İbrahim Sıdkı el-İşkodravî'nin (ö. 1250/1834) de *ed-Dürretü'l-yetimiyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* ismiyle bir kitabı söz konusudur.[27] Bu bilgiler özellikle h. XII./m. XVIII. asırda hadis teliflerinde kudsî hadislere de ilgi duyulduğunu göstermektedir.

Eserini oluştururken Münâvî'den çok fazla faydalandığı ve etkilendiği[28] anlaşılan Trabzonî'nin eserinin ismi de Münavî'nin kitabının adını andırmaktadır. Zira Münâvî'nin eserinin ismi *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l/fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* iken Trabzonî'nin eserinin ismiyse aynıyla *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*'dir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde pek çok nüshası bulunan eserin çeşitli baskıları da mevcuttur. Eser, hicrî 1292'de İstanbul'da, 1323 ve 1358 tarihlerinde de Haydarâbad'da basılmıştır. Ayrıca Kahire'de 1400/1980 ve Beyrut'ta 1402/1982 yılında basıldığı da belirtilmiştir.[29] Nüshalarının yaygınlığı ve basımının devamlılık arz etmesi de esere verilen ehemmiyetin bir göstergesidir.

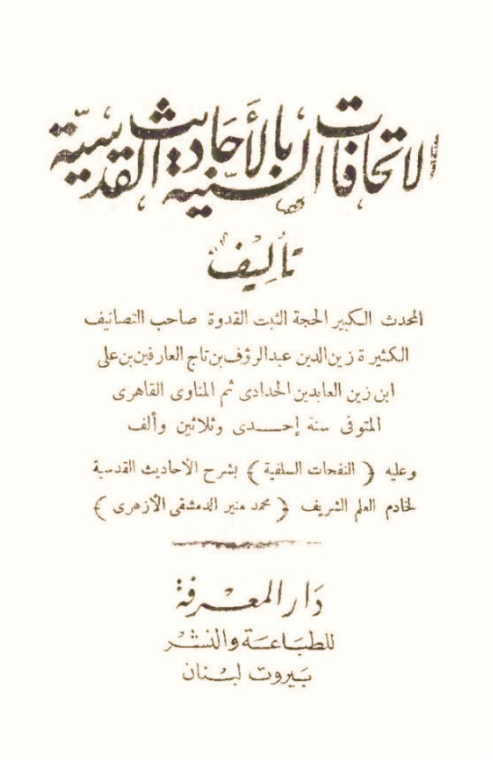
---

26 Kudsi hadisler ve literatür için bk. Yılmaz, "Kudsî Hadis", 26/318-320; İsa Akalın, "Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmı", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (Haziran 2017), 7-74. Özellikle Trabzonî'nin eserinin tanıtımı için bk. Zekeriya Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

27 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*, 373-374.

28 Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "El-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*, 24-25.

29 Murat Sula, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi", 88. Ertürk bahsi geçen Kahire baskısına ulaşılamadığına dikkat çekmiştir. Ertürk bu baskının Münavî'nin eseri ile karıştırıldığını düşünmektedir. Eserin nüshaları ve baskıları için bk. Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "El-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*, 22 vd.

الاتحافات السنية بالأحاديث القدسية

تأليف

المحدث الكبير الحجة الثبت القدوة صاحب التصانيف
الكثيرة زين الدين عبد الرؤف بن تاج العارفين بن علي
ابن زين العابدين الحدادي ثم المناوي القاهري
المتوفى سنة إحدى وثلاثين وألف

وعليه ﴿ النفحات السلفية ﴾ بشرح الأحاديث القدسية
لخادم العلم الشريف ﴿ محمد منير الدمشقي الأزهري ﴾

دار المعرفة
للطباعة والنشر
بيروت لبنان

Resim 7: *Münâvî'nin eserinin Beyrut baskısının kapağı*

ما شاء الله ولا حول ولا قوة الا بالله آمين

كتاب

الاتحافات السنيه فى الاحاديث القدسيه

للشيخ العلامة محمد المدني كما صرح المؤلف باسمه
في خطبة هذا الكتاب وايضا كتب بهذا
الاسم الشيخ شمس الدين محمد عبد الرؤف
المناوي المتوفى سنة احدى واحد وثلاثين بعد الالف
مدرسة الصالحية
كما هو في كشف
الظنون

قد طبع بمطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في احد
بجيد رآباد الدكن عمرها الله الى اقصى الزمن
سنة (١٣٢٣) هجرية

كتاب

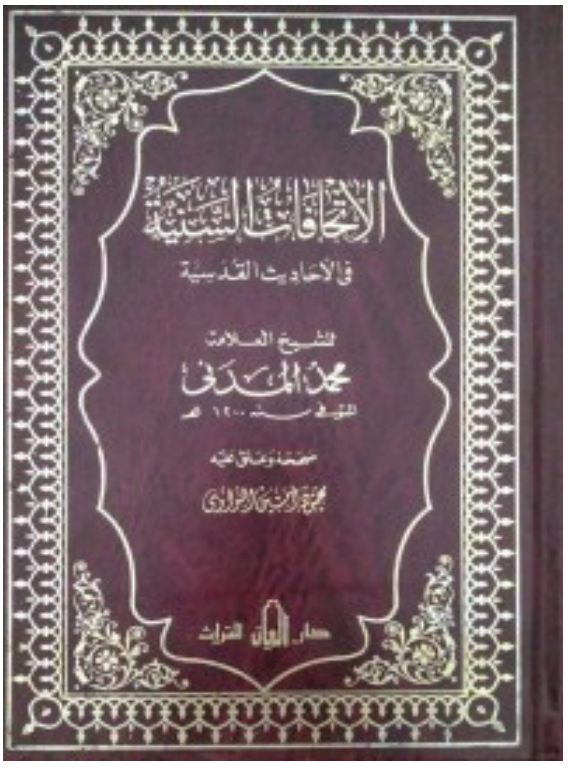
الاتحافات السنية فى الاحاديث القدسية

للشيخ العلامة عبد المدني رحمه الله تعالى

الطبعة الثانية

بمطبعة دائرة المعارف العثمانية بحاصمة
حيدرآباد الدكن لازالت شموس
افاداتها بازغة وبدور
افاضاتها طالعة الى
آخر الزمن

Resim 8: *Trabzonî'nin eserinin 1323 tarihli baskısı ve isim benzerliğine dair not ile Hindistan baskısının kapağı*

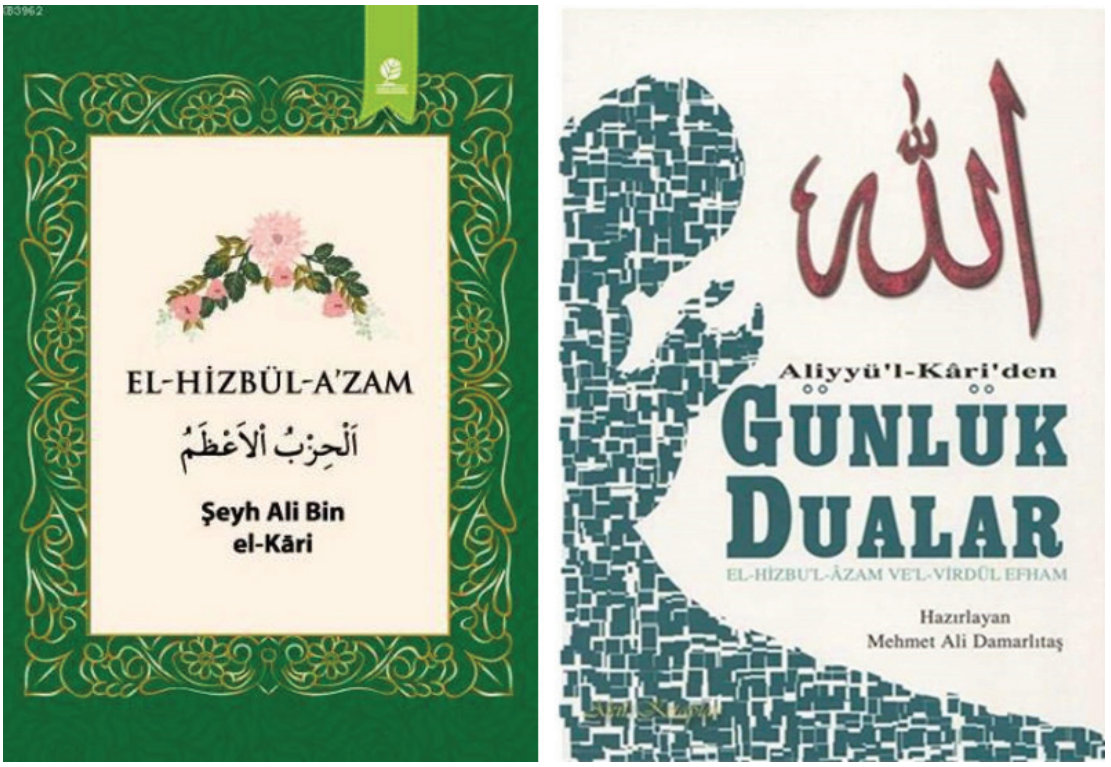
Resim 9: *Eserin yeni sayılabilecek bir baskısı*

3. Ezkâr ve Evrâdı Ali el-Kârî Üzerinden Okumak: *ed-Dürrü'l-munazzam ale'l- Hizbi'l-a'zam*

Hadis kültürü ve tasavvufî eğilimler açısından zikir ve evradın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Evrad ve ezkâr türü metinlere bakıldığında bunların menkul âsârdan beslenerek oluştuğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in sünnetinde günlük zikir ve duaların ayrı bir yeri olması ve evrad-ezkâr kültürü, temel hadis kitaplarında müstakil ana bölümlerin ortaya çıkışına ve özel olarak da *Amelü'l-yevm ve leyle* örneğinde görüldüğü gibi bir hadis telif türüne zemin hazırlamıştır. İlk örnekleri ile tasnif döneminde karşılaştığımız bu literatürün dönemsel ihtiyaç ve birikimlere göre geliştiği söylenebilir.

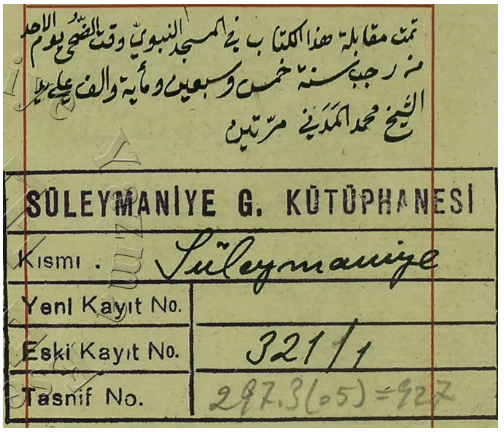
Bu anlamda Ali el-Kârî'nin *el-Hizbü'l-aʿzam ve'l-virdü'l-efham* isimli eseri de önemli derlemelerden birisidir. Eserde ayet ve hadislerde bulunan dualar bir araya getirilmiş ve bazı açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca bu kitap Osmanlılar döneminin Harameyn'inde "Mekke kadısı tarafından Arafat'ta hutbe yerine" okunmuştur.[30] *el-Hizbü'l-aʿzam*'a Harameyn'de ve özellikle hac döneminde ihtimam gösterilmesi, kitap için İslâm dünyasının tümüne bir şekilde ulaşmak anlamına gelmektedir. Aslında bu durum, ilmî faaliyetler için uzun bir süre Harameyn'de bulunan ve Ali el-Kârî gibi Hanefî bir Osmanlı âlimi olan Trabzonî'nin esere ilgisinin arka planını izah etmektedir. Ali el-Kârî'nin *el-Hizbü'l-aʿzam*'ı eski yeni pek çok baskı ve tercümelerle hâlâ ilgi gören bir metin olma vasfını muhafaza etmektedir.

30 Ahmed Özel, "Ali el-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/404.

Resim 10: *Ali el-Kârî'nin eseri üzerine yapılan iki Türkçe tercümenin dış kapağı*

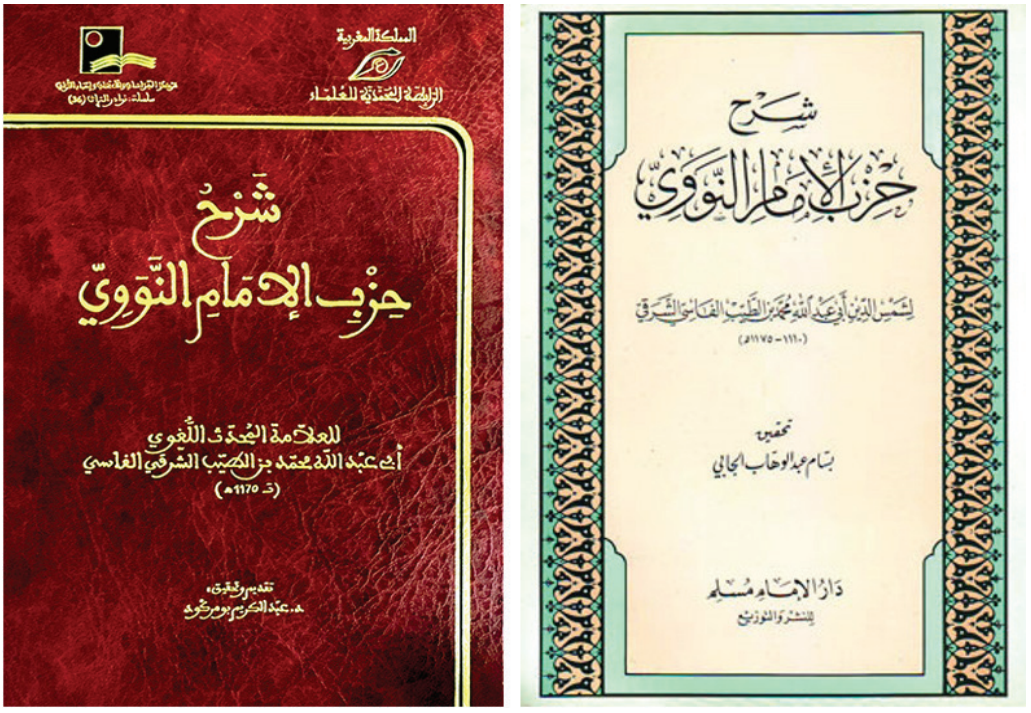
Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Medenî et-Trabzonî'nin istinsah ettiği bir *el-Hizbü'l-aʿzam* nüshasının bulunması da müellifin esere yönelik ilgisine delâlet etmektedir. İstinsah kaydından da anlaşıldığı gibi Mehmed el-Medenî kitabın mukabelesini Mescid-i Nebevî'de h. 1175'te bitirmiştir.[31]

Resim 11: *Trabzonî'nin el-Hizbü'l-aʿzam'ın mukabelesini bitirdiğine dari kayıt*

Mehmed el-Medenî'nin yukarıda zikri geçen hocası Himmâtzâde'den *Delâilü'l-hayrât* icâzeti alması da bu konuya karşı Trabzonî'nin ilgisi olduğunu göstermektedir. Bir diğer hocası Muhammed b. Tayyib'in de hizb türü eserlere ilgisi icazetlerinde de yer almıştır. Ayrıca Muhammed b. Tayyib'in Nevevî'nin *Hizb*'i üzerine şerhi bulunması, benzer şekilde talebesi Trabzonî'nin de Ali el-Kârî'nin *Hizb*'i üzerine bir şerh yazması dikkat çekici bir durumdur.

[31] Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00321/001), 72b.

Resim 12: *Trabzonî'nin hocası Muhammed b. Tayyib'in Nevevî'nin eserine yazdığı şerhin iki baskısının dış kapakları*

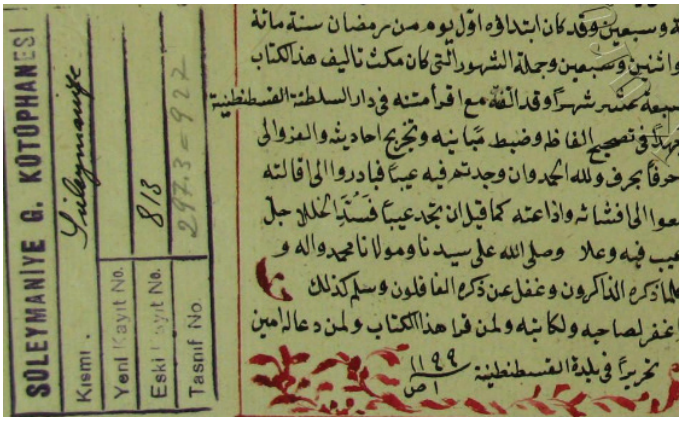
Trabzonî, yazdığı mukaddimede Ali el-Kârî'nin kitabının yaygın olduğunu söyleyerek, eserden övgüyle bahseder. Ancak o, kıymetli olduğunu söylediği bu eserin bazı açılardan şerh edilmesi gerektiğine değinir. Yazdığı şerhte başta Ali el-Kârî'nin açıklamaları olmak üzere pek çok klasik kaynaktan istifade eden Trabzonî'nin şerhinin geleneksel yorumculuğun güzel bir örneğini sunduğu söylenebilir. Hem şerh yöntemi hem kaynak kullanımı hem de hacim itibariyle orta hatta tafsilatlı sayılabilecek bir şerhtir.

Resim 13: *Trabzonî'nin eserinin bir nüshasının mukaddimesi ve başka bir nüshanın da zahriyesi*

Eserde Ali el-Kârî için kullanılan "allâmetü'z-zaman", "vahidü asrihi"…, "Aklî ve naklî ilimleri şahsında bir araya getiren", Kur'ân ve Sünnet ilimlerinde yetkin, muhakkik… gibi vasıflar dikkat çekicidir. Ayrıca İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Hasen el-Bekrî, Seyyid Zekeriyya el-Hüseynî, Ahmed el-Mısrî, Abdullah es-Sindî gibi onun beslendiği kaynaklardan bahsedilmesi de oldukça önemlidir. Ayrıca her yere şöhretinin yayıldığı belirtilen Ali el-Kârî'nin telifte de iyi olduğu "kibârü'l-musannifîn" ve benzeri sıfatlarla anlatılır ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, *Nüzhetü'n-nazar*, *Şifâ* ve *Şemâil* gibi temel hadis eserlerine yazdığı şerhlere de değinilir.[32] Bu eserler Trabzonî'nin de önemsediği ve farklı eserlerinin kaynağı konumunda olan kitaplardır.

Bu eserin aynı zamanda müellife nispet edilen *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ* isimli eserle birbirini tamamlar mahiyette olduğu belirtilmelidir. Zira bu eser de âyet ve hadislerden hareketle yapılan bir derleme ve şerh çalışmasıdır.[33]

Resim 14: *ed-Dürrü'l-munazzam'ın ferağ kaydı*

Aslında bu şerh bir yönüyle Muhammed b. Tayyib el-Fâsî ve Himmâtzâde gibi iki hocasının etkisi yanında Ali el-Kârî'nin genel olarak Osmanlı, özel olarak Trabzonî üzerindeki etkisini göstermektedir.

4. Muhaddisleri Kısaca Tanıtmak:

Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn

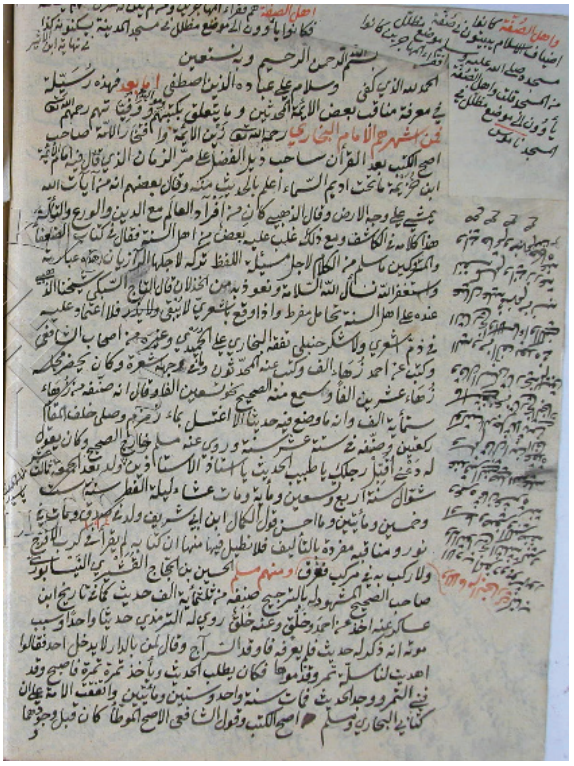
Hadislerin naklinde kilit konumda olan râviler ve onların naklettikleri rivayetleri derleyen musannif lere yönelik biyografik çalışmalar hadis literatürünün telif alanlarından birisidir. Biyografik bir eserde seçilen kişiler ve onlara dair anlatımların detayı, bu kimselere ve ait oldukları grup/mezhep/ekole karşı bakış açısını da yansıtmaktadır. Hadis kitaplarını ve musannif lerini tanıtan bir eser üzerinden, yazarının temel kaynaklarını nasıl konumlandırdığına dair değerlendirmeler yapılabilir. Mesela Medenî'nin eseri ile aynı dönemlerde Hindistan'da yazılan *Büstânü'l-muhaddisîn* isimli eser, klasik hadis kaynakları ve musannif lerini genel olarak tanıtmaktadır. Aslında mezkûr eser, uzak bir coğrafî bölgede Hintli bir âlimin tercihlerini ve değerlendirmelerini yansıtmaktadır.

Benzer durum Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* isimli eseri için de söz konusudur. Bu kısa risale ve tercih edilen isimler, Hicaz'da uzun yıllar yaşamış olan bir Osmanlı müellifinin hadisçilere bakışını gösteren kısa bir derlemedir. Seçkin hadis âlimleri hakkında verilen kısa bilgiler ve tasnif ettikleri eserlerin ayırt edici özelliklerine değinen

[32] Mehmed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürrü'l-munazzam ale'l- Hizbi'l-a'zam* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00813), 7b-8a.

[33] Mehmed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01032/001), I+1b-8a.

bu küçük risalenin yazılma gerekçesine mukaddimede yer verilmemiştir. Girişte hemen eserin ismi zikredilmiş, çok kısa bir hamdele ve salvele cümlesi yer almıştır.[34]

Resim 15: *Risalenin mukaddime kısmı ve İmam Buhârî ve Müslim ile ilgili bilgilerin yer aldığı varak*

Risalede ilk zikredilen hadisçi Buhârî'dir.[35] Hadis tarihinde *Sahîhü'l-Buhârî*'nin yeri, eserinin konumu ve Trabzonî'nin *Sahîhü'l-Buhârî*'yi birkaç hocadan semâen ve dirâyeten okuyarak icazet alması dikkate alındığında, muhaddislerin tanıtımının Buhârî ile başlaması şaşırtıcı bir tercih değildir. Trabzonî Buhârî'yi öven alıntılara ve eserine dair senalara da yer vermiştir. Buhârî'nin akabinde Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah, Hâkim, İbn Hibbân, Taberânî, gibi isimlerin sıralandığı risale Halimî ve Müstağfirî ile bitmektedir.[36] Risalenin Buhârî ile başlayıp Mâverâünnehir'in Hanefî hadis hâfızlarından biri olan Ebü'l-Abbas el-Müstağfirî (ö. 432) ile bitirilmesi ise dikkat çekicidir.

Kronolojik olarak sıralanmayan isimlerin tertibinde neyin ölçü alındığına dair bir bilgi verilmemiştir. Ancak risalenin baş kısmında kabaca *Kütüb-i Sitte* musannifleri, en hacimli *Müsned*'in musannifi, onları izleyen ve *Sahîhayn* merkezli çalışan Hâkim en-Nîsâbûrî ve üç *Mu'cem* telif eden Taberânî gibi bir sıra gözetilmiştir. Zikredilen kimselerle ilgili bilgiler isme ve eserine göre değişiklik arz etmiştir. Mesela Begavî örneğinde olduğu gibi bazı âlimler hakkında çok kısa bilgi sunulurken, Hakîm et-Tirmizî örneğinde olduğu gibi bazılarına ise diğerlerine nispeten geniş yer ayrılmıştır. Bazen risale açısından detay sayılabilecek konulara da girilmiştir. Hâkim'in tesâhülünün tartışılması[37] ve Ebû Hanife'nin hadisle ameli[38] gibi konulara girilmesi buna örnek olarak zikredilebilir.

---

34 Mehmed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01068/012), 177b.

35 Trabzonî, *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (Süleymaniye, 01068/012), 177b.

36 Trabzonî, *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (Süleymaniye, 01068/012), 177b-182a.

37 Trabzonî, *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (Süleymaniye, 01068/012), 178b-179a.

38 Trabzonî, *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (Süleymaniye, 01068/012), 179a.

Resim 16: *Eserin ferağ kaydı*

Kaynakça

Akalın, İsa. "Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmı". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/1 (Haziran 2017), 7-74.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed. *el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00321/001.

Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Altuntaş, Mustafa Celil. "Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri". *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası* (*Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler*) *XVII. Yüzyıl*. Ed. Hidayet Aydar-Ali Fikri Yavuz. 341-365. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Altuntaş, Mustafa Celil-Zhamashev, Azamat. "Ömer Çelebi'nin (öl. 985/1577-8) Usûl-i Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022): 541-575.

Ayaz, Kadir. "XVIII. Yüzyılda Hanefi Bir Muhaddis; İbn Himmât Ed-Dımeşkî(1175/1761)'nin Mısır ve Hicâz'a Yolculukları, Hocaları Ve Hadis İcâzetleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (Aralık 2019), 15-46.

Ayaz, Kadir. "İstanbul'da Müsnid Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî (1175/1761)". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 21/1 (2021), 489-519.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı". *Eskiyeni* 31 (Aralık 2015), 147-172.

Bulut, Ali. "Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî Ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.

Çayır, Sümeyye. *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A'zam Fi Esmâi Nebiyyine'l-Mu'azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ertürk, Zekeriya. *Mehmet Medenî et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik*, *Tahric ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 25-46.

Irâkî, Zeynuddin Abdurrahim el-Hüseyn b. Abdurrahmân. *ed-Dürerü's-Seniyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002, 5b-37a.

İsferâyînî, Ebû İshak İsâmüddin İbrâhim b. Muhammed. *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id li-tahkîki me'âni'l-isti'ârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/7, vrk.

el-İsferâyînî, Ebû İshak İsâmüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabşah. *Şerhu Ferâ'idi'l-fevâ'id li-tahkîki me'âni'l-isti'ârât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/7, 85b-94b.

Kutluay, İbrahim. "Osmanlı Döneminde XVI. ve XVII. Yüzyılda Kurulan Dârulhadislerin Müfredatı ve İlmî Seviyeleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9 (Aralık 2019), 13-49.

Münâvî Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Ali. *Ucâletü's-seniyye alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00828/001.

Özel, Ahmed. "Ali el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî. *el-Câmiu'l-a'zam fî esmâi nebiyyine'l-mu'azzam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01032/003, 9b-55b.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî. *ed-Dürrü'l-munazzam ale'l- Hizbi'l-a'zam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00813.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî. el-*İthâfâtü's-seniyye fî'l-ehâdisi'l-kudsiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041/001.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî. *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01032/001, I+1b-8a.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî. *Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01068/012.

Uzun, Nihat. "Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015). Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1: 419-427. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Yardım, Ali. "Aclûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, Hayati. "Kudsî Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/318-320. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yücel, Ekrem. *Osmanlı Devri Dârul'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Ankara: İlâhiyat, 2022.

Zhamashev, Azamat. "Himmâtzâde'nin Osmanlı Dönemi Hadis İlmine Katkısı". *Osmanlı'da İlm-i Hadis*. Ed.: Zekeriya Güler, Bekir Kuzudişli, Mustafa Celil Altuntaş. 495-509, İstanbul: İSAR, 2020.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN FIKIHLA İLGİLİ ESERLERİ

Şenol SAYLAN[*]

İlk eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra çeşitli tarihlerde İstanbul, Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine gibi İslam coğrafyasının pek çok bölgesine seyahatlerde bulunan Trabzonî, buralarda çeşitli ilimlerde birçok hocadan ders ve icazet almış, hayatının son kısmında Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik ve hâfız-ı kütüblük görevlerinde bulunmuştur. Fakîh, muhaddis, müfessir ve dilci olmanın yanında aynı zamanda Kadîrî tarikatına mensup bir sufî olan Trabzonî, çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır.

Trabzonî'nin telif ettiği eserleri arasında fıkıh eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Aşağıda zikredeceğimiz üzere ona aidiyetine kanaat getirdiğimiz fıkıh konularını ihtiva eden on eser tespit ettik. Bunlardan üç tanesi bir eseri merkeze alarak yapılan şerh/hâşiye/muhtasar türü eserlerdir. Diğerleri ise belirli bir konu ve mesele üzerine yazılmış kısa hacimli (2-8 sayfa) risalelerdir. Trabzonî eserlerinde meseleleri temellendirirken öncelikle konuyla ilgili rivayetlere yer verir ve gerekli olduğunda bunları değerlendirir. Fıkhî meselelere mezhep geleneği çerçevesinde çözümler üretmeye çalışan Trabzonî, daha ziyade Hanefî fıkıh kaynakları olmak üzere Osmanlı döneminde muteber kabul edilen metinleri esas alır. Görüşlerini desteklemek ve kabul edilebilirliğini arttırmak için seçici iktibas yöntemiyle mümkün olduğunca fazla ve çeşitte güvenilir kaynağa atıf yapmaya çalışır. Ayrıca muhatapları tarafından kullanılan görüş ve rivayetleri de temel kaynaklardan tahkik ederek tespit ve tashih etmeye çalışır. Muhataplarına getirdiği eleştirilerin başında "meseleleri yeterince araştırmadan ve anlamadan muhaliflerine saldırmaları" yer alır.[1] Onları kendi mezhep usullerini ve kaidelerini dahî bilmeyen, mezhep görüşlerini terk eden, geçersiz kıyaslar yapan, sözleri tutarsız ve aşırı olan, kendi heva ve heveslerine göre tercih ve tevillerde bulunan kimseler olarak nitelendirir.[2]

Trabzonî diğer konuları içeren (özellikle kelam/itikad) bazı eserlerinde olduğu gibi fıkıh risalelerinden bir kısmını da Osmanlı toplumunda Kadızâdeliler hareketi tarafından temsil edildiği söylenebilecek olan bir zihniyet ve söyleme karşı reddiye olarak kaleme almıştır.[3] Bu zihniyetteki kimseler toplumda var olan pek çok uygulamayı bidat ve hurafe olarak nitelendirip bu uygulamalara karşı sert bir üslup takınırlar. Farklı fikirlerin varlığına tahammül edemeyen ve çeşitli yöntemlerle ortadan kaldırmaya çalışan bu anlayış genel olarak tekfirci/selefî söylem olarak isimlendirilebilir.[4] Nitekim Trabzonî eserlerinde, söz konusu zihniyete yakın oldukları söylenebilecek olan Muhammed b. Hamza Güzelhisarî

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, ssaylan@trabzon.edu.tr

1 Bkz.: Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 177a; Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2), 55b.

2 Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 179a-187b.

3 Örneğin *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk, Risâle fî iskâti's-salât, Risalet fî hakki'l-istinca, Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk* adlı risaleleri.

4 Eyüp Öztürk, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/409-412.

(1118/1706'dan sonra),[5] Akdağlı Mustafa el-Amâsî (ö.1158/1746) ve Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762)[6] gibi bazı çağdaşlarının birtakım iddialarını cevaplandırmaya çalışır. Pek çok ilim merkezinde içlerinde farklı mezhep mensuplarının da yer aldığı birçok hocadan ders ve icazet almış olmasının sağladığı ilmî birikim ve sahip olduğu tasavvufî kimlik nedeniyle Trabzonî, meseleleri daha geniş bir bakış açısı ve ihtiyatla değerlendirebilmiştir.

Eserleri

Trabzonî'nin fıkıh konusunda telif ettiği eserlerden tespit edebildiğimiz ve ona aidiyetine kanaat getirdiğimiz eserler şunlardır:

1. Tuhfetü'l-İhvân fi'l-Helâl ve'l-Harâm Mine'l-Hayevân

Süleymaniye Koleksiyonu 402 numarada kayıtlı eser, Ali el-Kārî'nin (ö. 1014/1605), ed-Demirî'nin (ö.808/1405) *Hayâtü'l-hayevân* adlı meşhur eserinden *Behcetü'l-insân ve mühcetü'l-hayevân* adıyla yaptığı muhtasar üzerine Trabzonî tarafından yapılan bir çalışmadır. Müellif nüshası olan ve 185 varaktan müteşekkil bu hacimli eser 6 Şevval 1167 / 27 Temmuz 1754 tarihinde Medine'de telif edilmiştir. Eserin adı mukaddimede müellif tarafından zikredilmiştir. Eserin başka bir nüshasını tespit edemedik. Mehdi Cengiz tarafından eser üzerine bir çalışma yapılmıştır.[7] Kitabın başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين وعليه اعتمادي، الحمد لله الذي حرّم الخبائث وأحلَّ الطيبات والصلاة والسلام على من أمر بالعمل وأكل الطيّبات وعلى آله وأصحابه الطيّبين وأزواجه الطيّبات. أمّا بعد؛ فقد قال الفقير الحقير المذنّب الذليل الشيخ محمد بن محمود الاطرابزندي الحنفي...

Trabzonî eserin mukaddimesinde, Ali el-Kārî'nin *Fethu bâbi'l-inâye* adlı eserinin zebâih bölümünü mütalaa ederken[8] onun *Behcetü'l-insân* adlı eserinden haberdar olduğunu ve o kitabı Medine'de mütalaa ettikten sonra onu ihtisar etmeyi düşündüğünü böylece bu kitabı kaleme aldığını belirtir. Müellif ilk bölümde (1b-178b) eti yenen ve yenmeyen hayvanlar özelinde hayvanları Ali el-Kârî gibi alfabetik olarak sıralamış, fıkhî hükmünün yanında hayvanların özellikleri, isimleri ile ilgili dilsel açıklamalar ve yer yer hayvan isimlerinin Türkçelerine temas etmiştir. Sadece *Behcetü'l-insân*'ı ihtisarla yetinmeyen özellikle fürû fıkıh eserleri olmak üzere farklı eserlere de başvuran ve bunlardan yararlanan Trabzonî, ana metinden ayırt etmek üzere kendisinin yaptığı ilavelere "Ben derim ki (قلت)" ifadesi ile işaret etmiştir. Müellif ikinci bölümde (178b-183b) yenmesi helal, haram ve mekruh olan hayvanlara; üçüncü bölümde (183b-184a) satışı sahih olan ve olmayan hayvanlara; dördüncü bölümde (184a-184b) hayvanlardan temiz ve necis olanlara; beşinci bölümde (184b-185b) ise ihramlı kimsenin harem bölgesinde ve harem dışında öldürmesi helal olan hayvanlara temas eder.

---

5 Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risalet fî hakki'l-istinca* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/2), 74b.

6 Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 177a-188b.

7 Mehdi Cengiz, "Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 3/1473-1484.

8 Nitekim Trabzonî söz konusu eseri istinsah etmiştir. İstinsah ettiği bu nüsha Süleymaniye Koleksiyonu 512, 513 numaralarda kayıtlıdır.

Resim 1: *Süleymaniye 402 nüshası ilk sayfalar*

2. Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemelli fi Şerhi Münyeti'l-Musallî

İbrahim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Muhtasaru Gunyeti'l-mütemellî fî şerhi Münyeti'l-musallî* adlı eseri üzerine Trabzonî tarafından yapılmış bir hâşiye olan eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Koleksiyonu 437 numarada kayıtlıdır. Eser, Mûsâ b. İsrâîl el-Hayyât tarafından istinsah edilmiş *Gunyetü'l-mütemelli* nüshasının derkenarlarına ve eklenen şukkalara Trabzonî tarafından not edilmiş açıklamalardan müteşekkil bir hâşiye hüviyetindedir.

Trabzonî hâşiyede *Gunye*'de geçen rivayetlerin kaynaklarına işaret eder ve senetlerini değerlendirir, ayetler ve hadislerle ilgili bazı açıklamalar yapar. Kelimelerin sözlük anlamlarına ve fıkhî terimlerin tanımlarına yer verir. Bazı meselelerin hükümlerine değinir ve aklî ve naklî delillerini aktarır. Yer yer eserde ele alınmayan meselelere temas eder, Halebî'ye katılmadığı konularda onu diğer kaynaklara atıfla tenkit eder.[9]

[9] Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fî Şerhi Münyeti'l-Musallî", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/433-440.

Resim 2: *Süleymaniye 437 nüshası ilk sayfalar*

3. Risâle fî Iskâti's-Salât

Iskât-ı salat[10] konusunda kaleme alınmış bu kısa eser, Süleymaniye Koleksiyonu 1068 numarada kayıtlı mecmua içerisinde 182b-183a sayfalarında on üçüncü risale olarak yer alır. Müellif tarafından adı belirtilmeyen eserin ismi katalog kaydında içeriğinden hareketle tespit edilmiştir. Müellif hattı olan eserin telif tarihi Şaban 1170/ Nisan 1757'dir. Başka bir nüshasını tespit edemediğimiz risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله ... الحمد لله الذي جعل العلماء فوق الأسقاط وفرغ ذمم الخلق فضلا منه بالإسقاط ... أمّا بعد؛ فلمّا شهد عندي ثلاثة رهط أنّهم سمعوا من شيخ الخنازرة أنّه يقول يشترط أن يتلفّظ بالنية في إسقاط الصلاة بأن يقول مريدا الدور كلّ مرّة...

Eser, ıskât-ı salât uygulaması esnasında ihtiyaç sahibine bir bedel takdim edilirken, bedelin kim adına verildiğinin lafzen telaffuz edilmediği durumda ıskâtın sahih olmayacağına dâir beyan edilen bir görüşe reddiye mahiyetinde kaleme alınmıştır. Müellif risalenin mukaddimesinde, üç grubun kendisine gelerek yukarıdaki görüşü (müellifin risalede hınzırlar şeyhi olarak zikrettiği) bir kimseden dinlediklerini kendisinin de hızlıca bu kısa cevabı kaleme aldığını belirtir. Trabzonî eserde kısaca konuyla ilgili rivayetler ve fakihlerin görüşlerinden hareketle iddiayı çürütmeye çalışır. Risalede sadece söz konusu kişinin el-Ayıntâbî'nin (?) öğrencisi olduğu ve bu meselede hocasının da aynı görüşte olduğu bilgisi verildiğinden Trabzonî'nin zikrettiği muhalif görüş sahibinin kim olduğunu tespit etmek mümkün olmadı.

[10] Iskât-ı salât, ölen kişinin namaz borçlarının her namaz için ayrı ayrı hesaplanıp bunların fidyelerinin fakirlere verilmesi yoluyla düşürülmesi işlemine denir.

Resim 3: *Iskât-ı salât risalesi Süleymaniye 1068/13 nüshası*

4. Risâle fî Tahkîki'l-İstincâ'

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 754 numarada kayıtlı, üçü Trabzonî'ye ait dört eserin yer aldığı bir mecmua içinde 74b-76b varakları arasında ikinci risale olarak yer alan eser, suyla istincanın (tuvalet temizliği) keyfiyeti hakkındaki bazı iddialara bir reddiye mahiyetindedir. Katalogta içeriğinden hareketle adlandırılan risalenin telif tarihi müellif tarafından zikredilmemiştir. 1221/1806 yılında istinsah edilen mecmuanın müstensihi Trabzonî'nin öğrencisi İsmâil Talat b. Ali'dir. Risalenin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıcı şu şekildedir:

الحمد لله الذي أنزل من السماء ماء طهورا... أمّا بعد؛ فهذه رسيّلة كافية بنقول مسألة الاستنجاء وافية...

Mukaddimede isim zikretmeden bazı kimselerin suyla istincanın keyfiyeti ile ilgili dillendirdikleri bazı iddiaları zikreden müellif risalede bu iddiaları cevaplandırır. Yaptığımız araştırmada söz konusu ifadelerin Muhammed b. Hamza Güzelhisarî'nin (ö.1118/1706) *Risâle fi'l-istinca* adlı eserinde yer aldığını tespit ettik.[11] Müellif Hanefi mezhebi füru eserlerinden *el-Fetâva'l-Velvâliciyye, el-Mülteḳāt fi'l-fetâva'l-Ḥanefiyye, Fetâvâ Kādîhân, el-Fetâva't-Tatarḫâniyye* ve *el-Bahrü'r-râ'ik* gibi metinlerden yaptığı alıntılarla meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışır. Risalenin sonunda ise sünnete uygun istincanın keyfiyeti ile ilgili *el-Fetâva'l-Hayriyye*'den nakilde bulunur ve görüşünü ortaya koyar.

[11] Mohammed Nejat Mohammed, *Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisarî el-Aydınî'nin Fıkha Dair Bazı Risalelerinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 51.

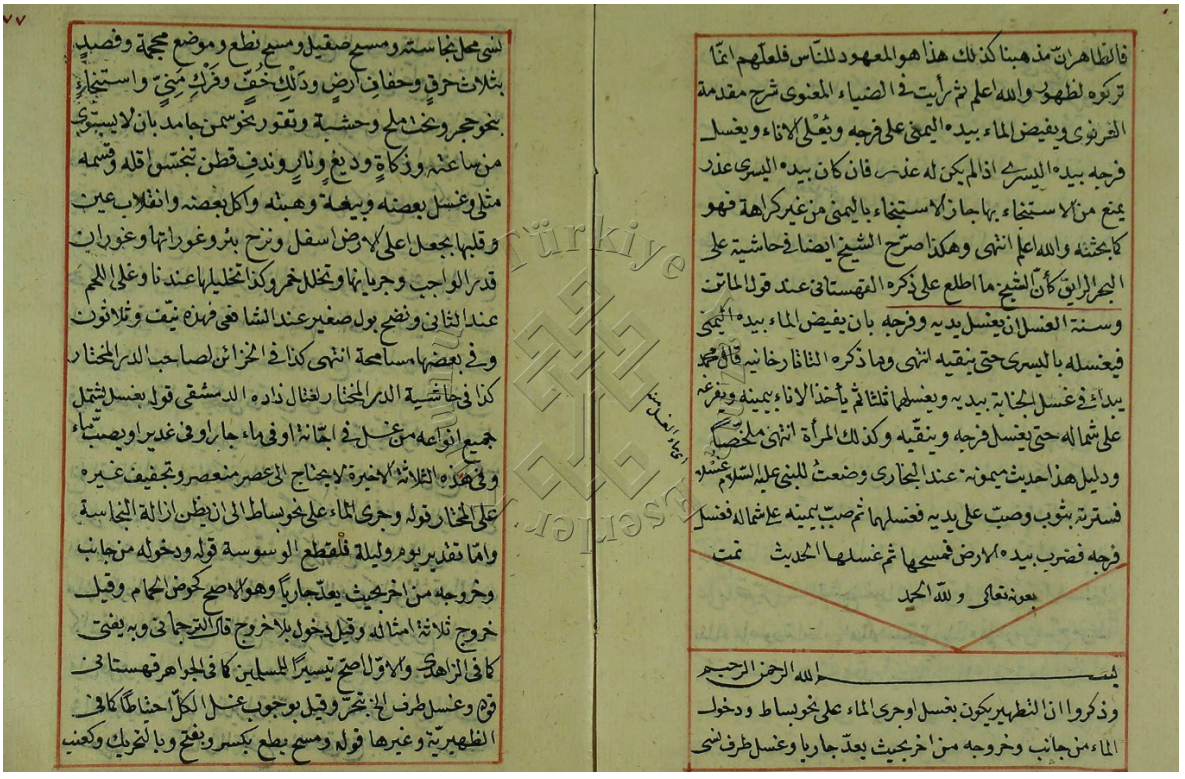
Resim 4: *Fatih 754/2 nüshası ilk sayfalar*

5. Tathîru'l-Eşyâ

Eser, Fatih 754 numarada kayıtlı mecmua içinde 76b-78b varakları arasında üçüncü risale olarak yer alır. Müellif tarafından adı zikredilmeyen risalenin ismi katalog kaydına içeriği dikkate alınarak Tathîru'l-eşyâ olarak kaydedilmiştir. Eserin telif tarihi ile ilgili nüshada bir bilgi yoktur. 1221/1806 yılında istinsah edilen mecmuanın müstensihi İsmail Talat b. Ali'dir. Risalenin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıcı şu şekildedir:

وذكروا: أنّ التطهير يكون بغسل أو جرى الماء على نحو بساط ...

Mecmuada yer alan önceki istinca risalesinin devamı niteliğinde olan ve mukaddime olmaksızın Alâeddin Haskefî'nin (ö.1088/1677) *Hazâinü'l-esrâr* adlı eserinden bir alıntı ile başladığı risalede müellif, necis olan eşyaların hangi yollarla temizleneceğine temas eder. Trabzonî otuzu aşkın temizleme yönteminden bahseden Haskefî'nin ifadelerini aktardıktan sonra onun ifadelerini parça parça ele alır ve birçok Hanefi fürû eserine atıfla değerlendirir. Risalenin sonunda ise Haskefî'nin zikrettiği otuz üç yönteme ilavelerde bulunur ve bunları kırk bire tamamlar.

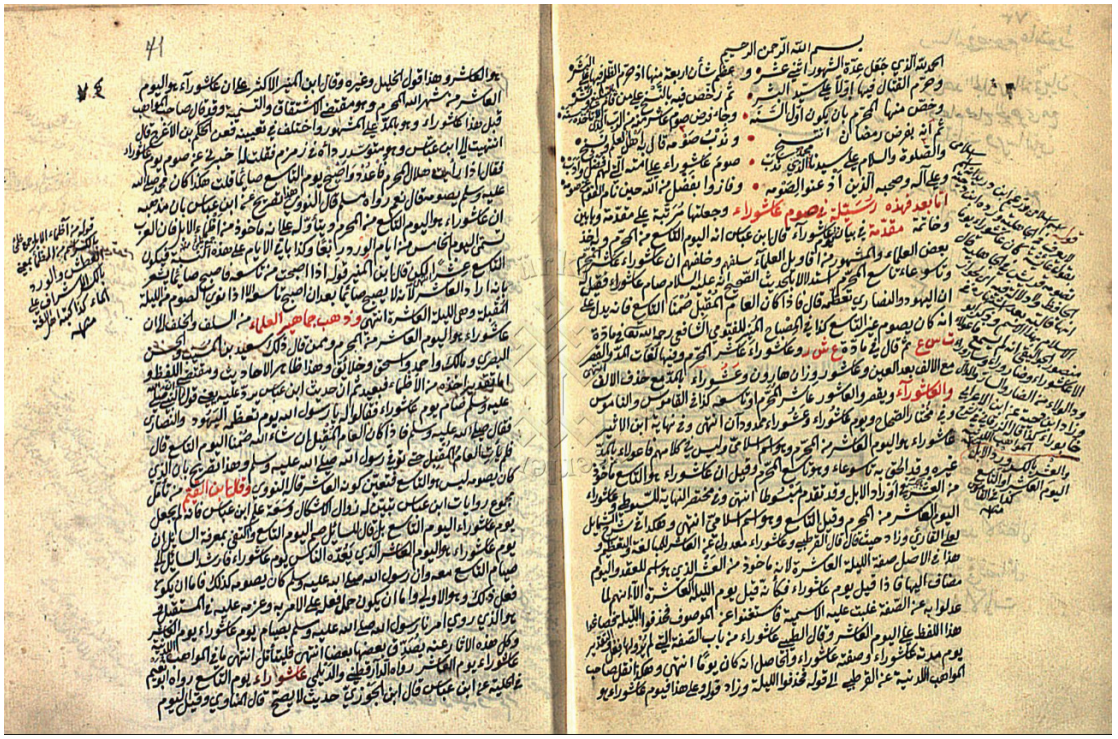
Resim 5: *Fatih 754/3 nüshası ilk sayfalar*

6. Ruseyyiletün fi Savmi'l-Âşûrâ

Müellif nüshası olan ve içindeki eserlerin biri hariç tamamı Trabzonî'ye ait olan bir mecmua içinde yer alan risale, Muharrem ayı ve aşure gününde tutulan oruç hakkındadır. Süleymaniye 1041numarada kayıtlı mecmua içinde 73b-77b varakları arasında ikinci risale olarak yer alan eserin adı mukaddimede belirtilmiştir. Eserin telif tarihi 12 Muharrem 1172 / 15 Eylül 1758'dir. Risalenin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله ... الحمد لله الذي جعل عدة الشهور اثني عشر وعظم شأن أربعة منها إذ حرم الظلم فيها على البشر ... أمّا بعد؛ فهذه رسيّلة في صوم عاشوراء وجعلتها مرتّبة على مقدّمة وبابين وخاتمة...

Eser bir mukaddime iki bâb ve bir hatimeden oluşmaktadır. Trabzonî giriş kısmında (73b) aşure gününü beyan eder. Birinci bölümde (74b-76a) Muharrem ayı orucu ve aşure günü orucu ile o gün kişinin ailesine ikramda bulunması hakkındaki rivayetleri aktarır. İkinci bölümde (76a) aşure günü orucuyla ilgili fakihlerin görüşlerine yer verir. Sonuç kısmında (76a-77b) ise aşure günü ile ilişkili bazı meseleleri ele alır.

Resim 6: *Süleymaniye 1041/2 nüshası ilk sayfalar*

7. Risâle fî Savmi Yevmi'ş-Şekk

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 666/2 numarada kayıtlı risale, Muhammed et-Trabzonî'nin *ed-Dürerü's-semîne* adlı eserinin müellif nüshasından istinsah edilen bir nüshasının sonunda 55b-56b varaklarında yer alan iki sayfalık bir eserdir. Müellif tarafından adı zikredilmeyen risalenin adı katalog kaydında içeriğinden hareketle belirlenmiştir. Nüshada risalenin müellifi ile ilgili bir açıklama yoktur. Ancak mecmuadaki diğer eserin Trabzonî'nin olması, diğer eserin bitiminden hemen sonra bu risalenin başlıyor olması[12] ve risalenin üslubunun onun diğer eserleriyle benzerlik göstermesi nedeniyle risalenin Trabzonî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Araştırmalarımızda risalenin başka herhangi bir nüshasını tespit edemedik.[13] Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

الحمد لله الذي بعث بنبيّه وقوّى بأصحابه... أمّا بعد؛ فقد سئلت عن حادثة وقعت عن بعض القصّاص الزمان – قصّ الله آثارهم عن قريب الزمان – وهي أنّ صوم يوم الشك مكروه مطلقا ...

Adından da anlaşılacağı üzere risale yevm-i şek olarak isimlendirilen Şaban ayının 29. gününden sonraki gün oruç tutmanın hükmünü konu edinmektedir. Müellif zamanında bazı vâizlerin (kussâs) avam-havas ve mutad olarak oruç tutan (örneğin her ayın üç günü oruç tutan) ile diğer (yani sadece o gün oruç tutan) kimseler şeklinde bir ayırım yapmaksızın bu günde oruç tutmanın mutlak olarak mekruh olduğunu anlattıklarını, kendisine bu mesele ile ilgili bir soru sorulması üzerine risaleyi kaleme aldığını belirtir. Söz konusu kimselerin âdetleri olduğu üzere konuyu hakkıyla araştırmadan konuştuklarını

12 Önceki eserde müellifin adının zikredilmiş olması ve bu risalenin de ona ait olması nedeniyle müstensih müellifin adını zikretme gereği duymamış olabilir.

13 Emin Aydın'ın risalenin başka bir nüshasının Süleymaniye 1041'de ikinci risale olarak yer aldığı şeklinde verdiği bilgi hatalıdır. Burada yer alan ikinci risale *Ruseyyiletün fî savmi'l-âşûrâ* adlı risalesidir. Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 20.

ve muhaliflere hücum ettiklerini söyler. Risalede müellif öncelikle kısaca kendi mezhebi olan Hanefi mezhebinde meselenin hükmü ile ilgili durumu ortaya koyduktan sonra diğer bazı fakihlerin görüşlerini aktarır ve meseleye kaynaklık teşkil eden rivayetlere yer verir.

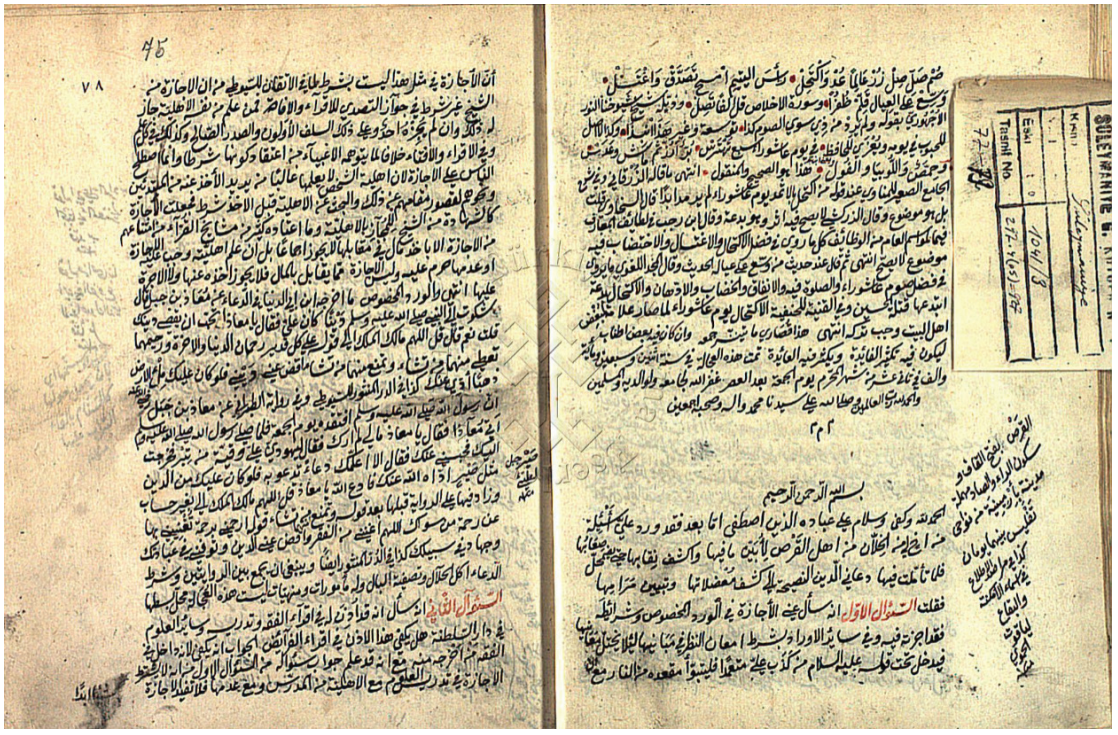
Resim 7: *Hacı Mahmud Efendi 666/2 nüshasının ilk sayfaları*

8. Cevâbü'l-Es'ileti'lletî Seelehû min Ehli'l-Kars

Süleymaniye 1041 numarada kayıtlı mecmua içinde 77b-79a sayfaları arasında üçüncü risale olarak yer alan eser, Kars ahalisinden bir kimsenin sorduğu bazı sorulara verilen cevapları içerir. Trabzonî eserin adıyla ilgili bir açıklama yapmadığı için katalog kaydında eser içeriğinden hareketle isimlendirilmiştir. Müellif nüshası olan risalenin telif tarihi zikredilmemiştir. Başka bir nüshasını tespit edemediğimiz eserin başlangıç satırları şöyledir:

بسم الله ... الحمد لله وكفى وسلام ... أمّا بعد؛ فقد ورد علي أسئلة من أخ من الخلان من أهل القرص لأبيّن ما فيها وأكشف نقابها حتّى تضمحل صعابها...

Trabzonî risaleyi Karslı bir arkadaşının sorduğu bazı sorulara cevap vermek üzere kaleme almıştır. Beş soru ve onların cevabından müteşekkil eserde müellif bazı Hanefi fıkıh eserlerine atıfla soruları cevaplandırmaya çalışır. Risalede cevaplandırılan beş soru şunlardır: 1- Özel bir virdin caiz olup olmadığı ve şartlarının neler olduğu? 2- Kendisine verilen İstanbul'da fıkıh ve diğer ilimleri okutma ve tedris izninin, ferâiz okutmak için yeterli olup olmadığı? 3- İmam Şafiî'ye ait "mürted tövbe ederse ameli boşa gitmez, mürted olarak ölürse boşa gider" görüşünün benzeri Hanefî mezhebinde de olup olmadığı? 4- Müezzinlerin cehrî okunan farz namazlardan sonra mı yoksa gizli okunan namazlardan sonra mı Âyete'l-kürsi'yi cehrî okumaları faziletlidir? 5- Ortodoksların arazi-yi mîziyye/minîriyye (?) olarak isimlendirdikleri haraç arazileri devlet başkanının veya nâibinin izniyle ihya yoluyla mülk edinilebilir mi?

SÜLEYMANİYE
Eski
Yeni
Tasnif No
1041/3

Resim 8: *Süleymaniye 1041/3 nüshası ilk sayfaları*

9. Hâdi'l-'Umyî ilâ Câddeti't-Tarîk[14]

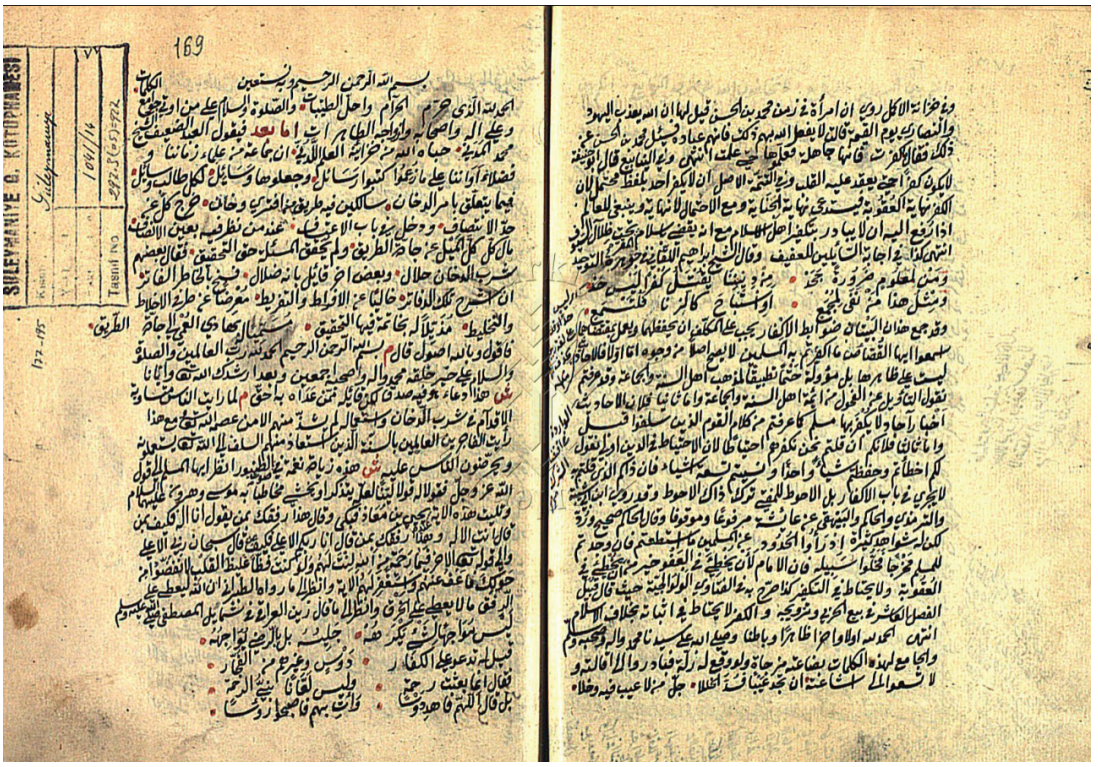
Tütün kullanma meselesini konu edinen risâlenin, üçü Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere dört nüshasını tespit edebildik. Nüshalardan biri Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye'de 563/9 numarada yer alan mecmua içinde 119-171 sayfaları arasında dokuzuncu risale olarak yer almaktadır. Türkiye'deki nüshalar ise Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye 1041 ve Hacı Mahmud Efendi 1917, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A7459/40 numarada kayıtlıdır. DİB Kütüphanesi Yazma eserler kataloğunda 004666-IX numarada Trabzonî'nin risalesi olarak bir eser kaydedilmiştir. Eser üzerinde yaptığımız incelemede söz konusu risalenin, Trabzonî'nin şerh ettiği Amâsî'nin duhan risalesi olduğu anlaşılmıştır.

Müellif, risâlenin mukaddimesinde eserini "Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk (هادي العُمْي إلى جادّة الطريق)" olarak isimlendirdiğini belirtildiği için risalenin adı ile ilgili bir tartışma yoktur. Ancak Milli Kütüphane 7459/40 nüshası katalog kaydında yanlış okunma nedeniyle eserin adı "Hâdiyü'l-'amâ ila câddeti't-tarîk" adıyla kaydedilmiştir. Eser, müellif nüshası olan Süleymaniye 1041 ve Milli Kütüphane 7459/40 nüshalarında yer alan ferağ kaydında belirtildiği üzere, 1170 tarihinde Rebîülevvel'in ilk Cuma günü /26 Kasım 1756'da telif edilmiştir. Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

Trabzonî, diğer birçok eserini olduğu gibi tütün risalesini de, döneminde tütün kullanımı ile ilgili tartışmalarda uygun olmayan deliller, hakarete ve tekfire varan sert bir üslup kullandıklarını söylediği tekfirci zihniyete karşı bir cevap olarak kaleme almıştır. Nitekim risalesinin birinci bölümünü, tütünün haramlığını savunan ve sert üslubuyla dikkat çeken Akdağlı Mustafa el-Amâsî'nin (ö.1158/1746) tütün risalesine bir reddiye olarak yazmıştır. Bu bölümün sonunda aynı şekilde Ebu Said el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) tütünle ilgili bazı iddialarına da cevap verir. İkinci bölümde ise tütün kullanmanın hükmüne

[14] Tarafımızdan yazılan, risalenin tahkik ve değerlendirmesini içeren "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-'Umyi İlâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkîk)" adlı makale *Tahkîk* dergisinde yayın sürecindedir.

(özellikle haramlığına) dair görüşler ve kullanılan bazı delillerle ilgili değerlendirmeler, bazı âlimlerin tütün hakkındaki görüşleri ile kısaca uyuşturucu maddeler ve kahvenin hükmüne değinir.

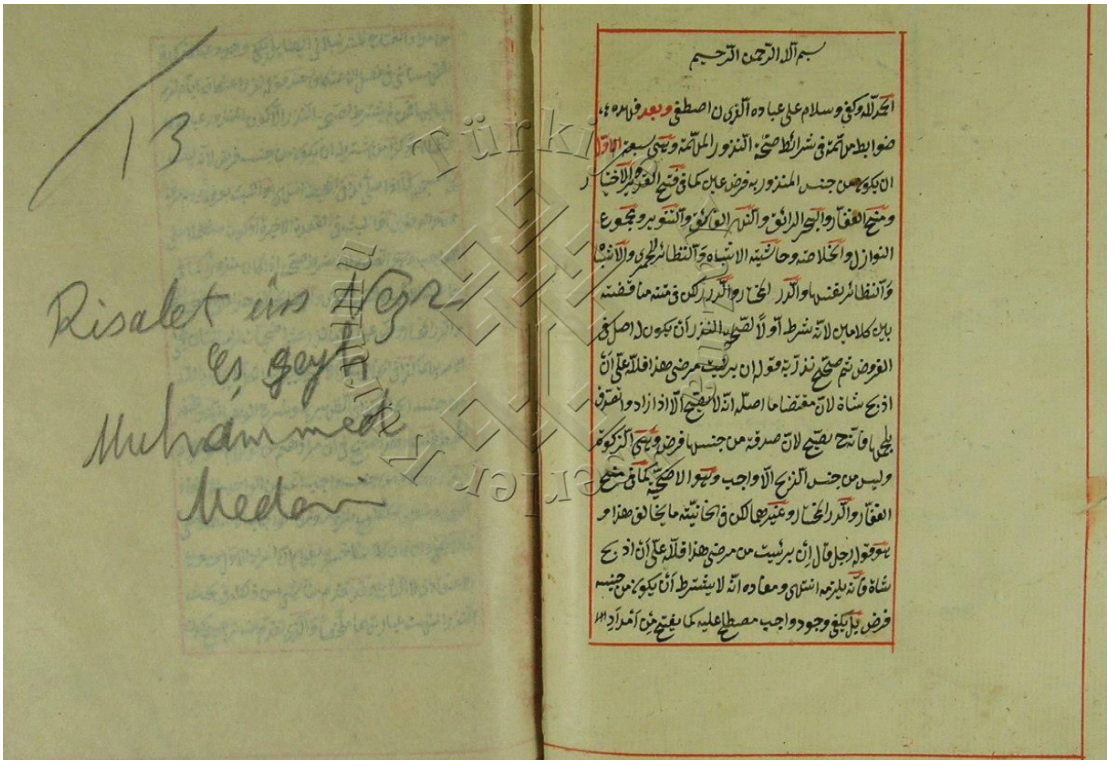
Resim 9: *Süleymaniye 1041/14 nüshası ilk sayfa*

10. Risaletü'n-Nezr

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 389 numarada kayıtlı mecmua içerisinde 130a-132a varakları arasında on üçüncü risale olarak yer alan eser nezirlerin sıhhat şartlarını konu edinir. Katalog kaydında risalenin adı içeriğinden hareketle tespit edilmiştir. Risale Abdülveli b. Ali eliyle Kastamonu'da Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi tarafından kurulan Münîre (Bayraklı) Medresesi'nde 1184/1771 yılında müellif hayatta iken istinsah edilmiştir. Eserin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıç satırları şöyledir:

الحمد لله وكفى، وسلام على عباده الذين اصطفى، وبعد؛ فهذه ضوابط مهمّة في شرائط صحّة النذور المهمّة...

Risalede adakların sıhhat şartları ile ilgili bazı önemli kaidelere (davâbıt) değineceğini söyleyen müellif, yedi adet kaideye yer verir. İlk kaideyi açıklamadan önce risalede başvurduğu kaynakları topluca zikreder. Bu kaynaklar şunlardır: *Fethu'l-kadîr, el-İhtiyâr, Minehu'l-gaffâr şerḥu Tenvîri'l-ebsâr, el-Bahrü'r-râik, en-Nehrü'l-fâik, Tenvîrü'l-ebsâr, Mecmûu'n-nevâzil, Hulâsatü'l-fetâvâ, Gamzü uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir, ed-Dürrü'l-muhtâr, Dürerü'l-hükkâm.* Risalede zikredilen yedi kaide şunlardır: 1- Nezredilen şeyin farz-ı ayn cinsinden olması. 2- Bu farzın kendisi maksad olmalı vesile değil. 3- Nezredilen şeyin nezirden önce o kişiye vacip olması. 4- Nezredilen şeyin zatı itibarıyla ma'siyet olmaması. 5-Yerine getirmeyi vadettiği şeyin sahip olduğundan fazla veya başkasının mülkiyetinde olmaması. 6-Nezredilen şeyin gerçekleşmesinin imkânsız (müstehîlü'l-kevn) olmaması. 7- İbnü's-sebîl olmaları niyetiyle olmadıkça zenginler için adakta bulunmaması.

Resim 10: *KHK 389/13 nüshası ilk sayfa*

Trabzonî'ye Nispet Edilen Diğer Fıkıh Eserleri

Yukarıda zikredilen eserler dışında bazı çalışmalarda, fıkıh konulu başka bazı eserler de müellif adı benzerliği, müstensihi olduğu eserin müellifi gibi düşünülmesi veya başka bir eserden seçme olan alıntıların telif eser olduğunun düşünülmesi vb. sebeplerle Trabzonî'ye nispet edilmiştir.

Bunlar arasında Süleymaniye 1070 numarada kayıtlı Trabzonî'nin müstensihi olduğu mecmua içerisinde yer alan, *Fıkhu't-tahâre* (123b-131a), *Fedâ'ilu'z-zevâc* (136b-155a), *Mecmû' fevâide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb* (155b-168b) adlı eserler yer alır.[15] *Fıkhu't-tahâre*, İbrâhim et-Trablusî'nin *Burhân fî Şerhi Mevâhibi'r-rahmân* adlı eserinden; *Fedâ'ilu'z-zevâc,* Ali el-Kârî'nin *Şerhu Ayni'l-ilm ve zeyni'l-hilm* adlı eserinden; *Mecmû' fevâ'ide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb* olarak isimlendirilen kısım ise birçok eserden yapılan seçmelerden oluşmaktadır.

Takyîd fi'l-kadâ ve'l-fetvâ ve'ş-şehâde adlı eser ise müellif ismi benzerliğinden dolayı Trabzonî'ye nispet edilmiştir. Brockelmann, Mâlikî fakihi Cennân Muhammed el-Medenî'nin eserlerini zikrederken, Trabzonî'nin bazı eserlerini de ona nispet eder. Hatta iki eser dışında zikrettiği tüm eserler Trabzonî'nin eserleridir.[16] Muhtemelen bu hatadan dolayı söz konusu çalışmalarda diğer eserler gibi bu eserin de Trabzonî'ye ait olduğu düşünülerek ona nispet edilmiştir.[17]

Trabzonî'nin fıkıh eserleri arasında belirtilen diğer bir eser *Harrame'l-haram* adıyla zikredilen eserdir.[18] Aslında bu eser Trabzonî'nin *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk* adlı duhan risalesidir. Kitabın

---

15 Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 91; Uğur Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 18.

16 Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabichen Litterature, Zweiter Suplementbant* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/522.

17 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî", 91; Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni*, 17.

18 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 89; Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*, 19.

adı olarak zikredilen "harrame'l-haram" ifadesi risalenin başlangıç kelimeleridir. Müellif nüshası olan Süleymaniye 1041 nüshasında 173a varağında ön yüzde duhan risalesinin adı zikredildikten sonra 173b varağında *Sârimü'l-meslûl* adlı risalesi başlamakta, duhan risalesi ise 177a sayfasında söz konusu ifadelerle başlamaktadır. Muhtemelen 173a da yer alan ibare nedeniyle arka sayfadaki risalenin duhan risalesi olduğu varsayılmış, sonraki risale ise başlangıç ifadelerinden hareketle isimlendirilerek zikredilmiştir. Oysa Trabzonî bu risalesinin mukaddimesinde (177a) eserinin adını *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk* şeklinde zikretmektedir.

Trabzonî telif ettiği eserleri dışında bazı fıkıh eserlerini de istinsah etmiştir. Bu eserler arasında Süleymaniye Koleksiyonu 626 numarada kayıtlı Şürünbülâlî'nin (ö.1069/1659) *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh* adlı eseri ile Süleymaniye 512, 513 numaralardaki Ali el-Kâri'nin *Fethu bâbi'l-inâye* adlı eseri zikredilebilir. Bunların yanında çeşitli kitaplardan derlediği notları kaydettiği, Süleymaniye Koleksiyonu 1064, 1067, 1068, 1069, 1070 numaralarda kayıtlı mecmualarda olduğu gibi birçok fıkıh kitabından alıntılanan favâidi içeren ona ait kayıtlar da bulunmaktadır.

Kaynakça

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabichen Litterature, Zweiter Suplementbant*. 3 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.

Cengiz, Mehdi. "Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 3/1473-1484. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.

Dilek, Uğur Bekir. "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fî Şerhi Münyeti'l-Musallî". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Kılıç, Uğur. *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Mohammed, Mohammed Nejat. *Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisarî el-Aydınî'nin Fıkha Dair Bazı Risalelerinin Tahkiki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14, 177a-194a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2, 55b-56b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Risalet fî hakki'l-istinca*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/2, 74b-76b.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN KELÂMLA İLGİLİ ESERLERİ

Muhammet Hanefi SULUOĞLU[1*]

Giriş

Osmanlının altın çağı sonrasında yaşamış olan Trabzonî,[2] çok yönlü ve velüd bir âlim olmasıyla üzerinde durulmayı hak etmektedir. Kelâmdan fıkha, tasavvuftan tefsire kadar birçok alanda eser, risâle telif eden Muhammed bin Medenî et-Trabzonî kelam disiplini açısından memzuc dönemin[3] bir başka tasnif ve tabirle muhasebe devrinin[4] karakteristik özelliklerini yansıtır.

18. asır, âlimlerin çok yönlü olması ve şerh-haşiye türü eserler telif edilmesiyle tebarüz eder. Bu devirlerde müstakil ve hacimli eserler yazılmamış, ihtiyaçlar ve sorunlar dikkate alınarak makale, risale tarzında telifler meydana getirilmiştir. Şerh-haşiye türü eserler hakkında câri olan negatif anlayışın değişmeye başlaması[5] ve hakkın teslimine dair mutedil yorumların çoğalmasıyla Osmanlı dönemi müelliflerine ilginin arttığını söylemek mümkündür.[6] Gelecek nesillere geniş bir fikri imkân sunmak ve tarihe adil şahitlik yapmak için söz konusu isimleri tanıtmak kıymetli addedilmelidir.

Bu çalışmada Trabzonî'nin kelam alanında telif ettiği eserleri tesbit etmeye ve muhtevasına değinmeye çalışılacaktır. Daha önce yapılan akademik çalışmalar[7] ve tabakat eserleri dikkate alınarak eserlerine ulaşılmaya gayret edilecektir. Ancak yazma eserlerin doğası icabı hiç duyulmayan başka bir eserinin ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla burada, "tespit edilenlerin" ele alınacağını kaydetmek gerekir.

---

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Ana Bilim Dalı.

2 Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Benli, Ali, "Trabzonî, Mehmed", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 304-305. Aydın, Emin, Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011); Gür, Süleyman, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", KTÜİFD 5, sy. 1 (Bahar 2018): 201-203. Ayrıca I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016) eserdeki birçok bildiride hayatı ve eserleri konu edilmiştir.

3 Kelam tarihinin dönemlendirilmesi için bkz. Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, (İstanbul: Damla Yayınevi, tsz), 32-34.

4 Üçer, İbrahim Halil, "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi", Ed. İbahim Halil Üçer, *İslam Düşünce Atlası I-III*, (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), ss. 12-40.

5 Ulvi Murat Kılavuz ve Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 58. Şerh-Hâşiye geleneğinin yeniden değerlendirilmesi için bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 1-55; İhsan Fazlıoğlu, Kayıp Halka (İstanbul: Papersense Yayınları, 2014), 219-252.Dücane Cündioğlu, *Keşf-i Kadîm* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008).

6 Son yıllarda Osmanlı döneminde yaşamış ve öne çıkmamış bir çok tarihi şahsiyet hakkında sempozyum ve ilmi çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. *Erzurum İspirli Kadızade Mehmed Arif Efendi Ve Ömer Efendi Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014 Erzurum); I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015); III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri", 06-08 Mayıs 2016* bunlardan bazılarıdır.

7 Hayatı eserlerine dair dipnotta belirtilmiştir.

Eserleri

1. Risâle fî ʿademi tekfîri'l-müslimîn

Dört varaktan oluşan bu metin Süleymaniye koleksiyonu 1041 numaraya kayıtlı olup 161b-164b varakları arasında bulunmaktadır ve müellif nüshası kabul edilmektedir.[8] Bu risale tebliğlere konu olmuş ve hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.[9]

Resim 1: *Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfalar. Vr.161b-162a.*

Eserin muhtevası Kadızadeliler-Sivasîler arasında başlayan ve daha sonra yaygınlık kazanan tartışma konularından olan tekfir problemi ve sigara içmenin haramlılığı iddialarını ele almaktadır ki dönemin tartışmalarını yansıtması yönünden de örnek alınabilir. Müellifin tavrı tekfirde aşırıya giden ve çok kolay bir surette başkalarını tekfir edenlere tenkit üzerinedir.

Trabzonî risalede önce ehl-i kıblenin tekfir edilmemesi gerektiğini, tekfirin çok büyük bir karar (şey'un ʿazîm) olduğunu serdettikten sonra hadis kaynaklarına müracaat etmekte ve birçok hadis metnini delil getirmektedir. Yani kelime-i tevhidi ikrar eden bir kişi ne kadar günah işlerse işlesin onun tekfir edilemeyeceğini vurgulamaktadır.[10]

Hadislere müracaatla tekfirden uzak durulması ve bunun sorumluluğunu ortaya koyduktan sonra o dönemde tekfire konu olan sigaranın haram kabul edilip edilmemesini fıkıh eserlerine müracaatla ele alır. Sigara haram kabul edilse bile bunun li-zâtihi değil, li-gayrihi olabileceğini ve dolayısıyla sigara içmeyi haram kabul etmeyenin tekfir edilemeyeceğini açıklamaktadır.[11] Müellifin burada esas aldığı ilke

---

8 Karaağaç, Hilmi, "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risale", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 460.

9 Öztürk, Eyüp, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 412; Karaağaç, *agm*, 460-461.

10 et-Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâle fî 'Ademi Tekfîri'l-Mü'min*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 161b-164b.

11 et-Trabzonî, *age*, vr. 162a.

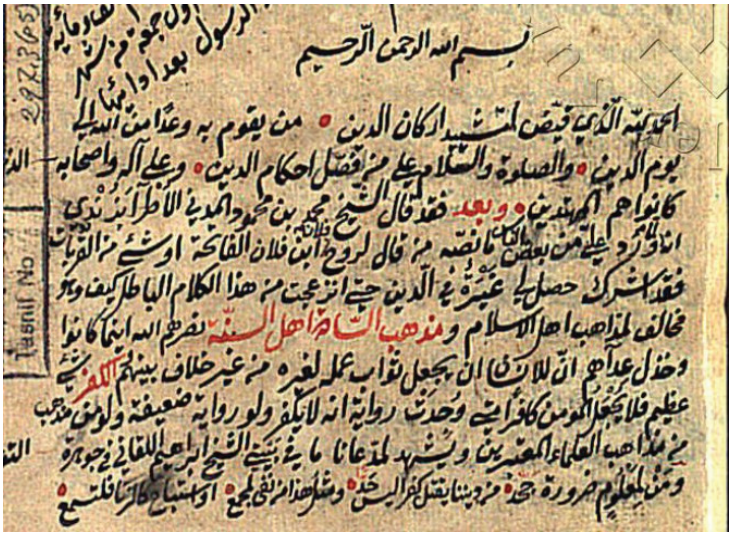
subuti kat'i delâleti kat'i delile dayanmayan bir hususun tekfire konu edilemeyeceği kelam kaidesidir. Trabzonî bu kadar deliller karşısında insaf sahibi olanların bu hataya düşmemesi gerektiğini belirtir.

2. Risâletün fî reddi kavli'l-kâil men kale'l-fatiha li-rûhi fulânin fekad eşrake

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü 1041-015 numaraya kayıtlı 186a-187b varakları arasındaki risale müellifin kendi el hattı ile olup, ortalama 25 satırdır. Bir buçuk varak kadardır. Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الذي فيض لمتسيد اركان الدين، من يقوم به وعدا من الله الى يوم الدين والصلوة والسلام علي من فصل احكام الدين، وعلي آله واصحابه كانوا هم المهتدين. وبعد فقد قال الشيخ محمد بن محمود المدني الطرابزوندي انما لامر ورد عليّ من بعض الناس ما نصه من قال لروح فلان ابن فلان الفاتحة او شيئ من القرو بات فقد اشرك حصل لي غيرة في الدين.

Konusu bir önceki eserle irtibatlı olarak tekfir problemine dairdir. Trabzonî, "Bazı insanların filan kişinin ruhuna fâtiha ya da yakınlara bir şey (sevâb) hediye eden kimse müşrik olmuştur" şeklinde konuştuklarından haberdar olması üzerine bu anlayışa reddiye olarak risaleyi telif etmiştir.[12] Müellif söz konusu tekfirci tutumun büyük bir hata ve İslam mezheplerinin ve özellikle Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in görüşlerine muhalif olduğunu belirtir. Trabzonî iddiaların aksine kişinin başkaları için fatiha okuma veya sevap hediye etmenin ayet ve hadislerden delillendirilebileceğini söyler. Örnek için ilk olarak Necm suresi 39. ayeti وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰىۙ ele alır ve bunun Aliyyü'l-Kârî'nin yaptığı te'vil üzerinden karşı-dakilerin değil kendisinin görüşüne delil olduğunu söyler. Bunun yanında Tûr 21, İsrâ 24, Nuh 28, Haşr 10 gibi ayetleri delil getirir. Akabinde Meşhur hadis kaynaklarından referanslar getirir. Ayrıca fakihlerin eserlerinde kavlî, bedenî ve amelî farz ibadetlerin sevaplarının başkalarına hediye edilebileceğinin caiz olduğunu ifade eder. Dolayısıyla müellife göre söz konusu iddianın iz'anla bağdaşmadığı gibi ilmi bir delili de bulunmamaktadır.[13]

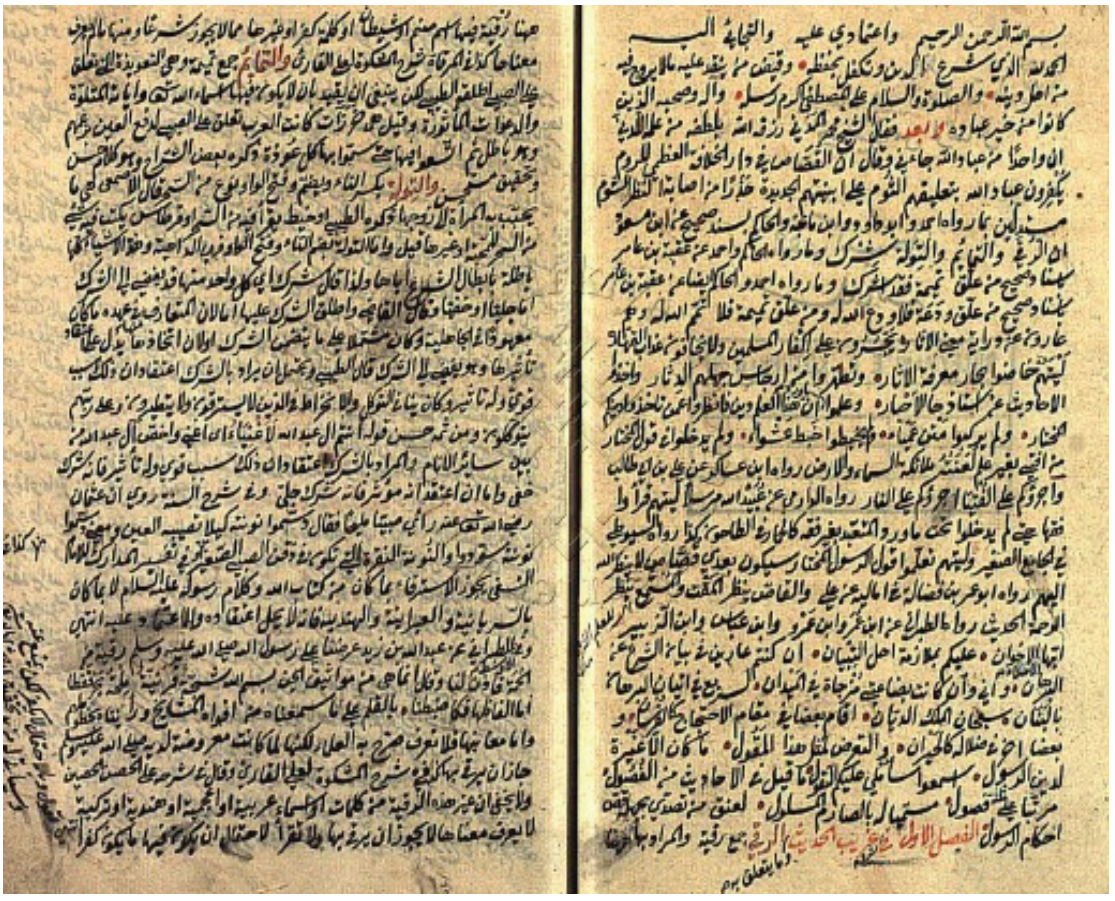
Resim 2: *Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfa. Vr. 186a.*

3. eş-Ṣârimü'l-meslûl li-men taşaddâ bi-cehlihî ḳaṣṣa aḥkâmi'r-Resûl.

[12] et-Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâletün fî reddi Kavli'l-Kâil men Kale'l-Fatiha li-Rûhi Fulân ibn Fulânin fekad Eşrake*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 168a.

[13] et-Trabzonî, *age*, vr. 168b.

Bu risale Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, numara 1041, 165b-168b varakları arasındadır. Eser ortalama 25 satır ve bazı konu ve başlıklar kırmızı renkte yazılmıştır.

Resim 3: *Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfalar. Vr. 165b-166a.*

Risalenin yazılış amacı nazardan korunmak maksadıyla evlere sarımsak asılmasının küfür olmadığını ispattır.[14] Gerek evlere sarımsak asılması ve gerekse muhtemelen Kadızadelilerden bir kısım vaizin bu uygulamayı sihirle ilişkilendirmesi o devirde münakaşalara sebep olduğu görülmektedir. Mehmed et-Trabzonî risaleyi üç fasla ayırmıştır. Birinci fasılda İstanbul'da evlerine nazar için sarımsak takanların tekfir edilmesiyle ilgili sorulara Hadis kaynaklarından referansla müellifin verdiği cevap yer almaktadır. İkinci fasılda fukahanın bu konudaki görüşleri zikredilmekte, üçüncü fasılda ise kıssacıların vehimleriyle Müslümanların tekfir edilemeyeceğine dair görüşler serdedilmektedir.[15]

4. Sârimü'l-vâridât

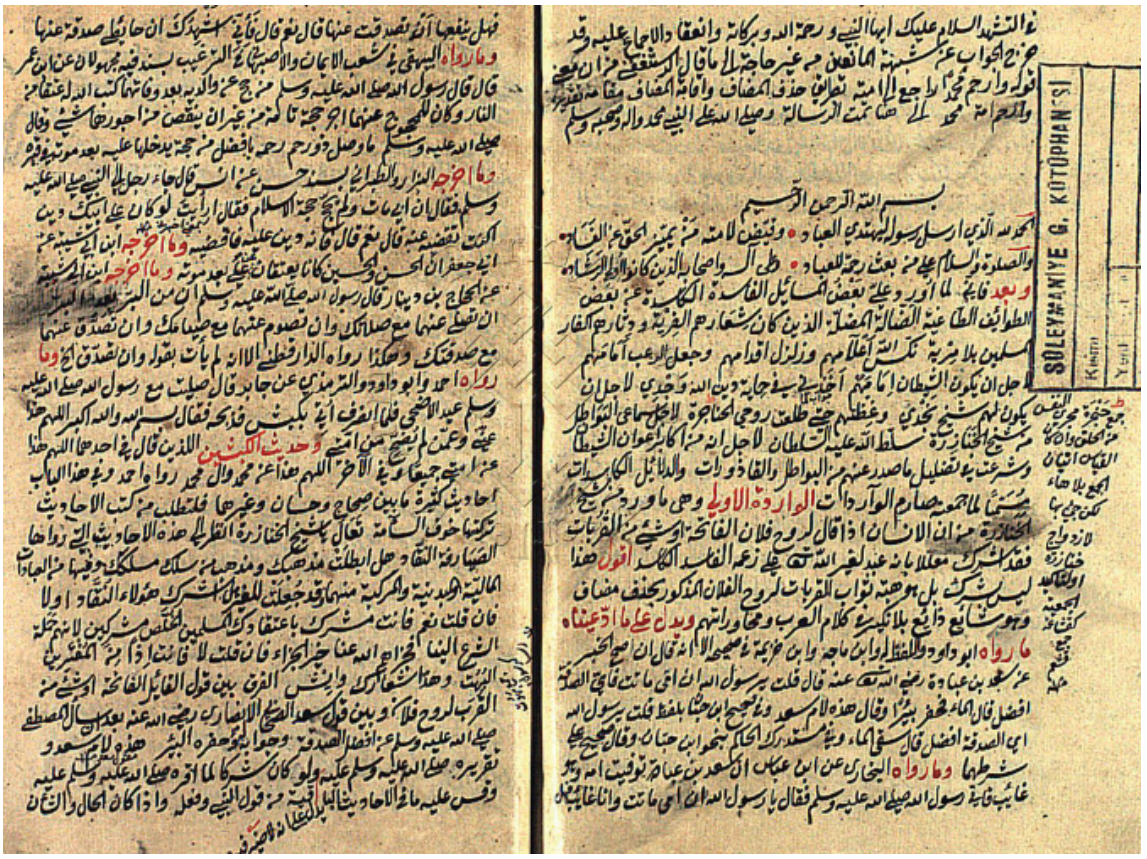
Necidli bir şeyhin ileri sürdüğü görüşlere karşı yazılmış bir reddiyedir. Yazılış tarihi ve görüşler dikkate alındığında ağır ifadelerle yerilen kişinin Muhammed b. Abdülvehhâb olduğunu söylemek mümkündür.[16] Vehhabiliğin meşhur olan görüşlerini başlıklar halinde ele almış ve tenkit etmiştir. Bu eser Osmanlı'da daha sonraki dönemlerde çokça karşılaşılacak olan vehhabi eleştirilerinin öncülerinden olduğu söylenebilir.

14 et-Trabzonî, *eṣ-Ṣârimü'l-meslûl li-men taṣaddâ bi-cehlihî ḳaṣṣa aḥkâmi'r-resûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 165b.

15 et-Trabzonî, *eṣ-Ṣârimü'l-meslûl,*1041, vr. 165b-168b; Öztürk, *agm*, 411.

16 et-Trabzonî, *Sârimu'l-vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 187b-194b.

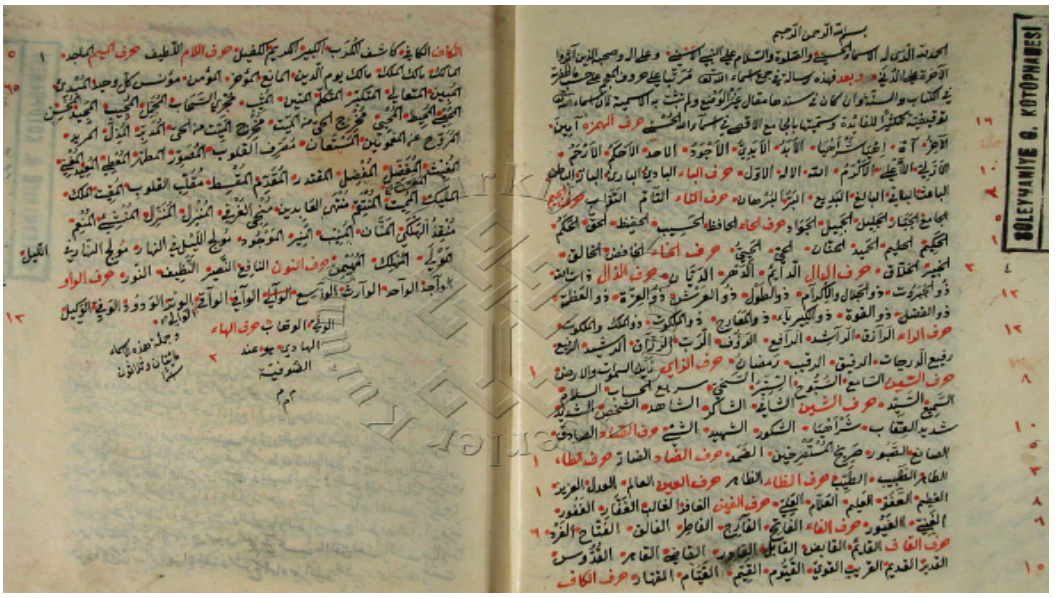
Eserin sayfaları ortalama 27 satırdan oluşmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye koleksiyonu, nr. 1041, 187b-194b varakları arasındadır.

Resim 3: *Süleymaniye 1041 nüshası ilk sayfalar. Vr. 187b-188a.*

5. el-Câmiu'l-aksâ fî esmâillâhi'l-hüsnâ

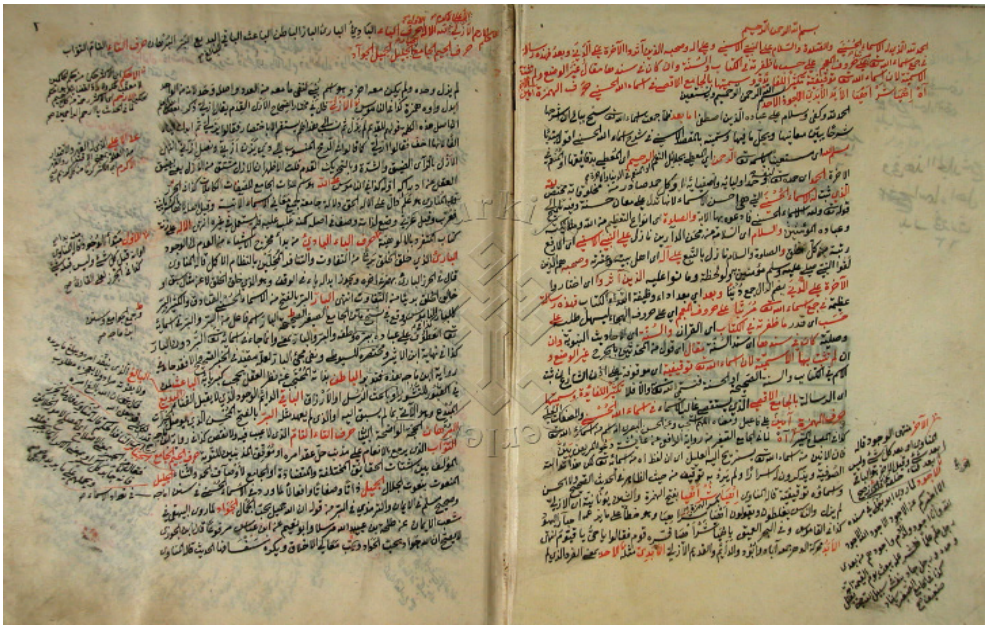
Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, nr. 1032, 8b-9a varakları arasındadır. Toplam iki sayfadan müteşekkildir. Alfabetik olarak Allah'ın isimleri sıralanmış, harfler kırmızı renkte yazılmıştır. Eserin isminden de anlaşılacağına göre Kur'an ve Hadislere müracaatla Allah'ın isimlerini bir araya getirdiğini belirtmiş ve 230 rakamına ulaşmıştır. Son isim olarak *huve*'yi (هو) saymış ve bunun sufiler nezdinde geçerli olduğunu belirtmiştir. Risalede esma-i hüsna ile ilgili herhangi bir açıklama ve detay bilgi verilmemiştir. Muhtemelen *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* adlı eserinin öncesinde yazılmış ve içindekiler gibi düşünülmüştür. Zira iki eserde bulunan esmâ-i hüsna'da çok az farklılıklar görülmektedir. Bu eser aynı zamanda *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ* adlı risalenin kenarlarında da mevcuttur.

SÜLEYMANİYE K. KÜTÜPHANESİ

Resim 4: *Süleymaniye, 1032 nüshası. Vr. 8b-9a.*

6. el-Maḳṣadü'l-esnâ fî şerḥi esmâ'i'l-ḥüsnâ

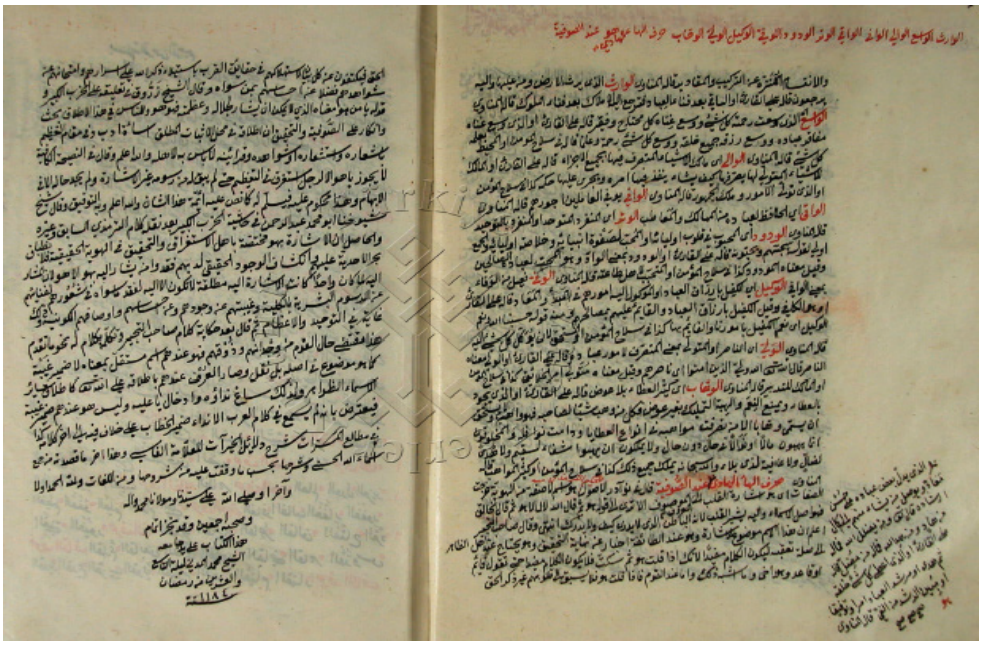
Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, nr. 1032, 1b-8a varakları arasındadır. Hicri 1184 tarihinde müellifin talik hattı ile yazılmıştır. Ortalama 25 satırdır. Müellif risalede el-Câmiu'l-Aksâ fî Esmâillâhi'l-Hüsnâ adlı tek varaklık eserinde topladığı isimleri şerh ettiği söylenebilir. Alfabetik düzende Kur'an-ı kerim ve hadislerde geçen Allah'ın isimlerini açıklamıştır. Ha harfine gelince (الهادي) ismini açıklamamış, (هو)'nin sûfiler nezdinde Allah'ın isimlerinden olduğunu, zira sûfiler (هو)'yi işitince kalplerinde Allah'tan başka bir şey hatırlanmadıklarını belirtmiştir.[17] Kendisi de kadiri şeyhi olan et-Trabzonî tasavvuf kaynaklarına müracaatla görüşünü desteklemiştir.[18]

Resim 5: *Süleymaniye, 1032 nüshası. Vr. 1b-2a.*

17 et-Trabzonî, *el-Maḳṣadü'l-esnâ fî şerḥi esmâ'i'l-ḥüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1032, vr. 7b-8a.

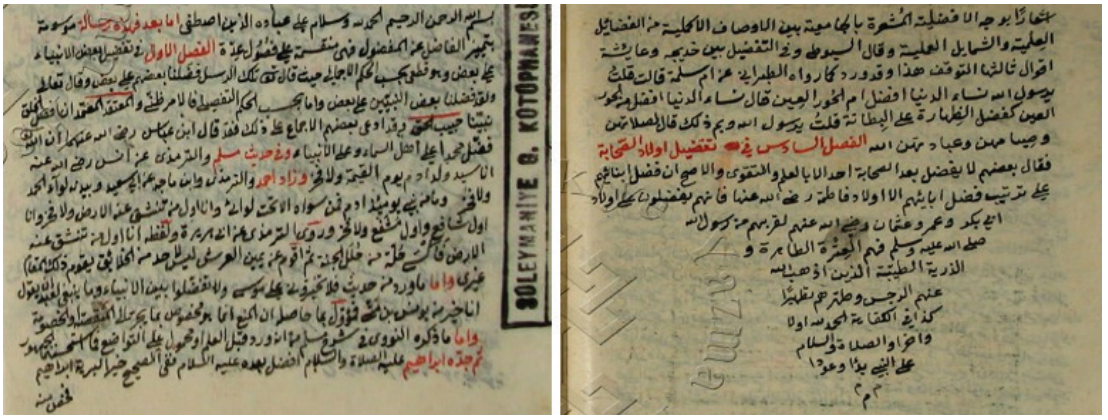
18 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/167.

Resim 6: *Süleymaniye, 1032 nüshası. Vr. 7b-8a.*

7. Risâletün mevsûmetün bi-temyîzi'l-fâdılı ani'l-mefdûl

Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, nr. 1032, 57b-62b varakları arasındadır. Varaklar ortalama 29 satırdan müteşekkildir. *Temyîzü'l-fâżıl ʿani'l-mefżûl* adıyla da bilinir. Eserde müellif olarak Trabzonî Mehmed Efendi ismi kayıtlı değilse de, hayatı ve eserlerini konu edinen kaynaklar bu eseri ona atfetmektedir.[19]

Resim 7: *Süleymaniye 1032 nüshası ilk ve son sayfalar. Vr. 57b, 62b.*

Efdaliyet konusu Osmanlı'da tartışılan kelamî konulardan birisidir.[20] Bu tartışmaların bir tezahürü olarak müellifimiz bu konuya izahat getirme ihtiyacı hissetmiş ve kısa bir risale telif etmiştir. Eser fasıllara bölünmüştür. Birinci fasılda Hz. Peygamber'in (sav) diğer peygamberlere efdaliyyeti ayet ve hadislerle izah edilmiştir. İkinci fasılda Meleklerin birbirlerinden fazileti ve meleklerle insanların birbirlerinden faziletli olduklarına dair –müellifin ifadesiyle kesin delillere dayanmayan- konuları ele almıştır. Üçüncü fasılda sahabe arasında raşid halifelerin, aşere-i mübeşşerenin diğer sahabilere üstün-

19 Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabichen Litterature, Zweiter Suplementbant*. I-III (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/522. Benli, "Trabzonî, Mehmed", 41/304; Aydın, *age*, 25; Gür, *agm*, 202.

20 Bkz. Yavuz, Salih Sabri, "Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in "Efdaliyyetu Muhammed" Risalesi" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 147-184.

lüğü tartışılmıştır. Dördüncü fasılda tabiinin en faziletlisi kim olduğu ele alınmıştır. Çünkü Medineliler Said bin Müseyyeb, Küfeliler Veysel (Üveys) Karanî, Basralılar da Hasan-ı Basrî tabiinin en faziletlisini olduğunu ileri sürmekteydi. Bu kısımda müellif hadislere müracaatla izahlarda bulunmuştur. Beşinci fasılda ise kadınlar arasında en faziletli kimdir sorusuna hadis kaynaklarından istifadeyle Hz. Meryem, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Firavun'un karısı Asiye olduğunu ve bunların da birbirlerine önceliklerini belirtmektedir. Altıncı fasılda ise sahabilerin çocukları arasında fazilet tartışmasını ele almaktadır. Trabzonî bazı alimler sahabeden sonra ilim ve takva ciheti dışında bir efdaliyyet olmadığını söylese de doğrusu Hz. Peygambere yakınlık açısından, yani babaları üzerinden bir sıralama yapılabileceğini belirtir. En faziletlilerin önce Hz. Fatıma'nın çocukları, sonra Hz. Ebubekir'in, sonra Hz. Ömer'in sonra da Hz. Osman'ın olduğunu söyler.[21]

8. Risaletun fî kıssati hârût ve mârût

Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye bölümü 1068 numaraya kayıtlı olan risale 183b-184b varakları arasındadır. Her sayfada ortalama 27 satır vardır. Risale talik hattı ile yazılmış ve konu başlıkları kırmızı kalem ile belirtilmiştir. Eserde müellif olarak Trabzonî Mehmed Efendi ismi kayıtlı değilse de, hayatı ve eserlerini konu edinen kaynaklar bu eseri ona atfetmiştir.[22] Aynı isim ve muhtevada bir risale -ancak müellifi belirtilmeden- Manisa İl Halk Kütüphanesi 2918/11 numarada 133a-135b varakları arasında kayıtlıdır.

Eser Hârût ve Mârût adlı iki melek ve bunlara dair itikadın mahiyeti nedir sorusuna cevaben yazılmıştır. Müellif söz konusu iki meleğin masum olduklarını vurguladıktan sonra birçok ayet delil getirerek bu görüşünü desteklemiştir. Daha sonra harut ve marut kıssasını İbn Abbas ve Hz. Ali'den nakledilen haberler üzerinden değerlendirmiştir.

Resim 8: *Süleymaniye 1068 nüshası ilk sayfalar. Vr. 183b-184a.*

[21] Bu tasnif ve sıralamaların zorlama yorum ve zayıf rivayetler esas alınarak yapıldığını söylemek mümkündür. Özellikle şia kaynaklı Hz. Ali-Hz. Fatıma soyu üzerinden bir anlayış ve inanç inşa edilmesine karşı sunnî dünyada bu tutuma eleştiri ve tepkiler doğurduğu ve söz konusu metinlerin bu minvalde ortaya çıktığı söylenebilir.

[22] Aydın, *age*, 23; Gür, *agm*, 202.

Sonuç

Muhammed bin Medenî et-Trabzonî çok velüd bir âlimdir. Eserlerinin sayısı ve çok farklı disiplinlerde olması bunun göstergesidir. O her âlim gibi kendi döneminin ilim ve fikir dünyasını yansıtmaktadır. Hacimli müstakil eserlerin yazılmayıp şerh-haşiye türü eserlerin yazıldığı ve makale tarzında küçük teliflerin yaygın olduğu bir dönemde yaşamıştır. Onun eserlerinin muhtevası ve fiziki özelliklerinden bu sonuca ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada kendisine aidiyeti kesin olan eserler ele alınmış, bunun dışında tartışmalı olanlara değinilmemiştir. Yazmaların tabiatı icabı yeni eserleri ortaya çıkabileceği gibi, tartışmalı olanlar hakkında da kesin neticeler daha başka çalışmalarla ortaya konabileceğini hatırda tutmak gerekir.

18. asırda Osmanlı düşünce ve ilim dünyasında Sivasîlerle Kadızâdeliler arasındaki tartışma bilinmektedir. Sûfî meşrep Sivasilerle, zahiri veya bir anlamda selefî tutum sahibi Kadızâdelilerin birbirleriyle ilmi ve fiili çekişmeleri toplumda da karşılığını bulan bir problem olmuştur. Et-Trabzonî Kâdirî meşayihinden olmasından dolayı veya başka sâiklerle Kadızadelilere mesafeli olmuş ve eserlerinde onları tenkit etmiştir. Özellikle tekfir konusunda Ehl-i sünnetin ilkelerinden olan müsamahakâr tavrı sonuna kadar savunmuştur.

Et-Trabzonî'nin ilmî birikimi kelam ilmi bağlamında bugün için yeni ve farklı bir şey söylememekle birlikte şehir tarihleri açısından fevkalade önemlidir. Hatta gelecek nesillere bir ufuk ve imkân olarak aktarılacak en önemli hazinedir. Bütün bunların yanında tarihten itibaren süre gelen tartışmaların ve ilmi meselelerin izlerinin sürülmesi adına söz konusu âlimler ve eserleri kıymetli addedilmelidir.

Kaynakça

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Benli, Ali, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 304-305.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabichen Litterature, Zweiter Suplementbant*. I-III Leiden: E. J. Brill, 1938.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Ankara 2000

Cündioğlu, Dücane, *Keşf-i Kadîm* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008).

Fazlıoğlu, İhsan, Kayıp Halka (İstanbul: Papersense Yayınları, 2014).

Gür, Süleyman, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *KTÜİFD* 5, sy. 1 (Bahar 2018): 201-203.

Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011).

Karaağaç, Hilmi, "Tekfir ve Elfâz-ı Küfre Dair İki Risale", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı I-II (8-10 Ekim 2015)*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016).

Kılavuz, Ulvi Murat ve Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013).

Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, (İstanbul: Damla Yayınevi, tsz)

Trabzonî, *el-Maḳṣadü'l-esnâ fî şerḥi esmâ'i'l-ḥüsnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1032, vr. 1b-8a.

Trabzonî, *eş-Şârimü'l-meslûl li-men taṣaddâ bi-cehlihî ḳaṣṣa aḥkâmi'r-resûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 165b-168b.

Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâle fî 'Ademi Tekfîri'l-Mü'min*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 161b-164b.

Trabzonî, Mehmed Medenî. *Risâletün fî reddi Kavli'l-Kâil men Kale'l-Fatiha li-Rûhi Fulân ibn Fulânin fekad Eşrake*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 186a-187b.

Trabzonî, *Nefeḥâtü'l-ḳurab ve'l-ittiṣâl bi-iṣbâti't-taṣarruf li-evliyâ'illâhi ve'l-kerâme ba'de'l-intiḳāl*, 1041 195b.

Trabzonî, *Sârimu'l-vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1041, vr. 187b-194b.

Üçer, İbrahim Halil, "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi", Ed. İbahim Halil Üçer, *İslam Düşünce Atlası I-III*, (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), ss. 12-40.

Yavuz, Salih Sabri, "Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in "Efdaliyyetu Muhammed" Risalesi" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 147-184.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN SİYERLE İLGİLİ ESERLERİ

İbrahim EROL[*]

Eserleri

1. Şerhu Esmâ-i Ashâb-ı Bedr

Eser Trabzonî'nin siyerle alakalı iki eserinden biri olup Bedir savaşına katılan sahabenin isimleri hakkında kaleme alınan bir risalenin şerhidir. Eserin Süleymaniye Ktp. Süleymaniye, nr. 1032, 63b-173b'de, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, nr. 1768, 51a-124a'da ve Hacı Selim Ağa Ktp. Hacı Selim Ağa, nr. 810'da kayıtlı üç nüshası mevcuttur. Bu nüshalar incelendiğinde eserin aslının kime ait olduğuna dair net bir bilgi bulunamamıştır. Fakat giriş kısmı, ashâbın isimlerinin alfabetik şekilde sıralanışı gibi hususlar dikkate alındığında eser, İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, nr. 297.9/967, 13b-48b'de kayıtlı müellif kaydı olmayan *Risâle fî Ehl-i Bedr* isimli risâle ile büyük oranda örtüştüğü görülmüştür. Süleymaniye Ktp. Nr. 1032'de kayıtlı risâlenin sonunda bu şerhin müstensihinin Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî olduğu kaydı düşülmüş ve kendisinin dönemin meşhur hattatlarından İsmail Zühdî'nin (ö. 1144/1731)[1] öğrencilerinden olduğu belirtilmiştir. Bundan hareketle Osman Ergin, nr. 297.9/967'deki *Risâle fî Ehl-i Bedr*[2] adlı müellif kaydı olmayan risâlenin müellifinin İsmail Zühdî olduğu düşünülebilir. Zira bu risâle incelendiğinde ancak bir hattatın kaleminden çıkabilecek netlikte nesih hattıyla kaleme alındığı görülmektedir. Fakat Trabzonî'nin, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî isimlerinin baş harfleri olan üç adet "mîm" harfini genelde eserlerinin sonuna bir imza niteliğinde koyduğu iddia edilmiştir.[3] Osman Ergin, nr. 297.9/967'deki nüshanın sonunda üç adet "mîm" harfi bulunmaktadır.[4] Bunun Trabzonî'yi temsil ettiği düşünüldüğünde eserin aslının yine kendi tarafından telif edildiği daha sonradan da bir hattata yazdırıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Trabzonî başta ilmî çalışmalarının ve tüm gayretlerinin başarıyla itmamı için Allah'ın ismiyle başlanması gerektiğine dair izahlar yaparak konuya girmektedir. Daha sonra Bedir ashâbının faziletine dair açıklamalarda bulunan müellif İslâm'ın şeref ve izzet bulmasını Bedir savaşıyla ilişkilendirmiştir. Zira Bedir günü üç yüz kişilik Müslüman askerlerin karşısında Hz. Peygamber Mekkelilerin bin kişiden oluşan askerlerini görünce çadırına dönerek şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir: *"Ey Allah'ım! Bana olan vaadini ihsan eyle. Allahım bana zafer nasip et. Ey Allahım! Eğer ehl-i İslâm'ın bu topluluğunu helak edersen, artık yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmayacak."*[5] Trabzonî, bu duası sebebiyle Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e ve Bedir Ashabına yardım için melekleri görevlendirdiği yorumunda

---

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

1 İsmail Zühdî adında iki meşhur hattat olup birincisi 1731'de diğeri ise 1806'da vefat etmiştir. Bunlardan ilki Eski, ikincisi ise Yeni lakabıyla anılmaktadır. Krş. M. Uğur Derman, "İsmail Zühdî" (Eski), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/124-125. Ayrıca bk. Derman, "İsmail Zühdî" (Yeni), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/125-126.

2 Adı geçen risâle İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, nr. 297.9/967, 13b-48b'de kayıtlıdır. İsimlerin yazılı bulunduğu kitapçıkta ilk olarak nesih hattıyla Allah'ın isimleri, Hz. Peygamber'in isimleri ve Ashâb-ı bedrin isimleri yer almaktadır.

3 Seyyid Mahmûd Dugaym, "el-Mahdûdât elletî kâbelehâ eş-Şeyh et-Trabzonî el-Medenî", *el-Hayât Gazetesi* (10 Eylül, 2009).

4 *er-Risâle fî Ehl-i Bedr* (İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, 297.9/967), 34a.

5 Hadisin farklı rivayetleri için bk. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Câmi'u's-sahîh (Sahîh-i Müslim)* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Cihâd", 58; Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-musannef,* thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Beyrût: Dâru't-Tâc, 1989), 6/58.

bulunmuştur. Ayrıca yardım için inen meleklerin sayısı hakkındaki rivayetleri değerlendiren Trabzonî, Bedir savaşı boyunca meleklerin kademe kademe indiği yorumunu yapmıştır. *"Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da "Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum" diye cevap vermişti."*[6] Ayetinde geçen مردفين kelimesi ardı sıra gelmek, tamamlamak, ilave etmek, eklemek vb. anlamlara[7] geldiğini belirtmiş ve ilk etapta bin meleğin geldiği, daha sonra bu sayının üç bine tamamlandığı yorumunu yapmıştır.[8]

Trabzonî eserin asıl adının *er-Risâle fî Ehl-i Bedr* olduğunu zikretmekle birlikte "Ehl-i bedr" ibaresini kübrâ, 'uzmâ gibi sıfatlarla vasfetmiştir. Daha sonra "Bedir" kelimesinin nereden geldiğine yönelik açıklamalar yapan müellif, bu ismin Bedr b. Nazır Kinâne'ye nispetle bu isimle anıldığını zikretmiştir. Bunun yanı sıra bu bölgede bulunan kuyu veya kuyuların bolca suya sahip olmalarından dolayı bölgenin bu isimle anılmış olabileceği üzerinde durmuştur.[9]

Bedir gününe "Yevm-i Furkân" da denilme sebebi üzerinde duran Trabzonî "furkân" kelimesinin tahlili üzerinde durmuştur. *"Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah Bedir'de size yardım etti…"*[10] âyetini İbn-i Kesîr'in yorumlarıyla ilişkilendirmiştir. Bedir günü Müslümanlar hem sayıca hem de sahip oldukları teçhizat bakımından oldukça zayıf olmalarına rağmen iman, sabır ve sebatlarından dolayı Allah'ın yardımına mazhar olmuş ve zafere ulaştırılmak suretiyle düşmanlarından kurtarılmışlardı. Bu savaşla birlikte Müslümanlar siyasî, askerî ve ictimaî bakımdan ilk kez müşriklerden bağımsız, güçlü ve onurlu bir toplum olduklarını kanıtlamışlardır.[11] İki topluluk arasındaki bu farkı ortaya koyması bakımından bu güne "Furkân" adı verilmiştir.[12]

Metnin aslında bulunan; *"Allah Bedir ashabı sebebiyle İslâm'ı yeryüzüne yaydı"*[13] ibaresinin şerhinde o, İslâm'la tanışıp Müslüman olan insanların bu amellerinden Bedir ehlinin bir katkısı bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca onlar olmasaydı kimsenin İslâm'ın kokusunu dahi duyamayacağını, ne Kur'ân'ın ne de Sünnet'in bilinebileceği kanaatinde olduğunu bildirmiştir.[14] Akabinde Bedir ehlinin tümünün cennet ehli olduğuna yönelik izahlarda bulunan Trabzonî'ye göre Kur'ân ve Sünnet'e ittiba eden Müslümanlar bu konuda müttefiktirler. Bedir Savaşına katılan Hâtıb b. Ebû Belteâ isimli sahabînin kölesi Hz. Peygamber'e gelerek ondan şikâyetçi olmuş ve onun cehennemlik olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Bedir ve Hudeybiye'de bulunan hiçbir Müslümanın cehenneme girmeyeceğini belirtmiştir.[15] Aynı sahabî ayrıca orada yaşamakta olan ailesinin can güvenliğinden korktuğu için Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıkları müşriklere bildiren bir mektup yazmış, bu mektup daha sonra Hz. Peygamber tarafından ele geçirilmiştir. Ailesinin güvenliği için böyle bir girişimde bulunduğunu anlatan Hâtıb'ı Hz. Peygamber affetmiştir. Fakat Hz. Ömer'in onun öldürülmesini teklifi üzerine Hz. Peygamber Hâtıb'ın Bedir'de bulunduğunu hatırlatmış, Allah Teâlâ'nın Bedir ehlini bağışlayacağını bildirmiştir.[16] Konu

---

6 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011),

7 İbn Manzûr Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn b. Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab,* thk. Abdullah el-Alaylî (Beyrût, Dâru Lisâni'l-Arab, t.y), 2/1153.

8 Mehmed Medenî et-Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr* (Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, 1768), 2b-3a.

9 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 3b.

10 Âl-i İmrân, 123.

11 İbrahim Çelik, "Furkân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/220-221.

12 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 3b.

13 *er-Risâle fî Ehl-i Bedr*, Osman Ergin, 297.9/967, 13b.

14 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 3b.

15 Geniş bilgi için bk. Nebi Bozkurt, "Hâtıb. B. Ebû Belteâ", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/444-445.

16 Bozkurt, "Hâtıb. Ebî Belteâ", 16/444-445.

hakkında başka rivayetleri de serdeden Trabzonî ancak Rafızîlerin ve Haricîlerin bunu inkâr ettiklerine işaret etmiş bu iki fırkanın Kur'ân ve Sünnetten hakkıyla nasiplerinin olmadığının altını çizmiştir.[17]

Ashab-ı Bedir hakkında yapılan çalışmaların maksadı hakkında bilgi veren Trabzonî bu isimlerin tadat edilmesinin amaçlarından birinin de tevessül olduğu söylemiştir. Tasavvufî bir kavram olan tevessülün de "takarrub" yakınlaşma anlamı[18] içerdiğine dikkati çekmiş ardından bu kavramın İslam tarihindeki örneklerini serdetmiştir. Hz. Ömer zamanında kıtlık sebebiyle Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas'la yağmur duasına çıkılmış onunla tevessül edilerek şöyle dua edilmişti: *"Allahım! Biz sana Nebîmiz ile tevessülde bulunuyorduk ve sen de bize yağmur gönderiyordun. Şimdi de Nebîmizin amcası ile sana tevessülde bulunuyoruz. Bize yağmur yağdır."*[19] Trabzonî'ye göre Hz. Peygamberle ve amcasıyla tevessülün caiz olduğunu gösteren bu ve benzeri hadisler aynı zamanda Bedir ashabıyla da tevessül edilmesinin caiz olduğuna işarettir. Ona göre bir kimsenin Bedir ashabından olduğunda ihtilaf olsa dahi o kimsenin sahabî olması sebebiyle yine de tevessül caizdir.[20] Bu bilgileri verdikten sonra şerhin sonlarına doğru tekrar konuya değinen Trabzonî Ashâba değer veren her Müslümanın Bedir ehlinin isimlerini zikrederek tevessülde bulunmaları gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca Hicaz'a gidebilmenin kendisine nasip olması niyetiyle böyle bir çalışmayı kaleme aldığını belirten Trabzonî, bir nevi kendisinin tevessülde bulunduğuna işaret etmiştir.[21]

Bedir ashâbının isimlerini izah ederken faydalandığı eserleri zikreden Trabzonî pek çok siyer ve tarih kitaplarını incelediğini, hadis kitaplarından da istifade ettiğini belirtmiştir. Bunlar arasında İbn-i Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe,* Şemseddin şâmî eş-Şâfiî'nin (ö. 942/1536) *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd (Sîreti'ş-şâmî),* Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tecrîdü esmâi's-sahâbe,* İbn Abdü'l-Berr en-Nemerî'nin (ö.) *el-istî'âb fî marifeti ashâb* adlı eserlerini zikretmiştir.[22]

Trabzonî daha sonra Bedir ashabının isimlerini sıralarken belirlediği usulü izah etmeye çalışmıştır. Buna göre eserin müellifi Bedir ashabını belirlerken pek çok siyer kitabından istifade ettiğini ve isimlerin anlaşılması için harf tertibi metodu izlediğini belirtmiştir. Buna göre üzerinde "ق" harfi bulunan isimler siyer kitaplarının, üzerinde ittifak ettiği isimlerdir. Üzerinde ihtilaf edilen isimler ise "ك" harfiyle gösterilmiştir. Muhacirler "ر", Evs kabilesinden olanlar س", Hazrec Kabîlesine mensup olanlar "ج", Evs ve Hazrec kabilelerinden hangisine ait olduğu bilinmeyen veya şüpheli olanlar "طص", mazeretleri sebebiyle Bedir gazvesine gelemeyen fakat savaşın ganimetinden kendilerine pay verilenler –ki bunlara hükmî Bedir ehli de denilmektedir- "ح", şehit olanlar "د", Buhârî'nin rivayetinde geçen isimler –ki bunlar kırk beş kişiden müteşekkildir- "خ" ile işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra Medineli olmadığı halde Ensar'la ahitleştiği (halîfu'l-bedr)[23] için Bedir'e katılanlar "حص", Muhâcir ve Ensârdan olduğu bilinmeyenler "مج" rumuzu ile belirtilmiştir.[24]

---

17 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 3b-4a.

18 Sözlükte kendisiyle başkasına yakınlık kurulan şey, yakınlık, sebep ve vasıta anlamlarına gelmekle birlikte ıstılahta, ibadet ve ilimle Allah'ın yoluna ittiba, Allah'ın razı olduğu amelle ona yakınlık kurma ve Allah'a yaklaşmak için vesileye tutunma, onu yapma ve terk etmeme manası taşımaktadır. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* 3/927; Rağıb el-Isfahânî, *el-Müfredât,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 870; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Merkezü'l-buhûsi ve'd-Dirâseti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2001), 8/403.

19 Buhârî, "İstiskâ", 3.

20 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 4b.

21 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 112a-112b.

22 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 112b.

23 Hilf Câhiliye döneminde iki kabile arasında veya bir kimse ile başka bir kabile arasında savunma ve mazlumun hakkını arama konusunda işbirli yapma gibi hususlarda yapılan ahitleşmeyi ifade etmektedir. Bk. Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 29-30.

24 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 5a-5b.

Trabzonî daha sonra Bedir savaşına katılan mücahitlerin sayısı konusundaki rivayetlere ve tartışmalara değinerek bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Buna göre; Hz. Peygamber Bedir için ilk çağrıyı yaptığında mücehhez şekilde ona icabet edip gelen mücahitlerin sayısı üç yüz on dört kişidir. İkinci çağrısında bu sayı üç yüz on beşe yükselmiştir. Daha sonra bu sayı üç yüz on dokuza veya daha fazla bir rakama yükselse de İbn Ömer, Enes b. Mâlik gibi yaşları küçük olması sebebiyle savaşa katılmaktan men edilenler ve mazeret beyan edip gelemeyenler sebebiyle sayı tekrar üç yüz on beşe inmiştir. [25] Fakat Bedir savaşına katıldığı kesin olanlar, isimleri üzerinde ihtilaf bulunanlar ve Akabe biatlerine katılanların isimleriyle birlikte Trabzonî altı yüz sahabenin ismini şerh ettiği görülmektedir.

Bedir ashabının isimleri lügavî olarak harf sırasına göre tertip edilmiş olup "hemze/ء" ile başlamakta "Yâ /ي" harfiyle son bulmaktadır. Fakat ilk sırada Hz. Peygamber'in adı zikredilmiştir. Eserin şârihi Trabzonî bunun doğru ve gerekli bir usûl olduğunu, teberrüken ve saygıdan dolayı adının öncelikle yazılması gerektiğini ifade etmiş, Hz. Peygamberin "seyyidü'l-muhâcirîn" sayıldığını vurgulamıştır. Akabindeyse onu ecdadının isimlerini Adnân'a kadar sıralamıştır.[26]

Diğer isimleri şerh ederken Trabzonî önce o sahabînin adını zikretmekte sonra bu ismin nasıl okunması gerektiğini harflerini ve harekelerini belirterek izah etmektedir. Daha sonra bu sahabînin farklı künyelerini, mensup olduğu kabileyi zikretmektedir. Şayet kendisinden hadis rivayet edilmişse onun içinde bulunduğu isnad zincirlerini de sıralamaktadır. Ayrıca kaynakların zikrettiği bariz bir vasfı varsa veya Hz. Peygamber tarafından kendisine özel bir görev verilmişse bunu da metne dâhil etmiştir. Bedir savaşının dışında katıldığı başka savaşları da metinde belirten Trabzonî, sahabînin şehadeti hakkında da bilgiler serdetmiştir. İncelediği kimseler hakkında ince ayrıntıları dahi zikretmeye çalışan müellifin sahabî konusunda hassas davranması câlib-i dikkattir.

Trabzonî, şerhi uzun bir çalışma sürecinden sonra 1174/1760-61 yılının Zilhicce ayının sonlarına doğru tamamladığını belirtmiştir. Müstensih Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî ise bundan bir yıl sonra 1175/1762'de eseri aslına uygun şekilde istinsah ettiğini metnin sonuna eklemiştir.[27] Osman Ergin, nr. 297.9/967, 33b'de bulunan ve şerhin aslı olduğu düşünülen nüshanın sonunda Bedir ashabının isimleriyle bir tevessül duası tertip edilmiş olup Trabzonî'nin bunu şerhe koymadığı görülmüştür. Sözü edilen nüshadaki dua şöyledir: *"Ya Rabbi! İhtiyaçlarımızın giderilmesini, işlerimizin kolaylaşmasını, bize zararı dokunan şeylerden felah bulmamızı Hz. Peygamberi ve Ashâb-ı Bedr'i vesîle kılarak senden niyaz ediyoruz."*[28] Trabzonî ise bu duanın yerine; *"... ve onlar derler ki: Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun. Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik... ."*[29] Ayetiyle şerhi tamamlamıştır.

25 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 5b.

26 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 6a-6b.

27 Trabzonî, *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr,* Atıf Efendi, 119a.

28 *er-Risâle fî Ehl-i Bedr,* Osman Ergin, 297.9/967), 33b.

29 el-A'râf, 7/43.

Resim 1: *Şerh-u Esmâ-i Ehl-i Bedr Risalesi'nin ilk varakları*

Resim 2: *Şerh-u Esmâ-i Ehl-i Bedr Risalesi'nin son varağı*

2. Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid

Eser Muhammed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî'nin genelde İslam Tarihi özelde ise Kâbe ve siyerle ilgili en hacimli telifi olma özelliğine sahiptir. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Süleymaniye, nr. 1050.01, vr. 1a-77b'de kayıtlıdır. Hatime kısmından eserin müellif hattı olduğu ve 1194/1780 yılının Şaban ayında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Eser kırık/şikest talik ile kaleme alınmış olup aynı nüshanın 78a-256b varakları arasında müellifin *'Ucâletü'z-zâd fî şerhi Zühri'l-meâd fî mu'ârazati bânet Sü'âd*[30] adlı eseri de mevcuttur.

Cem'u'l-fusûl müellif tarafından üç ana başlık altında tasnif edilmiş, fevâid adı altında da siyerle alakalı muhtelif konular ele alınmıştır. Eserin başında konu başlıklarını gösteren bir de mündericât kısmı mevcuttur. Konular bu ana başlıklar altındaki küçük/alt başlıklar etrafında incelenmiştir. Birinci ana başlıkta tarihi süreçte Kâbe ve imarı ile ilgili bilgiler ele alınmıştır. İkinci ana başlık Kâbe'nin isimleri adını taşısa da alt başlıklarda burayı ziyaret edip tavaf yapan peygamberler üzerinde durulmuştur. Üçüncü ana başlıkta ise Hz. Peygamberin Hz. Adem'e kadar olan şeceresi ele alınmıştır.[31] Müellif ana başlıkları "bâb" olarak isimlendirmiş olup bazen alt başlıklarda da "bâb" ifadesini kullanmıştır.

Birinci bâb: Bu bölümde Trabzonî Kâbe'nin ilk inşasından başlayarak sonraki dönemlerde tekrar eden imar süreçlerini ve bunlara vesile olan kimseleri ele almıştır. Bu bağlamda Kâbe'nin ilk olarak Allah'ın emri ile melekler tarafından yeryüzünde inşa edildiği bilgisini vermiş ve konu hakkındaki rivayetleri değerlendirmiştir. Tavaf esnasında Şam'dan gelen bir hacı Ali b. Hüseyin'e ilk tavaf ne zaman, nasıl ve kimler tarafından yapıldığını sormuş, o da şu izahı getirmiştir: Allah meleklere; *Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım"*[32] dediğinde melekler de; "Yâ rabbi! Bizden başka bir halîfe mi? Yeryüzünde kan döken, fitne çıkaran birbirine haset eden kimseler mi? Oysa biz fitne çıkarmıyor, birbirine buğz etmiyoruz. Sana hamd edip seni takdis ediyoruz dediler. Daha sonra melekler bu sözlerinden dolayı pişmanlık duyup Arş'a sığınıp tavaf etmeye başladır ve Allah'ın gazabından korkarak ağlayıp yakarmaya devam ettiler. Bunun üzerine Allah onlara rahmetiyle muamelede bulundu ve Arş'ın altında kırmızı yakuttan bir ev yarattı. Kur'ân'da "Beytülm'amûr[33] olarak adı geçen bu evin bir diğer adı da "ed-Durâh'tır" ki günde yetmiş bin melek burayı ziyaret eder. Bu olaydan sonra Allah Teâlâ meleklerden yeryüzünde de buna bunun benzeri bir beyt/ev inşa etmelerini ve yeryüzündeki müminlerin tıpkı semâ ehli gibi bu evi tavaf etmelerini istemiştir. [34]

Trabzonî ikinci olarak Kâbe'nin Hz. Adem ve Hz. Havva tarafından tekrar inşa edildiğini, tamir ve tadilât işlerinin Hz. Adem'den sonra evlatları tarafından devam ettirildiğini belirtmiştir. Hz. Nûh'a kadar geçen süreçte doğa olayları sebebiyle Kâbe'nin pek çok kez yıkılıp yeniden tamir edildiğini belirten müellif Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından yeniden inşa edildiği bilgisini vermiştir. Bu sırada Hz. İbrahim'in yetmişli yaşlarda olduğunu söyleyen müellif daha sonra Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in bölgeye gelişini, yerleşmelerini, zemzem suyunun bulunmasını hikâye etmiştir. Ezrakî'nin rivayetlerini esas alan Trabzonî Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kâbe'nin duvarlarını dokuz zira' yüksekliğinde ve iki kapısı olacak şekilde inşa ettiklerini rivayet etmiştir.[35]

---

30 Eser için bk. Sefer Yıldırım, *Mehmed et-Trabzonî'nin 'Ucâletü'z-zâd fî şerhi Zühri'l-meâd fî mu'ârazati bânet Sü'âd Adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

31 Muhammed b. Mahmûd el-Medenî et-Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl ve'l-fevâid* (Süleymaniye Ktp. Süleymaniye, 1050.01), 1b.

32 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara, 2/30.

33 et-Tûr, 52/4.

34 Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Duheyş (Mekke: mektebetü'l-Esedî, 2015), 71-72.

35 Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 64.

Kâbe'yi imar edenler arasında Amâlika ve Cürhüm kabilelerinin adını zikreden müellif bu kavimlerin bölgeye gelişini ve bu arazide yerleşmelerini konu edinmiştir. [36] Hz. Peygamber'in baba tarafından dördüncü dedesi olan Kusay b. Kilâb'ın Kâbe'yi imar etmesinden bahseden müellif Kusay'ın bölgenin emiri vazifesine gelmesinden bahsetmiştir. Kusay bölge halkından para toplayıp önce Kâbe'yi yıktırmış daha sonra kendi dönemine kadar yapılmış olan tüm imar faaliyetlerinden daha güzel ve modern şekilde binayı yeniden inşa etmiştir. [37]Daha sonra Kâbe'nin yangınlar, su baskınları ve hırsızlık gibi nedenlerden dolayı yıkıldığını ve duvarlarında çatlaklar oluştuğunu, bu sebeplerden dolayı Kureyşliler tarafından birkaç kez yeniden yapıldığını nakletmiştir. Bu tadilatların birinde Hz. Peygamber'in de bulunduğu ve bu sırada otuz beşli yaşlarda olduğu da rivayetler arasındadır. [38]

Abdullah b. Zübeyr'i (ö. 73/692) dokuzuncu sırada zikreden müellif onun Kâbe'yi imar faaliyetlerini açıklamaya başlamadan önce Hz. Peygamber'in beytin Hz. İbrahim dönemindeki aslına uygun şekilde yapılması temennisini izah etmeye çalışmıştır. Buna göre Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye hitaben: *"Ey Aişe! Şüphesiz senin kavmin Cahiliye dönemine yakın bulunmamış olsaydı Kâbe'yi yıktırıp İbrahim'in temelleri üzerine yeniden yapılmasını emrederdim."*[39] Buyurmuştur Trabzonî, Müslimden gelen ve aynı manayı ifade eden başka bir hadisin ravîleri arasında Abdullah b. Zübeyr'in de bulunduğunu söylemiştir.[40] Onun bu hadisin isnad zincirinde bulunması Hz. Peygamberin bu konudaki düşüncesinden haberdar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mervân b. Hakem dönemindeki muhasarada Kâbe'nin tahrip edilmesi sebebiyle Abdullah b. Zübeyr beyti yıktırıp yeniden tamir ettirmiştir. İbn Zübeyr'den sonra bazı hacılar tarafından Kâbe üzerinde küçük çapta tamiratlar yapıldığı bilgisi de eserde yer almaktadır. [41]

Kâbe'nin imarında tasarrufu olanları sıralayan müellif on birinci sırada Kânûnî Sultan Süleyman'ı zikretmiştir. Onun döneminde 959/1551-52 senesinde Ebu's-Su'ûd Efendi'nin fetvasıyla Kâbe'nin çatısı tamir edilip duvarlar Mekke'de bulunan Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî ulemasının huzurunda tezyin edilmiştir.[42] IV. Murad zamanındaki imar faaliyetleri de eserde ele alınmıştır. O dönem de Mekke'de daha önce görülmemiş derecede şiddetli bir fırtınanın çıktığı ve Kâbe'nin duvarlarının yıkıldığı bilgisine değinilmiş padişahın emriyle Mısır valisi Mehmed Ali Paşa bölgeye usta, mimar ve para desteğinde bulunmuştur.[43]

İkinci bab: Bu bölümde tarihi süreçte Kâbe'ye verilen isimler müellif tarafından tadat edilmiş, ilgili âyetler ifade edilip bazıları hakkında da kısa izahlar getirilmiştir. İlk isim olarak Kâbe zikredilmiş yapısı itibariyle küp (كعب) şeklinde olması hasebiyle bu isimle anıldığına işaret edilmiştir.[44] Sonra sırasıyla Bekke, Beytü'l-harâm, Kâdis, Nâzir, el-Beytü'l-atîk, Beniyye, ed-Devvâr isimleri sıralanmıştır.[45]

Bu bölümde Kâbe'yi tavaf eden melekler, Hz. Âdem ve diğer peygamberler zikredilmiştir. Ezrakî'den rivayetle Trabzonî, Hz. Âdem'in Kâbe'yi tavaf ederken meleklerle görüşüp konuştuğundan bahsetmiştir. Bu konuşmada Hz. Âdem'in dünyaya gönderilmesinden iki bin yıl önce meleklerin Kâbe'yi tavaf

36 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 2a-7b

37 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 8a; İbn Hişâm Ebû Muhammed b. Cemâlüddîn b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrût: dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 1/143-144.

38 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye,* 1/218-221; Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Medenî, *Sîratü'n-nebeviyye,* thk. Ahmed Ferîd el_mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004), 153-157; Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 8b-11a.

39 Buhârî, Hac, 42.

40 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 13a.

41 İbnü'l-Esîr İzzüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî marfeti's-sahâbe* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012), 270; Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 13a-13b.

42 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 13b.

43 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 13b.

44 el-Mâide, 5/95, 97.

45 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 13b-14a. Geniş bilgi için bk. Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1991), 14-21.

edegeldikleri bildirilmiştir. Ayrıca Hz. Âdem'in meleklere tavaf esnasında hangi zikri okuduklarına dair sorusu üzerine melekler: "*Sübhânellâh ve'l-hamdülillâh ve lâ ilâhe ille'l-lâhu ve'l-lâhu ekber"* cevabını vermişlerdir. Daha sonra Hz. Âdem'in tavaf esnasında bu zikirleri yaptığı rivayet edilmiştir.[46] Bu muhavereden hareketle Trabzonî Kâbe'yi tavaf edenler arasında ilk sırda melekleri zikretmiştir. İkinci olarak Hz. Âdem'in tavafını ele alan müellife göre o ilk Hind coğrafyasına indirilmiştir. Sonra yeryüzündeki ilk mabed olan Kâbe'nin inşaası için görevlendirilip bunu yerine getirdikten sonra ilk haccını yerine getirmiştir. Trabzonî'nin zikrettiği rivayetlere göre o, ilk haccın çıplak ayakla tam yetmiş kez beyti tavaf etmiş ve bu tavaflar esnasında meleklerle mülaki olmuş, hac ibadetinin bazı inceliklerini kendilerinden öğrenmiştir.[47]

Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb'ın da Kâbe'yi tavaf ettiklerine dair rivayetleri değerlendiren Trabzonî'ye göre bu peygamberlerin hepsi Mekke'de vefat etmiş ve beytin civarında defnedilmişlerdir. Müellif ayrıca Hz. Nûh'un tufandan önce Kâbe'yi tavaf ettiği bilgisini vermiştir.[48] Mûsa ve Yûnus peygamberlerin Kâbe'yi tavaf ettikleri, Safâ ve Merve arasında sa'y ettiğinde Hz. Mûsa'nın Hz. Cibrîl ile görüştüğü rivayetler arasındadır.[49] Müellif Benî İsraîl'den Kâbe'yi tavaf eden peygamberlerin sayısı hakkındaki rivayetlere dayanarak bu sayının yetmiş beş veya bin olabileceği şeklinde yorumlarda bulunmuştur.[50]

Meselenin devamında Trabzonî Kâbe'yi tavaf edenler arasında Zülkarneyn'i zikretmiş, onun kâbe'yi tavaf ederken Hz. İbrahim ile görüştüğünü veya Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kâbe'yi imar ettikleri sırada Zülkaneyn'in de orada olduğu görüşüne yer vermiştir.[51] Hz. İsa'nın kıyametten önce nüzul edip haccedeceği ve beraberinde yetmiş bin kişinin bulunacağını, bunlardan bir kısmının Ashâb-ı kehf olacağını rivayet etmiştir.[52]

Trabzonî'nin eserindeki başlıklandırma sisteminde ikinci babın sonunda Hz. Peygamberin nesebi ile ilgili açıklamaları ilave ettiği fakat onun ecdadının isimlerinin açıklamasını üçüncü bölüme bıraktığı görülmektedir. Dolayısıyla ikinci babın bu son başlığıyla üçüncü babın içeriği birbirinin devamı niteliğindedir. Bu sebeple Hz. Peygamberin nesebiyle ilgili izahları üçüncü bölüm olarak incelemek daha uygun gözükmektedir.

Üçüncü bab: Bu bölümde ilk olarak Hz. Peygamberin Arap olup olmadığı, Arap kavmini sevmenin hükmü ve Kureyş'in fazileti gibi tartışmalarına yer verilmiştir. Ardından Hz. Peygamberin nesebinin temiz olduğuna dair izahlar getiren müellif, *"Ben Ademoğullarının en temiz en hayırlı ve en temiz olanlarından devirden devire, aileden aileye geçerek nihayet şu içinde bulunduğum aileden vücuda getirildim"*[53] hadisini zikretmiştir. Ardından; *"Ben Cahiliye döneminin herhangi bir kötülüğü bulaşmaksızın ana ve babamdan meydana geldim. Ben tâ Âdem'den babama ve anneme gelinceye kadar hep nikâh mahsulü olarak meydana geldim, asla zinadan meydana gelmedim"*[54] hadisini de hatırlatmıştır.[55] Daha sonra müellif Hz. Peygamberin, büyük dedesi Adnân'a kadar olan nesebini kesintisiz nakletmiştir. Bu isimler eserde Hz. peygamberden başlayarak şöyle sıralanmıştır: Hz. Muhammed, Abdullah, Abdulmuttalib, Hâşim, Abdümenaf, Kusay, Kilâb, Mürre, Ka'b, Lüey, Galib, Fihr (Kureyş), Malik, Nadr, Kinâne, Huzeyme, Müdrike, İlyâs, Mudar, Nizâr, Mead, Adnân.[56]

---

46 Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 72-74; Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 14b.

47 Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 72-74; Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 14b.

48 Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 95-96, ; Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 14b.

49 Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 128-129; Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 15a.

50 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 15b. Rivayetler için bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 122.

51 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 16a.

52 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 16a; Rivayetler için bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* 129.

53 Buhârî, *Menâkıb,* 23.

54 Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: mektebetü'l-Meârif, 1990), 2/260.

55 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 17a.

56 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 17b-18b. Ayrıca bk. Abu'l-Abbâs Şihabuddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-'Arab,* thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1980), 435.

Trabzonî Hz. peygamberin nesebini oluşturan bu kimselerin ahiretteki durumlarına yönelik bazı tartışmalı meseleleri de eserinde zikrettiği görülmektedir. Konuya başlamadan önce Ebû Talib'in Hz. Peygambere maddi-manevi desteği sebebiyle azabının ahirette hafif olacağı rivayetlerini paylaşmış,[57] bundan hareketle Hz. Peygamberin baba-dedelerinin cehennemde olmayacağını, olsalar dahi azaplarının hafif olacağı yorumunu yapmıştır.[58] Bu konuda Hz. peygamberin geçmişteki ataları hakkındaki yorumları serdeden Trabzonî ilk olarak kendilerine herhangi bir peygamberin tevhid tebliğinin ulaşmadığı kimseleri zikretmiştir. *"...Biz bir rasûl göndermedikçe azap da etmeyiz."*[59] Âyetini delil göstererek Hz. peygamberin nesebi içerisinde bu gibi kimselerin bulunduğuna dikkat çekmiştir. İkinci olarak Hanîf inancına sahip olup şirk içinde olmayan kimseleri zikreden müellif Hz. peygamberin başta anne ve babası olmak üzere ecdadından hiç kimsenin şirk ehli olmadığını belirtmiştir. Böyle bir yorumun ortaya çıkarması muhtemel sorunlarından biri olan Hz. İbrahim'in babası Âzer'in durumunu da irdeleyen müellif, onun Hz. İbrahim'in babası değil amcası olduğu görüşünü[60] tercih etmiştir.[61]

Üçüncü bölümden sonra Trabzonî Fevâid başlığı altında Hz. Peygamber'le ilgili bazı meseleleri incelemiştir. Sırasıyla bunlar: Hz. peygamberin babasının evliliği, âmine'nin Hz. Peygambere hamile kalması, Hz. Peygamberin doğumu esnasında zuhur eden harikulade olaylar, Hz. peygambere isim konulması vb. konulardır.

Resim 3: *Câmi'u'l fusûl Risalesi'nin mündericât kısmı*

57 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân,* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 21/103.

58 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 19a-19b.

59 el-İsrâ, 17/15.

60 Ebû Abdillah Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 40.

61 Trabzonî, *Câmi'u'l-fusûl* Süleymaniye, 1050.01, 21b.

3. Câmiu'l-A'zam fi Esmâi Nebiyyi'l-Mu'azzam

Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymâniye Koleksiyonu, nr. 1032/5, vr. 10b. 63a'da yer almaktadır. Medenî bu telifinde farklı kaynaklardan istifade ederek Hz. Peygamber'in yedi yüz seksen üç (783) ismini zikretmiştir. Hz. Peygambere nisbet edilen isimler ve sıfatlar alfabetik sırayla incelenmiş, bu isimlere numara verilmiş ve ilk olarak "Ahmed" ismi zikrolunmuştur. Risalenin ferağ kaydında hicrî 14 Şaban 1191'de tamamlandığı anlaşılmaktadır.[62] Medenî'nin bazı eserlerinde görülen ve kendi ismini temsil ettiği düşünülen üç "mîm" harfi bu eserinde de mevcuttur. Bu da eserin, onun hattıyla kaleme alındığına işaret etmektedir.

Müellif, risalenin girişinde pek çok eserden istifade ettiğini belirtmiş fakat bunlar içerisinde Şemseddin eş-Şâmî'nin (ö. 942/1532) *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-reşâd fî s'îreti hayri'l-'ibâd* adlı telifini dikkate alarak onu ihtisar ettiğini belirtmiştir.[63] Medenî, eseri dört kısma ayırarak giriş kısmında eserin kaynaklarını tadat etmiştir. Birinci bölümde Hz. Peygamberin isim ve sıfatlarını bilmenin ehemmiyetine temas edilmiştir. Bazı isimlerin sadece ona ait olduğu, dolayısıyla bu isimlerin Hz. Peygamberden başkasına verilemeyeceği, bazılarının ise hem ona hem de diğer müminlere de ait olabileceği yorumu yapılmıştır.[64]

İkinci bölümde Hz. Peygamberin; *"Benim beş ismim var"*. hadisini zikreden müellif bu hususta farklı rivayetlerin varlığından bahsederek bunları izah etmiş, böylece konunun önemine vurgu yapmıştır. Üçüncü bölümde Hz. peygamberin isimlerini sıralayan Medenî her isimle alakalı âyet ve hadisleri dikkate alarak zikretmeye çalışmış bazen de şiirlerden istifade etmiştir. İsimlerin anlamlarını, Hz. Peygamberin niçin bu isimle veya sıfatla muttasıf olduğunu açıklayan müellif aynı zamanda isimlerin sarf/semantik yönlerine de açıklık getirmeye çalışmıştır. Bazı isimlerin Tevrat ve İncil'de geçtiğini zikretmiştir. Bazı isimlerin izahını yaparken de özellikle tasavvuf ilminin kavramlarından istifade etmiş hatta fâide başlıkları altında sûfîlerin ıstılahlarına yönelik sözlük mahiyetinde açıklamalar yapmıştır.[65] Dördüncü bölümde Hz. Peygamber'e verilen künyeleri zikreden müellif en sonda ise tüm isimleri alfabetik sırayla zikretmiştir.

Medenî bölüm başlıklarını, isim ve sıfatları kırmızıyla işaretlemiştir. Her sayfanın başında o sayfada açıklayacağı ismi kaydedip ona numara vermiş böylece okuyucuya kolaylık sağlamaya çalışmıştır. Açıklamalarda başvurduğu hadislerin sıhhat derecelerine yönelik de açıklamalarda bulunan müellif hadis zayıf veya uydurma olsa da yine de ondan istifade etme yoluna gitmiştir.[66] İsimlerin dilsel özelliklerine de vurgu yapan müellif kelimenin veznini, ism-i fâil veya ism-i meful oluşunu ifade etmiştir.

---

62 Muhammed Medenî et-Trabzonî, *Câmiu'l-A'zam fi Esmâi Nebiyyi'l-Mu'azzam* (İstanbul: Süleymani,ye Ktp. Süleymaniye, 1032/5), 63a.

63 Medenî, *Câmiu'l-A'zam,*Süleymaniye, 1032/5, 10a.

64 Medenî, *Câmiu'l-A'zam,*Süleymaniye, 1032/5, 10b.

65 Medenî, *Câmiu'l-A'zam,*Süleymaniye, 1032/5, 30b.

66 Medenî, *Câmiu'l-A'zam,*Süleymaniye, 1032/5, 30a.

SÜLEYMANİYE B. KÜTÜPHANESİ
Yeni
Ek
Tasnif No.
1032/3

Resim 4: *Medenî'nin Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyi'l-mu'azzam Adlı eserinin ilk sayfası*

Kaynakça

Bozkurt, Nebi. "Hâtıb. Ebî Belteâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 1997. 16/444-445.

Derman, M. Uğur. "İsmail Zühdî" (Eski). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2001. 23/124-125.

Derman, M. Uğur. "İsmail Zühdî" (Yeni). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2001. 23/125-126.

Dugaym, Seyyid Mahmûd."el-Mahdûdât elletî kâbelehâ eş-Şeyh et-Trabzonî el-Medenî". *el-Hayât Gazetesi.* 10 Eylül, 2009. Erişim, 13 Eylül 2023. https://www.sauress.com/alhayat/55188.

Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-musannef.* thk. Kemal Yûsuf el-Hût. 6 cilt. Beyrût: Dâru't-Tâc, 1989.

Ezrakî, Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. *Ahbâru Mekke,* thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Duheyş (Mekke: mektebetü'l-Esedî, 2015

Isfahânî, Rağıb. *el-Müfredât.* thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2009.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed b. Cemâlüddîn b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye,* thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrût: dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990),

İbn İshâk, Yesâr el-Muttalibî el-Medenî. *Sîratü'n-nebeviyye,* thk. Ahmed Ferîd el_mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004

İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: mektebetü'l-Meârif, 1990)

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fî marfeti^s-sahâbe* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012)

Kalkaşendî Abu'l-Abbâs Şihabuddîn Ahmed b. Ali. *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-'Arab,* thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1980),

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân,* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006),

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Câmi'u's-sahîh (Sahîh-i Müslim).* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Özkuyumcu, Nadir. "Hilf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 1998. 18/ 29-30.

Râzî, Ebû Abdillah Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981),

Risâle fî Ehl-i Bedr. İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, 297.9/967. 13b-48b.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân.* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 8 cilt. Kâhire: Merkezü'l-buhûsi ve'd-Dirâseti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2001.

Trabzonî, Mehmed b. Mahmûd. *Şerhu Esmâ-i Ehl-i Bedr.* Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, 1768. 51a-124a.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmûd el-Medenî. *Câmi'u'l-fusûl ve'l-fevâid* (Süleymaniye Ktp. Süleymaniye, 1050.01).

Trabzonî,i Muhammed Medenî. *Câmiu'l-A'zam fî Esmâi Nebiyyi'l-Mu'azzam.* İstanbul: Süleymani,ye Ktp. Süleymaniye, 1032/5. 10b-63b.

Ünal, Sadettin. "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1991), 14-21.

Yıldırım, Sefer. *Mehmed et-Trabzonî'nin 'Ucâletü'z-zâd fî şerhi Zühri'l-meâd fî mu'ârazati bânet Sü'âd Adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN ARAP DİLİ VE BELAGATI İLE İLGİLİ ESERLERİ

Zahir ASLAN[*]

Velûd bir müellif olan Muhammed el-Medenî et-Trabzonî Arap dili alanında da birçok eser kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin bu alanda telif ettiği eserler edebiyat, gramer, sözlük ve dilbilimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Müellifin müstakil olarak telif ettiği eserleri dışında istinsah ettiği önemli eserler de yazma kütüphanelerinde mevcuttur. el-Medenî, istinsah ettiği bu eserlere yazdığı talikler, yaptığı açıklamalar ve eklediği notlarla metnin anlaşılmasına önemli katkı sunmuştur. Sefer Yıldırım doktora tezinde müellifin istinsah ettiği bu eserlere geniş yer vermiştir.[1] Çalışmamızın mahiyeti sebebiyle konuyu uzatmamak adına detaylı bilgi için ilgili teze bakmayı tavsiye ederken müellife nispet edilen eserler bağlamında bir yanlış anlaşılmayı düzeltmek yerinde olacaktır. Yazma eserlerin incelenmesi ve müellifinin tespiti sürecinde bazı durumlarda metni istinsah eden kişi eserin müellifi olarak kaydedilebilmektedir. el-Medenî üzerine yapılan bir çalışmada da[2] müellifin Arap diline dair yazdığı eserler arasında "*Elfiyyetu İbn-i Mâlik"* adlı eser de sayılmış ve herhangi detay verilmemiştir. Ancak bilindiği gibi bu eser İbn Mâlik et-Tâî'ye (ö. 672/1274) aittir. Eserin sayfa kenarlarında ve satır aralarında eserin içeriğiyle ilgili düzeltmeler, açıklamalar ve önemli kaynaklardan alıntılar yapmış olması el-Medenî'nin bu yazma eser[3] üzerindeki katkısını gösterse de ilgili eserin el-Medenî'nin eserleri arasında sayılması doğru değildir. Yine el-Medenî üzerine yapılan bazı çalışmalarda[4] -muhtemelen içeriğinin büyük oranda eser hüviyetinde olması sebebiyle- müellifin telif ettiği eserleri arasında *Müfredât ve ma'ânî kelimât* adında bir eser zikredilmektedir. Zikredilen yazma nüsha Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1070'te koleksiyonun 43b-123a varakları arasındadır. 1070 nolu mecmuadaki ilgili bölümün muhtevası garîbu'l-Kur'ân türü kelimeler ile bu konularda eserler kaleme alan âlimler hakkındaki tefsir alanı ağırlıklı bilgilerdir. Ancak 43b'de ve daha önceki sayfada telif eserlerde mutat olduğu üzere besmele ve hamdele ile bir başlangıç mevcut değildir, 123a'da da eserin müellifi, yazım, yeri, tarihi veya tamamlandığına dair bir bilgi ve nota da rastlanmamıştır. Müellifin hayatı hakkında bilgi veren ulaşabildiğimiz biyografi kaynaklarında da müellifin bu eseri telif olarak yazdığına dair bir kayıt olmaması sebebiyle bu yazma nüshanın müstakil bir eser olarak müellife nispet edilmemesi daha doğru gözükmektedir. Mecmuadaki ilgili bölüm müellifin yazmaya hazırlandığı bir esere hazırlık

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, zahiraslan@trabzon.edu.tr

1 Yazar, Mahmud es-Seyyid ed-Dugaym'ın bu konudaki detaylı çalışmasından alıntılarla müellifin telif ettiği eserler dışında mukabele, istinsah vb. yöntemlerle katkı sunduğu eserler hakkında bilgiler vermektedir. Bk. Sefer Yıldırım, *Mehmed et-Trabzonî'nin Ucâletü'z-zâd fî Şerhi Zuhri'l-me'âd fî mu'ârazati Bânet Su'âd adlı eseri (İnceleme ve tahkik),* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 27-30.

2 Bk. Uğur Kılıç, *Muhammed el-Medenî'nin Risâle fî Beyâni mâ Vaka'a min'el-Evhâmi fi Sıhâhi'l-Cevherî Adlı Eserinin Edisyon Kritiği,* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 20.

3 İbn Mâlik et-Tâî, *el-Elfiyye fi'n-Nahv,* Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1071, vr. 28b-50a.

4 Bk. Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi", *DEÜİFD,* 32 (2010): 87; Kılıç, *Muhammed el-Medenî'nin Risâle fî Beyâni mâ Vaka'a min'el-Evhâmi fi Sıhâhi'l-Cevherî Adlı Eserinin Edisyon Kritiği,* 20; Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye Alâ Nüzheti'n-Nazar Fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker adlı eseri ve hadis usûlüne katkısı,* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 20.

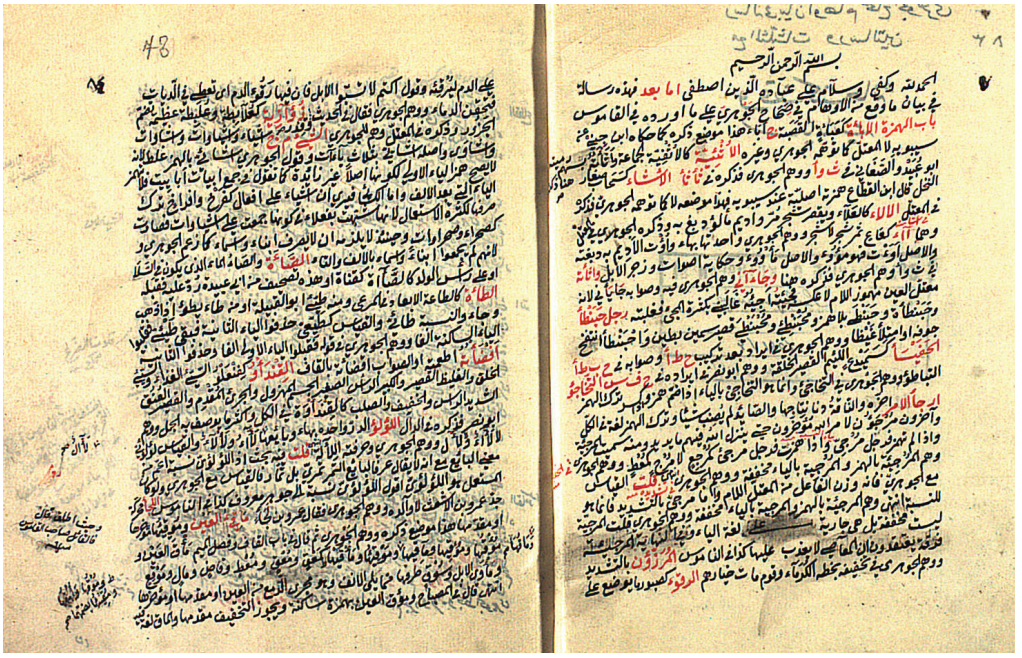
mahiyetinde büyük kısmı alıntı olan aldığı notlar/fişlemeler veya muhtevası itibariyle faydalı bilgiler derlemesi şeklinde değerlendirilebilir.[5]

Eserleri

Müellifin Arap diline dair tespit edebildiğimiz ve birçoğu üzerine akademik çalışma yapılmış olan yazma eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Risâle fi beyâni mâ vaka'a mine'l-evhâmi fi sıhâhi'l-Cevherî

Eserin tedarik ettiğimiz nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 84b-98a varakları arasındadır. Eser adı katalogda *Risâle fi beyâni mâ vaka'a mine'l-evhâmi fi sıhâhi'l-Cevherî* şeklinde kayıtlıdır. Zahriyyede ise *Risâle fi beyâni mâ vaka'a mine'l-evhâmi fi sıhâhi'l-Cevherî me'a'l-müsellesât ve Risaleteyn* şeklinde verilmiştir. Tek nüshasına ulaştığımız eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ferağ kaydına göre müellif nüshasıdır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede Fîruzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhit* adlı eserinde Cevherî'ye nispet edilen hataları ele almıştır. Uğur Kılıç eseri tahkik ederek yüksek lisans tezi olarak sunmuştur.[6]

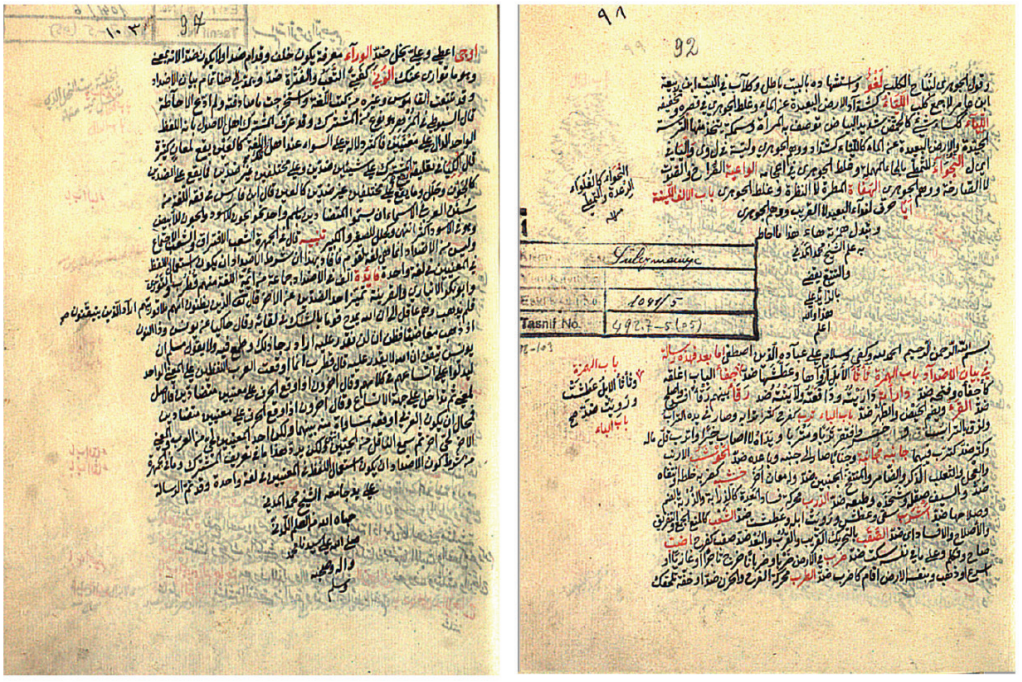
Resim 1: *Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041'de bulunan Risâle fi beyâni mâ vaka' mine'l-evhâmi fi Sıhâhi'l-Cevherî adlı eserin ilk iki sayfası*

5 Nitekim Yazma Eserler Kurumu, Yazma Eserler Veritabanında 1070 nolu mecmua "Mecmû'atü'l-Fevâ'id" adıyla kataloglanmıştır. Yazma nüsha hakkında verilen özet bilgide ilgili bölümün (43b-123a) muhtevası ise şu şekilde ifade edilmiştir: "…44b ve 108b sayfaları arasında Suyûtî'nin *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinin Garîbü'l-Kur'ân, Fezâ'ilü'l-Kur'ân, Havâssu'l-Kur'ân ve Mersûmu'l-Hatt ve Âdâbu Kitâbetih bölümleri, 109a sayfasında Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ* ve Ali el-Kârî'nin *Şerhu Kasîdeti Banet Su'âd* adlı eserlerinden alıntı, 109b ve 111a sayfaları arasında Nûreddin el-Halebî'nin *es-Sîretü'l-Halebiyye* adlı eserinden Peygamberimiz'in doğumundan vefatına kadar hayatının kısaca anlatıldığı bir bölüm, 111b ve 122a sayfaları arasında Suyûtî'nin *Cem'u'l-Cevâmi', Târîhu'l-Hulefâ',* Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,* İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserlerinden Peygamberimiz'in vefatından sonra Benî Sa'îde Sakifesi'nde gerçekleşen olaylardan ve bazı yerlerinde dört büyük halifenin faziletinden bahsedildiği bölümlerden alıntılar, 122b ve 123a sayfalarında sadece müennesi olan ve hem müzekkeri hem müennesi olan kelimelerin kısa bir listesi, (hangi eserden alıntılanmış olduğu tespit edilemedi, ayrıca bunu Medenî Mehmed Efendi'nin de yazmış olması muhtemeldir). Mecmua içerisinde ayrı ve tam iki risâle yer almasına rağmen mecmuayı bir araya getiren müellifin dikkate aldığı bütünlüğün bozulmaması için mecmua bir bütün olarak kataloglanması, içerisinde yer alan risâlelerin ve alıntı yapılan eser ve müellif adı bilgilerinin özet kısmında verilmesi tercih edilmiştir. Nüshada ağırlıklı olarak fıkıh, siyer ve tefsir eserlerinden alıntı yapılmıştır." Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, "Yazma Eserler Veritabanı", (Erişim: 30 Eylül 2023)

6 Muhammed el-Medenî, *Risâle fi beyâni'l- evhâmi ṣıḥâḥi'l-Cevherî,* Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041, vr. 84b-98a; Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'lmusta'ribîn ve'l-musteşrikîn* (Beyrut: Dârul-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 7/89; Uğur Kılıç, *Muhammed el-Medenî'nin Risâle fî Beyâni mâ Vaka'a min'el-Evhâmi fi Sıhâhi'l-Cevherî Adlı Eserinin Edisyon Kritiği.* Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

2. Risâle fi beyâni'l-ezdâd

Eserin tek nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 98a-103a varakları arasındadır. Eser adı katalogda *Risâle fi beyâni'l-ezdâd* şeklinde kayıtlıdır. Tek nüshası bulunan eserde telif tarihi ve yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede Fîruzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhit* adlı eserinde tespit ettiği "zıt" kelimeleri ve anlamlarını açıklamıştır. Ali Benli eseri tahkik ederek makale olarak yayınlamıştır.[7]

Resim 2: *Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041'de bulunan Risâle fi beyâni'l-ezdâd adlı yazma eserin ilk ve son sayfası*

3. Risâle fi'l-müsellesât

Eserin tedarik edebildiğimiz nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 103b-108b varakları arasındadır. Eser adı katalogda *Risâle fi'l-müsellesât* şeklinde kayıtlıdır. Tek nüshası bulunan eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ferağ kaydına göre müellif nüshasıdır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede müsellesât'ın[8] "müselles-i evvel, müselles-i evsat, müselles-i âhir" olmak üzere üçe ayrıldığını ifade etikten sonra tespit ettiği müselles kelimeleri alfabetik olarak kısa kısa açıklamalarla tahlil etmektedir. Yazma eserin kenarında düzeltme ve açıklama notları mevcuttur.[9]

4. Risâle fi müsellesâti'l-'ayn mine'l-ismi ve'l-fi'l

Eserin tedarik edebildiğimiz nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 108b-111a varakları arasındadır. Eser adı metin içinde *Risâle fi müsellesâti'l-'ayn*

---

7 Muhammed el-Medenî, *Risâle fi beyâni'l-ezdâd,* Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041, vr. 98a-103a; Ziriklî, *el-A'lâm,* 7/89; Ali Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", *Eskiyeni*/31 (Aralık 2015), 147-172.

8 Müselles, harekeleri farklı, aynı kök harflerini taşıyan üçlü kelime grupları için kullanılan bir dilbilim kavramıdır. Müselles kavramı karşılığında tahrif kelimesi de kullanılmaktadır. Genellikle aynı sarf kökünden gelmesine rağmen, kalıpları aynı olmayan müselles kelimeler de bulunmaktadır. Bk. Yakup Civelek, "Arap Dilbiliminde 'Müselles' Kavramı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2 (2001), 476-477.

9 Ziriklî, *el-A'lâm,* 7/89; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâ'u'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, 1955), 2/345.

mine'l-isim ve'l-fi'l şeklinde geçmektedir. Tek nüshası bulunan eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede bazı isim ve fillerden örnekler vererek ayne'l-fiil'i (ikinci harf) müselles olan kelimeleri alfabetik olarak kısa kısa açıklamalarla tahlil etmektedir. Yazma eserin kenarında düzeltme ve açıklama notları mevcuttur.[10]

5. Ruseyyiletun fi müsellesâti'l-lâm

Eserin tedarik edebildiğimiz nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 111a-111b varakları arasındadır. Eser adı metin içinde *Ruseyyiletun fi müsellesâti'l-lâm* şeklinde geçmektedir. Tek nüshası bulunan eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede lâme'l-fiil'i (son harf) müselles olan kelimeleri alfabetik olarak kısa açıklamalarla tahlil etmektedir. Yazma eserin kenarında düzeltme ve açıklama notları mevcuttur.[11]

Nihal Değer yukarıda saydığımız bu üç risaleyi tahkik ederek yüksek lisans tezi olarak sunmuştur. Yazar üç risaleyi "Musellesât fi'l-luga" başlığı altında her bir risaleyi kitabın bir bölümü sayarak tek bir eser gibi değerlendirerek çalışmıştır.[12]

6. Ruseyyiletun fimâ yete'addâ ve lâ yete'addâ

Eserin tedarik edebildiğimiz nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 111b-113a varakları arasındadır. Eser adı metin içinde *Ruseyyiletun fimâ yete'addâ ve lâ yete'addâ* şeklinde geçmektedir. Bağdâdî ve Bursalı Mehmed Tahir Efendi[13] eserin adını "*Risâletun fimâ yete'addâ ve mâ lâ yete'addâ/*رِسَالَة فِيمَا يتَعَدَّى وَمَا لَا يتَعَدَّى" şeklinde nakletmektedir. Eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede müte'addi (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) fiillerden örnekler eşliğinde tahliller yapmaktadır. Son harfe göre alfabetik olarak sıralanan fillerin kökeni, masdar hali ve tekil-çoğul ile harekeleri hakkında bilgi vermektedir. Yazma eserin kenarında düzeltme ve açıklama notları mevcuttur.[14] Mustafa Kamil Ahmet ve Zafer Hayrullah Cemil eseri tahkik ederek makale olarak yayınlamıştır.[15]

7. Ruseyyiletun fi beyâni'l-elfâzı'l-letî yestevî fihe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-müennes

Eserin tedarik edebildiğimiz nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1041'de müellife ait olan koleksiyonun 113a-113b varakları arasındadır. Eser adı metin içinde *Hâzihi Ruseyyiletun fi beyâni'l-elfâzı'l-letî yestevî fihe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-müennes* şeklinde geçmektedir. Eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Murat Sula eseri tahkik ederek makale olarak yayınlamıştır.[16]

8. Risâletun fi beyâni mâ yuzekkeru ve yüennesu ve mâ yetbe'uhu mine'l-fevâidi'l-mühimme

Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1068'de koleksiyonun 227b-234a varakları arasındadır. Eser adı yazma eserler veri tabanında "Risâletün fî Beyâni

---

10 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1041, 108b-111a; Ziriklî, *el-A'lâm,* 7/89; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn,* 2/345.

11 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1041, 111a-111b; Ziriklî, *el-A'lâm,* 7/89; Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn,* 2/345.

12 Bk. Nihal Değer, *Muhammed Medenî'nin Müsellesat Risalesi'nin Tahkiki,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

13 Bk. Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'ârifîn,* 2/345; Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* (İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.), 1/156.

14 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1041, 111b-113a.

15 Bk. Mustafa Kâmil Ahmet ve Zafer Hayrullah Cemil, "Ruseyyiletun fîmâ yete'addâ ve lâ yete'addâ li't-Trabzûnî", *Mecelletu Câmi'eti'l-Anbâr li'l-luğât ve'l-Âdâb,* 26 (2018), 25-53.

16 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1041, 113a-113b; Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi", *DEÜİFD,* 32 (2010): 77-110.

mâ yüzekkeru vemâ yüennes/رسالة في بيان ما يذكر وما يؤنث" şeklindedir ancak metin içinde "*Risâletun fî beyâni mâ yuzekkeru ve yüennesu ve mâ yetbe'uhu mine'l-fevâidi'l-mühimme"* şeklinde geçmektedir. Bu sebeple başlığı eserin içinde geçtiği şekilde vermek daha doğru gözükmektedir. Ferağ kaydına göre müellif eserini 1182/1769 yılı Rebîulevvel ayı son Perşembe günü ikindiden sonra tamamlamıştır. Müellif bu risalede ilk önce müennes ismin alametlerini anlatmaktadır. Devamında ayet-i kerimeden istişhadler, başta sözlük kitapları olmak üzere temel kaynaklar ve Arap dili âlimlerinden referanslarla örnekler eşliğinde konuyu detaylandırmaktadır. Eserin sonunda alfabetik olarak sadece müennes ile hem müennes hem de müzekker olan bazı kelimeleri kısa açıklamalarla zikretmektedir. Müzekker-müennes'e dair birçok hususa değinen müellifin bu risalesi, Rağad Cihad Abd tarafından tahkik edilerek makale olarak yayınlanmıştır.[17]

9. Ruseyyiletun fi beyâni ğalatâti'l-'avâmm 'alâ vechi'l-îcâz

Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Ktp., Süleymaniye böl. Nr. 1068'de koleksiyonun 234b-246a varakları arasındadır. Eser adı metin içinde *Ruseyyiletun fî beyâni ğalatâti'l-'avâmm 'alâ vechi'l-îcâz* şeklinde geçmektedir. Eserde telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif bu risalede eserini veciz bir şekilde kaleme aldığını ifade ettikten sonra hatalı kelime kullanımları hakkında başta fıkıhçılar olmak üzere önemli âlimlerin görüşlerini kaynak ismi vererek zikretmektedir. Ardından alfabetik bir şekilde halkın Arap diline dair hatalı kullandığı kelimeleri doğru ve yanlış kullanımına değindiği kısa açıklamalarla sıralamaktadır.[18]

10 Ucâletü'z-zâd fî şerhî Zuhri'l-meâd fî muârazati Bânet suâd / Şerhu Kasîdeti Bânet su'âd

İmam Bûsîrî'ye ait *Zuhru'l-meʿâd fî muʿârazati Bânet Suʿâd* adlı kasîdenin İbn Da'seyn Abdülmelik el-Yemenî (ö. 1006/1598) tarafından *İʿdâdu'z-zâd bi Şerh-i Zuhri'l-meʿâd fî muʿârazati Bânet Suʿâd* adıyla yapılan şerhinin muhtasarıdır. Trabzonî eserini yazma gerekçesi olarak İbn Da'seyn'in şerhinin çok uzun olmasını göstermiştir. Girişte Bûsîrî'nin hayatı ve methiye türü kasidelerin birçok âlim tarafından çalışmaya konu edilmesinin öneminden bahseden müellif, devamında İbn Da'seyn'in metodunu takip ederek kasideyi el-luğa, el-ma'nâ, fasl, el-i'râb başlıkları altında tahlil etmiştir. Trabzonî kendi görüşlerini metin içerisinde "اَقُول" lafzıyla, metin dışında minhuvat kayıtlarıyla belirtmiştir. Türkiye Kütüphanelerinde iki yazma nüshasına[19] rastladığımız eser Sefer Yıldırım tarafından tahkik edilerek doktora tezi olarak sunulmuştur.[20]

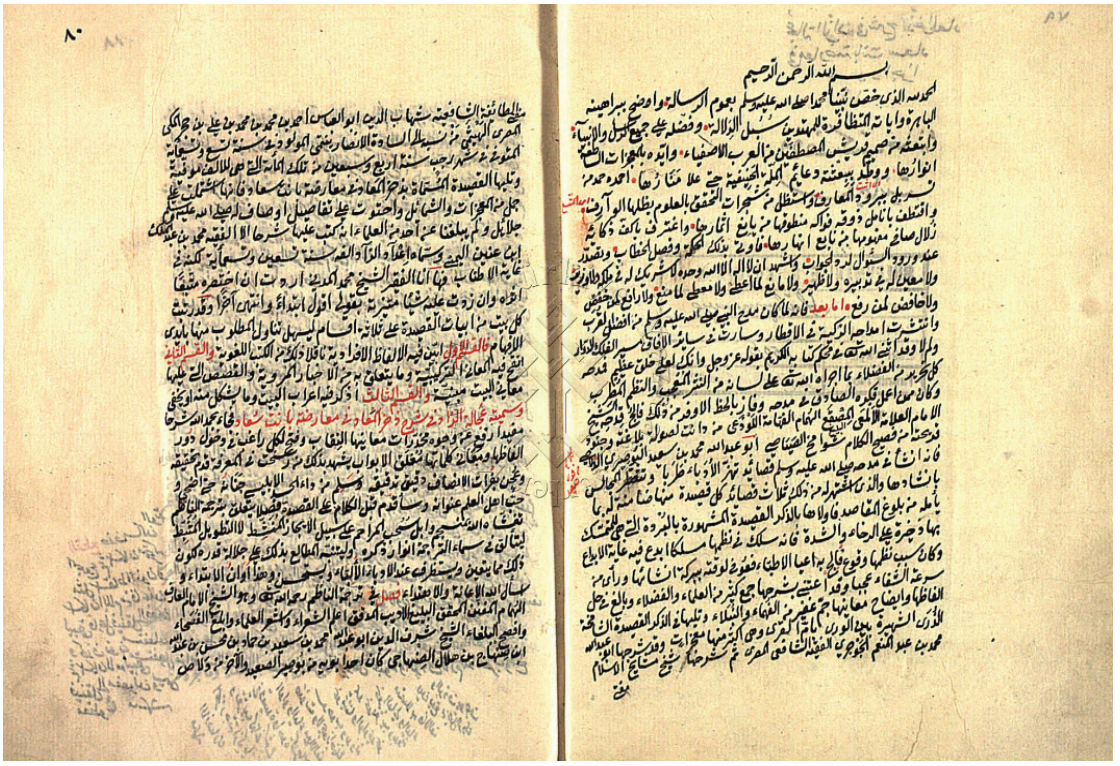
---

17 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1068, 227b-234a; Bk. Rağad Cihad Abd, "Risâletun fî beyânı mâ-yuzekkeru ve mâ yu'ennesu li Muhammed b. Mahmud et-Trabzûnî", *Mecelletu Surra men Ra'a li'd-dirâsâti'l-İnsâniyye,* 17/66 (2021), 279-324.

18 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1068, 234b-246a.

19 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, Nr. 1050, 79b-256a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, no. 2786.

20 Sefer Yıldırım, *Mehmed et-Trabzonî'nin Ucâletü'z-zâd fî Şerhi Zuhri'l-me'âd fî mu'ârazati Bânet Su'âd adlı eseri (İnceleme ve tahkik)*.

Resim 3: *Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1050'de bulunan Ucâletü'z-zâd fî şerhî Zuhri'l-meâd fî muârazati Bânet suâd adlı eserin ilk iki sayfası*

11. Risâletun fi beyâni evzâni'l-esmâ

Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Ktp., Fatih böl. Nr. 5333-10'daki mecmuada 144a-145a varakları arasındadır. Eser adı katalogda *Risâle fî Beyâni Evzâni'l-Esmâ* şeklinde kayıtlıdır. Eserin adı yazma eserin kapağında *Risâletun li'l-Medenî fî Evzâni'l-Esmâ* şeklindedir. Tek nüshasına rastladığımız eserin telif tarihi ve yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Eser Arap dili ilmine dair olup dili Arapçadır. Müellif bu risalede isimlerin tekil çoğul hallerinden bahsetmektedir. Sadece bir varağı mevcut olan yazma eserin devamı eksiktir.[21]

Kaynakça

Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye Alâ Nüzheti'n-Nazar Fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker adlı eseri ve hadis usûlüne katkısı.* Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifîn*. Tsh. Kilisli Rifat Bilge - İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal. 2 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1951.

Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı". *Eskiyeni*/31 (Aralık 2015), 147-172.

Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. Fikri Yavuz & İsmail Özen. Meral Yayınevi, t.y.

Cihad Abd, Rağad. "Risâletun fî beyânı mâ-yuzekkeru ve mâ yu'ennesu li Muhammed b. Mahmud et-Trabzûnî". *Mecelletu Surra men Ra'a li'd-dirâsâti'l-İnsâniyye* 17/66 (2021), 279-324.

[21] Süleymaniye Ktp., Fatih, Nr. 5333-10, 144a-145a.

Civelek, Yakup. "Arap Dilbiliminde 'Müselles' Kavramı". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2001), 475-490.

Değer, Nihal. *Muhammed Medenî'nin Müsellesat Risalesi'nin Tahkiki.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Kâmil Ahmet, Mustafa & Cemil, Zafer Hayrullah. "Ruseyyiletun fîmâ yete'addâ ve lâ yete'addâ li't-Trabzûnî". *Mecelletu Câmi'eti'l-Anbâr li'l-luğât ve'l-Âdâb.* 26 (2018), 25-53.

Kılıç, Uğur. *Muhammed el-Medenî'nin Risâle fî Beyâni mâ Vaka'a min'el-Evhâmi fi Sıhâhi'l-Cevherî Adlı Eserinin Edisyon Kritiği.* Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzı'l-Letî Yestevî fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi". *DEÜİFD,* 32 (2010), 77-110.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Yazma Eserler Veritabanı". Erişim 30 Eylül 2023. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/145116

Yıldırım, Sefer. *Mehmed et-Trabzonî'nin Ucâletü'z-zâd fî Şerhi Zuhri'l-me'âd fî mu'ârazati Bânet Su'âd adlı eseri (İnceleme ve tahkik)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn.* 8 Cilt. Beyrut: Dârul-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN TASAVVUFLA İLGİLİ ESERLERİ

İbrahim EROL[*]

Eseri

Hâşiyetü nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl

Eser Suriye'nin Hama vilayetinde doğan fakat daha sonra Mısır'da ilmî hayatına devam eden Seyyid Ahmed el-Hamevî'ye (ö. 1098/1687)[1] ait *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti'-tasarrufî li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl* adlı telifin[2] Trabzonî tarafından yapılan hâşiyesidir. Başta Arap Dili olmakla tefsir, hadis, kelâm vb. ilimlerde eser telifi bakımından oldukça velut bir müellif olan Medenî'nin, kaleme aldığı risalelerindeki tasavvufî motivasyonu dikkat çekmektedir. Yazılarına başlarken kendini fakîr, âciz, miskîn ve şeyh gibi ifadelerle nitelemesi müellifin sûfî karakterini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Mehmet Tahir onun Kâdirî şeyhi olduğunu belirtmiştir.[3]

Trabzonî'nin, böyle bir risaleye niçin hâşiye yazma gereği duyduğu, üzerinde durulması gereken bir konudur. Yaşadığı dönemde halk arasında güncelliğini koruyan dinî meselelere yönelik eserler kaleme alması veya tedavüldeki meselelere yönelik daha önce yazılan eserleri şerh etmesi ya da hâşiye yazması onun sosyo-dinî hayatın içinde olduğunu göstermektedir. Kendi döneminde, sigaranın haramlığına dair verilen bir fetvanın tutarlı olmadığına dair bir risale kaleme alarak, hakkında kesin naslar bulunmayan bir konuda haram hükmünün verilmesini eleştirmesi bu görüşü desteklemektedir.[4] Ayrıca *Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl* adlı eseri hem istinsah etmesi hem de ona hâşiye yazması Medenî'nin hem tasavvufa olan ilgisine hem de sosyo-dinî hayatta carî olan ilmî konuları takip ettiğine işaret etmektedir.

Eserde ilk olarak velî/evliyâ ve kerâmet kavramları delillerle izah edilmeye çalışılmıştır. Fakat telifin merkeze aldığı soru, özellikle velîlerin kerametlerinin/tasarruflarının vefatlarından sonra da devam edip etmeyeceği hususudur. Buna bağlı olarak, ölümlerinden sonra velilerin kerametinin/tasarrufunun devam edeceğine inanan kimselerin küfre düşüp düşmeyecekleri konusu da risalenin irdelediği bir diğer meseledir. Eserde ele alınan konuların halk arasında tartışıldığı, bu tartışmanın iman-küfür kamplaşmasına yol açtığı ifade edilmiştir. Hatta meselenin dönemin Mısır valisi Abdurrahman Abdi Paşa'nın (1676-1680) düzenlemiş olduğu mutat ilim meclislerinde de müzakere edildiği belirtilmiş, görülen lüzum üzerine bu ve benzeri konulara dair bir izahat yapılmasının gerekliliği müellif tarafından risalenin giriş kısmında

---

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

1 Hayatı hakkında fazla malumat bulunmayan müellif doğum yeri olan Hama'ya nispetle Hamevî, hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Mısır'a nispetle de Mısrî olarak anılmıştır. Mısırda önemli âlimlerden ders alan Hamevî özellikle Hanefî fıkhında derinleşmiş olduğundan eserlerinde Hanefî nisbesini de kullanmıştır. Kahire'de Süleymâniye ve Hüseyniye medreselerinde de müderrislik yapan Hamevî'ye ait muhtelif kütüphanelerde sekize yakın eser tespit edilmiştir. Bk. Mustafa Sinanoğlu, "Ahmed b. Muhammed el-Hamevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/456.

2 Seyyid Ahmed el-Hamevî, *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti'-tasarrufî li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl,* (Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78), 1b-19b.

3 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* 1/156.

4 Mehmed Medenî et-Trabzonî, *Risâletü fî beyânî hükmi'd-duhân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, no. 1041), 173b-177b.

vurgulanmıştır.[5] Bu kısımda Medenî, metne Abdurrahman Paşa'ya ait onun üstün idarî kabiliyetlerini, ferasetini, ilme ve ilim ehline verdiği önemi ifade eden açıklamalar eklemiştir.[6]

Eserde velî, kerâmet gibi kavramların analizi yapılırken geniş ölçüde Taftazânî'den istifade edilmiştir. Buna göre velî; imkânı nispetinde Allah Teâlâ ve sıfatları hakkında marifet ve bilgi sahibi olan (ârif-i billâh), ibadet ve itaatte istikamet sahibi, günahlara ve kötülüklere karşı her daim teyakkuzda olan ve dünyevi hırslara, hazlara ve şehvetlere dalmayan kimsedir. Kerâmet ise peygamberlik/nübüvvet davasıyla ilgili olmamak kaydıyla velîden zuhûr eden harikulade hadiselerdir. Kerâmetin hakikatine ve mahiyetine yönelik gerek sahabeden gerekse de onlardan sonra gelenlerden mebzul miktarda rivâyet mevcuttur. Ayrıca Kur'ân'da Hz. Meryem'in ve Hz. Süleyman'ın vezirinin kerametlerinden bahsedilmektedir. [7]

Eser, mucize ve kerâmet arasındaki ilişkiyi derin bir tahlile tabi tutarak esas meseleye zemin hazırlamıştır. Sünnî akîdeye göre mantıkî açıdan mucizenin imkânı aynı zamanda kerâmetin varlığının bir ispatıdır. Buna göre mucizeler peygamberlik iddiasında bulunan nebinin nübüvvetini ispat maksadıyla insanları aciz bırakma ve onlara meydan okuma gibi karakterlere sahiptir. Bu sebeple peygamberler mucizelerini izhar etmek/ben peygamberim demek mecburiyetindedirler. Velîler ise kerametlerini izhar etmek mecburiyetinde değildirler. Ayrıca bir velinin kerameti o velinin tabii bulunduğu peygambere ait bir mucizedir.[8] Bu sebeple velî, peygamberin yoluna tam bir biçimde ittiba eden kimsedir. Bazı âlimlere göre de velîlerden zuhûr eden kerâmet tâbi oldukları nebinin doğruluğunu teyit eden mucizelerdir. Müellif, peygamberlerin de ölümlerinden sonra tasarrufları devam ettiğini söylemektedir. Ancak onlar ölümlerinden sonra nübüvvetlerini ispatla mecbur değildirler. Bu sebeple vefatlarından sonra ortaya çıkan harikulade fiilleri mucize kabilinden değil kerâmet olarak anlaşılmalıdır.[9]

Bu bilgilerden sonra risâle velîlerin tasarruflarının da tıpkı nebîler gibi ölümlerinden sonra devam edip etmemesi meselesini ele almış ve bunun mümkün olduğunu, imkân dâhilinde olan her şeyin pratikte de zuhurunun caiz olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Tirmizî'den gelen bir rivayeti esas almak suretiyle istidlâlde bulunulmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamberin ashabından biri kabir olduğunu bilmediği bir yerin üzerinde çadırını kurmuş, bir müddet sonra orada Mülk sûresini sonuna kadar okuyan bir insanın olduğunu fark etmişti. Bu sahabî durumu Hz. Peygambere haber vermiş o da kendisine; *bu sûre engelleyici ve kurtarıcıdır, okuyan kimseyi kabir azabından kurtarır.* Buyurmuştur.[10] Medenî, sahabînin iddia ettiği şeyin onun uykusunda veya yakaza halinde gerçekleşme ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[11] Aynı zamanda bir hadis âlimi olan Medenî'nin, tartışmalara değinmemiş olsa bile hadisin sıhhati hakkında yapılan yorumlardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Zira benzer rivayetlerin başka kaynaklarda da yer aldığı yorumunu yapan Medenî bazı âlimlerin bu hadise "ğarîb" dediklerini ifade ederek yine de bu rivayetin konu hakkındaki en güçlü delillerinden biri olduğunun altını çizmiştir.[12]

Konuyu başka delillerle de izah etmeye çalışan müellife göre velinin, ölümünden sonra da kerametinin devam etmeyeceğine yönelik herhangi bir nas yoktur. Dünya hayatı aklen ahiret hayatının karşısında/onun zıddı bir konumdadır. Ahiret hayatı ise insanın ölümüyle başlayan değil onun kabirden yeniden dirilmesiyle başlayan hayatın adıdır. Bu durumda berzah hayatı, yani insanın ölümüyle kabirden

5 Hamevî, *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl,* 2b.

6 Mehmed Medenî et-Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 207a.

7 Sa'duddîn Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid,* haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Degâh Yayınları, 1981), 314-315.

8 Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl* (Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 207b.

9 Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl* (Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 207b.

10 Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), "Fezâilü'l-Kur'ân", 2890.

11 Trabzonî, *Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl,* 207b.

12 Trabzonî, *Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl,* 207b.

yeniden dirilmesi arasında geçen süre dünya hayatına ait bir zaman dilimidir. Müellif, İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350); *berzah hayatı dünyadandır(berzah hayatında teklif devam edecektir)*.[13] Dediğini naklederek kerametin zuhur mekânı olarak dünya ve berzah arasında bir fark bulunmadığını veya berzahın dünya hayatının bir parçası olduğunu ileri sürmüştür.[14]

Risale, konuyla yakından alakalı bir kelime olan "tasarruf" kavramına bir açıklık getirmese de onun keramet kavramından daha özel bir mana taşıdığını belirterek[15] tasarrufun, kerametin çeşitlerinden biri olduğunun altını çizmiştir. Bu bölümde Sübkî'nin (ö. 771/1370) tasarrufa dair görüşlerini serdeden müellife göre tasarruf makamı kerametin bir çeşididir. Bu kimseler Allah'ın izni ve kudretiyle yağmur yağdırmaya bile muktedirdirler.[16] İşte bu tasarruf istidadı Allah Teâlâ tarafından bir nimet, destek ve ikram olarak velîye verilmiştir. Velî bazen ölüyle konuşup onun berzahtaki haline muttali olabilir. Uykusunda veya uyanıkken gaybî meseleleri müşâhade edebilir veya vefatından sonra bile insanların rüyasına girip onlarla iletişim kurabilir. İnsanlar için Allah'tan bir şey talep edebilir yahut insanlar velî ile hem hayattayken hem de vefatlarından sonra tevessülde bulunabilirler. Velî ister hayatta isterse de ölmüş olsun kendilerine isnâd edilen kerâmetlerin fâili gerçekte Allah'tır. Bu inanca sahip olan bir Müslüman itikadından dolayı tekfir edilemez. [17] Medenî metnin bu kısmında veliden zuhur eden harikulade hallerin nispeti hususuna dikkatleri çekmiştir. Harikulade hallerin velîden/onun eliyle zuhûr etmesi insanlarda özellikle de avâmın nazarında bu fiillerin veliye nispet edilmesi gibi bir yanılgıya sebep olduğuna işaret etmiştir. Oysa bu harikulade fiillerin yaratıcısının Allah olduğuna inanan kimse tekfir edilemez.[18]

Risâlenin son kısmında ise insanın rûhânî ve cismânî yönleri kerâmet–âlem ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. Buna göre; insanın varlığı âlem-i şehâdet diye de bilinen bu dünyada görüntü olarak bir suret ile sınırlı olsa da velîler bu durumdan müstesnadır. Zira onların rûhânî yönleri cismânî yönlerine galiptir. Bu durumda velînin tek bir suret ile sınırlılığı ortadan kalkmış olur. Bu durum aynı zamanda velînin âlem-i ecsâmdan melekût âlemine ruhsal ve berzahî miracıdır. Bu noktada risale müellifi "misâl âleminin" önemine vurgu yapmıştır. Misal âlemi bedensel formun sınırlayıcı kalıbından kurtulup özgürleşen, cezbe ve riyazet ile velîlik makamını elde edenlerin manevî vatanlarıdır. Kerametlerin bir kısmı da Misâl âleminde gerçekleşmektedir. Velîler işte bu âlemle irtibatlarından ötürü gayba dair haberleri bilebilirler.[19] Medenî bu bilgilere ek olarak kısaca diğer âlemlerin isimlerini yazmakla iktifa etmiş konuyla ilgili herhangi bir detay vermemiştir.[20]

Hatime kısmında müellif, velînin bazı gaybî haberlere muttali olmasına getirilen itirazları ele almıştır. Bazı kimseler; *de ki: "Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez."*[21] Ayetini delil göstererek mutlak surette hiç kimsenin gaybı bilmeyeceğini, bu konuda ayetin umûmîlik bildirdiğini öne sürdüklerini belirtmiştir. Müellife göre bu yargı doğru değildir. Çünkü Arap Dili belâgatında selbin umûmîliği[22] küllî değil cüz'î bir olumsuzluğu ifade eder. Âyette ise selb-i umûmî mevcuttur. Yani olumsuzluk bildiren edat umûm bildiren lafızdan önce gelmiştir. Bu durumda Bu durumda

13 İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn,* çev. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/178.

14 Trabzonî, *Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl,* 208a.

15 Geniş bilgi için bk. Abdülhakim Yüce, "Kozmik Yetki: Tasarruf", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (Haziran 2005)*,* 39, 40.

16 Sübkî kerametin çeşitlerini yirmi beş madde olarak özetlemiş Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü Şâfi iyyeti'l-kübrâ,* thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvi (**Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1918**), 2/338-344.

17 Sübkî, *Tabakât,* 2/341; Hamevî, *Nefehâti'l-kurb,* (Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78), 8a.

18 Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb,* 208b.

19 Hamevî, , *Nefehâti'l-kurb,* (Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78), 12a-13b. Ayrıca bk. Sübkî, *Tabakât,* 2/342; Büşra Arslan Meçin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020), 128, 148, 220.

20 Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb,* 208b

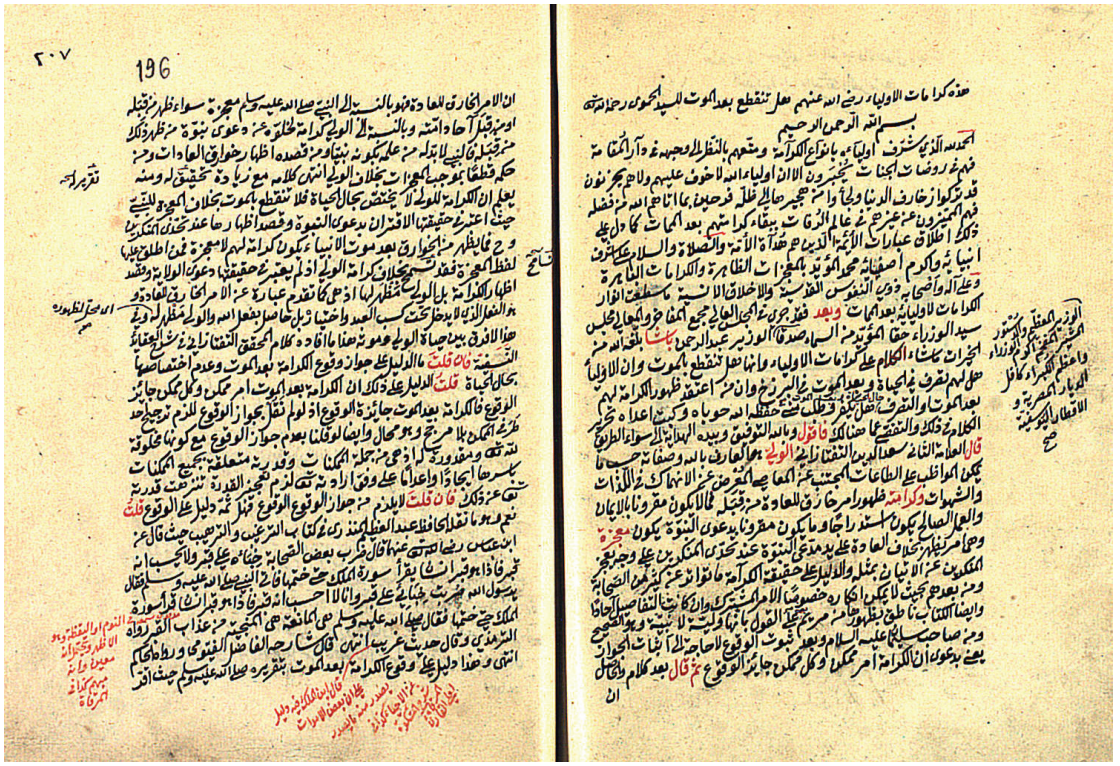
21 en-Neml, 27/65.

22 Selb-i umûmî bildiren ifadelerde ilgili fertlerin mecmuundan nefyedilen hüküm, fertlerin bir kısmı için mümkün ve geçerli olabilir. Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, t.s.), 124.

âyet, sadece Allah'ın gaybı bildiği, onun bildireceği veya izin verdiği kimselerinde bazı gaybî bilgileri bilebileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Öyleyse bu belağî izahtan sonra velinin gaybe dair bazı meseleleri bilmesi veya bildirmesi itikadında olan kimse tekfir edilemez. [23]

Medenî meselenin bu kısmında İmâm-ı Azam'ın Müslümanın tekfirine yönelik fetvasını hatırlatmıştır. Buna göre ehl-i kıble[24] yani Hz. Peygamberin getirdiği dine gerçekten iman eden kimse günahkâr olsa bile tekfir edilemez.[25] Zira ona göre iman kalp ile tasdik dil ile ikrar olduğuna göre küfür bunun zıddıdır. Zarûrât-ı dîniyyeden birini bilerek inkâr etmek küfürdür. Küfür ise zorlama olmaksızın iradî bir şekilde inkâr ve yalanlamadır. Medenî ayrıca İmâm-ı Âzam'ın, imanın da küfrün de iradî eylemler olduğu düşüncesinin altını çizmiştir.[26]

İslam ilimler açısından önemli bir konumda bulunan şerh, hâşiye ve talik geleneği bağlamında Medenî'nin *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb* adlı risaleye katkılarını şu şekilde özetleyebiliriz. Eserin tamamına bakıldığında Trabzonî'nin risalenin metnine ve muhtevasına müdahil olmadığı görülmektedir. O, daha çok metinde geçen özel isimlere yönelik açıklamalarda bulunmuş, müellifin istidlâlde bulunduğu hadislerin sıhhatine yönelik kısa izahlar getirmiştir. Müellifin risalede ifade etmeye çalıştığı hususları destekler mahiyette ana metnin yanına kısa eklemelerde bulunmak suretiyle açıklama faaliyetinde bulunan Medenî'nin bu çalışması her ne kadar bazı çalışmalarda ve katalog kayıtlarında "şerh" şeklinde isimlendirilse de onun bu çalışmasının hâşiye olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Trabzonî bu eseri hem istinsah etmiş hem de gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapmak suretiyle bir anlamda istinsah hâşiyesi diyebileceğimiz bir çalışma ortaya koymuştur.

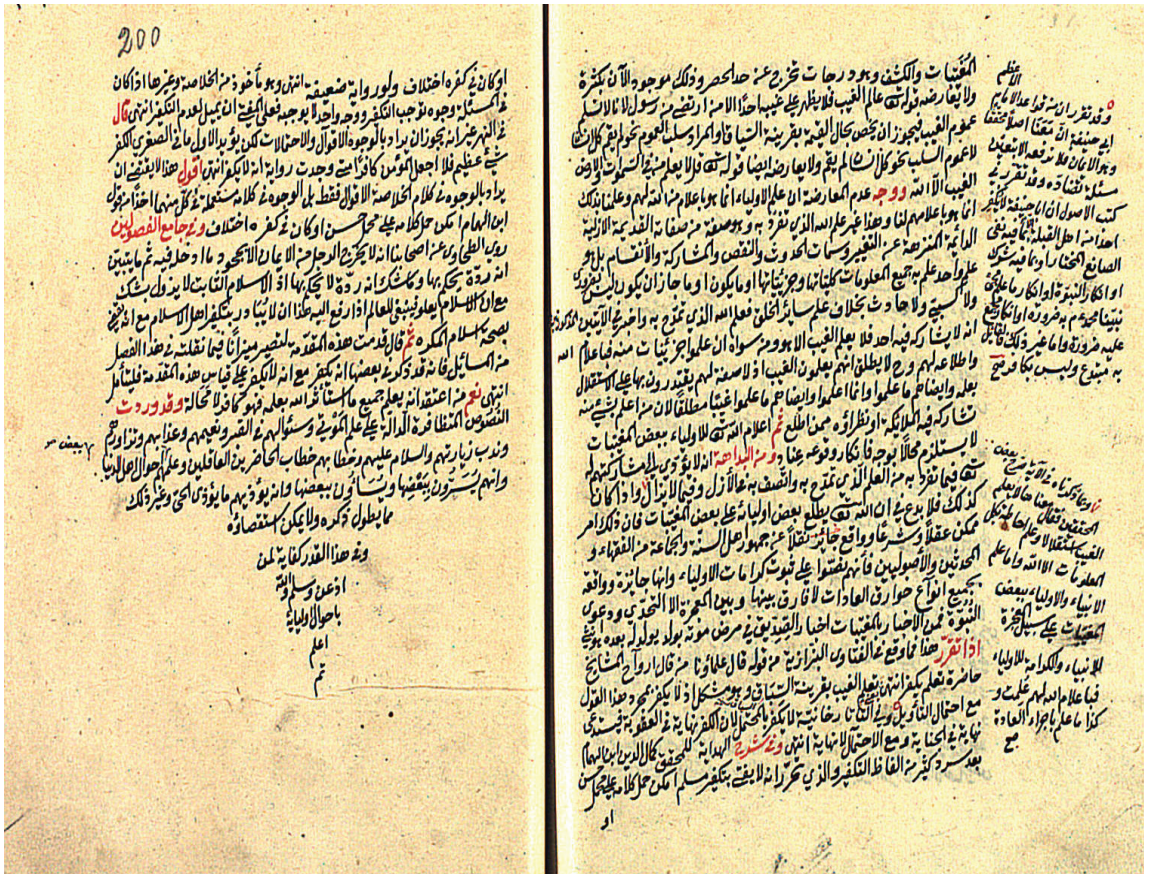
Resim 1: *Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl* adlı risâlenin ilk ilk iki sayfası

23 Hamevî, *Nefehâti'l-kurb,* (Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78), 15b.

24 Ehl-i kıble tanımı, kıbleye yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inananlar şeklinde anlaşılabileceği gibi, inanılması zaruri olan itikadî meseleler üzerinde müttefik olanlar şeklinde de anlaşılabilir. Geniş bilgi için bk. Metin Yurdagür, "Ehl-i Kıble", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/515.

25 Nûman b. Sâbit Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-ebsât*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 33-34.

26 Trabzonî, *Hâşiyetü nefehâti'l-kurb,* 211a.

Resim 2: *Hâşiyetü Nefehâti'l-kurb ve'l-ittisâl* adlı risâlenin son iki sayfası

Kaynakça

Hâşimî, Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, t.s..

Hamevî, Seyyid Ahmed. *Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti'-tasarrufî li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl.* Kütahya: Vahîd Efendi ktp. no. 78. 1b-19b.

Medenî, Mehmed et-Trabzonî. *Risâletü fî beyânî hükmi'd-duhân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Koleksiyonu, no. 1041), 173b-177b.

Bursalı Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri.* 1/156.

Taftâzânî, Sa'duddîn. *Şerhu'l-akâid.* haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Degâh Yayınları, 1981.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *Sünenü't-Tirmizî,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988. "Fezâilü'l-Kur'ân", 2890.

İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn,* çev. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/178.

bk. Abdülhakim Yüce, "Kozmik Yetki: Tasarruf", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (Haziran 2005), 39, 40.

Tâceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü Şâfi iyyeti'l-kübrâ,* thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvi (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1918), 2/338-344.

Büşra Arslan Meçin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020), 128, 148, 220.

Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, t.s.), 124.

MUHAMMED MA‘RÛF B. MUHAMMED ŞERÎF ET-TRABZONÎ ÂRİFÎ VE ESERLERİ

Osman Nuri KARADAYI[*]

Hayatı

Mehmed Ma’ruf Efendi, XVI. yüzyılda III. Murad döneminde yaşamış, çeşitli medreselerde müderrislik yapmış bir âlim, mutasavvıf ve şairlerden biridir. Asıl adı Muhammed olup el-Ma‘rûf b. Muhammed, Ma‘rûf Çelebi, Ma‘rûf Efendi, İbnü’ş-Şerif, Kâşî[1] Mehmet el-Ma‘rûf namlarıyla bilinmiştir. Şiirlerinde Ârifî mahlasını kullanmış, neseben Abbasî, müvelleden Trabzonî olduğunu kendisi ifade etmiştir.[2]

Doğum tarihi tam olarak bilinmese de Trabzon’da doğmuştur. Osmanlı’nın duraklama devrinde yaşayan müellifin tahsil döneminden sonra İstanbul’da başlayıp Kahire’de son bulan on altı yıllık bir çalışma hayatı olmuştur. İstanbul’da Haseki Sultaniye ve İbrahim Paşa medreselerinde, Bursa’da Muradiye medresesinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra İzmir, Diyarbakır, Şam ve Kahire’de kadılık görevi yürütmüştür. Bursa’daki Muradiye medresesinde müderrislik yaptığı sırada vezir-i azam Sinan Paşa’nın muallimi, müşaviri ve sırdaşı olmuştur. Osmanlı idaresinde yapmış olduğu görevler, kaleme aldığı şiirler, yaptığı şerh ve tercüme faaliyetleri göz önüne alınırsa iyi bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. 1002/1595 yılında Kahire’de vefat etmiş ve Karafe-i Kübra kabristanında İbnu’l-Fâriz’in türbesi yakınına defnedilmiştir.[3]

Eserleriyle tasavvuf düşüncesi ve literatürüne önemli katkılarda bulunan Ma‘rûf Efendi’nin hangi zat ve tarikata intisap ettiği hakkında net bilgi yoktur. Ancak hayatı hakkında değerli bilgiler veren Nev’îzâde kendisini *“‘ālim-i ‘āmil, kāmil-i şāmil, meşā’iḫ-ı kirāma ḳaviyyü’l-i‘tiḳād, kütüb-i taṣavvuf müṭāla‘asına mu‘tād, ‘ārif-i esrār-ı ṣūfiyye, gencūr-ı leṭā’if-i ḫafiyye idi”* [4], yine Kınalızade “*Sadef-i vücûd-ı pür-ihtirâmı erba’în pâyei erba’îni itmâm eyleyüp bürûdet-i hamsîn pâye-i hamsîni sühûlet ile geçürüp bahâr-ı murâd ve ‘arâr-ı mübtegâ-yı fu’âda vâsıl u nâ’il olup vücûd-ı kâmili meydân-ı cihânda emsâl ü akrânına gâlib ü münâzıl olmış idi*”[5], Bursalı Mehmed Tahir ise *“meslek-i kadîm-i tasavvufa müntesib idi”*[6] ifadeleriyle vasf etmektedir. Beyanî ise Bayramiyye tarikatı müntesibi olduğunu bildirmek-

[*] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, onuri.karadayi@atauni.edu.tr

1 Elyazması nüshalar incelendiğinde müellifin tevazu ifadesi olarak “katı kalpli” anlamında kâsî (قاسي) ünvanını kullandığı, bir tashif sonucu Kâşî şeklinde tanıtıldığı anlaşılmaktadır.

2 Muhammed Ma‘rûf b. Muhammed Şerîf b. Abdulganî et-Trabzonî el-Abbâsî. *Terceme-i Reşehât-ı Aynü’l-Hayât.* İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 13 Receb 995), vr. 304b. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/175352

3 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk.: Nev’îzâde Atâ’î, *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik,* (hazırlayan: Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, 1: 943-944; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* I-III (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009), 2:22; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3: 932; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 48; Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993), 1: 41-42. Süleyman Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi”, *KTÜİFD* 5, sy. 1 (Bahar 2018): 203.

4 Nev’îzâde Atâ’î, *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik,* 944.

5 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkitetü’ş-Şuara*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2017), 538-539.

6 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* 2:22.

tedir.[7] Yukarıdaki ifadeleri tahlil ettiğimizde Maruf Efendi'nin hem erbain/halvet çıkardığı hem letâif-i hafiyi esas aldığı anlaşılmaktadır. Halvetiyye ve Nakşibendiyye'yi birleştiren bir tarikat olarak bilinen Bayramiyye'nin bu iki vasfı bünyesinde barındırdığı dikkate alınırsa Beyanî'nin verdiği bilgi doğru olmalıdır. Şiirlerinde yer alan aşk ve cezbeye dair ifadeler onun Ömer Dede Sikkînî'nin (öl. 880/1475) temsil ettiği Bayramiyye-i melamiyye çevrelerinde bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserleri

Yapılan araştırmalar neticesinde Mehmed Ma'ruf Efendi'ye ait dört eser ve çeşitli kaynaklarda (*Tezkiretü'ş-şu'arâ)* bulunan şiirlerinin olduğu tespit edilmiştir. Kaynaklarda isimleri geçse de (1) *Tekmiletu'r-Reşehât* ve (2) *Kasîde-i Bürde Türkçe Şerhi*[8] adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır. (3) *Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye* ve (4) *Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât* isimli eserleri ise günümüze ulaşmıştır. Onu meşhur eden en önemli eseri ise bu son eseridir.

Ma'rûf Efendi'nin müstakil bir divanı olmasa da eserlerinde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiirleri de vardır. Şiirlerinde Ârifî mahlasını kullanmıştır. Ayrıca bazı şuara tezkirelerinde şiirleri bulunmaktadır. Kınalızâde Hasan Çelebi (öl. 1016/1607) ve Beyânî (öl. 1006/1597) tezkirelerinde şiirleri mevcuttur. Şiirlerinde sûfiyâne bir dil ve üslubun hâkim olduğu, özellikle ilahî aşkın yetkin bir edayla işlendiği görülür. Elest bezmi teorisi ile ilgili bir şiiri şöyledir:

Belâ-bezminde bî-pervâ ciger-hûnîn içen 'âşık
Ferâgat 'işret-âbâdında n'eyler câm-ı fagfûrı
Surâhî dökülüp saçılmada bezmünde ey meh-rû
Yanup yakılmada şevkünle her-dem şem'-i kâfûrı

1. Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye

İbnu'l- Fariz'in Arapça kaleme aldığı divanındaki en önemli iki kasidesinden biri olan *Kasidetu't-Ta'iyye (et-Tâ'iyyetu'l-kubrâ)* üzerine yapılmış bir şerh çalışmasıdır. Eserde 761 beyitten oluşan Tâ'iyye kasîdesinin sadece ilk 192 beytinin Arapçadan Türkçeye şerhini yapmıştır. Beyitleri hem Arapça olarak açıklamış hem de kavramların Türkçe karşılıklarını vermiştir. Ayrıca tasavvuf terminolojisine hâkim bir zât olması sebebiyle bazı tasavvufi makâmât ve hâlleri açıklaması da yapmış olduğu çalışmaya farklı bir boyut kazandırmıştır. Hem eserin müellifi İbnu'l-Fariz'in manevi yolculuğu hakkında okuyucuyu aydınlatmış hem de alanda kullanılan terminoloji hakkında bilgi vererek alana da katkı sağlamıştır. Maruf Efendi'nin Kahire kadısı iken yazdığı anlaşılan bu eserin Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye'nin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye koleksiyonu (4007/1) numarada kayıtlıdır.[9]

2. Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât

Bursalı Mehmed Tahir'in de belirttiği üzere *Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât* Ma'rûf Efendi'nin en önemli eseridir.[10] *Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât*, Fahruddîn Alî Safi b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (öl. 939/1532) tarafından Ubeydullah Ahrâr'ın (öl. 895/1490) sohbetlerine katılarak aldığı notlar ve Nakşibendiyye'ye mensup diğer şeyhlerden duyduğu ve güvenilir eserlerden derlediği bilgilerle Farsça kaleme aldığı bir eserdir. Başta Ubeydullah Ahrar olmak üzere Nakşibendî hâcegân silsilesi ve menkıbelerinin anlatıldığı bu eser XVI. yüzyıl öncesi Nakşibendî tarih ve kültürünü yansıtan en güvenilir kaynaklardan biri olmuştur.[11]

---

7 Beyânî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ,* haz. Aysun Sungurhan Eyduran (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008), 114.

8 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* 2:22.

9 Bu eser hakkında doktora çalışması yapılmıştır. Geniş bilgi için bk.: Hassan Abdallah Alzyout, *Trabzonlu Mehmed Ma'rûf'un Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye'si (Metin-İnceleme)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Hassan Abdallah Alzyout, "Trabzonlu Mehmed Ma'rûf ve 'Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye' Adlı Eseri", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51/1 (Haziran 2019), 525-548.

10 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* 2:22.

11 Necdet Tosun, "Reşehât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 8-9.

Bu önemine binaen pek defa basılmış ve tercüme edilmiştir. Nitekim Farsça yazılan bu eser Arapça, Türkçe, İngilizce ve Çağataycaya pek çok defa tercüme edilmiş, ayrıca muhtasar ve zeyilleri yapılmıştır.

Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât'ın Türkçeye tercümelerinden biri/ilki Muhyî-i Gülşenî'ye (öl. 1017/1608'den sonra) aittir. Muhyî-i Gülşenî, bu eseri bazı bölümlerini özetleyip bazı bölümlerine ilâveler yaparak ve önüne *Zencîr-i Zeheb* adıyla bir risale ekleyerek 977/1569 yılında Türkçe'ye tercüme etmiştir. *Reşehât-ı Muhyî* adıyla da bilinen bu çevirinin bizzat mütercim tarafından yazılan bir nüshası Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 302). Bu nüsha dikkate alınarak inceleme ve metin neşri çalışması yapılmıştır.[12]

Reşehât'ın Türkçe tercümelerinden biri de Maruf Efendi'ye aittir. Ma'rûf Efendi bu eserini 27 Zilhicce 993 (10 Aralık 1585) tarihinde İzmir Kadısı iken yazmış ve III. Murad'a ithaf etmiştir.[13] Ma'rûf Efendi eserin muhaddime bölümünde, ayet ve hadislerden iktibaslar yaparak ve çeşitli beyt ve rubailer kullanarak oldukça edebi bir üslupla hamdele ve salvele metni yazmış, ardından çocukluğundan itibaren evliya menkıbelerine büyük ilgi duyduğunu, çeşitli eserleri okuduğunu, *Reşehât*'ı okuduğunda ise çok etkilendiğini, Farsça yazılan bu eseri tercüme ederek başta Türkler olmak üzere Osmanlı toplumunun kolayca anlamalarını sağlamayı amaçladığını ifade etmektedir. Tercümede takip edilen yönteme de işaret eden Ma'rûf Efendi tercüme yapılırken kelamın kolaylıkla anlaşılmasını esas aldığını, bu maksatla çeviri metninin anlaşılmasında bir zorluk yoksa lafzen, zorluk oluşuyorsa manen tercüme ettiğini, buna rağmen metin ve mana ile ilgili bir izah gerekiyorsa gerekli açıklamaları yaptığını, kendine ait metinlerin başına *kâşife* sonuna da *inteha* ifadeleri koyduğunu ifade etmektedir.[14]

Bazı yazma ve matbu nüshaları, hatta günümüzde yapılan sadeleştirmeleri incelediğimizde ana metin ile mütercim tarafından eklenen metinlerin zaman zaman karıştırıldığı görülmüştür. Bu durumda şu hususların dikkate alınması gerekmektedir. *Reşehât*'ın müellifi olan Fahreddin Sâfî eserinde bir taraftan Nakşibendi büyüklerinin hayatları ve menâkıbı hakkında bilgi verirken bir taraftan da onların marifet ve letâiflerine dair nükteler aktarmış, bu nüktelere *reşha* adını vermiştir. Reşhanın çoğulu olan reşehât hem eserin ebced hesabıyla yazılış tarihini ifade etmiş hem de eserin ismi olmuştur. *Reşehât*'ı tercüme eden Maruf Efendi salt bir tercüme ile yetinmemiş, izaha ihtiyaç duyulan hususlarda açıklamalar yapmıştır. Mütercim kendisi tarafından yapılan eklemeleri asıl metinden ayırmak için başına açıklama anlamında *kâşife,* sonuna ise *inteha* kaydını düşmüştür. Böylece tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde 25 tane kâşife başlığı yer almıştır. Ayrıca eserin başına bir mukaddime, sonuna bir gazel, müellifin ve mütercimin eserini bitiriş tarihini de içeren rubâîler eklemiştir. Böylece yirmi yedi farklı yerde ilave söz konusu olmuştur.

Kaynaklarımızda bu eserin bir tercümeden daha fazlası olduğuna özellikle vurgu yapılmaktadır. Kınalızâde Hasan Çelebi ve Beyânî tarafından beğenilmiş ve sadece bir tercümeden ibaret olmayan ve benzeri bulunmayan bir eser olarak nitelenmiştir. Kınalızâde, Ma'rûf Efendi'nin *Reşehât*'ı uzun bir süre fukahâ, ulemâ ve ehl-i tasavvuf ile müzakere ettiğini ifade eder ki anlaşılan müellif tercüme ettiği eserle yoğun bir mesai içerisinde olmuştur. Bu münasebetin bir neticesi olarak eserle özdeşleşmiş ve tercümeden daha fazlasını ortaya çıkarmıştır. Kınalızâde bu durumu şu ifadelerle dile getirir: "*Egerçi zâhiren tâmmı tercemedür. Lâkin kevâkib-i sevâkıb ziyâdât-ı cumme ile muhallâ vü muvaşşah ve çemenzâr-ı vücûd-ı nâmdârı tahkîkât-ı bî-hadd ü şümâr ile muhassar u muraşşahdur*."[15]

---

12 Geniş bilgi için bk.: Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî Reşehât-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi (İnceleme - Metin)*, haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014).

13 Muhammed Ma'rûf, *Terceme-i Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, vr. 7a.

14 Muhammed Ma'rûf, *Terceme-i Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, vr. 2-8.

15 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkitetü'ş-Şuara*, 539.

Ma'rûf Efendi esere katkılarını kâşife kayıtları takip edilerek tespit etmek mümkündür. Kâşifeler incelendiğinde sırasıyla 'adem ve gaybet, kalp, teveccüh, hatar, irade, insan, vakt, gayret, niyabet ve hilafet, intisap, mürşid-i kâmil, ilim, i'tisam, batınla iştigal, besmele, nisbet, ehlullahın halleri, halk, teslim, vahdet ehlinin mezhebi, tecelli, marifetullah, avam ve havassın marifeti, fena ve beka, Abdullah kavram ve konuları hakkında açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât'in günümüz Türkçesine sadeleştirilerek aktarılmış baskıları mevcuttur. İlk defa 1971 yılında Necip Fazıl Kısakürek tarafından kısaltılıp sadeleştirilerek *Reşahât: Can Damlaları*[16] ismiyle yayımlanan bu eser, 2005 yılında Mustafa Özsaray tarafından kaynak metne sadık kalınmak suretiyle yeniden sadeleştirilerek *Reşehât: Hayat Pınarından Can Damlaları*[17] adıyla; 2010 yılında ise Süleyman Kuku tarafından 1269/1847 tarihli matbu nüshası esas alınarak kısmen sadeleştirilerek yayınlanmıştır.[18] Ayrıca Enver Yaşarbaş ve Ubeydullah Bayram Tekin tarafından da sadeleştirilerek basılmıştır.[19]

Güncel kayıtlar incelendiğinde eserin altmıştan fazla yazma ve matbu nüshası olduğu görülmüştür.[20] Eserin en eski nüshası 993 tarihli nüshadır. Ancak bu nüshada başlıklar belirsizdir. Daha okunaklı ve tasnifi yapılmış nüshası 13 Receb 995 istinsah tarihli Nuruosmaniye Kütüphanesindeki (kayıt no: 175352) nüshadır. Müstensih Muhammed b. el-Hasan el-Eyyûbî'dir. 1a sayfasında vakıf mührü ve notlar, 1b sayfasında ise tezhipli süslemeler bulunur. Nestalik yazı türü tercih edilmiştir. 303 varaktır. İlk ve son varakların görseli şu şekildedir:

Resim 1: *Reşehât'ın ilk varakları (Nuruosmaniye 175352)*

16 Mevlâna Ali Bin Hüseyn, *Reşahât: Can Damlaları,* Özleştiren: Necip Fazıl Kısakürek (İstanbul: Kamer Neşriyat, 1991).

17 Mevlânâ Ali B. Hüseyin es-Safi, *Reşehât: Hayat Pınarından Can Damlaları* (İstanbul: Semerkand yayınları, 2005).

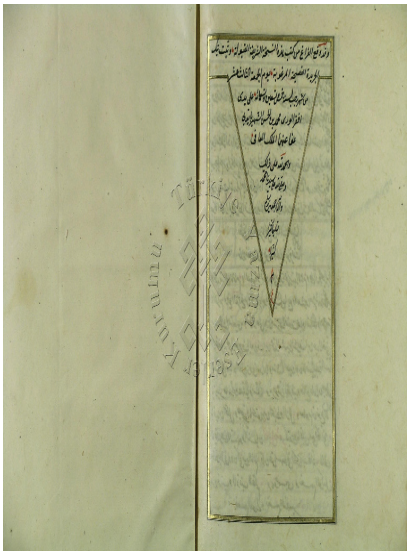
18 Ali Bin Hüseyin, *Reşehât Ayn-ül Hayât*, sad. Süleyman Kuku (Erzurum: Fenomen, 2010).

19 Mevlânâ Ali b. Hüseyin es-Sâfî, *Reşehât Hayat Pınarından Damlalar*, sad. Enver Yaşarbaş (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2014); Mevlâna Ali b. Hüseyin es-Safî, *Reşehât – Hayat Pınarının Can Damlaları*, Mütercim: Ubeydullah Bayram Tekin (İstanbul: Yasin Yayıncılık, 2022).

20 Hassan Abdallah Alzyout, *Trabzonlu Mehmed Ma'rûf'un Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye'si (Metin-İnceleme)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 26-30.

Resim 2: *Reşehât'ın son varakları (Nuruosmaniye 175352)*

Resim 3: *Reşehât'ın ferağ kaydı*

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri.* İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Ali Bin Hüseyin. *Reşehât Ayn-ül Hayât*. Sad. Süleyman Kuku. Erzurum: Fenomen, 2010.

Alzyout, Hassan Abdallah. *Trabzonlu Mehmed Ma'rûf'un Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye'si (Metin-İnceleme).* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Alzyout, Hassan Abdallah. "Trabzonlu Mehmed Ma'rûf ve 'Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye' Adlı Eseri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51/1 (Haziran 2019), 525-548.

Beyânî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ.* Haz. Aysun Sungurhan Eyduran. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* I-III. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *KTÜİFD* 5, sy. 1 (Bahar 2018): 203.

Mevlâna Ali Bin Hüseyn. *Reşahât: Can Damlaları.* Özleştiren: Necip Fazıl Kısakürek. İstanbul: Kamer Neşriyat, 1991.

Mevlânâ Ali b. Hüseyin es-Sâfî. *Reşehât Hayat Pınarından Damlalar*. Sad. Enver Yaşarbaş. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2014.

Mevlâna Ali b. Hüseyin es-Safî. *Reşehât – Hayat Pınarının Can Damlaları*. Mütercim: Ubeydullah Bayram Tekin. İstanbul: Yasin Yayıncılık, 2022.

Muhammed Ma'rûf b. Muhammed Şerîf b. Abdulganî et-Trabzonî el-Abbâsî. *Terceme-i Reşehât-ı Aynü'l-Hayât.* İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 13 Receb 995.

Muhyî-i Gülşenî. *Reşehât-ı Muhyî Reşehât-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi (İnceleme - Metin)*. Haz. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2014.

Nev'îzâde Atâ'î. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik,* (hazırlayan: Suat Donuk), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Tosun, Necdet. "Reşehât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993.

MUHAMMED MUNTAZAR TRABZONÎZÂDE NAKŞİBENDÎ VE ESERLERİ

Abdulkerim MALKOÇ[*]

Hayatı

12/18. yüzyılda yaşadığı düşünülen[1] Muhammed Muntazar Trabzonîzâde Nakşibendî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır. Daha önce yapılan bir çalışmada bu zâtın 29 Ramazan 1121 (2 Aralık 1709) tarihinde vefat eden müderris Trabzonîzade Mehmed Efendi[2] olabileceği belirtilmiştir.[3] Ancak bu bilgiyi teyit edecek başka delillere ulaşılamamıştır. Bununla birlikte aşağıda ayrıntılı olarak tanıtılacak olan ve tespit edilebilen tek eseri *Salavât-ı muntazıriyye*'de kaydedilen tam ismindeki "Nakşibendî" nisbesinden ve "el-Ârif bi-Rabbih … eş-Şeyh" ifadelerinden kendisinin bir Nakşî şeyhi olduğu anlaşılmaktadır.

Eseri

es-Salavâtü'l-muntazıriyye (Salavât-ı muntazıriyye)

Tam adı *es-Salavâtü'l-muntazıriyye 'ale'z-zâti'l-Muhammediyye* olan eser Muhammed Muntazar Trabzonîzâde'nin tespit edilebilen tek eseridir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nde 153478 demirbaş numarasıyla yer alan bir nüshasına ulaşılan eser[4] matbu olup 1294 yılında Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali'de tab' olunmuştur. Arapça olarak telif edilen eser 101 sayfadır. Anadolu'da büyük rağbet gören *Delâilü'l-hayrât*[5] ve benzeri evrâd kitapları gibi salavât-ı şerifelerden müteşekkildir.

Muhatevası

Tam isminin ve müellifinin künye bilgilerinin yer aldığı ilk sayfasının (zahriyyesinin) ardından *besmele* ile başlayan eser, hemen sonrasında uzun bir *salvele*[6] ile devam etmektedir. Mukaddime mahiyetinde olan bu altı sayfalık kısım *hamdele* ile sona ermektedir.[7]

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye, abdulkerimmalkoc@trabzon.edu.tr.

1 Trabzonîzâde'nin tespit edilebilen tek eseri *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*'nin Rebiulahir 1294 tarihli tab'ı dikkate alınarak böyle bir tahminde bulunulmuştur. bk. Muhammed Muntazar Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye 'ale'z-zâti'l-Muhammediyye* (b.y.: Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali, 1294), 101.

2 bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/1023.

3 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018), 204.

4 bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), "Kütüphane Katalog Tarama" (Erişim 14.08.2023). http://ktp.isam.org.tr/

5 bk. Süleyman Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113-114.

6 (اللّهم صلّ وسلّم وبارك على من أرسلته رحمةً للعالمين، وختمت به المرسلين، وأنزلت عليه سبعا من المثاني والقرآن العظيم، عرش معرفتك يا عظيم، كرسيّ قدرتك يا حكيم، لوح أسرارك يا عليم، من شُقّ له القمر، وكلّمه الحجر، وظلّله الغمام، وقام به أبو البشر، من أرسلته رحمةً للعباد، والشفيع في يوم المعاد، صاحب لولاك لولاك، سلطان وما أرسلناك، المكرّم بإنا أعطيناك، ذو دعوة سبحان الذي أسرى، وطلعة علّمه شديد القوى، مظهر دنا فتدلى، صاحب قاب قوسين أو أدنى، مشاهد فرآه نزلةً أخرى، إمام سدرة المنتهى، سلطان ما زاغ البصر وما طغى، معظّم لقد رأى من آيات ربه الكبرى، من اسمه طه ويس والم وطس…) bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 2-4. Bu uzun salât ü selâmdan sonra dua ve niyaz içerikli başka salavât da yer almaktadır. bk. s. 4-7.

7 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 7.

Delâil gibi pazartesi günü evrâdı ile başlayan[8] *Salavât-ı muntazıriyye*; "Okunması Pazartesi (قرائتها يوم الإثنين)",[9] "Okunması Salı ([ء]قرائتها يوم الثلاثا)",[10] "Okunması Çarşamba (قرائتها يوم الأربعاء)"[11] vd. şeklinde haftanın yedi gününe mahsus salavâttan oluşmaktadır. Bu şekilde günlük virdlere ayrılmış olması, onun mürîdân arasında bir tarikat evrâdı olması gayesiyle kaleme alındığını akla getirmektedir.

Eserdeki salât ü selâmların farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Son derece dikkat çekici olan ve her biri ayrı bir mana ve muhteva içeren bu salâtlar şunlardır: Salât-ı Marzıyye,[12] Feraciyye,[13] Mi'râciyye,[14] Feyzıyye,[15] Emniyye,[16] Kâzımiyye,[17] Murâdiyye,[18] Gaybiyye,[19] Cûdiyye,[20] Kenziyye,[21] Nûrâniyye,[22] Zâtiyye,[23] Hayriyye,[24] Rahîmiyye,[25] Ahmediyye,[26] Muntazıriyye,[27] Haramiyye,[28] İcmâliyye,[29] Zâhiriyye,[30] Nûr-i A'zam,[31] Tal'iyye,[32] Felekiyye[33].

Mezkûr salât ü selamların muhtevasına bakıldığında ise oldukça yoğun kelâmî/felsefî ve tasavvufî bir düşünce yapısı gözlemlenmektedir. Trabzonîzâde'nin fikrî arka planını yansıtan ve eserini daha derinlikli kılan bu durum eserin tamamına hâkimdir. Örneğin daha mukaddimede "*Sâhibu 'lev lâke lev lâk*",[34] "*sırru'l-vücûd*", "*el-Kâil: 'Ene min nûrillâh*",[35] "*en-nûru'l-memdûd min semâ'i 'arşi ezelike ilâ arzı ebedik*"[36] ifadelerinde Nûr-ı Muhammedî[37] nazariyesinin izleri görülür. Mukaddimenin hemen ardından, pazartesi evrâdının ilk cümlelerinde rastlanan "*rûhu'l-küll el-kâim bi'l-küll*", "*el-'aklü'l-evvel*", "*men ifesalet 'anhu'l-mevcûdât ve zahera min nûrihi'l-arzu ve's-semâvât*"[38] gibi ifadeler de söz konusu

8 Karşılaştırmak için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî, *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Kâhire: Dâru'l-Vâbili's-Sayyib, 1438/2017), 14.

9 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 7-11, 33-37, 60-62.

10 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 12-15, 37-39, 62-65.

11 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 15-19, 40-43, 65-69.

12 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 12.

13 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 15.

14 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 19.

15 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 23.

16 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 26

17 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 31.

18 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 33.

19 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 37.

20 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 40.

21 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 44.

22 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 47.

23 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 49.

24 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 56.

25 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 59.

26 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 60.

27 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 65.

28 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 69.

29 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 72.

30 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 75.

31 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 78.

32 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 81.

33 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 84.

34 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 2.

35 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 3.

36 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 4.

37 Nûr-ı Muhammedî nazariyesi için bk. Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 239-258; Mustafa Arslan, "İslam Düşüncesinde Önemli Bir Nazariye Olarak Nûr-ı Muhammedî ve İbn Arabi", *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabi Bildiri Kitabı*, ed. Mustafa Arslan vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 259-267.

38 Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 7.

çerçevede ele alınabilecek örneklerden bazısıdır. Bu itibarla küçük hacminin aksine büyük ve derin mana ummanları barındıran *Salavât-ı muntazıriyye* esasen bir tasavvuf ve tekke klasiği olabilecek mahiyettedir.

Haşiyelerinde yer yer tashihlere[39] ve bazı notlara[40] rastlanan eserin en sonunda, tab'ına muvaffak olunması vesilesiyle getirilen *hamdele* ve *salvele*nin ardından müellifine dua edilmekte ve 15 Rebiulahir 1294 (29 Nisan 1877) tarihinde Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali'de basıldığı bildirilmektedir.[41]

Resim 1: *Muhammed Muntazar Trabzonîzâde'nin es-Salavâtü'l-muntazıriyye isimli matbu eserinin (Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali 1294) ilk iki sayfası*

Resim 2: *Muhammed Muntazar Trabzonîzâde'nin es-Salavâtü'l-muntazıriyye isimli matbu eserinin (Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali 1294) son iki sayfası*

39 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 6, 19, 22, 36, 57, 92.

40 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 12, 19, 27, 33, 34, 49, 52, 55, 84, 88.

41 bk. Trabzonîzâde, *es-Salavâtü'l-muntazıriyye*, 101.

Kaynakça

Arslan, Mustafa. "İslam Düşüncesinde Önemli Bir Nazariye Olarak Nûr-ı Muhammedî ve İbn Arabi". *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabi Bildiri Kitabı*. ed. Mustafa Arslan vd. 259-267. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.

Cezûlî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân. *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr*. Kâhire: Dâru'l-Vâbili's-Sayyib, 1438/2017.

Demirci, Mehmet. "Nûr-ı Muhammedî". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 239-258.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018). 155-239.

İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. "Kütüphane Katalog Tarama". Erişim 14.08.2023. http://ktp.isam.org.tr/

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar. Çev. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Trabzonîzâde, Muhammed Muntazar. *es-Salavâtü'l-muntazıriyye 'ale'z-zâti'l-Muhammediyye*. b.y.: Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali, 1294.

TTK, Türk Tarih Kurumu. "Tarih Çevirme Kılavuzu". Erişim 31.07.2023. https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/

Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-Hayrât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

MUHAMMED SA'ÎD B. ALİ EL-OFÎ VE ESERLERİ

Ersan TÜRKMEN[*]

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında yapılan çalışmalar sonucu hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Doğum ve ölüm tarihi belli olmasa da kendisine nispet edilen eserlerin istinsah tarihinden yola çıkararak, onun 1850 yıllarında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin adı koleksiyon kayıtlarında yanlışlıkla Muhammed Sa'ib olarak yazılmaktadır. Fakat eserlerin içeriği dikkate alındığında onun isminin Muhammed Sa'îd olduğu anlaşılıyor. El-Ûfî / El-Ôfî nisbesi de Trabzon'un Of ilçesine mensup olduğunu gösteriyor.

Eserleri

1. 'Ucâleti'l-'Âle fî Beyâni ed-Delâle

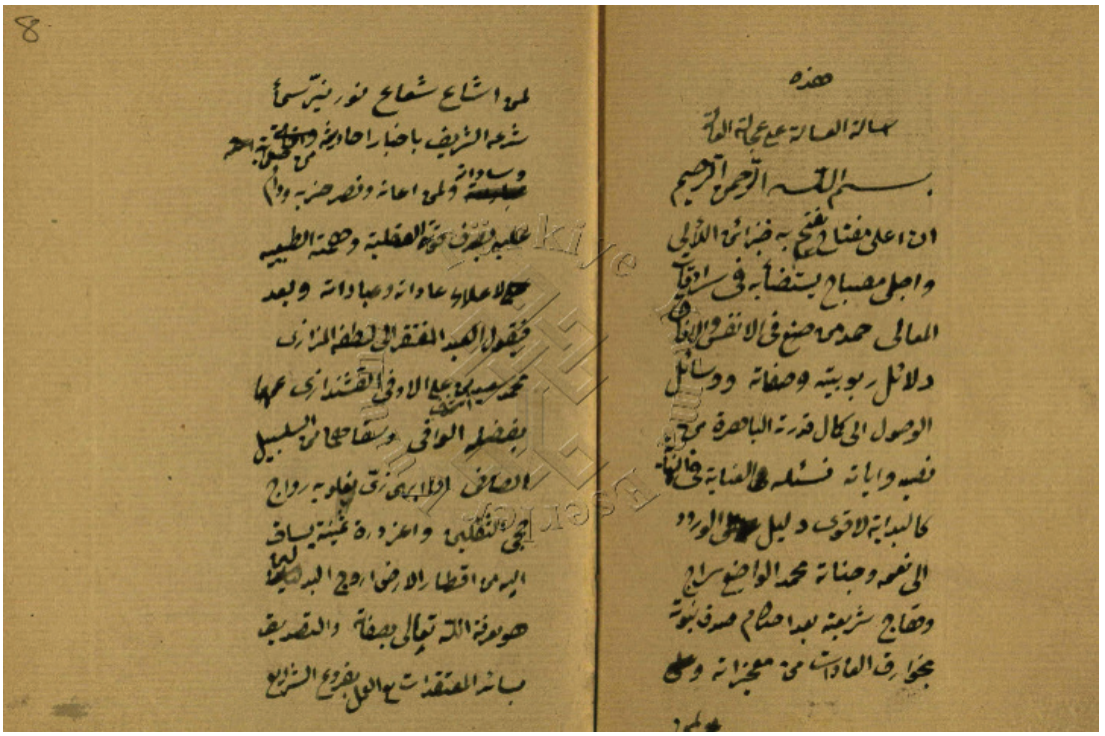
Eser yazma halinde bulunmaktadır. İncelemede dikkate alınan nüsha 06 Mil Yz A 7091/1 kaydı altında Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda yer almaktadır. Metnin dili Arapça olup koleksiyonun 8-62 varakları arasında bulunmaktadır. Eserin birinci sayfasında besmeleden önce müstensih tarafından ismi ***Risâletü'l-Asâle alâ Ucâleti'l-Âle*** şeklinde yazılsa da eserin mukaddimesinde müellif eserin adını ***'Ucâlet'l-'Âle fî Beyâni ed-Delâle*** olduğunu ifade eder. Eser mantık ilminde yazılmıştır. Elimizde bulunan yazma nüshasının kimin tarafından istinsah edildiği bilinmese de istinsah tarihi eserin sonunda küsurat sistemiye açıklanmaktadır. Nüshanın sonunda verilen küsuratlı tarih ise hicri 1298 yılına tekabül etmektedir.

Muhtevası

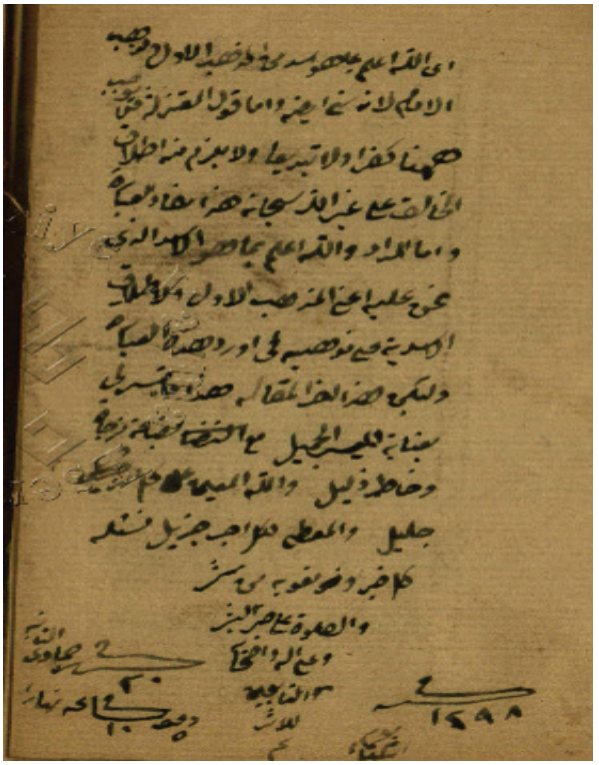
Müellif eserin giriş kısmında esere besmele ve hamdele ile başladıktan sonra elhamd sözcüğünü ele alır. Oradaki tarif edatı olan elif lam'ın manasına değinerek bir dil konusu olan lam harfinin kullanımlarını detaylı bir şeklide dile getirmeye çalışır. Daha sonra eserin adında yer alan **'**Ucâle ve 'Âle gibi sözcükleri açıklamaya koyulur. Yazar bu bağlamda eserinin adında yer verdiği 'Âle sözcüğünün illetten gelmediğini aksine güvenilir olmak anlamında kullandığı ileri sürer. Böylece o bu alanda eksikleri giderebilecek bir eser yazdığının iddiasında da bulunur. Yukarıda eserin mantık ilminde olduğunu söyledik, ancak müellif söz konusu risalesinde delalet kısmıyla yetinir. Öyle ki yazar risalesinde öncelikle delaleti tanımladıktan sonra kısımlarını kapsamlı bir şekilde örneklerle birlikte açıklar. Bunu yaparken de bazı ihtilaflara da yer verir. Böylece yazar bir konuyu ele alırken meseleye farklı açılardan yaklaşarak konuyu izah eder. Örneğin müellif zan kelimesini açıklarken bir bilgi mertebesi olarak kabul eden mantıkçıların ve yakinî bilginin zıddı olarak kabul eden kelamcıların ıstılahlarına yer veriri. Bu da risalenin özellikle tanımlar bakımından zengin olmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda müellif özellikle mantıkçıların görüşlerine değinirken mantıkçı ifadesinden ziyade, mizancı tabirini kullanır. Yazar kimi zaman görüşleri aktarırken sadece akım ve yönelim ismiyle yetinmez. Buna ilaveten kendi kaynaklarını belirterek isimlere de atıfta bulunur. Örneğin bazı konularda el-İmam olarak adlandırdığı Fahrettîn er-Râzî'nin görüşlerine de atıfta bulunur. Risale muhteva itibarıyla delalet konusuyla sadece teorik olarak

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefes Tarihi Ana Bilim Dalı, ersanturkmen@trabzon.edu.tr

ilgili değildir. Buna ilaveten yazar meseleleri açıkladıktan sonra bazı kelamî ve felsefî örneklere de yer verir. Öyle ki risalenin sonunda yer alan alemin yaratıcıya delalet etmesi bu kabildendir.

Resim 1: *Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî'nin 'Ucâleti'l-'Âle fî Beyâni ed-Delâle adlı eserinin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki nüshasının ilk iki sayfası*

Resim 2: *Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî'nin 'Ucâleti'l-'Âle fî Beyâni ed-Delâle adlı eserinin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki nüshasının son sayfası*

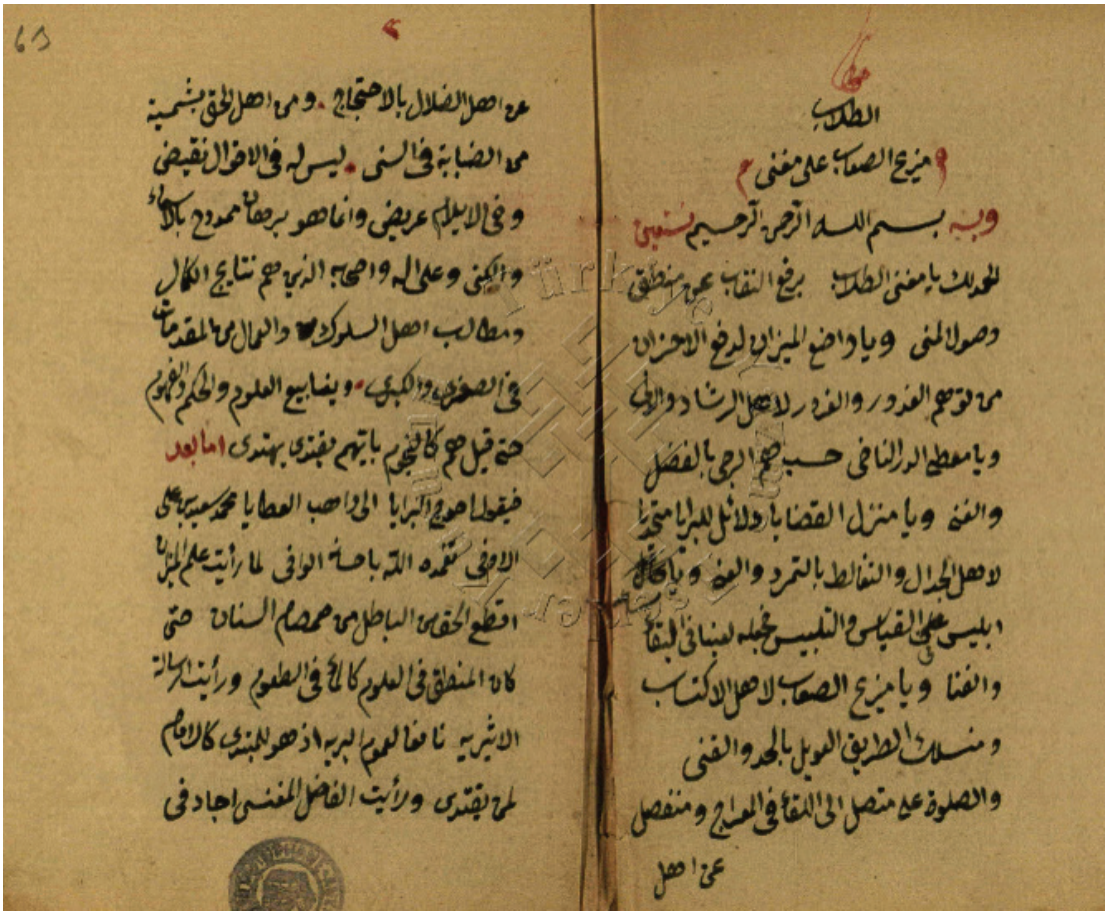
2. Muzîḥu's-Si'ab alâ Muğnî't-Ṭullâb

Eser yazma halinde bulunmaktadır. İncelemede dikkate alınan nüsha 06 Mil Yz A 7091/2 kaydı altında Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda yer almaktadır. Eser Arap dilinde yazılmış olup koleksiyonun 63-161 varakları arasında bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi belli değildir. Müellife aidiyeti ise eserin girişinde müellifin ismi açıklanmasıyla tespit edilmiştir. Eserin Mantık ilminde yazılmıştır.

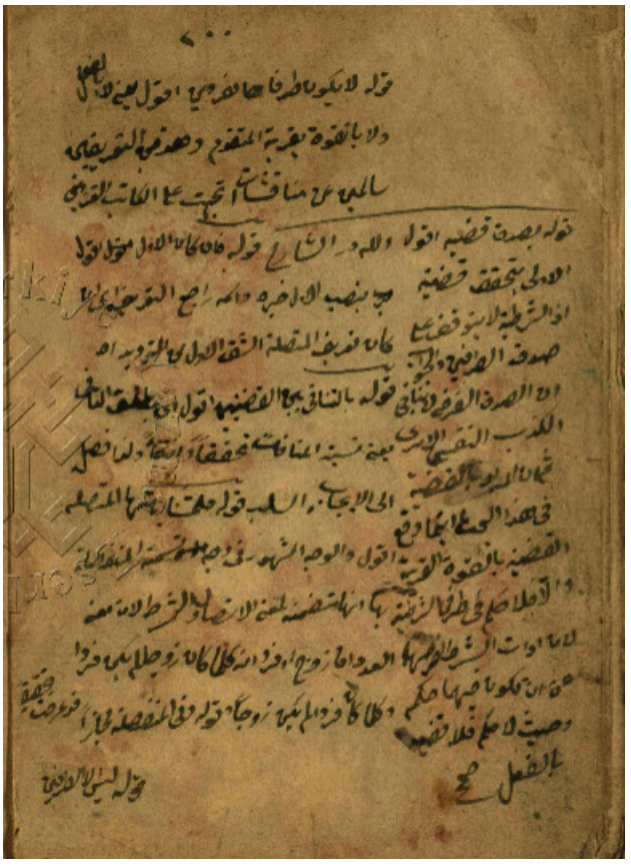
Muhtevası

Muhammed Sa'îd söz konusu *Muzîḥu's-Si'ab* eseri Mahmud Hasan el-Mağnîsî (ö. 1807) Osmanlının son dönemi mantık tedrisatında yer alıp meşhur olan *Muğni't-Tullâb* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. Elimizde bulunan yazma nüshasında şerh, *Muğni't-Tullâb* eserinin tamamını kapsamamaktadır. Şerhin önerme bölümüne kadar devam ettiği görülmektedir. Ancak yazıdan gerçekte şerhin devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira müellif son varakta şerhe devam edecek şekilde "kavluhu/sözü" ifadesine yer vermektedir. Nüshanın devamında ise Türkçe bir metin bulunmaktadır.

Elimizde mevcut olan bu eksik şerhte müellif şerhini genel olarak kale-ekulü tarzında yapmaktadır. Önce Mağnisî'nin ifadesini aktarır daha sonra o ifadeleri şerh etmeye koyulur. Yazar şerhinde mantık geleneğine bağlı kalarak klasik görüşlerle yetinmektedir. Öyle ki yazarın bu şerhindeki asıl amaç da *Muğni't-Tullâb* eserinin kapalı kalan kısımlarına açıklık getirerek metindeki zorlukları gidermektedir.

Resim 3: *Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî'nin Muzîḥu's-Si'ab alâ Muğnî't-Ṭullâb adlı eserinin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki nüshasının ilk iki sayfası*

Resim 4: *Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî'nin Muzîḥu's-Si'ab âle Muğnî't-Ṭullâb adlı eserinin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonundaki nüshasının son sayfası*

Kaynakça

Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî. *Ucâleti'l-'Âle fî Beyâni ed-Delâle*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7091/1.

Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî. *Muzîḥu's-Si'ab alâ Muğnî't-Ṭullâb*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7091/2.

MURAT URAZ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Meşhur eğitimci, halk bilimci ve edebiyat tarihçisi olan Uraz, 1310/1892 yılında Trabzon'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Trabzon'da tamamladı. İstanbul Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nden 1913 yılında mezun oldu. Trabzon ve Erzurum liselerinde öğretmenlik yaptı. İstanbul Vefa Lisesi'nde görev yaparken bu göreve ek olarak Pertevniyal Lisesi, Alman Lisesi ve Saint Benoit Lisesi'nde de edebiyat öğretmenliği yaptı. Daha sonra İstanbul Kız Muallim Mektebi öğretmenliğine tayin oldu. Ardından beş yıl kadar İstanbul Millî Eğitim Müdürü olarak çalıştı. İstanbul Vefa Lisesi'nde öğretmen olarak görev yaparken 1957'de emekliye ayrıldı.[1] Nezih Ş. Kuleyin'in ifadesi ile, "Murat Uraz, edebiyatımızın en çok biyografi yazan, Türk edebiyatı konusunda ansiklopedik nitelikli ürünler bırakan, yurtseverlik gündeme geldiğinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, bize hem Türk mitolojisini hem de batı mitolojisini aktarırken ne kadar büyük bir halk edebiyatına da sahip olduğumuzu öğreten öğretmenimizdir."[2]

Murat Uraz, yazı hayatına henüz genç sayılabilecek bir yaşta iken Meşveret (Trabzon, 1913) gazetesinde çıkan "Kayıkçı" hikâyesi ile başladı. Erzurum Halkevi ve Türk Folklor Araştırmaları gibi çeşitli dergilerde de yazılar yazdı. Hatta kendisi Nur adlı bir dergi çıkardı. Yaptığı derlemelerle halk hikâyelerinin yazıya aktarılmasında öncü bir rol üstlendi. Eserlerinde mümkün mertebe sade ve anlaşılır bir dil kullandı. İnceleme, araştırma, antoloji, biyografi, edebiyat tarihi, halk hikayeleri, destan, efsane, derleme, çeviri gibi farklı konularda yetmişin üzerinde eser yazdı.[3]

Eserleri

Murat Uraz, çok sayıda eseri kaleme almıştır. Bu eserler matbu olup haklarında çeşitli çalışmalar da yapılmıştır. Bu yüzden burada eserleri ismen zikredilecek olup sadece birkaç tanesi kısaca tanıtılacaktır. Söz konusu eserlerin önemli bir kısmına İSAM Kütüphanesi'nden ulaşmak mümkündür.

Murat Uraz'ın, Türk halk edebiyatının yaygın olarak bilinmeyen tüm destansı öykülerini ortaya çıkartan kişi olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; *Erciş'li Emrah ile Selvi, Kenan ile Lâlezar, Bahadır ile Mahinur, Aşık Sümmani ile Gülperi, Sürmeli Bey ile Telli Senem, Karacaoğlan ile Karakız'*dır.[4]

Türk şair ve yazarlarının meşhur olanlarının biyografilerini yazmada da çığır açmıştır. Bu isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Yahya Kemal (Kunt Ozan imzasıyla, 1937), Ahmet Haşim (Kunt Ozan imzasıyla, 1937), Tevfik Fikret (Kunt Ozan imzasıyla, 1937), Abdülhak Hamit (Kunt Ozan imzasıyla, 1937), Esat Mahmut (1937), Reşat Nuri (1938), Namık Kemal (1938), Şinasi (1938), Muallim Naci (1938), Recaizade Ekrem (1938), Aka Gündüz (1938), Hasan Ali Yücel (1938), Cenap Şehabettin

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

1 Mehmet Âkif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri* (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 748; Biyografya, Murat Uraz, https://www.biyografya.com/biyografi/11066. Erişim: 1 Ekim 2023.

2 Nezih Ş. Kuleyin. https://www.bulutyazardergisi.com.tr/dergiarsiv-turk-edebiyat-tarihinin-yitik-bellegi-murat-uraz-61. Erişim: 1 Ekim 2023.

3 https://www.biyografya.com/biyografi/11066; Dinçer Atay, "Murat Uraz", https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/uraz-murat. Erişim: 1 Ekim 2023.

4 Kuleyin, Erişim: 1 Ekim 2023.

(1940), Âşık Emrah (1940), Sadri Ertem (1940), Bağdatlı Ruhi (1941), Baki (1941), Ahmet Midhat (1940-41), Ragıp Paşa (1940-41), Seyrani (1942), Nabi (1944), Ahmet Vefik Paşa (1944), Şeyhülislâm Yahya (1944), Ziya Paşa (1946). Batının önde gelen bir kısım yazarlarını da çalışmıştır. Cervantes ve Don Kişot (1955), Dante ve Petrarca (1955), Euripides ve İphigenie Elektra (1955), Homeros ve Ilyada (1955), Sophokles ve Kral Oidipus-Antigone (1955), Virgilius ve Seneca (1955).

Çeşitli konularda yazdığı kitapları ise şu şekilde sıralamak mümkündür. Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri (1933), Türk Adları (1935), Edebiyat ve Türk Edebiyatı Tarihi Hülasası (1940), Vezin ve Kafiye (1940), Küçük Mitoloji (Yunan-Roma, 1955), Mevlit ve İzahı (1955), Türk Mitolojisi (1967), Orta Okuma Kitaplarında Yazıları Bulunan Şair ve Ediplerin Hayatı (1939), Türk Edip ve Şairleri (4 cilt, 1939-40), Edebiyat Antolojisi (6 cilt, 1938-40), XIII. Asırdan Sonra Avrupa Edip ve Şairleri (1940), Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz (1940), Seçme Çocuk Şiirleri (1942), İlâhiler (1942), Nefesler (1942), Bağdad Cengi (1943), Halk Edebiyatı Örneklerinden Koşmalar (1943), Roman Hülasaları (1945), Sümmani'nin Koşmaları ve Şenlik-Sümmani Arasındaki Bağlama ve Nazireler (1953), İstanbul İçin Şiirler (1953), Tevfik Fikret ve Kitaplarında Çıkmayan Şiirleri (1959), Vezin-Nazım (1962), Batı Edebiyatından Seçme Özetler (destan, öykü, roman ve tiyatro, 1962), Türk Edebiyatından Seçme Özetler (destan, öykü, roman ve tiyatro, 1962).[5]

1. Edebiyat Antolojisi

Bu eser altı ciltten ibaret olup ilk olarak 1938 yılında basılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yeni baskıları da yapılmıştır. İstanbul Semih Lütfi Erciyas Kitabevi yayınıdır. Müellif bu eseri Vefa Lisesi edebiyat öğretmeni iken kaleme almıştır ve bu unvanını da kitaba yansıtmıştır. Eserin birinci cildine Serveti Fünun Zümresi-Şair ve Romancılar başlığını koymuş ve burada on dört kişiyi tanıtarak onların eserlerinden bazı metinler zikretmiştir. İkinci cildine Fecriâti Şâir ve Romancıları-Servet-i Fünun'a Zeyil başlığını koymuş ve burada on üç kişiyi tanıtarak onların eserlerinden bazı metinler zikretmiştir. Üçüncü cildine 1908-1923 Arasında Yetişen Şairlerimiz ve 1913 Büyük Harbden Beri Yetişen Şairlerimiz başlığını koymuş ve burada aynı yöntemle on beş kişiyi tanıtmıştır. Dördüncü cildine 1908-1923 Arasında Yetişen Nâsirlerimiz başlığını koymuş ve burada da aynı yöntemi izleyerek yirmi bir kişiyi tanıtmıştır. Beşinci cildine 1923'ten Sonra Yetişen Şâirlerimiz başlığını koymuş ve burada otuz iki şairi tanıtmıştır. Altıncı cildine 1923'ten Sonra Yetişen Edip ve Şâirlerimizden başlığını koymuş ve burada da yirmi kişi tanıtmıştır.

2. Kadın Şâir ve Muharrirlerimiz

Bu eser İstanbul Numune Matbaası'nda basılmıştır. Tek cilttir. Müellif bu eseri iki bölüm ile bir ekten oluşacak şekilde tertip etmiştir. Birinci bölüm üç başlıktan oluşmaktadır. Divan şairleri, Eskiden Yeniye Geçiş Safhasında Bulunanlar, Son Nesil. Burada toplamda kırk bir şairi tanıtmaktadır. İkinci bölüm de üç başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta on altı roman ve hikayeciyi, ikinci başlıkta iki tiyatro muharririni, üçüncü başlıkta on yedi gazete muharriri kadını tanıtmaktadır. Ek bölümümde ise önceki sınıflarda zikretmeyi uygun görmediği otuz kadını tanıtmıştır.

3. Türk Adları

Bu eserin ilk baskısı 1935 senesinde Bozkurt Matbaası'nda yapılmıştır. Eser bir ön söz ile dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Türklerin Kullandığı Adlar, ikinci bölüm Türk Adlarının Öreği, üçüncü bölüm Gramer Bakımından Adların Küçük Tablosu, dördüncü bölüm Koşumlardan (Unvan) Seçilen Adlar başlığını taşımaktadır. Eserde alfabetik sıraya konmuş kadın ve erkek adları sözlüğü de bulunmaktadır. Müellif, kitapta ayrıca Anadolu'da Türk adlarını taşıyan kent ve köylerden örnekler

[5] Eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. https://www.biyografya.com/biyografi/11066; Atay, "Murat Uraz", Erişim: 1 Ekim 2023.

vermiş, dil bakımından bu adların tahlilini yapmış ve kökenleri konusuna açıklamalarda bulunmuştur. Kitabın sonuna ise soy ve akraba adlarını gösterdiği bir bölüm de eklemiştir.[6]

4. Türk Mitolojisi

Bu eserin farklı tarihlerde çok sayıda baskısı yapılmıştır. Bir ön söz ve on üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kâinatın yaradılışına dairdir. İkinci bölüm güneş, ay, yıldızlar, gök gürültüsü, şimşekler gibi gök cisimleri ile ilgilidir. Üçüncü bölüm tanrılar, tanrıçalar, tanrı aileleri, iyilik tanrıları, kötülük tanrıları gibi mitleri konu edinmektedir. Dördüncü bölüm gök ve yeraltı âlemine dairdir. Göklerin katları, göklerde bulunanlar, göklerden inenler, göklere çıkmak isteyenler, yeraltı âleminde bulunanlar, yeraltına girenler, çıkanlar ve benzeri konular bu bölümde işlenmektedir. Dördüncü bölüm kıyamet, cennet, cehennem, süt gölü gibi hususlarla alakalıdır. Beşinci bölüm melekler, cinler, periler, ruhlar, zebaniler, cadılar gibi kavramların açıklanmasına dairdir. Altıncı bölüm insanın yaradılışı, tufandan sonra ikinci türeyiş konularının detayları ile ilgilidir. Yedinci bölüm hayvan kültlerine dairdir. Kanatsızlardan at, sığır, keçi, deve, ayı, geyik, tilki gibi hayvanlar ile kanatlılardan kartal, kuzgun, güvercin, karga gibi çeşitli hayvanların açıklanmasına dairdir. Sekizinci bölüm beş kutsal unsura dairdir. Ateş, demir, toprak (dağ, mağara, taş kültü), su (deniz, nehir, göl kültü), âb-ı hayat gibi konular burada işlenir. Dokuzuncu bölüm dine dairdir. Türklerde din, totemizm, fetişizm, şamanizm, animizm, natürizm gibi inançlar. Onuncu bölüm törenlere dairdir. Ölü törenleri, yoğlar, kurbanlar, avlar, bayram törenleri, şölenler ve saire burada işlenir. On birinci bölüm tabu'lar, sayılar, nur ve ışık konusuna hasredilmiştir. On ikinci bölüm hanlar, hakanlar, kahramanlara dairdir. On üçüncü bölüm destanlar, masallar ve hikâyelere dairdir.

Resim 1: *Murat Uraz'ın kitaplarından örnekler*

[6] Eserleri ve muhtevaları hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed Yusuf Nur Nişli, *Mehmet Murat Uraz'ın Hayatı, Eserleri Ve Halk Bilimi Üzerine Çalışmaları* (Yüksek Lisans Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2019).

Kaynakça

Atay, Dinçer. "Murat Uraz". https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/uraz-murat. Erişim: 1 Ekim 2023.

Bal, Mehmet Âkif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Biyografya, Murat Uraz, https://www.biyografya.com/biyografi/11066. Erişim: 1 Ekim 2023.

Kuleyin, Nezih Ş. https://www.bulutyazardergisi.com.tr/dergiarsiv-turk-edebiyat-tarihinin-yitik-bellegi-murat-uraz-61. Erişim: 1 Ekim 2023.

Nişli, Muhammed Yusuf Nur. *Mehmet Murat Uraz'ın Hayatı, Eserleri Ve Halk Bilimi Üzerine Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2019.

MURTAZA TRABZONÎ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ona dair bilinenler yazmış olduğu eserden hareketle öğrenilebilmiştir. Eserinin baş kısmında kendisinden "Anadolu kuzâtı eşrafından Trabzonî Murtazâ Efendi" şeklinde bahsedildiğine göre aslen Trabzonlu olduğu ve kadılık yaptığı anlaşılmaktadır. Bir beyti açıklarken 1707 senesinde vefat eden II. Mustafa devri sadrazamlarından Ramî Mehmed Paşa'nın adını "merhum" diye anması ve Paşa'nın kendisiyle sohbet ettiğini söylemesi, Trabzonî'nin on sekizinci asrın ilk yarısında hayatta olduğunu gösteren önemli bir ipucudur. Ayrıca eserinde on yedinci yüzyıl Urfî şarihlerinden biri olan Neşâtî'den "merhum" diye bahsetmesi onun on sekizinci asırda yaşamış olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu bilgilere ilave olarak yine eserinden Ramî Paşa isimli bir sadrazamın yanında bulunduğunun anlaşılması, diğer şarihlerin eserlerini Yârân-ı İstanbul mecmualarında gördüğünü söylemesi, Trabzonî'nin İstanbul veya çevresinde yaşamış olabileceğini akla getirmektedir.[1]

Eseri

Şerh-i Kasâid-i Örfî/Urfî

Eserin 151 varaklık bir nüshası İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Bel_Yz_K.000430/01 demirbaş numarasında bulunmaktadır. Eser, Cemâleddin Muhammed Örfî Şirâzî'nin (ö. 999/1591) Farsça olan kasideleri üzerine Osmanlıca olarak yapılmış bir şerhtir. Müellif ve eser adı serlevhada geçen "Anadolu kuzâtı eşrafından Trabzonî Murtazâ Efendi merhumun Kasâid-i Örfî'ye şerhidir." ifadesinden alınmıştır. Telif tarihi ve istinsah kaydı yoktur. Nüsha tamdır, çok temizdir ve iyi korunmuştur.

Muhtevası

Murtaza Efendi bu eserde, Urfî-i Şîrâzî'nin çoğunluğu na't olan 14 kasidesini şerh etmiştir. Bu kasidelerin beyit sayısı toplamda 857'dir.Trabzonî kasideleri şerh ederken, her beytin Türkçe anlamını vermiş ve beyitleri nesre çevirmiştir. Özellikle Farsça beyitlerin Türkçedeki anlamlarını tam olarak vermeye özen göstermiştir. Buna ilave olarak bazı beyitleri açıkladıktan sonra çeşitli yorumlar yapmış, gramer özelliklerinden bahsetmiş, lügavî izahlarda bulunmuş, yeri geldikçe deyimler kullanmış, ayet ve hadislerden iktibasta bulunmuş, farklı nüshaları karşılaştırmış, değişik kaynaklara başvurarak yaptığı açıklamaları takviye etmiştir. Öte yandan zaman zaman diğer şarihlerin verdiği bazı anlamları beğenmediğini de ifade ederek onları tenkit emiştir. Hatta tenkitlerinde oldukça iddialı olduğu bile söylenebilir. Zira Neşatî ve Nazîrî'nin (ö. 1622) Urfî kasideleri üzerindeki bazı yorumlarını gereksiz ve anlamsız bulmuş ve bu tip şarihler yüzünden Urfî'nin şanına gölge düştüğünü belirtmiştir. "Beyt-i meźkūra ẕurefā-yı zamāne ĥaylī tekellüfe düşüp derdmend ˇUrfīyi kimi tekfīr ü kimi techīl itmişler. Bī-çāre ˇUrfīnüñ faẓl u kemālin bilmedüklerindendür…Bu beyt eşkel-i müşkilātından ˇadd olınmaġla Neşāšī ve Nažīri

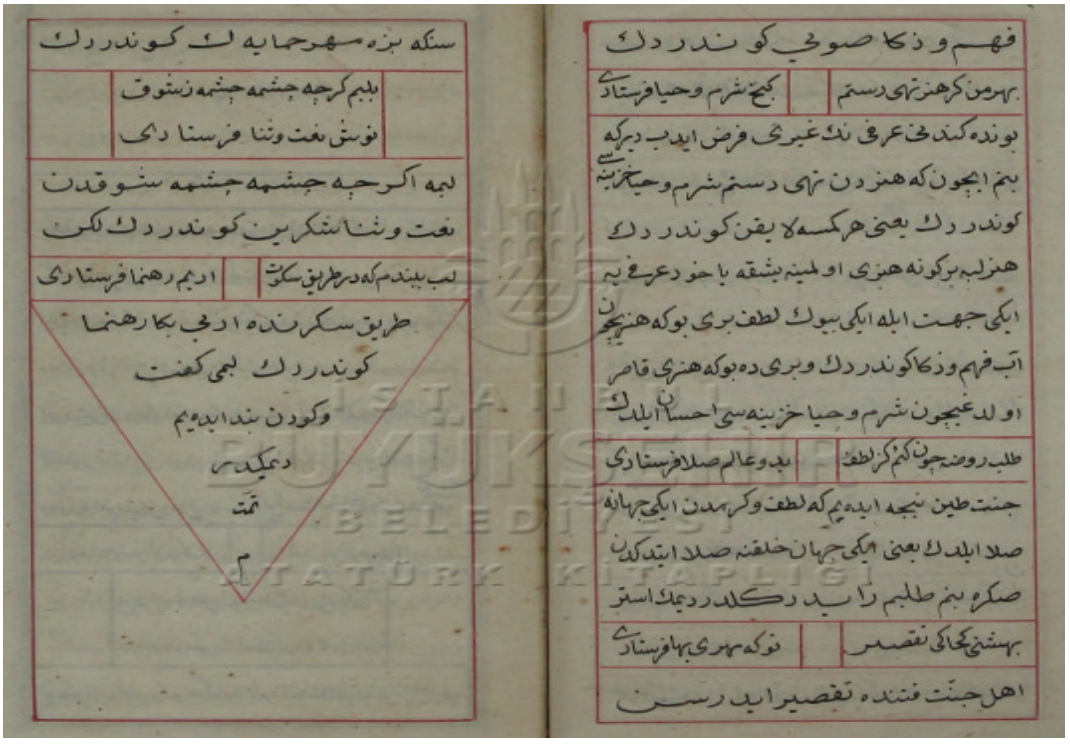
[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Murtaza Trabzonî, *Şerh-i Kasâid-i Urfî*, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 812, 1b-133a; Ozan Yılmaz, "Şiraz'dan Trabzon'a Bir Kültür Köprüsü: Murtazâ Trabzonî ve Urfî Şerhleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 187 (2010): 139-158; Mehmet Âkif Gözitok, "Türk Edebiyatında Urfî-i Şîrâzî Şerhleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017): 77-122.

merğūm ˘aẕīm tekellüflere düşüp şifā-yı ṣadr virür bir ma˘nāya muvaffaḳ olamaduḳlarıdur.” şeklindeki açıklamaları bu tutumuna örnek olarak gösterilebilir.[2]

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Bel_Yz_K.000430/01)*

Resim 2: *Eserin son iki sayfası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Bel_Yz_K.000430/01)*

[2] Yılmaz, “Murtazâ Trabzonî ve Urfî Şerhleri”, 139-158; Ozan Yılmaz, *Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler* (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi SBE, 2004).

Kaynakça

Gözitok, Mehmet Âkif. "Türk Edebiyatında Urfî-i Şîrâzî Şerhleri." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017): 77-122.

Murtaza Trabzonî. *Şerh-i Kasâid-i Urfî*. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Bel_Yz_K.000430/01.

Yılmaz, Ozan. *Urfi'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi SBE, 2004.

Yılmaz, Ozan. "Şiraz'dan Trabzon'a Bir Kültür Köprüsü: Murtazâ Trabzonî ve Urfî Şerhleri." *Türk Dünyası Araştırmaları* 187 (2010): 139-158.

MUSTAFA B. MUHAMMED EL-AMÂSÎ ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Zahir ASLAN[*]

Hayatı

Kaynaklarda hayatı hakkında detaylı bilgiye rastlamadığımız müellifin Trabzon'da dünyaya geldiği ve ardından Amasya'nın Akdağ bölgesine yerleştiği nakledilmektedir. Aktâğî, er-Rûmî, el-'Usmânî ve en-Nahvî[1] künyeleri ile de bilinmektedir. Yakup Paşa (ö. 1150h) Medresesi müderrislerinden olduğu nakledilen müellifin hayatı hakkında bilinen nadir bilgilerden biri de Hanefi mezhebine mensup olduğudur.[2] Mustafa el-Amâsî et-Trabzonî kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla biri Akâid, diğeri de Arap dili alanında olmak üzere iki eser telif etmiştir.[3]

Eserleri

1. er-Risâletü'l-Hamîdiyye fi'l-Akâid

Biyografi kaynaklarında Akâid alanında kaleme alınmış muhtasar bir çalışma olduğu nakledilen müellifin bu eserinin yazma veya matbu haline rastlayamadık.

2. Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr

Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın, Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) nahiv alanında kaleme aldığı *İzhâru'l-esrâr* adlı eserine 1085'te yazdığı *Netâicü'l-Efkâr* adlı şerhe yazılmış uzun bir hâşiyedir. *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr* adıyla 1239, 1273, 1279, 1303 1308, 1317, 1318, 1325 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.[4]

Muhtevası

Toplam üç yüz doksan sayfadan oluşan eserde altı sayfa detaylı bir içindekiler tablosu mevcuttur. Kapsamlı olan bu tabloda gramerin temel konularının yanı sıra belli kavram, harf ve kelimelerin muhtevasına dair iki yüz kırk dört başlık bulunmaktadır. İlk bakışta bu şekilde detaylı bir içindekiler tablosunun aranan konuyu kolaylıkla bulmaya vesile olacağı düşünülse de nahiv alanında yazılan eserlerde mutat olarak yer verilen temel konulardan farklı birçok başlığa yer verilmesi ve başlıkların uzun olması okuyucuyu yormaktadır.[5]

Müellif eserin mukaddimesinde *İzhâru'l-esrâr*'ın şerhi *Netâicü'l-Efkâr*'ın kendisinden istifade edilmesi için yarışılmayı hak eden çok kıymetli bir eser olduğunu belirttikten sonra eserdeki kapalı,

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, zahiraslan@trabzon.edu.tr

1 Ali Rıza Karabulut & Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmi fî mektebâti'l-'âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 5/3726.

2 Kümillâi, Muhammed Hıfzurrahmân, *el-Büdûru'l-mudiyye fî terâcimil Hanefiyye,* (Mısır: Dâru's-Sâlih, 2. Baskı, 2018), 18/127.

3 Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-muellifîn,* Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993, 12/265; Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-'ârifîn esmâ'u'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, 1955), 2/446; Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* (İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.), 1/241.

4 Gökhan Sebati Işkın, "Kuşadalı Mustafa b. Hamza (Adali), Netâicu'l-Efkâr adlı Eseri ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007): 162.

5 Bk. Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 1-6.

anlaşılmayan ve zor yerleri daha anlaşılır kılmak adına bu Hâşiyeyi yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Müellif zor bir iş olarak ifade ettiği bu eseri yazmak için -mütevazı bir dille- ehil olmadığını ancak her şeye kadir olan Allah Teâlâ'nın kudreti ve inayetiyle "İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır"[6] hadis-i şerifine mazhar olma gayesiyle bu işe başladığını anlatmaktadır.

Müellif mukaddimede ana metin *Netâicü'l-Efkâr* hakkında kısa bilgi verdikten sonra asıl metne işaret ederek parantez içinde "kavluhu…" ifadesi ile alıntılar yapmaktadır. Ana metinden verdiği ifadenin hemen ardından parantezi kapatmadan konuya dair değerlendirmelerine geçmektedir.

Değerlendirme yaptığı bu bölümde detaylı sözlük açıklamaları ve tahlillerine yer veren müellif, sarf açısından kelimelerin kökeni, tekil-çoğul, müzekker-müennes halleri, fiillerin vezni, kelimenin hangi bablardan olduğu, yaşadığı anlam değişiklikleri ve illetli fillerde meydana gelen i'lâl kaidelerine de yer vermektedir. Nahve dair ise i'râb tahlili, tanımlar ve teknik açıklamalar yapmaktadır. Ana metinde anlaşılması zor olan yerlerde zamirin nereye râci olduğu, kaynak eserde lafız-mana açısından kast edilen mefhumu açıklayan müellif yer yer kendi kanaatini de belirtmektedir. Hedef kitlesi olarak ilim ehlini belirlediğini ifade edebileceğimiz eserin dilinde; ıstılah ve terimlere sıkça yer verilen uzun ve detaylı anlatım görülmektedir.

Eserde bazı yerlerde uzun sayılamayacak miktarda kenar notları da mevcuttur. Müellif bu kenar notlarında metinde işlenen konular hakkında oluşan mukadder sorulara cevaplar aramakta ve sarf, nahiv, belagat vb. alanlar hakkında ıstılah açıklamalarına yer vermektedir.[7] Mukayeseli bilgilerin ve tahlillerin varlığıyla bu kenar notları eserin ilmi hüviyetini güçlendiren özelliklerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bölümde alanın önemli âlimlerinden alıntılar yapan müellif, ileri sürdüğü bir görüşü desteklemek adına Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) gibi âlimleri referans alarak açıklamalarda bulunmaktadır. Bazı yerlerde ise Arap dili alanı dışından müellif ve eserlere[8] atıf yaparak hadis metinlerinden istişhâd ile delillendirme yoluna da gitmektedir. Yine kenar notlarında i'râb tahlilleri,[9] nahiv konuları bağlamında ayet ve şiirle istişhâd,[10] nahiv kuralının açıklanarak Sibeveyh gibi kurucu âlimlerin görüşlerine de yer vererek konunun detaylandırılması[11] ve ana metinde uzun bir şekilde anlatılan konunu özetlenmesi[12] yapılmıştır.

İmam Birgivî'nin *İzhârü'l-esrâr* ile Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın *Netâicu'l-Efkâr* eserlerinin ilim dünyasında oldukça meşhur ve yaygın olarak okutulması göz önüne alındığında eserin ilim talebeleri için yardımcı bir kaynak olarak faydalı bir telif olduğu görülmektedir. Müellifin verdiği bilgilerde şahıs ve eser isimleri vererek kaynak belirtmesi, soru-cevap şeklinde zihni çalıştıran ufuk açıcı tartışmalar yapması ve anlaşılması güç olan yerlerde açıklamalarla konuyu vuzuha kavuşturması eserin ilmi değerini artıran olumlu özellikleri arasında sayılabilir. Kanaatimizce eserin çok fazla uzun olması, fazla detaylı ve nahiv literatürünün sair düzenine uymayan ve işlevsel olmayan içindekiler bölümü eserin eksi yönleri olarak ifade edilebilir.

6 Buhârî, Mağâzî, 35.

7 Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 7; 54-55; 272-273.

8 Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 7.

9 Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 107; 221.

10 Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 124; 137.

11 Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 286.

12 Mustafa Amâsî et-Trabzonî, *Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr*, s. 217.

Resim 1: *Menâfi'u'l-Ahyâr'ın ilk iki sayfası*

Resim 2: *Menâfi'u'l-Ahyâr'ın son sayfası*

Kaynakça

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. Tsh. Kilisli Rifat Bilge - İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal. 2 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1951.

Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* Haz. Fikri Yavuz & İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Muʿcemu'l-müellifin*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.

Karabulut Ali Rıza & Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmi fî mektebâti'l-'âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.

Kümillâi, Muhammed Hıfzurrahmân. *el-Büdûru'l-mudiyye fî terâcimil Hanefiyye.* 23 Cilt. Mısır: Dâru's-Sâlih, 2. Baskı, 2018.

Işkın, Gökhan Sebati. "Kuşadalı Mustafa b. Hamza (Adalı), Netâicu'l-Efkâr adlı Eseri ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2007): 153-171.

MUSTAFA CANSIZ VE ESERLERİ

Elmas ABDİKOĞLU[*]

Hayatı[1]

Mustafa Cansız 1311/1895 yılında Trabzon'un Dernekpazarı ilçesinde dünyaya gelmiştir. Cansızoğlu Ahmet Efendi'nin oğludur. Babası, o henüz iki yaşındayken vefat etmiş; yetişmesinde annesi ve dayıları etkili olmuştur.[2] İlk eğitimine Kondu Medresesi müderrisi Gargar Muhammet Müslim Efendi'nin yanında başlamıştır. Sonrasında Fındıkoba ve Maraşlı Medreselerinde tahsilini tamamlayarak nihai icazetnamesini yine Müslim Efendi'den almıştır. Bu süre zarfında Arapça, Farsça, fıkıh, tefsir, hadis ve felsefe dersleri görmüştür.[3] Cansız Hoca 1914 yılında seferberliğe katılmış; Rus işgali sırasında Of'un savunmasında görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da vapur işletmelerinde katiplik yapmıştır. Bu dönemde batılı yazar ve filozofların eserleriyle tanışmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. 1920-1923 yılları arasında Of İlçe Merkez İlkokulu öğretmenliği; 1924 yılında İmam-Hatip Mektebi öğretmenliği görevlerini üstlenmiş ancak sağlık sorunları nedeniyle bu mesleği bırakmıştır. 1926-1949 yılları arasında Trabzon İl Genel Meclisinde Of temsilcisi olarak daimî komisyon üyeliği yapmıştır.[4] 1949-1970 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Trabzon, Gümüşhane ve Rize Bölge gezici vaizliği ile Trabzon ihtisas vaizliğinde bulunmuştur.[5] 1975 yılında kanser hastalığı nedeniyle seksen yaşında vefat etmiş; köyündeki aile kabristanlığına defnedilmiştir.[6] Mustafa Cansız medrese eğitimi almış ancak kendisi bu usulle talebe yetiştirmemiştir. Eğitimini üstlendiği öğrencilerde de belirli bir seviye aramıştır. Bilinen en önemli talebesi Yaşar Nuri Öztürk'tür. Cansız Hoca'nın dini konulardaki fikirlerini, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapların bulunduğu mektuplardan ve Yaşar Nuri Öztürk üzerinden okuyabiliriz. Yaşantısı, giyim şekli, konuşma üslubu, asabi yapısı, hazırcevap oluşu, mezheplere, tarikatlara ve geleneğin hâkim olduğu din anlayışına karşı duruşu gibi nedenlerle aykırı bir hoca imajı çizen Mustafa Cansız, dinsiz olarak yaftalanmasına rağmen düşüncelerini ve fikirlerini çekinmeden ifade etmiştir.

[*] Doktora öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, elmas_abdikoglu20@erdogan.edu.tr

1 Mustafa Cansız Hoca ile ilgili en detaylı çalışma Mehmet Günaydın'a aittir. Biz de bu çalışmada hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi ve belgeleri kendisinden temin ettik.

2 Mehmet Günaydın, *Cansız Hoca* (İstanbul: Heyamola yayınları, 2020), 30.

3 Günaydın, *Cansız Hoca,* 31.

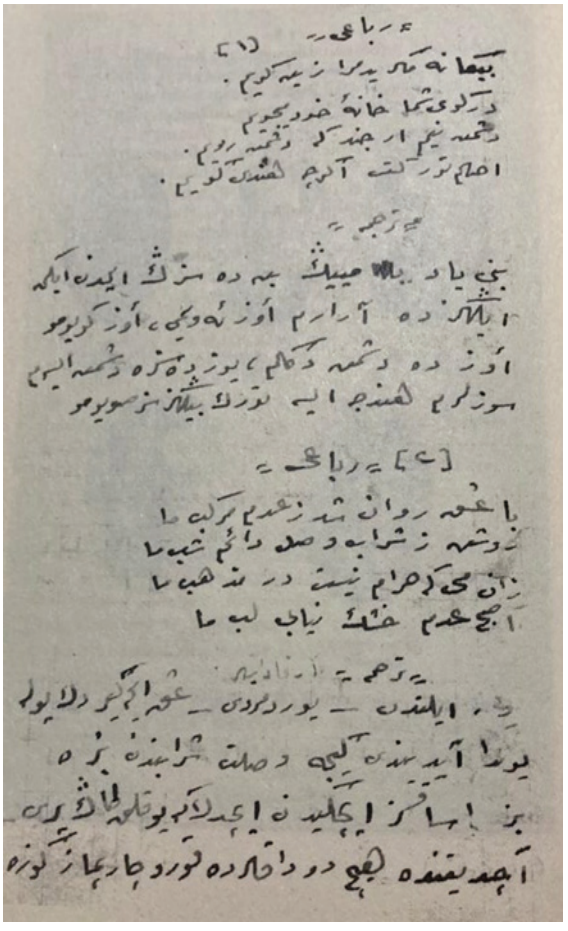
4 Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları* (İstanbul: Sahhaflar Kitap, 2008), 316.

5 Mehmet Günaydın, "Din Bilgini Mustafa Cansız'ın (1895/1975) Hayatı ve Görüşleri", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5 / 3 (Haziran 2005), 195.

6 Günaydın, *Cansız Hoca,* 49.

Eserleri

Mustafa Cansız edebiyatla yakından ilgilenmiştir. Yazdığı yazılar ve şiirler Trabzon'da *Fecir, İnan, Necm-i Âtî* mecmualarıyla *İkbal, Yeni Yol, İstikbal* ve *Halk* gazetelerinde yayımlanmıştır.[7] "Yavuz'un "Beni bir gözleri ahûya zebûn etti felek" mısraını tahmis ederek kaleme aldığı gazeli, "Der Vasf-ı Hamsi" adlı kasidesi ve mizahi bir uslüpla yazdığı "Alçak Para!" adlı şiiri, şairlik yönünün güzel örneklerindendir. Ayrıca "Divan Edebiyatını Ayakta Tutan Ne İdi?", "Musiki, Biraz Musiki Tarihi,…" ve "Arûzda Arabın Payı" adlı köşe yazıları da bu sahaya olan vukûfiyetini göstermektedir. Bunların dışında hikâye denemeleri de bulunmaktadır. Vaizliğe atanması sürecinde Diyanet işlerine gönderdiği belgeden anlaşıldığı üzere Şeyh Bedrettin'in *Vâridât*'ını, *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âle'*i, Mevlânâ'nın rubâilerinin bir kısmını tercüme etmiştir. Görevdeyken de Zâhid Kevserî'nin *İmâm ebû Yusuf Terceme-i Hâli* ile Kâşifî'nin *Osmanlı Devleti'nde Çöküş Devri* adlı eserleri tercüme etmiştir.[8] Ancak dini hususlarda kendi özgün fikirlerini içeren bir eser kaleme almamıştır. Yakınlarının ve Yaşar Nuri'nin ifadelerinden onun topluma karşı kırgın olduğu, yazdıklarını anlayacak bir kitlenin olmadığı kanısında olduğu ve talebesini arzu ettiği gibi yetiştirmiş olduğu için fikirlerini anlatma noktasında ona itimat ettiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan çok okuyup çok konuşan, sabırsız bir yapıda olması, yazmaktan ziyade sohbet etmeyi sevmesi, seçici olması gibi özellikleri de bu alanda yazmamasının nedenleri arasında zikredilmektedir.[9]

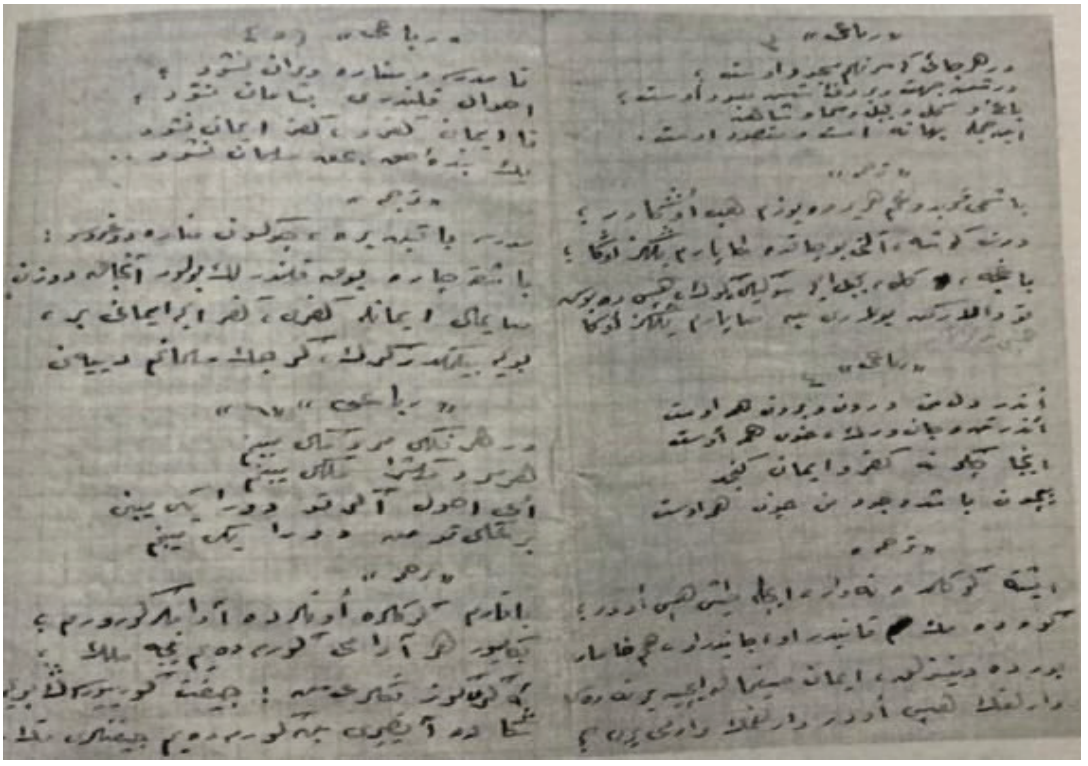
Resim 1: *Çalışmalarından bir örnek*[10]

7 Günaydın, "Din Bilgini Mustafa Cansız'ın (1895/1975) Hayatı ve Görüşleri", 209.

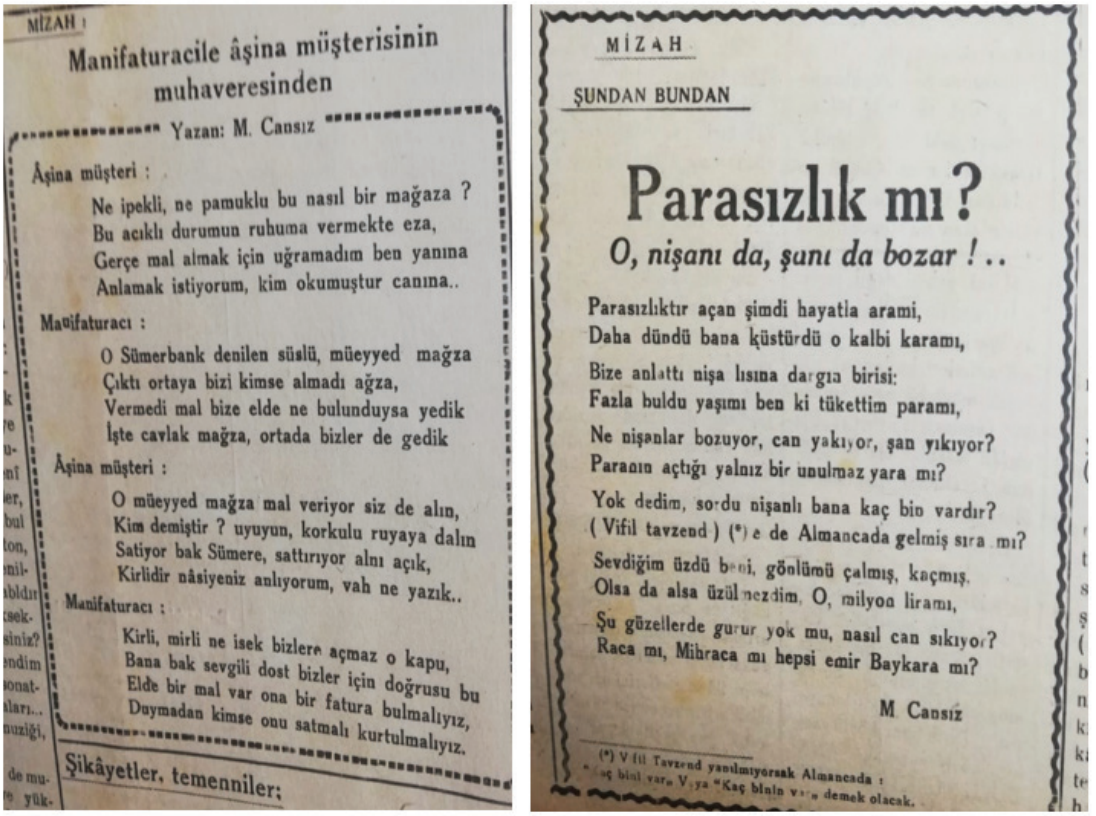
8 Albayrak, *Oflu Hoca,* 316; Günaydın, *Cansız Hoca,* 86.

9 Günaydın, "Din Bilgini Mustafa Cansız'ın (1895/1975) Hayatı ve Görüşleri", 200.

10 Bu görseller Mehmet Günaydın'ın arşivinden alınmıştır.

Resim 2: *Eski harflerle yazdığı Rubailere bir örnek*

MİZAH

Manifaturacile âşina müşterisinin muhaveresinden

Yazan: M. Cansız

Âşina müşteri :

Ne ipekli, ne pamuklu bu nasıl bir mağaza ?
Bu acıklı durumun ruhuma vermekte eza,
Gerçe mal almak için uğramadım ben yanına
Anlamak istiyorum, kim okumuştur canına..

Manifaturacı :

O Sümerbank denilen süslü, müeyyed mağza
Çıktı ortaya bizi kimse almadı ağza,
Vermedi mal bize elde ne bulunduysa yedik
İşte cavlak mağza, ortada bizler de gedik

Âşina müşteri :

O müeyyed mağza mal veriyor siz de alın,
Kim demiştir ? uyuyun, korkulu ruyaya dalın
Satiyor bak Sümere, sattırıyor alnı açık,
Kirlidir nâsiyeniz anlıyorum, vah ne yazık..

Manifaturacı :

Kirli, mirli ne isek bizlere açmaz o kapu,
Bana bak sevgili dost bizler için doğrusu bu
Elde bir mal var ona bir fatura bulmalıyız,
Duymadan kimse onu satmalı kurtulmalıyız.

Şikâyetler, temenniler;

MİZAH

ŞUNDAN BUNDAN

Parasızlık mı?

O, nişanı da, şanı da bozar !..

Parasızlıktır açan şimdi hayatla arami,
Daha düdü bana küstürdü o kalbi karamı,

Bize anlattı nişa lısına dargın birisi:
Fazla buldu yaşımı ben ki tükettim paramı,

Ne nişanlar bozuyor, can yakıyor, şan yıkıyor?
Paranın açtığı yalnız bir unulmaz yara mı?

Yok dedim, sordu nişanlı bana kaç bin vardır?
(Vifil tavzend) (*) e de Almancada gelmiş sıra mı?

Sevdiğim üzdü beni, gönlümü çalmış, kaçmış.
Olsa da alsa üzülmezdim. O, milyon liramı,

Şu güzellerde gurur yok mu, nasıl can sıkıyor?
Raca mı, Mihraca mı hepsi emir Baykara mı?

M. Cansız

(*) Vifil Tavzend yazılmıyorsak Almancada : ... iş bin var» Veya "Kaç binin var» demek olacak.

Resim 3: *Gazete ve dergi yazılarından iki örnek*

Kaynakça

Albayrak, Haşim. *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*. İstanbul: Sahhaflar Kitap, 2008.

Günaydın, Mehmet. *Cansız Hoca*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2020.

Günaydın, Mehmet. "Din Bilgini Mustafa Cansız'ın (1895/1975) Hayatı ve Görüşleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 5/3 (Haziran 2005): 191-214.

MUSTAFA REŞİT TARAKÇIOĞLU VE ESERLERİ

Muzaffer BAŞKAYA[*]

Hayatı

Eğitimci ve siyasetçi Mustafa Reşit Tarakçıoğlu 1892 senesinde Trabzon'un Kindinar (Bahçecik) Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.[1] Babası Ahmet Bey, annesi ise Gülizar Hanımdır. Tarakçıoğlu henüz 5 yaşında iken Tabakhane Mahallesi'ndeki Sıbyan Mektebi'ne gitmiş burada 1 sene okuyup Kuran-ı Kerim'i öğrendikten sonra Şirin Hatun Mektebi'ne geçmiş, 1 yıl okuduktan sonra İmaret (Hatuniyye) Mektebi'ne devam etmiştir. [2]

1902 yılında 275 numara ile Trabzon Mekteb-i İdadisine (Trabzon Lisesi) kaydını yaptıran Tarakçıoğlu, yedi yıllık eğitimden sonra pekiyi derecesi ile mezun olmuştur. 1911 Yılında İstanbul Dâr-ül Muallimine (Yüksek Öğretmen Okulu) girdi, fakat bir yıl sonra Balkan Savası çıkınca gönüllü asker olarak cepheye gitti. 1913'de yarım kalan öğrenimi için tekrar İstanbul'a döndü. 1914 yılında Birinci Dünya Savası patlak verince yine öğrenimini yarım bırakarak ihtiyat zabiti (yedek subay) olarak Erzincan'a gitti. 1916 yılında Dâr-ül Muallimîn'in Tabibiye (Biyoloji) bölümünden 19 numara ve pekiyi derece ile mezun oldu.[3] Tarakçıoğlu, 1918 yılında Gümrükçü Hüsnü Bey'le Havva Hanım'ın kızları Zehra Hanım'la hayatını birleştirmiştir. Çiftin, Sadakat (1922), Selçuk (1926), Işık (1928), Türkan (1933) adlarında dört kızı ve Özdemir (1923) adında bir oğlu olmuştur.[4]

Eğitimi böylece tamamlayan ve evlenen Tarakçıoğlu, öğretmenlik mesleğine başlamış ve ilk olarak İzmir, Denizli ve Trabzon Sultanilerinde görev yapmış, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Kemerkaya Mahallesindeki Rum Kolejinde (Şimdiki Kanuni Anadolu Lisesi) "Trabzon Muallim Mektebi" müdürü olarak görevini sürdürmüştür.[5]

Eğitimciliğinin yanında aynı zamanda iyi bir cemiyetçi olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Trabzon Müdafaa-i Hukuku Milliye Heyeti'nde de bulunmuş, 1924 yılında Trabzon Türk Ocağı'nı kurarak, 1926'ya kadar bu kurumun başkanlığını yapmıştır.[6]

Trabzon Öğretmen Okulu'ndaki görevinin ardından İstanbul Vefa Lisesi'ne tayin olan Tarakçıoğlu, 1927 senesinde Maarif Vekâleti Yüksek Öğretim Genel Müdür Yardımcılığı vazifesine atanmıştır. 1929 yılında Erzurum Mıntıkası Maarif Eminliği görevine getirilmiş, 1931'de Maarif Eminlikleri kaldırılınca Trabzon'a, eski okuluna dönerek fizik-kimya dersleri vermeye devam etmiştir.[7]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi, mbaskaya61@gmail.com

1 *Halk Gazetesi*, 28 Nisan 1950

2 Veysel Usta-Hikmet Öksüz, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu (Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi)*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, 23-24.

3 Zehra Arslan, "Trabzon Türk Ocağı", *Yüksek Lisans Tezi*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2008, s. 10.

4 Zehra Arslan, "Mustafa Reşit Tarakçıoğlu (1892-1969)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atam Yayınları, s.5

5 Usta-Öksüz, a.g.e., s.24.

6 Arslan, a.g.t, s. 10.

7 Usta-Öksüz, a.g.e., s.26.

1933-34 yılında Diyarbakır, 1934-35 yılında Erzurum Milli Eğitim Müdürü oldu. Daha sonra Üçüncü Umum Müfettişlik Maarif Müşaviri olarak atanmıştır.[8] 1938 yılında bir ara Gümüşhane Vali vekili olarak görev yapan Tarakçıoğlu, 1941'de İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü'ne tayin olmuştur. 1943 yılında ise kendi isteği ile emekli olmuştur.[9]

1943 sonrasında siyasete adım atan Tarakçıoğlu, 1946 seçimlerinde CHP'den Trabzon Milletvekili seçilmiştir.[10] 1950 seçimleri sonucunda meclise CHP'den giren Tarakçıoğlu, ani bir kararla uzun yıllardır içinde bulunduğu CHP'den ayrılarak DP'ye geçmiştir.[11] 1954 ve 57 yıllarında da DP listelerinde yer alan Tarakçıoğlu'nun milletvekili bulunduğu sırada yaptığı en önemli ve unutulmaz icraat Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kurulması olmuştur.[12]

27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından diğer DP'li vekiller gibi Yassıada'ya hapsedilen ve burada idamla yargılanan Tarakçıoğlu, kendisine yöneltilen suçlamaları cesur bir şekilde reddetmiştir.[13] Yassıada'da bulunduğu sırada bazı sağlık sorunları yaşayan Tarakçıoğlu, yapılan duruşmaların ardından 5 yıl hapis cezasına çarptırılmış ve cezasını çekmek için Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Fakat hastalığı ilerleyince tedavi amacıyla Ankara'ya getirilmiştir. Bir yandan mahkûmiyet yaşarken diğer yandan hastalıkla mücadele eden Tarakçıoğlu'nun cezası 1962 yılında ertelenmiştir. Bunun üzerine 27 Mayıstan sonra ilk kez 13 Mayıs 1962'de Trabzon'a dönen Tarakçıoğlu, memleketinde büyük sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. Trabzonluların adeta bağrına bastığı Tarakçıoğlu'nun, 1966'da çıkan bir yasa ile Yassıada'da aldığı mahkûmiyeti ortadan kaldırılmıştır. Siyasi yasaktan kurtulan Tarakçıoğlu, 1969'da tekrar hastalanmış ve Ankara'da tedavi gördüğü sırada 24 Ekim 1969'da hayata veda etmiştir.[14]

Eserleri

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu eğitimci ve siyasetçi kimliğinin yanında aynı zamanda bir kültür adamı idi. Zira çok sayıda eser kaleme alan Tarakçıoğlu gazete ve dergilerde makaleler yazmış, birikimini toplumla paylaşmıştır. Tarakçıoğlu'nun kaleme aldığı bazı kitaplar vardır. Bunlardan 5'i hayatta iken değişik yayınevleri tarafından, 1'i ise (Trabzon'un Yakın Tarihi) kuruluşuna büyük emek verdiği KTÜ tarafından basılmıştır. Eserler şunlardır: Yaşamak ve Yaşatmak Yolları (1335), Eşya ve Tabiat Hakkında Öğretmenlere 72 Ders (1937) Milli terbiye ve Hedefleri (1942), Ahlak ve Milli Ahlak (1952), Trabzon'un Yakın Tarihi (1986) Muallim Mektebinin Kuruluşu ve Köy Enstitülerinin İç Yüzü, Ruslarla Olan Komşuluklarımız.

1. Yaşamak ve Yaşatmak Yolları

Bu eser 29 sayfa olup 1335 (1919) yılında Trabzon'da Yorgi Mihaildi Matbaasında basılmıştır. Eser, sosyoloji ilminin bir alt disiplini olan eğitim sosyolojisi ile ilgilidir ve üç ana başlık etrafında yoğunlaşmıştır: Bunlar 1. Aile muhiti ve nesil, 2. Şehir muhiti ve nesil, 3. Mektep muhiti ve nesildir.

Tarakçıoğlu bu kitabında bireyin gelişimi ve eğitiminde toplumun en küçük birimi olan aileden başlanarak çevre ve okul ilişkisini değerlendirmekte ve önemini vurgulamaktadır.[15]

---

8 *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hatıraları*, Trabzon 1936.

9 Usta-Öksüz, a.g.e., s.27.

10 *TBMM Albümü*, 1920-2010, Cilt:1, (1920-1950), TBMM Basımevi, Ankara 2010, s. 505.

11 *Yeniyol Gazetesi,* 8 Ocak 1951

12 *Yeniyol Gazetesi*, 21 Mayıs 1955.

13 Zehra Arslan, "Yassıada'da İdam Talebiyle Yargılanan Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun Savunması", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 14, s. 156.

14 Usta-Öksüz, a.g.e., s.34.

15 Usta-Öksüz, a.g.e., s.36.

2. Milli Terbiye ve Hedefleri

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu tarafından 1927 yılında yazılan eser İstanbul'da Amidi Matbaasında neşredilmiştir. 1942 yılına gelindiğinde tekrar baskısı yapılmıştır. Adı geçen eser 4 ana başlık altında toplanmıştır: Bunlar 1. Muhtelif devrelerin terbiye telakkisi, 2. Terbiye ve milli terbiye, 3. Müstebid Hükümet Teşkilatı, 4. Milli Terbiye Nasıl Olmalıdır şeklindedir.

Tarakçıoğlu, eserinde kimi zaman kendi düşüncelerine ek olarak farklı toplumlardaki terbiye usullerini de eserine taşımıştır. Zira kitabın ilk bölümü olan muhtelif devrelerin terbiye telakkisi adlı bölümde, Antik Çağ Yunan felsefesinden başlayarak Çin, Hint, Osmanlı felsefesini ve bunların eğitim ve terbiye yöntemlerini karşılaştırmıştır.[16]

3. Ahlak ve Milli Ahlak

Bu eser 1951 yılında Ankara'da neşredilmiştir. Hangi matbaada basıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. 85 sayfadan oluşan bu eserde dipnot kullanılmamış ve kaynakça bilgisi verilmemiştir. Eser iki bölüm halinde biçimlenmiş, ilk bölümde "maksada giriş", ikinci bölümde ise "milli ahlak" başlıkları bulunmaktadır. Eserin ilk kısmında Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşanan bazı olaylardan örnekler verilerek "Ahlak İmparatorluğu" olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli döneminde siyasi ahlak noktasında yaşanan zaaflar dile getirilmiştir. Devam eden süreçte bu zaafların devam ettiği hatırlatılarak çöküşe giden yol ortaya koyulmuştur. İkinci kısımda Türklerin İslamiyet öncesi ahlak anlayışları ile İslam ahlakının birbirine paralellik gösterdiği ifade edilmiştir.[17]

4. Ruslarla Olan Komşuluklarımız

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun kaleme aldığı bu eser 1966 yılında Ankara'da basılmıştır. Fakat hangi matbaada neşredildiği hakkında bilgi yoktur. Tarakçıoğlu bu eseri yazarken temel olarak İsmail Berkok'un *Tarihte Kafkasya* ile Turgutcan Mamaş'ın *Tarih Boyunca Türk Rus Münasebetleri* isimli eserlerinden faydalanmıştır.[18]

5. Trabzon'un Yakın Tarihi

Trabzon tarihine ışık tutan eserlerden biri olan ve Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun kaleme aldığı bu kitap Karadeniz Teknik Üniversitesi tarafından 1986 yılında basılmıştır. Kitap, toplam 85 sayfadan oluşmaktadır. Eser kendi içinde 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Birinci Dünya Savaşı ve Trabzon hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Trabzon'da yaşanan Rus işgali ve devamındaki muhacirlik hadiselerine değinilmiştir. Bilhassa muhacirlik ve işgal ile ilgili verilen bilgiler dönemin canlı tanığı olması dolayısıyla oldukça mühim bir nitelik taşımaktadır. Eserin en geniş kısmı üçüncü bölümdür. Bu bölümde Trabzon'un tekrar Türk yurdu oluşundan itibaren yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası Trabzon ve Doğu Karadeniz kıyılarında ortaya çıkan gelişmelere değinilen bu bölümde Pontus ve Ermeni tehditleri karşısında muhacirlikten yeni dönmüş Türklerin yaşadıkları hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin son bölümünde ise Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki gelişmelere temas edilerek Trabzon Türk Ocağı'nın başkanı olarak Cumhuriyetin ilanı ertesinde şehirde yaşanan gelişmeler bizlere aktarılmıştır.[19]

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, bu eseri Milli Eğitim Bakanlığı'na bastırmak için başvuruda bulunmuştur. Ancak bu kıymetli eserin basımı ile ilgili kendisine herhangi bir geri dönüş yapılmamıştır.

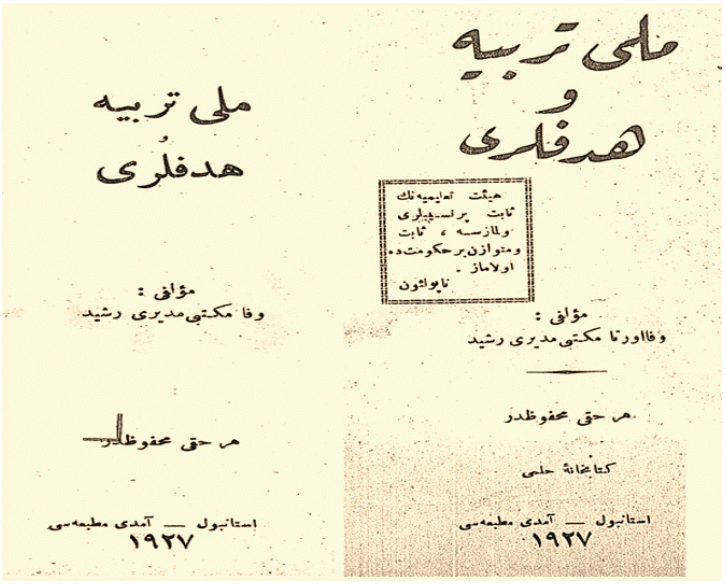
16 Usta-Öksüz, a.g.e., s.37.

17 Usta-Öksüz, a.g.e., s.38.

18 Usta-Öksüz, a.g.e., s.39.

19 Usta-Öksüz, a.g.e., s.41.

1969'da yaşanan bu gelişmenin ardından bu duruma kayıtsız kalamayan Karadeniz Teknik Üniversitesi rektörlüğü nihayet 1986 yılına gelindiğinde bu eseri basmaya karar vermiş ve aynı yıl eser basılmıştır.

Resim 1: *Eski harflerle basılan Milli Terbiye ve Hedefleri'nin kapak resmi*

Resim 2: *Eserlerinin kaprak resimleri*

Kaynakça

Arslan, Zehra, "Yassıada'da İdam Talebiyle Yargılanan Demokrat Parti Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun Savunması", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 14, Sayı: 14, ss.153-168.

_____, Trabzon Türk Ocağı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2008.

_____, "Mustafa Reşit Tarakçıoğlu (1892-1969)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atam Yayınları.

Halk Gazetesi

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun Hatıratı (1936-1940)

Usta, Veysel- Öksüz, Hikmet, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi,* Serander Yayınları, Trabzon 2008.

Yeniyol Gazetesi

NUMAN SABİT OSMANÇELEBİOĞLU VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Numan Sabit, Trabzon'un Of ilçesine bağlı Paçan (Şimdi Çaykara'nın Maraşlı) köyünde 1314/1896 yılında doğdu. İcazetli bir hoca olan Hasan Efendinin oğludur. Anne ve babası o küçükken vefat etmiştir. Tahsil hayatına dair detaylı bilgi olmamakla birlikte "Doğduğum Köy" adlı şiirinden ilk eğitimini köyünde aldığı anlaşılmaktadır. "Orda bismillah deyip başladım elif be'ye/İlk bilim azığını orada koydum heybeye /Orda yazdım ilk önce türkümü Habibe'ye /Onunçün çok severim doğduğum köy Paçan'ı."[1] Köyünde aldığı bu eğitim girdiği imtihanda başarılı olmasını sağlamış ve ilk mektebi okumadan Rüşdiye Mektebi'ne kaydolmuştur. Daha sonra girmiş olduğu Muallim Mektebi'nde okurken I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine eğitimini yarıda bırakarak cepheye gitmiştir. 4,5 yıl boyunca burada savaşmış ve ayağını kaybetmiştir. Trabzon'a "gazi" olarak dönmüştür. Bu yüzden sonraları "Malûl Gazi" diye de anılır olmuştur. Trabzon'da *İstikbal, Yeni Yol, Halk, İnan* gibi gazete ve dergilerde yazıları yayımlanmıştır. 23 Nisan 1948'de *Demokrat Çaykara Gazetesi'ni* çıkarmaya başlamıştır. 1982'de İstanbul'da vefat etmiştir.[2]

Gazetedeki köşesinde genellikle aktüel konuları, toplumsal sorunları ele alıp cemiyeti duyarlı olmaya davet ettiği görülmektedir. Örneğin Çaykara Gazetesi başyazarı olarak "Vurun Kahpeye" filmi bizce niçin kötüdür? başlığı ile bir yazı kaleme almış ve Diyanet İşleri Başkanlığını ve halkı duyarlı olmaya davet etmiştir. Yazı filmdeki hoca karakteri ile ilgilidir. Yazara göre hoca kılıklı aktörün şahsında din adamına ve dolayısıyla bu meslekten olan milli mücadele kahramanlarına hakaret edilmiştir. "Oysa milli mücadelemizde hocalarımızın, daha doğrusu imanı bütün olanların hizmetleri görülmüştür. En doğru ve kuvvetli bir ifade ile denebilir ki dini bütün olanların yaptığı ve kazandığı bir mücadeledir bu. Damarlarında Türk kanı, göğsünde Müslümanlık imanı taşıyan bir hoca ölür de filmdeki hareket tarzını benimsemez."[3] Numan Sabit, Çaykara gazetesinde ulusal ve uluslararası meseleleri sayfasına taşıyarak Türk basın tarihine damga vuran isimlerden biri olmuştur. Özellikle tarih ve siyaset bilimi alanında araştırma yapanların başvuru kaynaklarından biri olması da bunu göstermektedir.[4]

Numan Sabit'in hayatı boyunca dinî ve hayrî hizmetlere de öncülük yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Pırlantalar ve Damlalar* isimli eserinin ikinci baskısının önsözünde sarf ettiği şu ifadeler bunun en bariz göstergesidir: "25 bin nüsha basılan bu kitabın net gelirinin yüzde ellisi yapılmakta olan Çaykara Merkez Câmiine, yüzde yirmi beşi Maraşlı köyü Câmiine, yüzde yirmi beşi yapılmakta olan Trabzon

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

1 Numan Sabit Osmançelebioğlu, "Doğduğum Köy", (haz.) Hasan Hüsnü Durgun, İsmail Sarı ve Orhan Durgun, *Geçmişten Geleceğe Çaykara* (İstanbul, Çaykara Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti, 2005), 483.

2 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Hikmet Öksüz, "Çaykara'dan bir Numan Sabit geçti", https://www.caykaragazetesi.com/kose-yazilari/caykaradan-bir-numan-sabit-gecti-44618/. Erişim: 10 Ekim 2023; Ayrıca bk. Altay Yiğit, *Çaykara ve Folkloru* (Ankara: Kent Matbaası, 1981), 157; Hüseyin Albayrak, "Çaykara Şairlerinden Bir Demet," *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1 (16-19 Temmuz 2002)*, (Trabzon: Eser Ofset, 2002), 68-69; Mehmet Âkif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri* (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 570; Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993), 2: 15-26;

3 Sebilürreşad (Mart 1950), 03/73: 362.

4 Emine Çakır, "Numan Sabit Osmançelebioğlu," https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/numan-sabit-osmancelebioglu. Erişim: 11 Ekim 2023.

Soğuksu Câmiine aittir." Yine aynı eserin sonsözünde bir vesile sarf ettiği şu mealdeki sözler de bu konudaki gayretlerini gösterir niteliktedir. "Trabzon Çifteçamlık semtinde yapılmakta olan Şükraniye Câmiinin derneğinin başkanı olarak muhtaç olduğu 150 bin liranın temini, imam ve müezzin alınması ve sâiresi için 1/5/1963 yılında Kurban bayramını da vesile ederek Ankara'nın yolunu tuttum." Yine burada düştüğü bir kayıtta aslen Çaykara'nın Paçan (Maraşlı) köyünden olmakla beraber 33 yıldır Trabzon şehrinde oturduğunu, Ankara Hacı Bayram Câmii şerifi civarında da misafir olduğunu ifade etmektedir. Babası Hasan Efendinin kabrinin Ankara Polatlı'nın Bacı köyünde bulunduğunu da belirtmektedir.

Numan Sabit, çok sayıda kurumun Trabzon şubesinde görev yapmıştır. Uzun yıllar Kızılay'ın Trabzon şubesinin yönetim kurulunda yer almış, 1930 yılında ise başkanlığını yürütmüştür. Çeşitli mekânlarda Kızılay'a üye toplamak için halka hitap etmiştir. Trabzon Halkevi merkez yönetiminde de yıllarca görev almıştır. Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu Trabzon şubesi yönetimine de seçilmiştir. Bu ve benzeri kurumlar adına önemli toplantılarda konferanslar vermiş ve yeri geldikçe halka hitap etmiştir.[5] Numan Sabit, bu teşkilatçı kişiliği yanında hatipliği ve şairliği ile de ön plana çıkmıştır. Emine Çakır, onun şiirleri ile ilgili şu değerlendirmeleri aktarmaktadır. "Şiirlerinde daha çok dinî konuları işleyen Numan Sabit, genellikle hece ölçüsünü tercih etmiştir. Dörtlüklerle yazdığı şiiri koşma tarzındadır. "Doğduğum Köy" adlı şiirinde doğduğu köy Paçan'ı tasvir etmiştir. Hem beyit hem dörtlük nazım birimiyle yazan şair, hece ve aruz ölçüsünü kullanmıştır. Siyasi içerikli şiirleri, sözlü tarih açısından da önemlidir. Dinî tasavvufi şiirlerde Arapça Farsça sözcükler dikkat çekerken, diğer şiirlerinde öz Türkçe'nin eski kullanımlarına tesadüf edilmektedir.[6]

Kaynakların belirttiğine göre yayımlanmış olan eserleri şunlardır: *Türklüğün Kurtuluşu*, *Paçanlı'nın Dağarcığından*, *Pırlantalar ve Damlalar*, *Hac Yolunda İlhamlar*, *Malül Gazi Diyor ki*, *Şükraniye Hitaplar-İtaplar*.[7] *Pırlantalar ve Damlalar* isimli eserin 1971 tarihli baskısının arka kapağında, *Malül Gazi Diyor ki,* adlı eser hariç diğerlerinin basıldığı, *Türkçenin Bir Damlası* ile *Kırk Ambar* isimli iki eserinin ise basılmakta olduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak bunların basıldığına dair bir bilgi bulunamamıştır.

Eserleri

1. Türklüğün Kurtuluşu

Numan Sabit'in ilk eseridir. Osmanlıcadır. Kapakta 9 Eylül 1338 (9 Eylül 1922) Sinop kaydı vardır. Önsözün sonunda ise 1 Mayıs 1341 (1 Mayıs 1925) Of kaydı mevcuttur. Trabzon İstikbal Matbaası'nda bu tarihte basılmış olmalıdır. Toplam 45 sayfadır. Bir giriş, iki bölümden oluşmaktadır. "Türklüğün Kurtuluşu Hakkında Birkaç Kırık Dökük Söz" başlığı altında giriş kısmı yer almaktadır. Yirmi dokuz sayfadan oluşan birinci bölüm nazım-nesir karışımı, ikinci bölüm manzum olarak Milli Mücadeleyi/İstiklâl Savaşını anlatmaktadır. Mondros Mütarekesi, Büyük Taarruz, Milli Hareket, Yunanın denize dökülmesi gibi konular işlenmektedir. Kapak sayfasının baş kısmında, "Yıldırımlar, şimşekler de kıskandılar bu işi/ Hiçbir şeyle ölçülemez ordumuzun gidişi." mısralarından oluşan bir beyit vardır. Son sayfada ise "Son" başlığını taşıyan, "Bu son; tulu'âtımın sonu;/Yoksa; mevzu'un alınmaz önü;" mısraları yer almaktadır. Bu mısralar da muhteva ile uyumlu olarak eserin başına ve sonuna yazılmış olmalıdır. Burada bir örnek kabilinden eserin sonunda yer alan bir şiirin son bölümünü aktarmak istiyoruz.

Onlar oldu kanlarının sellerinde yüzenler;
Onlar oldu diyarında seyyah gibi gezenler..
Yaşa millet, yaşa ordu, sen yarattın bu günü;

5 Ülkü Köksal, *Trabzonda Dernekleşme Süreci* (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2015).

6 Çakır, Erişim: 11 Ekim 2023.

7 Yiğit, *Çaykara ve Folkloru*, 157; Albayrak, "Çaykara Şairlerinden Bir Demet", 68-69; Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar*, 570; Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 2: 15-26.

Sen olmasan göremezdik bu muazzam düğünü.
Bu sözleri haykırmıştı genç, ihtiyar hep birden;
Galgaleli sesler geldi, bu seslere kabirden..
Minnet, şükran, çiçek oldu genç orduya saçıldı;
Öz Türklüğe sanki cennet kapıları açıldı..
Mehmetçiğin ayağını öpüyordu genç kızlar;
Selamladı bu zaferi gökte bütün yıldızlar…

Numan Sabit, "Onlar oldu diyarında seyyah gibi gezenler" mısraını yazdıktan sonra burada nasıl bir mesaj vermek istediğini şu dipnotla açıklamıştır: "İkinci İnönü Muharebesinde esir edilen bir Yunan zabıtı, ele geçen hatıra defterinde, "Bir Yunanlıya düşen en büyük vazife; büyük küçük demeden her Türkü insafsızca öldürmektir. Türklere merhamet râyigân edilmeyecek bir hasettir. Onlara merhamet; zulüm ve ateştir, bir an evvel öldürüp hasret çektikleri cennete göndermektir. Türkün sağ kalanları da dünkü öz vatanlarında bir dilenci ve seyyah gibi gezebilecek vaziyete indirilmelidir." diye yazıyordu."

Baskısı bulunmayan bu kitabın PDF'sine İSAM Kütüphanesi (nr.157506 NUH.9255) üzerinden ulaşmak mümkündür.

تورکلکك قورتولوشی حقنده

بر قاچ قیریق ، دوکولمش سوز

دنیا ؛ دنیا اولالی ، انسان ایچنده یاشامایه باشلایه‌لیدنبری « تورکلکك قورتولوشی » کبی خارقه ایله باشلایان ، متزاید خارقه‌لرله ایلرله‌ین ، خارقه‌لی باشلانغیچه یاقیشه‌جق الك بویوك خارقه ایله بیتن بر حادثه‌یه شاهد اولمادی ، اولمایه‌جق . . .

بویوکلکی ، تولچوله‌مه‌ین بر آینا کبی ؛ ماضیده‌کی دنیا وقایعی ، حادثاتی آینه‌ده عکس ایتدیرن تاریخ ؛ عکس ایتدیردیکی وقایع ، حادثات ایچنده بویله شانلرله دولو ، خارقه ایله باشلایان ، خارقه ایله بیتن بر حادثه ، بر واقعه کوسترمدی ، کوسترمیور ، کوسترهمیور .

آنجق « عظمت‌الله‌یه وسیله » تجلی‌اولان « تورکلکك قورتولوشی » ، قورتولورکن یاراتدیغی باشدن نهایته قادار خارقه‌لرله دولو حادثه‌یی کوسترمه‌جك . . . .

تاریخده باشلی باشنه بر دور آچان ، آچدیغی بودورله اسکی دورلری هرج و مرج ایدن « تورکلکك قورتولوشی » بوتون أسیر ، ظلم آلتنده ایکه‌ین ملتلر ایچون « امید » منبعی اولاجق ، أسارتدن ، ذلتدن قورتولمق ایچون بر « قورتولوش دستوری » طاینه‌جقدر .

آنك ایچون بوندنصوکره بوکا بکزه‌ر خارقه‌لر یاراتان

بیلدیریلر ، شیمشکارده قیصقاندیلر بو ایشی ؛
هیچ برشیله أولچوله‌مز اردومزك کیدیشی .

تورکلکك قورتولوشی

أثر

نعمان ثابت

هر حق محفوظدر

۹ / ایلول / ۱۳۳۸ سینوب

طرزون (استقبال) مطبعه‌سی

Resim 1: *Eserin iç kapak ve giriş kısmı*

2. Pırlantalar ve Damlalar

İlk baskısı 1963 yılında Ankara'da yapılan eserin ikinci baskısı 1971 yılında İstanbul'da Şehir Matbaasında yapılmıştır. Müellif, önsözde eserin muhtevasını ve esere verdiği isimle neyi kast ettiğini şu cümlelerle özetlemiştir: "Bu eser; *Kenzül'irfan* isimli Binbir Hadîs kitabından alınan ba'zı Hadîsi şeriflerin asılları ile sadeleştirilmiş meâlleri ve bunlardan ilham alınarak yapılan manzum açıklamalardan ibarettir. Esere verebildiğim (Pırlantalar) adından; hikmet ve ma'nâ dolu mübarek Hadîsler ve Damlalardan, nâçiz manzum açıklamalarım kast edilmiştir."

Müellif "Son Söz" başlığıyla yazdığı sonuç kısmında eserin telif sürecini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bu kısım kısaca şöyle özetlenebilir. Trabzon şehrinde 23.04.1948 tarihinden 01.05.1953 tarihine kadar haftalık, ondan sonra 24.07.1959 tarihine kadar gündelik Çaykara adıyla gazete çıkarıyordum.

Öteden beri ancak özellikle bu gazetenin sahibi olduktan sonra yazı yazmayı vazife edinmiştim. Son zamanlarda bazı hadîs-i şeriflerin manzum açıklamalarını yazmaya heves ettim. Bunların okuyucular tarafından da beğenildiğini gördüm. Bir de işin ehline danışmak istedim. Bu maksatla 1926 yılında Of'ta hâkimlik yaparken tanıdığım, sonra hâkimlikten çekilip Trabzon'da vaizlik yapan "Pulcu Hoca" diye maruf Salih Sabri Akdeniz'e gittim. 30 kadar hadisi şerifin asılları ile meallerini ve manzumelerini tetkik etmek üzere kendisine takdim ettim. Bir hafta sonra bana gelip hiç durma, şu okuduklarımı diyanete ver bir an evvel basılsınlar dedi. 1956 yılından beri müsveddelerini hazırlamış bulunduğum 101 hadisin asıl, meal ve manzumelerini temize çekip o zatın dediğini yapmak kolay olmadı. Nitekim kendisi iki yıl evvel vefat etmişti. Bir gece rüyamda bana sitem edince hemen çalışmaları hızlandırdım. Toplamda 116 hadisin meal ve manzumelerini başkanlığa teslim ettim.

Numan Sabit'in bu müracaatı kabul edilmiş olup 1963 yılındaki ilk baskının kapağında eserin "Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulunca incelenerek 5/7 1963 gün ve 351 sayılı kararla yayınlanması uygun görülmüştür" ibaresi yer almıştır. Müellif, tıpkı önsözde söylediği gibi yapmış ve bazen hadislerin asıllarından bazen de anlamlarından hareketle duygularını şiire dökmüştür. İlk olarak "Bütün semavî kitapların anahtarı, besmele-i şerifedir. Yani bismillahirrahmanirrahim demektir" mealindeki hadisi şeriften anladıklarını nazma dökerek kitabına giriş yapmıştır. Örnek kabilinden bu şiirin bir kısmı aşağıya alınmıştır:

Semavî kitapların anahtarı Besmele,
Müslüman olanların, halâskarî Besmele.

Dertlilerin derdinin dermanıdır Besmele,
Şeytanların şerrinin kalkanıdır, Besmele.

Kıtlıkları bolluğa çevirendir Besmele,
Aşılmaz engelleri, devirendir Besmele.

Resim 2: *Pırlantalar ve Damlaların iki farklı baskısı*

3. Şükraniye Hitaplar-İtaplar

Bu eser Giresun'da Yeşil Giresun Matbaasında 1961 yılında on bin adet olarak basılmıştır. Müellifin önsözde geçen, "Çok şükür, inşa halinde bulunan Şükraniye Câmii için; ismini taşıyan bu kitabı hazırlamak müyesser oldu. İnşaellah basılması ve bol bol satılması nasip olur da Şükraniye'yi yapmak işi daha çok kolaylaşır." sözlerinden de anlaşılacağı üzere eserin "Şükraniye" ismi, Şükraniye Câmii'nden gelmektedir. Nitekim yazar bu esere isim vermek için çok düşündüğünü, Şükraniye ismini bulunca adam akıllı sevindiğini dile getirir ve "Şükraniye: Allah'a (cc) olan nihayetsiz şükran borçlarımız için küçük bir armağandır." der. Numan Sabit, Rabbinin o dönemlerde ezan sesi duyulmayan Çifteçamlık semtinde kendisine on dönüm bir arazi nasip ettiğini, kendisinin de şükür kabilinden bu arazinin en kıymetli yerinden bir dönümünü cami inşası için ayırdığını, bir dernek kurarak caminin yapımına öncülük ettiğini ifade eder. Eserin ilk bölümünü de "Temel Atma Merasiminde Konuşma" başlığı ile söz konusu caminin temel atma törenindeki konuşmasına ayırır. Eser, nazım ve nesir türlerinden oluşan toplam 24 yazıyı içermektedir. Bunların ekseriyeti yazarın daha önceki gazete yazılarından derlenmiş olup bir kısmı ise sadece bu esere özgü yazılardır. "Şinekli" mahlasıyla yazılan ve Şükraniye başlığını taşıyan bir şiir ise Çaykara'nın Şinek (Ataköy) köyünden Remzi Abbasoğlu'na aittir. Şükraniye Câmii için yazılan bu şiir ilk olarak 1958'de Çaykara gazetesinde neşredilmiştir.

4. Mâlûl Gazi Diyor ki

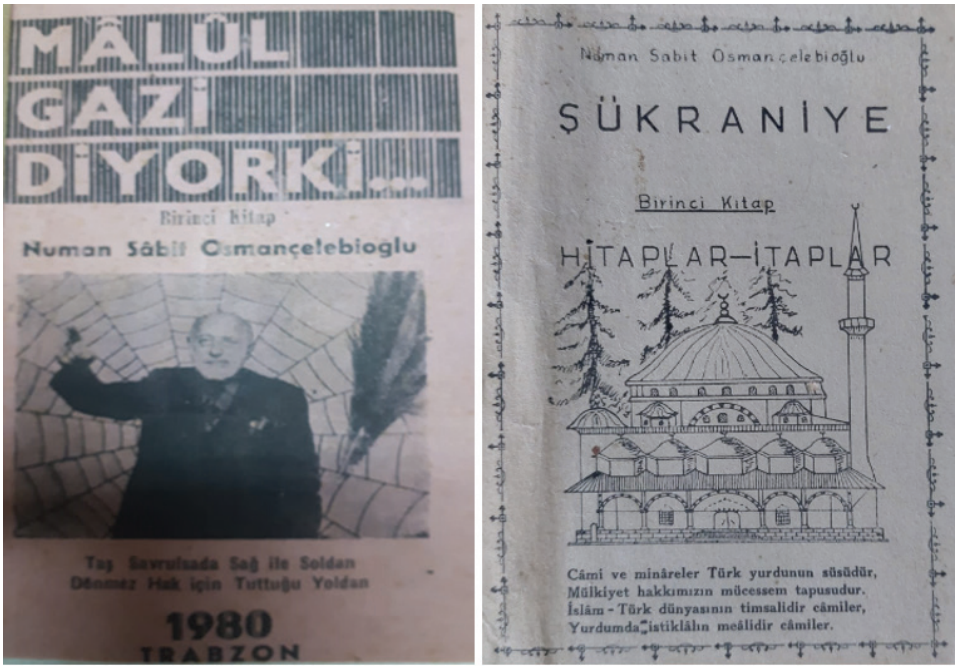
Trabzon'da 1980 yılında neşredilmiştir. Yazar Birinci Dünya Savaşı'nda gazi olması üzerine kendisi için kullanılan "Malül Gazi" lakabını kitaba isim olarak koymuş ve "Malül Gazi Diyor ki" üst başlığı altında, daha önceden de yayımlanmış olan "Bismillahirrahmanirrahim" başlıklı şiiri ile esere giriş yapmış ardından "Elhamdülillah" manzumesi ile devam etmiştir. Peygamberimiz Efendimiz Hazret-i Muhammed'i Tanıyalım!, Bedir Cengine Doğru, Eski Ahbaplar Ne Diyorlar ve buna benzer manzumelerle eserini meydana getirmiştir. Diğer eserlerinde olduğu gibi burada da hayatın hemen hemen her alanına dair konulara yer vermiştir. Bununla birlikte dini temaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal'in karşısında çektiği bir nutuk esnasındaki duygularını da nazma döken yazar şiirinin bir bölümünde şöyle demektedir:

Konuşmamı yaparken, gözüm Atatürkteydi/Tesirini ölçmekçin, şuurum tetikteydi/Müsbet olan te'siri okudum simasında/Yıldız gibi parladı, göründü semasında/ Şükrü Kaya dedi ki: jestini çok beğendim/Aferin Numan Sabit daha çok değerlendin…

Eski Ahbaplar Ne Diyorlar? başlıklı şiirinde de kendisinin okumaya, yazmaya ve konuşmaya olan merakına vurgu yapıldığı görülmektedir. Şiirin bir bölümü şu şekildedir:

Eski ahbaplarımdan şimdi beni görenler
Bana yakın olup ta, beni bilen, sevenler
Diyorlar ki nedendir, sendeki bu güzellik
Yüzünde nur parıldar, nedir bu yaşta gençlik
Gerçi sen evvelden de, çirkin değil, güzeldin
Yazı yazar, konuşur, sporsever bir erdin
Şimdi ise bambaşka, güzelliğin gençliğin
Daha kuvvetli, canlı görünüyor dinçliğin
Daha çok yazıyorsun, güzel konuşuyorsun
Maşallah asker gibi, kuvvetli yürüyorsun…

Numan Sabit nasıl bir duruşa sahip olduğunu bu eserin kapak kısmında fotoğrafın altına kaydettiği şu dizelerle dile getirmektedir: "Taş savrulsa da sağ ile soldan/Dönmez Hak için tuttuğu yoldan." Eserin 1980 yılında basıldığı düşünülünce bu dizelerdeki mesaj daha da anlamlı hale gelmektedir.

Resim 2: *Mâlûl Gazi Diyorki ve Şükraniye isimli eserlerin kapak resimleri*

5. Hac Yolunda İlhamlar

Bu eser, 1971 yılında İstanbul'da Şehir Matbaa ve Mücellithanesi'nde basılmıştır. 88 sayfa cep boydur. Önsözde son derece edebi ifadelerden oluşan besmele, hamdele ve salvele kısmından sonra müellif yegâne gayesini "Maksat: Dinim İslâmiyet'e, vatan ve milletime yararlı olmakla Allah'ın rızasını kazanmak ve bu kubbede hoş bir sada bırakmaktır." şeklinde özetlemektedir. Diğer bazı eserlerinin gelirini hayır hizmetlerine ayırdığı gibi bu eserinin gelirini de yine bu işlere ayırmıştır. 25 bin adet basılan eserin gelirinin yüzde yirmi beşini Trabzon Merkez Kur'an Kursu binasının yapımına, yüzde yirmi beşini Trabzon Taksim'de yapılacak camiye, yüzde yirmi beşini Çaykara Merkez Camii'ne, yüzde yirmi beşini ise Şükraniye Camiine ayırmıştır.

Eserde genel olarak İslâm dini, gezi ve yolculuklar, kutsal yerler, hac ve hacılarla ilgili yazılar yer almaktadır. Bu yazıların ekseriyeti manzum olup sadece birkaç tanesi nesir türündedir. Ayet ve hadislerden hareketle yazılan şiirlerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Müellif daha çok kutsal topraklara yaptığı yolculuktaki duygularını dile getirmektedir. Doğuş ve Yöneliş, Otobüsle Yola Çıkış, Uçakla Uçuş, İhrama Giriş, Cidde'ye İniş, Mekke-i Mükerreme Yolunda, Mekke Şehrinde, Mescid-i Haram ve Kâbe, Zemzem, Arafat, Müzdelife, Mina, Kurban, Ziyaret Tavafı, Veda Tavafı gibi başlıkları taşıyan şiirleri "Veda ve Dua" şiiriyle son bulmaktadır. Bu şiirinde Rasülüllahın şefatini talep ve onun beldesinden ayrılışın hüznünü mısralara dökmektedir.

"Birinci Not" başlığı altında Türk İslâm yurdu olan memleketimizin her açıdan kalkınmasına yönelik düşüncelerini dile getirmektedir. Geri kalmışlığı inanç ve ibadetlerdeki eksikliklere, dini yaşantıdan uzak olmaya bağlamaktadır. İslâmiyet doğru bir şekilde anlaşılıp düzgün bir biçimde yaşandığı takdirde tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi yeniden şahlanışa geçileceğini ifade etmektedir. "İslâmiyet galiptir mağlup olmaz. En üstündür asla alta düşmez" dedikten sonra şu mısralara yer vermektedir.

İslâmiyet cihanın en büyük inkılâbı
Kur'ân'dır bu devrimin devrilmeyen kitabı.

On dört yüzyıldan beri çokları ürümüştür,
Fakat bu Hak kervanı kuvvetle yürümüştür.

İslâmiyet bir nur ki ebediyyen yanacak,
Allah'ın elindedir sönmeden parlayacak…

Müellif, 75 ve 76. sayfalarda "Nasihat ve Rica" başlıklı bir şiirine yer vermiş ve bu şiiri 17.12.1965 tarihinde yazdığını, yazılışından on beş gün sonra 20 bin adet bastırılıp dağıtıldığını ifade etmektedir. Ayrıca bu eserde 20.10.1968 tarihinde Merkez Kur'ân Kursu inşaatının temel atma merasiminde Dernek İdare Heyeti adına yapığı bir konuşma metni de yer almaktadır. Bir kilise tarafından işgal edilen arsanın hükümet tarafından kurs binası için tahsis edildiğini ve iki milyon keşif bedelli bu binayı yapmak için yola çıktıklarını belirtmektedir. Oldukça veciz bir üslupla hayırseverleri yardıma teşvik ettiği görülmektedir. Zafer bayramı konusundaki duygu ve düşüncelerini dile getirdiği bir yazı ile eserini tamamlamakta ve kitabın sonuna 44 sene önce Of'ta (15. 2. 1927) yazdığı "**Tayyare**" başlıklı şiirinin bir kısmını eklemektedir.[8]

Tayyaredir göklerde milletimin beşiği,
Tayyareyle korunur vatanımın eşiği…
Hava hudutlarını, tayyaremiz kuşatsın,
Kartallarla havada, kanatlarını çatsın,
Vatan ufuklarını motor sesi inletsin,
Göklerde ahengini uzaklara dinletsin.
Tayyare olmayınca Ay-yıldız beklenemez,
Gökte tayyare yoksa yerde emeklenemez...
Komşulardan daha çok tayyaremiz olmazsa,
Pembe, al, mor ufuklar tayyareyle dolmazsa,
Manasız kalır bil ki: İstiklâl…Cumhuriyet,
Esaret saçar bize bu havayi hürriyet…
Zaman nisyanla sorar: Dünkü zaferler neydi?
Türklüğün kurtuluşu, meğer bir efsaneydi…
Harikalar yaratan büyük millet ne oldu?..
Demek aslan yatağı şimdi sırtlanla doldu…
Bu cennet ülke kimin? Türklüğün ülkesi mi?..
Türkün deyil bu gölge…yabancı gölgesi mi?
Hayır! Zaman soramaz, bunu hiçbir zamanda,
Kuruyor otağını milletim asümanda…
Yerlerde asırlarca hakim yaşayan millet,
Bundan sonra tadamaz esaret gibi zillet…
O'nun hakimiyeti, göklere de uzandı,
Çünkü O'nun ecdadı, yılmayan (Erdoğan)dı.
Sayısız şehitlerle kurtarılan toprağın,
Kemikten direklerle yükseltilen bayrağın,
Bundan sonra bekçisi tayyaredir, tayyare,
Tayyaredir bilinsin istiklâl için çare…

[8] Bu şiirin tamamı İSAM Kütüphanesi'ndeki (nr.157506 NUH.9255) Türklüğün Kurtuluşu isimli Osmanlıca eserin PDF'sinin son kısmında latin harfleri ile yer almaktadır. Buradaki şiir iki eserden hareketle tamamlanmıştır.

6. Paçanlı'nın Dağarcığından

1341/1925 yılında Giresun'da Osmanlı Türkçesi ile basılan bu esere ulaşılamamıştır.

Resim 3: *Hac Yolunda İlhamlar'ın kapak resmi ve Çaykara Gazetesi*

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin, "Çaykara Şairlerinden Bir Demet". *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-1 (16-19 Temmuz 2002)*. 68-69. Trabzon: Eser Ofset, 2002.

Bal, Mehmet Âkif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Çakır, Emine. "Numan Sabit Osmançelebioğlu," https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/numan-sabit-osmancelebioglu. Erişim: 11 Ekim 2023.

Köksal, Ülkü. *Trabzonda Dernekleşme Süreci.* Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2015.

Osmançelebioğlu, Numan Sabit. "Doğduğum Köy." (Haz.) Hasan Hüsnü Durgun, İsmail Sarı ve Orhan Durgun. *Geçmişten Geleceğe Çaykara*. İstanbul, Çaykara Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti, 2005.

Öksüz, Hikmet. "Çaykara'dan bir Numan Sabit geçti." https://www.caykaragazetesi.com/kose-yazilari/caykaradan-bir-numan-sabit-gecti-44618/. Erişim: 10 Ekim 2023.

Sebilürreşad Dergisi (Mart 1950), 03/73: 362.

Yiğit, Altay. *Çaykara ve Folkloru*. Ankara: Kent Matbaası, 1981.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri.* Trabzon: Karadeniz Gazetesi Ofset Tesisleri, 1993.

OFLU BİLÂL EFENDİ VE ESERLERİ

Gökçehan Aysel YILMAZ[*]

Hayatı

Bilâl Efendi; XVIII. Yüzyıl şairlerindendir. Şiirlerinde "Bilâl" mahlasını kullanmaktadır. Memleketinin Trabzon'un Of ilçesine bağlı Paçan Köyü olduğunu *Kıssa-i Yûsuf* mesnevisinde, belirtmiştir[1]. Şairin Nefs-i Paçan Köyü'nde yaşadığını ve yörenin bilinen ilk şairi olduğunu söyleyen kaynaklar da mevcuttur (Altay, 1984, 4). Yaşamının büyük bir kısmını memleketinde geçirmiş; 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya cephesine Of'tan topladığı askerlerle birlikte katılmış; 1204/ 1790 yılında Kuban Nehri'nde boğularak şehit düşmüştür. *Kıssa-i Yûsuf*'tan başka *Kıssa-i Erve* isimli mesnevisi, kaside nazım biçiminde yazılmış *Nasîhatnâme*'si bulunmaktadır. Kaynaklarda, şairin *Müslim-nâme* isimli bir eserinden de söz edilmekte olup bu eserin metni henüz tespit edilememiştir. Ayrıca, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nde 05 Gü 221/2 numarasında kayıtlı olan *"Hazret-i İbrahim'in Oğlunu Kurban Etmek İstemesi"* adındaki bir risale de şaire nisbet edilmektedir[2].

Eserleri

1. Nasîhatnâme

Muhtevası

Oflu Bilâl Efendi'nin *Nasîhatnâme*'si, kaside nazım biçiminde ve aruzun *Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün* vezninde yazılmış olan 97 beyitlik bir manzumedir. Anadolu-Osmanlı sahasına aittir. *"Pek sakın"* redifinin kullanıldığı nasihatnâmede şair; dinî ve ahlakî açıdan kimi olumsuz davranışları dile getirerek bunlardan kaçınmak gerektiğini bildirmektedir. Oflu Bilâl Efendi; kul olmanın gereklerini yerine getirmek, ibadetleri aksatmamak, nefis terbiyesine uymak gibi dinî-ahlakî konularda ve alimlerin cahillerle muhatap olmaması, sır tutmanın önemi, gıybetten kaçınılması gibi sosyal konularda öğütler vermektedir.

Nüshaları

Nasîhatnâme'nin üç nüshası bulunmaktadır[3]. Birinci nüsha, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi'nin yazmalar koleksiyonunda K.0633 numarada yer almaktadır. *"Mecmua-i Hikâyât"* başlığını taşıyan bu mecmuanın istinsah tarihi H. 1126-1152/ M. 1714-1739 olup müstensihinin kimliği bilinmemektedir. 210x150 mm dış ölçülerinde, iç ölçüleri muhtelif, 182 yaprak olan bu mecmuanın 13b-23a numaralı sayfaları, Oflu Bilâl Efendi'nin *Nasîhatnâme*'sine ayrılmıştır. *Nasîhâtnâme*'nin bu nüshası 97

[*] Dr., gokcehanagaoglu@gmail.com

[1] Şairin köyü, günümüzde "Maraşlı" adını taşımakta olup Trabzon'un Çaykara ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır.

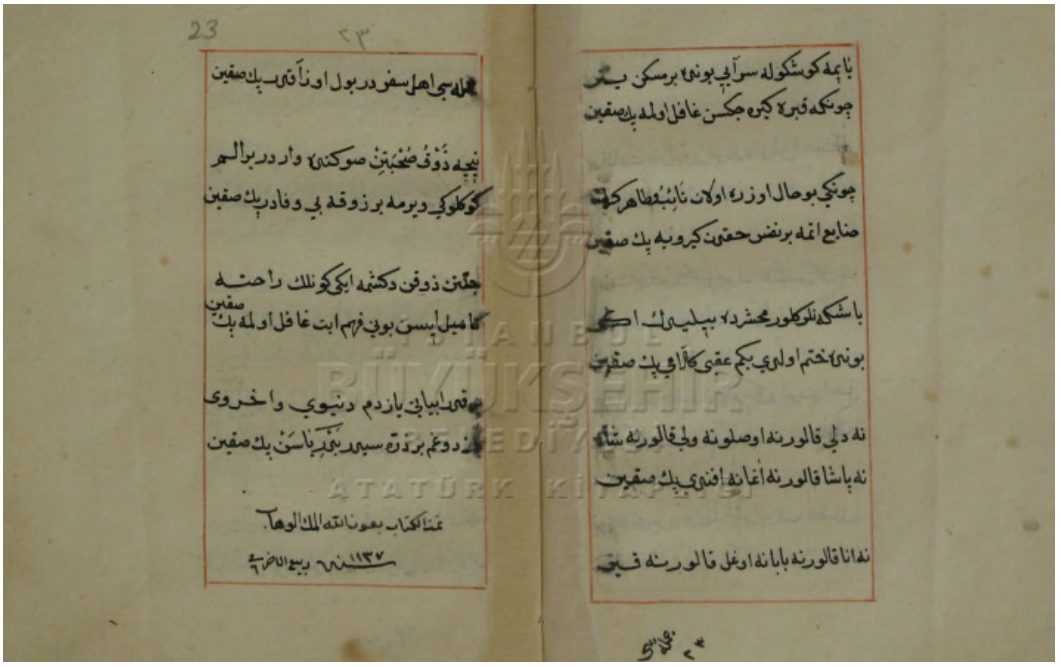
[2] Bu risale H. 1254/ M. 1837 yılında istinsah edilmiştir. Kataloglarda "İslâm Dini-Kısas-ı Enbiya" konu başlığı altında sıralanmaktadır. Ahmet Uğur, çalışmasında bu eserden ismen bahsederek Oflu Bilâl Efendi'ye ait olduğunu belirtmektedir; bk. "Oflu Bilâl Efendi'nin Manzum Nasîhatnâmesi", *Edebi Eleştiri Dergisi* 6/1 (2022): 152). Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi'nin kayıtlarında bu nüshanın müellif hatlı olup müstensihinin "Bilâl Oflu" olduğu yazılıdır. Oflu Bilâl Efendi'nin 1204/ 1790 yılında vefat ettiği bilgisi göz önünde bulundurulduğuna, kendisinin bu risalenin sahibi olması mümkün görünmemektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 5 / 1 2018, 172.

[3] Nasîhatnâme'nin nüshaları hakkındaki bilgiler şu kaynaktan derlenerek yazılmıştır: Uğur, "Oflu Bilâl Efendi'nin Manzum Nasîhatnâmesi", 154.

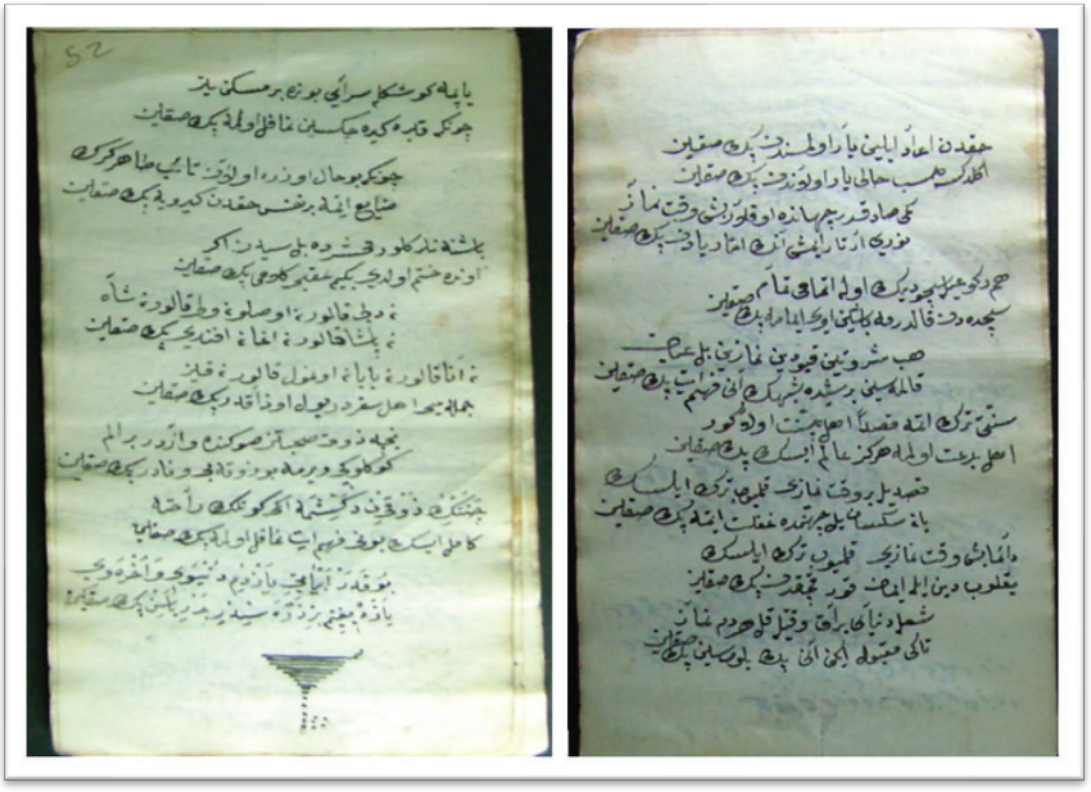
beyitten oluşmaktadır. Sonunda ise *"Temmetü'l-kitâb bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-vehhâb fi 6 rebî'ü'l-âhir sene 1137"* ("Bu kitap, Allah'ın yardımıyla 23 Aralık 1724 tarihinde tamamlandı.") yazmaktadır. İkinci nüsha, Milli Kütüphane'nin yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz Cönk 16 numarada kayıtlıdır. 205x102 mm dış ölçülerinde, iç ölçüleri muhtelif, 66 yaprak olan bu cönkün müstensihi Molla Hasan'dır. H. 1197/ M. 1782 tarihinde istinsah edilen bu nüshanın 47b-52b sayfaları *Nasîhatnâme*'ye ayrılmıştır. Bu nüshada bulunan *Nasîhatnâme*, 95 beyitten oluşmaktadır. Üçüncü nüsha ise, Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu AE Manzum 7175 numarada kayıtlıdır. Litografya baskılı, matbu eserdir. Bu nüsha içerisinde şairin diğer eserleri *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ* ve Kıssa-i Erve de yer almaktadır. Baskısını ve dağıtımını Kırîmî Yusuf Ziya üstlenmiştir. Nasîhatnâme ise, nüshanın 122a-125b sayfaları arasında bulunmakta olup 79 beyittir. Sonunda iki beyitlik bir manzume bulunmaktadır. Bu nüshadaki Nasîhatnâme, eserin diğer nüshalarından beyit sayısı ve kelimeleri yönünden eksiktir. Eser üzerinde Muhammet Kuzubaş'ın (2012) ve Ahmet Uğur'un (2022) çalışmaları bulunmaktadır.

Resim 1: *Nasîhatnâme'nin ilk iki sayfası (İBB Yazmalar Koleksiyonu, nr. K.0633)*

Resim 2: *Nasîhatnâme'nin son iki sayfası (İBB Yazmalar Koleksiyonu, nr. K.0633)*

Resim 3: *Nasîhatnâme'nin ilk ve son sayfası (Milli Kütüphane Yazmalar, nr. 06 Mil Yz Cönk 16)*

2. Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ

Muhtevası

Oflu Bilâl Efendi'nin Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'sı, H.1167/ M. 1753 tarihinde kaleme alınmış; 1636 beyitlik bir mesnevidir. Anadolu-Osmanlı sahasına aittir. Tevhîd, münâcât, na't, sebeb-i telîf gibi bölümlerin bulunmadığı mesnevide şair; Allah'a hamd ve Peygamber'e salat ile söze başlamaktadır. Ardından Kur'an-ı Kerîm'deki Yûsuf suresinin indirilmesi üzerine söylenen rivayetleri belirtir. Mesnevide Hz. Yûsuf'un hayatı, Yusuf ve Zeliha hikayesinden daha ön planda tutularak anlatılmaktadır. Hikâyede yer yer didaktik konulu beyitlere de başvurulmaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığı eserin dili, genel anlamda sadedir. Şair, okuyucuyu bilgilendirmek için mesnevisini Türkçe kaleme aldığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra metinde Karadeniz'in ağız özelliklerini taşıyan kelime ve ifadeler de mevcuttur. Mesnevi içerisinde gazel ve kaside nazım biçiminde yazılmış bölümler de bulunmaktadır. Bu bölümlerde de hikâyenin anlatımına devam edilmektedir. Metinde aruzun mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün, mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ fe'ûlün, fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün, fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün ve müstef'ilün/ müstef'ilün/ müstef'ilün/ müstef'ilün kalıpları kullanılmaktadır.

Nüshaları

Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'nın dört nüshası bulunmaktadır[4]. Bunların üçü Türkiye'de, biri ise Tunus'ta bulunmaktadır. Milli Kütüphane'de Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz B 1052 numarasıyla kayıtlı olan yazma nüsha, "Yûsuf u Züleyhâ" başlığını taşımakta olup H. 1213/ M. 1798 tarihinde bozuk nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Nüshada reddâdeler bulunmaktadır. Müstensihi Abdurrahman b. İsmail b. Abdurrahman'dır. Aynı kütüphane ve koleksiyonda 06 Mil Yz A 8421 numaralarıyla kayıtlı olan yazma nüsha ise "Kıssa-i Yûsuf Aleyhü's-selâm" başlığını taşımakta; eserin sonunda H. 1266/ M. 1849 tarihi yer almaktadır. Müstensihi bilinmemektedir. Nüshada reddâdeler bulunmakta olup harekeli nesihle yazılmıştır. Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu AE Manzum 7175 numarada kayıtlı olan nüsha ise litografya matbaasında basılmış matbu eserdir. Şairin diğer eserleri Nasîhatnâme ve Kıssa-i Erve de bu nüshada yer almaktadır. Baskısını ve dağıtımını Kırîmî Yusuf Ziya üstlenmiştir. Tunus Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde 12004 numarasıyla kayıtlı olan nüsha ise "Hâzâ Kitâb-ı Hazret-i Yûsuf Tasnîf-i Bilâl Efendi" başlığını taşımaktadır. 126 varak olan bu nüshanın her sayfası 11 satırdır. Harekeli nesih kullanılarak yazılmıştır. Mensur biçimde düzenlenen bu eserin istinsah tarihi H.1215/ M. 1800 olup, müstensihi İnebolulu Birincioğlu Halil Yazıcı'dır. Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ üzerine Selami Turan ile Kamile Çetin'in (2010) ve Muhammet Kuzubaş'ın (2010a) çalışmaları bulunmaktadır.

[4] *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ*'nın nüshaları hakkındaki bilgiler, şu kaynaktan derlenerek yazılmıştır: Selami Turan-Kamile Çetin. "Bilâl Efendi'nin Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'sının Tunus Nüshası", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/11 (2010): 201-202.

Resim 4: *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'nın ilk ve son sayfası (Milli Kütüphane Yazmalar nr. 06 Mil Yz B 1052)*

Resim 5: *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'nın ilk sayfaları (Milli Kütüphane Yazmalar nr. 06 Mil Yz A 8421)*

3. Kıssa-i Erve

Muhtevası

Oflu Bilâl Efendi'nin *Kıssa-i Erve*'si, aruzun *mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ fe'ûlün* kalıbıyla kaleme alınmış 373 beyitlik bir mesnevidir. Anadolu-Osmanlı sahasına aittir. Metinde *mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün* vezniyle yazılmış kasideler de yer almakta; Oflu Bilâl Efendi bu kasidelerde olay örgüsüne ara vermeyerek hikâyenin anlatımına devam etmektedir.

Kıssa-i Erve hikâyesi, İranlı Vehb İbni Münebbih'in Kitâbü'l-İsrâiliyyât adındaki kitabında yer alan bir rivayete dayanmaktadır. Buna göre ahlaklı, güzel, ilim ve takva sahibi bir genç kadın olan Erve;

Sâdık isminde, kendisine denk bir gençle evlendirilir. Sâdık kısa bir süre sonra eşini, erkek kardeşine emanet ederek Filistin'e savaşa gider. Kayınbiraderi, Erve'ye karşı kötü niyetler beslemektedir. Şehevî duygularına karşılık alamayınca onu zina ile suçlayarak recm cezasına çarptırılmasını sağlar. Allah'a dualar eden Erve'yi bir kervan sahibi kurtarır. Bir müddet bu kervanda güvende olan Erve, kendisine ilgi duyan bir erkeği reddetmesinin sonucunda; o esnada kervanda işlenen bir cinayetin suçu üzerine atılır. Kervan sahibi Erve'nin suçsuzluğuna inanır ve onu rahat edeceği bir sahile bırakır. Burada Erve zor durumdaki bir gence yardım eder. Genç, Erve'ye minnettar kalır. İkisi bir süre sahildeki bir mağaraya sığınırlar. Ancak bir gece bu genç, Erve'yi iple bağlayarak onu alıkoyar. Kendisine cariyesi olmasını teklif eder ama Erve ona karşı çıkar. Günler sonra genç bir hile ile, Erve'yi sahile yanaşan bir ticarî gemiye satar. Başta gemi sahibi olmak üzere buradaki tüm erkekler, Erve'yi cinsel anlamda kullanmak isterler. Onlar amaçlarına ulaşamadan bir fırtına çıkar ve gemi batar. Sadece Erve kurtulur; Mısır'da bir şehrin sahiline vurur. O şehrin padişahı da Erve'nin özel biri olduğunu anlayarak kendisine vezir tayin eder. Erve'nin vezirliği döneminde o şehre huzur hâkim olur. Yaşadığı sıkıntılara rağmen Allah'a inancını kaybetmeyen ve ibadetlerini aksatmayan Erve'nin mübarek bir kişi olduğu dilden dile yayılır. Başka ülkelerden dahi insanlar, dertlerine derman bulabilmek için Erve'yi görmeye gelirler. Bu esnada Erve'nin eşi Sâdık, savaştan döner. Kardeşini, gözleri kör olmuş bir halde bulur. Kendisine Erve'nin zina sebebiyle recmedildiği ve mezarının olmadığı söylense de Sâdık, eşinin masumiyetine inanır. Kardeşinin suçlarını öğrenemeyen Sâdık, onun gözlerine çare ararken Mısır'da bir şehirde duaları kabul olan bir kişiyi duyar. Erve yüzü örtülü bir biçimde, kimliğini gizleyerek Sadık'ı ve kardeşini karşılar. Kayınbiraderine, şifa bulması için yaptıklarını itiraf etmesi gerektiğini söyler. Bu esnada Erve'nin huzurunda, kervanda ona iftira eden katil ve iyiliğine ihanet ederek onu gemiye satan genç de vardır. Onların da gözleri kör olmuştur. Nedamet getirerek Erve'nin affına sığınırlar. Erve ve Sâdık sonunda kavuşurlar. Memleketlerine dönmeyerek Mısır'da yaşamaya başlarlar. Onların soyundan dört peygamber yetişir. Oflu Bilâl Efendi, okuyucuya nasihatler ederek mesnevisini sonlandırır.

Nüshaları

Kıssa-i Erve'nin tespit edilen tek nüshası, Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu AE Manzum 7175 numarada, şairin diğer eserleri *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ* ve *Nasîhat-nâme*'yle aynı nüsha içerisinde yer almaktadır. Litografya baskıda neşredilmiş, matbu bir eserdir. Baskısını ve dağıtımını Kırîmî Yusuf Ziya üstlenmiştir. Bu nüsha üzerine Muhammet Kuzubaş'ın (2010b) çalışması bulunmaktadır.

Kaynakça

Ahmed Câvid. *Hadika-i Vekâyi'*. Haz. Adnan Baycar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 5 / 1 (2018): 155-239.

Kuzubaş, Muhammet. *Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ Oflu Bilâl Efendi*. İstanbul: Karadeniz Dergisi Yayınları, 2010a.

Kuzubaş, Muhammet. "Klâsik Edebiyatımızda Kadına Bakışın Farklı Bir Örneği: Kıssa-i Erve". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research* Kadın Araştırmaları Özel Sayısı 3/13 (2010b): 167-187.

Kuzubaş, Muhammet. "Oflu Bilâl Efendi'nin "Pek Sakın" Redifli Kasidesi". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2012): 128-141.

Turan, Selami-Çetin, Kamile. "Bilâl Efendi'nin Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ'sının Tunus Nüshası". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2010): 197-206.

Uğur, Ahmet. "Oflu Bilâl Efendi'nin Manzum Nasîhatnâmesi". *Edebi Eleştiri Dergisi* 6/1 (2022): 152-170.

Yiğit, Altay. *Çaykara ve Folkloru*. Ankara: Kent Matbaası, 1984.

OSMAN AVNÎ EFENDİ VE ESERLERİ

Mehmet Şamil BAŞ[*]

Hayatı

Trabzonlu şairlerden Kara Osman Avnî Efendi'nin adı Osman'dır. Manzumelerinde "*Avnî*" mahlasını kullanmıştır. Müellifin hakkındaki bilgiler temelde onun manzumelerindeki bilgilere dayanmaktadır. Hakkında ilk bilgi veren İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, müellifin adını *Avnî Efendi*[1] olarak zikreder. Diğer kaynaklar ve akademik çalışmalarda ise adı *Avnî*[2], *Avnî (Trabzonlu)*[3], *Osman Avnî*[4], *Osmân Avni Efendi*[5] *Kara Osman Avnî*[6], *Trabzonlu Avnî*[7] ve *Trabzonlu Kara Osmân Avni Efendi*[8] olarak geçmektedir. *Dîvân*'ında yer alan *Unvan-ı Nazım* başlıklı manzumesine göre Trabzon sancağına bağlı Giresun'un Görele kazasının Haydarî (Haydarlı) köyündendir ve lakabının da Kara Osman olduğunu belirtmektedir. Karaosmanoğulları ailesine mensuptur.[9] Aynı manzumede annesinin adının *Hayru'n-Nisa Zehrâ adaşı* ve babasının adının ise *Şübber arkadaşı* olduğunu söyler. Kendi adını da *Zi'n-nureyn'e uygun* olarak tanımlar. Bu bilgilerden yola çıkarak anne adının Zehra ya da Fatıma, baba adının Hasan[10] ve kendi isminin Osman olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Detayına dâir "*kime küsem bana buldum kusûrı*" şeklinde ifadelendirdiği bir sebebe binaen asıl vatanı olarak gördüğü Trabzon'a veda ederek dönemin Aydın vilayetine bağlı *Sığacık Kal'ası'*nı (İzmir, Seferihisar, Sığacık Mahallesi) zaruri olarak mesken edinmiştir. *Dîbâce* isimli manzumesindeki bilgilere göre ders vekili Ahmedî Âsım Efendi'nin[11] kendisinin üstadı olduğunu ve ondan şeriat ilmi öğrendiğini belirtir. Ahmed Âsım Efendi, ilk derslerini 1862-63 yılında Fatih Camii'nde vermiştir ve ders vekili olması 1875 yılı sonrasıdır. Avnî'nin *Dîbâce* manzumesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, mehmetsamil.bas@erdogan.edu.tr

1 Bk. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuârâ),* haz. Müjgân Cunbur, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 1/208.

2 Bk. Aysun Sungurhan Eyduran ve Hamiye Duran, "Avnî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002), 2/44.

3 Bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri,* (İstanbul: 1936-1945), 2/576. Aynı kullanım Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde de tercih edilmiştir. Bk. Yayın Kurulu, "Avnî (Trabzonlu)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, haz. Ezel Elverdi vd., (İstanbul: Dergah Yayınları, 1977), 1/231.

4 Bk. Beyhan Kesik, "Göreleli Bir Divan Şairi: Osman Avnî", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler II*, (Ankara: Giresun Belediyesi Yayınları, 2009), 599-610.

5 Bk. Beyhan Kesik, "Dîvân 2 (Avnî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Erişim 7 Eylül 2023).

6 Bk. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri (Osmanlı Dönemi),* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/201. Murat (Uraz), *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri*, (İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1933), 61-62, 94-96; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Divân Edebiyatı Şairleri*, (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 120.

7 Bk. Fatma Sabiha Kutlar, "XIX. Yüzyıl Şairi Trabzonlu Avnî ve Divan'ları-I", *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları* 9 (2005), 113-131; Selma Ülker, *Trabzonlu Avni Divanı İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük*. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

8 Bk. Beyhan Kesik, "Trabzonlu Kara Osman Avni Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Erişim 7 Eylül 2023);

9 Karaosmanoğulları hakkında bk. Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997).

10 Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için "*Şebber ve Şübber*" ifadelerinin kullanımı için bk. Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, haz. Yaşa Altınok, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 44. Ayrıca bk. Fatih İyiyol, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düvâzlar-Düvâzimamlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 27 (2013), 242.

11 Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi, son devir Osmanlı âlimi, kazasker ve huzur dersi mukarriridir. 1836-37'de Gümülcine doğumlu olup 1911'de İstanbul'da vefat etmiştir. Hakkında geniş bilgi için bk. Nihat Ergin, "Ahmed Âsım Efendi, Gümülcineli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/44-45.

hicrî Safer 1300 / Aralık 1882 tarihli *Dîvân*'ında olduğu göz önüne alındığında Osman Avnî'nin 1875-1882 tarihleri arası bir dönemde İstanbul'da bulunduğunu ve ilim tahsil ettiğini söyleyebiliriz. Arapça ve Farsça bilmediğini söyleyen Osman Avnî, manzumelerini Türkçe yazmıştır. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, onun hakkında "*Trabzon şuarâsını cem' ve tertîb eden şair Hammamî-zâde İhsan Bey, bu zat hakkında mâlumâtı olmadığını söyledi*" diyerek kendisi hayattayken hacimsiz manzumelerinin iki ayrı dîvân olarak bir arada yayınlanmasını yermektedir.[12]

Vefat tarihi 1892 (1309-10) olarak zikredilmektedir.[13] Kaç yaşında vefat ettiğine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Hicri 1290 tarihli *Dîvân*'ında yer alan "*iricek otuza yaş*" redifli manzumesi *Dîvân*'ının tamamlandığı yılda yazıldığı var sayılarak yapılan hesaplamayla ellili yaşlarda vefat ettiğine dair bir çıkarım yapılmıştır.[14] Bununla birlikte 1300 tarihli ikinci dîvânında geçen "*Bir gice ma'nada gördüm irmiş idi kırka yaş*" ifadesi 1290'da tamamladığı ilk dîvânının sonrasında yazıldığı düşünüldüğünde 1250-1260 yılları arasında (1834-1844) doğmuş olabileceği ve vefat yaşının 50 ile 60 arası olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kabrinin nerede olduğu tespit edilememiştir.

Otuzlu yaşlarda kendisine verilen Avnî mahlasını bir başka manzumedeki ifadesine göre Nakşî bir kimseden almıştır. Bu bağlamda tasavvufa yakın olduğu cenahın Nakşibendiyye tarikatı olduğu söylenebilse de manzumelerinde buna dair daha fazla karine bulunmamaktadır.

Eseri

Dîvân-ı Avnî

Osman Avnî Efendi'nin bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır ve iki ayrı dîvândan oluşmaktadır. Müellif nüshası bulunamayan eser Rûmî tarihle 14 Haziran 1303'te (Hicrî 4 Şevval 1304 - Milâdî 26 Haziran 1887) basılmıştır. Bu baskılardan biri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü numara 679'da kayıtlıdır. Toplam 48 sayfadır. Eserin 1. sayfasında "*Trabzonlu Osman Avnî Efendinin eseri*[15] *olup asâkir-i şâhâne ser-çavuşlarından Rüşdî Efendi'nin ma'rifetiyle tab' u temsil kılınmıştır. Sene 14 Haziran 1303*" yazmaktadır. Yine aynı sayfada eserin 4 Şevval 1342 (9 Mayıs 1924) tarihinde İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın kütüphanesine girdiğine dair temellük kaydı vardır. 24. sayfanın sonunda birinci dîvânın tamamlandığına dair "*temme el-kitâbu'd-dîvân bi-avnillahi'l-meliki'l-mennân kad veka'a'l-ferâğu min tahrîri hâzâ en-nazmi fî seneti tis'în ve mi'eteyni elfî fî şehr-i Saferi'l-hayr*" yazmaktadır ki bu, Safer 1290 / Nisan 1873 tarihine denk gelmektedir.

İkinci dîvân aynı nüshanın 25. sayfasından başlayıp 48. sayfasında sonlanmakta olup tamamlandığına dair "*temme el-kitâbu'd-dîvân bi-avnillahi'l-meliki'l-mennân kad veka'a'l-ferâğu min tahrîri hâzâ en-nazmi fî seneti selasi ve mi'eti ve elf fî şehr-i Saferi'l-hayr*" yazmaktadır. Bu tarih de Safer 1300 / Aralık 1882 - Ocak1883 tarihini göstermektedir.

Eserin nerede ve hangi matbaada basıldığına dair bir karine yoktur. Dîvân metni harekeli olup her sayfası 21 satır üzere tertip edilmiştir. Varak numarası yerine sayfa numaraları mevcuttur. Osman Avnî Efendi dîvânının her iki kısmına da ayrı ayrı tarih düşürmüştür. 1290 tarihli ilk dîvânına eserin 2. sayfasında yer alan ilk manzumesinin son beytinin ikinci mısraındaki harflerin toplamı 1290'dır.

12 Bk. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/209.

13 Tespitlerimize göre bu tarih ilk olarak Murat Uraz tarafından "1892 senesinde ölmüştür" şeklinde ifade edilmiştir. Bk. Murat, *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri*, 61. Ancak bu tarihin hicri karşılığı bazı çalışamalarda 1309 bazılarında 1310 şeklinde hicri tarihe çevrilerek kullanılmıştır.

14 Şairin 1290 tarihinde tamamladığı Dîvân'ında yer alan "iricek otuza yaş" redifli manzumesinin 1290 tarihinde yazıldığı ve 1300 tarihli Dîvân'ında yer alan "irmiş idi kırka yaş" ifadesinin geçtiği manzumesinin 1300 tarihinde yazıldığı farz edilerek yapılan ilk çıkarım Fatma Sabiha Kutlar'a ait olup Osman Avnî'nin yaşı hakkında "elli yaşında ve dolayısıyla muhtemel doğum tarihinin de H. 1260 (M.1844-1845) olabileceğini" söylemektedir. Bk. Kutlar, "*XIX. Yüzyıl Şairi Trabzonlu Avnî ve Divan'ları-I*", 117. Selma Ülker'in yüksek lisans tezinde de benzer çıkarıma "1843 tarihleri dolayında doğmuş" ifadesiyle işaret edilmektedir. Bk. Ülker, *Trabzonlu Avni Divanı İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük*, 10.

15 Bu kelime bazı çalışmalarda "eş'ârı" okunmuştur. Bk. Kesik, "Trabzonlu Kara Osman Avni Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

Târih-i Dîvânın dilin mısrâ-ı sânîden alın
Kaddi kemân Avnî kulın dil nâra yandı ibtidâ

İkinci dîvânına düşürdüğü tarih ise ikinci dîvânın ikinci manzumesinin son beytinde geçen "gaş" kelimesi iledir:

Deryâ-yı aşkı boylarım târîh-i dîvân eylerim
Gaş harflerini söylerim şâir dilinden Avniyâ

Her iki tarihin de altına rakamsal olarak değerleri ayrıca yazılmıştır.

Osman Avnî Efendi'nin iki ayrı dîvân sahibi olmasının ve bu iki dîvânın bir arada basılmasının sebebi ilk dîvânının kaybolmasıdır. Bunun üzerine ikinci bir dîvân hazırlığına girmiş ve ilk dîvânı bulunduğunda ikisinin bir cilt içinde tab' edilmesini istediğini eserinin 30. sayfasındaki manzumede şöyle belirtmektedir:

Bir mecâzî bir hakîkî iki dîvân yazmışam
Biri doksan biri üç yüzde arası pek ırah

Bu kelâmın menşe'inden ger sorarsan ey ahî
Gâ'ib oldı anların bir dânesi itdim surâh

Ger bulursam ikisin bir cilde koymakdır emel
Hem ikisi bir kab içre tab' olunsun iki şâh

Osman Avnî'nin Dîvân'ları bu sebebe binaen ikinci dîvânın yazılışından 4 yıl sonra şair hayatta iken Serçavuş Rüşdî Efendi tarafından 26 Haziran 1887 tarihinde basılmıştır.[16] Eserin taşbaskı nüshalarından biri Millet Kütüphanesi AEmnz308 koleksiyon numarasına kayıtlıdır. Bundan ayrı olarak taşbaskı nüshalardan 4'ü Milli Kütüphanede 06 Mil EHT A 2666, EHT 1956 A 562, EHT 1964 A 1148 ve 06 Mil EHT A 11344 numaralarında kayıtlıdır. Bu nüshaların ikisi Ali Özsoy, A. H. Yaşaroğlu'ndan satın alınırken biri Fevziye Abdullah Tansel tarafından bağışlanmıştır. Matbu nüshalardan EHT 1964 A 1148 numaralı nüshanın katalog bilgisinde "1290 tarihinde Süleyman Efendi Matbaasında basılmıştır" ve içindekilerine dair "2. Kitap: Dîvânçe-i Tecellî" notları bulunmaktadır.

Muhtevası

Osman Avnî Efendi'nin kendisinin dîvân adını verdiği her iki dîvânçesinde yer alan 64 manzumesi 924 mısralık bir hacim ihtiva etmektedir. 1290 tarihli dîvânçede 30 manzume bulunur. İlk manzume serlevhadaki Dîvân-ı Avnî başlığının dîbâcesi hükmündedir. Ardından kafiye düzenine göre 29 manzume sıralanmıştır ki her kâfiyeden sadece bir manzume yazılmıştır. Bu bakımdan ilk dîvânçe 420 mısradır. Tüm manzumeler 7 beyit üzere kurulmuştur. Bu manzumelerin sonunda manzumelerin hangi aruz kalıplarıyla yazıldığını belirten bir sayfa yer almaktadır. İlk dîvânçe 2-24 sayfaları arasındadır.

1300 tarihli ikinci dîvânçede ise 34 manzume bulunmaktadır. İlk manzume yine dîbâce hükmünde başlıksız verilmiştir. 5 beyitten oluşmaktadır. Ardından *Dîvân-ı Avnî* ismindeki manzumesi ve onun ardından kafiye düzenine göre her birinden bir manzume olmak üzere yine yedişer beyitlik 29 manzume tertip edilmiştir. Bu manzumelerin arkasından 7 beyitlik *Kasîde-i Muhammediye*, 14 beyitlik *Unvan-ı Nazım* ve 16 beyitlik *Zübde-i Verese* manzumeleri tertip edilmiştir. İkinci dîvânçe 504 mısralık bir hacim oluşturmakta ve matbu baskının 25-48. sayfalarında yer almaktadır. İlk dîvânçede olduğu gibi manzumelerin arkasından vezinlerin hangileri olduğunun bilgisine yer verilmiştir.

[16] Selma Ülker, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde dîvânın sadece bir bölümünün olduğunu söylemekte ancak katalog numarası vermemiştir. Bk. Ülker, *Trabzonlu Avni Divanı İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük*, 2. Beyhan Kesik, 1290 tarihli Osman Avnî Dîvân'ının bir nüshasının Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi numara T. 811.219'da olduğunu belirtmektedir. Bk. Beyhan Kesik, "Göreleli Bir Divan Şairi: Osman Avnî", 602.

Osman Avnî Efendi tarafından iki ayrı dîvân olarak tanımlanan eseri mürettep bir dîvân olmaktan çok uzaktır. Çoğu dîvânçede bile bazı harf kafiyesinde pek çok şiir bulunurken Avnî Efendi her kafiyeden sadece bir şiir verme yoluna gitmiştir. İkinci dîvânını ilk dîvânının kaybolması dolayısı ile yazmış olması, ikinci dîvânında bu usûlü benimsemiş olmasına sebep teşkil eder gibi görünse de ilk dîvânın bulunup basılması ile aslında bunun Osman Avnî Efendi'nin az sayıda manzume ile dîvân sahibi olma yönündeki çabası olarak görülmektedir. Hatta bu hususta İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal "*İki divanın mündericatı, şiir değil alelâde nazım bile addolunamaz. Mütekaddimîn ve müteahhirînden bi-hakkın şair olan nice zevat-ı zarîfenin divanları tab'olunmayarak zayi olduğu halde Kara Osman Avnî gibi şairlerin(!) divanlarının tab've neşr edilmesine erbab-ı divan değil, divaneler de ihzar-ı hayret eder…. Sahibi bastırdıysa 'kuzguna yavrusu anka görünür' ve Ser-çavuş Rüşdî Efendi –kemal-i takdirinden dolayı- tab'ettirdiyse 'Merhaba ey semt-i irfânın bâid-i ebtârı' demek icâb eder."*[17] diyerek hem Osman Avnî Efendi'yi hem de eserin baskısını üstlenen Rüşdî Efendi'yi eleştirmektedir.

Her iki dîvândaki manzumelerin azlığı Osman Avnî'nin şiir kabiliyeti hakkında yeterli düzeyde karar vermeyi netleştirmese de Osman Avnî'den ilk bahseden kaynak olan İnal'ın sert eleştirileri sonraki çalışmalarda Avnî'nin şiir kabiliyeti hakkında verilen hükümlere zemin teşkil etmiştir.

Birinci dîvânın sonunda yer alan aruz kalıplarının başlıkları *"vezn-i dîbâce"*, "*vezn-i gazel", "vezn-i dîvân", "vezn-i kalendârî"* ve *"vezn-i semâî"*dir. İkinci dîvânın sonunda yer alan aruz kalıpları bilgilerinin başlıklarında ise *"vezn-i kaside", "vezn-i ünvân"* ve *"vezn-i zübde"* başlıkları yer alır. Bu vezin bilgileri dîvânda yer alan manzumelerin nazım şekilleri ve türleri hakkında da bilgi içeriyor olsa da şekil itibariyle tam olarak örtüşmez. Örneğin halk edebiyatında hece sayısı 14 olan ve dörtlüklerle yazılan kalenderi tarzı şiirler ya da hecenin 8+7 bazen de 7+8 duraklarıyla ve çoğunlukla dörtlükler hâlinde dîvân ya da dîvânî tarzıyla yazılan şiirler *Dîvân*'da bu isimle anılsalar ve aruz kusurları barındırsalar da aruz kalıbıyla yazılmışlardır.[18] Ancak garibâne duyguları anlatmaları nedeniyle kalenderî diye isimlendirilen bu manzume şekliyle Avnî'nin manzumeleri içerik itibariyle uyuşmaktadır.

Osman Avnî, ikinci dîvânının mim kafiyesindeki manzumesinde ilk dîvânını mecâzî ikinci dîvânını ise hakiki dîvân olarak tanımlar. Dîvânlar bu açıdan incelendiğinde ilk dîvânda sevgiliye duyulan aşkın daha baskın olduğu; ikinci dîvânda ise dînî ve tasavvufî bağlamdaki manzumelerin ve kavramların daha sık geçtiği görülmektedir. Esasta bu durum, ikinci dîvânda bir *Kaside-i Muhammediye*'nin yer alması ve dînî-tasavvufî remizlere daha sık yer verilip ilk dîvân sonrası kurgulanmış bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Sade ve anlaşılır bir dil ifade eden Osman Avnî'nin manzumeleri ağırlıklı olarak Tekke edebiyatının içinde yer alırlar. Bazı manzumelerinde ise aşk acısı, vuslat arzusu, gurbetin etkisi ve sıla hasreti gibi konuları geleneksel Dîvân Edebiyatı formu ve mazmunlarıyla vermeye çalışmıştır. Bununla birlikte nasihat verme özelliği içeren bazı manzumelerinde insanları Allah'ın yoluna ve doğruya kavuşturma çabası taşıdığını söyleyebiliriz. Tasavvufa dâir bazı remizleri kullanması, Hz. Peygamber'e olan sevgisini dile getirmesi, âyet ve hadislerden bazı kısmî iktibaslar yapması ve telmihlerde bulunmasıyla da özellikle ikinci dîvânıyla Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı penceresine yakın bir duruş sergileme gayreti olduğu hissedilmektedir. Ancak tüm manzumeleri incelendiğinde ve dîvân edebiyatının son örneklerini verdiği yüzyıl da göze alındığında gerek hacim gerek sanatsal değer ve gerek muhteva yönüyle Kara Osman Avnî Efendi bu sahada vasat düzeyde bir şair hükmünü aşamamaktadır. Birlikte basılan iki dîvânçesinin de harekelenmiş olması ise yaşadığı dönemin dil özeliklerini yansıtması açısından önemlidir.

---

17 Bk. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/209.

18 Kalenderî ve dîvânî nazım şekilleri için bk. Bekir Sami Özsoy, *Başlangıçtan Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 158-160.

Resim 1: *Osman Avnî Efendi'nin 1303 tarihinde basılan ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü numara 679'da kayıtlı Dîvân'ının ilk iki sayfası*

Kaynakça

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Divân Edebiyatı Şairleri*. İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Ergin, Nihat. "Ahmed Âsım Efendi, Gümülcineli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/44-45.

Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri.* İstanbul: 1936-1945.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuârâ)*. haz. Müjgân Cunbur. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

İyiyol, Fatih. "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düvâzlar-Düvâzimamlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 27 (2013), 228-250.

Kesik, Beyhan. "Dîvân 2 (Avnî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 7 Eylül 2023. https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-2-avni

Kesik, Beyhan. "Göreleli Bir Divan Şairi: Osman Avnî". *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler II*. Ankara: Giresun Belediyesi Yayınları, 2009. 599-610.

Kesik, Beyhan. "Trabzonlu Kara Osman Avni Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 7 Eylül 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/avni-trabzonlu-kara-osman-avni

Kutlar, Fatma Sabiha. "XIX. Yüzyıl Şairi Trabzonlu Avnî ve Divan'ları-I". *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları* 9 (2005). 113-131.

Murat (Uraz). *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri*. İstanbul: Sühulet Kütüphanesi, 1933.

Nagata, Yuzo. *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Özsoy, Bekir Sami. *Başlangıçtan Günümüze Örnekleriyle Türk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim. *Hızırnâme*. haz. Yaşa Altınok. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Sungurhan Eyduran, Aysun ve Duran, Hamiye. "Avnî". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 2/44. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2002.

Trabzonlu Osman Avnî Efendi. *Dîvân-ı Avnî*. haz. Serçavuş Rüşdî Efendi. 1303.

Ülker, Selma. *Trabzonlu Avni Divanı İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yayın Kurulu. "Avnî (Trabzonlu)". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, haz. Ezel Elverdi vd. İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri (Osmanlı Dönemi)*. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

OSMAN B. HASAN B. MUHYİDDÎN VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Müellifin adına burada ele alacağımız risale sayesinde ulaşılmıştır. Bu risalenin mukaddimesinden anlaşıldığına göre kendi adı Osman, babasının adı Hasan, dedesinin adı ise Muhyiddîn'dir. Memleketi Trabzon'dur. Hayatı hakkında bunlar dışında herhangi bir bilgiye şimdilik ulaşılamamıştır. Dolayısıyla müellifin yaşadığı dönem de tespit edilememiştir. Ancak risalesinde ikisi de hicri onuncu asırda yaşayan iki alimin, Sâdî Çelebi (ö. 945/1539) ve İsâmüddîn'in (ö. 945/1538) tartışılan görüşlerini değerlendirdiği için en azından bu tarihlerden önce yaşamadığı söylenebilir.

Eseri

Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî fî kavlihi Te'âlâ lâbisîne fîhâ ahkābâ

Tefsir ilmine dair olan bu risale, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, 2834 numarada bulunan ve içerisinde irili ufaklı çok sayıda eserin bulunduğu bir mecmuanın 55b-57b varakları arasındadır. Dili Arapçadır. Ayet tefsiri kategorisindedir. Müellif adı mukaddimede "Osman b. Hasan b. Muhyiddin et-Trabzonî" şeklinde geçmektedir. Ancak kataloğa müellif adı hataen Osman b. Halil et-Trabzonî diye kaydedilmiştir. Ne mukaddimede ne de hâtimede eserin telif tarihine dair kayıt yoktur. Müstensih adı ve istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

Başka bir katalog tespit fişinde, *Risâletü'l-ahkāb lâbisîne fîhâ ahkābâ* isimli bir eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, 2834 yer numarasında 1b-8b varakları arasında Ali b. Hasan et-Trabzonî adına kayıtlıdır.[1] Ancak yapılan inceleme sonucunda Şehid Ali Paşa, 2834 yer numarası 55b-57a varakları arasında bulunan eserin katalog kaydı sırasında yanlışlıkla 1b-8b varakları arasında gösterildiği anlaşılmıştır. Söz konusu katalogda ikinci bir yanlışlık ise müellifin isminin Ali b. Hasan et-Trabzonî olarak verilmesidir. Zira bu eserin dîbâcesinde, müellifin bizzat kendisi adını "Osman b. Hasan b. Muhyiddin et-Trabzonî" diye belirtmiştir.

Araştırmamız esnasında Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 4557/5 yer numarasında *Risâle fî Tevcîhi'l-Hilâf* başlığıyla müellifin aynı risalesinin başka bir nüshasının daha var olduğu tespit edilmiştir. Katalog kaydında "müellif hattı olması muhtemeldir" şeklinde bir kayıt vardır. Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Şehid Ali Paşa nüshasında müellif adı mukaddimede zikredilirken, bu nüshada hâtimede yer almaktadır. Telif ya da istinsah tarihi yoktur.

Şehid Ali Paşa nüshasının 56b ile 57a varaklarının kenarlarına açıklama notları düşülmüştür. En az metin kadar yer kaplayan bu notların kim tarafından düşüldüğü belli değildir. Notlar Teftâzânî (ö.792/1390) ve Hasan Çelebî gibi alimlerin kitaplarından aktarılmıştır. İnebey nüshasında da benzer notlar vardır ancak onlar diğer nüshadaki kadar yoğun değildir.

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Komisyon, *El-fihrisü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahdûd, mahdûdâtu't-tefsir ve ulûmuhu* (Ürdün: 1989), 2: 867.

Muhtevası

Müellif, besmele, hamdele ve salveleden sonra "fe yekûlül'abdü'l-fakîr Osman b. Hasan b. Muhyiddin et-Trabzânî" şeklinde bir giriş yapar ve bu eseri yazmadaki gayesini dîbâcede özetle şu şekilde dile getirir. Mevlânâ Sâdî Efendi (ö.945/1539)[2] Kadı Beydâvî (ö. 685/1286) tefsirine yazdığı hâşiyede, Nebe' suresi 23. ayetin izahında bazı hususları dile getirmiştir. Yine Kadı Beydâvî tefsirine hâşiye yazanlardan biri olan Mevlânâ İsâmüddîn (ö. 945/1538)[3] ise onun açıklamalarına muhalif bir beyanda bulunmuştur. Bu durum ehli ilim arasında tartışma konusu olmuştur. Ben de bu tartışmada kimin görüşünün daha isabetli olduğunu ortaya koymaya çalışacağım. Bu maksatla önce Kadı Beydâvî'nin söz konusu ayetle ilgili izahını zikredeceğim. Ardından Sâdî Efendinin bu konudaki beyanını aktaracağım. Bu meseleyi çeşitli yönlerden ele alıp açıklayarak sonuçta Sâdî Efendinin haklılığına hükmedeceğim. Bu sayede ona muhalif açıklamaları olan İsâmüddîn Efendinin bu konudaki görüşünün isabetsiz olduğu ortaya çıkmış olacak.[4]

Müfessir dîbâcedeki bu açıklamalardan sonra öncelikle Nebe' suresinde geçen şu ayetleri zikreder:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَآبًا لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا جَزَاءً وِفَاقًا

"Şüphesiz cehennem, bir gözetleme yeridir; azgınlar için, içinde çağlar boyu kalacakları bir dönüş yeridir. Orada ne bir serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar! Ancak, uygun bir ceza olarak kaynar su ve irin içecekler." (Nebe' 78/21-26)

Aslında burada yer verilen 23 ve 24. ayetin içeriği ilk dönemlerden itibaren İslam alimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Özellikle ayette geçen ve "hukub" kelimesinin çoğulu olan "ahkâb" kelimesinin taşıdığı anlamlar, bu tartışmanın temelini oluşturmuşlardır. Zira bu kelimeye belirsiz uzun süre, çağlar, sonsuz devirler, uzun süre, seksen yıl gibi pek çok anlam verilmiştir. Dolayısıyla bu durum ulema arasında görüş farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aralarında Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ın da bulunduğu bir kısım alimler ve İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi bazı mutasavvıflar, konumuz olan "Orada çağlar boyu kalırlar" mealindeki ayeti ve diğer bazı ayetleri[5] delil getirerek, ayrıca Yüce Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığını[6] rahmetinin azabına üstün geldiğini, azabını geçtiğini[7] bildiren ayet ve hadisleri de dikkate alarak cehennemin ve/veya cehennem azabının, uzun asırlar ifade eden bir sürenin ardından sona ereceğini yahut içindekilerin azaptan etkilenmeyecek hale geleceklerini düşünmüşlerdir. Ehl-i sünnet ulemasının kahir ekseriyeti ise diğer bazı delillere ilaveten, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde sık sık ebedîlik anlamı içeren "hulûd" ve "ebed" lafızlarının kullanılmasına ve daha başka bazı delillere dayanarak, inkârcılar ve müşrikler için cehennem azabının sonsuzluğunu savunmuşlardır.[8]

---

2 Sâdî Çelebi (ö. 945/1539) ve ilgili eseri (Ḥâşiye ʿalâ Tefsîri'l-Beyżâvî (el-Fevâʾidü'l-behiyye) için bk., Mehmet İpşirli, Ziya Demir, "Sâdî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 35: 404-405.

3 Asıl adı şu şekildedir: Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538). İsâmüddîn ve ilgili eseri (Ḥâşiye ʿalâ Cüzʾi ʿAmme min tefsîri'l-Beyżâvî) için bk., İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsâmüddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 22: 516-517.

4 Osman b. Hasan b. Muhyiddin et-Trabzonî, *Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî fî kavlihi Te'âlâ lâbisîne fîhâ ahkābâ,* Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 2834, vr. 55b.

5 Mesela bakınız En'âm 6/128; Hûd 11/106-108.

6 A'râf 7/156

7 Buhâri "Tevhîd", 15, 55; Müslim, "Tevbe", 14-16.

8 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5:537.

Osman b. Hasan b. Muhyiddîn et-Trabzonî, mukaddimede de ifade ettiği üzere önce Kadı Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* isimli eserinden bu ayetlerin tefsiri bağlamındaki şu izahlarını aktarmaktadır:

"Orada çağlar boyu kalırlar" ifadesinde geçen "ahkâb" lafzı peş peşe çağlar boyu demektir. Bu ifadede, kâfirlerin cehennemden çıkacağına dair herhangi bir işaret yoktur. Zira "hukub" kelimesinin seksen sene, ya da yetmiş bin sene olduğu doğru olsa da, bu ifadede o belli sürelerin sona ereceğini gösteren bir kanıt yoktur. Çünkü "hukub" lafzı ile art arda gelme durumu kast edilmiş olabilir. Böyle bir durumda bir "hukub," yani belli bir süre geçtikçe onu başka bir "hukub," yani yeni bir süre takip eder. Şayet bu, mefhum-ı muhâlif kabilinden olsa da, inkârcıların ebedi olarak cehennemde kalacaklarını gösteren mantuka karşı koyamaz. Şayet "Orada ne bir serinlik ne de bir içecek tatmazlar." cümlesi "lâbisîne" ifadesindeki gizli zamirin hâli kabul edilse ya da "ahkaben" lafzı, "lâ-yezûkûne" cümlesi ile nasb edilse, orada kaynar su ve irinden başka bir şey tatmazlar, sonra da başka tür bir azap görürler anlamına gelmesi muhtemeldir.[9]

Beydâvî, bu açıklamaları ile ehl-i sünnet alimlerinin bu konudaki görüşlerini teyit etmekte ve "ahkâb" lafzının cehennemin sonlu olduğuna delil olamayacağını ortaya koymaktadır. Yine, azabın da son bulmayacağını, bir azap sona erdiğinde başka bir azabın başlayacağını belirtmektedir.

Trabzonî, bundan sonra, Sâdî Efendinin "Lâ yezûkûne… /Orada ne bir serinlik ne de bir içecek tatmazlar." cümlesinin "ahkâb" lafzının sıfatı olarak da kabul edilebileceğini söylediğini aktarır. Devamla Sâdî Efendinin bu yaklaşımının doğru olduğunu çeşitli dil kaidelerini zikrederek, bu kaideler üzerinde çok yönlü değerlendirmeler yaparak ve hatta bazen bu kaideleri muhtelif misallerle destekleyerek ortaya koymaya çalışır. Netice itibariyle "lâ yezûkûne…" ifadesinin "ahkâb" lafzının sıfatı olması durumunda da bunun cehennem azabının sonlu olacağı anlamına gelmeyeceğini, cehennemliklerin belli bir dönem içerisindeki bir azabı sona erdikten sonra onlar için başka bir dönemde başka bir azabın başlayacağı anlamına geldiğini anlatmaya çalışır. İsâmüddîn Efendi, Sâdî Efendinin "lâ yezûkûne…" ifadesinin "ahkâb" lafzının sıfatı olabileceği şeklindeki görüşüne, bu durum sanki cehennem azabının son bulacağı şeklinde bir vehim uyandıracağından karşı çıkmıştır. Ancak Trabzonî, sonuç olarak böyle bir muhalefetinin yersiz olduğunu, dil kaideleri dikkatli bir şekilde gözden geçirildiği takdirde böyle bir itiraza yer olmadığının anlaşılacağını ifade ederek bu bahsi kapatmakta ve hâtimeye düştüğü şu kayıtla risaleyi tamamlamaktadır.

هذا ممّا الهمني ربّي في تحقيق هذا المقام والحمد لله على اتمام المرام وعلى رسوله افضل الصلوة والسلام تمت الرسالة

"Hâzâ mimmâ elhemenî rabbî fî tahkîki hâze'l-mekâm ve'l-hamdü lillâhi alâ itmâmi'l-merâm ve alâ rasûlihi efzali's-salâti ve's-selâm temmeti'r-risâle."[10]

İnebey nüshasının hâtimesindeki kayıt ise şöyledir. "Hâzâ mimmâ elhemenî rabbî fî tahkîki hâze'l-mekâm ve'l-hamdü lillâhi alâ itmâmi'l-merâm ve ene'l-fakîr Osman b. Hasan b. Muhyiddin et-Trabûzânî ğeferellahu lehüm ve 'an kâffeti'l-müslimîne ecma'în âmîn."[11] Önceki nüshada müellif adı mukaddimede zikredilmişken bu nüshada hâtimede yer almaktadır.

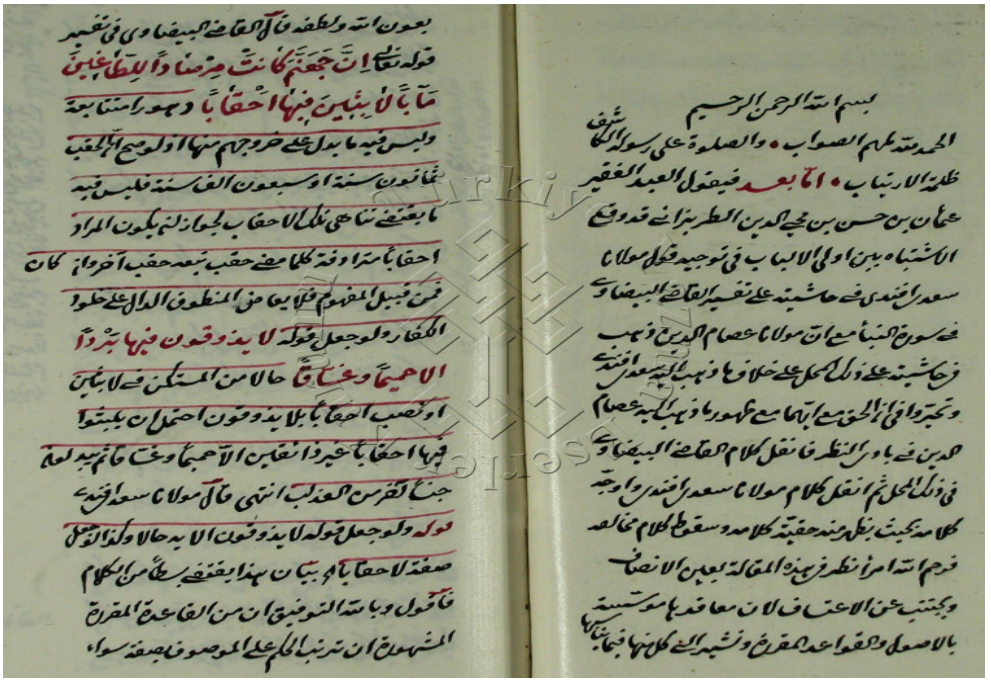
---

9 Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl,* thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418), 5:280; Ayrıca bk., Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳā'iḳı ġavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 4:588; et-Trabzonî, *Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî fî kavlihi Te'âlâ lâbisîne fîhâ ahkābâ,* Şehid Ali Paşa, nr. 2834, vr. 56a.

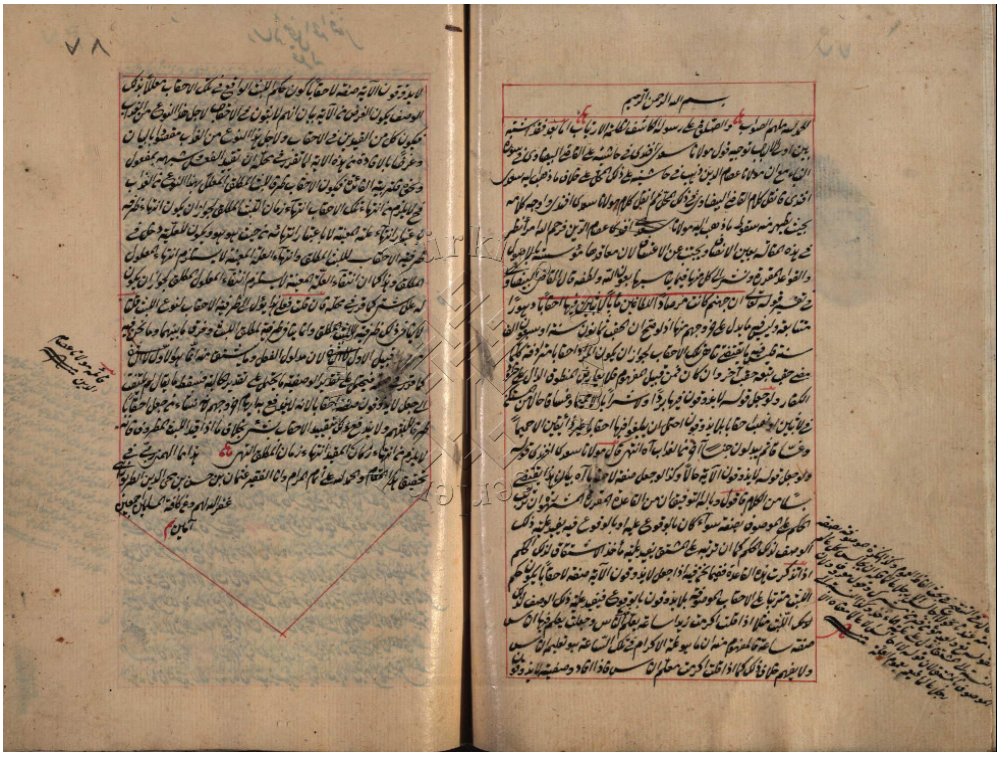
10 et-Trabzonî, *Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî fî kavlihi Te'âlâ lâbisîne fîhâ ahkābâ,* Şehid Ali Paşa, nr. 2834, vr. 56b-57b.

11 et-Trabzonî, *Risâle fî Tevcîhi'l-Hilâf (Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî…)* Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 4557/5, vr. 78a.

Trabzonî'nin bu risalesi onun sarf, nahiv, iştikak konuları gibi Arap dilinin inceliklerine ve tefsir ilmine vakıf olduğunu, ayrıca ulemanın zihnini meşgul eden ve aralarında tartışma konusu olan böyle bir meseleyi çözüme kavuşturması da onun dönemin alimleri arasında belli bir konuma sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (Şehid Ali Paşa 2834)*

Resim 2: *Eserin görseli (Bursa İnebey 4557/5)*

Kaynakça

Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-teʾvîl.* Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiʿu's-sahîh*. Haz. M. Mustafa el-A'zamî. Riyad: Dârü'l-A'zamî: 1434/2013.

Durmuş, İsmail. "İsferâyînî, İsâmüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 516-517. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

İpşirli, Mehmet-Demir, Ziya. "Sâdî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 404-405. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Komisyon. *El-fihrisü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahdûd, mahdûdâtu't-tefsir ve ulûmuhu*. Ürdün: 1989.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiʿu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Trabzonî, Osman b. Hasan b. Muhyiddin. *Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî fî kavlihi Te'âlâ lâbisîne fîhâ ahkābâ.* Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, nr. 2834, vr. 55b-57b.

Trabzonî, Osman b. Hasan b. Muhyiddin. *Risâle fî Tevcîhi'l-Hilâf (Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî...).* Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 4557/5, vr. 77b-78a.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. https://portal.yek.gov.tr/.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

ÖMER DURSUN POYRAZ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Ömer Dursun Efendi, 1300/1880 senesinde Trabzon Çaykara'ya bağlı Hopşera (Akdoğan) köyünde doğdu. Yörede Poyrazoğlu Ömer Dursun Efendi, Hacı Dursun Efendi namı ile de bilinirdi. Babası Mahmut Efendi, annesi Fatma Hanımdır. Dini ilimlerin yoğun bir şekilde tedris edildiği bir köyde ve ortamda büyümüştür. İlk eğitiminden sonra yüksek tahsil için Süleymaniye Külliyesi'ne gitmiştir. Fakat evin tek erkek çocuğu olması nedeniyle buradaki eğitimini yarıda kesip Çaykara'ya dönmüş ve Yukarı Hopşera köyünde müderris olan Velizâde Tayyip Zühdü Efendi'den dini ilimlerde icazet almıştır. 1909 senesinde Trabzon'da girdiği imtihanda, Devlet-i Ali Osmani Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi Taşra Mekatib-i İbtidaiyesi Muallim-i Sani Ehliyetnamesini ala (pekiyi) derece ile elde etmiştir. Rus işgali sebebiyle 1916 yılında yaşlı annesi ve iki çocuğu ile beraber Bayburt-Sivas-Amasya güzergâhını takip ederek Havza'ya hicret etmiştir. Burada iki yıl kadar öğretmenlik yaptıktan sonra hoşuna gitmeyen bazı uygulamalar nedeniyle bu görevi bırakmıştır. Ülkenin farklı yerlerinde özel olarak imamlık ve vaizlik yapmıştır. Ders arkadaşı Hacı Salih Bilgin başta olmak üzere bazı kimselere hüsn-i hat dersleri vermiştir. Güzel yazı yazmadaki maharetinden dolayı Çaykara'nın önde gelen alimlerinden ve aynı zamanda damadı olan Hacı Hasan Efendi'nin (Hasan Rami Yavuz) talebelerinin birçoğunun icazetnamelerini o yazmıştır. Genel olarak İslâmî ilimlere vukufiyeti olmakla birlikte dört mezhep fıkhına hakim iyi bir fıkıhçı olduğu ifade edilmektedir. Hatta ferâiz ilmini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim damadı müderris Hacı Hasan Efendi'ye (Hasan Rami Yavuz) ve Çaykara'nın ilk belediye başkanı Hasan Erol'a Feraiz ilmini okutup icazet vermiş olması da bu yaklaşımı desteklemektedir.[1]

Hacı Hasan Efendi'nin mücâz talebelerinden Hamza Okur, Ömer Dursun Efendi'yi "canlı gizli bir tarih" olarak nitelemektedir. Nitekim o, Sultan II. Abdülhamit Han'ın tahttan indirildiği 31 Mart vak'asını bizzat görmüş,[2] hocalarının ve ders arkadaşlarının bir gece ansızın derdest edilip Sultanahmet, Fatih ve Vefa'da darağacında asılmalarına ve çeşitli baskılara yakından şahitlik etmiştir. Yaşanan bu ve benzeri üzücü olaylar onu dünyevî olan her şeyden uzaklaştırmış ve züht hayatı yaşamaya sevk etmiştir. Ömer Dursun Efendi, yöredeki pek çok müderris gibi Holaysa (Yeşilalan) köyü müderrislerinden mürşid-i kâmil Ferşad Efendi'ye intisap etmiştir. Hocasını birçok icazet cemiyetine sırtında taşıyarak götürdüğü nakledilmektedir. Hatta Ferşad Efendi'nin isminin herhangi bir mecliste anılması durumunda ona olan saygısından ötürü ayağa kalktığı söylenmektedir.

Bir asra yakın bir ömür süren Ömer Dursun Poyraz Efendi, 28 Kasım 1976 tarihinde vefat etti. Cenaze namazını damadı Hacı Hasan Efendi kıldırdı. Kendi köyünde Kovacık Camii ile evi arasında

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Fatih Poyraz, Son Devir Of- Çaykara Ulemasından Sıradışı Bir Portre: Ömer Dursun Poyraz (1880-1976). https://www.caykaragazetesi.com/taninmis-kisiler/omer-dursun-poyraz-1880-1976-411/. Erişim: 06 Ekim 2023.

[2] Dursun Efendi'nin, torunu Yunus Vehbi Yavuz'a Sultan Abdulhamid'i görmek için bir Cuma günü Yıldız Camii'ne gittiklerini, Cuma namazı çıkışında Sultanı gördüklerini ve "Sultanı Görme Duası" okuduklarını anlatması da onun aktüel olayları yakından takip ettiğine işaret etmektedir. Yunus Vehbi Yavuz, *Son Devir İslam Âlimlerinden Çaykaralı Hacı Hasan Efendi, Hayatı İlmi-Dini Şahsiyeti, Eserleri, Birinci Kitap, Hacı Hasan Efendi Külliyatı-4*, Çaykaralı Hacı Hasan Efendi İlme Hizmet Vakfı (İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2007): 157.

bulunan kabristana defnedildi. Yakınlarının aktardığına göre Dursun Efendi, okumayı ve not tutmayı çok severdi. Ömrünün sonuna kadar da bu alışkanlığı devam ettirdi. Okuduğu eserlerden hareketle tuttuğu notlar halen torunu Mahmut Poyraz'ın arşivinde bulunmaktadır. Çok iyi bir okuyucu olmasına ve kalemi de çok güçlü olmasına rağmen maalesef eser telif etmeye yoğunlaşamamıştır. Hatıratı, kelam ilmi ile ilgili notları, 21 sayfadan müteşekkil Hac Rehberi ve Kaside-i Müyessire isimli eseri onun haberdar olunan çalışmaları olup tamamı müsvedde halindedir.[3] Bu çalışmalarından *Kaside-i Müyessire*'nin bir nüshasına ulaşılmış olup burada onun hakkında bilgi verilecek ve *Hatırat*'ından da bazı nakillerde bulunulacaktır.

Eserleri

1. Kaside-i Müyessire

Müellifin bu eserine Çaykara Yeşilanan (Holaysa) mahallesinden Hacı Ferşad Efendinin halifesi Karahasanoğlu merhum Mehmet Nuri Efendi'den intikal eden şahıs kütüphanesinde denk geldik. Risalenin müellif hattı mı müstensih hattı mı olduğu tam olarak ayırt edilememiştir. Müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Zira dış kapağın üzerinde Rûmî 28 Ağustos 1346 tarihi içeride bir yerde de 21 Ağustos 1346 tarihi kayıtlıdır. Eser de bu tarihlerde kaleme alınmıştır. Müellif hattı değilse de telifine çok yakın bir zamanda istinsah edilmiş olmalıdır. Risalenin baş tarafında "Mersiyesi" başlığıyla Dursun Efendi'nin şeyhi Hacı Ferşad Efendi için yazdığı 6 beyitlik mersiye yer almaktadır. Yazılış tarihi 22 Şaban 1349'dur. Mersiye Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır.[4] Ancak bu risaledeki ana metinde bu ifadeler geçmemektedir. Muhtemelen bunlar ayrı bir metin olarak yazılmıştır. Dursun Efendi bu mersiyede şeyhine olan sevgisini ve bağlılığını şu mısralarla dile getirmektedir:

Her iklimde söylenmiştir âşinâları hep dilşâd.
Kamu yerde okunmuştur bu ebyât-ı ledünniyyât.
Bu secimi anâ düzdi Hakk, nâmı Ferşâd, özü irşâd.
Benim şeyhim Hacı Ferşad, gözüm nuru Allah Allah.

Dursun Efendi, esere giriş mahiyetinde "Salihlerin anıldığı yere rahmet iner" sözünü başlık olarak zikrettikten sonra yaklaşık iki sayfada yörede meşhur olan bazı isimleri ve olayları konu edinir. Devamında bu kasideyi kaleme alış sürecini anlatır ve adını Kaside-i Müyessire koyduğunu ifade eder. Kendisini de Ömer Dursun Ôfî diye takdim eder. Mukaddimede her ne kadar eserin adı Kaside-i Müyessire şeklinde zikredilse de serlevhada eser adı Medhiyye-i Müyessire li Ferşadzâde diye kayıtlıdır. Risalede Arapça 29 beyit yer almaktadır. Her beyit bir sütunda verilmekte ve hemen altında ayrı bir sütunda ise o beytin ses uyumunu koruyarak yakın anlamını ifade edecek şekilde Osmanlıcası yer almaktadır. Dolayısıyla eserde 29 da Osmanlıca beyit yer almaktadır. Devamında da bu beyitler sırasıyla Osmanlıca olarak şerh edilmektedir. Risale baştan sona kadar bu düzende seyretmektedir. Şeyhini methettiği ve ona olan rağbeti anlattığı Arapça-Osmanlıca şu beyitler ve onların açıklamaları örnek olarak zikredilebilir:

Ve ente'l muveffiku bi'l-mürşidi'l-kâmili
El-İbrahime'l-Hakkkıyye el-Ôfiyye kutbuke

Kutbul evliyadır mürşid-i kâmil İbrahim
Fâzıl Hakkı Ôfîdir zilcenaheyni Ferşadın

"Künyesiyle anılan Oflu Hacı İbrahim Hakkı'nın mürşid-i kâmil olduğu yakın senelerden beri söylenmekten kat' nazar meclislerinde bulunup hazretinden ektab-ı evliyadan olduğunu idrak etmeyecek hiçbir ferde tesadüf edilmediğinden ibarettir."

---

3 Hayatı ile ilgili bilgiler "Son Devir Of- Çaykara Ulemasından Sıradışı Bir Portre: Ömer Dursun Poyraz" başlıklı yazıdan ihtisar edilmiştir. Detaylı bilgi için bak. Fatih Poyraz, Son Devir Of- Çaykara Ulemasından Sıradışı Bir Portre: Ömer Dursun Poyraz (1880-1976).

4 Mersiyenin sekiz beyitten ibaret bir metni için bk. "Son Devir Of- Çaykara Ulemasından Sıradışı Bir Portre: Ömer Dursun Poyraz."

Ehlü zemânike kânû meftûnîne leke
Ente'l-veliyyullezî turcâ himâyetüke

Ehl-i kemâldir meftun sana ey sahib-i kemâl
Çünki şamildir herkese feyz ve inayetin

Eserin sonunda müellif "İ'tizâr" başlığı altında şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Bu manzumenin telifi hatta Türkçe'nin bile anlaşılması muhtel bir devre tesadüf etmesi, tarihinden bellidir. Amma şayet az bir rağbetle ele alınacak olursa kendimde peyda olacak heves üzerine beyitlerin yekdiğerine münasebetleri ve elfazı ve kelimatının nükte ve manasını kavaid-i Arabiyye üzerine icap ederse şerh edilmesini de burada vaat ediyorum. Tevfik Allah'tandır. Sene 21-9-1930/28 Rebiulahir 1349/21 Ağustos 1346."

Bu ifadelerden Dursun Efendi'nin söz konusu kasideyi Arap dilinin bütün inceliklerini dikkate alarak Arapça olarak da şerh etmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak buna muvaffak olup olmadığını bilemiyoruz.

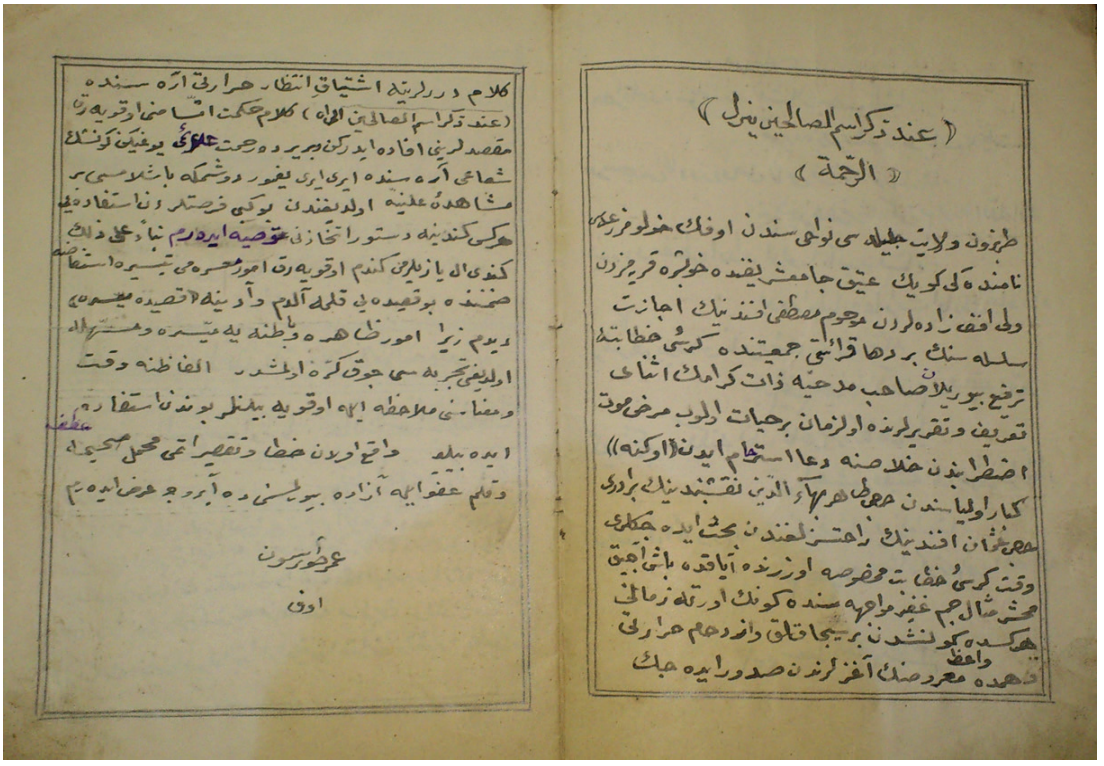
Risalenin sonunda Ömer Dursun Poyraz'ın kaleme aldığı üç sayfalık düz bir metin yer almaktadır. Tarihi bazı bilgileri içerdiğinden ve müellifin kalem gücünü göstermesi bakımından bu metne de özet olarak değinmek istiyoruz. Metinden anlaşıldığına göre Ganiömerzâde Mahmut Efendi'nin[5] vefatı üzerine Trabzon'da bir cemiyet tertip edilmiştir. O sıra Sivas'tan memlekete dönen Ömer Dursun Efendi de bu cemiyete denk gelmiş ve burada yaşananları kaleme almıştır. Bu konuya eserinde yer vermesinin nedeni, şeyhi Hacı Ferşad Efendi'nin vefatının üzerinden bir yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen hâlâ hocaların dualarında anılmasına dikkatleri çekmek içindir. Konu ile ilgili şunları kaydetmektedir:

"Ganiömerzâde Hoca Mahmut Efendi'nin cemiyyet-i irtihali olan 5 Cemadiyelahir 1349 Salı ve Çarşamba günü (29 Ekim 1930) bir yevm-i hazindir. Perşembe günü bir keder havzası arasında çalkalanarak Trabzon belde-i cesimesine çıkınca kahvehanede bulunan bildiklerden birisi "bu gece leyâli-i mübarekeden hangisidir?" sualini sordu. Evet bu gece Cuma gecesi amma Cemadiyelâhir ayı olduğundan meşhur leyâli-i mübarekeden yani regâib, mi'râc, berât, kadir gibi gecelerden hiçbirisi bu ayda yoktur cevabımıza karşı "hayır bu gece şu Trabzon şehrimizde başka bir tezahurât var? hatta İskenderpaşa Camii şerifinde tertip edilen tefrîşât ve tezyînât ve elektrik-i elvân-ı envâ-ı tenvîrât kâbil-i tavsif değildir. Acaba nedir ya." Hemen yatsı namazını eda için biraz da erken yani vaktinden evvel cami-i şerif-i mezkûra koştuk. Cennet misali camii şeriften içeriye ilerledik. Sufuf-i ihvanın ilk baş safını şehrin vücuh-u ulemasının cemaate nâzır ve müteveccih vücuh-u münevvereleri teşkil ediyordu. Son cemaat kapısından ileri gittik ve sıkça oturduk. "Rica ederiz" nidâsı geliyordu. Çünkü kahvehanelerin kapısına kadar meydanlar ahz-i mevkı' eden halk ile dolmuştu. Namazı müteakip evvela Ortahisar imam-ı muhteremi Hafız Ömer ve sâniyen Ayâfilboyunda (Arafilboyu) müezzin Hafız Hüseyin ve sâlisen cami-i mezkûr imamı Hafız Ali Efendi'lerin hiç işitilmeyen bir aşk bir sadâ-i muhrikle mevlûd-i nebevî ile beraber okudukları nu'ut ve kasâid bütün sami'îni mest ve hayran ve ta'kiben dua-i belîğ-i mahsusini îrâd eden fâzıl hoca Tevfik Efendi'nin zebân-ı şükr-i fezasından bütün halk garîk-i lücce-i şevk ve sürûr ile sekeran ettiği temâşâ edildi. Bunlar hep fuhûl-i ulemadan cennetmekân Ferşadzâde el-Hâc İbrahim Hakkı Efendi'nin ruh-i pür-fütuhları için ihdâ ve şâdân buyurulduğu? bu hususdaki hamiyet ve gayret ibraz etmeleri de şayanımız ve şükran olmakla beraber kayıt ve tizkâra sezadar? olduğunu hatırlatmak istedim ve's-selâm.[6]

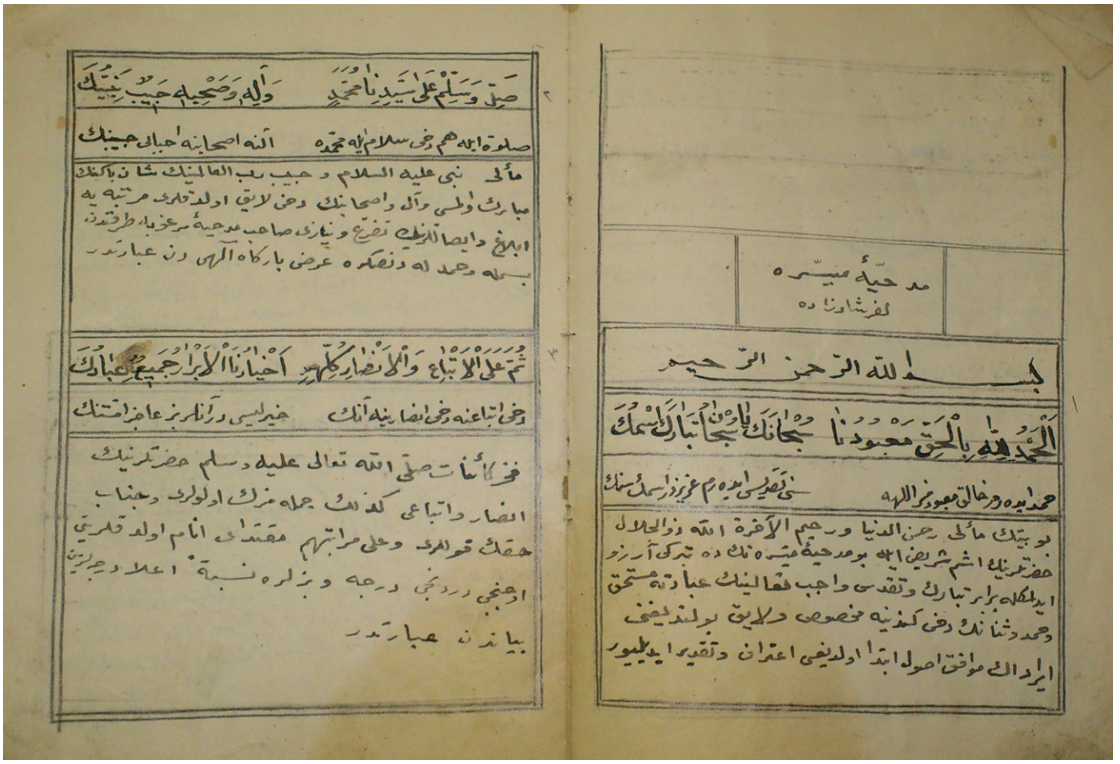
---

5 Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Gür, *Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi* (Ankara: Hayat Yayınları, 2016), 272-308.

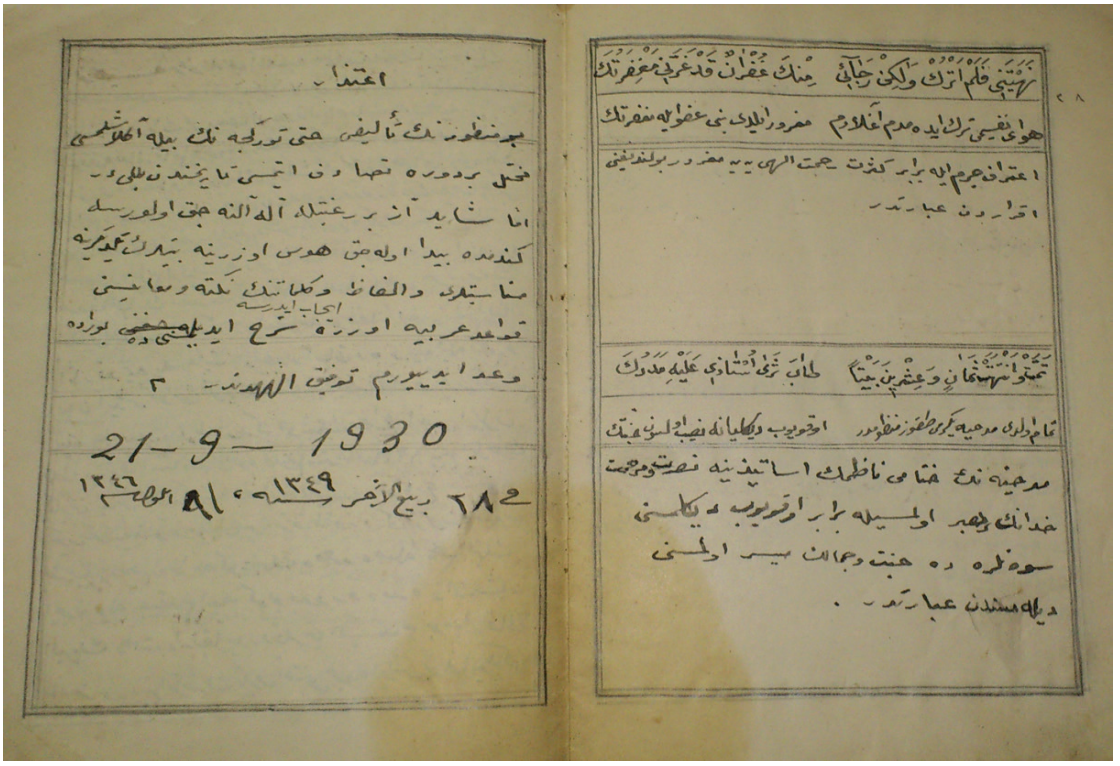
6 Gür, *Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi*, 277-280.

Resim 1: *Ömer Dursun Poyraz'a ait Kaside-i Müyessire'nin giriş bölümü*

Resim 2: *Ömer Dursun Poyraz'a ait Kaside-i Müyessire'nin ilk iki sayfası*

Resim 3: *Ömer Dursun Poyraz'a ait Kaside-i Müyessire'nin son iki sayfası*

2. Hatırat

Ömer Dursun Efendi, 1972 senesinde hatıratını kaleme almaya başlamıştır. Varislerinin elinde olan bu eser hakkında bir çalışmada verilen bilgiler, eserin tarihi ve içerik değeri açısından ne derece zengin olduğunu hissettirmektedir. Ömer Dursun Efendi, *Hatırat*'ın baş tarafında kendisi, ailesi ve memleketi hakkında şu cümleleri kurmaktadır:

"Ben bir köylü çocuğuyum. Mahall-i veladetim, Trabzon vilayetinin Çaykara ilçesine bitişik Yukarı Hopşera köyüdür. Eski ismi Hopşera-i Ulya'dır. Yeniden aldığı isim Akdoğan; naşir-i ulum bayır bir yasandır. Köyün muarref mahallerinden bir cami-i şerif ile evlerimin arasında babam Poyrazoğlu Mahmud-ül visal vel hisal, annem Fatıma-tül mihal ven nihal cennet hatunu orada bulunan Firdevs-i aşiyan kabristanımızda medfundurlar. Rahmetullahi ve berekatuhu ve tecelliyatuhu aleyhima ve ala men ledeyhim ecmain. Velhamdulillahi rabbil alemin.

Benim elimin kalem tutmasının ve enisimin kitap olmasının onların müstecap duaları ve âlicenap gayret ve himmetlerinin bir eseri olduğu inancındayım. Küçük ve büyük evlad-ü ahfadımda ne bir sefahat ve ne de bir şekavet mevcut değildir. Ne oyun meydanlarında ve ne sigara ve bira âlemlerinde görülmediler. Talim ve terbiye hayatı yaşayışındadırlar. Anne ve babamın mezarları ziyaretgah-ı benam olmak için değil, yahut kendimi methetmek için değil, hatta tezkiye-i nefs için de değil, belki bu yazıyı yazdığım ancak tahdis-i nimet ve şükran saikasından husule gelen bir galeyandır. İtiraf-ı huzurla kısaca bir beyan. Aşağı yukarı köylerimizi temsil eden insanlar fen, ilim ve irfan, sanat, maharet ve ferasette sıyyandır."

Dursun Efendi, Süleymaniye Medresesi'ndeki tahsil hayatını da hatıratında şu cümlelerle dile getirmektedir:

"Külliyenin revakları altında kalıyorduk. Her revakın altında ikişer öğrenci kalmaktaydı. Kaldığımız yerin sağında ve solunda iki yatak konacak büyüklükte bir sedir vardı. Kış mevsimi gelince, bir okka kömürü mangalda yakar, kor haline gelince içeriye alırdık. Yemeğimizi onunla pişirir, odamızı onunla ısıtırdık. Süleymaniye Camii'nin her sütunu etrafında ayrı bir ders okutulurdu."[7]

Dursun Efendi'nin kullandığı ifadelerin tarihi ve içerik değeri kadar edebi yönü de dikkat çekmektedir. Sadece bu ifadeler bile onun zevk-i selim sahibi kalem ehl-i bir zât olduğuna, ayrıca mükemmel bir tasvir yeteneğine sahip olduğuna delâlet etmektedir.

Kaynakça

Gür, Süleyman. *Osmanlı Dönemi Of Ulemasından Zenolu Müderris Gürcizâde Ahmed Efendi ve Evrak-ı Metrûkesi*. Ankara: Hayat Yayınları, 2016.

Poyraz, Fatih. Son Devir Of- Çaykara Ulemasından Sıradışı Bir Portre: Ömer Dursun Poyraz (1880-1976). https://www.caykaragazetesi.com/taninmis-kisiler/omer-dursun-poyraz-1880-1976-411/. Erişim: 06 Ekim 2023.

Yavuz, Yunus Vehbi. "Son Devir İslam Âlimlerinden Çaykaralı Hacı Hasan Efendi, Hayatı İlmi-Dini Şahsiyeti, Eserleri," Birinci Kitap", Hacı Hasan Efendi Külliyatı-4, Çaykaralı Hacı Hasan Efendi İlme Hizmet Vakfı. İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 2007.

[7] Fatih Poyraz, Son Devir Of- Çaykara Ulemasından Sıradışı Bir Portre: Ömer Dursun Poyraz (1880-1976). https://www.caykaragazetesi.com/taninmis-kisiler/omer-dursun-poyraz-1880-1976-411/. Erişim: 06 Ekim 2023.

PEYAMİ SAFA VE ESERLERİ

Osman DEMİRCİ[*]

Hayatı

Babası Trabzon'un köklü ailelerinden birine mensup olan Peyami Safa, 2 Nisan 1899'da İstanbul Gedikpaşa'da dünyaya gelmiştir. İsmi Tevfik Fikret tarafından konulan yazar, çok küçük yaşlarda büyük acılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Babası Şair-i maderzâd (anadan doğma şair) olarak da tanınan İsmail Safa Trabzonlu Şair Mehmet Behçet Efendi'nin oğludur. Peyami Safa'nın amcası Ahmet Vefa şair, diğer amcası Ali Kâmil Akyüz tanınmış bir yazar, kardeşi İlhami Safa da gazeteci ve yazardır. Babası o henüz iki yaşındayken sürgünde olduğu Sivas'ta ölmüş,[1] annesi tarafından zor şartlarda yetiştirilmiştir. Henüz ilköğrenimini görürken sağ kolunda çıkan kemik veremi nedeniyle doktorların, hasta bakıcıların ve ilâç kokularının arasında kalmıştır (1908). Babasının yakın arkadaşı Abdullah Cevdet'in hediyesi olan Fransızca ansiklopedik sözlük *Petit Larousse*'u[2] ezberlemiş ve zamanla Fransızcasını ilerletmiş bunun yanında edebî eserler başta olmak üzere tıp, psikoloji ve felsefe alanlarına da ilgi duymuş, savaş koşullarının getirdiği geçim zorluluğu onu küçük yaşlarda farklı görevlerde çalışma hayatına sürüklemiştir.[3] Geçim zorlukları nedeniyle Vefa İdadisi'ne devam edemeyen yazarın bu lisedeki ismi Osman Peyami'dir. Sıska, çelimsiz vücuduyla orantısız büyük bir başa sahip Peyami Safa, henüz dokuz yaşındayken geçirdiği bir kaza sonucu sağ kolu da sakat kalmış ve bu acılar onun *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* gibi bir edebiyat şaheserinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[4] Mütareke dönemlerinde muallimlikten ayrılarak kardeşi İlhami Safa ile *Yirminci Asır* gazetesini çıkardığında henüz on dokuz yaşındadır. İlk hikayelerini yazdığında yaşı on beş, ilk romanı *Sözde Kızlar*'ı yazdığında yirmi iki yaşındadır. Bu dergideki "Asrın Hikâyeleri" başlığı altındaki imzasız yazdığı hikâyeler büyük bir ilgi toplamakta ve yeni bir yazarın doğuşunun işaretleri sayılmaktadır.[5] Yakup Kadri "Bize bir üslup getirdin", birçokları gibi Yahya Kemal de "İsmail Safa'nın en büyük eseri Peyami'dir" diyecektir. Onu yazmaya teşvik edenler arsında Ömer Seyfettin ve Faruk Nafiz de bulunmaktadır.[6] Peyami Safa, böylece basın yayın hayatına adım atmış, bir hikâye yarışmasında derece almasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. O artık *Tercümân-ı Hakîkat* ve *Tasvîr-i Efkâr* (1922) başta olmak üzere değişik vesilelerle Server Bedi, Çömez, Serazad, Safiye Peyman, Bedia Servet gibi müstear isimlerle birçok gazetenin yazar kadrosundadır. Peyami Safa, bu arada dönemin ileri gelen bazı yazarlarıyla kalem kavgalarına da girecek, Nazım Hikmet ile uzun bir süre olan yakınlığı da yine bir kalem kavgasıyla sonlanacak ve bu onun antikominist yazılar yazmasını da tetikleyen bir sürecin başlangıcı olacaktır. Ağaoğlu Ahmet'in çevresinin etkisiyle de liberalizme

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osman.demirci@windowslive.com

1 Ergun Göze, *Peyami Safa* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 7.

2 Cimriliğiyle meşhur Abdullah Cevdet, merhum arkadaşının yetim çocuğuna bir sünnet hediyesi olarak bu sözlüğü verecektir (Göze, *Peyami Safa*, 8).

3 Beşir Ayvazoğlu, "Peyami Safa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 35/437.

4 Tamamı otobiyografik olan bu romanının yanında Peyami Safa aslında her eserinin kendi hayatından izler taşıdığını söyleyecektir (Göze, *Peyami Safa*, 96).

5 Göze, *Peyami Safa*, 11.

6 Göze, *Peyami Safa*, 9-12.

meyleden Peyami Safa, sonraları mistisizm, parapsikoloji ve metapsişik konularına ilgi duymaya başlayacaktır. Irkçılık-Turancılık meselesiyle ilgili olarak hazırlanan raporda ismi geçse de bundan dolayı yargılanmayacaktır. Demokrasiye karşı olan ve bu yüzden de Demokratik Parti'yi eleştiren Safa, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Bursa milletvekili adayı olarak seçime girmiş fakat seçilememiştir (1950). Necip Fazıl Kısakürek, Aziz Nesin ve Çetin Altan gibi isimlerle polemiklere giren ve yoğun tempoda oldukça yıpranan, yorulan yazarı asıl sarsan oğlu Merve'nin ölümüdür. Çok kısa bir süre sonra da kendisi de bir dostunun evinde vefat edecek (15 Haziran 1961) ve iki gün sonra Edirnekapı Mezarlığı'nda defnedilecektir.[7] Böylece tek çocuğu olan Merve'nin askerden cenazesinin gelmesiyle Peyami Safa'nın soyunu devam ettirecek kimsesi de kalmayacaktır.[8]

Peyami Safa'nın aile çevresinin şairlikle meşhur olmalarına rağmen kendisinin daha çok fikir, felsefe, tıp ve sanatla ilgilenmiş olmasını Göze, yazarın şeceresinin Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından meşhur Akşemseddin'e dayanmasıyla ilişkilendirmektedir.[9] Peyami Safa'nın esas fikirleri I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında belirginleşmeye başlar. Döneminin birçok aydını gibi o da Cumhuriyet'in ilk yıllarında derin şüphe ve tereddütler içindedir ve koyu bir bohem hayatına dalmıştır. Felsefeye olan ilgisi artarak devam eden ve Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken gibi önemli düşünürlerle yakın dostluklar kuran Peyami Safa, Türk Felsefe Cemiyeti'nin de 1931'deki ikinci kuruluşunda aktif biçimde yer alacaktır. Birçok fikri değişim içinde olan yazar, milliyetçilikte ve korporatizmde sonuna kadar devam etmiştir.[10]

Bir Düşünür Olarak Peyami Safa

Peyami Safa gibi farklı türlerde birçok eser vermiş düşünür-edebiyatçının bir bütün halinde portresini çizmek Okay'ın[11] belirttiği gibi çok zordur. Bundan dolayı belli başlı konular hakkındaki düşünceleri üzerinden onun hakkında bir fikir edinmeye çalışmanın daha doğru bir yöntem olacağı kanaatindeyiz. Her şeyden önce halkın değerleriyle barışık muhafazakâr-milliyetçi ve gelenekçi bir çizginin temsilcisi olan Peyami Safa, taassuptan uzaktır ve modern dünyayla uyumlu olan bir din anlayışına sahiptir. Batı'yı ve Batı'nın değerler dünyasını eleştirmekten geri durmaz. Dönemin yaygın iddiası olan Batı'nın ahlaken çöktüğü düşüncesine katılmakta, o da teknik ilerlemeyle manevi gerileme arasında bir irtibat kurmaktadır.[12] Düzenli bir eğitimden geçmeyen, ilmî bir disiplin içinde yetişmeyen Peyami Safa, kendi kendini yetiştirmiştir. Herhangi bir konunun uzmanı olmamasına rağmen birçok konuda fikir yürüten entelektüel aydın türünün tipik bir örneğidir.

Dönemin en hararetli tartışma konularından olan "Müslümanların neden geri kaldığı" sorunun da Peyami Safa'yı dönemin yaygın klişelerini tekrarlarken görürüz. Buna göre Müslümanların geri kalması dine olan bağlılıklarının zayıflamasıyla olmuştur. Bu bağlamda din-bilim ilişkisi de bu konunun doğal bir uzantısı olarak Peyami Safa'nın hep gündemindedir. Hatta Batı'da dahi dinin bilime engel olmadığını "Amerika'da İncil üzerine yemin edilmesi" örneği üzerinden vermekte bir sorun görmez. Ama bu basit ve zayıf argümanlar üzerinden bu tezi temellendirmeye çalışması ikna etmek istediği kitlenin durumuyla da alakalı olmalıdır. Safa, gerilemeyi dine değil, din müessesesinin soysuzlaşmasına bağlamaktaysa da[13] gerilemenin esas nedeninin modern bilimden uzak kalan Doğu düşüncesinin olduğunun o da pekâlâ farkındadır.

7 Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 438.

8 Göze, *Peyami Safa*, 15-16.

9 Göze, *Peyami Safa*, 7.

10 Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439.

11 Orhan Okay, *Silik Fotoğraflar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001), 143.

12 Peyami Safa, *Seçmeler*, haz. Faruk K. Timurtaş – Ergun Göze (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 307.

13 Safa, *Seçmeler*, 113.

"Mistik bir din olan Hristiyanlıktan rasyonalist bir medeniyet çıkaran Batı'nın karşısında rasyonalist bir din olan İslam'dan İskenderiye mektebinden gelen mistik bir aşının tesirinde kalan Müslüman milletlerin ilmî temelden mahrum bir sezişin bir işe yaramayacağını anlamaması yönünden geri kalmıştı."[14]

Peyami Safa, sosyolojiden antropolojiye felsefeden pozitif bilimlere kadar birçok ilmi disiplinle ilgilenmekte bu bilimlerin verilerini kullanmaktadır. Modern felsefi akımlar, düşünce hareketleri onun makalelerinin ana konularındandır. Marksizm, varoluşçuluk gibi akımların tanıtımı ve eleştirisini yaparken bir kelamcı gibi hareket etmekte, dinin temel kaynaklarını referans alarak bu akımların temel tezlerini tenkit ederken âdeta yeni ilm-i kelamın temsilcilerinden biri olarak davranmaktadır.

Neden tıpla çok fazla meşgul olduğu sorulduğunda roman kahramanlarının vücutları hakkında bilgi sahibi olmak olduğunu belirten[15] yazarın bu açıklaması aynı zamanda onun başta felsefe ve psikoloji olmak üzere birçok farklı ilmî disipline neden ilgi duyduğunun temel gerekçesidir. Şüpheci olduğu zamanlar dahil kendini daima milliyetçi ve insancıl olarak tanımlayan Peyami Safa, sosyalist olduğu dönemlerde bile Allah'a olan inancını hep muhafaza edecektir.[16] Peyami Safa'yı zihnen en fazla meşgul eden mesele ise batılılaşma sorunudur, diğer bütün meseleler âdeta bu meseleyle bir şekilde irtibatlandırılarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda fert-toplum ilişkisi, mistisizm, din-bilim ilişkisi, bütün yönleriyle, iç çatışmalarıyla insan, Türk devrimi-inkılâplar ele aldığı temel meselelerdir.

Batılılaşma veya Doğu-Batı Sentezi

Batılılaşma konusunda eleştirel bir tavır takınan Peyami Safa, Batı'yı daha çok tabiatla olan çarpık ilişkisi, maddeye yüklediği anlam dahası maddeperestliği yönleriyle eleştirmektedir: "Şarktan garba doğru gittikçe sanki güneşten uzaklaşmanın fiziki bir neticesi imiş gibi her şey katılaşıyor ve ruhaniden cismaniye doğru gidiyor."[17]

Türkiye'deki batılılaşma konusunda eleştirel olan Peyami Safa, yeni yapılan Türk devrimlerinden de bir heyecan duymaz gibidir. Düşüncelerinde karamsardır. Milli geleneklerin korunarak bir batılılaşmaya gidilmesinden yanadır ve ona göre Atatürk de bunu yapmayı hedeflemektedir. Mağlup medeniyetler açısından bu yol ona göre içe kapanma ve galip olan medeniyeti taklit etme yollarının dışında en sağlıklı olan üçüncü yoldur. Burada Batı'yı toptan ret veya toptan kabul etmek yerine milli bünyeye uygun bir batılılaşma benimsenmektedir. Dolayısıyla Peyami Safa'ya göre böyle bir sentez mümkün olduğu kadar aynı zamanda zaruridir de. Türkiye coğrafi konum itibariyle de Asya ve Avrupa'yı buluşturan yeni bir terkip yapmaya elverişlidir. Batının bilimi ile doğunun sezişinin bir sentezi yapılmalıdır.[18]

Döneminin birçok yazarı gibi o da İstanbul'da yetişen bir İstanbulludur ve dünyaya hep buradan bakmaktadır. Birçok sorun İstanbul merkezli olarak incelenir. Safa'nın olgunluk eseri olan *Fatih–Harbiye* romanında batılılaşma sorununu yine İstanbul semtleri üzerinden ele alınmaktadır. Burada Fatih semti Doğu'yu, Beyoğlu Batı'yı temsil eder. Doğu'da kedinin, Batı'da köpeğin sevilmesi rasyonel gerekçelere dayandırılır. Romanın başkarakterlerinden olan Neriman, bu evcil hayvanlarla sahipleri arasında ilgi kurmakta ve buradan Doğu eleştirisi yapmaktadır. Doğu, kedi gibi tembel, uykucu ve beleşçi; Batı ise köpek gibi canlı, çalışkan ve atılgandır. Doğu-Batı, gelenek, modern, eski-yeni yaşam tarzlarının mukayese edildiği romanın sonunda Batı değerlerinin özentisi olan Neriman'ın fena halde yanılmış ve Batı'nın sahte yaşam tarzına ve değerlerine kendini kaptırmaktan son anda kurtulmuş olarak tasvir edilir. Neriman'ın bu Batı özentiliği Peyami Safa tarafından bir "züppelik" olarak da aşağılanarak mahkûm

14 Safa, *Seçmeler*, 126.

15 Göze, *Peyami Safa*, 97.

16 Göze, *Peyami Safa*, 97.

17 Safa, *Seçmeler*, 304.

18 Safa, *Seçmeler*, 318-322.

edilmektedir. Romanda Doğu-Batı oldukça kaba hatlarıyla indirgenmiş bir surette karikatürize edilmekte, modern yaşamın sonuçları olan lüks-medeniyet, yaşam biçimleri "sahte" olarak kodlanmakta, esaslı bir Doğu-Batı mukayesesine gidilmemektedir. Özellikle kadınların Batı'nın yaşam tarzına özenmesinin tehlikeli sonuçlarına roman kahramanı Neriman üzerinden odaklanan Peyami Safa, hem dönemin en tartışmalı konusu olan kadın meselesine dikkatleri çekmekte hem de Batılı kadınlara özenmenin maddi-manevi felaketlerine dikkat çeken İslamcı düşünürlerle paralel düşündüğünü göstermektedir. Dönemin en hararetli tartışma konularından olan kadın meselesinde de Peyami Safa, İslamcı-gelenekçi cenahta yerini alırken yeni bir şey söylememektedir: "Sen de onlardan değil misin? Fakat bu nihayetsiz bedbinliğin nereden geliyor? Kadının ebediyeti zekasında değil, rahmindedir. Yeni kadın, yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır."[19]

Mütearifelere karşı isyanımızı bir orijinalite sanıyoruz; bu senin ve sizin kabahatinizden ziyade, tesiri altında kaldığınız Avrupa fikriyatının züppeliğine ait bir şaşkınlıktır. Klasik memelerden süt emmeyen bütün fani yeni cereyanlar, senin gibi milyonlarca kurban veriyor. Analığa karşı hürmetsizliğimizin cezası, aynı zamanda hem tabiattan hem de cemiyetten geldiği için iki misli dehşetli olacaktır. Onun için, ben sana derim ki, saadetin ve idealin ve her şeyin karnındadır. Daima olduğu gibi kâinatı senin karnın idare edecektir. Bilmem ki bana hak veriyor musun?[20]

Burada açık ki düşünür inançtan, gelenekten ve özellikle modern dünyanın değerleriyle de hesaplaşan bir İslam inancından yanadır. Batılılaşmanın sonucu olan kadınların açılmasının yol açtığı sorunlar roman kahramanı Ferit üzerinden işlenirken mekân her zaman İstanbul'dur. Batılılaşma konusu Batı'nın yaşam tarzına özenen kadın kimlikleri üzerinden ilk romanlarından olan *Sözde Kızlar*'ın da ana konusu olacaktır. Bu yaşam her ne kadar baştan cezbedici yönleriyle gençleri etkilese de sonuç daima felakettir. Bu hayata özenen kızlar, zevk düşkünü ve hafifmeşrep erkeklerin tuzaklarına düşmekten kurtulamayacaklardır. Hiçbir kutsallığın tanınmadığı bu bohem hayatta herkes bir hedonist olarak basit zevklerinin peşinden sürüklenmektedir. "Mebrure pek iyi dikkat etti ki, bütün bu insanlar şu evde, yalnız birbirlerine zevk, eğlence ve heyecan vermek için yan yana gelmişlerdi. Bu maksada yürümek için başkaları tarafından kudsî tanınan her şeyi hurafe sanıyorlar, korkmadan çiğniyorlardı.[21] Batı hayatına özenmek burada da bir "züppelik" olarak tanımlanmaktadır. "Behiç'i düşündü: Gazetelerde karikatürü yapılan asrî genç bu muydu? Hayır, gerçi kıyafeti o kıyafet, tuvaleti o tuvaletti; gerçi söz söyleyişi, yürüyüşü, bakışı, bütün halleri o hallerdi, fakat züppe ismi verilen gülünç Türk genci bu değildi"[22]

Batılılaşma sorunu Mebrûre ve Behiç, ana karakterleri ve bunlarla ilişkili yan karakterler üzerinden işlenecektir. İstanbul'da bir köşk hayatı etrafında kurgulanan bu romanda da mekân yine İstanbul'un Şişli, Beyoğlu gibi birkaç semtidir. Batılılaşma âdeta bu semtlerle sınırlı bir olgudur ve İstanbul'un diğer semtleri gibi henüz bir Anadolu sorunu haline gelmemiştir. Dönemin birçok yazarı gibi Peyami Safa'nın da Anadolu diğer tanımıyla "taşra" büyük bir romanın konusu olacak kadar pek ilgisini çekmemektedir. Bu romanda da yine aynı senaryo gerçekleşecek, Mebrure felaketin kıyısından dönecek, daha doğrusu Batı tarzı yaşama heveslenen kurbanların acı sonlarından ibret alacaktır. Ana karakter Mebrure "- İtiraf ederim ki beni o kız, o zavallı kız, Belma kurtardı. Yoksa aldanıyordum, ister istemez, bile bile aldanıyordum."[23] Diyecektir. Mebrure'yi elde etmeye çalışan Batı özentisi Behiç'in karşısında ona gerçek anlamda aşık, tertemiz duygulara sahip bir ahlak abidesi ve halis Türk çocuğu olan Fahri vardır. Behiç'in zenginliğinin karşısında Fahri günlük iaşesini karşılamakta zorlanan bir gençtir. Peyami

19 Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, y.t), 167.

20 Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 168.

21 Peyami Safa, *Sözde Kızlar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, y. t.), 72.

22 Safa, *Sözde Kızlar*, 72.

23 Safa, *Sözde Kızlar*, 212.

Safa, Behiç'in imajını alabildiğine karartmakta ve bütün erdemlerden yoksun bir şehvetperest olarak resmetmekteyken Fahri'yi parlatmakta, bütün insani erdemlerle donatmaktadır. Yaşanan felaketlerden aldığı ibretle roman Mebrure Fahri'yi seçecektir.

Düşünüre göre Türk aydını Batı'yı yeterince tanımamakta, kültür hayatında fikir ve değerler karmaşası yaşanmaktadır.[24] Doğu-Batı madde-mâna ikiliklerinden bir senteze ulaşmayı hedeflemektedir. Doğu-Batı sentezi konusunda geleneklere körü körüne sarılan, içe kapanmayı da tamamen düşmanın silahıyla silahlanmayı ve düşmana hayranlıkla ona benzemeyi de reddeden düşünür üçüncü bir yol olarak iki medeniyet arasında ahenkli bir terkibe gidilmesini önermesi[25] Göze'nin de ima ettiği üzere Gökalp'in sentezci felsefesinde bir sisteme kavuşmaktadır.[26] Gökalp'in Türk ve Müslüman kalarak batılılaşma fikri, Peyami Safa'nın milli olmak ve Batı'daki gelişmelere duyarsız kalmamak idealiyle uyuşmaktadır. Kendisi de Batı'daki bilimsel ve felsefi gelişmeleri sürekli takip etmekte olan düşünür Türk aydınının Batı'yı sadece pozitivist yönüyle tanımış olduğuna tepkisel bir tavır içindedir. Düşünür, Batı'da mistik düşüncenin gelişmekte olduğuna ve fizikte yeni gelişmelerin bu süreci desteklediğine dikkat çekmektedir.[27] Ona göre Batı'daki son gelişmelerden habersiz Batıcı Türk aydını Avrupa'nın terk ettiği pozitivizmin peşindedir. Türk kültürünün halis köklerine kadar tesir etmeyen bir Batı tesirini sorunlu görmemesi,[28] Gökalp'in görüşleriyle örtüşmektedir. Peyami Safa'ya göre Avrupa Roma toplum disiplini, Yunan aklı ve Hıristiyan ahlakı olmak üzere üç sac ayağı üzerine bina edilmiştir.[29] Doğu, Batı'nın din birliğinden yoksun olduğu gibi, Batı'da ferdiyetçiliğin baştan beri gelişmesine rağmen Doğu'da ferdin bir kıymeti bulunmamaktadır. Batı ve Doğu arasındaki esas uçurum ise fert ve ilim arasında görülmektedir. Şark'ta ne ilim ne de eleştiri kültürü vardır. Oysa tenkitsiz bir fikir hayatı olamayacağından dolayı Şark'ta bir fikir hayatından bir zekâdan bahsedemeyiz. Bilmenin inançtan ibaret olduğu Şark, dindar olsa da filozof değildir. Dolayısıyla ispatı mümkün olmayan şeylerin iddia edilebildiği Doğu'da her türlü metafizik harmanlanmıştır. Şarklı hürriyetten, hukuktan, ilimden ve ahlaktan Batı'yı taklit etmeden bahsedemez bile.[30] İslam ve Budist Şark olmak üzere Doğuyu da kendi içinde ikiye ayıran düşünür, İslam olan Şarkın batılılaşmasının gerekliliğinden ve imkânından bahsetmektedir: "Akdenizli olan İslam Şark zaten batılı sayıldığından batılılaşması kolay olacaktır."[31] Ona göre İslam, Hristiyanlığın antitezi değil onun tekâmülüdür.[32] Peyami Safa, büyük genellemelerde bulunmaktan hoşlanır gibidir. Mesela kaderci olduğunu söylediği Hristiyanlığı mistik bir din olarak tanımlamakta buna karşın bir din olarak İslam'ın kaderci olmadığını ileri sürmektedir. Batı'nın, İslam düşüncesinin Türk kolu olarak tasnif ettiği İbn Sina ve Farabi gibi düşünürlerin tesiriyle Rönesans'a hazırlandığını, Batı'nın kaderci olmayan Endülüs ve İbn Rüşt tesirinin yanında bu Türk kolunun tesirinde kaldığını iddia etmektedir. Buna karşın İslam düşüncesinin Arap kolunun kaderci ve mistik kaldığını ve Batı'nın da bu yönden İslam dünyasını nüfuzu altına aldığını ileri sürmektedir.[33] Hıristiyan Batı medeniyetinin tekâmülüne karşın İslam Şark'ın inhitatını Hıristiyanlığın Roma'ya yerleşmesine bağlar. Ona göre dünya tarihinin en büyük hadisesi olan bu olay aynı zamanda İslam dünyasının neden geri kaldığının da ana nedenidir. Bu ana nedenin yanında

24 Göze, *Peyami Safa*, 25.

25 Göze, *Peyami Safa*, 26-29; Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1976), 22.

26 Göze, *Peyami Safa*, 29.

27 Göze, *Peyami Safa*, 30-31; Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 17-18.

28 Göze, *Peyami Safa*, 33-36.

29 Göze, *Peyami Safa*, 44.

30 Göze, *Peyami Safa*, 36-45.

31 Göze, *Peyami Safa*, 46-47.

32 Göze, *Peyami Safa*, 47.

33 Göze, *Peyami Safa*, 47.

Hıristiyanlığın altı yüz yıl önce gelmiş olması, Roma disiplini ve Yunan aklının etkisi, mistik düşünceden riyazi düşünceye geçişi, step cemiyetinden site cemiyetine geçişi gibi sebepler de saymaktadır.[34]

Batısız bir Doğu'nun olamayacağını düşünen Peyami Safa, Batı-Doğu değerler sisteminde bir senteze varılmasını istemektedir. Teknikte ilerlemeyle manevi çöküş arasındaki ters orantının olduğu konusundaki düşünceleriyle ve hatta bunun evrensel bir kanun olduğuna yönelik vurgularıyla[35] döneminin bir klişesini tekrar etmekte olan düşünür, diğer taraftan Batı'nın canlılığını koruyan Hıristiyan kurumlarıyla bu sorunu çözdüğüne dair yorumuyla da orijinal kalmaktadır. Ona göre Türkiye'de dini müesseseler dâhil bütün sosyal müesseseler bir buhran içinde olmasına rağmen Hıristiyan dünyada bu boşluk kapanmış ve bir denge kurulmuştur. [36] Batı-Doğu sentezinde nelerin alınıp nelerin bırakılacağına milli ruh karar verecektir. Batı'ya düşman olmayan ama aynı zamanda dinî ve millî inançlarını muhafaza eden bu ruh, Japonlar ve Hintliler gibi bir senteze ulaşabilir ki burada her milletin sentez tavrı aynı olmayacaktır. Esasında her medeniyet dahi ona göre bir sentezdir.[37] Dinin bütün teşkilatlarıyla yaşamaya devam ettiği Batı medeniyeti, maddecilik, dinsizlik ve devrimcilikten ibaret değildir. Muasır Batı medeniyetine yükselmenin yolu ilim, edep ve akıldır. İlimsiz ve dinsiz ve medeniyetten bahsedilemez. Avrupa medeniyetinin bir buhran içinde hasta olduğu, oradaki maddi terakkinin manevi bir tedenniye sebep olduğuna dair yaygın görüşü o da tekrarlamaktadır.[38] "Doğu'nun manayı Batı'nın maddeyi temsil ettiği" iddiası, dönemin birçok düşünürü gibi onun da kesinliğinden şüphe etmediği bir hüküm gibi duruyor. Ona göre Asya, dünyanın kalbi; Avrupa zekâsıdır.[39]

Düşünür Doğu-Batı sentezini insanın kendi bütünlüğünü kazanmak için nefsiyle verdiği mücadeleye benzetmekte, Türkiye'nin böyle bir sentez için en elverişli memleket olduğuna sürekli dikkat çekmektedir. Bu sentezde esas sorun ise hangi Batı'nın temel alınacağıdır. Ona göre biri ölü olan diğeri de oluşum halinde canlılığını devam ettiren iki Batı vardır. Ölü olan Batı, dar ve kapalı ilim anlayışıyla pozitivizmin temsil ettiği Batıdır. Anlaşılan düşünüre göre bilimin otoritesi fizikte olan yeni gelişilmelerle sarsılmış, determinist düşünce de bilimin katı bilgi anlayışı da çökmüş, Pozitivizmin dayandığı ölçü kavramı da bütün bilimlerin ve maddeci felsefenin dayandığı determinist inanç büyük yara almıştır. Bu durumu yazar "İlim diktatörlüğünün çöküşü hadisesine şahit" olunuyordu diyerek betimleyecektir.[40] Einstein'ın izafiyet teorisi ve Planck'in kuantum teorisi ona göre determinizmi yıkmakla sadece bilimin katı anlayışını değil aynı zamanda akılla her şeyin bilinebileceğine dair inancı da yıkıyordu. Böylece hem akıl hem de bilimsel düşünce mistik düşünce adına mahkûm ediliyordu. Batı'da yeni yükselen değer ona göre mistik düşünceydi. Peyami Safa, Batı'da gelişen modern bilime karşı da şüpheci bir pozisyonda durmayı tercih etmektedir. Bilimin sınırlarını ve kesinliğini tartışmakta, pozitivizmin dar ve katı bilimselliğini eleştirmektedir. Bu modern bilim eleştirilerinin doğal bir uzantısı olarak da tabiatta kesin sebep-sonuç ilişkilerinin olmadığını kuantum ve rölativite kuramları üzerinden temellendirmeye çalışmaktadır.[41]

Batılılaşma ve Türk Devrimleri

Türkçü - İslâmcı, Türkçü - Garpçı, İslâmcı - Garpçı ve Türkçü- İslâmcı - Garpçı gibi mürekkep fikri ekollerin varlığından bahseden düşünür, genel kabul gören ve Gökalp'in bu tasnifi esas alarak

34 Göze, *Peyami Safa*, 49-52.

35 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 70-79.

36 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 79.

37 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 94.

38 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 117-118.

39 Safa, *Seçmeler*, 304.

40 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 12-17.

41 Safa, *Seçmeler*, 314

kaleme aldığı *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* eserine istinaden müstakil bir Türkçü, İslâmcı, Garpçı ekollerin varlığını kabul etmese de en azından düşünürlerin galip temayüllerine göre böyle bir hükmün verilmesinde de bir sorun görmez. [42]

Bu üç ekol ve bu ekollerin yayın organları diyebileceğimiz üç dergi, Ziya Gökalp'in tahayyül ettiği gibi bir sehpanın üç ayağı gibi bir bütünlük oluşturmuyordu. Belki de zamanın siyasî birtakım zaruretleri, bu üç mecmuayı da birbirlerinin fikirlerini benimsemeye mecbur etmişti: İçtihad, Celâl Nuri'nin "İttihadi İslâm" adlı eserinin methini ve müdafasını yaptığı gibi, altmış beşinci sayısında Abdülhak Hâmid'in bu kitabı ve bu ideali öven bir manzumesini koymuştu.[43]

Yazar, batılılaşma konusunda döneminin birçok düşünürü gibi Tanzimatçıları kurumlarda bir ikilik yaratmakla suçlayacak, toplumun farklı kesimlerinde huzursuzluk yarattığını daha doğrusu bir memnuniyetsizler zümresi meydana getirdiğinden bahsedecekti. Bu parçalanmışlıktan bir sentez meydana getirme rolü ise Ziya Gökalb'e düşmektedir.

> Tanzimat, "asrî" bir hareket olduğu için İslâmcıları, "gayrimillî" bir hareket olduğu için de Türkçüleri kaybetmişti. Fakat Gülhane hattı millî bir hareket olsaydı Türkçüleri ve dinî bir hareket olsaydı İslâmcılar'ı kazanabilirdi. O zaman Reşid ve Âli Paşaların hatıraları, bu sefer de garpçılara hesap vermeye mecbur olacaktı. Bunun için Ziya Gökalp, siyasî bir telifçilikle, hem millî, hem dinî, hem asrî bir yeni Tanzimat hareketi yaratmaya çalışıyordu. Bu üç ayaklı ideolojinin, saniye kaybetmeden lâiklik inkılâbını yapmaya taraftar olanlar için darağacından başka birşey olmadığını ya anlamıyor, yahut bir politika hareketiyle üç cereyanın kumandasını da eline aldıktan sonra, rüyasını bir destanda ifşa ettiği "Kızılelma" yolculuğuna çıkmak istiyordu."[44]

Atatürk ve yakın silah arkadaşlarının hayatlarını ve şahsiyetlerini kaleme aldığı *Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa* isimli eserinde Atatürk'ün silah arkadaşlarına da onu Türk milletiyle özdeşleştirir. Mustafa Kemal demek ona göre Türk milleti demektir.[45] Atatürk'ün gerek Türk tarihi açısından gerekse bütün dünya tarihi açısından insan üstü, harika ve dahi bir şahsiyet olduğunu ispata çalışır.[46] Türk devrimi de ona göre Arap maymunculuğundan Batı maymuncuğuna geçişin önüne geçecek bir sentezi gerektirmektedir.[47] Dönemin birçok aydınının hayali olan bu Doğu-Batı sentezi Gökalp hariç tutulursa onda da sistematik düşünce halinde ortaya konulamaz. Batılılaşma yolunda yapılan tercüme hareketlerine de anlaşılan eleştirel bir gözle bakmaktadır. Tercüme ona göre bir milletin başkasının zekasıyla düşünmesi demekti. Bir düşünceyi olgunlaştırması halinde bir değer ifade eden tercüme faaliyetleri bizde asırlarca gerek Doğu'ya ve gerekse Batı'ya maymunca bir hayranlığın ifadesi olmuştur.[48]

Atatürk ona göre batılılaşma amacıyla yaptığı devrimlerini dil ve tarih alanındaki teşebbüsleriyle tamamlayarak Türk milletine Batı taklitçisi olmadan Batı ailesi içinde kendi hüviyet ve şahsiyetiyle bir yer açmaktaydı.[49] Onunla birlikte Tanzimatla başlayan ikilikler ortadan kalkıyordu.

Atatürk'ten evvel, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılâp hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletin başına bütün belâları üşüştüren bu yarımlıktı; Türk bünyesini hem Şark ve Garp hem din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu. Bu parçalardan milliyeti ve me-

---

42 Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 10-11.

43 Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 10.

44 Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 17-18.

45 Peyami Safa, *Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa*, (y.y. Orhaniye Matbaası, t.y.), 4.

46 Safa, *Büyük Halaskârımız*, 21vd.

47 Bk. *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak-Filozof Simalardan Seçme Metinler-*, der. Recep Alpyağıl (İstanbul, İz Yayınları, 2017), 477-479.

48 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 37.

49 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 22.

deniyeti tereddütsüz tercih ettiren kararı vermek ve Türk düşüncesini Siyamlı kardeşler gibi birbirine yapışık iki fikir ve temayül halinde sürükleyen ikiz idealden kurtarmak lâzımdı. [50]

Türkiye'deki gerilimin kaynağını düşünür, 19. yüzyıl maddeci Batı'yı referans alan inkılâpçılarla inançlı toplumun karşı karşıya gelmesinde bulmaktadır. İnkılâpçı-irtica meselesi bir ilim meselesi olmaktan çok bir polisiye sorunu olarak kendini göstermektedir.[51] Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlere karşı çıkmasa da temkinlidir ve eleştirel bir yaklaşım içindedir. Mesela harf devriminde direkt karşı çıkmamasına rağmen Osmanlıcanın mutlaka öğretilmesinden yanadır[52] ve bu konudaki görüşleri hep eleştirel yönde imalarla doludur. İnkılâp ve gelenek konusunda en önemli referans kaynağı ve aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin fikir babası olan Ziya Gökalp'in fikirlerine öncelik vermektedir: "İnkılâp, gelenek düşmanlığı değildir. Gerçek bir sosyolog olarak, geleneği en iyi izah edenlerden biri Ziya Gökalp'imizdir".[53]Peyami Safa batılılaşma amacıyla atılan adımlar konusunda daima Ziya Gökalb'e atıflar yapmakta, bu çerçevede birçok sorunu hülasa etmekte ve yapılması gerekenleri ima etmektedir. Kadın meselesi, heykel sorunu, harf devrimi, eğitim, Pantürkizm gibi birçok mesele ele alınmakta ve yazıldığı dönem çok dikkat çeken ve âdeta Cumhuriyet dönemi inkılâplarının bir dökümünü veren Kılıçzâde Hakkı'nın "Pek Uyanık Bir Rüya" başlıklı makalesinin özetini çıkarmaktadır.[54] Yazar, dönemin yenileşme yolundaki konularını Türkçü, İslâmcı, Batıcı düşünürler açısından ele almakta ve hangi konularda ihtilaf; hangi konularda ihtilaf içinde olunduğunun genel bir hülasasını çıkarmaktadır. Peyami Safa'nın *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı en önemli sayılan fikri eseri, bu yönüyle Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nin planını andırıyor olsa da Peyami Safa bu eserinde batılılaşmanın felsefî bileşenlerini yoklamakta, Batı ve Doğu'nun ne anlama geldiğinin düşünce tarihi açısından derin analizini yapmakta bu çerçevede Kemalizm'in ve milliyetçiliğin düşünsel temellerini irdelemekte, Batı'nın neden ilerlediğinin sebeplerine eğilmekte, hâsılı farklı bir muhteva ve orijinalliğe sahip bir içerik ve üslup sunmaktadır. Buradaki görüşlerin birçoğu *Doğu-Batı Sentezi* ismiyle kitap haline getirdiği makalelerinde de tekrarlanmaktadır.

Yazar, Türk İnkılabı için bazı temel prensiplerden bahsetmektedir. Buna göre inkılâp kaidelere değil, geleneklere dayanır, taklit edilemez, tek adamın eseri değildir. Türk inkılâbında Atatürk'ün müstesna bir yeri olsa da bu hareket ondan çok önceleri başlamış ve hatta bazı yenilikler ondan önce kanunlaşmıştır.[55] Birçok Batılı devletinin laik olmaması da laikliğin Batı medeniyetinin ne şartı ne de esası olduğunu göstermektedir. Türkiye'de milli hâkimiyet 1923'te değil, 1908'de başlamıştır. İnkılâp tekâmül halindedir ve tarihsiz-geleneksiz- de tekâmül etmemektedir.[56]

Batılılaşma Bağlamında İnanç Sorunları

Peyami Safa her münasebette geleneksel değerler batılı değerlere karşı savunulmaktadır. *Bir Tereddüdün Romanı*'nda ilahi adalet felsefi bir zemin üzerinden savunulmakta bir bütün halinde bakıldığında insanlar arasında bir eşitlik olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır:

> Eğer insanları evlenmekte tereddüde sevk eden şey bedbaht olmak korkusu ise bende böyle şey yoktu; çünkü hiçbir hareketimin gayesinden tam bir saadet beklemiyordum. Hayattan aldığımız her zevki ona muadil bir ıstırapla ödediğimizi bildiğim için, hiçbir şeyden yüzde yüz saadet ümit etmiyor ve yüzde yüz felaketten korkmuyordum… Çünkü ruhi varlığımız hazla kederin muvazenesine

50 Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 37.

51 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 33.

52 Safa, *Seçmeler*, 184-186.

53 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 85.

54 Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, 19-28.

55 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 86-87.

56 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 87.

> istinat eder, işte en büyük adalet ve müsavat! İnsan, çektiği ıstırap nispetinde zevk duyar: Ne kadar acıkırsa yemekten ne kadar yorulursa dinlenmekten ne kadar ararsa bulmaktan o derece zevk alır.[57] Bu riyazi tenasüp, bütün insanlar arasında tam ve ezeli bir müsavat temin etmiştir. Eğer bir adamın hayatında duyduğu haz ve keder yekunları hesap edilecek olursa görülecektir ki hiç kimse kimseden daha fazla ne mesut ne de bedbahttır. Hepimiz kahkahalarımızı gözyaşlarımızla ödüyoruz ve bu hususta bir dilenci bir milyarderden farksızdır. Çok gülenin çok ağladığını söyleyen atalar sözü de bize heyecanlarımız arasındaki muvazeneden doğan bu büyük müsavatı bildiriyor.
>
> Onun için muvakkat hazlar ve kederler istisna edilirse insanlar arasında devamlı bir saadet ve felaketten bahsedilmesini bile fazla bulanlardanım. Kararlanın üzerinde mesut olmak ümidi ve bedbaht olmak korkusu tesirini kaybetmişti. Bütün amellerimizin neticeleri arasında ıstırap ve zevk itibariyle ahenk bulunduğuna bir kere daha kani olduktan sonra...[58]

Şüpheciliğin insana getirdikleri ile götürdüklerinin muhasebesi yapılırken inanmanın insanı hayata bağlayan yönü üzerinde durulur, tereddütün ve septizmin yıkıcı etkileri vurucu bir şekilde ve biraz da karikatürize edilerek anlatılır:

Hepsini bu tereddüt mahvetti. Kimi kozmopolit ve milli duyguların meddücezri arasında, kimi cinsi ve âşıkane meyilleriyle aile ve dostluk vefasının çarpışması içinde ve hepsi, mevcudatla alakaları kesilerek, enerjilerini kaybederek, bir muvazene unsuru olmaktan çıkarak, tereddüdün çocukları olan fuhuş, alkol, sefalet ve şifasız bir bedbinlik içinde hastalandılar, parasız kaldılar, süründüler, perişan olup gittiler. Hiçbiri klasik ve ezeli ahengi hissetmemişti ve hepsi, asrın geçici anarşisini devrin hakiki işaretlerinden biri sanmıştılar ve nihayet canlarından usanmıştılar.[59]

"Asrın hastalığı" dedikleri bu ruh buhranı, bu şüphe ve tereddüt, bu yer değiştirme ve kaçma ihtiyacı artık sonuna geliyor."[60]

Türk aydınının yaşadığı inanç buhranlarını ve tereddütlerini anlatan ve otobiyografik özellikler de taşıyan *Bir Tereddütün Romanı*"nda[61] insanı kuşatan ölümün ve yalnızlığın yıkıcı etkisi üzerinde duran Safa, toplumun varlığını dahi ölümün karşısındaki insanın çaresizliğine yoracak ve âdeta insanının ölüm korkusuyla çaresizce topluma sığındığını ima edecektir. Bu bağlamda yalnızlık ölümün ıstırabını büsbütün artırmakta, insanın ölürken dahi diğer insanlara ne denli muhtaç olduğunun altı çizilmektedir. Roman, Safa'nın evlilik, ahlak dâhil birçok meseleyi roman kahramanları üzerinden irdelediği bir platforma dönüşür:

> Bunu ilk keşfeden ben değilim, dedim, asırlardan beri, kendilerinden çok uzak, yani çok basit kadınlarla evlenen tarihi insanlar da vardır. Bu ihtiras adamları, evlendikleri basit bir köylü kızının boş ve saf gözlerinde, kendilerini yakan büyük ve kuvvetli sansasyonların alevini söndürürlermiş, filan. Belki her tecrübede aynı kıymeti muhafaza etmeyen bu fikir, bana mülayim geliyor. Fakat bunda da evlenmenin korkularıyla beraber zevklerini azaltmak var. Bütün yollar Roma'ya çıkar. İzdivaçta da ideal bir terkip yoktur. Her türlüsünde de faydalarını ve mahzurlarını görecek kadar realist olalım.

Din-bilim arası gerginlik, batılılaşmanın getirdiği kriz, geleneksel anlayışların inanışların sorgulanışı, buhrana sürüklenme, nihilist bir dünya görüşüne bir ruh sefaletine savrulma onun temel temalarındandır.[62] Batı'daki bilimsel gelişmelerin Rönesans'tan itibaren geldiği aşamaları takdir eden düşünürümüz, tabiat hakkında kazanılan Batı kaynaklı bilgilere ilahi bir perspektif verecek mistik bir

---

57 Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 48.

58 Safa, Bir Tereddüdün Romanı, 47-48.

59 Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 181

60 Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 189.

61 Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439.

62 Mesela bk. Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (İstanbul Tüken Yayınevi, 1974), 70vd.

hamlenin gerçekleşmesini ummaktadır. Bu insan merkezli dünya görüşünden Allah merkezli dünya görüşü arasında bir temasın imkanından umutlu gibidir. Ona göre bu salt ilahiyatçıları da aşan bir sentezin ve kuşatıcılığın olmasını gerektirecektir.[63]

Modern bilimin klasik Kilisenin rolünü oynaması, dogmatik bir şekilde bilimsel bilgiye iman edilmesini beklemesi de onun pozitivist katı bilimsel anlayışına karşı tepkisinin gerekçesini oluşturmaktadır. Üniversite profesörlerinin bir orta çağ papazı gibi bilimsel bilginin dogmatikliğini savunmalarını eleştirirken bir yandan da parapsikolojiye, metapsişik olaylara bir gerçeklik görüntüsü kazandırmak ve yine insanın mutlak olanı bilmek konusunda her dönemde farklı bir taassuba tutulduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla hakikat, bilimsel bilginin tekelinde değildir:

> Karikatür gibi görünen Matmazel Noraliya'nın koltuğu, onun yalnız kendi ben'ine değil, bütün ben'lere, mücerret Ben'e isyandır. Bütün dinlerin, fikirlerin ve politikaların tarihi bu isyanın tarihidir. Dinler, insanın- iştah, şehvet, kazanç hırsı ve kibir halinde- kuduran ben'ini Allah'ta eritmeye çalışmışlardır. Hümanizm onu insanlık idealinde uyuşturmaya savaşır. Nasyonalizm fena filmiliet'i emreder. Ben'in Allah'ta yok olmaya koşması azizleri, insanlıkta yok olmaya koşması dâhileri, millette yok olmaya koşması kahramanları yaratmıştır. Bütün bu ideallerde müşterek olan şey ben'in fenasıdır.[64]

İnsanın varlık karşısındaki mutlak bilgi sahibi olamaması düşünür açısından çözülemeyen bir sorun olarak onun zihninde güncelliğini daima koruyacaktır. Düşünürün üzerinde sıkça durduğu agnostik tavır aslında kendisinin de içinde bulunduğu halet-i ruhiyedir. Birçok meselede onun da agnostik kalarak kabul ve ret arasında kaldığını ihtimaller üzerinden hareket ettiğini görmekteyiz.

Peyami Safa, hayatı bir mücadele olarak gören acıyı idealleştiren ve büyümenin, gelişmenin vazgeçilmez şartı gören Nietzsche felsefesinden de evrim teorisinden de derin bir şekilde etkilenmekte, barış yerine savaşı idealleştirmektedir. Savaşın insanı küçük hesaplarından arındıran, onu miskinlikten kurtaran canlandırıcı ve geliştirici etkisinden bahsetmektedir. Evrim kuramı sadece biyolojinin bir konusu olmanın çok ötesinde hayatın her alanında tezahür eden süreçlerin temel belirleyici kanunu olarak görülmektedir. Bütün bunlara rağmen düşünür savaşları milliyetçiliğin sonucu değil aksine dinleri, dilleri ve milliyet şuurunu savaşların tabii neticeleri olarak görmekte, daha doğrusu savaşı doğuran sebeplerin bunları da doğurduğunu iddia etmektedir.[65]

Alanları ayrı olan Bilim ve din ona göre zaten bir çatışma içinde olamaz. Her iki alan da birbirine saygı duyması gerekir.[66] Hakikatin çok yönlülüğü, her fikrin kendi zaviyesinden doğru ve aynı zamanda eksik olduğu, herkesin başkasının düşüncelerine saygılı olmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır. Hakikat kimsenin tekelinde olmadığı gibi bunun için evrensel bir ölçüden de bahsedemeyiz. Düşünür bu hakikatin göreceli olduğuna yönelik görüşünü Einstein'ın, Max Planck ve Heisenberg'in yeni bilimsel teorilerine dayandırmaktadır.[67]Bütün ahlaki, sosyal, felsefî ve metafizik sorunları çözebileceğini iddia eden dogmacı akılcılığın ve katı bilim anlayışının Batı'da iflas ettiği görüşünde de[68] yalnız değildir. Artık mutlakçı bilim anlayışının çözüldüğünü, ihtimaliyete saygılı olunması gerektiğini birçok Batılı bilim ve düşünce adamı kabul etmektedir.[69]

---

63 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 26.

64 Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 291.

65 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 59-64.

66 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 105.

67 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 38-39.

68 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 82.

69 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 83.

"Bütün görüşlerin kendi zaviyelerinden doğru fakat eksik olduğu bu görüşlerin bir araya gelmek şartıyla bizi hakikate ulaştırabileceği" görüşünü modern fiziğin verilerine dayandırmaktadır.[70]

Batılılaşma Bağlamında Fert-Toplum İlişkisi

Peyami Safa'nın Fert-toplum ilişkisini irdelediği romanlarında Ziya Gökalp'in etkileri bârizdir:

"Cemiyet her şeyi görür, bilir, anlar; çünkü bizzat, cemiyet her şeydir ve kendi cüzlerinden müstakil bir varlık değildir."[71]

> Gözümün önünde bir insan dağılıyor. İçtimai köklerinden kopunca mevhum ferdi şahsiyetimizin bir anda nasıl kuruyuverdiğini, soluverdiğini görüyorum. Yalnız içtimai değil, aynı zamanda beşerî, mistik ve ilahi bağları da çözülen insanın bu perişanlığı bana ibret, merhamet, nefret ve dehşet veriyor.[72]

Dönemin oldukça canlı tartışma konuları olan fert, cemiyet, tabiat, ahlak ilişkileri roman kurgusu içinde sürekli işlenmektedir. Fert-cemiyet ilişkisi bağlamında değerlerin ve iradenin göreceliği, cemiyetin ferdi her yönden kuşatması, irade meselesinin yeni bilgiler ışığında ele alınması, insanın tabiatla olan ilişkisi, ahlakta göreceliğin olup olmaması gibi birçok konu romanlarında harmanlanmakta ve Peyami Safa bir düşünür olarak felsefi görüşlerini roman kurguları halinde okuyucuyla paylaşmaktadır. Batılılaşma sonucu en azından toplumun okuyan kesimine sirayet eden nihilist anlayışlar, agnostik duruşlar, bocalamalar içinde olan toplumun değerler sistemini sorgulamaktadır. Bu sorgulamalardan anlaşılan düşünürümüz bir aydınlanma değil de bir buhran, bir ruh karmaşası ve felaketi çıkarmayı hedeflemektedir. Peyami Safa, Batılılaşma karşısında muhafazakâr; materyalist düşünce karşısında spritüalist bir noktada duracaktır. İnancın zayıflamasının bireyin ruh dünyasında nasıl felaketlere yol açtığı, şüpheciliğin insan iradesini nasıl da felce uğrattığını onun roman karakterleri üzerinden görmek mümkündür.

Düşünür, fert-toplum ilişkisini zengin bir referans çerçevesi içinde işlerken biyoloji, psikoloji ve özellikle sosyolojinin verilerini kullanmakta ve bu konuya dair görüşler arasında tercihlerde bulunmaktadır. Milliyetçilik tasavvuru da taassup içinde bir ırkçılık değildir. Bütün insanlık cemiyetini bir vücudun uzuvları olarak gören bu yaklaşımı içinde kültürün önemini ve millet olmanın kıymetini ortaya koyarken de Gökalp'le aynı dili konuşmaktadır. Bu kültür milliyetçiliğin sınırları her iki düşünürde de benzer bir anlam evreni içinde çizilmektedir.

Ferdiyet ve şahsiyet arasındaki ayrım Gökalp gibi onun da üzerinde duracağı önemli bir hareket noktasıdır. "Ferdiyetimizle tabiata, şahsiyetimizle cemiyete aidiz", ve "az ictimâî kalmış adam bunun için şahsiyetsiz, iptidâî hatta vahşidir"[73] derken insanın şahsiyetini ancak toplumla kazandığını söyleyen ve toplum dışı insanı hayvanla eş değer gören Gökalp'le hemfikirdir. Sadece bir fert olarak doğan çocuğa şahsiyet kazandıracak olan toplumdur. Bu açıdan ferdiyet insanın biyolojik yönüne ait olduğundan insanlar arasında bu yönden benzerlikler görülmekte, şahsiyet ise insanın toplumsal yönünü gösterdiği için insanlar farklı dereceler olarak tezahür etmektedir.[74] İnsan hayvani tabiatı ancak cemiyetle aşabilir. "Ferdiyetimizle hayvan; şahsiyetimizle insanız."[75] inkılâpçı büyük şahsiyetler dahi cemiyetin verdiği görevle toplumda bir değişiklik meydana getirirler. Toplumdaki hiyerarşik sistem de insanların kazandıkları şahsiyetlere dayanmaktadır.

Peyami Safa'nın milliyetçiliği de bu ilkelerinden hareketle vucûd bulur. Size şahsiyet kazandıran sizi her yönüyle kuşatan toplumdur, yani millettir. İnsan bu kollektif şuurla kendini aşar, fertten şahsiyete

70 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 46.

71 Safa, *Bir Tereddüdün Romanı,* 78.

72 Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, 181.

73 Peyami Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm* (İstanbul: Toker Yayınları, 1968), 21

74 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 20-21.

75 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 30.

yükselir. Fert-cemiyet ilişkisini bütün-parça ilişkisi çerçevesinde değerlendiren düşünür, parçayı bütüne bağlayan vitalizm görüşünü mekanist görüşe tercih etmekte bu görüşün bir tezden öte bir hakikat olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla insan bir makine olmadığı gibi bütün uzuvların, hücrelerin bütünün emrinde olduğu ve bütünün parçaların birleşmesinin ötesinde bir gerçekliğinin olduğu görüşü fert-cemiyet ilişkisini temellendirmek amacıyla işlenir. Psikolojideki bütünlüğü dikkate alan Gestalt teorisini de bu amaçla kullanır. Bu veriler ışığında toplum da fertlerin iradesini oluşturduğu sayısal ve mekanik bir varlık değil, parçalarını aşan ve onları kontrol edebilen bir güç olan bütünü ifade etmektedir.[76] Peyami Safa'nın bu düşünceleri de filozof Ziya Gökalp'in toplumun ferdin iradesini ve hatta iyi-kötü algısını şekillendiren nüfuzunu temellendiren felsefesiyle uyum içindedir.

"Sanayi kapitalizmin hukukî bir ifadesi" olarak değerlendirdiği demokrasiyi Avrupa'nın zengin ülkelerinin diğer milletleri istismarının tabiî bir neticesi olarak görmektedir. [77] Düşünür, sınıf mücadelesine dayanan Marksist ekonomi sistemini de demokrasiye dayanan ve sermaye sahiplerini dolaylı olarak koruyan liberal ekonomik sistemini de eleştirmekte, toplumsal katmanlar arasındaki dengeyi en adil şekilde sağlayacak ferdi değil toplumu ve milli faydayı esas alan milli bir ekonomi sistemini desteklemektedir. Fakat düşünürün millilik anlayışı bununla sınırlı değildir, milli olmayı ebedi olmanın ilk şartı olarak gören Peyami Safa buradan "milli ahlak olmayan yerde ahlâk yoktur" hükmüne varacaktır.[78] Öyle anlaşılıyor ki fert açısından millet nihai bir ilgi mevkiine yükseliyor ve bu yüce amaç uğruna insan hayatından ve birçok zevkinden feragat edebiliyor. Onun düşüncesinde insanın bütün eylemleri millet hesabına ve onun faydasına hizmet etmek gibi bir amaca yöneliktir. Nihayetinde insan ferdi hayatıyla fani; milli hayatıyla baki olmaktadır.[79] Gökalp'in millet hayatını tehlikeye girdiği buhranlı dönemlerde ferdin kişisel çıkarlarını bir tarafa bıraktığı, milli şuurun derin uykusundan uyandığı ve böyle zamanların tam da kahramanların ortaya çıktığı nadir zamanlar olduğu görüşüne tam olarak katılmamaktadır. Ona göre bütün milletler için genelleştirilemeyecek bu durum sadece ferdi esas alan liberal demokrasinin hâkim olduğu toplumlarda söz konusudur. Sosyal yapıları da milli olan milli cemiyetler "hürriyet sarhoşu" ve "sulh esrarkeşi" olmadıklarından her konu onlar için milli davadır ve milli olan insan her daim uyanıktır. [80]

Gökalp'in ferdiyet felsefesini onun peyami safa'nın roman kahramanının ağzından dinliyoruz:

> Doğarken hürriyetimize de şahsiyetimize de sahip olamayız, ikisini de yaşadıkça ve liyakatimiz nispetinde kazanırız. Burada ferdiyetle şahsiyeti birbirine karıştıranların ezelî hatasına düşmeyelim. Ferdiyet sadece biyolojik vahdetimizi ifade ettiği halde şahsiyet onu aşan ve emri altına alan sosyal hüviyetimizdir."[81]

"Ferdiyetin şahsiyete bu yenilişi herkeste olmadığı ve olanlarda da müsavi derecede bulunmadığı için, şahsiyetle beraber gelişen hürriyet, herkes için eşit bir hak sayılamaz. Köylüye onu veriyorsunuz, almıyor. Her Türk kadınına verdiğimiz hürriyeti reddeden köylü kadını, hâlâ erkeği görünce yere çömeliyor ve ona arkasını dönüyor. Çünkü o hurafelerinin esiridir. Kanunlarımız onu bu kölelikten kurtaramadığı gibi, büsbütün başka şartlar altında teşekkül etmesi lâzım gelen şahsiyetine de kavuşturmamıştır. Hâlbuki münevver Türk kadını inkılâptan çok evvel çarşafı atmış ve kaçgöçü kaldırmıştı.[82]

---

76 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 39-43.

77 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 32-33.

78 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 49.

79 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 54.

80 Safa, *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*, 54-55.

81 Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 295.

82 Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 295

Peyami Safa'da Mistik Temayüller

Peyami Safa da dönemin birçok Müslüman düşünürü gibi Fransız düşünür Bergson'dan etkilenmektedir. Nihilizmden mistisizme yöneliş sürecini gösteren ve yazarın parapsikoloji, metapsişik ve ispritizma konularına ilgi duyduktan sonra yazdığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanında yazar bakış açısı ve merkez yansıtıcı tekniklerini büyük bir ustalıkla kullanacaktır.[83] Roman kahramanı üzerinden mistik tecrübenin irdelendiği bu eserde onun tıp, mistisizm, felsefe ve insan psikolojisine olan vukûfiyetinin sınırları da görülmektedir. Basılışını göremediği son eseri olan *Mistisizm*[84] adlı eserinde bu konuyu objektif bir şekilde işlerken başta kelam dâhil olmak üzere İslam ilahiyatındaki tartışmalardan da haberdar olsa da[85]bu konulardaki bilgisinin yetersizliği onun genellemeler yapmasına engel değildir.[86]

Düşünürün kendi felsefi gelişimini izah sadedinde felsefe eleştirisi ve Batı felsefe tarihinin bir muhasebesini yapması onun modern Batı felsefesinden haberdar ve felsefi konulara ne denli ilgili olduğunun ispatı gibidir.[87] Anlaşılan onun bu felsefi eleştirisi dahi mistik dünya görüşüne bir zemin hazırlamak adına yapılan bir girişimden ibarettir ve felsefe alanındaki tartışmalar da kesinlik duygusunu vermemeleri nedeniyle acımasızca eleştirilmektedir. Felsefe ve manevi ilimlerde hemen herkesin kendince haklı olduğu keyfilik ve kesin bilginin yokluğu, tez, antitez ve sentez süreçleri sonucu ortaya çıkan belirsizliği eleştirmekte ve bu ilimlerdeki tartışmaların insanları çatışmaya götürecek gevezeliklerden ibaret olduğunu dillendirmekte, herkesin kendi zaviyesinden haklı olduğunun altı çizilmektedir. Onun bu eleştirilerinden modern bir ilim olan sosyoloji dahi kendini kurtaramamaktadır. Felsefe ve bilimin ayrılmasına dair bu keskin anlatımda düşünür evrenin başlangıcı konusundaki sebebiyet ve amaçlılık hakkındaki görüşleri "faraziye oyunları"[88] olarak yorumlamakta felsefi düşüncenin seyri için "diyalektik bir fasit daire etrafında binlerce yıldır dolap beygiri gibi dönen felsefe değil edebiyattır." Derken felsefe ve edebiyatın birleşmesinden bahsetmektedir ki[89] bu nokta tam da onun romanlarında yapmaya çalıştığı şeye tekabül etmektedir. Bu anlamda romanları yoğun bir psikoloji, sosyoloji ve felsefi düşüncenin iç içe geçtiği bir manzara sunar. Felsefe ve manevi ilimlerin edebiyatla ifade edilmesini ve maddi ilimlerden ayrılmasını savunan Peyami Safa, buna en güzel örmek olarak Mevlana'yı göstermektedir.[90]

Mistisizm, spiritüalizm, parapsikoloji ve metapsişikle yoğun bir şekilde ilgilenen yazarın roman kahramanları arasındaki olaylar örgüsünde bu dikkatlerin izleri daima görülmekte ve birçok metapsişik hadise roman içerisinde okuyucuya sunulmaktadır. Kendisinin de en mükemmel eseri olarak gördüğü[91] *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* bu konuların serpiştirildiği belki de en dikkat çekici eseridir. Döneminin birçok aydını gibi vahdet-i vucûd felsefesinden etkilenmekte mistisizmin İslam versiyonu olduğunu düşündüğü bu tasavvuf felsefesini kahramanları üzerinden işlemektedir:

> "Ben kimim? diye kendi kendine sorarken kendi kendini tanıtıyordu. Bu anlar seyrekleşti. Gayret ediyordu. Bir daha gelmediler. Artık şuurunda kendi ben'ini değil, başka ve geniş ve her şeyle birleşmiş, sonsuz bir kendi vardı. Bu, kendinden çıkan ve onu aşan, her şeyi kavrayan ve her şeyle bir olan bir kendi şuuruydu. Bu bir mutlak birdi. Ansızın gözleri kör edecek kadar keskin bir ışığa

83 Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439. parapsikolojik ve metapsişik konuları *Yalnızız* romanında da işleyecektir (Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439).

84 Göze, *Peyami Safa*, 78.

85 Peyami Safa, *Büyük Fikir Cereyanları Mistisizm* (İstanbul: Bâbıâli Yayınevi, 1961), 40vd.

86 "Mutezilerin panteist okulu, Allah'ın, kâinatın dışında olmadığını iddia ederken" (Safa, Büyük Fikir Cereyanları Mistisizm, 90) ifadeleri bu kelam ekolleri hakkındaki bilgilerinin zayıflığının ispatı gibi durmaktadır.

87 Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Şekip Tunç gibi dönemin önemli Türk düşünürleri tarafından eleştiri konusu yapılan "felsefe ve diyalektik" isimli konferans metni için bk. *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 480-495.

88 *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 491.

89 *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 494.

90 *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak*, 495.

91 Göze, *Peyami Safa*, 93.

> benziyen ve hududu görünmeyen büyük bir aydındık parladı ve ansızın her şeyi kavradı ve sonsuz derinliklere iner gibi bir duygu bütün ruhunu sardı." [92]

Batı tarihi açısından Orta Çağ tez, Rönesans'la başlayan süreç antitez, mistik bir düşüncenin yükselişe geçtiği yeni dönem ise bir sentezi ifade ediyordu. Burada belirleyici rol mistik düşünceye verilmektedir. Rönesansla tabiatı tanıyan insan, tabiatüstüyle irtibatı koparmış olduğundan mistik düşünceyle bu irtibat tekrar kurularak insan bir ahenge kavuşmuştur.[93] Şu kadar var ki onun mistik düşünceden kastı, Orta Çağın mistik ve skolastik anlayışından, İslam ve Hristiyanlığın mistik tasavvurlarından çok, zekânın ileri boyutu olan sezgisel sıçramayı, insanın ruhunun varlığın künhüyle kaynaşmasının idrak edilmesi olmalıdır.[94]Bu haliyle mistik düşünce aklın dışında ve karşısında değil, onun bir ileri aşaması olan insani bir yetiyi ifade etmektedir. Bu konuda da anlaşılan Fransız filozof Bergson'un derin etkisindedir. Yeni fizikteki ihtimaliyet teorilerinin kesinlik düşüncesini ve bilimin otoritesini sarsması, düşünüre mistik ve dini düşüncenin değerini savunması açısından büyük bir destek sunmaktadır. Fakat Peyami Safa, romanlarında görüleceği üzere bilimsel bilgiye dair şüpheyi âdeta bir fırsata çevirmekte, ispiritizma, parapsikoloji ve metapsişik gibi konulara çok fazla ağırlık vererek bilimsel bilgiye olan güvenin âdeta bu alanlara kaymasına yol açmaktadır. Oysa bilimsel bilgiyi küçümseyen bu tavırlar din-bilim arasında herhangi bir çözüm sunmamakta aksine yeni sorunlara sebep olmaktadır.

Eserleri

Beş yüze yakın kitap, sayısı tam tespit edilemeyen diğer yazılarıyla düşünür bu yoğun yazım faaliyetinin bir sonucu olarak Türkçeyi en iyi kullanan yazarlardan birisi olarak kabul edilmektedir.[95] Kalemiyle hayatını kazanmak zorunda kalması onun farklı alanlarda çok fazla yazmasına neden olacaktır. Eserleri gazete yazılarının bir kitap haline getirilmesi ile en baştan bir kitap olarak tasarlananlar olmak üzere temelde iki kısma ayrılmaktadır. Peyami Safa, daha çok para kazanmak amacıyla kaleme aldığı yazılarını Server Bedi imzasıyla; fıkraları, makaleleri, araştırmaları, fikri eserleri ve büyük romanlarını ise Peyami Safa ismiyle yazacaktır.[96] Büyük bir yazarın para kazanmak mecburiyetinden dolayı böyle bir yola başvurması toplumun kültür seviyesinin tabii bir sonucu olmasının yanında Peyami Safa'nın da bu durumdan oldukça mustarip olduğu anlaşılmaktadır:

> Bütün bu kitapları sakatlayan kusurların benden olduğu kadar, benim çalışma şartlarımı aleddevam berbat etmiş bir cemiyetin verdiği huzursuzluk, vefasızlık ve emniyetsizlikten doğduğunu söyleyeceğim. 19 senelik yazı hayatımda bu cemiyet bana bir hafta istirahat hakkı vermemiştir.[97]

Birçok konu hakkında mütemadiyen yazan hayatını yazarak kazanan Peyami Safa'nın entelektüel ilgisi oldukça geniştir ve değinmediği konu yok gibidir. Edebi eserlerinin yanında fikri eserleri de olan Safa'nın felsefi bir sisteminden bahsetmek zordur. Bu sistemsizlik Gökalp gibi bazı düşünürler dışında kendi döneminde pek kimsede de yok gibidir. Aslında bu durumdan kendisi de farkındadır ve bundan mustarip bir halet-i ruhiyeyle toplumu sorumlu tutmaktadır.[98]

Eserleri hikâyeleri, romanları ve fikri eserleri olarak tasnif edilebilir. Burada eserlerinin bir kısmının adlarını zikretmekle yetinelim.

---

92 Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, 239.

93 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 30-32.

94 Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 52.

95 Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439.

96 Göze, *Peyami Safa*, 13-14

97 Göze, *Peyami Safa*, 13.

98 Göze, *Peyami Safa*, 13.

Hikâyeleri: *Gençliğimiz* (1922), *Siyah Beyaz Hikâyeler* (1923), *Ateş Böcekleri* (1925), *İstanbul Hikâyeleri* (tarihsiz), *Hikâyeler. İlk Defa Bütün Hikâyeleri Bir Arada* (1980).

Romanları: *Şimşek* (1923, *Mahşer* (1924), *Bir Akşamdı* (1924), *Cânan* (1925), Sözde Kızlar (1925), *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930), *Fâtih-Harbiye* (1931), *Bir Tereddüdün Romanı* (1933), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949), *Yalnızız* (1951), *Biz İnsanlar* (1959).

Fikrî Eserleri: *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938), *Felsefî Buhran* (1939), *Millet ve İnsan* (1943), *Mahutlar* (1959), *Sosyalizm* (1961), *Mistisizm* (1961), *Doğu-Batı Sentezi* (1962), *Kızıl Çocuğa Mektuplar* (1971).[99]

Resim 1: *Kitaplarından bazı örnekler*

[99] Ayvazoğlu, "Peyami Safa", 439-440.

Kaynakça

Ayvazoğlu, Beşir. "Peyami Safa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/437. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Göze, Ergun. *Peyami Safa*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Okay, Orhan. *Silik Fotoğraflar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001.

Safa, Peyami. *Bir Tereddüdün Romanı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, t.y.

Safa, Peyami. *Büyük Fikir Cereyanları Mistisizm*. İstanbul: Bâbıâli Yayınevi, 1961.

Safa, Peyami. *Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa*. (y.y. Orhaniye Matbaası, t.y.

Safa, Peyami. *Doğu-Batı Sentezi*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2. Basım, 1976.

Safa, Peyami. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*. İstanbul Tüken Yayınevi, 1974.

Safa, Peyami. *Nasyonalizmi Sosyalizm, Mistisizm*. İstanbul: Toker Yayınları, 1968.

Safa, Peyami. *Seçmeler*. haz. Faruk K. Timurtaş – Ergun Göze. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Safa, Peyami. *Sözde Kızlar.* İstanbul: Ötüken Yayınları, y. t.

Safa, Peyami. *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.

Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek-i Kurmaya Çalışmak-Filozof Simalardan Seçme Metinler-. der. Recep Alpyağıl. İstanbul: İz Yayınları, 2. Basım, 2017.

SADULLAH ENVERÎ VE ESERLERİ

Metin BİLAL[*]

Mevt erib düştü elinden kalem-i vak‘anüvis
Verile nâme-i a‘mâli yemîninden ana
Kıldı misbâh-ı duâdan leme‘an târîhi
Enverî’nin ede pür nûr mezârın Mevlâ[1]

Hayatı

Sadullah Bey’in Trabzon’da[2] 1735-36 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.[3] Kaynaklarda çocukluğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında bilgiler daha çok memuriyet hayatı ile ilgilidir. Bu bilgiler de arşiv belgelerine ve vakāyi‘vünislerin aktardıklarına dayanmaktadır.[4] Sadullah Bey küçük yaşta İstanbul’a giderek tahsilini orada tamamlamıştı. Akabinde kâtiplik mesleğine yönelmiş ve bir süre sonra Babıâli’ye intisap etmişti.[5] Burada eğitim gördüğü sırada “*Enverî*” mahlasını da almıştı. Sadullah Bey kâtiplik mesleğinden hācegānlığa kadar yükselmişti.[6] Sadullah Enverî beşinci kez görevlendirildiği vakāyi‘vünisliği icra ederken 8 Kasım 1794 tarihinde vefat etmişti. Mezarı Karacaahmet Mezarlığı, Selimiye Dergâhı karşısında bulunan ve Haydarpaşa’ya giden yolun kenarında yer alan yedinci adadadır.[7] Sadullah Bey ahlaklı iyi huylu ve dürüst bir kişiydi. Arapça ve Farsçayı iyi derecede kullanacak seviyede bilmekteydi. Bu alandaki yeteneğini eserini yazarken konuya göre Arapça atasözleri, hadisler ve ayet-i kerîmeler ekleyerek göstermiştir.[8] Sadullah Bey’in Seyyid Yahya, Abdullah Behcet ve Ali Riza adlarında üç oğlu bulunmaktadır. Seyyid Yahya babasının vefatından kısa bir süre sonra vefat etmişti. Abdullah Behcet 1809 yılında selâm ağalığı görevindeyken vefat etmişti. Ali Riza ise 1819 yılında vefat etmişti.[9]

[*] Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID:0000-0003-3150-8272, metinbilal61@hotmail.com

1 Şair Sürûrî’nın Sadullah Bey’in vafatı üzerine onun ölüm tarihini düştüğü şiiri. Detaylı bilgi için bk. Sadetdin Nühzer Ergün, *Türk Şairleri*, İstanbul 1946,s.1303.

2 Abdulkadir Özcan’a göre aslen Trabzonlu olan Sadullah Enverî İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Detaylı bilgi için bknz., Abdulkadir Özcan, “Enverî Sadullah” Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015,s.155.

3 Hüseyin Sarıkaya, “Selef-Halef İki Vak‘anüvîs Sa‘dullah Enverî ve Halîl Nûrî’nin Terekeleri Mukayeseli Bir İnceleme”, *Belleten*, cilt 86, sayı 305, Ankara 2022, s. 180; Abdülkadir Karaman, “Enwerî”, *EI*[2],volume 2, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 702; Süleyman Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi”, *Karadeniz Tek. Üni. İlahiyat Fak. Der*., cilt 5 sayı 1, Bahar 2018, s. 209-210.

4 Hikmet Çiçek, “Vekāyi‘yinüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili(1187-1197/1774-1783)” *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2018, s. 9.

5 M. Münir Aktepe, “Enverî Sâdullah”, *DİA*. Cilt 11, Ankara 1995, s. 268.

6 U. Filiz Bayram, “ Enverî Târîhi (Metin ve Tahlil)”, *İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 32.

7 Hikmet Çiçek, s. 14.

8 U. Filiz Bayram, s. 54.

9 Muharrem Saffet Çalışkan, s. 15.

Görevleri

Sadullah Enverî muayyen zamanlarda beş kez vakāyi'vünis olarak görev yapmıştır. Toplamda yirmi yıl üç ay bu görevde bulunan Sadullah Enverî, Sultan III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim olmak üzere üç Osmanlı padişahına hizmet etmiştir.[10] Sadullah Enverî Lehistan meselesi yüzünden başlayan Osmanlı-Rus savaşı esnasında seferde yaşanan olayları yazmak için 22 Mart 1769 tarihinde vakāyi'vünis olarak görevlendirilmişti. Sadullah Bey yaklaşık 6 yıl süren Osmanlı-Rus savası boyunca bu görevini yerine getirmişti. Ancak savaşın kaybedilmesi büyük infiale neden olmuştu. Bu durumun sorumlusu ordu ve devlet ricali görülmüştü. Bundan dolayı da Sadullah Enverî vakāyi'vünislik görevinden azledilmişti.[11]

Sadullah Enverî vakāyi'vünislik görevinden alındıktan sonra bir süre hiçbir görev yapmamıştır. 30 Kasım 1775 tarihinde "*Muhâsebecilik-i Evkâf-ı Küçük*" görevine getirilmiştir. Bu görevde iken 9 Aralık 1776 tarihinde ikinci defa vakāyi'vünisliğe getirilmişti.[12] Sadullah Bey Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın desteğini ve iltifatını kazanmıştı. Daha sonra 8 Aralık 1777 tarihinde "*Teşrifâtçılık ve Dîvân-ı Hümâyûn Divitdârlığı*" görevlerine getirilmişti. Sadullah Bey Kara Vezir Silahdâr Seyyid Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde vakāyi'vünislik görevinde bulunmaktaydı. Sadullah Bey'e Eylül 1782 tarihinde yapılan görevlendirmelerde "*Mevkufâtçılık*" vazifesi de verilmişti.[13] Sadullah Bey'e 5 Eylül 1783 tarihinde "*Büyük Tezkirecilik*" görevi de ihsan edilmişti. Ancak bir süre sonra bu iki görevi birlikte yürütemeyeceği düşüncesiyle 2 Kasım 1783 tarihinde vakāyi'vünislikten azledilmişti. Eylül 1785 tarihine gelindiğinde Büyük Tezkirecilik görevinden de alınmıştı. Sadullah Bey birkaç ay dinlendirildikten sonra "*Anadolu Muhasebeciliği*" görevine getirilmişti.[14]

Sadullah Enverî Bey üç buçuk yıl sonra Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarının başlaması üzerine 10 Temmuz 1787 tarihinde üçüncü kez vakāyi'vünislik göreviyle onurlandırılmıştı.[15] Ordu ile sefere iştirak eden Sadullah Bey'e "*Anadolu Muhasebeciliği*", "*Ganem Mukataacılığı*" ve "*Büyük Tezkirecilik*" görevleri de verilmişti. Bir süre sonra Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya'dan dönmesi üzerine Sadullah Bey vakāyi'vünislikten üçüncü kez azledilmişti.[16] Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki 1787-1792 savaş Ziştovi Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştu. Vakāyi'vünis Ahmed Vasıf Efendi bu anlaşmanın gerçekleşmesinde görevlendirilince Sabullah Bey dördüncü kez vakāyi'vünis olarak görevlendirilmişti. Ancak bu görevi de bir buçuk yıl sürmüştü. III. Selim vakāyi'vünis Ahmed Vasıf Efendi'yi Midilli'ye sürgün etmişti. Bunun üzerine Sadullah Bey beşinci defa vakāyi'vünisliğe getirildi. Bu görevini vefat tarihi olan 7 Kasım 17994'e kadar sürdürmüştü.[17]

Eserleri

Sadullah Enverî Bey kaleme aldığı üç ciltlik Enverî Târîhi'nin dışında layihalar[18] ve şiirler de yazdığı bilinmektedir. Arapça ve Farsça şiirlerinin yanında az da olsa Türkçe şiirleri bulunmaktadır.

---

10 U. Filiz Bayram, s. 33.

11 Muharrem Saffet Çalışkan, "Vekāyi'yinüvis Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1768-1774*)", Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000,s.11-13;Hikmet Çiçek,10;Kemal Beydili, "Küçük Kaynarca Antlaşması", DİA, cilt 26, Ankara 2002, s.524-527; Hüseyin Sarıkaya, s. 181.

12 U. Filiz Bayram, s. 35;Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", *Belgeler*, cilt 20, sayı 24, Ankara 1999, s. 123.

13 Muharrem Saffet Çalışkan, s. 13.

14 Münir Aktepe, s. 269; Muharrem Saffet Çalışkan, s. 13; U. Filiz Bayram, s. 35-36.

15 U. Filiz Bayram, s. 36.

16 Muharrem Saffet Çalışkan, s. 13-14.

17 Hikmet Çiçek, s. 12.

18 Osmanlı Devleti'nde farlı zamanlarda devlet ricalinden önemli kişiler devlet düzenindeki aksaklıkları göstermek ve bunlara çözüm önerisi sunmak için raporlar kaleme almışlardır. Bu raporlara genellikle "ıslahatnâme", "ıslahat risalesi" yahut "ıslahat layihası" denilmiştir. Detaylı bilgi için bknz., Mehmet İpşirli, "Islahat", *DİA*, cilt 19, Ankara 1999, s. 170-174.

Sadeddin Nüzhet Ergun Fatîn Tezkiresi'nde Enverî'ye ait olduğu vurgulanan şiirin adaşı olan diğer bir kişiye ait olduğunu vurgulamaktadır. Enverî Târîhi incelendiğinde eserinde rastlanan bazı parçalar onun şiirle uğraştığını göstermektedir.[19]

1. Enverî Târîhi

Enverî Târîhi XVIII. yüzyıla ait önemli eserlerden biridir. Sadullah Bey aralıklarla yirmi yıl gibi bir süre Osmanlı Devleti'nin resmi vakāyi'vünisi olarak görev yapmıştı. Bu süre zarfında yedi cüzden toplamda üç ciltten oluşan eserini kaleme almıştır. Günümüzde eserin üç cildine dair gerek yurtiçi gerekse yurtdışında olmak üzere birçok nüshası mevcuttur. Sadullah Bey'in bu önemli eserinin ismine gelince Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki katalogda "Vekayiname-i Enverî Sa'dullah Efendi şeklinde kayıt edilmiştir. Aynı kütüphanenin Bağdat Kitaplığı bölümünde ise "Târîh-i Enverî"[20] diye geçmektedir. Genel olarak eser bu isimle geçmektedir.[21]

Muhtevası: Sadullah Bey eserinin birinci cildini vakāyi'vünis olarak görevlendirildiği zaman yazmıştır. Eserine Osmanlı ordusunun İstanbul Davutpaşa'dan hareketle Mart 1769 tarihinde sefere çıkmasıyla başlar. Savaşın sebebi olan Lehistan meselesi, ordunun cepheye varışı, harpler ve görevden almalarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca orduya gelen mektuplar, hatt-ı hümâyûnlar, tahrirâtlar, mütâreke mukavelenâmeleri ile Osmanlı-Rus harbi bütün tafsilatıyla yer almaktadır. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanmasından sonra ordunun İstanbul'a dönmesiyle son bulur. İkinci cildi 21 Kasım 1776 tarihinden 2 Kasım 1783 tarihine kadar süre zarfında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olayları muhteva etmektedir. Eserin son cildini ise 1787 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları oluşturmaktadır. Ayrıca dönemin önemli olaylarını da içermektedir.

2. Layihaları

Sultan III. Selim dönemine gelindiğinde yenileşme hareketlerine bağlı olarak padişahın talebi üzerine devletin içine düştüğü durumundan kurtulabilmesi için devlet adamlarına ve bazı yabancı uzmanlardan ıslahat layihaları kaleme almışlardı. Sultan III. Selim'e layiha sunanlardan biri de Sadullah Enverî Bey'di.[22] Ordu ile sefere giden vakāyi'vünis Sadullah Bey ordunun durumunu yakından görmüştü. Ordunun başarılı olması için dikkatini çeken ve üzerinde düşündüğü konuları dört layiha olarak kaleme almıştır. Bunlar: Agavât ve Yevmiye maddesine dair, Yeniçeri maddesine dair, Yevmiyye nizâmına dair, Sipâh ve silahdâr ocakları nizâmına dair layihalardır.[23]

3. Şiirleri

Sadullah Bey'in vakāyi'vünisliğinin yanında şiir yazma yeteneğinin de olduğu anlaşılmaktadır. Şiir yazmada mahir olan Sadullah Bey Enverî Târîhi'nde Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerine yer vermiştir.

Li-münşi'ihi[24]
Ey kilk-i hüner-perver-i ma'nâ-efzây
Gel vaṣf-ı şehen-şâha ve ol-nuṭḳ-ı ârâ
Zabṭ ile vuḳû'ât-ı zemânın k'olasın
Meddâḥ-ı sulṭânla engüşt-nümâ[25]

19 Münir Aktepe, s. 269.

20 Aslında Sadullah Bey eserinin ismini 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesiyle düştüğü tarih mısrasında vermektedir.
"Söyledim bir mışra' ile Enverî Târîḫi'ni
Rusya ile ṣulḥ olup devlet-i cihân buldu sükûn."
Detaylı bilgi için bknz., Hikmet Çiçek,s.16.

21 Hikmet Çiçek, s. 15-16.

22 U. Filiz Bayram, s. 50.

23 U. Filiz Bayram, s. 51-52.

24 Sadullah Bey'in Türkçe şiiri

25 Hikmet Çiçek, s. 43.

Sadullah Bey'in Arapça şiiri:

Şi'r

اذالم يكن عون من هللا للفتى
فاّول مايجنى عليه اجتهاده
ان الشرف محمد فاق الورى
يفتيك من در رهلم سب[26]

Sadullah Bey'in Farsça şiiri:

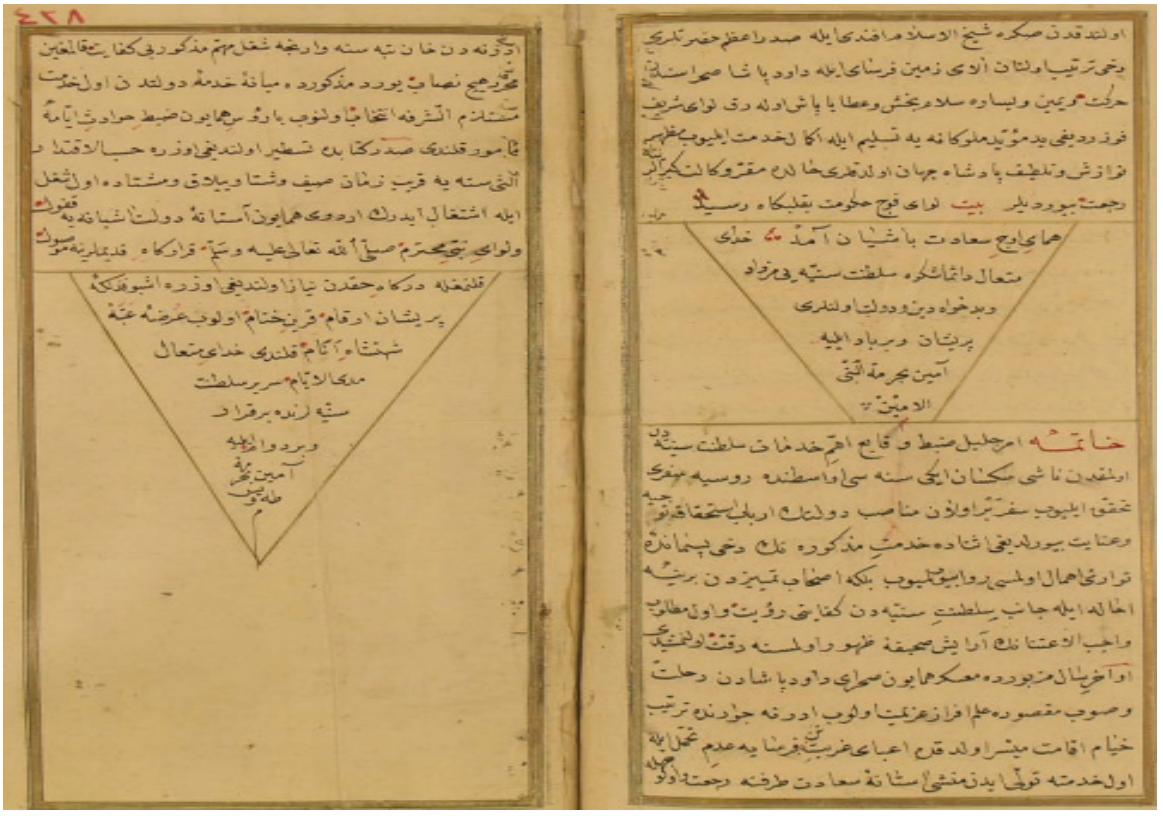
كيان رقته اندو كيان امد
بجاى هما ماكيان امد
دنيا كى جاويد آدميست
ايده جاى است بنايد قراركرد
چند استخوانكه هاوز دوران روزكار
خروش جنان بكوفت كه خاكش غباركرد
ظالم نماند قاعده ء رشت اوبماند
عادل برفت و نام نكوباد كارك[27]

Resim 1: *Enverî Târîhi'nin ilk iki sayfası*

[26] Hikmet Çiçek, s. 52.

[27] Hikmet Çiçek, s. 55.

Resim 2: *Enverî Târîhi'nin son iki sayfası*

Kaynakça

Afyoncu, Erhan."Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", *Belgeler*, cilt 20, sayı 24, Ankara 1999, s. 123.

Aktepe, M. Münir. "Enverî Sâdullah", *DİA*. Cilt 11, Ankara 1995, s. 268-270.

Bayram, U. Filiz. " Enverî Târîhi (Metin ve Tahlil)", *İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

Beydili, Kemal "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, cilt 26, Ankara 2002, s. 524-527.

Çalışkan, Muharrem Saffet."Vekāyi'yinüvis Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1768-1774*)", Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

Çiçek, Hikmet. "Vekāyi'yinüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili(1187-1197/1774-1783)" *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2018.

Ergün, Sadetdin Nühzer. *Türk Şairleri*, İstanbul 1946.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri:Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Tek. Üni. İlahiyat Fak. Der.*, cilt 5 sayı 1, Bahar 2018, s. 155-239.

İpşirli, Mehmet. "Islahat", *DİA*, cilt 19, Ankara 1999, s. 170-174.

Karaman, Abdülkadir. "Enwerî", *EI*^{2},volume 2, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 702.

Özcan, Abdulkadir. "Enverî Sadullah" *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*,Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 155.

Sadullah Enverî, Enverî Târîhi,İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 1851.

Sarıkaya, Hüseyin. "Selef-Halef İki Vak'anüvîs Sa'dullah Enverî ve Halîl Nûrî'nin Terekeleri Mukayeseli Bir İnceleme", *Belleten*, cilt 86, sayı 305, Ankara 2022, s. 176-217.

SALİH B. HASAN ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Ersan TÜRKMEN[*]

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında hiçbir bilgiye ulaşılmamıştır. Doğum ve vefat tarihi belli olmasa da kaleme almış olduğu eserlerin istinsah tarihlerinden yola çıkarak 1700'lü yıllarda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. İsim benzerliğinden dolayı müellifin, Muhammed el-Medenî et-Trabzonî'nin (ö. 1786) dedesi olma ihtimali zihne gelebilir.[1] Ancak bu ihtimalin doğruluğu daha çok müellifin 1700'ün ilk yarısında yaşamış olmasına dayalıdır. Oysa müellifin *Risâletü'l-Kıyâs* eserini dikkate alırsak, onun 1700'ün ikinci yarısında yaşamış olduğu anlaşılır. Zira söz konusu risalesinde 1762 yılında vefat etmiş olan Mehmed Hadimî'nin ifadelerini onu rahmetle anarak aktarır. Bu da risalenin Hadimî'nin vefatından sonra yazıldığını gösterir.

Eserleri

1. *Şerhu Risâleti'l-İstidlâliyye*

Eser yazma halinde bulunmaktadır. İncelemede dikkate alınan nüsha ise Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde nr. 2471/2 kayıtlıdır. Risale, mantık hakkında farklı müellifler tarafından yazılmış çeşitli eserler içeren koleksiyonun içinde ikinci eser olarak yer alır. Öyle ki söz konusu yazmanın 32-56 varakları arasında yer almaktadır. Serlevhada yazarın adı Salih b. Hasan et-Trabzonî ve eserin de ismi *Şerhu Risâleti'l-İstidlâliyye* olduğu yazmaktadır. Eserin müellife aidiyetini doğrulayan başka bir şey de risalenin giriş kısmında müellif tarafından kendi adını ifade etmesidir. İstinsah tarihi kapalı küsurat sistemiyle miladi 24.09.1862 yılına tekabül eden hicri Pazar 29.03.1279 olarak ifade edilse de kimin tarafından istinsah edilmiş olduğu açıklanmamıştır.

Muhtevası

Yukarıda hakkında bilgi verilen eser aslında mantık ilminde yazılan bir risaledir. Müellif söz konusu risalesini Osman b. Mustafa et-Tarsûsî'nin[2] (ö. 1732) mantık ilminin istidlal kısmıyla ilgili olan *Risâleti'l-Kıyâsiye* eserini şerh etmek için kaleme almıştır. Eserin dili Arapça olup tanıtımda kullanılan nüsha dışında başka bir nüshasına ulaşılmamıştır. Söz konusu risale bir mukaddime ve ana metinden oluşmaktadır. Alt başlıklarla müellif eserini ayırmasa da satır başıyla hangi konudan bahsedileceği yönünde bazı imalarda bulunur. Müellifin bu yöndeki ifadelerini dikkate alırsak eserin birinci bölümünün, kıyasın tanımını şekillerini ve şartlarını içerecek şekilde kıyas bölümü olduğunu söyleyebiliriz. İkinci bölümü ise delillendirme yöntemlerinden ibarettir. Üçüncü bölümü ise kıyas ve delillendirme yöntemlerinin Arap diline uygulanmasına dönüktür.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı, ersanturkmen@trabzon.edu.tr

[1] Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi" *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 5/1 (2018), 210.

[2] Abdullah Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/115-116.

Müellif mukaddimesinde şerh etmek istediği eserin adını ve şerh sebebini açıklar. Öyle ki şerh etmek istediği eserin dönemin talebe topluluklarında meşhur olduğunu ve muğlak kalan kısımlarının açıklanmasının gerekli olduğunu ifade eder. Bu sebeple de zaman kısıtlılığı ve yaşadığı zor şartlara rağmen şerh yazmak istediğini de ileri sürer.

Müellif şerhinde Tarsûsî'nin metninin tamamını ele almaz, aksine konuya dönük sözlerini aktararak kendi görüşlerini ifade eder. Müellif metin sahibinin sözlerini kendi sözlerinden giriş kısmında kavluhu/sözü/قوله ifadesiyle ayırsa da sonraki bölümlerde bu ayırma yöntemine pek başvurmaz. Bu da iki yazarın ifadelerinin karışmasına sebep olabilir. Ancak elimizdeki olan mahtutta Târsûsî'nin sözlerinin altı kırmızı çizgiyle belirginleştirilmektedir. Bunları dikkate alarak Trabzonî'nin şerh yönteminin mezci olduğu söylenebilir.[3] Böylece bazen sadece bir kelimeye yer vererek açıklamalar yapamaya çalışır. Ayrıca müellif eserinde bazı kelimeleri kısaltarak yazmaktadır. Örneğin netice manasında olan matlubü/مطلوب tam şekliyle değil ilk iki harfini yazarak مط olarak yazar.

Trabzonî şerhine müellifin kıyas hakkında yaptığı tanımı aktararak başlar. Risalede yer alan tanım ise mantık eserlerinde meşhur olan ve özellikle Ebherî'nin de *İsagocî* metninde yer alan "kabul edildiği halde başka bir sonuca ulaştıran önermelerden oluşan bir sözdür." Şeklindeki tanımdır. Kıyasın tanımını yaptıktan sonra müellif iktiranlı ve şartlı kıyas olmak üzere iki kıyas türünü ele alır. Şarih bu kıyas türlerinin tanımlarını klasik mantık eserlerine bağlı kalarak yaptıktan sonra da kıyasın maddelerinden söz eder. Hükmün önermelere dağılımını öne alarak da kıyas tasnifini yapar. Bununla birlikte karma kıyas türlerine de yer verir. Yine o, klasik mantık eserlerine bağlı kalarak kıyasın şekillerinden söz ederek her şekli de örneklerle açıklamaya çalışır.

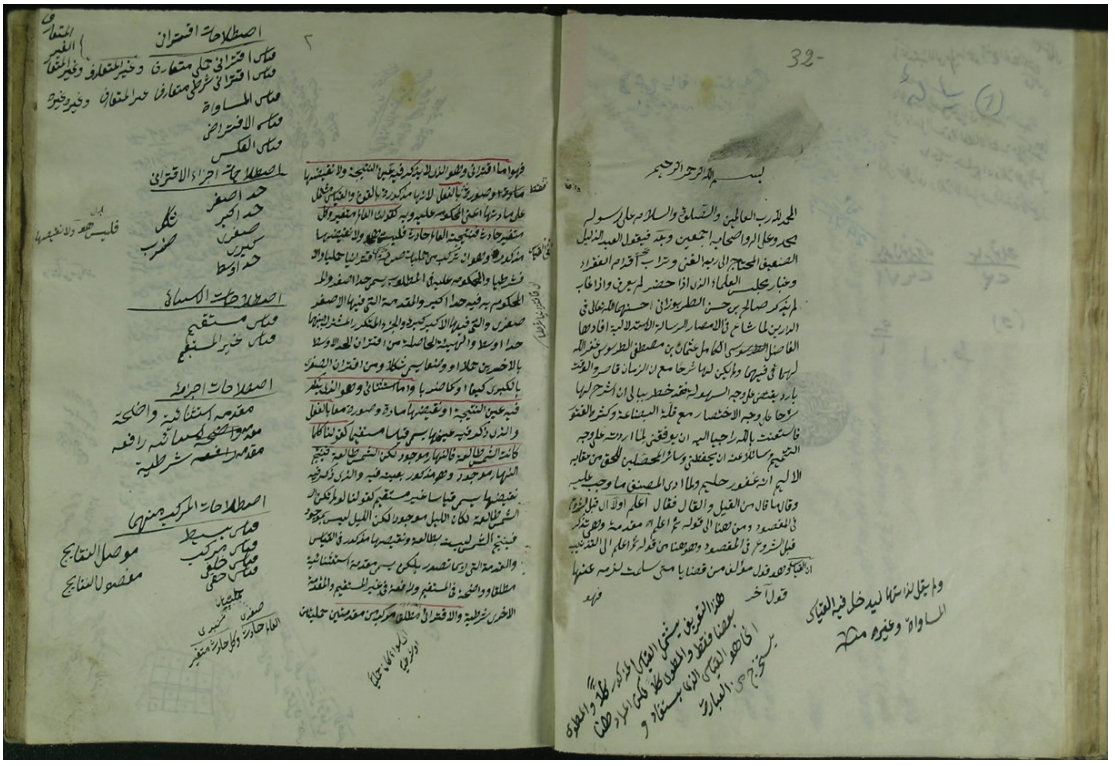
Şerh özellikle talebe topluluğuna yazıldığı için müellif risalesindeki tasnifleri tablolar halinde okuyucusuna sunmaya çalışır. Böylece kıyas türlerinin ve şekillerinin öğrenilmesi ve ezberlenmesi için talebelere kolay ders notları da hazırlamaya çalışır. Söz konusu risale kısmen müveccehât/modalite konularını da içermektedir. Dolayısıyla müfredât itibarıyla Trabzonî'nin risalesini değerlendirecek olursak Molla Fenârî'nin mantık risalesinin okutulduktan sonra ele alınabileceğini söylemek mümkün olur.

Trabzonî kıyas türlerini ve onları oluşturan önerme çeşitlerini açıkladıktan sonra istidlal/delillendirme konusunu ele alır. Şarih bu bağlamda metne bağlı kalarak "medlûlü ispatlamak için delili takrir etmek" olduğunu ifade eder. Delilden medlule intikal etmenin de iki yönlü olabileceğine -yani eserden tesir edene veyahut aksi- dikkat çeker. Ona göre bu delillendirmenin külliyi külliyle, cüziyi külliyle, külliyi cüziyle ve cüzi olan önermeyi cüzi olan delil ile ispatlanabileceğini söyleyerek dört şekilde olduğunu ileri sürer. Bunların ilk ikisinin kıyas veya burhan olduğunu, üçüncüsünün ise istikrâ/tümevarım olduğunu ifade eder.

Müellif delillendirme yönetimlerinden bahsederken medlulü ispatlayan her şeyin delil olduğunu ifade eder. Böylece o, şer'î olan naklî delillerin de delil olduğunu ileri sürer. Nitekim ona göre fıkıhta kullanılan naklî bilgilere dayalı delillendirme yönetimleri delil olarak kabul edilmektedir. Böylece İslam hukukçuların başvurduğu yöntemleri de ele alarak fıkıh usulü ilminde teşri kaynağı olarak kabul edilen; Ku'ran, sünnet, icma, kıyas ve salt aklî yöntemleri de incelemeye çalışır. Müellife göre bu yöntemlerin ilk üçü naklî olup diğerleri ise mantık kurallarına bağlı olacak şekilde aklî yöntemlerdir.

Salih et-Trabzonî risalesinde son olarak Tarsûsî'nin metnine bağlı kalacak şekilde Arap dilinde ibare bazında bulunan kıyas konusunu ele alır. Öyle ki müellif eserinin bu bölümünde aslında mantıksal kıyasların Arap dilindeki karşılığının nasıl bulunabilir olduğunu ve kıyasın şartları fasih Arapçaya nasıl uygulanabilir olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

[3] Şarih ile matinin sözlerinin ayrılmayacak şekilde iç içe olması demektir. Klasik dönemde sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2471/2)*

2. *Risâletü'l-Kıyâs*

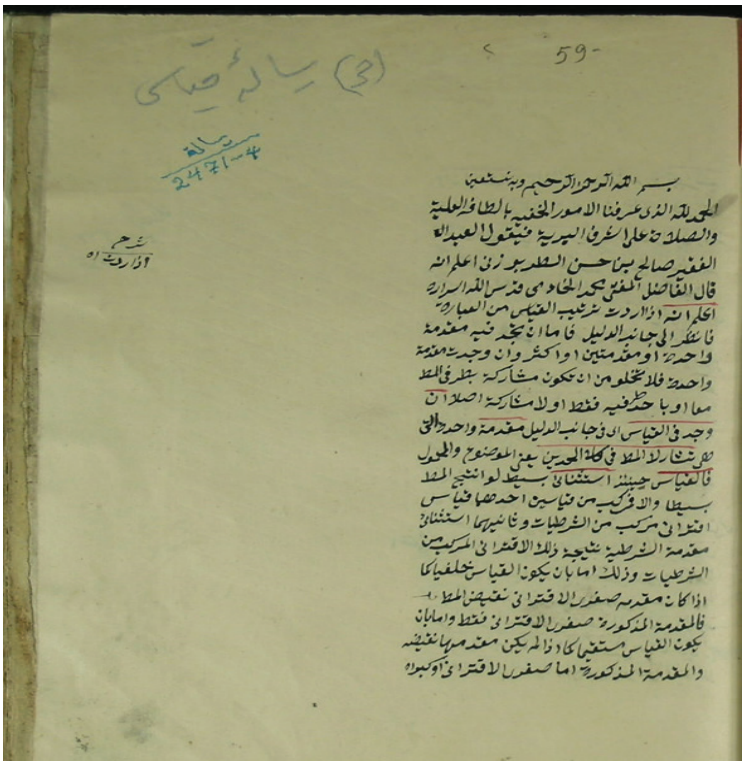
Salih b. Hasan et-Trabzonî'ye ait olduğu tespit edilen söz konusu bu eser de tıpkı birincisi gibi yazma halinde bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda risalenin Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde nr. 2471/3 kayıtlı nüshasına ulaşılmıştır. Risale mecmuanın 59-63 varakları arasında yer almaktadır. Öyle ki bu yazıda yer alan eser tanıtımında da söz konusu nüsha kullanılmıştır. Risalenin müstensihi belli olmasa da Konya'da 1269 yılının Rebiülevvel ayında istinsah edildiği sonunda yazılmaktadır. Risale, Arap dilinde yazılmış olup müellifin diğer risalesinden kısa olsa da tıpkı onun gibi mantık ile alakalıdır.

Muhtevası

Yazar risalesinde eser belirtmeden Mehmed Hadîmî'nin[4] (ö. 1762) mantık ilminin kıyas kısmıyla alakalı bazı ifadelerini açıklayarak kendi görüşlerini ifade eder. Bu nedenle risalenin bir şerhten ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki müellif Hadimî'nin ifadelerini kendi ifadeleriyle bütünleştirerek görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Risalenin yazım tarzı ise müellif şerhini ana metinden ayırmayarak mezci/iç içe olacak şekilde yazmıştır. Yine geleneksel mantık eserlerine riayet edecek şekilde bazı ifadeleri kısaltarak dile getirmiştir. Örneğin yazar matlub/مطلوب ifadesini mat/مط olarak yazmaktadır.

Risale kıyas çeşitlerini içermektedir. Öyle ki müellif kıyas türlerini açıkladıktan sonra mukaddimelerin maddelerine de yer verir. Bu bağlamda yazar döndürme, ters döndürme ve tenakuz gibi konulara da değinir. Bunları yaparken de hem şerh etmeye çalıştığı ifadelere hem de geleneksel mantık eserlerine riayet etmeye çalışmıştır.

[4] Mustafa Yayla, "Hadimî, Ebû Sâîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/26-24

Resim 2: *Eserin ilk sayfası (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2471/3)*

Kaynakça

Kahraman, Abdullah. "Tarsûsî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 5/1 (2018), 155-239.

Yayla, Mustafa. "Hadimi, Ebû Sâîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/26-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

SÜLEYMAN B. EL-HÂC ÖMER ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Hüseyin ÖRS[*]

Hayatı

Yapmış olduğumuz araştırmalarda *Şerhu Dîbâceti Îsâgûcî* adlı risâlenin müellifi Süleyman b. el-Hâc Ömer et-Trabzonî hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Dönemin İstanbul âlimlerini ele alan Fındıklı İsmet'in eseri-eksik-, *Kâmûsu'l-A'lâm* ve dönemin kroniklerinden yapmış olduğumuz taramalarda müellife dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Müellif hakkındaki bilgilerimizin yegâne kaynağı kendisinin yazmış olduğu risâlenin başında ifade ettiği bilgiler ile sınırlıdır.

Eseri

Şerhu Dîbâceti Îsâgûcî

Risâlenin yazarı kendisini risâlesinin başında Süleyman b. el-Hâc Ömer et-Trabzonî olarak tanıtmaktadır. Kendisi hakkındaki bu künye bilgisinden sonra risâlesinin telif sebebine geçmekte ve risâlenin telif zamanına dair bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre yazar bu risâleyi Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi (ö. 1208/1793) döneminde öğrencilerinin ders talebi üzerine kaleme almıştır. Hamidizâde Mustafa Efendi ilmiyeyi ıslah etmek adına 27 Muharrem 1204'te (17 Ekim 1789) Şeyhülislamlık makamına getirilmiş, 8 Receb 1205'te (13 Mart 1791) ise azledilmiştir. Buna göre risâlenin telif zamanı da Hamidizâde Mustafa Efendi'nin şeyhülislamlık makamında bulunduğu 1204-1205 (1789-1791) yılları arasında olmalıdır.

Süleyman et-Trabzonî, risalesinin başında telif sebebine dair bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre öğrencileri kendisinden Ebherî'nin İsagoci metnini okutmasını talep etmiş, kendisi de bu teklifi kabul edip ders verdiği esnada İsagoci'nin mukaddimesinin kapalı olup sırlarının açığa çıkarılması gerektiğini düşünmüş ve daha önce kimsenin açıklamadığı bu kapalı yerleri şerh etmek üzere bu risalesini kaleme almıştır. Müellifin bir müderris olduğu ve bir ders halkasına sahip olduğunu bilmemize rağmen bu halkanın İstanbul'da mı yoksa Trabzon'da mı olduğuna dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak müellifin kroniklerde yer almaması ve Trabzon nisbesine sahip olması kurmuş olduğu bu ders halkasının Trabzon'da olmasını kuvvetlendirmektedir.

Süleyman et-Trabzonî'nin yazmış olduğu bu risâlenin hem Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde hem de yurt dışındaki kütüphanelerde birden çok nüshası bulunmaktadır. Genel bir araştırma neticesinde Türkiye yazma eser kütüphanelerinde on üç tane nüshasını tespit ettik. Bu nüshalar içerisinde telif tarihine en yakın nüsha, Kastamonu Yazma Eser Ktp. 472 demirbaş numarasında bulunan ve 1208 yılında istinsah edilen nüshadır. Bu nüshayı zaman açısından Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Uşşaki Tekkesi, 14 demirbaş numarasındaki nüsha takip etmektedir. Bu nüshanın istinsah tarihi ise 1217 olup Muhammed b. Ali adında bir öğrenci tarafından kopyalanmıştır. Erken tarihli bu nüshalar dışında Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesinde Ulucami 9639, 7843 ve Haraccı 1379 olmak üzere

[*] İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku, Doktora öğrencisi; Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Yazma Eser Uzmanı. Mail: 21.orshuseyin@gmail.com. orcid.org/0000-0002-5146-4660

üç nüshası bulunmaktadır. Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde ise 2515, 5032 ve 6728 demirbaş numaralarında üç tane nüshası yer almaktadır. Konya, İstanbul-Süleymaniye ve Ankara Milli Kütüphanesinde ise altı nüshası vardır. Nüshalarının Türkiye'nin önemli ilim merkezlerine dağılmış olması bize Osmanlı mantık geleneği içerisinde bu risâleye kısmî bir rağbetin olduğunu göstermektedir. Ayrıca nüshalarının Kuveyt gibi yurt dışında da bulunması nüshanın geç olsa da farklı coğrafyalara intikal ettiğini göstermektedir.

Risâlenin adı bu nüshaların bazılarında yer almazken bazılarında ise *Şerhu Dîbâceti Îsâgûcî*, *Şerhu Dîbâceti Risâleti'l-Ebherî*, *Hâşiye alâ Dîbâceti Îsâgûcî* gibi adlarla kayıtlara geçmiştir. Müellifin kendisi ise risâlesine özel bir isim vermemekle beraber dîbâcedeki kapalı yerleri "şerh" edeceğini belirtmiştir. Şerh kelimesini kullandığı için "Şerhu Dîbâcetî Îsâgûcî" adı tercihe daha şâyândır.

Müellif bu risalesinde Ebherî'nin iki üç satırlık mukaddimesini/dîbâcesini şerh etmektedir. Mukaddimenin Arapçası şöyledir:

قال الشيخ الإمام العلامة أفضل المتأخرين، قدوة الحكماء الراسخين أثير الدين الأبهري، طيب الله ثراه وجعل الجنة مثواه، نحمد الله تعالى على توفيقه ونسأله هداية طريقه ونصلي على رسوله محمد وآله وصحبه وعترته.

Süleyman et-Trabzonî dîbâceyi hem dil bilgisi açısından hem de manâsı yönünden ele almaktadır. Müellifin başlarken mazî sigasını kullanmasını, imâm, allâme, şeyh, müteahhirîn, hukemâ, tarîk, tevfîk, hidâyet ve salât gibi kelimelerinin niçin kullanıldığını, bu kelimelerin cümledeki konumları, müellif ile olan ilişkilerini teker teker incelemektedir. Müellif, Ebherî nisbesi ve bunun hakkında yazılanları da kısaca aktarmakta, mukaddimedeki dua cümlelerini ise tahlil etmektedir. Mukaddimeyi şerh ederken önceki eserlerden istifade ettiğini açıkça zikretmemekle beraber konunun daha geniş açıklaması için Îsâgûcî şerhlerine yönlendirmelerde bulunmaktadır. Müellif önceki şârihlerin mukaddimeyi gerektiği gibi açıklamadıkları için kapalı yerleri bu risâlesinde şerh etmeye çalışmıştır.

Resim 1: *Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Medrese, 180 demirbaş numarasındaki nüshanın ilk varakları*

Resim 2: *Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, 472 demirbaş numaralı nüshanın ilk varakları*

Kaynakça

Gür, Süleyman, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2018), 155-239.

SÜLEYMAN SÛDÎ EFENDİ VE ESERLERİ

Abdülkadir DURAL[*]

Hayatı

Süleyman Sûdî Efendi, *Kursîzâdeler/Karsîzâdeler/Farzîzâdeler*[1] olarak bilinen ve aslen Romanya (İbrail) tüccarlarından olup Trabzon Of'a göç etmiş bir aileye mensuptur. Sûdî Efendi, Ocak 1835 tarihinde[2] İstanbul Galata'da doğmuş ve eğitim hayatını burada geçirmiştir. Her ne kadar aslen Trabzonlu olsa da gerek eğitimi gerekse mesleki kariyerinden ötürü hayatının merkezinde İstanbul yer almıştır. Dönemin ilmi geleneğinin bir neticesi olarak ilköğrenimini sıbyan mektebinde tamamlamış, ardından aldığı dini eğitimin yanı sıra hesap, cebir ve benzeri ilimleri de özel hocalar vasıtasıyla tahsil etmiştir. Ayrıca Dârulfünûn'da tarih ve kimya gibi çeşitli derslere dair de eğitim almıştır.[3]

Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dilleri biliyor oluşu, Süleyman Sûdî Efendi'nin tahsiline ve kabiliyetine ilişkin önemli bir göstergedir. Ayrıca bu üç dilin yanı sıra İngilizceye aşina olduğu da vurgulanmaktadır. Eğitim hayatını tamamladığı erken yaşlarını takiben önemli vazifeleri uhdesine alan Sûdî Efendi, öncelikle on beş yaşlarındayken *Vâridât Muhâsebesi Kalemi*'nde mülâzım olarak vazifelendirilmiştir. Başlangıçta beş kuruş olan maaşının sekiz yüz elli kuruşa kadar yükseldiği ifade edilmektedir. İlerleyen süreçte Osmanlı Bankası'nda çalışmaya başlayarak müdür vekilliğine kadar terfi etmiştir. 1868 yılında *Selânik Vilayet Defterdarı* olan Süleyman Sûdî, 1871 tarihinde *Vâridât-ı Umûmiye* muhasebeciliği vazifesine getirilmiştir. 1871 yılında *Trabzon Vilayeti Defterdarlığı* görevine nakledilen Sûdî Efendi, 1875 yılında ise *Suriye Vilayeti Defterdarlığı*'na tayin edilmiştir. 1878 yılına gelindiğinde yeniden *Vâridât-ı Umûmiye* muhasebeciliği vazifesine iade edilmiştir. Murahhaslar heyetinde yer alarak Berlin Kongresi'ne katılan Sûdî Efendi, bu geçici vazifeyi îfâ ettikten sonra *Vâridât-ı Umûmiye*'deki görevine dönse de 1883 yılında çeşitli gerekçelerle vazifede başarısız bulunarak görevden el çektirilmiştir. 1885 yılına gelindiğinde *Meskûkât İdaresi Müdürlüğü*'ne tayin edilmiş, ardından 1888 yılında ise *Meclis-i Mâliye Azalığı*'na seçilmiştir. Bu vazifeyi sürdürdüğü sırada, 5 Nisan 1986'da vefat etmiş ve Eyüp Sultan'da defnedilmiştir. Kabri Yavedud İskelesi yakınlarındaki mezarlıkta yer almaktadır.[4]

Süleyman Sûdî Efendi'nin hizmetlerinin Osmanlı maliyesi üzerinde yoğunlaştığını ve ihtisas alanının da maliye olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Yaşadığı dönemin önemli maliye zevatından olan Süleyman Sûdî Efendi, aynı zamanda bir Osmanlı bürokratı ve siyasetçisidir. Özellikle *Meskûkât İdaresi*

[*] Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, abdulkadirdural@trabzon.edu.tr

1 Çeşitli kaynaklarda Süleyman Sûdî Efendi'nin ailesine ilişkin zikredildiği üzere farklı nisbeler yer almaktadır.

2 Süleyman Sûdî Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili birbirine yakın ancak farklı tarihler zikredilmektedir. Sûdî Efendi'nin *Defter-i Muktesid* isimli eserini baskıya hazırlayan, ona giriş ve takdim mahiyetinde önemli bilgiler ekleyen Mehmet Ali Ünal, Sûdî Efendi'nin doğum tarihinin bilinmediğine dair nakledilen bilgilerin eksikliğine dikkat çekmektedir. Ünal'ın ifadesine göre Sûdî Efendi hicri 1250 yılının Şevval ayında (1835 Ocak ayının sonu-Şubat ayının başı) İstanbul Galata'da doğmuştur. 20 Şevval 1313 yılında (5 Nisan 1896) ise vefat etmiştir ve Eyüp Sultan'da medfun bulunmaktadır.

3 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 3/295; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5/1553; Mehmet Akif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri* (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 676.

4 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/295; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1553; Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar*, 676; Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1997), 3/672.

Müdürlüğü vazifesi sırasında para/sikke basımına ilişkin edindiği detaylı bilgiler oldukça önemlidir. Zira ilerleyen süreçte bu alanda *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye* isimli kıymetli bir eser telif etmiştir. Bu vesileyle meskûkât[5] (nümismatik) üzerine eğilen Süleyman Sûdî Efendi, ilk Türk nümismatı olan Abdüllatif Subhi Paşa'dan (ö. 1886) sonra bu alanda çalışan ve telifte bulunan ilk araştırmacılar arasında yer almıştır. Yaşamının son dönemlerinde vaktini kütüphanesinde kitap okuyarak geçirdiği ve yine bu dönemde astronomi ile ilgilendiği ifade edilmektedir.

Eserleri

Süleyman Sûdî Efendi'nin, büyük bir kısmı maliye alanına mahsus olmak üzere, birçok eseri bulunmaktadır. Gerek Osmanlı maliyesinin 19. yüzyıla kadarki gelişim seyrini ele aldığı *Defter-i Muktesid* isimli eseri gerekse bu alanda telif etmiş olduğu diğer eserlerinde dile getirdiği bilgiler, Osmanlı maliye sistemine dair kıymetli veriler olmasının yanı sıra Osmanlı hukuk sisteminin işleyişi hakkında önemli ipuçları da sunmaktadır. Ayrıca Süleyman Sûdî Efendi'nin eserlerinde ortaya koymuş olduğu yeni kavram ve terimlerin ilerleyen süreçte iktisat ilminin terminolojisine etki etmiş olması,[6] onun bu alandaki konumuna ve tesirine işaret eden önemli bir göstergedir.

1. Defter-i Muktesid

Defter-i Muktesid, Süleyman Sûdî Efendi'nin eserlerinin en meşhurları arasında yer almaktadır. Eserde Süleyman Sûdî, Osmanlı Devleti'nin maliye politikasını, kaynaklarını ve uygulamadaki durumunu ele almaktadır. Bu çerçevede gerek tarihi gerekse ilmi veriler içermesi yönüyle oldukça kıymetlidir. Ayrıca eser, mezkûr konu ve muhteva zenginliğini geniş bir zaman dilimini kuşatacak şekilde ele almaktadır. Zira kapsam itibariyle, ulaşılabilen erken dönemlerden başlayarak Osmanlı Devleti'nin 1309/1893 yılına kadarki maliye politikasını ve uygulamasını ele almayı amaçlamıştır. Eserin söz konusu niteliklerini dile getiren Bursalı Mehmed Tahir, gerek metot gerekse muhteva itibariyle benzersiz bir eser olduğuna dikkat çekmektedir.[7]

Defter-i Muktesid maliye alanını, bu alanda gerek mesleki gerekse ilmi çalışmalar yürüten kimseleri muhatap almaktadır. Eserin telif gerekçesi ise, özellikle maliye memurluğuna girecek adaylara kolaylık sağlamak ve el kitabı mahiyetinde derli toplu bir kaynak sunmak şeklinde özetlenebilir.[8] *Encümen-i Umûr-ı Mâliyye* kurulduğunda komisyonda yer alan Süleyman Sûdî Efendi, böylelikle memuriyet adaylarının imtihan durumlarına dair gözlemleri neticesinde *Defter-i Muktesid*'i telif etmeye karar vermiştir.[9] Eserin telif gerekçesinden hareketle, el kitabı mahiyetinde veciz bir kitap tasavvur eden Süleyman Sûdî, telif sürecinde ise gerekli tüm detayları kuşatma maksadıyla eseri altı cilt olarak tasarlamışsa da ancak üç cildini tamamlayabilmiştir. Bu üç cilt basılmış olup, dördüncü cildi telif aşamasındaki şekliyle kalmıştır. Eserinde, Tanzimat döneminde revaçta olan Batı kökenli ıstılahları kullanma eğilimine iltifat etmemiş, bunun yerine genellikle Arapça-Türkçe terkipli kavramlar kullanmayı tercih etmiştir.[10]

Süleyman Sûdî Efendi'nin *Defter-i Muktesid* isimli eseri, Osmanlı uygulamasındaki vergi sisteminin kökeni, kaynakları ve vergi tarh ve tahsil usullerine ilişkin eleştirel bir üslupla kaleme alınan

---

5 Basılmış madeni paralar ve bununla ilgili bilim dalını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Oğuz Tekin, "Meskûkât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/317-318.

6 Bkz. Süleyman Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*, nşr. Salim Aydüz (İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları, 2005), 25.

7 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/295; Süleyman Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, nşr. Mehmet Ali Ünal (Isparta: y.y., 1996), 4.

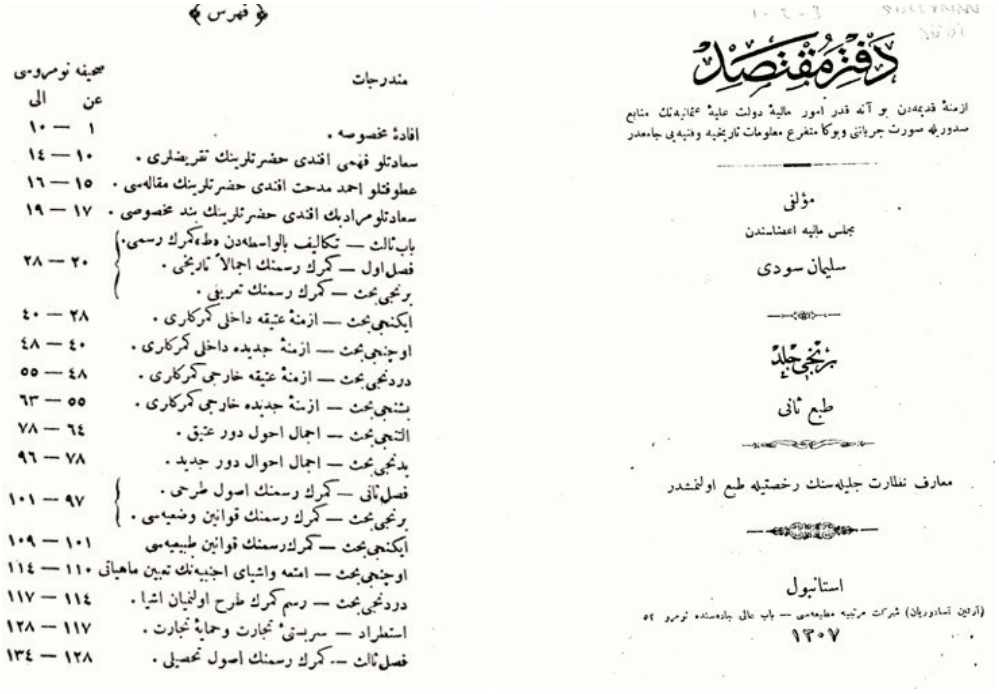
8 Eserin telifine dair bkz. Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, 9-11.

9 Süleyman Sûdî Efendi'nin eserin telifine ilişkin bir izahı, dönemin şartlarına dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Zira o, Osmanlı Devleti'nde geçmişten beri var olan mevcut vergi tarh ve tahsil uygulamalarının esasen fıkıh kitaplarından elde edilen usul ve kaidelere dayandığını belirtmektedir. Ancak mevcut durumda maliye çalışanlarının söz konusu usul ve kaidelere vukufiyetini imkân dâhilinde görmeyen Süleyman Sûdî Efendi, *Defter-i Muktesid* isimli eserini telif etmeye karar vermiştir. Bkz. Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, 4-5.

10 Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, 4-5.

ilk eserlerden olması hasebiyle ayrıca özel bir konuma sahiptir. İlk cildinin baskısı 1306/1888 yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda gerçekleşmiştir. İki ve üçüncü ciltleri ise bir sonraki yıl basılabilmiştir. Bir ve ikinci ciltler yüz kırk beş sayfayken üçüncü cilt ise iki yüz dokuz sayfadır.[11] Eserin telif edilen ve basımı gerçekleştirilen üç ciltlik kısmı Mehmet Ali Ünal tarafından Latin harflerine çevrilerek yayıma hazırlanmıştır.[12]

Defter-i Muktesid'in muhtevasını şu şekilde özetlemek mümkündür. Metot itibariyle her bir cilt/bölüm bâb ve fasıllarla alt başlıklara ayrılmıştır. Birinci cilt/bölüm, öncelikle *iktisat* kavramının tarifiyle başlamaktadır. Ardından mali mükellefiyetler ele alınmakta, özellikle zekâta ve tatbikine temas edilmektedir. Fetih hareketleri neticesinde elde edilen arazilerin taksimi, mahiyeti ve bu araziler üzerindeki tasarruf şekilleri, bu çerçevede öşür, haraç ve cizye uygulamaları değinilen diğer mevzuları oluşturmaktadır. Bu ciltte son olarak şeriat bütçesi olarak nitelediği kaynakları, gelir ve gider kalemlerini ele alan Süleyman Sûdî Efendi, şeriat bütçesiyle devlet bütçesini birbirinden ayırmaktadır. Buna göre devlet bütçesi zamana ve zemine göre değişiklik gösterebilse de şeriat bütçesi hiçbir şekilde değişmemektedir. İkinci cilt/bölüm vasıtasız vergilere tahsis edilmiştir.[13] Bu bölümde vasıtasız vergilerin tarh ve tahsil usulleri ele alınmaktadır. Üçüncü ciltte/bölümde ise vasıtalı vergiler, bir diğer isimle *resimler* yer almaktadır.[14] Ayrıca belirtmek gerekir ki, vergilerin bu şekilde vasıtalı ve vasıtasız olarak iki farklı kategoride tasnif edilmeleri Tanzimat döneminde ortaya çıkan bir durumdur.[15]

﴿ فهرس ﴾

مندرجات	صحيفه نومروسى عن	الى
افادهٔ مخصوصه .	١	١٠
سعادتلو فهمى افندى حضرتلرينك تقريظلرى .	١٠	١٤
عطوفتلو احمد مدحت افندى حضرتلرينك مقالهسى .	١٥	١٦
سعادتلو مرادبك افندى حضرتلرينك بند مخصوصى .	١٧	١٩
باب ثالث — تكاليف بالواسطه‌دن «طه» كمرك رسمى .	٢٠	٢٨
فصل اول — كمرك رسمنك اجمالاً تاريخى .		
برنجى بحث — كمرك رسمنك تعريفى .		
ايكنجى بحث — ازمنهٔ عتيقه داخلى كمركارى .	٢٨	٤٠
اوچنجى بحث — ازمنهٔ جديده داخلى كمركارى .	٤٠	٤٨
دردنجى بحث — ازمنهٔ عتيقه خارجى كمركارى .	٤٨	٥٥
بشنجى بحث — ازمنهٔ جديده خارجى كمركارى .	٥٥	٦٣
التنجى بحث — احوال دور عتيق .	٦٤	٧٨
يدنجى بحث — احوال دور جديد .	٧٨	٩٦
فصل ثانى — كمرك رسمنك اصول طرحى .	٩٧	١٠١
برنجى بحث — كمرك رسمنك قوانين وضعيهسى .		
ايكنجى بحث — كمرك رسمنك قوانين طبيعيهسى	١٠١	١٠٩
اوچنجى بحث — امتعه واشياى اجنبيه‌نك تعين ماهياتى	١١٠	١١٤
دردنجى بحث — رسم كمرك طرح اولنيان اشيا .	١١٤	١١٧
استطراد — سربستى تجارت وحمايهٔ تجارت .	١١٧	١٢٨
فصل ثالث — كمرك رسمنك اصول تحصيلى .	١٢٨	١٣٤

دفتر مقتصد

ازمنهٔ قديمه‌دن بو آنه قدر امور ماليهٔ دولت عليهٔ عثمانيه‌نك منابع
صدوريله صورت جريانى وبوكا متفرع معلومات تاريخيه وفنيه‌يى جامعدر

مؤلفى
مجلس مالیه اعضاسندن
سليمان سودى

برنجى جلد
طبع ثانى

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله طبع اولنمشدر

استانبول
(آرتين آسادوريان) شركت مرتبيه مطبعه‌سى — باب عالى جاده‌سنده نومرو ٥٢
١٣٠٧

Resim 1: *Defter-i Muktesid'in 1307/1889 yılında Mahmud Bey Matbaası'nda basılan Osmanlıca baskısının ilk sayfası ve fihristi*

11 Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*, 4-6; Ekrem Işın – İsmail Kara (ed.), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 2/570.

12 Bkz. Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*.

13 Vasıtasız vergiler; emlak, arazi patent, temettû, eşhas vergileri ve bedel-i askerîdir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/56-57.

14 Vasıtalı vergiler; mezrûât, hayvanât, gümrük, damga, müskirât ve saydiye resimlerinden müteşekkildir. Detaylı bilgi için bkz. Kenanoğlu, "Vergi" 43/56-57.

15 Matrah, verginin tarh edildiği mahaldir. Mahal, şahıs veya maldan ibarettir. Matrahın şahıs olduğu durumlarda kişinin ekonomik gücü ve malvarlığı hesap edilerek tespit edilen miktar mükelleften tahsil edilmektedir ki, buna *tekâlîf bilâ vasıta* denilmektedir. Matrahın mal olduğu durumda ise doğrudan –kişinin durumuna bakılmaksızın- maldan vergi alınmaktadır ki, buna *tekâlif bi'l-vasıta* denilmektedir. Bkz. Kenanoğlu, "Vergi" 43/57.

2. el-Mebâhisü'l-Mâliye fi'd-Devleti'l-Osmâniye

Eser Süleyman Sûdî Efendi'nin Osmanlı maliyesine dair değerlendirmelerini ve özellikle eleştirilerini ihtiva etmektedir. Vergi sistemine dair önemli analizlerde bulunan Süleyman Sûdî, özellikle Tanzimat'a kadar mevcut olan vergilere odaklanarak uygulamaya dair tespit ettiği hataları ortaya koymakta ve genel hatlarıyla ele alarak değerlendirmektedir. Eser ilk kez *Vakit* gazetesinde tefrika olmuş ve ardından basımı gerçekleşmiştir.[16]

3. Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye

Süleyman Sûdî Efendî'nin *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye* adlı eseri, isminin de işaret ettiği üzere, gerek Osmanlı meskûkâtına[17] gerekse yabancı meskûkâta dair telif edilmiş bir eser olup bu hususiyetiyle alanında ilk eser olarak kabul edilmektedir. Sûdî Efendî Darphane müdürlüğü (Meskûkât-ı Şâhâne) vazifesi sırasında kaleme aldığı bu eserinde yaşadığı döneme dek Osmanlı Devleti'nde para basımı, bunların ayar ve cinsleri ile basıldığı madenler vb. hususları etraflıca ele almaktadır.

Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye dört bölümden (bâb) oluşmaktadır. Her bir bölüm/bâb de kendi içerisinde fasıllarla alt başlıklara ayrılmaktadır.

Birinci bölüm: Bu bölüm meskûkât ve nükûdun tarifi, Osmanlı meskûkât tarihine dair genel bir perspektif, kullanılan para cinsleri, meskûkâta ölçüt kılınan ağırlık, değer ve ayarlara dair bilgiler ihtiva etmektedir.

İkinci bölüm: Bu bölümde altın ve gümüş sikkelerin ayarlarının tespit usulü; İngiltere, Hindistan, Fransa, Almanya ve Amerika'daki para basımı ve takip edilen metot ile tespit edilen mevcut ölçü ve ayar kurallarının tedavüldeki tüm paralara nasıl uygulanacağı hususları ele alınmaktadır.

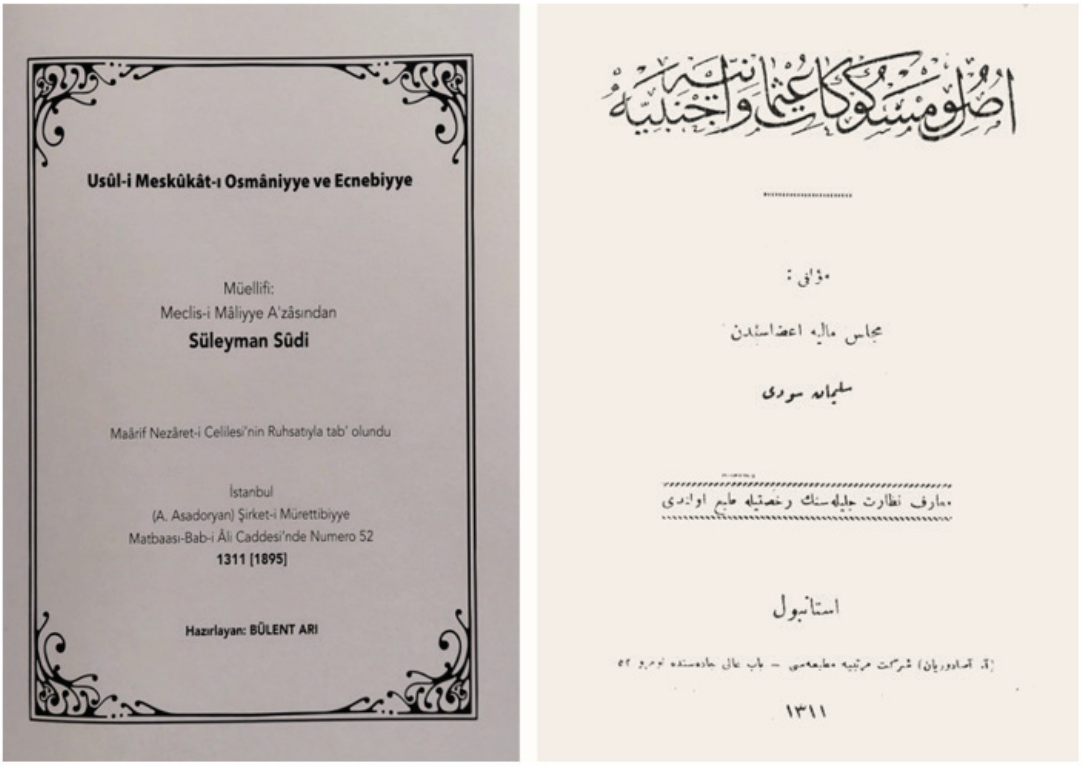
Üçüncü bölüm: Bu bölümde altın ve gümüşün mübadele aracı oluşu ve değer tespitinde temel ölçüt olması açısından tarihi seyri, -herhangi bir karışım olmaksızın- saf altın ve gümüşün birbiriyle mübadelesinde takip edilen metot ile değer tespitinde ölçüt olması açısından öncelikle altının mı yoksa gümüşün mü kullanıldığı açıklanmaktadır.

Dördüncü bölüm: Bu bölümde ise meskûkâta dair genel bilgilerin verilmesinin yanı sıra Darphane'nin tarifi, teşekkül ettiği şubeleri ve bunların görevleri ele alınmakta, bunun yanı sıra çeşitli mevzulara ilişkin kararname, layiha ve irade-i seniyye örnekleri yer almaktadır.

Eser İstanbul Arkeoloji Müzesi meskûkât uzmanlarından olan İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk tarafından yayıma hazırlanarak 1982 yılında Enderun Kitabevi eliyle basılmıştır. Bu baskı bir tıpkıbasım mahiyetindedir ve kısa açıklamalar da ihtiva etmektedir. Daha sonra *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye* isimli eser Bülent Arı tarafından Latin harflerine çevrilmiş ve 2021 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü tarafından basılmıştır. Bu yeni baskıda takip edilen metodu, eserin dil ve terminoloji hususiyetleri itibariyle aslına sadık kalınarak -herhangi bir sadeleştirme yapılmaksızın- Latin harfleriyle basılması, çeşitli görsellerle ve meskûkât alanına dair kıymetli ek bilgilerle zenginleştirilmesi şeklinde özetlemek mümkündür.

16 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/295; Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*, 25-26.

17 "Basılmış madeni paralar ve bu alanla ilgili bilim dalı, nümismatik" şeklinde tanımlanan meskûkât kavramı için bkz. Tekin, "Meskûkât", 29/317-318. Ayrıca meskûkâta dair kısa bilgi için bkz. Süleyman Sûdî, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye*, nşr. Bülent Arı (İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2021), I-III (Giriş).

Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye

Müellifi:
Meclis-i Mâliyye A'zâsından
Süleyman Sûdi

Maârif Nezâret-i Celilesi'nin Ruhsatıyla tab' olundu

İstanbul
(A. Asadoryan) Şirket-i Mürettibiyye
Matbaası-Bab-i Âli Caddesi'nde Numero 52
1311 [1895]

Hazırlayan: BÜLENT ARI

Resim 2: *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye'nin Osmanlıca baskısının ilk sayfası ile Latin harfli baskısının ilk sayfası*

3. Tabakât-ı Müneccimîn

Eser, genel olarak İslâm dünyasında ve özelde Osmanlı Devleti döneminde yetişen bazı astronomi uzmanlarının/âlimlerinin biyografilerini ele almaktadır. Muhtevası itibariyle sahasında ilk ve tek olma özelliğine sahiptir. Süleyman Sûdî Efendi'nin *Tabakât-ı Müneccimîn*'i hangi tarihte kaleme aldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte onun yaşantısının son dönemlerinin ürünü olduğu düşünülmektedir. Müellifin vefatı, eserin telifinin ardından temize çekilmesi ve müşahhas bir hale gelmesine mani olduğundan eserin ilim çevrelerine sunulmasını da geciktirmiştir.[18]

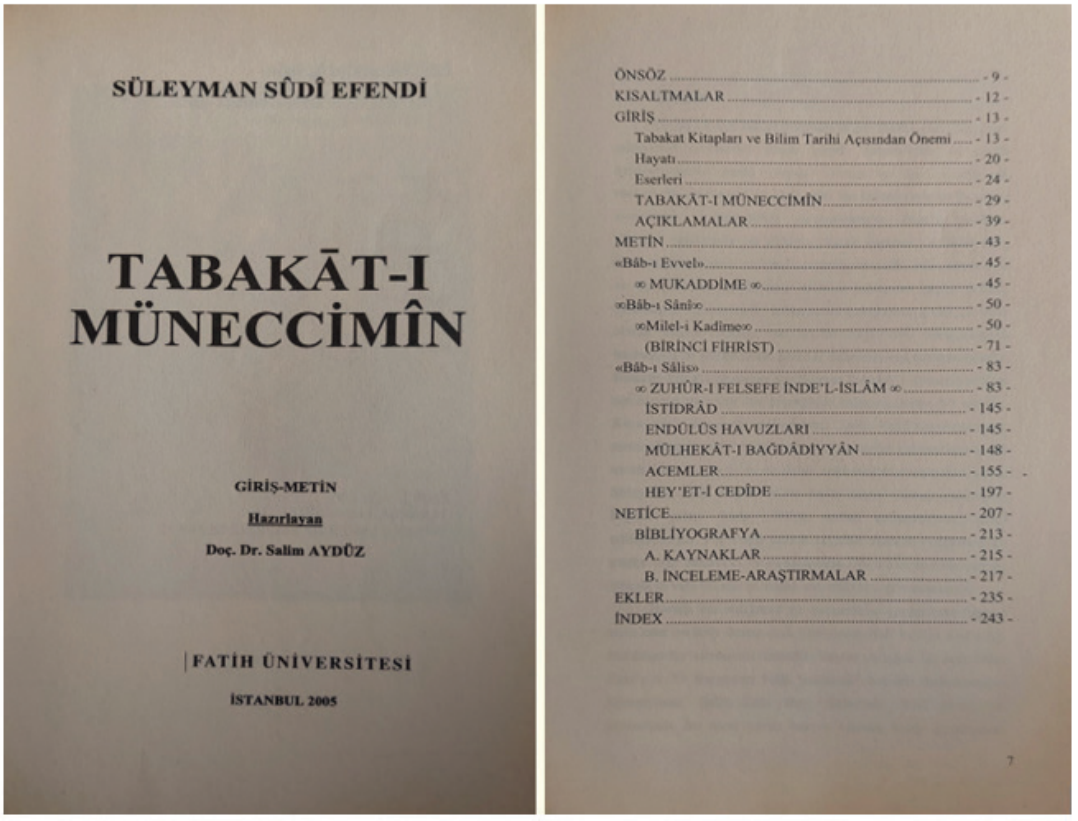
Tabakât-ı Müneccimîn üç bölümden (bâb) oluşmaktadır. Bu bölümlerin ana başlıkları sırasıyla *Mukaddime*, *Milel-i Kadîme* ve *Zuhûr-ı Felsefe İnde'l-İslâm* şeklindedir. Birinci bölümde astronomi[19] tarifi, tarihi ve kısımları yer almaktadır. İkinci bölümde çeşitli devletler (Keldânîler, Mısırlılar, Hindler ve Çinliler gibi) ve medeniyetler çerçevesinde astronomi çalışmaları ele alınmakta ve astronominin tarihsel süreç içerisinde elde ettiği birikim ve değişime temas edilmektedir. Böylelikle aynı zamanda farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yetişen astronomi uzmanlarından ve onların ortaya koymuş olduğu çalışmalardan da bahsedilmektedir. Öyle ki Süleyman Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*'de M.Ö. 540-M.S. 762 yıllarını kapsayacak şekilde, bu tarihler arasında yaşamış ve yetişmiş önde gelen astronomi uzmanlarını zikretmektedir. Üçüncü bölümde ise felsefenin ve onunla ilişkili diğer ilimlerin İslâm coğrafyasında ortaya çıkışı, tarihsel seyri ve gelişimi ele alınmaktadır. Yukarıda da zikredildiği gibi, eserde

[18] Eseri yayıma hazırlayan Salim Aydüz, *Tabakât-ı Müneccimîn*'e Süleyman Sûdî Efendi'nin torunu Süleyman Sûdî Çoban'ın kızı Noyan Borovalı aracılığıyla ulaşabildiğini aktarmaktadır. Bkz. Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*, (Müellifin önsözü).

[19] Süleyman Sûdî, astronominin "ilm-i hey'et" kavramıyla karşılandığını ifade etmektedir.

birçok astronomi uzmanının biyografilerinin yer almasının yası sıra gerek İslâm öncesi dönemde var olan gerekse İslâm dünyasında tesis edilmiş olan rasathanelere de temas edilmektedir.[20]

Ayrıca Süleyman Sûdî'ye ait olma ihtimali bulunan *Takvîm-i Dâimî* isimli bir eserin varlığından söz edilmektedir.[21] Ancak bu konuda kesin kanaat oluşturacak veriler mevcut olmadığından hâlihazırda söz konusu eseri Süleyman Sûdî'ye nispet etmek mümkün görünmemektedir. Bunun dışında Süleyman Sûdî'nin astronomi alanına mahsus olmak üzere *Hey'ete Dair Bazı Kuyûdât*, *İlm-i Hey'ete Dair Bazı Kuyûdât-ı Nâkısa* isimli eserleri de bulunmaktadır.[22]

SÜLEYMAN SÛDÎ EFENDİ

TABAKĀT-I MÜNECCİMÎN

GİRİŞ-METİN

Hazırlayan

Doç. Dr. Salim AYDÜZ

FATİH ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL 2005

ÖNSÖZ - 9 -
KISALTMALAR - 12 -
GİRİŞ - 13 -
Tabakat Kitapları ve Bilim Tarihi Açısından Önemi - 13 -
Hayatı - 20 -
Eserleri - 24 -
TABAKĀT-I MÜNECCİMÎN - 29 -
AÇIKLAMALAR - 39 -
METİN - 43 -
«Bâb-ı Evvel» - 45 -
∞ MUKADDİME ∞ - 45 -
∞Bâb-ı Sânî∞ - 50 -
∞Milel-i Kadîme∞ - 50 -
(BİRİNCİ FIHRİST) - 71 -
«Bâb-ı Sâlis» - 83 -
∞ ZUHÛR-I FELSEFE İNDE'L-İSLÂM ∞ - 83 -
İSTİDRÂD - 145 -
ENDÜLÜS HAVUZLARI - 145 -
MÜLHEKĀT-I BAĞDÂDİYYÂN - 148 -
ACEMLER - 155 -
HEY'ET-İ CEDİDE - 197 -
NETİCE - 207 -
BİBLİYOGRAFYA - 213 -
A. KAYNAKLAR - 215 -
B. İNCELEME-ARAŞTIRMALAR - 217 -
EKLER - 235 -
İNDEX - 243 -

Resim 3: *Tabakât-ı Müneccimîn'in Latin harfli baskısının ilk sayfası ile içindekiler sayfası*

Kaynakça

Bal, Mehmet Akif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975.

Işın, Ekrem - Kara, İsmail (ed.). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (ed.). *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2. Basım, 2011.

Kenanoğlu, Mustafa Macit. "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/52-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

20 Detaylı bilgi ve aynı zamanda esere dair açıklamalar için bkz. Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*, (nşr. Salim Aydüz).

21 Bkz. Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*, 27.

22 Bkz. Sûdî Efendi, *Tabakât-ı Müneccimîn*, 26-27.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. çev. Seyit Ali Kahraman. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Sûdî Efendi, Süleyman. *Tabakât-ı Müneccimîn*. nşr. Salim Aydüz. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları, 2005.

Sûdî, Süleyman. *Osmanlı Vergi Düzeni (Defter-i Muktesid)*. nşr. Mehmet Ali Ünal. Isparta: y.y., 1996.

Sûdî, Süleyman. *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye*. nşr. Bülent Arı. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2021.

Tekin, Oğuz. "Meskûkât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/317-318. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

ŞAKİR AHMED PAŞA VE ESERLERİ

Mahmut AYYILDIZ[*]

Hayatı

Şâkir Ahmed Paşa, alim, şair ve edip bir devlet adamıdır. Biyografi kaynakları ve şair tezkirelerinde Trabzon'da dünyaya geldiği belirtilmekle birlikte doğum tarihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Şâkir Paşa, ilk öğrenimini memleketi Trabzon'da tamamladıktan sonra yüksek öğrenim görmek ve çeşitli devlet kademelerinde görev almak için İstanbul'a gitti. Sesinin güzelliği sayesinde Enderun-ı Hümâyûn'a kabul edildi ve aynı zamanda padişahın giyim-kuşamından sorumlu Tülbent ağalığı görevine getirildi. Enderun'dan mezun olduktan sonra hâcelik payesi aldı ve Darbhane-i Âmire'de önce sâhib-i ayar[1] memurluğuna, daha sonra 1213/1798 yılında darphane müdürlüğüne tayin edildi. Aynı dönemde Darbhane-i Âmire imamlığı görevini de üstlendi. Şâkir Paşa darphane müdürlüğü ve imameti görevlerini üç yıl süresince sürdürdü ancak 1216/1801 yılında azledildi ve bir müddet devlet dairelerinde görev alamadı. Altı yıl süren bu fetret döneminden sonra 1222/1807 yılında askerin lojistik ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu Akdeniz Nüzûl Eminliği'ne[2] atandı. Bir yıl sonra tekrar Darbhâne müdürlüğüne getirildi. 1225/1810 yılında vezir rütbesiyle Sadaret Kaymakamlığına[3] terfi etti. Ancak bir yıl sonra açığa alınarak Gelibolu'ya sürgün edildi ve sürgünün hemen ardından emekliye sevk edildi. Şâkir Paşa, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı bir kaside ile dile getirerek tekrar vazifeye iade edilmesini ve Kütahya vilayetine atanmasını talep etti.[4] Talebi kabul edilen Şâkir Paşa, 1229/1813 yılında Kütahya'ya Anadolu Valisi olarak tayin edildi. Buradaki görevinin henüz ikinci yılını tamamlamadan Mora Valiliği'ne gönderildi. 1233/1818 yılında Mora'da kötürüm hastalığına yakalanan Şâkir Paşa, görevden

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, mahmutayyildiz@trabzon.edu.tr

1 Sahib-i ayar, darphane görevlilerinden biridir ve madeni paraların teknik işlerinden sorumludur. Bu memur, madeni paraların ağırlık ve ölçülerinin devletin belirlediği standartlara uygun olup olmadığını kontrol eder. Sahib-i ayar, darphanede kalite kontrolünü sağlayarak, halka dolaşıma sunulan paraların standartlara uygun ve doğru değerlere sahip olmasını temin eder. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), "Sahib-i Ayar", 3/93.

2 Nüzul emini, savaş zamanlarında ordu İstanbul'dan ayrılıp sınıra varıncaya kadar halktan topladığı para ve erzakları güvenli yerlerde saklanmaktan sorumlu memurdur. Bk. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "Nüzul Emini", 2/710.

3 Sadaret kaymakamı, vezir rütbesindeki kişidir ve sadrazamlar sefere çıktıklarında onların yerine geçer. Eğer sadrazam padişahla birlikte sefere çıkmışsa veya herhangi bir nedenle hem padişah hem de sadrazam İstanbul'da bulunmuyorsa, bu görevi üstlenen kişiye Âsitâne veya İstanbul kaymakamı denilirdi. Bk. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "Sadaret Kaymakamı", 3/79-80.

4 Şâkir Ahmed Paşa Trabzonî, *Kasîde* (Ankara: Millî Kütüphane, Yazmalar, 810), 45a.

affını talep ederek saray hekimlerine tedavi olmak için İstanbul'a döndü. 1234/1819 yılında İstanbul'da vefat etti ve Eyüp Sultan'da Mihrişah Sultan Türbesi'nin haziresine defnedildi.[5]

Sicill-i Osmânî'de ve Osmanlı arşivi belgelerindeki kayıtlara göre Şâkir Ahmet Paşa'nın Müderris Mehmed Âtıf Bey adında bir oğlu ve Ahmed Sermed Paşa adında bir torunu vardır.[6]

Şâkir Paşa'nın ardından yazılan mersiyelerde Mütercim Âsım Efendi'nin oğlu Hâmid Efendi "Hâmid-i mansıb-ı 'adn ola bu Şâkir Paşa"[7] beyiti ile ve Seyyid Mustafa Talib Efendi ise "İtdi Firdevs'e sefer bu sene Şâkir Paşa"[8] beyiti ile vefatına tarih düşürmüştür. Şâkir Paşa'nın mezar taşının ön yüzüne dua cümleleri ve kendisi hakkında bilgileri kıbleye bakan yüzüne ise Hâmid Efendi'nin mersiyesi nakşedilmiştir:

Huve'l-Bâkî
Cennet mekân merhûm ve mağfûr
el-Muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Gafûr
Sâbıkan Mora Vâlisi Ahmed
Şâkir Paşa'nın rûhiçün
el-Fâtiha
Sene 1234

Vâli-i mülk-i kemâl Ahmed Şâkir Pâşâ
Vüzerâ içre ser-efrâz idi mânend-i livâ
Zâtı olmuş idi mecmûa-i ilm ü irfân
Tab-ı pâkize mücellâ-yı füyûz-ı Mevlâ
Sâye-bahşâ-yı adâlet ile her mansıbda
Dâimâ eyler idi celb-i ḳulûb-ı fukarâ
Böyle bir cevher-i gencine-i fazl u dâniş
Hayf kim oldu türâb içre defin u ihfâ
Ahmed-i mürsele hem-sâye kılıp cennette
Şâkir-i en'um-ı dîdâr-ı azîz ede Hudâ
İntikâlin işitip söyledi Hâmid tarih
Hâmid-i mansıb-ı 'adn ola bu Şâkir Pâşâ (1234)

Resim 1: *Şâkir Paşa'nın mezar taşı ve çevrimyazısı*

5 Şakir Ahmed Paşa'nın hayatı ve üstlendiği vazifeler hakkında Osmanlı Arşivi'nden bazı belgeler için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zabtiye [C.ZB.], No: 1/3; Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Müteferrik Evrakı [A.M.], No. 6/48; Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye [C.ML.], No. 8/317; Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Adliye [C.ADL], 24/1440; Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun [HAT], No. 37/1854; Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye [C.DH.], No. 97/4814 vd. Ayrıca Şakir Ahmed Paşa'nın hayatı hakkında bilgi veren biyografi kaynakları ve tezkireler için bk. Fatîn Davud, *Fatih Tezkiresi* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016), 260; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye* (İstanbul: Matbaa-yı Âmire, H. 1311), 3/125; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311), 4/2823; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: MEB, 1951), 1/184; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1333), 2/265. Öte yandan Şâkir Ahmed Paşa'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri tez ve makale gibi güncel akademik çalışmalara konu olmuştur. Bk. Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/483; M. Sami Akaryalı, *Şâkir Ahmed Paşa Ravz-ı Verd (Edisyon Kritik ve Birinci Bölümün Günümüz Türkçesine Çevrimi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), VI-XXIII; Nuray Şahin, *Ahmed Şakir Paşa Divanı Metin-İnceleme*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 3-10; Mustafa Özkat, "Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa (öl. H.1234/1819) ve Dikkatlerden Kaçan Bir Eseri: Hulâsatü'l-Ahkâm", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 35 (2016), 195-246; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 / 1 (Haziran 2018), 214, 215; Canuse Akdeniz, *Şâkir Ahmed Paşa'nın "Ravz-ı Verd" ve "Tertib-i Nefs" Eserlerinin Transkripsiyonu* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 1-26; Alim Yıldız, "Şakir Ahmed Paşa", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023).

6 Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye [C.ML.], No. 320/13175; Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı [C.ML.], No. 503/72; Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun [HAT], No. 754/35629; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/125.

7 Hâmid Efendi b. Âsım Efendi,, "Mersiye-i der Hakk-ı Vefât-ı Ahmed Şâkir Paşa", *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 810), 57b.

8 Seyyid Mustafa Talib Efendi, "der-Hakkı Vefât-ı Pâşâ-yı Merhûm" *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id* (Ankara: Millî Kütüphane, Yazmalar, 810), 57b.

Resim 2: *Mihrişah Sultan Türbesi'nin güneydoğu cephesinde metfun bulunan Şakir Ahmed Paşa'nın kabr-i şerîfi*

Eserleri

Şâkir Ahmed Paşa'nın mesnevi tarzında kaleme aldığı üç manzum eseri ve farklı şiir mecmualarında dağınık halde bulunan yirmiye yakın divan tarzı şiirler bulunmaktadır.

1. Tertîb-i Nefîs

Tertîb-i Nefîs terkibi "sıra, düzen, dizgi" anlamına gelen tertîb ile "çok değerli, kıymetli, güzide" anlamındaki nefîs kelimesinden oluşan Farsça bir sıfat tamlamasıdır. Mesnevi tarzında kaleme alınan bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet ve sûrelerin dizilişini ve surelerdeki âyet sayılarını konu edinmektedir. Türkiye'de nadir eserler koleksiyonuna sahip kütüphanelerde eserin çok sayıda yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır. Eserin hem yazma hem de matbu nüshaları müellifin Ravz-ı Verd isimli eseriyle birlikte istinsah edilmiş veya neşredilmiştir. Bu yazma ve matbu nüshalarda müellif tarafından daha geç kaleme alınmış olmasına rağmen önce Ravz-ı Verd isimli esere daha sonra ise Tertîb-i Nefîs'e yer verilmiştir. Tertib-i Nefîs'in başında takriz kabilinden Anadolu Kazaskeri Muhammed Hafîd Efendi'ye ait 18 beyitlik ve Asım Efendi'ye ait 19 beyitlik manzumeler bulunmaktadır. Her iki devlet adamı da şiirlerinde Şâkir Ahmed Paşa'nın faziletlerinden ve eserinin inceliklerinden bahsederek müellif için hüsn-, hitâm ve dâreyn saadeti niyaz etmişlerdir. Bu takriz yazıları eserin müellife aidiyetini ispat eden en açık delillerdir. Zira her iki şiir de Şâkir Ahmed Paşa hayatta iken yazılmış ve eserin ilk yazma nüshalarının başına eklenmiştir. Kütüphanelerin katalogları üzerinden yaptığımız taramalarda Tertib-i Nefîs'e ait yedi farklı yazma nüsha tespit ettik. Bu nüshalarda iki tanesi, henüz Şâkir Ahmed Paşa hayatta iken kaleme alınmıştır. Eserin yazma nüshaları arasında istinsah tarihi bilinenleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4199/1, vr. 1b-28b. (İstinsah Tarihi: 1228/1813)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 6344, vr. 43b-69b. (İstinsah Tarihi: 1232/1816.)

Ankara Milli Kütüphane Yazmaları, 4044/2, vr. 43b-70b. (İstinsah Tarihi: 1232/1816)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 2293, vr. 38b-56b. (İstinsah Tarihi: 1238/1822)

Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1181/2, 53b-89a. (İstinsah Tarihi: 9 Şevval 1244/14 Nisan 1829)

Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4571/2, 37b-55b. (İstinsah Tarihi: 1262/1845)

Ayrıca Şâkir Ahmed Paşa'nın bu eseri yine *Ravz-ı Verd* isimli mesnevisiyle birlikte tek sefere mahsus olarak 11 Cemâziyelâhir 1269 (22 Mart 1853) tarihinde Takvimhâne-i Âmire matbaasında neşredilmiştir.

Muhtevası

Mesnevi tarzında toplam 489 beyitten oluşan eser, *fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün* aruz ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Bu manzum eser ulûmu'l-Kur'ân bahislerinden fezâilü'l-Kur'ân, havâssu'l-Kur'ân, ihtilâfu'l-kurra, tertîbü's-süver, addü'l-âyât hakkında kısa bilgiler içermektedir. Üç ana bölümden teşekkül eden eserin giriş bölümünde her biri 18 beyitten oluşan 6 başlık yer almaktadır. Bu bölümdeki başlıkların tamamı Farsça olmakla birlikte beyitler Türkçe yazılmıştır. Şâkir Ahmed Paşa, giriş bölümünde Yüce Allah'a hamd ü senâ (1-8)[9], Peygamber Efendimize ve Onun âl ve ashabına tazim ve hürmetten (9-18) sonra eserin telif sebebi (19-36), beyitlerin tanziminde takip edilen yöntem (37-54), Cenâb-ı Hakk'a tazarru ve niyaz (55-72), Kıraat imamları (93-90) ve bu imamların surelerdeki âyet sayısıyla ilgili ihtilafları (91-108) hakkında açıklamalar yapmaktadır. Şair eserini *Tertib-i Nefîs* diye isimlendirdiğini (51) bildirmekte bu isim ebced hesabıyla eserin Hicrî 1212 tarihinde kaleme alındığına işaret etmektedir. Eserin telif gerekçesi olarak Kur'an-ı Kerîm'e hizmet edenler zümresine dahil olmak istediğini (30) dile getirmektedir. Ayrıca sûrelerin tertibi ve âyet sayısıyla ilgili Arapça birçok eser yazılmış olmasına rağmen Türkçede manzum bir çalışma bulunmadığının (34-35) altını çizmektedir. Eserde muteber kaynaklardan Şâtıbî'nin *Nâzımetü'z-zehr fî 'addi âyi's-süver* isimli eseri başta olmak üzere, Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Beyân*'ı ve Sehâvî'nin *Cemâlü'l-kurrâ*'sından (40-43) çokça istifade ettiğini bildirmektedir. Şâkir Ahmed Paşa, sûrelerin tanıtımı için bazı ilkeler (45-51) belirlemiş bu ilkeleri de eserin girişinde açıklamıştır. Buna göre öncelikle her sûrenin başına sûrenin ismini beyan eden ve Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğunu belirten bir başlık eklemiştir. Akabinde her sûre ile ilgili üç beyitlik açıklamalar yapmıştır. Birinci beyitte sûrenin ismi, Mushaf tertibinde kaçıncı sırada yer aldığı ve faziletleri hakkında bilgiler vermiştir. İkinci beyitte sûrenin toplam âyet sayısına işaret etmiştir. Üçüncü beyitte ise şayet sûrede secde âyeti varsa bunlar hakkında bilgi vermiş ve âyet fasılaları ile ilgili ihtilaflara değinmiştir. Son olarak düz yazı halinde bu ihtilaflı âyetlerle ilgili kıraat ekollerinin tercihlerine yer vermiştir. Sûrelerdeki âyetlerin sayısı ve tertibi konusunda altı kıraat aliminin tercihlerine atıfta bulunmuştur. Eserin mukaddimesinde bu alimlerin isimlerini şöyle sıralamaktadır (73-90): Mekke ekolünden İbn Kesîr, Medine ekolünden Ebû Ca'fer el-Kârî ve İsmail b. Ca'fer el-Ensârî, Kufe ekolünden Ebû Abdurrahman es-Sülemi, Basra ekolünden Âsım b. Behdele; Şam ekolünden Yahya b. Hâris ez-Zimârî. Eser tek başlıkta 36 beyitlik bir hatimeyle sona ermektedir. Bu bölümde böyle bir eseri vücuda getirme kudretini kendisine bahşettiği için Yüce Allah'a şükrünü (454-456) dile getirdikten sonra otuz cüze taksim edilen mushafın her bir cüzünün hangi ayetlerle başladığını ve bu ayetlerin hangi surede yer aldığını (460-489) birer beyitle açıklamaktadır.[10]

---

9 Parantez içerisinde belirtilen sayılar, eserde ilgili beyitlerin sırasına işaret etmektedir.

10 Şâkir Ahmed Paşa'nın *Tertîb-i Nefîs* isimli eserinin tenkitli neşri ve muhtevası hakkında daha detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Şahin, *Ahmed Şakir Paşa Divanı, Metin-İnceleme*, 12-47, 271-311; Akdeniz, *Şâkir Ahmed Paşa'nın "Ravz-ı Verd" ve "Tertib-i Nefs" Eserlerinin Transkripsiyonu*, 20-26, 190-276; Ramazan Sarıçiçek, "Tertîb-i Nefîs". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023).

Resim 3: *Tertîb-i Nefîs'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazma koleksiyonunda bulunan nüshasının ilk sayfası*

2. Ravz-ı Verd

Ravz-ı Verd gül bahçesi anlamına gelen Farsça bir isim tamlamasıdır. *Verd* kelimesini *vird* şeklinde okumak da mümkündür ki bu durumda *ravz-ı verd* zikir bahçesi anlamına gelir. Eserin muhtevasına bakıldığında *Ravz-i Vird* isminin esmâ-ı hüsnâ şerhine, *Ravz-i Verd* isminin ise Bedir ashabına telmihte bulunduğu söylenebilir. Eserin yazma nüshalarında ve 1269/1853 yılında hazırlanan ilk baskısında bu ihtilafı ortadan kaldıracak bir kayıt bulunmazken 1327/1919 yılında yapılan ikinci baskıda kelime *verd* olarak okunacak şekilde harekelendirilmiştir. Nitekim bizler de burada eserin matbu nüshasına itimat ederek *Ravz-ı Verd* ismini tercih ettik. *Ravz-ı Verd*, esmâ-ı hüsnâyı şerh eden ve Bedir Savaşı'na katılan sahabilerin faziletleri hakkında bilgi veren yine mesnevi tarzında yazılmış bir eserdir. *Ravz-ı Verd* ismi ebced hesabıyla eserin telif tarihi olan Hicrî 1216 senesine işaret etmektedir. Eser 28. Osmanlı Padişahı III. Selim'e ithaf edilmiştir. Padişaha takdim edilmiş olması hasebiyle başta Topkapı Sarayı Kütüphanesi olmak üzere Türkiye'deki Yazma Eserler Kütüphanelerinde eserin pek çok nüshası bulunmaktadır. *Tertîb-i Nefîs'*te olduğu gibi bu eserin de yazma ve matbu nüshalarının başında bazı devlet adamlarına ait takrizler bulunmaktadır. Bu takrizlerden ikisi manzum birisi nesir şeklinde kaleme alınmıştır. Rumeli Kazaskeri İsmet Bey 19 beyitlik manzumesinde Şâkir Ahmed Paşa'nın çalışma disiplininden ve faziletli kişiliğinden bahsetmiş ve *Ravz-ı Verd* isimli eserinin hem esmâ-ı hüsnâ şerhinin hem de Bedir Ashabıyla ilgili bölümlerin ilmi derinliğinden dolayı kendisini tebrik etmiştir. III. Selim döneminde Nakîbuleşrâflık ve Rumeli Kazakerliği görevini üstlenen Mehmed Ataullah Efendi, 18 beyitten oluşan takriz yazısında *Ravz-ı Verd*'in dil, üslup ve muhteva bakımından benzersiz bir başyapıt olduğunu vurgulamıştır. Eserin başlangıcında yer alan bu manzumelerin tamamı Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Mekke-i Mükerreme Kadısı Mehmed Münîb Efendi'nin nesir şeklinde kaleme aldığı takriz yazısı ise Arapçadır. O da tıpkı diğer takriz yazılarında olduğu gibi Şâkir Ahmet Paşa'nın faziletlerinden ve eserin inceliklerinden bah-

setmiş ve tebriklerini bildirmiştir. Eserin padişaha takdim edilmiş olması, müellif hayatta iken istinsah edilen nüshaların günümüze ulaşması ve bu nüshaların başında yer alan takriz yazıları eserin müellife aidiyetini tartışmasız kılmaktadır. Kütüphane kayıtlarında eserin müellif nüshası bilinmemekle birlikte müellifin yaşadığı dönemde istinsah edilmiş çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Eserin yazma nüshalarından istinsah tarihi bilinenleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, No: 889, 41 vr. (İstinsah tarihi: 1217/1802).

İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, No: 890, 41 vr. (İstinsah tarihi: 1217/1802).

İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 397, 1b-48a (İstinsah tarihi: 11 Cemâziyelâhir 1217/ 9 Ekim 1802).

İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4199/2, 31b-72a (İstinsah tarihi: 1228/1813).

Ankara: Milli Kütüphane Yazmaları, 4044/2, 2b-41a. (İstinsah Tarihi 1232/1816)

İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 6344, 1b-43a (İstinsah Tarihi: H. 1232/1816-7).

İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, 2293, 1b-37b (İstinsah Tarihi: 1238/1822-3).

İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1181/1, 1b-53a (İstinsah Tarihi: 9 Şevval 1244/14 Nisan 1829).

Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4571/1, 1b-36b (İstinsah tarihi: 1262/1845-6).

Eserin çok sayıda yazma nüshasının yanı sıra matbaanın yaygınlaşmasıyla beraber iki farklı baskısı yapılmıştır. İlk baskı, 1269/1853 yılında Tertîb-i Nefîs isimli eserle birlikte, ikinci baskı ise 1327/1919 yılında müstakil olarak hazırlanmıştır.

İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 11 Cemâziyelevvel 1269.

İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1327/1909.

Muhtevası

Ravz-ı Verd adlı manzum eser toplamda 982 beyitten oluşmaktadır. Bu eser, mukaddime, iki ana bölüm ve hatime olmak üzere dört bölümden meydana gelir. Her bir bölüm, kendi içerisinde giriş, gelişme ve sonuç gibi alt bölümleri barındırır.

a- Mukaddime: Şâkir Ahmed Paşa toplam sekiz başlıktan oluşan 141 beyitlik bir mukaddime ile eserine giriş yapmaktadır. Bu bölümde başlıkların tamamı Farsça olmakla birlikte beyitlerin bir kısmı Arapça bir kısmı da Türkçe yazılmıştır. Mukaddimenin başında üç ayrı başlık altında her işe besmele ile başlamanın (1-13), Allah'a hamd ve sena etmenin (14-24) ve Peygamber Efendimize salat ve selam getirmenin (25-35) faziletine dair açıklamalar yapılmaktadır. Akabinde besmele, hamdele ve salveleden oluşan (36-50) hutbe sadedinde Arapça beyitlere yer verilmektedir. Mukaddimede sadece bu bölüm Arapça olarak kaleme alınmıştır. Şair konuya tevhit bahsiyle (51-71) giriş yapmaktadır. Burada Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde ortağı bulunmadığına vurgu yapan âyetlerden iktibaslar yapmaktadır. Şair, sebeb-i telif bölümünde Allah'ın lütuf ve ihsanına nail olmayı hedeflediğini ifade etmekte ve bu hedef doğrultusunda kelam kaynaklarında detaylı bir şekilde açıklanan (86-89) esmâ-ı hüsnâya ilişkin konuları burada özlü bir üslupla yeniden ele almak istediğini (99) bildirmektedir. Müellif esmâ-ı hüsnâyı

şerh ederken başta Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-esnâ* ve Beyzâvî'nin *Müntehe'l-münâ* isimli eseri olmak üzere birçok şerh ve haşiyeden yararlandığının (94-97) altını çizmektedir. Yine sebeb-i telif bölümünde eserin adının *Ravz-ı Verd* olduğunu (115) bildirmektedir. Bu isim ebced hesabıyla eserin telif tarihi olan Hicrî 1216 yılına işaret eder. Şair son olarak dua, niyaz ve bazı öğütlerle (117-141) mukaddime bölümünü tamamlamaktadır.

b- Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ: Aruzda *fâʿilâtün mefâʿilün fâʿilün* ölçüsüyle yazılan esmâ-i hüsnâ şerhi bölümü toplam 479 beyittir. Şâkir Ahmed Paşa 99 ismin tespiti ve tertibinde güvenilir hadis kaynaklarından Tirmizî ve İbn-i Mâce'nin *Sünen* isimli eserlerinde yer alan rivayetleri[11] esas almıştır. Genel olarak Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını konu edinen 13 beyitlik bir girişle esmâ-ı hüsnâ şerhine başlamıştır. Allah'ın güzel isimlerini şerh ederken (156-454) müellifin takip ettiği yöntemi şöyle özetleyebiliriz: Şair öncelikle her ismi bir konu başlığı olarak değerlendirmekte ve her bir isimle ilgili üç beyitlik açıklama yapmaktadır. İlk iki beyitte ilgili ismin anlamı ve kapsamı üzerinde dururken bazen benzer anlamlı diğer isimlere de göndermeler yapmaktadır. Üçüncü beyitte ise isimlerin özel niteliklerden ve çokça zikredilmesi durumunda elde edilecek dünyevi ve uhrevi faydalardan bahsetmektedir. Bazen de aralarında anlam yakınlığı bulunan el-Hayyu - el-Kayyûm veya el-Evvel - el-Âhir gibi isimleri birleştirerek tek başlık altında altı beyit halinde açıklamaktadır. İsimleri açıklarken âyet ve hadislerden de yararlanmıştır. Âyetin tamamını zikretmeyip beyitlerin cümle yapısına ve aruz ölçüsünü dikkate alarak bir veya iki kelimesini iktibas etmektedir. Eserin dili çok ağdalı olmakla birlikte zaman zaman Arapça beyitlere de yer verilmektedir. Şâkir Ahmed Paşa esmâ-ı hüsnâ şerhinin sonunda Allah'ın sıfatlarını konu edinen bazı ayetlere telmihte bulunmakta (455-457) ve dua ve niyaz içerikli Arapça beyitlere (458-468) yer vermektedir. Bu bölümün son beyitlerinde, eserin Bedir ashabıyla ilgili bahislerle (478) devam edeceğini haber vermektedir.

c- Gazve-i Bedir: Esmâ-i hüsnâ şerhiyle aynı aruz ölçüsüne sahip olan bu bölüm, toplam 13 başlık ve 481 beyitten oluşmaktadır. Başlıkların tamamı Farsça olmakla birlikte beyitler çoğu zaman Türkçe benzen ise Arapça olarak kaleme alınmıştır. Şâkir Ahmed Paşa, bu bölüme Peygamber Efendimizin yüksek ahlakından, ona bahşedilen mucizelerden, fazilet ve izzetinin yüceliğinden bahseden uzun bir na't-ı şerîf ile (480-544) giriş yapar. Akabinde Peygamber Efendimizin nesebine ilişkin açıklamalar (545-571) yapar. Efendimizin soy kütüğünü yirmi birinci göbekten atası olan Adnan'a kadar detaylı bir şekilde sıraladıktan sonra bu listenin Hz. Adem'e kadar da uzatılabileceğini bildirir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soy ağacında zinaya bulaşmış kimse bulunmadığını (548) özellikle vurgular. "Gazve-i Bedr A'zamü'l-Gazavât" başlığı ile bu bölümün ana konusuna geçiş yapar. Burada Bedir gazvesinin nedenleri, savaş hazırlıkları ve sonuçları hakkında genel değerlendirmelerin ardından bu savaşa katılanları fazilet sırasına göre gruplandırarak isimleri, bazı meziyetleri ve vasıfları (633-653) hakkında bilgi verir. Şair, Bedir Savaşı'na katılanları öncelikle Muhâcir ve Ensar olmak üzere iki gruba ayırır. Muhacir grubunda (654-660) Hz. Peygamber (661-675), aşere-i mübeşşere (676-690) ve bunlar dışında kalan muhacir sahabilere (691-755) yer verirken Ensar grubunda (756-758) ise Evs (759-807) ve Hazrec (808-920) kabilesine mensup sahabilerden bahseder. Son olarak Bedir ashabını vesile kılarak Cennet nimetlerine kavuşmak için Cenâb-ı Hakk'a niyaz eder (921-941) ve Şeytan'ın tuzaklarına karşı miskin nefsine söz geçiremediğini itiraf ederek (942-960) bu bölümü tamamlar.

d- Hâtime: Şâkir Ahmed Paşa, sonuç bölümünde, eserini ithaf ettiği Sultan III. Selim hakkında bazı methiyelerden sonra İslam düşmanlarına karşı daima nusret elde etmesi ve yeryüzüne adalet dağıtan saltanatının pâyidâr olması için (961-979) dua ve niyazda bulunmaktadır. Eserin telifi hususunda

[11] Tirmizi, *el-Camiü'l-kebîr*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Da'avât", 82; İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, (Riyad: Şeriketü't-Tıba'âti'l-'Arabiyye, 1984/1404), "Du'â", 10.

kendisine tevfik lütfeden Cenâb-ı Hakk'a hamd ve senâ, Peygamber Efendimize salât ve selamlarla eserini hüsn-i hitâma (980-982) erdirmektedir.[12]

Resim 4: *Ravz-ı Verd'in Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi koleksiyonunda bulunan nüshasının ilk sayfası*

3. Hulâsatü'l-ahkâm

Hulâsatü'l-ahkâm, Arapça bir terkip olup "cevher, öz, özet, ana fikir, fezleke"[13] anlamına gelen hulâsa kelimesi ile "emir, buyruk, yargı, kural"[14] anlamındaki hüküm kelimesinin cemi sığası olan ahkâm kelimesinden oluşmaktadır. Sözlük anlamı itibariyle "hükümlerin özü" demektir. Mesnevi tarzında yazılan eser, ana hatlarıyla Kur'an sûrelerini tanıtmaktadır. Buna göre eserde birtakım remizler kullanılarak Kur'an sûrelerinin isimleri, Mushaf tertibi, âyet sayıları ve ana konuları hakkında bilgi verilmektedir. Eserin tek yazma nüshası olup Ankara Millî Kütüphane'nin Yazmalar bölümünde 06 Mil Yz A 810/3 numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kayıtlarına göre Şâkir Ahmed Paşa'nın divan tarzı bazı şiirlerini ve seyahatlerini ihtiva eden bu mecmua, 1230/1814 senesinde Kütahya'da Hisarcıklı-zâde Mehmed Sâlim Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Mecmuanın sonunda tam adı Müftî-zâde Mehmed Sâlim bin Mustafa Efendi el-Hâşimî el-Hüseynî el-Kayserî el-'Arîf be-Hisarcıklı-zâde olarak geçen bu zatın, Şâkir Ahmed Paşa'nın yanında yaverlik yapan resmî bir görevli olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu mecmuanın istinsah tarihi konusunda bazı şüpheler bulunmaktadır. Zira Şâkir Ahmed Paşa'nın vefat tarihi olan Hicrî 1234 yılına işaret eden iki tarih manzumesi de bu mecmuada yer almaktadır.[15] Tabii ki, bu tarih manzumelerinin sonradan mecmuaya eklenmiş olması da muhtemeldir.

---

12 Şâkir Ahmed Paşa'nın *Ravz-ı Verd* isimli eserinin tenkitli neşri ve muhtevası hakkında daha detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Akaryalı, *Şâkir Ahmed Paşa Ravz-ı Verd*, 1-77; Şahin, *Ahmed Şakir Paşa Divanı, Metin-İnceleme*, 12-47, 42-270; Akdeniz, *Şâkir Ahmed Paşa'nın "Ravz-ı Verd" ve "Tertib-i Nefs" Eserlerinin Transkripsiyonu*, 7-20, 39-275; Ramazan Sarıçiçek. "Ravz-ı Verd", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023).

13 Kadir Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2011), "halasa", 351.

14 Güneş, *Arapça Türkçe Sözlük*, "hakeme", 261.

15 Özkat, "Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa", 227, dip. 72.

Muhtevası

Fâʿilâtün mefâʿilün fâʿilün aruz ölçüsüyle yazılan Hulâsatü'l-ahkâm, toplam 135 beyitten oluşan mesnevi tarzı bir eserdir. Bu manzum eser, ulûmu'l-Kur'ân bahislerinden sûrelerin tertibi, âyet sayısı, faziletleri ve ana konuları hakkında genel bilgiler içermektedir. Şâkir Ahmed Paşa eserin başında 19 beyitlik bir mukaddimeye yer vermektedir. Bu mukaddimede eserin ismi, telif tarihi, yazılma amacı ve yöntemi hakkında açıklama yapmaktadır. Buna göre şair eserini *Hulâsatü'l-ahkâm* diye isimlendirdiğini bildirmektedir (18) ki bu isim ebced hesabıyla eserin telif tarihi olan Hicrî 1222 yılına işaret etmektedir. Yine sûrelerdeki âyet sayılarının tespiti konusunda Kûfe alimlerinin görüşlerini tercih etmekte (14), kıraat farklılıklarında ise yaşadığı bölgede yaygın olan Asım kıraatinin Hafs rivayetini (12) esas almaktadır. Şair, "Ey Allah'ım! Kur'an hürmetine bu kulunu rızanla memnun et." duasıyla mukaddimeyi tamamladıktan sonra "Gûş kıl nush u pehd-i mâhazarı / Dinle bir bir esâmî-i süveri" beytiyle sûreleri tanıtmaya başlamıştır. Bu ilk dizeden hareketle eserin nasihatname niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Buna göre her beyitte Mushaf tertibine göre ele alınan surelerin şekil ve muhtevaları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eserde sûre isimleri zikredilirken 109 sûre için en çok bilinen isimler tercih edilmiş Muhammed, Kalem ve İnsan sureleri için daha az bilinen Kıtâl, Nûn ve Dehr isimleri; Mutaffifin ve Alak sûreleri için ise bu isimleri çağrıştıracak ve yine aynı kökten türetilen Tatfîf ve İkra kelimeleri kullanılmıştır. Fakat 114 sûrenin isimleri bu şekilde beyitlere taşınırken zaman zaman zorluklar yaşanmış ve vezin hataları yapılmıştır. Her beyte ebced hesabıyla o beyitte ele alına surenin âyet sayısına işaret eden bir kelime ile başlanmıştır. Her beyitte, o beyitte ele alınan sûrenin ebced hesabıyla âyet sayısını gösteren bir kelime ile başlanmıştır. Yazma nüshada bu kelimeye işaret etmek için kırmızı renkli mürekkep kullanılmıştır. Eser başta olduğu gibi sonda da *Neczü'n-nazmi vehteva's-suver / men telâhâ tenâvele'd-dürer* şeklinde nasihat içerikli bir beyitle tamamlanmıştır. Sadece bu son beyti Arapça olan şiirde, genel itibariyle Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı ağdalı bir Türkçe hakimdir.[16]

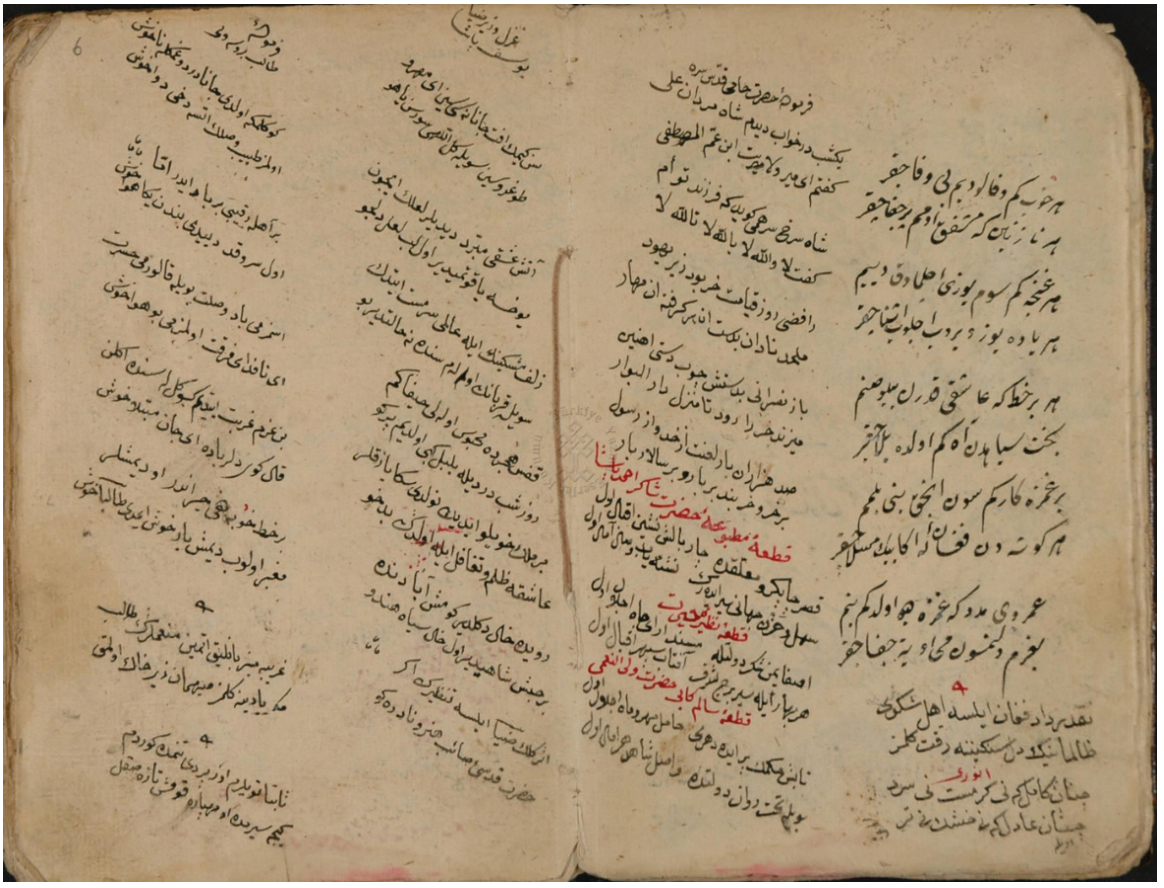

[16] Şâkir Ahmed Paşa'nın *Hulâsatü'l-ahkâm* isimli eserinin tenkitli neşri ve muhtevası hakkında daha detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Özkat, "Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa", 224-237.

Resim 5: *Hulâsatü'l-ahkâm'ın Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunan nüshasının ilk sayfası*

4. Divan Tarzı Şiirleri

Bazı kaynaklarda Şâkir Ahmed Paşa'nın Divan sahibi olduğu bildirilmekle birlikte günümüz kütüphane kayıtlarında buna dair bir ize rastlanmamaktadır. Ancak farklı şiir mecmualarında veya şair tezkirelerinde ona nispet edilen divan tarzı yazılmış şiirler de mevcuttur. Örneğin; Bağdatlı Şefkat Efendi (ö. 1242/1826) ve Fatîn Dâvud Efendi'nin (ö. 1283/1866) tezkirelerinde ve daha önce bahsi geçen *Hulâsatü'l-ahkâm* isimli mesnevinin de kayıtlı bulunduğu 06 Mil Yz A 810 numaralı mecmuada yirmiye yakın şiir kendisine nispet edilmektedir.[17] Ancak Şâkir Ahmed Paşa'ya nispet edilen şiirlerin sayısının bu kadar fazla olması onun Divan sahibi olduğunu göstermez. Zira kendisinin de bu şiirleri divan yazmak maksadıyla bir mecmuada bir araya getirmediği bilinmektedir.[18]

Resim 6: *Şakir Ahmed Paşa'ya ait bazı şiir ve tarih manzumeleri ihtiva eden ve Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 810 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan mecmuadan bir sayfa.*

17 Şefkat-i Bağdâdî, *Sefkat Tezkiresi* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 171-172; Fatîn Davud, *Fatih Tezkiresi*, 260; *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 810), 7a, 10b-16a, 18b, 21a-b, 37a, 39b-41a, 44b, 45ab, 49a, 50a, 54a-b, 55a-b, 56a.

18 Özkat, "Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa", 221.

Kaynakça

Akaryalı, M. Sami. *Şâkir Ahmed Paşa Ravz-ı Verd (Edisyon Kritik ve Birinci Bölümün Günümüz Türkçesine Çevrimi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Akdeniz, Canuse. Şâkir Ahmed Paşa'nın "Ravz-ı Verd" ve "Tertib-i Nefs" Eserlerinin Transkripsiyonu. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Bağdâdî, Şefkat, *Sefkat Tezkiresi* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017)

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: MEB, 1951.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1333.

Fatîn Davud. *Fatih Tezkiresi*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.

Güneş, Kadir. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 / 1 (Haziran 2018). 214,215;

Hoca Hâmid Efendi, *Mersiye-i der-Hakkı Vefât-ı Ahmed Şâkir*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 810. 57b.

İbn Mâce. *es-Sünen*. thk. Muhammed Mustafa A'zami. Riyad: Şeriketü't-Tıba'âti'l-'Arabiyye, 1984/1404.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1311.

Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Zabtiye [C.ZB.], No: 1/3.

Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Müteferrik Evrakı [A.M.], No. 6/48.

Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye [C.ML.], No. 8/317.

Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Adliye [C.ADL], 24/1440.

Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun [HAT], No. 37/1854.

Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye [C.DH.], No. 97/4814.

Özkat, Mustafa. "Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa (öl. H.1234/1819) ve Dikkatlerden Kaçan Bir Eseri: Hulâsatü'l-Ahkâm". *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 35 (2016). 195-246.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Sarıçiçek, Ramazan. "Ravz-ı Verd". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/ravz-i-verd

Sarıçiçek, Ramazan. "Tertîb-i Nefîs". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tertib-i-nefis

Seyyid Mustafa Talib Efendi. *der-Hakkı Vefât-ı Pâşâ-yı Merhûm*. Ankara: Millî Kütüphane, Yazmalar, 810. 57b.

Şahin, Nuray. *Ahmed Şakir Paşa Divanı Metin-İnceleme*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Şemseddin Sami. *Kâmûsu'l-a'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1311.

Tirmizi. *el-Camiü'l-kebîr*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Trabzonî, Şâkir Ahmed Paşa. *Kasîde*. Ankara: Millî Kütüphane, Yazmalar, 810. 45a.

Yıldız, Alim. "Şakir Ahmed Paşa". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sakir-ahmed-pasa

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993

ŞÂKİR ŞEVKET VE ESERLERİ

Metin BİLAL[*]

"*Anadolu'daki birkaç büyük şehrimiz gibi, yetiştirdiği aydınlarca kendi tarihi yazılan beldelerimizden birisi de Trabzon'dur*".

Prof. Dr. Mehmet Fahrettin Kırzıoğlu[**]

Hayatı

Osmanlı Devleti'nin son dönem yetiştirildiği aydınlardan biri olan tarihçi Şâkir Şevket 1874 yılında Trabzon'un Cami-i Kebir[1] Mahallesi'nde[2] dünyaya geldi. Babası Yemenici Mehmet Efendi'dir. Mehmet Efendi Trabzon'da ticaretle meşgul Durmuşoğulları ailesine mensuptu.[3] Şâkir Bey'in çocukluğuna dair çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak küçük yaşta babasını kaybettiği anlaşılmaktadır. Onun ifadesiyle bir yaz günü alışveriş için gittiği Ordu'da vefat etmişti. Çocuk yaşta yetim kalan Şâkir Bey dedesinin himayesinde kalarak ibtidaî tahsilini tamamladı.[4]

Şâkir Bey eğitimini tamamladıktan sonra üvey babasının da desteğini alarak ticarete atıldı. Böylece Soğan Pazarı'nda açtığı attar dükkânında iş hayatına başlamıştı. Bu dönemde bir yandan ticari hayatına devam ederken diğer yandan dönemin âlimlerinden olan Hacı Fehmi Efendi'den Arapça ve Farsça dersler almaya devam etti.[5] Şâkir Bey 1866 yılında henüz 19 yaşında iken en büyük destekçisi olan dedesini kaybetti. Böylece aile içindeki sorumluluğu bir hayli artmıştı. Bu durumda onun genç yaşta olgunlaşmasını sağladı. O yıllarda Trabzon'da üst tabakadan insanların vakit geçirdikleri yerlerin başında konakların selâmlıkları gelmektedir. Bu selâmlıklarda semtin ileri gelenleri toplanarak memleket meseleleri başta olmak üzere ilmi ve edebi konularda hoş sohbetler yaparlardı. Bu tarz sohbetlerin yapıldığı selâmlıklardan biri de Nihad Sami Banarlı'nın dedesi Alemdarzâde Emin Hilmi Efendi'nin Saray-ı Atik Mahallesi'ndeki konağıydı. Şâkir Bey de bu selâmlık sohbetlerine katılarak tarih ve edebiyat alanlarında Alemdarzâde Emin Hilmi Efendi'den oldukça istifade etmişti.[6]

Şâkir Bey bir müddet sürdürdüğü ticari hayatına son vererek Trabzon Vilâyeti İdare Meclisi kalemine memur olarak atanmıştı. Bir süre sonra Meclis Başkâtibi Şair Ziver Efendi'nin desteğiyle ikinci

[*] Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID:0000-0003-3150-8272, metinbilal61@hotmail.com

[**] Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu) Trabzon Belediyesi Kültür Yay. Trabzon 2001, s. 34

1 Cami-i Kebir 18. Yüzyılda Orta Hisar mevkiinde kurulmuş Müslüman Mahallesi'dir. Orta Hisar daha çok Trabzon şehrinin yöneticilerinin ve önemli kişilerin ikamet ettiği bir yerdir. Detaylı bilgi için bknz., Turan Açık, "Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", History Studies, Volume 9, İssue 5, December 2017, s. 49-50.

2 Kemal Karedenizli'nin verdiği bilgiye göre Şâkir Şevket Cami-i Kebir mahallesinde Ortahisar Camii karşısındaki cadde üzerinde bulunan iki katlı evde ikamet ederdi. Müverrih muhtemeldir ki bu evde dünyaya gelmiştir. Detaylı bilgi için bknz., Kemal Karadenizli, *Trabzon Tarihi*, Trabzon Kalkınma Cemiyeti Neşriyatı, Ankara 1954, s. 15.

3 Şakir Şevket, s.12;Fulya Üstün Demirkaya, Oğuz Kırcı, "Memleketini Anlatan Seyyahlar: Trabzonlu Seyyahların Metinlerinde Trabzon", *Selçuk Üni. Edebiyat Fak. Dergisi*, s 43, Konya 2020, s. 440.

4 Şakir Şevket, s. 12-13.

5 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, cilt 4, MEB., c İstanbul 1969, s. 1730.

6 Şakir Şevket, s. 14-15.

kâtipliğe yükseldi.[7] Memuriyet hayatına devam ederken iş yoğunluğunun artması sonucunda gözlerinde önemli derecede rahatsızlık meydana geldi. Bunun neticesinde kâtiplikten istifa ederek İstanbul'a gitti. Burada da kendine yeni bir meşgale edinerek gazetelerde yazmaya başladı. Ayrıca Zabtiye Nezâreti Mektubî[8] kaleminde de çalışmaktaydı[9]

Şâkir Bey bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Trabzon Valiliğine atanan Müşir Ahmed Rasim Paşa tarafından Trabzon'a getirildi. Başarısına ve liyakatine güvenen Trabzon valisi onu Vilâyet gazetesi başyazarlığına ve Mektubî Kalemi Mümeyyizliğine getirdi.[10] Şâkir Bey Trabzon'a döndükten sonra yaklaşık üç yıl sonra 1878 yılında vefat etmiştir. Şâkir Bey'in mezarının günümüzde tespit edilmesi oldukça güçtür. İbnülemin'in verdiği bilgiye göre Kavak Meydanı'nda bulunan Mir Mehmed türbesi ve Kadiri tekkesi civarındaki kabristanlığa defnedilmişti.[11] Muzaffer Lermioğlu'na göre ise İmaret Mezarlığı'na[12] defnedilmişti.[13] Ancak bahsi geçen bu iki mezarlık günümüzde tamamen kaldırılmıştır. Kemal Karadenizli'nin verdiği bilgiye göre İmaret Mezarlığı günümüzde Atapark olarak bilinen alanda bulunmaktaydı.[14]

Genç yaşta vefat eden Şâkir Bey 31 yıllık ömrüne iki cilt olarak kaleme aldığı Trabzon Tarihi ile 78 beyitten müteşekkil olan Şevketnâme-i Osmâni adlı eserleri sığdırmıştır. Ayrıca birçok gazel, kaside ve mezar taşı kitâbesi onun imzasını taşımaktadır.[15] Şâkir Bey'in tarihçi ve yazar kimliğinin dışında şairliği de ön plandaydı. Ancak şiirleri bütünüyle günümüze kadar ulaşamadı. İbnülemin bu durumu Şâkir Bey öldüğünde oğlunun henüz yedi yaşında olmasına ve babasının şiirlerine sahip çıkamadığına bağlamaktadır.[16]

Eserleri

1. Trabzon Tarihi (طربزون تاریخی)

Şâkir Bey'in en önemli eseri Trabzon Tarihidir. Çünkü Şâkir Bey'e kadar hiç kimse bir şehir tarihi kaleme almamıştı. Bu bakımdan Trabzon Tarihi şehir tarihi çalışanların başvuracağı önemli bir kaynak olmuştur. Şâkir Bey'in bu önemli eseri Maa'rif Nezaret-i Celilesi'nin ruhsatıyla Umran Matbaası'nda Fi 17 Şa'ban sene 1294(27 Ağustos 1877) tab' olunmuştur.[17] Şâkir Bey Trabzon Tarihi'ni iki cilt olarak kaleme almıştır. Eserde Trabzon tarihine dair kısım 278 sayfadan oluşmaktadır. Bu sayfaların dışında kalan kısımda ise Şevketnâme-i Osmâni adını verdiği manzum eseri ile Trabzon tarihiyle ilgili dönemin önemli şahsiyetlerinin ifadelerine yer vermiştir. Bu kısım 280 ile 305 sayfaları arasında yer almaktadır.[18]

---

7 Veysel Usta, "Trabzon Tarihi Yazarı Şâkir Şevket Bey Hayatı, Eserleri ve Hakkında Söylenilenler" *Kıyı Kültür ve Sanat Dergisi*, Mayıs 1989, sayı 38,s.8; İbnülemin Mahmut Kemal İnal,s.1730; Şakir Şevket, s. 15-16.

8 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra kurulan ve Osmanlı Devleti'nin iç güvenlik organizasyonunu sağlayan birimdir. Detaylı bilgi için bknz., Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi(1840-1869)" *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 25 S. 39, s. 200.

9 İbnülemin Mahmut Kemal İnal,s.1730; Şakir Şevket, s. 16.

10 Şakir Şevket, s. 16.

11 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, s. 1730.

12 İmaret Mezarlığı Gülbahar Hatun Türbesi'ni de içine alan geniş bir Osmanlı Dönemi Müslüman mezarlığıdır. Ruslar 1916 yılında Trabzon'u işgal ettiğinde tahrip ettikleri yerlerden biri de İmaret Mezarlığı olmuştur. Öyle ki Ruslar bu mezarlıkta bulunan mermer sütunların bir kısmını sökerek Rusya'ya götürmüşlerdi. Detaylı bilgi için bknz., Mehmet Akif Bal, "Trabzon'da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Şehir Kültürüne Etkileri", 1 Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu, İstanbul 2016, s. 692-93.

13 Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi* ve *Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1949, s. 49.

14 Kemal Karadenizli, s. 15.

15 Veysel Usta, s. 8.

16 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, s. 1730.

17 Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Umran Matbaası, İstanbul 1877, s. 307; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri:Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Tek. Üni. İlahiyat Fak. Der.*, cilt 5 sayı 1, Bahar 2018, s. 216.

18 Veysel Usta, s 8.

Muhtevası

Şâkir Bey Trabzon Tarihi adlı çalışmasını Türkçe kaleme almıştır. Bu da eseri oldukça değerli kılmaktadır. Müellif eserine besmele ile başladıktan sonra Tarih ilminin önemini vurgulamaktadır. Akabinde şehir tarihine dair İstanbul'un haricinde önemli bir çalışma olmadığından yakınmaktadır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed Han'ın fethettiği Trabzon gibi bir şehrin fethine, tarihine dair çok fazla malumata yer verilmediğinden söz etmektedir. Müellif eserini araştırmada ve yazmada yaşadığı zorlukları da kaleme aldıktan sonra Trabzon Tarihi'ni yazmaya başlamıştır. Şâkir Bey'in ifadesiyle:

«مملكتم اولان طربزونك احوال تاريخيه سني سائر محللرك وقوعاتنى بيلديكم قدر اولسون اوكرنمك ايچون چك چوق زحمتلره اوغراديغم حالده بزم تاريخلريمزدن استفهام مرام حاصل اوله ميوب روم و ارمنى لساتلرنده بولنان تاريخلره ده مراجعته مجبوريت حاصل اولمغله بونلردن الديغم معلومات ايله چكديكم محن ومشاقى پيش نظر انصاف و معطالعه يه آلنجه پارى اولاد وطندن بنم كبى بويله جستجوى حقيقت داهيهسنه دوچار اولنلره ممكن مرتبه قولايلق اولمق ايچون شودسترس اولهبيلديكم معلوماتى بزم عتيق و جديد تاريخ كتابلريله و كتب سائره ايله تطبيق و تدقيق ايدرك اخلاف وطنه بر يادكار تقديمينى آرزو ايدب (طرابزون تاريخى) ناميله اشبو كتابى تأليفه مباشرت ايلدم»[19]

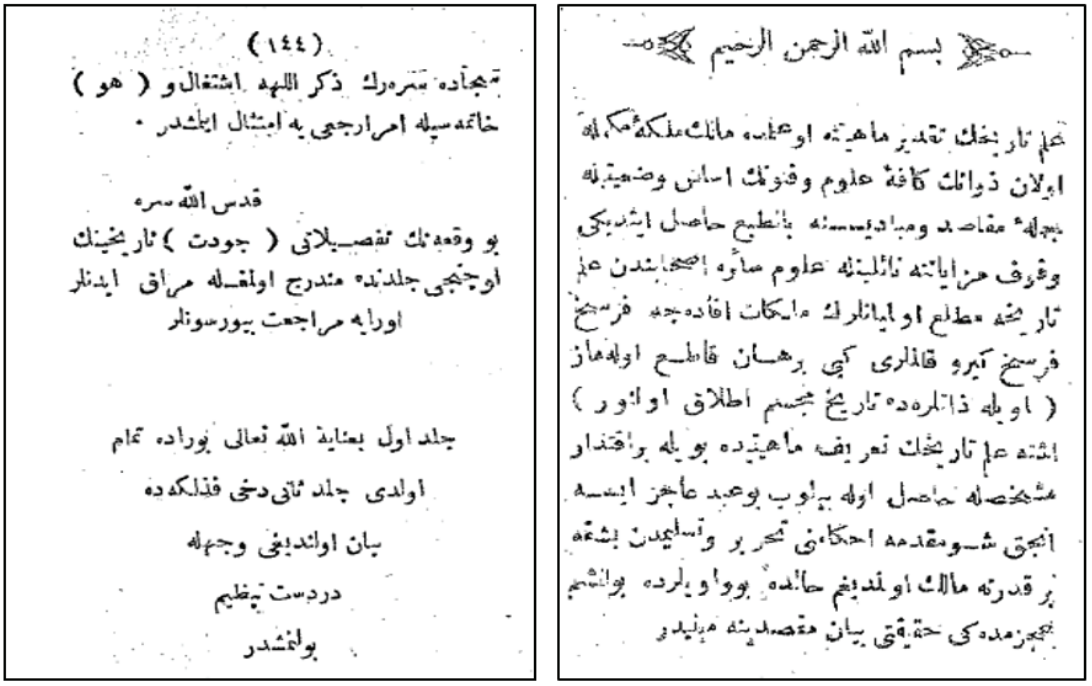
Şâkir Bey Trabzon şehrinin te'sîsine dair bilgi verdikten sonra buraya Trabzon adının verilmesinin sebeplerini açıklamaktadır. Akabinde Trabzon hükümdarları ve Trabzon sikkesine dair malumatlar vermektedir. Ayrıca Trabzon'un eski mahalleleri hakkında bilgi verdikten sonra Emir Timur'un Trabzon'a gelişi, Sultan Alâaddin Keykûbâd'ın Trabzon'a asker göndermesi ve Trabzon'un fethine dair bilgiler sunmaktadır. Şâkir Bey daha sonra Trabzon'un coğrafi konumu, kazâları ve nâhiyeleri hakkında bilgi vermektedir. Şâkir Bey eserin ikinci cildinde daha çok Trabzon şehrinin yöneticileri hakkında bilgiler vermektedir.

Şâkir Bey'in bu kıymetli eseri günümüz Türkçesine ilk olarak Cevdet Alap tarafından Trabzon Halkevi Kültür Dergisi olan İnan'da dizi olarak yayımlanmıştır. Daha sonra Kemal Karadenizli tarafından eserin önemli bölümleri özet olarak Trabzon Tarihi adıyla 1954 yılında yayımlanmıştır.[20] Son olarak İsmail Hacıfettahoğlu tarafından Şâkir Şevket Trabzon Tarihi adıyla yayına hazırlanarak Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları tarafından basılmıştır. Çalışmada daha çok İsmail Hacıfettahoğlu'nun çalışmasına yer verilmiştir.

---

19 Memleketim olan Trabzon'un ahvâli târihiyesini saîr mahallerin vûkuâtını bildiğim kadar olsun öğrenmek için pek çok zahmetlere uğradığım hâlde bizim tarihlerimizden istifhâm-ı merâm hâsıl olmayıp Rum ve Ermeni lisânlarında bulunan târihlere de müracaata mecbûriyet hasıl olmakla bunlardan aldığım ma'lûmât ile çektiğim mihen-ü vatandan benim gibi böyle cüst-ü cû-yu hâkîkat dâhiyesine dücâr olanlara mümkün mertebe kolaylık olmak için şü dest- res olabildiğim ma'lûmâtı bizim atîk ve uzun ve cedîd târih kitâplarıyla ve kütüb-ü saîre ile tatbîk ve tedkîk ederek âhlaf-ı vatana bir yâdigâr takdîmini ârzu edip Trâbzon Târihi nâmıyla işbu kitâbı te'life mübâşeret eyledim.

20 Melek Öksüz, "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi ve Ahmet Lütfi'nin "Trabzon Tarihi"(1876-1950)", *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, cilt 7 sayı 7, Trabzon 2009, s. 80-81;Veysel Usta, s 9.

بسم الله الرحمن الرحيم

علم تاريخك تقدير ماهيته اوعلمه مالك ملكة مكالمه
اولان ذوالك كافة علوم وفنونك اساس وضعيتله
بجلهٔ مقاصد ومباديسنه بالطبع حاصل ايتديكي
وقوف مزايانه نائلينله علوم سائره اصحابندن علم
تاريخه مطلع اولمايانلرك مالكات افاده جه فرسخ
فرسخ كيرو قالدقلرى كبي برهان قاطع اولدمغاز
(اويله ذاتلره ده تاريخ مجسم اطلاق اولنور)
اشته علم تاريخك تعريف ماهيتده بويله براقتدار
مشخصله حاصل اولهبلوب بوعبد عاجز ايسه
انجق شومقدمه احكامنى تحرير وتسليمدن بشقه
بر قدرته مالك اولمديغم حالده بوواديلرده بولنمسم
بجزمده كى حقيقتى بيان مقصدينه مبنيدر

(١٤٤)

تمجاده سره‌رك ذكر الله اشتغال و (هو)
خاتمه سيله امرارجعى به امتثال ايلشدر .

قدس الله سره

بو وقعه‌نك تفصيلاتى (جودت) تاريخينك
اوچنجى جلدنده مندرج اولمغله مراق ايدنلر
اورايه مراجعت بيورسونلر

جلد اول بعناية الله تعالى بوراده تمام
اولدى جلد ثانى دخى فذلكه ده
بيان اولنديغى وجهله
دردست تنظيم
بولنمشدر

جلد ثانى از تاريخ طربزون

حضرت فاتح سكز يوز التمش التى تاريخنده
قومبنوس فاماياسندن (داويد) نام قرالك
النده طربزونى ضبط وتسخير ايتدكدن وموسم
شتايى كچيردكدن صكره استانبوله عودت
شاهانه‌لرنده سينوب حاكمى حضرتلرينه بوراده
براغلدىغ اشنه كاول طربزون واليسى اولان
بوذاندر (داويد) بواردن استانبوله ومتعاقباً
ادرنه‌يه كوندريلدكدن اوراده برمدت اقامتدن
صكره مسافر اولديغى موقعك كوسترديكى
مساعده اوزرينه بعض فساده جرأت ايلسندن
طولايى ارمنيجه اولان قره دكز تاريخى قولنجه
اعدام ايدلشدر فقط مطالعه ايتديكم ديكر
تاريخلرده بو بابده بر بحثه تصادف ايده‌مدم

اعتذار

جلد اولك فاتحه‌سيله خاتمه‌سى محاكمه ايدياوزره

(٣٠٥)

اداره‌افكارله تسويد روى سفيد و رقه كندمجه
بر معنى ويرمبوب يالكز ادباى عصردن اولان
عزتلو شاكر شوكت افندينك منسوب اولدقلرى
مملكتك اعصار سالفه‌ده امرار ايلديكى وقوعاتى
جامع اولمق اوزره قلم مجز رقملريله كشيده سلك
سطور بيوردقلرى (طربزون تاريخى) نام آثار
معتبرلرى حقيقتاً ابناى وطنى مومى اليهه مقتدار ايتمش
و قولارى دخى تلاميذدن بولنديغم سببيله ايكى وجهله
كمتر لبى اداى تشكره بوزجلى ايلشدر .

مكتب اعدادىٔ عسكرى
اوچنجى سنه شاكردانلرندن
كليسلى محمد نجيب

(لمؤلفه)

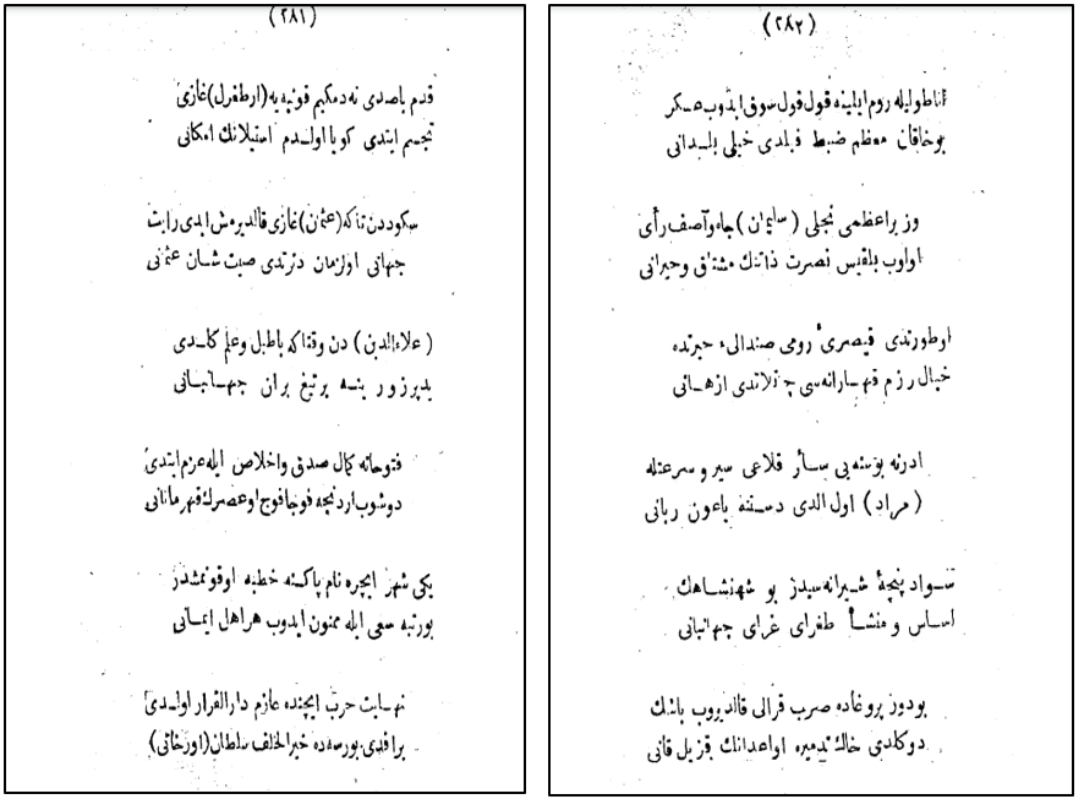
كوهرين كلك ايله تاريخنى يازدم شوكت
آشراولنسدى باصياوب شو اثرناچيزم
١٢٩٤

Resim 1*: Trabzon Tarihi cilt 1, ilk ve son sayfaları*

Resim 2*: Trabzon Tarihi cilt 2, ilk ve son sayfaları.*

2. Şevketnâme-i Osmâni (شوكتنامهٔ عسمانى)

Şâkir Bey'in tarihçiliğinin yanında edebiyat alanında da başarılı olduğu görülmektedir. Şair Şevketnâme-i Osmâni aruz kalıbıyla manzum olarak kaleme almıştır. Trabzon Tarihi'nde 280- 293 sayfaları arasında ve toplamda 78 beyitten oluşmaktadır. Trabzon Tarihi'nin 280 ile 293. sayfalar arasındaki Şevketnâme-i Osmâni'ye baktığımızda anlatım gücünün zenginliğini ve kalemini ustaca nasıl kullandığını görmekteyiz. Bunun anlaşılması için Şevketnâme-i Osmâni'nin ilk 14 beyti örnek olarak alınmıştır.[21]

Resim 3: *Şevketnâme-i Osmâni eserinden şiir örnekleri*[22]

3. Mezar Taşı Kitâbeleri

Müverrih Şâkir Bey'in şiir yazmada gösterdiği yeteneğini mezar taşlarına yazdığı kitâbelerde de devam ettirdiği görülmektedir.

---

21 Acep bir vakt kim bu kıt'ada ikbâl-i İslâmın
Anadolu'yla Rûm iline kol kol sevk edüp asker
Makam-ı inhidâma bir ramak kalmışdı bünyânı
Bu hâkân-ı mu'azzam zabt kıldı hayli büldânı
Yetişti bir aşîret Mâverâü'n-nehr'den derhâl
Vezîr-i a'zamı necli Süleymen-câh u Âsaf-re'y
Kemâl-ı izz ile Selçûkiyân'ın oldu mihmân
Olup Belkîs-ı Nusret zâtının müştâk u hayrânı
Kadem basdı ne dem kim Konya'ya Ertuğrul Gâzî
Oturtdu Kayserî-i Rûm-u sandalî-hayredde
Teccessüm etdi gûyâ ol dem istîlânın imkânı
Hayâl-i rezm-i kahhârânesi catladı ezhânı
Sögüd'den tâ ki Osmân Gâzî kaldırmış idi râyet
Edirne, Bosna'yı sâir kılâı seyr u sür'atle
Cihânı ol zamân ditretdi sîyt-i şân-ı Osmânî
Murâd-i evvel aldı destine bâ avn i Rabbânî
Alâüd-dîn'den vaktâ ki bâ-tabl u alem geldi
Sevâd-ı pençe-i şirânesîdir bu şehen-şâhın
Yed-i pür-zûruna bir tîğ-i bürrân-ı cihân-bânî
Esâs u menşe'-i tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-bânî
Futûhâta kemâl-ı sıdk u ihlâs ile azm etdi
Bu devr-i pür-veğâde Sırp kralı kaldurup bâşın
Düşüp ardınca fevc-â-fevc o asrın kahramânânı
Döküldü hâk-i tedmîre o a'dânın kızıl kanı
Yenişehir içre nâm-ı pâkine hutbe okunmuştur
Bu rütbe sa'y ile memnûn edüp her ehl-i îmânı
Nıhâyet harb içinde âzam-i dâru'l-karâr oldu
Bırakdı Bursa'da hayru'l-halef Sultân Orhân'ı

22 Şâkir Şevket, Trabzon Tarihi, Umran Matbaası, İstanbul 1877, s. 28-82.

Şatırzâde Ali Bey'in Mezar Taşı Kitâbesi

Satırzâde[23] Ali Bey 9 Ocak 1877 yılında vefat etmiştir. Ali Bey'in kabri Boztepe Mezarlığı'ndadır. Baş şâhidesi mermerden yapılmış olup 40x200 cm ölçülerinde dikdörtgen şeklindedir. Şâhidenin yüzeyi selevha ve tarih kartuşlarıyla birlikte 14 satırlık talikle yazılmış manzumeden oluşmaktadır.[24]

هو الحي

نه رتبه ایلسك تعمیق حسیات كردونی
اولور بر حفرهء مرگ عاقبت محصول هر دعوی

طربزون خاندان نامدار انندن از جمله
علی بك اولمشیكن نیجه مدّت مملكت ارا

ممیز ایدی هم دیوان تمییز و لا یتده
صطبل عامره اولمشدی همده پایه سی امّا

اولب دل دل سوار موت موت آخر گیردی بوقبره
صطبل دودمانن قیلدی ماتمگاه و اویلا

خلوق و صاف مشرب ایدی هم هعیان و آحادی
نفوذ و قدرینی تدویرده ایتمزدی استثنا

بحق نور چشم مرتضی روز قیامتده
شفیع اولسوناكا ذات حبیب حضرت مولا

چیقوب دو چشمدان اشك الم شوكت دیدم تاریخ
شطر زاده علی بك قصر عدنی ایلدی مأوی
سنه ١٢٩٣
فی ٢٣ ذا الحجه[25]

---

23 Trabzon'un önde gelen köklü ayân ailelerinden biridir. Şatırzâde ailesi Trabzon'un fethinden sonra buraya iskân edilmiş tımarlı sipahilerdendir. Osmanlı Devleti'ne genel olarak hizmet eden aile üyeleri dört yüz yılı aşkındır Trabzon'da ikamet etmektedirler. Şatırzâde ailesi XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Trabzon'da siyasi ve ekonomik etkinlini artırmıştır. Ailenin önde gelen şahsiyetlerinden biri de Osman Paşa'nın oğlu Şatırzâde Ali Bey'dir. Divan-ı Temyiz azası ve Istabl-ı Amire müdürlü görevlerinde bulunmuştur. Şatırzâde Ali Bey 9 Ocak 1877 tarihinde vefat etmiştir.Detaylı bilgi için bknz., Emre Yürek, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Etkin Bir Ayan Ailesi:Şatırzadeler", *Pamukkale Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Pamukkale 2016, Sayı 23,s.29-42;Abdullah Bay, "Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)", *Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum 2007,s.299-328;Abdullah Saydam, "Trabzon'un İdarî Yapısı Yenileşme Zarureti(1793-1851)", *Otam Ankara Üni. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, s,18, Ankara 2005,s.305-306.

24 Raziye Çiğdem Önal, "Trabzon Boztepe'de Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi Haziresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları" *Palmet Dergisi*, (3) Mart 2023,s.140; Yüksel,178-180.

25

Hüve'l-Hayy	O (Allah) daima diridir
Ne rütbe eylesin ta'mîk hissiyyât-ı gerdûnu	Duyguları ne kadar inceleyip araştırsan da
Olur bir hufre-i merg âkıbet mahsûl-ı her da'vâ	Her davanın sonu nihayetinde bir ölüm çukuru olur
Trabzon hânedân-ı nâm-dârânından ez-cümle	Trabzon'un ünlü, soylu ailelerinden
Ali Bey olmuş iken nice müddet memleket-ârâ	Ali Bey memlekette nice önemli rol oynamışken
Mümeyyiz idi hem Dîvân-ı Temyîz-i Vilâyetde	Temyiz divanında ve valilikte mümeyyiz idi
Sıtabl-ı Âmire olmuşdu hem de pâyesi ammâ	Istabl-ı Amire payesini de almıştı
Olub düldül-süvâr-ı mevt âhir girdi bu kabre	Sonunda ölüm atına binip bu kabre girdi
Stabl-ı dûdmânın kıldı mâtem-gâh-ı vâveylâ	Istabl ocağını yas tutan bir yere çevirdi
Halûk u sâf-meşreb idi hem a'yân u âhâdı	Gerek ayandan gerek halktan güzel ahlaklı temiz huylu idi
Nüfûz u kadrini tedvîrde itmezdi istisnâ	Değerini idarede ayrım gözetmezdi
Bi-hakkı nûr-ı çeşm-i Murtazâ rûz-ı kıyâmetde	Kıyamet gününde Hz. Ali'nin göz nuru
Şefi' olsun ona Zât-ı Habîb-i Hazret-i Mevlâ	Hz. Mevla'nın sevgilisi ona şefaat etsin
Çıkub dü çeşmden eşk-i elem Şevket dedim târîh	Şevket, iki gözden elem yaşı çıkıp tarihi dedim
Şâtır-zâde Ali Bey kasr-ı adni eyledi me'vâ	Şatırzade Ali Bey adn cennetini kendine yuva edindi
Sene 1293 Sene 1877 Fi 23 Zilhicce 23 Zilhicce	

Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yay.:58, cilt 2,Trabzon 2000,s.178.

Fotoğraf 3*: Şatırzâde Ali Bey'in Başucu Şâhîdesi/ Ayakucu Şâhîdesi/Lâhît Kenar Bloğu*[26]

Hoca Süleyman'ın Kızı Hâfıza Âişe Hanım'ın Mezar Taşı Kitâbesi

Âişe Hanım'ın mezarı Sülüklü Şehir Mezarlığı'nda 6. adada Murad Han-oğullarına ait bölümde yer almaktadır. Başucu şâhîdesinin üst kısmı kopuk olup, mevcut kısmı 110x33 cmdir. Mermer üzerine manzum olarak talikle yazılmıştır. Kitâbesinde Şâkir bey ebced hesabıyla ölüm tarihini 20 Aralık 1868 tarihi olarak vermektedir.[27]

هو الحي لا يموت

دختر خواجه سليمان رئيس عالمين
بيلدى الحق دهر نافرجامده يوقدر ثبات

ايلدى عزم ديار أخرت ايواهكيم
دودمانن قيلدى هب محروق نار مشكلات

اوله بو مرحومه نك يا رب بحق عائشه
روز محشرده شفيعى ذات فخر عائشه

سويلدم تنصيف ايله تاريخ فوتن شوكتا
حافظه عايشه صد واه ايلدى ترك حيات

رضاء لله تعالى الفاتحه
سنه ١٢٨٥
في ٥ ن[28]

---

26 Raziye Çiğdem Önal, "Trabzon Boztepe'de Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi Haziresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları" *Palmet Dergisi*, (3) Mart 2023, s. 141.

27 Yüksel, cilt 3, s. 36;Hülya Ölçay, "Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları", *Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 177.

28 Huve'l-Hayya lâ-yemût
Duhtâce Süleymân-ı reîs-i âlimân
Bildi el-hak dehr-i nâ-fercâm da yoktur sebât
Eyledi azm-i diyâr-ı ahret eyvâh kim
Dûmânın kıldı hep mahrük-ı nâr-ı müşkilât
Ola bu merhûmenin yâ Rab bi-hakk-ı Âişe
Rûz-ı mahşerde şefî' Zât-ı Fahr-ikâinât
Söyledim tansîf ile târîh-i fevtin Şevketâ
Hâfıza Â2işe sad vâh eyledi terk-i hayât
Rızâen lillâhi te'âle'l-Fâtiha
Sene 1285 Fî 5 N
Yüksel, cilt 3, s. 36-37.

O Allah diri ve ölümsüzdür
Âlimlerin reisi Hoca Süleyman'ın kızı,
Faydasız dünyada gerçekten sebat olmadığını bildi.
Eyvâh ki ahret diyarına gitti
Ocağını hep zorluklar ateşine yaktı
Yâ Rab, bu merhumenin mahşer gününde Âişe hakkı için
Şefâatçisi kâinâtın övüncü olan Muhammed (a.s.) olsun
Ey Şevket ölüm tarihini yarıya bölme usulüyle söyledim
Yüz (defa) vâh! Hâfıza Âişe hayatı terk etti.
Allah teâlâ rızası için Fâtiha
Sene 5 Ramazan 1285/20 Aralık 1868

Mazlumzâde İbrahim Reis'in Mezar Taşı Kitâbesi

Mazlumzâde İbrahim Reis 19. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Trabzonlu denizcidir.[29] Şâkir Bey tarafından yazılan mezar taşı kitâbelerinde biri de Mazlumzâde İbrahim Reis'in mezar taşı kitâbesidir. Mahmut Goloğlu tarafından tespit edilen bu kitâbenin orijinal metnine ulaşılmadığından Latin harflerine aktarılmış hali verilmiştir.

Olma zinhâr nâ-Hüdâ'yı kalzem-i fahr u gurûr
Keşti-i ömrün kılar mevc-i ecel âher dunîm
İşte Mazlum-zâde İbrahim Reis'in rüzgâr
Mülk-i cismin eyledi müstağrâk-ı bahr-ı adîm
Mürdüm mazlum u salâhı hâl ile madum idi
Ermemiştir kimseyi rencide-i renci elim
Hazret-i Nuh-ı Nebiyullah ile haşr eyleyip
Dahil-i kasr-ı nenân ede anı Rab-ı Kerim
Sırr-ı Bismillâh ile Şevket dedim târihini
Oldu İbrahim Reis bak dahil-idâr-ı naim[30]

Kaynakça

Açık, Turan. "Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies*, Volume 9, İssue 5, December 2017,s.25-56.

Bal, Mehmet Akif. "Trabzon'da Yok Olan Tarihi Müslüman Mezarlıkları ve Bunların Şehir Kültürüne Etkileri", *1 Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, İstanbul 2016, s. 687-710.

Bay, Abdullah. "Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)", *Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum 2007.

Demirkaya, Fulya Üstün. Kırcı, Oğuz. "Memleketini Anlatan Seyyahlar: Trabzonlu Seyyahların Metinlerinde Trabzon", *Selçuk Üni. Edebiyat Fak. Dergisi*,s 43, Konya 2020, s. 435-466.

Goloğlu, Mahmut. *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar*, Serander Yay., Trabzon 2013.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri:Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Tek. Üni. İlahiyat Fak. Der.*, cilt 5 sayı 1, Bahar 2018, s. 155-239.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, cilt 4, MEB., İstanbul 1969.

Karadenizli, Kemal. *Trabzon Tarihi*, Trabzon Kalkınma Cemiyeti Neşriyatı, Ankara 1954.

Lermioğlu, Muzaffer. *Akçaabat Tarihi* ve *Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1949.

Öksüz, Melek. "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi ve Ahmet Lütfi'nin "Trabzon Tarihi"(1876-1950)", *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, cilt 7 sayı 7, Trabzon 2009, s. 79-104.

Ölçay, Hülya. "Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları", *Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Önal, Raziye Çiğdem. "Trabzon Boztepe'de Âhî Evren Dede Camii ve Türbesi Haziresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları" *Palmet Dergisi*, (3) Mart 2023, s. 125-160.

Saydam, Abdullah. "Trabzon'un İdarî Yapısı Yenileşme Zarureti(1793-1851)", *Otam Ankara Üni. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, s, 18, Ankara 2005, s. 285-317.

29 Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar*, Serander Yay., Trabzon 2013, s. 295.

30 Goloğlu, s. 254.

Sönmez, Ali. "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi(1840-1869)" *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 25 S.39, s. 199-219.

Şâkir Şevket. *Trabzon Tarihi*, Umran Matbaası, İstanbul 1877.

Şakir, Şevket. *Trabzon Tarihi*,(Haz. İsmail Hacıfettahoğlu) Trabzon Belediyesi Kültür Yay.Trabzon 2001

Usta, Veysel. "Trabzon Tarihi Yazarı Şâkir Şevket Bey Hayatı, Eserleri ve Hakkında Söylenilenler" *Kıyı Kültür ve Sanat Dergisi*, Mayıs 1989, s. 8-9.

Yüksel, Murat. *Trabzon'da Türk-İslam eserleri ve Kitabeler*, Trabzon Belediyesi Kültür Yay.:58, cilt 2,Trabzon 2000.

Yürek, Emre. "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Etkin Bir Ayan Ailesi:Şatırzadeler", *Pamukkale Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Pamukkale 2016, Sayı 23, s. 29-42.

ŞÂTIRZÂDE MEŞREBZÂDE ÂRİF EFENDİ VE ESERLERİ

Abdullah KAVALCIOĞLU[*]

Hayatı

Meşrebzâde Ârif Efendi (1791-1858) Trabzon asıllı olup İstanbul'da dünyaya gelen bir alimdir. Trabzon asıllı olması sebebiyle Trabzônî, dedesi Meşrepzâde Ali Efendi'ye nispetle Meşrepzâde,[1] babası Şâtırzâde Emin Efendi'ye nispetle Şâtırzâde,[2] İstanbul'da dünyaya gelip eğitim ve çalışma hayatının önemli bir kısmını İstanbul'da geçirmiş olması sebebiyle İstanbûlî,[3] fıkıh ilmine ilgisi sebebiyle ise fâkih[4] nisbesiyle anılmıştır. Meşrebzâde Ârif Efendi, hem baba tarafı hem de anne tarafı ilmiye sınıfına mensup olan bir ailenin mensubudur.[5]

Meşrebzâde Ârif Efendi 1791 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kazasker[6] bir dedenin torunu ve müderris bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Ârif Efendi eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Müellifin hayatının anlatıldığı eserlerde Meşrebzâde Ârif Efendi'nin ders aldığı alimler arasında Büyük Emin Efendi ve Çankırılı Abdullah Efendi zikredilmektedir.[7] Eğitim hayatının sonunda 1816 yılında Şeyhülislâm Zeynelâbidin Efendi'nin (ö. 1824) nezaretinde yapılan sınavda başarılı olarak ibtidâ-i hâric[8] unvanı aldı. Aynı yılda (1817) daha önce Şeyhülislâmlık vazifesi yapan Ahmed Reşid Efendi'nin (1758-1834) kızıyla evlendi.[9] Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin yaptığı görevler şunlardır:

1817 yılında müderrisliğe başladı.

1820-1835 yılları arasında muhallefât kassamlığı,[10] vakıflar müfettişliği ve Rumeli nüfus tahrir memurluğu görevlerini yaptı.

1835 yılında Galata Kadılığı görevine atandı.

1837-1838 yıllarında fetva eminliği görevini üstelendi.

1838-1839 yıllarında Kudüs'te devlet görevlisi olarak çalıştı.

1841-1841 yıllarında Anadolu Kazaskeri ünvanıyla müfettişlik görevine atandı.

---

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, abdullahkavalcioglu@bayburt.edu.tr

1 Mehmet İpşirli, "Ârif Efendi, Meşrepzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 365.

2 Şemsettin Sami, *Kâmûsü'l A'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1894), 4/3041.

3 Ahmet Sıtkî, *Târîhü Müesseseti Şuyûhi'l-İslam fi'l-Ahdi'l-Osmânî* (Amman: Dâru'l-Kindî, 2002), 2/207.

4 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/377.

5 Müellifin aile şeceresi ile ilgili geniş bilgi için bk. Zeynep Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2016, 1/66-69.

6 Osmanlı Devleti döneminde askerler arasındaki davalarda kadılılık yapan görevli. Ayrıntılı bilgi için bk. "Kazasker", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Haziran 2023).

7 Örnek için bk. İpşirli, "Ârif Efendi, Meşrepzâde", 365.

8 Osmanlı eğitim sisteminde ilk dereceyi oluşturan hâriç medresesinde ders veren müderris. Bilgi için bk. "İbtidâ-i Hâric", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Haziran 2023).

9 Sıtkî, *Târîhü Müesseseti Şuyûhi'l-İslam fi'l-Ahdi'l-Osmânî*, 2/211.

10 Mirasçısı olmadan ölen ya da var olan mirasçıları tespit edilemeyen kişilerin mirasların taksim etmek görevini üstlenen memur. Ayrıntılı bilgi için bk. Vâris bırakmadan ölen veya mirasçıları tesbit edilemeyen kişilerin terekesiyle ilgili işlere muhallefât kalemi bakardı. "MUHALLEFÂT", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Haziran 2023).

1843-1844 yıllarında 2. kez fetva eminliği görevine atandı.

1845-1846 yıllarında Ahkâm-ı Adliyye azalığı görevine atandı.

1846-1847 yıllarında Ahkâm-ı Adliyye azalığı görevi ile birlikte Anadolu kazaskerliği görevine getirildi.

1851-1852 yıllarında Rumeli kazaskerliği görevine getirildi. Müellif bu dönemde yetim malları ile ilgili kurumların yönetimi ve ıslahı konusunda çalışmalar yürütmüştür.

1853 yılında şeyhülislâmlık görevini üstlendi ve vefat ettiği 1858 yılına kadar bu görevi yapmaya devam etti.[11]

Meşrebzâde Ârif Efendi, şeyhülislâmlık görevi yaptığı dönem kadılık ve naiblik mesleği ile ilgili önemli düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde konuyla ilgili üç nizamname yayımlanmıştır. Bu düzenlemeler dönemin padişahı 1. Abdulmecid'in (1823-1861) onayına sunulmuş ve ardından yürürlüğe girmiştir.[12] 1858 yılında vefat eden Meşrebzâde Ârif Efendi, Eyüp'te bulunan Mustafa Paşa Camii bahçesine defnedilmiştir.[13]

Eserleri

Yaptığı görevlerden de anlaşılacağı üzere Meşrebzâde Ârif Efendi, daha çok hukukçu kimliğiyle ön plana çıkan bir alimdir. Müellifin hukukçu kimliğinin diğer bir göstergesi de eserleridir. Müellifin iki eseri de fıkıh ilmiyle ilgili eserlerdir. Bu eserlerden ilki vakıf gayrimenkulleri ile ilgili şeyhülislâm fetvalarını içeren *Camiü'l-icareteyn* isimli eserdir. Müellifin diğer eseri ise devlet yönetiminde uyulması gereken ilkelerin ele alındığı *Tercüme-i Siyâsetnâme* isimli eserdir.

1. Camiü'l-icareteyn

İcareteyn bir çeşit kiralama akdidir. Vakıf gayrimenkullerinin kiraya verilmesinde bu akit türünde vakıf malı biri peşin diğeri vadeli olmak üzere iki ayrı kira bedeli ile kiralanır. Bu kiralama yönteminin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmese de ilk örneklerinin Osmanlı toplumunda görüldüğü söylenebilir.[14]

Camiü'l-icareteyn isimli eser icareteyn konusuyla ilgili çoğu şeyhülislâmlara ait olan fetvaları içeren bir eserdir. Meşrebzâde Ârif Efendi, kendisinden önce bir alim tarafından icareteyn konusuyla ilgili fetvaları derleyen bir eser yazıldığını ancak bu eserde bazı hatalar ve düzensizlikler bulunduğunu ifade eder. Müellif, kendisinin eserde bulunan bu hataları düzelttiğini ve esere bazı eklemeler yaptığını söyler. Meşrebzâde Ârif Efendi, kendisini bu çalışmaya teşvik eden kişinin daha önce şeyhülislâmlık da yapmış olan Ahmed Reşid Efendi (1758-1834) olduğunu söyler. Dolayısıyla Camiü'l-icareteyn isimli eser ilk önce başka bir alim tarafından yazılmıştır. Hatta eserin ismi bile ismi tespit edilmeyen alim tarafından verilmiştir. Meşrebzâde Ârif Efendi ise eserde bulunan hataları ve düzensizlikleri düzeltmiş ve eserde yer alan fetvaların kaynaklarına yeniden bakarak bu kaynakları fetvalara eklemiştir.[15] Eserin günümüze ulaşan şekli Meşrebzâde Ârif Efendi'ye aittir.

---

11 Sami, *Kâmûsü"l A'lâm*, 4/3041; Altuntaş, "Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi", 65.

12 Yasemin Beyazıt, "Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2010), 60-66.

13 Altuntaş, "Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi", 70.

14 Eserin yazmaları ile ilgili bilgi için bk. "İcâreteyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Haziran 2023).

15 Eserin Mukaddimesi

Eserin Türkiye'de bulunan kütüphanelerde onlarca nüshası bulunmaktadır.[16] Eser Süleyman Kaya'nın da dahil olduğu bir grup araştırmacı tarafından latinize edilerek yayımlanmıştır.[17]

Muhtevası

Eser altı bölüm bir hatime olmak üzere yedi kısımdan oluşmaktadır. Altı bölüm de kendi içerisinde fasıllara ayrılmaktadır. Bu kısımda eserde yer alan bölümlerde hangi konularla ilgili fetvaların bulunduğu kısaca aktarılacak ve bu bölümlerde yer alan fetva örneklerine yer verilecektir.

1. Bölüm: Birinci bölümde şahitlik, tercih, sulh, vekalet ve kadılık konularını içeren üç fasıldan oluşmaktadır.

Örnek fetva: Zeyd, Amr'ın kiraladığı vakıf arazisini gasp ederek alsa Amr o araziyi Zeyd'den dava ile geri almak istediğinde davada mütevellinin bulunması lazım mıdır? Cevap: Lazım değildir. (Behcetü'l-fetâvâ)[18]

2. Bölüm: Bu bölümde sipahi ve vakıf mütevellilerinin yetkisinde olan ve olmayan hususlarla ilgili fetvalar bulunmaktadır.

Örnek fetva: Zeyd'in çift kiralama ile kiralamış olduğu vakıf evinin bazı yerleri harap olsa ve tamir edilmesi gerekse tamiri Zeyd mi yoksa vakıf mütevellisi mi yapar? Cevap: Mütevelli tamir eder. (Minkarîzâde Yahya Efendi)[19]

3. Bölüm: Bu bölümde vakıf arazilerine sonradan yapılan binalarla ilgili fetvaları ve diğer bazı meselelere dair fetvaları içermektedir.

Örnek fetva: Zeyd, çift kiralama ile kiralamış olduğu vakıf arsası üzerine vakıf mütevellisinden izin almadan kendi malıyla bina yapsa ve sonra bu binanın vakıf için mi yoksa kendisi için mi olduğunu söylemeden ölse o bina vakfın olur mu? Cevap: Olmaz. (Minkarîzâde Yahya Efendi)[20]

4. Bölüm: Bu bölümde sipahi ve vakıf mütevellileri ile kiracılar arasında meydana gelen ihtilaflı meselelerle ilgili fetvalar yer almaktadır.

Örnek fetva: Zeyd, mütevellisi olduğu vakıf arsasını peşin para almadan belli bir miktar ücretle Hind'e kiralasa ancak belirlenen kira miktarı o zaman piyasada cari olan kira değerinden çok noksan olsa mütevelli o arsayı Hind'den almaya kâdir olur mu? Cevap: Kâdir olur. (Abdurrahim Efendi)[21]

5. Bölüm: Bu bölümde geliri kişinin çocuklarına ya da diğer bazı kişilere verilmek üzere yapılan kiralama akitleri ve diğer bazı meselelere dair fetvalar bulunmaktadır.

Örnek fetva: Bir vakıf evi Hind'in kullanması için vakfedilse Hind o evde oturmayıp başkasına kiraya verebilir mi? Cevap: Başkasına kiraya veremez. (Abdurrahim Efendi)[22]

6. Bölüm: Bu bölümde gayrimenkullerin mirasçılar ve borçlulara değil miras bırakanın çocuklarına bırakılması ile ilgili fetvalar ve diğer bazı meselelere ilgili fetvalar bulunmaktadır.

Örnek fetva: Zeyd, tasarruf hakkı kendisinde olan vakıf yerinin tasarruf hakkını vakıf mütevellisinin bilgisi olmadan Amr'a verebilir mi? Cevap: Veremez. (Hâmid Efendi)[23]

---

16 İpşirli, "Ârif Efendi, Meşrepzâde".

17 Mehmed Arif Efendi Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn* (İstanbul: Klasik, 2019).

18 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 25.

19 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 58.

20 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 92.

21 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 155.

22 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 175.

23 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 224.

Sonuç kısmı: Bu bölümde mescitler, kabirler ve meralar gibi daha çok ortak kullanıma açık olan yerlerle ilgili fetvalar yer almaktadır.

Örnek fetva: Bazı kişiler bir mescidin hareminde olan yerlere mütevelliden izinsiz yakınlarının cenazelerini defnetseler halihazırda mütevelli olan kişi izinsiz defnedilen cenazeleri caminin hareminden çıkarabilirler mi? Cevap: Evet çıkarabilirler. (Ebussuûd Efendi)[24]

Bu bölümler ayrıca fasıllara ayrılmış ve bu fasıllar içerisinde "nev'i diğer, nev'i âhar" başlıkları altında diğer bazı meselelerle ilgili fetvalara da yer verilmiştir. Dolayısıyla eserde bulunan fetvalar yedi başlıkta aktarılan konularla sınırlı değildir. Bilakis bu başlıklar altında farklı konularla ilgili fetvalar da bulunmaktadır.

Eserde yer alan fetvalar Şeyhülislamlık görevi de yapmış alimlere ait fetvalardır. Ali Akkirmânî (ö. 1030/1620-21) Şeyhülislamlık görevi yapmadığı halde eserde fetvası bulunan tek alimdir. Eserde hicri dokuzuncu asırda yaşamış olan Molla Fenârî (ö. 834/1431) ve hicri on ikinci asırda yaşamış olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) dahil olduğu yirmi yedi alimin fetvaları yer almaktadır. Menteşzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1128/1716), 779 fetvayla eserde en fazla fetvası bulunan alimdir. Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi (ö. 1053/1644) fetvalarına en çok yer verilen alimlerden biridir. Eserde ondan nakledilen 343 fetva vardır.[25]

2. Tercüme-i Siyâsetnâme

Şeyhülislam Meşrebzâde Ârif Efendi'nin *Tercüme-i Siyâsetnâme* isimli eseri Dede Cöngî diye meşhur olan Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm (ö. 975/1567) tarafından Arapça olarak yazılan Siyâsetü'ş-şerʿiyye isimli eserin tercümesidir. Dede Cöngî'nin *es-Siyâsetü'ş-şerʿiyye* isimli eseri "siyasetname" literatürünün önemli örneklerinden biridir.[26] Siyasetname türü eserler, devlet yönetiminde olan kişilerde bulunması gereken vasıflar, yine bu kişilerin adaletli bir yönetim sergileyebilmeleri için gerekli olan yöntemler, kamu kaynaklarının yönetimi ve devleti idare eden kişilerin sorumlulukları gibi hususları içermektedir.[27] *Siyâsetnâme* türü eserlerin ilk örnekleri İslam dünyasında Hicri 1. asırdan itibaren görülmeye başlamıştır. Bu tür eserler İslam Tarihi'nin farklı dönemlerinde yazılmaya devam etmiştir. Dede Cöngî'nin eseri ise Osmanlı döneminde yazılan *Siyâsetnâme* türü eserlerin ilk örneklerinden biridir.[28] Akgündüz'e göre bu eser Osmanlı Kanunnâmeleri hazırlanırken yararlanılan önemli kaynaklardan biridir.[29]

Dede Cöngî tarafından Arapça olarak yazılan bu eserin üç çevirisi bulunmaktadır. Bu tercümelerden ilki Mehmed Sebzî Efendi (ö. 1680) tarafından yapılmıştır. İsmail Müfit Efendi (ö. 1802-1803) eserin diğer mütercimidir. Eserin üçüncü tercümesi ise Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi (1791-1858) tarafından yapılmıştır. Bu tercümeler eserin Arapça aslından daha çok şöhret kazanmışlardır.[30]

Meşrepzâde Arif Efendi, bu eserini yazmaya 1260 yılında başlamış ve aynı yıl eseri yazmayı bitirmiştir. Müellif, bu eseri Mekkîzâde Âsım Efendi'nin (ö. 1262/1846) tavsiye ve yönlendirmesiyle tercüme etmiştir.[31] Akgündüz, Dede Cöngî'nin *Siyâsetnâme* isimli eserinin tercümelerini kısaca tanıt-

---

24 Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 287.

25 Fetvalarına yer verilen alimler ve fetva sayıları ile ilgili bilgi için bk. Meşrebzade, *Camiu'l-icareteyn*, 15.

26 "Dede Cöngî - TDV İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 19 Temmuz 2023).

27 "Siyâsetnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Temmuz 2023).

28 Siyâsetnâme literatürünün tarihsel gelişimi için bk. Murat Erten, *Tercüme-i Siyâsetnâme'nin tahlîli ve değerlendirmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, 2011), 25-25.

29 Akgündüz Akgündüz, "Osmanlı Hukuku-Kanunnâmeler ve Şeri'at | Köprü Dergisi" (01 Ocak 1999).

30 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1992), 4/123-124.

31 Erten, *Tercüme-i Siyâsetnâme'nin tahlîli ve değerlendirmesi*, 97.

tıktan sonra Meşrepzâde Arif Efendi tarafından yapılan tercümenin diğer tercümelerden farklarını dört maddede şu şekilde beyan etmiştir;

A) Meşrepzâde Arif Efendi, hem şeyhülislamlık hem de Tanzimat sonrası yasama meclisi özelliği taşıyan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye'nin üyesi olması sebebiyle tercüme esnasında asıl eserden istifade ederek yeni bir kanun metni ortaya koymuştur.

B) Meşrepzâde Arif Efendi, Dede Efendi'nin yalnızca alıntı yaparak eserinde yer verdiği meseleleri Osmanlı hukuku açısından incelemiş, tenkid etmiş ve eserin bazı yerlerine tercümede yer vermemiştir. Ayrıca eserin aslında olmayan bazı hususlara da tercümede yer vermiştir. Osmanlı Kanunnamelerinde de asıl metinden çok tercümede var olan mana dikkate alınmıştır.

C) Tercümenin en büyük eksiği dil ve uslûbunun ağır olasıdır.

D) Bu tercümeyi diğer tercümelerden ayıran diğer bir özellikte bu tercümenin yayımlanmış olmasıdır. Tercüme-i Siyasetname Meşrepzâde Arif Efendi'nin vefat ettiği yıl olan 1858'de İstanbul Matba'a-i Amire matbaasında yayımlanmıştır.

Eserin özelliklerine dair aktarılan tespitleri yapan Akgündüz'e göre bu eser bir çeviriden çok bir hukukçu bakışıyla yeniden te'lif edilen bir eser gibidir.[32] Meşrepzâde Ârif Efendi, eseri tercüme ederken eserin bazı yerlerinde alıntılar yapmış bazı yerlerde ise eserde geçen hususlarla ilgili ek bilgiler vermiş böylece eserin içeriğini zenginleştirmiştir. Müellif, eserin son bölümünün çevirisini yapmamış ve bu bölümde rüşvetle ilgili kendi yazdığı bir metni eklemiştir.[33]

Ayrıca müellif eseri tercümeye başlamadan önce siyaset kavramını ele aldığı bir mukaddime yazmıştır. Müellif, mukaddimesinde devlet erkanının adil bir siyaset (yönetim) sergileyebilmeleri için siyaset ahkamına dair meseleleri iyi bilmeleri gerektiğini söyler. Bu meselelerin füru fıkıh kitaplarında dağınık biçimde bulunduğunu ifade eden müellif, Dede Efendi'nin bu meselelerle ilgili bilgileri muteber fıkıh kitaplarından toparlayıp bir risale yazdığını aktarır. Fakat, bu risalenin dilinin Arapça olması ve ağır bir üslupta yazılmış olması sebebiyle anlaşılmasının zor olduğunu söyler.

Müellif, Devlet-i Âliye'den bir zatın (Mekkîzâde Âsım Efendi) kendisini bu risaleyi tercüme etmeye yönlendirdiğini söyler. Siyaset kavramına dair bilgiler veren Meşrepzâde Ârif Efendi, siyasetin tanımı ve çeşitleri hakkında bilgiler verir. Siyaset kavramı dahilinde cezalandırma konusuna da değinen müellif, cezalandırmada kullanılması gereken yöntemlere değinir. Müellif, düzgün devlet idaresinin ancak iyi bir siyaset izlemekle mümkün olacağını ifade eder. Meşrepzâde Ârif Efendi, Siyaset kavramına dair bilgiler içeren mukaddimeden sonra "asıl maksada başlamanın vakti gelmiştir" diyerek eseri tercüme ettiği kısma başlar.[34]

Daha önce de ifade edildiği gibi müellif eseri yalnızca kelime-kelime tercüme etmemiş bazı yerlerde asıl metinde yer alan meselelere dair ek bilgiler vermiştir. Bu kısımdan sonra müellifin esere yaptığı katkının anlaşılabilmesi için Dede Efendi'nin eserinden alınan bazı ifadeler ve müellifin bu ifadeleri tercüme etme- şerh etmesine dair örnekler verilecektir.

ذكر في العناية شرح الهداية السِّياسة: تغليظ جزاء جناية لها حكمٌ شرعيٌّ حَسْماً لمادة الفساد[35]

Hidaye şerhi olan İnaye isimli kitapta beyan olundu ki, siyaset şer'-i şerifte hükmü sabit ve açıklanmış olan suçun cezasını ağırlaştırmaktır. Yani fesadı def etmek için cezayı şiddetli kılmaktır.[36]

32 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, 4/124.

33 Murat Erten, *Tercüme-i Siyâsetnâme'nin Tahlili ve Değerlendirmesi* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 66,341.

34 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, 4/128-130.

35 Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm Dede Cöngi, *Siyasetname* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 003754), 1b.

36 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, 4/131.

ما ذكر في باب أنه من شروح المشارق: أنه قوله عليه السلام: (مَن غَرِقَ غرَّقناه، ومَن حرقَ حرَّقناه)[37] محمولٌ على السِّياسة.

وفيه أيضاً: قوله عليه السلام: (إنّ النّار لا يعذَّبُ بها إلاَّ الله تعالى فإحراق عليّ رضي الله عنه قوماً زنادقة اتخذوه إلهاً) ؛ للسياسة والمبالغة في الزجر، وللإمام ذلك إذا دعت إليه المصلحة.[38]

"Şerhü'l-Meşarik isimli eserde "İnne" babında Resulullah (s.a.v)'tan rivayet edilen من حرق حرقناه *hadisinden kastedilen siyasettir. Yine aynı şerhte zikredilen diğer bir hadiste Resulullah (s.a.v)* من غرق غرقناه[39] و *yani ateş ile ancak Allah azab eder hadisiyle yakmak ile cezalandırma yalnız Allah Teâla'ya tahsis edilmişken, Hz. Ali (r.a) ilah olduklarını iddia edenleri yakarak cezalandırmasının siyaseten olduğu aşikardır…. Müslümanların idarecisi için de siyaseten ateş ile yakarak cezalandırma vardır*

Mütercim-i fakir der ki; es-Siyerü'l-kebîr isimli kitapta suların kesilmesi ve kalelerin yakılması yoluyla düşmana baskı yapılmasının caiz olup olmadığı hususunda İmam Şeybânî (ö. 189/805) şöyle der: Seleme b el-Ekva'el-Eslemî'den (ö. 74/693) rivayet edilmiştir ki; Muâviye b. Ebû Süfyân (661-680) döneminde gemiye binip adaya ulaştığımızda anlaşıldı ki; düşman kendi korunaklı alanlarında bulunduğunda yakılmaları müslümanlar için caizdir ancak esir alınanların yakılmaları mekruhtur….

Kısacası insan ve ruh sahibi olan hayvanları ateşle yakmak yasaklanmıştır. Zira ateşle yakmak müsle (gibi) dir. Müsle ise kasin bir şekilde yasaklanmıştır. Ve Resul-i Ekrem (s.a.v) لا يعذب بالنار إلا ربها *"Yani ateş ile ancak Allah Teâla azb eder" hadisleriyle yakarak azap etmeyi yasaklamıştır. Böyle iken* من غرق غرقناه *hadisi şerifi ve zındıkları yakılması müslenin yasaklanmasından önce olmuş ya da zındıklar kavminin zaptedilemeyem bir topluluk olmaları sebebiyle yakarak yok edilmişler ya da bu kavim sihir fenninde mahir olmaları sebebiyle başka bir şekilde yok edilemedikleri için "zaruretler mahzurları mübah kılar" ilkesi sebebiyle yakılarak azab edilmeleri uygun görülmüştür. İnteha."*[41]

Yukarıda örnek olarak verilen iki metinden birincisinde müellif fazla açıklama ve ayrıntıya girmeden kısaca metnin tercümesini yapmıştır. İkinci örnekte ise müellif ana metinde geçen meseleyi detaylı bir şekilde şerh etmiş ve konuyla ilgili başka örneklere de yer vermiştir. Müellifin esere mukaddime yazması, ana metnin son kısmına yer vermeyip bu bölüm yerine rüşvetle ilgili bir bölüm eklemesi ve eserin bazı bölümlerini genişçe şerh etmesi gibi sebeplerle bu eser bir tercümeden ziyade yeniden telif bir eser olduğu söylenebilir.

37 Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, ts.), 7/79.

38 Dede Cöngi, *Siyasetname* (Esad Efendi, 003754), 2a.

39 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/79.

40 Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ʿAbdullâh b. el-ʿAbsî İbn Ebî Şeybe, *Musannef* (Beyrut: Dâru'l-Tâc., 1989), 6/485.

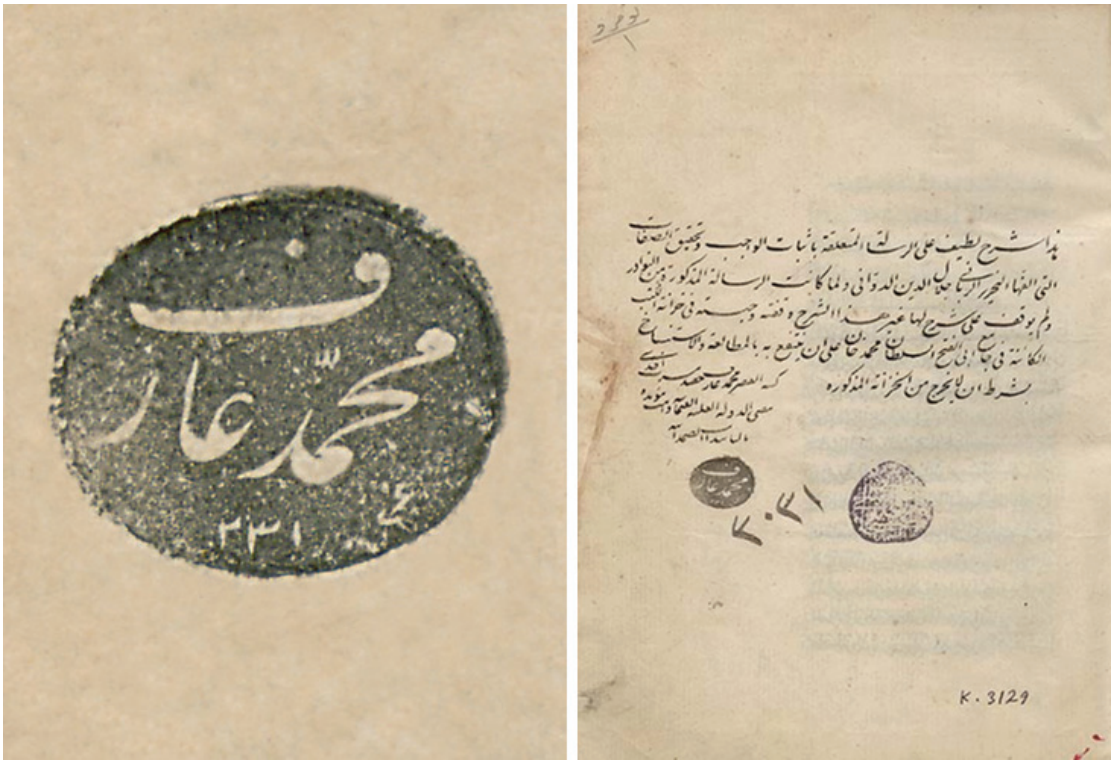
41 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*, 4/132-133.

Resim 1: *Camiu'l-İcareteyn'in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 2285 numaralı nüshasının ilk iki sayfası*

Resim 2: *Tercüme-i Siyasetname'nin ilk iki sayfası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı K1073)*

Resim 2: *Meşrepzâde Ârif Efendi'nin mührü*[42] *ve mührün yer aldığı bir eser* [43]

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri*. 10 Cilt. İstanbul: Fey Vakfı, 1992.

Akgündüz, Akgündüz. "Osmanlı Hukuku-Kanunnâmeler ve Şeri'at | Köprü Dergisi". 01 Ocak 1999. Erişim 28 Temmuz 2023. https://www.koprudergisi.com/kis-1999/osmanli-hukuku-kanunnameler-ve-seriat/

Altuntaş, Zeynep. "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Şatırzade/Meşrebzade Mehmed Arif Efendi". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1/65-79, 2016.

Beyazıt, Yasemin. "Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu". *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2010), 47-74.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 3. Basım, ts.

Dede Köngi, Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm. *Siyasetname*. 003754.

Erten, Murat. *Tercüme-i Siyâsetnâme'nin Tahlili ve Değerlendirmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

Erten, Murat. *Tercüme-i Siyâsetnâme'nin tahlîli ve değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe Ana Bilim Dalı, 2011.

42 Mühür Metni (فـراء دمحم ١٢٣١), Latinize (Muhammed Ârif 1231)

43 Mührün alındığı internet sitesi "Mühür Veritabanı" (Erişim 12 Haziran 2023). **yekmu0373**

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ʿAbdullâh b. el-ʿAbsî. *Musannef*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Tâc., 1989.

İpşirli, Mehmet. "Ârif Efendi, Meşrepzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/365. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin : teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Meşrebzade, Mehmed Arif Efendi. *Camiu'l-icareteyn*. İstanbul: Klasik, 2019.

"Mühür Veritabanı" (Erişim 12 Haziran 2023). yekmu0373

Sami, Şemsettin. *Kâmûsü"l A'lâm*. 4 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1894.

Sıtkî, Ahmet. *Târîhü Müesseseti Şuyûhi'l-İslam fi'l-Ahdi'l-Osmânî*. 2 Cilt. Amman: Dâru'l-Kindî, 2002.

"Dede Cöngî - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 19 Temmuz 2023.

Ansiklopedisi. "Kazasker". Erişim 11 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/kazasker

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Muhallefât". Erişim 14 Haziran 2023. https://islamansiklopedisihttps://islamansiklopedisi.org.tr/dede-congi

TDV İslâm Ansiklopedisi. "İbtidâ-i Hâric". Erişim 12 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibtida-i-haric

TDV İslâm Ansiklopedisi. "İcâreteyn". Erişim 19 Haziran 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/icareteyn

TDV İslâm.org.tr/muhallefat

"Mühür Veritabanı". Erişim 12 Haziran 2023. https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0373

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Siyâsetnâme". Erişim 19 Temmuz 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname

ŞEYH MUHAMMED NAZMÎ EFENDİ VE ESERLERİ

Osman Nuri KARADAYI[*]

Hayatı

Aslen Trabzonlu tüccar bir ailenin evladı olan Şeyh Nazmî Efendi 1032/1622 yılında İstanbul'da doğmuştur. Zengin bir ailede ve ilmin başkenti sayılacak bir şehirde doğmuş olması ve etrafında dayısı Hattat Fazlullah Efendi gibi âlimlerin bulunmasının da etkisiyle küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Kara Süleyman Efendi, Sübbûhî Ahmed Dede, el-Hac Ahmed Dede gibi âlimlerden Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Arapça, Farsça dersleri okumuştur.[1]

Genç yaşlarda tarikat çevreleri ile irtibat kuran Şeyh Nazmî Efendi, bir dönem Yeni Kapı Mevlevîhanesi'nde bulunmuş ve Şeyhzâde Derviş Mehmed'in sohbetlerine katılmıştır. İlk dönemlerinde Mevlevî tarikatına mensup olan Nazmî Efendi, daha sonra şeyhi Şeyhzâde Derviş Mehmet'in sevk etmesi üzerine Abdulehad Nûrî Efendi'ye (öl. 1061/1650) intisap etmiş ve şeyhine tam bir teslimiyetle bağlanmıştır. Abdulehad Nûrî Efendi vefat edince başka bir şeyhe intisap edemeyen Nazmi Efendi, çeşitli işaretler üzerine şeyhinin şeyhi olan Abdülmecîd Sîvâsî[2]'nin (ö. 1049/1639) ruhaniyetine tabi olmuş ve Kazganî-zâde Süleyman Ağa'yı sohbet şeyhi olarak kabul etmiştir. Böylece seyr u sülûkünü tamamlayan Nazmî Efendi Halvetiyye tarikatının Abdulehad-ı Nûrî Efendi'den sonra meşâyıh silsilesinde kendine yer edinen önemli bir Halveti şeyhi olmuştur. Henüz otuz üç yaşındayken Yavaşça Mehmet Ağa tekkesine şeyh, tekkenin yanında bulunan camiye ise vaiz olarak atanmıştır. Şeyhi Abdülmecîd Sîvâsî gibi İstanbul'un çeşitli camilerinde vaizlik yapmış, görevini ömrünün sonuna kadar -yaklaşık kırk beş sene- ifa etmiştir. 1112/1702 yılında vefat etmiş ve Yavaşça Mehmed Ağa zaviyesinde kendi adına inşa edilen türbeye defnedilmiştir.[3] Bu tekke ve türbe İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi'nin inşası sırasında istimlâk edilmiştir.[4]

Nazmî Efendi'nin ikisi erkek biri kız olmak üzere üç çocuğu vardır. Erkek çocukları Abdurrahman Rafi'a ve Abdülmecid'dir. Şeyh Nazmî Efendi'nin vefatından sonra Halvetiyye tarikatının şeyhlik makamına oğlu Abdurrahman Rafi'a geçmiş, onun vefatının ardından ise kardeşi Abdülmecid şeyh olmuştur.[5]

---

[*] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, onuri.karadayi@atauni.edu.tr

1 Osman Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat –Halvetîlik Örneği- Mehmed Nazmî Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvanı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 51. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* I-III (Ankara: Bizim Böro Basımevi, 2009), 175-176; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 3/498-499.

2 Abdulmecid Sivâsî hakkında detaylı bilgi için bk.: Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivasi): Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000); Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Eyüp Sakini Bir Halvetî Şeyhi: Abdulmecid Sîvasî (Hayatı, Hizmet ve Misyonu)", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler* (7-9 Mayıs 2004), 2004, 278-293; Cengiz Gündoğdu, "Sultan Ahmed Câmii İlk Cum'a Vâizi: Abdülmecîd Sivâsî (971/1563-1049/1639) (Vâizlik Hizmetleri, Sultan Ahmed Câmii'ne Atanması, Va'z Uslûbu)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 2000, cilt: II, sayı: 4, s. 41-53.

3 Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat,* 54-72

4 Hasan Aksoy, "Mehmed Nazmi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/460-461.

5 Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat,* 68-71.

Eserleri

Nazmi Efendi'nin elimizde dört eseri bulunmaktadır. Bunlar *Divan*[6]*, Sırr-ı Mânevî*[7] *Hediyyetü'l-İhvân*[8] ve *Mi'yar-ı Tarîkat-ı İlâhî* adlı eserleridir. Bunların dışında *Mev'iza-i Mücâhede* adlı bir eserinin daha olduğu ifade edilse de herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Şeyh Nazmî Efendi, diğer pek çok Halvetî meşâyıhı gibi İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiş ve eserlerinde işlemiştir. Gerek *Dîvân*'ında gerekse diğer eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesine dair ifadeler bulunmakla beraber özellikle *Mi'yar-ı Tarîkat-ı İlâhî* eseri baştan sonra bu düşüncenin işlendiği bir eserdir. Aynı zamanda Nazmî Efendi, Hallac-ı Mansur'un "ene'l-Hakk" demesini hoş karşılamış, fena mertebesine ulaşamamış kimselerin bu düşünceyi savunmalarını küfre zemin olarak nitelendirirmiş ve seyr-u sülûkte belirli mesafe katledenlerin savunacağı bir düşünce olacağını beyan etmiştir. Yine devran ve semanın faydalarını gözeterek yararlı, hatta mübtedî sâlikler için zaruri olduğunu savunmuş, ayrıca tütün içme meselesinde ruhsat yolunu değil azimet yolunu seçmiş, ihtilaflı meselelerde takva cihetini tercih etmiştir. [9]

Mi'yar-ı Tarîkat-ı İlâhî

Nazmi Efendi bu eserini h. 1087 tarihinde yani yaklaşık 55 yaşındayken, kendi ifadesiyle halife oluşunun otuzuncu yılında üç gün gibi kısa bir sürede kaleme almıştır. Telif sebebi olarak halvete girdiği bir dönemde zikre iyice yoğunlaştığını, içinde böyle bir eser yazması gerektiğini ifade eden bir ilhâm-ı gaybî hâsıl olduğunu ve bu eseri yazmaya karar verdiğini dile getirir. Eserin yazılış gayesi ise sülûk hallerini detaylarıyla kaleme almak, esmâ-i seb'a, etvar-ı seb'a, envar-ı rabbânî ve esrar-ı ilâhî hakkında saliklere bilgi vermektir.[10]

Eserde "hamdele", "salvele" ve eserin yazılış sebebi gibi hususlar ifade edildikten sonra seyr-i nüzûlî ve seyr-i urûcî konuları şekillerle gösterilerek ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Daha sonra tarikat erbabının ve tasavvuf ehlinin seyr u sülûkta uymaları gereken adap kuralları ve dikkat etmeleri gereken bazı meseleler işlenir. Bununla birlikte eserde, kendi tarikatı olan Halvetî tarikatının Sivâsiyye koluna mensup şeyhlerin silsilesi de verilmiştir.[11] Bu yönüyle eser bir tarikatnâme özelliği taşımaktadır.

Nazmi Efendi hamdele bölümünde varlık ve yaratılışa dair oldukça veciz ifadelere yer vermiştir ki her biri geniş bir perspektif sunan bu ifadeler onun tasavvuf düşüncesine ne seviyede hâkim oluşunu göstermektedir. Ona göre velayet mertebesini elde etmenin yolu sülûk eğitimidir. Bu eğitimin gayesi Cenâb-ı Hakk'ı zâhir ve bâtın olarak bilmektir. Görmek ve bilmek arasındaki farka dikkat çeken müellife göre O'nu zahiren görmek mümkün değildir. Çünkü halk-ı âlem O'nun zuhuruna perde olmuştur ve mümkinâtın ne zâtı ne eseri ne de sıfatı vardır. Öyleyse geriye bilmek kalmaktadır. O'nu bilmek de Allah'ı Hâlık, eşyayı ise fâni varlık olarak görmek, eşyayı zahir Allah'ı batın olarak kabul etmekle

---

6 Divan'ın iki nüshası üzerine edisyon kritik çalışması yapılmıştır. Geniş bilgi için bk. Halime Bektaş, *Şeyh Muhammed Nazmî Divanı (Edisyon Kritik, İnceleme)*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisan Tezi), 2005.

7 Yusuf Kenan Can, *Nazmi Mehmed Efendi'nin Mesnevi Tercümesi* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009).

8 *Hediyyetü'l-İhvân* hakkında Osman Türer tarafından kapsamlı bir çalışma yapılmış, ayrıca metin neşredilmiştir. Bk.: Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, 243-655. Eserde Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) Kadızâde-Sivasiler tartışmalarına yönelik bazı değerlendirmeleri tenkit edilmiştir. Detaylı bilgi için bk.: Cengiz Gündoğdu, "Şeyh Muhammed Nazmî'nin Kâtip Çelebi'yi Tenkidi Üzerine Bir Mülâhaza" , *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 1998, cilt: I, sayı: 3, 189-205.

9 Mehmed Nazmî'nin tasavvufî şahsiyet ve bazı görüşleri hakkında bk.: Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, 100-137.

10 Mehmed Nazmî b. Ramazan el-İstanbulî. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*. (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Saliha Hatun, 1087), 1b-3a, 8b.

11 Verilen silsile şu şekildedir: Şeyh Yusuf-ı Mahdûm (öl. 1485), Şeyh Muhammed Rukiyye (ö. 1484),Şeyh Şahkubâd-ı Şirvânî (öl. 1504'ten sonra), Şeyh Abdulmecid-i Şirvânî (öl. 1563), Şeyh Şemseddin Ahmed-i Sivâsî (öl. 1597–98), Şeyh Abdulmecid-i Sivâsî (öl. 1639) ve Şeyh Abdulehad Nûrî (öl. 1650–1).

mümkündür. Tevhidin bu seviyesini ilâhî dergâha kabul edilenler O'nun ilim ve irfan ihsan etmesiyle elde ederler. Bu kişiler artık eşyayı olduğu gibi kavrarlar.

Sufiler yüksek hakikatlerin elde edilebilmesi için seyr u sülûk eğitimini gerekli görmüş, bir başka ifadeyle bâtın hikmetlerinin elde edilmesini riyazet ve mücahedeye bağlamışlardır. Seyr u sülûk risaleleri bu noktada bir yandan ledün ilminin amele bağlı oluşunu ortaya koyarken diğer taraftan da bu yolun sâliklerine rehber olurlar. Nazmi Efendi'nin Miyar-ı Tarikat'ı bu iki vasfı da haiz olarak Halvetiyye tarikatı esaslarına göre yazılmış sistematik bir seyr u sülûk risalesi özelliğine sahiptir.

Eserde vahdet-i vücûd konusuna müstakil olarak yer verilmiştir. Vahdet-i vücûd, vücûd, mevcûd, menşe-i mevcûdât, kavs-i tenezzül/seyr-i nüzûl, kavs-i terakki/seyr-i urûc gibi kavramlar açıklanmış, sufilerin ve bazı kelam âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca vahdet-i vücûd anlayışı bütün harflerin noktadan ve bütün sayıların birden müteşekkil oluşları dikkate alınarak harf ve sayı sembolizmiyle izah edilmiştir. Vahdet-i vücûd anlayışın panteizm, hulûl ve tenasüh anlayışlarıyla karıştırıldığına dikkat çekilmiş, ayrım noktaları husûsî olarak açıklanmıştır. Vahdet-i vücûd anlayışının doğru anlaşılabilmesi için sülûk mertebelerinin kat edilmesi gerektiği, onu ancak ev edna mertebesine ulaşanların anlayacağı, bu mertebeye ulaşmak için ise şeriate bağlılık, tehzîb-i ahlak ve tahsîl-i irfan olmak üzere üç şartın yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Velayet-nübüvvet konusu "nübüvvette velâyet efdal, velâyetten nübüvvet ekmeldir" şeklinde bir cümle ile özetlenmiştir. Tüm bu yolculukta mürşid-i kâmile intisabın gerekli olduğu hususi olarak vurgulanmıştır. Günümüzde de takipçileri bulunan "Kur'an bana yeter" anlayışının, hariciler örneğinde olduğu gibi hatalı olduğu, sünnet olmadan Kur'an'ın kişiyi dalâlete götürebileceği, sünneti en iyi bilenlerin meşâyıh olduğu üzerinde durulmuş mürşide intisâbın gereği konusu da bu minvalde ele alınmıştır. Bu noktada şeriat-hakikat dengesine vurgu yapılmış hakikati elde edebilmek için şeriate sımsıkı bağlılık esas alınmıştır.

Eserde seyr u sülûk, bidayeti sadık bir niyetle inâbet, nihayeti ise fenâ ve bekâ ile birlikte tevhidin gerçekleşmesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu süreç tevbe ile başlar. İkinci olarak gassalın elindeki meyyit misali şeyhe teslim gerekir. Teslim olmayan mürid, şeytan gibi hem mahrum hem de mercûm olur ve yola devam edemez.[12] Devam edenlerin süreci başta namaz ve oruç olmak üzere ibadete yoğunlaşma, zikr-i esmâya devam etme ve kalbin mezmûm afetlerden temizlenmesi ile devam etmektedir. Halvetiyye tarikatının adap ve erkanına dair geniş bilgilerin verildiği bu bölümde açlık, halvet ve rüyanın fonksiyonuna da temas edilmiştir. Ayrıca kalp, ruh, nefs, akıl kavramları hakkında yeri geldikçe detaylı bilgiler verilmiştir.

Risalede detaylı bir şekilde işlenen seyr u sülûk süreci kısaca şöyle özetlenebilir.

et-Tavru'l-evvel: Teslimin ardından sâlike ism-i evvel olarak lâ ilâhe illallah zikri verilir. Bu safhada nefs-i emmarede olan sâlikin hased, hırs, gadap, ucb, şehvet, kibir, tûl-i emel, hıkd, gıybet, acelecilik, taassub ve buhl olmak üzere on iki kötü ahlak vasfıyla (usuli'z-zemâim) mücadele etmesi gerekir. Bu mücadelenin başarıyla tamamlanabilmesi için enbiya ve evliyanın âdeti olan halvet gerekir. Sâlik halvette nafile ibadetlere yoğunlaşır, az ve helal yemeye, az uyumaya ve az konuşmaya gayret eder. Burada amaç bedeni islah etmek suretiyle kalbin iflahını gerçekleştirmektir. Görülen rüyalar mürşid tarafından tabir edilir.

et-Tavru's-sânî: Sâlik nefs-i emmâreden kurtularak levvâmeye terakki eder. Burada nefs iki yüzlü/yönlüdür, dünyaya da ahirete de meyyaldir. Esmâ-i seb'adan Allah ismi telkin edilir ve Allah'ın kalp sarayına sultan olarak oturması amaçlanır. Bunun için biri halka diğeri Hakk'a dönük olmak üzere iki

[12] Teslim konusu ile ilgili olarak risalede Şemseddin Sivasî'nin (ö. 1006/1597) şeyhiyle olan bir hatırasına yer verilmektedir. Bu hatıra *Nakdü'l-hâtır*'dan aktarılmaktadır.

yönlü olan kalbin masivâdan tasfiye edilmesi gerekir. Sâlikte vesvese peyda olursa afüv ismi zikredilir. Bazı gayb âlemlerinin görülmesi (keşf-i cinnî) ve kerametler bu mertebe mekr olabilir.

et-Tavru's-sâlis: Sâlike bu mertebede Hû ismi telkin edilir. Bütün fânî sıfatları yok etmesi ve ruhun ism-i hûya mesken olması amaçlanır. Bazı şeyhler müridin durumuna göre Yâ Hû şeklinde de verebilir. Genellikle menzilin başında olanlara (ba'id) Yâ Hû, sonuna yaklaşanlara (karib) Hû zikri verilir. Sâlik bu mertebede dünyaya tenezzül etmez ve ilâhî aşk makamını elde eder. Sabır, isar, tahammül, tevazu ve sıdk sıfatlarına sahip olur. Hararet anında Rahman ismini zikreder.

et-Tavru'r-râbi': Sâlike bu mertebede Hak ismi telkin edilir ve daima Hak ile meşgul olması amaçlanır. Mecazi varlığından geçer ve vücûd-ı Hak vasfını elde eder. Bu safhada ene'l-Hak demesinde sakınca yoktur. İrfânî ilimler tahsil eder, insan-ı kâmil olur ve kendisine hilafet verilir. Böylece halkı irşada başlar. Yakîn, ilm ü hikmet, fakr, tuma'nînet ve sekînet sıfatlarına sahip olur. Sâlik bu mertebede kâmil, bundan sonraki üç mertebede ise ekmel olur.

et-Tavru'l-hâmis: Sâlike bu mertebede Hay ismi telkin edilir. Bu zikre devam etmek suretiyle vahdete ulaşması, şühûd-i zât-ı mutlakı elde etmesi arzu edilir.

et-Tavru's-sâdis: Sâlike bu mertebede Kayyûm ismi telkin edilir. Hû zikrini telkin eden şeyhler de vardır. Bu zikre gizli ve aşikâr devam etmek suretiyle sıfat-ı Hakk'ı elde etmesi arzu edilir.

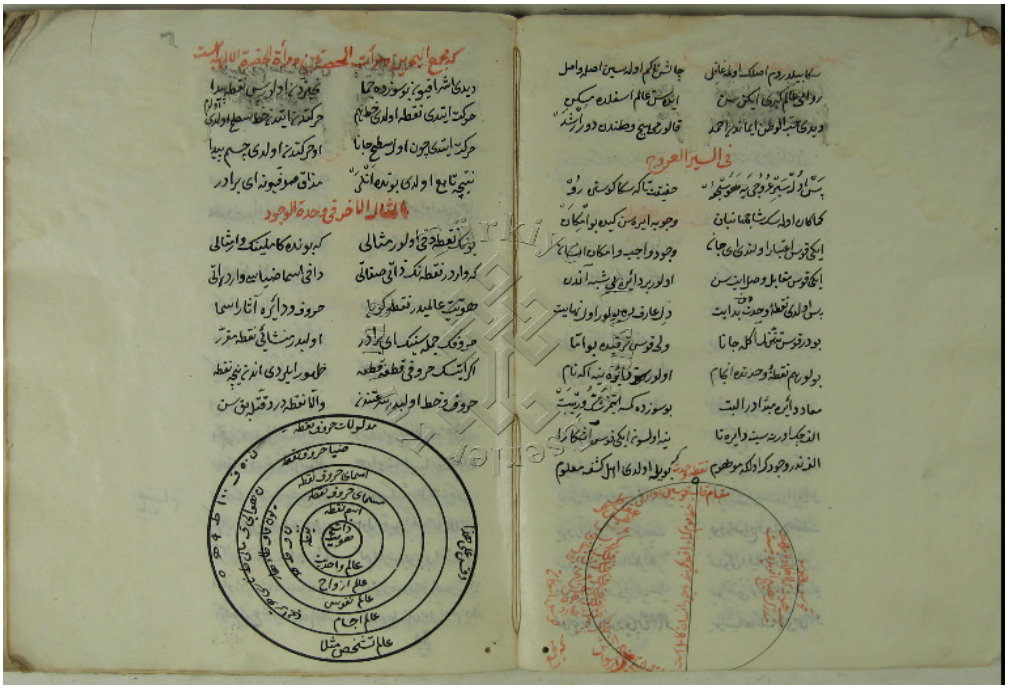
et-Tavru's-sâbi': Sâlike bu mertebede Kahhâr ismi telkin edilir. Allah zikrini telkin eden şeyhler de vardır. Bu zikre gizli ve aşikâr devam etmek suretiyle hayat-ı zâtîye mazhar olması arzu edilir. Artık sâlik hakiki hayat bulup hilafet vasfını elde ederek âdem olmuştur. Bu mertebe evliyanın son, enbiyanın başlangıç noktasıdır. *Bu mertebeye bekâ ba'de'l-fenâ veya cemu'l-cem de denilmiştir. Bu menzilde kesrette vahdet ve vahdette kesret sırrı aşikâr olur.*

Risalede etvâr-ı seb'adaki nefs mertebeleri nefs-i emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, raziyye, marziyye ve sâfiye şeklinde; esmâ-i seb'adaki isimler lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr şeklinde; nefsin makamları (letâif) bazı belirsizliklerle beraber kalp, ruh, sır, sırru's-sır, hafî, ahfa ve bütün beden şeklinde tasnif edilmiştir. İlk dört tavr kemâliyyet, diğer üç tavr ise ekmeliyyet içindir. Süreç anlatılırken tarikatın adap ve erkânı aktarılır. Fakat yeri geldikçe "bize nümâyan olan budur" denilerek bireysel tecrübeler de dile getirilir. Bununla beraber "her ne söylediysem Şeyhim Abdulehad-ı Nuri'nın bana öğrettikleridir" denilerek bütün malumat tevazunun bir gereği olarak şeyhe hamledilir.

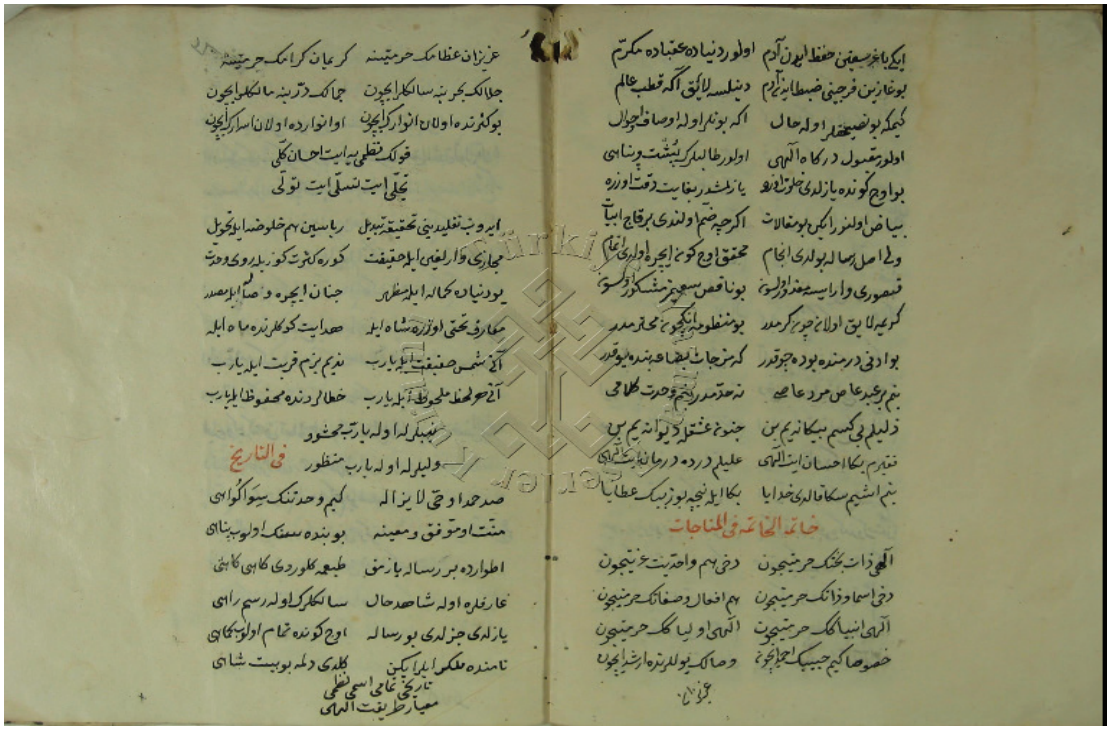
Mi'yâr-ı tarîkat-ı ilâhî'nin nüshaları aşağıdaki tablodaki gibidir:

Mi'yâr-ı tarîkât. / معيار طريقات**.** **Müellif**: Şeyh Nazmî Efendi, Muhammed b. Ramazan, / شيخ نظمي افندي، محمد بن رمضان / 1112/1700 **Dil**: Türkçe **Tasnif no./Konu**: 297.7 / Tasavvuf ve tarikatlar **Kütüphane adı**: Millet Kütüphanesi **Koleksiyon**: A.E. Manzum **Koleksiyon no.**: AEmnz951/1 [Diğer risaleler] **Bibliyografik kayıt no.**: 163830 **Materyal türü**: Yazma eser Link: Şeyh Nazmî Efendi, Muhammed b. Ramazan. *Mi'yâr-ı tarîkât.*. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/163830	**Müellif**: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî / نظمي، محمد بن رمضان الإستانبولي / 1112/1701 **Dil**: Türkçe **Tasnif no./Konu**: 297.756 / Halvetiye ve kolları **Fiziksel özellikler**: 164-211 yk., 19 st. **Kütüphane adı**: Süleymaniye Kütüphanesi **Koleksiyon**: Mihrisah Sultan **Koleksiyon no.**: 00183-002 [Diğer risaleler] **Bibliyografik kayıt no.**: 307988 **Materyal türü**: Yazma eser Link: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/307988

Müellif: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî / نظمي، محمد بن رمضان الإستانبولي 1112/1701 **Dil**: Türkçe **Tasnif no./Konu**: 297.756 / Halvetiye ve kolları **Fiziksel özellikler**: 1-35 yk., 21 st. **Kütüphane adı**: Süleymaniye Kütüphanesi **Koleksiyon**: Hasan Hüsnü Paşa **Koleksiyon no.**: 00693-001 [Diğer risaleler] **Bibliyografik kayıt no.**: 270613 **Materyal türü**: Yazma eser Link: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/270613	**Müellif**: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî / نظمي، محمد بن رمضان الإستانبولي 1112/1701 **Dil**: Türkçe **Tasnif no./Konu**: 297.756 / Halvetiye ve kolları **İstinsah tarihi**: 1086 **Fiziksel özellikler**: 35 yk., 21 st. **Kütüphane adı**: Süleymaniye Kütüphanesi **Koleksiyon**: Hacı Mahmud Efendi **Koleksiyon no.**: 03698 **Bibliyografik kayıt no.**: 256994 **Materyal türü**: Yazma eser Link: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*. 1086. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/256994
Müellif: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî / 1112/1701 / نظمي، محمد بن رمضان الإستانبولي **Dil**: Türkçe **Tasnif no./Konu**: 297.756 / Halvetiye ve kolları **Fiziksel özellikler**: 38+II yk., 19 st., 2 stn. **Kütüphane adı**: Süleymaniye Kütüphanesi **Koleksiyon**: Saliha Hatun **Koleksiyon no.**: 00105 **Bibliyografik kayıt no.**: 325246 **Telif Tarihi:** 1087 **Materyal türü**: Yazma eser **Nüsha Özellikleri:** Nüshada başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalarda müşirler bulunmaktadır. 38b-40a sayfaları arasında Şerh-i Du'â-yı Salavât bulunmaktadır. 1a sayfasında Arapça kıt'a ve "Vakf-ı Naima Mustafa Efendi b. el-Hacı Murad" şeklinde vakıf kaydı vardır. Eserin 5b, 6a sayfalarında dairesel şekiller bulunmaktadır. Link: Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/325246	
Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî'nin Yazma Nüshaları	

Resim 1: *Saliha Hatun nüshasına ait görseller*

Resim 2: *Saliha Hatun nüshasına ait görseller*

Kaynakça

Aksoy, Hasan. "Mehmed Nazmi Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bektaş, Halime. *Şeyh Muhammed Nazmî Divanı (Edisyon Kritik, İnceleme)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisan Tezi, 2005.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. I-III. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009.

Can, Yusuf Kenan. *Nazmi Mehmed Efendi'nin Mesnevi Tercümesi.* İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Gündoğdu, Cengiz. "Şeyh Muhammed Nazmî'nin Kâtip Çelebi'yi Tenkidi Üzerine Bir Mülâhaza" . *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*. 1998, 1/3, 189-205.

Gündoğdu, Cengiz. *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivasi: Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

Gündoğdu, Cengiz. "XVII. Yüzyılda Eyüp Sakini Bir Halvetî Şeyhi: Abdulmecid Sîvasî (Hayatı, Hizmet ve Misyonu)". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler.* (7-9 Mayıs 2004), 2004, 278-293.

Gündoğdu, Cengiz. "Sultan Ahmed Câmii İlk Cum'a Vâizi: Abdülmecîd Sivâsî (971/1563-1049/1639) (Vâizlik Hizmetleri, Sultan Ahmed Câmii'ne Atanması, Va'z Uslûbu)". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi.* 2000, 2/4, 41-53.

Hüseyin Vassâf. *Sefine-i Evliya.* I-VI. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.

Nazmî, Mehmed b. Ramazan el-İstanbulî. *Mi'yâr-ı Tarîkat-ı İlâhî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Saliha Hatun, 1087.

Türer, Osman. *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat -Halvetîlik Örneği- Mehmed Nazmî Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvanı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

ŞEYH OSMAN EFENDİ VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Osman et-Trabzonî'nin adına Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümünde bulunan ve aşağıda tanıtılacak olan risalesi sayesinde ulaşılmıştır. Bu risalenin hâtimesinde geçen "Ve ene'l-abdü'l-fakîr ilellahi'l-vedûd eş-Şeyh Osman et-Trabzonî el-Müftî bi Harput" şeklindeki kayıttan anlaşıldığına göre adı Osman, memleketi Trabzon'dur. Risaleyi yazdığı dönemde Harput müftüsü olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda bir tarikata mensubiyeti de olup şeyhlik makamındadır. Eserin içerisindeki mecmuada hacı olduğuna dair bir kayıt da mevcuttur. Risalede telif ve istinsah tarihi olmadığı için müellifin yaşadığı dönem şimdilik tespit edilememiştir. Ancak risalenin içerisinde bulunduğu mecmuadaki diğer birçok eserin yazım ya da istinsah tarihleri hicri 1182 olduğundan akla bu dönemlerde yaşamış olabileceği düşüncesi gelmektedir.

Eserleri

1. Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-llâhu'l-lezîne câhedû minküm

Eser, katalogda Trabzonlu bir müellif adına kaydedilmiştir. Bu kaydın kaynağı ferağ kaydındaki "et-Trabûzunî" (الطربوزني) nisbesidir. Yazma eserlerde Trabzonlu müellifler genellikle et-Trabzûnî (الطربزوني) nisbesi ile yer alırken bazı kayıtlarda (الطربزاني، الطرابزاني، الطربوزوني، الطربوزني ، الطرابوزاني،) şeklindeki farklı yazımları da görmek mümkündür. Bundan dolayı bu şekildeki kayıtların her birinin Trabzonlu bir müellifi ifade ettiği kabul edilebilir. Biz de buradan hareketle müellifin Trabzonlu olduğu kanaatindeyiz.

Risale, tefsir ilmi ile alakalı olup Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümü nr. 678'de bulunan bir mecmuanın 19b-21a varakları arasındadır. Dili Arapçadır. Ayet tefsiri kategorisindedir. Müellif adı hâtimede "eş-Şeyh Osman et-Trabûzunî el-Müftî bi Harput" şeklinde geçmektedir. Risalede telif tarihi ve istinsah kaydı yoktur. Başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Kasidecizâde'deki bu mecmuanın içerisinde çeşitli konularla alakalı irili ufaklı risaleler yer almaktadır. Bu risalelerin bir kısmı dua ve virdlerle alakalı olup bazı müstakil sayfalarda da çeşitli dua örnekleri yer almaktadır. Mecmuadaki bir dua risalesi 7a varakta sona ermektedir ve yazılış tarihi hicri 1182'dir. 18b varakta son bulan başka bir dua risalesinin yazılış tarihi de aynı şekilde 1182'dir. 19b-21a'da ise Trabzonî'nin risalesi vardır. Hemen ardından gelen sayfada (21b varak) müstakil bir dua metni yer almaktadır. Bu dua metninin bitiminde, söz konusu duanın "Harput Müftüsü Şeyh Hacı Osman'dan işitildiği" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Hemen devamında farklı bir dua cümlesi yazıldıktan sonra "Bunu Kale Camii İmamı Abdürrezzâk yazdı" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu bilgiler, bu yer numarasındaki mecmuanın, bir dönem, burada bahsi geçen Abdürrezzâk isimli zatın elinde bulunmuş olabileceğini, ayrıca onun, Trabzonî'nin müridi ya da talebesi olabileceğini akla getirmektedir. Ancak sadece bu verilere bakarak net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ayrıca mecmuanın 22a

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

varağında, "mesele" şeklinde bir başlık açılmakta ve borçlanma ile ilgili fıkhi bir konu tartışılıp çözüme kavuşturulduktan sonra "Harrarahu Osman el-Müftî bi Harput" kaydı düşülmektedir. Bu da ilgili fıkhi meseleyi bizzat Osman Efendi'nin kendisinin yazdığını göstermektedir. Bu durum ilgili mecmuanın, en azından bir bölümünün, vaktiyle Osman Efendinin elinde olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

Muhtevası

Risale, Âl-i İmrân suresi 142. ayetin tefsirine dairdir. İlgili ayetin metni ve anlamı şu şekildedir: (اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِيْنَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصّٰبِرِيْنَ) "Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?" (Âl-i İmrân 3/142).

Bu ayeti kerimede müminlere yönelik önemli sosyal mesajlar verilmektedir. Bu mesajların neler olduğu müfessirler tarafından şöyle özetlenmiştir: Burada Yüce Allah'ın ilâhî bir yasasına dikkat çekilmektedir ki o da şudur. Nihai başarıyı elde etmenin yolu Allah yolunda ve iyilikleri elde etmede gösterilecek özveridir. Dolayısıyla Allah yolunda cihat etmeden ve cihadın sonucu olan ağrı, sızı, yaralanma gibi sıkıntılara katlanmadan hatta canını vermeyi bile göze almadan, bu gibi fedakârlıkları yapanlarla yapmayanlar ayırt edilmeden müminler cennete girmeyi hayal etmemelidirler. Bu durum Bakara suresinde de şu şekilde teyit edilmektedir: "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?" (Bakara 2/214). Bu ayet de göstermektedir ki ahir zaman ümmeti de tıpkı önceki dönemlerdeki peygamberlerin ve ümmetlerinin yaptıkları gibi yüce değerler uğrunda özverilerde bulunurlarsa ancak dareyn saadeti elde edebilirler ve bu sayede cennete girebilirler. Nitekim eskiden bazı ümmetler kıtlık, yoksulluk, savaş gibi sıkıntılarla imtihan dilmişler, lakin ümitlerini yitirmemişler, sabretmişler, sonuna kadar sebat etmişler ve en nihayet Allah'ın yardımını, zaferi ve cenneti elde etmişlerdir. Bu ayet ile de Hz. Peygamberin ümmetinden özveride bulunanlar, sabredenler, mallarını ve canlarını Allah için, kutsal değerleri için feda edenler ile bunları yapmayanlar birbirlerinden ayırt edilmedikçe cennete girmeyi düşünmemeleri gerektiği kendilerine hatırlatılmaktadır.[2]

Trabzonî, ayetin özellikle (وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِيْنَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصّٰبِرِيْنَ) "…Allah içinizden cihat edenleri bilmeden (belli etmeden), sabredenleri bilmeden (ortaya çıkarmadan)" şeklindeki kısmı üzerinde durmakta ve öteden beri ulemanın ilgi alanına giren "Allah'ın bilmemesi" tabirinin ne anlama geldiğini tartışmaktadır. Ona göre ilim maluma taalluk eder, onunla bağlantılıdır. Yani bilgi bilinenle irtibatlıdır. Dolayısıyla burada bilginin bulunmayışı onun müteallakının olmadığı anlamına gelmektedir. Zira bulunması gerekenin bulunmayışı, diğerinin de olmadığı anlamına gelir. Örneğin; Allah falancadan bir hayır bilmedi (bilmiş değildir) denir ki bu, onda hayır beklenecek bir durum yok ki, Allah onun bir iyilik işlediğini bilmiş olsun anlamındadır (ما علم الله في فلان خيرا اي ما فيه خير حتى يعلمه). Yoksa burada Allah'ın bilmemesi söz konusu değildir. Bu kullanım onun için mecazdır. Yani Allah'ın ilminin olmaması, malumun da olmamasından kinaye edilmiştir. Tamamen Arap dilinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim burada geçen "lemma" edatı da "lem" manasınadır. Ancak bunda her an geleceğe dönük olarak bir beklenti var anlamı bulunmaktadır. Yani bu ifade, geçmişte bir cihadın olmadığını bildirmekle birlikte gelecekte her an ortaya çıkabileceğini anlatmaktadır. Yani mücahitlerin Allah yolunda henüz cihatları olmamıştır ancak bu her an olabilir demektir.

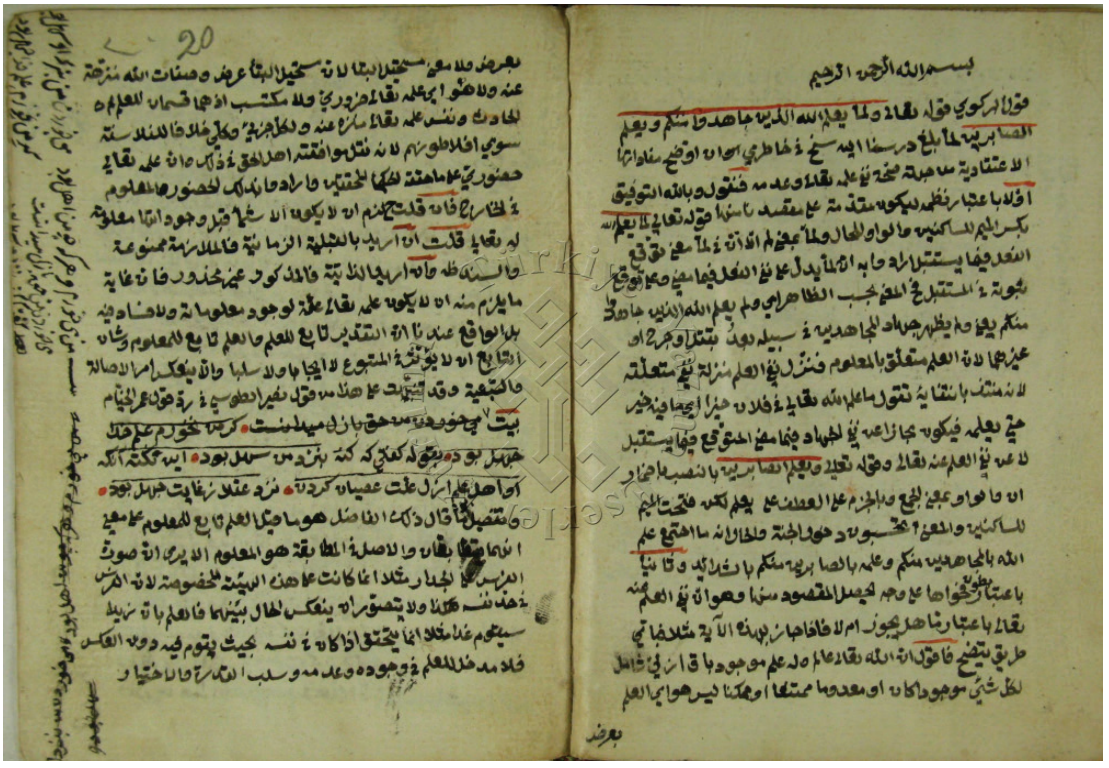
---

[2] Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân,* thk, Mahmud Muhammed Şakir (Mekke-i Mükerreme: Dâru't-Terbiyeti ve't-Türâs), 7: 246-248; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳā'iḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳāvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1: 20; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1: 679-680.

Trabzonî, ayetteki kelâmî meseleleri bu şekilde izah ettiği gibi dil kaidelerinden hareketle de bazı açıklamalar yapar. Örneğin; "وَيَعْلَمَ" lafzındaki mim harfinin gizli "en" ile mansub olarak fetha ile harekelendiğini, yine bu lafzın başındaki "vav" harfinin de çoğul manası taşıdığını ifade eder. Ya da bu lafzın daha önce geçen "يعلم" kelimesi üzerine matuf olup bundan dolayı meczum olduğunu, iki sakin kelime yan yana geldiği için de mim harfine hareke verildiğini, harekesinin fetha olmasının da öncesinin fetha olmasından kaynaklandığını belirtir. Anlamı da şu şekilde takdir eder: "Allah'ın sizden cihad edenleri belli etmeden ve sıkıntılara karşı sabredenleri ortaya çıkarmadan, yani hem cihad, hem de sabır, bu ikisi sizlerde bir arada bulunmadan cennete gireceğinizi mi sandınız."[3]

Trabzonî, bu açıklamaları yaptıktan sonra meseleyi detaylandırarak konuyu çeşitli açılardan ele almaya devam eder. Muhtemel sorular sorup onlara cevaplar aramaya çalışır. Bunu yaparken bazı müfessirler gibi "fe in kîle kultü, fe in kulte kultü, fe ekulü" tarzında ifadeler kullanarak onların yöntemini takip eder. Görüşlerini desteklemek üzere şiirle istişhadda bulunduğu gibi yer yer farklı ayetleri de delil getirmede kullanır. Felsefecilerin bazı görüşlerine itiraz ederek onları çürütmeye çalışır.[4] Eserin metot ve muhtevası birlikte değerlendirildiğinde müellifin Arap dilinin inceliklerine hakim olduğu ve kelam ilmi başta olmak üzere İslami ilimlere vukufiyetinin olduğu sonucuna varılabilir.

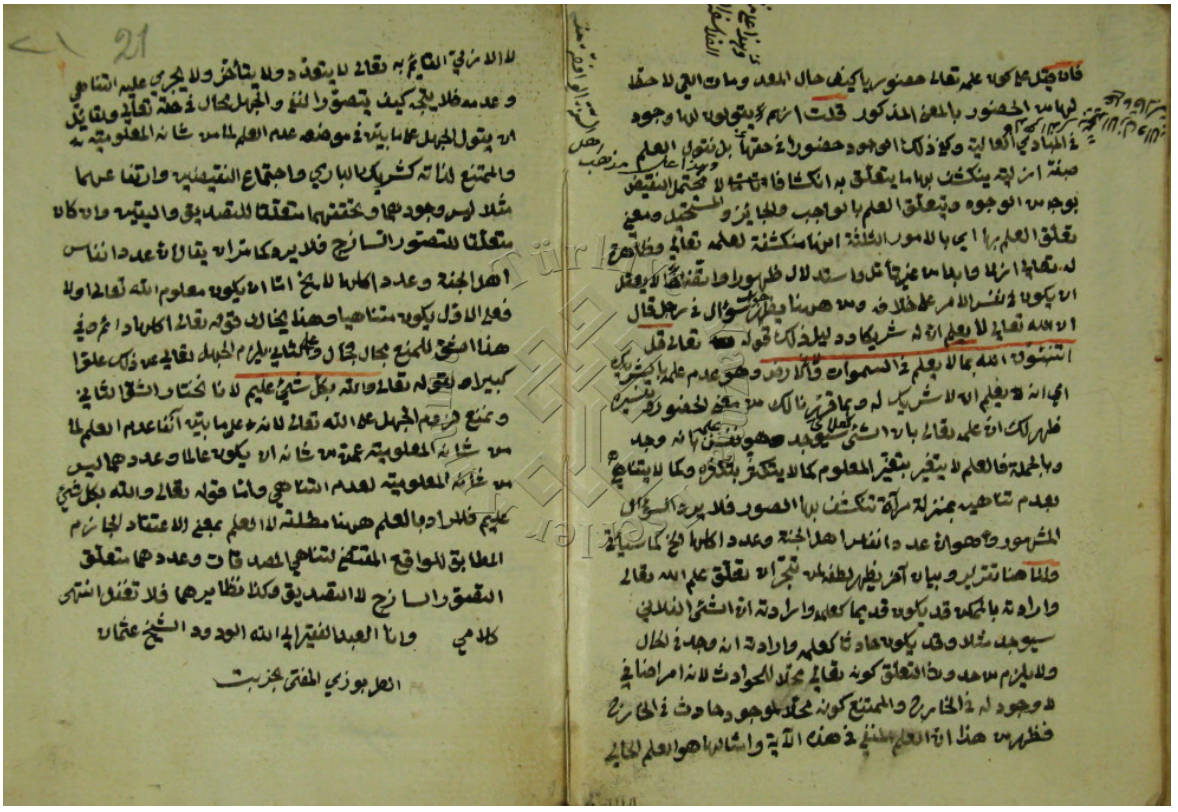
Müellif, risalesinin hâtimesinde "intehâ kelâmî" diyerek son sözünü söylemiş, "Ve ene'l-abdü'l-fakîr ilellahi'l-vedûd eş-Şeyh Osman et-Trabûzunî el-Müftî bi Harput" (وأنا العبد الفقير الى الله الودود الشيخ عثمان الطربوزني المفتي بخربت) ifadeleri ile bu eserin kendisine ait olduğunu beyan etmiştir.

Resim 1: *Eserin ilk iki sayfası (Kasidecizâde nr. 678)*

[3] Osman et-Trabzonî, *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-llâhu'l-lezîne câhedû minküm,* Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümü nr. 678, vr. 19b.

[4] Osman et-Trabzonî, *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-llâhu'l-lezîne câhedû minküm,* vr. 20a-21a.

Resim 2: *Eserin son iki sayfası (Kasidecizâde nr. 678)*

2. Şerhu Salât ve Selâm

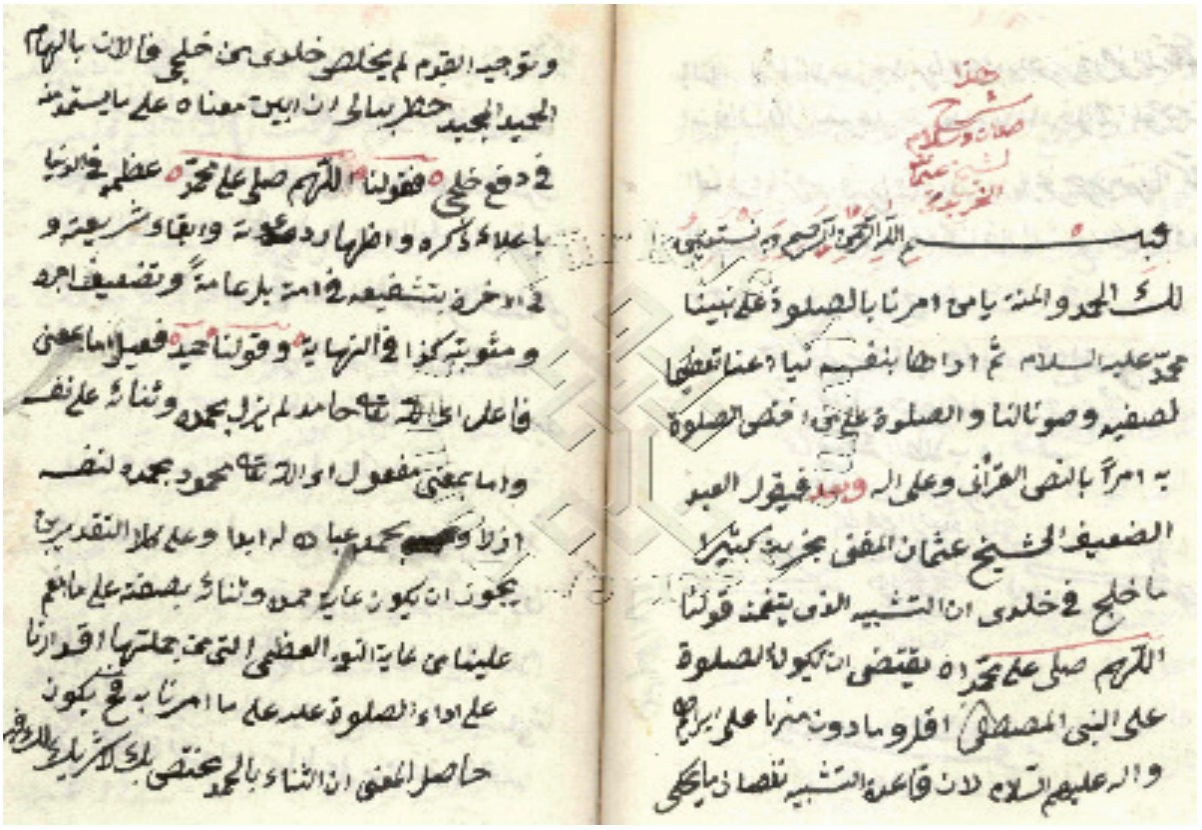
Risale, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu nr. 06 Mil Yz A 7487/9, vr. 46b-48b varakları arasındadır. Müellif kendini mukaddimede "eş-Şeyh Osman el-müftî bi-Harput" şeklinde tanıtmaktadır. Her ne kadar burada Trabzonî nisbesini kullanmasa da, Harput Müftüsü Şeyh Osman diye kendini takdim etmesi onun yukarıda tanıttığımız zât olduğuna işarettir. Ayrıca eserinin evrâd ve ezkâr hakkında olması, bir de hem bu risaleyi hem de mecmuadaki diğer risaleleri istinsah eden kişilerin Trabzon'un Of ilçesine mensup olmaları biz de bu risalenin Trabzonlu Osman Efendiye ait olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Eser adı başlıkta yer alan "Hâzâ şerhu salât ve selâm lişeyh Osman el-Harputî" ifadesinden alınmıştır. Telif tarihi belli değildir. Ferağ kaydından anlaşıldığına göre risale hicri 1285 yılında Trabzon'un Of ilçesinin Melinoz köyünden olan Said Kiryanî b. Ali tarafından istinsah edilmiştir. Eserin başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Muhtevası

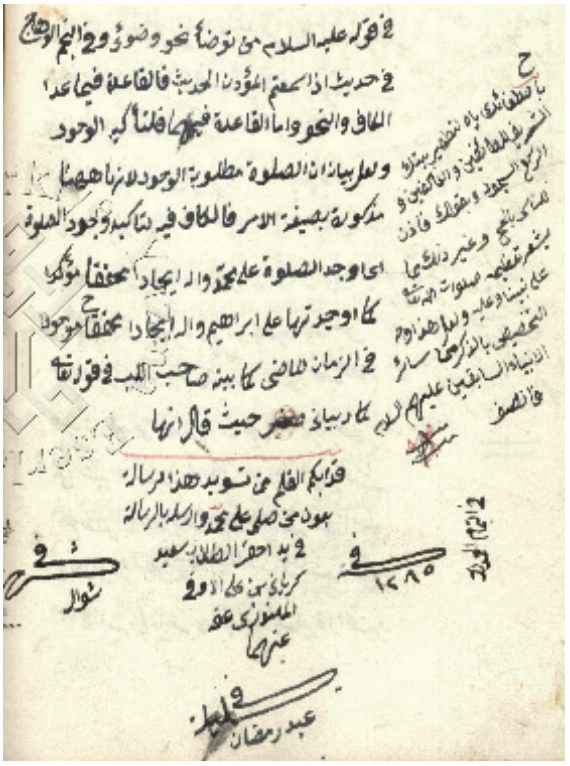
Müellif, salli-barik dualarında yer alan bazı hususları açıklamak istediği için bu risaleyi kaleme almıştır. Bu hususu mukaddimede özetle şu şekilde dile getirmiştir. Teşbih/benzetme sanatında benzetme yönü bakımından müşebbehün bih/kendisine benzetilen, müşebbehten/benzeyenden daha güçlüdür. Ancak "Allahım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine/ümmetine, İbrahim ve onun ailesinin üzerine salat ettiğin gibi salat et." cümlesinde tersi bir durum vardır. Teşbih kuralı gereği Hz. İbrahim ve ailesi Hz. Peygamber ve ailesine benzetilmesi gerekirken aksi bir benzetme yapılmıştır. Bu durum sürekli zihnimi kurcaladığı için bu konuyu ve bu duada geçen "hamîd" ve "mecîd" kavramlarını açıklamak için bu risaleyi yazdım.

Metin kısmında müellif bu duadaki benzetme ifadesini dil alimlerinin görüşlerinden faydalanarak kısaca şöyle izah etmiştir. Teşbih kuralı gereği müşebbehün bih, müşebbehten daha güçlüdür. Dolayısıyla güçsüz olan güçlü olana benzetilir. Ancak teşbih sanatında benzetme edatı olarak kâf (ك) (gibi) harfi kullanıldığı takdirde durum farklılık arz eder. Bu durumda müşebbehün bihteki benzetme yönünün müşebbehtekinden daha güçlü olması gerekmez. Buna göre bu duadaki teşbihte herhangi bir tuhaflık yoktur. Dil kaidesi iyi bilindiği takdirde konu anlaşılmış olacaktır.

Müellif, devamla bu duada geçen "hamîd" lafzının ism-i fail (hâmid) ve ism-i meful (mahmûd) anlamlarının her ikisini de ifade etmek üzere kullanılmış olabileceğini ve bu durumlarda ne gibi anlamlar yüklendiğini de kısaca açıklamıştır. Yine bu duada geçen fe'îl veznindeki "mecîd" lafzının da "mâcid" (ism-i fail) görevinde olduğunu belirtmiş ve mecd kökünün taşıdığı anlamları aktarmıştır. Klasik usulde çokça kullanılan "fe in kulte kultü" (Eğer dersen ben de derim ki) şeklindeki ifade biçimini meseleleri daha etkili biçimde açıklamak üzere kullanmıştır. Son olarak şunu ifade emek isteriz ki müellif burada salât-ü selâmın tamamını değil de sadece zikrettiğimiz kısımlarını açıklamıştır.

Resim 3: *Eserin ilk iki sayfası (Yazmalar nr. 06 Mil Yz A 7487/9)*

Resim 4: *Eserin son sayfası (Yazmalar nr. 06 Mil Yz A 7487/9)*

Kaynakça

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Kurʾân.* Thk. Mahmud Muhammed Şakir. Mekke-i Mükerreme: Dâru't-Terbiyeti ve't-Türâs.

Trabzonî, Osman. *Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-llâhu'l-lezîne câhedû minküm.* Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde Bölümü nr. 678, vr. 19b-21a.

Trabzonî, Osman. Şerhu Salât ve Selâm. Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu nr. 06 Mil Yz A 7487/9, vr. 46b-48b.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. https://portal.yek.gov.tr/.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

TAHSİN RAŞİT VE ESERLERİ

Süleyman GÜR[*]

Hayatı

Tahsin Raşit, 1286/1870 yılında İstanbul Beykoz'da doğdu. Aslen Trabzonludur. 1892'de Askerî Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesi ve birincilikle mezun oldu. 1893 yılında Almanya'ya gönderildi. Orada kaldığı 3 yıl boyunca Joly, Mendel, Binswanger, Kraepelin gibi dönemin otorite isimlerinin yanında bulundu. 1896 senesinde yurda döndü. Elektrodiyagnostik ve elektroterapi konularına olan vukufiyeti ile dikkat çekti. 1898 senesinde kurulan Gülhane Askerî Tatbikat Okulu'nda nöropsikiyatri (Asabiye ve Akliye Seririyatı) hocası ve başhekim yardımcısı oldu. Buna ilave olarak elektrikle teşhis ve tedavi derslerini okuttu. Yine Kadırga'da bulunan Sivil Tıp Okuluna da (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) nöropsikiyatri dersleri kondu. Bu dersleri de Tahsin Bey okuttu. 1908 senesinde Meşrutiyetin ilanından sonra sivil Tıp Okulu, Haydarpaşa'daki Askeri Tıp Okulu birleştirilip Dârülfunûn'a bağlı olarak İstanbul Tıp Fakültesi kuruldu. Bunun üzerine Raşid hoca ve 11 arkadaşı ordudan ayrılarak Fakülteye geçti ve hoca 1933 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 1993'te emekli oldu. 1936 senesinde vefat etti. Türk tıp tarihine "Gülhane Hastanesi Asabiye ve Akliye Şubesi'nin kurucusu, ilk hocası ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ilk asabiye ve akliye profesörü" unvanları ile damga vurdu.[1]

Raşit hoca, bilim alanındaki faaliyetlerine ek olarak halkın sorunlarıyla yakından ilgilenen ve teşkilatçı bir ruha sahip olan bir şahsiyetti. Tepebaşı'ndaki tiyatro binasında halka açık olarak içkinin zararları konusunda verdiği konferanslar buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca Tababet-i Akliye ve Asabiye ve Hilal-i Ahdar (Yeşilay) cemiyetlerinin kurucuları arasında yer alması da bu konudaki faaliyetleri arasındadır.[2] Nitekim Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin Kuruluş Zabıtlarında kendisinden "Tıp Fakültesi Seririyat-ı Akliye ve Asabiye Muallimi ve Cemiyeti Tıbbiyeyi Osmaniye Ve Meclisi Aliyi Sıhhî Azası" diye bahsedilmesi daha başka derneklerde de aktif olarak çalıştığını göstermektedir. Raşid Tahsin Bey, Tababet-i Akliye ve Asabiye cemiyetinden bir süre sonra ayrılarak Tababet-i Ruhiye Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu konu ile ilgili Kuruluş Zabıtları'nda şu kayıt mevcuttur: "1918 yılı Aralığında Müderris Dr. Raşit Tahsin Bey ve arkadaşları Tababet-i Ruhiye Cemiyeti'ni kurmuştur. Bilim toplantıları genellikle Tıp Fakültesi Seririyat-ı Akliye ve Asabiye'de yapılmıştır. Cemiyet, çalışmalarını ancak 1926 yılına kadar sürdürebilmiştir."[3]

[*] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, suleymangur@trabzon.edu.tr

[1] Mehmet Âkif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri* (İstanbul: Çatı Yayınları, 2007), 706-707; Nörolojinin Kurucuları, *Türk Nöroloji Dergisi* (2004) 10/5: 457.

[2] Nörolojinin Kurucuları, Türk Nöroloji Dergisi, 10/5: 457.

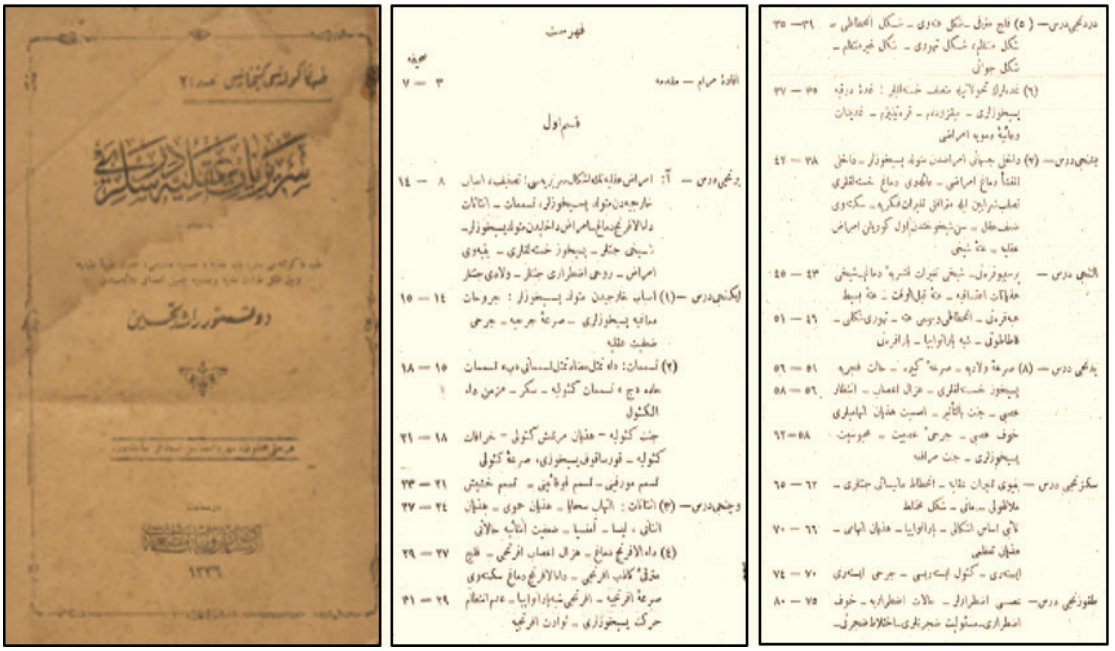
[3] Şahap Erkoç, "Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin Kuruluş Zabıtları," (6. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 22-24 Mayıs 2000, İzmir, Program ve Bildiri Özetleri, İzmir, 2000).

Eserleri

1. Seririyat-ı Akliye Dersleri

Raşit Tahsin'in bu kitabı, 1336/1920 yılında İstanbul'da Arşak Garoyan Matbaası'nda Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır. Müellif eserde "Tıp Fakültesi Seririyat-ı Akliye ve Asabiye Müderrisi, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Beyne'l-Milel Tabâbet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti A'zâ-i Dâimesinden Doktor Raşid Tahsin" şeklinde takdim edilmiştir. Kitap, Raşit Tahsin'in ders notlarını zamanla tertip etmesi ile oluşmuştur. Kitapta genel olarak akıl ve ruh sağlığı ile sinir sistemi hastalıkları ele alınmıştır. 584 sahifelik kitap, bir mukaddime/ifade-i meram ile iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım/kısm-ı evvel, 18 dersten müteşekkildir. İkinci kısım/kısm-ı sani, 19. dersten itibaren 56. derse kadardır. Kitabın başında bir fihrist yer almaktadır. Fihristte bu derslerin konuları yaklaşık birer paragrafta özetlenerek verilmiştir. Bu yüzden fihrist, bir anlamda muhtevanın özeti gibidir.

Raşit Tahsin, ülkemiz tıbbında psikiyatri dalının kurucusu olarak bilinmektedir. Nöroloji ve psikiyatri konuları önceleri dâhiliye dersleri içinde "asabiye" ismiyle verilirken sonraları bağımsız bir ders haline gelmiştir. 1924 senesinde ise psikiyatri, nörolojiden ayrılarak bağımsız bir ders haline gelmiştir. Bütün bu konuların öncülüğünü yapan Raşit Bey, kitabın ilk bölümünde psikiyatrik hastalıkları sınıflandırılarak incelemiştir. Önsözden anlaşıldığına göre, müellif ilk bölümde, Almanya'da bulunduğu sırada yanında eğitim gördüğü hocalarından biri olan Kraepelin'in son kitabından faydalanarak bu konuları ele almıştır. İkinci bölümde eğitim esnasında öğrencilere sunulan olgu örneklerine yer vermiştir. Her hastanın kliniğe başvuru şekli, hikâyesi, muayene bulguları, ayırt edici tanısı, hastalığının seyri ve tedavisi gibi konular üzerinde durmuştur.[4]

Resim 1: *Kitabın kapağı ve fihristin bir kısmı*

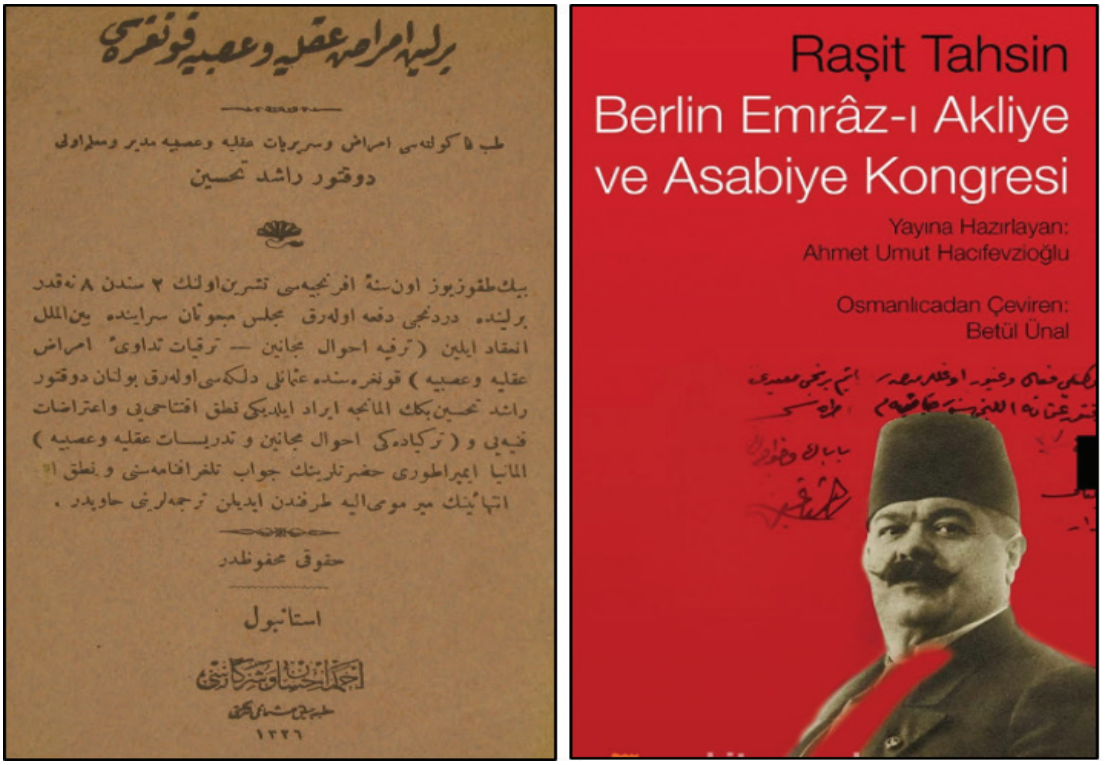
2. Berlin Emraz-ı Akliye ve Asabiye Kongresi

Raşit Tahsin'in Berlin Kongresindeki bu sunumu, 1326 yılında İstanbul'da Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafından Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır. 39 sayfadan ibarettir.

[4] Eser hakkında kısa bir değerlendirme için bk. Şehiraltı, M., Yılmaz, C. , Polat, A. "Raşit Tahsin (Tuğsavul)'un "Seririyat-ı Akliye Dersleri" Adlı Kitabına Göre Melankolik Hastalıklar," *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* (2013): 107-108.

Raşit Tahsin bu eserde, "Tıp Fakültesi Emraz-ı ve Seririyat-ı Akliye ve Asabiye Müdürü ve Muallim-i Evveli Doktor Raşid Tahsin" diye tanıtılmıştır. Kongre, 1910 sene-i efrenciyesinde (miladi yılında), teşrin-i evvel ayının ikisi ile sekizi arasında "Akıl ve Sinir Sistemi Hastalıkları" teması ile Berlin'de dördüncü kez toplandı. Raşit Tahsin bu kongreye Osmanlı delegesi olarak katıldı. Almanca olarak bir açılış konuşması yaptı. İşte bu eser, Raşit Tahsin'in bu konuşmasını, kongredeki bilimsel itirazlarını, Almanya İmparatorunun cevap telgrafnamesini, kongre programını, delegelerin görüşlerini ve sonuç bildirgesini içermektedir. Raşit Tahsin, bütün bunları Almanca'dan Osmanlıca'ya çevirerek neşretmiştir. Bu eserin giriş kısmında "sahib-i eserin müddet-i kalile zarfında neşrolunacak asarı" başlığı ile kendi uzmanlık alannına ait yedi eserin daha ismi zikredilir. Ancak bu eserlerin neşredildiğine dair kayıt yoktur. Bu konuları Seririyat-ı Akliye adlı eserinde işleyip bundan dolayı söz konusu eserleri neşretmekten vazgeçmiş olabileceği de bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Raşit Tahsin'in bu eseri, Betül Ünal tarafından latinize edilmiş ve Ahmet Umut Hacıfevzioğlu tarafından yayına hazırlanarak yeniden neşredilmiştir. Bu neşrin tanıtım yazısı şöyledir: "Raşit Tahsin'in Berlin Emraz-ı Akliye ve Asabiye Kongresi'ndeki sunumu, yalnızca tıp, psikiyatri ya da psikoloji tarihi üzerine çalışan bilim insanlarımızın değil, aynı zamanda bilim tarihi, kültür tarihi, Michel Foucault, Edward Said ve Oryantalizm üzerine çalışan bilim insanlarımızın da yararlanacağı bir kaynak olacaktır." Yazarın bu çalışmada tanıtılan her iki eserine de İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nden ulaşmak mümkündür.

Resim 2: *Eserin Osmanlıca ve yeni harflerle neşrinin kapak resimleri*

Kaynakça

Bal, Mehmet Âkif. *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*. İstanbul: Çatı Yayınları, 2007.

Erkoç, Şahap. "Osmanlı Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti'nin Kuruluş Zabıtları." 6. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 22-24 Mayıs 2000, İzmir, Program ve Bildiri Özetleri, İzmir, 2000.

Nörolojinin Kurucuları, *Türk Nöroloji Dergisi* (2004) 10/5: 457.

Şehiraltı, M., Yılmaz, C. , Polat, A. "Raşit Tahsin (Tuğsavul)'un "Seririyat-ı Akliye Dersleri" Adlı Kitabına Göre Melankolik Hastalıklar". *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* (2013): 107-108.

TIFLÎ AHMED ÇELEBİ VE ESERLERİ

Mehtap AYDIN KAİM[*]

Hayatı

Trabzon'da doğdu.[1] Adı Ahmed, babası Abdülaziz Efendidir. "*Erken yaşlarda parlak şiirler söylemeye başladığı için"*[2] Tıflî[3] mahlasını kullandı. Şair, meddâh, şehnâmehân ve hattattır. Safâyî, Tıflî'nin IV. Murad'ın meclisinde bulunduğunu O'nun nedimi olduğunu ve özellikle şehnâmehânlıkta ve meddahlıkta pek meşhur ve belâgatte dönemin şairleri arasında müstesna bir yerinin olduğunu bildirmektedir.[4] Güftî tezkiresinde şairi "zübde-i şehnâmehânân-ı Rûm Tıflî Çelebi" şeklinde tavsif etmektedir.[5] Tıflî, gümrük ve evkafta çeşitli vazifeler almış[6] ve hayatını rahat bir şekilde sürdürmüştür.[7] Bayrâmî-Melâmî yolundandır. Ölüm tarihiyle ilgili farklı görüşler var ise de Nazmî'nin, Nâilî'nin ve diğer pek çok şairin vefat tarihine düştükleri tarihler müellifin 1070 (1659-60)'te vefat ettiğini göstermektedir.[8] Kabri Silivrikapı'da Seyyit Nizam Camii'ne giden cadde üzerinde[9] Hamza Balî civarındadır. [10]

Trabzonlu Şeyh Mehmed Nazmî[11] (ö. 1701)'nin Tıflî'nin vefâtına düştüğü tarih:

Didüm "gehvâre-i cennetde Tıflîye makâm eyle". (1070)[12]

Nâilî'nin düştüğü tarih:

Gehvâre-i râhat ola Tıflîye lahd[13]

Nihâdî'nin düştüğü tarih:

"Tıflî'nin cennet-i adn ede mekânın Bâkî". [14]

---

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mehtapaydinkaim@trabzon.edu.tr

1 Tıflî'nin doğum tarihine ilişkin tezkirelerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Akbulut eserinde, Tıflî'nin doğum tarihini 1006 (1597-98) olarak kaydetmektedir. Bk. Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri* (Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952), 9.

2 Riyazi Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuara*, haz. Namık Açıkgöz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 212.

3 Türk Edebiyatında Tıflî mahlaslı beş başka şair de vardır. Bk: Bekir Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni* (Elazığ: Fırat Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2000), LXXI.; Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/49.

4 Hayatı ile ilgili geniş bilgi için bk: Bekir Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, XIV-XXI.; Vicdan Özdingiş, *Tıfli Ahmed Çelebi (Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)* (Konya: Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1991), 15-18.; Çınar, Bekir Çınar, "Tıflî Ahmed Çelebi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).; Bekir Çınar. "Tıflî Ahmed Çelebi". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tifli-ahmed-celebi

5 Kâşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrîfâtü'ş-şu'arâsı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001), 166-168.

6 Mustafa Safâyî, *Tezkire-i Şafâyī: (Nuḫbetül-ʾāṣār min fevāʾidil-ʾeşʿār) ; inceleme - metin - indeks*, haz. Pervin Çapan (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005), 358.

7 Mehmed Şeyhî Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ: Şeyhi'nin Şaka'ik Zeyli*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018), 2/1639.

8 Vefât tarihiyle ilgili farklı görüşler için bkz: Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, XVI-XXI.

9 Emin Nedret İşli, *İstanbul'da Gömülü Şairlerin Mezar Kitabeleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1991), 16.

10 Gölpınarlı, Tıflî'nin mezar taşını kurtarma çabasını Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik adlı eserinde aktarmaktadır. Bk: Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006), 285.

11 Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 57.

12 Bu tarih Tıflî'nin mezartaşında kayıtlıdır. Bk: Halil Nihat Boztepe, *Nedîm Dîvânı Lügatçesi*, haz. Ahmet Kemal Gümüş (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 147; Mehmed Şeyhî Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1639. Tıflî'nin mezar kitabesinin fotoğrafı için bk: Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 1/50.

13 Seyrek-zâde Mehmed Âsım, *Zeyl-i Tübdetü'l-Eşâr*, haz. Ali Osman Coşkun (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019), 82.

14 Tıflî'nin vefat tarihine Nâilî, Tâhir, Nihâdî, Ahdî vd. şairlerin düştüğü tarihler de 1070 tarihine işaret etmektedir. Bk: Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, XVI- XVIII.

Eseri

Tıflî'nin bilinen tek eseri içerisinde sâkînâme mesnevisinin de bulunduğu dîvânıdır. Bununla birlikte kütüphanelerde Tıflî adına kayıtlı bir vasiyetnâme bulunmaktadır. Ayrıca "Tıflî Hikâyeleri" olarak adlandırılan hikâyelerin hiç değilse ortaya çıkışları Tıflî ile ilişkilendirilmektedir. Bunların dışında daha önce kaynaklarda zikredilmeyen, hangi Tıflî'ye ait olduğu bilinmeyen bir "Muammeyât-ı esmâ-i enbiya" metni Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Tıflî'ye ait olduğu düşünülen vasiyetnâmenin İstanbullu Tarzî Mehmed Efendi'ye (ö. 1662) ait olduğu yapılan tetkiklerde ortaya çıkarılmıştır.[15] Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 03479 numaralı mecmuada 7. risale olarak "vasiyyetnâme-i Tıflî" başlığıyla kaydolunmuştur.[16] İlgili nüshadaki vasiyetnâme eksiktir. Yine Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde Tıflî adına kayıtlı eksiksiz bir vasiyetnâme nüshası vardır.[17] Esere, Nuruosmaniyedeki nüshada "Vasiyyetnâme-i Tıflî be-makâl-i Tarzî" (Tarzî'nin deyişine göre Tıflî'nin vasiyetnamesi) şeklinde başlık atılmıştır ki bu da eserin müellifinin Tarzî olduğuna işaret etmektedir.[18] Ayrıca eser Süleymaniye Kütüphanesinde bir yazmada "vasiyetnâme-i Tarzî" şeklinde kaydedilmiştir.[19] 184 beyit olan vasiyetnâme fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır.[20]

Şeyhî, Tıflî'nin bilindik hikâyelere yeni bir soluk getirerek padişah dâhil herkesin nazarını celp ettiğini eserinde aktarmaktadır.[21] Tıflî anlattığı hikâyelerin bazılarında kendisini ve IV. Murad'ı kahramanlar arasında zikretmektedir. Tıflî'nin bu hikâyeleri kayıt altına aldığına dair bir bilgiye ulaşılmamıştır. Konuyla ilgili araştırmacılar eserlerin Tıflî tarafından oluşturulduklarını ancak sonraki dönemlerde başka müelliflerce kaleme alındıklarını ileri sürmektedirler.[22] Tıflî'nin bilinen ana hikâyeleri[23] Letâifnâme, Hançerli Hikâye-i Garîbesi, Hikâye-i Cevri Çelebi, Tıflî Efendi Hikâyesi, Meşhûr Tıflî Efendi ve Kanlı Bektaş'ın Hikâyesi, Hikâye-i Tayyarzâde, Şu'arâdan Meşhûr Tıflî Efendi ile İki Biraderler Hikâyesi, Hikâyet (Sansar Mustafa Hikâyesi) ve Bursalı'nın Kahvesi'dir.[24]

Tıflî'yle ilgili kaynakların bahsetmediği bir metin Süleymaniye Pertev Paşa 610 nolu mecmuada "Muammeyât-ı üstâd-ı kül merhûm Tıflî Efendi fî esmâ-i enbiyâ 'aleyhi's-selâm" başlığıyla yer almaktadır. Mecmuanın 3a sayfasında 1127/ 1715 tarihli bir istinsah kaydı vardır.[25] Tıflî'nin vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda ve "merhum" ifadesi dikkate alındığında eserin Tıflî Ahmed Çelebi'ye ait olma ihtimali artmaktadır. Eserde Mustafa Nazmî (ö. 1686), Mollazade (ö. 1627)'ye ait risaleler bulunmaktadır.[26] Mecmuanın başında "Vakf-ı Kütübhâne-i Hankâh-ı Selîmiyye 1252 (1836)" mührü vardır.

Eserin nüsha tavsîfi

Muammeyât-ı esmâi'l-enbiya, Tıflî

15 Bekir Çınar, "Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler Ve İki Şair (Tıflî/Tarzî) Arasında Kalan Bir Vasiyetnâme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 4/9 (2003), 115-140.

16 Tıflî, *Vasıyyetnâme-i Tıflî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 03479-007), 22b.

17 Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî Tıflî, *Vasiyetnâme-i Tıflî* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 04967-025), 61b-66b.

18 Tıflî, *Vasiyetnâme-i Tıflî* (Nuruosmaniye, 04967-025), 61b.

19 Tarzî Mehmed Efendi, *Vasiyetnâme-i Tarzî.* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 00058-006), 132a.

20 Çınar, "Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler Ve İki Şair (Tıflî/Tarzî) Arasında Kalan Bir Vasiyetnâme", 128-140.

21 Mehmed Şeyhî Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 2/1639.

22 Hikâyelerin zaman içindeki farklı baskıları için bk. David Selim Sayers, *Tıflî Hikâyeleri* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 7-30. Vijdan Akçadağ, *Realist İstanbul Hikâyeleri* (Edirne: Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 6-23. ;Hafız Mustafa'nın "Meşhur Tıflî Efendi ile Kanlı Bektaş'ın Hikâyesidir" başlıklı eseri bu türün örneklerinden biridir: Bk. Hafız Mustafa, *Meşhur Tıflî Efendi ile Kanlı Bektaş'ın Hikâyesidir* (İstanbul, 1299/1882).

23 Sayers, *Tıflî Hikâyeleri*, 4.

24 Sayers bu hikâyelerin ana hikâyeler olduğuna bunlardan başka bu hikâyelerden üretilen eserlerin bulunduğuna işaret etmektedir. Bk. Sayers, *Tıflî Hikâyeleri*, 4.

25 Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmî Molla Câmî, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00610-001), 3a.

26 Tıflî, *Muammeyât-ı Esmâi'l-Enbiyâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00610-009), 55b-57a.

Süleymaniye, Pertev Paşa, 00610-009

Yk: 55b-57a, 11s, öç: 200x155-150x70 mm, Talik

Baş:

Be-nâm-ı Âdem safiyu'llah
Ruhsat virirse nola sana çarh-ı bî-sebât
Oldur safâ-yı dil-kemîne mâye-i hayât

Son:

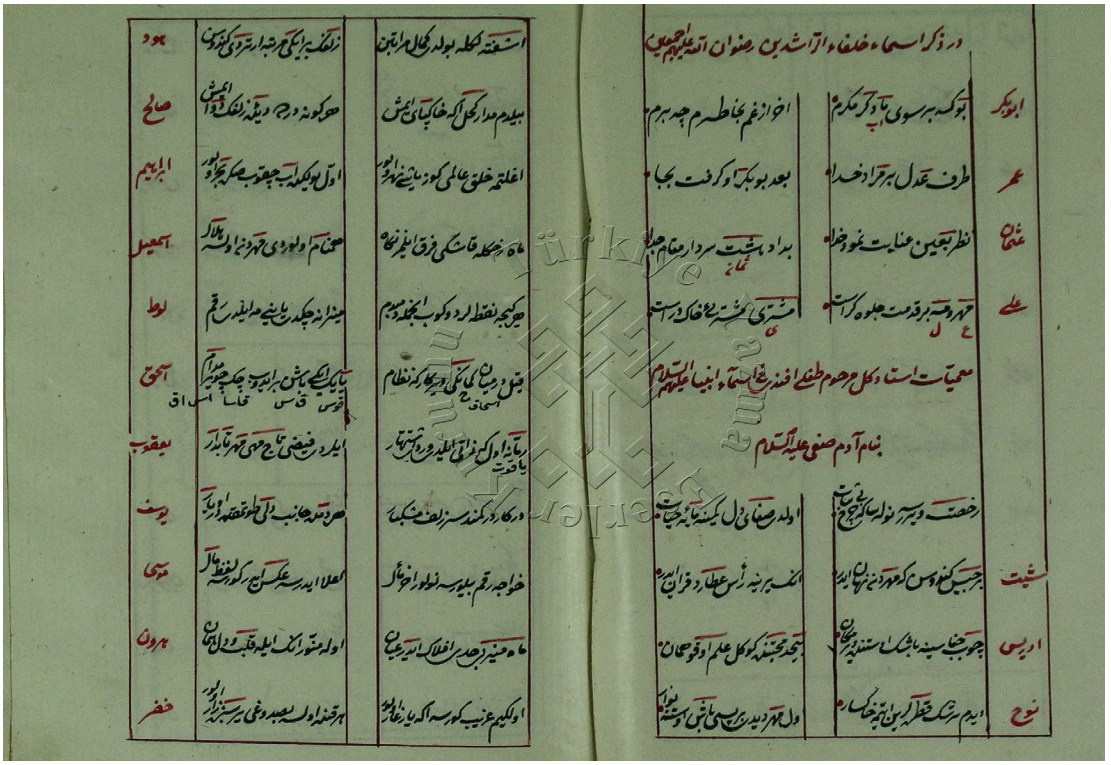
Ger itmeseydi ayağı basdığı yeri câ
Tebdîl olur mı idi mükerrer dil-i cemâd

Eser Mef'ûlü fâ'ilatü mefâ'îlü fâ'ilün kalıbıyla yazılmış bir mesnevidir, 34 beyit ve sonunda bir kıta ile tamamlanmaktadır.

Âdem peygamberden Hz. Muhammed'e kadar peygamberleri ekseriyetle teradüf (bir kelime söylenip onun aynı dilde veya başka dilde müradifini kastetmek) yoluyla beyitlere gizlemiştir.

Ol kim eziyet görse ana yâr-i gâr olur
Her kanda olsa basdığı yer sebzzâr olur[27]

Beytinde şair, Hızır Peygamberi "sebz" kelimesiyle karşılamıştır. Hızır Arapça'da, sebz Farsça'da "yeşil" anlamındadır.

Resim 1: *Süleymaniye, Pertev Paşa, 610-09, vr. 55b-56a*

[27] Tıflî, *Muammeyât-ı Esmâi'l-Enbiyâ* (Pertev Paşa, 00610-009), 56a.

Dîvânı

Hamâmîzade İhsan Bey'e göre Ahmed Tıflî Çelebi, kendine mahsus tavrı ile ince hissiyatiyle seçkin sözler söylemiştir, divanındaki renkli mazmunlar onun seçkin bir şair olduğunun delilidir.[28] Rızâ, tezkiresinde şairin emsâlinin nadir olduğuna işaret etmiş gazel ve kasidelerini övmüştür.[29]

Tıflî, kendinden önceki şairlere zarif nazireler yazmış, Nedîm gibi güçlü bir şair de Tıflî'nin gazellerini tahmis ve tanzir etmiştir.[30] Tıflî şiirinde Bakî'nin tesiri hissedilir ki bunu kendisi de şiirinde belirtmektedir. Bakî'den başka Nefî, ve Nâilî'nin tesirinde kalan şairin Neşâtî ile de benzer şiirler yazdığı görülmektedir.[31]

Tıflî'nin mürettep dîvânının onu aşkın nüshası bulunmaktadır.[32] Bunlardan başka bazı mecmualar içinde de Tıflî dîvânı bulunmaktadır.[33] Eser çoğu nüshada bir sâkînâme ile[34] bir kısmında naatle[35] bir kısmında da kasîde[36] ile başlar.

Dîvânda, 1 mesnevî (sâkînâme), 28 kaside, 1 terkib-i bend, 1 müseddes, 197 gazel, 4 rubaî, 3 kıta, 6 müfred, 7 tarih bulunmaktadır.[37]

Dîvânın en eski nüshası olması ihtimali olan[38] Atıf Efendi Kütüphanesinde 2085 numarada kayıtlı eserde 1 sakiname, 1 naat, 21 kaside 1 terkîb-i bend, 193 gazel, 4 rübaî, 6 müfred, 7 tarih vardır.

Nüsha tavsîfi:

Dîvân, Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî, (1070/1660),

Atıf Efendi Kütüphanesi, 2085

48yk, öç: 199x135, st: 27, yz: talik, sz: kırmızı, kt: Avrupa, ct: ebruli.

Baş:

Ey saki-yi turfe-kâr berhîz
Berhîz eyâ sitîze-engîz

Son:

Didi târih-i rihletün Rıdvân
Râbi'a nûr-ı pâk-i Rahmândur[39]

Bir diğer önemli nüsha:

Dîvân, Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî,

Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3942

40 yk, öç: 207x127, 160x70 mm, st: 27, yz: Talik,

28 Boztepe, *Nedîm Dîvânı Lügatçesi*, 147.

29 Rıza Zehrimarzade Mehmet, *Tezkire-i Rızâ (inceleme-metin-dizin)*, haz. Gencay Zavotçu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 161.

30 Boztepe, *Nedîm Dîvânı Lügatçesi*, 146-147.

31 Tıflî'yi etkileyen ve Tıflî'nin etkilediği diğer şairler için bk: Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, XXXVII-LI.

32 Bunlardan bazıları: Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2085; Süleymaniye K., Tercüman, 00112; Süleymaniye K., Serez, 02640-002; Süleymaniye K, Hacı Mahmud Efendi, 03518; Millet K., Ali Emirî, AEmnz258, Topkapı Sarayı K., Hazine Kitaplığı, 001024, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 2920, vd. Çınar çalışmasında Tıflî Dîvânı'nın 13 nüshasını incelemiş ve nüsha tavsiflerini vermiştir. Bk: Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, LXXII-XCI.

33 Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî Tıflî, *Dîvân* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 04959-019), 171b-186a.

34 Tıflî, *Dîvân* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 03942), 1b. Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî Tıflî, *Dîvân* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 02085), 1b.

35 Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî Tıflî, *Dîvân-ı Tıflî.* (Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Manzum Eserler, 258), 1b.

36 Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî Tıflî, *Dîvân-ı Tıflî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 00112), 1b.

37 Bu sayılar Çınar'ın doktora çalışması için değerlendirdiği nüshalardaki verilerdir. Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, LVII.

38 47b sayfasında 1080 tarihli bir not tutulmuştur ki bu tarih Tıflî'nin ölümünden on yıl sonrasına tekabül etmektedir.

39 Bk: Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, LXXIV.

Siyah deri kaplı, kapakları ebrulu, şirazeli bir cilt.

Nüshada III. Osman'ın (ö. 1757) mührü vardır. Bu nüsha sahh kaydı olması bakımından da değerlidir. Baş ve sonu Atıf Efendi, 2085 nüshası gibidir.

Muhtevası

Sâkînâme

Dîvân sâkînâme ile başlamaktadır.[40] Tıflî'nin sâkînâmesi[41] 241 beyitlik aruzun mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. Sakînâmeler baştan sona içki, meyhane, işret meclisini anlatan dünyevi mesneviler olabileceği gibi tasavvufî hakikatleri bu kavramlar üzerinden anlatan eserler de olabilir. Yine sâkînâmeler sadece bu kavramlar üzerinden yazılan ve başlangıcından sonuna kadar bir işret meclisinin anlatıldığı eserler olabileceği gibi şairin asıl anlatacağı mevzu için girişte *"ilham yolunun açılması"*[42] için başvurduğu bir yol olabilir. Tıflî'nin sâkînâmesini bu ikinci türden sayabiliriz. Aynî, İdris Muhtefî (ö. 1615) halifeleri arasında saydığı Tıflî'nin bu eserini hem silsilenâme hem sâkînâme olarak zikretmekte ve bu eserin şairin kabiliyetinin delili olduğunu belirtmektedir.[43]

Sakînâme agaz-ı saki ile başlamakta, meyhanenin tasvîri ve insanın değerini anlatan beyitlerle devam etmektedir. Bundan sonra dört halife ve Hz. Peygambere övgüler sunulmakta ve takibinde Melâmî silsilesi aktarılmaktadır. Tıflî, eserin sonunda tekrar Hz. Peygamberi ve şeyhini övmekte ve Allah'a aşkının artmasını için dua ederek eserini tamamlamaktadır.

Dîvan

Sâkînâmeden sonra dîvân kasidelerle devam etmektedir. İlk kaside farklı nüshalarda "der vasf-ı muhabbetullah ve kutbu'z-zaman", "kaside-i mergub"[44] şeklinde başlıklandırılmış bir sâkînâmedir. Bundan sonra eser bir naat ile devam etmektedir. Sonrasında Sultan Osman, Sultan Murad, Ahmed Paşa, Cağfer Paşa, Mûsâ Paşa, Bayram Ağa, Yahya Efendi, Said Efendi, Bahayî Efendi (4), Azmizade Haleti Efendi, Nâdirî Efendi, Ebu Suud Efendi (2), Ebu Suudzâde Mustafa Efendi, Ali Rızayî, Riyâzî Efendi, Muhammed Emin Efendi, Reis Efendi,[45] Sarı Abdullah Efendi, Abdurrahim Efendi için yazılmış kasideler bulunmaktadır. Bunlardan başka eserde bir sünbül kasidesi ve bir de başlıksız bir kaside bulunmaktadır. Kasidelerden sonra 1 terkîb-i bend, 1 müseddes, 6 tarih, 1 kıta bulunmaktadır. Eser bundan sonra gazellerle (197) devam etmektedir, gazelleri 4 rubai, 3 kıta, 6 müfred takip etmektedir.

Şair, sebk-i hindî üslubunu benimsemiştir. Bu üslûbun en belirgin özelliği manaya ehemmiyet verilmesidir. Tıflî'yi medheden eserler onu "tâze-gû" olarak nitelendirmektedir[46] O da kendi şiirinin taze hayat bahşettiğini söylemektedir.[47] Şiiri âşıkânedir. Rind-meşrep olan şairin şiirinde, sakî, meyhane, bahar, gül, aşk ve şevk daima başrollerdedir. Gerçek âşık olduğu iddiasındaki şair ham ruhlarla denk olmadığını gazellerinde sıklıkla dile getirmektedir.

---

40 Dîvândaki metinler Çınar'ın ortaya koyduğu metnin sıralaması ile aktarılacaktır.

41 Bekir Çınar, "Tıflî Ahmed Çelebi ve Sâkinâme'si", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 12 (2002), 111-154.

42 Muhammet Kuzubaş, *Sâkînâme (Nev'izâde Atayî)* (İstanbul: Etüt Yayınları, 2009), 12.

43 Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî* (İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1343), 127-128. Gölpınarlı da, Tıflî'nin İdris-i Muhtefîye müntesip ve Sarı Abdullah Efendiyle sohbet arkadaşı olan bir melâmî olduğunu belirttikten sonra şairin Sarı Abdullah'ı öven kasidesini ve Melâmî silsilesini aktardığı sâkînâmesini delil olarak göstermektedir. Bk: Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 132.

44 Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 19.

45 Burada reisten kasıt: Reisül küttap Şamizade Efendi'dir. Bk: Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 90.

46 Rıza Zehrimarzade Mehmet, *Tezkire-i Rızâ (inceleme-metin-dizin)*, 161.

47 Yılmaz, *Güftî ve Teşrîfâtü'ş-şu'arâsı*, 166.

Gazellerinden örnek beyitler:

Tıflî gibi pendün tutalum biz dahî ey sûfî
Tek sagâr-ı rengîn u dırahşâne tokınma[48]

…

Karîn olmış hilâle gûyiyâ bir necm-i garrâdur
Nigâh eyle kenâr-ı gûş-i dilberde o mengûşa[49]

…

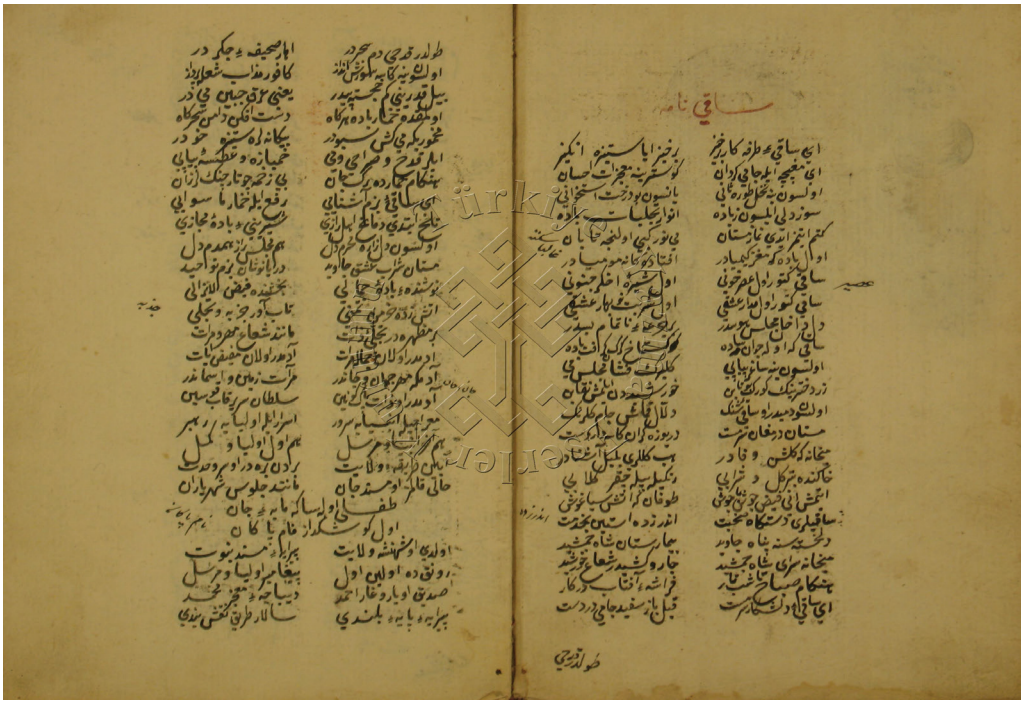
Çekdüm kenâr-ı sîneye mihrünle şerhalar
Metn-i kitâb-ı aşkına yazdum nice şurûh[50]

…

Bezme geldükce ‘adû o şûh âfet karşular
Âdet-i dîrînedür nâdânı devlet karşular

.

Himmet-i ehl-i mahabbet öyledir ki gâh olur
Bir gedâyı pâdişâh-ı mülk u millet karşular.[51]

Resim 2: *Dîvân, Nuruosmaniye, 3942, vr. 1b-2a*

48 Tıflî, *Dîvân-ı Tıflî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 02654), 61a; Krş: (G162/5)Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 202.

49 Tıflî, *Dîvân-ı Tıflî* (Esad Efendi, 02654), 60b. Krş: (G160/3) Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 201.

50 Tıflî, *Dîvân-ı Tıflî,* (Esad Efendi, 02654), 41a; Krş: (G9/4),Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 121.

51 Tıflî, *Dîvân-ı Tıflî,* (Esad Efendi, 02654), 47b; Krş: (G48/1,3), Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, 141.

Kaynakça

Akbulut, Ömer. *Trabzon Şairleri*. Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952.

Akçadağ, Vijdan. *Realist İstanbul Hikâyeleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*. İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.

Aynî, Mehmed Ali. *Hacı Bayram Velî*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1343.

Boztepe, Halil Nihat. *Nedîm Dîvânı Lügatçesi*. haz. Ahmet Kemal Gümüş. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.

Çınar, Bekir. *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Elazığ: Fırat Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2000.

Çınar, Bekir. "Tıflî Ahmed Çelebi ve Sâkinâme'si". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 12 (2002), 111-154.

Çınar, Bekir. "Tıflî Ahmed Çelebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.*ürk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 4/9 (2003), 115-140.

Çınar, Bekir. "Tıflî Ahmed Çelebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çınar, Bekir. "Tıflî Ahmed Çelebi". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tifli-ahmed-celebi

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006.

Hafız Mustafa. *Meşhur Tıflî Efendi ile Kanlı Bektaş'ın hikayesidir*. İstanbul, 1299/1882.

İşli, Emin Nedret. *İstanbul'da Gömülü Şairlerin Mezar Kitabeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1991.

Kuzubaş, Muhammet. *Sâkînâme (Nev'izâde Atayî)*. İstanbul: Etüt Yayınları, 2009.

Mehmed Şeyhî Efendi. *Vekâyi'u'l-fuzalâ: Şeyhi'nin Şaka'ik Zeyli*. haz. Ramazan Ekinci. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2018.

Molla Câmî, Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmî. *Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00610-001, 1-3 yk.

Mustafa Safâyî. *Tezkire-i Ṣafāyī: (Nuḫbetül-āṣār min fevāidil-eşā'r) ; inceleme - metin - indeks*. haz. Pervin Çapan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005.

Özdingiş, Vicdan. *Tıfli Ahmed Çelebi (Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)*. Konya: Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1991.

Rıza Zehrimarzade Mehmet. *Tezkire-i Rızâ (inceleme-metin-dizin)*. haz. Gencay Zavotçu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Riyazi Muhammed Efendi. *Riyâzü'ş-Şuara*. haz. Namık Açıkgöz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Sayers, David Selim. *Tıflî Hikâyeleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Seyrek-zâde Mehmed Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr*. haz. Ali Osman Coşkun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019.

Tarzî Mehmed Efendi. *Vasiyetnâme-i Tarzî.* Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 00058-006, 131a-134b.

Tıflî. *Muammeyât-ı Esmâi'l-Enbiyâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 00610-009, 56-57.

Tıflî. *Vasıyyetnâme-i Tıflî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 03479-007, 22 b.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Dîvân*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 04959-019, 171-186.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Dîvân*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 03942.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Dîvân*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 02085.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Dîvân-ı Tıflî.* Millet Kütüphanesi, A.E. Manzum, AEmnz258.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Dîvân-ı Tıflî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, 00112.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Dîvân-ı Tıflî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 02654.

Tıflî, Ahmed b. Abdulaziz et-Trabzonî. *Vasiyetnâme-i Tıflî*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 04967-025, 61-66.

Yılmaz, Kâşif. *Güftî ve Teşrîfâtü'ş-şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2001.

Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. 3 Cilt. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.

TONYALI AHMED EFENDİ VE ESERLERİ

Fatih Sultan DEMİR[*]

Hayatı

Tonyalı Ahmed Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. 1276/1860 tarihinde Trabzon'un Tonya ilçesine bağlı Karaağaç köyünde dünyaya geldi.[1] Babasının adı Mahmud Efendidir.[2] Yazarın eğitim hayatı ile ilgili elde yeterli bilgiler mevcut olmamasına rağmen eserinden hareketle özellikle dini konularda ve tasavvuf alanında kitap okuyarak kendini yetiştirdiği[3] düşünülmektedir. Ahmed Efendi'nin mesleği, İstanbul'a ne suretle gittiği gibi hususlar hakkında da yeterli bilgi yoktur. 1336/1918[4] yılında vefat eden Ahmed Efendi'nin vefat yeri ve kabri de bilinmemektedir.[5]

Eseri

Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân

Tonyalı Ahmed Efendi'nin bilinen tek eseri mesnevi tazında kaleme aldığı *Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân*'dır.[6] Bu eserin İstanbul'da taşbaskı olarak 1325/1907'de Mahmud Bey matbaasında, 1330/1912'de Emniyet matbaasında, 1339/1921 ve 1341/1923 Yusuf Ziya Bey matbaasında[7] ve 1330/1912'de Ali Rafet Efendi matbaasında olmak üzere birçok kez basıldığı bilinmektedir. Kısa zaman zarfında eserin birkaç baskı yapmış olması, yazıldığı dönemde gördüğü ilgiyi göstermesi açısından önemlidir.

Üzerinde değerlendirmede bulunacağımız 1330/1912 tarihli Ali Rafet Efendi matbaası baskısıdır. Eserin muhtelif baskıları arasında farklılıklar olduğu, ancak bu farklılıkların içerikten ziyade cümle düşüklüklerinin veya şiir kalıbının oturmamasından kaynaklı olduğu görülmektedir.

Mesnevi tarzında yazılan kitabı iki bölümde değerlendirmek mümkündür. Birinci bölüm eserin ilk 13 sayfasında ve 83 beyitten oluşan Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân mesnevisidir. Bu kısım rozet şeklinde bir ayraçla 15. sayfada ikinci bölümden ayrılmaktadır. Metnin devamında muhtemelen aynı şaire ait konu yönüyle benzer ancak kafiye düzeniyle farklılaşan ve 106 beyitten müteşekkil kaside nazım şeklinde yazılmıştır.[8] Eser insanların kolay anlayabileceği bir üslupla kaleme alınmıştır. Bundan dolayı şekilden ziyade mana ön planda olduğu ve anlaşılmanın asıl gaye olduğu söylenebilir.

Dinler zamanın başlangıcı ve sonu hususunda iki farklı grupta toplanırlar. Bunlardan ilk grup zamanın devrî olduğunu ve dolayısıyla birbirini takip eden devrelerden oluştuğunu iddia edenlerdir.

[*] Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanatları Tarihi Ana Bilim Dalı, fatihsultandemir@trabzon.edu.tr

1 Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü TEİS, "Ahmed Efendi" (Erişim 12 Eylül 2023).

2 Hasan Kalyoncu, *Tonya* (Ankara: Korza Yayıncılık, 2010), 146.

3 Kalyoncu, *Tonya*, 146; TEİS, "Ahmed Efendi"; Lokman Taşkesenlioğlu, "Tonyalı Ahmed Efendi ve Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân Mesnevisi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 14/27 (2019), 145.

4 Kalyoncu, *Tonya*, 146.

5 Taşkesenlioğlu, "Tonyalı Ahmed Efendi ve Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân Mesnevisi", 145.

6 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 163.

7 Taşkesenlioğlu, "Tonyalı Ahmed Efendi ve Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân Mesnevisi", 145.

8 Taşkesenlioğlu, "Tonyalı Ahmed Efendi ve Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân Mesnevisi", 146.

Eski Mısır, Aztek, Hinduizm gibi. Bunlara göre zamanın birbirini takip eden devreleri sonsuz bir döngü içerisindedir. Ancak İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavi dinlerde ise âlem, fâni olduğu gibi zaman düz bir hat şeklinde akıp gider.[9] Dolayısıyla zamanın bir başlangıcı olduğu gibi sonu da vardır. Bu bağlamda zamanın sonu kıyamet olarak, dünyanın da içerisinde bulunduğu kozmik sistemde meydana gelen değişimin ardından ölülerin dirilmesi ile başlayıp ebediyete kadar devam edecek olan an[10] olarak tanımlanmıştır.

İçinde yaşadığımız evrenin sonu manasında olan kıyametin bir nevi başlangıcını ifade eden birtakım olayların vuku bulması hadis literatüründe fitne/fiten olarak ifade edilmiştir. Fitne/fiten, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkacak ve bütün ümmeti etkisi altına alacak, genel olarak müminlerin imtihan edileceği, bazen kıyametin habercisi olarak zuhur edecek olumsuz olayları anlatan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.[11] Şairimiz,

Ey azîzler bildiniz mi bu zaman âhir zamân
Bundan evvel geldi geçti nice bin türlü zamân

beytiyle dünyanın sonu veya son günleri manasında, içinde bulunduğumuz zaman diliminin ahir zaman olduğunu ve bundan önce nice zamanların geçtiğinden bahsederek şiirine giriş yaptığı görülmektedir.

Güzel iken işbu insan güzel idi her zamân
Şimdi insan fitne oldu neylesin âhir zamân

beytinde ise aslında sorun olarak görülen şeyin ahir zaman olmadığını, zamanın insana olumlu veya olumsuz bir şey katmadığını asıl olan insanın sahip olması gereken olumlu haller olduğunu vurgular.

Kur'ân-ı Kerim'de; "…Onlar kıyamet günü en şiddetli azaba sevk edilirler…"[12], "…yaptıklarının karşılığı kıyamet günü onlara tam olarak verilir..."[13] ayetleriyle insanların diriltilmesi ile başlayıp hesabın tamamlanmasına kadar geçen süreyi ifade etmektedir. Bu doğrultuda da halk arasında kıyamet veya kıyametin kopması sadece zamanın sona erip alemin yok edildiği an olarak anlaşılmıştır. Oysa kıyamet kavramı bireyin kıyameti olan ölüm, toplumların kıyameti olan ahlaki çöküntü ve son olarak âlemin kıyameti olarak fani dünyanın sonu olarak farklı açılardan değerlendirmek mümkündür.[14]

Bu açılardan değerlendirildiği zaman Tonyalı Ahmed Efendi eserinde bireyin ölümü olan kıyametten;

Nice insan yeryüzünde geldi gezdi bir zamân
Gafil iken mevt erişti bulmadılar hiç emân

bahsederken, alemin sonu olan kozmik kıyameti tasvir etmekten ve hesap gününe hazırlıklı olunması gerektiğinin önemine de değinerek uyarıda bulunmaktadır:

Bir ölüm var bizim için bilmez ki ne zamân
Elde fırsat dilde ruhsat kıl tedarik her zamân
Hem kıyamet var muhakkak hem bilinmez ne zamân
Korku vardır gece gündüz her nefeste her zamân

Tonyalı Ahmed Efendi'nin Risâle-i Âhvâl-i Âhir Zaman risalesinde üzerinde asıl durulan ve yakınılan ise toplumun kıyamet olarak ifade edilen ahlaki çöküntüsüdür. Bu durumu eserde şu beyitlerle ifade eder:

9 Günay Tümer, "Âhir Zaman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/542.

10 Bekir Topaloğlu, "Kıyamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/516-522.

11 Kamil Çakın, "Fiten Rivayetlerinin Tabiatı", *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof Dr. Abdurrahman Küçük*, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu, Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan serisi 1 (Kızılay, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 254.

12 el-Bakara 2/85.

13 Âli İmran 3/185.

14 Çakın, "Fiten Rivayetlerinin Tabiatı", 259.

Ey birader bilmedin mi râşî[15] ile mürteşî[16]
İkisi de hâzır eder canlarına âteşi
Bundan evvel var mıydı İslam içre bu âdet
Rüşvet ile ederdi komşusuna bir medet
Gitti insandan muhabbet merhamet edep hayâ
Her biri der müslümanım dilde söyler güyâ
Hem helal ile haramı seçmez oldu eşkiyâ
Hain oldu nice insan nerede kaldı etkiyâ

Şair eserinde bu gibi toplumsal çöküntüyü ifade eden durumlardan bahsetmekle beraber aynı zaman toplumun temel taşı olan aile üzerinde de önemle durur. Anne ve babaya saygıdan bahisle kurtuluşun onlara itaatten geçtiğini ifade eder:

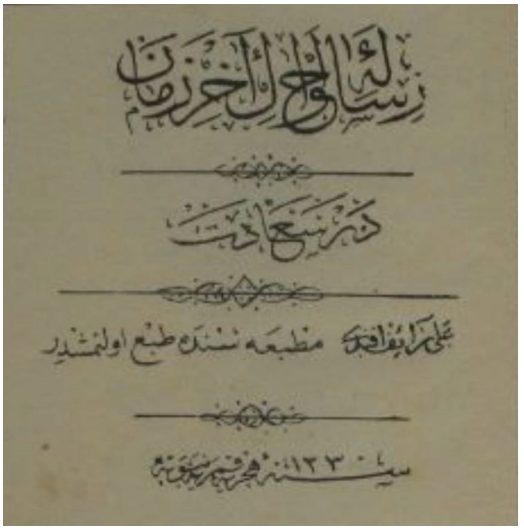
Atâ anâ olmasaydı sen olur muydun icâd
Hem anâya âsî olan bulmaz aslâ hiç necât

Toplumun içerisinde bulunduğu durumun adetâ fotoğrafını çeken şair eserde cimrilik, kibir gibi aynı zamanda kişisel sayılabilecek olumsuz hasletlerden bahsetmiş; selamın yayılması, anne-baba hakkı, ibadetlerin hem ferdi hem de cemaatle yapılması gibi hususlar ifade edilmiş ve bu konudaki tavsiyeler sıralanmıştır. Mesnevisinin son beyitini her namazda okunacak bir dua ile bitirmekte ve bu şekilde vasiyet etmektedir:

Hem vasiyet ederim ki kim düşerse korkuya
Her namazda her vakitte bu duayı okuya

diyerek okunmasını vasiyet ettiği duayı Arapça olarak verir:

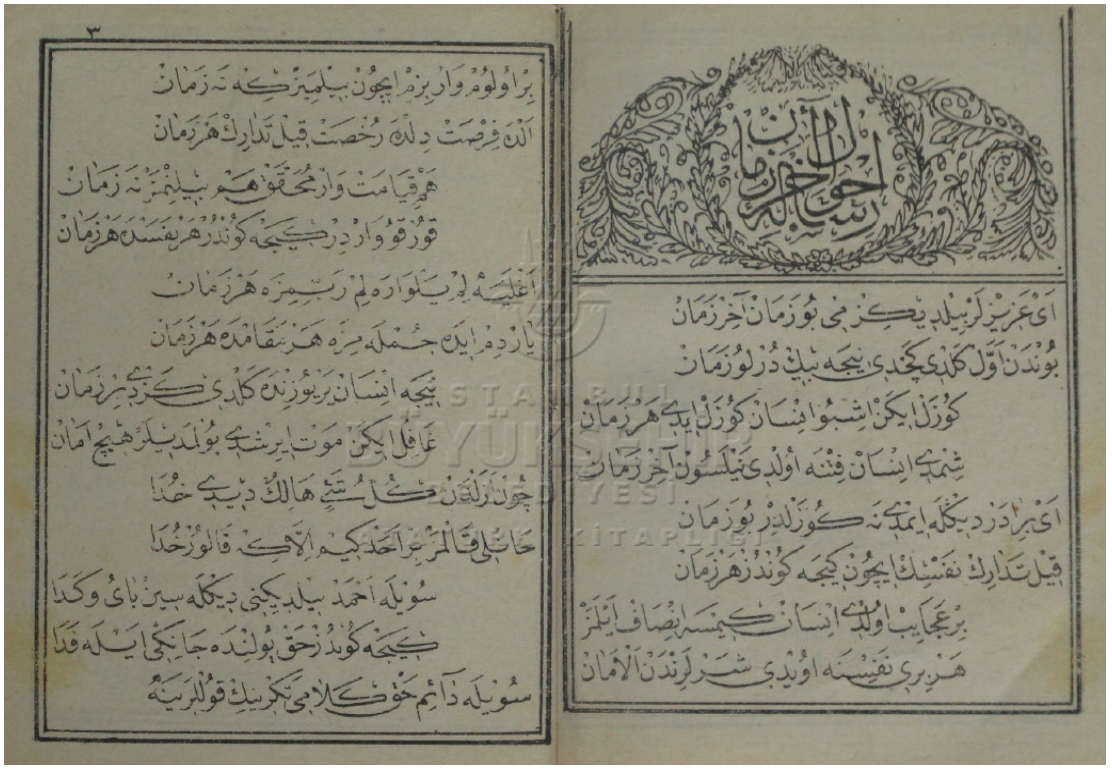
اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين واجعلني من عبادك الصالحين واجعلني من الذين لا خوف عليهم و لا هم يحزنون

Resim 1: *Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân Tıpkı Basım (1330)*

15 Râşi: Rüşvet veren

16 Mürteşi: Rüşvet alan

Resim 1: *Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân'ın ilk iki sayfası*

Kaynakça

Çakın, Kamil. "Fiten Rivayetlerinin Tabiatı". *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof Dr. Abdurrahman Küçük*. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. Dinler Tarihi Araştırmaları Armağan serisi 1. Kızılay, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 155-239.

Kalyoncu, Hasan. *Tonya*. Ankara: Korza Yayıncılık, 2010.

Taşkesenlioğlu, Lokman. "Tonyalı Ahmed Efendi ve Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân Mesnevisi". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 14/27 (2019), 143-164.

TEİS, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. "Ahmed Efendi". Erişim 12 Eylül 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-efendi

Tonyalı Ahmed. *Risâle-i Âhvâl-i Âhir Zamân*. İstanbul: Ali Rafet Efendi Matbaası, 1330.

Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Tümer, Günay. "Âhir Zaman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/542-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

YAHYÂ EFENDİ VE ESERLERİ

Betül SAYLAN[*]

Hayatı

Yahyâ Efendi, 900/1495'te Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Annesi Trabzonlu olup, babasının Şamlı veya Amasyalı olduğu rivâyet edilmektedir. Babasının Trabzon kadılığı vazifesi esnasında doğmuştur. O dönemde II. Bâyezid'in (ö. 918/1512) oğlu Şehzâde (Yavuz Sultan) Selim (ö. 926/1520) Trabzon'da sancak beyi olarak bulunmaktaydı. Bu vazife esnasında dünyaya gelen Kânûnî Sultân Süleyman (ö. 974/1566) Yahyâ Efendi'nin sütkardeşi ve ömür boyu arkadaşı olmuştur.[1] Nitekim Evliyâ Çelebi *Seyâhâtnâmesi*'nde, her iki ismin bir Rum kuyumcu ustasından ders aldıklarını haber vermektedir.[2] Yahyâ Efendi, Yavuz Sultân Selim'in tahta çıkmasının akabinde Sultân'ın maiyeti ile birlikte İstanbul'a gitmiştir.[3] Burada Zenbilli Ali Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Zenbilli Ali Efendi'den önce başka hocalardan da eğitim görmüştür. Kaynaklar bu isimlerin Cürceyn Alâaddîn Ali Efendi (ö. 933/1526), Kara Dâvûd İzmitî (ö. 948/1541), Gelibolulu Mustafa Muslihiddîn Efendi (ö. 969/1572) olduğunu bildirmektedir.[4] Sadece dinî ilimlerde değil, riyâziyye, hendese, hikemiyye, felekiyye ve tıp gibi birçok sahada bilgi sahibidir.[5] Tahsilinin ardından Fatih'te Canbaz Mustafa, Hacıhasanzâde, Efdâliye Medreseleri'nde, Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Medresesi'nde, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Medresesi'nde ve 960/1553 yılından itibaren Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 962/1555'de Kânûnî Sultân Süleyman'a yazdığı bir arîza sebebiyle emekliye sevk edilmiştir. Bu durum başlangıçta kırgınlıklara sebep olsa da sonraki dönemlerde Kânûnî ile ilişkilerinin düzeldiğini kaynaklar bildirmektedir.[6] Kânûnî Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim'in Yahyâ Efendi ile babasının dostluğu ile ilgili olarak "Babam Yahyâ Efendi'nin bir dediğini iki etmezdi. O saraya hiç gelmez, ama sultan babam onun ayağına giderdi" dediği bildirilmektedir.[7] Beşiktaş'ta şu anda türbesinin bulunduğu civarı satın alarak burada medrese, hamam, çeşmeler bina ettirerek burada bir müessese oluşturmuştur. Hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiş, 9 Zilhicce 978/4 Mayıs 1571'de kurban bayramı gecesi vefat etmiştir. Cenazesi dönemin şeyhülislâmı Ebûssuûd Efendi (ö. 982/1574) tarafından Süleymâniye Câmii'nde kıldırılmış ve dergâhın yanına defnedilmiştir. Bugün ziyaretgâh olan türbe, Kânûnî Sultân Süleyman'ın oğlu II. Selim (ö. 982/1574) tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.[8] Bu türbe, II. Selim'in babasının dostuna

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, betulsaylan@trabzon.edu.tr.

1 Heath W Lowry, "Trabzon'dan İstanbul'a: Kanunî Sultan Süleyman ve Sür Karındaşı Yahya Efendi Arasındaki İlişki", *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 28.

2 Lowry, "Trabzon'dan İstanbul'a", 28-29.

3 Haşim Şahin, "Yahyâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/243.

4 İsmail Yüce, *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 18-19.

5 Şahin, Yahyâ Efendi", 43/243.

6 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2015), 2/123; Şahin, "Yahyâ Efendi", 43/243.

7 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 283.

8 Şahin, Yahyâ Efendi", 43/244.

bir hediyesi olarak değerlendirilmiştir.[9] Yahyâ Efendi'nin sağlığında ve vefatından sonra türbe birçok ziyaretçiye ev sahipliği yapmıştır. Bilhassa gemicilerin sefere çıkmadan önce Yahyâ Efendi'yi ziyaret ederek dua talep ettikleri bilinmektedir.[10]

Kânûnî Sultan Süleyman'ın yeğeni Şerîfe Hâtun ile evli olan Yahyâ Efendi'nin Şeyh İbrahim ve Şeyh Ali isminde iki oğlu olduğu bilinmektedir. Annesi, eşi ve oğulları da türbede medfûndur.

Halk tarafından çok sevilen, tasavvufî kimliği ile bilinen Yahyâ Efendi'nin tarîkatı hakkında Üveysî olmasından başka bilgi bulunmamaktadır. Nitekim Yahyâ Efendi'nin silsilesi, Yahyâ Efendi Tekkesi olarak bilinen tekkenin meşihatı bulunmamaktadır. [11] Bununla birlikte *Sefîne-i Evliyâ*'da Nakşibendiyye ricâli arasında zikredilmiştir.[12] Yahyâ Efendi, tarikat erbâbı arasında itibar gören bir isim olmuştur. Tekkede "şeyh" olarak bulunan kişi türbedarlık vazifesi ile vazifeli bulunmaktadır. Bir dönem türbedârlık yapan Şeyh Yûsuf Efendi ve damadı Şeyh Ali Efendi Nakşibendiyye'ye müntesip olmaları ve Nakşî ziyaretçilerin ziyaretlerinin çokluğu sebebiyle pazartesi-Perşembe günleri Hatm-i Hâcegân icrâ etmişlerdir. [13] Türbede ağırlıklı olarak Nakşibendiyye ve Kādiriyye tarikatı mensupları görev yapmıştır. Türbenin en son türbedârı Nakşibendiyye'den ve Kādiriyye'den icâzetli Abdülhayy Öztoprak'tır. (ö. 1961)

Eseri

Dîvân

"Müderrisî" mahlası ve aruz vezniyle şiirler kaleme alan Yahyâ Efendi'nin şiirleri vefatından sonra Dîvân olarak tertip edilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası Millî Kütüphâne Fahri Bilge Bölümü'nde 210 numara ile kayıtlıdır.[14] 3 mesnevî, 113 gazel, 2 murabba', 1 müseddes, 1 ilâhî, 1 kıt'a, 6 müfred, 3 nazm, 2 matla', 3 makta' ve 33 beyit bulunan *Dîvân*'ın ilk sayfasında "Hâzâ Dîvânu Hazret-i Yahyâ Efendî Beşiktâşî kuddise sirruhu'l-azîz" ibaresi bulunmaktadır. Varaklarının karışık tertip edildiği anlaşılan eserin ilk şiirinden önce "Dîvân-ı Beşiktâşî Yahyâ Efendi" başlığı bulunmaktadır. Ardından mesnevî tarzındaki ilk şiir;

Çü bismillâh Ḳur'ân'a oldı miftâḥ
Ânınla feṭḥ ider her bābı Fettâḥ

mısrâlarıyla başlar.

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve *Dîvân*'ı üzerine 1993'te İsmail Yüce,[15] 2014'te Enis Tombul,[16] 2019'da Hilal Otyakmaz[17] tarafından üç yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

9 Lowry, "Trabzon'dan İstanbul'a", 32.

10 Vassâf, *Sefîne*, 2/121.

11 Şahin, Yahyâ Efendi", 43/244.

12 Vassâf, *Sefîne*, 2/120-127.

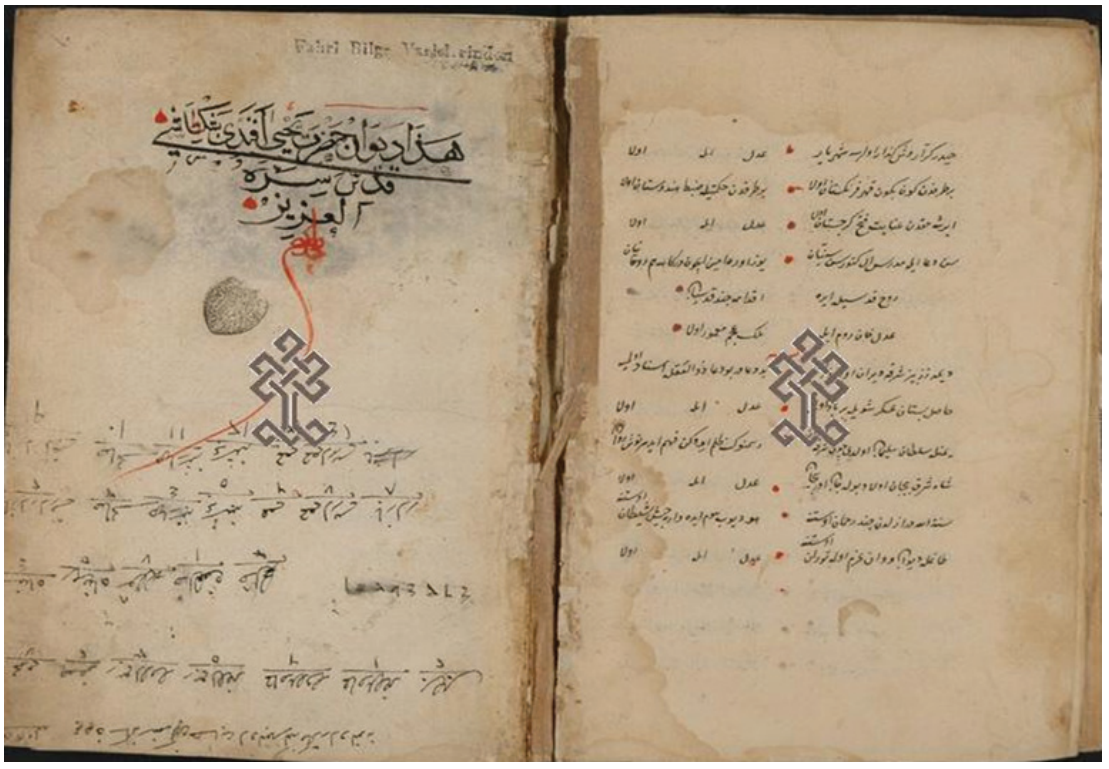
13 Vassâf, *Sefîne*, 2/127.

14 Hilal Otyakmaz, *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve Dîvân'ında Muhabbet Kavramı*, (Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27.

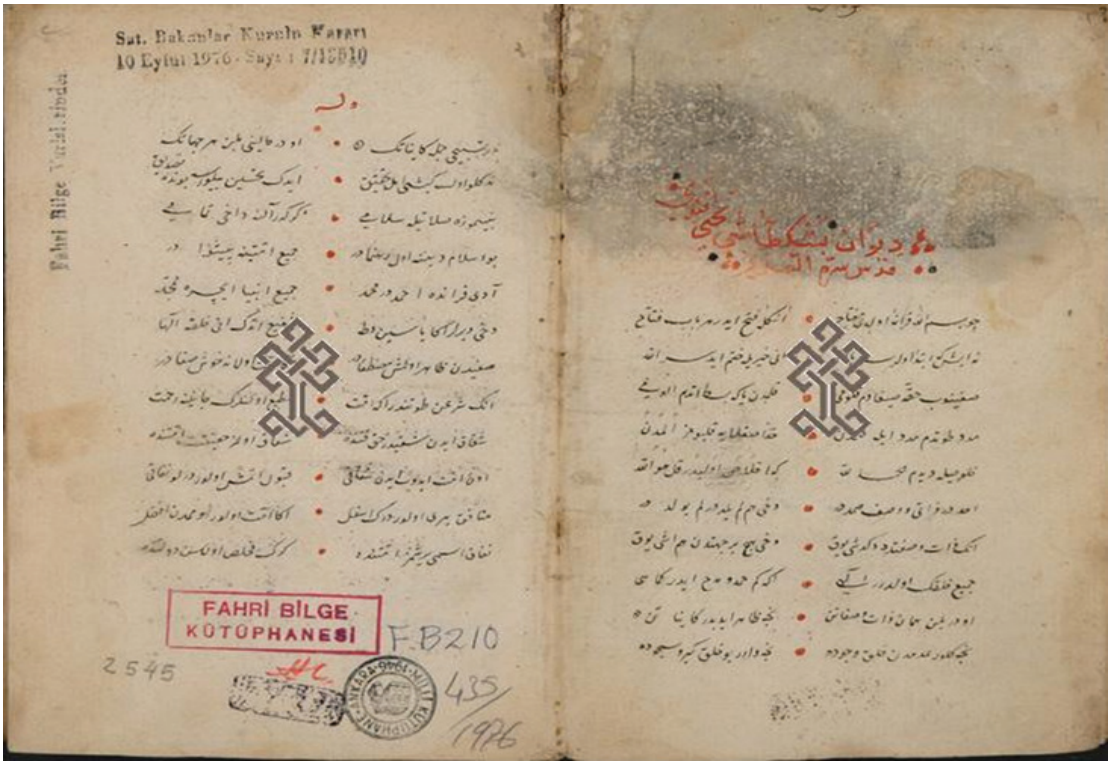
15 İsmail Yüce, *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

16 Enis Tombul, *Beşiktaşlı Yahya Efendi Divanı: Metin Ve İnceleme*, (Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

17 Hilal Otyakmaz, *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve Dîvân'ında Muhabbet Kavramı*, (Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Resim 1: *Dîvân'ın ilk sayfası*

Resim2: *Dîvân'ın ilk şiiri*

Muhtevâsı

Şiirlerinde sadece sanatlı bir söylemi öncelemeyerek sûfîyâne tavsiyelerde bulunan Yahyâ Efendi şiirlerinde dünya hayatından bahsetmekte, zaman zaman iç muhasebe yapmakta, Kânûnî Sultan Süleyman'a tavsiyeler vermektedir. [18] Şiirlerinde değindiği tasavvufî kavramlar şöyle sıralanabilir: Vahdet-i vücûd, mutlak mevcûd, mutlak fâil, kanâat, uzlet, tevâzû, melâmet, dünya hayatının geçiciliği, ilâhî aşk, gönül. Ayrıca döneminin siyâsî ve sosyal konularına değinmektedir: XVI. yüzyılda kendini gösteren Râfızîlik, Osmanlı Devleti'nin fetih politikası Yahyâ Efendi'nin eserlerinde yer bulan önemli konulardır. Yahyâ Efendi'nin şiirlerinde bazı kesimler eleştiri oklarından kurtulamamışlardır. Bunlar arasında kaba zâhidler ve cahil sûfîler, ilmiyle âmil olmayan âlimler, mevki peşinde olanlar ve zamanın yöneticileri bulunmaktadır.[19] Bunun dışında günlük hayata ait II. Selim döneminde yaşanan vebâ salgını, şarap ve boza yasakları, pirinç ve hububat kıtlığı, fırtına, ısınma problemi, tabiat, yemek kültürü, uyuşturucu maddeler, divan şiiri ve şâirleri gibi konulara da şiirlerinde yer vermiştir.[20]

Kaynakça

Lowry, Heath W. "Trabzon'dan İstanbul'a: Kanunî Sultan Süleyman ve Sür Karındaşı Yahya Efendi Arasındaki İlişki". *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*. ed. Burcu Kurt. 27-33. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.

Otyakmaz, Hilal. *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi ve Dîvân'ında Muhabbet Kavramı*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf-Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Şahin, Haşim. "Yahyâ Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/243. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Tombul, Enis. *Beşiktaşlı Yahya Efendi Divanı: Metin Ve İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. 2. Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Yüce, İsmail. *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

18 Şahin, Yahyâ Efendi", 43/244.

19 Enis Tombul, *Beşiktaşlı Yahya Efendi Divanı: Metin Ve İnceleme*, (Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 38-49.

20 Tombul, 73-91.

YUSUF ŞEVKİ EFENDİ VE ESERLERİ

Furkan USTAKURT[*]

Hayatı

Yusuf Şevki Efendi 1256/1840 yılında o dönemde Trabzon/Of'a bağlı olan (ancak bugün Trabzon/Dernekpazarı ilçesine bağlı) Kondu Köyü Ekşiali Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Ahşap ustası bir babanın oğlu ve 5 çocuklu bir ailede büyüyen Şevki Efendi ilk eğitimini abisi Mahmut Efendi'den, dini tahsilini de yöresinde bulunan alimlerden almıştır. Daha sonra tedrisini ilerletmek için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da iken Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî (v. 1311/1893) ile karşılaşmış ve bu münasebetleri neticesinde kendisine intisap ederek 1286/1869 yılında halvete girmiş ve bir daha da bu tekkeye hizmetten geri durmamıştır. Öyle ki hayatı boyunca tarikatın adab ve erkanını anlatmak, tarikatı farklı bölgelere ulaştırmak ve şeyhi Gümüşhânevî'nin eserlerini tanıtmak için çaba harcamıştır. Özellikle Mekke, Medine, Mısır ve Musul'a yaptığı seyahatlerde Gümüşhânevî'nin *Râmûzu'l-ehâdîs* adlı eserini okutup, icazet vermiş ve tarikatın bölgede neşrinde etkili olmuştur. Şeyhinin İstanbul'da tekkede kalma talebine karşılık "ana ve babamın kabirlerini temelli terk edip buraya yerleşemem diyerek" affını istemiştir ve genelde senenin bir kısmını İstanbul'da bir kısmını da memleketinde geçirmiştir. Geride 300'ü yazma toplam 800 civarında kitabı hâvî bir kütüphane ve yaşadığı dönemde Karadeniz bölgesindeki en faal Gümüşhânevî şeyhi olarak bilinen damadı Hacı Ferşad Efendi'yi bırakarak 63 yaşında 1321/1904 yılında köyünde vefat etmiş ve evlerinin alt tarafına defnedilmiştir.[1]

Eserleri

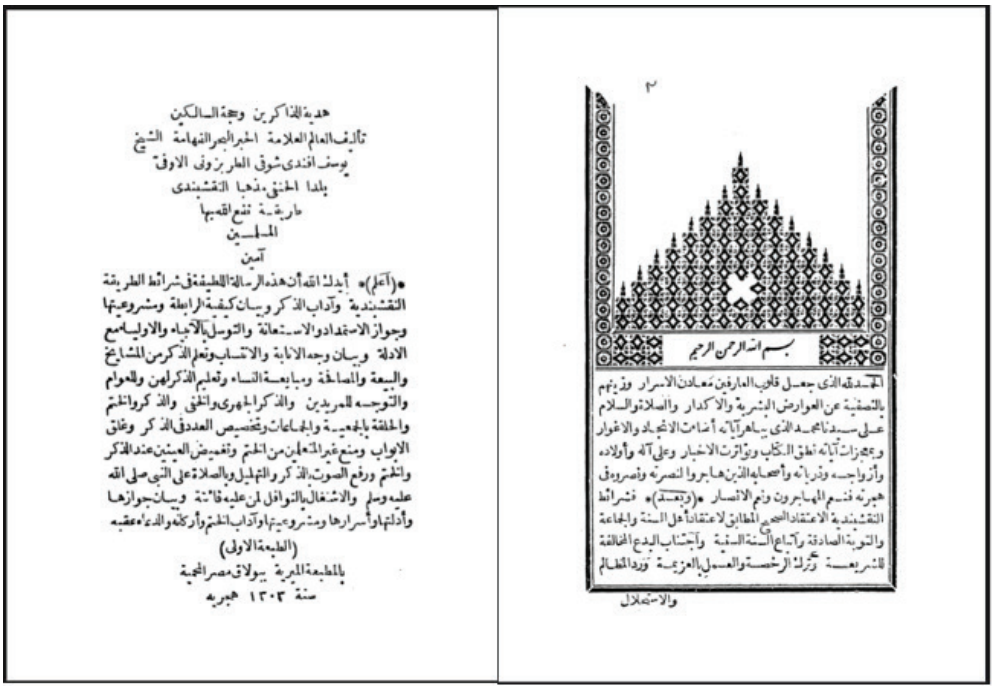
1. Hediyyetü'z-zâkirîn ve hüccetü's-sâlikîn

Yusuf Şevki Efendi'nin matbu tek eseridir. Eseri 1884 yılında bitirdiğini haber veren Şevki Efendi'nin eserini Mısır'a Râmûzu'l-ehâdîs'i bastırmak için 1885 yılında gönderildiği döneme denk geldiği düşünülmektedir. Hadis, fıkıh, tefsir, kelam ve tasavvuf alanında yazılan pek çok esere atıflarda bulunarak eseri kaleme alan Şevki Efendi, eserde tasavvufi konuları müdellel bir şekilde açıklamıştır. Eserin üslubuna bakıldığında da savunmacı bir tarzda değil aksine müdellel şekilde ve dini ilimler çerçevesinde konuları ele almıştır.

Eserde, Nakşbendî tarikatının rükunları, zikir adabı, rabıtanın meşruiyeti, tevessül, istimdâd, inâbe, intisâb, zikir dersi alma, erkeklerden ve kadınlardan biat alma, teveccüh, cehrî ve hafî zikir, hatme-i hâcegân ve hatmeye intisâbı olmayan kimselerin alınmaması, zikir derslerinde sayı belirleme gibi konular hadis ve fıkıh kitapları referans alınarak açıklanmıştır. Hem tarikat müntesipleri için hem de ulemanın nazarında tarikatın durumunu ortaya koymak için yazılan eser Şevki Efendi'nin hem tasavvufî hem de ilmî müktesebatının ne derece geniş olduğunu göstermektedir.

[*] Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, furkan.ustakurt@gumushane.edu.tr

[1] Hür Mahmut Yücer, *Gümüşhânevî Halîfelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi Hayatı, Eserleri, Muhiti ve Tarîkatı* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021), 16-23; Yücer, "Gümüşhânevî'nin Halifelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi, Hayatı ve Tesirleri", *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler*, 1-2 Haziran 2013, (İstanbul: İnternational Gumushanevi Symposium, 1-2 June 2013), 382.

هدية الذاكرين وتحفة السالكين
تأليف العالم العلامة الحبر البحر الفهامة الشيخ
يوسف افندى شوقى الطرابزونى الاوقى
بلدا الحنفى مذهبا النقشبندى
طريقة نفع الله بها
المسلمين
آمين

•(اعلم)• أيدك الله أن هذه الرسالة اللطيفة فى شرائط الطريقة النقشبندية وآداب الذكر وبيان كيفية الرابطة وشروعيتها وجواز الاستمداد والاستعانة والتوسل بالاحياء والاولياء مع الادلة وبيان وجه الاناية والانتساب ونعم الذاكرين من المشايخ والبيعة والمصافحة ومبايعة النساء وتعليم الذاكرات وللعوام والتوجه للمريدين والذكر الجهرى والخفى والذكر والختم والخلفة بالجمعية والجماعات وتخصيص العدد فى الذكر وغلق الابواب ومنع غير المتعلمين من الختم وتغميض العينين عند الذكر والختم ورفع الصوت بالذكر والتهليل والصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم والاشتغال بالنوافل لمن عليه فاتحة وبيان جوازها وأدلتها وأسرارها ومشروعيتها وآداب الختم وأركانه والدعاء عقبه

(الطبعة الاولى)

بالمطبعة الميرية ببولاق مصر المحمية
سنة ١٣٠٢ هجريه

٢

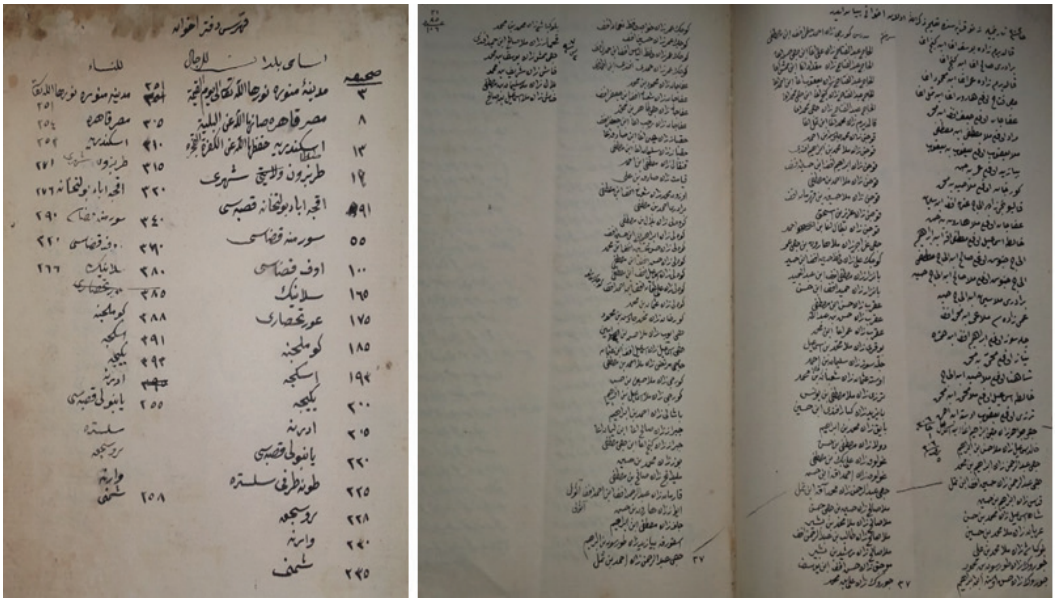
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى جعل قلوب العارفين معادن الاسرار وزينهم بالتصفية عن العوارض البشرية والاكدار والصلاة والسلام على سيدنا محمد الذى بهر آياته أعناق الانجاد والاغوار وعجزات آياته نطق الكتاب وتواترت الاخبار وعلى آله وأولاده وأزواجه وذريته وأصحابه الذين هاجروا لنصرته ونصروه فى هجرته فنعم المهاجرون ونعم الانصار •(وبعد)• فشرائط النقشبندية الاعتقاد الصحيح المطابق لاعتقاد أهل السنة والجماعة والتوبة الصادقة واتباع السنة السنية واجتناب البدع المخالفة للشريعة وترك الرخصة والعمل بالعزيمة وورد المحاسبة والاستدلال

Resim 1: *Hediyyetü'z-zâkirîn ilk sayfalar*

2. Defter-i ihvân

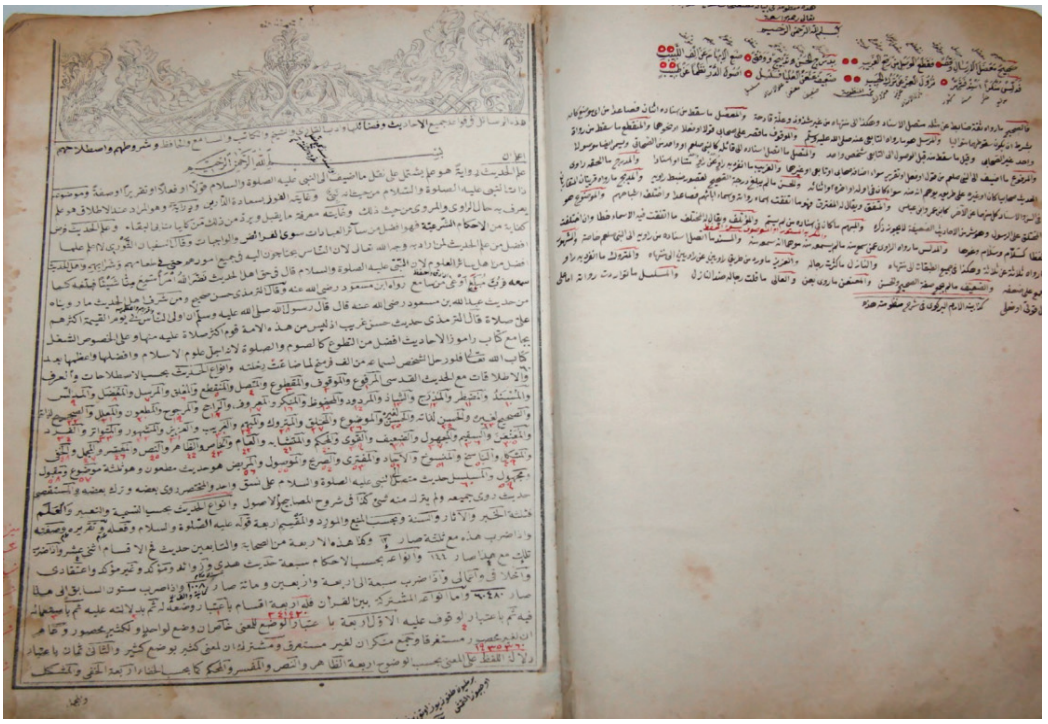
Şevki Efendi bu eserde hilafet aldıktan sonra irşad vazifesi ile dolaştığı memleketlerde kendisine intisap eden kişilerin kaydını tutmuştur. Erkek ve hanımların ayrı ayrı kaydedildiği listede yaklaşık 12 bin isim kaydedilmiştir. Medine, Mısır, İskenderiye, Trabzon şehri ve kazaları ile Balkanlardaki müntesiplerin kaydının tutulduğu eserden tarikatın hangi coğrafyada yayıldığı ve daha çok hangi kesimden insanlara hitap ettiği de takip edilebilir. Tabii ki bu verilerin sadece bir halifeyi temsil ettiği, geride Gümüşhânevî'nin yaklaşık 300 halifesi olduğu da unutulmamalıdır.

Resim 2: *İhvan Defteri Fihrist ve örnek sayfa*

3. Râmûzü'l-ehâdîs hâşiyesi

Yusuf Şevki Efendi tarafından haşiye niyetiyle hazırlanmadığını düşündüğümüz nüsha, Şevki Efendi'nin ders okuturken kullandığı nüshasıdır. Bu minvalde eser içerisinde barındırdığı eserin medhi ile müellifinin bazı hususiyetlerini anlatan bir kaside, hadis ilmine dair birçok risaleden alıntı, ıstılâhâtü'l-hadîs başlığı altında otuz hadis ıstılahının açıklanması ve hata-savab kısmı ile tam bir hâşiye formundadır.

Resim 3: *Râmûzü'l-ehâdîs hâşiyesi*

4. Levâmi'u'l-envâr ve menâzilü'l-ebrâr

Şevki Efendi'nin irşad hayatı boyunca pek çok kere hatmini yapıp icazet verdiği Râmûzü'l-ehâdîs eseri üzerine şeyhi ve eserin musannifi Gümüşhânevî'nin emriyle kaleme aldığı bir eserdir. Eserde Râmûz'un 534 sahabî ravisi tanıtılmıştır. 29 Recep 1296 tarihinde 192 varak olarak tamamladığı eser üzerine çalışmalarına devam eden Şevki Efendi 3 Safer 1297'de 30 varak daha ilave ederek esere son halini vermiştir. Eserin sonuna doğru mustalahâtü'l-hadis üzerine *Şerh Allâmetü'l-emîr alâ kasîdeti sahih* başlığıyla bir risaleyi temize çekmiştir. Yine eserin son kısmında Gümüşhânevî'nin kısa bir biyografisine yer vermiştir. Kendi el yazısı ile yazılan bu eser kendi kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin 1307/1890 tarihli diğer bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar bölümü, 8053 numarada bulunmaktadır.

5. Rub'u'l-müceyyeb

Vakit ölçer aletin yapımını ve kullanımını anlatan bu eserin varlığından Şevki Efendi'nin talebeleri kanalıyla haberdar olunmuştur. Ancak eser günümüze ulaşmamıştır.[2]

Ele alınan bu eserlerin yanı sıra bazı kaynaklarda *Mustalahâtü'l-hadîs li'l-Birgivî* adlı bir eser Şevki Efendi'ye nispet edilse de bu eser Şevki Efendi'nin eseri değildir ancak esere bir kitabının sonunda yer vermiştir. Nitekim bu eseri Şevki Efendi'nin eserleri arasında zikreden Yücer de Şevki Efendi'nin eseri kendi derlemesine aldığı için bu esere yer verdiğini ifade etmiştir.[3]

2 Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *KTÜİFD* 5/1, 220.

3 Yücer, *Gümüşhânevî Halîfelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi,* 34.

Kaynakça

Yücer, Hür Mahmut. *Gümüşhânevî Halîfelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi Hayatı, Eserleri, Muhiti ve Tarîkatı*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021.

Yücer, Gümüşhânevî'nin Halifelerinden Oflu Yusuf Şevki Efendi, Hayatı ve Tesirleri, *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler,* 1-2 Haziran 2013, İstanbul: İnternational Gumushanevi Symposium, 1-2 June 2013, 372-395.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *KTÜİFD* 5/1, 155-239.

ZÜHDÎ MEHMED EFENDİ VE ESERLERİ

Mustafa İsmet UZUN[*]

Trabzonlu âlim, hâfız, muallim ve şâir Zühdî Mehmed Efendi, XIX. yüzyılın önemli ilim-kültür ve ticaret merkezlerinden biri olan Trabzon'da doğdu (1270/1853-1854). Babası şehrin kurralarından ve tanınmış din alimlerinden Hafız Tayyib Efendi'dir. Bu yüzden Tayyibzade sanıyla tanındı. İlk tahsile babasıyla adım attı. İbtidai'yi bitirdikten sonra 10 yaşında hafız oldu. 1876 yılında müderris Hacı Ahmed Efendi'den icazet aldı. Hocasının kızıyla evlendi. İcazet almasına rağmen hocasından okumayı bırakmadığı gibi Saraçzâde medresesi hocası Hacı Pîr Efendi, Kürt Saîd Efendi, Hoca Derviş Efendi gibi şehrin tanınmış ulemasından on yıl kadar daha tahsil gördü. İlmiye rütbelerinden Bursa müderrisliği payesini elde etti (1294). Yakın arkadaşı ve hakkındaki bilgilerin en önemli kaynağı Trabzonlu şair Cûdi Efendi, babasının hocalık yaptığı Islahhane okulunda onun vefatından sonra ulûm-i diniye muallimi olarak memuriyete başladığını belirtmektedir. Arapça, Farsça ve dini ilimler konusundaki çalışmalarına devam ederek, kendisini bu üç dilde şiir söyleyecek kadar yetiştirmekle kalmadı, mûsıkī de öğrendi. Fars dili ve edebiyatındaki kuvveti sebebiyle Askeri ve Mülkî Mekteb-i Rüşdiye ile 93 Harbi'nden sonra kapanan Islahhane mektebinin yerine açılmasına destek verdiği Hamidiye Sanayi Mektebinde, "Devriye müderrisi/Seyyar muallim" kadrosunda Farsça öğretmenliği yaptı. *Feyz* gazetesinde yer alan bir yazısında (nr.25) sanayi mektebinin önemi ve ihtiyaçları hakkında makale yazarak halkı yardıma çağırdı. Maarif meselelerine yakın ilgisi dolayısıyla fahri olarak iki sene kadar Maarif Encümeninde çalıştı. Trabzon'da açılmışken maddi imkânsızlık sebebiyle kapanan iptidâilerin yeniden faaliyete geçmesi için şehrin ileri gelenleriyle Maârif Nezaretine takdim olunan dilekçeye önayak olması bu hususstaki gayretinin belgelerindendir (bk. BAO, MF. İBT. 00022). Ayrıca şehrin hususi dersler veren tanınmış muallimleri arasında yer aldığından Osmanlı Meclis-i Meb'usân'ına Trabzon adayı gösterildiyse de aldığı oy yeterli bulunmadığından İstanbul'a gidememiştir.

Kırk yıl kadar süren uzun ve başarılı memurluk hayatında, hak-hukuk ve adalete titizlikle riâyet etmekle tanındığından Adliye teşkilatına intisab ederek aza mülâzımlıklarında, mukāvelât ve icra memurluklarında çalıştı.

Kaleminin kuvveti yanında geniş bilgi ve kültürünün etkisiyle *Trabzon* Gazetesi ve vilâyet matbaası müdürlükleri yaptı. Yazı ve kitaplarından elde ettikleriyle, arkadaşı muallim Cûdi'nin yaptırdığı Zeytinlik (sonradan Cudi Bey) mektebi ile Soğuksu camiine maddi yardımlarda bulunarak hayırseverliğiyle de tanındı.

Trabzon İstinaf Mahkemesi azası olarak çalışırken Sivas'a tayin edilince şehirden ve dostlarından ayrılacağı için çok üzüldüğünden naklini durdurmak için İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bindiği vapurun Vakfıkebir ile Giresun arasında gece yarısı batması üzerine hanımıyla birlikte boğularak vefat etti (1914).

Kızının isteği üzerine Cûdi Efendi'nin yazdığı uzun ve ibret-âmiz mersiyenin tarih beyti şudur:

[*] Prof. Dr., uzunmis@gmail.com

"Cûdi yeter bitti nefes / Kes nâle-i dil-sûzu kes / 'Sad âh u sad efgân' bes / Târih ise maksûd eğer" 1332 (1914)

Trabzon rüşdiyesinden talebesi şair Hamâmizade İhsan ise vefatına şu tarihi düşürmüştür:

"Şâir-i ârifdi hâyfâ Zühdi-i deryâ-dil âh / Eyledi bahr-i felâkette ğarîkan irtihâl / Mevce-i eşkimle yazdım cevherîn târihini / "Zühdî Efendiye cây oldu yem-i gufrân bu sâl" 1332 (1914)

Zühdi Efendinin bindiği vapurdan kurtulanların Cûdi Efendiye naklettiklerine göre "*Vapurun batmaya yüz tuttuğu sıralarda denize atılarak her biri birer sûretle kurtulup gelenlerin yek-zebân oldukları halde verdikleri mâlûmata nazaran vapurun ka'r-ı deryâya nüzûlü merhûmun gâyet yüksek ve melekûtî bir sadâ ile okuduğu bir ezân-ı Muhammedî akabinde vâkī olmuştur."*

Tanıyanların ittifakla belirttiklerine göre Zühtü Efendi fazilet ve istikāmet sahibi bir kişiliğe sahipti. İlm-i kıratta üstad olduğu gibi pek çok da hafız yetiştirmiştir. Mûsıkī bilgisi ve sesinin güzelliği sebebiyle pek lâtif surette Kur'an okumakla tanınmıştır. Nitekim yirmi sekiz sene kadar hatimle taravih kıldırdığı camide yer bulmak için namaza erkenden gitmeye dikkat eden kalabalık bir cemaate sahip olmuştu. Cûdi Efendi "*O vecd-engîz nağâmât arasında bazen öyle miyânlar yapardı ki gûyâ mele-i a'lâdan gûş-i câna nidâlar aksediyormuş gibi insan gaşy derecelerine gelirdi.*" bilgisini vermektedir.

Yine Cûdi Efendi, onun tasavvufla yakından ve kuvvetli bir irtibatı olduğuna işaret ederek Nakşilikten feyz aldığını ve Halvetiyye'nin Şabâniye kolu şeyhlerinden olduğunu belirtir. Ancak şair, Nakşiliğinden bahsetmediği gibi, müellif bir kitabında, isminin altında Halveti olduğunu belirttiği gibi, Bâb-ı Meşihâte yazdığı bir dilekçesinde de bunu teyid etmiştir (BE0, 00188. 089053.001)

Eserleri

Çağdaşı, hemşerisi ve adaşı, şair Zühdi Efendi (1812-1875) ile karıştırılmaması için manzumelerinde "Hâfız" mahlâsını kullandı. Daha çok dinî, tasavvufî ve hikemî şiirler, tahmis ve nazirelerle tarih manzumeleri yazmıştır. Ayrıca, okuduğu eserlerdeki beğendiği kısımları manzum ve mensur olarak tercüme ederek neşretmekle tanınmıştır. Bazı gazete ve mecmualara gönderdiği şiirlerinde ise "Beyânî" takma adını kullandığını belirtir. Meşrutiyetin ilk yıllarında Trabzon'da *Temkîn* adıyla "siyasî ve edebî" bir gazete de çıkardı (1325). Gerek bunda gerekse Trabzon gazeteleriyle İstanbul'da neşredilen bazı süreli yayınlarda pek çok yazı ve şiiri yayımlanmıştır.

Bir hayli manzum, mensur ve tercüme eser veren Zühdü Efendinin basılmış kitap ve risaleleri tarih sırasıyla şunlardır:

1. Nevbâve (1293). Şairin, ilk gençlik yıllarında yazdığı şiirlerle, Hz Ali'nin sözlerinin tercümesinden meydana gelmiştir. Üzerinde Yasemin Demir tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (bk. bibl.).

2. Mecmu'a-i Zühdî (İstanbul 1307). Yazarın Arapça-Farsça şiirlerden, hikmetli sözlerden, fıkralardan yaptığı tercümelerle küçük hikâyelerden oluşmuş nasihatname türünde manzum-mensur bir risaledir.

3. Nazmu's-siyer-i Zühdi (Trabzon 1324). Müellif eserini *Nübütvvetnâme-i Zühdi* olarak adlandırdığı halde bu isimle basılması Meşihatçe uygun görülmediğinden adını değiştirmek zorunda kalmıştır (BOA). Hz. Peygamber'in ana hatlarıyla hayatı ve savaşlarını konu alan manzum bir siyer olan eser, aruzun Feilâtün / Mefâilün / Feilün vezniyle yazılmış, 4200 beyit tutarındadır. Murat Yüksel tarafından bir lügatçe ilâvesiyle yeniden bastırılmıştır (İstanbul 1990). Bu yayından haberi olmadığı anlaşılan S. Hikmet Karahasanoğlu bir yazısında *Nazm-ı Siyer-i Zühdi* adıyla kitabın önsözüyle muhtevasına ait başlıkları aktaran bir tanıtma yazısı kaleme almıştır (bk. bibl.)

4. Zînetü'l-Ef'ide (Trabzon 1324). Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin Farsça manzum kırk hadisini Çağatayca nazma çeken Ali Şîr Nevâînin manzum tercümesi ile kendisi tarafından birer dörtlük halinde Türkçeye tercümesinden ibarettir. Eserin kapağında Zühdü Efendinin kendini "*Hâdimü l-fukarâi'l-Halvetiyye, Trabzon merkez mukâvelât muharriri Hâfız Mehmed Zühdî*" olarak takdim etmesi onun tasavvufi yönünü de göstermektedir.

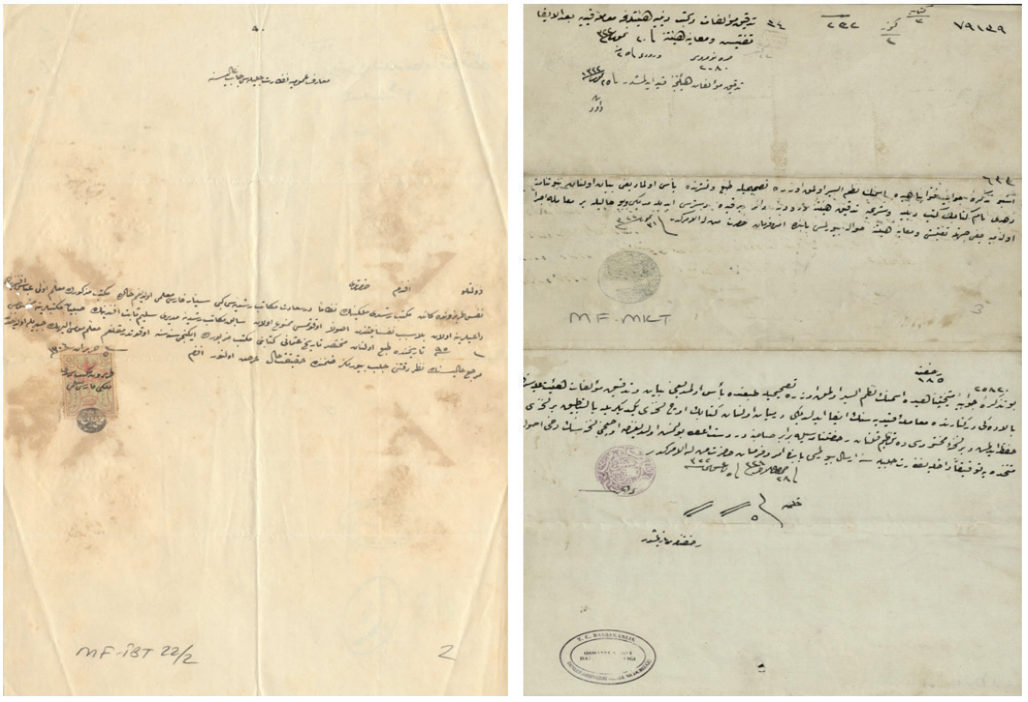
5. Hediyye-i Vatan/Vatan Hediyesi (Trabzon 1331). Mehmed Zühdî'nin Trabzon Gazetesi yazarlığı sırasında yazdıkları ile kendi çıkardığı *Temkîn* gazetesinde yazdığı fıkraları, "Beyânî" imzasıyla *Saadet* gazetesinde çıkan yazı ve manzumelerinden ibarettir.

6. Mir'atü'l-Mülûk (İstanbul 1294). Trabzonlu tarihçi Şâkir Şevket'in 80 beyitlik Ş*evket-nâme-i Osmânî* adlı kasidesinin tahmisinden ibaret küçük bir risaledir.

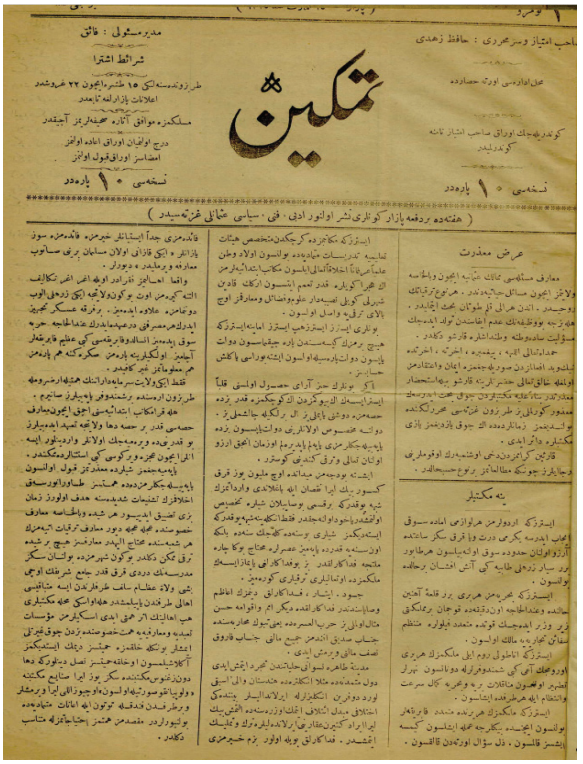
7. Mürşidü'l-Mübtedi (Trabzon 1300; İstanbul 1311; İstanbul 1321). Gördüğü rağbet yüzünden üç defa basılmış olan eser, Arapça'ya çevrildiği dönemden itibaren İslâm kültür dünyasında Grekçe isminin Arapça'daki söylenişiyle *Îsâġūcî* olarak anılan, mantık ilmine dair, meşhur medrese ders kitabının Esirüddin Mufaddal b. Ömer Ebheri tarafından yapılmış tercümesinin Türkçe'ye çevirisidir. Müellif ayrıca esere yazdığı kısa önsözde kitaba "bir miktar fevaid" eklediğini belirtmektedir.

Bunlardan başka basılmamış bir *Divan*'ı ile *Mecmu'a-i Müntehebat* adlı bir eseri ve Trabzon'daki birçok mezar kitabesinde tarih manzumeleri olduğu bilinmektedir. Ayrıca, devrin özel müntehabât mecmualarında şiirlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Millî Ktp'deki *Mecmu'a-i Eş'âr*'da (nr. 872) "Hâfız-ı Trabzonî" adına bir şiir yer almıştır.

Basıldığı belirtildiği halde nüshasına ulaşılmayan *Esâmi-i Ricâl* isimli erkek adlarından meydana gelen bir kitabından da söz edilmektedir.

Resim 1: *Zühdi Efendinin Maarif Nezareti'ne yazdığı bir dilekçe ile Nazmu's-siyer'in basımında beis olmadığına dair Kütüb-i Diniyye ve Şer'iyye'ce verilen karar*

تمکین

مدیر مسئولی : خائق

شرائط اشتراء

طرزوندسه لکی ۱۵ طقسم ایکون ۲۲ غروشدر
اعلانات پازارلغه تابعدر
مسلکمزه موافق آثاره محیطدر بز آچیقدر
درج اولنیان اوراق اعاده اولنز
امضاسز اوراق قبول اولنز
نسخه سی ۱۰ پاره در

صاحب امتیاز ومدیر محرری : حافظ زهدی

عن اوادرسی اورته حصارده

کوندریلمك اوزره صاحب امتیاز نامنه کوندریلیدر

نسخه سی ۱۰ پاره در

(هفته ده بردفعه پازار کونلری نشر اولنور ادبی ، فنی ، سیاسی عمالی محترمه سیدر)

عرض معذرت

یه مکتوبلر

Resim 2: *Zühdi Efendinin Trabzon'da çıkardığı Temkin Gazetesi'nin ilk sayısının resmi*

Kaynakça

BOA, DH. MKT. 02742. 00046. 001;

BOA, MF. MKT. 00997. 00059. 003

BOA, MF. MKT. 00938. 00045. 001

BOA, MF. MKT. 00938. 00045. 004

BOA, MF. MKT. 00938. 00045. 003;

BAO, MF. İBT. 00022;

Salnâme-i Trabzon, 1311, s. 148, 204; 1322, s.275.

Mehmet Zühtü, *Feyz,* 19 Teşrinievvel 1324, , nr. 25, s. 2-4; 28 Kânunuevvel 1324.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 220-221.

İbrahim Cûdî, "Tayyib-zâde Hâfız Zühdî Efendi", *Genç Anadolu Mecmuası*, Trabzon 1337, s. 6.

İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1942, IV, 2107-2109.

Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri* (1952).

Seyit Bilal Seyalioğlu, *Damla*, Trabzon 1953, s. 110.

Murat Yüksel, *Trabzonlu Tayyib-zâde Hâfız Mehmed Zühdî: Hayatı Eserleri Bazı Şiirleri ve Nazmu's-Siyer'i,* İstanbul 1990.

Hikmet S. Karahasanoğlu, "Nazm-ı Siyer-i Zühdi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul Mart 1991; s. 186-188.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi VIII, İstanbul 1998, s. 673.

İhsan Işık, "Zühdi Mehmed Efendi (Tayyibzade)", *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* Ankara 2006, X, 4028.

Yasemin Demir, *Tayyibzâde Hâfız Mehmed Zühdî Hayatı Eserleri ve Nevbâvesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

Hüseyin Albayrak, Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa, İlk Gazete ve İlk Salnâme, *Karadeniz Araştırmaları*, nr. 4, s. 49.

Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *KTÜİFD*, 5, sy. 1 (Bahar 2018), 155-239.

Genel Dizin

A
Abbas Efendizâde 101
Abd b. Humeyd 442
Abdulbaki Fevzi 191
Abdulehad Nûrî Efendi 655
Abdullah Behcet 601
Abdullah b. Sâlim el-Basrî 428, 447
Abdullah Cevdet 290, 585
Abdullah Efendi 19, 138, 142, 291, 645, 648, 675
Abdullah es-Sindî 459
Abdullah Vehbi Efendi 19, 21, 22, 23
Abdullah Zühtü 291
Abdurrahim Efendi 229, 647, 675
Abdurrahman bin Muhammed 370
Abdurrahman b. İsmail b. Abdurrahman 562
Abdurrahman Paşa 430, 510
Abdurrahman Rafi'a 655
Abdurrrahman Efendi 101
Abdülaziz Efendi 117
Abdülhak Hâmid 292, 591
Abdül Hâkim Arvasî 117
Abdüllatif Subhi Paşa 616
Abdülmecîd Sîvâsî 655
Abdürrezzâk 661
Abdürrezzak Efendi 95
Aclûnî 31, 37, 452, 463
Adana Erkek Muallimi Mektebi 343
Adıyaman 291
Adil Pasin 204
Âgâh 17, 25, 26, 28, 29, 30, 129, 130, 166, 256
Âgâh Bey 256
Âgâh Osman Paşa 17, 25, 26, 28, 29, 30, 129
Âgâh Paşa 25, 26, 29
Âgâh Sırrı Levend 166
Ahmed Baba 357
Ahmed b. Ali 31, 34, 36, 37, 104, 383, 496, 500
Ahmed b. Muhammed et-Trabzonî 32, 33, 489, 492
Ahmed Cemaleddin Efendi 397
Ahmed Cevdet Paşa 58
Ahmed Dede 17, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 394, 655
Ahmed Efendi 109, 137, 138, 140, 141, 145, 146, 171, 172, 177, 187, 189, 322, 327, 357, 359, 581, 584, 679, 680, 682, 691
Ahmed el-Mısrî 459
Ahmed Hamdi Akseki 398
Ahmed Hamdi (b. Abdullah ez-Zekâî) Efendi 39, 40, 41, 42, 44, 398
Ahmed Hamdi Efendi 39, 40, 41, 42, 44
Ahmed Hamevî 430, 434
Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi 668
Ahmed Nazif 137, 138, 146
Ahmed Paşa 17, 256, 314, 316, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 675
Ahmed Rasim Paşa 636
Ahmed Reşid 645, 646
Ahmed Rıfat 137, 138, 146
Ahmed Rızâ 45, 46, 47, 48
Ahmed Said es-Sâkızî 280, 282
Ahmed Sermed Paşa 624
Ahmed Vasıf 602
Ahmed Vefâ 49, 50, 51, 52, 53, 54
Ahmet b. Halil el-Üsküdarî 307
Ahmet Mahir 244
Ahmet Mithat Efendi 212, 213, 269
Ahmet Paşa 211, 624, 627
Ahmet Rasim 292
Ahmet Şerif 172
Âişe Hâtun 241
Akçaabat 56, 83, 84, 85, 86, 87, 135, 349, 636, 642
Akçaabat Mezarlık Camii 56
Akçaabat Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti 83
Akdağlı Mustafa el-Amâsî 430, 466, 474
Akdoğan 101, 117, 579, 583
Âkif 65, 69, 344, 529, 532, 533, 535, 551, 558, 667, 670
Âkife Hanım 296
Akifzâde 423, 429, 435
Akifzâde Abdurrahim 423
Akşemseddin 49, 65, 586
Akşemsettin 289
Aktâğî 537
Alâeddin Haskefî 470
Alaybeyizâde Hasan Ahmed Nâcî Efendi 55
Âlem Matbaası 59, 295, 296, 298, 299
Aleybeyizâde 56, 59
Aliağa Camii 290
Ali b. Abdullah 337
Ali Bey 211, 256, 640, 641
Ali Birinci 55, 56, 57, 59, 65, 83, 187, 358, 364
Ali b. Mustafa et-Trabzonî 75
Ali Cânib 243
Ali Efendi 135, 229, 321, 581, 645, 683, 684
Ali Ekrem 293, 304
Ali el-Kârî 92, 389, 426, 427, 435, 442, 445, 449, 450, 451, 453, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 466, 476, 502
Ali el-Müttakî el-Hindî 445
Ali el-Vehbi et-Trabzonî 75, 82
Ali Fuat Bey 343
Ali Haydar Efendi 39, 42, 115
Ali Kâmi 49, 50, 65, 66, 67, 68, 69, 289, 290, 292, 293, 296, 300, 304
Ali Kâmi Akyüz 65, 67, 68, 69, 289
Ali Kâmi Bey 50, 296
Ali Kemal 55, 56, 57, 62
Ali Nâkî Efendi 242
Ali Necati 113, 114, 115, 116
Ali Nihat Tarlan 191, 195, 672, 678
Ali Rafet Efendi Matbaası 682

Ali Rıza 28, 71, 72, 73, 101, 102, 104, 343, 433, 436, 537, 540
Ali Rıza Efendi 28, 71, 72, 73, 343
Ali Şakir 83
Ali Şîr Nevâî 314
Ali Şükrü Bey 411, 412
Alkamî 441
Almanya 219, 222, 223, 224, 291, 315, 333, 393, 618, 667, 668, 669
Alphonse Daudet 68, 180
Amasya 20, 24, 89, 187, 188, 251, 254, 321, 351, 537, 559, 579
Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 559
Anadolu 90, 135, 136, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 200, 207, 225, 243, 307, 308, 321, 322, 349, 426, 436, 521, 530, 533, 545, 559, 562, 563, 588, 602, 623, 625, 635, 639, 645, 646, 683, 686, 694
Anglikan Kilisesi 345
Ankara 19, 24, 25, 29, 30, 34, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 62, 63, 65, 83, 86, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 117, 122, 125, 127, 129, 137, 147, 149, 150, 159, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 177, 179, 184, 185, 187, 192, 197, 198, 207, 210, 211, 218, 219, 220, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 233, 242, 243, 244, 246, 254, 261, 262, 269, 270, 277, 289, 292, 293, 301, 304, 305, 308, 310, 311, 313, 314, 315, 319, 320, 321, 322, 330, 333, 343, 348, 357, 359, 360, 383, 393, 394, 396, 398, 411, 412, 415, 416, 421, 423, 425, 428, 433, 435, 436, 437, 446, 453, 463, 487, 490, 494, 500, 506, 515, 516, 520, 540, 546, 547, 551, 552, 553, 558, 564, 565, 567, 570, 571, 572, 574, 577, 581, 584, 585, 591, 600, 601, 602, 605, 606, 612, 616, 621, 623, 624, 625, 628, 630, 632, 633, 634, 635, 636, 640, 641, 642, 643, 648, 649, 652, 655, 660, 662, 666, 671, 674, 677, 678, 679, 680, 682, 695
Ankara Sultânîsi 243, 244
Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi 25, 30
Arakel Kütüphanesi 297
Arhavî 417
Ârif Efendi 645, 646, 647, 648, 649, 652, 653
Ârifî 515, 516
Arnavutzâde Ahmed Efendi 187
Arsin 241
Arşak Garoyan Matbaası 668
Askalânî 376, 383, 491, 502
Astronomi 17, 78, 80, 332, 333, 615, 620
Âşık Çelebi 165, 168, 169
Aşkî 314
Ataköy 101, 104, 555
Atatürk 4, 19, 20, 24, 25, 30, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 57, 61, 62, 63, 75, 76, 82, 128, 130, 150, 151, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 170, 185, 187, 193, 194, 198, 212, 213, 217, 218, 225, 228, 237, 239, 289, 305, 315, 319, 322, 324, 325, 326, 330, 489, 500, 515, 533, 534, 535, 545, 549, 567, 569, 571, 572, 587, 591, 592, 600, 601, 605, 635, 640, 642, 651, 655, 671, 677, 678
Atatürk Kitaplığı 57, 61, 75, 76, 82, 193, 194, 212, 213, 217, 218, 324, 325, 326, 330, 533, 534, 535, 651
Ataullah Efendi 627
Atik Ali Camii 344
Atmacaoğlu Osman 203
Avnî 29, 125, 567, 568, 569, 570, 571, 572
Avrupa 219, 255, 312, 393, 530, 587, 588, 589, 590, 596, 674
ayan meclisi 343
Ayasofya Camii 89, 322
Âyine-i Efkâr 187, 188, 194
Ayşe Sâmiye 49, 289
Ayşe Sıdıka 20
Aziz Çelebi Medresesi 83
Aziz Nesin 586
B
Babanzâde Ahmed Naim 343
Babanzade Ahmet Naim Efendi 343
Baba Salim 95, 96, 97, 98, 99
Bâcânî 104
Bafra 203, 398
Bağdâdî 282, 284, 441, 503, 504, 506, 537, 540, 632, 633, 662, 666
Bağdat 138, 312, 313, 603
Bağdatlı İsmail Paşa 145, 423, 624, 633
Bahâeddîn 321
Bahaeddin Efendi 343
Bahçecik 89, 243, 545
Bahriye Mektebi 411
Bakırköy Rüştiyesi 149
Bâkî 144, 169, 182, 187, 313, 314, 316, 672
Bakkalzâde 17, 101, 102, 104, 106, 107, 203, 397, 406
Bakkalzâde İsmail Hakkı 17, 397, 406
Bakkalzâde İsmail Hakkı Efendi 17, 397
Ballıca 102, 357
Bayburt 4, 135, 390, 426, 431, 433, 436, 437, 454, 462, 476, 477, 501, 502, 506, 507, 579, 645
Bayburtlu Sandıkçı Mehmed Efendi 407
Bayrâmî 671
Bayramiyye 515, 516
Bedru'r-Reşid 370
Begavî 460
Behçet Kemal Çağlar 191
Bekir Topaloğlu 352, 680
Bektaşi 255, 258
Belgrat 312
Benjamin Constant 68
Bernardin 68
Beşiktaş 683
Beyanî 168, 515, 516
Beyazıt Camii 71, 393
Beyazıt Devlet Kütüphanesi 259, 260, 569
Beyazıt Koleksiyonu 259, 260, 262
Beyhakî 394, 441, 650, 652
Beykoz 667
Beyrut 71, 73, 90, 140, 146, 261, 262, 267, 331, 341, 376, 383, 421, 424, 437, 454, 455, 502, 507, 537, 540,

575, 577, 629, 634, 645, 650, 652, 653, 662, 666
Beyzavî 359
Beyzâvî 261, 262, 430, 439, 629
Bezzâzî 359
Bilâl Efendi 559, 562, 563, 564, 565
Binswanger 667
Birgivî 247, 352, 358, 359, 360, 369, 371, 377, 383, 384, 430, 441, 537, 538, 689
Birincioğlu Halil Yazıcı 562
Bitlis 25
Bolu 220, 222, 311, 431, 435
Botamya 351
Boztepe 17, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 321, 640, 641, 642, 671, 674, 677
Boztepe Mahallesi 321
Bölümlü 171
Brockelmann 435, 436, 476, 477, 485, 487
Budin 165, 170, 312
Bursa 19, 25, 263, 312, 319, 321, 337, 358, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 415, 423, 429, 434, 437, 469, 477, 515, 573, 575, 576, 577, 586, 611, 639, 683, 686, 691
Bursa İnebey Kütüphanesi 337, 389, 391, 415
Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi 429, 437, 573, 575, 577
Bursalı Mehmed Tâhir 237, 239, 321, 330, 423, 425
Bursevî 34, 37, 236, 359
Bûsîrî 174, 505
Büyükköy 117
C
Caferli 71
Canbaz Mustafa 683
Celal Avni 191
Celâl Hoca 343, 344, 348
Cemile Nâzıma 188
Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye 203
Cennân 435, 476
Cennân Muhammed el-Medenî 435, 476
Cevahir Hanım 83
Cûdî 17, 187, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 694
Cudibey 135
Cûdîbey İlkokulu 242, 249
Cûdîbey Mektebi 242
Cürceyn Alâaddîn Ali Efendi 683
Çalek 117, 203, 397, 398
Çalıkzâde Tahir Efendi 397
Çamuralioğlu 203
Çaykara 101, 102, 104, 107, 117, 205, 206, 207, 210, 229, 230, 233, 279, 551, 552, 553, 555, 556, 558, 559, 565, 579, 580, 583, 584
Çelebi Efendi 322
Çelebizâde Salih Ağa 187
Çetin Altan 586
Çifaruksa 101, 104, 397
Çifaruksa Medresesi 397
Çifteçamlık 552, 555
Çizmecizâde 17, 109, 111
Çizmecizâde Hoca Hüseyin Hüsnü Efendi 17
Çoban Mustafa Paşa Medresesi 683
Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 337, 607, 609, 610
Çufaruksa 427
D
Dârulhilâfe Medreseleri 397
Darülfünûn 343, 529
Darülfünûn Edebiyat Fakültesi 343, 529
Darülmuallimin 109
Dârülmuallimîn-i Âliye 343
Darüşşafaka 49, 56, 58, 289, 290, 292
Dârüşşafaka 58, 65, 393
Dârü't-Ta'lîm-i Kur'ân 89
Debbağhane 95
Dede Cöngî 648, 653
Denizli 545
Derâbzân 425
Dernekpazarı 205, 206, 229, 351, 407, 541, 551, 558, 687
Dersaadet Telgrafhanesi 289
Derviş Halil 251
Derviş Kaptanzâde Ali Necati 113, 114, 116
Derviş Mehmed 602, 655
Divan-ı Harb-i Örfî 113
Diyanet İşleri Başkanlığı 34, 39, 40, 44, 117, 122, 261, 262, 397, 398, 490, 494, 500, 541, 554, 574, 577, 662, 666
Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 39, 40, 44
Diyarbakır 25, 119, 122, 333, 337, 511, 514, 515, 546, 624, 633
Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 333, 337
Doğan Kardeş Matbaacılık 131
Durmuşoğulları 635
Dursun Efendi 117, 120, 121, 397, 579, 580, 581, 583, 584
Dursun Feyzi Güven 397
Dursun Kemal 172
Dursun Nuri Feyzi Güven 117, 118, 121, 123
Dürbinar 83, 135
E
Ebû Bekr-i Tihrânî 394
Ebû Hasan el-Eş'ârî 352
Ebû İshâk eş-Şîrâzî 441
Ebû Leys es-Semerkandî 415
Ebû'l-Hasen Sirâcüddin 352
Ebu Said el-Hâdimî 359, 430, 466, 474
Ebûssuûd Efendi 683
Ebu Zer 376
Ebü'l-Abbas el-Müstağfirî 460
Ebü'l-Ceyş el-Ensârî 106
Ebü'l-Fazl 383, 386, 446, 449
Ebü'l-Fazl Muhammed Tâcüddîn b. Abdulmuhsin el-Kal'î 449
Ebü'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî 394
Ebü'l-Hasen el-Bekrî 459
Ebü'l-Hasen İbn Irak (Arrak) 445
ed-Demirî 466
Edebiyat 28, 30, 45, 46, 47, 48, 68, 90, 93, 127, 130, 140, 145, 146, 150, 161, 163, 165, 166, 168, 169, 170, 179, 185, 188, 190, 191, 192, 193, 197, 229, 233,

255, 289, 292, 293, 304, 305, 311, 343, 349, 350, 427, 436, 529, 530, 601, 635, 642
Edirne 57, 61, 137, 312, 639, 672, 677
Edirnekapı 125, 344, 586
Edirnekapı Mezarlığı 586
Edmondo de Amicis 68
Efdâliye 683
Efrâd-ı Cedîde 242
Ehl-i Hadis 452
ehl-i kıble 512
Einstein 590, 594
Ekşiali 687
el-Askalânî 376, 383, 491, 502
Elazığ 219, 671, 677
el-Bağdâdî 282, 284, 441, 503, 662, 666
el-Eş'ârî 352
el-Hayyât 467
el-Heytemî 445, 450, 459
el-Hınnâ'î 435
el-Hicâzî 331, 333, 337
el-Hindî 269, 445
el-İstanbulî 449, 656, 658, 659, 660
el-Kâfî 106, 107, 331
el-Kal'î 449
Elmalılı Hamdi Efendi 117
El-Medenî 7, 8, 423, 439, 445, 465, 479, 489, 501, 509
el-Mektebetü'l-Belediyye 73
el-Mısrî 435, 459
el-Müstağfirî 460
EL-OFÎ 7, 8, 279, 331, 357, 525
el-Ûşî 352
Emanuel Gonzaales 51
Emin el-Ofi 357, 362
Emîn Hilmî 125
Emin Hilmi Efendi 28, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 295, 635
Emîn Tuğcu 242
Emmanuel Gonzalès 297
en-Nemerî 491
en-Nîsâbûrî 441, 460
Ercüment Ekrem 191
Ertuğrul Kemal Eyüboğlu 131, 132, 133
Erzincan 150, 545
Erzurum 19, 24, 25, 30, 46, 50, 51, 101, 128, 130, 150, 157, 163, 204, 211, 217, 247, 315, 319, 479, 518, 519, 529, 531, 533, 545, 546, 601, 605, 640, 642
Esrâr Dede 322, 330
Eş'ârî 352
eş-Şâfiî 491
eş-Şâmî 449, 498
eş-Şeyh Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî 427, 428
eş-Şîrâzî 441
Ethem Pertev Paşa 212
et-Trabûzunî 661, 663
et-Trabzonî 16, 17, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 75, 82, 91, 165, 168, 169, 170, 259, 263, 269, 270, 271, 276, 277, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 450, 451, 452, 453, 457, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 467, 472, 474, 477, 479, 480, 481, 482, 484, 487, 489, 490, 492, 494, 498, 499, 500, 501, 505, 506, 507, 509, 510, 513, 515, 520, 537, 538, 573, 574, 575, 607, 608, 609, 611, 612, 661, 663, 672, 674, 678
et-Trabzûnî 259, 385, 387, 391, 425, 426, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 448, 453, 454, 461, 462, 476, 477, 501, 503, 504, 505, 506, 507, 661
et-Türkmânî 449
Evliyâ Çelebi 683
Eyüp Sabri Lermioğlu 135, 136
Eyüp Sultan 2, 615, 624
F
Fahreddin er-Râzî 441
Fahreddin Râzî 118, 252, 352
Fahriye 212
Fâiz 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146
Fâiz Efendi 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146
Fârisî 334
Faruk Nafiz Çamlıbel 17, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 191
Faruk Sümer 393, 394
Fatih Askeri Rüştiyesi 65
Fâtih Camii 312
Fatih Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi 117
Fatih Medresesi 83
Fatih Sofuları 357, 358
Fatih Sultan Mehmet 13, 137, 146, 289, 298, 586
Fâtih Türbesi 199
Fatma Rûhiye 149
Fazlullah Efendi 655
Fehmi Paşa 28
felsefe 17, 117, 118, 182, 270, 343, 344, 345, 541, 585, 586, 587, 597
Ferhat 154, 212, 213, 214
Ferid Bey 117, 118
Ferîdüddin Attâr 314
Ferşad Efendi 579, 580, 581, 687
Fetvahâne 109
Fevziye Mektebi 242
Feyzî-i Hindî 111
fıkıh 13, 17, 41, 56, 171, 263, 264, 343, 417, 418, 428, 429, 431, 439, 452, 465, 466, 473, 476, 477, 480, 502, 541, 608, 616, 645, 646, 649, 687
Fındıklı İsmet 611
Fıtnat Hanım 17, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218
Figanî 165, 166, 168, 169, 170
Firdevsî 394
Flaubert 68
Fransa 51, 52, 68, 207, 291, 618
Fuat Köprülü 181, 191
Fuzûlî 182, 313, 314, 316
G
Galatasaray 109, 190
Galatasaray Lisesi 190

Ganiömerzâde 171, 581
Garipler Mezarlığı 290
Gazzalî 359
Gebze 683
Gedikpaşa 290, 585
Gelibolu 623
Gelibolulu Mustafa Muslihiddîn Efendi 683
geometri 13, 81, 338, 340
Giresun 4, 26, 39, 60, 118, 121, 123, 193, 198, 203, 229, 311, 555, 558, 567, 571, 691
Giresun Ziraat Bankası 26
Goethe 67
Görele 567
Gülbahar Hatun 71, 89, 94, 244, 636
Gülbahar Hatun Medresesi 71
Gülhane Askerî Tatbikat Okulu 667
Gümüşhane 4, 125, 150, 179, 285, 541, 546, 687
Gümüşhanevî 229, 687
Güneşalan 229
Güneşli 118
Güney Afrika 291
Güneysu 351
Gürpınar 349
H
Hâce Alizâde Ahmed Efendi 189
Hacer Merve Hanım 296
Hacı Ahmet 83, 96, 229
Hacı Bayram Camii 243
Hacı Bayram Veli 25
Hacı Fâik 241
Hacı Hafız Abdulfettah Hilmi 173
Hacı Hafız Ahmet Kaptan 411
Hacı Hafız Vehbi Efendi 19
Hacı Hasan Efendi 118, 123, 579, 584
Hacıhasanzâde 683
Hacı Pîr Efendi 691
Hacı Râşid Efendi 417
Hadîka-i Meşveret İdâdîsi 149
Hâdimî 101, 285, 286, 322, 324, 325, 330, 359, 360, 430, 466, 474
Hâfız-ı Şîrâzî 314
Hafız Mesut 95
Hafız Mustafa 101, 102, 351, 353, 672, 677
Hâfızzâde İsmâil Efendi 101
Hafize Mesrure 219
Hafsa Sultan 311
Hâkim 117, 441, 460
Hâkim en-Nîsâbûrî 441, 460
Hakkı Süha Gezgin 191, 292
Halep 25, 321, 426, 427, 465
Hâlidiyye 241
Halil Hamdi Hamada Paşa 113, 115
Halil Nihat 17, 179, 181, 184, 185, 188, 191, 671, 677
Halil Nihat Boztepe 17, 179, 185, 671
Halimî 460
Halit Ağanoğlu 83
Halit Ziya Uşaklıgil 179, 289
Halvetî 312, 321, 413, 655, 656, 660
Halvetiyye 237, 321, 323, 327, 328, 330, 516, 655, 657, 692, 693
Hamamizade 95, 99, 182, 187, 188, 191, 192, 196, 197, 198
Hamâmîzâde 17, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198
Hamamizade İhsan 95, 182, 192, 198
Hamâmîzâde Mehmed İhsan 17, 187, 188, 190, 191, 192, 198
Hâmid Efendi 624, 633, 648
Hamidiye Medresesi 83
Hamîdiyye Mektebi 242
Hamidizâde Mustafa Efendi 611
Harput 661, 662, 663, 664
Hartamaszâde Bâkî 187
Hasan Ali Yücel 192, 529
Hasan Erol 579
Hasan Fehmi 191, 199
Hasan Fehmi Bey 199
Hasan Rami Yavuz 579
Hasan Umur 203, 204, 205, 206, 207, 210
Hasib Baba 255, 256, 258
Hatîb el-Bağdâdî 282, 441
Hatipzâde Emin Efendi 187
Hatuniye Camii 89
Hatûniyye 243
Hâtûniyye Mezarlığı 244
Hayâlî 313, 314, 316
Hayâlî Bey 313, 314
Haydarî 567
Haydarlı 567
Haydarpaşa 601, 667
Hayrat 118, 203, 205, 206, 229, 398
Hayreddin Efendi 311
Hayyât 467
Hazâinü'l-esrâr 470
Hâzım Bey 243
Hâzin 441
Hazînedarzâde 211, 215, 217, 218
Hazînedarzâde Fıtnat Hanım 211, 215, 217
Hazînedârzâde Osman Paşa 25
Heisenberg 594
Hemşinli Ahmet Efendi 117
Heybeliada 411
Heytemî 445, 450, 459
Hıfzırrahman 17, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228
Hıfzı Tevfik Gönensay 192
Hınnâ'î 435
Hicaz 25, 49, 200, 242, 289, 321, 331, 332, 385, 423, 427, 428, 435, 445, 447, 449, 450, 451, 459, 491
Hicâzî 331, 333, 337
Hicaz Vilayeti 49
Hicrî 241, 334, 387, 568, 626, 627, 629, 630, 631
Hilal-i Ahdar 667
Hilâl-i Ahmer 203
Hilmi Kitabevi 66, 67, 68
Hilmi Ziya Ülken 220, 586, 592, 597
Himâye-i Etfâl Cemiyeti 203

Himmâtzâde 446, 447, 448, 449, 450, 457, 459, 463
Himmâtzâde el-Hanefî 446
Himmâtzâde Muhammed b. Hasan b. Himmât 449
Hindî 111, 269, 445
Hindistan 312, 321, 455, 459, 618
Hoca Ahmed Efendi 109
Hoca Derviş 241, 691
Hoca Derviş Efendi 691
Holaysa 579, 580
Hopşera 101, 579, 583
Hudekzâde Numan Vehbi Efendi 229, 230, 233
Hundez 118, 229
Hurşit Ahmed Paşa 256
Hüdavendigar 25
Hüseyin Cahit Yalçın 291, 293, 294, 305
Hüseyin Efendi 109, 112, 171, 203, 241
Hüseyin el-Arabkirî 117, 118
Hüseyin Elmalı 357, 364, 365
Hüseyin Hilmi Paşa 113
Hüseyin Kadri 293
Hüseyin Kazım Kadri 343
Hüseyin Siret 290, 291
Hüseyin Trabzonî 235, 236
Hüseyin Vassaf 357, 358, 384, 655
Hüseyin Yorulmaz 343
Hüseynî 165, 394, 459, 630
Hüsniefendizâde 101
Hüsni Paşa 28
Hüsnü 17, 90, 109, 112, 126, 188, 229, 301, 326, 393, 435, 545, 551, 558, 659
I
I. Abdülhamid 137, 142, 602
II. Abdülhamit 290, 291, 579
II. Bayezid 165, 311, 315
II. Bâyezid 683
III. Murad 515, 517
III. Mustafa 137, 602
III. Selim 137, 144, 602, 603, 627, 629
II. Meşrutiyet 39, 83, 150, 343
II. Mustafa 533
Irak 312, 445
Irakî 450
IV. Murad 495, 671, 672
İbn Abdü'l-Berr en-Nemerî 491
İbn Akîl 428
İbn Allân 445
İbn Beşrân 441
İbn Hacer 255, 376, 383, 389, 430, 442, 445, 447, 449, 450, 459, 502
İbn Hacer el-Heytemî 445, 450, 459
İbn Hanbel 442
İbn Hibbân 460
İbn Himmât ed-Dımaşkî 427, 428, 435, 449, 461
İbn-i Hacer el-Askalânî 491
İbn Manzûr 441, 490, 491
İbnü'l-Arabî 31, 37, 415, 574, 656
İbnü'l-Cezerî 398, 401, 402, 403, 441
İbnül Emin 29, 127
İbrahim Alaeddin Gövsa 179
İbrâhim Cûdî 187, 241, 242, 243, 244, 245
İbrâhim Edhem 137, 142
İbrahim Efendi 171, 172, 173, 256, 259, 322, 351, 454
İbrahim Hakkı Efendi 177, 581
İbrahim Hakkı Paşa 115
İbrahim Halebî 359
İbrâhim Ofî 251, 253
İbrahim Paşa 165, 168, 170, 223, 515
İbrahim Râzî 255, 256, 258
İbrahim Reis 642
İbrahim Trabzônî 259, 261
İdris Efendi 101
İhsan Efendi 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196
İkbal Matbaası 114
ilm-i kelam 343
İmam Birgivî 352, 538
İmam Eş'ârî 352
İmam-ı Azam 285, 359
İmam Mâtürîdî 352, 353
İmam Yâfi'î 415
İmaret Mezarlığı 636
İnebolu 349
İngiltere 25, 207, 291, 618
İsâmuddîn el-İsferayînî 428
İsâ Trabzonî 263, 264, 265
İskender 165, 169, 241, 243, 269, 270, 271, 276, 277
İskender b. Ahmed Filozof et-Trabzonî 269, 270, 276
İskenderiye 587, 688
İskenderli Medresesi 101
İskender Paşa 241, 243
İskender Paşa Medresesi 241
İslam Araştırmaları Merkezi 106, 521, 524, 669
İsmail b. Ali el-Pâçânî 279, 284
İsmail b. Osman 285, 286
İsmail Efendi 101, 109, 321, 397
İsmâil Efendi 101, 289
İsmâil Habip 292
İsmail Hakkı 17, 29, 34, 37, 90, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 117, 118, 311, 320, 343, 344, 397, 406
İsmâil Hakkı Paşa 291
İsmâil Kemal 291
İsmail Müfit Efendi 648
İsmail Safâ 49, 50, 51, 52
İsmâil Safâ 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305
İsmail Talat b. Ali 470
İsmail Zühdî 489, 499
İsmet Bey 627
İspir 203, 229
İstanbul 2, 4, 17, 20, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 71, 73, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 101, 107, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 153, 154,

155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 179, 180, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 205, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 243, 244, 246, 249, 254, 255, 258, 259, 264, 267, 269, 270, 272, 273, 274, 277, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 302, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 333, 343, 344, 348, 351, 355, 357, 358, 359, 360, 365, 366, 369, 373, 376, 377, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 393, 394, 397, 398, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 415, 416, 421, 423, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 443, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 467, 473, 477, 479, 480, 482, 487, 488, 489, 490, 491, 495, 498, 499, 500, 503, 504, 507, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 524, 529, 530, 532, 533, 537, 540, 541, 544, 545, 547, 551, 553, 556, 558, 559, 564, 567, 568, 571, 572, 579, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 593, 595, 597, 599, 600, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 609, 610, 611, 612, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 630, 633, 634, 635, 636, 637, 639, 642, 643, 645, 647, 648, 649, 652, 653, 655, 656, 660, 667, 668, 670, 671, 672, 674, 675, 677, 679, 680, 682, 683, 684, 686, 687, 690, 691, 692, 693, 694

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi 559

İstanbul Dârülmuallimîn 219

İstanbulî 449, 656, 658, 659, 660

İstanbul Kız Muallim Mektebi 529

İstanbul Muallimler Cemiyeti 219

İstanbul Sultanisi 343

İstanbul Tıp Fakültesi 667

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 142, 143, 144, 146, 264, 267, 625, 626, 627, 628, 674

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 344

İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi 190

İttihat ve Terakki 113, 114, 115, 179, 184, 200, 201, 290, 291

İzmir 49, 211, 217, 289, 290, 294, 305, 398, 515, 517, 545, 546, 567, 667, 670

İzmirli 90, 117, 118, 343, 344, 345

İzmirli İsmail Hakkı 90, 117, 118, 343, 344

İzmirli İsmâil Hakkı 343

İzmirli İsmail Hakkı Efendi 117

İzzet Efendi 83, 84, 86

İzzet Paşa Camii 290

J

Joly 667

K

Kabataş 149, 343

Kabataş Erkek Lisesi 343

Kadı 89, 93, 311, 359, 366, 370, 574, 575

Kadı İyaz 359, 366, 370

Kadıoğlu Oflu 307, 310

Kadı Ömer 311

Kadırga 667

Kadızâde 104, 241, 358, 360, 364, 383, 656

Kadızâde Ahmed b. Ali el-Bâcânî 104

Kadızade Ahmed Efendi 359

Kadızâde Hüseyin Efendi 241

Kadızadeliler 480

Kadızade Mehmed Efendi 358

Kâdî İyâz 235, 236, 239, 240, 366

Kādiriyye 415, 684

Kadri Bey 343

Kâfî 106, 107, 331

Kahire 90, 94, 200, 254, 321, 428, 433, 445, 453, 454, 509, 511, 513, 515, 516

Kale Camii 661

Kal'î 449

Kalomerzâde 171

Kansızoğlu Salih 203

Kanuni Sultan Süleyman 17, 165, 170, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 547, 683, 686

Karaağaç 255, 258, 432, 436, 480, 487, 679

Karaağaç Dergâhı 255

Karacaahmet Mezarlığı 49, 429, 601

Kara Dâvûd İzmitî 683

Karadeniz 4, 16, 19, 24, 39, 44, 47, 65, 69, 71, 73, 75, 82, 89, 90, 93, 94, 110, 112, 118, 120, 127, 130, 137, 146, 168, 170, 179, 187, 190, 192, 193, 197, 199, 201, 203, 210, 211, 218, 235, 239, 247, 259, 262, 270, 277, 289, 331, 341, 351, 355, 515, 520, 521, 524, 546, 547, 548, 549, 551, 552, 558, 559, 562, 564, 567, 571, 601, 605, 607, 610, 613, 624, 633, 636, 637, 642, 679, 682, 687, 695

Karadeniz Teknik Üniversitesi 4, 16, 19, 24, 39, 44, 71, 73, 75, 82, 89, 93, 110, 112, 137, 146, 179, 187, 197, 235, 239, 259, 262, 270, 277, 289, 331, 341, 351, 355, 521, 524, 546, 547, 548, 552, 558, 559, 564, 607, 610, 613, 624, 633, 679, 682

Karahasanoğlu 19, 20, 24, 580, 692, 694

Karahisâr-ı Şarkî 311

Karakaş Ahmet Efendi 117

Karaosmanoğulları 567, 572

Kara Sakallı Efendi 351

Kasım el-Kayserî 75, 76

Kasımpaşa 97, 137, 235, 411

Kasımpaşalı Bahriyeli Şevket 411

Kasımzâde Hasan Efendi 397

Kastamonu 75, 150, 219, 475, 479, 611, 613

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 75

Kaşgârî 359

Kavak Meydanı 636

Kayseri 149, 150, 151, 158, 433, 436, 537, 540, 546

Kazasker 645, 653

Kazzâzzâde 241, 242

Kefe 311, 312

Kehhâle 331, 341, 424, 429, 437, 537, 540, 645, 653

Kendirli 229

Kesikbacaklı İsmail Efendi 397
Kesriyelizâde Ebûbekir 137
Kılıçzâde Hakkı 592
Kıptî 334
Kırâat-i Aşere 397
Kıraat İlmi İhtisas Kursu 398
Kırım 46, 47, 48, 311
Kızılay 203, 552, 680, 682
Kindinar 545
Kitâbî Hamdi Efendi 194, 245, 248
Kitapçı Ahmet Hamdi 20
Kitapçı Arakel 51, 52, 66
Kitapçı Arakel Matbaası 66
Kitapçı Hamdi Efendi 187
Kondu 541, 687
Kondu Medresesi 541
Konya 59, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 185, 200, 201, 283, 284, 303, 305, 307, 310, 314, 316, 321, 322, 328, 332, 337, 479, 488, 609, 612, 635, 639, 642, 671, 677
Konya Bölge Yazma Eserler 75, 77, 284, 314, 332
Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 75, 77
Konya İl Halk Kütüphanesi 75, 78, 79, 80, 82
Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 78, 79, 80, 81, 82
Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü 59, 283, 284, 332, 337
Koskoszâde 101, 102
Kosova 25, 229
Kovacık Camii 579
Kör Hakkı 29
Kösec Ahmed 17, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330
Kraepelin 667, 668
Kuleli Askerî İdâdîsi 393
Kumandaş 7, 349
Kumyatak 101, 106
Kuveyt 612
Küçükibrâhimzâde 241
Kürt Saîd Efendi 691
Kürtün 311
Kütahya 185, 235, 358, 509, 511, 512, 513, 623, 630
Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi 235
L
Lâmiî Çelebi 313
M
Maârif Vekâleti 66
Macaristan 312
Maçka 131, 241, 246, 249
Mağnisavî 73
Mahir İz 243, 244
Mahmud b. Ahmed b. Muhammed el-Ôfî 331, 332, 339
Mahmud B. Ahmed el-Ofî 7, 331
Mahmud Bey Matbaası 617
Mahmud b. Hasan el-Mağnisavî 73
Mahmud Efendi 75, 91, 387, 391, 430, 432, 437, 440, 465, 472, 473, 474, 478, 625, 628, 659, 674
Mahmûd eş-Şinkîtî 109
Mahmud Kemal İnal 25, 49, 55, 57, 109, 199, 211, 289, 305, 567, 568, 570
Mahmut Celâlettin Ökten 7, 343
Mahmut Celalettin Paşa 290
Mahmut Efendi 229, 390, 434, 435, 579, 581, 687
Mahmut Sabri 171, 173
Manastır 25
Manisa 165, 169, 312, 486, 626, 628
Manisa İl Halk Kütüphanesi 165, 169, 486, 626
mantık 17, 56, 101, 117, 251, 252, 253, 254, 264, 265, 344, 428, 525, 527, 607, 608, 609, 612, 693
Mapsino 349, 357
Maraşlı 101, 104, 205, 206, 279, 307, 541, 551, 552, 559
Matba'atü'l-Hâc Muhammed Ali 521, 523, 524
matematik 13, 17, 81, 204, 207, 332, 333, 334, 338, 340
Max Planck 594
Mazlumzâde 642
Medenî 17, 332, 385, 386, 388, 390, 391, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 457, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 472, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 487, 488, 489, 490, 494, 495, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 506, 507, 509, 510, 511, 512, 513, 607, 626
Medine 109, 137, 142, 174, 313, 332, 386, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 446, 449, 465, 466, 626, 687, 688
Medrese 117, 119, 122, 204, 242, 289, 353, 387, 612
Mehmed Ali Paşa 28, 495
Mehmed Âtıf Bey 624
Mehmed Bahâeddin 349
Mehmed Bahâeddin Kumandaş 7, 349
Mehmed b. Hasan el-Ofî 427
Mehmed b. Mahmûd Bosnevî 235
Mehmed Efendi 101, 137, 144, 146, 241, 244, 349, 351, 353, 357, 358, 360, 361, 383, 386, 391, 407, 415, 423, 485, 486, 502, 521, 537, 607, 610, 656, 660, 672, 678, 691, 695
Mehmed Efendi B. İbrahim Efendi 7, 351
Mehmed el-Müderris 385, 389
Mehmed Emin 17, 125, 126, 128, 130, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383
Mehmed Emin Efendi 17, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383
Mehmed Emin El-Ofî 7, 357
Mehmed Et-Trabzonî 7, 385
Mehmed Fâiz 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146
Mehmed Hadimî 607
Mehmed Hâlid 137, 142, 144
Mehmed Hulûsî 56
Mehmed Ma'ruf 515, 516
Mehmed Medenî 332, 385, 391, 423, 424, 431, 432, 436, 437, 438, 465, 477, 480, 481, 487, 488, 490, 509, 510

Mehmed Medenî et-Trabzônî 332
Mehmed Midhat 199
Mehmed (Muhammed) Tahsin Trabzonî 5, 6, 7, 9, 89, 187, 349, 351, 357, 385, 407, 413, 417, 691
Mehmed Münîb Efendi 627
Mehmed Nazmî 655, 656, 660, 671
Mehmed Paşa 533, 602
Mehmed Sadık Kehribar 7, 407
Mehmed Süreyya 39, 44, 137, 423, 515, 521, 615, 621, 624, 633
Mehmed Tahir 29, 30, 56, 63, 90, 94, 127, 129, 484, 487, 504, 506, 515, 516, 520, 537, 540, 615, 616, 620, 624, 633, 655, 660, 694
Mehmed Tevfik Trabzonî 7, 417
Mehmed Zühdü 251
Mehmet Akif Ersoy 343
Mehmet Ali 211, 390, 426, 436, 501, 506, 615, 616, 617, 621
Mehmet Behçet 49, 289, 292, 585
Mehmet Behçet Efendi 49, 289, 292, 585
Mehmet b. İbrahim 351, 352, 355
Mehmet Dağ 220
Mehmet Efendi 83, 351, 352, 353, 385, 635
Mehmet Emin Efendi 358, 364, 367, 368, 372, 378, 379, 383
Mehmet Günaydın 351, 352, 355, 397, 541, 542
Mehmet İzzet 83, 84, 86
Mehmet Necati Lugal 7, 393
Mehmet Nuri Efendi 580
Mehmet Raşit 219
Mehmet Rüştü Âşıkkutlu 101, 399, 406
Mehmet Rüştü Günaydın 351
Mehmet Şevket Doruker 7, 411
Mekke 49, 65, 109, 229, 230, 231, 233, 234, 242, 289, 292, 313, 386, 424, 426, 427, 428, 446, 449, 450, 456, 465, 490, 494, 495, 496, 499, 556, 626, 627, 662, 666, 687
Mekkî b. Ebî Tâlib 441
Mekkîzâde Âsım Efendi 648, 649
Meksika 51, 297
Mektebetü'l-Belediyye 73
Mekteb-i İdadi-i Mülki 289
Mekteb-i Sultanî 56
Melâmî 671, 675
Melekzade Fuad 20
Melinoz 101, 102, 664
Mendel 667
Mercan İdâdîsi 109, 393
Merkez Efendi 56, 312, 320
Mesîhî 314
Meşihat Mektûbî Kalemi 109
Meşrepzâde 645, 647, 648, 649, 652, 653
Meşveret Matbaası 84, 87, 248
Mevlânâ Türbesi 321
Mevlevî 29, 321, 322, 328, 329, 655
Mevleviyye 321, 322, 323, 328, 329, 330
M. Fuat Köprülü 191
Mısır 140, 141, 142, 145, 146, 199, 207, 242, 321, 333, 385, 403, 426, 427, 428, 435, 449, 450, 451, 461, 465, 495, 509, 537, 540, 564, 680, 687, 688
Mısır Milli Kütüphanesi 140, 145
Mısrî 435, 459, 509
Midilli 25, 60, 219, 289, 292, 602
Mihâilidi Matbaası 114, 116
Mihâilidî Matbaası 248
Mihrimah Sultan Medresesi 683
Mihrişah Sultan Türbesi 624, 625
Millet Kütüphanesi 59, 62, 315, 569, 658, 674, 678
Millet Yazma Eser Kütüphanesi 560, 562, 564
Milli Kütüphane 25, 26, 27, 30, 80, 102, 104, 166, 170, 235, 239, 279, 280, 284, 307, 310, 337, 338, 339, 341, 474, 525, 526, 527, 528, 560, 561, 562, 563, 624, 625, 628, 632, 633, 664, 666
Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 25, 27, 30, 80, 102, 166, 170, 279, 284, 307, 310, 337, 338, 339, 341, 474, 528, 664
Mimar Sinan 65, 69, 313, 317, 683
Mirâti Baba 256
Mirkoviç Matbaası 86, 246, 247
Mohaç 312
Molla Câmî 314, 672, 677
Molla Hasanoğlu Hasan 203
Molla Hüsrev 359
Molla Mehmet 351
Mollazâde Muhammed Emin b. Sadreddin eş-Şirvânî 259
Mora 623
M. Şerafeddin Yaltkaya 398
Muallim Naci 56, 57, 59, 96, 289, 292, 295, 296, 304, 529
Muğlalı Ali Rıza Efendi 343
Muhammed b. Abdülvehhâb 431, 482
Muhammed b. Ahmed b. el-Mısrî el-Hınnâ'î el-Medenî 435
Muhammed b. el-Hasan el-Eyyûbî 518
Muhammed b. Hamza Güzelhisarî 430, 465, 469, 477
Muhammed b. Hasan 428, 447, 449
Muhammed b. Hasan Himmâtzâde 447
Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan el-Hanefî et-Trabzonî 423
Muhammed B. Mahmud Et-Trabzonî el-Medenî 7, 8, 423, 439, 445, 465, 479, 489, 501, 509
Muhammed b. Tahir el-Fettenî 445
Muhammed b. Tayyib 427, 428, 446, 447, 449, 450, 451, 457, 458, 459
Muhammed b. Tayyib el-Fâsî 427, 428, 446, 451, 459
Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Şerakî el-Mâlikî 428
Muhammed Efendi 101, 104, 165, 170, 671, 677
Muhammed et-Trabzonî 17, 32, 33, 39, 385, 423, 434, 472, 474, 489, 492
Muhammed Ma'rûf b. Muhammed Şerîf 515, 520
Muhammed Muntazar Trabzonîzâde Nakşibendî 521
Muhammed Sa'îd b. Ali el-Ôfî 526, 527, 528
Muhibbi 314, 315, 316, 319, 320
Muradiye 515
Murad Uraz 55, 56, 59, 191
Murat Uraz 17, 529, 530, 531, 532, 568
Murtaza Trabzonî 533, 535
Mûsâ b. İsrâîl el-Hayyât 467

Musa Kazım 20, 229
Musa Kazım Efendi 229
Mûsâ Kâzım Efendi 393
Mûsâ Şükrü 235
Mustafa Ağa 25
Mustafa Asım Efendi 78, 343
Mustafa Aydın 364, 365
Mustafa b. İbrahim 352
Mustafa Cansız 541, 542, 544
Mustafa Con 25, 30
Mustafa Efendi 71, 101, 102, 172, 256, 295, 313, 320, 322, 351, 352, 475, 611, 630, 659, 675
Mustafa el-Bekrî 321
Mustafa Hafnevî 321
Mustafa Hayri Efendi 39
Mustafa Reşit Tarakçıoğlu 17, 545, 546, 547, 549
Mustafa Şekip Tunç 586, 597
Musul 25, 687
Muzaffer Lermioğlu 83, 84, 636
Müdafaayı Hukuk Cemiyeti 203
Müderris 83, 117, 171, 172, 173, 177, 385, 389, 581, 584, 624, 667
Müftü 241, 243, 244
Müftü Camii 243
Müftü Câmii Medresesi 243
Müftü Medresesi 241
Mülkiye Mektebi 109
Münâvî 427, 437, 439, 441, 450, 454, 455, 462
Müneccimbaşı Ahmed Dede 394
Münîre (Bayraklı) Medresesi 475
Mürvet Hanım 135
Müstağfirî 460
Müstensih 104, 252, 492, 518, 573
Mütercim Âsım Efendi 624
N
Nâfia Hanım 187
Nâilî 49, 54, 671, 674
Nakşibendî 25, 117, 125, 324, 325, 330, 516, 521
Nakşibendiyye 321, 322, 323, 324, 325, 326, 330, 516, 568, 684
Natî 165
Nazmî 655, 656, 658, 659, 660, 671, 672
Nazmî Efendi 655, 656, 658, 660
Necâtî 314, 316
Necati Bey 149
Necip Fazıl Kısakürek 518, 520, 586
Nefs-i Paçan 559
Nevevî 449, 450, 454, 457, 458
Neyzen Tevfik 179
Nişan Berberyan Matbaası 51, 297
Nizâmeddin Şâmî 394
Nizâmî-i Gencevî 314
Nuhî 165
Numan Efendi 229, 230, 231, 233
Numan Sabit 551, 552, 553, 554, 555, 558
Nûreddinzâde 312
Nuruosmaniye Kütüphanesindeki 518
O
Of 101, 102, 104, 107, 117, 118, 171, 172, 177, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 229, 230, 233, 251, 279, 307, 310, 331, 332, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 397, 398, 405, 525, 541, 551, 552, 554, 557, 559, 579, 580, 581, 584, 615, 664, 687
Ofî 17, 251, 253, 254, 279, 280, 282, 284, 351, 352, 353, 355, 358, 373, 384, 427
Ôfî 101, 102, 104, 106, 107, 331, 332, 337, 339, 341, 525, 526, 527, 528, 580
Of İlçe Merkez İlkokulu 541
Oflu 17, 203, 210, 229, 231, 233, 307, 310, 331, 332, 340, 352, 357, 358, 365, 383, 399, 406, 407, 409, 541, 542, 544, 559, 562, 563, 564, 565, 580, 687, 689, 690
Oflu Mahmud b. Ahmed 332
Ordu 118, 125, 135, 211, 217, 602, 603, 635
Orhan Seyfi Orhon 149, 191
Orta Asya 159, 312
Orta Hisâr 243
Osman Avnî 567, 568, 569, 570, 571, 572
Osman Bey 256
Osman b. Hasan b. Muhyiddin 573, 574, 575, 577
Osman b. Mustafa et-Tarsûsî 607
Osmançelebioğlu 551, 558
Osman Efendi 55, 95, 135, 203, 259, 262, 662
Osmanlı 2, 4, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 29, 30, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 59, 62, 63, 68, 71, 73, 75, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 91, 93, 94, 101, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 120, 122, 125, 127, 129, 137, 138, 140, 141, 144, 145, 146, 149, 153, 154, 158, 159, 162, 163, 166, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 179, 180, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 197, 199, 200, 206, 207, 211, 217, 229, 231, 233, 235, 237, 239, 240, 242, 245, 251, 259, 261, 262, 270, 277, 285, 287, 289, 290, 291, 299, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 330, 331, 338, 339, 341, 343, 351, 352, 353, 355, 357, 358, 360, 366, 383, 385, 390, 391, 397, 399, 406, 423, 424, 425, 427, 429, 430, 431, 433, 436, 437, 438, 439, 443, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 459, 461, 462, 463, 465, 479, 482, 484, 485, 487, 504, 506, 509, 513, 515, 516, 517, 520, 521, 524, 537, 540, 542, 547, 558, 559, 562, 563, 564, 567, 572, 580, 581, 584, 601, 602, 603, 605, 607, 610, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 624, 627, 633, 635, 636, 640, 641, 642, 645, 646, 648, 649, 650, 652, 655, 660, 667, 668, 669, 670, 679, 682, 686, 689, 690, 691, 694, 695
Osmanlı Bankası 615
Osmanlı Devleti 46, 137, 146, 162, 307, 312, 320, 542, 602, 603, 616, 618, 619, 635, 636, 640, 645, 686
Osman Niyazi 172
Öğütçen 95, 97, 98
Ökten 7, 343
Ömer b. Muhammed 34, 37, 261, 262, 285, 575, 577, 662, 666
Ömer Dursun 579, 580, 581, 582, 583, 584

Ömer Dursun Poyraz 579, 580, 581, 582, 583, 584
Ömer Efendi 78, 142, 203, 311, 479
Ömer Feyzi Efendi 343
Ömer Lütfi Efendi 109
Ömer Nasuhi Bilmen 40, 43, 398
Ömer Rıza Kehhâle 331, 424
Ömerzâde Hasan Efendi 203
Ömür Ceylan 301, 305, 349
P
Paçan 101, 104, 279, 307, 551, 552, 559
Pâçânî 101, 102, 279, 280, 282, 283, 284
Paris 179, 180, 290, 394
Pearl S. Buck 68
Pertevniyal 529
Peyami Safa 17, 65, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600
Peyâmi Safâ 49
Pîr Efendi 125, 691
Posta Kumandanları Mektebi 242
Priştine 229, 230
Prizren 25
Pulcu Hoca 554
Pürzerin 25
R
Râfiî 441
Raif Bey 244
Ramazan Çelebi 165, 168, 169, 170
Râzî 118, 252, 255, 256, 258, 352, 415, 441, 497, 500, 525
Recaizade Mahmut Ekrem 292, 293, 302
Reisoğulları 411
Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi 475
Reîsü'l-muhaddisîn 449
Resmi Trabzon Gazetesi 188
Reşat Ekrem Koçu 191, 211
Rıfat Börekçi 243
Rıfkı Bey 243
Rızâî 45, 46, 48
Rıza Tevfik 191, 290, 293, 304
Riyazî 165
Rize 171, 195, 205, 229, 351, 423, 438, 494, 500, 501, 507, 541
Rizeli Sinanzâde Seyid Osman Azmi Efendi 109
Romanya 615
Rudolph Peters 362
Rufaî 25
Rûmî 53, 91, 203, 264, 283, 334, 537, 568, 574, 580
Rusûhî Baykara 191
Rusya 291, 603, 636
Rüsûmat Dairesi 49
S
Saçlı Ahmed Efendi 357
Sadeddin Nüzhet 26, 30, 49, 53, 289, 304, 567, 571, 603
Sadeddin Nüzhet Ergun 26, 289, 567, 603
Sadullah Bey 601, 602, 603, 604
Safâyî 671, 677
Safhî 137, 138, 146
Sahn-ı Semân Medresesi 683
Sa'îd Kiryânî 101, 102, 104
Said Kiryanî b. Ali 664
Saint Benoit Lisesi 529
Salih b. Hasan 385, 391, 423, 424, 425, 430, 433, 434, 435, 437, 448, 454, 462, 476, 477, 501, 504, 507, 607, 609
Salih Bilgin 579
Salih Sabri Akdeniz 554
Sâmih Paşa 28
Samsun 4, 83, 118, 203, 204, 205, 207, 208, 210, 219, 225, 226, 244, 327, 332, 339, 340, 341, 439
Samsun İl Halk Kütüphanesi 332, 339, 340, 341
Samsun İstiklal Ticaret Lisesi 219
Samsun Lisesi 244
Sandıkçı Mehmed Efendi 407
Sarıoğlu 166, 170, 254
Seferihisar 567
Seher Hanım 97, 187
Selanik 25
Selçuk Eraydın 322, 344
Selimiye Dergâhı 601
Selma Hanım 296
Selmân-ı Sâvecî 314
Semercizâde 241
Serâsî Matbaası 246, 247
Serçavuş Rüşdî Efendi 569, 572
Serezli Hacı Hafız Ahmed Şükrü Efendi 397
Serezli Hacı Hâfız İsmail Hakkı (b. Ârif) Bayrî 397
Seyyid Ahmed el-Hamevî 509
Seyyid Efendi 296
Seyyid Yahya 601
Seyyid Zekeriyya el-Hüseynî 459
Seyyit Nizam Camii 671
Sığacık 567
Sıraağaç 117, 397, 398
Sigetvar Kalesi 312
Silahdâr Seyyid Mehmed Paşa 602
Silivri 229
Silivrikapı 671
Sinan Efendi 259, 261
Sinan Paşa 515
Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ûşî 352
Sivas 49, 50, 137, 146, 204, 219, 290, 291, 294, 579, 581, 585, 656, 660, 691
Sivasîler 480
Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi 393
Sultan Abdülaziz 255, 256, 258, 290
Sultan Abdülhamid 126, 270
Sultan Reşad 42
Sultan Süleyman 17, 165, 168, 170, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 495, 547, 648, 649, 650, 652, 683, 684, 686
Sübbûhî Ahmed Dede 655
Süleyman Ağa 655
Süleyman b. el-Hâc Ömer et-Trabzonî 611
Süleyman Efendi 569, 655
Süleymâniye Câmii 683
Süleymaniye Dârülhadisi 137
Süleymaniye Kütüphanesi 20, 72, 73, 75, 90, 91, 92, 93,

165, 169, 235, 239, 251, 254, 261, 262, 270, 277, 280, 281, 282, 283, 284, 332, 333, 335, 336, 337, 341, 386, 387, 390, 391, 394, 413, 416, 418, 421, 424, 427, 431, 438, 439, 440, 443, 446, 450, 452, 453, 454, 457, 459, 460, 461, 462, 469, 472, 474, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 488, 498, 502, 503, 505, 506, 510, 516, 533, 573, 574, 577, 625, 626, 628, 630, 656, 658, 659, 660, 661, 663, 666, 672, 674, 676, 677, 678, 689
Süleymaniye Medresesi 117, 118, 242, 423, 426, 427, 465, 583
Süleyman Nafiz 191
Süleyman Nâfiz 149
Süleymanpaşa Câmiî 83
Süleyman Sûdî Efendi 615, 616, 617, 618, 619
Süleyman Şefik 137
Sülüklü Mezarlığı 59, 63, 97, 244
Süyûtî 255, 430, 439, 441, 442, 445
Şa'bânî 413
Şâfiî 419, 420, 491, 495
Şâkir Ahmed Paşa 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634
Şâkir Şevket 635, 636, 637, 639, 643, 693
Şam 90, 91, 109, 321, 385, 426, 427, 428, 449, 450, 451, 452, 465, 494, 515, 626
Şâmî 394, 449, 498
Şatırzâde 17, 640, 641
Şâtırzâde 645
Şatırzâde Ali Bey 640, 641
Şâtibî 351
Şehid Ali Paşa 573, 574, 575, 576, 577
Şehzade 143, 168, 311, 312
Şehzâde 109, 168, 397, 683
Şehzâde Camii 109
Şemseddin eş-Şâmî 498
Şemseddin şâmî eş-Şâfiî 491
Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen et-Türkmânî eş-Şâmî el-İstanbulî el-Hanefî 449
Şerif Ali Haydar Efendi 115
Şerîfe Hâtun 684
Şeyh Ali 684
Şeyh Cemâleddin Abdullah b. Sâlim el-Basrî 428
Şeyh Gālib 322, 328
Şeyh İbrahim 684
Şeyhizâde Esad Efendi 251
Şeyh Osman Efendi 259, 262
Şeyh Sadi 111
Şeyhülislâm 139, 313, 393, 530, 611, 645
Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi 393
Şeyh Yûsuf Efendi 684
Şeyhzâde 174, 655
Şeyh Zâhir 109
Şinek 101, 104, 555
Şinek Camii 101
Şinekî 102, 104
Şiran 311
Şîrâzî 314, 441, 533, 535
Şirvânî 259
Şürünbülâlî 426, 430, 437, 477
T
Tababet-i Akliye ve Asabiye Cemiyeti 667, 670
Tabakhane Mahallesi 545
Tabakhâne Mekteb-i İbtidâiyyesi 241
Taberânî 414, 460
Tâhir Efendi 118
Tahsin Bey 667
Tahsin Raşit 17, 667
Takvimhâne-i Âmire 626, 628
Tanzimat 20, 24, 39, 150, 151, 164, 213, 215, 591, 616, 617, 618, 636, 646, 649, 652
Tarâbzân 425
Tarakçıoğlu 17, 545, 546, 547, 549
Târsûsî 608
Taşlıcalı Yahyâ 313
Taşören 229
Tayyâre Cemiyeti 203
Tayyib Efendi 691
Tayyibzâde 449, 695
Tayyib Zühtü Efendi 117, 203
Tebriz 312
Tekfur Sarayı Mahallesi 89
Te'lîf-i Mesâil Şubesi 39, 40
Temel Efendi 101
Tevfik Bey 188, 246
Tevfik Fikret 162, 290, 291, 292, 293, 299, 305, 529, 530, 585
Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu 344
Tıflî 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678
Tıflî Ahmed Çelebi 671, 672, 674, 675, 676, 677
Ticaret Odası 203, 425, 435
Tirmizî 31, 32, 90, 414, 442, 446, 449, 460, 510, 513, 629
Tolstoy 68
Tonya 101, 679, 682
Tonyalı Ahmed Efendi 679, 680
Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi 603
Trabûzânî 75, 78, 80, 575
Trabûzunî 661, 663
Trabzânî 259, 574
Trabzon 3, 4, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 65, 68, 69, 71, 75, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 107, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 149, 150, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 173, 179, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 203, 204, 206, 207, 210, 211, 219, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 235, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 255, 263, 269, 270, 279, 285, 286, 287, 289, 298, 307, 311, 312, 317, 321, 322, 328, 330, 331, 332, 343, 349, 350, 351, 357, 373, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 393, 397, 398, 399, 406, 407, 411, 412, 413, 417, 421, 423, 425, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 443, 445, 446, 449, 452, 462, 465, 466, 467, 477, 479, 480, 487, 489, 501, 509, 515, 519, 520, 521, 525, 529, 532,

533, 535, 537, 541, 542, 545, 546, 547, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 567, 568, 571, 572, 573, 579, 581, 583, 585, 601, 607, 611, 615, 620, 623, 624, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 645, 652, 661, 664, 667, 670, 671, 677, 678, 679, 683, 684, 686, 687, 688, 691, 692, 693, 694
Trabzon Askeri Ortaokulu 179
Trabzon Çarşı Camii 343
Trabzon Dârülmuallimîn 19, 20, 23
Trabzon Fâtih İnâs Mektebi 243
Trabzon Halkevi 98, 552, 637
Trabzonî 16, 17, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 45, 75, 76, 82, 91, 125, 129, 165, 168, 169, 170, 235, 236, 237, 238, 239, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 321, 322, 330, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 413, 414, 415, 416, 417, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 505, 506, 507, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 520, 533, 534, 535, 537, 538, 573, 574, 575, 576, 577, 607, 608, 609, 611, 612, 623, 634, 661, 662, 663, 664, 666, 672, 674, 678, 693
Trabzônî 90, 137, 259, 261, 332, 645
Trabzon İdâdîsi 187, 188, 343
Trabzon İdman Ocağı 219
Trabzon İl Halk Kütüphanesi 285, 286, 287
Trabzonîzade 521
Trabzon Lisesi 131, 545
Trabzonlu 2, 4, 11, 13, 15, 16, 18, 25, 28, 30, 39, 44, 45, 47, 49, 53, 55, 56, 62, 65, 68, 69, 71, 73, 75, 82, 89, 90, 93, 95, 99, 109, 110, 112, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 137, 140, 146, 149, 165, 166, 168, 170, 187, 188, 190, 191, 194, 197, 203, 204, 207, 210, 211, 218, 235, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 259, 262, 270, 277, 285, 287, 311, 321, 322, 327, 328, 330, 331, 332, 341, 351, 355, 385, 393, 411, 412, 423, 424, 479, 487, 515, 516, 518, 519, 520, 521, 524, 529, 532, 533, 551, 552, 558, 559, 564, 567, 568, 569, 571, 572, 585, 601, 605, 607, 610, 613, 615, 620, 624, 630, 631, 632, 633, 635, 636, 642, 645, 652, 655, 661, 664, 667, 670, 671, 677, 679, 682, 683, 689, 690, 691, 693, 694, 695
Trabzon Maârif Meclîsi 243
Trabzon Mektebi Sultânîsi 242
Trabzon Merkez Bidayet Mahkemesi 56
Trabzon Merkez Kur'an Kursu 556
Trabzon Muallim Mektebi 135, 545
Trabzon Rüşdiye-i Mülkiye 56
Trabzon Sultanî 131
Trabzon Ticaret Mahkemesi 243
Trabzon Türk Ocağı 545, 547, 549
Trabzon ve Havâlisi Medreseler Müfettişliği 117
Trabzon Yüksek Ticaret Mektebi 190
Trâbzûn 425
Trabzûnî 255, 259, 385, 387, 391, 425, 426, 430, 433, 434, 435, 436, 437, 448, 453, 454, 461, 462, 476, 477, 501, 503, 504, 505, 506, 507, 661
Transval 291
Tunus 321, 562, 565
Tunus Milli Kütüphanesi 562
Turgutlu 343
Türk Felsefe Cemiyeti 586
Türkiye 16, 19, 24, 29, 30, 39, 44, 46, 50, 51, 73, 82, 83, 86, 90, 92, 94, 101, 106, 107, 117, 119, 122, 123, 125, 127, 129, 130, 138, 139, 146, 150, 162, 174, 177, 180, 185, 187, 197, 198, 204, 207, 210, 219, 224, 227, 228, 229, 233, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 249, 254, 267, 269, 270, 274, 277, 308, 310, 311, 314, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 330, 331, 332, 341, 344, 348, 360, 362, 383, 385, 390, 393, 396, 398, 413, 415, 416, 421, 425, 427, 428, 435, 436, 437, 452, 453, 456, 462, 463, 474, 479, 487, 489, 490, 491, 495, 499, 500, 502, 505, 507, 509, 512, 515, 516, 517, 520, 521, 524, 562, 567, 571, 572, 574, 577, 585, 587, 590, 591, 592, 597, 600, 607, 609, 610, 611, 612, 616, 617, 618, 620, 621, 625, 627, 645, 647, 653, 655, 660, 666, 671, 677, 680, 682, 683, 686, 695
Türkiye Büyük Millet Meclisi 204, 319, 320
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi 521, 524
Türkmânî 449
Türk Ocağı 203, 290, 545, 547, 549
U
Ûfî 104, 107, 331, 525
Uğurlu 101, 104, 397, 398
Uhuvvet Matbaası 28, 30, 125, 129, 628
Ulvî 314
Ustazâde Nazmi 187
usûl-i fıkıh 343
Ûşî 352, 442
Üftâde 312
Ünye 242
Ünye Sultânîsi 242
Üsküdar 137, 140, 328, 343, 428, 449, 601, 606, 683, 684, 686
Üsküdar Ortaokulu 343
Üskünâr Matbaası 246, 248
Üstüvânî Mehmed Efendi 358
V
Vakfıkebir 71, 101, 691
Valide Sultan Camii 71
Van 25, 117, 142, 254
Vânî Mehmed Efendi 358
Varna 199
Varnalı(hoca)zâde 398
Vefa 65, 149, 293, 296, 297, 298, 343, 344, 529, 530, 545, 579, 585

Vefa Bey 296
Vefa Lisesi 344, 529, 530, 545
Vehbi Efendi 19, 21, 22, 23, 229, 230, 233, 234
Vehibe Hanım 295
Veled-i Abdurrahman Medresesi 389, 434
Velizâde 579
Viyana 199, 219, 223, 312, 394
V. Murat 290
Von Der Goltz 200
Y
Yâfiiyye 415
Yahya b. Ahmed 101
Yahyâ b. Sâlih 448
Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî 427, 428, 446
Yahya b. Yahya el-Leysî 447
Yahya Efendi 17, 311, 359, 647, 675, 683, 684, 686
Yahyâ Efendi 144, 648, 683, 684, 686
Yahya Hayati Paşa 49
Yahya Kemal 154, 155, 157, 158, 163, 182, 191, 529, 585
Yakup Efendi 71, 117
Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 255, 258, 517
Yarlı 203
Yassıada 149, 158, 546, 549
Yavaşça Mehmet Ağa 655
Yavuz Sultan Selim 205, 311, 312, 320
Yavuz Sultân Selim 683
Yazıcıoğlu Mehmed Efendi 415
Yemen 25
Yenicuma 25
Yeni İlm-i Kelam 344, 345, 348
Yeni Kapı Mevlevîhanesi 655
Yenişehirli Avni 125
Yenişehirli Avnî 29
Yeşilce 241
Yeşildirek 256
Yiğa 203
Yozgat 349
Yukarı Danzut 229
Yukarı Hopşera 101, 579, 583
Yunus Babazâde 191
Yusufağa Kütüphanesi 78, 79, 80, 81, 82
Yusuf Şevki Efendi 17, 687, 689, 690
Yusuf Ziya Ortaç 149
Yüksek Deniz Ticareti Mektebi 411
Z
Zağnos 95, 96
Zahire Borsası 203
Zaîmzâde 199, 200, 201
Zâtî 252, 313, 314
Zehebî 442, 491
Zeleka 229
Zeleka Medresesi 229
Zemamiyye Ribatı 426
Zenbilli Ali Efendi 683
Zevayed 351
Zeynüddin el-Irâkî 424, 426, 438, 446
Zeynüddîn el-Irâkî 428, 434
Zeytinlik 19, 135, 179, 242, 246, 691
Zeytinlik Mektebi 179, 242, 246
Ziriklî 331, 341, 424, 429, 438, 502, 503, 504, 507
Zisino 171
Ziştovi Antlaşması 602
Ziver Efendi 635
Ziya Bey 244, 679
Ziya Paşa 28, 96, 301, 530
Zübeyde Fıtnat 211
Zühdî Mehmed Efendi 691

Eser Dizini

A

Âdâbu'l-Ubûdiyye fi's-Süneni'l-Muhammediyye 327, 328
Adalî-i Cedid 71
Adolf 68
Âgâh Paşa Dîvânı 25
Ağaç Kasidesi 180, 183, 184
Ahbârü'd-devleti's-Selcûkıyye 394
Ahiret Hakikatleri ve Dirilmek Hikmetleri 119, 120, 121, 122
Ahiret Hediyesi Risalesi 376, 383
Ahlâk ve İnan Öğütleri 121, 123
Ahlak ve Milli Ahlak 546, 547
Ahvâl-i Şahsiyye 39, 43
Akarsu 151, 157, 158, 163
Akbaba 157, 179, 191, 197
Akın 159, 164, 290, 305
Akıncı Türküleri 151, 156, 157, 163
Akşâm 179
Alemdâr 179
Ali Ekrem Bolayır 293, 304
Amelü'l-yevm ve leyle 456
Amentü Şerhi 359
Aşere Kaideleri 400
Aşeretü Reşahât 325
Aşık Sümmani ile Gülperi 529
Ateş 160, 220, 227, 531, 599
Ateş Böcekleri 599
Âyîne-i Devrân 180, 182, 183, 184
Ayşe'nin Doktoru 162

B

Baba Sâlim 17, 192, 194, 197
Baba Salim Divanı 97, 98, 99
Bâğbân 111, 112
Bağdad Cengi 530
Bahadır ile Mahinur 529
Batı Edebiyatından Seçme Özetler 530
Beden Terbiyesi ve Spor 65
Bedru'l-Kulûb 34
Behcetü'l-insân 466
Behcetü'l-insân ve mühcetü'l-hayevân 466
Belagat-ı Osmaniye 58
Berîkatü'l Mahmûdiyye 359
Berlin Emraz-ı Akliye ve Asabiye Kongresi 668, 669
Beyânü'l-Hâl fî Ahvâli'l-İnsân 349
Bilmeceler 192, 194, 197
Bir Akşamdı 599
Bir Demette Beş Çiçek 161
Birgivi Risalesi 371
Bir Neslin Öncüsü Celal Hoca 343, 344, 345, 348
Bir Ömür Böyle Geçti 151, 156
Bir Tereddüdün Romanı 588, 592, 593, 595, 599, 600
Biyografya, Bibliyografya ve Antoloji 195, 529, 532
Biz İnsanlar 599
Boğaziçi Şarkısı 156
Bostân 179
Buhari 71
Burhân fî Şerhi Mevâhibi'r-rahmân 476
Burhânü'l-Hakāyık 102
Bülbülnâme 25
Büstânü'l-muhaddisîn 459

C

Câlibu'l-ferec ve sâlibu'l-harac 431
Câmiu'l-a'zam 429, 432, 452, 453, 462, 499
Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyi'l-mu'azzam 432, 499
Camiü'l-icareteyn 646
Cânan 599
Canavar 159, 163
Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid 494
Cervantes ve Don Kişot 530
Cevâbü'l-Es'ileti'lletî Seelehû min Ehli'l-Kars 473
Cezerî Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi 401
Cihad Risalesi 359, 373, 374, 383, 384
Cilâu'l-Kulûb 359
Cumhuriyet 19, 65, 71, 73, 97, 99, 162, 180, 182, 183, 191, 197, 220, 223, 225, 227, 242, 243, 244, 352, 398, 399, 406, 537, 540, 557, 586, 592, 656, 660
Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi 225
Çar 200
Çaykara Gazetesi 551, 558
Çoban Çeşmesi 151, 154, 155, 163
Çocuklara Öğütler 223, 228
Çocuklara Resimli Küçük Hikâyeler 223

D

Dante ve Petrarca 530
Defter-i ihvân 688
Defter-i Muktesid 615, 616, 617, 621
Dehâ Nedir 200
Delâil 450, 522
Demokrat Çaykara Gazetesi 551
Deniz Nakliyatı 411, 412
Dersler 161, 446, 462
Dev Aynası 160
Devlet-i Âliyye'nin Zaʿf ve Kuvveti 200, 201
Devletşah Tezkiresi 394
Diken 179
Dinle Neyden 154, 163
Divan 45, 47, 49, 53, 54, 113, 126, 127, 128, 130, 139, 168, 170, 179, 188, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 230, 289, 295, 296, 300, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 515, 519, 530, 533, 535, 542, 567, 568, 569, 571, 632, 640, 656, 693

Divân 55, 62, 126, 193, 195, 567, 571
Dîvan 675
Dîvân 25, 26, 28, 29, 30, 127, 130, 168, 187, 188, 190, 197, 315, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 602, 640, 656, 671, 674, 675, 676, 677, 678, 684, 685, 686
Divânçe 165
Dîvânçe 111, 166, 569
Divançe-i Yârân 195
Dîvân-ı Avnî 568, 569, 572
Divân-ı İhsân 193
Divân-ı İhsan'ın Nesre Çevrilmesi 195
Divan-ı Muhibbî 313
Divân-ı Nedîm ve Divân-ı İhsan'dan Taramalar 195
Doğu-Batı Sentezi 587, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 598, 599, 600
Doğulu ve Batılı Yönü İle Eğitim Tarihi 224, 228
Dokuzuncu Hariciye Koğuşu 585, 599
Dominik 68
Duhan Risalesi 358, 432, 438
Dürerü'l-hükkâm 359, 475
Dürerü's-semîne 427, 429, 431, 437, 439, 443, 452, 472, 479
Dürerü's-seniyye 386, 391, 424, 425, 426, 434, 438, 446, 450

E

Eczaü'l-Mecâlis 102
Edatlar 195
ed-Dürerü's-semîne fî fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-azîme 431
ed-Dürerü's- seniyye 386, 446
ed-Dürerü's-seniyye 386, 391, 424, 425, 426, 438, 446, 450
ed-Dürerü's- seniyye fî nazmi sîreti hayri'l-beriyye 386, 446
ed-Dürretü'l-yetimiyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye 454
ed-Dürrü'l-muhtâr 475
ed-Dürrü'l-munazzam 145, 427, 431, 456, 459, 462
ed-Dürrü'l-munazzam ale'l- Hizbi'l-a'zam 456, 459, 462
ed-Dürrü'l-munazzam fi'l-mebâhisi's-selâseti'l-i'tikâdiyye 145
ed-Dürrü'l-munazzam fi şerhi'l-Hizbi'l-a'zam 431
Edebiyat Antolojisi 530
Edebiyât-ı Umûmiye Mecmuası 150
Edebiyat ve Türk Edebiyatı Tarihi Hülasası 530
Efendioğulları Sülalesi Tarihi 351
Eğitim Hareketleri Dergisi 220, 226
el-Aʿlâm 331, 341
el-Bahrü'r-râik 475
el-Bahrü'r-râʾik 469
el-Câmiu'l-aksâ fi esmâi'llahi'l-hüsnâ 432
el-Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyine'l-mu'azzam 452, 453
el-Câmi'u's-sahîh 428
el-Elfiyye 428, 446, 501
el-Elkâb 441
el-Emâlî 442
el-Evâmirü'l-ʿAlâʾiyye 394
el-Evâmirü'l-ʿAlâʾiyye fi'l-umûri'l-ʿAlâʾiyye 394
el-Fetâva'l- Bezzâziyye 359
el-Fetâva'l-Hayriyye 469
el-Fetâva'l-Velvâliciyye 469
el-Fetâva't-Tatarḫâniyye 469
el-Fıkhü'l-ekber 359
Elfiyye fi's-siyer 450
Elfiyyetu İbn-i Mâlik 501
el-Hadisu'l-Erbaîn 359
el-Haytü'l-Ebyaz Yahut Ramazan Vâizi 245, 246
el-Hizbü'l-a'zam ve'l-virdü'l-efham 450, 457, 461
el-Hizbü'l-aʿzam 456, 457
el-Hizbü'l-aʿzam ve'l-virdü'l-efham 456
el-İhtiyâr 475
Elimle Seçtiklerim 151, 156
el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe 491
el-istî'âb fî marifeti ashâb 491
el-İthâfâtu's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye 453
el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisî'l-kudsiyye 431
el-Kâfî fî Şerhi'l-ʿArûz 106, 107
el-Kâmûsü'l-muhit 502, 503
el-Kenzü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248
el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ 459, 462
el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ 483
el-Mebâhisü'l-Mâliye fi'd-Devleti'l-Osmâniye 618
el-Muhtasar fî ʿilmi'l-ʿarûz 106
el-Mülteḳāt 469
el-Müzhir 441
el-Ucâletü's-seniyye 427
Emâlî 351, 352, 353, 354, 355, 441, 442
Emâlî Şerhi 351, 352, 353, 355
en-Nehrü'l-fâik 475
Envârü't-tenzîl 359, 575, 577
Enverî Târîhi 601, 602, 603, 604, 605, 606
Erciş'li Emrah ile Selvi 529
er-Ri'âye 441
er-Risâle fî Ehl-i Bedr 489, 490, 492
er-Risâletü'l-Hamîdiyye fi'l-Akâid 537
eṣ-Ṣârimü'l-meslûl li-men taṣaddâ bi-cehlihî ḳaṣṣa aḥkâmi'r-Resûl 481
es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tasâddâ bi-cehlihî kassa ahkâme'r-Rasûl 430, 432
es-Sîretü'ş-Şâmiyye 453
Eş'âr-ı Vefâ 49, 50, 51, 53
eṭ-Ṭarâʾif ve'ẕ-Zarâʾif 246
et-Teshîl ve't-tertîb 434
Euripides ve İphigenie Elektra 530
Eyyühe'l-Veled Şerhi 359

F

Fârâbî'nin "halâ" üzerine makalesi 394

Fâtiha Mev'izası 102
Fatih Camii Haziresi Kitâbeleri 195
Fâtih-Harbiye 599
Fatîn Tezkiresi 603
Fecir 542
Fedâ'ilu'z-zevâc 434, 476
Felsefî Buhran 599
Fenerbahçe 150
Ferâiz 398, 404
Ferâiz Riselasi 404
Fetâvâ Kādîhân 469
Fethu bâbi'l-inâye 466, 477
Fethu'l-kadîr 418, 475
Fetihnâmeler 394
Fevâid mütenevvi'a havle'l-mu'tezile ve gayrihim 432
Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr 450
Feyzü'l-Kadîr 450
Fıkhu't-tahâre 434, 476
fi'l-fetâva'l-Ḥanefiyye 469
Fransa ve İtalya'da Hissi Seyahat 68
Fütuhât-ı Mekkiyye 415

G

Galâtât 111
Gamzü uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir 475
Gazve-i Bedir 629
Genç Anadolu 225, 243, 694
Gençliğimiz 599
Genel Öğretim Metotları 221
Gölgeler 195
Gönülden Gönüle 153, 163
Gunyetü'l-mütemelli 467
Gülistan 83, 111, 165, 195
Gülistân 179
Gülistan Tercemesi 195
Gülşen-i Edeb 292
Güneş 52, 54, 179, 302, 305, 630, 633

H

Hacle-i Ebkâr 199, 200
Hac Risalesi 405
Hac Yolunda İlhamlar 552, 556, 558
Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk 430, 432, 465, 476, 477
Hâdisât, Nedîm 179
Halebî-i sagîr 359
Halil Rif'at Paşa 295
Halk Edebiyatı Örneklerinden Koşmalar 530
Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri 530, 567, 568, 571
Hamâmizâde Ailesinin Tarihçesi, Mezarları ve Hal Tercümeleri 195
Hamsinâme 192, 193, 194, 198
Han Duvarları 150, 151, 158, 159, 163, 164
Hanım Şiir Yazacak 161, 163
Harb ve Sulh 68
Harrame'l-haram 476
Hâşiye alâ Mevdu'âti Aliyyi'l-Kârî 432, 434
Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî 432, 434
Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker 385, 426, 434
Hâşiye alâ urcûzeti Cevhereti't-tevhîd 432, 434
Hâşiye ale't-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr li's-Suyûtî 431, 434
Hâşiyeli Tayyibe 402, 403
Haşiyetü Muğni't-tullâb alâ İsâgocî 73
Hâşiyetü Nuhbeti'l-fiker 385, 389
Hâtıralar 195, 293, 304
Hatırat 580, 583
Hatunlar Hakkında İddet Risalesi 359, 377, 378, 383
Hayat Bilgisinin Resimle Tedrisi 221
Hayâtü'l-hayevân 466
Hayât ve Hatıralar 195
Hazine-i Fünûn 292
Hediyye-i Vatan 693
Hediyyetu'l-ârifîn 137, 139, 140, 145, 146
Hediyyetü'l-Gafilin 407
Hediyyetü'l-Gafilin (Gafillere Hediye) 407
Hediyyetü'l-ihvân 80, 82
Hediyyetü'l-Uşşâk 255, 258
Hediyyetü'z-zâkirîn ve hüccetü's-sâlikîn 687
Heyecân ve Sükûn 158
Hıfz-ı iman 362
Hıfz-ı İman Risalesi 359, 370, 371, 383
Hıfzıyye Risalesi 381, 382, 383
Hikâyeler 223, 599
Hintli Kulübesi 68
Hissiyât 300, 301
Hizb 449, 450, 457
Homeros ve Ilyada 530
Hulâsai Şerîat 360
Hulâsatu'n-nuhbe 449
Hulâsatü'l-ahkâm 630, 631, 632
Hulâsatü'l-fetâvâ 475
Hulâsatü'r-rızâ' 418, 420, 421
Huliyyü'l-eyyâm fî hulefâi'l-İslâm 90
Hususi Mektuplar 195
Huz Mâ Safâ 295, 296
Hünernâme 311, 319
Hüseyin b. Ahmed el-İskilibî 140
Hüsn-i Eser 110, 112

I

Îsâgûcî 251, 252, 254, 611, 612
İctihat 65
İctimâiyat 66
İhyâu ulûmu'd-dîn 359
İkbal 114, 542
İlâhiler 530
İleri Gazetesi 149
İlim-Amel-Cehil 398, 405
İlk Göz Ağrısı 160

İlk Ta'lîm-i Kırâat 248
İlm-i Hesâb 339, 341
İmâm ebû Yusuf Terceme-i Hâli 542
İman Risalesi 359, 369, 370, 371, 383
İmlâ ve Kıraat 248
İnkâzu'l-hâlikin 359
İntâk-ı Hakk'ın Tahmisi 301
İrşad Meclisleri 360, 383
İrşad ve Münâcât Risalesi 380, 383
İrtika 292
İskendernâme 165, 166, 169
İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale 220, 227
İslam Dergisi 344, 345, 348
İslam Eğitim Tarihi 220, 227
İslâm Medeniyeti 84
İstanbul Hikâyeleri 599, 672, 677
İstanbul İçin Şiirler 530
İstanbul ve Çevresinde Bazı Camii ve Tekke Hazirelerindeki Mezar Kitabeleri 195
İstihrâcü't-Takvîm 331, 332, 341
İstikbal 135, 136, 219, 227, 542, 551, 552
İstikbâl Gazetesi 243, 244
İstikbal Matbaası 135, 136, 552
İstiklâl 83, 179, 552, 557
İstiskal Risâlesi 102
İş Esaslarına Uygun Öğretim Usulleri 222
İş Mektebinden Ders Misalleri 224, 228
İş Öğretiminin Sosyal Şekilleri 222
İş Terbiyesi 221
İttihad'ın İç Yüzü 113, 114, 115, 116

K

Kahraman 39, 137, 147, 159, 343, 344, 348, 521, 524, 607, 610, 615, 621
Kalamış 150
Kâmûsu'l-A'lâm 611
Kaplan 68
Karacaoğlan ile Karakız 529
Karahanlılar 394
Kasîde-i Bürde 137, 138, 140, 141, 145, 146, 173, 175, 177, 516
Kasîde-i Bürde Türkçe Şerhi 516
Kaside-i Müyessire 580, 582, 583
Kasîde-i Tevhîd-i Şerhi 111
Kâtip 192, 656, 660
Katya 68
Kaygû 243
Kazaklar 68
Kelebekler 161
Kenan ile Lâlezar 529
Kenzül'irfan 553
Keyfiyyetü İstihrâci't-Takvîm 333
Kırâat-i Türkiyye 248
Kırk Ambar 552
Kıssa-i Erve 559, 560, 562, 563, 564
Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ 560, 562, 563, 564, 565
Kızıl Çocuğa Mektuplar 599
Kitâb-ı Ahmed ez-Zemcî 307, 310
Kitâb-ı Diyârbekriyye 394
Kitab-ı Pend-i Attar 351
Kitâbu'n-Nafakât 39, 40, 42, 43
Kitâbü'l-İsrâiliyyât 563
Köy Enstitülerinin Kuruluşunun Tarihi ve Problemleri 225, 228
Kreutzer Sonata 68
Kurban Risâlesi 102
Kuyucu Murat Paşa 207
Küçük Çiftçiler 161
Küçük Mitoloji 530
Küçük Târîh-i Enbiyâ ve İslâm 246

L

Laf Olsun Diye 194
Laurence Sterne 68
Lâyihâ-i Âdâb 102
Les Chercheurs d'or 51
Le Siècle 297
Levâmi'u'l-envâr ve menâzilü'l-ebrâr 689
Le Vengeur du Mari 297
Lisân-ı Kitâbet 57, 61
Lisânü'l-Arab 441, 490, 491
Lügat-ı Cûdî 245, 246
Lügat-i Nâcî 246
Lü'lü'ü'n-nazîm fî ravmi't-ta'allum ve't-ta'lîm 434

M

Maarif 19, 20, 59, 179, 188, 190, 219, 224, 289, 292, 293, 301, 302, 545, 546, 579, 691, 693
Madam Bovary 68
Mağdure-i Sevdâ 296, 297
Mağfiret ve Vasıyyet Risalesi 374
Mâhitâb 180, 183, 184
Mahşer 599
Mahutlar 599
Malumat 66, 292, 293
Malûmât-ı Medeniyye ve Ahlâkiyye 114, 116
Malül Gazi Diyor ki 552, 555
Manyezi Çimentosu ve Tatbikatı Ksilolit 132
Manzume-i akāid-i mesnevi 351
Manzume-i Akāid-i Mesnevî 353, 355
Manzûme-i Fazîlet-i Kur'ân 111
Manzume-i Numâniyye 230, 231, 234
Manzûme-i Sivastopol 45, 46, 47, 48
Manzumeler 195
Manzum Of Kasidesi 102
Marifet ve Selamet Risalesi 367
Mârifet ve Selâmet Risalesi 359, 367, 368, 383
Masonluk ve Ahlak 66
Matbaa-i Ebüzziya 294

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu 593, 594, 596, 597, 598, 599, 600
Mecâlis-i Cihâdiyye 102
Mecâlis-i Nefise 102
Mecâlis-i Sinaniyye 359
Mecâlisü'l-irşâdiyye 360, 361
Mecâmi Türki 140, 141, 142
Mecelle 39, 41
Mecmua 142, 150, 167, 176, 177, 251, 264, 292, 502, 559
Mecmua-i Edebiyye 292
Mecmûa-i Eş'âr 142
Mecmu'a-i Kava'id 102
Mecmua-i Muallim 292
Mecmu'a-i Müntehebat 693
Mecmu'a-i Zühdî 692
Mecmûatü'l-Fetâvâ fi'n-Nafakât 40, 42, 43
Mecmû' fevâide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb 434, 476
Mecmûu'n-nevâzil 475
Mecmû'u tabakât 434
Mekteb 19, 20, 24, 56, 59, 60, 65, 131, 190, 224, 225, 226, 227, 241, 242, 289, 292, 293, 305, 545, 667, 691
Mektebciliğin Kâbe'sinde 223
Mektep Âlemi 66, 68
Mektep Âlemi: Başlangıç Elifba 66
Mektep İnzibatında Reform 223, 228
Mektuplar 161, 195, 213, 214, 215, 599
Menâfi'u'l-Ahyâr 'alâ Netâici'l-Efkâr 537, 538
Menâhilü's-Sâfâ 442
Menâzırü'l-avâlim 89, 90, 91, 92, 93
Mensiyyât 299, 300
Mesâbîh 359, 383, 446, 459
Meşârik 283, 446
Meşveret 84, 87, 149, 248, 290, 529
Mev'iza-i Mücâhede 656
Mev'izatü'l-habîb ve tuhfetü'l-hatîb 450
Mevlid-i Pederi Ziyaret 298, 299
Mevlidü'r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem 433
Mevlidü'r-Resûl 453
Mevlit ve İzahı 530
Millet ve İnsan 599
Milli Terbiye ve Hedefleri 547, 548
Milliyet Gazetesi 196
Minehu'l-gaffâr şerḥu Tenvîri'l-ebsâr 475
Mir'ât-ı Meşrutiyet 84, 85, 86, 87
Mir'âtu'l-usûl 359
Mir'âtül-Acâib 331
Mir'âtül-Acâib fî'l-Ameli bi'l-Ceybi'l-Gâib 331
Mir'atü'l-Mülûk 693
Mirkâtü'l-Mefâtîh 450
Mirsad 51, 53, 290, 292, 293
Mirsad Mecmûası 53
Mistisizm 594, 595, 596, 597, 599, 600
Mişkât 446
Mi'yar-ı Tarîkat-ı İlâhî 656
Mizân 442
Moda 150
Mu'cemü'l-Müellifîn 331, 341
Mufassal Tüccar Kâtibi 195
Muhâkemât-ı Edebiyye 303, 304, 305
Muhâkeme-i Ye's ü Emel 126, 128
Muhammediye 351, 352, 358, 359, 371, 377, 383, 415, 416, 569, 570
Muharebe-yi Sivastopol 45
Muhtar-ul-Ehadis Tercümesi 119, 120, 123
Munkızu'l-Felâsife ve Muzhiru'l-Hakika 122
Musahabat-ı Ahlâkiyye ve Malumat-ı Vataniyye 66
Musavver Terakki 292
Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri ve Türk Eğitimine Etkileri 225
Muzîḥu's-Si'ab alâ Muğnî't-Ṭullâb 527, 528
Müfredât ve me'ânî kelimât 434
Mülâhazât-ı Edebiyye 301, 303
Mülemma 111
Mülteka 359, 370
Mülteka Şerhi 370
Münşeat 126, 127, 128, 130, 212, 213, 215, 216, 218
Münşeât 127, 394, 395
Münşeat Mecmuası 212, 213, 216, 218
Münşeât Mecmuası 394, 395
Münyetü'l-musallî 359
Mürşidü'l-ihvân fî hakki'd-duhân 360, 364, 365, 383
Mürşidü'l-Mübtedi 693
Mürşid Yahud Bilinmesi Vacib Olan Hakikatler 86
Mürüvvet 292, 295
Müsned 442, 460

N

Nasihat-nâme 360
Nasîhatnâme 559, 560, 561, 562
Nazmu's-siyer-i Zühdi 692
Necatü'l-Müminîn Risalesi 359, 360, 381, 383
Necm-i Âtî 542
Nefehâtu'l-kurab 434
Nefehâtü'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti'-tasarrufi li-evliyâillâhi teâlâ ve'l-kerâmeti ba'de'l-intikâl 509, 513
Nefesler 530
Nesayih-i ihvan 362
Nesâyih-i İhvân Risalesi 377
Neşîde 59, 62, 63
Netâicü'l-efkâr 71
Netîcetu'n-nazar 449
Nevâdir-i Nefîse 246
Nevbâve 692
Nuhbetü'l-fiker 385, 389, 391, 446
Numaralar 161
Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh 426, 437, 477
Nüzhe 450
Nüzhetü'n-nazar 385, 449, 459

O

Of Tarihine Ek 203, 204, 206, 207, 210
Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar 205
Of ve Of Muharebeleri 203, 204, 205, 209, 210
On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler 131, 132, 133
Orta Okuma Kitaplarında Yazıları Bulunan Şair ve Ediplerin Hayatı 530
Osmanlı Devleti'nde Çöküş Devri 542
Osmanlı Türkçesinin Kaideleri 195
Öğretmen Eyüp Sabri Lermioğlu Hayat ve Şiirleri 135
Ömer Hayyam Rubâilerî 195
Özyurt 159, 164

P

Paçanlı'nın Dağarcığından 552, 558
Papağan 179
Paresiz Kasidesi 28, 30, 125, 126, 129
Paresiz Kasidesi Şerhi 28, 30, 125, 126, 129
Paul ve Virginie 68
Pedagoji Kıraatı 223, 228
Peyâm-ı Edebî 149
Peyâm-ı Sabâh 179, 181, 185
Pırlantalar ve Damlalar 551, 552, 553
Pulathane 83
Pul Mecmuası 292, 303

R

Râmûzü'l-ehâdîs hâşiyesi 689
Ravileriyle Kırk Hadis 102
Ravz-ı Verd 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 633
Rehber-i Avâmil 247
Remziyye 104, 107
Resimli Elifbâ-yı Osmânî 247
Resimli Gazete 65, 292
Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz 530
Resmî Mektuplar 195
Risâle fî ademi cevâzi tekfîri'l-mü'min 430, 432
Risâle fî Ahkâmi't-Tâ'un 283, 284
Risâle fi beyâni evhâmi Sıhâhi'l-Cevherî 433
Risâle fi beyâni evzâni'l-esmâ 433
Risâle fî beyâni'l-ezdâd 433, 503
Risâle fi beyâni mâ vaka'a mine'l-evhâmi fi sıhâhi'l-Cevherî 502
Risâle fî beyâni mâ-yuzekker ve-mâ-yü'ennes 427, 433
Risâle fî elfâzi'l-küfr 370
Risâle fî ğalatâti'l-a'vâm 433
Risâle fî Iskâti's-Salât 468
Risâle fî iskâti's-salât 430, 432, 465
Risâle fî ismi't-tafdîl 75, 82
Risâle fî Keyfiyyeti İstihrâci't-Takvîm 333
Risâle fî kıssati Hârût ve Mârût 431, 442, 443
Risale fi'l-buyu' 264, 265, 267
Risâle fi'l-coğrafya 433
Risâle fi'l-müsellesât 433, 503
Risâle fi'l-ulûm 146
Risâle fî müsellesâti'l-'ayn mine'l-isim ve'l-fi'l 433, 503
Risâle fî müsellesâti'l-'ayn mine'l-ismi ve'l-fi'l 503
Risâle fî müsellesâti'l-lâm / Risâle fî-mâ yete'addî ve mâlâ yete'addî 433
Risâle fî reddi men kāle ihdâu'l-fâtiha li-rûh-i fülân fekad eşrake 430, 432
Risâle fî savmi yevmi'ş-şekk 430, 432, 437, 465, 478
Risâle fî Tevcîhi'l-Hilâf 573, 575, 577
Risale fi't-tasavvuf 435
Risâle fi't-Tasavvuf 91
Risâle fi't-tecvid ma'a zelleti'l-kārî 431
Risâle fî 'ademi tekfîri'l-müslimîn 480
Risâle-i Ahvâl-i Âhir Zamân 679, 681, 682
Risale-i ehâdis-i kudsiye 454
Risâlei İrşâdiyye 362
Risâlei İrşâdiyye fî beyâni'l-fâbûr ve'l-fabruka ve't-tiligrâf 362
Risale-i Nasihatnâme 362
Risâle müretteb ala ebvâb müteferrika ve fevâid şettâ 433
Risâle tarîkı'l-ihtisâb ve'n-nasîha 432
Risalet fî hakki'l-istinca 430, 432, 465, 466, 478
Risâletun fi beyâni evzâni'l-esmâ 506
Risâletun fî beyâni mâ yuzekkeru ve yüennesu ve mâ yetbe'uhu mine'l-fevâidi'l-mühimme 504, 505
Risaletun fî kıssati hârût ve mârût 486
Risâletü'l-Kıyâs 607, 609
Risâletü'l-Yakîniyye 31
Risâletün fî reddi kavli'l-kâil men kale'l-fatiha li-rûhi fulânin fekad eşrake 481
Risaletü'n-Nezr 475
Risâletü'n-nezr 432
Risale-yi iman 362
Rize Ağzı 195
Roman Hülasaları 530
Rub'u'l-müceyyeb 689
Rûhu'l-beyân 359
Ruseyyiletun fî beyâni ğalatâti'l-'avâmm 'alâ vechi'l-îcâz 505
Ruseyyiletun fî beyâni'l-elfâzı'l-letî yestevî fîhe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-müennes 504
Ruseyyiletun fî beyâni'l-elfâzı'l-letî yestevî fîhe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-müennes 433
Ruseyyiletun fîmâ yete'addâ ve lâ yete'addâ 504, 507
Ruseyyiletun fî müsellesâti'l-lâm 504
Ruseyyiletün fî beyâni ma verade fi fedâili's-sultan mine'l-ehâdîs 432
Ruseyyiletün fî ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn 432
Ruseyyiletün fî Ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn 459, 460, 462
Ruseyyiletün fî savmi'l-âşûrâ 432, 472
Ruslarla Olan Komşuluklarımız 546, 547
Rüseyyiletün fi savmi Âşûrâ 452

S

Saadet 35, 290, 292, 693
Sâkînâme 675, 677
Salavât-ı muntazıriyye 521, 522, 523
Salname-i Maarif-i Umumiye 19
Salname-i Vilayet-i Trabzon 19
Samsun'da Müdafaayı Hukuk 204, 210
Samsun'da On Beş Sene 204, 208
Sârimu'l-vâridât 430, 431, 432, 437, 482, 488
Sârimü'l-meslûl 430, 432, 477
Sârimü'l-vâridât 482
Seçme Çocuk Şiirleri 530
Sefîne-i Evliyâ 321, 330, 357, 358, 384, 683, 684, 686
Selçuknâmeler 394
Serâir-ı Âlüftegân 57
Seririyat-ı Akliye Dersleri 668, 670
Servet-i Fünun 65, 179, 211, 218, 292, 530
Servet-i Fünûn 149, 150, 151, 179, 201, 291, 292, 293, 300, 303
Sevk-i Tabii 160
Sıddîklar ve Nasihat Risalesi 359, 372, 373, 383
Sırr-ı Mânevî 656
Sicill-i Osmânî 137, 429, 515, 520, 521, 524, 615, 621, 624, 633
Sihâm-ı İlhâm 180, 181, 182, 184
Silsiletü'l-Hacegân fî Âdâbi Ubûdiyyeti'l-A'yân 323, 330
Sinir Hekimi 161, 162
Sîreti'ş-şâmî 491
Siyah Beyaz Hikâyeler 599
Siyer 432, 450, 451, 692, 694
Sophokles ve Kral Oidipus-Antigone 530
Sosyalizm 594, 595, 596, 599, 600
Sözde Kızlar 585, 588, 599, 600
Suâlu ehli-Kars 432
Suda Halkalar 151, 155, 163
Sûre-i Fetih Tefsiri 360
Sübülü'l-Hüdâ ve'r-reşâd fî s'îreti hayri'l-'ibâd 498
Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd (Sîreti'ş-şâmî) 491
Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye) 452
Sümmani'nin Koşmaları ve Şenlik-Sümmani Arasındaki Bağlama ve Nazireler 530
Sünûhât 294, 295
Sürmeli Bey ile Telli Senem 529
Şâhnâme 394
Şair Figani, Hayatı ve Şiirleri 195
Şair Yaşâr Şâdi 195
Şarkın Sultanları 151, 153
Şehbâl 179
Şemâil 90, 428, 450, 452, 459
Şemsiyye 251
Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ 629
Şerh-i Kasâid-i Örfî 533
Şerh-i Kaside 102
Şerh-i Kasîdetu't-Tâ'iyye 516, 520
Şerh-i Lâyiha 102
Şerh-i Remziye 102
Şerh-i Urûzi Kâfi 102
Şerhu Ayni'l-ilm ve zeyni'l-hilm 476
Şerhu Dîbâceti Îsâgûcî 611, 612
Şerhu Esmâ-i Ashâb-ı Bedr 489
Şerhu esmâi ehl-i Bedr 427, 432
Şerhu Esmâ'i ehli Bedr 453
Şerhu Kasîde-i Bânet Suâd 140
Şerhu Kasîdeti Bânet su'âd 505
Şerhu Keyfiyyeti İstihrâci't-Takvîm 333
Şerhu'l-Buhârî 442
Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr 441
Şerhu'l-isti'âre 428
Şerhu'l-Kelâmi'l-Mensüb ile'l-İmami'l-A'zam 279, 282, 284
Şerhu'l-Mesâbîh 359
Şerhu'l-Mevâkıf 352
Şerhu Manzumeti Burhaneddin 280, 284
Şerhu Risâle fi'l-mukantarat 78, 82
Şerhu Risâleti'l-İstidlâliyye 607
Şerhu risâleti'l-yâkūtiye 78, 82
Şerhu Risâleti'n-Nakşbendiyye 324, 325
Şerhu Risâleti'r-Remziyye 104, 107
Şerhu Salât ve Selâm 664, 666
Şerhu şi'rin min Zemahşerî 284
Şerhu'ş-Şifâ 442
Şerhu Târîhi İbn Kemâl 102, 107
Şerhü'l-Emâlî 351, 352, 354
Şeyh Atâullah Mesleği Üzere Takrib'e Ait Kaideler ve Kolaylıklar Defteri 400
Şifa-i Şerif 71, 366
Şifâ-i Şerîf 235, 236, 237, 238, 239, 359, 366, 370
Şifâü'l-mü'minîn 366, 367, 383
Şimşek 190, 321, 330, 599
Şuabü'l-Îmân 441
Şükraniye Hitaplar-İtaplar 552, 554

T

Tabakât-ı Müneccimîn 616, 618, 619, 620, 621
Tabiat İlminin Kökleri Hakkında Yüksek Makaleler Kitabı 394
Takrib Kaideleri 400
Takrîrâtü'n-nefîse 251, 252, 253, 254
Takyîd fî'l-kadâ ve'l-fetvâ ve'ş-şehâde 435, 476
Ta'lika 'alâ Tefsiri'l-Kāzî fî kavlihi Te'âlâ lâbisîne fîhâ ahkābâ 573, 574, 575, 577
Ta'likâtı Cevheriyye 360
Ta'likâtı'n-Nefîse 360
Ta'lîm-i Kırâat 248
Tanin 179
Taraskonlu Tartaren 68, 180
Târîh 144, 245, 246, 394, 441, 603
Târîh-i Enbiyâ ve İslâm 246

Târîhu Kazvîn' 441
Tarikat-ı Muhammediye 352, 358, 371, 377, 383
Tarikât-ı Muhammediye 351
Tarîkat-ı Muhammediye 359
Tasavvufun İncelikleri 407, 408, 409
Tasvîr-i Efkâr 128, 129, 179, 585
Tathîru'l-eşya 428, 432, 437
Tathîru'l-Eşyâ 470
Tatlı Sert 151, 157, 163
Tavdîhu'n-nahv 428
Tayyibe 398, 400, 401, 402, 403, 404
Tayyibe'nin Elfaz Manası 403
Tayyibe Şerhi ve Haşiyesi 403
Tecrîdü esmâi's-sahâbe 491
Tecvid Risalesi 351
Tefsîru kavlihî Ta'ala ve lemma ya'lemi'l-llâhu'l-lezîne câhedû minküm 661, 663, 666
Tefsîru Sûreti Yunûs 259, 262
Tekmiletu'r-Reşehât 516
Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları 224
Temkîn 692, 693
Temyîzü'l-fâdıl ani'l-mefdûl 432
Temyîzü'l-fâżıl ʿani'l-mefżûl 485
Tenvîrü'l-ebsâr 475
Terceme-i Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât 516, 518
Terceme-i Şifâ-i Şerîf 235, 236, 237, 238, 239
Tercüman-ı Hakikat 292, 295
Tercüme-i ehâdîs-i kudsiyye 454
Tercüme-i Kasîde-i Bürde 173, 175, 177
Tercüme-i Siyâsetnâme 646, 648, 649, 652
Tercüme-i Ta'dîl-i Erkân 369
Tercüme Mebhes-i Hûdus-ı Âlem 102
Tercüme Minel Mantık 102
Tertîb-i Nefîs 625, 626, 627, 628, 633
Tertîbü evâili âyâti'l-Kur'ân 426, 434
Tertîbü evâil-i âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ 385, 390
Tertîbü evâili âyâti'l-Kur'ân 'alâ hurûfi'l-hicâ 434
Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî 247
Teshîl-i Sarf-ı Osmânî 248
Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri 162, 290, 291, 292, 293, 299, 305, 529, 530, 585
Tevfik Fikret ve Kitaplarında Çıkmayan Şiirleri 530
Tevhid ve İşrak 118
Ticârî Muhâberât 192
Ticârî Neşriyât 192
Trabzon'a Dair 195
Trabzon Ağzı 195, 196
Trabzon Basını, Matbaa ve Kütüphaneleri 195
Trabzon'da Halk Masalları 196
Trabzon'da Halk Masallları 195
Trabzon'da İlk Kitapçı, Kitâbî Hamdi Efendi ve Yayınları 194
Trabzon Gazetesi 188, 691, 693
Trabzon Manileri 195, 196
Trabzon Şairleri 25, 29, 30, 45, 48, 49, 54, 55, 59, 63, 65, 68, 69, 109, 112, 125, 126, 130, 135, 136, 168, 169, 195, 196, 199, 201, 515, 520, 551, 552, 558, 567, 572, 624, 634, 671, 677, 678, 694
Trabzon Şehrinde Osmanlı Kitâbeleri 195
Trabzon Tarihi 241, 242, 245, 249, 635, 636, 637, 638, 639, 642, 643
Trabzon'un Yakın Tarihi 545, 546, 547, 549
Tuhfetu'l-ehevân fî hıfzı's-sıhhati ve'l-ebdân 433
Tuhfetu'l-ihvân 360, 362, 425, 426, 427, 438
Tuhfetü'l-Ahbâb fi's-Sülûk ilâ Tarîkı'l-Ashâb 326
Tuhfetü'l- Behiyye fi Tarîkati'l-Mevleviyye 328, 329
Tuhfetü'l-ihvân fi'l-helâl ve'l-harâm mine'l-hayevân 432
Tüccar Katibi 192
Türk Adları 530
Türkçe Gramer, Yazı Yazma ve Ticârî Okuma 195
Türkçenin Bir Damlası 552
Türk Düşüncesi 65, 290, 293, 305
Türk Edebiyatından Seçme Özetler 530
Türk Edebiyatı Numûneleri 192, 195
Türk Edebiyatı Numûneleri (İkinci Cilt) 192, 195
Türk Edip ve Şairleri 55, 56, 59, 63, 530
Türk İnkılâbına Bakışlar 591, 592, 599, 600
Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Devrimi 224, 228
Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri 224, 228
Türklüğün Kurtuluşu 552, 557
Türklük 65, 289, 291, 304, 305, 314, 320, 407, 675, 677
Türk Mitolojisi 530, 531
Türk Rubâileri 195

U

Ucâletü'z-zâd fî şerhî Zuhri'l-meâd fî muârazati Bânet suâd 433, 505, 506
Ulûm-i Dîniyye Dersleri 248
Umumi Tedris Usulü 220, 228
Usûl-i İbtidâî Yahud Mu'allimlere Rehnümâ 19, 20
Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye 616, 618, 619, 621
Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âle 542
Ümid Mecmuası 150

V

Vakf-ı Hamza ve Hişam Risalesi 403, 404
Vakit 179, 191, 197, 212, 218, 337, 618, 689
Vâridât 542, 615
Vatandaşlık Terbiyesinin Manası 222
Vatan ve Hürriyet Kasidelerinin Tahmisi 196
Vazife 160
Vehametli Sevdalar 51, 52
Vehâmetli Sevdâlar 297, 298
Vezâif-i İnsan Hakkında İrşad Risalesi 359, 378, 379, 383
Vezin-Nazım 530
Vezin ve Kafiye 530
Vilayet Gazetesi 199
Vilâyet Gazetesi 243
Virgilius ve Seneca 530

Vukuu Çok Aşere Kaideleri 400
Vukuu Çok Takrib Kaideleri 400

W

Werther 67

X

XIII. Asırdan Sonra Avrupa Edip ve Şairleri 530

Y

Yalnızız 597, 599
Yangın 119, 160
Yarın 150, 179, 215
Yasin'i Şerîf'in Havâssı 413
Yaşamak ve Yaşatmak Yolları 546
Yaşanmış Pedagoji 221
Yayla Kartalı 159, 160
Yeni Mecmua 150
Yeni Mektebe Doğru 224, 228
Yeni Mektep 225
Yeni Okulda Didaktik 222
Yeni Usul 161
Yeni Yol 542, 551
Yıldız Yağmuru 162
Yolculukta 192
Yurt Bilgisi 66
Yûsuf u Züleyhâ 562

Z

Zafernâme 394
Zılâl-ı A'mâl 196
Zindan Duvarları 149, 151, 158
Zînetü'l-Ef'ide 693
Zuhru'l-meʿâd fî muʿârazati Bânet Suʿâd 505